

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

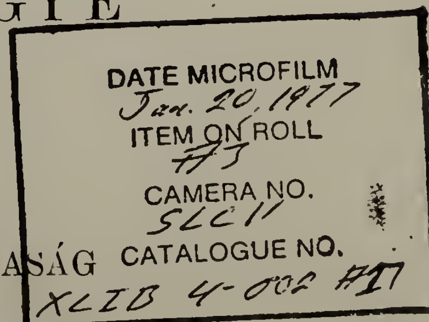
SZERKESZTI

CSÁNKI DEZSŐ DR.

ORSZÁGOS FŐLEVÉLTÁRNOK, A MAGYAR TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA, A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÜGYVEZETŐ ALELNÖKE

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

SOMOGY VÁRMEGYE

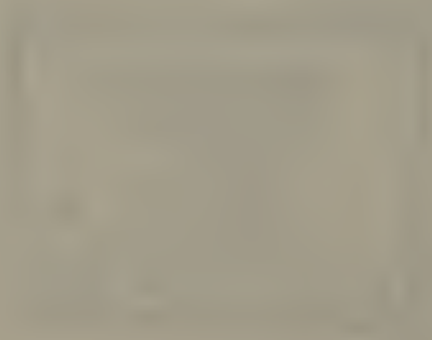
BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN

VARGHA ZOLTÁ

The following pages are
missing from the original:

137-138

SOMOGY VÁRMEGYE

SOMOGY VÁRMEGYE MONOGRAFIA-BIZOTTSÁGÁNAK
FELÜGYELETE ALATT ÉS A SOMOGYVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

CSÁNKI DEZSŐ DR.

ORSZÁGOS FŐLEVÉLTÁRNOK, A MAGYAR TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA,
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÜGYVEZETŐ ALELNÖKE

EGY TÉRKÉPPEL, 53 SZÖVEGKÉPPEL ÉS 108 MŰLAPON 350 KÉPPEL

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

SOMOGYVÁRMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Andorka Elek dr.
megyei tiszti főügyész,
Kaposvár.

Baranyai Béla
orsz. levéltári fogalmazó, Somogy vármegye volt főlevéltárnoka,
Budapest.

Botár Imre
főgimnáziumi tanár,
Kaposvár.

Cholnoky Jenő dr.
egyetemi tanár,
Kolozsvár.

Darnay Kálmán
kir. tan., a sümegi áll. Darnay-múzeum igazgatója,
Sümeg.

Endrei Ákos
főgimnáziumi tanár,
Budapest.

Faragó Lajos
főgimnáziumi tanár,
Kaposvár.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő,
Budapest.

Horváth József dr.
főgimnáziumi tanár,
Csurgó.

Kecskés Ernő
áll. el. iskolai igazgató,
Kaposvár.

Reiszig Ede dr.,
a közp. szerk. bizottság tagja
Budapest.

Szaplonczay Manó dr.
kir. tan., megyei tiszti főorvos,
Kaposvár.

Ujváry Imre
uradalmi felügyelő,
Kaposvár.

Vende Aladár,
a monografia szerkesztője,
Budapest.

Vende Ernő
főreálisk. tanár,
Pécs.

SOMOGY VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Ha a Balaton két végétől kiindulva, éjszak-déli irányú vonalakat húzunk a Dráváig, körülbelül kivágtuk Somogy vármegye területét. A Balaton és a Dráva között ezen a tájon halomvidék terül el, csupa agyagból, homokból és löszből, annyira, hogy az egész vármegye területén csak elvétve találunk kemény követ. E miatt a vármegye természeti viszonyai meglehetősen egységesek és mondhatjuk, egyhangúak, de földmívelésre és sűrű lakosság keletkezésére rendkívül alkalmasak. Ebben a tekintetben meglehetősen ikertestvére a vármegye Nyugat-Zalának és Tolnának s különösen Zala nyugati része éppen oly felépítésű.

Somogy és a környező hasonló dunántúli vidék területét utoljára a pontusi, vagy pannóniai tenger lepte el. Ez a tenger hazánk nagy részére kiterjedt s középhegységeink, a Bakony-, Vértes-, Buda-Gerecsehegységek, meg a baranyai hegyvidék szigetszerűen emelkedtek ki belőle. A tenger nem volt egészen közönséges, sósvizű tenger, hanem idővel kiédesedett. A lerakódott rétegek csigái és kagylói félig, vagy alig sósvizű, úgynevezett brackvizű tengerre utalnak. A pontusi tenger.

A pontusi tengerből homok- és agyagrétegek rakódtak le. A homok éles, összevissza-rétegzett, csillámban gazdag, igazi tengerparti homok, a mely a hegyek felé durvább, a hegyektől távolabb: finomabb. Az agyag kékes színű, kemény, téglaégetésre rendesen igen alkalmas anyag, a mely a vizet nem ereszti át, a szabad levegőn elsárgul, elmállik, az eddig kékesszürkére festő mágnesvas benne közönséges vasrozsdává hidroxidálódik. Ez a mállott agyag, a homok sárgás színe és a mindent elborító lösz adja meg a halomvidéknek sajátságos, fakó, sárgás színezetét ott, a hol növényi takaró nem fedi.

A homok- és agyagrétegek elég tarkán váltakoznak. A homokosabb rétegek között a mész néha kemény padokat, esetleg óriási konkrécziókat czementez össze, a melyek egyedüli kemény kövei Somogy vármegyének. A konkrécziók mészszel összekeményített homokkőgumók, rendesen nagy, lapos, kenyér-alakú kövek, néha több métermázsa súlylyal, a melyeket itt-ott bányásznak is, persze csak kevés jelentőségű feltárásokban. Vékonyabb padokban is előfordul, pl. Mocsolád környékén.

A pontusi vagy pannóniai rétegek vastagságát Lóczy 250—300 méterre becsüli. Ez a rétegöszlet hajdan egységes plató gyanánt terjedt el egész Somogy vármegyében, sőt a mai Balaton helyén is, a Balaton-felvidék lábáig. Maradványai a szép zalai partokon mindenütt megvannak a régibb homokkőből, mészkőből és dolomitból álló hegyek oldalán, a tenger színe fölött mintegy 300 m. közepes magasságban. A pontusi tenger szintje tehát valami 300 m.-rel lehetett magasabban ezen a tájékon, a mai tenger színénél, a feneke pedig kb. a mai tenger színében volt.

A tengernek ezek a lerakodásai azonban többször szárazra kerültek. Tanusítja ezt az, hogy a felsőbb rétegekben gyakran találunk folyómedreket homokkal, kavicscsal kitöltve, máshol meg mocsári üledékeket; azután végre teljesen kiszáradt a tenger s a pontusi, vagy pannóniai kor után következő, ú. n. levantei korban csúnya pusztaság lett a terület. Levantei kor

Ezzel kezdődik Somogy vármegye mai felszínének kialakulása. Ebben a sivatagi korban Alföldünkön sok nagy állóvíz lehetett, némely geológus felfogása szerint összefüggő nagy tó. Somogy vármegyében ilyen levantei korú vízzel való teljes elborításnak nyoma sincs, hanem e helyett ebből a korból ismerünk futóhomokot, vad vízmosásbeli lerakodásokat, kavics-felhalmozódásokat stb.

A pontusi tenger kiszáradásával, vagy talán a tenger kiszáradása után, a levantei kor elején nevezetes jelenség változtatta meg a vidék arczulatát! Vulkános tünemények jelentkeztek! Úgy látszik, hogy az egész terület a Balaton körül Vulkános tünemények.

ebben az időben sülyedezni kezdett (talán ez az oka annak, hogy a pontusi vagy pannóniai tenger lerakodásainak legfelső szintjét hazánk egyéb helyén magasabban találjuk). Ez a sülyedezés nem történt egyenletesen, hanem a pontusi rétegek 300 m. vastag táblája összerepedezett és töredezett. A meglazult helyeken kitörtek a vulkános jelenségek. Legnagyobb részük Zala vármegye területén játszódott le; Tihany, Badacsony, Szigliget, Szentgyörgy, Csobáncz hegyeit ezeknek köszönhetjük; de ezeknél hatalmasabb lávaömlések voltak a kapolcsi platón, az Agártetőn és Kabhegyen. Somogy vármegye területére csak két ilyen kitörés jut, t. i. Boglár és Fonyód hegyeit köszönhetjük ezeknek.

De a mikor ezek a vulkáni kitörések működtek, akkor már a pontusi térszín nem volt sík, hanem részben összetöredezett, részben pedig vízfolyások és szélmarások tették a felszínét egyenetlenné. Ezért hajlandó Lóczy a kitörések idejét inkább a levantei kor kezdetére tenni, mert hisz idő kellett ahhoz, a míg a pontusi tengerek lerakodásainak vízszintes felszíne egyenetlenné vált. Már pedig a pontusi rétegeken nyugvó eruptivus anyagok alsó határfelülete igen különböző magasságban van a tenger színe fölött. Így pl. a boglári Várhegy, meg a fonyódi hegy kitörésbeli kőzeteinek alsó szintje között talán 100 m. magasságkülönbség is van.

Már akkor tehát, a mikor a vulkáni tevékenység legélénkebb volt a Balaton körül, már akkor nem volt sík térség a Balaton környéke és Somogy vármegye területe. A zavarok a következők voltak:

1. Hatalmas, merev, egyenes irányú törésvonalak húzódtak át a területen, éjszak-déli irányban. Ez az irány kelet felé kissé éjszaknyugat-délkeleti irányban elfordul. A törésvonalak mentén állandó mozgás lehetett, még pedig úgy, hogy a vonal jobb- és baloldalán levő darabok egymáshoz képest egy keveset függőlegesen is, de különösen vízszintesen elmozogtak. Minden földrengés megrázta e területet s a törés mellett fekvő két darab, sűrűn riszálódott egymáshoz, a mint azt a san-franciscói földrengés alkalmával a várostól délre fekvő törésvonal mentén kimutatták. E miatt itt az anyag meglazult, de ezen a törésen, vagy ennek mentén fakadtak fel a források is, a melyek lassanként kidolgozták a vonal mentét.

2. Nagy törések vagdalják össze a területet erre majdnem merőleges irányban is, tehát kelet-nyugati vonalakban, a melyeknek iránya éjszak felé lassanként nyugat-délnyugat—kelet-éjszakkeleti lesz s a Balaton vezérvonalául is szolgál. Ugyanilyen irányú törések a Bakony és Balaton-felvidék kemény kőzeteiben biztosan kimutathatók. De ilyen törésvonalat jelöl a Koppány meg a Kapos kelet-nyugati irányú völgydarabja is. Ezek a törések, úgy látszik, vetődéssel is jártak; a déli darabok felemelkedtek, az éjszakiak lesülyedtek, mert pl. a Kapos forrásaitól egész Dombóvárig a folyóvölgy déli oldala magas és meredek, az éjszaki oldala lankás és alacsony.

Éjszak felé kissé elferdülnek ezek a törések s a Balaton irányát veszik fel. Itt két nevezetes ilyen irányú törés van. Az egyik a Balaton-felvidék parti határa, tehát a Balaton éjszaki partja mentén fut végig s a mi tőle délre van, az elsülyedt. De a Balaton tengelyében is van törésvonal. Kössük össze Boglárt Tihanynyal s ezt a polgárdii hegygyel. Ezen a vonalon Polgárdinál felbukkannak az ó-paleozóosz vagy archaikus kőzetek, Tihany és Boglár hajdani sárvulkánjai pedig ugyanezt a kőzetet hozzák fel. A geológusnak ez a megállapítása még nem bizonyítaná a törésvonalat, ha báró Eötvös Loránd graviméteres mérései ki nem mutatták volna itt a tömegek sűrűségének hirtelen való változását.

Ugyanilyen irányú törésvonalakat nagy számban és kiterjedésben találunk a Balaton-felvidéken és a Bakonyban is. Viszont a Kapos felső völgyével párhuzamos, majdnem kelet-nyugati irányú töréseket a baranyai hegyvidékben találunk.

3. Az így összetört területen két helyen vulkános tünemények jelentek meg. Az egyik hely Fonyód, a másik Boglár. A kitörések kicsinyek, de ezeknek köszönhetjük a fonyódi homokhegy, meg a boglári halmok megmaradását. Fonyódon a vulkáni működés nyomai már majdnem teljesen elpusztultak, csak nagy bazalt-láva-görgetegeket lehet találni a hegy tetején a megkeményedett futóhomokban. Hajdan kis bazalt-takaró lehetett itt a hegytetőn, a mely több, 15—16 kis résen törhetett fel, de ma már elpusztult; heverő darabjait a tóparton is megtaláljuk. A takaró azonban megtette kötelességét, a hegyet megvédelmezte a pusztulástól. Most, hogy a hegytetőről az utolsó maradványait is elhordják útkavicsolásra, természetesen még gyorsabb lesz a hegy pusztulása.

A boglári kitörés három fő czentrumból történt, a három dombnak: Várhegy-,

Sándorhegy- és Temetődombnak megfelelően. A halmok itt is pannóniai vagy pontusi homokból és agyagból állanak, de mindegyiknek a közepén bazalttufa és breccsa tódult ki s ezek jobban ellentállottak a pusztulásnak, mint a homok.

4. A kitörések idejében már roppant nagy szárazság volt az egész vidéken. Biztos adataink vannak arra nézve, hogy a levantei kor éghajlata sivatagszerű lehetett.

Somogy vármegye geologiai térképe.

A hegyekből tehát vadvizek jöttek le a síkságra, durva kavicsot ontva le, hatalmas törmelékkúpokba. Egy ilyen vad, kavicsot és köveket mozgató vádi (sivatagi folyó) nyomait találta meg Lóczy egyrészt Kenese mellett a Csitény-hegyen, másrészt a Sió völgye fölött Városhidvég táján, fenn a pontusi vagy pannóniai kori halmok tetején. A két folyómeder-darabnak bizonyosan megvolt az összeköttetése, a mikor a Balaton keleti fele, Tihany és Kenese között, meg a Sió egész völgye, tele volt a pannóniai rétegekkel, a kenesei magas partok tetejének, meg a tihanyi kolostornak a szintjéig.

A vadvizeknél azonban hatalmasabb tevékenységet fejtett ki a szél. A zalai oldalon, Badacsony, Szentgyörgy, Haláp és azután Sümeg vidékén kemény kőzeteken könnyű kimutatni, hogy hatalmas éjszak-éjszaknyugati szél dühöngött akkor ezen a vidéken s elhordott mindent, a mit elhordhatott.

Különösen megtámadta tehát a pannóniai rétegeknek homokos részeit. A veszprémi Mezőföldön, távolabb a hegyektől, illetőleg olyan vidéken, a hova a hegyekből nem igen kerülhetett durva törmelék a pannóniai tengerbe, ott agyagosak a rétegek s a szél munkája kevesebb. Talán még más okok is járultak ehhez. Annyi bizonyos, hogy a leghomokosabb rétegeket éppen a tapolczai medenczével szemben találhatta a szél, a mint Fonyód megmaradt tanu-hegye bizonyítja. Óriási mennyiségű anyagot hordott el a szél innen, még pedig a Kis-Alföldről, a tapolczai medenczéből, meg Somogy nyugati részéből a legtöbbet.

Különösen erősen megtámadta a szél az éjszak-déli irányú törésvonalak mentén a térszínt, mert itt sérült volt. „A futóhomok mozgásának törvényei“ czímű tanulmányomban kimutattam, hogy félig-kötött homokterületeken az uralkodó szél megtámadja a sérült helyeket s néha több kilométer hosszú barázdát von végig a szél irányában. Ha azonban van valami vezérvonal, a mely a szél munkáját irányítja, akkor a szél ezen a vonalon túrja végig barázdáját. Így pl. a deliblati pusztán egy kocsiutat túrt végig a Flamundein, a mely pedig nem feküdt benne pontosan a szél irányában, sőt nem is volt egyenes.

A nevezetes törésvonalak tehát most jelentős szerepet játszottak. Eleinte valószínűleg a hegyekből, a Balaton-felvidékről lefutó konzekvens vízfolyásoknak voltak a vezetői (persze a Balaton mélyedését valami 100 méter magasan betöltve képzeljük). De azután jött a szél. A vizek szabályos barázdáit, a törésvonalakat s minden sérült felszínrészt megtámadott s hatalmas barázdákat túrt végig a vonalon.

Így keletkeztek a somogyi és zalai, csodálatosan merev, éjszak-déli irányú völgyek. Kimutatható, hogy nem folyó-völgyek.

Helyenként azonban egész nagy területeket letarolt a szél. Odaát Zalában a tapolczai medenczéből fenékig elhordta a homokot, hiszen Tapolczánál kopáran terül el a pontusi rétegek alatt fekvő szarmácziai mészkő alacsony fennsíkja. Elhordta a homokot a mai Nagy-Berek területéről is, meg a többi lapályról a Balaton déli oldalán, Somogy vármegyében.

Az így keletkezett futóhomok egy részét megtaláljuk a fonyódi hegyen, más, sokkal tekintélyesebb és még ma is mozgó részét Somogy vármegye közepén, Nagybajom táján s tőle dél felé egész a Dráváig.

A rettenetes pusztulásból csak az maradt meg, a mit valami védelmezett. Megmaradtak elsősorban a vulkáni kőzetekkel fedett részletek (Fonyód, Boglár, Badacsony, Somlyó stb.). Megmaradtak azután azok, a melyeket kavics, vagy durva törmelék fedett. Ilyen a Kemenes-plató a Rába mellett, azután néhány pannóniai folt a Balaton-felvidék déli lejtőjén. Megmaradtak végül azok a darabok, a melyek keményebb kőzetből épültek fel. Így pl. a Bakony éjszaki oldalán Pannonhalma s a vele párhuzamos másik két előrenyúló halom. Somogyban és Zalában is nagy szerep jutott a kemény konkréczióknak és homokkő-padoknak, tömött agyagrétegeknek stb.

E halmok tehát a plioczén sivatag szélfúvásából fennmaradt maradványok.

5. A sivatagkorszak után jött a pleisztoczén, vagy diluviális félsivatag időszaka. Füves növényzet lepte el a csúnyán megtépett halomvidéket, a melyre most bőven hullott a levegőből a por. A megkötő növényzetet fokozatosan betemette, de az mindég utánanőtt s a hajdan eltemetett növények gyökereinek, törzseinek, leveleinek helyén finom csövek hatják át az összekeménykedett port. Tele van a fűnövényzeten élt szárazföldi csigabigával. Ez a finoman hulló por ellepte a halmokat és az aszó völgyeket, mint a hó, ellankásította a sivatagi klimában meredek falakban álló lejtőket, elfedte a hajdani omlásokat és suvadásokat.

Ebben az időben az Alpokat hatalmas hótömegek és gleccserek borították. Ezek az Alpok nyugati és különösen éjszaknyugati részében leértek a síkságra s Lyon vidékéig szórták morénáikat. Az Alpok keleti lejtői az Atlanti-oczeán nedves tengeri levegőjétől el vannak fordulva. Ezeken nem volt olyan nagyarányú az eljegesedés és a gleccserek nem érték le a magyarországi halmokig. Ha itt is olyan gleccseróriások lettek volna, mint a Rhône vagy a Rhein völgyében, akkor Somogy vármegyében is kellene még glaciális nyomokat találnunk. Így azonban Somogy vármegye területén semmiféle glaciális jelenség sem mutatkozik. Ezt azért kell felemlítenünk, mert régibb könyvekben még szó van ilyesminek a lehetőségéről.

A jégkorszak végével megbővül hazánk területén a csapadék, megindulnak a folyók, s kezd egészen a mai alakjára kibontakozni a térszín. Ekkor már itt élt hazánkban az ember, de aligha lakott nagy számban a somogyi füves pusztákon, a hol a mammuth dús legelőkre, a rinoczerosz pedig sűrű mocsarakra találhatott.

6. Az alluviális időkben a folyók belevágódnak a löszszel borított, lankás térszínbe. Három főirányban keletkezett a vizeknek lefolyása. Éjszakra a Balatonba szivárognak le a hosszú éjszak-déli irányú árkok vizei. Délen a Dráva szedi őket össze, keleten pedig a Sió-Sárvíz folyása veszi fel a Koppány és a Kapos vizét, a melyek a hosszú, éjszak-déli iranyú barázdákra nézve éppen oly szerepet játszanak, mint a Dráva, vagy Zalában a Zala.

A folyók bevágódásának sebessége, intenzitása attól függ, hogy milyen magaviseletet tanusít a felvevő vízrendszer, vagyis az erózió bázisa. Ezeket kell először szemügyre vennünk. A vízrendszer.

A *Balaton* igen sekély vízfelület, a mely egy kis plioczénkori horpadás helyén keletkezett. A Balaton a felvidék lábainál végignyúló vetődés irányában hosszan nyúlik el. A kis sülyedés, a mely eredetileg igen jelentéktelen, néhány méternyi horpadás volt, követhető a zalai halmokban is a Szívíz irányában.

Ezt a kis horpadást keresztben szelték a NS irányú törések, a melyeket megint folytatni lehet a Balaton-felvidék kemény kőzeteiben is.

Eredetileg ezek is csak nagyon jelentéktelen térszini változást idéztek elő. De ez elegendő volt ahhoz, hogy lefolyástalan, vízállásos, kopár hely keletkezzék, a melyen akadálytalanul indult meg a szélfúvás hatása (az ú. n. defláczió). És éppen itt a legdühösebben, mert a felvidékről főn-jelleggel, vagy talán még helyesebben mondhatnók: bóra-jelleggel lezuhanó, még ma is jól ismert, s a balatoni halász nyelvén „fő-szélnek“ (felső-szél, föl-szél, mert felülről jön.) nevezett vihar ma is itt tombol legerősebben. Ez teszi olyan veszedelmessé a Balaton hullámverését. Ez a „főszél“ a pleisztoczénben is éppen oly erővel támadta meg a lapályt, mint ma, vagy talán még fokozottabban, mert akkor a skandináviai jégtakaró miatt a terület kontinentális jellege még jobban ki lehetett fejlődve. Ez a dühös szél, a mely képes volt a tihanyi félszigeten a Belső-tó mélyedését kikaparni, mélyedéseket vájt ide, a melyeket később elöntött a víz s azután a hullámok támadták meg a partokat: a kinyúló félszigeteket lenyesték, a benyúló öblök elé turzásokat nyujtottak végig. A tó déli partja hajdan mély öblökkel benyúlt az éjszak-déli irányú tektonikus eredetű völgyekbe, de ezeket az öblöket a tó elvesztette, mert mindegyik elé turzást épített. Igazi szenilis part ez a déli.

A Balaton vízszíne ma valami 105 m. magasságban van közepesen a tenger szine fölött. Vízállása évszakonként, de meg évről-évre is változik. Vannak nagy áradásai, a mikor elönti a parti lapályt és vannak nagy apadásai, a mikor alig folyik ki valami víz a Sió-csatornán. A vízállás azonban így is legfeljebb 1—2 méter között ingadozik. Kimutatható, hogy mai közepes felszínénél 5 méterrel volt magasabb, a mikor a legjobban megdagadt, a miről csak egyáltalában nyomok maradtak fel. Magasabb, legalább tartósan magasabb, sohasem volt. Tőzeglerakodások meg azt látszanak mutatni, hogy mai vízállásánál lényegesen alacsonyabb is volt, s mivel a tó fenekén igen vastag a saját lerakodása, feltehetjük, hogy legnagyobb mélységeinek helyén a mai szintnél esetleg 5—10 méterrel mélyebben is állott a víz felszíne. Akkor egészen lefolyástalan, bizonyosan sós tó lehetett.

A déli part mentén, néhány kilométer széles sávban, mindenütt a pontusi rétegek vannak a tó fenekén, közvetetlenül a víz alatt. Ezek fölött a víz sekély. A mint 1—$1^1/_2$ km. távolságra jutunk a parttól, egyszerre nagy mélységek következnek (4—5 m.), tehát úgy végződik itt ez a tóvíz alatti padka, mint valami kontinentális talapzat. Végződése bizonyosan a tó legelső partját jelenti, abban a száraz, pusztai éghajlatban, a mikor a lösz kezdett lerakodni a halmokon.

A mikor a tónak ilyen alacsony vízállása volt, akkor a somogyi pusztákról valószínűleg nagyon kevés víz jutott a Balatonba, ezért az árkokba vízfolyások nem vágódhattak bele. A mikor azután a Balaton feldagadt, akkor meg elöntötte a nagy, meridionális völgyek éjszaki nyílásait s azokat inkább elsimította.

Azóta a tó színe alig változik. Az a néhány méternyi ingás, a mit időnként észlelhetünk rajta, a somogyi völgyek vízlefolyásában édeskevés változást okozott. Ma már nem emelkedhetik a tó nagyobb magasságra, mert lefolyása van a Sió-csatornán át. Itt van a tómedencze legalacsonyabb csorbája. A tó maga ugyan gyakran eltorlaszolta ezt a lefolyást, homokturzással, de ha megáradt, keresztültört

rajta és újra útat nyitott. A lefolyás egészen fiatal, a multban időszakos lehetett, azért a Sió-völgy mocsaras, posványos mélyedés és csak Ozoránál kezd normális völgy lenni. Ugyanez a szerep juthatott volna a kötcsei völgynek is, a mely Faluszemesnél nyílik a Balatonra s akkor a tó vizét a Koppány-patak vitte volna le. De a vízválasztó ebben a völgyben jóval magasabb.

Tudjuk, hogy a Sió a Kapossal és Sárvízzel egyesülten ömlik Szekszárd táján a Dunába. A Dunának itt pompás terraszai vannak (pl. a mohácsi csatasík), mintegy 4 m. magasan a mai Duna színe felett. Ezeket a terraszokat követni lehet a Kapos völgyén felfelé Kaposvárig, a hol egészen lealacsonyodnak. De a Sió völgyében csak elvétve látni nyomukat, egészen Ozora vidékéig, azonfelül egészen belesimulnak az alluviális völgyfenékbe. A Duna völgyének bevágódását tehát nem követte a Sió bevágódása, fel a Balatonig, mert ha ez megtörtént volna, akkor a Balaton ma már teljesen üres volna. Azt kell hinni tehát, hogy a mikor a Duna a mohácsi csatasík színében folyt, akkor a Balatonnak még csak nagyon jelentéktelen lefolyása lehetett. Ez pedig a késő diluviális korban történt, tehát azóta a mi Balatonunk vízállása csak időszakosan változott, majd megapadt, majd feldagadt, úgy mint ma, talán szélesebb határok között, de nem sokkal.

Ennek az a következménye, hogy a befolyó vizek völgyei nem terraszosak. És ebben a tekintetben a Balatonba nyíló somogyi völgyek egészen külön állanak Magyarország hidrografiai hálózatában. Egyetlenegy Balatonba folyó víznek a völgye terraszos, t. i. a Zaláé, de ennek külön története van, mert hajdan éjszak felé, Kisczell felé, a Marczal völgye felé adta le a vizét.

A Kapos völgye terraszos, a Drááé is, s azért a Kaposba és a Drávába folyó mellékpatakoké is. Igaz, hogy a Dráva óriási árterét most tölti fel kavicscsal s így emeli alluviális síkját, tehát törmelékkúpját az Alpokból előrenyujtja idáig, de azért még mindig láthatók terraszai, bár alig emelkednek azok ma már a kavicsos ártér fölé néhány méterrel, itt, a hol Somogy vármegye déli határán folyik.

A Dráva Somogy vármegye déli határát mintegy 100 km. hosszúságban mossa. A vármegye határa Horvátországgal szemben hajdan pontosan a folyó medre volt. A Dráva azonban kanyargós, szerteszét ágazó medrét gyorsan változtatja, a szabályozás is kiegyenesítette részben a folyót s ma a határ csipkésen szeldeli a folyó fő-medrét. A Drávának itt elég nagy esése van, durva kavicsot mozgat, a miért zátonyos, elfajult medre van, gyors változásokkal, mutatva, hogy jelenleg feltöltő munkát végez. Ezért régi terraszait ma újra eltemeti. 10—15 km. széles ártere tele van holtmedrekkel, vizenyős laposokkal, mert a folyó közvetetlen a medre mellett gyorsabban tölti fel árterét, mint távolabb tőle. Régi völgyfeneke néhol, helyenként 5—6 méterrel magasabb a mai ártérnél, de csak félsziget-, vagy szigetszerű maradványok vannak belőle. De ezek is fontosak, mert ezeken vannak a falvak pl. Gyékényes vagy a másik oldalon, Horvátországban Molve és Gjurgjevac. A somogyi plató hirtelen, meredeken végződik az ártér felé, mintegy 20—25 méter magas párkánynyal, a melyet sűrűn alámosott, karéjos ívekben a folyó egy-egy odatévedt kanyarulata. A somogyi halmok közül lejövő patakok, mint pl. a Nagyatád felől jövő Rinya, a Drávához közeledve, mind mélyebb völgybe jutnak, a melyben alacsony terraszok jelentkeznek, élénk ellentétben a Balatonba folyó árkok völgyeivel.

Vannak azonban a Balaton déli partján benyúló mocsaras öblökben, az úgynevezett berkekben, a melyeket homokturzások választanak el a nyílt Balatontól, szintén terrasz-szerű magaslatok, pl. Kéthely, Marczali vagy Tótszentpál tájékán; de ezek nem folyami eredetű terraszok. Ezek az eredeti deflácziós-felszín, vagyis a széltől letarolt felszín maradványai, a mely igen fokozatosan lejtett délről éjszak felé, de azután a Balaton alámosta, éles vonalú partot húzott rajtuk keresztül, tehát abráziós térszínt állított elő, a melyen a Nagy-Berek, a Boglári-berek stb. foglal helyet. Itt tehát szélmosta felszínnek balatoni abráziós felszínnel való érintkezését látjuk. Természetes, hogy ilyen körülmények között az ide nyíló patakvölgyek alsó részén inkább feltöltődést találunk. Nem nagy ez sem, de elegendő, hogy a szélfúvásból fennmaradt magaslatokat a patakok esetleg szigetszerűen körülkerüljék. Példája ennek az ú. n. Tatárvár, Lengyeltótitól nyugatra.

Ezen a komplikált térszínen nagyon furcsán fut a vízválasztó a Balaton és a Kapos, meg a Dráva között.

A Balaton vízválasztója a Siófoktól nyugatra fekvő Új-pusztánál lép ki a tó partjáról, fel, a halmok tetejébe, a Töreki-major felé, a Czinegei erdőben mindjárt keresztezi az első éjszak-déli irányú szélbarázdát, a mikor a Jaba-völgy vizeit

választja el a Balatonba futó, merev irányú völgyektől. A 312 m. magas Gyugyháton át lekanyarodik Pusztaszemesre, a hol nagyon érdekes helyre kerül. A pusztaszemesi major körülbelül a vízválasztón van, mintegy 188 m. magasságban, de a völgy fenekén. A Jaba vize délről jő, a major előtt azonban sarkonfordul és belefut a nagy Jaba-völgybe, ezzel meg Ádándnál a Sióba. A major éjszaki oldalán a vizek már a falun át, Kereki, majd Kőröshegy felé a Balatonba futnak. De a majortól délre nem mehetünk messze a Jaba vízgyűjtőjén; csakhamar másik vízválasztó következik, a melyen át a Kapolyi pusztához juthatunk le. Innen a víz pedig már a Kis-Koppány völgyén át jut le a Sióba. A kőröshegyi szélbarázda patakját tehát a Jaba-völgy vize lefejezte (capture). De a munka nagyon gyengén halad tovább, mert a Sió nem vágódik be, az erózió nem tud erősen dolgozni, a tájék nagyon maturus jellegű s a víz munkája így meglehetős lomha.

A vízválasztó a puszta-szemesi majoron túl ismét felmegy az erdős hegyekre, Kötcse fölé, de ott délre fordul s a halom-gerinczen futva, eljut Cseszta-pusztáig, ott azonban átvág a karádi völgyön. Főképpen erre a helyre akarok utalni.

Szárszó és Faluszemes között nyílik a Balatonba a karádi völgy. Nyílegyenesen vág dél-délkeletre le a Koppány völgyébe, a hova Bonnya és Acsa között torkollik. A ki végigkocsizik ezen a hosszú völgyön, nem veszi észre, hogy mikor lép át a Balaton vízvidékéből a Koppányéba. A térképek rendesen rosszul ábrázolják ennek a völgynek a vizeit. A Földtani Társulat geológiai térképe itt lefolyást csinált a Balatonból, pedig a vízválasztó a völgyben mintegy 45 m. magasan van a Balaton fölött! A Kogutovicz-féle megyei térképek (a Pallas-Lexikonban is) Kötcse elé teszik a vízválasztót, pedig az Karád alatt van egy kétfelé is lefolyó mocsárban, az ú. n. Büdösgáti vízben, a mely lefolyástalan volt, de éjszakon és délen egy-egy árokkal lecsapolták a vizét s az a szóládi árokkal a Balatonba, a Kőrises vízzel a Koppányba fut le. Ez a völgy a legszebb mutatvány a somogyi nagy szélbarázdákból, bár van ennél nagyobb is.

Valamennyi között a legnagyszerűbb a mocsoládi völgy, helyesebben szélbarázda. Ez Lellénél nyílik a Balatonra, innen merev, egyenes vonalban húzódik Mocsolád és Mernye községeken át a Kapos völgyéig, Kaposvártól keletre Toponár, Taszár és Homok falvak között, sőt úgy látszik, még a Kapos völgyén túl is folytatódik, Szentbalázs és Gálosfa irányában, de azután a baranyai hegyvidék keményebb kőzeteiben orografiailag nem mutatkozik. Mivel Zalában a Zánka fölött emelkedő Hegyestő, azután a Tóihegy, meg a kapolcsi plató bazaltjai ebben a vonalban vannak, valószínű, hogy itt is folytatódik, mint fiatal repedés. Eszerint a Balaton-felvidékről a baranyai hegyvidékre vág át, merev egyenes irányban. Ebben a csodálatos, terrasznientes, majdnem U-alakú keresztmetszetű völgyben a vízválasztó 180 m. magasan van Mocsoládtól éjszakra. Látrány tájékán ugyan mutatkoznak terrasz-szerű emelkedések, de ezek megint a deflácziós térszín maradványai és nem fluviatilis terraszok.

A mint a mocsoládi völgyi vízválasztón átmegy a vízválasztóvonal, megint éjszakra kanyarodik, hogy Gamás környékét egész vízvidékével a Kaposhoz csatolja. Fennmarad most a halmok tetején, de Somogyvárnál végleg lehúzódik messze délre, hogy a balatoni Nagy-Berek vízterületét megkerülje. Ez a dél felé való húzódása ismét a somogyi szélbarázdákkal párhuzamos vonalban történik, egészen a kisvárdai csárdáig, Várda és Hetes között. Innen most igen szabálytalan vonalban megy át a vízválasztó nyugatra, Nagybajom és Böhönye felé. Itt egészen más jellege van a vármegye területének. Deflácziós, széltől letarolt területen vagyunk, szemben a tapolczai medenczével, a melyben a pontusi tenger mélyen benyúlt hajdan a Kis-Alföld felé. Ezen a területen ma is futóhomok födi a felszínt, a melyet nem tökéletesen köt meg a növényzet, sőt Nagybajomtól nyugatra még ma is tekintélyes buczkákat hajt a szél. Mint afféle félig kötött homokterületen, úgy ezen is a szélbarázdák, a barázdák között megmaradt gerinczek és a garmadák a domináló buczkaalakok. Ezen a tájon elég tekintélyes nagyságú olyan terület van, a mely lefolyástalannak tekintendő. Legalább felszíni lefolyása a sok apró horpadásnak nincsen egyik vízterület felé sem. Elmosódott, bizonytalan határok között van természetesen ez a terület, minden, az eke nyomán keletkezett, mélyebb barázda jelentékeny változást okozhat a vízterületekben. Az a terület, a mit lefolyástalannak kell jeleznünk, Hetes, Csoknya, Sárd, Jákó, Nagybajom, Kutas, Csököly, Kiskorpád és megint Hetes falvak között foglal helyet. A Jákó, Kiskorpád, Csököly és Gige falvakkal adott négyszög közepe táján, körülbelül az úgynevezett Márkus-

kútnál, van a vármegye vízválasztó csomója. Ide fut be ugyanis az a vízválasztó vonal, a mely a Drávát a Kapostól elválasztja. Háromfelé szivárognak le tehát innen a vizek, de természetesen nagyon bizonytalanul.

Böhönye körül megint felmegy a vízválasztó arra a hosszú gerinczre, a mely B.-keresztúr és B.-berény között indul ki a Balaton partjáról, s majdnem pontosan éjszakdéli irányban, egész Kónyiig nyúlik, a hol elsimulni látszik. Ezen a gerinczen a vízválasztó kissé éjszakra dudorodik, megkerüli Nemeskisfaludot, s Vése táján ér le megint a deflácziós felszínre.

Ezen a tájon ismét hatalmas deflácziós sáv következik, a Kis-Balatontól egész a Dráváig. Ezen is nagyon czifrán fut át a vízválasztóvonal. Inke falun át, Iharosberénynek. A jól megkötött buczkákon ugrál fel és le, de Inkétől délre csodálatosan merész beöblösödése van dél felé, hogy a Baláta-tavat, ezt a buczkák közé befoglalt, gyönyörű ősnövényzettel elborított, erdők között rejlő, festői szép tavat még a Balaton vízgyűjtőjéhez sorozza. Meglehetős vadon, néptelen vidék ez, a hol a buczkák legnagyobb részét erdőség fedi. Iharosberénynél felkapaszkodik a vízválasztó a halmok tetejére, éjszaknak fordul s Nagyrécse irányában elhagyja a vármegye területét.

A vármegyét a vízválasztók majdnem egyforma területű három részre bontják, három háromszögre, a melyek tompa csúcsaikkal a Márkus-kútja táján összeszögellenek. Vegyük elő már most a vármegye egyes, elkülöníthető darabjait.

1. *A Balaton partja.*

A somogyi Balaton-part első pillanatra meglehetősen egyenesnek tünik fel, de ha figyelmesebben nézzük meg, kitünik, hogy gyengéden hajló ívekből van összetéve; mintha valami kötél volna, a melyet támasztékokon kifeszítettünk volna s két támasztó-pont között behajlik, mint a távíró-drót. A támasztékok: *a)* a berényi hegy, *b)* a fonyódi hegy, *c)* a boglári hegyek, azután *d)* a faluszemesi, szárszói és szántódi gerinczek nyúlványai, szóval tehát ott, a hol magaslatok állanak vagy nyúlnak ki a tó partján. Ezek között a gyöngéden behajló ívek homokturzások, a melyeket a Balaton épített.

A Kis-Balaton. A Kis-Balaton déli partja egyenetlen, határozatlan, különösen az újabb időben, a mióta a Zala árvizével a tavat mesterségesen feliszapolják, mert a folyót a tavon végig gátak közé fogták, a melyeket árvize megkerülhet, de így a rengeteg nádasban, kusza növény-vadonban az árvíz megáll és lerakja iszapját. A tóban már alig van nyílt víztükör, mindent ellep a nádas. A tó közepén két kis sziget, a két Diós-sziget emelkedik a normális vízszín fölé. Ezeken nincs semmi lerakodás, a felszínen van a pontusi, vagy pannóniai rétegek sárgás agyagja. Ugyanilyen a tó déli partján kiemelkedő néhány szigetszerű magaslat, sőt a Főnyed és Vörs között fekvő alacsony, hullámos emelkedés. Mindezek a deflácziós felszín darabjai, az éjszakról előrenyúló fenéki háttal együtt, a mely a Kis- és Nagy-Balaton érintkezését összeszűkíti.

A Kis-Balaton rengeteg nádasvilágában, ezernyi madáréletével, sajátságos, csendes kis rejtekhely a Diós-sziget, a melyet persze csak ladikon lehet megközelíteni, de ez a csónakázás is sok szép képet mutat a nehezen járható mocsárvilágban. Délről három nagy árok nyílik a tóba: a megyei Határ-árok, a Czölömpesárok és a mérkei Határ-árok, a mely Fönyed mellett éri el a nádast.

A turzások. Balatonszentgyörgy előtt a parton jelenik meg az első turzás (németül Nehrung, olaszul lido, angolul sandy-hook), a mely a fenéki hídtól B.-berény faluig nyúlik s hajdan elrekesztette egymástól a két tó vizét.

Berénytől Keresztúrig szakadékos partokat mos alá a tó hullámverése. Jól látni, hogy a szakadékban feltárt anyag fenn vastag lösz, alul pontusi agyag és homok. A parton közvetetlenül is feltünik az abráziót szenvedett pontusi rétegek teteje.

Keresztúrnál kezdődik a legnagyobb turzás, a nagy Nagy-Berek előtt. Ez a Balaton hajdani legnagyobb öble, a melyet ma kevés tőzeg, lápföld és itt-ott még víz borít el, de mindenütt egészen közel van a pontusi agyag. Sohasem lehetett itt mélyebb víz 1—2 méternél, de ma már roppantul meg kellene áradnia a Balatonnak, hogy itt egész mély víz legyen.

Gyönyörű szép látvány a nagy turzás; ma véges-végig szőlők vannak rajta, de ezen halad az út és a vasút is. Többszörös homokgát, szélfútta buczkákkal, a melyen át jönnek ki a patakok a tóba, persze ma mind mesterségesen csator-

Napnyugta a Balatonon, Fonyódnál.

Vitorlások a Balatonon.

Hálóhúzás a Balaton jegén.

„Fakutyázás“ a Balaton jegén.

názva és zsilippel ellátva, hisz mintegy 60.000 hold sík föld megmentéséről van szó! Azelőtt csodálatos, vadon látvány volt ez a turzás. A kötött, itt-ott újra megtámadott homokbuczkákat gyér fű, apró bozót fedte, a parton a hullámok morajlottak s szállitották szemenként a homokot a berényi vagy a fonyódi hegyből a turzás további építéséhez. A homokbuczkákon bivaly-csordák legelésztek, messze minden emberi szállástól, a turzáson belül pedig a Nagy-Berek rejtelmes ingoványa terült el délre, a meddig csak szemünk ellát. A balatoni abráziótól megkímélt eredeti defla̋cziós felszín egy-egy darabja szigetszerűen emelkedik ki a rengeteg mocsárvilágból. Ilyen a Nagy- és a Kis-Drenyavár. Ezeken messziről pásztortüzek füstjét lehetett látni s csak messze, délen kéklenek halaványan a somogyi halmok.

Ma már az egész be van ültetve szőlővel, présházak, pinczék, nyárilakok sorakoznak rajta végig, Fonyód felé pedig valóságos erdő fedi.

A Fonyód-hegy valóságos sziget. Magára hagyatva, tulajdonképpen csak a két turzásról volt megközelíthető. Kitünő rejtekhelye lehetett veszedelmes időkben idemenekült népeknek. A hegy keleti lábánál kezdődik a boglári berek, vagy Orda-berek turzása, a melyen át a hullámok még a legújabb időben is gyakran rést ütöttek a hegy lábánál. A Déli-Vasút rendkívül sokat vesződött ezen a helyen, a míg véglegesiteni tudta a pályáját. Sok ezer és ezer homokzsák van itt elsülyesztve, a mit akkor kellett hirtelen bedobálni a résbe, a mikor magas vízállással, egy-egy heves éjszaki orkán idején átszakadt itt a turzás, a vasúti töltéssel együtt. A Nagy-Berek Nagy-árka is itt, a hegy keleti oldalán torkollik, ez a pont lehetett eredetileg is a leggyengébb pontja a turzásoknak. Valószínű, hogy nem is olyan régen állandóan nyitva volt, valószínűleg még a római időkben is, mert csakis a Kis-Balatonba nyiló ingoványos völgyekkel, ezzel a nyílással, meg a Sió-nyílás nehezen járhatóságával lehet megmagyarázni, hogy ezen a pompás, egyenes vonalon miért nem vezetett nevezetes római út, sőt még a legújabb időben sem volt rajta végig országút, pedig ugyancsak egyenesvonalú összeköttetés a partmenti telepek között.

Ha ez a rés itt állandóan nyitva volt s azon a helyen, a hol a Nagy-árok átjön a Nagy-Berekből az Orda-Berekbe, szintén széles, ingoványos mocsárság terült el, akkor csakis a Nagy-Berek turzásán végig lehetett Fonyódhoz jutni, az pedig nem nagyon kellemes út ellenséget kereső, portyázó csapatoknak, különösen ha a turzáson átfolyó, ingoványos árkok fölül a hídakat fölégették. Valódi mentsvár. Van is nyoma a Várhegy tetején földsánczoknak, erődítéseknek.

A Fonyódi-hegy a pusztulásnak két periódusát tanusítja. A keleti, nyugati és déli lejtők szelíden simulnak el a berkekbe, illetőleg turzásokba, de itt is látni, hogy a szelíd elsimulás fölött meredek lejtő, azután megint lényegesen lankásabb lejtő következik, majd a hegy két csúcsa felé a lejtők fokozatosan meredekebbek lesznek. A Balaton felé a csúcsokról lejövő, eleinte meredekebb, alább mind enyhébb lejtő egyszerre megszakad s valami 60—80 m. magas, függélyes fallal zuhan alá a tóra, illetőleg a tó partján levő törmelékre és turzásra.

A hegy eredeti, fenn meredekebb, alul mind szelídebb lejtőjű alakja normális denudáczió (lepusztulás) eredménye. Tudjuk, hogy a hegyet a pontusi rétegek általános pusztulásából az a csekély bazalt mentette meg, a miből ma már csak görgetegek vannak; a pontusi rétegeket pedig a szél hordta el. Meglátszik ez a Fonyódi-hegy alakján is, mert éjszaki lejtője eredetileg is rövidebb, meredekebb volt, mint a déli, a mely messze elnyúlt, félszigetszerűen bele a mocsárvilágba. Szárazon, víz nélkül alakult ki először így a hegy. Azután jött a pusztulás második periódusa, a mikor a tó körülöntve a Tanuhegyet (Zeugenberg), alámosta a partjait. Kimosta köröskörül magasabb vízállásai alkalmával, a mikor még a berkekben is hullámzott, de azután mai szintjén maradva, a berkek félig szárazra kerültek, a turzások megépültek s csak az éjszaki oldalon támadta a tó a hegyet s hatalmasan lenyeste. A tó hullámainak folytonos munkáját tanusítják a szakadékos, festői, agyag- és homokfalak. A hiányzó hegydarab ott van elteregetve a Nagy-berek előtt, turzásként. A fonyodi hegy alatt pedig az iszamos, sikos pontusi agyagrétegek lépcsősen sülyednek a tó színe alá. A parton fehérlik a temérdek pontusi kori, majdnem egészen édesvizű tenger temérdek csigája. Legnagyobb részük Vivipara.

Fonyód és Boglár között ismét szép turzás nyujtózkodik végig. A szél éjszak-déli irányú barázdákat fujt rajta keresztül, mintha példát akarna mutatni a Somogy vármegye területének legnagyobb részén levő formák magyarázatára.

A boglári halmok története megint ugyanaz, mint a fonyódié, de azzal a

különbséggel, hogy itt már a bazaltok kitörésekor alacsonyabb volt a térszín. Hogy a szél tarolta-e le, vagy egyéb okok miatt volt alacsonyabb, nincs eldöntve.

Boglártól keletre, Lelle felé egész szép kis rendszere van a turzásoknak, a melyek a két helység közötti kicsiny öblözetet elzárják. Lelle az alacsony halomsor balatoni végén fekszik. Boglárnak és Lellének a jelentőségét annak köszönhetjük, hogy itt a Balaton partjára szögellik a somogyi halomvidék termékeny, földmíves területe. Siófok felől jőve, a parton, Boglár az utolsó hely, a melynek háttérvidéke (Hinterlandja) van. Ezért itt keletkezett az ősrégi rév Boglár és Révfülöp között. Idehordták a zalai követ s innen vitték át a somogyi búzát.

Tőle keletre a lellei berek kisebb kiadása a boglárinak, de talán a legvizesebb valamennyi között. Az előtte levő turzásban nagyon sok a kavics.

Innen kezdve állandóan, csekély megszakításokkal, magas partok kísérik a tó szélét, Földvárig. Ha valami résen felkapaszkodunk, alacsonyabb halmokon találjuk magunkat, a melyeken Őszöd és Szárszó feküsznek; de délre jóval magasabb emelkedések látszanak. Ismét deflácziós térszinen vagyunk, löszszel vastagon befedve, a mi a parti szakadékok felső részén jól látható. Különösen szép a földvári part, tekintélyes lösz-lerakodásával.

Hátul, Földvártól délre, a lösz alatt kavics vagy kövek feküsznek a pontusi vagy pannóniai rétegek felszínén s ezek mutatják, hogy a pannóniai rétegek felszíne már erősen össze volt vagdosva, a mikor a lösz lerakódott s az egyenetlenségek legnagyobb részét elfedte. Ez a löszszel borított hát messze benyúlt a tóba, de a víz alámosta, még pedig nem is olyan nagyon régóta. A földvári magaslat tetején négyszögletes földsáncz van, de fele hiányzik; az már áldozatul esett a tó hullámainak. Egészen fiatal tehát — geológiai értelemben véve — ez az alámosás.

A Földvártól keletre fekvő öbölben ismét a turzások sorakoznak három főcsoportban egymás mögé. A legmélyebben, benn az öbölben, messze bekanyarodó ívben fekvő, legrégibb turzás kavicsból van, azután az országút alatt fekvő, már jóval homokosabb s végül a legkülső, a mely már majdnem egyenes vonalban nyúlik át a szántódi állomásról a földvári állomásra, tiszta homokból van.

A szántódi állomás előtt tompa, félszigetszerű nyúlványa van a déli partnak. Ez két turzás, a mely a tihany—szántódi szorulat miatt képződött. Két turzás, a melyek nagy, háromszögalakú tavat zárnak körül. A két turzás összeérő végpontjain van a szántódi rév.

Zamárdi megint a löszszel födött deflácziós térszínen fekszik, a mely magas terrasz gyanánt emelkedik a tó fölé. Rajta túl csak két kisebb öböl, elfulladt folyóvölgy-torkolat következik, az egyik a Tóköz-pusztai, a másik a Töreki-majori völgynyílás. Mindkettő előtt végigmegy egész sora az egymásra tolódott turzásoknak. Eljutnak ezek egész a Sió-torokig s ott abba a rejtélyes turzásrendszerbe mennek át, a Sió balpartján, a melyek a tó lefolyását gátolták. A tó partja tehát ki van egyenesítve. Az előrenyúló magaslatok vége le van tarolva, az öblök elé turzásokat épített a tó. Az ilyen partot *szenilis, elaggott* partnak nevezzük.

A partvonal előtt a tóban igen fokozatosan mélyed a víz. Mindenütt abradált pontusi rétegeken s az ezekre teregetett homokon járunk. Kő nincs. Ez teszi a déli part fürdőit olyan kellemessé. A homok ezen a sekély részen nincsen egyenletesen elosztva, hanem a parttal párhuzamosan, egymástól mintegy 30—40 m. távolságban fekvő, rendkívül szabályos homok-gerinczekben, a melyeket a halászok gerendekeknek neveznek. Ez a képződmény, a sekély, abradált felszín, mintegy 3—400 méter távolságra nyúlik be a tóba. Ott hirtelen mintegy 2—3 méteres mélység kezdődik s nemsokára elérjük a tómedencze legmélyebb részét, a mely csak 4—5 méter. Nagy viharok idején jól lehet látni, hogy miképpen törnek meg a hullámok a tóba nyúló abráziós talapzat peremén.

A gerendekekre merőleges irányban a partról homoknyelvek nyúlnak be, mint félszigetek a tóba. A halászok ezeket pandallóknak nevezik. Gyorsan változtatják alakjukat a hullámjárás és a vízállás szerint, de meglehetősen szabályosan, egymástól egyforma távolságban sorakoznak. A gerendekeket a hullámzás idején keletkezett szélduzzasztás visszatérő áramlása, a pandallókat a part mellett surranó áramlás okozza.

2. *A zákányi halmok.*

Vármegyénk nyugati csücskében, Nagykanizsa és Zákány között, halmok emelkednek, a melyeknek legmagasabb tetőzése 260 m.-nyire van a tenger színe fölött.

Ezek a halmok a nagykanizsai Princzipális-csatorna völgye, vagy árka, meg az alsó Zala-árok között emelkedő hosszú, szabályos gerincznek a végét jelzik. Zalabértől Zákányig húzódik ez a csodálatosan szabályos gerincz, a mely Nagykanizsa és Kiskomárom között kissé lealacsonyodik s ezzel a somogyi rész különválik.

Olyan felépítésű tehát ez a halomcsoport is, mint a többi zalai és somogyi halom: löszszel vastagon befedett pontusi rétegekből van, de sok homok van rajta. Különösen sok a homok a halmok nyugati oldalán, Belezna és Murakeresztúr között. Erősen lefujt futóhomok-terület ez, a mely hajdan a Princzipális-árokból kikerült homok buczkáiból épült fel, de azután a nedvesebb korszakban, a mikor félig megkötődött a homok, a szél ismét letarolta a területet a talajvíz szinéig. A szélbarázdák és deflácziós homokgerinczek klasszikus helye ez. Kiskanizsánál kezdődik, s dél felé a légrádi szőlőhegyben hirtelen, egyszerre esik le a felmagasodott homok-hátság a Drávára éppen ott, a hol a Murával egyesül.

Ez a darab, Kiskanizsa, Nagykanizsa, Somogyszentmiklós, Belezna, Őrtilos, Kollátszeg, Murakeresztúr és Szepetnek között nem más, mint a Princzipális-ároknak, mint óriási szélbarázdának a garmadája. Ide halmozta össze a szél azt a sok homokot, a mit a szélbarázdából kifujt. Hogy nem több s nem terjed tovább délre, azt a Mura és Dráva munkájának köszönhetjük.

A Beleznától keletre fekvő halomvidéken felismerjük az eredetileg síma felszínű hátat, a melyen szintén sekélyebb barázdákat dolgozott ki a szél éjszak-déli irányban. Az eredeti tető maradványai erdővel vagy gyümölcsösökkel és szőlőkkel borítva, könnyen felismerhetők. Ha felkapaszkodunk a meredek lejtőjű völgyekből a tetőkre, egyhangú hátak vannak előttünk, a melyeken könnyű a járás s azért az útak legnagyobb része is itt van. Ez az eredetileg lesimított térszín csakis olyan korszakban keletkezhetett, a mikor folyóvizek nem szabdalták a térszínt. A diluviális lösz-hullás korszakából származik ez, a mikor a növényzet a hulló port megkötötte s a lösz elegyengette a térszínt egyhangú, lankás lejtőjű magaslattá. Diluviális felszín tehát az, a melybe a folyók, patakok csak azóta vágódtak bele. Ez a halom tehát, mondhatjuk, megifjodott. Szenilis térszín volt a diluviumban és azután megifjodott s mivel ma már a lejtők elég lankásak, t. i. annyira lankásak, hogy a húzódó-törmelék legmeredekebb lejtőinél meredekebb nem fordul elő, azért a térszínt *érettnek, maturusnak* nevezhetjük. De ezt a fokot még nem teljesen érte el, mert helyenként még meredek löszfalak, törmelékmentes agyag- és homoklejtők villannak elő a növényi takaró alól.

3. *A kis-balatoni deflácziós sáv.*

Zalaapátitól majdnem sugáregyenes vonalat húzhatunk le Csurgón át a Dráváig, oly módon, hogy a majdnem pontosan éjszak-déli vonaltól nyugatra: magas halmok, keletre síkság vagy alacsony buczkavidék terüljön el.

Balatonszentgyörgytől meg Nagyatádon át húzhatunk hasonló merev, egyenes vonalat Babócsáig, illetőleg a Dráváig, hogy most meg nyugaton van síkság és keleten magasabb halomvidék. Csak Nagyatád és Babócsa között nem olyan jól jellemzett ez a vonal, mert tőle keletre is lealacsonyodik a vidék.

Ez a nagyszerű árok, a melyet a Kis-Balaton deflácziós sávjának nevezhetünk, eredetileg két gerinczet és három árkot tartalmaz. Az első árok nyugaton a zalaapáti völgy, a melyet egész Komárvárosig, a hol a Déli Vasút megy át rajta, könnyen észre lehet venni. Tőle nyugatra a zalavári hosszú gerincz következik, a Dunántúl legcsodálatosabb morfológiai alakulása. Ez Türjétől, fenn a Marczal forrásaitól egész Inkéig, Somogy vármegye derekáig, 70 km. hosszan nyúlik el, mintegy 3 km. közepes szélességben. Az egész föld-kerekségen ritkítja párját ez az alakulat! Vármegyénkbe csak déli, ellaposodott vége nyúlik.

Tőle keletre van a második árok, a megyei Határ-árok szélbarázdája. Ez fenn Zalában a Balaton-felvidék nyugati, merev határát szabja meg, azért ennek tektonikus eredete mindennél világosabb. Benne fakad fel a Hévíz-forrás. Somogyba ennek csak kis része nyúlik bele, Nemesvidig.

Utána keletre a második gerincz következik, a mely a Balaton merev irányú nyugati határát szabja meg s így éjszakon már a felvidékhez csatlakozik, Keszthely fölött. Ennek a megszakitásán át jut a Zala a Kis-Balatonból a nagyba, Fenék-pusztánál. Jókora darabon megszakad itt a gerincz, de Fönyednél határozottan felbukkan Somogyban, s Nemesvidig követhető.

Tőle keletre van a harmadik, az utolsó árok, a melyet a keszthelyi öbölből kiindulva, Vörsön át, délfelé, egész Szakácsiig lehet felismerni.

Nemesvid tájékától tehát a három utóbbi sáv, Inkétől valamennyi egybeolvad, tagolhatatlan, aprón hullámos síksággá, a mely az összeolvadás helyén 170—180 m. magas, délebbre fokozatosan alacsonyodik s Berzenczénél mintegy 140, Vízvárnál mintegy 130 m. magas peremmel bukik le a Dráva síkjára, a mely itt 110, 120 m. magasan van.

Ez a terület, ez az egész sáv a legnagyszerűbb deflácziós árkok egyike, a melyet ismerünk. Éjszakon a tektonikus vetődésekből fennmaradt gerinczek anyagában még sok a durva anyag, a mely a Balaton-felvidékről került a pontusi tengerbe, de délebbre mind finomabb anyagból épültek fel a rétegek s könnyen áldozatul estek a szélnek. A Kis-Balatontól délre nincs homok. Mindenütt a letarolt pontusi agyag bukkan elő a zsombék és reczens iszap alól. Dél felé már jelentkezik a homok, majd óriási mennyiségben halmozódik fel a vármegye derekán és déli részén. Hatalmas felhalmozódását mi sem bizonyítja fényesebben, mint a nagyatádi mélyfúrás, a melynek adatait Lóczy közölte. E szerint a felszínen mintegy 1·80 m. vastag vályogtalaj van, ez alatt mintegy 30 méter vastag futóhomok-réteg következik, a melyet Lóczy alluviálisnak, Timkó, a kút anyagának tanulmányozója, diluviálisnak (pleisztoczén) tart. Az alul jelentkező tőzegréteg mindenesetre diluviális (pleisztoczén), a futóhomok azonban valószínűleg fokozatosan megy át a pleisztoczénből vagy diluviumból a jelenkorba (holoczén). A tőzeg alatt a pleisztoczénkorból folyóbeli lerakodásoknak látszanak egész 68 m. mélységig a feltárt homokrétegek, még inkább az ezek alatt levő, 90 m. mélységig lenyúló levantei rétegek. Csak 90 m. mélyen a felszín alatt kezdődnek a pontusi vagy pannóniai rétegek s a kút 403 m. mélységig a felszín alatt folyton a pontusi rétegekben maradt s innen megjött a víz s azért nem fúrtak tovább. Ebből látszik, hogy itt a pontusi rétegek egész összlete mélyebben fekszik mint a Balaton mellett, tehát már akkor sülyedés volt itt, a mikor a levantei korban elég eleven vizű, de nem igazi nagy folyó járt ezen a helyen. A diluviumban a közeli halmokról jövő vízfolyások még több homokot hordtak ide, de eljutott a futóhomok is, a mely talán eladdig a mélység miatt nem tudta ezt a részt ellepni, illetőleg itt a szél nem tudott támadni. Később annál hatalmasabb volt a homokfúvás és ma harmincz méter vastagon lepi el Nagyatád környékét futóhomok. Itt, ebben a mélyedésben raktározódott tehát az éjszakról kifútt homok, abban az időben, a mikor a somogyi halmok többi részén már a lösz vastagon fel volt halmozva. Ez, mint igazi deflácziós terület, nem fogta meg a hulló port.

Felszíni alakulásai a félig kötött homok típusos deflácziós-formái, most befedve egy egészen fiatal szubaerikus vályoggal, a mely az egész területet foltosan fedi s csak ott hiányzik, a hol a homok még mindig mozgásban van.

A buczkák között tavak rejtőzködnek, a hol a homokot elég vastagon befedte a mélyedésekben felhalmozódó vályog, hogy a víz el nem futhat a homokban. Ilyen a Baláta-tó és a környékén még számos más. Persze a szíkesedés tüneménye is megjelenik, mint minden rossz lefolyású, nem nagyon nedves éghajlatú területen. A hol a homok még nagyon hajlandó a mozgásra, ott erdő fedi a területet, de a hol sikerült megkötni, ott a legkitűnőbb termőföld.

A nagy sávban levő két lealacsonyodott gerinczen leginkább pontusi agyag bukik elő, a melylyel nem bírt már a szél. Ez a két gerincz a szélfúvás kétségtelen nyomait mutatja, tehát, ha meg is sülyedtek egy kicsit, de úgy hiszem, legnagyobbrészt a szél alacsonyította le őket, mert kevésbbé voltak védelmezve, mint a nagy sávtól keletre és nyugatra emelkedő halmok. Agyagos felszínükön jó termőföld, a köztük levő lapályok iszapos lerakodásán kitűnő rétek vannak. A falvak itt a gerinczek lábánál, alacsony lejtőiken sorakoznak. Így a fönyedi gerincz keleti oldalán Fönyed, Sávoly, Csákány, Kisvid, a balatonberényi nagy gerincz nyugati lábán B.-szentgyörgy, Vörs, Tikos, Sámson, Fehéregyház, Felsőzsitfa, Szakácsi, Tapsony. — Nemesvid és Nemesdéd körül a községek már rendetlenül helyezkednek el a megkötött futóhomokon, de innen délre nagy ürességet látunk azon a helyen, a hol a homok még most is nagyon hajlandó a futásra. Nemesdéd, Iharosberény, Felsősegesd és Somogyszob helységek között egyetlen falu sincs, de még a M. Á. V. vonalától délre is nagyon ritkák a falvak. Mind a nagy deflácziós sáv szélére telepedtek. Itt találjuk a nagy falvakat mind, pl. a keleti szélén Szakácsi, Felsősegesd, Nagyatád, Babócsa, a nyugati szélén, Zalában, rendkívül sűrű sora a falvaknak

(Zalaapáti, Esztergál, Szobor, Nagyrada, Kisrada, Garaboncz, Karós, Galambok, Szentjakab), azután Somogyban Miháld, Sand, Iharosberény, Iharos, Csicsó, Csurgó. A sáv déli végén, a Dráva ártere fölött emelkedő peremen megint sok község van (Alsok, Berzencze, Udvarhely, Bélavár Vízvár, Heresznye, Babócsa).

A községeknek ez az elhelyezkedése élénken jellemzi a természeti viszonyokat.

4. *A berényi gerincz.*

Egészen határozottan Böhönyéig, kevésbbé jól kiemelkedőleg Nagyatádig követhető. Ott elbukik a futóhomok alatt. Ugyanazt mondhatjuk róla, a mit a 2. területről, Nagykanizsától délre. Szenilis gerincz, a mely megifjodott s jelenleg a maturus stádium felé közeledik. Egyedül a tó partján egészen juvenilis, mert a hullámok alámosása csak mesterséges közbeavatkozással szünt meg. Rendkívül érdekes a löszszel vastagon elborított pontusi halmok települése. Az előbbi területen a homokos lapályon alföldi települést látunk, kezdetleges tanyarendszerrel. Itt típusos dunántúli település van, a halmokon fenn gyümölcsösök, szőlők, kertek. Ezeket a halom lábánál sorakozó községek uralják, de mivel messze vannak a községektől, a tanyarendszer zalai típusa van rajtuk, t. i. a tetőkön vezető utak mellett sorakoznak a pinczék, présházak, hajlékok egymás után, mintha csak faluban járnánk. De ezek a népnek csak ideiglenes tanyái. Érdekes, hogy ezeknek az épületeknek a szerkezete is egészen más, ősi formája a hatalmas gerendákból összerótt rendfaház, a mi a telepek régiségére vall, szemben a halmok körüli lapályok újabb betelepülésével. Ez megint élénk világot vet a természeti viszonyokra.

5. *A Nagy-Berek sávja.*

A balatonparti Nagy-Berek szélességében húzódik a második széles, defláczios sáv le egész a Dráváig. Nagyatád körül a Kis-Balaton defláczios sávjával összefolyik s egész Barcsig lenyúlik. Egész Somogy vármegyét derékban vágja ketté, valami 80 km. hosszúságban és 15—20 km. szélességben. Minden térképen erősen feltünő forma. A Balaton színéből dél felé rendkívül menetelesen emelkedik ki, a balatoni vízválasztó táján eléri legnagyobb magasságát, mintegy 170 méteres közepes magasságban azután igen fokozatosan sülyed megint dél felé, egész Babócsa—Szigetvár vonaláig, de nem mélyebbre 150 méternél s csak itt ereszkedik hirtelen alább a Dráva ártérig; de itt is olyan fokozatos a lejtősödés, hogy nehéz az ártér határát kijelölni. Valóságos sikságnak tekinthetjük tehát, a melyen megint éjszakon a defláczios pontusi agyagtérszín uralkodik s ezt lepi el részben a Nagy-Berek tőzeges lápja, de azután mind több és több a homok dél felé s Nagybajom táján hatalmas, most is mozgó buczkavidékre jutunk. Ez a futóhomok egész Szulokig, Csoknyáig feltétlenül dominál s a területet nagy foltokban borítja az erdő, különösen Mike és Homokszentgyörgy körül. Nem hiányoznak itt a vadregényes, buczkás, elhagyatott helyek, a hol az ember ősállapotban találja a természetet. Mindenütt a félig-kötött homok típusos formái.

Nagyon jellemzők ezen a tájon a homokdolinák. A felszín kötöttebb, agyagosabb, szubaerikus talaján kerek mélyedéseket látunk, a melyek már messziről feltünnek haragoszöld, kákás, szittyós növényzetükkel. Ezek olyan helyek, a hol a homokban eltünt a víz s lassan berokkanás keletkezett, a melyben most a homok talajvize felszínre jut. Ez az oka, hogy nem szíkesednek el, mint a buczkák közötti mélyedések, hanem mindig friss víz van bennük. Különösen Jákó és Csököly táján nagy a számuk, százával olvashatók. Ez a tünemény a Kapos völgyének visszavágódása következtében keletkezett. A homokban elszívódó víz a Kapos forrásaiban napvilágra jöhet, tehát a homok talajvize mozgásba jött. A legérdekesebb esete ez egy idegen hidrografiai rendszer behatolásának más területre.

A terület települése ugyanolyan, mint a kisbalatoni sávé. A községek legnagyobb része a sáv két szélén sorakozik, és pedig nyugaton: Balatonkeresztúr, B.-újlak, Kéthely, Gomba, Marczali, Bize, Kelevíz, Mesztegnye, Böhönye, Beleg, Kónyi, Nagyatád; a sáv keleti szegélyén valamivel fokozatosabb az átmenet, de itt sorakoznak Fonyód, Lengyeltóti, Öreglak, Somogyvár, Pamuk, Osztopán, Csombárd, Csoknya, Szomajom, Kisasszond, Gige, Kiskovácsi, Kadarkút, Hencse, Magyarlad, Németlad, Patosfa, Hatvan, Merenye, azután elmosódik a határ. A községek más része elég sűrűn van ott, a hol a defláczió előrehaladtával jó, állandó

talaj keletkezett, mint pl. a Nagy-Berektől délre (Tótszentpál, Varjaskér, Táska, Buzsák, Nikla, Csömend, Boronka, Pusztakovácsi, Libiczkozma, Fajsz), azután a hol a homok jól meg van kötve, de azonnal észreveszszük, hogy homokterületen vagyunk, mert a nagyobb községek körül temérdek apró tanya keletkezett, pl. Nagybajom környékén, a hol nagy területben nincs falu, csak puszták, apró tanyák. Innen délre egy darabon megint jól meg van kötve a homok, egész sereg falu van tehát rajta (Jákó, Kutas, Kisbajom, Csököly, Nagykorpád, Mike, Lábod), de azután újra futóhomok-zóna következik, leginkább erdővel fedve. A legérdekesebb buczkavidékek egyike ez, a mely még behatóbb tanulmányozásra vár.

Rinyaszentkirály, Görgeteg, Homokszentgyörgy vonalán megint valamivel kötöttebb a homok, de dél felé megint csak nagy homokba jutunk, a mely fokozatosan fogy el a Dráva lapálya felé. Mintha ezen a sávon is három rátában volna a futóhomok felhalmozva (nagybajomi nagy homok, kadarkúti nagy homok és görgetegi Keselyüs-homok), mint a hogy azt a Duna—Tisza közén kimutattam.

6. *Az éjszakkeleti halmok.*

Ezeknek a területe a Kapos és a Balaton között fekszik, Fonyód—Szomajom vonalától keletre. Három szélbarázda szeli át: a mernyei, a karád-kötcsei és a kőröshegyi. A Kapos völgyével párhuzamosan négy völgy vágja keresztben: a Kapos-, a Koppány-, a Kis-Koppány- és a Jaba-patakok völgyei. A halomgerinczek éjszakról délre fokozatosan lejtenek bele ezekbe a keresztárkokba, azért az árkok déli partja meredek, szakadékos, az éjszaki rendkívül menedékes és vastagon eltakarja a lösz. A lösz különben mindenütt elég vastag, ezért a föld igen termékeny. Elég lényeges és feltünő azért ennek a területnek a különbsége az előbbi, homokos és deflácziós sávtól, a hol a lösz egyáltalában hiányzik, vagy csak nagyon kevés. A löszszel fedett halomvidék mindenütt igen szenilis képeket mutat, csak a hol a löszben szakadék képződött, ott látni festőibb vonásokat. Területünk legnagyobb részén oly enyhék a lejtők, hogy a települést és közlekedést alig akadályozzák, azért alacsony halomvidéknek kell mondanunk. Csak éjszakabbra, a Balaton felé vannak meredekebb lejtők, nagyobb magasságok, a hol azután elválik a település. A falu lenn van a szélbarázdában vagy a keresztárokban, s a dombtetőn a hozzátartozó szőlők és gyümölcsösök foglalnak helyet, esetleg fenn erdők vannak. Típusa ennek a településnek a Koppány déli oldalán levő terület, a mely hirtelen, szakadékosan emelkedik ki a Koppány völgyéből s lankásan simul el a Kapos felé. A vízválasztó egész közel van a Koppány völgyéhez. A Koppányra néző meredekebb lejtő völgyzugaiban falvak vannak, a melyeknek határa a vízválasztóig terjed fel (Kisbér, Bonnya, Acsa, Döröcske stb.), a folyóvölgyben rétjük, a halmok lábánál szántóföldjeik, a meredek lejtőkön gyümölcsöseik s a hegytetőkön erdeik vannak. De szűk az egész, kicsinyes. A déli lejtőn, azon a vonalon, a hol az annyira elsimul, hogy szántás-vetésre alkalmas a terület, nagy községek keletkeztek (Mernye, Igal, Szill, Szakcs). Ezeknek déli oldalán vannak a szántóföldjeik, éjszak felé a kertjeik, ezek fölött, a vízválasztón, erdők. Ugyanez megismétlődik a Kis-Koppány- és a Jaba-patak völgyének déli oldalán is.

A nyugati két nagy halomgerincz és szélbarázda települése elvált. Sehol sem látni olyan jól a hajdani, teljesen elaggott, plioczénkori, tökéletlen síkságot, mint ezen a két halomgerinczen. Ezért vannak olyan helyek, hogy fenn a halmok platószerű tetején is községek keletkeztek. Ilyen pl. Gamás vagy Karád. A tengerszínfölötti magasság nem lényeges. Máshol megint a községek lenn vannak a völgyekben s a halmokat kertek és erdők foglalják el, tehát a település normális.

Meg kell még jegyeznem, hogy a somogyi falvak legnagyobb részének hosszas kiterjedése van, a miből azt következtették, hogy ezek mind utczás falvak. Ezzel azonban óvatosan kell bánnunk. A somogyi falvak legnagyobb része valami vízfolyás, árok mellé épült, annak két partjára, hosszan elnyúlva. Nem az út tette tehát a falut hosszúvá, hanem az árok. Nagyobb részük nem is fekszik átmenő út mellett, hanem azt mondhatnám zsákutczában, a völgyek, árkok fejénél. Igazi utczás falu pl. Balatonkeresztúr, B.-újlak, Kéthely stb., de tévedés volna ezt mondani pl. Nágocsról vagy Mocsoládról. Igazi árkos falvak ezek.

Láttuk az előbbi sávon, hogy annak két szélén sorakoznak a jelentős községek. Természetesen így vezetnek a legfontosabb közlekedő-útak is. Ezekkel szemben a legfontosabb keletnyugati irányú közlekedő vonal a Kapos völgyén vezet át,

a mely hátrafejlődött már egészen a nagybereki defláczíós sávig s így könnyen átmehetünk az egész vármegyén, annélkül hogy nagyot kellene emelkednünk. Ez a fontos közlekedő út, a mely Dombóvár vidékét Nagykanizsa vidékével kapcsolja, csakugyan a legnagyobb községeket fűzi fel. A homokos sáv és a löszös terület összeszögellésével, ezen a legfontosabb keresztúton keletkezett a legnagyobb közöttük, t. i. Kaposvár. Helyzete tehát természetes és könnyen érthető.

7. *A délkeleti dombok.*

Ezek már meglehetősen különböznek az eddig ismertetett területektől. Ezek a dombok már tulajdonképpen a baranyai hegyvidék hátához tartoznak. A pontusi rétegek alatt közel van a kemény kőzet, a hegység közelsége miatt a tengeri rétegek durvábbak és változatosabbak, a szárazföldiek pedig sokkal több durva anyagot tartalmaznak, a mi a hegységből származik. Ezért a defláczió nem olyan energikus, a halomvidék épebb. Eredetileg ez is igen szenilis, talán majdnem teljesen sík terület volt s csak azzal, hogy környezetéből relative kiemelkedett, azzal került újra az erózió hatása alá. Mindemellett a vízfolyások irányát itt is tektonikus vonalak látszanak megszabni, de sajnos, erről nagyon keveset tudunk. Észre lehet ugyan venni, hogy általában az éjszak-déli irány az uralkodó, egy kelet-nyugati völgyiránynyal komplikálva, de egyebet mondani nem lehet. A lösz elég vastagon belep mindent, a termőföld ezért jó. A községek a völgyekben helyezkednek el, a halomlejtőkre felnyúlnak a kertek s a hegytetőkön erdők vannak. E miatt magas dombvidéknek kell mondanunk, a melyen a gazdálkodás ugyan még nem válik szét, de már közeledik hozzá.

8. *A Dráva völgye.*

Megyénknek ezt az utolsó darabját tudományos geografiai szempontból sokkal kevésbbé ismerjük, mint az elsőt, a Balaton-partot. Említettük, hogy a folyó széles, alluviális lapálya tele van holtmedrekkel, elhalt fattyú-ágakkal. Körülbelől 6—10 m. magas terraszai jól felismerhetők; a somogyi halomvidék pedig meredek lejtővel végződik a Dráva birodalma felé. Ez a meredek lejtő Barcstól keletre nem tűnik fel többé olyan élesen. A Dráva itt más területre ér. Itt ugyanis a baranyai hegyvidék szigetei közé benyúló alföldi terület jelenik meg, úgy hogy vármegyénknek Szigetvár—Barcs vonalától délkeletre fekvő sarkát nyugodtan az Alföldhöz tartozónak mondhatjuk. Fokozatosan lapul le itt egyrészt a nagybereki defláczíós sáv homokterülete, másrészt a mecseki halomvidék törmelék-lejtője a Dráva árterére. Parti dűnék, azaz hosszan, kanyargósan elnyúló homokbuczkák emelkednek ki az ártérből, ezekre épülnek a tanyák és a falvak. Ilyen pl. Tótújfalu, azután Drávafok s tőle keletre a Csöpörnye-hegy, igazi típusos parti dűne, vele párhuzamosan futó társaival együtt. Ettől éjszakra Marócsa, azután Kisendrőcz halmai ugyanilyenek. Gyöngyösmellék és Zádor táján benyúlnak még a somogyi homokbuczkák, de Szigetvár tájékán már csak löszt és a halmokból lemosott törmeléket találunk. A halmok elég hirtelen végződnek el dél felé, de ennek az érdekes hegylábi zónának legnagyobb része nem tartozik Somogyhoz, egyedül Szigetvár környéke. Nevezetes és település szempontjából nagy jelentőségét jelzi éppen Szigetvár és Pécs.

A Dráva hirtelen áradó és gyorsan apadó természetű folyó, hordaléka kavics és homok, medre zátonyos, mutatva, hogy árterét feltölti.

Éghajlat.

Somogy vármegyében, sajnos, kevés meteorológiai feljegyzés folyik. Nagy meteorológiai állomás egyedül a vármegye éjszakkeleti sarkán, Városhidvégen van. Azért az éghajlatra a környező állomások, Keszthely, Nagykanizsa, Pécs, Városhidvég és Balatonfüred, adataiból következtethetünk.

A vármegye évi közepes hőmérséklete + 10·5°-ra vehető (Keszthely 10·7°, Nagykanizsa 10·5°, Városhidvég 10·8°, Szálka 10·4° stb.). A januáriusi középhőmérséklet a vármegye területén átlag — 1·4°, a júliusi + 21·7°. Természetesen különbség van a halomtetők és a mélyedések között, mert a domború felszín mindig mérsékeltebb, a homorú felszín mindig szélsőségesebb hőmérsékletjárást tanusít. A vármegye legnagyobb része hőmérsékletének ingadozása, változékonysága, szél-

sőségei tekintetében nem nagyon különbözik az Alföldtől. Így pl. Városhidvégen az 1891—1900. évtizedben a hőmérséklet átlagos évi minimuma — 17·0°, átlagos maximuma + 28·6° volt, a mi nem nagyon különbözik az alföldi állomásokétól. Annyit tesz ez, hogy minden évben várhatjuk, hogy a leghidegebb hónapban — 17·0° és a legmelegebben + 28·6° lesz a hőmérséklet. Városhidvégen a hőmérséklet átlagos évi ingadozása 51·7°-ot tesz, de az 1891—1900. évtizedben észlelt legalacsonyabb és legmagasabb hőmérsékletek közötti különbség 65°, a mi elég tekintélyes, egyike a legnagyobbaknak hazánkban, de olyanforma, mint átlag az egész Alföldön. Keszthelyen az 1870—1900. időközben a legalacsonyobb hőmérséklet — 21·0°, a legmagasabb + 35·8° volt. Keszthelyen az 1870—1900. évek között az átlagos minimum — 12·5°, az átlagos maximum + 33·0° volt, az évi abszolutus hőingadozás 56·8°. Ez enyhébb, mint Városhidvég adata, de ez annak a következménye, hogy Keszthely már nyugatabbra, az Alföldtől távolabb fekszik. Az összehasonlítás különben a periódusok különbsége miatt nem egészen jogos.

Sokkal érdekesebb ezeknél a finom számadatoknál a csapadék eloszlásának kérdése. Erre újabb feldolgozott adataink vannak s a vármegye területén több csapadékmérő állomás van. Az évi csapadék átlagos mennyisége a vármegye délnyugati szélétől fokozatosan csökken éjszakkelet felé. Csurgó táján a csapadék átlagos évi mennyisége 800 mm, Marczali—Kaposvár vonalán már csak 700 mm s a vármegye éjszakkeleti szögletében lemegy 640 mm-re. Kivételes a vármegye délkeleti sarka, a hol Szigetvár tájékán szintén 700 mm-en alul marad a csapadék, ezzel szemben meg Szigetvár és Kaposvár között egy kicsit magasabb s a Mecsek lejtőin megint csak eléri a 800 mm.-t.

Az eső az év nem minden hónapjában szokott egyforma mennyiségben hullani, hanem vármegyénk területén júniusban és októberben van az esőzés két maximuma s februáriusban a minimuma. Az októberi maximum a Földközi-tenger vidékét jellemzi, a nyári esőzés Közép- és Kelet-Európát. Csakugyan, Zágrábtól Budapest felé fokozatosan hanyatlik az októberi maximum, sőt már Pécsett is eltünik, a mint az a 35 éves átlagokból jól látható.

Az esőmennyiség közepes értéke ugyanis havonként a következő:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Évi
Zagreb	46	45*	54	71	89	*103*	78	85	81	**112**	81	57	902
Csáktornya . . .	46	43*	61	84	101	*103*	92	97	89	**108**	72	58	954
Keszthely	26*	28	42	63	75	73	*76*	70	59	**78**	56	38	684
Nagykanizsa . . .	33*	40	54	76	*88*	81	87	81	75	**89**	72	56	832
Kaposvár	35	26*	43	65	*79*	71	63	73	63	**93**	56	43	710
Pécs	38	37*	62	84	*104*	100	75	77	70	**105**	68	50	870
Balatonfüred . . .	30	29*	40	52	**73**	66	57	58	51	*64*	49	38	607
Budapest	37	31*	45	58	**74**	74	53	50	51	*66*	53	48	640

Ezek a számok világosan mutatják, hogy vármegyénk csapadékjárás tekintetében átmeneti vidék, a hol az adriamelléki mediterráneus terület átmegy a középeurópai klimavidékbe s Kelet-Európa felé is van rokonsága.

A vármegye területének uralkodó szele az éjszaki és a nyugati szél. Az előbbi különösen depressziók elvonulása után szokott napokig fujni, azért jó idő jön utána. A nép „főszélnek“ nevezi (fölszél, fölsőszél, mert a Felvidékről jön); a halászok nem szeretik, mert kiveri őket a partra. A balatonparti fák legnagyobbrészt meg vannak dűlve dél felé, a szél tartóssága és ereje következtében. Ez a szél okozza a hullámverést a déli parton, e miatt nincs itt nádas, e miatt egyenesedett ki a part, mert a hullámok pusztítottak és építettek. Ez a megyei halomvidék legfontosabb alakító mestere, ez fujta le a homokot dél felé.

A másik uralkodó szél a nyugati, a mely rendesen a depressziókat kíséri vagy megelőzi, ezért esőt szokott hozni. A tartós eső és a zivatarok is egész Somogy területén nyugatról szoktak jönni, azért a földműves mindig a nyugati eget vizsgálja. A nyugati szél uralmának főidőszaka a nyár. Télen gyakori a kemény, hideg, keleti szél, a melyre a nép azt mondja: „hazájából fuj,“ mert tudja, hogy keleten télen nagy hidegek vannak. Éghajlatának egyéb jellemvonásai megegyeznek az ország többi részének éghajlatával.

---

4. 5.

Balatonboglár. — 1. A fürdő látóképe. — 2. és 3. Nyaralók. — 4. és 5. A Balaton Boglárnál.

Balatonföldvár és az ottani szállók.

A BALATON.

Miután a Balaton monografiáját a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága írta meg, ennek következtében itt csak a Balaton-kultuszszal, vagyis a balatonparti községeknek és telepeknek, mint fürdő- és nyaralóhelyeknek a keletkezésével és fejlődésével fogunk foglalkozni.

A Balaton-kultusz már a rómaiak koráig terjed vissza. Vannak feljegyzések és nyomok, hogy a rómaiaknak Pannoniában tartózkodó vezérei és római patricziusok is szivesen tartózkodtak a Balaton mellett, sőt hogy állítólag Augusztus császár is, egész udvarával, nyári üdülésre a Balaton vidékére költözött. Szeremlei Samunak „A közegészség története Hódmezővásárhelyen" czímű munkája is feljegyzi, hogy „némelyek azonban gyógyulás czéljából távoli helyekre elutaztak gyógyfürdőkbe (Várad, Balaton)". Hogy a Balatonpart vizének, homokjának és napfényének milyen vonzó ereje volt, legjobban bizonyítja az, hogy a fürdőzők távol vidékekről jöttek és megelégedtek az akkori legkezdetlegesebb lakás- és élelmezési viszonyokkal is és nélkülöztek minden szórakozást és kényelmet, csakhogy a Balatonnál tartózkodhassanak. A Balaton-kultusz mai, modern alapokon való megalapítójának gróf Hunyady Imrét tekinthetjük, mert ő építtette 1882—83-ban a legelső nyaralót a somogyi parton s ő szerezte be kirándulásokhoz az első propellerszerű gőzhajót.

Példája hatott; s hogy miként emelkedett a Balaton-kultusz a mai színvonalára, azt kívánjuk e sorokkal ismertetni olyképpen, hogy Berényből kiindulva és a somogyi parton felfelé haladva, községenként és telepenként mondjuk el a somogyi Balatonpart fejlődését.

Balatonberény. 1875-ig csak egy-két fürdővendég kereste fel, majd évről évre többen. Gróf *Hunyady* Imre példáján felbuzdulva, 1891-ben 4 nyaralót építettek a magaslaton, a grófi nyaraló közelében. Ezután a fürdővendégek száma rohamosan emelkedett, de azok csak egyszerű parasztházakban húzták meg magukat, s így lakik a fürdőzők legnagyobb része ma is. A polgárság, belátván az idegenforgalom nagy hasznát, átalakította és jobban rendezte be szobáit és füstös konyháit és tőle telhetőleg gondoskodott a fürdővendégek kényelméről. Kabinokról is a lakásadók gondoskodtak és az eredmény: hogy míg azelőtt itt 50—60 fürdővendég húzta meg magát, addig ma már július és augusztus hóban az állandó fürdővendégek száma 1500—2000-ig emelkedik. Csakhamar nagy szállodák is épültek, nemcsak a községben, hanem a vasút mentén és a vízparton is. Jelenleg három szálloda van itt, 120 szobával, étterem, kávéház, üzletek, úgy hogy a vendégek mindennel elláthatják magukat. A vasút közelében levő parczellákat, a falunak a víz felé eső oldalán elterülő, magas parton fekvő kerteket és házhelyeket egyesek nagy pénzért vásárolták meg és szép, kényelmes nyaralókat építettek, úgy hogy most a vasútvonal mentén, Balatonszentgyörgy felé, egész hosszú sora terül el a nyaralóknak. E fürdő nagy keresettségét, jó vasúti összeköttetésein kívül, pompás homokos partjának és sekély, befelé lassan lejtő vizének köszönheti, a hol a kis gyermek is fürödhet. Gróf Hunyady Imre és családja is minden nyarat ott töltött és sokat tett a vendégek kényelmére. Van itt „Fürdőegyesület" is, mely a köztisztaság fenntartásáról, az utczák locsolásáról, a fásításról, ülőpadokról és szórakozásokról is gondoskodik. Balatonberény.

Balatonkeresztúr. A 70-es években a marczali és kéthelyi úricsaládoknak volt kedves fürdő- és kirándulóhelyük, de a szob—szentgyörgyi vasút kiépítésével most már az egész vasútmenti községek lakosai felkeresik. A községben lakó vendégek száma alig számbavehető, de mióta a kormány 1893-ban a Balatonparton, Keresztúr határában felfelé, egész Mária-telep délivasúti állomásig, valamint Balatonkeresztúr.

lefelé, mintegy 8 kilométer hosszban, 317 kat. hold kiterjedésű szőlőterületet telepített és ezek a szőlőbirtokok lassanként legnagyobbrészt úrikézre kerültek, a kik a szőlőkben szép és kényelmes villákat építettek, azóta a fürdőzők nem a községben, hanem ezekben a nyaralókban helyezkednek el. 1912-ben a Balatonparton egy 36 szobás szálló épült és egy modern fürdőház, valamint 7 holdon megkezdték egy parknak az ültetését is. Van még két vendéglője és az újabban parczellázott területből már eddig is több mint 100 parczellát vettek meg, különösen budapestiek. A szőlőbeli kb. 40 nyaralóban nagyrészt maguk a tulajdonosok laknak, de kiadják bérbe is. Az állandó vendégek száma 200—300, ellenben a fürdésre kirándulók száma egy nyáron 2000—4000.

Fonyód. *Fonyód* szépen elterülő erdeje már régóta kedves kirándulóhelye volt a közeli környéknek. Ide jártak fürödni, itt rendeztek majálisokat. A két-csúcsú hegy alakzata, a rajta elterülő 150 holdnyi remek erdő, a hegy lábánál hullámzó Balaton vize, az onnan nyíló elragadó kilátás a zalai hegycsoportozatra: a Badacsonyra, Szigligetre, Gulácsra, Csobánczra, nagy vonzóerőt gyakoroltak mindazokra, a kik ott megfordultak.

A Balaton iránti lelkesedés, annak megismertetése és természeti kincseinek kiaknázására való törekvés adták a gondolatot *Szaplonczay* Manó dr. vármegyei tiszti főorvosnak arra, hogy a fonyódi hegyen fekvő erdőben nyaraló- és fürdőtelepet alapítson. 1893-ban kezdte meg egy alkalmi társaság összehozatalát. Nemcsak somogymegyebeliek, hanem távol vidékiek is, Budapestről, Győrből, Nagykanizsáról, Pécsről érdeklődtek e telep iránt. 1894-ben már együtt volt egy 29 tagú társaság. Alakulási ügyeinek élére *Tallián* Gyula alispán állott és vezette azt mindaddig, míg a társaság végleg megalakult és megkezdette az építkezéseket.

A társaság ügyeit 3 tagú igazgatóság intézte, élén a kezdeményező: Szaplonczay Manó dr.-ral. Az igazgatóság 32 nyaralónak való területet vett meg gróf Zichy Bélától, ki előzékenységgel karolta fel az eszmét, mérsékelt áron engedte át e területet és azonkívül díjtalanul, 16 holdnyi, a parknak szánt területet és a 70 holdnyi remek erdőterület, a várhegygyel együtt, és szerződésben biztosította fonyódi gazdasága részéről a telep élelmezését, a mi rendkívül fontos kérdés volt.

Ezután a társaság megvette a hegy nyugati lábánál elterülő Balaton vízterületet az *Inkey* családtól. Az építkezés megkezdhetése czéljából először is az egész telepet vízvezetékkel látták el. 1894-ben már 9 nyaraló volt készen és ma már a gróf Zichy Béla-telepen az alkalmi társaságnak 29 nyaralója áll, a villatelep nyugati végén pedig a Sirály-szálloda emelkedik és a külön étterem, melynek terraszáról páratlan kilátás nyílik az alsó Balatonra. A megindult építkezés és a fejlődő élet életrekeltette a kaposvár—fonyódi vasutat is, melynek kiépülése után az állomás közelében csakhamar egy 20 szobás szálló készült; a vármegye közönsége pedig megépíttette a hajókikötőt, mely azóta állami lett és ma már oly nagy és erős, hogy a hajó-kikötés minden időre biztosítva van és a nagyarányú kőszállítást is simán lebonyolíthatják. Posta- és távíróhivatalt is állítottak. A község maga pedig hihetetlen fellendülésnek indult. Az azelőtt értéktelen szőlőterületek nagy pénzért keltek el és itt is nyaraló nyaraló után épült. A vasútállomás közelében fekvő területek, valamint a fonyódi hegy nyugati lábától egész a Mária-telepig elterülő fenyves és partterület csakhamar parczellázásra került. Itt is alkalmi társaság alakult, mely szép és nagykiterjedésű szőlőket telepített és számos csinos nyaralót építtetett. 1913-ban gróf Zichy Béla nagy áldozatokkal elkészíttette az új, hatalmas vízvezetéket és a villamvilágítást, újra parkoztatja a nyaralók előtti egész területet és ellátja mindennel, a mi a telepet a legelsők közé emelni hivatott. A telepesek a „Béla-telep“ délivasúti megállóhelynél hatalmas kőpartot építettek állami támogatással, hogy a fürdőházak szárazon legyenek elhelyezhetők. E kőpart egyúttal nap- és homokfürdőhelyül is szolgál. Most épül egy kisebb kikötő is a csónakok és a motorok elhelyezésére. A fonyódhegyi telep nem egyszerű balatoni fürdőhely, hanem klimatikus gyógyhely is, melynek tiszta levegője, enyhe éghajlata, nagy erdeje és erdei séta-útjai nemcsak az elgyengült szervezetűeknek, hanem a tüdőbajos betegeknek is kiválóan alkalmas. A hegyen fekvő telepre való feljutást kell még megkönnyíteni és akkor Fonyód lesz a somogyi parton a legszebb és legtökéletesebb nyaraló- és fürdőhely. Fonyódon az állandó fürdővendégek száma 5—600, a kirándulók száma pedig kb. 3000.

Balatonboglár. *Balatonboglár.* A somogyi Balatonpartnak legnagyobb kereskedelmi helye, városias jelleggel. A vidékbeli gazdagabb családok a 80-as években kezdtek ide

járni fürdőzni. 1889-ben már 5—6 budapesti család is felkereste. 1893-ban körülbelül 40 család volt itt a kezdetleges vendéglőkben. Körmendy, az akkori birtokos, építtette meg a Kopaszhegy és Sándorhegy közötti árnyas völgyben, az ú. n. „Hétházat“, melyet azután szívesen vettek bérbe úricsaládok. Majd a balatonparti homokterületből egy rész eladatván, báró *Babarczi Schvarczer* Ottó és néhány barátja építtették az első nyaralókat. A további parczellázásokkal a nyaralók száma is rohamosan szaporodott. Az első sétányt a déli vasút igazgatósága készítette az állomás mellett és bocsátotta a vendégek rendelkezésére. 1904-ben alakult meg a „Fürdő-egyesület“. 1911-ben a község a birtokostól nagyobb területet vett meg, mely ma fürdőpark. 1905-ben modern, kétemeletes szálló is épült és a többi szállókat is átépítették és modernül rendezték be. Ezidőszerint van itt 84 nyaraló, 468 szobával, 3 szálloda és 1 penzió. Ezeken kívül 85 háztulajdonos 310 szobát ad bérbe. A fürdővendégek száma jelenleg 1600—1800. A községben számos jó üzlet van és minden háztartásbeli szükséglet kielégíthető. A község gyógyfürdői jelleget kapott, körorvosi székhely és szép gyógyszertára van. A városias jellegű község, élénk vasúti forgalmával és nagy hajókikötőjével, hivatva van arra, hogy a Balatonpartnak legnagyobb forgalmú nyaraló- és fürdőhelyévé legyen.

Lelle. 1889—90-ben kereste fel először néhány budapesti úricsalád, kik a községben béreltek lakást. Egyetlen fürdőbódé állott rendelkezésükre. Két év mulva *Lisznyai* Elemér dr. orvos építtette itt az első nyaralót a Balatonparton. Ki is nevették érte, hogy a „Bivalylegelőre“ épít; de a következő évben már 7—8 telek kelt el gróf Jankovics László területéből és pedig parczellánként 600 koronáért. 1897—98-ban Milasin Vilmos dr. és Illek Vincze megvették a gróftól az egész még eladó partot, parczellázás czéljából. A parczellákon azután szőlőt ültettek és fásították, és hogy a vendégeknek étkezőhelyük is legyen, *Szalay* Imre átalakíttatta egyik cselédházát vendéglőnek, melyben 5—6 szoba állott rendelkezésre; itt volt az étterem is. Ezentúl rohamos léptekkel fejlődött Lelle; a budapesti családoknak egész serege kereste fel, vette a parczellákat és építtette a szebbnél szebb nyaralókat. 1904-ben épült fel a „Balaton-szálló“, szép termekkel, verandával és 50 vendégszobával. 1905-ben megalakult a „Fürdő-egyesület“, melynek élére *Vaszilievics* János dr. budapesti alpolgármester állott; az ő vezetése mellett telepítették a már viruló „Darányi-parkot“ is és a 3 km. hosszú sétautat, majd 1913-ban a „Jacht-Klub“-ot. Lelle.

1902-ben a budapesti „Haladás“ szabadkőművespáholy szegény gyermekeket kezdett ide kitelepíteni, kik néhány évig az iskolában találtak lakást. 1905-ben megépült a saját szép gyermekmenhelyük, melyben 100—100 gyermek nyer elhelyezést és ellátást egy-egy hónapig. Tejről és élelmiczikkekről bőségesen gondoskodik a helybeli és szomszédos uradalom. A községben van két vendéglő, kifőző, korcsma és mészárszékek. Lelle a legrohamosabban fejlődő és legkeresettebb balatoni nyaraló és fürdőhely. Ma a Balatonparton 4 km. hosszban 107 nyaraló és a nagy szálloda van felépítve és egészen összeépült a boglári villa-teleppel. 1913-ban gyógyfürdő jelleget kapott, miáltal további fejlődése biztosítva van. Keresettségére jellemző, hogy míg a 90-es években egy nyáron 15—20 fürdővendég kereste fel, ma már az állandó fürdővendégek száma 1500—1600.

Balatonszemes a Balatontól mintegy fél km. távolságban, homokos lapályon fekszik. A 80-as években különösen Székesfehérvárról jöttek ide néhányan nyaralni. *Fischer* Gyula akkori körjegyző, felismervén az idegenforgalom előnyeit, mindent elkövetett, hogy a lakosok házaikat, szobáikat és konyháikat csinosítsák és jól bútorozzák. A fürdővendégek száma erre annyira emelkedett, hogy alig fértek meg a faluban. Majd a tulajdonos, gróf Hunyady Imre is, a Balatonra néző fennsíkon fekvő szántóföldeiből mintegy 110 villatelket hasított ki és bocsátott mérsékelt áron árúba. Mikor az első nyaralók épültek, a gróf 1895-ben a magas partoldalt és az alatta fekvő területet befásíttatta s ezzel szép parkká alakította át. Majd a vízpart homokterületét parczellázták, melyen rohamosan építették a szép nyaralókat. Ma itt a nyaralótelepen és egyebütt 90 nyaraló áll és 2 szálloda, 20 vendégszobával. A község 1905-ben a vízparthoz és vasúti állomáshoz közel szép vendéglőt építtetett, 1908-ban pedig megalakult a „Fürdő-egyesület“. A parton fekvő villaterületet, vízmentesítés czéljából, alagcsövezték és most épül a hajó- és csónakkikötő, államköltségen. Balatonszemes.

A nyaralóknak élelmiczikkekkel való ellátásáról a helybeli uradalom, a község lakossága és a vidék bőségesen gondoskodik. Balatonszemesnek gyógyfürdővé

való alakulására a tárgyalások most folynak. Fejlődésére elég megjegyeznünk, hogy míg a 80-as években 40—50 volt az állandó fürdővendég, az utóbbi években 1000—1200.

Öszöd. *Öszöd.* A Balatontól 1 km. távolságra fekvő kisközség. Partja egyike a legjobbaknak az egész Balatonmentén. 1881-ben egy fővárosi tanító telepedett itt le először, néhány fővárosi angolkóros gyermekkel, kiknél a javulás oly meglepő volt, hogy évről évre mind többen jöttek ide nyaralni, beteg gyermekekkel.

Az alapító halála után az angolkóros gyermekek nyári kitelepítését *Kájel* József ev. ref. lelkész vette a kezébe. Míg 1890-ben csak 1 fürdőkabin volt itt, 1912-ben már 38 állott ugyanannyi család rendelkezésére. Öszöd hivatva van a Balatonpartnak egyik legkeresettebb gyermekgyógyhelyévé lenni, a mire kiválóan remek homokpartja alkalmassá teszi.

Szárszó. *Szárszó* a legrégebben keresett fürdőhelyek közé tartozik. Már 40—50 évvel ezelőtt jártak ide a fürdővendégek; nagyobb arányokban azonban a 90-es években kezdték felkeresni. 1901-ben épitették az első nyaralót és ugyanakkor fásította be a község a mostani „Erzsébet-kert"-et, a mely sétányúl és gyermekjátszóhelyül szolgál. A Balatonnal szemben fekvő magas parton 1904-ben kezdték meg a parczellázást, s itt ma már 34 nyaraló áll. A „Hullám" vendéglő 1907-ben épült. 1908-ban a község sörházat építtetett az Erzsébet-kertben. 1909-ben alakult meg a „Szépészeti egyesület" és 1910-ben a „Fürdő-egyesület". Azelőtt a vendégek száma alig volt 30—50, ma már kb. 800—1000. Az élelmiczikkekkel való ellátásról a községbeli és vidéki polgárság és a helybeli uradalom gondoskodik. A község és a telep villamvilágitást is kap.

Balatonföldvár. *Balatonföldvár.* Az anyaközségtől: Kőröshegytől 3 kilométernyire fekszik a Balaton mellett. E fürdőtelep alapítására gróf *Széchenyi* Imrét 1894-ben néhai *Korányi* Frigyes egyetemi tanár inspirálta. A kivitelben segítőtársa volt *Spur* István uradalmi mérnök. 1894-ben a parczellázások megkezdődtek, 1895-ben a Balaton és a lösz-part között elterülő területet, mintegy 20 kat. holdnyi nagyságban, parkká alakították át, majd megkezdték a „Kupa vezér" szállodának és mellette egy széles verandaszerű étterem-kávéháznak az építését, magas kilátótoronynyal. Már az első évben több parczellát adtak el és megkezdődött a nyaralók építése is, számszerint 8. A fürdőtelep 1896 június hó 14-én nyílt meg. Földvár, e legmodernebbül épült telep, a somogyi parton roppant keresett lett és nemcsak a Széchenyi grófoknak és más főuraknak, hanem különösen a magas hivatalnoki és katonai karhoz tartozóknak lett kedvencz nyaralóhelyük. Az egy szálló csakhamar szűknek bizonyulván, 1897-ben megépült a „Bendeguz", majd 1898-ban, a Balatonparton, a „Zrinyi" szálló. Az éttermeket, szállodákat és a parkot 1896-ban villamvilágitással látták el és 1899-ben fektették le a telep vízvezetékét, 80.000 korona költséggel. A telep oly gyorsan fejlődött, hogy 1897-ben 17 nyaraló épült és 1898-ban már 40 állott fenn. Mikor gróf Széchenyi Viktor birtokai kezelését átvette, Balatonföldvár fejlesztését is a legnagyobb szeretettel gondozta. Később az egész telepet, az ottani 800 holdas birtokával, 1903-ban eladta az e czélra alakult fürdő-részvénytársaságnak, melynek elnöke a tulajdonos előbbi gyámja: gróf Széchenyi Imre lett. Ez a társaság készíttette 1904-ben az 1200 méter hosszú és 18 méter széles, nyílegyenes, remek parti sétányt. 1905-ben csatornázták a fürdőtelepet, összes épületeivel. A csatornák szennyvizeit, a fürdőteleptől 400 méternyire, biológiai rendszer szerint tisztítják, megszűrik és csak így jut vissza a Balatonba.

1904-ben kezdték meg — az állam és vármegye támogatásával — a hajókikötő építését, mely azóta évről évre bővül és ma már a gőzhajókon kívül menhelyül szolgál a motoros- és vitorláshajók, valamint a csónakok egész seregének. Újabban a nap- és homokfürdők czéljaira egy nagy szigetet teremtettek meg, a fenékből kikotort finom homokból. A földvári kikötő remek mólója és különösen a hullámgát, kedvencz sétahelye a közönségnek. A fürdő-részvénytársaság 4 km. hosszú makadám kocsi-utat épített, a séta-utakat is pompásan elkészíttette, díszes posta- és távíróhivatalt emelt és árúcsarnokot is teremtett. A telep közelében elterülő vizes területet a földmívelésügyi miniszter költségén lecsapoltatta és ezáltal a fürdőtelep a közegészségügy minden követelményének megfelel.

1905-ben keletkezet a „Balaton-klub", melynek 600-nál több tagja van s mely a társadalmi életet is kedvessé és kellemessé teszi.

A balatonkeresztúri fürdő-szálloda.

Fonyód. — 1. A kápolna. — 2. A Béla-telep lourdesi Mária-szobra. — 3. Nyaralók. — 4. A Sirály szálló.

„A balatoni Nagyberek Lecsapoló Társulat" szivattyútelepe és a gyüjtőcsatorna munkálatai.

Részletek Balatonlelléről.
(Fent: balról a Balaton-szálló, jobbról: az „Erzsébet" szünidei gyermektelep).

1905. év őszén meghalt a fürdőtársaság nagyérdemű alapítója és elnöke, gróf Széchenyi Imre. Emlékét a hálás közönség pompás mellszoborral örökítette meg a fürdőparkban, melyet 1907-ben lepleztek le, nagy részvét mellett.

1904-ben gyógyfürdői jelleget nyert. 1908-ban az állam egy artézi kutat furatott itt. Ugyanez évben Törley József pezsgőgyáros, kizárólag a Balaton klubtagjai részére, szép klub-épületet és mellette egy kisebbszerű szálló-épületet emeltetett, a mely téli lakásra is teljesen alkalmas.

Balatonföldváron van jelenleg 4 szálló, 96 szobával és 1 étterem-kávéházhelyiség. Ezenkívül a telep közelében 1 jó korcsma az alkalmazottak részére és van még 66 nyaraló, melynek legtöbbje, egy család befogadására alkalmas, földszintes épület.

A teleplakók élelmezéséről legnagyobbrészt az uradalom bérlője gondoskodik, de van a telepen egy közkertész is. Van itt mindenféle üzlet és a fürdőidény alatt állandó napi piacz.

A vendégek forgalma az első években 300 körül volt, de ma már 1500—2000, s azok közül kb. 1200 állandó nyári lakó.

A telepen a nyári hónapokban állandó orvos és gyógyszertár van. Balatonföldvár ma a somogyi partnak legszebb, legmodernebb és legkeresettebb fürdőhelye.

Zamárdit az első fürdővendégek 1888-ban kezdték felkeresni. A vendégek Zamárdi. kezdetben csak az e czélra jobban berendezett parasztszobákban laktak és az udvarokban lombokból alakított sátrakban étkeztek. Majd befásított utat készítettek a Balatonhoz, a hol fürdősátrakat állítottak fel. Az első nyaralót 1898-ban Szupics Dezső építtette. 1911-ben kezdődött meg a parczellázás és 1912-ben a község díszes, modern szállodát építtetett, 50.000 kor. költséggel, melyben 12 szoba van, s a hol a vendégek penziószerű ellátást kapnak. A nyaralók száma ma már 30. Élelmiszereket a helybeli és környékbeli községek lakossága is szállít.

A fürdővendégek száma kezdetben 10—12 volt, de a mult évben már 620 állandó vendége volt Zamárdinak.

A vendégek fürdődíjakat nem fizetnek. A villamvilágítás bevezetése munkálatban van.

Széles, homokos partja, sekély, lassan lejtő vízmedre, szép kilátása Tihanyra és Balatonfüredre, Siófokhoz és Balatonföldvárhoz való közelsége és a 2 km. távolságú, 2000 holdas uradalmi erdő sétahelyei, rövidesen igen keresett helylyé tették.

Kiliti. Ezt a Balatonpart szögében keletkezett területet már a mult száza- Kiliti. dokban fürdőhelyül használták, de csak kevesen jártak oda, mert a süppedékes, talajvizes parton szilárd felépítmények emelésére senki sem vállalkozott. A kiliti Balatonparti-szögben 1890-ben a Déli Vaspálya-Társaság osztálymérnöksége és 1900-ban a Balaton halászati r.-t. igazgatósága emeltette az első épületeket. 1895-ben az úrlovasok szövetkezete a lóversenyterületet rendezte be. Ugyancsak 1895-ben Rosznagel István déli vasúti osztálymérnök nagyobb területet szerzett itt és megalapította a „Vilma-telep"-et. A nyaralókhoz ő építi ki az utat, parczelláz és nyaralókat is épít. A parczellázást 1911-ben a tulajdonos káptalan folytatja. A nyaralók száma ezidőszerint már 51, az állandó vendégek száma pedig 3—400 között váltakozik. A fürdővendégek a siófoki vendéglőkbe járnak étkezni. 1908-ban a Balaton-szövetség, államsegélylyel, 30 kat. hold területen, 12 család részére bolgár-rendszerű zöldség- és kertiveteemény-területet telepített. A munkások legnagyobbrészt kiliti lakosok; 1909-ben pedig a veszprémi káptalan nagy gyümölcsöst ültetett. A fürdőhöz azelőtt jó országút vezetett: de most ez az út, valamint a fürdőkabinok felállításának kérdése állandó viszály tárgya, mivel a siófoki fürdőrészvénytársaság, ezt a nagyarányú fejlődésre hivatott telepet, fejlődésében akadályozni törekszik. Újabban Veszprém vármegye, sőt maga a kormány is kísérleteket tesznek, hogy ezt a szép telepet Veszprém vármegyéhez, illetőleg Siófokhoz csatolják.

Nem feladatunk ebben a keretben a Balatonnak természeti szépségeivel foglalkozni, habár azok is az üdülés gyógyfeltételei, de meg kell állapítanunk — orvosi szempontból — azokat a tényezőket, a melyek a Balatont és partját, különösen a vérszegény, gyenge, görvélyes és angolkóros gyermekeknél, a betegségek után elgyengült és kimerült idegzetű, pihenésre és edzésre szorult felnőtteknél is javasolják. Ezek: a pormentes, páratelt levegő, a sikér, könnyen felmelegedő lágy víz, a bársonysimaságú finom homok, a víz pompás hullámverése és az erős napfény.

Ezek teljesen megfelelnek a tengerparti tényezőknek és így a somogyi Balatonpart fürdőhelyeit bátran állíthatjuk a tengeri fürdőkkel egy sorba, sőt bizonyos tekintetekben azok fölé.

* * *

A balatonparti mocsarak lecsapolása.

A mikor a Balaton-kultuszszal foglalkozunk, lehetetlen figyelmen kívül hagyni azokat a munkálatokat, melyek a balatonparti mocsarak lecsapolására és kiszárítására, s így a Balatonpart közegészségügyi viszonyainak megjavítására, valamint közgazdasági kihasználására irányulnak. A Balaton nyugati és délnyugati kerületén több öblözet van, melyeknek terepmagassága a Balaton átlagos vízszínével kb. egymagasságú, talaja pedig tőzeg vagy tőzeges. Ez öblözeteket bozótok — a Balatontól 1—2 kilométer szélességű homoktúrzás (Düne) — választják el, melyeket a vízfolyások több helyen keskeny csatornákkal szelnek át. A kisebb részleteket nem tekintve, e bozótok kiterjedése Somogymegyében 26.820 kat. hold. A történelem előtti időkben ezek a területek is sík vízzel voltak borítva, mert a Balaton vízszíne a mainál jóval magasabb volt.

A mult századokban e területek legnagyobbrészt már nem voltak állandóan víz alatt, de olykor víz alá kerültek, s a vízszín oly ritkán és oly kevéssé sülyedt a terep alá, hogy gazdaságilag alig voltak használhatók és az állandó posványok nemcsak állandó közlekedési akadályt, de főleg kiszámíthatatlan közegészségi veszedelmet okoztak. Bennünket közvetetlenül csak azok a munkák érdekelnek, melyeket a mult és a jelen században végeztek és végeznek most is, leginkább az államhatalom kezdeményezésére és vezetésével, de társadalmunk erejével, önkormányzati alapon is.

A királyi biztosság működésének eredményeképen, 1842 augusztus 3-án, Kaposvárott megalakult a „Balatonmelléki Somogymegyei Társulat“ a Balatonnak a kiliti Sió-malom esésével való lejjebbszállítására, azzal a czélzattal, hogy ezzel a balatonmenti bozótok kiszáríttassanak. E társulat állandóan fennáll, de czímét és alapszabályait, a változott viszonyoknak megfelelően, több ízben változtatta. Jelenlegi czíme: „Balaton Anyavíz-szabályozó Társulat“. E közös társulat egyes öblözeteiből azután egyesek külön-külön társulatokká alakultak; így alakult 1864-ben a Balaton keleti bozót-lecsapoló-társulat és a Balaton nyugati bozót-lecsapoló-társulat s ma Nagyberek lecsapoló-társulat nevet visel. Felemlítendő, hogy az idők folyamán a Balaton lefolyását alkotó folyókon is alakultak — azok rendezése céljából — vízi-társulatok, ú. m.: A Nádor-csatorna-társulat 1810-ben, a Kapos-vizet levezető társulat 1820-ban és a Sióberki társulat 1847-ben. Mindezeknél a vezető gondolat az volt, hogy a Balaton vízszínét le kell szállítani s a bozótokat a Balatonba lecsapolni. 1862-ben a balatonfüredi egyezségen megállapodtak a kir. biztosság útján abban, hogy a Balatonnak 1862 decz. havában megállapított s állítólag addig ismert legkisebb vízállása (+0·95) 0·95 méterrel (+0·00-ra) szállíttassék le. Az 1863 körüli száraz esztendők hatása alatt a Balaton vízszíne addig soha nem ismert mélységre: —0·38-ra (0 pont alatti 0·38) sülyedt le. Ekkor kiderült, hogy a Balaton vízszínét ily fokra, a közérdek károsodása nélkül, lesülyeszteni nem lehet. Nemcsak a hajózás károsodott, hanem a somogyi parton egész homoksivatagok kerültek szárazra. Később, a nedvesebb években, a magas vízállás következtében eszközölt túlnagy vízeresztések, a Sió alsó folyásán okoztak panaszokat és károkat. Ezekhez járul, hogy az időközben felkapott balatoni fürdőzés is a magasabb víz-állásokat igényelte. Két érdekkör támadt tehát. A Bozóttulajdonosok a lesülyesztés mellett, a községek, a halászok, a hajósok és a fürdőközönség a magasabb vízszín mellett küzdött. Az ellentétek kiegyenlítésére 1886-ban az akkori közmunka- és közlekedésügyi miniszter kiadta a Sió-zsilip kezelési szabályzatot s ebben kimondta, hogy a Balaton vízszíne 0·00 méternél alacsonyabbra nem sülyedhet és 0·95 m. magasabbra nem emelkedhet. Évek mulva azután kiderült, hogy ez a szabályzat sem elégíti ki az igényeket és hogy a megállapított vízszín mellett a bozótokat lecsapolni nem lehet és hogy a megállapított maximális vízszín sem a fürdőknek, sem a hajózásnak nem elegendő. Ily körülmények között az I. kerületi m. kir. kultúrmérnöki hivatal azt ajánlotta, hogy a bozótok úgy csapoltassanak le, hogy az összes külvizek oly magas töltések között vezettessenek a Balatonig, hogy azok bármily magas vízállásnál szabad kifolyással bírjanak; a bozót pedig a Balatontól eltöltessék, azután kellő mélységű belvízlecsapolóárok-hálózattal láttassék el s abból a belvizeket szivattyúkkal emeljék át

a Balatonba. Ilyen gyökeres munkákra a gazdaközönséget egyhamar nem lehetett megnyerni és ez a magyarázata annak, hogy a társulat csak 1904—1905-ben határozta el magát a munkálatok foganatosítására, melyek 1908 őszén indultak meg, a pécsi kir. kultúrmérnöki hivatal műszaki vezetése mellett. Gróf *Jankovics* Tivadar járt elül a jó példával, majd a Lelle-szemesi bozót-társulat stb. következett.

Miután a tulajdonosok mind vagyonos nagybirtokosok, az államsegély e munkálatoknál, melyeknek jövedelmezősége minden kétségen kívül áll, alig jöhetett szóba. Az állam azonban támogatást nyujtott a legkülönfélébb alakban; így az illető kultúrmérnököket, az összes munkák megtervezése és vezetése céljából, díjtalanul bocsátotta és bocsátja rendelkezésre, a Sió-zsilip kezelését (az őr díjainak kivételével) az állam költségén végezteti s e végből az összes épületeket állami költségen emeltette és tartja fenn. A Siónak 1897—1901. évi szabályozása alkalmával 80.000 korona államsegélyt adott stb. A földmívelésügyi miniszter a Balaton anyavízszabályozási társulatnak 1895-ben kijelentette, hogy kész az összes somogyi bozótok szivattyútelepeinek költségeiből 60%-ot az állam terhére elvállalni, ha a társulat, illetőleg tagjai, a jövőre lemondanak beleszólási jogukról: a Balaton vízszínének megállapításánál. A társulat ezt a feltételt nem fogadta el s így az ajánlat is tárgytalanná vált. Jelentékeny államsegély az, hogy az állam a Sió medrét, Kilititől a Kapos beömléséig, 18 m. fenék-szélességre, egy milliót meghaladó költséggel, kikotortatja. Sió.

A munkába vett bozótok máris vízmentesek, bár a munkák még be sincsenek fejezve s így a leghasznosabb befektetésnek bizonyultak. Közgazdasági szempontból általában arra lehet számítani, hogy a lecsapolt területek 1/3 része kitünő takarmányos és répa-földeket, 1/3 része tőzeges talajának megfelelő kaszálót és 1/3 része igen jó legelőt fog adni, holott eddig az egész terület gyakran 10—12 éven át megközelíthető is alig volt. Mindezeket összevetve, a bozótok lecsapolása és helyes kihasználása a vármegye állatállományát is jelentékenyen emelni fogja s emellett a bozótokban fekvő elsőrangú tőzeg is rendszeresen kihasználható lesz. A hajózásra a lecsapolásnak nem lesz befolyása. A Siónak állami kikotrása hajózási szempontból igen fontos, mert az így kikotort meder szabályszerű hajócsatornát fog alkotni a Dunáig.

Közegészségi szempontból a bozótok lecsapolása rendkívüli horderejű, mert hiszen a Balaton-kultusz fejlődésének bizonyos fokig a maláriától való félelem volt az akadálya, habár az utolsó 30 év alatt a Balaton vidékén malária már alig fordult elő. A bozótok lecsapolásával és kiszárításával megszünt a vidék mocsaras kigőzölgése, elpusztultak a posványos vizek, a nádasok és zsombékok és — a mi a fő — elpusztultak a szunyogok. Biztos tehát, hogy ezentúl most már a Balatonpart keresettsége évről-évre még jobban fog emelkedni és hogy a somogyi Balatonpart, mint nyaraló és fürdőhely és mint gyógytényező, el fogja foglalni azt a méltó helyet, melyre természetadta szépségei és kincsei által hivatva van.

SOMOGY VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Somogy vármegye Magyarország délnyugati részén, a Balatontól délre, szelíden dombos vidéken terül el és egészen a Dráváig nyúlik le. Határa éjszakon a Balaton tava és Veszprém vármegye, keleten Tolna- és Baranya vármegye, délen Horvát-, Szlavon-ország, nyugaton Zala vármegye. Somogy vármegye területén van egy rendezett tanácsú város — Kaposvár — és 310 kis- és nagyközség.

Somogy vármegye területe 1,159.933 k. hold és összes lakossága, az 1910. évi népszámlálás adatai szerint, a rend. tan. városéval együtt 365.961 lélek, a kik közül 1162 katona. A jelenlevő lakosok közül külföldi honos 675, míg a vármegyebeliekből külföldön tartózkodik 2541. A jelenlevő lakosságból 182.244 a férfi és 183.717 a nő, tehát ezer férfira 1008 nő esett. Családi állapot szerint 175.955 nőtlen és hajadon, 166.111 házas, 23.384 özvegy és 511 törvényesen elvált. A lakóházak száma 55.494. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg: 333.597 magyar, 18.718 német, 364 tót, 63 oláh, 4 kisorosz (ruthén), 9934 horvát, 44 szerb és 3237 egyéb, a kik legnagyobbrészt czigányok, cseh-morvák és vendek. A nem magyar anyanyelvűek közül magyarul beszél 25.618; írni és olvasni tud 252.072, vagyis a lakosság 80·1%-a. A vallási megoszlás a következő: róm. kath. 273.650, gör. kath. 106, ref. 63.569, ág. h. ev. 17.700, gör. kel. 129, unit. 104, izr. 10.645, egyéb 58. Tíz év előtt a lakosság összes száma 345.586 volt s ezt a mai állapottal összehasonlítva, a tízévi szaporodás 20.375 lélek, a mi 5·9%-nak felel meg. A népsűrűség km²-ként 54·8.

Somogy vármegye kilencz járásra oszlik, a melyek a következők:

I. Barcsi járás, 26 községgel; területe 108.483 k. hold, lakóházak száma 4466 és a lakosság 33.919 lélek. A népességből 23.647 magyar, 3182 német, 33 tót, 2 oláh, 6673 horváth, 13 szerb, 369 egyéb; magyarul beszél 31.466, ír és olvas 22.639; róm. kath. 24.718, gör. kath. 6, ref. 7962, ág. h. ev. 212, gör. kel. 29, unit. 1, izr. 991.

II. Csurgói járás, 29 községgel; területe 121.578 k. hold, lakóházak száma 6001 és a lakosság 38.465 lélek. A népességből 38.027 magyar, 77 német, 23 tót, 1 oláh, 276 horvát, 2 szerb, 59 egyéb; magyarul beszél 38.381, ír és olvas 26.914; róm. kath. 25.832, gör. kath. 10, ref. 4962, ág. h. ev. 6963, gör. kel. 11, unit. 3, izr. 683, egyéb 1.

III. Igali járás, 34 községgel; területe 104.368 k. hold, lakóházak száma 5451 és a lakosság 33.899 lélek. A népességből 28.787 magyar, 4968 német, 4 tót, 9 horvát, 131 egyéb; magyarul beszél 32.775, ír és olvas 23.895; róm. kath. 26.146, ref. 3240, ág. h. ev. 3915, gör. kel. 1, unit. 1, izr. 584, egyéb 12.

IV. Kaposvári járás, 50 községgel; területe 165.374 k. hold, lakóházak száma 7852 és a lakosság 48.731 lélek. A népességből 45.065 magyar, 3217 német, 30 tót, 2 ruthén (kisorosz), 18 horvát, 1 szerb, 399 egyéb; magyarul beszél 48.131, ír és olvas 32.426; róm. kath. 36.946, gör. kath. 22, ref. 10.717, ág. h. ev. 290, gör. kel. 7, unit. 59. izr. 675, egyéb 15.

V. Lengyeltóti járás, 26 községgel; területe 121.593 k. hold, lakóházak száma 4822 és a lakosság 31.147 lélek, a kik közül 30.656 magyar, 259 német, 23 tót, 9 horvát, 200 egyéb; magyarul beszél 31.111, ír és olvas 20.888; róm. kath. 26.586, gör. kath. 4, ref. 2948, ág. h. ev. 813, gör. kel. 1, unit. 2, izr. 789, egyéb 4.

VI. Marczali járás, 40 községgel; területe 158.036 k. hold, lakóházak száma 7289 és a lakosság 48.629 lélek. A népességből, 48.184 magyar, 112 német, 9 tót, 2 oláh, 1 kisorosz (ruthén), 17 horvát, 304 egyéb; magyarul beszél 48.566, ír és

Andocs. — A ferencziek kolostora és temploma.

Ádánd. — A Csapody-féle kastély. Most Satzger Gézáé.

Balatonboglár — Gaal Gaston úrilaka és családi kápolnája.

Babócsa. — Gróf Somssich Béla kuriája.

Balatonszemes. — A gróf Hunyady-féle úrilak

olvas 33.532; róm. kath. 44.544, gör. kath. 6, ref. 1680, ág. h. ev. 1440, gör. kel. 4, unit. 1, izr. 954.

VII. Nagyatádi járás, 30 községgel; területe 137.446 k. hold, lakóházak száma 5280 és a lakosság 36.420 lélek, a kik közül 33.481 magyar, 470 német, 32 tót, 1 kisorosz (ruthén), 1401 horvát, 4 szerb, 1031 egyéb; magyarul beszél 36.020, ír és olvas 25.072; róm. kath. 25.026, gör. katk. 18, ref. 10.160, ág. h. ev. 348, gör. kel. 15, unit. 2, izr. 850, egyéb 1.

VIII. Szigetvári járás, 44 községgel; területe 102.441 k. hold, lakóházak száma 5234 és a lakosság 33.268 lélek. A népességből 26.369 magyar, 4892 német, 23 tót, 1457 horvát, 3 szerb, 524 egyéb; magyarul beszél 31.543, ír és olvas 21.877; róm. kath. 22.876, gör. kath. 9, ref. 9557, ág. h. ev. 60, gör. kel. 23, unit. 19, izr. 723, egyéb 1.

IX. Tabi járás, 31 községgel; területe 133.289 k. hold, lakóházak száma 6523 és a lakosság 37.359 lélek, a kik közül 35.954 magyar, 1122 német, 126 tót, 1 oláh, 11 horvát, 3 szerb, 142 egyéb; magyarul beszél 37.188, ír és olvas 26.794; róm. kath. 22.349, gör. kath 9, ref. 10.807, ág. h. ev. 3131, gör. kel. 3, unit. 2. izr. 1037, egyéb 21.

A vármegye községei betűrendben a következők:

Ádánd. Siómenti magyar kisközség. Körjegyzői székhely. Házainak száma 246, Ádánd. lakosaié 1562, a kik róm. kath. és református vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A *Szalók*-nemzetség családi ágának ősi birtoka. Ez ág sarja Mihály (1232—63), kinek fia Elek volt. Ennek özvegye, és fia, János, 1279-ben itteni birtokaikat eladták. 1356-ban a helységnek már hetivásártartási joga volt. 1460-ban *Ugron* Imre birtoka. 1536-ban *Perneszi* Imre és Ugron Bernát voltak a földesurai. 1572-ben, a török hódoltság alatt, az endrédi nahiébe (járás) tartozott és ekkor hét, 1582—83-ban pedig 12 adóköteles háza volt. 1665-ben Perneszi János itteni birtokait *Salomvári* Jánosnak, 1669-ben pedig Vizeki *Tallián* Gergelynek idegenítette el, 1695-ben *Babócsay* Ferenczné szül. Perneszi Anna Juliánna és Perneszi Zsigmond voltak itt birtokosok. 1715-ben e helységben 11 háztartást írtak össze. 1715-ben Babócsay Ferencz özvegye, 1726—1733-ban a Perneszi család, 1767-ben Tallián János alispán, 1835-ben a *Csapody* család, továbbá a Vizeki Tallián, *Bottka* és *Szelestey*, majd a *Zeke*, *Terstyánszky*, *Horváth*, *Rosty* családok voltak a földesurai. E birtokokat 1856—57-ben a gróf *Wickenburg*, majd a Tallián család és ezektől később a Bálványosi *Satzger* család vette meg. Jelenleg Satzger Gézának van itt nagyobb birtoka és az övé a községbeli érdekes régi kastély is, melyet még Csapody Pál építtetett. A róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. A református templom 1828-ban épült. 1812 május elsején a helység országos vásárok tartására nyert kiváltságot. A községben 1831-ben a kolera pusztított, 1910 márcz. 24-én pedig 32 háza égett le. A lakosok olvasókört és önsegélyző szövetkezetet tartanak fenn. A községtől keletre feküdt egykor *Hetye* falu, mely a török hódoltság alatt pusztult el. Egykori templomának romjai ma is láthatók. A hagyomány szerint a hódoltság idejében a helység lakosai a Bulato nevű völgykatlanba menekültek, hol azonban a török martalóczok legyilkolták őket. Ezen a vidéken feküdt *Kisfalud* is, mely az 1229—1279. években a székesfehérvári káptalan birtoka. A községhez tartozik *Pösze*-puszta; ennek egy része eredetileg somogyi várföld volt, melyet IV. László király 1276-ban *Berencsi* András mesternek adományozott. 1279-ben a *Szalók*-nembeli Elek özvegyének és fiának, Jánosnak, birtoka. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája is volt. Szent János tiszteletére szentelt kőtemplomát 1343-ban említik. 1428-ban *Rozgonyi* Istvánné szül. *Szentgyörgyi* Czeczilia nyerte adományul. 1438-ban a *Batthyányakat* és a Fajszi *Ányosokat* iktatják a helység birtokába. 1506-ban Perneszi Imre birtokában találjuk. 1703-ban puszta és a Perneszi családé. 1856-ban gróf Wickenburgé. A községhez tartozik még: Csabak- (azelőtt Potolyi-), Diósvölgy-, Kerésztély- (azelőtt Vaskereszti-) és Selyem-majorok és Erzsébet-puszta.

Almamellék. Az Almás-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma Almamellék. 198, lakosaié 1455, a kik nagyobbrészt róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben 1313-ból van róla adatunk, a mikor *Szigeti*, később pedig *Almamelléki* Lancrét fiai és Almamelléki *Beke* István és János laktak itt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint egyházas hely volt. A XIV. században Baranya vármegyéhez tartozott. 1626-ban *Balogh* János, 1660-ban Balogh András volt a földesura. 1692-ben *Pataky* Pálé. 1715-ben kilencz háztartást írtak

benne össze. Ekkor már a gróf *Batthyány* családé volt, mely 1848-ig volt a birtokosa. Gróf Batthyány Gusztáv itteni birtokait az 1856—57. években a *Biedermann* család vette meg. Jelenleg báró Biedermann Rezső és lovag Biedermann Ottó örökösei a helység legnagyobb birtokosai. Az itteni róm. kath. templom csak 1890-ben épült. A községhez tartozik *Korcsány*-puszta és *Németlukafa*-puszta, mely 1234—1270 között Villa Luca, 1395-ben Lucafalwa, 1408-ban Lukafalua alakban szerepel. A hódoltság alatt elpusztult. 1733-ban a *Koroknay* családé volt, majd a gróf *Batthyányak* birtokába került, a kik 1848-ig bírták. 1856-ban a Biedermann családé. Az ide tartozó *Szentegyed*-puszta hajdan a *Szalók*-nemzetség birtoka és eredeti neve *Töttös* volt. E földterületet II. Géza király (1141—1161) a Szák-nembeli *Nagylábú* Pálnak adományozta, ki azonban 1183 előtt e földterületet a szenttrinitási és ökörmindszenti monostoroknak hagyományozta. Később a Szalók-nemzetség birtokába került, mely 1346-ban e birtokot — ekkor már Szentegyedet — a Száknembeli *Zopa* Miklósnak visszaadta. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. Az 1660-ik évi dézsmaváltságjegyzék *Balogh* Andrást említi birtokosául. 1726-ban herczeg *Esterházy* birtokában találjuk. Az ugyancsak ide tartozó *Szent-Márton*-puszta az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szintén már előfordul. 1469—70-ben Baranya vármegyéhez számították. 1470—73-ban Szigetvár tartozékai között szerepel. 1660-ban *Balogh* Andrásé. 1726-ban herczeg Esterházy birtokában találjuk. Végre *Terecseny*-puszta első ízben 1183-ban fordul elő. Később az 1346. évi határjáró levél is említi. 1466—1542-ben Terechew alakban szerepel s hol Somogy, hol pedig Baranya vármegyéhez számítják. A községhez tartoznak még: Deszkametsző-puszta, Rózsahegy és Sásrét-puszta.

Almáskeresztúr. *Almáskeresztúr* (azelőtt Tót-Keresztúr). Baranya vármegye határszélén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 74, lakosaié 567, a kik vegyesen róm. kath. és református vallásúak. Postája Mozsgó, távírója és vasúti állomása Mozsgó-Szulimán. A *Győr*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1346. évi nemzetségi osztály alkalmával *Dersfi* Péternek jutott. Ezenkívül a pannonhalmi apátnak is voltak itt birtokai, a melyeket 1434-ben *Szerdahelyi* János fiának, Imrének, adott cserébe. 1489-ben a Szerdahelyi Dersfi család tagjai megosztoztak itteni birtokaikon. 1474-ben a *Szentgáli* család itteni birtokait Enyingi *Török* Ambrusnak zálogosítja el. 1499-ben a Szentgáli és a Kozári *Demeter* családok voltak itt birtokosok. Az 1542. évi adólajstrom a helységet Baranya vármegyéhez sorozza. A szentmártoni apátság dézsmaváltságjegyzékében *Balogh* András jószágaként szerepel. 1715-ben 4 magyar háztartását írták össze. 1726-ban a gróf *Batthyány* család volt az ura, egész 1848-ig, de 1849 után a birtok *Biederman* bankár kezére került. Jelenleg a *Nádosy* örökösök a legnagyobb birtokosai. A ref. templom 1870-ben, a róm. kath. 1896-ban épült. A községben gőzmalom is van. Ide tartozik Elek-major, mely *Nádosy* Elek birtoka.

Alsok. *Alsok.* Magyar kisközség, körjegyzői székhely. Házainak száma 151, lakosaié 796, a kik túlnyomóan ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Csurgó. Első ízben a XVI. századbeli adólajstromokban fordul elő. 1536-ban *Draghy* Miklós, 1550-ben *Kálnay* János volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári adójegyzék szerint 1, az 1571. évi szerint 8 házból állott. 1598—99-ben *Zrinyi* Györgyé, és 1660-ban is még a Zrinyiek jószága. 1715-ben 10 háztartást írtak benne össze. 1715—1726 között *Turinetti* Herkules József Lajos őrgrófé. 1733-ban *Festetics* Kristóf birtokában találjuk és ettől kezdve, egész 1848-ig e család volt a földesura és jelenleg is herczeg Festetics Tasziló a legnagyobb birtokosa. A ref. templom 1784-ben épült. A lakosok fogyasztási, hitel-, tej- és állatbiztosító-szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Cser-puszta.

Alsósegesd. *Alsósegesd.* A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 226, lakosaié 1014, a kik nagyrészt ref. vallásúak. Postája és távírója Felsősegesd, vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás idejében fennállott. Kálmán herczeg 1241-ben, a sajómenti ütközet után, megsebesülve, ide vitette magát, majd innen Dalmácziába vonult. Maga IV. Béla király is, midőn a tatárok elől menekülve, nejével és fiával, Istvánnal, Hainburgban találkozott, velük Segesdre vonult s itt megpihenve, tovább folytatta útját Dalmácziába. E község a középkorban városi kiváltságokat élvezett s a hozzája tartozó kerülettel együtt, a királynék udvartartásának ellátására rendelt birtokként vált ki Somogy vármegyéből. A segesdi kerület ispánja 1265-ben szerepel első ízben. Segesd 1269-ben is még csak királyi birtok (praedium) volt. 1291-től Fennena királynéé, III. Endre király

anyjáé volt. 1295-től a királynék birtokaként, a királynéktól rendelt ispán és ennek tisztjei hatósága alatt állott. 1348-ban Nagy Lajos király itt találkozott anyjával, midőn a nápolyi hadjáratból visszatért. 1389-ben már szabad királyi város volt. Ugyanakkor Mező-Laki *Zámbó* Miklós kir. tárnokmester kapta Zsigmond királytól cserében, de özvegye, Erzsébet, 1396-ban, bizonyos elengedett kamaranyereség fejében, visszabocsátotta azt a király kezébe. Azután egy ideig *Losonczi* István özvegyének a birtokában is volt. 1404-ben Zsigmond király *Marczali* Miklós volt erdélyi vajdának és rokonainak adta zálogba 8020 frt-ért, majd 1417-ben örök adományul. Ettől kezdve a Marczaliak, 1474-től pedig a *Báthoriak* bírták. 1488-ban királyi birtok. 1495-ben ismét a Báthoriaké s 1550-ben Báthori András, 1583-ban *Ungnád* Kristóf birtokában találjuk. 1554-ben a török hódoltsághoz tartozott. 1391-ben tűnik fel a ferenczrendűeknek a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt monostora, melyről Marczali János 1455-ben kelt levele is megemlékezik. A ferenczrendi templom 1295-ben épült és az itteni plebániáról 1320-ban van első izben említés. Egy 1474-ben kelt oklevél szerint a plebániatemplom Szent Mihály tiszteletére épült. A XVI. század második felében a török támadások ellen erődítvényt emeltek itt, melyet Segesdvárnak neveztek. Ezt a szigetvári bég 1591-ben váratlanul meglepte és elfoglalta, de 1594-ben a törökök ismét elhagyták a várat. Ez időtől kezdve két Segesd volt: Segesdvár, a mai *Alsósegesd* és Segesdváros, a mai *Felsősegesd.* Mindkét helység a török hódoltsághoz tartozott, mindamellett a XVII. században gróf *Nádasdy* Ferencz zalaszentgyörgyi várához is adózott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte a királytól. Egy 1703. év előtti összeírásban Segesd városa és *Polgár-Segesd* helységek szerepelnek és mindkettő gróf *Széchenyi* Györgyé. 1715-ben Segesdváron 19 háztartást találtak. Jelenleg is gróf Széchenyi Bertalan a legnagyobb birtokosa. A községbeli ref. templom a XVIII. század elején épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik *Alsóbogát*-puszta, melynek helyén a középkorban *Bogát* nevű helység feküdt, a melyről első izben 1229-ből van adatunk. 1336—1742-ben a pannonhalmi apátság birtoka, de ezenkívül a székesfehérvári káptalan is birtokosa volt. A XVI. században még megvolt és az 1573 74. évi török defter szerint még 4 házból állott. A községhez tartozik még az Alsósegesdi-Szőlőhegy nevű lakott hely is.

Andocs. A kaposvár—siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 293, róm. kath. lakosaié 1796. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagytoldipuszta-Andocs. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. 1208—1290 között a *Győr*-nemzetség Óvári-Keméndi ágának voltak itt birtokai. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, a mikor már plebániája is volt. 1391-ben Zsigmond király a lövöldi karthauziaknak adományozta. Az 1536. évi adóösszeírásban három ily nevű helységet találunk: *Egyházas-Andocs*, mely a toldii pálosoké, *Nemes-Andocs*, mely *Uzdy* Mihályé és *Ispán* Mihályé, végül *Kápolnás-Andocs*, mely a lövöldi perjelé volt. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban Egyházas-Andocs 10, Kis-Andocs 4 és Nemes-Andocs is 4 házzal szerepel. Az 1573—74. évi lajstromban Egyházas-Andocs 12, Kis-Andocs 5, Nemes-Andocs 6 házzal van felvéve, 1580-ban pedig Egyházas-Andocson 9, Nemes-Andocson és Kis-Andocson öt-öt házat írtak össze. Az 1598—99. évi magyar királyi lajstrom szerint a veszprémi püspök volt a földesura. Az 1715. évi összeírás alkalmával 6 háztartását vették fel. Ekkor *Volkra* János veszprémi püspök volt az ura és most is a veszprémi püspök a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom gót szentélye 1520-ból való. Andocs híres búcsújáróhely, hova különösen a kalocsai kath. hívek évente, pünkösd táján, elzarándokolnak. 1550 után két jezsuita misszionárius lelkészkedett itt 1686-ig, a mikor a rend elöljárósága Pécsre helyezte át őket, mely után 1716-ig a szentély gondviselők nélkül állott. 1716-ban gr. *Volkra* Ottó veszprémi püspök a ferenczrendieket telepítette meg Andocson, számukra zárdát építtetett s őket egyúttal a plebánia vezetésével is megbízta. A szentélyhez kapcsolt templom 1742-ben készült el. A kegyszobor, régészek szerint, mintegy 700 éves és a XIII. századbeli fekete madonnáknak hű másolata. A templom felszerelése között említést érdemel egy kézi feszület, részben ezüstből, részben rézből, 1666-ból, egy ezüstkehely, melynek talpazata félig áttört ötvösmű, szintén a XVII. századból. A lakosok iparos-olvasókört és ipartársulatot tartanak fenn. A határhoz tartozó egyik dűlőt Kisandocsi dűlőnek nevezik; valószínű, hogy itt volt Kápolnás-, később Kis-Andocs falu, mely

Andocs.

1660 után pusztult el. A községhez tartozik: *Köpi*-puszta, melynek helyén a középkorban Köp falu feküdt. 1229-ben Villa Cup alakban, a székesfehérvári káptalan birtokaként szerepel. 1251—1266-ban már a tihanyi apátságé, melynek itteni birtokait 1337-ben *Ugali* Pál vette bérbe. 1478-ban *Zichi* Györgynek is voltak itt birtokai. Az 1536. évi adólajstrom szerint a lövöldi (most Városlőd) perjel és *Zichy* Rafael voltak a földesurai. 1557-ben *Magyar* Bálinté. Az 1567. évi adólajstromban már puszta. Az 1573—74. évi defterben Köb alakban találjuk, 11 adóköteles házzal. 1726—1733 között a veszprémi püspöké. A községhez tartoznak még: *Abrincs*-puszta, *Mekszikó*-puszta és *Németsürü*-puszta, melyet *Hencz* Ferencz bérel a püspökségtől.

Attala. *Attala.* Kapos-csatorna-menti magyar kisközség, körjegyzőséggel, 233 házzal és 1226 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Attala-Csoma A község határában talált római épületmaradványok, kőfaragványok és téglák tanusága szerint, itt már a rómaiak alatt megerősített táborhely volt. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1138-ban *Atila* alakban fordul elő, a dömösi prépostság birtokaként. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint egyházas hely volt. 1450-ben Felsewathala alakban szerepel s ekkor *Zichy* Benedek tartott hozzá jogot. A török hódoltság alatt ráczok szállották meg. A XVII. században két helység volt: *Rácz-Attala* és *Magyar-Attala*; mindkettőnek 1661-ben *Gorup* Ferencz győri nagyprépost, fehérvári őrkanonok volt a földesura. 1695-ben Lipót király *Matusek* András czímzetes püspök, győri kanonoknak adta. Ő telepítette a jelenlegi helységet, melyben 1715-ben hat háztartást írtak össze és ekkor a székesfehérvári custodiatus volt a földesura. 1726-ban gróf *Nádasdy* László csanádi püspöké, de 1733-ban ismét a székesfehérvári custodiatusé. 1807 július 10-én I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A régi templomot és a paplakot gróf Nádasdy László csanádi püspök építtette. A mostani templom 1860—65 táján épült. A lakosok róm. kath. olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn s egy gőzmalom is van itt. A határ egy részét Rácztemetői-dűlőnek nevezik, mert alkalmasint itt volt az egykori Rácz-Attala falu temetője. Az itteni Tabold-dűlőben néhány évvel ezelőtt, földforgatáskor, honfoglalás- vagy népvándorláskori temetőt találtak, melynek bronzleletei elkallódtak. A községhez tartozik: Csőke-puszta.

Babócsa. *Babócsa.* Rinyavölgyi magyar kisközség. A körjegyzéség székhelye. Házainak száma 349, lakosaié 2852, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A *Tibold*-nemzetség ősi fészke, a hol e nemzetség, Szent Miklós tiszteletére, szentbenedekrendű monostort alapított, mely egyúttal temetkezőhelyéül is szolgált. Az 1231. évi osztály alkalmával a Tibold-nembeli *Bodor* három idősebb fia: Jakab, Kozma és Petke nyerték. Az 1348. évi oklevél említi első ízben a Szent Miklós tiszteletére szentelt benedekrendű apátságot, melyről egy 1478-ban kelt oklevél is megemlékezik és a mely az 1536. évi adólajstrom szerint is még megvolt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék plebániáját említi, melyről különben egy 1455. évi oklevél is megemlékezik. E plebániának hagyományozta *Marczali* János Kisbabócsát. 1369-ben már a *Babólcsai* család birtoka. 1398-ban a magvaszakadt Babólcsai Miklós fia László birtokát Marczali Dénes nyerte adományul. A XV. században már városi kiváltságokat élvezett. Egy 1434-ben kelt oklevél oppidumnak mondja. 1475-től a *Báthoriaknak* is volt itt birtokuk. 1490-ben, midőn a Báthoriak a Meggyesaljai *Mórocz* családdal örökösödési szerződésre léptek, Babócsát is lekötötték. 1495-ben Babócsa vára is szerepel, melyet tartozékaival együtt a Báthoriak nyertek adományul. 1532-ben Szulejmán hadai vonultak át a helységen. 1555-ben a vár török kézre került. 1556-ban a törökök a várat felgyujtván, odahagyták. Ugyanez évben ütköztek meg Zrinyi Miklós és Nádasdy Tamás hadai Ali basa hadaival Babócsa mellett. 1562-ben a vár magyar kézben volt és *Perneszi* Farkas volt a kapitánya. Szigetvár eleste után (1566) a vár ismét török kézre került. Az 1568—69. évi török zsoldlajstrom szerint a várőrség 558 emberből állott. 1595-ben a török őrség Herberstein Zsigmond, Zrinyi György és Hajmásy Kristóf hadainak közeledtére, elhagyta. Herberstein és Zrinyi birtokukba vették a várat, melyet kijavíttattak, de 1598-ban Muhammed Kiája ismét visszafoglalta. 1618—19-ben a török várőrség 359 emberből állott. Az 1664. évi hadjárat alatt gróf Zrinyi Miklós, a költő, foglalta vissza a törököktől. Egy 1701—1703. években kelt összeirás szerint a helység ekkor a *Szalay* családé volt, de 1713-ban *Rindsmaul* grófné kapta III. Károly királytól

adományul. 1715-ben 29 háztartást írtak itt össze. Ekkor már mezőváros volt. 1726—33-ban a gróf Rindsmaul család, majd 1776-ban *Végh* Péter, 1835-ben Végh István örökösei bírták, a kiktől id. gróf *Somssich* Adolf vásárolta meg 1842-ben. Jelenleg gróf Somssich Adolfnak, Bélának és Viktornak van itt nagyobb birtokuk. A községbeli kastélyok közül az egyik 1800 körül épült és ez most gróf Somssich Adolfé és Béláé. A másikat gróf Somssich Viktor építtette 1880-ban. Gróf Somssich Bélának itt több száz kötetes könyvtára van, érdekes régi bútorai, sok Vieux-Vienne porczellánja és a határbeli birtokán talált érdekes őskori leletei. A róm. kath. templom 1790-ben épült. E templom felhasználásával most gróf Somssich Béla új, nagyterjedelmű, díszes templomot építtetett. 1742 okt. 28-án a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1878-ban 50 háza égett le. A községben a lakosok hitelszövetkezetet, keresztény fogyasztási szövetkezetet, két temetkezési egyesületet, kaszinót, polgári olvasókört és ipartestületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is. Babócsa környékén feküdt *Németiszeg*, mely 1297-ben a *Hahót*-nemzetség birtoka volt. Az 1536. évi adólajstromban Babócsa szomszédságában előfordul *Könyöked* is, melylyel már a 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben találkozunk. A községhez tartozik még: Halastó-puszta, Lóka-puszta és Újmajor. Említésreméltó még, hogy a község alatt elfolyó Rinya, különösen itt, sok melegvízforrásban bővelkedik. Vize itt erősen vastartalmú és gyógyvíznek is rendkívül alkalmas.

Bagolasáncz. A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 156, lakosaié 959, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Somogyszentmiklós, távírója és vasúti állomása Nagykanizsa. A mai Bagolasáncz helyén a középkorban két falu feküdt: *Bagolya* és *Kisfalud*. Bagolyán 1294-ben a *Gyovad*-nembeli Mikó bán szerzett részbirtokokat, *Kemény* fia Péter és Ivánka nevű atyjafiaival együtt. Kisfalud, később *Szentgyörgyvársáncz*, eredetileg a Gyovad-nemzetség birtoka volt, mely a nemzetség ősi fészkével, Gyovaddal, volt határos. 1333-ban Kisfalud, a Gyovad-nembeli Mikó bán fia Benedek fiai Péter és János beleegyezésével, három részre osztatott. A török hódoltság alatt mind a két falu elpusztult. 1726-ban már puszta s őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé. 1733-tól a *Festetics* család az ura. Jelenleg gróf *Batthyány* Ilonának van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdaszövetséget tartanak fenn. A községhez tartoznak Kisfokos- és Nagyfokos-puszták, továbbá a Sánczi-major. *Kisfokos* és *Nagyfokos* helyén a középkorban *Falkos* nevű falu feküdt. E helység 1307-ben villa Folkus, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Foltus, 1416-ban Falkas, 1481-ben Falkws alakban fordul elő. Az 1416—1495. években részben a *Kanizsai* családé volt. A hódoltság előtt plebániával is bírt. 1726-ban már puszta és őrgróf *Turinetti* Herkules, majd 1733-ban *Festetics* Kristóf birtoka. Bagolasáncz.

Balatonberény. A Balaton partján fekvő magyar kisközség. Látogatott fürdőhely. Házainak száma 266, lakosaié 1415, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első izben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő Fanchberen alakban, egyházas helyként. 1348-ban Beren, a XV. században pedig ismét Fanchberen néven említik az oklevelek. 1409-ben a Gordovai *Fancs* János hagyatékához tartozó birtokok között sorolják fel. 1464-ben Battyáni *Alapi* András a helység azon részét, melyet zálogban bírt, Gordovai *Fáncsi* Gáspárnak adta. Ugyanez évben Gordovai Fáncsi Péter itteni birtokaiba a *Csányi* családot iktatták be. Az 1536. évi adólajstrom szerint is a Fánchy család volt a földesura. 1550-ben Fánchy Ferencz özvegyéé, 1583-ban *Török* Istváné volt. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban *Fajsz-Berény* alakban fordul elő 4, az 1580. évi defterben pedig 15 adóköteles házzal. 1598-ban Kanizsa várához tartozott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint *Zankó* Miklós jószága. Egy 1703 tájáról való összeírásban *Fáncs-Berény* alakban fordul elő és ekkor Zankó (Sankó) Miklós és Boldizsár voltak a földesurai. 1715-ben 12 háztartását írták össze. 1726-ban gróf *Harrach*, 1733-ban a gróf *Hunyady* család volt a földesura és most is gróf Hunyady Imrénének van itt nagyobb birtoka és kényelmes kastélya, mely 1881-ben épült. Balatonberény.

Balatonboglár. Balatonmenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 263, lakosaié 1567, a kik leginkább róm kath. vallásúak. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása helyben van. A XIV. század elején már fennállott. 1325-ben Boklár alakban fordul elő, a tihanyi apátság birtokaként. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. Egy 1358. évi határjáró levélben is a tihanyi apátság birtokaként szerepel. Az 1536. évi adólajstrom *Marochay* Jánost Balatonboglár.

és özvegy *Fülöp* Miklósnét említi földesuraiként. A hódoltság alatt elpusztult. Az 1726—1773. években puszta és a Rendesi *Bárány* családé. 1773-ban *Jankovics* Antal özvegye és a Bárány család, és 1835-ben is a Pribéri és Vucsini Jankovics és a árány családok voltak a földesurai, ez utóbbi 1856-ig s itt van a család ág. h. ev. ágának gótikus családi sírkápolnája is. Jelenleg Gyulai *Gaal* Gasztonnak van itt nagyobb birtoka és kényelmes úrilaka, melyet Rendesi Bárány Pál 1836-ban építtetett. 1849-ben és 1854. évben a kolera itt sok áldozatot szedett. A lakosok takarékpénztárt, hitelszövetkezetet, ipartestületet és fürdőegyesületet tartanak fenn, de egy gőztéglagyár is van itt. A határban emelkedő Várhegyen egy római korbeli őrház nyomaira akadtak. Ez a terület különben már az őskorban is megült hely volt, a hol különféle cserépedények, vas- és bronzeszközök kerültek a felszínre, melyek nagyrészt Gaal Gaszton tulajdonában vannak, kinek a kertjében is őskori leletekre bukkantak. A községhez tartozik a látogatott fürdőtelep és Dénes-major.

Balatoncsehi. *Balatoncsehi.* Balatonboglártól délnyugatra eső magyar kisközség. Házainak száma 69, lakosaié 630, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Balatonboglár, távírója Szőlősgyörök. Az 1332 –37. évi pápai tizedjegyzék említi először egyházas helyként 1495-ben, a mikor Karádhoz tartozott, II. Ulászló király megengedte a veszprémi püspökségnek, hogy somogymegyei birtokainak könnyebb kezelhetése czéljából, e helység határában a Balatonon révet állíthasson fel, s ezt minden jövedelmeivel együtt, örökre békén bírhassa. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban *Kiscseh* néven fordul elő, 4 adóköteles házzal. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint ekkor Csobáncz várához tartozott. 1715-ben, a mikor *Bakacs* Lukácsé volt, 15 háztartását írták össze. 1726 1733-ban özvegy báró Bakacs Lukácsné szül. *Csoknay* Éva volt a földesura, 1767-től 1856-ig a *Bosnyák* és a *Jankovics* családok, és jelenleg is gróf Jankovics Tivadarnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1838-ban épült. A községhez tartozik: Bugaszegpuszta és Kács-puszta.

Balatonendréd. *Balatonendréd* (azelőtt csak Endréd). A Balaton közelében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 304, lakosaié 1901, a kik nagyrészt róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Zamárdi és vasúti állomása Siófok. A helység Szent László királynak a veszprémi káptalan részére 1082 táján kiállított megerősítő levelében még csak majorságként szerepel. Az 1229. évi oklevélben, mely a székesfehérvári káptalan birtokait sorolja fel, *Alsó-* és *Felső-Endréddel* találkozunk. Az Albeus mester esztergomi kanonoktól 1237—1240 körül szerkesztett összeírás szerint a szentmártoni apátságnak két szőlőmívese, két szőlője és földje volt Endréden. Alsó-Endréd 1259—1394 között a veszprémi káptalan birtoka, hol az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szerint akkor már plebánia is volt. 1338-ban a budai (óbudai) káptalan volt itt birtokos. 1390-ben Zsigmond király, Karáddal és ennek tartozékaival együtt, a lövöldi karthauziaknak adja cserébe. 1460-ban Alsó-Endréd *Somogyi* Imre Székesfehérvár városi kir. kapitány birtoka. 1536-ban Felső-Endréd *Baronyai* Mátyásé, Alsó-Endréd és Berki a székesfehérvári káptalané, illetőleg őrkanonoké, továbbá Baronyai Mátyásé és *Fánchy* Jánosé. A törökök itt várat építettek, melynek őrsége az 1545—46. évi zsoldlajstrom szerint 130, az 1552—53. évi szerint 143 emberből állott. A török hódoltság alatt a simontornyai szandzsákhoz tartozott s egy nahie (járás) székhelye lett. A török kincstári adólajstromokban 1563-ban 20, 1571—72-ben 24 és 1580—82-ben 17 házzal van feljegyezve. 1536—1572 között Felső-Endrédből *Nagy-Endréd* lett. 1609-ben Nagy- vagy *Város-Endrédet* csupán öt telkesgazda lakta, Kis-Endréd pedig pusztán maradt. Habár a török hódoltsági részekbe esett, 1572-ben a tihanyi várhoz számították. Az 1598. évi adólajstromban is mindkét Endréd a tihanyi vár tartozékai között szerepel. Az 1628—29. évi zsoldlajstrom szerint az endrédi párkány őrsége 22 ulufedzsiből (lovas zsoldos) és 34 azábból (nőtlen zsoldos, gyalogos) állott. Az 1660. évi úrbéri összeírás szerint a tihanyi apátság volt a földesura. 1696-ban lakosai mind kálvinisták voltak. 1715-ben 9 háztartást írtak itt össze. 1715-től kezdve 1848-ig a tihanyi apátság volt a helység földesura és jelenleg is ő a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom a XVIII. század közepén, a református 1805-ben épült. A róm. kath. templom egyik fala a törököktől épített erődnek a fala volt. A többit az 1874—75. években hordták szét. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn és a községben hengermalom is van. A határ egy részét a Várhegy foglalja el, melynek oldalán állott a törökök erődje. A „Dudahegy“ alja — a hagyomány

szerint — a hódoltság idejében a török parancsnok rendes sétálóhelye volt, a hol mindig dudaszóval kísértette magát. E hegyoldalon van a „barátlyuk" nevű földalatti üreg. A „Rózsahegyen" voltak a hagyomány szerint a török várparancsnok rózsakertjei. A községhez tartozó lakott helyek közül különösen jelentékenymulttal dicsekszik *Jaba*-puszta, mely 1193-ben, midőn III. Béla király a székes fehérvári János lovagokat megerősíti itteni birtokaikban, Liba (Lyaba) alakban fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1233-ban Szent György tiszteletére szentelt egyházát is említik az oklevelek. A XIV. század első felében a *Pok*-nemzetség, majd az *Ugali* család birtoka. E család utolsó sarja volt Ugali Pál, a ki után e helységet Kővágóőrsi *Kis* György (1392—1401.) bírta. Halála után özvegye *Csapi* Andráshoz ment nőül. Csapi András 1411-ben neje, *Gutori* Katalin révén nyerte adományul első férjének, Kővágóőrsi Kis Györgynek itteni birtokait; de a *Batthyányak*, mint az Ugaliak vérrokonai, jogot tartottak rá. 1438-ban a Batthyányakat és a Fajszi *Ányosokat* iktatták e helység birtokába. 1444-ben e két család megosztozott itteni jószágaikon. 1464-ben a *Keszölczési* család bírta zálogban. 1661-ben pusztaként, Szárszói *Somogyi* Jánosé volt és később a tihanyi apátság birtokába került. A községhez tartozik még Tóköz-puszta és Zsigmond-major. Balatonendréd vidékén feküdt a két *Bere* (Berej) helység, mely 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között fordul elő. A XIV. században az Ugali-családé. 1438-ban a Batthyányak és a Fajszi Ányosok nyerik adományul. 1439-ben Albert király az esztergomi káptalan birtokai között sorolja fel. Az 1536. évi adólajstromban már Bere alakban fordul elő.

Balatonkeresztúr. Balatonberénytől délkeletre eső magyar kisközség. Házainak száma 249, róm. kath. vallású lakosaié 1555. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1400-ban a somogyi konvent birtoka, de 1416-ban e tájon a veszprémi püspökségnek is vannak jószágai. 1506-ban a *Keresztúri* család földesúri hatósága alá tartozott, egész 1550-ig. Az 1562. évi török kincstári adólajstromokban 3, az 1580. éviben 11 házzal van felvéve. 1660-ban *Sárkány* Miklósné jószága. Az 1703 táján készült összeírás szerint már *Festetics* Pál birtokában találjuk; az övé volt 1715-ben is és ekkor 6 háztartását írták össze. 1726—33-ban *Festetics* Kristófé, majd 1776-ban gróf Festetics Pálé volt. Jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka, kinek itteni úrilakát gróf Festetics György építtette. A lakosok önkéntes tűzoltóegyesületet és ipartestületet tartanak fenn. Egy téglagyár is van a községben. Idetartozik Máriatelep látogatott fürdőhely is. Balatonkeresztúr.

Balatonlelle (azelőtt csak Lelle). A Balaton mentén fekvő magyar kisközség. Balatonlelle. Keresett fürdőhely. Házainak száma 305, róm. kath. vallású lakosaié 1498. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása helyben van. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Lelye* és *Belye* alakban, már egyházas helyként fordul elő. 1413-ban Szent Kelemen tiszteletére épült plebániatemplomát említik az oklevelek. Az 1536. évi adólajstromban is Lellye alakban találjuk, a mikor *Szentbenedeky* János, *Fóris* Kristóf, *Gyekei* Boldizsár, a gamási plebános, *Török* Bálint és Gyekei Ferencz voltak a földesurai. 1726-ban *Löllye* alakban fordul elő és báró *Maithényi* György birtoka. 1767-ben báró Maithényi János, *Mérey* Lajos, Antal és István, *Szalay* András, *Illés* Ferencz és 1835-ben ismét a báró Maithényi család volt a földesura. 1856-ban a *Jankovics* és a *Szalay* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf Jankovich Lászlónak és Szalay Imre örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A községben két úrilak van. Az egyiket Jankovics Xavér építtette 1812-ben, ez most gróf Jankovics Lászlóé, és Honig Izidor bérlő lakásául szolgál. A másikat 1838-ban Szalay József építtette és azt most özv. Szalay Imréné bírja. 1848 január 7-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1848 őszén Jellasich horvát bán hada vonult át a helységen Székesfehérvár felé. 1856-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot. A ragály emlékére a hívek a róm. kath. templomban Szent Anna tiszteletére oltárképet állítottak fel. E templom 1760 körül épült. A községben gazdasági földmívesiskola és ifjúsági egyesület működik. Ide tartozik: *Péntekhely,* mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul plebániájával. Egyházát egy 1413-ban kelt oklevél említi. 1490-ben Tolnai *Bornemisza* János alkincstartó birtoka. 1726-ban báró Maithényi Györgyé. Ide tartozik még *Magyal*-puszta, *Villatelep* fürdőhely és *Kishegyszöllő.* A határbeli *Kis-Gamás* csárda helyén feküdt hajdan Gamás falu, mely 1055-ben a tihanyi apátság birtokába került. Az 1211-iki összeírás adatai szerint itt laktak a tihanyi apátság lovas-jobbágyai. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1229-ben *Felső-Gamás* alakban

említik az oklevelek és akkor a székesfehérvári káptalané. Az 1234—1270. években a pannonhalmi apátságnak is voltak itt birtokai. 1325-ben a tihanyi apátságé. Az 1536. évi adólajstromban Lelle és Péntekhely helységekkel együtt fordul elő.

Balatonszemes. *Balatonszemes* (azelőtt Faluszemes). A Déli Vaspálya budapest—pragerhofi vonalán fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 226. lakosaié 840, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója, vasúti és gőzhajó-állomása helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Az 1403. és 1424. évi oklevelekben *Zemes*, 1429-ben *Balatonzemes*, 1455-ben Zemews alakban szerepel. 1403-ban a Kőrös vármegyéből származó Gordovai *Fancs* László fia László, a hűtlen Tamásfiaknak Jánosnak és Istvánnak itteni birtokait nyerte Zsigmond királytól. László fiai, János, Imre, Bertalan és László, 1424-ben osztozkodnak e birtokaikon. 1498-ban még a Gordovai Fancs családé. Az 1536. évi adólajstromban „Balatonmelléki Szemes“ alakban fordul elő és Fánchy János a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékben még 12 házzal, az 1573—74. évi defterben 16-tal, az 1580. éviben 15 házzal szerepel, de 1715-ben csupán 2 háztartását írták össze. Egy 1703 táján kelt összeírás szerint *Zankó* (Sankó) Miklós és Boldizsár voltak a földesurai, 1726-ban pedig a gróf *Harrach* és 1733-ban a *Hunyady* család s jelenleg is gróf Hunyady József dr.-nak van itt mintaszerű nagyobb birtoka és nyaraló kastélya. A kath. templomot Hunyady Antal emeltette 1742-ben. 1848 szept. 21-én itt tartotta Jellasich horvát bán főhadiszállását. Itt kellett volna találkoznia István főherczeg nádorral, de a találkozás nem történt meg, mert a Kisfaludy gőzhajó, mely a nádort hozta, a sekély vízállás miatt nem tudott kikötni. 1855-ben a lakosságnak több mint a fele esett a kolera áldozatául. A község egyik kimagasló pontján népvándorláskori földvár nyomaira akadunk, mely Bolondvár néven volt ismeretes. Újabban a község jelentékeny fejlődésnek indult, főleg a nyaralótelep által. A nyaraló közönség érdekeinek előmozdítására fürdőegyesület alakult. A községhez tartozik: Csillag-puszta.

Balatonszentgyörgy. *Balatonszentgyörgy.* Balatonmenti magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 124, lakosaié 1421, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben 1303-ban van róla adatunk, a mikor *Szentgyörgyi* Bálint és *Sárközi* Joachim egyezkednek e helység birtoka fölött. A XV. században (1403—1455) Menchew (Mentő) másként *Szent-György* és *Sárközi-Szent-György* alakban fordul elő. 1403-ban Gordovai *Fancs* László, a hűtlen Tamás fiai István és János birtokait nyerte adományul Zsigmond királytól. 1409-ben néhai Fancs János itteni birtokait utódai öröklik. 1424-ben Fancs László fiai, János, Imre, Bertalan és László, az itteni örökségükön osztozkodnak, a melyre 1455-ben új adománylevelet nyertek V. László királytól. 1454-ben a *Szentgyörgyi* Nemes családnak is volt itt földesúri joga. 1498-ban még a Gordovai Fancs családé volt. Az 1550. évi adólajstrom szerint Szent-György *Pethő* Mihályé, *Egyházas-Szentgyörgy* pedig, mely elpusztult, *Keresztúri* Imréé és Pethő Mihályé. 1580-ban a török kincstári adólajstrom szerint csak 3 házból állott. 1703 táján *Olasz* Istváné, 1726—1733 közt *Festetics* Kristófé. Ettől kezdve a gróf Festetics család volt az ura és jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka és kastélya, melyet ifj. *Sváb* Sándor 1900-ban építtetett. A hagyomány szerint a helység hajdan a Barihegy feljárójánál feküdt, a hol régi templomának romjai ma is láthatók. A jelenlegi helység 1715 után keletkezett. 1803-ban nagy tűzvész pusztította el a községet; ennek emlékére Szent Donát és Kajetán napját fogadalmi ünnepként ülik meg. A községben egy gőzmalom is van. Ide tartozik: *Bari*-major, melyről első ízben 1261-ben van adatunk. Ekkor még puszta földterület: — terra Baar — volt. 1436-ban már plebánosát is említik. 1482-ben részben Szenyérvár tartozéka. 1494-ben a Kismaróti *Csató* családnak is voltak itt részei. — Batthyány-major helyén a középkorban *Battyán* helység feküdt. Első ízben 1261-ben van róla adatunk. 1438-ban a *Marczaliak* nyerték adományul. 1496-ban *Alsó-Battyán* a Geresgáli Batthyány, *Felső-Battyán* a *Korotnai* családé. Az 1536—1550. évi adólajstromban is még mind a két községet találjuk. Felső-Battyán 1536-ban *Pekry* Lajosé, 1550-ben Batthyány Benedeké. Alsó-Battyán 1536-ban Batthyány Benedeké és Batthyány István özvegyéé. 1550-ben többen bírják. 1856-ban már puszta és a gróf Festetics családé. A községhez tartozik még: Barihegy és Diós-puszta.

Balatonújlak. *Balatonújlak.* A balatonszentgyörgy—somogyszobi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 160, lakosaié 1036, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Balatonkeresztúr, távírója Kéthely, de vasúti állomása helyben van.

Balatonlelle. — A gróf Jankovics-féle kuria. Most: Honig Izidor bérlő lakása.

Balatonszemesi partrészlet.

Bálványos. — Satzger Pál kastélya.

Bárdudvarnok. — Gróf Somssich Géza kastélya, Kopaszhegypusztán.

Bárdudvarnok. — Goszthony Mihály dr. kastélya, Bárdibükk pusztán.

1403-ban Vylak alakban fordul elő, a mikor Gordovai *Fancs* László, a hűtlenség bűnébe esett Fancs Tamás fiainak, Jánosnak és Istvánnak, itteni birtokait nyerte adományul. 1424-ben Fancs László fiai: János, Imre, Bertalan és László osztoztak itteni örökségükön. 1464-ben a *Csányi* családot iktatták be egy részébe, zálog czímén. 1536-ig a Gordovai Fancs család birtoka volt. Az 1550. évi adólajstromban elpusztult helységként van feltüntetve. Az 1660. évi dézsmaváltság jegyzék szerint *Zankó* Miklós jószága volt. 1715-ben 9 háztartását írták össze. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-tól a *Hunyady* családé és most is gróf Hunyady Józsefnek van itt nagyobb birtoka. 1853-ban a kolera pusztított itt. A község lakosai önkéntes tűzoltóegyesületet tartanak fenn.

Bálványos. Magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 233, lakosaié 1411, a kik nagyrészt reformátusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szántód. E helységet még Szent István király adományozta a pannonhalmi apátságnak és Szent László király összeíró levelében is előfordul a somogyi részbirtokok között. IX. Gergely pápának 1232. évi bullájában is említés van róla. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1358-ban a tihanyi apátság birtokai között szerepel. 1431-ben a vránai perjelség, 1473-ban a Nagy-Pói *Bálványosi* család és a székesfehérvári János-lovagok voltak itt birtokosok. 1488-ban *Nagylucsei* Orbán egri püspök és testvérei, Endrédi *Somogyi* Bernáttal együtt, a magvaszakadt Bálványosi György itteni birtokait nyerték adományul. 1512-ben a helység egy részét *Perneszi* Pál fia Imre nyerte adományul II. Ulászló királytól. Az 1536. évi adólajstromban *Baronyay* Mátyás, a székesfehérvári éneklőkanonok, a székesfehérvári prépost, a székesfehérvári János-lovagok, a veszprémi püspök, *Dombai* János, Perneszi Egyed, Perneszi Imre és özvegy Perneszi Istvánné szerepelnek földesuraiként, 1545-ben pedig *Török* János; de az adójegyzék szerint az egész helység el volt pusztítva. Az 1563. évi török kincstári adójegyzékben is csak 4 házzal van felvéve. 1573—74-ben 8, 1580-ban 10 házból állott. 1585—89-ben 12 családfőt írtak itt össze. A tihanyi apátság 1609. évi urbáriumában 10 házzal szerepel. 1635—45-ben Perneszi Ferencz, Zala vármegye alispánja, volt a földesura. 1665-ben Perneszi János itteni birtokait *Szabó* Jánosnak adta el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Perneszi Anna férj. *Babócsay* Ferenczné birtokában találjuk. 1715-ben 7 háztartását írták össze. 1776-ban *Tallián* Gáboré és Antalé, *Dőry* Ignáczé, a *Terstyánszky*, a *Nagy*, a *Csapody*, a *Rosty* és a *Farkas* családoké, a XIX. század első felében a *Csapodyaké* volt és 1856-ban a *Satzger* családé lett. Jelenleg Bálványosi *Satzger* Pálnak van itt nagyobb birtoka és kényelmes, szép úrilaka, melyet Satzger Keresztély Dániel 1853-ban építtetett. 1855-ben a kolerajárványnak mintegy százan estek áldozatul. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik *Csege*-puszta, melyről első ízben 1229-ben van okleveles adatunk. Ekkor a székesfehérvári káptalan birtoka. Egy 1277-ben kelt oklevél szerint a *Guth-Keled*-nemzetség majdáni (Sopron várm.) ősi monostorához tartozó szolgák egy része itt lakott. A falu lelkészét már 1233-ban említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel a plebánosa. 1333-ban Csegei *Füle* Péter volt a földesura, 1460-ban *Somogyi* Imre, 1466-ban pedig a veszprémi püspökség. 1488-ban *Nagylucsei* Orbán és testvérei nyerik adományul. 1512-ben *Perneszi* Imre birtokában találjuk. 1536-ban a székesfehérvári prépost, az éneklő kanonok és a veszprémi püspök voltak az urai. 1557-ben *Takaró* Mihályé és *Magyar* Bálinté. Az 1572. évi tihanyi úrbéri összeírás szerint, egykor a székesfehérvári káptalan birtoka. 1585—89-ben Tihany várához tartozott. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromban csak 4 házzal van felvéve. 1591—1606 között elpusztult. 1665-ben Perneszi János itteni birtokait *Szabó* Jánosnak idegenítette el. 1726—33-ban a Perneszieké. A községhez tartoznak még: Alsófütye-major, Bagóhegy-puszta, Borzás-major, Felsőfütye-major, Gyár-major és Karácsony-puszta. Bálványos.

Barcs. A Dráva partján fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 708, lakosaié 6415, a kik között 4254 a magyar-, 1765 a német-, 16 a tót-, 131 az oláh-, 222 a horvát- és hat a szerbajkú. A hitfelekezetek közül a róm. katholikusok vannak legnagyobb számmal. Postája, távírója, vasúti- és hajóállomása helyben van. Barcs község Somogy vármegyében, Kaposvár után, a legnépesebb, és forgalom s kereskedelem tekintetében az első helyen áll. 1389—1417-ig a segesdi uradalomhoz tartozott. Várát 1460-ban említik első ízben, a mikor *Bakonyai* János és István birtoka. 1467-ben a *Marczaliak* bírtak itt földesúri joggal. 1472-ben az itteni Barcs.

erősséget Gáji *Horváth* Gergely kezén találjuk. 1480-ban, Bakonyai István magvaszakadtával, Péter erdélyi prépost, kir. titkos kanczellár és *Nagylucsei* Orbán kincstartó, továbbá Péter testvérei, Nagylucsei Balázs és János kapják a királytól. 1489-ben Nagylucsei Orbán egri püspöké. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul. Az 1550. évi adólajstrom szerint Báthori Andrásé. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben 46 házzal van felvéve. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzékben Szent György várának tartozékai között szerepel. 1664 telén, *Zrinyi* Miklós hadainak közeledtére, a törökök odahagyták a várat, mire Zrinyi a várat felégette. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek, a győri püspökség kormányzója nyerte adományul I. Lipót királytól. 1715-ben 20 háztartását írták össze. 1715—1733-ban a gróf *Széchenyi* család lett a földesura. 1835-ben a csokonyai (Erdőcsokonya) uradalomhoz tartozott. Jelenleg gróf Széchenyi Imre örököseinek van itt nagyobb birtokuk. 1848 őszén, midőn Jellasich horvát bán hadai betörtek Magyarországba, egy csapat határőr ágyúkkal kezdte lövöldözni a helységet. Az egyik ágyúgolyó a r. kath. templom falában ma is látható. A horvátok néhány hétig táboroztak itt, míg végre a honvédcsapatok közeledtére a horvátok átfutottak a Dráván. 1857-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. A róm. kath. templom 1814-ben épült. Barcs a Cs. Kir. Szab. Déli Vaspálya, a pécs-barcsi, a barcs-kaposvári, a somogy-szob-barcsi. a barcs-pakráczi és a Drávavölgyi helyiérdekű vasutak csomópontja, ezenkívül a Délnémet Gőzhajózási, a Dunagőzhajózási és a Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaság ügynökségeinek székhelye. Számos gyára, intézete és ipartelepe közül felemlítendők a Neuschloss-féle *gőzfűrész* r.-t., az Union-*gőzmalom* r.-t., a Magyar leszámítoló és pénzváltó bank *tárháza*, a Sertéshizlaló r.-t., Villamvilágítási Vállalat, a Barcsdrávavidéki takarékpénztár, a Magyar-Szlavon Takarékpénztár, a Barcs és Vidéke néptakarékpénztár, a Barcsi Kereskedelmi r.-t., az ipartestület. a fogyasztási és értékesítő szövetkezet és a barcsi hitelszövetkezet. Jelentékeny kereskedelme mellett a társadalmi élet is élénk. Ezt szolgálják a Barcstelepi olvasó- és társaskör, az önkéntes tűzoltóegyesület, az iparoskör, a jótékony nőegylet, a gabonamunkások szövetségének barcsi fiókja, a polgári olvasókör, a két temetkezési egyesület és az ifjúsági egylet. A községi határ egy részét a *Vukovár*-dűlő foglalja el, hol a hagyomány szerint a hódoltság előtt Vukovár helység állott. A hódoltság alatt lakosai a közeli erdőségekbe menekültek s ott emeltek kisebb tanyákat. E tanyák közül az egyiket *Pusztabarcsnak* nevezték. A régi Vukovár azután a hódoltság alatt teljesen elpusztult és a hódoltság után keletkezett az-erdei tanyák és Pusztabarcs lakosságából a mai Barcs, a régi Dráva-parton elterülő síkságon. Az 1536. évi adólajstromban e tájon szerepel még *Barcsi-Szent-Mihály* helység is, mely valószínűleg azonos azzal a Szent-Mihálylyal, melylyel az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is találkozunk. A községhez tartozik: Nagyerdő-puszta, Sáncz-puszta, Kertész-tanya, Szilonicspuszta és Viktor-puszta. Barcsot a szomszédos Horvát-Szlavonországgal, a Dráván át egy közúti vashíd és egy vasúti vashíd köti össze.

Bárdudvarnok. *Bárdudvarnok* (azelőtt Bárd-Szerászló). A kaposvár—barcsi helyiérdekű vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 270, lakosaié 1616, a kik közül 1110 róm. kath. és 489 református. Postája, távírója és vasúti állomása Bárdibükk és Lipótfa. E helység Bárd, Lipótfa, Bánya és Szerászló egyesüléséből keletkezett. Bárd 1229-ben fordul elő első ízben, a székesfehérvári káptalan birtokaként. 1268-ban a királyi udvarnokoknak volt itt földjük. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék is említi és ekkor már plebániája is volt. 1446-ban *Mérey* László itteni birtokai fölött a *Szákosfalvi*, a Mérei *Kalacsa* és a *Fecske* családok egyezkednek. 1448-ban az Osztopáni *Perneszi* családot iktatják itt be. 1447-ben a Szákosfalvi család tart hozzá jogot. 1496-ban, a mikor a Perneszieké, Kwsthosbardya alakban fordul elő. 1526-ban II. Lajos király egy részét Perneszi Ferencznek és általa testvéreinek: Péternek és Balázsnak adja. Az 1536. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári őrkanonoké. 1550-ben Bárd *Dersfi* Farkasé. Szerászló első ízben 1411-ben fordul elő az *Illyemindszenti* család birtokaként. 1421-ben a Tamási *Vajdafiak* nyerik adományul. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 2, az 1571-iki szerint 9 házból állott. Bárd 1695-ben Perneszi Zsigmond és Perneszi Anna Juliánna férj. *Babócsay* Ferenczné birtoka. Szerászló 1726-ban *Sárközy* Jánosé, 1733-ban a *Koroknay* családé. Bárd az 1726—1733. években a Perneszi családé, a míg Szerászló 1752-ben *Szily* Ádámé és nővéreinek gyermekeié. 1776-ban Bárd a *Nagy*, a *Csapody*, a *Terstyánszky* és több más család birtoka. 1835-ben Szerászló a *Somssich* családé,

míg Bárd ugyanakkor puszta volt. Jelenleg gróf *Somssich* Gézának, *Gosthony* Mihály dr.-nak, *Darnay* Bélának, *Petracsek* Vilmosnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartoznak a következő lakott helyek: *Bánya*-helység, hol Darnay Bélának és *Dongó* Jenőnek úrilakuk van. Az itteni birtok a csébi Pogány családé volt és vétel útján került 1889-ben Darnay birtokába. *Bárdibükk*-puszta, mely 1835-ben a *Mérey* családé volt, Józsefé, jelenleg dr. Goszthony Mihályé, kinek itt két szép új úrilaka is van. — *Lipótfa* helység már a középkorban fennállott. 1456-ban Ipothfalwa alakban fordul elő; ekkor *Ipoltfalvi* Miklós nyeri adományul V. László királytól. Jelenleg Petracsek Vilmosé. *Szend*-puszta 1403-ban Zend alakban fordul elő és ekkor *Szilva* Mihály és *Rinyamelléki* István kapják adományul. 1443—53-ban, valamint 1536-ban Kaposujvárhoz számították. 1726-ban a *Lengyel* és a Mérey családoké. Jelenlegi birtokosa: Goszthony Mihály dr. — Alsózsippó-, Felsőzsippó-, és Újzsippó-puszták 1752-ben *Zsipfalva* alakban fordulnak elő. Ekkor Szily Ádám itteni birtokaira megerősítő levelet nyert a nádortól. — *Kopaszhegy*-puszta jelenleg gróf *Somssich* Gézáé és testvéreié. Ez régi, gróf Somssich Pongrácz féle birtok, mely örökösödés és részben vétel útján került a Somssichok birtokába, a hol a jelenlegi tulajdonos 1912-ben kényelmes kastélyt építtetett. Van itt nagyobb könyvtár is, egy nagyértékű és ritka becsű, több száz darabból álló japán képgyűjtemény, sok meisseni porczellán, modern magyar mesterek festményei és az ide tartozó Vota-pusztán talált kőkori régiségek. Öregzsippó és Olajhegy szőlőhegyek. Magányos-puszta *Goszthonyi* Mihály dr.-é. Vota-puszta jelenleg szintén Kopaszhegyhez tartozik.

Basal. Szigetvártól éjszakra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 49, lakosaié 221, a kik ref. vallásúak. Postája Somogyapáti, távírója és vasúti állomása Szigetvár. A *Győr*-nemzetség ősi birtoka. E nemzetség sarja, Endes fia Péter, 1217-ben szerezte meg. Volt azonban benne része Endes testvére Péter leányának, Jechának is, a ki a maga részét 1231 előtt sógorának, *Monoszlai* Makár fiának, adta el. A Győr-nemzetség a tatárjárás utáni korszakban elveszítette itteni birtokait, a melyek a *Rátót*-nemzetség kezeire kerültek; de Endes fia Péter utóda, Ábrány fia *Szenterzsébeti* László, 1302-ben unokaöcscsével, György fia Szehénnel, visszaperelte a Rátót-nemzetség pásztohi ágától. 1350-ben Ábrány fia László utóda Szenterzsébeti Pál fia János volt itt birtokos. 1360-ban, 1448-ban és 1453-ban Pata város tartozékai között találjuk. 1455-ben *Marczali* János a toldii pálosoknak hagyományozta, 1464-ben azonban ismét a patai uradalom tartozékai között találjuk. Az 1556. évi hadjárat folyamán Ali basa, a babócsai harczok lezajlása után, a község melletti hársfaerdőben tábort ütött, majd innen támadt Szigetvár ellen, de azután a vár ostromát abbahagyván, elvonult. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint a székesfehérvári custosság és *Kubinyi* László, 1692-ben pedig *Grabarics* Péter volt a földesura. 1715-ben 9 háztartását írták össze és ekkor *Akai* Istváné volt. Az 1773—1776. években Kubinyi Sándor bírta. E család tagjai közül Kubinyi Albert 1860-ig volt itt birtokos. A helybeli református templom 1858-ban épült. Basal.

Baté. A Kapos-csatorna mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 111, lakosaié 670, a kik leginkább reformátusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1373—75-ben Batej, 1441-ben Bathe alakban említik az oklevelek. 1475—1476-ban, úgyszintén 1542-ben a *Hosszútóthiaké* volt. Az 1550. évi adólajstrom szerint *Dersfi* Farkas volt az ura. Az 1580. évi török kincstári adólajstromban Báti alakban, a koppányi nahiében fordul elő 12 házzal. 1715-ben mindössze öt háztartását írták össze. 1715-ben a *Laczkó* családé, 1726-ban a gróf *Rindsmauloké*, 1733-tól a Gyulai *Gaal* családé és jelenleg is Gyulai Gaal Györgynek és Lajosnak van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. templom 1796. évben épült. A községbeli régi kastélyt Gyulai Gaal Kristóf alispán építtette a XVIII. század végén és ez most is Gyulai Gaal György és Lajos tulajdona. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Baté.

Bélavár. A Dráva mentén fekvő kisközség. Házainak száma 116, lakosaié 918, a kik nagyrészt horvátajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása: Vízvár. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő, egyházas helyként. 1399-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. 1469-ben és 1498-ban kelt oklevelek szerint városi kiváltságokat élvezett. A XV. században is a székesfehérvári káptalané volt. 1531-ben az ország rendei itt értekezletre gyűltek össze. 1536-ban *Török* Bálint, 1550-ben *Tahy* Ferencz birtokában találjuk. Az 1571. évi Bélavár.

török kincstári adólajstromban Belvár alakban fordul elő és ekkor csak 11 házból állott. 1726-ban őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajos volt a földesura. 1733-tól pedig a *Festetics* család. Jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. Hajdan itt a Dráva mellett vár volt, melyet a Dráva három oldalról zárt körül. A hagyomány szerint e várban tartották az ország rendei 1531-ben értekezletüket. E vár a török uralom alatt pusztulhatott el; nevezetesebb hadiesemény színhelye azonban nem volt. A róm. kath. templom 1878-ban épült. 1866-ban és 1877-ben a község fele része leégett.

Beleg. *Beleg.* A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 95, lakosaié: 704, a kik közül 192 róm. kath. és 416 református. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységről 1493-ban van első ízben okleveles adatunk, a mikor a vránai perjelség birtoka. 1536-ban *Török* Bálint, 1550-ben Török János, 1598–99-ben *Zrinyi* György volt a földesura. Az 1554. évi török adólajstromban Bilok alakban fordul elő, 7 házzal. A hódoltság alatt elpusztult, de 1713-ban újra települt. 1715—1726 között őrgróf *Turinetti* Herkules Józsefé Lajosé volt. 1733-tól a mai napig a Festetics-család volt a birtokosa és most gróf Festetics Pál az ura. A községbeli régi úrilakot gróf Festetics Antal a XIX. század ötvenes éveiben építtette; jelenleg gróf Festetics Pálé és a bérlő lakásául szolgál. A helybeli református templom 1862-ben épült. 1855-ben a lakosság felerésze a kolera-ragálynak lett áldozata. 1886-ban a község kétharmada leégett. A lakosok hitelszövetkezetet, tejszövetkezetet és olvasókört tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom, mely *Varga* József és *Simier* Sándor tulajdona. A határban a pusztarétidűlőben egy földvár nyomaira akadunk, melyet török várnak neveznek. Különben is sok lelet tanuskodik arról, hogy e vidék már az őskorban is lakott volt. 1855-ben egy bronztáblát találtak itt, a melyre Vespasianus császárnak egy hadirendelete van vésve. E táblát a Nemzeti Múzeumban őrzik. A községhez tartozik: Keleti-major, Nyugati-major.

Belezna. *Belezna.* A vármegye délnyugati sarkában fekvő magyar kisközség. Házainak száma 269 és leginkább róm. kath. vallású lakosaié 1542. Postája és vasúti állomása Zákány, távírója Murakeresztúr. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő, a segesdi kerület plebániái között. A XIV. században már a *Beleznay* család birtoka. 1450—51-ben a Beleznay családból Péter és Tamás özvegye szerepelnek itt. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Horváth* György, Beleznay Máté özvegye, *Thörök* Ferencz és *Heranth* Ferencz, 1550-ben pedig Beleznay Farkas, Török Ferencz, Horváth János és *Csipcsey* Pál voltak a földesurai. 1660-ban az *Istvánffy* család birtokában találjuk. 1715-ben 6 háztartás volt e helységben. 1715-ben a *Malik* családé, 1726-ban a kir. kincstáré és 1733-ban *Szentpéter*-pusztával együtt *Mlinarics* Miklósé. 1767-ben báró *Sigray* Károly és *Beleznay* János, 1773—76-ban báró Sigray Károly főispán, 1835-ben gróf *Festetics* László volt a földesura. A Festeticsek után a Horváth és a báró *Rüffly* család birtokába került. Jelenleg a Zalamegyei Gazdasági Takarékpénztárnak és Légrád községnek van itt nagyobb birtoka. A községbeli két kúria közül az egyiket még a Beleznay, a másikat a báró Rüffly család 1860-ban építtette. A róm. kath. templom 1909-ben épült. A lakosok önkéntes tűzoltó egyesületet és Polgári Olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik: *Kakonya*-puszta, melynek helyén a középkorban népes falu állott. 1268—1296-ig a *Hahót*-nemzetség birtoka. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája volt és temploma a hagyomány szerint 1560 táján pusztult el. 1349-ben a helységet a Hahót-nemzetségtől a Guth-Keled nembeli *Felső-Lendvai* Miklós fiai, Amadé és János, akarták megszerezni, Balogh nevű birtokukért. 1405-ben a Szerdahelyi *Dersfi* családé. 1476-ban *Szerdahelyi* György egyezkedik a *Batthyányakkal* itteni birtokai fölött. 1506-ban néhai *Dombai* Dávid itteni birtokait II. Ulászló király eladományozza. 1733-ban puszta és *Festetics* Kristófé. 1856-ban a csurgói uradalomhoz tartozott. Gróf Festetics György itteni birtokait eladván, azok Légrád község tulajdonába mentek át. A Mura partján fekszik *Szentháromság-puszta*, a hol a középkorban szintén egy virágzó helység feküdt, melyről első ízben 1230-ból van adatunk. Ekkor már fennállott a Szentháromság tiszteletére szentelt bazilikája, mely a török hódoltság alatt pusztult el. 1309-ben Kakonyával együtt szerepel. 1405-ben a Szerdahelyi Dersfiaké. 1476-ban Szerdahelyi György birtoka, a ki a murai rév tulajdonjoga fölött egyezkedik a Batthyányakkal. A XVI. század közepén a törökök megszállották. A XVIII. század elején már puszta volt. Mint ilyent 1733-ban Festetics Kristóf bírta. Ettől kezdve Kakonya sorsában osztozott. A pusztához tartozó erdő környékén 1848 szept. havában a horvátok és a nemzetőrök között

kisebb csatározások voltak. A községhez tartoznak még a következő lakott helyek: Asszonyvári-szőlő, Janka-puszta, Nagydombi-szőlő, Sándor-puszta.

Berzencze. Nagykanizsa—gyékényes—barcsi vonalon fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 512, lakosaié 4073, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységről a XIV. század első feléből vannak adataink. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1377-ben, tartozékaival együtt, a Pécz-nembeli Lóránt szerezte meg, kinek utódai magukat innen Berzenczei *Lorántfiaknak* nevezték. Fia, Berzenczei Lorántfi György, 1406-ban és 1418-ban új adománylevelet nyert a helységre, mely ekkor vámhely is volt. Fiai, Sandrin és László, 1463-ban egyezkedtek Berzencze és Szenterzsébet fölött. 1468-ban berzenczei és szenterzsébeti kastélyaikat Szenterzsébeti *Forster* Györgynek idegenítették el. 1473-ban Berzenczei László itteni birtokaiba özvegyét és *Szentgyörgyi* Vincze Péter özvegyét iktatták be zálogképen. 1477-ben Forster György, Vincze Péter özvegyétől, a nála zálogban levő birtokrészeket visszaváltván, ezzel az egész helység birtokába jutott. 1490-ben Keresztelő Szent János tiszteletére épült egyházát említik az oklevelek. Forster György 1481-ben Tolnai *Bornemisza* Jánost osztályos testvérévé fogadta. 1486-ban azonban Forster és neje, *Csapi* Ilona, szerződésre léptek *Nagylucsei* Orbán győri püspök királyi kincstartóval, mely szerint Forster a leányát a püspök unokaöcscsének, a nyolczéves Ferencznek eljegyezvén, megegyeztek, hogy örökösök nélkül leendő kihalásuk esetére birtokaik kölcsönösen egymásra szálljanak, Berzencze vára pedig Forster György halála után Ilona asszonyra szálljon. 1550-ben *Zalai* Kelemen volt a helység földesura. Szigetvár elestének (1566) hírére, az őrség kiszökött a várból, a melyet a török kardcsapás nélkül elfoglalt. A törökök Berzenczét egy járás székhelyévé tették, a várat pedig megerősítették. Az 1568—69. évi zsoldlajstrom szerint az őrség 379 emberből állott. 1571-ben a berzenczei járás már megszünt és a helység a görösgali járáshoz tartozott. Ekkor csak 5 házból állott. 1594-ben Zrinyi György visszafoglalta a várat, de csakhamar ismét török kézbe került. Az 1618—19. évi zsoldlajstrom szerint a török őrség 349 emberből állott. Az 1664. évi téli hadjárat alatt a keresztény hadak ismét visszafoglalták a várat. A helység 1701—1703-ban a *Szalay* családé volt. 1715-ben 20 háztartását írták össze. 1726-ban a Szalay család, majd 1757-ben *Niczky* György tanácsos, 1776-ban gróf Niczky Kristóf, 1835-ben gróf Festetics László volt a helység földesura. Jelenleg herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka és szép emeletes kastélya, a melyhez a herczeg csinos vendégházat építtetett. A kastélybeli termek falait Pausinger-féle hatalmas vadászati festmények és erdőrészletek borítják. A község 1758 ápr. 10-én és 1811 szept. 27-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A két róm. kath. templom közül az egyik még a XVI. századból való, a másik 1735-ben épült. A község lakosai hitel- és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: *Lankócz*-puszta, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1406-ban Egyházas és Felrét-Lankócz helységeket Berzenczei *Lorántfi* György nyerte adományul. 1481-ben mindkét helység Szenterzsébeti *Forster* György birtoka, a ki felerészét *Bornemisza* Jánosnak engedi át. 1726-ban Felső-Lankócz- és Alsó-Lankócz-puszták a *Szalay* családé. — A mai Lankócz szomszédságában feküdt *Atak* falu, a hol az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebánia is volt. Berzencze mellett fekszik *Vecsernye*-puszta, mely a középkorban Vecsenye alakban fordul elő, 1454—98-ban a vránai perjelség birtoka. — Berzencze szomszédságában feküdt *Szenterzsébet* is, Lankócz szomszédságában pedig *Mindszent.* Mind a két falu már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. A hódoltság alatt teljesen elpusztultak. Berzenczéhez tartoznak még a következő lakott helyek: Keresztfai-puszta, Perdócz-major, Garics-puszta, György-major (azelőtt Koplaló), Vadaskerti-major és Lankócz-puszta.

Berzencze.

Bize. A balatonszentgyörgy—somogy—szobi helyiérdekű vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 68, lakosaié 361, a kik róm. kath. vallásúak. Posta és távírója: Marczali, vasúti állomása: Gyóta-puszta. 1390-ben említik első ízben, a mikor a bizei családnak voltak itt birtokai. E család egyik sarja, *Bizei* Péter, a Pécz-nemzetségből származó *Marczaliakkal* kölcsönös örökösödési szerződést kötött, mely alkalommal Bizei Péter magszakadása esetére Bizét a Marczaliaknak vallotta be örök birtokul. A község templomát 1455-ben említik. 1461-ben a Marczaliak a Tapsonyi *Anthimi* családnak zálogosították el a községet. 1536-ban Hosszutóthi *Farkas* és az itteni plebános, 1550-ben pedig *Báthori* András volt a földesura. Az 1563. évi török fejadólajstromba 5 házzal van felvéve, az

Bize.

1573—74. évіben pedig 13 házzal. 1583-ban *Ungnád* Kristóf volt a földesura. 1677-ben mint elpusztult helységet *Széchenyi* György kalocsai érsek, a győri püspökség kormányzója nyerte adományul. A XVIII. században a gróf Széchenyi család ide németeket telepített, a kik azonban idővel teljesen megmagyarosodtak. 1835-ben még gróf Széchenyi Pál volt a földesura. A mostani róm. kath. templom 1858. évben épült. Az 1852. és 1856. években nagy tűzvész pusztított itt. 1890-ben a község fele leégett. 1855—56-ban kolerajárvány lépett fel. A lakosok gazdakört tartanak fenn.

Bodrog. *Bodrog*. A kaposvár—fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakosaié 562, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Hetes, vasúti állomása: Osztopán. E helységről 1313-ból van első ízben okleveles adatunk. 1449-ben a Bő-nembeli *Laki* Thúz, a *Létai* és a *Szőcsényi* családok osztályos egyezségre lépnek e helység fölött. 1512-ben *Messer* István itteni birtokrészeit *Perneszi* Imrének adta el. 1726-ban Bodrok alakban fordul elő. Később a *Lengyel* családé lett. 1767-ben *Nagy* Benedek és *Farkas* József, majd a *Hermann* család volt itt birtokos, a XIX. század elején pedig a *Bottka* család. 1911-től a *Keller* és a *Hegyesy* családok örökölték e birtokot. A községbeli egyik kúriát Bottka Antal a XIX. század első felében építtette, a másikat pedig báró *Pongrácz* Gusztáv a XIX. század elején. A határban az ú. n. Törökhegyen nagyméretű földalatti építkezés nyomai vannak, melyek alkalmasint a török hódoltság idejéből valók. A községhez tartoznak: Alsóbű-, Felsőbű-, Hidegér- és Álláskút-puszták. *Alsóbű-* és *Felsőbű*-puszták helyén, a középkorban, Bő helység feküdt, mely 1229-ben Bev, 1329-ben Bew és az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Bun alakban fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. Szent-Keresztről czímzett prépostságát 1458-ban és 1536-ban említik forrásaink. 1500-ban Lak (Öreglak) tartozékai között szerepel. 1549-ben Butsányi *Korlátkőy* Annát iktatták e helység birtokába. 1559-ben *Tahy* Ferencz és neje *Zrinyi* Ilona vásárolták meg. 1701—1733-ban *Nagybű* alakban fordul elő és ekkor *Jankovics* Istváné. 1835-ben *Alsóbű* a Jankovics, *Felsőbű* a *Pongrácz* családé volt. Alsóbű Jankovics Xavértől vétel útján *Siskovics* Tamásra szállott. Felsőbű még 1856-ban a báró Pongrácz családé volt. Jelenleg az albertirsai takarékpénztáré. Bű szomszédságában, az 1536. évi adólajstromban, *Szentmártonkő* helységet találjuk, mely valószínűleg azonos azzal a Szent-Márton helységgel, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul.

Bodvicza. *Bodvicza*. A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 102, lakosaié 685, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyatád. Szintén már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. 1660-ban *Zankó* Miklós jószága. A török világban elpusztult, de 1713-ban újra települt, ezer méterrel feljebb a régi falutól. 1725-ben Jankovics István, 1776-ban a Jankovics és a gróf *Niczky*, 1835-ben a gróf Niczky, a gróf *Schmiedegg* és a Jankovics családok voltak a földesurai. 1856-ban már a gróf *Somssich* család volt itt birtokos. A községbeli kúriát a gróf Niczky család a XVIII. század végén építtette, de ez jelenleg községi iskolaépületül szolgál. A községhez tartozik: Bara-puszta, mely gróf Somssich Adolf birtoka.

Boldog-asszonyfa. *Boldogasszonyfa*. A szigetvár—kaposvári vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 146, lakosaié 956, a kik részben magyarok, részben németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Szentlászló. Első ízben 1258-ban említik az oklevelek *Ormán* név alatt, a mikor *Botykai* Encse fiai, Pál és János, birtokába jutott. 1313-ban a Botykaiak a *Szigetieknek* adták el. 1313-ban már *Bodugazunfalwa* alakban fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1470—1473-ban Baranya vármegyéhez tartozik. 1536-ban *Csorba* Miklós és János és *Kálnói* János voltak a földesurai. 1598—99-ben *Batthyány* Kristófé, 1626—27-ben *Imrefy* Farkasé volt. A XVII. század második felében elpusztult és 1701—1703 között még puszta és *Frankovics* Jánosé. 1726-ban már község és Keményfával együtt *Igmándy* Mártoné, majd örököseié. 1733-tól kezdve az Igmándy család volt a földesura. Jelenleg Nádassy Istvánnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakok közül az egyiket Igmándy Benedek építtette 1848 előtt. Ez jelenleg *Ruppert* Györgyé. A másikat Igmándy Károly építtette és ez most Nádassy Istváné. A harmadikat Igmándy Ignácz emeltette és ez jelenleg *Kertész* Lászlóé. A róm. kath. templom 1760-ban épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községbeli gőzmalom *Kopp* Vidor tulajdona. A községhez tartoznak: Antalszállás, Szárazrét-puszta és *Szentmargitta*-puszta. Az utóbbi a középkorban jelentékeny helység volt. 1371-ben fordul elő első ízben. 1469-ben *Hédervári*

Imre macsói bán a helység egy részét *Somogyi* Péternek adta. 1598—99-ben *Lengyel* István volt a földesura. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint a *Koroknay* család birtoka. Boldogasszonyfa mellett feküdt a középkorban *Nyirakol* falu, melyről még a tatárjárás előtti korszakból vannak adataink. 1234—1270-ben a királyi kanászok faluja. Kívülök még a tatárjárás előtti korszakban a pannonhalmi Szent Benedek-rendnek is voltak itt birtokai. E területből egy ekealja a *Noé*-nemzetség birtokába került, ezt azonban a szentmártoni apát 1250-ben a Noé-nembeli Január fia Pétertől és rokonaitól visszaváltotta. 1307—1310-ben az apátság birtoka. Az utóbbi évben kelt oklevél szerint Zopa I. Pál, a Szák-nemzetség sarja, volt szomszéd birtokos. 1346-ban, a Győr-nemzetség tagjainak osztálya alkalmával, *Dersfi* Miklós nyerte osztályrészül. 1434-ben a pannonhalmi apát itteni birtokait *Szerdahelyi* János fiának, Imrének, adta cserébe. 1489-ben Szerdahelyi István birtoka. — Az 1536. évi adóösszeírásban Boldogasszonyfa és Tótváros között előfordul *Karand*, mely alighanem azonos az 1332—37. évi tizedjegyzékben előforduló Karan helységgel.

Bolhás. A budapest-fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 112, lakosaié 1098, a kik vegyesen róm. kath. és református vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Somogyszob. Már az 1332—37. évi tizedjegyzékben előfordul. 1389-ben a segesdi uradalomhoz tartozott. 1460-ban a *Marczaliak* a Berzenczei *Lorántfiaknak* kötötték le. 1486-ban a Szenterzsébeti *Forster* család birtokában találjuk. 1488-ban Mátyás király birtokában volt. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul. Később Marczali László birtokába került, kinek halála után, 1512-ben, *Perneszi* Imre, valamint fiai, Miklós, Pál és István, bírták. 1536-ban Perneszi Egyed, Imre és István özvegye, 1550-ben Egyed és Ferencz, 1598—99-ben András volt a helység földesura, a ki még 1577-ben I. Rudolf királytól új adománylevelet nyert itteni birtokaira. 1612-ben Perneszi Györgynek és testvérének, Jánosnak, a fiai osztoztak meg rajta. Perneszi István itteni birtokait 1660-ban *Kanizsai* Miklósnak idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Juliánna, férjezett *Babócsay* Ferenczné voltak a földesurai. 1726—1733-ban még a Pernesziéké volt; később a *Tallián* család birtokába került. 1756-ban Vizeki Tallián Ignácz vezérőrnagy, 1767-ben ennek özvegye, szül. Zalabéri *Horváth* Terézia, 1776-ban *Bakó* Mihály, 1830-ban gróf *Zichy* Pál, 1856-ban Károly, 1860-ban herczeg *Odescalchi* Artur volt itt birtokos. Jelenleg gróf *Somssich* Imrének és herczeg *Festetics* Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A községben levő régi kúriát Tallián Ignácz 1830 táján építtette. Ez jelenleg gróf Somssich Imréé. A református templom 1853-ban, a róm. kath. kápolna 1867-ben épült. Gróf Somssich Imrének egy gőzmalma is van itt. Idetartoznak a következő lakott helyek: Szentlászló-puszta, Bördecz-puszta, Imre-major, Juliafalva-major és Rihárd-major. *Szentlászló-puszta* helyén a középkorban egy jelentékeny falu feküdt. Első izben IV. Bélának egy 1262. évben kelt oklevelében van említés róla, a mikor a somogyi várhoz tartozó *Alma* nevű várföld, melyet a király a pannonhalmi apátságnak adott cserébe, Szent-László helység közelében feküdt. A XIV. században itt a karinges, szabályozott kanonokoknak Szent Lászlóról czímzett prépostsága és monostora állott fenn. 1406-ban a Pécz-nembeli Berzenczei *Lorántfi* György nyerte adományul. 1550-ben *Zalay* Kelemen volt a földesura. 1733-ban pusztaként a veszprémi káptalan birtoka volt. Később a gróf Festetics családé lett és jelenleg herczeg Festetics Taszilóé. Bolhás.

Bolhó. Drávamenti magyar kisközség. Házainak száma 214, lakosaié 1703, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Babócsa. Eredetileg a *Tibold*-nemzetség ősi birtoka volt. Az 1231. évi nemzetségi osztály alkalmából I. Bodor három idősebb fiáé: Jakabé, Kozmáé és Petkéé lett. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor tehát már plebániája is volt. 1434-ben a *Marczaliaké*. Marczali László halála után, 1495-ben, a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1550-ben Báthori András, 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz volt a földesura. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Bolhok* alakban fordul elő; ekkor 55 házból állott. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzékben a szentgyörgyi vár tartozékaként szerepel. 1677-ben I. Lipót király *Széchenyi* György kalocsai érseknek, a győri püspökség kormányzójának adományozta. 1715-ben 11 háztartását írták össze. 1733-ban már jobbágyközségként szerepel az összeírásban. 1715—1733 között gróf Széchenyi Zsigmondé, később a gróf Széchenyiek csokonyai (Erdőcsokonya) uradalmához tartozott. Gróf Széchenyi Páltól 1880 táján báró *Solymossy* László vette meg és 1905 Bolhó.

óta báró Solymossy Ödön tulajdona. A róm. kath. templom 1901-benépült. A lakosok gazdakört, hitelszövetkezetet és önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. A határbeli dűlők közül az egyiket Táborhelynek, a másikat Ófalunak nevezik. Az utóbbi valószínűleg a régi község helyét jelzi. A községhez tartozik: László-major és Teréz-major.

Bonnya. *Bonnya.* Az igali járásban fekvő kisközség. Házainak száma 157, lakosaié 1000, a kik vegyesen magyar- és németajkúak, róm. kath., ref. és ág. h. ev. vallásúak. Postája Kisbárapáti, távírója és vasúti állomása helyben van. A székesfehérvári káptalan részére 1229-ben kiállított megerősítő levélben villa *Buduna*, 1337-ben *Bonya*, 1420-ban *Bunnya*, 1468-ban *Bwnya* alakban van említve. Az 1536. évi összeírásban már a mai néven fordul elő. 1480-ban vásáros hely is volt. Az 1536. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári prépost volt a földesura. Az 1573—74. évi török kincstári fejadólajstromban 14 házzal szerepel. 1660-ban *Zankó* Miklós jószága. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint Zankó Miklós és Boldizsár voltak a földesurai. 1726-ban felerészben a gróf *Harrach*, felerészben a gróf *Esterházy* család birtoka. 1733-ban az egész helység a gróf *Hunyady* családé. E család bírta 1902-ig, a mikor birtokát kisebb részletekben eladta a helybeli polgároknak. A községbeli ref. templom 1883-ban épült. 1900-ban 20 ház és nagy takarmánykészlet égett le a községben. Idetartozik Bonnya-puszta, mely 1726-ban őrgróf *Turinetti* Herkulesé, 1733-ban *Festetics* Kristófé volt. Későbbez is a gróf Hunyadyak birtokába került.

Boronka. *Boronka.* Marczalitól keletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 75, lakosaié 647, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Marczali. Első ízben Lampért országbírónak 1321 nov. 16-án kelt ítélőlevelében találkozunk e helység nevével, a mikor *Boronkai* András Bogár István eskütársaként szerepel. 1423-ban Baronka, 1483—87-ben már Boronka alakban említik az oklevelek. 1536-ban *Geszthei* László volt a földesura. Egy 1703 táján kelt összeírás szerint még pusztaként, *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka volt. Az 1715. évi összeírásban újonnan települt helységként szerepel, 5 háztartással. 1726-ban *Fekete* János, 1733-ban Boronkay Ferencz, 1776-ban *Gaál* József és 1835-ben is a Gaál-család volt a földesura. 1856-ban gróf *Széchenyi* Pál volt itt birtokos, jelenleg pedig gróf Széchenyi Andor Pál. A községbeli kastélyt özv. *Kund* Béláné 1908-ban építtette. A róm. kath. templom 1760 táján épült. A községhez tartozik: Alsógaics- és Felsőgaics-puszta.

Böhönye. *Böhönye.* A szob—balatonszentgyörgyi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 445, lakosaié 3034, kik közül 2280 a róm. kath. és 703 a református vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Az 1536. évi adólajstromban *Byhenye* alakban fordul elő, a zágrábi püspökség birtokaként. 1550-ben Behene alakban szerepel. 1560-ban I. Ferdinád király *Perneszi* Ferencz fiának, Farkasnak, adományozta. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 6, az 1571. évi szerint 22 házból állott. 1598—99-ben *Bogács* Andrásé, de 1660-ban már *Sárkány* Miklósnéé. Egy 1703 előtti összeírás szerint *Festetics* Pál volt a földesura. 1715-ben 14 háztartását írták össze. 1726—33-ban Festetics Kristófé. 1776-ban Festetics Lajos, 1835-ben Festetics Antal volt a földesura. 1794-ben országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1856-ban Festetics Ágoston volt itt birtokos és jelenleg gróf Festetics Pál a legnagyobb birtokosa, kinek itt kényelmesen berendezett vadászkastélya van, mely 1876-ban épült. A községbeli két templom közül a róm. katholikust 1760—65-ben, a reformátust 1783—84-ben emelték. A lakosok temetkezési egyesületet, gyászkocsi egyesületet, tűzoltó egyletet, gazdakört, olvasókört, községi takarékpénztárt és önsegélyző egyesületet tartanak fenn. A község határának egy részét Cseh-mezőnek nevezik, a Festetics család részéről itt letelepített csehek után. A községhez tartoznak a következő lakott helyek: Dávod-puszta, Festeticsterebezd, Illés-major, Felsőakol, Kis- és Nagybalogd-puszta, Pósa-puszta, Törökrét-puszta és Vaskota-puszta. *Dávod*-puszta helyén feküdt a középkorban Dávod falu, a mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1550-ben *Dávody* György birtoka. 1598—99-ben *Bakó* Farkas volt a helység földesura. 1660-ban pusztaként *Sárkány* Miklósné birtoka. 1733-ban már Festetics Kristófé. — Festeticsterebezd helyén találjuk a középkorban *Terebezd* helységet, mely 1331-ben a somogyvári apátság birtoka. A XV. században az *Anthimiaké* volt, a kik a Terebezdi előnévvel is éltek. 1482-ben Szenyér várának tartozékai között szerepel. 1550-ben *Wárday* Zsigmond és *Zalay* Lénárt, 1660-ban az esztergomi káptalan birtoka. 1733-ban, pusztaként, felerészben az esztergomi káptalan, felerészben Festetics Kristóf jószága.

Az Unio gőzmalom. A Drávahid.

Barcs.
A fűrészgyár. A Drávapart.

Részlet a dohánybeváltóból

Berzencze. — Herczeg Festetich Taszilo vadászkastélya.

Böhönye. — Gróf Festetics Pál vadászlaka.

1856-ban a Festetics család déghi ágáé. — *Pósa*-puszta, egy 1703 tájáról való összeírás szerint *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka. — A mai *Illés-major* helyén feküdt a középkorban *Ellesi* helység, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1550-ben *Alya* Mátyás és Perneszi Ferencz voltak a földesurai, 1583-ban már csak két portát írtak benne össze.

Bőszénfa. A szigetvár – kaposvári vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 123, lakosaié 995, a kik vegyesen magyarok és németajkúak és leginkább róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Gálosfa, vasúti állomása helyben van. Egyike azoknak a falvaknak, a melyeket még Szent István király adományozott a szentmártoni apátságnak. Az Albeus mester esztergomi kanonoktól 1237—1240. években készített összeírásban *Bozais* alakban fordul elő. A tatárjárás előtti korszakban az apátság kanászai lakták. Középkori neve *Bajszinfalva* volt. 1425-ben Szerdahelyi *Csepel* János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi *Dersfi* Márton, a zselicz-szentjakabi apátsággal szemben, jogot tartanak e helységre. Az 1570. évi török kincstári adólajstromban 10 házzal szerepel. 1626 – 27-ben *Imrefy* Farkasé. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben Imrefy Farkasné szerepel földesuraként. 1715-ben 6 háztartását írták össze. Az 1703—1715. évi összeírások szerint már Festetics Pálé és e családé maradt mindvégig. A községbeli úrilakot a gróf Festetics család építtette. A régi róm. kath. templom 1777-ben épült, de helyére gróf Festetics Pál 1902-ben új templomot emeltetett. A községhez tartoznak: Kisbőszénfa- és Szenttamás-puszták és Rókamalom-major. *Szenttamás* a középkorban jelentékeny falu volt. 1425-ben Szerdahelyi Csepel János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi Dersfi Márton tartanak hozzá jogot. 1489-ben Szerdahelyi István birtoka. 1626-ban Imrefy Farkas, 1660-ban Imrefy Farkasné jószága. 1733-ban már puszta és Festetics Kristófé. Bőszénfa.

Buzsák. Magyar kisközség, körjegyzőségi székhelylyel. Házainak száma 342, lakosaié 2288, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Lengyeltóti. A mai Buzsák helyén a középkorban *Akts* és *Magyari* falvak feküdtek. Ez a terület eredetileg a somogyi vár tartozéka volt, a XIII. században azonban egy része a Bő-nemzetség birtokába került. A Bő-nembeli Izsép fia János 1268-ban az itteni várbirtokokat jó szolgálatainak jutalmául kapta adományul IV. Béla királytól. János azonban nem érvényesítette jogait, hanem a kapott birtokrészt visszaadta a várjobbágyoknak, de 1279-ben IV. Lászlótól új adománylevelet eszközölt ki az egész Magyari helységre. 1403-ban Magyari helységet Gordovai *Fancs* László fia, László, nyerte adományul. 1424-ben László fiai: János, Imre, Bertalan és László megosztoztak itteni birtokaikon. 1455-ben a Fancs család új adománylevelet nyert V. László királytól, de kívüle még az *Alapi* családnak is voltak itt birtokai. Alapi András itteni részbirtokait 1464-ben Gordovai Fancs Gáspárnak adta el. Magyari 1498-ban még a Gordovai Fancs családé! — *Akts* (*Akcs*) helység nevével 1449-ben találkozunk első ízben és ekkor a Bő-nembeli Laki *Thúz*, a *Létai* és a *Szécsényi* családoké. 1500-ban *Corvin* Jánost és Enyingi *Török* Imrét iktatták birtokába. Az 1536. évi adólajstrom szerint a két helység már egyesült. Az 1536. évi adólajstromban *Akts-Magyari* földesuraiként Laki *Bakith* Pál, *Kürthösy* Imre, *Fajszi* Ferencz, *Kovácsy* Péter és *Török* Bálint szerepelnek. 1549-ben Butsányi *Korláthköy* Annát iktatták birtokába. 1559-ben Lakvárt. tartozékaival együtt, *Tahy* Ferencz fölovászmester és *Zrinyi* Ilona vásárolták meg. 1607 táján *Lengyel* János szigligeti kapitány és *Kéthelyi* Mátyás a helységet erőszakkal elfoglalták s Lakvárához csatolták. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben a szigligeti vár tartozékai között találjuk. 1675-ben Pribérdi *Jankovics* István, továbbá testvérei, Péter és Boldizsár, valamint rokonuk, *Csopaky* Judit, férj. *Mészölyné*, pert indítottak özvegy *Lengyel* Zsigmondné, szül. *Kisfaludi* Kata, mint fiának, Lengyel Miklósnak, gyámja ellen *Akts-Magyari, másként Buzsák* birtokáért. A per 1678-ban egyezségileg nyert befejezést. melynek értelmében Buzsák jobbágyait a Jankovics és a Lengyel családok között osztották fel. Ez a felosztás szolgált alapjául az újabb időben is használatos *Jankovics-Buzsák* és *Lengyel-Buzsák* elnevezésnek. 1715-ben 44 háztartást írtak össze e helységben. 1726-ban felerésze még Jankovics Istváné, de a másik fele már a Lengyel és a *Mérey* családok között oszlik meg, míg 1733-ban már az egész helység Jankovics István földesúri hatósága alá tartozott. 1767-ben felerészén Jankovics Antal özvegye *Fekete* Julianna, felerészén báró *Maithényi* János, *Vrancsics* Pál vezérőrnagy, *Baranyay* Imre özvegye, Kis Barnoki *Farkas* Sándor, Mérey Lajos és Károly özvegye voltak a helység földesurai. Jelen- Buzsák.

leg Jankovics B. Gyulának, *Kund* Gusztávnak és gróf Széchenyi Imrénének van itt nagyobb birtoka. 1856-ban a kolera pusztított a helységben, a hol mintegy 400 áldozatot követelt. A lakosok hitelszövetkezetet és takarékmagtár-szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak: Buzsáki-major (azelőtt Bel-major), Kéka-puszta, Kistatárvár, Csiszta-puszta, Czeria-szőlőtelep és Kund-puszta. *Kéka-puszta* helyén a középkorban egy nagyobb falu feküdt, melynek 1327-ben lelkésze is volt. E helység előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is.

Bürüs. *Bürüs*. A Dráva völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 57, lakosaié 388, a kik nagyobbrészt reformátusok. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Szigetvár. 1479-ben Bewres alakban fordul elő. Ekkor *Bakonyai* István a pécsi káptalannak zálogosította el. 1480—89-ben Barcsvárának tartozéka. 1715-ben 4 háztartását írták össze. Az 1726—33. években a gróf *Rindsmaul* családé volt. 1757-ben a *Czinderyek* birtoka és Czindery László 1856-ban is birtokos volt itt. Jelenleg gróf Andrássy Aladárnénak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1869. évben épült. Van itt egy ifjúsági dalárda. A községhez tartozik Onti-major.

Büssü. *Büssü*. Magyar kisközség, a körjegyzőség székhelye. Házainak száma 155, lakosaié 973, kik közül 550 róm. kath. és 405 református. Postája helyben van, távírója Somogyszil, vasúti állomása Baté. A község határában, a Gordombon, talált kőbalták és házieszközök tanúsága szerint, a mai Büssü területe, már a történelem előtti korszakban is lakott volt. A római kor emlékei közül említést érdemel a páfrányosi mező római temetője. Az 1880-as években a paperdei mezőben is egy római sírt találtak. A nemzeti királyság megalapításával, a mai Büssü területét, a tolnai királyi várhoz csatolták. Ezen a területen alakult *Bese* vagy *Bösö* helység, mely első ízben 1275-ben fordul elő. 1289-ben a királynéi praecok-nak (hirdetőknek) volt itt földjük. E helység 1362-ben *Beuseu*, 1408-ban *Besew* alakban fordul elő. 1449-ben a *Bocskai* család is Besew-i előnévvel szerepel. Az 1536. évi adólajstromban Beesew alakban fordul elő és ekkor *Nagy* Antal és *Zolthay* Gáspár voltak a földesurai. Az 1573—74. és az 1575. évi török kincstári adólajstromokban Bösö alakban találjuk, de ekkor már csak 8 házból állott. 1598—99-ben *Pethő* Kristóf birtokában volt. — A mai Büssü községtől éjszaknyugatra feküdt *Bécz*. Az egykori falu templomának alapfalait 1882 táján ásták ki. A hagyomány szerint, az 1514. évi pórlázadás alkalmával, az utolsó ütközetek egyike az egykori Bécz községtől éjszakra elnyúló fensíkon folyt le, mely alkalommal Bécz elpusztult s lakosai az erdőkbe menekültek. E pusztulás után alapították a mai Büssü községet. Bécz ettől kezdve pusztai birtokként szerepel. 1562-ben Mezőlaki *Zámbó* Imre új adományt nyert Büssü és Báté helységekre és Bécz-pusztára. 1610-ben Zámbó István *Alya* Mátyással, Zámbó Ferenczczel és *Plakovich* Jánossal egyezkedik e birtokok fölött. 1701 jun. 21-én a Zámbó örökösök Büssü, Báté és Bécz birtokokat a *Laczkó* családnak örökbe vallják a győri káptalan előtt. Az 1715. évi összeírás szerint is a Laczkó családé volt Bátéval együtt. 1721 ápr. 16-án III. Károly király Büssü és Báthé birtokokat, továbbá Bécz-pusztát, a babocsai uradalommal együtt, gróf *Rindsmaulné* szül. *Neudeck* Mária Katalinnak adományozta. 1729. márcz. 16-án *Kobenzl* grófné, szül. gróf Rindsmaul Karolina Büssü, Báthé birtokait és Bécz-pusztát Gyulai *Gaal* Gábornak adta el. Ez időtől kezdve a mai napig a Gyulai Gaal család birtokos Büssün. Gyulai Gaal Gábor 1741 aug. 28-án új adományt nyert Mária Terézia királynőtől Büssü, Báté helységekre és Bécz-pusztára. Gaal Gábornak 1754-ben bekövetkezett halála után Büssüt, Báthét és Bécz-pusztát fiai: Antal és Kristóf örökölték, a kik később vétel útján Kazsok községet és Uzd-pusztát szerezték meg. Gaal Antal egyetlen fia, János, 18 éves korában elhalván, leányai pedig az uzdi pusztát kapták örökrészül, Büssü, Báthé és Bécz Gaal Gábor fiaira szállott. Gaal Kristóf fiai, István és György, 1808-ban a családtól 20 évre zálogba vették az Antal-féle részt, melyet 1838-ban örök áron megvásároltak. A két testvér akként osztozott meg, hogy Büssü és Bécz egy része Gaal Istvánra, Báthé, Kazsok és Bécz másik része Gaal Györgyre szállott. Gaal István halála után (1863) Büssüt Gusztáv örökölte. Utána 1900-ban fiai, Gyula és István, a szomszédos patalomi birtokot megszerezvén, azon megosztozkodtak. Jelenleg Gaal Gyula örököseinek és Gaal István cs. és kir. kamarásnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakot 1760-ban özvegy Gaal Gáborné építtette Antal fia számára. Jelenleg özvegy Gaal Gyuláné tulajdona. A községbeli róm. kath. kápolnát özvegy Gaal Gáborné, szül. Garamveszelei *Kazy* Júlia és fia,

Antal, 1764-ben építtették. A református templom 1791-ben épült. A róm. kath. kápolna egész felszerelése a feloszlatott pálos szerzetesrend pécsi rendházából került ide. 1810 máj. 8-án a helység vásárszabadalmat nyert. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. A határnak egyik részét a *Pusztatemplom-dűlő* foglalja el; hajdan itt feküdt Bécz helység. A községhez tartozik: *Hársas-major*, *Paperdő-major*.

Csákány. A marczali járásban fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 114, lakosaié 779, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nemesvid, vasúti állomása Komárváros. 1394-ben a *Marczali* család nyerte adományul. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Szánthay* János özvegye volt a helység földesura. A XVI. század közepén a helységben erődöt emeltek, mely azonban 1566-ban török kézre került, de 1583—86-ban már ismét magyar őrség tanyázott benne. Az 1580. évi török kincstári fejadólajstrom már csak három házat talált benne. Az 1710 táján kelt összeírás szerint *Házy* Simon birtoka volt. 1726-ban puszta és *Guary* Gáboré és *Póka* Miklósé. 1773-ban *Makay* Zsigmond, a *Böröndy*, a *Tomcsányi*, a *Petrich* családok, továbbá Póka Ádám voltak a helység földesurai. 1856-ban a *Domaniczky*, *Léhner*, *Korchmáros*, a *Szentgyörgyi* és a *Paiss* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Hertelendy* Andornénak van itt nagyobb birtoka és Paiss Mihálynénak, *Lehner* Sándor s Ilka testvéreknek, *Veres* Lajosnak és *Páhy* Ödönnének kényelmes úrilaka. A Hertelendy és a Lehner család számos Deák-ereklyét őriz. A róm. kath. templom 1815-ben épült, azon a helyen, a hol hajdan Pálos-kolostor állott. A régi község tulajdonképen a mostanitól nyugatra, a jelenlegi temető helyén feküdt s a XVI. század végén pusztult el. Idetartozik: a Hertelendy-puszta (azelőtt Sándor-puszta), Lehner-puszta és Paiss-puszta. Csákány.

Cserénfa. A szigetvár—kaposvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 94, lakosaié 565, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása Szentbalázs. Első ízben az 1536. évi adólajstromban fordul elő, *Cyerenfalwa* alakban és ekkor *Török* Bálinté volt. 1715-ben 10 háztartást írtak itt össze. Ekkor már gróf *Esterházy* József volt a földesura. 1726-ban a herczeg Esterházy hitbizományhoz tartozott és ettől kezdve a mai napig is odatartozik. A községhez tartozik: Tótfalu-puszta. Cserénfa.

Csertő. A szigetvár—kaposvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 111, lakosaié 667, a kik vegyesen róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása Szigetvár. 1360-ban Csertw alakban fordul elő, Pata város tartozékaként. 1455-ben *Marczali* János a toldii pálosoknak hagyományozta, a kik még 1536-ban is e helység földesurai voltak. 1598—99-ben *Balogh* Jánosé volt. 1626—27-ben *Végh* János birtoka. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a *Perneszi* család jószága. A szigetvári tiszttartó 1692. évi összeírása szerint *Házy* Simoné volt. 1726-ban *Madarász* László, 1767-ben Sárdi *Somssich* Antal, 1776-ban ifj. Somssich Antal, 1835-ben a Somssich, 1836-tól kezdve a Festetics család volt a helység földesura. Jelenleg gróf Festetics Kristófnak van itt hitbizományi birtoka. A községbeli úrilakot a Festetics család 1836-ban építtette. A református templom 1798-ban, a róm. kath. kápolna 1881-ben épült. A községhez tartozik: a Csertői-szőlőhegy és Hársfa-puszta. Csertő.

Csoma. A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 97, lakosaié 552, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Attala-Csoma. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1138-ban *villa Cuma* alakban fordul elő és ekkor a dömösi prépostságé. Az 1542. évi adólajstrom szerint a pécsi püspökség birtoka. Az 1573—74. évi török kincstári adójegyzék szerint 9, az 1580-iki szerint 8 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Zankó* Miklós jószágaként szerepel. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint Zankó Miklós és Boldizsár voltak a földesurai. 1715-ben hat háztartását írták össze. 1726-ban a gróf *Harrer*, 1733-tól a *Hunyady* család a földesura. Jelenlegi birtokosa ifj. gróf Hunyady Ferencz. A lakosok róm. kath. olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik: Csoma-puszta, Csomai alsó-major és Csomai felsőmajor. Csoma.

Csombárd. A kaposvár—fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 43, lakosaié 450, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Hetes, vasúti állomása Osztopán. Legrégibb adatunk 1324. évből van e helységről, de birtokosai egész 1726-ig ismeretlenek. Ekkor *Csák* Mihály volt a földesura, 1733-ban pedig özvegye, szül. *Bakó* Erzsébet. 1767-ben és 1776-ban Csák Imréé volt. Csombárd.

1856-ban báró *Pongrácz* Gusztáv volt itt birtokos és jelenleg báró Pongrácz Matildnak és a szentbenedeki prépostságnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli Pongrácz-féle régi kúria 1780 táján épült. Idetartozik: Újfalu-puszta. — Csombárdtól délre feküdt *Hidas*, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul.

Csököly. *Csököly.* A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 400, lakosaié 1849, a kik közül 415 a r. kath. és 1405 ref. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Jákó-Nagybajom. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben van róla említés. 1382—83-ban *Chukul*, 1466-ban *Chekel* alakban fordul elő. 1466-ban a veszprémi püspökség birtoka. 1536-ban *Pekry* Lajosé. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben *Csokol* alakban szerepel, 45 házzal. 1598—99-ben a veszprémi püspökség birtoka. Ugyancsak így szerepel az 1660. évi pannonhalmi tizedjegyzékben is. 1715-ben 57 háztartását írták össze, a mikor a hozzátartozó Jákó-, Kisasszond- és Korpád-pusztákkal együtt a veszprémi püspökségé volt. 1817 okt. 10-én országos vásárok tartására nyert kiváltságot. A községbeli róm. kath. templom 1760 táján, a református 1856-ban épült. A lakosok kisgazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom és homoktéglagyár is, mely *Biró* Sándor tulajdona. A község főutczája nagy részében oly széles, hogy a hang alig hallatszik át a másik oldalra. Asszonynépének a ruházata néprajzi szempontból nagyon érdekes és különösen az idősebb asszonyoké sokban emlékeztet még a török világra. A községhez tartozik: Malomlak nevű lakott hely.

Csömend. *Csömend.* Marczalitól keletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 55, lakosaié 431, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Nikla, távírója és vasúti állomása Marczali. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő, tehát akkor is már egyházas hely volt Az 1536. évi adólajstromban *Chemend* alakban találjuk bejegyezve, *Török* Bálint és *Fajszi* Ferencz birtokaként. 1726-ban még puszta és a *Lengyel* és a *Mérey* családoké, 1767-ben még *Csák* Imre és Sándor és *Skublics* Sándor özvegye: *Zarka* Anna Mária bírták; később a Gyulai *Gaal* család birtokába került. 1856-ban gróf *Széchenyi* Pálé volt. Jelenlegi legnagyobb birtokosa gróf Széchenyi Andor Pál. A községhez tartozik: Koszód-puszta.

Csurgó. *Csurgó.* A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 623, lakosaié 4193, a kik közül 2570 róm. kath., 1010 ref., 291 ág. h. ev. vallású és 320 izraelita. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben III. Béla királynak a székesfehérvári János lovagok részére 1193. évben kiállított megerősítő levelében fordul elő. 1226-ban a Jeruzsálemi Szent János lovagrendnek már rendháza is volt Csurgón, mely az 1217—1226. évek között alakulhatott és 1264-ben már hiteles hely is volt. 1370 ben a vránai perjelség birtoka volt. Zsigmond király 1405. évi nov. hó 28-án kelt szabadalomlevelében Segesd város kiváltságait adományozta a helység lakosainak, a kik ettől kezdve városi kiváltságokat élveztek. Vámját az 1471: XXX. törvényczikk eltörölte. 1532-ben *Zrinyi* János és öcscse, Miklós, birtoka, a kik a várat a hozzátartozó uradalommal együtt sógoruknak: *Paksi* Jánosnak adták át kétévi használatra. 1542-ben Zrinyi Miklós birtokában találjuk; 1548-ban és 1550-ben azonban Enyingi *Török* János és Ferencz birtoka, de 1552 től ismét Zrinyi Miklósé. 1556. év őszén Ali basa parancsára Kassun bég megrohanta Csurgót, de a várat elfoglalni nem tudta. 1559—60-ban Horváth Márk szigetvári kapitány katonái váratlanul megrohanták a várost és felégették. 1566-ban, Szigetvár eleste után, a vár szintén török kézbe került. A törökök a várost a berzenczei nahiébe (járás) osztották be, az 1567—68. évi adólajstrom szerint azonban ekkor mindössze 4 adóköteles háza volt. 1594-ben a várat Zrinyi György visszafoglalta a törököktől. 1598—99-ben a helység Zrinyi György földesúri hatósága alá tartozott. 1626—27-ben, úgyszintén 1660-ban is a Zrinyi családé volt. 1715-ben 14 háztartását írták össze. Ekkor, valamint 1726-ban is *Turinetti* Herkules Lajos József őrgrófé volt. 1733—45-ben *Festetics* Kristófé. 1773-ban és 1776-ban gróf Festetich Pálé volt. A XVIII. század végén gróf Festetics György volt a földesura, a ki *Sárközy* István ösztönzésére 1794-ben az itteni református gimnáziumot alapította, melyben *Csokonai* Vitéz Mihály is tanárkodott. 1784 aug. 6-án és 1791. évi okt. hó 17-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1835-ben gróf Festetics László volt a földesura. A róm. kath. templomot még a XIII. században építtette a János lovagrend. A templom román stílben épült, az idők folyamán átalakult és a régi templom maradványa ma már csak a nyolczszegletűt templomtorony. A templomot a törö-

kök imaházzá alakították át, de a XVIII. század elejétől ismét kath. istentiszteletre szolgál. A csinos református templom 1860-ban épült. Egy szép kastély is van a helységben, melyet *Meller* Henrik nagybérlő építtetett. A község határában két nevezetes forrás van; az egyik a Mária kút, mely a János lovagok uralma alatt kegyforrásként volt ismeretes, a másik a Basa-kút, mely a török uralom emlékét őrzi. A községben a járási hivatalokon kívül állami tanítóképző, református főgimnázium és polg. leányiskola is van. Van itt villamosvilágítás, hitelszövetkezet, tejszövetkezet, gazdakör, Otthon és Csurgói Kaszinó, kereskedő és iparoskör, polgári kaszinó, három pénzintézet, három téglagyár, két gőzmalom, lengyár és tejfeldolgozó gyár, mely a tengerentúlra való szállításra van berendezve. A határbeli egyik dűlőt Kulupács-szállásnak nevezik, mert e tájon akasztották fel a XIX. század ötvenes éveiben a híres Kulupács betyárt. Csicskármező nevü határrészen állítólag a Csicskár családnak várkastélya volt. A mostani Óvárosban, a Csicskár-árok és a vasúti töltés között, még jelenleg is láthatók halmok és kőfalmaradványok. A községhez tartozik: Avas-puszta, Cser-puszta, mely 1726-ban Fekete Jánosé volt és Kökény-puszta.

Csurgónagymarton. Csurgótól éjszakra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 95, lakosaié 570, a kik nagyobbára ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Csurgó. Első ízben 1367-ben fordul elő, a vránai perjelség birtokaként. 1472-ben *Kisfaludi* János nyerte adományul, Kisújlak-pusztával együtt. 1536-ban *Drághy* Miklós, 1550-ben *Török* József, 1598—99 ben *Zrinyi* György volt a földesura. 1626-ban és 1660-ban is a Zrinyi családé volt. 1715-ben 10 háztartását írták össze és ekkor őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé volt. 1733-ban és 1767-ben *Festetics* Kristóf volt a földesura és ma is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1841-ben épült. A községhez tartozik: Gágy-puszta. Csurgónagymarton.

Csurgósarkad. Csurgótól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 77, lakosaié 398, a kik leginkább református vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Csurgó. A középkorban e tájon két ily nevű helység volt egymás mellett. Az 1422. évi oklevélben *Kethsarkad*, 1481-ben Utraque Sarkad alakban fordul elő. 1486-ban már csupán egy Sarkad helység szerepel. 1406-tól kezdve a Pécz-nemzetségből származó *Berzenczei* Loránt család birtoka volt. 1481-ben Szenterzsébeti *Forster* Györgyé. 1536-ban *Zalay* János, 1550-ben Zalay Kelemen, 1598—99-ben *Szalay* János volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint az *Istvánffy* család jószága volt. 1715-ben *Madarász* Lászlóé. 1726-ban ismét a *Szalay* család a földesura, 1773—76-ban gróf *Niczky* Kristóf, 1835-ben gróf *Festetics* László. Jelenleg herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. Csurgósarkad.

Darány. A barcs—pécsi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 309, lakosaié 1571, a kik közül 218 róm. kath. és 1325 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1437-ben, a magvaszakadt *Alsáni* Gergely fia, János, birtokaként a *Marczaliak* nyerték adományul. 1455-ben *Daron* alakban fordul elő és ekkor a patai uradalomhoz tartozott. Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templomát 1455-ben említik. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul. 1536 ban *Pekry* Lajos, *Horváth* János és az itteni plebános, 1550-ben Báthori András voltak a földesurai. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzék szerint 30, az 1571. évi szerint 56 házból állott. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz volt a földesura, 1626—27-ben pedig Nádasdy Pál. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1715-ben 31 háztartását írták össze. Az 1726—33. években gróf Széchenyi Zsigmond volt a földesura, 1757-ben László, 1776-ban Ferencz, 1835-ben Lajos. A református templom 1833-ban épült, de a tornya régibb. Az egyháznak van egy 1790 táján megkezdett jegyzőkönyve, továbbá egy érdekes veretű úrvacsorai kelyhe. A lakosok polgári olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn; Goldreich Frigyesnek és Nagy Istvánnak pedig egy-egy nyers olajüzemre berendezett malma van itt. A község határának egyrészét Lakateleknek nevezik és a hagyomány szerint a török hódoltság alatt itt egy előkelő török tisztnek volt a kastélya. Darány.

Drávafok. Magyar kisközség a drávavölgyi vasút mellett, körjegyzőséggel. Házainak száma 145, lakosaié 810, a kik nagyrészt ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója Lakocsa. E helység 1493-ban fordul elő első ízben. Eredetileg a *Dombai* család birtoka volt. E család egyik nőtagja, Éti *Kornis* Mihályné itteni Drávafok.

birtokait 1493-ban az Enyingi Török családnak adta el. 1715-ben 7 háztartását írták össze. Az 1726—1733. években a gróf *Pálffy* család volt a földesura. Később a gróf *Harrach* család birtokába került. 1749-ben *Szily* Ádám szerzett itt birtokokat, melyekre 1764-ben nádori adományt eszközölt ki. 1848 előtt *Bittó* István, *Országh* Lajos, *Tallián* Jánosné, szül. *Nagy* Karolin, *Vermes* György és Vermes Jeromosné voltak itt földesurak. 1856-ban az Országh család és Vizeki Tallián János voltak a birtokosai. Jelenleg ifj. Bittó Istvánnak és *Fodor* Istvánnak van itt nagyobb birtokuk. A községben két úrilak van. Az egyiket 1870-ben, a másikat 1896-ban Bittó István volt miniszterelnök építtette. Az egyikben jelenleg Bittó István volt miniszterelnök özvegye lakik. A református templom 1871-ben épült. Van itt olvasó-egylet, hitelszövetkezet és egy gőzmalom. A községhez tartoznak Kishomok- és Nagyhomok-puszták. E két puszta helyén feküdt a középkorban *Homok* helység, mely 1493-ban a *Dombaiak* birtoka volt. Továbbá *Fenék-puszta*, mely 1350 ben *Egyházasfenék* és *Bélfenék* alakban fordul elő a királyi hirdetők birtokaként. 1457-ben a Keresztúri *Garázda* családé volt. Fenék helység az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is előfordul. 1726-ban *Madarász* László, 1733-ban *Sárközy* Jánosé volt. Jelenleg *Fodor* István birtoka, kinek itt újabb úrilaka is van. A községhez tartoznak még: Kisfok-puszta, Rózsa-major és Babos-tanya.

Drávagárdony. *Drávagárdony* (azelőtt csak Gárdony). A Dráva mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 74, lakosaié 391, a kik nagyobbára ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Kastélyosdombó. 1483—1490 között Gardon alakban említik az oklevelek. 1483-ban Meggyesaljai *Mórocz* László itteni birtokait *Korotnai* Jánosnak engedte át. 1490-ben a Meggyesaljai család birtoka. Az 1550—1598—99. évi adólajstromok szerint a pécsi püspökség birtoka. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak 8 házzal szerepel, de az 1565—66. évi fejadólajstromban 17, az 1571. éviben pedig már 36 házzal van felvéve A pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint ekkor a *Zrinyi* család birtoka volt. 1692-ben *Babócsay* István volt a földesura. 1715-ben 5 háztartását írták össze. 1726—1733-ban *Bakó* Farkas, 1757-ben László és Ádám, 1767-ben csak Ádám, 1776-ban Mihály volt a földesura. A Bakó család itteni jószágai házasság révén *Thassy* Károlyra szállottak. Jelenleg Thassy Elemérnek van itt nagyobb birtoka. A helybeli temetőben a török hódoltság alatt egy halom emelkedett, mely a Pécs és Verőcze közötti vonalon felállított őrállomások egyike volt. A községhez tartozik: Lonka-puszta.

Drávakeresztúr. *Drávakeresztúr*. A szigetvári járásban fekvő kisközség. Házainak száma 90, lakosaié 590, a kik leginkább horvátajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája Drávafok, távírója Lakócsa, vasúti állomása Sellye. Csak a XVI. században szerepel először és az 1598—99. évi adólajstrom szerint *Tahy* István volt a földesura. 1715-ben csupán 4 háztartását írták össze. Elpusztult, de az 1715. évi összeírás szerint 1713-ban újra települt. Az 1726. évi összeírás szerint már a pécsi káptalan volt a földesura és jelenleg is az a legnagyobb birtokosa. A községhez tartozik: Vörösi-puszta és Borbás-tanya.

Drávapálfalva. *Drávapálfalva* (azelőtt Pálfalu). Barcstól keletre fekvő kisközség. Házainak száma 109, lakosaié 1179, a kik közül 805 a magyar és 320 a németajkú és nagyobbára róm. katholikusok. Postája és távírója Barcs. A középkorban is szerepel a Dráva mentén egy hasonló nevű helység, mely eredetileg a Győr-nemzetség birtoka volt, s a melyet az 1346. évi osztály alkalmával az e nemzetségből származó *Dersfi* Miklós nyert osztályrészül. A jelenlegi helységet a gróf *Széchenyi* család a XIX. század első felében telepítette. Az új telepesek ennek emlékére, a mai Iskola-utczában, egy kőkeresztet állítottak fel, az 1841. évszámmal. 1856-ban gróf *Széchenyi* Pál volt itt birtokos, majd gróf Széchenyi Ferencz. Jelenleg *Kremsir* Mórnak van itt nagyobb birtoka, szeszgyára és gőzmalma a községhez tartozó Belcsa-pusztán. A lakosok tűzoltó egyesületet, Barcs lakosaival együtt pedig hitel és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. 1880-ban a község felerésze leégett. Idetartozik még — Belcsa-pusztán kívül — Oláh-telep és a Zátonyi-szőlőhegy nevű lakott hely.

Drávaszentes. *Drávaszentes* (azelőtt csak Szentes). A Rinya mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 104, lakosaié 870, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Barcs. A török uralom előtt már fennállott. Mint elpusztult helységet 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1703-ban is gróf Széchenyi György pusztájaként szerepel és még 1856-ban is a Széchenyiek birtoka volt. A róm. kath. templom 1895-ben épült.

1881-ben a község felerésze leégett, 1891-ben pedig jégverés tette tönkre az egész termést.

Drávasztára. A vármegye délkeleti sarkában fekvő kisközség. Házainak száma 148, lakosaié 1115, a kik között 480 a magyar, 635 a horvátajkú. Legnagyobb részük róm. kath. vallású. Postája Baranya-Sellye, távírója és vasúti állomása Drávasztára-Zaláta. Már a középkorban jelentékeny helység volt. 1322-ben *Ztara*, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Stara*, *Stora*, 1472-ben *Thothstara*, az 1536. évi adólajstromban *Izthara* alakban fordul elő. 1332-ben már plebániája is volt. 1403-ban a pécsi főesperes volt a földesura. 1494—99-ben, Siklós várának tartozékaként, Bajnai *Both* András bírta zálogban. A török hódoltság alatt itt egy váracsot építettek, mely az 1656. évi hadjárat alatt pusztult el. 1715-ben csak 4 háztartást írtak itt össze. 1726—1733 között a gróf *Traun* család volt a földesura, 1757-ben gróf *Batthyány* Lajos nádor, 1776-ban herczeg Batthyány Ádám. A gróf Batthyány család itteni birtokait 1849 után *Biedermann* bankár vásárolta meg. Jelenleg gróf *Draskovich* Ivánnak van itt nagyobb birtoka. 1848 szeptember havában Jellasich horvát bán hadseregének egy része a sztárai drávarév elfoglalásával e helység határában kísérelte meg az átkelést, melyet azonban gróf Batthyány János magyar érzelmű révésze, Révész *Grekra* Mihály, a kompok elsülyesztésével meghiusította. A községet 1828-ban árvíz pusztította el, 1864-ben a kolera dühöngött itt, 1891-ben pedig a község egy része leégett. Idetartoznak: Alsóerzsébet-puszta (azelőtt Endes-puszta), továbbá Lajos-tanya és Nagy-Vájás-tanya. A mai Drávasztára határában hajdan Viskocz, Ternovácz és Bodony községek feküdtek. *Viskocz* Drávasztárától délre, *Ternovácz* és *Bodony* községek pedig éjszaknyugatra. Viskocz régi latin köriratú pecsétje Grekra Révész Pál drávasztárai lakosnál van. Drávasztára.

Drávatamási. Drávamenti magyar kisközség. Házainak száma 103, lakosaié 724, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Darány és Kastélyosdombó. 1468-ban *Batthyány* Péter fia, Benedek, nyerte új adományul. 1483-ban *Korotnai* János birtokába került. 1490-ben a Meggyesaljai *Mórocz* család birtoka volt. Az 1550. évi adólajstromban *Zennessy* Ferencz szerepel földesuraként. Az 1554. évi török kincstári adójegyzék szerint 9, az 1565—66. évi szerint 12, az 1571-iki szerint 17 házból állott. 1598—99-ben Batthyány Kristóf birtoka. 1692-ben a *Daby* és a *Géczy* családoké. 1726-ban *Madarász* László, 1757-ben *Bakó* László és Ádám, 1776-ban Mihály volt a földesura. A XIX. század közepén a Bakó család itteni birtokai házasság révén *Thassy* Károlyra szállottak, a ki 1856-ban volt itt birtokos. Utána Gyula örökölte, majd pedig Elemér. A községbeli régi kúriát a Bakó család építtette. Ez most Thassy Eleméré, a ki azt 1900-ban átalakíttatta. A községbeli kápolnát a helybeli katholikusok 1889-ben építtették. A községhez tartozik: Etelka-puszta, Zátony-puszta. Drávatamási.

Ecseny. Az igali járásban fekvő kisközség. Házainak száma 199, lakosaié 997, a kik között csak 52 a magyar, a többi németajkú s leginkább evangélikus vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Felsőmocsolád. Első ízben *Athachim* alakban pusztaként szerepel, a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levélben. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1357-ben Echen, 1470-ben Echyn alakban említik az oklevelek. A XV. században (1420—1470) még a székesfehérvári János lovagok birtokában találjuk, míg *Alsó-Ecsény* a *Kéri* családé volt. 1478-ban Kéri Benedek és Dénes itteni birtokait a *Perneszi*ek bírták zálogban. Ecsenyt 1480-ban a *Fajszi*ak bírták, a kik egy itteni birtokrészt a toldii pálosoknak adományoztak. Az 1536. évi adólajstrom szerint ekkor a toldii pálosok, *Wárday* Tamás, Perneszi Ferencz és Egyed voltak itt birtokosok. Az 1573—74. évi török kincstári adójegyzékben csak 7 házzal szerepel. 1580-ban a török adószedő 8 adóköteles házat talált itt. 1598—99-ben Perneszi András volt a földesura. 1733-ban is a Perneszieké volt. 1776-ban puszta és *Tallián* Gábor és Antal, *Szelestey* Sándor, *Rosty* Julianna és mások birtoka. 1856-ban Tallián Pál volt a legnagyobb birtokosa. Az ág. h. ev. templom 1882-ben épült. Idetartozik Füstösvölgy-puszta, melyet 1910-ben a lakosok vásároltak. Ecseny

Edde. A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 79, lakosaié 679, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Osztopán, távírója és vasúti állomása Somogyjád. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. 1408-ban Zsigmond király Mesztegnyei *Szerecseny* Mihály itteni birtokait Gordovai Edde.

Fancs Lászlónak adományozta. 1424-ben Fancs László fiai megosztoztak itteni birtokaikon. 1425-ben *Anthimus* fia János alnádor fiaié: *Tapsonyi* Miklósé és Jánosé. 1445-ben Tapsonyi Miklós itteni birtokait *Perneszi* Pál veszi meg. 1464-ben Battyáni *Alapi* András bírta egy részét zálogban. 1465-ben a Nagyszakácsira vonatkozó határjáró levélben szerepel. 1468-ban, a vele szomszédos Gyümölcsénynyel együtt, a Szigethi Anthimiaké és ekkor *Gyümölcsény-Edde* alakban fordul elő. 1512-ben *Osztopáni* Miklós, Pál és István nyerték adományul. Az 1536. évi adólajstromban 3 Edde nevű helységet találunk. Gyümölcsényedde a pannonhalmi apátság, továbbá *Messer* Miklós, *Bornemisza* János, *Zalay* Pál és Benedek, *Nagy* Mátyás és *Szentpétery* Miklós birtoka. Edde helységben *Sulyok* Balázs, Bornemisza János, Zalay Pál és Nagy Máté, *Mesztegnyő-Edde* helységben pedig *Bodó* Ferencz gyermekei és *Horváth* János özvegye voltak a földesurak. 1550-ben *Felső-Edde* Bornemisza Mihályé, *Kis-Edde* Koroknai Mátyásé volt. 1660-ban *Rácz-Edde Túrós* Miklósé. 1700—1702 táján *Gorup* Ferencz, 1703-ban felerészben *Pulyai* György, felerészben pedig *Zankó* Miklós és Boldizsár, 1710 előtt még *Frankovics* János, 1715-ben részben *Babócsay* özvegye, 1726-ban felerészben a gróf *Harrach* család, felerészben pedig *Bátsmegyey* János és *Szily* Márton örökösei bírták. 1733-ban már az egész helység a *Hunyadyaké* volt. 1776-ban *Záborszky* László, *Wlassics* Gyula özvegye, *Rosty* Terézia, férj. *Szelesteyné*, és Rosty Justina voltak a helység földesurai. A XIX. század első felében a *Hermann*, a *Bondis*, a *Gludovácz* és a *Festetics* családok voltak itt birtokosok, 1886-ban pedig gróf *Zichy* János. Jelenleg Pallini *Inkey* László cs. és kir. kamarásnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli templom a reformátusoké. Idetartoznak a következő lakott helyek: Alsóbogát, Csollányos-puszta, Felsőbogát, Lászlómajor és Juhásztanya. *Alsóbogát* és *Felsőbogát* helyén feküdt a középkorban *Bogát* falu, mely első ízben, a Szent László királytól, a szentmártoni benedekrendű apátság részére 1083—95. években kiállított összeírólevélben fordul elő. 1229-ben Bagat alakban szerepel, a székesfehérvári káptalan birtokaként, melyet 1239-ben a káptalan a szentmártoni apátságnak engedett át. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Vugath*, *Bugat* alakban találjuk. 1472-től a káptalan és a szentmártoni apátság birtoka. Az 1580. évi török kincstári adójegyzék a koppányi nahiébe sorozza. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint már a szigligeti vár tartozéka volt. 1726-ban a *Lengyel* és a *Mérey* családoké, 1733-ban azonban csak a Lengyel családé volt. Később a puszta két részre szakadt. Alsóbogát a *Boronkay* családé, majd gróf *Festetics* Miklósé lett, a ki itt 1830 táján kastélyt építtetett, mely jelenleg Pallini Inkey Lászlóé. Felsőbogát a Lengyel család után *Vrancsics* tábornok birtokába került, a ki itt kastélyt építtetett. Később báró *Puteány* Sándor, majd a Gludovácz és Inkey családok birtokába került. 1856-ban gróf *Zichy* Károlyé volt. A község határa római leletekben bővelkedik.

Endrócz. *Endrőcz.* A Drávavölgyben fekvő kisközség. Házainak száma 71, lakosaié 766, a kik németajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Szigetvár. 1479-ben Endrewcz, 1480-ban és 1498-ban Endrewch alakban említik az oklevelek. 1480—98 között, a bácsi vár tartozékaként, a *Nagylucsei* családé volt. 1660-ban az *Istvánffy* család jószága. 1726—1733-ban már csak puszta és a gróf *Rindsmaul* családé. 1776-ban herczeg *Batthyány* Ádámé. A XIX. század elején alakult önálló jobbágyfaluvá. A Batthyányok után *Biedermann* Ottó birtokába került és most az örököseié. A községhez tartozik: Kisendrőcz-puszta.

Erdőcsokonya. *Erdőcsokonya* (azelőtt csak Csokonya). A drávamenti síkságon fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 312, lakosaié 2112, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredetileg királyi birtok volt, a hol a király udvarnokai laktak. 1269-ben IV. Béla király a *Csák*-nembeli Péternek adományozta, több más birtokkal együtt, jutalmul azért a gazdag zsákmányért, a melyet Csák Péter az Uros szerb fejedelem elleni hadjáratban szerzett. 1395-ben Kálmán-Csehi város tartozékai között találjuk. 1455-ben plebániaegyházát is említik az oklevelek. 1479-ben Mátyás király *Báthori* István országbírónak adományozta. 1536-ban *Pekry* Lajosé, 1550-ben Báthori Andrásé, 1583-ban *Ungnád* Kristófé volt. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban Erdőcsokona alakban fordul elő s ekkor 83, de 1573—74-ben már csak 10 házát írták össze. 1598-ban Babócsa várának tartozékaként gróf *Nádasdy* Ferenczé volt. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint ekkor Szent-Györgyvár tartozéka volt. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek megváltotta a kincstártól, felét

Csurgó.

A ref. főgimnázium.
A takarékpénztár palotája.

A ref. templom.
A lengyár.

A tanítóképző.
A Meller-féle kastély.

Drávafok. — Özv. Bittó Istvánné kastélya.

Edde. — Inkey László kastélya Bogát-pusztán.

már előbb bírta zálogban gróf *Nádasdy* Ferencztől, a másik felét pedig *Petheő* Lászlónétól s ezt Petheő második neje: Thököly Mária engedi át Széchenyinek. 1715-ben 40 háztartását írták össze. 1715—33 között gróf Széchenyi Zsigmond volt a földesura és mindvégig a Széchenyiek birtoka maradt. 1758 júl. 10-en országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Jelenleg gróf Széchenyi Gézának van itt nagyobb birtoka és szép úrilaka, melyet 1895-ben tisztilakból alakították át és toldottak meg egy emeletes szárnnyal és az úrilak szomszédságában ugyanolyen stílusú vendégházat emeltek. A kastély tele van a gróf afrikai és amerikai vadásztrofeumaival. Van itt több tigris, párducz, bison, vadbivaly, orrszarvú, antilop, zsiráf, oroszlán, lajhár, rénszarvas, zebra, hiéna, nagy barna medve, muflon, afrikai vaddisznó, krokodil, struccz és számos más exotikus madár. Van itt még a nagy gróf Széchenyi Istvánnak egy szoba bútora és egy gyertyatartója, továbbá egy kb. ezerkötetes könyvtár, sok érdekes régi bútor, régi színes metszetek és sok meisseni és Alt-Wien porczellán. A ref. templom 1784-ben épült. A róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. A plebániát 1749-ben állították vissza. 1836-ban a kolera pusztította lakosait, 1898-ban pedig nagy tűzvész volt. A községben két szobor áll: Kossuth Lajosé és gróf Széchenyi Istváné, mind a kettőt 1906-ban leplezték le. Irodalomtörténeti emlék gyanánt feljegyzésre érdemes, hogy *Csokonai* Vitéz Mihály családja innen származott és a mostani tisztilakban laktak. Van itt hitelszövetkezet, népnevelési egyesület, polgári olvasókör, iparoskör, társaskör, temetkezési egyesület, a magyarországi munkások rokkant- és nyugdíj-egyesületének fiókintézete, két téglagyár és két gőzmalom. A község lakosai czementgyártással és czementárúk készítésével is foglalkoznak. A községhez tartozik: Alexandra-puszta, Felsőgyörgyös és Kútfő-puszta. *Felsőgyörgyös* már 1467-ben előfordult Gyewrgyes alakban. *Kútfő*-puszta 1554-ben még falu volt. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz birtoka. 1677-ben mindkettőt Széchenyi György kalocsai érsek megvette. 1726—1733-ban már mind a kettő pusztaként szerepel.

Faluhidvég. A Siócsatorna jobbpartján fekvő magyar kisközség. Házainak száma 116, lakosaié 824, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája és távírója Városhidvég, vasúti állomása Mezőkomárom-Városhidvég. 1344-ben villa Hydwegh alakban említik az oklevelek. 1472-ben a *Dombai* család birtokában találjuk. 1493-ban e család egyik nőtagja, férjezett Éti *Kornis* Mihályné, itteni birtokait az Enyingi *Török* családnak adta el. 1536-ban Dombai János és Farkas voltak a földesurai. Az 1571—72. évi török kincstári adólajstrom az endrédi nahiéba sorozza; akkor 32 házból állott. Az 1582. évi defterben (adólajstrom) csupán egy Hidvég nevű helységet találunk, mely 31 házból állott. Az 1715. évi összeírás alkalmával 9 háztartást találtak itt. Egy 1710 előtti, valamint az 1715. évi összeírás szerint a *Roboz* családé volt. 1726—1733-ban a gróf *Batthyány* család birtoka. Később a Batthyány család herczegi ága volt a földesura és jelenleg herczeg *Montenuovo* Alfrédnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Pél-puszta, Oroszi-major és Széles-major. *Oroszi*-major helyén feküdt a középkorban egy hasonló nevű helység, melyről Szent László királynak a veszprémi káptalan részére 1082 táján kiállított megerősítő levele emlékezik meg első ízben. 1478-ban a Dombaiaké volt. 1726-ban a gróf Batthyányak birtokába került. Jelenleg ez is herczeg Montenuovo Alfréd birtoka. **Faluhidvég.**

Felsőmocsolád (azelőtt csak Mocsolád). A kaposvár—siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 151, lakosaié 1110, a kik r. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. Egy 1229. évi oklevélben *Muchula,* 1393-ban *Machola,* 1485-ben *Mochola* alakban fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. 1483—84-ben a Csébi *Pogány* család volt itt birtokos, 1536-ban a veszprémi püspök és *Ellyevölgyi* László, 1550-ben *Alya* Máté és *Bocskai* Ferencz. Az 1563. évi török kincstári fejadódefterbe 10 házzal van felvéve. 1573—74-ben 15 és 1580-ban 16 házat írtak össze benne. 1660-ban *Pető* László volt itt birtokos. Egy 1701—1703 táján készült összeírás szerint ekkor a *Diskay* család és az 1726—1733. években *Vásonyi* Gergely volt a földesura. Az ő földesurasága alatt épült fel újra a jelenlegi község, melynek 1776-ban Vásonyi Sándor és József özvegye, *Boka* János és *Bódis* István voltak az urai. 1856-ban pedig *Kacskovics* Mihály és a többi Vásonyi örökösök. Jelenleg Kacskovics Zoltánnak van itt nagyobb birtoka és régi kúriája, melyet Derenkai Erőss József 1790-ben építtetett s ez, a birtokkal együtt, anyai ágon a jelenlegi tulajdonosra szállott. A kúria r. kath. kápolnával van **Felsőmocsolád.**

ellátva és nagyobb könyvtár s kelta és török régiségek is vannak itt. Egy harmadik úrilak a Rendesi Bárány családtól való s most is ennek utódai bírják. A református templom 1791—93-ban épült. Az egyház egy aranyozott úrvacsora-kelyhet őriz 1796-ból, Vásonyi Gergely ajándékaként. A lakosok hitelszövetkezetet és olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik: Kisbaba-puszta, Mihály-major és Sándor-puszta. *Kisbaba*-puszta 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között szerepel. A XV. században számos köznemes család volt itt birtokos. Így 1446-ban a *Gombos*, a *Kalmár* és a *Nagy*, 1470—83-ban a *Markos*, 1487-ben a *Vas* családok szerepelnek a Babai előnévvel. A XVIII. században és a XIX. század elején a *Lengyel* családé volt. 1856-ban *Nagybaba* a gróf *Zichyeké*, Kisbaba az *Erős* családé.

Felsősegesd. *Felsősegesd.* A szentgyörgy—barcsi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 320, lakosaié 2525, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Alsósegesd. A helység középkori történetét Alsósegesdnél ismertettük. A mai Felsősegesd alapját a ferenczrendűek kolostora alkotta, mely 1294-ben keletkezett. Midőn Segesd török kézbe került, a lerombolt kolostor helyére a törökök erődítvényt építettek, mely köré lassanként a község épült. Ezt a helységet a törökök *Város-Segesdnek* nevezték. Az 1550. évi magyar adólajstromban még csak egy Segesd helységet találunk. Város-Segesd első ízben az 1554. évi török kincstári adólajstromban fordul elő, 12 házzal, az 1565—66. évi lajstrom szerint már 69, az 1570—71. évi lajstrom szerint pedig 80 házból állott. Az 1598—99. évi magyar adólajstromban *Nádasdy* Ferencz szerepel földesuraként. Míg a község magyar földesúri hatóság alatt állott, a babocsai bég és a koppányi bég részéről állandó zaklatásnak volt kitéve. Az itteni török őrség az 1618—19. évi zsoldlajstrom szerint ekkor 444 emberből állott. Az egykori török erődítvény falai jelenleg már alig állapíthatók meg. A tulajdonképeni főerőd a jelenlegi kolostor, templom és az Erzsébet-kert helyén állhatott, a hol néhány ásónyomnyi mélységben várfalakra és toronymaradványokra akadtak. E terület és a környéke azonban már az őskorban is megült hely volt, a hol bronz- és népvándorláskori, majd római leletek kerültek felszínre, sőt minden jel arra vall, hogy itt római castrum is állott. A ferenczrendűek kertjében levő egyik domb alá van aknázva s ott egy nagy földalatti üregre bukkantak, midőn ott néhány évvel ezelőtt a szőlőterületet forgatták. Az üreget azonban ismét behányták. Noha az erődítvény 1687-ig volt török kézben, a pannonhalmi főapátság 1660. évi dézsmaváltságjegyzéke a helységet Szent-György várának tartozékai közé sorozta. I. Lipót király 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érseknek adományozta. Egy 1703. év tájáról való összeírásban még Segesd város alakban fordul elő. Az 1715. évi összeírásban azonban már Felsősegesd és Segesd város alakban szerepel. 1715-ben 17 háztartást írtak össze benne. 1715—1733-ban gróf Széchenyi Zsigmond volt a földesura és mindvégig a Széchenyiek maradtak a birtokosai. Jelenleg gróf Széchenyi Bertalan a hitbizomány élvezője, a ki itt 1901-ben nagyszabású, emeletes kastélyt építtetett. A kastélyban sok érdekes műkincs van. Remek Boule-bútorok, egy indiai fából készült, rendkívül értékes, berakott mívű nagy asztal, számos családi és egyéb régi festmény, remekbe készült ládák, gyönyörű értékes kameák, sok Alt-Wien porczellán, sok régi, értékes metszet, kb. ezerkötetes könyvtár, a határban talált érdekes régiségek és a szép lépcsőházban a hét világcsodát ábrázoló 7 festmény, melyek állítólag Tiepolótól származnak és a régi tétényi kastélyból kerültek ide. A község 1811-ben országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Mikor a helység 1687-ben felszabadult a török iga alól, a ferenczrendű szerzetesek ismét visszatértek s hozzáfogtak a kolostor felépítéséhez. A kolostor azonban a kurucz világban, 1703—1710 között, ismét elpusztult és csak 1744-ben épült fel újra, a mihez, a gróf Széchenyi családon kívül, Inkey Boldizsár is tetemes adománynyal járult. A templom oltárképei elsőrendű alkotások. A Krisztus levételét Szűz Máriával ábrázoló oltárkép Schaller István műve és 1777-ből való, míg a Szent Katalint ábrázoló képet Dorfmeister festette 1779-ben. A kolostorban kb. 3000 kötetes, érdekes könyvtár is van a XVI. századból. Megemlítésre méltó még a határbeli ú. n. csodatevő szent kút, a mely egyszersmind búcsújáróhely is. A népmonda szerint a kútnál Szűz Mária jelent meg egy szegény pásztor előtt, ki a jelenés után súlyos bajából, a forrás vizétől, kigyógyult. A lakosai iparos- és kereskedő kört tartanak fenn. A községhez tartozik: Bertalan-major, Felsőbogát puszta, Széchenyilepled-major, Czárik-major, Lapány-major, László-major, Szirota-

major. A gróf Széchenyi Bertalan birtokához tartozó ú. n. *Bertalan* 4. sz. táblában e munka szerkesztője nagy kiterjedésű római telepet fedezett fel, római téglaégetővel. *Felsőbogát*-puszta helyén állott a középkorban Bogát falu, mely 1229-ben *Bogat* alakban fordul elő, a székesfehérvári káptalan birtokaként. 1336-ban a pannonhalmi apátságé, mely még 1536-ban is birta. *Lepled* 1269-ben fordul elő első ízben. 1406-ban a Pécz-nembeli Berzenczei *Lorántfi* György nyerte adományul. 1488-ban Berzenczei Loránth Márton tart hozzá jogot. Az 1536. évi adólajstrom szerint is a Berzenczei Loránth családé volt.

Felsőszentmárton (azelőtt Dráva-Szentmárton). A Dráva völgyében fekvő nagyközség. Házainak száma 271, lakosaié 1955, a kik leginkább horvátajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Lakócsa, vasúti állomása Drávafok. Ősi neve *Vaska-Szent-Márton* volt. 1562-ben Zrinyi Miklós iderendelte a szenyéri őrséget, továbbá *Perneszi* Farkast, Babócsa várának parancsnokát és *Tahy* Ferenczet, hogy Arszlán béggel megütközzék. Az 1598—99. évi adólajstrom szerint a pécsi püspökség volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a zágrábi püspökség jószága. Az 1715. évi összeírás megjegyzi róla, hogy lakosai már több ízben települtek ide, de mindannyiszor ismét elhagyták és legutóbb három évvel ezelőtt települt. 1726-ban a vaskai Szent Mártonról czímzett apátság volt a földesura és jelenleg is ez apátságnak van itt nagyobb birtoka, melynek jelenlegi haszonélvezője gróf *Vay* Péter pápai protonotárius. A róm. kath. plebánia és az apátsági tisztilak 1792-ben épült, a templom pedig 1852-ben. A községben 1870-ben 18, 1875-ben 28 és 1908. évi júl. 15-én 31 épület égett le, 1887. évi júl. 23-án és 1913 júl. 8-án pedig jégverés tette tönkre a határt. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A belterület egy része a Tábor nevet viseli, mert a török sereg állítólag itt táborozott. A községhez tartozik: Tábor-puszta, Verbóka, Zános-puszta, Borjáncz-puszta és Czigány-telep. **Felsőszentmárton.**

Felsőzsitfa. A balatonszentgyörgy—somogyszobi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakosaié 769, a kik nagyrészt róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Nemesvid, vasúti állomása Komárváros vagy Marczali. A középkorban *Sikova,* majd *Felső-Zsitva* alakban említik az oklevelek. Eredetileg a *Bő*-nemzetség birtoka. E nemzetség sarja Trepk (1280—1309.), azonban a *Sárközy* Ibrahim jószágain okozott károk pótlására kénytelen volt itteni birtokait neki átengedni. 1449-ben a Laki *Thúz,* a *Szőcsényi* és a *Létai* családoké. A XV. században a szakácsi pálosoknak is volt itt birtokuk. 1506-ban a *Keresztúri* család volt a földesura. Az 1536. évi adólajstromban *Sytwa* alakban fordul elő. 1550-ben *Alya* Mátyás volt a földesura, de ekkor már elpusztult helységként szerepel az adólajstromban. Az 1583. évi adólajstrom szerint ez időben *Tahy* Istváné volt. 1715-ben 9 háztartást találtak itt. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint puszta és *Sankó* (Zankó) Miklós és Boldizsár tulajdona. 1733-ban *Jankovics* Istváné és e családé maradt a XIX. század közepéig. 1856-ban gróf Széchenyi Pál volt itt földesúr. 1872-ben a *Véssey* család tulajdonába került és Véssey Sándor, a hozzátartozó Szőcsény-pusztával együtt, hitbizományi birtokká alakította. Ugyanő építtette a szőcsényi csinos kastélyt is. A hitbizomány élvezője jelenleg Véssey Lajos. A községhez tartozó Szőcsény-puszta helyén a középkorban jelentékeny falu feküdt. 1254-ben Zeuchen alakban fordul elő. Az 1411—13. években már plebániája is volt. 1436-ban a szakácsi pálosoknak voltak itt birtokaik. 1449-ben a Laki Thúz, a Létai és a Szőcsényi családoké. 1484—1500 között Lak (a mai Öreglak) tartozékai között szerepel. 1549-ben *Korláthköy* Annát iktatják birtokába. 1550-ben *Zékel* Ferencz volt a földesura. 1559-ben *Tahy* Ferencz és neje, *Zrinyi* Ilona, vásárolták meg. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban még 8 házzal szerepel. Egy 1701—03 táján kelt összeírás szerint Zankó Miklós és Boldizsár voltak az urai. 1733-ban részben Jankovics Istváné. Jelenlegi birtokosa Véssey Lajos. **Felsőzsitfa.**

Fiad. A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 37, lakosaié 269, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Kisbárapáti. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Eredetileg az *Ugali* család birtoka. A XIV. század végén, Ugali Pál halála után, Kővágóörsi *Kis* György esztergomi várnagyra (1398—1401.) szállott, kinek özvegye, *Gutori* Katalin, másodszor *Csapi* Andráshoz menvén nőül, az utóbbi 1411-ben Zsigmond királytól adományt nyert Kővágóörsi Kis Györgynek, a Batthyány család ősének itteni birtokaira. 1426-ban Vityai *Kis* László fejérkői várnagy és *Gyereki* Tamás: Peszei *Bokor* János itteni birtokait vásárolták meg. **Fiad.**

1435-ben *Rozgonyi* István nyerte adományul. 1467-ben a *Török* család volt itt birtokos, mely 1474-ben itteni birtokait átengedte Tapsonyi *Antimi* Jánosnak. 1536-ban *Mérey* Mihály, *Nagy* Ferencz, *Onori* László özvegye és *Messer* Gergely voltak a földesurai. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban már csupán 1 adóköteles házzal szerepel. 1726-ban és 1733-ban puszta és ekkor *Kenessey* Pétere. 1767-ben Vizeki *Tallián* János alispán, Kenessey Lázár, Péter és Sámuel, *Bóné* József és Pál, *Solti* József özvegye, *Nyitray* Sándor özvegye, *Bordány* Mihály és Ferencz, *Király* Pál, *Vargyas* Péter, *Kólmán* István és mások voltak a földesurai. 1776-ban Kenessey Sámuel és Lázár birtokában találjuk. 1835-ben a *Magyary-Kossa*, a *Tóth* és a Kenessey családoké volt. 1856-ban a Magyary-Kossa család volt a helység legnagyobb birtokosa. Magyary-Kossa Sámuel itteni birtokait 1879-ben Singer Bernát vásárolta meg, 1885—86-ban Sauter Gusztávé volt s ettől vétel útján a veszprémi püspök birtokába került, a ki jelenleg is bírja. A községbeli régi kúriát a Magyary-Kossa család 1824-ben építtette. A községi határ egy részét „Betyár-dűlőnek“ nevezik, mert 1863 decz. 28-án a zsandárok itt három betyárt agyonlőttek.

Fonó. *Fonó.* Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 86, lakosaié 556, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Baté. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1250-ben a királynéi szolgálmányosok lakták. Az 1536. évi adólajstrom már Somogy vármegyéhez számítja. Földesurai *Lengyel* Gáspár és Boldizsár voltak. Az 1542. évi adólajstromban *Vásárosfonó*, másként *Nagyfonó* nevű helységet találunk. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint már csak 6, az 1573—74. évi defter szerint 10 és az 1580. évi szerint 13 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatusé. Az elpusztult község az 1715. évi országos összeírásban új településként szerepel. 1726-ban gróf *Nádasdy* László csanádi püspöké. 1733-ban ismét a székesfehérvári custodiatusé. 1805-ben a magyarországi kegyes tanítórend nyerte I. Ferencz királytól adományul s azóta ez a rend a földesura. A róm. kath. templom 1814-ben épült. Van itt hitelszövetkezet és egy gőzmalom. A határ egy részét a „Pálháza“ dűlő foglalja el. A hagyomány szerint ugyanis a régi falut alapító *Fonai* Márton egyik fia, Pál, itt építtetett magának házat. A régi falu állítólag a mai szőlők helyén volt és azt valami Fonai nevű letelepülő alapította volna.

Fonyód. *Fonyód.* A Balaton mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 296, lakosaié 1113, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása helyben van. Már Szent László király összeírólevele említi a szentmártoni apátság birtokai között. IX. Gergely pápa 1232. évi levele is megemlékezik róla, de Albeus mester esztergomi kanonok 1237—40. évi összeírásában nem fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Sconold, Fonold* alakban találjuk feljegyezve. Ekkor már plebániája is volt. Az 1536. évi adólajstromban *Fonoldh* alakban fordul elő. Az 1563 : LV. törvényczikk szerint Fonyód várát, mely eredetileg a *Lengyel* családé volt, *Magyar* Bálint tartja hatalmában. Halála után a török elfoglalta, a Lengyel-féle jószágokra pedig, az 1612. évi tanuvallomások szerint, a tihanyi kapitányok tették rá a kezüket. 1726-ban puszta és a Lengyel családé. 1733-ban Lengyel Miklós özvegyéé. A XIX. század első felében Lengyel Julianna, férj. báró *Pászthory* Menyhértné, birtokában találjuk. 1856-ban az *Inkey* családé volt, később a báró *Wodianer* család birtokába került. Fonyód 1906-ban alakult önálló községgé. Jelenleg gróf *Zichy* Bélának és dr. *Basch* Gyulának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. kápolna 1902-ben épült. Fonyódon van a balatoni halászati részvénytársaság halászati telepe. A község az újabb időben jelentékeny balatoni fürdőhely lett. Legszebb része a várdomb aljában fekvő fürdőtelep. A községhez tartozik még: Fonyódi-major, Szentpéter-halásztelep és Zichy-telep.

Főnyed. *Főnyed.* A budapest—nagykanizsai vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 47, lakosaié 381, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Vörs, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. A középkorban *Fevenyed* alakban fordul elő. 1261-ben említik első ízben az oklevelek. 1406-ban és 1418-ban Berzenczei *Lóránt* fia, György, nyerte adományul. 1474-ben Páti *Török* Mihályé. 1480-ban Berzenczei György fia, Sandrin, pert indított, Páti Török Kocsárd ellen, e helység birtokáért. 1486-ban Mátyás király Török László itteni birtokait Tolnai *Bornemisza* János alkincstartónak adományozta. 1536-ban *Nagyfövényed* a Páti Török családé, Fövényed pedig *Fajsz* Ferenczé. 1550-ben ugyanezek voltak a földesurai. Egy, az 1703 előtti évből való fegyverjog-összeírás szerint puszta és a Festetics családé.

1773-ban már önálló jobbágyközség volt. Jelenleg herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Gyóta-puszta.

Gadács. Igaltól keletre, Tolna vármegye határánál fekvő kisközség. Házainak Gadács. száma 67, lakosaié 394, a kik mindannyian ág. h. ev. vallásúak és németajkúak. Postája és távírója Somogyszil, vasúti állomása Bonnya. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1138-ban a dömösi prépostság birtoka. Az 1542. évi adólajstromban is még a Tolna vármegyéhez tartozó helységek között szerepel. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban 9, az 1573—74., az 1578. és az 1580. éviben 10—10 házzal van felvéve. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a *Bakacs* család jószága volt. Az 1701—1703. években puszta és a *Komáromy* családé, 1726-ban *Fekete* Jánosé, 1733-ban a *Hunyady* családé. 1757—1766. években báró Hunyady János birtoka és e családé maradt mindvégig. Gadács 1848-ig pusztaként Somogyszilhez tartozott s csak az újabb időben alakult önálló községgé. Az ev. templom a XIX. század ötvenes éveiben épült.

Gadány. A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 120, Gadány. lakosaié 900, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Mesztegnyő. Első ízben mint puszta a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1338-ban a Pécznembeli *Marczali* család, 1450-ben a vránai perjelség tart hozzá jogot. 1461-ben a Marczaliak a Tapsonyi *Anthimi* családnak kötötték le. 1536-ban *Báthori* András volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 4 házból állott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte I. Lipót királytól. 1715-ben 10 háztartását írták össze. Az 1715. évi összeírás szerint gróf Széchenyi Zsigmondé volt, az 1726—1767. években pedig *Niczky* Györgyé. 1806-ban ismét a gróf Széchenyi családé és jelenleg is gróf Széchenyi Andor Pálnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1800 táján épült. 1888 és 1890-ben a helység nagy része leégett. A községhez tartozik: Négyföldes-puszta.

Gálosfa. A szigetvár—kaposvári vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak Gálosfa. száma 118, lakosaié 784, a kik között 641 a magyar, 143 a németajkú és legtöbbje róm. kath. vallású. Postája távírója és vasúti állomása helyben van. 1425-ben *Galusfalva* alakban fordul elő, a mikor Szerdahelyi *Csepel* János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi *Dersfi* Márton, a zseliczszentjakabi apátsággal szemben, jogot tartanak e helységre. 1489-ben *Szerdahelyi* István birtoka. Az 1536. évi adólajstromban *Gálosfalva* alakban fordul elő, *Imrefy* Péter özvegye birtokaként. 1626-ban Imrefy Farkas az ura és később az özvegye. 1715-ben 12 háztartását írták össze. Egy 1703 táján és az 1715. évben készült összeírásban *Festetics* Pál szerepel földesuraként és jelenleg is e családból gróf Festetics Pálnak van itt nagyobb birtoka. 1804 nov. 16-án a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községbeli régi kúriát a Festetics család építtette. A róm. kath. templom 1808-ban épült. Azelőtt sövényből készült temploma volt. A Szentlukapusztán 1798-ban kápolnát emeltek, de ez is megsemmisült. A gróf Festetics uradalomnak gőzmalma is van itt. A községhez tartozó lakott helyek: Szentluka-puszta, Kistótváros-puszta és Nagytótváros-major. *Szentluka*-puszta helyén feküdt a középkorban *Szent-Lukácsfalva* helység, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *S. Luca* alakban fordul elő. 1346-ban a zseliczszentjakabi benedekrendű apátság birtoka. 1424-ben a szerdahelyi pálosok kapnak itt részeket. 1489-ben Szerdahelyi István birtoka. — *Kistótváros* és *Nagytótváros* helyén feküdt a középkorban *Tótfalu*, mely 1452-ben Szerdahelyi Csepel János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi Dersfi Márton birtoka. 1478-ban Szerdahelyi Dancs Pálé. 1489-ben *Tothfalw*, másként *Draka* alakban említik az oklevelek. Gálosfától nyugatra esik *Törjék-puszta,* melynek helyén a középkorban *Terjék* (*Therjék*) helység feküdt. 1425—1489-ben szintén a Szerdahelyi családé volt.

Gamás. A lengyeltóti járásban fekvő magyar nagyközség. Házainak száma Gamás. 350, lakosaié 2771, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Somogyvár és vasúti állomása Felsőmocsolád. E helység már Szt. István korában lakott hely volt és Gamuz alakban szerepel. Uros szentmártoni apát 1216 és 1221 után szerzett itt földeket. 1221-ben a szentmártoni apátságnak 2 szőlője, 3 berke és 1 eke földje volt itt. Albeus mester 1237—1240. évi összeírása szerint az apátságnak ekkor már 2 eke földje és 4 szőlője volt itt. 1261-ben a királyi udvarnokoknak is volt itt birtokuk. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1405-ben *Kovásznyai* Gergely itteni birtokaiba *Derecskei* Pált iktatják be.

1479-ben a Gellyei *Török*, a Gellyei *Balogh* és a Gellyei *Porkoláb* családnak voltak itt részei. Az 1419—1511. évekből egy *Töttösgamás* (Thythewsgamas) nevű helységről vannak okleveles adatok. Az 1701—1703. évi adólajstrom szerint Gamás-puszta *Fonyó* Miklósé volt. 1715-ben 9 háztartását írták össze és ekkor a kincstár volt a földesura; de 1720-ban a tiszttartók rossz bánásmódja következtében az egész lakosság Tolna vármegyébe költözött. 1726-ban *Nagygamás* és *Kisgamás* báró *Maithényi* Györgyé. Gamás pedig a *Lengyel* családé. 1776-ban Lengyel Imre. Antal és Gáspár voltak a földesurai, 1835-ben pedig *Kiss* Ignácz. 1856-ban a Pallini *Inkey* család és gróf *Zichy* János voltak itt birtokosok. Jelenleg Pallini Inkey Antalnak, *Jankovics* B. Gyulának, a magyarországi kegyes tanítórendnek, gróf Zichy Bélának és *Kacskovics* Zoltánnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1819-ben épült. Határában még ma is láthatók őskori templomának alapfalai és faragott kövei. A török hódoltság alatt a község határában csata volt a magyarok és a törökök között. A községi határ azon részét, a hol ez a csata lefolyt, a nép *Vérgamásnak* nevezi. A török világ a magyarokat kiirtotta és helyükbe, mint a Historia Domus mondja, sokaczok telepedtek, kiknek az utódai azonban megmagyarosodtak. 1848 őszén is volt itt egy kisebb összeütközés a szerb határőrök és a magyarok között, mely az utóbbiak győzelmével végződött. 1855 nyarán kolerajárvány lépett fel a helységben, mely júl. 15-től okt. 29-ig 164 embert ragadott el. A község határában gyakran találnak római és Árpád-korabeli pénzeket és fegyvereket, az utóbbiakat főleg a török hódoltság korából. A községhez tartoznak a következő lakott helyek: Vitya-, Vadé-, Tuskos-, Kölesd-, Jazvina-, Gárdony- és Ida-puszták, Elemér-, Mélykút- és Derhalinai-major. — Gárdony-puszta 1483—90-ben a Meggyesaljai *Mórocz* családé volt. 1701—1703 táján *Szücs* Istváné és *Mustos* Mihályé. 1715-ben *Bakó* Ferenczé, 1726-ban Bakó Farkasé és *Jankovics* Istváné volt. — *Vadé*-puszta első ízben 1229-ben fordul elő *Wodoy* alakban és ekkor a székesfehérvári káptalané. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája is volt. 1341-ben a székesfehérvári préposté. Az 1536. évi adólajstromban *Eger-Vadé* alakban fordul elő, Lőrincz székesfehérvári prépost birtokaként. Az 1598—99. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan volt a helység földesura. 1726-ban puszta és gróf *Nádasdy* László csanádi püspöké. 1733-ban a székesfehérvári custodiatus birtoka. 1807-ben a kegyes tanítórend nyerte adományul I. Ferencz királytól és ezóta a rend birtoka. — *Vitya*-puszta egykor királyi várföld volt. Barcz fia Miklós nádornak 1226-ban kelt ítéletlevele szerint, Uros pannonhalmi apát a somogyi várjobbágyoktól itt földeket vásárolt. 1261-ben IV. Béla király Kozma comesnek Vicha (Vitya) egy részét és a másik Vichát, mely a királyi hírnökök földje volt, adományozta hadi érdemeiért. Volt még egy harmadik Vitya is, a királyi kovácsok földje. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint Vityán plebánia is volt. 1402-ben *Kovásznyai* Gergely, *Vityai* Gergely és *Peszei* János nyerték adományul. 1467-ben a *Török* családnak, 1479-ben a Magyary *Szegedy* családnak is voltak itt részei. 1435-ben *Felsővitya*, 1442-ben *Alsóvitya* helységről emlékeznek meg az oklevelek. 1549-ben Butsányi *Korláthkőy* Annát iktatják be a birtokába. 1563-ban a *Tahy* családé lett. 1607-ben Tóthi *Lengyel* János elfoglalta és Lak várához csatolta. 1675-ben *Jankovics* István, Péter és Boldizsár pert indítottak özvegy Lengyel Zsigmondné, mint Lengyel Miklós gyámja ellen, e puszta birtokáért. Az 1678-ban kötött egyezség értelmében Nagyvitya- és Kölked-pusztákat átadták a Tahy örökösöknek, a Jankovics és a *Csopaki* családnak. 1701—1733-ban Vitya Jankovics Istváné volt és a családé maradt. — Gamás és Vitya között feküdt *Horpács* várföld, mely egykor szintén a somogyi vár tartozéka volt. 1220 táján van róla első ízben adatunk. 1261-ben Vitya szomszédjaként szerepel. Gamás falu éjszakkeleti határán, a Tetves-bükkerdő, az egykori *Tetvesfalu* emlékét őrzi, melyet 1585-ben *Piski* István tihanyi kapitány elfoglalt. Tetves 1609-ben már pusztaként említtetik. Tőle nem messze feküdt *Tétes* falu is, melyre, úgy látszik, a tihanyi apátok már 1389-ben jogot tartottak.

Geszti. *Geszti.* A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 151, lakosaié 984, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Mernye. 1302-ben *Gezte* (Geszte), 1353-ban Gezthe alakban említik az oklevelek. 1400-ban az *Örsi* családnak voltak itt részei. 1411—12-ben az *Osztopáni* család nyerte a magvaszakadt *Besenyő* Péter itteni birtokait adományul. 1481-ben Szenterzsébeti *Forster* György, *Várdai* Mihály és *Csapi* Ilona voltak itt birtokosok. 1488-ban *Nagylucsei* Benedek fiát, Ferenczet,

és Szenterzsébeti Forster György leányát, Annát, iktatták birtokába. 1494-ben *Bakó* András itteni birtokait *Perneszi* Imrének és Zsigmondnak adta el. 1504-ben *Torvaj* István özvegye, Erzsébet asszony, adott el birtokrészeket Perneszi Imrének és Zsigmondnak. Az 1536. évi adólajstrom szerint Perneszi Imre, Egyed és István özvegye voltak a földesurai. 1695-ben Perneszi Zsigmond itteni birtokait Perneszi Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferencznének adta el. Az 1703 táján még a Perneszi családé volt. 1715-ben 7 háztartását írták össze és ekkor a hozzátartozó Szentmiklós-pusztával együtt Babócsay Ferencz özvegyéé. 1776-ban a *Nagy*, a *Forintos*, a *Terstyánszky* családok, továbbá *Dőry* Ignácz, *Szelestey* Sándor, *Guary* Miklós, *Rosty* Terézia, Ferencz és Justina, 1835-ben a *Therely* család voltak a földesurai. 1856-ban a *Tallián* és a *Botka* családok a birtokosai. Jelenleg *Jankovics-Bésán* Józsefnek és Gyulának, továbbá *Halmos* Imrének van itt nagyobb birtoka s az utóbbinak csinos kastélya, melyet 1900-ban építtetett. Még egy régi kúria is van itt, melyet Botka János 1823-ban építtetett s ez most a Jankovics-Bésán családé. A róm. kath. templom a XVIII. század elején épült. Van itt egy gőzmalom is. A községhez tartozik: Alsóberecska, Felsőberecska és Matild-puszta.

Gige. A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 227, lakosaié 1186, a kik leginkább reformátusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kiskorpád. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben találkozunk e községgel, mint egyházas helylyel. 1443-ban *Gegeh* alakban fordul elő s ekkor Hedrehely mezővároshoz tartozott. 1446-ban, midőn Hunyadi János kormányzó az uradalmat *Emekei* Miklósnak és *Berekfalvi* Péternek adományozta, az adománylevélben Gyge (Gige) alakban fordul elő. 1448—49-ben egyes részeit *Tamási* László özvegye bírta. 1462-ben a Berekfalvi *Zopa* család itteni részbirtokait *Csapi* Andrásnak adta zálogba. Az 1550. évi adólajstrom szerint *Alya* Máté volt a helység földesura. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban 30 házzal szerepel. 1583-ban *Lengyel* Lőrincz birtokában volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék a szigligeti várhoz tartozónak mondja. Az 1700—1702 közötti években kelt összeírás szerint *Bátsmegyey* János volt a földesura. 1715-ben a kincstáré volt és ekkor 22 háztartását írták össze. 1726-ban a Lengyel és a *Mérey* családoké. 1767-ben *Somssich* Antal, *Vrancsics* Pál, a Bátsmegyey örökösök és a Mérey család voltak a földesurai. 1835-ben a Somssich családé volt. 1856-ban gróf Somssich Pongrácz utódai voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf Sárdi Somssich Antalnak és herczeg *Esterházy* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakot a *Hodossy* család építtette. A református templom a XVII. században épült. 1847-ben és 1858-ban a község felerésze leégett. A lakosok hitelszövetkezetet és ifjúsági egyesületet (önképzőkört) tartanak fenn. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Cseberki-puszta, Öllevölgy, Gigei-szőlő, Nagy-puszta, Új-puszta. *Öllevölgy*-puszta helyén fekhetett a középkorban *Illye-Mindszent* falu, melyről 1400-ból van első ízben adatunk. Ekkor az *Illyemindszenti* családé volt. 1421-ben a Tamási *Vajdafiak* nyerték adományul. 1550-ben Ellewelgyi *Dersfi* Farkasé. 1701—1703 körül *Marton* Mihály volt a földesura. 1726 óta a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. — *Cseberki*-puszta az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint Csobáncz várához tartozott. Gige.

Gölle. Magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Házainak száma 322, lakosaié 2818, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Attala-Csoma. 1550-ben, Kazsokkal együtt, *Dersfi* Farkasé volt. 1715-ben 16 háztartását írták össze. Ekkor a székesfehérvári custodiatus volt a földesura. 1726-ban gróf *Nádasdy* Lászlóé. 1733-tól 1807-ig ismét a székesfehérvári custodiatus bírta. Ebben az évben I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta, mely ma is birtokos itt. Kívüle még herczeg *Esterházy* Miklósnak, őrgróf *Palavicini* Edének és *Chernel* Gyuláné, szül. *Svastits* Rózának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1804-ben épült. Van itt hitelszövetkezet is. A községhez tartoznak: Alsó- és Felsőhetény, Belső-major, Inám-, Mersi, Csőke-, Kis-, Siva-, Szentiván-, Szentpéter- és Uzd-pusztták. *Alsó- és Felsőhetény* helyén feküdt a középkorban *Hetény* falu, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1726-ban gróf Nádasdy László püspöké. 1733-ban a székesfehérvári custodiatusé. *Inám*-puszta az 1563. évi török kincstári defter szerint öt házból álló falu volt. 1573—74-ben Alsó-Inám 7, Felső-Inám 3 házból, az 1580. évi defter szerint Alsó-Inám 15 házból állott. 1726-ban gróf *Nádasdy* Lászlóé, 1733-ban a székesfehérvári custodiatusé volt. — *Mersi*-puszta helyén a középkorban *Merse* falu Gölle.

feküdt. E helység 1345-ben és 1430-ban mint a Máréi *Gúnyafiak* és 1448-ban a nyúlszigeti apáczák és a Györgyi *Bodók* birtokaként szerepel; ekkor Tolna vármegyéhez tartozott. 1449-ben Hunyadi János kormányzó, 1453-ban V. László király a nyúlszigeti apáczák itteni birtokát Somogy vármegyébe helyezi át. 1485-ben azonban ismét Tolna vármegyéhez tartozott. 1733-ban a herczeg Esterházy család volt a földesura. — *Csőke*-puszta az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzékben, a székesfehérvári custodiatus jószágaként szerepel. — *Siva*-puszta a XVIII. század elején két részből állott: *Kis-* és *Nagysiva*-pusztákból. 1726-ban mindkettő *Madarász* Lászlóé. 1733-ban a fele *Balogh* András özvegyéé. — *Szentivánpuszta* az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatusé. 1726-ban gróf *Széchenyi* Zsigmondé volt. *Uzd*-puszta helyén a középkorban hasonló nevű helység feküdt, melynek az 1332 – 37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1726-ban *Bakacs* Lukácsné. szül. *Csoknay* Éva, birtoka. 1856-ban *Gaal* Kristóf örököseié. A *Hetény*-puszta határában fekvő ú. n. „Sülyedt vár“ két szemben fekvő lankás lejtőn terült el, mely lejtőket vízfolyás választotta ketté. Ez elég nagy kiterjedésű területen az egyik oldalról a másikra átmenőleg kőfalak alapjait találták. A terület tele van kőtörmelékkel és itt nagyon sok római pénzt és régiséget találtak. Volt azonban a leletek között bronz- és népvándorláskori is, sőt még a török hódoltság alatt is szerepelhetett, mert erre nézve is sok nyom került felszínre. E sülyedt várnak az egyik felső szélét több egymástól néhány ölnyi távolságban szabályosan elhelyezett félkörsáncz védte ezen az oldalon, ellenséges meglepetések ellen.

Görgeteg. *Görgeteg.* Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 191, lakosaié 929, kik közül 297 róm. kath. és 624 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1360-ban Gurgeteg, 1436-ban Gergetheg alakban fordul elő; mindkét alkalommal a veszprémi püspökség birtoka. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Pekry* Lajosé, 1550-ben *Alya* Mátyásé volt. Az 1565—66. évi török kincstári adóösszeírásban 16 házzal szerepel. 1598—99-ben is a veszprémi püspökség birtoka. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint Sümeg várának tartozéka. 1715-ben 13 háztartását írták össze s ekkor gróf *Volkra* János veszprémi püspöké. A veszprémi püspökség, itteni birtokait, 1895-ben kisebb részletekben eladta helybeli gazdáknak. Az itteni róm. kath. kápolna 1840. évben, a ref. templom 1888-ban épült. 1872-ben az egész helység leégett. A községhez tartozik: *Rinyatamási*-puszta, melynek a helyén *Tamási* falu feküdt, melyről 1407-ből van adatunk. Az 1554. évi defterben e tájon *Szenttamás* helységet találunk. 1598—99-ben *Székely* Mihály volt a földesura. 1856-ban puszta és a *Somssich* családé. Most gróf *Széchenyi* Aladárnak van itt nagyobb birtoka és kényelmes újabb úrilaka.

Gyékényes. *Gyékényes.* A Dráva mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 404, lakosaié 2429, kik közül 1516 róm. kath. és 798 evangélikus. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1380-ban Gykynes alakban fordul elő. 1446-ban *Marczali* Imrét és Jánost, a vajda fiait, Györgyöt és Istvánt, a bán fiait, másfelől néhai *Zákányi* László leányait: Neszthét, Orsolyát és Ilonát iktatták birtokába. 1489-ben *Szerdahelyi* István jószágai között sorolják fel. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul; de kívülök még másoknak is voltak itt birtokaik. 1506-ban *Dombai* Dávid itteni birtokairól állított ki II. Ulászló király adománylevelet. Az 1550. évi adólajstrom szerint a Báthoriaké, 1598—99-ben pedig *Nádasdy* Ferenczé volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint *Zichy* István jószága volt. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1715-ben 16 háztartást írtak benne össze s ekkor felerészben *Turinetti* Herkules József Lajos őrgrófé volt. 1726-ban ugyanaz és *Inkey* János bírta. 1733-ban *Festetics* Kristóf és Inkey János, 1767-ben felerészben a Festetics családé, 1776-ban Festetics Pál és gróf Széchenyi Ferencz birtoka, 1835-ben a gróf Festetics, a gróf Széchenyi és a gróf *Zichy* családoké. 1856-ban *Felsőgyékényesen* a gróf Festetics család, *Alsógyékényesen* gróf Zichy Domokos volt birtokos. Jelenleg gróf Zichy Ödönnek és herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1835-ben, az evangélikus pedig 1887-ben épült. 1859-ben a község fele leégett. A lakosok ipartársulatot, hitelszövetkezetet és fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A határban 1873-ban római edényeket és pénzeket találtak. A Táborhely-dűlő a hagyomány szerint római táborhely volt. A Törökhányás nevű dűlő pedig egy török főtiszt sírja. A községhez tartozik: Gyékényeshegy házcsoport és Vázsony-puszta.

Erdőcsokonya. – Gróf Széchenyi Géza úrilakának csarnoka, a vadásztrofeumokkal.

Erdőcsokonya. — Gróf Széchenyi Géza úrilaka.

Felsősegesd — Gróf Széchenyi Bertalan kastélya.

Gyöngyösmellék. Magyar kisközség. A körjegyzőség székhelye. Házainak száma 122, lakosaié 656, a kik vegyesen róm. kath. és ref. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Szigetvár. Az 1536. évi adólajstromban *Gyengyesmelléke* alakban fordul elő és ekkor *Laszthóczy* Antalé volt. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 13 házból állott. 1565—66-ban 9. 1571-ben 21 házát írták össze. 1598-ban *Desző* Benedek volt a földesura. Egy 1692-ből való szigetvári tiszttartósági összeirásban bizonyos Strost a birtokosa. Az 1701—1702. évi összeírás szerint *Király* Ferencz volt a földesura. 1715-ben 7 háztartást találtak benne. 1726—1733-ban is a Király család bírta. 1767-ben Király József, László és János, *Sághy* Dániel, *Madarász* János. *Thúry* János, László és György és *Deli* Mihály özvegye voltak az urai. 1835-ben *Czindery* László, az 1840—1846. években pedig Deli József, *Gussits* István, Thúry József, *Zánthó* József, *Cseke* József, *Nyáráchy* Zsigmond, *Kovács* Pál és *Németh* Boldizsár. A községbeli kúriát Király József 1766-ban építtette, az ottani úrilakot pedig *Gussits* Francziska 1800-ban. A református templom 1872-ben épült. A róm. kath. híveknek csak kápolnájuk van itt. A határabeli ú. n. Jóvíz-forrás 1803-ig búcsújáróhely volt. A lakosok olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Gyöngyösmellék.

Gyugy. Lengyeltótitól éjszakkeletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 145, lakosaié 1069, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Szőlősgyörök, vasúti állomása Lengyeltóti. A tatárjárás előtti korszakban a *Bő*-nembeli Izsép (1236—1241.) szerezte meg. 1322-ben a *Dorozsma*-nembeli István fiainak, Kazal I. Pál macsovi bánnak, Jánosnak, a *Harapkói* család ősének és Andrásnak, a *Garaiak* ősének, közös szőlőbirtokuk volt itt. 1397—1536-ig az óbudai apáczáké volt. 1408-ban Mesztegnyei *Szerecseny* Mihály itteni birtokait Zsigmond király Gordovai *Fancs* Lászlónak adja. 1449-ben a Bő-nembeli Laki *Tház*, a *Létai* és a *Szőcsényi* családok voltak itt birtokosok. 1492-ben a Füssi *Apáti* család kezén találjuk egyes részeit. Az 1536. évi adólajstromban Gywgh alakban fordul elő és *Török* Bálint, *Bakith* Pál, *Mérey* Mihály, az itteni plebános, özvegy *Szánthai* Jánosné, *Ispán* Kelemen, *Eseghváry* Ferencz, *Orczy* János és *Lengyel* Boldizsár voltak a földesurai. 1626—27-ben a *Gyulaffy* család birtoka. Az 1580. évi török kincstári adólajstromban *Nagy-Gyügy* alakban fordul elő; de ekkor csak két házból állott, az 1660. évi főapátsági dézsmaváltságjegyzék Csobáncz várának tartozékai között sorolja fel. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1701—1703 táján *Jankovics* István volt a földesura. 1715-ben 12 háztartását írták össze. 1726—1733-ban Jankovics Istváné. 1767-ben Jankovics Krisztina, báró *Pongrácz* Jánosné és Jankovics Antal özvegye, szül. *Fekete* Julianna voltak a helység földesurai, 1835-ben pedig a Lengyel család örökösei. 1856-ban a gróf *Niczky* és a *Kacskovics* családok a birtokosai és jelenleg gróf Niczky Lászlónak, Kacskovics Kálmánnak és az idetartozó Béndek-pusztán Kacskovics Mihály miniszteri tanácsosnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli kastélyt Kacskovics Ignácz építtette 1865-ben s ez most Kacskovics Kálmáné, kinek itt kb. 7000 kötetes nevezetes könyvtára van. Itt van, számos egyéb ritkább munka között, 1569-ből a Sebestiani-féle Cosmographia, Tollius Itinerariuma, Pázmány Péter „Kalauza“ 1746-ból, Mazarini „Le Testament“-je 1663-ból, a Diurnum Divini Amoris 1660-ból, Bacon munkája Busbequ 1595-ből, Curtius fordítása 1665-ből, Plutarchus régi kiadása, Csokonai Vitéz Mihály kiadatlan levelei és versei, Hess Mátyás első magyar nyomdász több kiadványa stb. stb. A béndekpusztai úrilakot néhai Kacskovics Mihály építtette s ez jelenleg Kacskovics Mihály miniszteri tanácsosé. A községhez tartozó lakott helyek: Béndek-, Pettend-, Csillag-, Sándi- és Új-puszta és a Gesztenyési- és Harsányi-szőlő. *Béndek*-puszta helyén állott a középkorban Béndek falu, mely 1331-ben *terra Bendek* alakban fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Bennek* alakban találjuk és ekkor már plebániája is volt. Templomának romjai ma is megvannak. 1388 előtt a Szécsényi *Kónyafiaké* volt. 1392—1409-ben a *Kanizsai* családé. 1397-ben Kővágóőrsi *Kis* György visszaadta a Kanizsaiaknak. 1446-ban a Kanizsaiak Bakonyai *Török* László kanizsai várnagyuknak adták. 1486—87-ben Tolnai *Bornemisza* Jánosé. 1500-ban *Corvin* Jánost és Enyingi Török Imrét iktatják birtokába. 1726-ban és 1733-ban már puszta és *Jankovics* Istváné. Később házasság révén a báró Pongrácz család birtokába került, ettől vette meg 1854 táján Kacskovics Mihály. Gyugy és Pettend táján, a hol *Sodak*-puszta fekszik, találjuk a középkorban *Sutak* helységet, melyet 1403-ban Gordovai *Fancs* László nyert adományul. Gyugy.

Hajmás. *Hajmás.* A szigetvár—kaposvári vasútvonal mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakosaié 428, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Gálosfa; vasúti állomása helyben van. Eredetileg a *Győr*-nemzetség birtoka volt, mely az 1346. évi osztály alkalmával, az e nemzetségből származó, Szerdahelyi *Dersfi* Péternek jutott. 1425-ben és 1489-ben *Haghmas* alakban említik az oklevelek. 1425-ben Szerdahelyi *Csepel* János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi Dersfi Márton tartanak hozzá jogot. 1489-ben Szerdahelyi István birtokában találjuk. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint 19 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Imrefy* Farkasné jószága. A török világban elpusztult, de 1715-ben újra települt. Egy 1703 táján készült összeírás szerint a *Festetics* család birtokában volt és e családé maradt mindvégig és jelenleg is gróf Festetics Kálmánnak és Vilmosnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik *Ivánka-puszta*, a melynek helyén a középkorban *Ivánkafalva* falu feküdt. Eredetileg szintén a Győr-nemzetség birtoka, mely Hajmás község sorsát osztotta meg. Az 1571. évi adólajstromban *Ivándfalva* alakban fordul elő s ekkor 3 házból állott.

Hács. *Hács.* A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 78, lakosaié 534, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Lengyeltóti. E községet az *Inkey* család telepítette 1828-ban. A telepitvényes szerződés a község birtokában van. 1907-ig Lengyeltótihoz tartozott és 1907-ben alakult önálló községgé. Az Inkey család itteni birtokait 1860-ban a gróf *Zichyek* vették meg és jelenleg gróf Zichy Bélának van itt nagyobb birtoka. A toronynélküli evangélikus imaház 1855-ben épült. 1867-ben a telep házainak fele leégett. Idetartozik: *Keleti-puszta* és *Hácsi-major.*

Háromfa. *Háromfa* (azelőtt Háromfa-Agarév). Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 251, lakosaié 1746, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Babocsa. 1377-ben *Harumfa*, 1406—1486 közt pedig *Háromfalwa* alakban fordul elő. 1406—1418-ban Berzenczei *Lorántfi* György nyerte adományul. 1477-ben Szenterzsébeti *Forster* György birtoka. 1481-ben Forster György a helység felerészét Tolnai *Bornemisza* Jánosnak engedte át, a kit osztályos testvérévé fogadott. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint ekkor csak 3 házból állott. 1726-ban őrgróf Turinetti Herkulesé, 1733-ban *Festetics* Kristófé. A XVIII. század közepén tünik fel *Agarév,* mely 1767-ben a csurgói uradalomhoz tartozott, Háromfa pedig ugyanekkor Festetics Kristófé volt. 1776-ban Agarév és Háromfa a Festetics család csurgói uradalmához tartozott. 1835-ben Agarév gróf Festetics Lászlóé, Háromfa *Végh* István örököseié. 1856-ban mindkét község a gróf Festetics családé volt és azé maradt a mai napig. Végre a két község Háromfa-Agarév néven egyesült, de újabban csak Háromfa nevet nyert. A róm. kath. templom 1881-ben épült. Az uradalmi főerdészlak a XVIII. századból való, régi kincstári sóhivatal helyén fekszik, a hol a török hódoltság idejében egy aga tartotta lakását. Innen vette Agarév község a nevét is. Van itt hitelszövetkezet és két malom. A határhoz tartozó rét egyik részét „Sós urak“ néven ismerik, mert hajdan az itteni sóhivatali tisztek rétbirtoka volt. A községhez tartozik: Kis- és Nagybaratin-puszta, Belső-major, Sósréti tanya, Kettőscsárda és Erdőslak. *Kisbaratin*-puszta a középkorban falu volt, mely az 1550. évi adólajstrom szerint, a mellette fekvő *Csütörtökhely* faluval együtt, *Tahy* Ferenczé volt.

Hedrehely. *Hedrehely.* A barcsi vasút mentén fekvő magyar kisközség. Körjegyzői székhely. Házainak száma 260, lakosaié 1201. a kik közül 355 róm. kath. és 816 ref. vallású. Postája helyben van, távírója Kadarkút, vasúti állomása Hencse-Hedrehely. Az itteni leletek is igazolják, hogy a mai Hedrehely környéke már a római uralom idejében is lakott hely volt; okleveles adataink azonban csak a XIV. századtól kezdve vannak e helységről. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben találkozunk vele és ekkor már plebániája is volt. Az 1339. és 1364. években *Hedruch* alakban fordul elő. 1339-ben I. Károly király a *Héder*-nembeli Henrik bán fia János mester fiainak, Miklósnak, Péternek és Henriknek, a *Tamási* család őseinek adományozta, cserében más birtokokért. 1403 márcz. hó 23-án a Zsigmond uralmával elégedetlen urak, Nápolyi László párthívei, értekezletet tartottak itt s egy kiáltványt intéztek innen az ország lakosságához. *Tamási* László és testvére, Henrik, 1423-ban, magtalan haláluk esetére, Zsigmond király beleegyezésével, vérrokonuknak, Serkei *Lorántfi* Györgynek, és utódainak hagyományozták e helységet, a többi uradalmaikkal egyetemben; 1443-ban azonban Tamási *Vajdafi* Henrik a *Héder-váriakkal*, *Lőrincz* nádorral és fiával Imrével, mint a kikkel egy őstől származott,

lépett örökösödési szerződésre és Hédervári Lőrincz nádort be is iktatták Hedrehely birtokába, mely ekkor már városi kiváltságokat élvezett. *Újlaki* Miklós azonban a Hédervári család birtokait elfoglalván, egy részüket magának követelte, mire a Héderváriak pert indítottak ellene. 1445-ben az országnagyok a Tamásiak összes birtokait, közöttük Hedrehely mezővárost is, Serkei Lorántfi Györgynek ítélték oda, de 1446-ban Hunyadi János kormányzó a várost és a hozzátartozó uradalmat *Emekei* Miklósnak és Berekfalvi *Zopa* Péternek, majd 1448-ban az uradalom felét Berekfalvi Zopa Péternek és a többi Berekfalviaknak, továbbá Endrődi *Somogyi* Imrének és Torvai *Ugron* Imrének adományozta, a mibe a Szekcsői *Herczeg* család is belenyugodott. 1448-ban még Tamási László özvegye bírta egyes részeit. 1497-ben a Szekcsői Herczeg család birtokai között Hedrehely részeit is felsorolják. Emőkei Miklós halálával az uradalomnak őt illető része is Zopa Péterre és társaira szállott. 1462-ben Berekfalvi Zopa Imre a maga részét *Csapi* Andrásnak zálogosította el. A középkorban a ferenczrendűeknek is volt itt kolostoruk, mely 1531-ben még megvolt, mert az ez évben a rendnek Nagyváradon tartott ülésén az itteni házfőnök is résztvett. 1536-ban *Fajszi* Ferencz, *Bodó* Farkas, *Ellyewelgyi* László, *Ipoltfy* János, *Ewrdw* Máté voltak a földesurai, 1550-ben pedig *Alya* Mátyás. Az 1551—52. évi hadjárat folyamán a törökök Hedrehely várost is megtámadták, feldúlták és elfoglalták. Ekkor pusztult el a ferenczrendűek temploma és kolostora is. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom mindössze 7 házát említi, az 1567-iki összeírás pedig 14 házat talált ott. Az 1660. évi dézsmaváltság-jegyzék részben a szigligeti várhoz tartozónak mondja és részben az *Istvánffy* családénak. 1692-ben *Zengel* János volt a földesura. 1715-ben 18 háztartást találtak benne és ekkor a kincstáré volt. 1726-ban a *Lengyel* és a *Mérey* családok, 1767-ben Mérey Antal volt a földesura. 1776-ban *Vrancsics* Pál ezredes, *Sallér* István, *Spissich* Sándor özvegye, *Sághy* Dániel. *Nagy* Benedek, a báró *Révay* és a báró *Colisius* családok, *Mérey* József és Antal, *Gussits* Imre özvegye, *Baranyi* Imre özvegye és a *Jankovics* család voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében gróf *Festetics* Antal, a Spissich, a *Márffy* családok, továbbá Nagy Mátyás, *Somogyi* Lajos, *Árvay* László, *Sárközy* Lajos, a *Gaal* és az *Igmándy* családok voltak a földesurai. Jelenleg gróf Festetics Kálmánnak, *Vasdényey* Imrének és *Márffy* Bélának van itt nagyobb birtoka. A református egyház egyike a vármegye legrégibb protestáns egyházainak. Már a XVI. század második felében szervezve volt, de csak 1643-tól kezdve vannak feljegyzések róla. A község legrégibb temploma a Böczöri-dűlőben fekhetett, de ma már csak téglatörmelékek mutatják a helyét. A ferenczrendi templom az ezidőszerint *Györkös* Ferencz körjegyző és *Váradi* István földmíves tulajdonában levő beltelken állott, a hol az alapfalak és a régi kutmedencze nyomai ma is megvannak. A második református templom 1771-ben épült a lelkészi udvarban; a jelenlegi templom pedig 1898-ban. Van itt hitelszövetkezet, gazdakör és egy gőzmalom. A határ ama részét, a hol egykor az ősi templom állott, Szentegyház gödrének nevezik. A községhez tartozik: Sarolta-puszta, Böczör-puszta és Laposcser-puszta.

Hencse. A kaposvár—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 163, lakosaié 1064, a kik közül 431 róm. kath. és 604 ref. vallású. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Hencse-Hedrehely. E helységről a XV. századtól kezdve vannak adataink. 1443—1449 között Hedrehely mezővároshoz tartozott és annak sorsában osztozott. 1443 és 1449-ben vámhely is volt. Az 1554. évi török kincstári adójegyzék szerint ez időben 4 házból állott. 1565—66-ban 5 házát írták össze. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint a szigligeti vár tartozékai közé számították. 1692-ben *Zengel* Miklósé volt. 1715-ben 6 háztartást írtak benne össze és ekkor a királyi kincstáré volt. 1726-ban gróf *Erdődy* Sándoré, 1733-ban *Czindery* Ferenczé, 1767-ben a *Nedeczky* családé és *Mérey* Lajosé volt. 1776-ban *Tahy* Imre, Mérey József és Antal, *Gussits* Imre özvegye és *Spissich* Sándor özvegye voltak itt birtokosok, 1848 előtt *Márffy* Dénes, Spissich Lajos és *Somogyi* Lajos. Jelenleg Márffy Bélának és nejének, szül. *Lyka* Katalinnak, van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakot Márffy Dénes a XIX. század első felében építtette s ez jelenleg Márffy Béláé. A református templom 1870-ben épült. A községhez tartozó Alsótapazd-major, Felsőtapazd-puszta, Kőkúttapazd-major helyén feküdt a középkorban *Tapaz* falu, melyről 1421—1446. évekből vannak okleveles adataink. Előfordul az 1536. évi adólajstromban is. 1733-ban a gróf *Rindsmaul* családé, 1856-ban a Márffyaké. Alsó- Hencse.

tapazdtól délre esik *Gyöngyös*-puszta, mely az 1565—66. és 1571. évi török kincstári adójegyzékekben is előfordul. 1571-ben 17 házból állott. Idetartozik még Dióspuszta is.

Henész *Henész.* Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 67, lakosaié 821, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyatád. E helység 1395-ben *Heniz*, 1408-ban Henyz, 1455-ben Henyzd alakban fordul elő az oklevelekben. Eredetileg a *Henézdi* család birtoka volt. Henézdi Mihály hűtlensége következtében Zsigmond király 1408-ban tőle elvette és Gordovai *Fancs* László fia Lászlónak adományozta. László fiai, János, Imre, Bertalan és László, 1424-ben osztozkodnak itteni birtokaikon, melyekre 1455-ben új adományt nyertek V. László királytól. 1464-ben Battyáni *Alapi* András, a helységnek azt a részét, a melyet zálogban bírt, visszaadta Gordovai Fancs Gáspárnak. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint *Zankó* Miklós jószága. Egy 1703 táján kelt összeírás Zankó Miklós és Boldizsár birtokának mondja. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze. 1726-ban a gróf *Harrach* és 1733-ban a *Hunyady* család lett a földesura. 1856-ban báró *Sina* Simon volt itt birtokos. Jelenleg Kántorjánosi *Mándy* Sámuelnek van itt nagyobb birtoka. A községbeli kúriát báró Sina Simon építtette a XIX. század közepén. Jelenleg Mándy Sámuelé. 1865-ben a községnek egy egész utczája leégett. A községbeli gazdasági szeszgyár is Mándy Sámuelé. Idetartozik: Simongát, Felsőgörönd és Újkút-puszta. *Simongát*-puszta helyén feküdt a középkorban *Simonfalva* helység, mely 1352—95-ben Symon, 1408—1498-ban Symonfalua alakban fordul elő. 1403-ban a pécsi főesperes birtoka. 1408-tól a Gordovai Fancs családé. 1421-ben, *Illyemindszenti* János birtokaként, a Tamási *Vajdafiak* nyerik adományul. 1856-ban báró Sina birtoka.

Heresznye. *Heresznye.* Drávamenti kisközség. Házainak száma 105, lakosaié 750, a kik nagyrészt horvátajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Vizvár. Az okleveles adatok e községről a tatárjárást megelőző korszakig nyúlnak vissza. 1219-ben *Haraznia iuxta Dravam* alakban fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is megtaláljuk, már ekkor tehát egyházas hely volt. 1384-ben két Heresznye helységről emlékeznek meg az oklevelek. 1399-ben az egyik, *Egyházasheresnye*, a székesfehérvári káptalané, a másik, *Felrétheresnye*, az Alsólendvai *Bánfiaké* volt; később a *Marczaliak* birtokába került. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul. Az 1536. évi adólajstrom szerint Felsőheresznye *Török* Bálinté, Alsóheresznye Báthori Andrásé és az itteni plebánosé. 1550-ben Felső-Heresznye *Tahy* Ferenczé, *Bolhó-Heresznye* Báthori Andrásé. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék Szent-Györgyvár tartozékaként említi. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1726-ban és 1733-ban puszta és gróf Széchenyi Zsigmondé. 1750-ben már ismét önálló jobbágyközség. A Széchenyiek voltak tovább is a földesurai és jelenleg báró *Solymossy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. A lakosok a XVIII. század közepén a Dráva áradásai elől lassanként a határ emelkedettebb részeire kezdtek telepedni és a község régi helyét elhagyták. 1880-ban a falu kétharmadrésze leégett. A községben egy gázmotoros malom is van.

Hetes. *Hetes.* A kaposvári járásban fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 152, lakosaié 1067, a kik közül 607 róm. kath. és 398 református. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Kaposvár. Első ízben 1263-ban van róla adatunk. Ebben az évben IV. Béla király Leuszták fia Herbord comesnek adományozza. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint akkor már plebániája is volt. A XV. század második felében a Laki *Thúz* család birtoka. Laki Thúz Miklós halála után testvérének, Jánosnak, hűtlensége következtében Lakvár (Öreglak) tartozékaként I. Mátyás király *Corvin* Jánosnak adományozta. 1500-ban II. Ulászló király rendeletére Corvin Jánost és Enyingi *Török* Imrét iktatják birtokába. 1536-ban Laki *Bakith* Pál, 1550-ben *Székely* Imre, 1583-ban *Tahy* István volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom 40 házát említi. 1573—74-ben és 1580-ban 73 házat írtak benne össze. 1626-ban a *Gyulaffy* családé. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságiegyzék szerint Csobáncz várához tartozott. Egy 1701—1703 táján készült, valamint az 1715. évi összeírás szerint *Jankovics* István volt a földesura. 1715-ben 19 háztartását írták össze. Az 1726—33. években Jankovics István, 1767-ben Jankovics Krisztina, férj. báró *Pongrácz* Jánosné, volt a földesura. E családtól 1842-ben gróf *Somssich* Pongrácz vásárolta meg. 1856-ban ennek fia, József, volt itt birtokos és jelenleg gróf Somssich Imrének van

itt hitbizományi birtoka és szép kastélya, melyet gróf Somssich Imre 1880-ban kibővíttetett. Van itt érdekes, gazdag könyvtár és a Somssich család grófi ágának levéltára. A róm. kath. templom a réginek a romjaiból 1769-ben épült, Jankovics Krisztina költségén. A református templomot 1844—47-ben emelték. 1847 máj. 20-án gróf Somssich Pongrácz országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1830-ban a község főutczája végig leégett, a minek az emlékére a község Szent Flórián szobrát állította fel. A református egyház két aranyozott vert ezüst úrasztali kelyhet őriz 1685-ből. A lakosok hitelszövetkezetet és népkönyvtárt tartanak fenn. A községhez tartozik: Pat-puszta és József-major. *Pat-puszta* a középkorban falu volt, mely 1445-ben *Pooth*, 1446-ban Paath, 1450-ben Path alakban fordul elő. Eredetileg a *Kanizsai* család birtoka: e család 1445—46-ban Bakonyai *Török* László kanizsai várnagynak adta. — Hetes és Csombárd között feküdt *Hidas* község is, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Emlékét a Hetes községhez tartozó Hidasi-dűlő tartotta fenn.

Hobol. A pécs—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 136, lakosaié 898, a kik közül 368 róm. kath. és 530 református. Postája, távírója és vasúti állomása Szigetvár. Már a középkorban megvolt. 1409-ben *Kylseuhubay, Belseuhubay* alakban fordul elő. 1421-ben *Kéthobay*, 1429-ben pedig *Naghobol* és *Kishobol* helységekről emlékeznek meg az oklevelek. 1470-ben már Hobol alakban szerepel és ekkor Baranya vármegyéhez számították. Mind ekkor, mind pedig 1473-ban, a mikor az Enyingi *Török* család birtokába került, Szigetvár tartozékai között sorolják fel. 1598—99-ben *Balogh* János volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzékben Hoboly alakban fordul elő, ekkor a székesfehérvári custodia és *Balogh* András voltak itt birtokosok. 1715-ben 13 háztartását írták össze. 1726-tól a gróf *Batthyány* család volt a földesura, de 1856-ban már a *Biedermann* család volt itt birtokos és jelenleg is báró Biedermann Rezsőnek van itt nagyobb birtoka. A református templom 1800-ban épült. 1848-ban nagy tűz volt itt, mely alkalommal a református templom tornya és a lelkészlak is leégett. Nagy tűz volt az 1863-iki is, mikor a község felerésze leégett. Van itt egy hitelszövetkezet és *Berkes* Józsefnek pedig téglagyára. A határ egy részét „Betyárirtás"-nak nevezik, a hol a régi betyárvilágban a „szegénylegények" tanyája volt. A községhez tartozik: Hobol-puszta és Kishobol. Hobol és Molvány helységekkel volt határos a középkorban *Bódogasszonyfalva*, melyet 1344-ben *Almai* Lankrét fia, Beke ispán, továbbá fiai: Kozma, Demjén, Leontius és Anthimus nyertek ítéletileg. 1409-ben *Anthimus* fia János, volt szlavóniai al-bán, később alnádornak a zálogbirtoka. 1470-ben szintén Baranya vármegyéhez számították. 1473-ban Szigetvár tartozékai között sorolják fel. Hobol.

Hollád. A Kis-Balatontól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 129, lakosaié 749, a kik nagyrészt róm. kath. vallásúak. Postája Vörs, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. 1496-ban fordul elő első ízben, *Holládtikos* alakban, Szenyér várának tartozékai között. Az 1536. évi adólajstrom Hollád és Tikos helységeket külön-külön sorolja fel. Az 1583. évi adólajstrom szerint Hollád még Szenyér várához tartozott. Az 1573—74. évi adólajstrom szerint már csak 3, 1580-ban 4 házból állott. Az 1598—99. években az esztergomi káptalan volt a földesura. Kevéssel ezután teljesen elpusztult. Az 1715. évi összeírás megjegyzi róla, hogy három év előtt települt. 1726-ban *Festetics* Kristófé volt. 1733-ban ismét az esztergomi káptalané és jelenleg is a főkáptalannak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Istvántelep. Hollád.

Homokszentgyörgy. A kaposvár—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 160, lakosaié 1383, a kik közül 637 róm. kath. és 723 református. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben 1425-ben van róla adatunk. Az 1536. évi adólajstrom Kálmáncseh és Öszpöte között sorolja fel. 1583-ban *Ungnád* Kristóf volt a földesura. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferenczé. Az 1565—66. évi török kincstári fejadólajstromban *Musa-Szent-György* nevű helységet találunk, mely 30 házból állott. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1676-ban *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul Lipót királytól. 1715-ben 10 háztartást írtak benne össze. Az 1715—1733. évi összeírások szerint is a Széchenyi család volt a földesura és ma is gróf Széchenyi Péternek és Istvánnak van itt nagyobb birtoka és úrilaka, melyet gróf Széchenyi Imre 1890-ben építtetett. A református templom 1820-ban épült. 1863-ban a község fele leégett. A lakosok társaskört és függet- Homokszentgyörgy.

lenségi Kossuth-kört tartanak fenn. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Dénes-major, János-major (azelőtt Irtás-puszta), Marietta-puszta. Belsőmajor, Csikóskút-tanya és Pálkúti szőlőhegy.

Horvátkút. *Horvátkút.* A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 165, lakosaié 854, a kik róm. katholikusok. Postája Somogysámson, távírója és vasúti állomása Marczali. Első ízben 1254-ben fordul elő Huruathkut alakban. 1536-ban *Horvátkúthy* Ferencz volt a földesura, 1550-ben pedig *Koroknai* Mátyás. Egy 1703 előtti összeírásban, mint puszta, még mindig a Koroknai családé volt. 1726-ban *Sárközy* János és 1733-ban ismét a Koroknai család birtokában találjuk. Az utóbbi család bírta még 1776-ban is. A róm. kath. templom 1849-ben épült.

Igal. *Igal.* Tolna vármegye határához közel fekvő magyar kisközség. Járási székhely. Házainak száma 413, lakosaié 2072, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Mernye. Első ízben a III Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1211-ben a tihanyi apátságnak is volt itt egy kis birtoka. 1272-ben már falu. 1272—1280-ban Mois nádor a nyúlszigeti apáczáknak adományozta, a kik az egész középkoron át bírták. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1350—56-ban a tihanyi apátság itteni birtokait a nyúlszigeti apáczák jobbágyai használták. 1448-ban már városi kiváltságai voltak. 1462-ben Igal polgárai országos vásárok tartására nyertek szabadalmakat Mátyás királytól. Ekkor a város környékén fekvő erdőben már fennállott a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt minorita monostora. 1536-ban *Török* Bálint, 1550-ben *Dersfi* Farkas volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári adólajstromba Igal város 25 házzal van felvéve. 1573—75-ben 30, 1580-ban pedig csak 19 adóköteles házát írták össze. Egy 1701—1703 táján kelt összeírás szerint gróf *Batthyány* Ádám országbíró volt a földesura 1715-ben 34 magyar háztartást írtak benne össze. 1849-ig a Batthyány családé volt, a mikor gróf Batthyány Kázmér birtokait a cs. kir. kincstár foglalta le. 1856-ban is még a kincstáré volt. Jelenleg Berger Antalnak és Józsefnek, továbbá a veszprémi püspökségnek van itt nagyobb birtoka. A község 1763 jan. 7-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1756-ban épült. Az 1856-iki kolerajárványnak nyolcz nap alatt 120-an estek áldozatul. A lakosok úri-kaszinót, hitelszövetkezetet, kath. olvasókört, iparoskört, polgári olvasókört és járási takarékpénztárt tartanak fenn; de van itt egy gőzmalom és egy drótkerítésgyár is. A községhez tartozik: Dada-puszta és Igali-puszta. *Dada-puszta* a középkorban falu volt, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1715-ben a gróf Batthyány család és *Csák* Mihály özvegye szül. *Bakó* Erzsébet, bírta. 1856. óta a veszprémi püspökségé. *Igali-puszta* őrgróf *Pallavicini* Ede birtoka volt. Most Berger Antalé és fia: Józsefé. Igal környékén feküdt a középkorban *Oszlár*, mely 1229-ben *Azalar* alakban fordul elő. A székesfehérvári káptalané, a nyúlszigeti apáczáké és a budai káptalané volt. 1275-ben már részben nemesi birtok. 1450 és 1481. években pusztaként szerepel.

Iharos. *Iharos.* A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 205, lakosaié 1225, a kik közül 905 róm. kath. és 320 református. Postája és távírója Iharosberény, vasúti állomása Csurgó és Nagykanizsa. 1344-ben Iharus, 1420-ban Hyharus alakban szerepel. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is. 1373—1469. években a *Kanizsai* család birtoka; de közben, 1434—35-ben, a nagymártoni grófoknak is voltak itt birtokaik. 1462-ben a Kanizsaiak itteni birtokaikat *Polyáni* (Polányi) Tamás vasmegyei alispánnak és sárvári várnagynak zálogosították el. 1536-ban és 1550-ben *Nádasdy* Tamás volt a földesura. 1598—99-ben Kanizsa várához tartozott. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint ekkor csak 7 házból állott. 1626—27-ben *Ráttky* Menyhért volt a földesura. 1715-ben 8 háztartást írtak benne össze. 1715-ben a *Kisfaludy* családé volt, 1726—33-ban *Inkey* Jánosé. Ettől kezdve az Inkey család bírta és most báró Inkey Pálé, kinek itt kényelmes, emeletes kastélya van, melyet Inkey Lajos 1860-ban építtetett. A róm. kath. templom 1825-ben épült. A templomnak Inkey Antalné 1827-ben ezüsttel hímzett miseruhákat adományozott. Az Inkey-féle uradalomnak gőzmalma is van itt. A községhez tartozik: Kanizsaberek-puszta.

Iharosberény. *Iharosberény.* Magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 240, lakosaié 1946, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Csurgó és Nagykanizsa. Eredetileg királyi birtok volt. IV. Béla király 1264-ben az itteni vendégek javára kiadott szabadalomlevelében

ıeghagyta, hogy évenként egyszer a segösdi ispánnak ebédet és vacsorát tartozak adni. 1268-ban Mária királyné visszaadta Iharos fiának, Györgynek, a helyséet, a melyet György egyezség következtében a királyné berényi népeinek átengeett. Az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1373—1481 özött a Kanizsai család birtoka. A XV. század második felében a Laki *Thúz* saládé. 1484—1500. években Lak (a mai Öreglak) tartozékai között sorolják fel. .z 1536. évi adólajstromban *Nagh Beren* alakban fordul elő. 1550-ben *Nádasdy* 'amás, 1598—99-ben *Török* István és *Gerery* Bertalan voltak a földesurai. 1626—27. vekben pedig *Ráttky* Menyhért birtokában találjuk. Az 1660. évi pannonhalmi ézsmaváltságjegyzékben *Sárkány* Miklósné jószágaként szerepel. 1715-ben a *Kisıludy* családé volt és ez évben 29 háztartását írták össze. 1726-tól az *Inkey* család az ura és jelenleg is báró Inkey Józsefnek van itt a legnagyobb birtoka s szép kastélya, melyet Inkey Gáspár 1750-ben építtetett. A kastélyban kb. 5000 ötetes könyvtár van, családi levéltár, szép Biedermeyer-bútorok, Deák Ferencz ıragványai, báró Eötvös József karosszéke, sok Alt-Wien porczellán, több értées, régi festmény és családi képek. 1800 decz. 19-én a helység országos vásárok ırtására nyert szabadalmat. Az ág. ev. templom 1833-ban épült. Van itt fogyaszısi és értékesítőszövetkezet, hitelszövetkezet, kaszinó, gazdakör és tejszövetkezet. község határához tartozó Nagyvárihegyen, báró Inkey József birtokán, egy ıtalmas, mesterségesen hányt domb (valószínűleg őskori halom) látható, melynek tejére id. báró Inkey József 1896-ban millennáris emlékoszlopot állíttatott. A kisıri erdőben ugyanilyen kisebb őrhalom van. A községhez tartozik: Gánna-, Pád- és uskós-puszta és István-major. *Pád-puszta* helyén feküdt a középkorban *Páld* falu, ely 1411-ben Pald, 1425-ben Paald alakban fordul elő. Eredetileg a *Kanizsai* család birtoka. 1425-ben a Kanizsaiak a szentpéteri pálosoknak adták. 1477-ben pálosok itt egy malmot is kaptak Szenterzsébeti *Forster* Györgytől. 1550-ben *'ádasdy* Tamásé volt. 1726—33-ban puszta és Inkey János birtoka. Ettől kezdve : Inkey család bírja.

Inke. Csurgói járási magyar kisközség, körjegyzőséggel Házainak száma 298, Inke. kosaié 2141, a kik közül 1153 róm. kath. 868 ref. és 100 ág. ev. vallású. ɔstája helyben van, távírója, Iharosberény, vasúti állomása Böhönye és Nagyınizsa. Már az Árpád-házi királyok korában megvolt. Első ízben 1278-ból van la okleveles adatunk. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is, tehát ár ekkor is egyházas hely volt. 1341-ben egy részét a *Guth-Keled*-nembeli *Felsőendvai* Miklós fia, Miklós, vette zálogba. 1406-ban és 1418-ban a *Pécz*-nembeli *erzenczei* Lóránt fia, György, nyerte adományul. 1409-ben a szentpéteri pálosok kaptak egyes birtokrészeket. 1471-ben Berzenczei György fia, Sandrin, egy részét :erdahelyi *Nagy* Tamásnak zálogosította el. 1473-ban Berzenczei *Lorántfi* Márn tart Inke részeihez jogot. 1484-ben *Szobi* Péter fia Mihály itteni birtokait *atthyány* Boldizsár kőszegi kapitánynak és Gerebeni *Hermanfi* Lászlónak zálosította el. A helységhez tartozó Inke-pusztát Tolnai *Bornemisza* János alkincsrtó nyerte adományul. 1536-ban a Berzenczei *Lóránth* család volt a földesura, ı50-ben *Nagy* Máté özvegye, 1583-ban Lóránth Mihály és Farkas, majd 1598—)-ben Lóránth Ferencz. Az 1565—66. évi török kincstári fejadólajstrom szerint) házból, 1571-ben pedig 8 házból állott. Előfordul az 1660. évi dézsmaváltgjegyzékben is, több köznemescsalád birtokaként. Egy 1701—1703. években szült összeírás szerint *Szegedy* Pál alispán birtoka volt, 1715-ben azonban részn *Inkey* János légrádi kapitányé, de ekkor csak 5 háztartást írtak benne össze. '27. évi szept. hó 12-én Mező-Szegedi Szegedy Antal, Ferencz és László nyer: reá adományt III. Károly királytól. 1733—1757-től mindvégig a Szegedyek ltak az urai. Szegedy Károly halála után (1859), a család itteni birtokai, báró *egedy-Ensch* Imrére szállottak, a ki a család régi kúriáját 1860-ban kibővítte. Tőle fia, báró Szegedy-Ensch Károly, majd ennek testvére, Sándor, örökölte családi birtokokkal együtt, melyeket 1912-ben herczeg *Hohenlohe* Keresztélynek ott el, a kastély azonban báró Szegedy-Ensch Sándor özvegyéé maradt. Van gazdag exotikus fegyvergyűjtemény, régi, értékes bútorok, berakott mívű szekıyek a XVIII. századból, remek Alt-Wien, biscuit-szobrok, meisseni és Alt-Wien rczellánok, empire-vázák, angol és franczia metszetek, értékes szőnyegek, gazg pénzgyűjtemény és kb. 6000 kötetes könyvtár. A határban, az ú. n. Alivár lyén, földhányás alkalmával, egy érdekes vasládát találtak, festett oldalakkal, ly most a kastélyban van. Ugyancsak a határban kő- és bronzkori leletek is

kerültek felszínre. Az itteni református templom 1838—40. években épült. Az egyház egy úrasztali kelyhet és egy aranytányért őriz 1792-ből. Most épült itt fel az új róm. kath. templom is. Van itt kaszinó és hitelszövetkezet. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Csőd-puszta, Darvas-puszta, Inkelepled, Alivár (azelőtt Aligvár), Rinya-puszta, Téglaszín-tanya. *Csőd-puszta* 1835-ben a Szegedy családé volt. — *Inkelepled* helyén a középkorban *Lepled* falu feküdt, a melyről 1269-ben van első ízben adatunk. 1406-ban a Pécz-nembeli Berzenczei Lórántfi György nyerte adományul. 1488-ban Berzenczei Lóránth Márton tart hozzá jogot. Az 1550. évi adólajstrom szerint már teljesen el volt hagyatva. 1701—1703 táján puszta és Szegedy Pál alispán birtoka. 1726-ban Inkey Jánosé, de 1733-ban Szegedy Ferencz birtokában találjuk. Ettől kezdve Inke sorsában osztozott.

Inkeyantalfa. *Inkeyantalfa* (azelőtt Antalfalu). A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 75, lakosaié 852, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Inke, távírója Iharosberény, vasúti állomása Böhönye. Ezt a helységet *Inkey* Antal, Iharos község földesura, az 1835—1848. években telepítette. Jelenleg báró Inkey Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik Fazekas-Dencs (azelőtt Nagy-Dencs és Felsődencs), Alsóágazás, Felsőágazás és Jolánta-puszta. *Fazekas-Dencs* a középkorban falu volt, mely már az Árpád-házi királyok korában fennállott. 1284-ben a segösdi kerülethez tartozott. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is, tehát akkor már plebániája is volt. 1477-ben *Véssei* Miklós volt a földesura. Az 1554—1571. évi török kincstári adólajstromokban *Farkas-Dencs* alakban fordul elő. 1554-ben csak egy, 1565—66-ban 8, 1571-ben 7 házát vették fel. 1598—99-ben Kanizsa várához tartozott. Az 1660. évi tizedváltságjegyzékben *Sárkány* Miklós jószágai között sorolják fel. Később puszta és az Inkey család birtokába került.

Istvándi. *Istvándi.* A pécs—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 238, lakosaié 1193, a kik nagyobbrészt reformátusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Darány. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Ekkor tehát már egyházas hely volt. 1421-ben Isthuandy alakban van említve. 1536-ban *Sulyok* György pécsi püspök volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 21, 1565—66-ban 26, 1571-ben 48 házból állott. 1598—99-ben a veszprémi püspöké volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Pethő* László jószágaként szerepel. Az 1664. évi téli hadjárat folyamán gróf Zrinyi Miklós, a költő, 27 ezer főből álló hada, Barcs felégetése után, Szigetvár felé vonultában, itt egy éjjelre tábort ütött. 1692-ben *Király* Ferencz birtokában találjuk. 1715-ben 27 háztartását írták össze. 1715-ben a gróf Csáky család birtokában találjuk. 1726-ban a herczeg *Esterházyaké* és jelenleg is herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtoka. 1778 jan. 31-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A református templom az ősi plebániatemplom helyén épült, 1640-ben. Az ősi kéttornyú plebániatemplomot a szigetvári basa lebonttatta és a várfalak építéséhez használta fel. A lakosok ifjúsági kört, fogyasztási és értékesítő-szövetkezetet tartanak fenn, herczeg Esterházy Miklósnak pedig téglagyára, *Elekes* Istvánnak meg egy nyersolajmotoros malma van itt. A határbeli Törökúti-dűlőn vonult el a török hódoltság alatt a babocsai és a szigetvári várak között épített hadiút. A községhez tartozik: a Tetővári-puszta és a Csillag-csárda, mely jelenleg erdészlak.

Jákó. *Jákó.* A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 96, lakosaié 830, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1438-ban Albert király *Hetesi* János itteni birtokait Guthi *Ország* Mihálynak és Jánosnak adta. 1526-ban II. Lajos király a helység egy részét *Perneszi* Ferencznek és általa testvéreinek, Péternek és Balázsnak, adományozza. 1536-ban *Wárday* Tamás, *Ipoltfi* János, *Perneszi* János, *Derecskei* Pál, *Fajszi* János és *Onori* László özvegye, 1550-ben Perneszi Ferencz, *Magyar* Bálint, *Wérthessy* János, Wárday Zsigmond, *Alya* Máté, *Derecskei* Pál, 1598—99-ben Perneszi András és *Regethey* Gáspár voltak a földesurai. 1560-ban Perneszi Farkas adományt nyer I. Ferdinánd királytól itteni birtokaira. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 6, 1571-ben pedig 5 házból állott. 1672-ben *Csepely* György megvette Perneszi János itteni birtokait, 1678-ban pedig Perneszi Ferencz itteni birtokrészeit Csepely György özvegyének, született *Lábody* Katalinnak, idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, voltak a földesurai. 1715-ben 5 háztartást írtak benne össze. 1726—1733-ban

Felsőmocsolád. – Kacskovics Zoltán kuriája.

Felsőzsitfa. — Véssey Lajos kastélya, Szöcsény pusztán.

Geszti — Halmos Imre úrilaka.

Görgeteg. — Gróf Széchenyi Aladár úrilaka, Rinyatamási pusztán

Gyugy. — Kacskovics Mihály úrilaka, Béndek pusztán.

Gyugy. — Kacskovics Kálmán dr. kuriája.

felerészben a Perneszi, felerészben pedig a *Thulmon* családé volt. 1776-ban *Tallián* Ádám özvegye, *Rosty* Ferencz, báró *Révay*. a *Pálffy*-örökösök, *Pados* János, a *Nagy*, a *Terstyánszky* és a báró *Calisius* családok voltak itt birtokosok. 1835-ben a Vizeki Tallián család, továbbá *Csépán* Antal és József. Jelenleg Rónaszéki *Trux* Hugóné, szül. *Kacskovics* Margitnak és *Biró* Sándornak van itt nagyobb birtoka. A községbeli kúriák közül kettőt Csépán József és Antal építtettek a XIX. század negyvenes éveiben. Egyet *Hegedüs* József a XIX. század közepén és egy úrilakot *Marton* Lajos 1905-ben. A református templom 1856-ban épült. A lakosok hitelszövetkezetet és kisgazdakört tartanak fenn. A községhez tartozik: Cserebók-puszta, Jajgató-puszta és *József-major* (azelőtt *Nagysár-puszta*). Ennek a helyén fekhetett a középkorban *Pap-Sára*, melyről 1435—38-ból vannak adataink. 1435-ben Hetesi János birtoka, 1438-ban Guthi Ország Mihály és János nyerte adományul. A község határában sok őskori lelet fordul elő.

Jut. A Sió-csatorna mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 84, lakosaié 451, a kik leginkább reformátusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1302-ben még csak pusztaként (possessio Jwth) fordul elő. 1335-ben a váczi egyháznak voltak itt birtokai. 1356-ban és 1378-ban már régi hetivásárait említik az oklevelek, a mely kiváltságában 1378-ban Nagy Lajos király újból megerősíti a helységet. 1407-ben a *Marczaliak* birtokába került. Marczali János 1455-ben kelt végrendeletében a helységet a toldii pálosoknak hagyományozza. 1460-ban a *Berzenczeiek*, vagy másként a Berzenczei *Lorántfiak*, 1461-ben pedig Keményfalvi *Török Ambrus* vette zálogba a Marczali család itteni birtokait. 1467-ben Enyingi Török Péteré volt. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul. 1536-ban *Pekry* Lajos volt a földesura. Az 1571—1582. évi török kincstári adólajstromban *Jud* alakban fordul elő, 25 házzal. 1677-ben gróf *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1715-ben 9 háztartást írtak benne össze. Egy 1710 előtti összeírás szerint még a gróf Széchenyieké, volt, 1715-ben azonban már a *Bogyay* családé. 1733-ban a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott. 1767-ben ismét gróf Széchenyi Zsigmondé volt. Ettől kezdve a gróf Széchenyi család volt a földesura. A református templom 1830-ban épült. A községhez tartozik: Jut-puszta. Jut.

Juta. Kaposvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 136, lakosaié 995, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Hetes, távírója és vasúti állomása Kaposfüred. 1284-ben még csak pusztaként szerepel. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. 1446-ban *Marczali* Imrét, Jánost, Györgyöt és Istvánt, úgyszintén néhai *Zákányi* László leányait iktatták a helység birtokába. 1481-ben a szerdahelyi pálosok kapnak itt részeket *Wárday* Mihálytól. 1536-ban Wárday Tamás, Wárday Simon özvegye. *Horváth* János, *Donáth* János és mások, 1550-ben Wárday Zsigmond, *Zalay* Kelemen, 1598—99-ben pedig *Nagy* Istvánné voltak a földesurai. 1715-ben 9 háztartását írták össze. 1715-ben a gróf *Batthyány* családé volt, mely 1849-ig volt a földesura: de e birtokait a szabadságharcz leveretése után lefoglalták s azok sokáig a cs. kir. kincstár kezelése alatt állottak. Jelenleg *Márffy* Emilnek és gróf *Pergen* Johannának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1782-ben épült. *Nagy* János itteni kántortanítót, a ki az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a népnek a kormány hirdetményeit és nyilatkozatait felolvasta, a szabadságharcz után elfogták és agyonlövették. A községhez tartozik: Alsó-major és Rózsa-major. Juta.

Kadarkút. A barcsi helyiérdekű vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 381, lakosaié 2063 s közülök 789 róm. kath., 1165 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1358-ban *Kadarcuch*, 1364-ben *Kadarkutha* alakban említik az oklevelek. Az 1358—64. években az Alsólendvai *Bánfi* család birtoka. Vámjának részei 1383-ban a pannonhalmi apátságot illették. A XV. század elején a Héder-nembeli *Tamásiak* birtokába jutott. 1448-ban a helység egyes részeit a Tamásiaktól az Alsólendvai Bánfiak bírták zálogban. 1462-ben a Bánfiak az ő részüket *Csapi* Andrásnak vetették zálogba. 1470-ben a Mesztegnyei *Szerecseny* családnak is voltak itt részbirtokai. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Fajszi* Ferencz és *Sulyok* Balázs, 1550-ben *Mérey* Mihály és *Alya* Mátyás, 1598—99-ben pedig Mérey György és *Batthyány* Farkas voltak a földesurai. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a szigligeti vár tartozéka volt. 1692-ben *Simaházy* Ferencz volt itt birtokos. 1715-ben csak 22 háztartást írtak itt össze s ekkor a kincstáré és *Guary* Gáboré volt. 1726-ban kétharmadrészben a *Lengyel* és a Kadarkút.

Mérey családoké, egyharmadrészben pedig Guary Gáboré és *Póka* Miklósé. 1733-ban a Lengyel család, 1776-ben *Somssich* Antal, báró *Maithényi*, *Jankovics* özvegye, báró *Révay*, báró *Calisius*, Mérey József és Antal, *Gussits* Imre özvegye, *Spissich* Sándor özvegye: Fajszi *Ányos* Juliánna és *Szalay* özvegye voltak itt birtokosok. Utolsó földesurai gróf Somssich József, Spissich Lajos, báró Maithényi József, *Vasdényey* Béla, Felsőeőri Nagy Ákos és Márton voltak. Jelenleg *Márffy* Emilnek, *Vasdényey* Imrének és *Birg* Hermannak van itt nagyobb birtokuk. A református templom 1906-ban épült, a római katholikus pedig 1840-ben. A lakosok önkéntes tűzoltóegyesületet, polgári társaskört, ifjúsági kört, gazdakört, hitelszövetkezetet, segélyegyletet és sport-klubbot tartanak fenn. Az idetartozó Somogyszentimre-pusztán állami földmívesiskola van. Van a községben még gőztéglagyár, két gőzmalom és egy turfatelep. A gőztéglagyár Strauss Jakabé. A két gőzmalom Vasdényey Imréé, míg a turfatelep Birg Hermané. A községhez tartoznak még: Hodos-, Kenész-, Körmend- és Sáské-puszták. *Hodos*-puszta a középkorban falu volt, mely eredetileg a *Kápolnás-Visnyei*, másként *Hedrehi* családé volt. 1421-ben Zsigmond király Hedrehi László itteni birtokait a Héder-nembeli *Tamási* családnak adományozta. 1443—1446-ban *Hodosfew* (Hodosfő) alakban fordul elő s ekkor Hedrehely tartozékai között sorolják fel. A XV. század második felében, a Héder-nembeli Tamásiak kihalta után, az Alsó-Lendvai Bánfi család kezén találjuk. Az 1726—33. években a *Lengyel* és a *Mérey* családok pusztája volt. — *Kenész*-pusztának a középkorban *Kenéz* a neve. 1443—46-ban e helység részeit az Alsó-Lendvai Bánfiak bírják zálogban. 1460—62-ben *Csapi* András vette zálogba. 1726—1733-ban a Lengyel és a Mérey családoké. — A *Körmend*-puszta helyén feküdt hasonnevű helységről az adólajstromokban vannak adatok. 1536-ban *Horváthy* Gergely özvegye, 1550-ben *Dersfi* Farkas volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 2, 1571-ben pedig 5 házból állott. 1726—1733-ban szintén a Lengyel és a Mérey családoké volt. — *Somogyszentimre*-puszta helyén feküdt a középkorban Szentimre falu, a melyről 1397-ból van adatunk. 1550-ben *Dersfi* Farkasé és Alya Mátyásé volt. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint 4 házból állott. 1726-ban a Lengyel és a Mérey, 1733-ben a Lengyel, 1856-ban pedig a *Márffy* és a *Somssich* családoké volt és jelenleg is Márffy Emilé.

Kálmáncsa. *Kálmáncsa.* Barcsi járásban fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 158, lakosaié 1415, a kik r. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A helység középkori neve *Kálmán-Csehi, Kálmán-Király-Csehi* volt. E tájon a Győr-nembeli Mór mosoni ispán 1193-ban már birtokos. Maga a helység 1280-ban fordul elő első ízben, mint a segösdi kerülethez tartozó királyi birtok. Ekkor a Hahót-nembeli *Panyit* fia, Jakab, kapta Erzsébet királynétól, a királyné azonban néhány év mulva megfosztotta őt itteni birtokaitól, mire Panyit fia, Jakab, 1286-ban a helységre támadt és földig lerombolta. A királyné utóbb megbocsátott neki s 1288-ban visszaadta neki Csehit. 1298-ban III. Endre király megerősítette Jakab mestert Csehi birtokában. Később ismét a segösdi királyi uradalom tartozékai között szerepel. 1327-ben, midőn Károly Róbert király János cseh király leányát, Annát, fiának, Lászlónak, eljegyezte, nászajándékul Csehit kötötte le néki. 1395-ben, a magvaszakadt *Prodaviczi* Miks birtokaként, *Marczali* Dénes nyerte adományul. Ekkor már városi kiváltságokat élvezett. A Szent Szűz tiszteletére szentelt templomát 1455-ben, Mindenszentek tiszteletére szentelt templomát pedig 1480-ban említik. Marczali László és neje, *Báthori* Kató, 1474-ben kötött örökösödési szerződésben Báthori Istvánnak és testvéreinek vallották be, a kiket még ebben az évben itt be is iktattak. 1495-ben a Báthoriak nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1536-ban *Pekry* Lajos, 1550-ben Báthori András volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári fejadólajstrom szerint a város a következő részekből állott: Filep-utczai városrész 35 házzal, nagyutczai városrész 24 házzal, érsekutczai városrész 17 házzal, kisutczai városrész 10 házzal, Patacsi-utczai városrész 16 házzal, gyöngyösutczai városrész 10 házzal. 1565—66-ban 160, 1571-ben pedig 220 házat írtak benne össze. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint Szent-György várának tartozéka volt. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1715-ben már csak 13 háztartása volt. 1715—1726-ban gróf Széchenyi Zsigmond volt a földesura és jelenleg gróf Széchenyi István és László a birtokosa. A községbeli úrilakot gróf Széchenyi Imre 1891-ben építtette s ez most gróf Széchenyi Istváné. A református templom 1828-ban épült. A községhez

tartozik: Emlék-major, Lajosháza, Erdős-tanya (azelőtt Felsőmalom), Halastói-puszta (azelőtt Alsómalom).

Kapoly A siófok—kaposvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 195, lakosaié 1004, a kik róm. kath. és ev. ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka, de az 1267. évi pápai bulla szerint a tihanyi apátságnak is voltak itt birtokai. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is. 1337-ben *Keethkapul,* 1347-ben *Egyházaskapoly*, 1400-ban *Kápolnáskapoly* helységekről emlékeznek meg az oklevelek. Az utóbbinak a részeit Zsigmond király *Osztopáni* Bálintnak és Péternek adományozta. Egyik Kapoly 1460-ban *Ugron* Imre birtoka. 1488-ban *Bálványosi* Györgynek Egyházas és Kápolnás helységekben levő birtokait *Nagylucsei* Orbán egri püspök és testvérei, továbbá Endrédi *Somogyi* Bernát nyerik adományul. 1488—89-ben *Bocskai* Jakabnak is voltak itt birtokai. Kápolnás-Kapolyt 1512-ben *Perneszi* Pál fia, Imre, nyerte adományul II. Ulászló királytól. 1536-ban Kápolnás-Kapolynak *Baronyay* Máté, Ewleweldy (*Öleveldi*) László, Perneszi István özvegye, Perneszi Egyed és Imre, Egyházas-Kapolynak pedig Ugron Bernát és Pál, Perneszi Imre, a veszprémi püspök, *Kys* Mihály és Baronyay Máté voltak a földesurai. Az 1557. évi adólajstrom szerint mindkét Kapoly a Perneszi nemeseké volt. 1577-ben Perneszi András felsőlendvai várnagy nyerte adományul Rudolf királytól. 1583-ban Kápolnás-Kapoly Perneszi Andrásé, Egyházas-Kapoly a veszprémi püspökségé. 1598—99-ben Nagykapoly a tihanyi várhoz tartozott. Az 1609. évi urbarium szerint Nagykapolyon 10 jobbágy lakott. 1612-ben Zala vármegye törvényszéke Nagykapolyt, Lullyát, Felsőendrédet és Alsóendrédet Tóti *Lengyel* Jánosnak ítélte oda. 1645-ben Nagykapoly a tihanyi apátsághoz tartozott. 1660-ban mindkét Kapoly a Pernesziéké volt. 1665-ben Perneszi János Kis-Kapoly helységben fekvő jószágait *Szabó* Jánosnak idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna voltak a földesurai. 1715-ben 6 háztartását írták össze és ekkor *Babócsay* Ferencz özvegye, született Perneszi Anna Julianna, volt a földesura. 1733-ban fele a Perneszi családé, fele pedig a tihanyi apátságé volt. 1776-ban *Tallián* Gábor örökösei, Tallián Antal, *Horváth* József, *Nagy* özvegye, *Terstyánszky* özvegye, *Forintos* özvegye és *Farkas* János voltak itt birtokosok. 1848 előtt a tihanyi apátság, a Tallián és a *Csapody* családok, jelenleg pedig csak a tihanyi apátság. A róm. kath. templom a XIV. században épült, de 1785-ben megújították. A református templom 1830-ban épült. 1855-ben itt hatvanan haltak meg kolerában. A községhez tartozik: Böcscsehegy, továbbá Kapolyi-puszta és Simon-major. A *Kapolyi-puszta* helyén fekhetett a középkorban Kápolnás, vagy másként Nagy-Kapoly. Az 1573—74. évi adólajstrom szerint Egyházas-Kapoly 20, Kápolnás, vagy másként Nagy-Kapoly 28 házból állott. 1580-ban már csak 16 házát írták össze. A XVII. század második felében elpusztult. Kapoly.

Kaposfüred. Kaposvártól éjszakra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 182, lakosaié 1485, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Toponár, távírója és vasúti állomása helyben van. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor már plebániája is volt. 1485-ben az Enyingi *Török* család volt a földesura. 1550-ben *Szörényi* Jánosé. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint a *Bakács* család jószága volt. Egy 1710 előtt kelt összeírásban a *Csoknyay* család jószágaként szerepel. 1715-ben csak 8 háztartást írtak benne össze. Ekkor Csoknyay Sándor, 1726-ban özvegy Bakacs Lukácsné, szül. Csoknyay Éva, 1767-ben pedig *Rosty* László volt a földesura. 1776-ban már a herczeg *Esterházy* család birtokában találjuk, melynek tagjai mindvégig bírták és jelenleg is herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtoka, melyet a Mezőgazdasági-Ipar részvénytársaság bír bérben. A község temploma még a középkorból való. 1756-ban azonban átalakították, 1885-ben megnagyobbították, 1889-ben pedig új toronynyal, szentélylyel és sekrestyével látták el. 1848 év őszén Jellasich hada vonult át a helységen. 1872 aug. 26-án a helység ötödrésze hamvadt el. A községhez tartozik: Körtvélyes-puszta és Bánkuta-puszta. Kaposfüred.

Kaposgyarmat (azelőtt csak Gyarmat). Kaposvártól délkeletre, a szigetvár—kaposvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 37, lakosaié 279, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Gálosfa, vasúti állomása helyben van. 1296-ban a Győr-nembeli I. Ders fia, Ders, vásárolta meg. Az 1346. évi osztály alkalmával a Szerdahelyi *Dersfi* család ősei nyerték. 1375-ben Kaposgyarmat.

a Szerdahelyi Dersfiakat iktatták a helység birtokába. 1425-ben Szerdahelyi *Csepel* János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi Dersfi Márton, a zseliczszentjakabi apátsággal szemben, jogot tartanak e helységre. 1454-ben *Dancsfi* Pál itteni részbirtokait *Somi* Mihálynak vetette zálogba. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint *Imrefy* Farkasné jószága volt. 1715-ben csak 3 háztartást találtak benne s ekkor gróf *Esterházy* József birtoka. 1726-ban már a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott egész a mai napig. A községhez tartozik: *Vörösalma*-puszta, mely 1375-ben possessio Veresalma alakban fordul elő, a mikor a Szerdahelyi Dersfiakat iktatják birtokába. 1454-ben Szerdahelyi Dancs Pálé volt, a ki Somi Mihálynak és Demeternek vetette zálogba. 1726 óta a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik.

Kaposhomok. *Kaposhomok* (azelőtt csak Homok). A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 106, lakosaié 602, a kik vegyesen magyarok és németajkúak s leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Taszár. Első ízben az 1332—35. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő: *Humak*, *Homag* és *Hunak* alakban. 1757—1776-ban a székesfehérvári custodiatus birtoka volt. 1807-ben a kegyes tanítórend nyerte adományul, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1873-ban épült. A községhez tartozik: Somhegy-puszta.

Kaposkeresztúr. *Kaposkeresztúr.* Kaposvártól délkeletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 185, lakosaié 883, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bátė. E helység alkalmasint azonos azzal a *Szent-Kereszt* nevű községgel, mely a középkorban a pannonhalmi apátság birtoka volt. Első ízben 1328-ban említik az oklevelek s ekkor a zseliczszentjakabi apát és a *Dersfiak* nyerték cserébe a pannonhalmi apáttól, 1364-ben azonban visszakerült a pannonhalmi apátság birtokába. Siegfried pannonhalmi apát különben 1358-ban azt állította, hogy még Szent István király adománya alapján került az apátság birtokába. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Az 1463-ban szereplő *Keresztúri* Pál tolnavármegyei királyi ember innen származott. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzékben Csobáncz várához tartozó jószágként fordul elő. Egy 1700—1702. évekből való összeírás szerint az egyik Keresztúr a *Balogh* család birtoka, a másik pedig *Jankovics* Istváné volt. 1715-ben csak 7 háztartást írtak benne össze és ekkor Jankovics István birtoka. 1726-ban a fele Jankovics Istváné, fele pedig *Csoknyay* Péteré és *Ansfelder* Pálé. 1733-ban a fele Jankovics Istváné, fele pedig Gyulai *Gaal* Gáboré, 1757-ben *Niczky* Kristófé és Gaal Gáboré volt, 1776-ban azonban az egész helység a gróf Niczky családé volt. A XIX. század első felében gróf *Hugonnay* Hugó volt a földesura, a kinek a birtokai 1848 után Gyulai Gaal István kezére kerültek. Jelenleg özvegy *Kund* Béláné, szül. Gyulai Gaal Irmának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1911-ben épült. A régi temető helyén állítólag egy kolostor állott, mely a vöröskeresztes barátoké volt. 1843-ban majdnem az egész község leégett. A határhoz tartozó Ráczmező helyén hajdan ráczok tartózkodtak. A „Zsidóhalál"-dűlő onnan vette nevét, hogy e tájon egy Dancs nevű csikós egy bonyhádi kosaras zsidót meggyilkolt. A községhez tartozik: Rákó-puszta, Tekes-puszta és Pusztamező-telep. *Rákó-puszta* azelőtt *Hugomér* név alatt volt ismeretes. 1835-ben még önálló jobbágyfalu volt, 130 lakossal s ekkor a herczeg *Esterházy* család volt a földesura. 1856-ban Gyulai Gaal Istváné. — *Tékes-puszta* 1701—1703-ban Balogh András, 1726-ban Jankovics István, Csoknyay Péter és Ansfelder Pál birtoka.

Kaposmérő. *Kaposmérő.* A Kapos-csatorna mentén fekvő magyar kisközség. Körjegyzőséggel. Házainak száma 229, lakosaié 1426, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Ekkor már egyházas hely volt. 1446-ban néhai *Mérey* László itteni birtokai fölött a *Szákosfalvi*, a Mérei *Kalacsa* és a *Fecske* családok egyezkednek. 1448-ban Osztopáni *Perneszi* Pált iktatják a birtokába, *Hunyadi* János kormányzó 1447. évi adománylevele alapján. 1449-ben az Osztopáni Pernesziek Mérey László itteni birtokaihoz tartanak jogot. 1453-ban V. László király adománylevelet állított ki *Osztopáni* Pál alnádor részére, az itteni birtokaira. 1475-ben a Mérey család új adományt nyer a helységre. 1482-ben *Korotnai* János, Szakácskölkedi *Szöllős* Aniántól kapott itt részeket. 1490-ben néhai Mérei *Virágos* János itteni birtokait Perneszi Imre, továbbá *Poki* Péter és Antal királyi udvarnokok nyerik adományul. 1526-ban a helység egy részét Perneszi Ferencz, vala-

mint testvérei, Péter és Balázs, nyerték adományul II. Lajos királytól. 1536-ban Mérey Mihály és Perneszi Ferencz, 1550-ben csak Mérey Mihály volt a földesura. 1560-ban Ferdinánd király Perneszi Farkasnak adományozta. 1598—99-ben Perneszi Andrásé volt. 1612-ben Perneszi György és másfelől János fiai, István, Ferencz és Pál, voltak itt birtokosok. 1669-ben Perneszi János itteni birtokait *Csepely* Györgynek idegenítette el. 1678-ban Csepely György özvegye Perneszi Ferencz birtokait vásárolta meg. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, voltak itt birtokosok. 1715-ben 8 háztartást írtak benne össze. 1726—1733-ban a Perneszi család, 1776-ben *Tallián* Ádám özvegye, a *Nagy*, a *Csapody*, a *Rosty*, a *Forintos* és a *Horváth* családok voltak itt birtokosok, 1780-ban a *Zeke*, *Bajáky*, Nagy, *Baranyay*, *Jeszenszky*, Rosty családok és Tallián Ádám, 1842-ben pedig Alsószilvágyi *Gaal* Alajos, Nemeskéri *Kiss* Gábor és Lajos, Rosty Mária és a Mérey család. Jelenleg Gaal Jánosnak és Kovács-Sebestény Gyulának van itt nagyobb birtoka. A községbeli kúriák közül az egyiket Nemeskéri Kiss Gábor építtette az 1830-as években s ez jelenleg *Kovács*-Sebestény Gyuláé, a másik pedig Gaal Jánosé. A róm. kath. templom 1785-ben, a református 1906-ban épült. Van itt hitelszövetkezet, egy gőztégla és egy cserépgyár. A községhez tartozik: Tokaj-puszta, Csoportos-tanya, Ebédvesztő-puszta, Gyula-puszta és Kaposmérői szőlőhegy. *Tokaj-puszta* a középkorban falu volt, melynek Szent László tiszteletére szentelt templomát 1309-ben említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1309-ben a *Tokaji*, 1447-ben a *Szákosfalvi*, 1448-ban az Osztopáni *Perneszi* családok voltak itt birtokosok. 1448—1526-ban Mére (Kaposmérő) sorsában osztozott. 1550-ben Perneszi Ferencz volt a földesura. 1665-ben Perneszi János itteni birtokait Csepely Györgynek idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmondé volt. 1726—1733-ban puszta és a Perneszi családé.

Kapospula (azelőtt csak Pula). A Kapos-csatorna mentén, Tolna vármegye határánál fekvő magyar kisközség. Házainak száma 116, lakosaié 717, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Attala, távírója és vasúti állomása Dombóvár. A XV. század második felében a Laki *Thúz* család birtoka; 1484—1500 között Lak tartozékai között szerepel. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékbe 30 adóköteles házzal van felvéve, de az 1573—74-ikibe csak 10 házzal, míg 1715-ben már csak 6 háztartását írták össze s ekkor gróf *Esterházy* Józsefé volt. 1726-tól a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. Idetartozik: Kapospulai-puszta is. **Kapospula.**

Kaposszentbenedek (azelőtt csak Szent-Benedek). A kaposvár—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 122, lakosaié 581, a kik közül 125 róm. kath. és 451 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Bárdibükk. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1421-ben új adományul nyerik a *Gereczi* család tagjai Zsigmond királytól. 1492-ben a Gereczik az őseiktől alapitott benczés prépostság kegyúri jogát kapják újra a királytól. 1507-ben csak részben a Gereczi családé. Az 1536. évi adólajstrom két ilynevű helységet sorol fel s az egyik *Szentbenedeki* Bálinté. 1550-ben Szentbenedek és Patha *Dersfi* Farkasé, 1598—99-ben Gerechy Bertalané. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint 20 házból állott. Egy 1701—1703 táján kelt összeírás szerint a *Nádasdy* család volt a földesura. 1715-ben 19 háztartást írtak össze benne s ekkor a Szent Benedekről nevezett kaposfői prépostság birtoka. A róm. kath. plébánia 1778-ban már fennállott. A református templom 1825-ben épült. A község határában emelkedő Baráthegyen állott a középkorban a Gereczi családtól alapított és már említett Benedek rendű monostor, mely a XVI. század közepén pusztult el. A határ egy része a *Marófa*-dűlő nevet viseli. Itt feküdt hajdan *Márokfa* község, mely szinte a hódoltság alatt pusztult el. — A községhez tartozik: *Kaposdada.* A Jeruzsálemi Szent János lovagrend itteni rendházáról 1244-től kezdve vannak okleveles adataink. 1267-ben a székesfehérvári rendház tartozékai között szerepel. 1335-ben e rendház főnöke bérbeadta. 1403-ban *Rupdi* János itteni birtokait *Szilva* Mihály és *Rúnyamelléki* István nyerik. 1443—1453-ban a Tamási *Vajdafiak* birtokában levő Kaposújvárhoz tartozott, 1453-ban azonban felerészben *Ujlaki* Miklósé volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a veszprémi püspöké. Az 1726. évi összeírásban az egyik Dada a veszprémi püspöké, a másik a *Lengyel* és a *Mérey* családoké volt. Az utóbbi 1767-ben jobbágyközség és a *Pulay* és a *Mérey* családok birtoka. 1776-ban Mérey Józsefé és Antalé, továbbá *Csák* Imreé, *Szily* Jusztináé, a *Gussits*, a *Spissich* családoké és *Vrancsics* ezredesé volt. **Kaposszentbenedek.**

Kaposszentjakab. *Kaposszentjakab* (azelőtt csak Szent Jakab). A budapest-fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 82, lakosaié 448, a kik róm. kath. vallásuak. Postája, távírója és vasúti állomása Kaposvár. Középkori neve *Zseliz-Szentjakab* volt, Szent Jakab tiszteletére szentelt benczés apátsággal, mely a község határában emelkedő Várhegyen épült, azon a helyen, a hol a hagyomány szerint Kupa vezér táborozott. A helység eredetileg a *Győr*-nemzetség birtoka volt, mely nemzetségnek mind a három ága már 1243-ban közösen bírta az itteni monostor kegyuraságát. A monostort a nemzetség őse, Atha nádorispán, építtette s a király jelenlétében, 1068-ban, szentelték fel. Erről a monostorról, illetőleg az apátságról 1234—1493. évek között kelt oklevelek emlékeznek meg. 1438-ban a Szerdahelyi *Dersfiak* is igényt tartottak a kegyuraságra. 1726-ban már puszta és a zselicz-szentjakabi apátságé. 1757—1776-ban ismét jobbágyfalu. 1835-ben a hozzátartozó Lakócsa, Tótujfalu, Szent-Borbás és Potony helységekkel együtt a kamara birtoka. Jelenleg herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtoka.

Kaposújlak. *Kaposújlak*. Kaposvár mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 92, lakosaié 559, kik közül 217 róm. kath. és 337 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Kaposmérő. Első ízben 1276-ból van okleveles adatunk a helységről. Az 1536. évi adólajstromban Wylak alakban fordul elő. 1598—99-ben *Tahy* István volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint Csobáncz várának tartozéka volt. 1678-ben *Jankovics* Péter itteni birtokait elzálogosította *Matulia* Péter kapronczai vajdának. 1715-ben 12 háztartást írtak benne össze s ekkor az *Igmándy* családé, 1726—1733-ban Jankovics Istváné volt. 1767-ben báró *Pongrácz* János özvegye, szül. Jankovics Krisztina, volt az ura. E házasság révén a falu a báró Pongrácz család birtokába került. Az utóbbitól 1824-ben gróf *Somssich* Pongrácz vette meg. 1849 aug. 29-én bekövetkezett halálával birtokai gróf Somssich Józsefre szállottak, a ki 1876-ban a Hetes-kaposujlaki családi elsőszülöttségi hitbizományt alapította, melynek jelenlegi haszonélvezője gróf Somssich Imre. A kastélyt gróf Somssich Pongrácz 1831-ben építtette, gróf Somssich József pedig 1885-ben megnagyobbíttatta. A kastély melletti tornyot gróf Somssich József építtette a hajdani ú. n. Ujlaky-vár tornyának az alapjára. A tornyon a következő feliratos kőtábla látható: sUper rUInas CastrI LaUrentII VjLaky ereXIt IosephVs eX CoMItIbVs In SárD. A kastélydombot sánczmaradványok övezik s e környéken Hunyadi Mátyás korabeli pénzeket, fegyvereket, sarkantyúkat és egy puskaporoshordót találtak. A hagyomány szerint a XV. század közepén Ujlaky Lőrincznek volt itt a vára, a mely a hódoltság alatt pusztult el. A kastélykertben van a szép családi kápolna, gróf Somssich Józseftől származó négy szép oltárképpel, és odébb egy erdőcskében a család díszes mauzoleuma, melyet gróf Somssich József 1876-ban építtetett. A nép ezt az egész területet Szarkavárnak nevezi. E tájon fekhetett *Szarkaberki* falu is, a melyet 1443-ban Kaposújvár tartozékai között sorolnak fel.

Karád. *Karád*. A tabi járásban fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 627, lakosaié 3798, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. A pannonhalmi apátság még 1135 táján nyert itt földeket András préposttól. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak voltak itt birtokai. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor tehát már plebániája is volt. 1390-ben királyi birtokként a lövöldi karthauziak kapták Zsigmond királytól cserében, más megyebeli birtokokért s bírták az egész XV. századon át. Az 1536. évi adólajstromban *Nagy-Karád* néven fordul elő, ekkor is a lövöldi perjel volt a földesura. A hódoltság alatt egy járás (nahie) székhelye lett. Az 1563. évi török kincstári fejadódefter szerint 30, 1574-ben 40, 1580-ban 34 házból állott. Az 1573—74. évi defterben *Kis-Karád* nevű helységet is találunk, 6 házzal. 1583-ban a lövöldi karthauzi monostor, 1598—99-ben a veszprémi püspökség volt a földesura. A törökök itt erődítvényt emeltek, melyről 1601-ből van első ízben adatunk. Az 1628—29. évi zsoldlajstrom szerint az itteni erősség őrsége 12 musztahfizből (gyalog), 6 topcsiból (tüzér), 11 ulufedzsiből (lovas) és 17 martalószból (rácz határőr) állott. Az 1660. évi pannonhalmi tizedváltságjegyzék szerint a veszprémi püspökség volt a földesura és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka. A község 1817 okt. 10-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községbeli úrilakok közül három a veszprémi püspökség bérlőinek a lakása. A jelenlegi községházát és jegyzői lakot *Kopácsy* József veszprémi püspök 1825—38-ban építtette a saját használatára. A róm. kath. templom 1744-ben épült. Van a községben takarékpénztár, segélyegylet, önkéntes

tűzoltóegyesület, kaszinó, iparos olvasókör és egy gőzmalom. A községhez tartoznak: Fehéregyháza-, Kér-, Nagy- és Kistoldi-, Ráknyi-, Kisráknyi-, Ölyvös- és Tekenyős-puszták, továbbá Borsi-, Csiszár-, Fáncsi-, Hosszú- és Kenészhegy. *Fehéregyháza*-puszta a középkorban falu volt, mely első ízben a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. Előfordul az 1332—37. pápai tizedjegyzékben is. 1390-ben Karádhoz tartozott. Az 1536., 1598—99. évi adólajstrom a veszprémi püspökség birtokának mondja. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint 8 házból állott. 1626-ban és 1726-ban a veszprémi püspöké. Ettől kezdve Karád sorsában osztozott. — *Kér-puszta* 1341-ben királyi birtok. 1390—1583-ban a lövöldi karthauziaké. Az 1583. évi adólajstromban *Kery*, az 1536. évi adólajstromban és az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Királykéri* néven fordul elő. 1733-ban is a veszprémi püspökség birtoka. — *Nagytoldi-puszta* 1229-ben *Villa Told* alakban fordul elő s ekkor a székesfehérvári káptalané. 1418-ban Szent Márton tiszteletére szentelt páloskolostora már fennállott. *Margulit* Alfréd püspöki bérlő háza a kolostor alapján és köveiből épült. Az 1536. évi adólajstromban előforduló *Kistold* a székesfehérvári prépost birtoka. Az 1580. évi török kincstári adólajstromba *Told* 12 házzal van felvéve. 1726—33-ban a veszprémi püspökségé. — *Kenészhegy*-puszta 1835-ben a *Spissich* családé volt. *Ölyvös*-puszta már 1229-ben előfordul a székesfehérvári káptalan birtokaként. Albeus mester esztergomi kanonok 1237—1240-iki összeírása szerint a pannonhalmi apátságnak 5 szőlőmíves háza és egy eke földje volt itt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is egyházas helyként szerepel. 1390-ben és az 1536. évi adólajstromban két Ölyves falu fordul elő. 1598—99-ben a veszprémi püspökségé volt. A hódoltság után, 1726-tól kezdve, ismét a veszprémi püspökség birtoka. Karád határában, az ú. n. Kovásznai-dűlőn, feküdt a középkorban *Kovászna*, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szintén előfordul. Az 1536. évi adóösszeírásban *Koasznya* alakban találjuk. Nagykarád mellett.

Kára. Az igali járásban, Tolna vármegye határának közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 43, lakosaié 269, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Törökkopány, távírója Nágocs, vasúti állomása Bonnya. Már a tatárjárás előtti korszakban megvolt. 1138-ban a dömösi prépostságé, 1229-ben a székesfehérvári káptalané. 1294-ben még a somogyi várnak is voltak itt tartozékai. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1336-ban a pannonhalmi apátságnak is voltak itt jobbágyai. 1466-ban a pannonhalmi apátságé, 1489-ben *Szerdahelyi* István birtokai között sorolják fel, míg 1485-ben egy *Kiskara* nevű falu királyi birtokként szerepel. Az 1536. évi adólajstrom a pannonhalmi apátság, *Dereskei* Pál és *Ispán* András birtokának mondja. 1757-ben még puszta volt, 1767-ben azonban már jobbágyfaluként szerepel, ekkor és 1776-ban is a *Zichy* család nemesi ága bírta, az újabb korig. A községhez tartozik Paulina-puszta. Nem messze Kárától feküdt *Bogát* és *Méhes* község. Mind a kettő a pannonhalmi apátság faluja volt. Bogátról 1336-ból, Méhesről 1310-ből van adatunk. Kára.

Kastélyosdombó. Drávavölgyi magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 82, lakosaié 614, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredetileg királynéi birtok volt. Károly király 1323-ban *Zákány* comesnek, valamint fiainak, Conrádnak és Noénak, adományozta. Zsigmond király 1412 júl. 25-én ez adománylevelet *Dombai* Péter fia György és Dombai Konrád fia István kérelmére átírta és megerősítette. 1493-ban *Kornis* Mihályné, a ki Dombai leány volt, itteni birtokrészeit az Enyingi *Török* családnak adta el. 1506-ban néhai Dombai Dávidnak itteni birtokait II. Ulászló király eladományozta. A XVI. század első felében a helységben erődítvény is volt, melyet Török Bálint 1541-ben ostrom alá vett. Az 1550. évi adólajstrom szerint Dombó, Zádor és Gyöngyös földesurai *Walya* Bálint, *Maladen* János és Dombai János voltak. 1553-ban I. Ferdinánd Dombai Ferencz fiának, Jánosnak, Alsólendvai *Bánffy* István várnagyának, Dombó, Zádor, Tóti, Homok, Fok, Adorján, Apáti, Diós, Kisfalud és Viszló helységekben levő birtokaira új adománylevelet állított ki. Ez a Dombai János Verőcze kapitánya volt s mivel Verőcze várát a töröknek gyáván feladta, elveszítette itteni birtokait, a melyeket Ferdinánd király *Nádasdy* Tamásnak adományozott. 1583-ban mégis a Dombai család volt a helység földesura. 1554-ben már a török hódoltsághoz tartozott. Az 1565—66. évi adólajstrom szerint 15, 1571-ben pedig 33 házból állott. 1600-ban Haraszti *Dcseő* Benedek volt itt Kastélyosdombó.

birtokos. A Dombai család a XVII. század első felében kihalt. Utolsó sarja, Dombai Ilona, *Koppányi* Péternek lett a neje, a kinek leánya, Anna, *Pottyondy* Istvánhoz ment nőül. Ezzel azután a Dombaiak itteni birtokai a Pottyondyakra szállottak. Pottyondy István a Dombai-féle javakat 200 aranyért *Borbély* Györgynek zálogosította el, a ki viszont 1682-ben *Zajgár* Györgynek bocsátotta át. 1700—1702-től a Zajgár (Szaigar) és a *Mustos* családok voltak a földesurai, de 1726-ban az egész helység Zajgar Györgyé, a ki a zálogjogot magához váltván, 1730-ban Dombóra királyi adományt nyert. A birtokba a pécsi káptalan a Pottyondyak ellenmondása ellenére is beiktatta. Zajgár György utódok nélkül halván el, Dombóra a kir. kincstár tette a kezét. A kincstártól 1767-ben *Nedeczky* Károly és Tamás vásárolták meg. 1803-ban Pottyondy Gábor zálogváltópert indított Nedeczky Rezső és birtoktársai ellen. E per 1854-ben egyezséggel fejeződött be a soproni kerületi főtörvényszéknél, mely szerint a Pottyondy-örökösök 124,000 forintot kaptak a Nedeczkyektől, kiknek itteni birtokait *Kund* Vincze és *Kammerer* Ferencz vásárolták meg. Kund birtokai vétel útján *Hegyesy* Kálmán, majd *Ivankovics* István, utána pedig gróf *Erdődy* Rezső kezére kerültek és az utóbbi most is egyik legnagyobb birtokosa. Csinos kastélyának régi részét még az Ivankovics család építtette és azt a mostani tulajdonos átalakíttatta és kibővíttette. Kammerer Ferencz úri lakát atyja építtette 1882-ben. A református egyház már a XVI. század második felében gyökeret vert a helységben. A mostani templom 1828—34-ben épült. Van itt hitelszövetkezet és gróf Erdődy Rudolfnak mezőgazdasági szeszgyára, gőzmalma és jéggyára. A községhez tartozik: *Nagyág-puszta,* mely 1726-ban a gróf Rindsmaul családé volt. A határbeli ú. n. Temető-dűlőben, Kammerer Ferencz birtokán, őskori telep nyomai vannak.

Kazsok. *Kazsok.* Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 121, lakosaié 545, a kik leginkább református vallásúak. Postája Büssü, távírója Somogyszil, vasúti állomása Répáspuszta. Az 1244. évi oklevélben Kosok, 1272-ben Kosuk alakban fordul elő. 1272-től a nyúlszigeti apáczáké volt. 1331-ben már plebániája is volt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1449-ben Hunyadi János kormányzó, 1453-ban pedig V. László király Tolna vármegyéből Somogy vármegyébe helyezte át. 1475-ben és 1485-ben ismét tolnavármegyei helységként tünik fel. 1550-ben *Dersfi* Farkas, 1598—99-ben *Petheő* Kristóf volt a földesura. 1626-ban az *Egerváry* családé. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint nemesek lakták. Egy 1701—1703 tájáról való összeírásban *Vitnyédy* Pál örököseié, 1715-ben *Káldy* Pálé, 1726—33-ban a Vitnyédy családé. 1767-ben a *Vidos* és a Káldy családoké, 1776-ban pedig Vidos János és Káldy Sándoré. A községbeli régi kúriát a *Martyn* család építtette. A reformátusok jelenlegi temploma 1732-ben épült. A lakosok gazdakört tartanak fenn. A község eredetileg a mai *Fehérház* nevű tanya helyén feküdt s alkalmasint a XVII. század folyamán pusztult el. Nyomai az ottani szántóföldeken ma is láthatók. A jelenlegi helység 1715-ben már megvolt és 8 háztartásból állott. A községhez tartozik: Pataki-puszta és Bécz-puszta.

Kelevíz. *Kelevíz.* A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 72, lakosaié 406, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Mesztegnyő. 1273-ban *Keleuez,* 1397-ben *Keleuiz,* 1417-ben *Kelewyz* alakban említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már akkor plebániája is volt. 1536-ban *Fajszi* Ferencz és Bergyegh (Berjegi) Domokos volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékbe 8, az 1580-ikiban már csak 1 házzal van felvéve. 1701—1703 táján a *Laskai,* 1726-ban a *Dezső* család birtokában találjuk. A XVIII. századból való későbbi összeírásokban nem fordul elő. A XIX. század első felében a *Lehner,* a *Stefaich,* a *Hunkár,* a *Boross,* a *Kapitány* és a gróf *Forgách* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg Lehner Vilmosnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Bara-puszta, Lehnerpuszta és Liliomhegy.

Kercseliget. *Kercseliget.* Tolna vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 229, lakosaié 1099, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Csoma. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi tizedjegyzékben is szerepel, ekkor tehát plebániája is volt. Úgy látszik elpusztult, mert hosszú ideig nem szerepel. Még az 1700—1702. években is puszta és a *Steher* családé, 1726-ban *Madarász* Lászlóé és 1733-ban a Hunyadyaké. Még 1757 előtt gróf *Niczky* Kristóf országbiró vásárolta meg. 1835-ben gróf Niczky János

Hetes. — Gróf Somssich Imre kuriája.

Iharos. — Báró Inkey Pál kastélya.

Iharosberény. — Báró Inkey József kastélya.

Inke. — Özv. báró Szegedy-Ensch Sándorné kastélya

Jákó. — Biró Sándor úrilaka.

örökösei és a báró *Gervay* család voltak a földesurai. Jelenleg dr. *Maár* Gyulának és őrgróf *Pallavicini* Edének van itt nagyobb birtoka. Dr. Maár Gyula úrilakát *Mattavovszky* Andor, Maár Gyula, volt megyei alispán sógora, 1860-ban építtette. A róm. kath. templom 1895-ben épült. Egyházi szerelvényei közül egy ezüst öröklámpa, és egy ezüst-kereszt érdemel említést; mind a kettőt 1777-ben gróf Niczky Kristóf adományozta az egyháznak. A régi kis templom 1770 körül épült, az ősi templom maradványaiból. A községhez tartozik: Parragát-puszta és Bükk-puszta, továbbá Szederjesihegy. *Szederjes* előfordul az 1700—1702. évi összeírásban is és valamivel később a gróf *Széchenyiek* pusztájaként szerepel az összeírásban. 1726-ban Madarász Lászlóé, 1733-ban a Hunyadyak birtoka. 1776-ban a gróf Niczky családé, *Nádfő*-pusztával együtt.

Kereki. A Balatontól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 76, lakosaié 490, a kik nagyrészt róm. kath. vallásúak. Postája Kőröshegy, távírója és vasúti állomása Szántód. Első ízben III. Béla királynak, a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levelében fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor tehát plebániája is volt. Régi templomának romjai 1878-ban még megvoltak. Az alapkövek felszedésekor emberi csontokat, olvasószemeket, kettős réz keresztet találtak ott, szláv felirattal. 1451-ben két Kereki helységről emlékeznek meg az oklevelek. 1467-ben Enyingi *Török* Péter birtokában találjuk. 1495-ben *Nagykerekit* és *Kiskerekit* a *Báthoriak* nyerik adományul. 1530-ban Báthori András itteni birtokait *Perneszi* Ferencznek adta el. 1564-ben Perneszi Farkasé, 1583-ban Andrásé volt. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint 12 adóköteles házból állott. 1573—74-ben 14, 1580-ban 10 házat írtak össze benne. 1598—99-ben a tihanyi vár tartozékai között sorolják fel. A XVII. század első felében elpusztult. 1665-ben e pusztát Perneszi János *Salomváry* Jánosnak adta el. 1695-ben Perneszi Zsigmond itteni birtokait *Babócsay* Ferenczinének, szül. Perneszi Anna Juliannának, adta el. 1710—1733 között még a Pernesziéké volt. 1835-ben a *Tallián*, a *Csapody* és a *Baranyay* családok voltak a földesurai. Tőlük 1849 után *Satzger* Keresztély vásárolta meg és jelenleg is Bálványosi Satzger Pálnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templomot az akkori földesúr, Vizeki Tallián Boldizsár cs. kir. kamarás, 1830-ban építtette. Kereki mellett találhatók *Katonavár* (Kupavár) romjai, melyeknek jelenlegi tulajdonosa Bálványosi Satzger Pál, kinek nagy gonddal fentartott ezerholdas vadaskertjében, meredek hegytetőn, terül el a remek kilátást nyujtó romvár. Békefi Remig *Fejérkő* várát és a mai Katonavárat ugyanegy várnak tartja. Fejérkő 1396-ig a királyé volt. Ekkor Zsigmond király *Marczali* Miklósnak adományozta. 1474 óta a Báthoriaké, a kik 1495-ben II. Ulászló királytól új adományt nyertek e várra. A községhez tartozik: Amália-puszta. Kereki.

Kéthely. A szentgyörgy—somogyszobi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 481, lakosaié 4071, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék is elősorolja. 1403-ban *Keethel*, 1455-ben *Kedhely* alakban fordul elő. A Gordovai *Fancsi* család birtoka. 1403-ban Fancs László fia, László, a hűtlen Tamás fiainak, Jánosnak és Istvánnak, itteni birtokait nyeri a királytól. 1424-ben Fancs László fiai, János, Imre, Bertalan és László, itteni birtokaikon megosztoztak, a melyekre azután 1455-ben új adományt nyertek. 1464-ben Battyáni *Alapi* András a helység ama részeit, melyek nála zálogban voltak, Gordovai Fancsi Gáspárnak adta. 1550-ben Fancsi János és György voltak a földesurai. Itteni váruk 1566. szept. 29-én még a magyarok birtokában volt, habár Szigetvár eleste után a vármegye összes erődítvényei török kézbe kerültek. Az 1563. évi török kincsári fejadójegyzék szerint 15 adóköteles házból, 1580-ban pedig 20 házból állott. 1598—99-ben *Török* István volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint *Zankó* Miklósé volt. 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár voltak a földesurai. 1715-ben 14 háztartását írták össze. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban, Magyarival együtt, a *Hunyady* család bírta. 1767-ben báró Kéthelyi Hunyady Jánosé. A XIX. század első felében gróf Hunyady József volt a földesura és jelenleg dr. gróf Hunyadi Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A családi kastélyt gróf Hunyady József 1760 körül építtette Sári-pusztán, de a községbeli emeletes kastély 1850 táján épült. A Sári pusztai kastélyt legutóbb kibővítették és átalakították. A község róm. kath. temploma 1715-ben épült. Itt van a Paulai Kéthely.

Szent Vincze szabályait követő nővérek kolostora is, leányiskolával, mely 1871-ben épült. A község 1715 márcz. 17-én országos, 1843 febr. 16-án országos és heti-vásárok tartására nyert szabadalmat. Van itt tűzoltóegyesület, vegyes ipartestület, temetkezési egylet, olvasókör, hitelszövetkezet, önsegélyző takarékmagtár, gőzmalom, téglagyár, tőzeggyár, szalmahüvely és nádfonatgyár. A községhez tartozik: *Baja*-puszta, melyet 1403-ban Gordovai Fancs László nyert adományul Zsigmond királytól. — *Kula*-puszta már 1424-ben előfordul a Gordovai Fancs család osztálylevelében. *Marót*-puszta helyén a középkorban két falu állott: *Kismarót* és *Nagymarót*. A XV. században a szakácsi pálosoké. 1436-ban az egyik helységnek plebániája is volt. Kismarót 1446-ban fordul elő. Az 1484—1500. években Marót és Kismarót Lak tartozékai között van felsorolva. 1496-ban Marót földesura az Enyingi Török család volt. 1583-ban Nagy-Maróth *Komornik* István birtoka. Az 1563. évi török kincstári adójegyzékben Nagymaród 4, Kis-Maród (így) 2 házzal van felvéve. Az 1701—1703. évi összeírás szerint Nagymarót és Kismarót *Marton* Istváné volt. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a Hunyadiak birtoka. Ettől kezdve Kéthely sorsában osztozott. — *Sári*-puszta az 1424—1498. években Baja-pusztával együtt szerepel. Az 1550. évi adólajstromban elpusztult helységként van feltüntetve. 1660-ban Zankó Miklós, 1703. táján Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. 1715-ben 11 háztartása volt. Még az 1720. évi ö szeirás szerint is önálló jobbágyfalu volt. 1726-ban a gróf Harrach, 1733-ban a Hunyady család birtoka. Ettől kezdve Kéthely sorsában osztozott. Kéthelytől éjszaknyugatra találjuk a muszti erdőt; e tájon fekhetett *Muszt* helység, melyről első ízben már 1261-ben van adatunk. 1408-ban Mesztegnyei *Szerecseny* Mihály itteni birtokait Gordovai Fancs László nyerte adományul. 1444-ben *Budavári-Muszt* alakban fordul elő s ekkor a budai (óbudai) káptalan birtoka. 1464-ben a *Csányi* családot iktatják birtokába. 1583-ban Török István volt a földesura. 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. 1726-ban a gróf Harrach családé, 1776-ban báró Hunyady Jánosé. Kéthely különben némelyek szerint a XIV. század elején a hajdani Sári és Magyari községek egyesüléséből keletkezett és innen vette Kéthely elnevezését is.

Kiliti. *Kiliti.* Balatonmenti magyar nagyközség és szépen fejlődő fürdőtelep. Házainak száma 461, lakosaié 2500, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Siófok. Ősidők óta megült hely, a hol már sok őskori és római lelet került felszínre. Szent László király 1082 táján kelt megerősítő levelében *Clety* alakban fordul elő. Az 1229-ben kelt oklevél szerint a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. Albeus mester 1237—1240-iki összeírása szerint a szentmártoni apátság népeinek három ekére való földjük volt itt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék már plebániáját is említi. Az 1536. évi adólajstromban a székesfehérvári káptalan a földesura. A török hódoltság alatt a törökkopányi (nahie) járásba tartozott. 1580-ban 17, 1582-ben 35 házát írták össze, 1715-ben pedig 12 háztartását. Ekkor már a veszprémi káptalané volt s az maradt mindvégig. A róm. kath. templom még a középkorból maradt fenn. A hitújítás idejében a protestánsok birtokába került, a kik újból felépítették. Mária Terézia azonban 1764-ben a róm. kath. híveknek ítélte oda s ekkor a reformátusok 1779-ben új templomot építtettek. 1831-ben a kolerajárványnak 116-an estek áldozatul. 1911 július havában földrengés volt a helységben. 1848 szeptember 23-án Jellasich horvát bán serege táborozott itt. A lakosok önkéntes tűzoltóegyesületet, hitelszövetkezetet és kath. népszövetséget, ref. keresztyén ifjúsági egyesületet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községben van a balatoni halászat központi halásztelepe, a Magyar Úrlovasok Egyesületének lóversenytere, a balatoni téli kikötő, továbbá *Luksits* Ambrus gőzmalma. A község villamosvilágítással van ellátva. Idetartozik: *Jód*-puszta, mely 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is, tehát már plebániája is volt. Az 1536. évi adólajstromban Jood alakban fordul elő. 1726-ban már puszta s a veszprémi káptalan birtoka. — *Somogyfok*-puszta helyén feküdt *Fokszabadi*, mely az 1571—72. és 1582. évi török kincstári adólajstromokban is előfordul. 1726-ban a veszprémi káptalané. — *Töreki*-puszta helyén a középkorban virágzó helység feküdt, melyről már 1211-ből van okleveles adatunk. Ekkor a falu éjszaki fele a tihanyi apátságé, déli fele pedig a székesfehérvári káptalané, melynek itteni birtokait az 1229. évi oklevél is említi. Az 1267. évi pápai bulla megerősítette a tihanyi apátságot itteni birtokaiban. 1458-ban *Endrédi* Imrének is voltak itt birtokai. 1726-tól kezdve a veszprémi káptalan birtokában találjuk. A községhez tartozik még: Balatonmelléke, Czinege-

puszta, Kiliti Felső-major, Paphuta-puszta, Törekihegy. Kiliti mellett feküdt a középkorban *Sövényfalu*, melynek kétharmadát 1302-ben a *Pok*-nembeli Péter fia, Móricz, nyerte, nejével, *Eddei* Imre nővérével, Margittal, hozományul.

Kisasszond. A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 69, lakosaié 500, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Kiskorpád. 1324-ban az *Osli*-nemzetség birtoka. 1363-ban a *Kanizsai* családé. 1456-ban e család itteni birtokait *Perneszi* Pál aluádornak, majd Nádasdi *Darabos* Lászlónak zálogosította el, az utóbbi viszont 1463-ban *Szelczei* Miklósnak kötötte le. 1466-ban Nádasdi Darabos Lászlótól *Korotnai* János vette zálogba. 1473-ban *Somlyai* Péter a helység másik felét Korotnai Jánosnak zálogosította el. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Sulyok* Balázsé s 1550-ben *Alya* Mátyásé volt. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Kisasszonyfalva* alakban fordul elő, 20 házzal. 1598—99-ben *Batthyány* Farkasé volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint nemesek lakták. Az 1700—1703. években *Bodó* Márton volt az ura. 1726—33-ban *Sárközy* Jánosé volt, 1751-ben Sárközy János özvegye, mostoha fia János, továbbá gyermekei: Antal, Gábor, Ferencz, Juliánna és Zsuzsánna új nádori adományt nyertek a helységre. Ettől kezdve a Sárközy család volt a földesura. 1856-ban Sárközy Albert volt itt birtokos és jelenleg Sárközy Györgynek és Erzsébetnek van itt nagyobb birtoka. A református templom 1859-ben épült. A község határában, a Csikényi-dűlőben, van egy hársfa, a melynek árnyékában *Csokonai Vitéz* Mihály gyakran megpihent, többek között itt írta a „Magány" czímű költeményét. A községhez tartozik Csillag-puszta. Kisasszond.

Kisbajom. A Rinya-patak völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 214, lakosaié 906, a kik leginkább reformátusok. Postája és távírója Kutas, vasúti állomása Jákó. Első ízben egy 1397-ben kelt oklevélben fordul elő *Kysbayon* alakban. 1440-ben mindkét Bajom (utraque possessio Bayan) helységet Zagorhidai *Tárnok* Demeter nyerte adományul. 1536-ban *Wárday* Tamás mester, 1550-ben Zsigmond volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adójegyzékben *Kisbája* néven fordul elő, 6 házzal. 1598 - 99-ben *Horváth* Ferencz volt az ura. 1626—27-ben pedig *Koroknay* Mihály. 1660-tól a Koroknay és a *Topos* családok jószága. 1703 táján és 1715-ben is a Koroknayaké volt, a mikor 19 háztartást írtak össze benne. 1726-ban *Sárközy* János, 1733-ban a Koroknay család, 1767-ben *Farkas* Sándor, *Csányi* Imre, *Paiss* Boldizsár, *Szentmiklósy* Pál és *Kovács* István voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a *Bogyay* család, gróf *Somssich* Imre, gróf *Festetics* Lajos és Antal. A református templom 1849-ben épült. 1847. évi júl. 14-én az egész község leégett. Van itt hitelszövetkezet, gazdakör és tejcsarnok. A község határában terül el a „Nyert erdő" nevű erdőrész. A hagyomány szerint, a török hódoltság idejében, ebben a Kutas és Kisbajom között fekvő erdőben egy törököt találtak felakasztva. A basa tehát azt a községet akarta sujtani, a melyiknek a határában a törököt felakasztva találták. A két község egymásra tolta a bajt, az erdővel együtt. A basa a határkérdést azután úgy oldotta meg, hogy a felakasztott török alá egy katonát állított, Kutasra és Kisbajomba ezután egy-egy török katonát küldött és megparancsolta az erdőben álló katonának, hogy kiabáljon; a melyik faluban azután a török katona a kiáltást meghallja, odatartozik az erdő is. A kiáltást a Kisbajomban őrtálló katona hallotta meg s így az erdő a kisbajomiaké lett, de ők szolgálták le a büntetést is. Kisbajom

Kisbárapáti (azelőtt Kis-Bár). A mocsolád—siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 195, lakosaié 1152, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A mai Kisbárapáti határában feküdt a középkorban Apáti falu, mely már a tihanyi apátság 1055. évi adománylevelében előfordul *Gyisznó* alakban. Az 1267. évben kelt bullában a szentszék ezt a birtokot *Gyesznő* vagy *Apáti* néven erősítette meg a tihanyi egyház részére és többé nincs róla hiteles adat az apátság forrásaiban. Ennek a helységnek szomszéda volt *Füzegy*, mely az 1211. évi összeírás szerint szintén az apátság birtoka volt. 1536-ban Füzehapáti *Török* Bálint birtoka. A mai helység helyén *Bór* falu feküdt, mely az 1332 - 37. évi pápai tizedjegyzékben *Bar* alakban fordul elő. Az 1341. és 1429. évi oklevelek *Óbár* nevű falut említenek. 1500-ban a *Szakadáti* családnak volt itt földesúri joga. Az 1536. évi adólajstromban Óbár és *Újbár* helységekkel találkozunk. Az előbbi *Kalawz* Péter, *Foris* Gergely és özvegy *Onori* Lászlóné birtoka, az utóbbin a lövöldi perjelnek volt földesúri joga. A hódoltság alatt elpusztult. 1726-ban puszta és a veszprémi püspökségé. 1726—33 között újra Kisbárapáti.

települt. Ez időtől a veszprémi püspökség a földesura. A róm. kath. templom 1769-ben épült. A lakosok róm. kath. népszövetséget tartanak fenn. A községhez tartozik *Bári*-puszta. Ennek helyén volt Óbár község, mely az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint akkor csak 6 házból állott. 1856-ban a gróf *Festetics* családé. A községhez tartozik még: Lucza-puszta.

Kisberény. *Kisberény.* A Balatontól délre húzódó völgyben fekvő magyar kisközség. Házainak száma 67, lakosaié 377, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Lengyeltóti. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Beren* alakban fordul elő, a somogyi főesperesség plebániái között. Az 1536. évi adólajstromban két Kisberény nevű helységet találunk, az egyik Török Bálinté, a másik özvegy *Perneszi* Istvánnéé, Perneszi Egyedé, *Lengyel* Boldizsáré és a szentmiklósi pálosoké volt. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzékben *Pető* László jószágaként szerepel. Az 1701—1726. években *Jankovics* István volt a földesura. 1715-ben 9 háztartást írtak benne össze. 1776-ban Jankovics Antal özvegyéé volt és jelenleg Jankovics Bésán Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Gyula-puszta és Lippa-puszta. Az 1536. évi adólajstromban Kisberény és Rendek szomszédságában feküdt Thwl helység, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul *Tuul* alakban.

Kisberki. *Kisberki.* A Kapos-csatorna mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 63, lakosaié 481, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Mosdós, vasúti állomása Nagyberki. Első ízben 1229-ben fordul elő. Az egész középkoron át a székesfehérvári káptalan birtoka volt. Az 1536. évi adólajstromban is előfordul. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint Csobáncz várához tartozott. 1715-ben négy háztartást írtak össze benne. 1726-ban *Madarász* László, 1733-ban felerészben *Jankovics* István, felerészben Madarász Sándor bírta. Az 1773—76. évi összeírásokban csak egy Berki nevű helységet találunk, mely a *Niczky* családé volt. 1835-ben a gróf *Schmiedegg* család volt a földesura. A községhez tartozik: Katahegy és *Szalacska-puszta.* Az utóbbi ősi kelta telep, melyet közel 50 őshalom, ú. n. kurgán vesz körül, a hol rendkívül gazdag őskori leletek kerülnek felszínre. A XVII—XVIII. századokban önálló jobbágyfalu volt. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint Csobáncz várához tartozott. 1700 táján a *Balogh* családé, 1701—1703. években Jankovics Istváné, 1726-ban a fele Jankovics Istváné, a fele pedig *Madarász* Lászlóé. Később a *Niczky* család is birtokosa.

Kisdobsza. *Kisdobsza.* A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakosaié: 377, a kik nagyobbára reformátusok. Postája Istvándi, távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása helyben van. A középkorban két ily nevű helység volt a segösdi kerületben. Erzsébet királyné, IV. László király anyja, e két egymással határos helységet a Hahót-nembeli *Panyit* fia Jakabnak adományozta, de 1286-ban, hűtlensége miatt, ismét elvette tőle, azonban 1288-ban az elkobzott birtokokat visszanyerte. Az új adománylevél három Dobsza nevű falut említ egymás mellett. Az 1277. évi oklevél szerint e falvak egyikében Szent Mártonhoz czímzett templom állott. Az 1536. évi adólajstromban is két Dobsza fordul elő. Mind a kettő a székesfehérvári őrkanonoké volt. Az 1565—66. évi adólajstromban Kis-Dobsza 22 házzal van felvéve. 1571-ben 41 házát írták össze. 1583-ban a pécsi püspöké volt. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatus jószága volt. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze. 1726-ban gróf *Nádasdy* László volt a földesura. 1733-ban ismét a székesfehérvári custodiatusé. 1807-ben a kegyes tanítórend nyerte adományul, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A református templom 1850-ben épült. Van itt hitelszövetkezet és két gőzmalom.

Kisgyalán. *Kisgyalán* (azelőtt csak Gyalán). A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 61, lakosaié 458, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Gölle, távírója és vasúti állomása Attala-Csoma. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. 1250-ben a *Szák*-nembeli Konrád, a későbbi főpohárnok, nyerte adományul IV. Béla királytól. Unokái, Domonkos és II. János, 1329-ben királyi megerősítő levelet nyertek itteni birtokaikra. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor tehát már plebániája is volt. Úgy látszik elpusztult, mert az 1715. évi összeírás megjegyzi róla, hogy csak négy év óta települt. 1737-ben Gyulai *Gaal* Gáboré volt, 1767-ben ennek özvegyéé, *Kazy* Juliannáé. 1776-ban a gróf *Niczky* családé volt. 1835-ben a gróf *Hugonnay*, majd a gróf *Festetics* család volt a földesura és jelenleg is gróf Festetics Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1807-ben épült. A községhez tartozik: Belső-major.

Kiskeresztúr. Baranya vármegye határán fekvő kisközség. Házainak száma 52, lakosaié 249, a kik, 9 magyar kivételével, mind németajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája Gödre, távírója és vasúti állomása Szentbalázs. E helység a XVIII. század második felében települt, német gyarmatosokkal. 1776-ban a gróf *Niczky* család volt a földesura. 1835-ben herczeg *Esterházy* és a gróf *Schmiedegg* családoké volt. Gróf Schmiedegg Mária Anna férjének, gróf Niczky János Györgynek, halála után eladta itteni birtokait a *Siskovics* családnak, mely 1870-ig volt itt birtokos. Kiskeresztúr.

Kiskorpád. A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 94, lakosaié 475, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1324-ben fordul elő első izben *villa Kurpad* alakban. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája is volt. Az 1550. évi adólajstromban Imre deák szerepel földesuraként. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 3, 1571-ben 19 házból állott. 1726-ban és 1733-ban *Pusztakorpád Sárközy* Jánosé volt. 1767-ben már jobbágyfaluként szerepel az összeírásban. Ekkor *Siklósy* Miklós, János és András, *Kultsár* János, *Kovács* János, *Sárközy* József, László és egy Sárközy kisasszony voltak a földesurai. 1835-ben a Sárközy és a Siklósy, később a *Tallián* és a *Visy* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Makfalvay* Gézának, *Kapotsfy* Jenő és *Zoltán* Józsefnek van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek csinos úrilaka. A református templom 1790-ben épült. Van egy áldoztató aranykelyhe, melyet Sárközy Sándor 1790-ben adományozott az egyháznak. Van itt egy gőzmalom és czement-, cserép- és czementhíd-gyár. A községhez tartozik: Kaposszéplak (azelőtt Pogácsás és Új-puszta), Makfalvay Géza főispán kastélyával, továbbá Pörös-puszta és Suheitl-puszta. A mai kiskorpádi temető táján fekhetett hajdan *Szent-Iván* helység, mely az 1720. évi összeírásban önálló jobbágyfaluként szerepel. A temetőt ma is szentiváni temetőnek nevezik. Kiskorpád.

Kistamási. A barcs – pécsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 56, lakosaié 281, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Görösgal, távíróállomása Szigetvár, vasúti állomása Nemeske. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban 9, 1565—66-ban 11, 1571-ben pedig 18 házzal van felvéve. 1692-ben *Szántó* Miklós volt a birtokosa. 1715-ben 6 háztartást írtak benne össze. 1733-ban *Madarász* Sándor, 1773-ban *Szily* Ádám, *Mérey* József, *Király* József, *Sághy* Dániel, Szily Éva és *Wlassics* János, 1835-ben a *Somogyi* család, később, 1856-ban a *Gussits*-örökösök voltak itt birtokosok. Az utóbbiak birtokait a *Biedermann* család szerezte meg. A református templom 1857-ben épült. A szőlőforgatás közben felszínre került emberi csontmaradványok és harczi eszközök jelzik, hogy e tájon a hódoltság idejében véres harczok folytak le. Kistamási.

Kivadár. Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 118, lakosaié 524, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyatád. E helység 1875-ben alakult, a mikor Bodviczától elvált, hova pusztaként tartozott. E puszta *Tivadar* alakban már az 1554. évi török kincstári adólajstromban is előfordul. 1573-ban *Czindery* Pál nyerte adományul. Később a *Jankovics*, majd a *Somssich* család birtokába került. Jelenlegi birtokosa gróf Somssich Adolf, kinek itt csinos kastélya van, mely, három részletben, 1864—1888 között épült. Van itt gazdag családi képtár, sok Alt-Wien és herendi porczellán, egy érdekes ezüstkanálgyűjtemény, melyben képviselve vannak a Pompejiben .és Herkulánumban talált összes kanálalakok, melyeket legtöbbnyire olaszországi utazásai alatt gyűjtött. A kastély közelében a millennium alkalmával szép márvány-emlékoszlopot állíttatott, a leánya, gróf Somssich Esztertől festett és Szt. Erzsébetet ábrázoló majolika-festménynyel. Az 1901-ben épült díszes családi sírbolt gránitalapon, pörtsachi márványból készült, belseje pedig Velenczéből való, vagy velenczei minta után készült. A helységbeli kápolnát is gróf Somssich Adolf építtette 1881-ben. A birtok egyik nevezetessége a kastély közelében fúrt 409 méter mélységű artézi kút, melyhez fürdő is épült. A községhez tartozik *Páczod*-puszta, mely a középkorban falu volt. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. 1356-ban *Felsőpáczod* (Felseupchuth) és *Alsópáczod* (Olsopachuch) helységek a *Hahóti* család birtokában voltak. 1382-ben és 1453-ban *Felpáczod* (Felsőpáczod) és *Egyházaspáczod* helységekről emlékeznek meg az oklevelek. Az egyik Páczod 1488-ban a Szentjakabi *Chernel* családé volt. Az 1536. évi adólajstromban már csak egy „Pachod“ fordul elő. 1703 táján *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka. 1726-ban jobbágyközség és *Jankovics* István, majd 1767-ben Jankovics Antalné, szül. *Fekete* Juliánna, volt a földesura. 1835-ben még a Jankovics családé, de 1842-ben már a Kivadár.

gróf *Somssich* családé, mely ma is bírja. A községhez tartozik még: Boszintó- és Jánosháza-puszta.

Komlósd. *Komlósd.* Barcs-járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 81, lakosaié 431, a kik leginkább reformátusok. Postája, táviroja és vasúti állomása Babócsa. A *Tibold*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1231. évi osztály alkalmával I. Bodor három idősebb fiáé, Jakabé, Kozmáé és Péteré, lett. 1398-ban már Komlós néven fordul elő és Babócsa városához tartozott. 1484-ben *Komlósdi* Bertalan deák, babócsai várbíró, nyerte adományul *Marczali* Lászlótól, a mit Mátyás király is megerősítvén, Bertalan diákot megnemesítette. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. Az 1550. évi adólajstrom szerint Báthori András volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak 3 házzal van felvéve. 1583-ban *Ungnád* Kristófé, 1598—99-ben *Nádasdy* Ferenczé volt. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. Egy 1703 táján készült összeírásban még pusztaként van feltüntetve. 1715 után települt be újra, a mikor a gróf Széchenyi család csokonyai (Erdőcsokonya) uradalmához tartozott. A református templom 1820-ban épült. A lakosok hitelszövetkezetet és olvasókört tartanak fenn. A község határában kőkorszakbeli régiségeket találtak. A határban, közvetlen a falu alatt, mesterségesen hányt dombon állítólag hajdan kastély állott, a hol Mátyás-korabeli pénzeket találtak. A hagyomány szerint ezt a területet adományozta Mátyás király Bertalan deáknak.

Kónyi. *Kónyi.* A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakósaié 484, a kik róm. kath. és ref. vallásúak; postája helyben van, távírója Somogyszob, vasúti állomása Ötvös-Kónyi. 1493-ban *Kony* alakban fordul elő s ekkor a vránai perjelség birtokában találjuk. 1536-ban *Pekry* Lajos, 1550-ben *Török* János birtoka. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint 8 házból állott. 1575-ben 14 házát írták össze. 1598—99-ben *Zrinyi* György volt a földesura. 1715-ben őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé volt. Az 1733—1767-től a *Festetics* családé és jelenleg is gróf Festetics Pálnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakot is gróf Festetics Pál építtette. A református templom 1895-ben épült. A lakosok polgári olvasókört és önsegélyzőegyesületet tartanak fenn. A községhez tartozik: Kónyi-puszta, Alsóbogát-major és Hampómalom.

Koppánymegyer. *Koppánymegyer* (azelőtt csak Megyer). A mocsolád—tab—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 128, lakosaié 728, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Nagybábony, távírója és vasúti állomása Nagybábony-Koppánymegyer. Első ízben a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levélben fordul elő. Eredetileg a királyi család birtoka volt. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. Albeus mesternek 1237—40 táján kelt összeírása szerint a pannonhalmi apátságnak itt 10 házban lovasszolgája volt, a kiknek öt ekére való földje közös volt a székesfehérvári káptalan népeinek és a somogyi várhoz tartozóknak a földjeivel. 1332—37-ben már plebániája is volt. 1403-ban Gordovai *Fancs* László nyert itt birtokokat. 1428-ban a székesfehérvári káptalan és a János lovagok itteni birtokait említik az oklevelek. 1429-ben a veszprémi káptalannak voltak itt nagyobb birtokai. 1448-ban Gordovai Fancs László fiai Laki *Thúz* Miklósnak zálogosították el itteni részeiket. 1460-ban *Ugron* Imre, 1467-ben Enyingi *Török* Péter az ura. 1489-ben *Szerdahelyi* István birtokai között sorolják fel. 1536-ban *Imrefy* Péter özvegye és Imrefy Ferencz voltak a földesurai. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban *Megyeri* alakban fordul elő 2, 1573—74-ben pedig 5 házzal. Egy 1701—1703 táján kelt összeírás szerint *Szabó* János, 1767-ben *Tallián* János, *Tóth* István, Mihály, Tóth Józsefné, *Bőné* József és Pál, *Kenessey* Péter, Sámuel és Lázár, *Nyitray* Sándorné, *Bordány* Ferencz, *Miklós* István és *Kunn* Gergely voltak az urai, 1776-ban a *Kenessey*, a Tóth és a *Kovács* családok, a XIX. század első felében pedig a Kenessey és a *Magyary-Kossa* családok. Jelenleg Polatsik Gézának, Bélának, Miksának és Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A községbeli úrilakokat Magyary-Kossa Sámuel és Antal Farkas építtették. Idetartoznak: Kenéreihegy, Öreghegy, Teréz-major, Tóthegy és Újhegy.

Kőröshegy. *Kőröshegy.* Magyar kisközség, körjegyzőséggel Házainak száma 330, lakosaié. 1543, a kik közül 680 róm. kath. és 822 református vallású. Postája helyben van, távírója Szántód, vasúti állomása Balatonföldvár és Szántód. Első ízben Szent László királynak 1082 táján kelt oklevelében fordul elő *Keurushyg* alakban, a

›szprémi káptalan és a szentmártoni apátság birtokaként. 1102-ben Pascalis pápa egerősíti a szentmártoni (pannonhalmi) apátságot a helység birtokában. 1229-ben székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1338-ban e vidéken az sztergomszigeti apáczák voltak birtokosok. 1376-ban a kőröshegyi préposttal lálkozunk s ez azt mutatja, hogy a helység egy része megmaradt a szentmártoni ›átság birtokában s az apátság somogyi jószágainak központja lett. 1386-ban rálynői birtok. 1396-ban, midőn Fejérkő várával együtt *Marczali* Miklós nyerte lományul, városi kiváltságai voltak. 1416—1536-ban a pannonhalmi apátságnak ›ltak itt részei, de különben az egész XV. századon át a Marczaliak voltak a ›ldesurai. 1460-ban a Berzenczei *Lorántfiak*, 1467-ben az Enyingi *Török* család rta zálogban. Marczali László és neje, *Báthori* Kató, 1474-ben kötött örökösö-ési szerződésben Báthori Istvánnak és testvéreinek vallották be, a kiket még : év folyamán a Marczaliak itteni birtokaiba iktattak. Kihaltuk után, 1495-ben, Báthoriak nyerték adományul. Az 1536. évi adólajstrom szerint a pannonhalmi ›átság, a mindszenti pálosok és *Pekry* Lajos voltak a földesurai. Az 1530—1555. ·ekben a ferenczrendűek itteni kolostora még fennállott. A török hódoltság alatt népes helység volt. Az 1563. évi török kincstári összeírás szerint 30, az 1580. ·i szerint 35 házból állott. 1582—89-ben *Ungnád* Kristóf, 1598—99-ben *Nádasdy* erencz volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint zent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte lományul. 1715-ben 18 háztartást írtak benne össze. 1715—1767-től az újabb ›rig a gróf Széchenyi családé és jelenleg is gróf Széchenyi Viktornak és a Balatonföldvári Fürdő" részvénytársaságnak van itt nagyobb birtoka. A balaton-ldvári fürdője egyike a legszebbeknek. A község középkori templomát a XVI. ázad első felében Török Bálint hadai felégették. Sokáig romokban hevert, míg 757-ben gróf Széchenyi Antal helyreállíttatta. 1906-ban az egész templomot a űemlékek Országos Bizottságának felügyelete alatt újjáépítették. 1757-től 1809-ig : andocsi ferenczrendűek látták el a lelkészi teendőket. A református templom 784-ben épült. 1862 aug. 26-án a református templom, lelkészi és tanítói lak és integy 43 ház égett le. Van a községben olvasókör, gazdakör és hitelszövet-·zet. A község határában fekvő Akasztóhegyen akasztották fel az ötvenes évek-·n a futóbetyárokat. Az idetartozó *Balatonföldvár*-fürdőtelep 1896-ban kelet-·zett s eddig már 70 nyaraló épült itt. Róm. kath. kápolnája 1897-ben épült. ın gőzhajókikötője és vasúti állomása. A községhez tartozik még *Gyugy*-puszta, ely a középkorban falu volt. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. ‹ 1536. évi adólajstromban *Kys-Gywg* alakban fordul elő és részben a székes-hérvári káptalané, részben az óbudai apáczáké volt. 1583-ban *Ungnád* Kristóf ›lt a földesura. Odatartoznak még: Mocsármány (azelőtt Alsótéglaház) és Öreghegy.

Kötcse (azelőtt Köttse). A siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegy-›ségi székhely. Házainak száma 295, lakosaié 1904, a kik nagyrészt ág. h. evan-ělikusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kötcse-Csicsal. Már tatárjárás előtti korszakban szerepel és 1229-ben két részből állott: *Alsó-* és *elsőkötcse*, ekkor a székesfehérvári káptalan birtoka. 1332—37-ben plebániája is ›lt. 1369-ben *Sinkakekche*, 1372-ben *Középsőkékcse* helységről emlékeznek meg : oklevelek. 1385-ben Alsókékcse *Ugali* Pálé, utána Kővágóőrsi *Kis* György rtokába került. 1411-ben *Csapi* András nyerte adományul. 1435-ben *Rozgonyi* tvánné, szül. *Szentgyörgyi* Czeczilia, kapta. 1438-ban a *Batthyányakat* és a vele ·rrokon Fajszi *Ányosokat* iktatták birtokába. 1438-ban *Vityai Kis* László meg-·tte Batthyány László itteni birtokait, melyekbe 1439-ben beiktatták. 1467-ben ělső- és Alsókékcsét *Osztopáni* Pál nyerte adományul. Az 1536. évi adólajstrom-ın a két Kékcse a székesfehérvári őrkanonok birtoka. 1560-ban I. Ferdinánd rály *Perneszi* Farkasnak adományozta. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom-ın Alsóköttse csak 2, Felsőköttse pedig csupán 1 házzal szerepel. 1583-ban ékcse Batthyány Farkasé volt. A XVII. században elpusztult. Az 1703 táján kelt ·szeírásban már puszta és *Antal* János és György birtoka. Az 1726—33. években ak Antal Jánosé volt. 1776-ban id. és ifjú Antal János, Lajos, György, Eszter, *őka* János, *Bódis* István, *Berzsenyi* János és Lajos, *Káldy* Lajos özvegye, *enessey* Lázár özvegye, *Paiss* Boldizsár, *Soós* István, *Vásonyi* Sándor és Imre s ›zsef özvegye voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében az *Antal*, az *nyos*, a *Mócsy*, a *Kazay*, a *Soós* és a *Magyary-Kossa* családok bírtak itt földes-i joggal. Jelenleg *Hertelendy* Miklósné, szül. Kiss Irmának, *Brodszky* Lajosnak,

Kötcse.

Kiss Ödönnek, özvegy *Steinbach* Mórnénak, özvegy *Rumbach* Gézáné, szül. *Kacskovics* Irénnek és *Polatsik* S. örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az evang. templom 1797-ben épült, a róm. katholikusoknak és a reformátusoknak csak imaházuk van itt. 1855-ben a kolerajárványnak 150-en estek áldozatul. A községhez tartoznak: Csicsal-, Pocza-, Cseszta-, Magyal- és Meggyes-puszták. *Csicsal*-puszta a középkorban falu volt, 1251-ben a tihanyi apátság nyert itt birtokokat. 1310-ben a pannonhalmi apátságé. 1340-ben az apátság itteni birtokait Dezse fia, Sacza, és Bede fia, Miklós, vették bérbe. A XIV. század közepén a pannonhalmi apátság itteni birtokait *Zichy* Paska fiai, László és Jakab, igyekeztek megszerezni és 1358-ban tényleg birtokukba is vették; ez ellen azonban az apátság tiltakozott. Hosszas per után, 1367 okt. 9-én, a nádor Csicsalból 750 holdat az apátság birtokának nyilvánított. 1393-ban az apátság itteni birtokait *Nezdei* Mihály fiának adta bérbe. 1332—37-ben már plebániája is volt. 1435-ben *Rozgonyi* Istvánné *Szentgyörgyi* Czeczilia nyerte adományul. 1466-ban a tihanyi apátság és a lövöldi perjel egyezkednek a Fejéregyház és Csicsal közötti földterület fölött. 1534-ben a tihanyi apátságé, 1536-ban azonban már *Sulyok* Balázs volt a földesura. 1583-ban *Batthyány* Farkasé volt. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint: a veszprémi püspökség jószága. 1703 táján *Antal* János és György, továbbá *Madarász* László, 1726—33-ban csak Antal János volt a földesura, mely család még 1856-ban is bírta. *Pócza*-puszta helyén feküdt a középkorban *Pálcza* falu, mely szintén már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. 1343-ben a helység egy részét a *Guth-Keled*-nembeli *Felsőlendvai* Miklós vette meg, Déshida faluval (most puszta). 1460-ban a *Marczaliaké*, a kik a Berzenczei *Lorántfiaknak* kötötték le. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul.

Kuntelep. *Kuntelep.* Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 107, lakosaié 647, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Görgeteg. E község határa Görgeteghez tartozott s a veszprémi püspökség birtoka volt, a mely 1902—1903-ban elhatározta, hogy parczelláztatja. Az itteni földeket azután megvették kunszentmártoni földmívesek, de uradalmi cselédség is. Egy-két év alatt már tekintélyes telep lett és Kuntelep nevet nyert. 1904-ben községgé alakult. A kunok közül ma már csak 10—12 család van itt. Jelenleg *Bozsik* Mátyásnak és *Józsa* Antalnak van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartozik: Józsa-puszta, Új-major és Püspök-csárda.

Kutas. *Kutas.* A fiumei vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 208, lakosaié 1497, kik közül 908 róm. kath. és 481 református. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Belleg. A középkorban leginkább *Kutos* vagy *Kutus* alakban fordul elő. 1322-ben a pannonhalmi, Szent Benedek-rend birtoka. 1409-ben a pannonhalmi apátság itteni birtokait *Kutasi* Domonkos bírta bérben. 1536-ban *Messer* Gergely, Fülöp deák és Messer Miklós volt a földesura, 1550-ben és 1599-ben Kutasi István és 1626-ban a *Hagymásy* család. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is előfordul. Egy 1701—1703 táján kelt összeírásban *Malik* János az ura Az 1715. évi összeírás szerint négy évig lakatlan volt és ekkor új telepítvényként szerepel 13 háztartással. Földesura ekkor is a Malik család volt. 1726-ban kincstári birtok. 1733-ban *Stanics* Lászlóé, 1767-ben *Adamovics* Ferenczé, 1835-ben pedig a *Boronkay* családé volt. A XIX. század második felében birtokosai a következők: Boronkay Károly, a kinek a birtokait 1902 óta *Hertelendy* Andor örökösei bírják, továbbá *Krizsanics* Károly, a kinek a birtokai örököseinek a tulajdonába mentek át, *Kacskovics* Kálmán, *Tallián* Manó, kinek jogutóda Vizeki Tallián Gyula Somogy vármegye volt főispánja, *Chernel* Gyula, kinek birtokát 1910-ben a *Ring* Lipót és Samu czég vásárolta meg, *Márffy* Józsefné, a ki birtokait 1905-ben *Weisz* Edének adta el. A községbeli úrilakok közül egyet az Adamovics, egyet Boronkay Károly és kettőt Krizsanics Mihály építtetett. Közülök az Adamovics-féle úrilak Hertelendy Andor örököseié, a Boronkay kúria Boronkay Lajosé, a Krizsanics-féle kúriák közül az egyik Kacskovics Kálmáné, a másik Krizsanics Mihály örököseié. A róm. kath. templom 1780-ban, a református 1902-ben épült. 1805. évi május 10-én a község országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Az 1855. évi kolerajárvány a lakosságot megtizedelte. Van itt gazdakör, hitelszövetkezet és egy gőzmalom, mely *Kovács* János és *Polgár* János tulajdona. A községhez tartoznak: Kutaskozma, Alsó- és Felsőgyóta-, Cseri-, Czili- és Kálista-puszták. *Kutaskozma*-puszta egy részét a középkorban *Kozma* falu foglalta el, mely 1395-ben Kozma, 1408-ban *Kozmafalwa* alakban fordul elő, a

Kadarkut. — Igazgatósági épület a szentimrei földmíves iskolában.

uáncsa. — Gróf Széchenyi István úrilaka.

Kálmáncsa. — Gróf Széchenyi István tisztilaka.

Kaposujlak. — Gr. Somssich Imre kápolnája.

Kaposujlak. — Gr. Somssich József sírboltja.

Kaposujlak. — Gróf Somssich Imre kastélya.

Karád. — A hajdani páloskolostor alapjain és köveiből épült úrilak, Nagytoldi pusztán.
(Most Margalit Alfréd lakása.)

Kastélyosdombó. — Kammerer Ferencz úrilaka.

ıikor Zsigmond király Gordovai *Fancs* Lászlónak adta. 1424-ben e László fiai negosztoztak itteni birtokaikon. 1498-ban is a Gordovai családé. Az 1660. évi lézsmaváltságjegyzék szerint *Zankó* Miklós jószága.

Lábod. Nagyatád közelében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 268, lakosaié 2070, a kik közül 1097 róm. kath. és 953 ref. vallású. Van postája, távírója és vasúti állomása. A *Tibold*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1231. évi osztály alkalmával I. Bodor három ifjabb fiáé: Tamásé, II. Bodoré és Tiboldé lett. Az 1231. évi osztálylevél szerint ekkor már hatalmas uradalom középpontja volt. 1327-ben a segösdi uradalomhoz tartozott. Ez évben, midőn Károly Róbert király János cseh király leányát, Annát, fiának, Lászlónak, eljegyezte, ıászajándékul Lábodot is lekötötte. 1395-ben két ily nevű helység volt egymás nellett s ekkor, mint a magvaszakadt *Prodaviczi* Mikcs bán fia István fia Ákos iának: Mikcsnek birtokaként, *Marczali* Dénes nyerte a királytól. 1416-ban már árosi kiváltságokat élvezett. 1418-ban Szent Lukács evangelista tiszteletére szenelt templomát említik. 1474-ben, a Marczaliak és a *Báthoriak* között kötött örökösödési szerződés értelmében, Báthori Istvánt és testvéreit e helység birtokába ktatták. 1495-ben a Báthoriak nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1536-ban s 1550-ben Báthori András, 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz volt a földesura. Az 1554. évi adólajstromban a helység az egyes városrészek szerint a következőleg van feltüntetve: Kápolnás-utczai városrész: áll 10 házból; a Soksár-utczai városrész: 5 házból; a Petne-utczai városrész: 5 házból és a Hír-utczai városrész szintén ı házból. 1565—66-ban 60, — 1571-ben 96 házát írták össze a török kincstári adószedők. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1715-ben 23 háztartást írtak benne össze. 1715—1733-tól a Széchenyi család a földesura s jelenleg is gróf Széchenyi Emilnek van itt nagyobb birtoka, a kinek kastélyát gróf Széchenyi Pál építtette. A róm. kath. templom 1809-ben épült, de 1878-ban kibővítették. A református templomot 1822-ben emelték. A régi város a községtől éjszakkeletre eső dombon feküdt. Van a községben polgári olvasókör, úri kaszinó, gazdakör, önsegélyző szövetkezet, hitel- és fogyasztási szövetkezet, egy keményítőgyár és egy fűrészgyár. A község határában van a cs. és kir. csikótelep. 1906 okt. 29-én alakult meg a Rákóczi-szobor-bizottság, mely eddig is már tekintélyes összeget gyűjtött össze a szoborra. A községhez tartoznak: Felsőerzsébet-, Vadas-, Homok-, Kis- és Nagysallér-, Pille- és Szarvas-puszták. *Felsöerzsébet*-puszta táján a középkorban erődített hely állott, melyről 1406-ból van első ízben adatunk, a mikor a *Pécz*-nembeli *Berzenczei* Lóránt fia, György, nyerte adományul. 1463-ban György fiai, Sandrin és László, egyezkednek fölötte. 1468-ban *Forster* Györgynek idegenítették el. Lábod.

Lakócsa. Barcs-járási kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 139, lakosaié 1300, a kik közül 400 a magyar és 900 a horvátajkú s leginkább róm. kath. vallású. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Darány. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben *Lankofcse* alakban fordul elő. 1571-ben csak 5 házat írtak benne össze a török adószedők. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodia jószága volt. 1715-ben 9 háztartását írták össze s ekkor a zseliczszentjakabi apátságé volt, 1748-ig, a mikor a kamara birtokába került. Jelenleg a közalapítványi uradalomnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1723-ban épült. 1863-ban a község felerésze leégett. Van itt polgári olvasókör, hitelszövetkezet és *Molnár* Józsefnek gőzmalma. A községhez tartozik: Kálmán-major, Pulkova- és Sió-puszta. Lakócsa.

Látrány. Magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Házainak száma 250, lakosaié 1429, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója Balatonlelle, vasúti állomása Balatonboglár. 1325-ben említik az oklevelek első ízben királyi birtokként. 1391-ben Kővágóörsi *Kis* György, a *Batthyány* család őse, nyerte adományul, 1395-ben azonban Zsigmond király elcserélte tőle. 1396-ban a *Marczaliak* kapják Zsigmond királytól, *Für* és *Csopak* nevű lakatlan birtokokkal együtt. 1490 elején, Marczali László magvaszakadtával, *Corvin* János kapta Mátyás királytól adományul, de nem sokáig bírta, mert II. Ulászló király, a Marczali család többi birtokaival együtt, a *Báthoriaknak* adományozta. 1536-ban *Pekry* Lajos, 1583-ban *Ungnád* Kristóf, 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz, az 1626—27. években pedig Nádasdy Pál volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban 14, az 1580. éviben pedig 17 házzal van felvéve. Az 1660. évi pannon- Látrány.

halmi főapátsági tizedjegyzék szerint ez is Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György nyerte adományul. 1715-ben 48 háztartást írtak benne össze. 1715—1733-ban gróf Széchenyi Zsigmondé és 1757—1776-ban a *Lengyel* családé volt. 1805-ben gróf Széchenyi Ferencz, 1835-től Jeszeniczei *Jankovics* Ferencz és gróf *Festetics* Pál voltak a földesurai és ma is gróf Festetics Pálnak, gróf Jankovics Tivadarnak és Lászlónak és özvegy *Löwensohn* Henriknének van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1763-ban épült s 1830-ban állították helyre. 1864-ben az egész helység leégett. A határbeli Akasztódombon, a XVIII. századbeli vallási villongások alatt, a földesúr pallosjogával élve, három látrányi református vallású lakost, a katholikus templomban elkövetett kihágásért, felakasztatott. A községhez tartozik *Rád*-puszta, a középkorban virágzó falu volt. A szentmártoni apátság már 1135 táján kapott itt birtokokat András préposttól, nevezetesen három szőlőt és ugyanannyi szőlőmívest. 1229-ben már a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. Albeus mester esztergomi kanonoknak 1237—1240. években kelt összeírása szerint az apátságnak itt 10 ház szőlőmívese, 1 jobbágya és 3 ház hirdetője (praeco) volt. A szentmártoni apátság 1255-ben új birtokokat szerzett e helységben. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. Ősi templomának romjai még ma is láthatók. Az 1318—1384. években a pannonhalmi (szentmártoni) monostor volt itt birtokos. A falu egyik része a *Rád*-nemzetség ősi fészke volt. E nemzetségből származhattak Him fiai: Him, Pál és Dénes, a kik 30 hold kiterjedésű birtokaikat kaszálóstul és szőlőstül 1255-ben a pannonhalmi monostornak adták. A Rád-nemzetség tagja lehetett az a Márk nevű nemes ember is, a ki 1318-ban a pannonhalmi monostor itteni birtokait használta. 1336-ban Vilmos szentmártoni apát az itteni jobbágyok ügyében intézkedik. 1449-ben az apátság itteni birtokai bérbe voltak adva. 1536-ban *Józsa* Farkas, *Móróczay* János, 1557-ben *Magyar* Bálint, 1583-ban *Borócz* Pál voltak a földesurai. 1563-ban már a török hódoltsághoz tartozott. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint már csak 8 házból állott. Egy 1701—1703. évekből való összeírás szerint Mórocz Ferencz, 1726—33-ban *Antal* János, 1767-ben *Festetics* Lajos bírta. Jelenleg is gróf Festetics Pálnak van itt birtoka és úrilaka, melyet Festetics Ágoston 1812-ben építtetett. Jelenleg *Hanny* Aladár bérlő lakásául szolgál. Rád és Bogát vonalában feküdt a középkorban *Szamárkút*, mely az 1336—1470. években a szentmártoni apátság és a somogyvári benczések birtoka. 1466-ban *Debrenthei* Tamásnak is voltak itt részei.

Lengyeltóti. *Lengyeltóti.* A kaposvár—fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Járási székhely. Házainak száma 319, lakosaié 2886, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1331-ben *Thoty* alakban fordul elő. A *Lengyel* család birtoka az egész középkoron át. 1660-ban a szigligeti várhoz tartozott. Egy 1703 tájáról való összeírás *Zankó* Miklós és Boldizsár birtokának mondja. 1715-ben 20 háztartást írtak benne össze. 1726-ban is a Lengyel családé. A XIX. század első felében a Lengyel család örökösei bírták. Közülük báró *Fechtiqnek* itt híres gazdasága és ménese volt. Később, részben vétel, részben örökség útján, az *Inkey* családra szállott s e családé volt 1860-ig, a mikor csere útján a Zichyeké lett és jelenleg gróf Zichy Bélának van itt a legnagyobb birtoka és két kastélya. A régebbi emeletes kastélyt a. *Horváth* család építtette a XVII. század vége felé s ez most a járásbíróság czéljaira szolgál. Az újabb kastélyt a Lengyel család a XIX. század elején építtette, de az Inkey család átalakíttatta és megnagyobbította. Van itt közel 5000 kötetes könyvtár, családi képtár és nagyon gazdag és értékes vadásztrofeumok. A róm. kath. templomot gróf Zichy N. János 1882-ben megnagyobbíttatta. A községben a járási hivatalokon kívül van Kaszinó, nőegylet, iparoskör, hitelszövetkezet, a boglári takarékpénztár fiókintézete és *Tukora* Károly és *Tráknyák* Ferencznek gőzmalma. A községhez tartozik: *Fehérbézseny* és *Feketebézseny.* E két puszta helyén feküdt a középkorban *Besenyő* falu, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Besenen* alakban fordul elő. 1409-ben a néhai Gordovai *Fancs* János hagyatékához tartozó birtokok között szerepel. 1424-ben ennek fiai, János, Imre, Bertalan és László, osztozkodnak *Besenyő-Szent-György* helységen, a melyre 1455-ben új adományt nyertek. 1733-ban puszta és *Lengyel* Miklós özvegyéé. E család után a *Kiss* családra szállott. 1856-ban *Inkey* József örökölte. *Pusztaszentgyörgy* helyén feküdt Szent-György falu, mely szintén már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1409-ben ez is Gordovai Fancs János hagyatékához tartozik.

emplomát 1424-ben említik. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint Csobáncz irához tartozott. *Mamocs-puszta* a középkorban falu volt. Ez is előfordul az 332—37. évi pápai tizedjegyzékben. — *Mohácsi-szőlő* 1703 táján Zankó Miklós és oldizsár birtoka. 1733-ban Lengyel Miklós özvegyéé. — *Nagytatárvár* a hagyomány erint török váracs volt. Idetartoznak még: Rágnicza-major, Tóti-major, Ludasiszta, Zsigmond-major és Pusztaberény.

Libiczkozma. A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 3, lakosaié 915, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Pusztakovácsi, távírója omogyfajsz, vasúti állomása Osztopán. E helység két falu: *Libicz* és *Kozma* gyesüléséből keletkezett. 1408-ban és 1498-ban az egyik *Lybycz*, *Libych* alakban rdul elő. 1408-ban Zsigmond király a hűtlen Mesztegnyei *Szerecseny* Mihály eni birtokait, cserében némely kőrösmegyei birtokokért, Gordovai *Fancs* Lászlónak lományozta. Ennek fiai, János, Imre, Bertalan és László, 1424-ben megosztoztak jta. 1464-ben Battyáni *Alapi* András, a helység ama részeit, a melyeket zálogin bírt, visszaadta Fancsi Gáspárnak. Kozma falu már a XIV. században fennlott. 1342—43-ban Szent-György tiszteletére szentelt templomát is említik. 36-ban Fánchy Péter volt a földesura. Egy 1703 tájáról való összeírás *Zankó* iklós és Boldizsár birtokának mondja. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *unyady* családé, 1767-ben *Boronkay* Györgyé és Józsefé és 1856-ban a báró *na* családé. Jelenleg báró *Radvánszky* Gézának van itt nagyobb birtoka. községhez tartozik: *Kopár*-puszta, mely 1856-ban a báró Sina családé volt, ozma-puszta, Búgerház-tanya, Cserfekvés-major és *Feketeberek*, mely 1856-ban óf Széchenyi Pálé volt. Libiczkozma

Liszó. A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 174, kosaié 970, a kik közül 710 róm. kath., 255 pedig ev. vallású. Postája Somogyentmiklós, távírója és vasúti állomása Nagykanizsa. 1296-ban puszta és „*terra jzou*" alakban említik az oklevelek. 1342-ben már lakott hely. 1536-ban *Both* nos, 1550-ben György volt a földesura. 1726-ban *Horváth* Dániel, 1733-ban *alik* Ferencz, 1767-ben Pallini *Inkey* Gáspár birtoka. Ettől kezdve az Inkeyeké volt, ost azonban *Kendeffy* Gábornak és Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A községli két templom közül a róm. kath. 1877-ben, az evangélikus 1866-ban épült. községhez tartozik *Ság-puszta*, mely a középkorban falu volt s melyet már 1296n említenek az oklevelek. 1332-ben plebánosa is volt. A *Guth-Keled*-nemzetség toka. 1332-ben a Guth-Keled-nembeli Amadénak, a *Felsőlendvai* család megalaójának, özvegye bírta. Az 1405—1481. években a *Kanizsai* családé. 1550-ben *ídasdy* Tamás volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstrom erint ekkor csak 3 házból állott. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* ılád bírta. Liszó.

Magyaratád. A siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. ızainak száma 152, lakosaié 865, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája lyben van, távírója és vasúti állomása Répás-puszta. 1284-ig a királyné hírnökei ták. IV. László király *Főnévi* Lukácsnak adományozta, de Lukács testvérei, ozma és Benedek, 1309-ben a pécsi káptalannak adták el. Később, 1377-ben *mbó* Miklós mester óbudai várnagynak a fia vette meg. 1332—37-ben már báníája is volt. 1399-ben Mindenszentek tiszteletére szentelt templomát is említik. 01-ben két ily nevű helységet említenek az oklevelek; az egyikben az 1415. és 37. években az *Atádi* család volt birtokos. 1421-ben a nyúlszigeti apáczák kap-. 1481-ben Atádi *Kéri* Mátyás tart egy részéhez igényt. 1502-ben *Várdai* Pál és vére, *Kithányi* László özvegye, bírták, a kiknek a kérésére II. Ulászló király a negi konventtel új határjárást tartatott, mely alkalommal Ispazi Ambrus, a nyúlgeti apáczák nevében, az Igal helység felőli határokra nézve ellentmondott. 1550ı *Derecskey* Pál volt a földesura. 1580-ban 10 házát írták össze a török adódők. A török világban elpusztult és csak 1724-ben települt be újra. Az alapítóél, melyet *Bakacs* Benedek, a földesúr fia, 1724 jún. 14-én állított ki, jelenleg a község birtokában van. 1726-ban özvegy báró Szentgyörgyvölgyi Bakacs kácsné, szül. *Csoknay* Éva, 1733-ban báró Bakacs Benedek, 1767-ben ennek kösei és *Zobothin* László voltak a földesurai. 1776-ban az egész helység az bbié volt. 1856-ban a báró Sina családé. Jelenleg *Jeszenszky* Ferenczné, szül. ntorjánosi *Mándy* Thyrának és *Kacskovics* Lajos alispánnak van itt nagyobb oka. A községbeli régi kúriát a Bakacs család építtette. Ez most Jeszenszky enczneé. A róm. kath. templom a XIX. század közepén, a református 1845-ben Magyaratád.

épült. A lakosok hitelszövetkezetet és kisgazdakört tartanak fenn és Jeszenszky Ferenczné birtokán motoros malom van. A községhez tartozik: Tátom-puszta, továbbá Birkaház-major és Búvár-major. — *Tátom*-puszta a középkorban falu volt, mely egy 1275-ben kelt oklevélben *Thathum* alakban fordul elő, s ekkor a zseliczszentjakabi benedekrendű apátság népei lakták. 1388—1405 között a *Zicsi* családnak volt itt birtoka. 1417-ben a zseliczszentjakabi apátság és a nyúlszigeti apáczák birtoka. 1426—1452-ben csak az apátságé. Az 1726. évi összeírásban *Tátony* alakban fordul elő. Ekkor özvegy Bakacs Lukácsné. szül. Csoknay Éva, birtoka. Majd a gróf *Batthyány*, később a *Tallián*, utóbb a *Bosnyák* családé lett: ettől a báró *Sina*, ettől pedig herczeg *Ypsylanti* vette meg s most *Kacskovics* Lajos alispáné.

Magyaregres. *Magyaregres*. Kaposvártól éjszakra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 158, lakosaié 826, kik közül 259 róm. kath. és 567 református. Postája helyben van, távírója Somogyjád, vasúti állomása Várda. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő első ízben. Az 1443. és 1446. években *Hédervári* Lőrincz kaposújvári várának tartozékai között sorolják fel. 1489-ben *Szerdahelyi* István birtoka. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Imrefi* (Emrefy) Péter özvegye és Imrefi Ferencz voltak a földesurai. Az ugyanez évi adólajstrom egy *Kis-Egres* nevű falut is említ és valószínű, hogy ez az a villa Egis, mely 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között szerepel. A török kincstári adószedők 1563-ban 12, 1575-ben 18 házat írtak benne össze. 1598—99-ben *Dersfi* Ferencz és *Lengyel* István voltak a földesurai. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék szerint részben a szigligeti vár tartozéka, részben *Sárkány* Miklósné jószága. 1715-ben 9 háztartását írták össze s ekkor gróf *Esterházy* József volt a földesura. 1726-ban már a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott és jelenleg is herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A ref. templom 1840—1842 között épült. 1908-ban, házépítés alkalmával, népvándorláskori sírok kerültek napfényre. A községben motoros műmalom van. Idetartozik a *Putri-puszta*, mely nevét egy földbe ásott régi putrilakástól kapta.

Magyarlad. *Magyarlad*. A szigetvári járás éjszaknyugati sarkában fekvő magyar kisközség. Házainak száma 62, lakosaié 310, a kik leginkább reformátusok. Postája és távírója Németlad, vasúti állomása Németlad-Gyöngyös-puszta. A középkorban csak *Lád* nevű helységet találunk a vármegye területén, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, tehát ekkor már plebániája is volt. 1452-ben *Csapi* Máté itteni birtokait Páti *Török* Lászlónak vetette zálogba. 1453-ban a *Bódogasszonyfalvi* család nőtagjai a helység részeit a Csapiaknak zálogosították el. 1459-ben Csapi András itteni birtokaira szabad rendelkezési jogot nyert a királytól. 1464-ben *Berényi* Benedek és Geresgali *Baby* György nyerik új adományul. 1468-ban *Battyáni* Péter fia, Benedek, kapja. 1489-ben a *Ladi* család, 1536-ban *Ipoltfy* János, 1550-ben *Both* György, 1598—99-ben *Istvánffy* Miklós volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstromban Lad 8 házzal szerepel. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint az Istvánffy családé volt. 1715-ben 7 háztartást írtak benne össze s ekkor a kincstár birtoka volt. 1726—1733-ban a gróf *Rindsmaul* családé. 1738-ban *Szily* Ádám birtokába került. További sorsa Németladéval azonos. Református temploma 1734-ben épült.

Magyarlukafa. *Magyarlukafa*. A szigetvári járásban fekvő kisközség. Házainak száma 63, lakosaié 407, a kik közül 284 magyar, 123 németajkú s leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Somogyhárságy, távírója Szigetvár, vasúti állomása Szentlászló. Már a tatárjárást megelőző korszakban fennállott. 1234-ben *villa Luca*, 1395-ben *Lucafawa*, 1408-ban *Lukafalua* alakban említik az oklevelek, a mikor Zsigmond király Gordovai *Fancs* Lászlónak adományozta, de egy ideig Tapsonyi *Anthimi* János tartotta a kezén. 1536-ban *Ipoltfy* János, *Wárday* Tamás mester, *Kürthösy* László és *Sulyok* György pécsi püspök voltak a földesurai. 1573-ban *Czindery* Pál nyerte adományul Miksa királytól. 1598—99-ben *Horváth* Ferenczé volt. Egy 1703 táján kelt összeírás szerint a *Koroknay* családé. 1715-ben puszta s a gróf *Batthyányaké*, 1726-ban *Sárközy* Jánosé volt. 1767-ben is még csak egy Lukafa nevű helység volt a vármegyében. Földesurai *Zombori* János, *Somssich* Antal, Szily Ádám, Czindery Rókus és *Farkas* Sándor voltak. 1776-ban a *Koroknai* és a *Topos* családok voltak itt birtokosok. 1835-ben Magyar-Lukafának a *Somssich*, Német-Lukafának a *Batthyány* család volt a földesura, a XIX. század közepén gróf *Festetics* Samu és Lajos. Jelenleg gróf Festetics Kristófnak van itt nagyobb

rtoka. A református imaház 1847-ben épült. A lakosok gazdakört tartanak fenn. letartozik: *Vitorág*-puszta, melynek helyén a középkorban *Litorág* falu feküdt, ely a *Győr*-nemzetség birtoka volt. Az 1346. évi osztály alkalmával az e nemzet-gből származó Szerdahelyi *Dersfi* Péter nyerte. A XV. században a helység t részre szakadt: *Alsó-* és *Felső-Vitorágra*, mely 1489-ben *Szerdahelyi* István rtoka volt. 1726-ban puszta és *Sárközy* Imréé. Ettől kezdve Magyarlukafa, sorsá-n osztozott. Lukafa környékén feküdt a középkorban *Nyirakol*. E helység ama) falu egyike volt, a melyet még Szent László király adományozott a szentmár-ni (pannonhalmi) apátságnak. Albeus mester esztergomi kanonok is elősorolja 237—1240 között, az apátság jószágainál.

Magyarujfalu. A Drávavölgyben fekvő magyar kisközség. Házainak száma 3, lakosaié 318, a kik leginkább reformátusok. Postája és távírója Gyöngyös-ellék, vasúti állomása Szigetvár. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegy-kben, két ily nevű helységet találunk a vármegye területén; az egyik az *Istvánffy* aládé, a másik a zágrábi püspöké. 1715-ben 10 háztartást írtak benne össze s kor *Huyn* tábornok szigetvári parancsnoké. Az 1726—1733. években a gróf *indsmaul* családé. 1767-ben a Nagyatádi *Czinderyeké*, a kik a legújabb korig rták. A református templom 1857-ben épült. 1842-ben az egész falu leégett. an itt református ifjúsági egyesület is. Magyarujfalu.

Marczali. A balatonszentgyörgy—somogyszobi vasútvonal mentén fekvő agyar nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 600, lakosaié 4552, a kik ginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. *Pécz*-nembeli *Marczali* család ősi birtoka. Az 1332—37. évi pápai tizedjegy-ékben is előfordul s így már ekkor egyházas hely volt. 1448-ban már városi váltságokkal bírt. 1455-ben Szent Aniamus tiszteletére szentelt plebániatemplomát, lamint a város mellett Szent Domonkos tiszteletére emelt páloskolostorát említik oklevelek. 1494-ben már iskolája is volt. Marczali László halála (1488) után a áthoriak birtokába került. 1536—1550-ben Báthori András, 1583-ban pedig *Ungnád* ristóf volt a földesura. A XVI. század második felében már a hódoltsághoz tar-zott s egy nahie (járás) székhelye volt, az itteni erősség azonban csak Sziget-r eleste után (1566) került török kézre. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom erint ekkor 35 házból állott. Az 1573—74. évi fejadólajstrom a város következő szeit sorolja fel: Újfalu 33 ház, Felső-utcza vagy Benács-utcza 18 ház, Alsó-cza 19 ház, Felső-utcza 5 ház. Eresznek (Érsek-utcza) 10 ház. Az 1598—99. i magyar királyi adólajstromban, Babócsa várának tartozékaként szerepel. 626—27-ben Nádasdy Pálé. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedváltság-gyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai sek nyerte a királytól. 1715-ben 39 háztartást írtak benne össze. 1715—1733-n gróf *Széchenyi* Zsigmond volt az ura és jelenleg is gróf Széchenyi Andor Pál legnagyobb birtokosa. 1772 aug. 24-én országos vásárok, 1820 ápr. 28-án heti-sárok tartására nyert szabadalmat. 1848 szept. hó 26-án a betörő horvát határ-ök és a nemzetőrök a község határában összeütköztek, a mi az utóbbiak győzel-ével végződött. 1861 okt. 20-án a község kétharmadrésze leégett. 1902. évi árcz. 10-én egy egész puszta hamvadt el, 42 épülettel. A községbeli régi kúria óf Széchenyi Andor Pálé, a ki ezidőszerint itt új kastélyt építtet. A róm. kath. mplom, az 1785. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint, még a mohácsi vész őtti korszakban épült. A járási hivatalokon kívül van itt kaszinó, Kereskedelmi szinó, önkéntes tűzoltóegylet, izraelita leányegylet, kath. legényegyesület, kath. ifjú-gi egylet, polgári dalegyesület, temetkezési egylet, polgári iskola egyesület, Taka-kpénztár r.-t., Általános Takarékpénztár, hitelbank, hitelszövetkezet, a munkások kkant és nyugdíjegyletének fiókpénztára, gróf Széchenyi Andor Pál téglagyára, öhm Samu gőzmalma, a Krausz J. fia czég és Boszmanits testvérek bőrgyára. határában ősi körsánczok vannak. A községhez tartozik: *Gyóta*-puszta. Tán mek a pusztának a helyén feküdt a középkorban *Léta*, melynek 1359-ben már lkésze is volt. 1449-ben a *Bő*-nembeli Laki *Thúz*, a *Létai* és *Szecsényi* családok gyezkednek rajta. Marczali.

Markócz. A Drávavölgyben fekvő magyar kisközség. Házainak száma 48, kosaié 219, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Drávafok, távírója ellye, vasúti állomása Bogdása. 1403-ban *Markochel*, 1492-ben *Markowcz* alakban rdul elő. A középkorban a pécsi főesperes birtoka volt. 1660-ban az *Istvánffy* alád jószága. 1733-ban a *Doby* család, 1767-ben Sárdi *Somssich* Antal, a XIX. század Markócz.

negyvenes éveiben a gróf *Festetics* család déghi ága volt a földesura. A református templom 1853—55-ben épült. Az 1864-ben, Margit napján, dühöngött óriási vihar kilencz épületet döntött össze. A község határához tartozó Pusztai dűlőben feküdt a hagyomány szerint *Mokárfa* falu, mely a hódoltság alatt pusztult el.

Merenye. *Merenye.* A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 86, lakosaié 539, a kik leginkább reformátusok. Postája Görösgal, távírója Szigetvár, vasúti állomása Nemeske. Eredetileg a budai káptalan birtoka, mely azonban 1417-ben itteni birtokait, a Hodos folyón szedetni szokott vám felével, *Anthimus* fia Jánosnak engedte át, cserében. 1470-ben Baranya vármegyéhez tartozó helységként említik az oklevelek. 1473-ban, *Menyere* alakban, a szigetvári vár tartozékai között sorolják fel. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Merene* alakban fordul elő s ekkor csak 5 házat írtak benne össze. 1660-ban Balogh András jószága. Egy 1703. év körüli összeírásban *Kis-Merenye* néven: puszta és ekkor *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka. 1715-ben csak 6 háztartását írták össze s ekkor a gróf *Batthyány* családé volt. 1835-ben gróf *Széchenyi* Lajos volt a földesura. Jelenleg gróf *Festetics* Imrénének és gróf *Széchenyi* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1774-ben épült. A falu éjszakkeleti részében a török világban mecset állott s mellette halastó volt, melynek nyomai is láthatók. 1865-ben a falu felerésze leégett. A községhez tartozik *Czegléd*-puszta, mely első ízben már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1486-ban *Dombai* Ferencznek voltak itt birtokai. 1701—1703-ban önálló falu és *Frankovics* János birtoka. Ennek leánya lehetett Frankovics Zsuzsánna, a ki *Szily* Mártonhoz, a szigetvári kincstári jószágok tiszttartójához, ment nőül s e házasság révén Czegléd a Szily család birtokába került. 1715-ben a falu újból települt. 1767-ben Szily Ádám és Éva, férj. *Bakó* Lászlóné, birtoka. Szily Ádámtól *Festetics* Antal vásárolta meg s 1856-ban ennek fia, Festetics Sámuel, bírta. — *Szentmiklós*-puszta első ízben szintén az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1452-ben *Csapi* Máté itteni birtokait Páti *Török* Lászlónak zálogosította el. 1726-ban puszta és *Bátsmegyey* János és Szily Márton örökösei, 1733-ban gróf Széchenyi Zsigmond bírta. Ettől kezdve a gróf Széchenyi családé.

Mernye. *Mernye.* A siófoki vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 235, lakosaié 1422, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás előtt fennállott. 1229-ben *Merena* és *Alsó-Merena* alakban sorolják fel, a székesfehérvári káptalan birtokai között. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. 1385-ben és 1487-ben *Wasarusmernye* alakban szerepel. 1446—1453-ban a Ghymesi *Forgách* családnak voltak itt részbirtokai, melyeket a XV. század közepén *Vityai* László és a *Perneszlek* bírtak zálogban. 1487-ben a helység egy részét a székesfehérvári őrkanonok bírta. Az 1536. évi adólajstromban e tájon *Bódogasszonymernyeye*, *Almernye* és *Wasarusmernye* nevű helységek fordulnak elő. Az előbbi kettő a székesfehérvári őrkanonok birtoka, Vásárosmernyének pedig *Fanchy* Péter, János és *Ellyewelgyi* László voltak a földesurai. Az 1550. évi adólajstrom szerint Almernye *Alya* Mátyás és *Bocskai* Ferencz birtoka. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint Vásáros-Mernye már csak 4, Boldogasszonymernye 20 házból állott. Az 1598—99. évi, valamint az 1626. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan, 1660-ban a székesfehérvári custodiatus voltak a földesurai. 1703 táján *Matusek* András, győri nagyprépost és székesfehérvári őrkanonok, 1726-ban gróf *Nádasdy* László volt a földesura, míg *Kis-Mernye-puszta Vásonyi* Gergelyé volt. 1733-ban a székesfehérvári custodiatusé volt. 1807-ben I. Ferencz király a mernyei uradalmat a kegyes tanítórendnek adományozta. Azóta e rendé, mely itt 1905-ben szép kormányzói kastélyt építtetett. 1818. évi júl. 19-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1760-ban épült. 1790-ben a Vendel-kápolnát építették hozzája. Van itt hitelszövetkezet és *Szűcs* Istvánnak gőzmalma. A községhez tartozik: *Mernyeszentmiklós*- (azelőtt Szentmiklós-)puszta, mely az 1573—74. évi török kincstári adólajstromokban *Felső*- és *Alsó-Miklós* alakban fordul elő. 1726-ban gróf *Nádasdy* Lászlóé. 1756-ban a gróf *Festetics* család déghi ága bírta. Az egykori *Boldogasszony-Mernye* falu a mai *Hamuházi lapos* nevű dűlőben feküdt.

Mesztegnyő. *Mesztegnyő.* A szentgyörgy—somogyszobi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 236, lakosaié 1929, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben az 1332—37.

·vi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Plebániájáról egy 1359-ben kelt oklevél is negemlékezik. 1408-ban Zsigmond király, a hűtlen Mesztegnyei *Szerecsen* Mihály tteni birtokait, cserében némely kőrösmegyei birtokokért, Gordovai *Fancs* Lászlónak ıdományozta. 1424-ben ennek fiai osztozkodnak itteni birtokaikon. 1464-ben Battyáni *Alapi* András itteni birtokait, a melyeket zálogban bírt, Gordovai Fancsi Gáspárnak visszaadta. Vásárait egy 1466-ban kelt oklevél említi. 1498-ban még ı Fancs család volt itt birtokos. 1550-ben már *Nowak* Jánosé. Az 1583. évi ıdólajstrom szerint mindössze 1 portája volt. 1703 táján *Zankó* Miklós és Bollizsár birtoka. 1715-ben 11 háztartást írtak össze benne. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* család, 1767-ben báró Hunyady János bírta és jelenleg is gróf Hunyady Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1750-ben épült. Ugyanebből az időből való a templom melletti kolostor is, mely a XVIII. században a ferenczrendű szerzeteseké volt. Jelenleg a szent vinczerendű apáczák bírják. Van itt kath. népkör és hitelszövetkezet. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Búsvár-puszta, *Hosszúvíz-puszta,* mely 1835-ben a gróf Hunyadyaké. — *Landi-puszta* (azelőtt Edde), mely már 1733-ban fennállott, szintén a Hunyadyak birtoka. László-major, Öreghegy, Soponya-puszta, *Sósgát*-puszta, melynek helyén feküdt a hagyomány szerint *Nemes-Apáti* falu. Vajdahomok-puszta. Mesztegnyőtől délre feküdt *Agáros* falu, mely az 1408—1498. években a Gordovai Fancs család birtoka volt.

Mezőcsokonya (azelőtt Csoknya). Kaposvárhoz közel fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 214, lakosaié 1368, a kik közül 565 r. kath., 766 pedig református. Postája helyben van, távírója Hetes, vasúti állomása Szomajom. A *Bő*-nemzetség ősi birtoka. A középkorban két részből állott. A falunak azt a részét, a hol a Szent Márton tiszteletére szentelt egyház emelkedett, *Szent-Mártonnak* nevezték. A Bő-nembeli János (1241—1280), a falunak ezt a részét, odaadta nővérének, *Bai* Bertalannénak, leánynegyed fejében. 1324-ben a Bő-nembeli Trepk fiai tiltakoztak Csoknya ama részének elidegenítése ellen, a hol a Szent Márton tiszteletére szentelt egyház állott. 1313-ban, Bai Bertalan magvaszakadtával, Péter, a *Létai* család őse, a helységnek ezt a részét ismét visszakapta. Ezt az adományt Károly király 1324-ben megerősítette. A helység másik részét, a tulajdonképeni Csoknyát, 1324-ben a *Győr*-nembeli Ders fia Péter, királyi kardhordó, kapta adományul, az 1346. évi osztály alkalmával azonban átengedte testvérének, Miklósnak. 1375-ben a helység *Mezeuchokna* alakban fordul elő és ekkor a Szerdahelyi *Dersfiakat* iktatják birtokába. 1408-ban Dersfi Márton rokonának, Szerdahelyi *Korom* Jánosnak, voltak itt birtokai. 1454-ben a Szerdahelyi család másik ágából származó *Dancs* Pál itteni birtokrészeit *Somi* Mihálynak és Demeternek vetette zálogba. 1480-ban Szerdahelyi Dancs Pál, a helység felerészét, Enyingi *Török* Ambrusnak és Gibárti *Kiss* Lőrincznek kötötte le. Szent Márton tiszteletére szentelt templomát az 1324. évi tiltakozó levél is említi. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint akkor már plebániája is volt. 1550-ben Dersfi Farkas, 1598—99-ben Dersfi Ferencz, 1626-ban pedig *Esterházy* Miklós volt a földesura. 1660-ban *Sárkány* Miklósné jószágaként szerepel. 1715-ben 15 háztartását írták össze. Ekkor gróf Esterházy Józsefé. 1726-ban a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott és most is herczeg Esterházy Miklós a legnagyobb birtokosa. A református templom az 1870—75. években épült. Van itt hitelszövetkezet és két gőzmalom: az egyik *Tabak* Pálé, a másik *Kaufmann* Lajosé. A községhez tartoznak: Alsó-, Felső- és Középnyires-pusztták, továbbá Újakol-major. Mezőcsokonya.

Miháld. A zalai határon fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 245, lakosaié 1395, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Zalaszentjakab. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, ekkor tehát már plebániája is volt. Az 1363—1464. években a *Kanizsai* család volt a földesura, de közben, 1434—35-ben, a *Nagymartoni* (fraknói) grófok is. 1464-ben egy részét a Kanizsaiak *Csapi* Andrásnak vetették zálogba. 1536-ban és 1550-ben *Nádasdy* Tamás volt a földesura. Később elpusztult és az 1565—66. évi török kincstári adólajstromban már csak 1 adóköteles háza szerepel. 1715-ben már 11 háztartást írtak benne össze s ekkor a *Hevenyesi* családé volt. 1726—33-ban *Inkey* Jánosé és az Inkey családé 1835-ig, a mikor gróf *Zichy* Károly lett a földesura. 1864-ben a Zichy családtól megvette a birtokot a belga bank. A belga banktól 1865-ben Pallini *Inkey* László, kinek halála után felesége szül. *Bittó* Ágnes a miháldi uradalom birtokosa, egész 1906-ig, a mikor az a báró Miháld.

Inkey család tulajdonába ment. Tőlük 1912-ben *Szájbély* Gyula vásárolta meg az uradalmat s jelenleg is ő a földesura. Jelenleg a budapesti papnevelő-intézetnek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1760-ban, mellékrészei 1835-ben épültek. Középkori templomának helyét Pusztaszentegyháznak nevezik. Az 1855-iki kolerajárványban 52-en haltak el. Idetartozik: Csermező-puszta és Sárosd-tanya.

Mike. *Mike.* A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 165, lakosaié 1265, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kadarkút. 1466-ban a vránai perjelség birtokaként szerepel. 1536-ban *Török* Bálint, 1550-ben Török János volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adójegyzékben *Miske* alakban szerepel s ekkor még 5 házát írták össze, míg az 1565—66. évi összeírásban már adóköteles házak nélkül van felvéve. Az 1701—1703 táján készült összeírásban már puszta és *Ropoli* Miklós birtoka. A szatmári békekötés után újra települt. Az 1715. évi összeírás alkalmával 5 háztartást írtak benne össze, kevés lakosai azonban csakhamar odahagyták, mert 1726-ban üres pusztaként szerepel, mint a *Király* család birtoka. A mostani falut *Somssich* Pongrácz a XIX. század első felében telepítette és jelenleg ifj. Somssich Andornak van itt nagyobb birtoka. A községbeli kastélyt gróf Somssich Pongrácz építtette a XIX. század elején. A határban, tóparton, van a Somssich-féle szép mauzoleum, melyben gróf Somssich Imre, ennek neje, szül. *Siskovic* Mária, és fiuk, Pongrácz, vannak eltemetve. Az uradalmi major legtöbb gazdasági épülete a török hódoltságból fenmaradt romok tégláiból épült. A kastélyban sokáig őriztek a rómaiak korából való, a határban talált, hamvvedreket, cserépedényeket, római téglákat, népvándorlás és honfoglaláskori leleteket, a határ déli részén pedig török sáncz húzódik, mely egy török erődítvény maradványa. A községhez tartoznak: *Alsó-* és *Felsőgyócs-puszták*, melyek már 1358-ban szerepelnek az oklevelekben. 1726-ban puszta és *Madarász* Lászlóé.

Miklósi. *Miklósi.* Tolna vármegye határához közel fekvő kisközség. Házainak száma 127, lakosaié 793, a kik túlnyomóan németajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nágocs, vasúti állomása Toldi-Andocs. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A XIV. század végén a *Karai* család tartott reá jogot. A XV. században két részre szakadt. *Alsó-Miklósiról* 1436-ban van adatunk. *Felső-Miklósi* felerészét 1455-ben Garai László nádor *Osztopáni* Pálnak adományozta, a mit V. László király 1456-ban megerősített. 1460-ban Osztopáni *Perneszi* Pál, *Miklósi* László itteni jószágait, nyerte adományul Mátyás királytól. 1536-ban Alsó-Miklósi *Dombai* Farkasé, Felső-Miklósi Perneszi Egyedé, Farkasé, Imréé és *Orli* Jánosé volt. 1560-ban Perneszi Ferencz fia Farkas, új adományt nyer a birtokra I. Ferdinánd királytól. Az 1563. évi fejadódefterben Felső-Miklósi 6, Alsó-Miklósi csak 2 házzal van felvéve. 1598—99-ben Perneszi András volt az ura. 1665-ben Perneszi János itteni birtokait *Szabó* Jánosnak idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babocsay* Ferenczné, voltak a földesurai. 1736-ban akkori földesurai, *Csapody* Ferencz, *Tallián* János, *Baranyay* Pál és *Nagy* János, németeket telepítettek ide. 1776-ban a Tallián, a *Svastics*, a *Horváth*, a *Szelestey*, a Csapody, a Nagy, a *Thassy*, a *Forintos* és a *Terstyánszky* családok voltak itt birtokosok és 1835-ben a Tallián, a Csapody és a Baranyay családok. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Van a községben olvasókör, vegyes ipartársulat és *Schüller* Jánosnak motoros hengermalma. Hajdan a falu a határbeli Rácztemető-dűlőn feküdt és a török hódoltság alatt, 1580 után, pusztult el. Miklósi és Törökkopány között fekszik *Perneszi*-puszta, mely a középkorban jelentékeny falu volt, honnan a Perneszi család vette eredetét. 1321-ben már vásáros, 1332—37-ben pedig egyházas hely. 1417-ben az Osztopáni Perneszi család kapott reá új adományt Zsigmond királytól. 1577-ben Perneszi András ismét új adományt nyert e helységre Rudolf királytól. Ekkor már a hódoltsághoz tartozott. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromban még 5 házzal van felvéve, rövid idő mulva azonban elpusztult.

Molvány. *Molvány.* A barcs—pécsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 64, lakosaié 378, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Görösgal, távírója és vasúti állomása Szigetvár. 1360-ban és 1421-ben *Milwan*, 1448-ban *Miluan*, 1453-ban *Mylovan* alakban fordul elő. 1360-tól 1470-ig a patai uradalomhoz tartozott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Kubinyi* László jószágaként szerepel. 1692-ben *Grabarits* István volt a földesura. Az 1701—1703. évi összeírásban *Malván* alakban fordul elő. 1715-ben 5 háztartást írtak benne össze.

Kastélyosdombó. — Ifj. gróf Erdődy Rudolf kastélya.

Kereseliget. — Maár Gyula kuriája.

Kéthely. — Gróf Hunyady József kastélya, Sári pusztán.

Kiskorpád. — Makfalvay Géza úrilaka. Kaposszéplak pusztán.

Kivadár. — A gróf Somssich-féle mauzoleum.

Kivadár. — Gróf Somssich Adolf kastélya.

Kutas. — Tallián Gyula úrilaka.

Lábod. — Gróf Széchenyi Emil kastélya.

Lengyeltóti. — Gróf Zichy Béla régi „Kis kastélya“.

állott. 1138-ban *villa Nagasu*, 1264-ben *villa Nagach* alakban említik az oklevelek. 1208—1290 között a *Győr*-nemzetség *Óvári-Keméndi* ágának voltak itt birtokai és 1230-ban az *Osli*-nembeli Osli ispánnak és az ugyanezen nembeli Móricznak is, a ki azonban itteni földjeit még 1230 előtt a csomai egyháznak adományozta. 1450-ben a tolnamegyei Daróvár tartozékai között találjuk. 1536-ban a *Dombai* családé volt. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromban 30 házzal van felvéve. 1580-ban 32 házát írták össze a török adószedők. 1598—99 óta a *Zichy* család a földesura. 1715-ben mindössze 5 háztartást írtak benne össze. Jelenleg báró Rubidó Zichy Ivánnak van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melynek régibb, földszintes része kb. 200 éves, míg az emeletes részt Zichy Nep. János 1820 körül építtette. Van benne kb. 2000 kötetes régi könyvtár, a Zichy, az Erdődy és Rubidó családok egykorú arczképfestményei, régi berakott és faragott bútorok, régi ezüstveretű török nyergek és lószerszámok. A róm. kath. templomot 1757-ben Zichy József építtette és legutóbb báró Rubidó Zichy Iván restauráltatta és új toronynyal látta el. 1788 jan. 31-én és 1792 aug. 2-án a község országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községben gazdakör és egy gőzmalom van, mely *Fulmer* Jánosé. Idetartozik: *Jutom*-puszta, mely 1397-ben *Juton*, 1450-ben *Juthey* alakban fordul elő, a tolnamegyei Daróvár tartozékaként. 1726-ban *Gyutom* alakban szerepel az összeírásban, Zichy Ádám birtokaként. A községhez tartozik még: *Csillag-puszta* és *Tomé-puszta*. Az utóbbi 1726-ban már szerepel s ekkor Zichy Ádámé. Az 1583. évi adólajstromban Nágocs és Miklósi között *Kovászna* helységet találjuk, mely ekkor *Perneszi* András birtoka volt.

Nagyatád. *Nagyatád*. Rinyavölgyi magyar nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 451, lakosaié kb. 4000, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredetileg a magyar királynék birtoka volt. 1382-ben Erzsébet királyné, mint segösdvármegyei birtokot, mondja magáénak. 1389-ben is Segösdhöz tartozott. 1395-ben mindkét Atádot Kővágóőrsi *Kis* György nyerte adományul, 1396-ban azonban a király az itteni vámot, cserében a szomszédos Baráti helységért, visszavette tőle. 1403-ban, Kis György fiainak hűtlensége következtében, *Anthimi* János kapta adományul, de 1405-ben a Batthyányak birtokában találjuk. 1475-ben Mátyás király e helységet minden idegen bíráskodás alól kivévén, egyedül földesurai hatósága alá helyezte és heti és országos vásárjoggal ruházta fel. 1475-ben Batthyány Boldizsár és egy Batthyány leánytól származó *Alapi* András szerepelnek birtokosaiként. 1477-ben Alapi István és Benedek, továbbá Batthyány Boldizsár új adományt nyertek a két Atádra. 1550-ben mindkét Atádnak Batthyány Kristóf volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adójegyzékben már 8, sőt az 1563-ikiban csak 3, az 1565—66-ikiban és az 1571-ikiben 12 házzal van felvéve. 1573-ban *Czindery* Pál nyerte adományul Miksa királytól. 1598—99-ben *Pethő* Kristóf volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzékben *Atád* és *Kis-Atád* helységeket találjuk felvéve és mindkettő a székesfehérvári custodia jószága volt. Az 1715. évi összeírásban *Horvát*- másként *Nagy-Atád* néven találjuk, ekkor 10 háztartását írták össze és őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajos volt a földesura. 1722-ben a nagyatádi uradalmat *Czindery* Ferencz Ignácz kapja, a ki a Szentferenczrendet telepíti ide. 1740-ben részükre rendházat, 1761-ben pedig templomot épít, tornyát azonban csak 1843-ban toldották hozzá. 1768-ban az uradalom fiára, Rókus Ferenczre, száll, a ki 1792-ben elhalálozván, fia: Pál Ferencz, lesz a földesúr. 1823-ban az uradalom vétel útján *Csuzy* Pál cs. és kir. kamarás birtokába kerül 1856-ig. Ettől fogva többször gazdát cserélt. Jelenleg Lelbach Keresztélyé. Az 1880 nov. 9-iki földrengés a község házaiban tetemes károkat okozott. 1888—1912-ig itt állomásozott a székesfehérvári m. kir. méntelep negyedik osztálya. 1744 május 15-én Kis-Atád országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községben az 1855-iki kolerajárványban közel kétszázan haltak el. 1857-ben a község negyedrésze leégett. 1903-ban állították fel Kossuth Lajos érczszobrát. 1906-ban a község egy 403 méter mély artézi kutat furatott, mely 26 C fokú kénes vizet szolgáltat. Az artézi víz hasznosítása czéljából részvénytársaság alakult, mely itt szép fürdőt építtetett. E fürdő 1911-ben gyógyfürdőjelleget nyert. A járási hivatalon kívül itt van a m. kir. dohánybeváltó hivatal és selyemtenyésztési felügyelőség is, továbbá zsinór és paszománygyár, téglagyár, lakatos és lemezárúgyár, czementárúgyár, gőzmalom, nagyatádi takarékpénztár, járási takarékpénztár,

néptakarékpénztár, nagyatádi hitelszövetkezet, városi hitelszövetkezet, járási hitelszövetkezet, néptakarékpénztári hitelszövetkezet, polgári leányiskolai egyesület, vöröskereszt egyesület, izraelita nőegylet, athletikai klub, polgári olvasókör, ipartestület és iparos ifjúsági önképzőkör. A községhez tartozik: *Döbrög*-puszta, azelőtt *Döbrő*, mely 1726-ban már a Czindery családé volt. Idetartozik még: Péterpál-, János- és Margit-major.

Nagybajom. Kaposvártól nyugatra fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 801, lakosaié 5034, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Jákó-Nagybajom. 1297-ben *Boyon*, 1357-ben *Boyun* alakban említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1434—35-ben a *Nagymartoni* (Fraknói) grófok voltak a földesurai. 1440-ben *mindkét Bayont* Erzsébet királyné, mint a magvaszakadt *Bajoni* Imre birtokát, Zagorhidai *Tárnok* Demeternek adományozta. Az 1466—1483. években *Korotnai* János volt itt birtokos. 1536-ban Bajomi László és János, *Ipoltfy* János és *Wárday* Tamás mester, 1550-ben Wárday Zsigmond, *Magyar* Bálint és *Horváth* Péter, 1583-ben *Lengyel* Lőrincz, 1598—99-ben *Koroknay* János, Horváth Ferencz és *Bucsányi* Farkas voltak a földesurai. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzékben a Koroknay és a *Topos* családok jószágaként szerepel. 1699-ben már itt találjuk *Sárközy* Jánost is. 1703—1715-ben a Koroknay család volt a földesura, de ezenkívül, 1717 körül, még a *Malik*, a *Beke*, *Szelestey*, *Bátsmegyei*, *Jámbor*, *Szily*, *Kovács* és a *Csanády* családoknak is voltak itt részeik. 1721-ben a helység negyedrészét, Koroknya-, Lencsen- és Lók-pusztákkal együtt, gróf *Rindsmaul* Zsigmond nyerte adományul, kitől azonban ezt a birtokot 1723-ban Sárközy János vette meg, a ki még ugyanezen évben a lerombolt Koroknya várához tartozó összes birtokokat Nagy- és Kisbajomban megvásárolta és 1724-ben nejével együtt adományt nyert Szent-Ivánra (a mai Kiskorpád egy része) és Nagybajomban a Csanády Ferencz-féle részjószágra is. 1726-ban már az említett egész birtoknak Sárközy János volt a földesura. 1776-ban Sárközy Antal, *Sáry* Pál, *Somssich* Antal, *Festetics* Lajos, *Paiss* Boldizsár, *Boronkay* György, a *Pálffy*-örökösök, a *Marton* család, Sárközy Gábor, Ferencz, Juliánna, János, József és László, *Gombay* András, *Sári* Péter, *Kultsár* János, *Szily* Ádám, a *Bakó*, a *Horváth*, a *Márffy* és más családok voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf Festetics Pálnak, Felsőbükki *Nagy* Györgynek, *Igmándy* Aladárnak, Sárközy Jenőnek és Imrének, *Pataky* Vinczének, *Csorba* Ferencznek és Sárdi Somssich Miklósnak van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek csinos úrilaka. Itt töltötte gyermekkorát az 1760-as években *Virág* Benedek, a költő és történetíró, itt élt két évig (1798—99) Sárközy István vendégeként, *Csokonai Vitéz* Mihály és ide vonult, 1707—1812 között, élete alkonyán *Pálóczi Horváth* Ádám, a költő, a kinek neje Sárközy Jusztina volt. Ugyancsak 1734-ben Sárközy Jánosnál fordult meg vendégségben *Bél* Mátyás is. A róm. katholikusok ősi templomát a reformátusok elfoglalták ugyan, de 1717-ben visszavették tőlük. 1717 után azonban új templom épült. A mostani ref. templomot 1792-ben emelték. A ref. temetőben kisebb, törökvilágbeli palánk sánczai ma is láthatók. Ugyancsak a község közelében állott hajdan *Koroknya* (Korokna) *vára*, melynek sánczai még ma is láthatók. 1800 nov. 11-én a községet egy fellázadt önkéntescsapat feldúlta, mely akkor a fél vármegyét végigpusztította. Az 1855-iki kolerajárvány alkalmával körülbelül 200—300-an haltak el. Van a községben takarékpénztár, hitelszövetkezet, segélyegylet, kaszinó, polgári ifjúsági kör, földmíves olvasó kör és Krausz Albert és fiai czégnek gőzmalma. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Balaskó-puszta, Csikota-puszta, továbbá Felsőkak-puszta, mely 1423-ban a *Bő*-nemzetségből származó Laki *Thúz*, *Létai*, Kölkedi *Messer* és a *Kürtösi* családoké. 1449-ben a Laki Thúz, a Létai és a *Szecsényi* családok az urai. 1500-ban *Corvin* Jánost és Enyingi *Török* Imrét iktatják a birtokába. 1549-ben Butsányi *Korláthkőy* Anna lett a birtokosa, 1550-ben azonban már *Alya* Mátyás. 1726-ban Sárközy Jánosé, 1733-ban a Koroknay családé volt. — *Homok-puszta*, mint plebániával bíró falu, már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. — *Koroknya*-puszta eredetileg a *Győr*-nemzetség birtoka volt. Az 1346. évi osztálykor *Dersfi* Miklósé lett. A XV. században a Koroknyai (Korotnai, Koroknai) családé. 1510-ben már fennállott a Koroknyaiak vára, melyet 1555-ben Tujgon budai basa elfoglalt. A jobbágyfalu még 1543-ban megvolt s hihetőleg az 1555. évi ostrom alkalmával pusztult el. — *Nagybalogd*-puszta eredetileg a *Guth-Keled*-nemzetség birtoka. 1349-ben a Guth-Keled-nembeli *Felső-Lendvai* II. Miklós fiai, Amadé és János, e helységet a Szent-Trinitás és Kakonya

nevű birtokokkal akarták elcserélni. 1466—1483 között Korotnai Jánosé. 1660-ban a Koroknay és a *Topos* családok jószága. 1703-ban is a Koroknay családé volt. 1726-ban Sárközy János birtoka. — *Lók*-puszta már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1466—1488-ban a Korotnai családé. 1703—1715-ben a Koroknay család szerepel itt. 1726-ban Sárközy Jánosé. 1733-ban ismét a Koroknayak birtoka. — *Lencsen*-puszta a középkorban Nemcsény néven falu volt, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szintén előfordul. A Győr-nemzetség ősi birtoka, mely az 1346. évi osztály alkalmával az e nemzetségből származó Szerdahelyi *Dersfi* Péter birtokába került. 1550-ben Alya Mátyás és *Székely* Lukács voltak a földesurai. 1703 előtt puszta és a Koroknay családé, 1726-ban Sárközy Jánosé. 1733-ban ismét a Koroknay családé volt. Idetartoznak még: Setétkerék-, Agáczás-, Alsókak-, Égettakol-, Fehértó-, Földhíd-, Kis-, Madársára-, Sápa- és Újház-puszták, Pál-major és Sáritag. Itt feküdt hajdan *Csikota* község is, melynek helye és templomának nyomai maig is láthatók.

Nagybábony. *Nagybábony.* A tolnai határon fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 150, lakosaié 777, a kik leginkább ág. ev. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagybábony-Koppánymegyer. 1259-ben *Babun* alakban említik az oklevelek. Ekkor *Karácsin* fia, Péter, volt itt birtokos. A XIII. század végén *Babunai* Gergely comes fia: András és *Koppány*-nembeli rokonai, Miklós fiát Jánost, perrel támadták meg, mert több földet tartott elfoglalva, mint a mennyi őt megillette. 1334-ben Bábonyi Ugron özvegye és fia, Miklós, az urai. 1336-ban I. Károly király *Igali* Ivánka fiának, Pálnak, itt részbirtokokat adományozott, a melyek azelőtt *Bábonyi* Miklós és Istvánéi voltak. A XIV. század második felében az *Ugali* családnak is voltak itt birtokai. 1385-ben Ugali Erzsébet és *Kapolyi* Klára egyezségre léptek *Bessenyő* Mátyással, a kit a helység birtokába iktattak. Ugali Pál magvaszakadtával (1391—1401) ennek birtokai Kővágóőrsi *Kis* Györgyre szállottak. Ennek neje, *Gutori* Katalin, másodízben *Csapi* Andráshoz ment nőül, ki 1411-ben Bábonyra adományt nyert. 1428-ban *Rozgonyi* Istvánné, szül. *Szentgyörgyi* Czecziliát, 1438-ban a *Batthyányakat*, vérrokonaikkal: a Fajszi *Ányosokkal* együtt, újból beiktatták itt; de mindamellett a Rozgonyiaknak is voltak itt birtokaik, mert 1443-ban Rozgonyi János itteni birtokait a *Csapláriaknak* adta. 1444-ben a Batthyányak az Ányos családdal megosztozkodtak itteni birtokaikon. 1453-ban a *Keszölczési* családot iktatták a helység egy részébe, a melyet ezek Rozgonyi Istvántól vásároltak. 1460-ban *Ugron* Imre volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban 9. az 1573—74. éviben 10 házzal van felvéve. 1733-ban a *Lengyel* család, 1757-ben *Nagy* Benedek, 1763-ban *Sallér* István és Lengyel Borbála voltak az urai, 1767-ben pedig báró *Maithényi* János, Sallér István, Lengyel Imre, a *Baranyay* család, *Krancsics* Pál, Nagy Benedek, *Mérey* Károly és Lajos és a *Nyitray* család. 1835-ben a Lengyel család örökösei bírták. Jelenleg gróf *Welsersheimb* Zénóné, szül. báró *Roden* Karolinának van itt nagyobb birtoka. Az itteni ág. ev. templom 1830—32-ben, a ref. pedig 1784-ben épült. Az 1855-iki kolerajárvány a lakosságot megtizedelte. Van itt polgári olvasókör és egy benzinmotoros malom, mely *Tóth* Lajosé. A községhez tartozik: *Szentimre*-puszta, mely 1703 táján már fennállott és a *Koroknay* család birtoka volt.

Nagyberény. *Nagyberény.* Tolna határszéli magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 101, lakosaié 1638, kik közül 1282 róm. kath. és 320 református. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Som-Nagyberény. E helység már az I. László királytól 1082 táján a veszprémi püspök részére kiállított megerősítő levélben előfordul. 1193-ban, a veszprémi püspökön kívül, a székesfehérvári János lovagoknak, a királyné népeinek és a *Szalók*-nemzetségnek is voltak itt birtokaik. 1232-ben a Szalók-nembeli Mihály itteni birtokát 50 márkáért eladta a veszprémi káptalannak. 1263-ban a királyné népeitől is vett itt birtokokat, de ismét eladta nekik. Az 1280. évi oklevél szerint a János lovagoknak, a királyné kulcsárainak és pinczemestereinek volt itt földjük. 1232-ben *Kinus-Berin*, 1289-ben már Nagyberény alakban említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Magna Beren* alakban találjuk fel. 1334-ben a veszprémi káptalané, mely még 1536-ban is a földesura volt. 1404-ben Zsigmond király hetivásár tartására adott jogot a helységnek. Az 1571—72. évi török kincstári adólajstromban 32 házzal van felvéve. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze. 1726-tól szakadatlanul a veszprémi káptalan a földesura. A róm. kath. templom még a török hódoltságot

megelőző időben épült, de a református templom a XVIII. századból való. A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek kolostora és elemi leányiskolája 1898-ban épült. 1858-ban a falu fele, a ref. templommal, paplakkal és iskolával együtt, leégett. Van itt önkéntes tűzoltóegyesület és hitelszövetkezet. A községhez tartozik: *Kisberény*-puszta, a mely a középkorban falu volt, mely 1193—1229 között *Somberény*, 1341—1426 között *Bikach*, másként *Farkberény* és 1447-ben már Kisberény alakban fordul elő. 1193-ban a székesfehérvári János lovagok, 1229-ben a székesfehérvári káptalan, 1447-ben a székesfehérvári őrkanonok birtoka. A török hódoltság alatt pusztult el. Az úgynevezett *Karahoma-dűlő* a hódoltság idejében a törököknek telepük volt.

Nagyberki. Kaposmenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 158, lakosaié 1098, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Mosdós, vasúti állomása helyben van. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. 1438—1483-ban Tolna vármegyéhez tartozott. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromban csupán egy Berki nevű helységet találunk, a hol csak három házat írtak össze a török adószedők. 1726-ban *Madarász* László, 1733-ban *Jankovics* István, 1776-ban gróf *Niczky* Kristóf, a XIX. század első felében a gróf *Schmiedegg* család volt a földesura. Gróf Schmiedegg Kálmánnak 1855-ben bekövetkezett halála után a család itteni birtokai *Csapody* Pál kezébe kerültek. Ez a gróf Schmiedegg Kálmán egy községi „Aggápolda" czéljaira, vármegyei alapként kezelt, mintegy 5000 darab aranyat hagyott s néhány év multán már meg is valósul a hagyományozó akarata. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándornak van itt nagyobb birtoka és egy régi kastélya, melyet a gróf Schmiedegg család építtetett. Az uradalom 1793 jún. 6-án országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Van a községben önsegélyző szövetkezet, egy gőz- s egy nyersolajmotor műmalom. A határban emelkedik a *Szalacskahegy,* illetőleg a szalacskai földvár, honnan a sümegi állami „Darnay-múzeum" több termét megtöltő régiségek kerültek ki. Nagykiterjedésű platóját a gróf Vigyázó s nagyobb részben kisgazdák szőlői foglalják el. Legmagasabb pontján régi kis kápolna és egy 1769-ből való présház látható, mely utóbbi szép faragványokkal díszített, hatalmas tölgyfagerendákból van építve. Azelőtt gróf Niczky-féle birtok volt és az egyik gerenda felirata: „N. K. Anno 1769" nyilván azt bizonyítja, hogy Niczky Kristóf idejében emelték. A várhegy maga részben kettős terraszszal bír. Az egyik része nehezen hozzáférhető meredek földtöltés, a másik, lankásabb részét egy alul hányt, szintén meredek, második terraszról védték. Ezen az oldalon mély pinczeüreg is van, belül füstös falakkal, de ez üreg hosszúságát és mélységét még eddig nem sikerült kikutatni. A hajdani földvár környékén számos áldozati domb és sírhalom látható, melyek szintén a fölkutatást várják. A határ egyik útját, mely egy vadregényes, mély völgyét hidalja át, „Sapkatöltés"-nek nevezik, hagyomány szerint azért, mert a tatárok sapkájukban hordták volna össze az egész, kb. 120 m. hosszú töltést, hogy azon átvonulhassanak. Valószínűbb, hogy e töltés a törökök műve.

Nagycsepely (azelőtt csak Csepely). A tabi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 204, lakosaié 989, kik közül 115 róm. kath. és 840 református. Postája Kötcse, távírója és vasúti állomása Karád. Első ízben a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére 1193-ban kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. Plebániája az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben már előfordul. 1445-ben a *Csekekátai* családnak voltak itt részbirtokai. Az 1473—1480. években a *Kátaiak* voltak a földesurai 1536-ban a székesfehérvári káptalan, a veszprémi püspök, a lövöldi perjel, *Sulyok* Balázs és a Szent Miklósról nevezett társaskáptalan, 1550-ben pedig egyedül *Pethő* János birtokában találjuk. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint 8 házból állott. 1580-ban 18 házat írtak benne össze a török adószedők. 1583-ban a lövöldi perjel, 1598—99-ben a veszprémi püspökség birtoka volt. 1715-ben 15 háztartását írták össze. Ezen időtől kezdve a veszprémi püspök a földesura. A református templom 1784-ben az ősi templom helyén és köveiből épült. Az 1855-iki kolera a lakosság ötödrészét pusztította el. A községhez tartozik: Tekeres-puszta.

Nagydobsza. A pécsi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 120, lakosaié 682, kik közül 217 róm. kath. és 465 református. Postája helyben van, távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Kisdobsza. 1277-ben két ily nevű hely fordul elő a segősdi kerületben, mely királynéi birtok volt.

Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor plebániája is volt. A református egyház anyakönyvei szerint a helységet a mohácsi vész előtti korszakban cseh husziták szállották meg. Ők építették a templomot is, melynek köveit a törökök, Szigetvár eleste után, a vár helyreállításához használták fel. Az 1566. évi török kincstári adólajstrom szerint 20, az 1571-ikiben 38 házból állott. Az 1598—99. évi adólajstromban az egyik Dobsza földesuraként a székesfehérvári káptalan szerepel. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatusé volt. 1692-ben Kisdobszával együtt *Mathasek* Andrásé volt. 1715-ben 17 háztartást írtak benne össze. 1726-ban gróf *Nádasdy* László, 1733—1807-ig a székesfehérvári custodiatus birtoka volt. 1807-ben I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta s ezóta a rend a birtokosa. A mostani templom Nagydobszának az 1911. évben negyedízben megujított temploma, melynek éghető részei a XVIII. század elején villámcsapás következtében elégtek, de ismét felépült és 1808-ban megujították. A ref. egyház a XVI. században keletkezett, van is e századból eredő *irott,* énekes, úgynevezett *Passios* könyve, mely mű mint nyelvészeti emlék is értékes s mint ilyen, irodalmi szempontból ismertetve is volt. A községhez tartozik: Árkus-puszta (azelőtt Alsó-puszta), Felsőárkus-puszta (azelőtt Felső-puszta) és István-major

Nagygomba. *Nagygomba* (azelőtt csak Gomba). A balatonszentgyörgy—somogyszobi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 265, lakosaié 1518, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Marczali. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1470-ben a *Berjegi* család bírt itt földesúri joggal. 1550-ben Berjegi Domonkos, 1583-ban *Korotnai* János, 1598—99-ben *Sándorffy* Miklós volt a földesura, 1626—27. években pedig a *Deső* család. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban Kisgomba 4, Nagygomba 8 házzal van felvéve. 1580-ban Nagygombán 15, Kisgombán 5 házat írtak össze. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzék szerint Kisgombának *Könczöl* Mihály és *Somogyi* István, Nagygombának pedig több nemes volt a földesura. Egy 1703 táján készült összeírás szerint Kisgomba felét *Thulmon* Mihály, Nagygombát a *Laskai* család bírta. Az 1715. évi összeírásban csak egy Gomba nevű helységet találunk, mely a Thulmon családé volt. Ekkor mindössze 9 háztartását írták össze. 1726-ban és 1733-ban ismét két Gomba nevű helység fordul elő az összeírásban. Gomba a Dezseő családé, Kisgomba a Thulmon családé volt. 1767-ben Nagygomba a Dezseő családé. E család utolsó sarja, Judit (szül. 1791, † 1873) gróf *Forgách* Ferenczhez ment nőül s így a gróf Forgách család lett a földesura és jelenleg gróf Forgách Károlynak és gróf Forgách Francziskának van itt nagyobb birtoka. A községbeli 2 úrilak közül az egyiket a gróf Forgách, a másikat a *Thassy* család építtette. A róm. kath. templom 1755. évben épült, Dezseő Imre akkori földesúr áldozatkészségéből Az itteni róm. kath. ifjúság ifjúsági egyletet tart fenn. A községhez tartozik *Lók-puszta*, mely a középkorban falu volt. 1449-ben a *Bő*-nembeli Laki *Thúz*, a *Szőcsényi* és a *Létai* családok birtoka. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékben 6, az 1580. éviben 15 házzal van felvéve. 1583-ban *Keresztúry* György és *Gomby* János birtoka. 1701—1703 táján puszta és a *Thulmon* családé. 1767-ben jobbágyfaluként szerepel az úrbéri összeírásban s ekkor *Káldy* Jánosné, Thulmon Zsigmondné és Dánielné *Gombos* Tamás, *Takács* István, *Pados* János és *Berzsenyi* István voltak a földesurai.

Nagykorpád. *Nagykorpád.* Nagyatádtól éjszakkeletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 195, lakosaié 1416, kik közül 410 róm. kath. és 975 ref. vallású. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Lábod. Már az 1232—37. évi pápai tizedjegyzékben is Corpad alakban fordul elő. A *Korpádi* család ősi birtoka, melyet Zsigmond király: Korpádi Jánostól, Istvántól és Pétertől, hűtlenségük következtében, elvett s János részét 1401-ben a *Kanizsaiaknak*, István és Péter részeit 1408-ban Gordovai *Fancs* Lászlónak adományozta. 1424-ben Gordovai Fancs László fiai: János, Bertalan és László megosztoztak itteni birtokaikon. 1438-ban *Hetési* János itteni birtokait Albert király Guthi *Országh* Mihálynak és Jánosnak adta. 1455-ben Gordovai Fancs László fiai új adományt nyertek reá. 1464-ben Battyáni *Alapi* András a helységnek azt a részét, a melyet zálogban bírt, visszaadta Gordovai Fancs Gáspárnak. 1536-ban Fánchy Péter és János, 1550-ben Fánchy János és György voltak a földesurai. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 11 házból állott. Az 1571. évi adólajstromban *Erdőkorpád* alakban találjuk bejegyezve, ekkor 42 házzal. 1598—99-ben *Török* István volt a földesura. Az 1660. évi pannon-

halmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint az egyik Korpád *Zankó* Miklósé, a másik a székesfehérvári custodiáé volt. 1692-ben Zankó Miklós, 1703 táján Zankó Boldizsár is földesura. 1715-ben 28 háztartását írták össze. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* család, 1767-ben és 1776-ban báró Hunyady János volt a földesura és utána az újabb korig a báró *Sina* család. Jelenleg *Mándy* Sámuelnek van itt nagyobb birtoka, az övé a báró Sina családtól építtetett úrilak is. A református templom 1830-ban épült. Van itt hitelszövetkezet és Mándy Samu mezőgazdasági szeszgyára és gőzmalma. A községhez tartozik: Cserhát-puszta, Prépost-puszta, Bel-major és Ganajos-puszta. A község határában fekszik a Várdomb nevű terület, mely hatalmas körülsánczolt dombból áll. Rendeltetése ismeretlen. Valószínűleg a magyarok letelepedési idejéből való, de a törökök is felhasználták őrhelyül.

Nagyszakácsi (azelőtt Szakácsi). Marczali járásbeli magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 388, lakosaié 2001, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nemesvid és vasúti állomása Böhönye. Eredetileg a királyi szakácsok földje volt s a XV. században, a mikor a Szent Egyedről nevezett kupahegyi konvent itt határjárást tartott, *Királyszakácsi* néven is szerepel. Mindenszentek tiszteletére szentelt templomát 1378-ban említik, 1382-ben pedig plebániáját. 1401-ben két temploma volt; az egyik Szent Domonkos, a másik Mindenszentek tiszteletére és az előbbi közelében állott a Szent Domonkosról nevezett páloskolostor. 1466-ban *Nagzakach* alakban említik az oklevelek, ekkor már városi kiváltságokkal bírt. 1480-ban szintén városként szerepel. A XV. században köznemesek lakták, a melyeknek tagjai közül valók voltak a királyok udvari szakácsai. E családok közül a következők ismeretesek: *Bakator* (1380—1414), *Gede* vagy *Gedefi* (1382—1480), *Póka* vagy *Pókafi* (1382—1505), *Soldos* (1382—1428), *Délczeg* (1382), *Tor* (1382), *Terpe* (1401—1480), *Vas* (1401), *Szakácsi* (1402—1497), *Kigyó* vagy *Kegyó* (1425—1480), *Fintha* (1425—1463), *Pokocz* (1436), *Veres* (1436—1505), *Tolvaj* (1451—1505), *Kecskés* (1453—1471), *Kacsó* (1459), *Kis* (1461—1470), *Széles* (1461), *Körtvély* (1461), *Tenke* (1461), *Fekete* (1461—1505), *Sávolyi* (1461—1470), *Külsőszakácsi* Ivánka (1462—63), *Nagyszakácsi* (1463), *Orros* (1463—1505), *Kozma* (1463), *Pálfi* (1465—1505), *Czevek* (1465), *Kakas* (1465—1480), *Vég* (1467), *Szabó* (1470—1495), *Denke* (1470), *Valkon* (1470), *Zereger* (1470), *Ágoston* (1470—1502), *Biró* (1470), *Korcz* (1470), *Kisszakácsi* (1471), *Recsek* (1471), *Csorna* (1471), *Pap* (1475—1497), *Egyedfi* (1476), *Szalai* (1480—1505), *Szöllős* (1482), *Hegedős* vagy *Hegedes* (1492—1505), *Miklósi* vagy *Miklós* (1492—1505), Vidi *Gondos* (1495—1505), *Kovács* (1495—1497), *Nagy* (1495—1505), *Ago* vagy *Agh* (1495—1505), *Lucza* (1495), *Kálmán* (1497—1505), *Katona* (1505), *Balka*, *Bellye*, *Besenyei*, *Bogdán*, *Bogyó*, *Bongolyag*, *Debrei*, *Ellyesse*, *Faber* (Kovács), *Facsiár*, *Györgyfi*, *Izdrai*, *Karai*, *Kisfaludi*, *Korotnai*, *Kőmíves*, *Patrohi*, *Sipos*, *Tót* és *Vidi*. 1719 júl. 10-én pedig a következő családok kaptak nemességet: A *Bakó*, *Hencsei*, *Kövér*, *Fekete*, *Maróti*, *Hajdú*, *Nagy*, *Kis*, *Kovács*, *Karácson* és *Császár*. Közülök a Bakó, Fekete, Nagy és Császár családokon kívül a többieknek az ivadékai még itt élnek. Nemes község lévén, adóösszeírásban nem fordul elő. A községbeli úrilakokat a *Csorba*, a *Hodászy*, a *Csonka* és a *Bakó* családok építtették. A róm. kath. templom 1810 táján épült. 1848 őszén itt kisebb összeütközés volt a horvát határőrök és a nemzetőrség között, mely az utóbbiak győzelmével végződött. 1869-ben 42 és 1873-ban 36 ház égett itt le. A lakosok hitelszövetkezetet és olvasókört tartanak fenn. A határbeli egyik dűlőt „Barátoki“ dűlőnek nevezik, mert itt feküdt a pálosok hajdani kolostora. A mai Nagyszakácsi mellett feküdt a középkorban *Kölked*, a hol már 1272-ben a királyné szakácsa lakott. Egy 1289-ben kelt oklevél is a királyné szakácsaitól lakott faluként emlékezik meg róla. 1337-ben *Kulked*, 1464—98. *Zakachkelked* alakban fordul elő. A XVIII. század folyamán lakosai átköltöztek a mai Nagyszakácsiba. Nagyszakácsi.

Nemesdéd. A marczali járás magyar kisközsége, körjegyzőséggel. Házainak száma 355, lakosaié 1620, a kik r. kath. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nemesvid, vasúti állomása Komárváros és Böhönye. Első izben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1406-ban és 1418-ban Berzenczei *Lorántfi* György nyerte adományul. 1405-ben *Deed*, 1415-ben *Dyd*, 1453—76-ban *Felseded* alakban fordul elő. A XV. században a szakácsi pálosoké. 1487-ben Tolnai *Bornemisza* János alkincstartó birtoka. 1495-ben Feldéd alakban említik az oklevelek Nemesdéd.

s ekkor a *Patroki* család lakott itt. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak 1 házzal, az 1571. éviben már 16 házzal van felvéve. Az 1715. évi összeírásban nemesektől lakott faluként szerepel. 1719-ben a községben 9 család telepedett le és új szabadalomlevelet nyert III. Károly királytól. A XVIII. század közepétől az újabb korig a *Stephaics* család volt itt birtokos. A községbeli régi kúriát Stephaics József tábornok építtette Mária Terézia királynő korában s ez most *Korcsmár* Dénesé. Két temploma közül az egyik róm. kath., a másik református. Az utóbbi 1826-ban épült. 1846 okt. 15-én a helység vásárszabadalmat nyert V. Ferdinánd királytól. 1818-ban és 1826-ban a község teljesen leégett. Van itt hitelszövetkezet, gazdaszövetkezet, ipartársulat és 1 motoros malom. A községhez tartoznak: Kisdéd-, Tátika- és Vörösakoly-puszták.

Nemeske. *Nemeske.* A pécsi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 58, lakosaié 551, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Görösgal, távírója Szigetvár, de a vasúti állomása helyben van. A középkorból csupán egy 1492-ben kelt oklevél emlékezik meg róla. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstromban 10 és az 1571-ikiben is 10 házzal van felvéve. 1660-ban a *Zrinyi* család birtokában találjuk. Egy 1701—1703 táján kelt összeírás szerint gróf *Batthyány* Ádám országbíró volt a földesura. Az 1715. évi összeírásban nemes községként szerepel, a hol 5 jobbágycsaládot is találtak. A Batthyány családtól 1850-ben *Biederman* bécsi bankár vette meg. Jelenleg *Nádosy* Eleknek és *Stephaics* Pálnak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1792-ben épült. A falutól keletre fekvő dombot „Udvar"-nak nevezik. Itt, úgy látszik, az a vízivár feküdt, mely *Tompa* Istváné, *Zrinyi* Miklós lovas zászlótartójáé lehetett, a kinek a nevét örökíti meg az innen éjszakra elterülő Tompa-dűlő. A jelenlegi temetőben, sírásáskor, homokkőből kifaragott szárnyas angyalt, egyéb faragványokat és kőkoczkákat találtak, mely utóbbiakból nehányat a jelenlegi ref. templom padozatához használtak fel. A községhez tartoznak Görösgal- és Nemeske-puszták. *Görösgal* a középkorban falu volt, mely 1335-ben *Geresgol* alakban fordul elő. 1468-ban Görösgoli *Battyáni* Péter fia, Benedek, nyerte új adományúl. A török hódoltság alatt egy nahie (járás) székhelye és erődített hely volt, a hol még most is sok török edénytöredéket találnak. 1552—53-ban a török őrség 167 emberből állott. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint a helység a Puskás-utczai részből, a hol 4, és a Nagy-utczai részből állott, a hol 6 házat írtak össze az adószedők. Az 1571-iki defterben is 10 házát találjuk feljegyezve. 1598—99-ben Batthyány Kristóf volt a földesura és 1692-ben *Szabó* István. 1701—1703 táján már puszta és *Frankovics* Jánosé, 1726—33-ban pedig *Bátsmegyey* Jánosé és *Szily* Márton örököseié volt és 1761-ben Szily Ádámé. 1856-ban a *Gaal* és a *Dóczy* családoké volt és jelenleg *Nádosy* Elek és *Stephaics* Pál bírják. A Nádosy Elek birtokán látható domb gazdag őskori lelőhely.

Nemeskisfalud. *Nemeskisfalud.* A balatonszentgyörgy—somogyszobi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 82, lakosaié 312, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben 1331-ben van róla okleveles adatunk, de további sorsa a XVI. század végéig ismeretlen. 1598—99-ben *Dersfi* Ferencz volt a földesura. 1660-ban *Könczöl* Mihály és *Somogyi* István bírták. Egy 1701—1703. és 1715. években készült összeírás szerint azonban már kizárólag nemesek lakták. A XIX. század közepén a *Madarász* család volt a helység legnagyobb birtokosa. A református templom 1863-ban épült. A község határában van a Rinya forrása.

Nemesvid. *Nemesvid.* Marczali járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 324, lakosaié 1552, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van és vasúti állomása Komárváros. Első ízben az 1333—35. évi pápai tizedjegyzékben szerepel azután ismét 1456-ból van róla okleveles adatunk. Lakosai a középkorban a királyi szakácsok családjai voltak, kiknek 1495-ben az itteni birtokaik után fizetendő adóból 112 forintot engedtek el. Egy 1701—1703. és 1715. évekből való összeírás szerint nemesek lakták. A török világban a koppányi szandzsákhoz tartozott. Midőn 1566-ban Szenyér vára is török kézre került, az itteni bég a község lakosait Komár várához szállítandó épület-anyagok hordására rendelte ki, a nemesvidi nemesek azonban megtagadták az engedelmességet, mire a bég a török martalóczokat szabadította a helységre. A szatmári békekötés után III. Károly király megerősítette a helységet régi kiváltságaiban, 1827 okt. 26-án pedig országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom

Mernye. — A piaristák jószágkormányzói kastélya.

Mike. — Ifj. Somssich Andor kastélya.

Mozsgó. — Özv. Biedermann Ottóné kastélya.

Mosdós. — Őrgróf Pallaviciny Ede kastélya.

1797-ben, a kápolna 1889-ben épült. A lakosok takarékpénztárt, hitelszövetkezetet, róm. kath. olvasókört és takarékmagtárt tartanak fenn. Idetartozik: Kisvid puszta. A község határában feküdt a középkorban *Szent-Kálmán falu*, melynek Illés nevű plebánosa az 1333. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel már.

Németegres. Tolna vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 98, lakosaié 518, a kik róm. kath. vallásúak. Csak az 1536. évi adólajstromban találjuk először, a mikor *Egrech* alakban szerepel. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékben Egrös alakban fordul elő 12 és 1573—74-ben 18 házzal. A XVII. században elpusztult. Az 1715. évi összeírás szerint hosszú ideig pusztán állott s csak 1713-ban települt, a mikor 6 háztartást írtak benne össze. 1733-ban a gróf *Batthyány* családé volt és 1762-ben gróf Batthyány Lajos nádoré. Utolsó földesura herczeg Batthyány Fülöp volt. Jelenleg herczeg *Montenuovo* Alfrédnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1781-ben épült. Németegres

Németlad. A barcsi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 124, lakosaié 1125, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban csak egy *Lad* nevű helység volt itt (l. Magyarladnál). 1745-ben németek telepedtek le *Ladra.* Ekkor a helység két részre szakadt és ez a falu lett *Németlad.* A gróf *Hoyos* Miksa parkjához tartozó kis angol erdőben látható romok és szobormaradványok egy régi kolostor és templom nyomait mutatják. A hajdani kolostor birtoklását különben a Magyarlad határában fekvő Máriahegy és Pap-erdő is bizonyítani látszanak. Mindkét helységnek az újabb korig a *Czindery* család volt a földesura. Czindery Lászlónak 1860 jan. 24-én bekövetkezett halálával itteni birtokai báró *Wenckheim* Bélára szállottak és jelenleg gróf *Hoyos* Miksának és gróf *Festetics* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli szép kastélyt gróf Hoyos Miksa 1910-ben építtette. Van benne kb. 4000 kötetes könyvtár és sok szép Biedermeyer-bútor stb. 1875-ben és az 1880-as években majdnem az egész község a lángok martaléka lett. Van a községben ipartársulat, önkéntes tűzoltóegyesület, hitelszövetkezet és olvasókör. A határbeli Tolvajvölgyet hajdan sűrű erdő borította, a hol a régi betyárvilágban sok szegénylegénynek a búvóhelye volt. A községhez tartoznak: Gyöngyös-puszta, mely gróf Festetics Kálmáné, Mária-major, Tiltvány- és Szentmihály-puszták, a melyek gróf Hoyos Miksa birtokai. *Szentmihály*-puszta a középkorban falu volt, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1452-ben *Csapi* Máté itteni birtokait Páti *Török* Lászlónak zálogosította el. 1459-ben Csapi András volt itt birtokos. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstromban *Lad-Szent-Mihály* néven 8 házzal van felvéve. 1593—99-ben *Istvánffy* Miklós volt a földesura. 1733-ban puszta és a *Hunyady* családé volt. — *Gyöngyös*-puszta már egy 1703. év előtti összeírásban szerepel s ekkor gróf *Széchenyi* Györgyé. 1733-ban a *Lengyel* családé, maj da gróf *Festetics* család déghi ágáé lett. — A Németladtól keletre elterülő Vörösfai-dűlő *Veresfalva* (Veresfalu) emlékét őrzi. 1486-ban *Dombai* Ferencz birtoka és 1506-ban néhai Dombai Dávidé. 1598—99-ben *Batthyány* Farkas volt a földesura. A XVII. század elején teljesen elpusztult. Németlad.

Németújfalu. A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 111, lakosaié 599, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Szigetvár. E helységet a *Czindery* család a XIX. század elején telepítette be németekkel, a kik azonban idővel teljesen megmagyarosodtak. A róm. kath. plebánia is ugyanakkor, 1803-ban, alakult. Czindery László halála után (1860) a család itteni birtokai báró *Wenckheim* Bélára szállottak. Jelenleg özvegy gróf *Andrássy* Aladárnénak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom egy része 1812-ben, a tornya 1840-ben épült. A malomárok-menti ú. n. Várhegy a török hódoltság korából való. A községhez tartozik: *Szentmihályfa*-puszta, mely özvegy gróf Andrássy Aladárné birtoka. Itt van a Czindery család egykori kúriája is, mely a XIX. század elején épült. A pusztán uradalmi gőzmalom is van. Németújfalu.

Nikla. Magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 212, lakosaié 1446, a kik leginkább róm. katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Marczali, vasúti állomása Öreglak. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő, ekkor tehát már plebániája is volt. 1395-ben *Mikala*, 1454-ben *Mikla* alakban említik az oklevelek. 1536-ban *Miklay* Ferencz volt a földesura. 1660-ban *Könczöl* Mihály és *Somogyi* István jószágaként sorolják fel. Egy 1701—1703. év előtti időből való összeírásban puszta és a *Csoknay* család birtoka. Az 1715. évi összeírásban új telepítvényként szerepel. 1726—1733-ban a *Thulmon* család, Nikla.

1767-ben *Enessey* Rozália, *Káldy* János özvegye, Thulmon Pál örökösei és Thulmon Zsigmondné, szül. *Arumpruster* Julianna, voltak a földesurai, 1773—76-ban a Thulmon és a *Káldy* családok, továbbá *Berzsenyi* Lajos és *Barcza* Mihály. Az 1806. év nyarától egész 1836. évi febr. 24-én bekövetkezett haláláig itt lakott *Berzsenyi Dániel*, a legnagyobb magyar ódaköltő, anyjától öröklött jószágán és az itteni temetőben van a sírja is, mely fölé Somogy vármegye közönsége 1860-ban emlékoszlopot emelt. Berzsenyi Dániel lakóháza jelenleg Berzsenyi Máriáé. Berzsenyi Sándor házában sok relikviát őriznek Dánieltől. Nevezetesen kardövét, vőlegényi díszmellényét, egy medaillonját és sok levelezését. A lakosok olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik: Berzsenyi-puszta (azelőtt Fischer-puszta), Hodosháti-hegy és Lajpzig-puszta.

Nyim. *Nyim.* A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 93, lakosaié 450, a kik róm. kath. és református vallásúak. Postája Ságvár, távírója Ádánd, vasúti állomása Nagyberény-Som. Első ízben a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére kiállított megerősítő levélben fordul elő. Egy 1229-ben kelt oklevél szerint a székesfehérvári káptalannak is voltak itt földjei, de ezenkívül 1269-ben a királyi udvarnokoknak és pinczemestereknek is. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már ekkor plebániája is volt. 1428-ban Zsigmond király *Rozgonyi* Istvánnénak adományozta. A Rozgonyiak birtokukba is vették, de a János lovagok 1431-ben fentartották jogaikat e helységre. 1443-ban a Rozgonyiak birtoka. 1460-ban már *Ugron* Imréé. 1506-ban *Perneszi* Imre királyi jóváhagyást nyer itteni birtokaira. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Ispán* Mihály, Perneszi Egyed, István özvegye és Ugron Bernát voltak a földesurai. Egy 1701—1703 táján készült összeírás szerint *Vörös* János özvegye, 1726-ban a *Lengyel* és a *Mérey* családok, 1733-ban ismét a Lengyel család bírta. 1767-ben báró *Maithényi* János, Mérey Lajos s Károlyné és István, *Spissich* Sándor, *Szalay* András, *Bóné* Gáspár, *Gussits* Imréné és *Nyitrai* Sándorné voltak a földesurai. A XIX. század első felében *Roboz* Benedek, *Szita* Endre, *Seckendorf* báróné, *Fekete* Lajos, a báró Maithényi és a *Csapody* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg Bálványosi *Satzger* Pálnak és *Hetyey* Jánosnénak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1825-ben, a református 1870-ben épült. A községhez tartozik *Kási-puszta*, melynek helyén feküdt a középkorban *Kás falu.* 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka, később a *Csák*-nemzetség dudari ágáé. Az e nemzetségből származó *Simon fia* Mihály fia István magtalan halála után, 1302. évi febr. hó 18-án, a székesfehérvári káptalan előtt végbement osztály alkalmával, három részre osztották. Az egyik részét Herbon comes négy fia: Csák, Benedek, János és László, a másikat Móricz fiai: Sándor comes és Konrád comes, a harmadikat Gyárfás és Aladár nyerték. Herbon comes fiai, hogy itteni részüket megnagyobbítsák, csákberényi és a vajai részüket átengedték Móricz fiainak, a Mihály fia Istvántól maradt kási birtok másik harmadáért. Káson azonban 1424-ben még a *Csák*-nemzetség vérteskeresztúri vagy vértesszentkereszti apátsága, az óbudai káptalan és a székesfehérvári káptalan is birtokos volt. 1460-ban Kás felerésze Torvei *Ugron* Imre birtoka. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint Kásnak már ekkor plebániája is volt. Az 1701—1703. évi összeírás szerint már puszta és *Vörös* János özvegyének birtoka. Ez időtől Nyim sorsában osztozott.

Orczi. *Orczi.* A kaposvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 470, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Taszár, távírója és vasúti állomása Toponár. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1404-ben *Orzy*, az 1536. évi adólajstromban *Orchy* alakban fordul elő. Egy 1703 tájáról való összeírásban *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka, 1726-ban puszta és fele *Wlassics* Jánosé, fele pedig *Szalay* Ádámé. 1733-ban az *Orczy* család az ura. 1773—76-ban báró Orczy Lőrinczé volt. Jelenleg a kegyes tanítórendnek van itt nagyobb birtoka. A községbeli kúriát a báró Orczy család 1760—1770 között építtette. Ez most átalakítva a kegyes tanítórendé. A református templom 1737-ben épült s előbb 1856-ban, újabban pedig 1910-ben átalakították. A báró Orczy családnak itt kápolnája van, mely a XVIII. században épült. A községhez tartozik *Tömörke-puszta*, mely a középkorban jelentékeny falu volt. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel, 1384-ben a *Karádi* család birtoka s ennek magvaszakadtával, 1427-ben, a *Bocskai* család kezére ment át. 1438-ban *Hédervári* Lőrincz nyerte adományul. Az 1575. évi török kincstári adólajstromban *Tömörkén* alakban fordul elő s ekkor csak 3 házból állott. 1701—1703 táján

puszta és apátsági birtok. 1726-ban *Keszthelyi* Mihályé, 1733-ban *Kámán* Mihályé volt. Jelenleg szintén a kegyes tanítórend birtoka.

Orda. Balatonboglártól délnyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 85, lakosaié 520, a kik r. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Balatonboglár és távírója Szőllősgyörök. Első ízben szintén már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1536-ban *Móré* László volt a földesura. 1563 decz. 13-án *Tahy* Ferencz nyerte adományul; e család után, házasság révén, a Pribérdi *Jankovics* családra szállott. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltság-jegyzék szerint Csobáncz várának tartozékai között szerepel. 1676-ban Jankovics Péter itteni birtokait *Vörös* Pál csobánczvári kapitánynak zálogosította el. 1715-ben 8 háztartást írtak benne össze. Mindvégig a Jankovics család volt a földesura és jelenleg is gróf Jankovics Tivadarnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik Agarász-puszta. Orda.

Osztopán. A kaposvár—fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 159, lakosaié 1344, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. 1317-ben a *Guth-Keled*-nembeli Amadé fia, I. Miklós, a *Felső-Lendvai* család őse, nyerte adományul I. Károly királytól. Előfordul az 1332 - 37. évi pápai tizedjegyzékben is, egyházas helyként. 1417-ben az Osztopáni *Perneszi* család nyerte új adományul egyes részeit Zsigmond királytól. 1478-ban Perneszi Pál fiai, Zsigmond és Imre, voltak itt a földesurak és 1512-ben Perneszi Imre fiai: Miklós, Pál és István. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Zewld* Péter, Perneszi Imre, István özvegye, Egyed és a *Zalay* család volt a földesura. 1660-ban is a Perneszi családé volt. 1715-ben a helységben 11 háztartást írtak össze és ekkor részben Babócsay Ferencz özvegyéé, részben a kincstáré. A helység tulajdonképen 2 gazdasági községből áll: Pernesz-Osztopán és Lengyel-Osztopánból, a hajdani birtokosaik után elnevezve. A kettőt csak egy patak választja el. A váraljai dűlőről, a hol még alapfalakra is bukkannak, azt tartja a hagyomány, hogy ott állott a Perneszïek várkastélya. 1726-ban és 1733-ban a *Lengyel* és a Perneszi családok birtoka. 1757-ben felerészben a Perneszi családé, felerészben *Gaál* Gáboré. A XIX. század első felében a *Tallián*, *Siklósy*, a gróf *Forgách*, az *Illés*, a *Jeszenszky* és a *Bottka* családok voltak a földesurai. Jelenleg Tallián Andornak és Siklósy Gyulának van itt nagyobb birtoka és az előbbinek csinos kastélya, melyet 1910-ben építtetett. A róm. kath. templom 1788-ban épült. Van a községben hitelszövetkezet és a *Ring* Lipót és Samu czégnek tégla- és cserépgyára. A községben hajdan tótok is laktak; emléküket csupán néhány tót dűlőnév tartja fenn. Ezek: Sándorica, Málica, Jakusavica, Umsica és Tarasica. A községhez tartoznak: Hermina-major, Felsőmalom, István-major, Krája-puszta és Viszak-puszta. Osztopán.

Öreglak. A fonyód—kaposvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 239, lakosaié 1380, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1449-ben csak *Lak* alakban említik az oklevelek és ekkor a *Bő*-nembeli Laki *Thúz*, *Létai* és a *Szecsényi* (Szőcsényi) családok egyezkednek fölötte. 1484-ben, Laki Thúz Miklós halálával, másfelől testvérének Thúz Jánosnak hűtlensége következtében, Mátyás király a helységet *Corvin* Jánosnak adományozta; a király halála után azonban Thúz János fiai, Alfonz és Mátyás, 1494-ben kérvényt adtak be II. Ulászló királyhoz, hogy a tőlük elvett birtokokat adná vissza, de eredménytelenül, mert II. Ulászló 1500-ban utasította a székesfehérvári káptalant, hogy Corvin Jánost és Enyingi *Török* Imrét vezesse be *Lakvár* és tartozékainak birtokába. II. Lajos Lak várát Butsányi *Korláthkői* Péternek adományozta, a ki 1526-ban Mohácsnál lelvén halálát, a várat özvegye vette birtokába, de *Zápolyai* János király a várat *Bakits* Péternek adományozta. Bakitstól viszont Enyingi *Török* Bálint vette el. *Wárday* Pál esztergomi érsek és kir. helytartó, 1542-ben, kevéssel rá, hogy Török Bálint Szulejmán fogságába került, elvette nejétől, szül. *Pempflinger* Katalintól, és *Báthori* Andrásnak adományozta. Ez adományozás ellen azonban *Korláthkői* Péter leányai tiltakoztak. *Wárday* érsek ekkor elrendelte, hogy Korláthkői Péter leányai: Anna és Erzse Lakvár birtokába és tartozékaiba beiktattassanak. 1548-ban Butsányi Korláthkői Erzse, férj. *Nyáry* Ferenczné, összes lakvári illetőségét átadta nővérének, Annának, férj. Ormosdi *Székely* Ferencznének. Korláthkői Annát 1549-ben vezették be Lakvárába és tartozékaiba. 1550 jún. 16-án *Tahy* Ferencz vette meg 1200 forintért. 1559-ben ő és neje, *Zrinyi* Ilona, a vár tartozékait is megvették. Tahy Ferencz egyik leányát, Margitot, *Orsich* Kristóf Öreglak.

vette nőül. Leánya, Ilona, *Jankovics* Györgyné lett. Tahy Ferencz második leányát, Annát, *Gyulaffy* György, Csobáncz vár ura vette nőül s ekként a Tahy-örökség két részre vált. Gyulaffy László 1678-ban elzálogosította az ő részét *Gorup* Ferencz győri prépostnak, ez pedig zálogba adta öcscsének Péternek. Tőle, 1687-ben, Jankovics Péter váltotta ki s ekként Lakvár mindkét része a Jankovics családé lett. Az 1680. évi osztály alkalmával Jankovics István kapta. 1566-ban a vár török kézre került, a kik az 1568–69. évi zsoldlajstrom szerint 138, az 1628—29. évi zsoldlajstrom szerint 93 emberből álló őrséget tartottak a várban. Jankovics István 1697-ben kir. megerősítést nyert Lakvárra és tartozékaira. Élete alkonyát itteni kastélyában töltötte, hol 1708 máj. 25-én rácz rablók meggyilkolták. 1715-ben 16 háztartást írtak itt össze. Mindvégig a Jankovicsok voltak az urai és jelenleg Jankovics-Bésán Józsefnek van itt nagyobb birtoka és szép kastélya. A róm. kath. templom 1815-ben épült. A lakosok polgári olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: *Baráti-puszta*, a *Guth-Keled*-nemzetség ősi birtoka, a melyet az e nemzetségből származó Felső-Lendvai I. Miklós még 1323 előtt a vasmegyei Ivánczért elcserélt. — *Vasad-puszta*, mely a középkorban falu volt, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Vosad* alakban fordul elő. 1408-ban a Misel-nembeli *Vörös* János fiai: Illés, Dénes és Péter birtoka. 1726-ban már puszta és *Jankovics* Istváné. 1733-ban *Lengyel* Miklós özvegyéé. Idetartozik még: *Baráti-szöllő*, *Lippa-puszta*, *Vasad-szöllő*, *Nagyszöllő* és *Öreglak-puszta*.

Őrtilos. *Őrtilos.* Drávamenti magyar kisközség. Házainak száma 173, lakosaié 972, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Zákány, vasúti állomása Légrád. A XV. század közepén a *Kanizsaiak* kezében találjuk. A helység részei 1461—1471-ben a Debrentei *Himfiak* birtokába jutottak. 1550. évi adólajstromban *Őr* néven fordul elő, elhagyatott helyként és *Zalai* Kelemen a földesura. 1598—99-ben és 1626—27-ben *Szalay* Jánosé. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint több nemes lakta. 1726-ban is a Szalay családé volt. Később a *Bogyay* és a Szalay, majd a *Márkus* család volt a földesura. Jelenleg gróf Zichy Ödönnek van itt nagyobb birtoka. 1869-ben a helység teljesen leégett. Nevét a hagyomány az itt hajdan fennállott puskaporraktárnak és őreiknek tulajdonítja, kikkel idegennek *tilos* volt érintkezni. Az itteni Földvár-hegy is őrhelyül szolgált. A községhez tartozik *Szentmihályhegy*, hol ma is láthatók ama földsáncz nyomai, melyeket 1848 őszén Perczel Mór hányatott a magyar sereg ágyúinak védelmére. A horvát betörés alkalmával azonban a magyar hadakat a horvát sereg leszorította Szentmihályhegyről, mire Őrtilos lakossága is elmenekült. *Asszonyvár-puszta* már 1726-ban a Szalai családé volt. — *Földvár* a középkorban falu volt. 1380-ban fordul elő első ízben. 1446-ban a *Marczaliakat* és *Zákányi* László leányát iktatják birtokába. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzék szerint itt összesen egyetlen adóköteles házat találtak. Földváron még ma is találhatók téglatörmelékek és épületkőmaradványok. A hagyomány azt is tartja, hogy itt páloskolostor volt.

Őszöd. *Őszöd.* Balatonszemestől délkeletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 109, lakosaié 600, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Balatonszemes. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai közé sorolják fel. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már egyházas hely volt. 1368-ban a veszprémi káptalan birtoka. 1536-ban *Fóris* Ferencz, *Décsy* Antal, *Eősze* Gergely, *Gyöke* Ferencz és Boldizsár és a székesfehérvári őrkanonok voltak a földesurai. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint ekkor összesen 6 házból állott. Az 1582—1599. években a tihanyi vár tartozékai között sorolják fel. Az 1626. évi adólajstrom több nemes birtokának mondja. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben a székesfehérvári custodiátus birtoka. 1715-ben mindössze 4 háztartást írtak benne össze s ekkor a székesfehérvári custodiatusé volt. 1726-ban gróf *Nádasdy* Lászlóé, később, 1767-ben, ismét a custodiatusé. 1807-ben I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1895-ben, a református 1880-ban épült. Az 1855-iki kolerajárványnak a lakosság harmadrésze esett áldozatul.

Ötvös. *Ötvös.* A budapest—fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 110, lakosaié 745, a kik leginkább reformátusok. Postája Kónyi, távírója Somogyszob és vasúti állomása Ötvös-Kónyi. E helység eredetileg a királyi udvarnokok birtoka volt. 1332—37-ben már plebániával is bírt. 1389-ben a segösdi uradalomhoz tartozott. 1395-ben Kővágóörsi *Kis* György, a *Batthyány* család őse,

nyerte adományul. Szent Mária tiszteletére szentelt templomát 1402-ben említik. 1403-ban Kis György fiai, Batthyány László és Albert, hűtlenségük következtében itteni birtokaikat elveszítették, s azokat Zsigmond Mihály a Tapsonyi *Anthimieknek* adományozta. A Batthyányak azonban hosszas per után 1405-ben visszanyerték birtokaikat. 1536-ban *Pekry* Lajos, 1550-ben Batthyány Mihály volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstromban 8, az 1571-ikiben 18 háza szerepel. 1573-ban *Czindery* Pál nyerte adományul. 1598—99-ben Batthyány Farkasé. Egy 1701—1703 táján készült összeírás szerint *Ropoli* Miklósé volt. 1715-ben Ötvöst és Kónyit együtt vették fel 15 háztartással. 1715—1720-ban *Sárközy* Jánosé. 1723-ban *Kenessey* István és neje, valamint Sárközy János és neje *Sándor* Zsuzsánna. nádori adományt nyertek reá, de akkor a helység elhagyott volt. 1733-ban Vizeki *Tallián* Józsefé, 1767-ben Lászlóé. A XIX. század első felében Tallián György, *Horváth* Imre és *Botyka* Lajos voltak a földesurai. Jelenleg *Chernel* Miklósnak és a *Grubánovics*-örökösöknek van itt nagyobb birtokuk. Valami erődített helynek a sánczai is láthatók itt. Állítólag kolostor állott itt, melyből földalatti út vezetett ki, bejárata még ma is látható a Somogyszob felé vezető mély hegyiúton. A községhez tartoznak: Petenye-, Szarkástó- és Szentkereszt-puszták.

Pamuk. A kaposvár fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 556, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Somogyvár. 1428-ban *Banyk* alakban fordul elő. Ekkor *Osztopáni* Bálint és fiai itteni birtokait a *Perneszi* család nyerte adományul. 1478-ban Osztopáni Perneszi Pál fiai, Zsigmond és Imre, voltak itt földesurak. A mai Pamuk helyén keresi Erdélyi László *Gyrki* falut, a melyről Incze pápa 1212—1215. évi levelei emlékeznek meg első ízben, a hol Albeus mesternek az 1237—40. években kelt összeírása szerint a szentmártoni apátságnak voltak birtokai. Mellette, a mai Pamuk és Somogyfajsz között, fekhetett *Tepej*, melyet már Szent László király összeírólevele is az apátság birtokai közé soroz. II. Paschalis pápa 1102-ben kelt megerősítő levele szerint a falunak temploma is volt. A mostani Pamuk 1700—1703 táján *Sós* Lőrincz és György birtoka. 1726-ban *Muraközy* Mihályé és *Hadik* Pálé, 1733-ban Muraközyn kívül *Borda* Pál volt a földesura. 1773-ban *Rosty* Lászlóné, szül. *Borda* Magdolna, Borda Antal, János, György, Erzsébet, *Eperjesi* Sámuel, *Murlasy* Mihály és Terézia voltak itt birtokosok. Jelenleg özv. gróf *Széchenyi* Imrénének és *Gaál* Jánosnak van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartozik: *Laska-puszta*, *Muczi-puszta*, *Tükör-puszta* és *Szokoláshegy*. Pamuk.

Pat. Zala vármegye határának közelében fekvő magyar kisközség. Házainak Pat. száma 102, lakosaié 631, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája Miháld, távírója és vasúti állomása Zalaszentjakab. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. A XV. században a *Kanizsai* család birtoka, mely család 1445—46-ban Bakonoki *Török* László várnagyuknak adta. Utódai azután Patról írták előnevüket. 1486-ban Mátyás király elvette Pati Török Lászlótól és Tolnai *Bornemisza* János alkincstartónak adományozta, ki azonban a királynál kegyelmet eszközölt ki Török László részére, sőt egyszersmind testvéréül fogadván, a helység felébe visszabocsátotta. 1536-ban a Pati Török család, a szentbenedeki prépostság, *Both* János, *Szánthay* János özvegye és Nádasdy Tamás voltak a földesurai, 1550-ben pedig *Nagy* Máté. 1700—1702 táján Nagy Tamás volt itt földbirtokos. 1776-ban puszta és *Vrancsics* Pál ezredes és *Tahy* Imre birtoka. 1822-ben Tolnai gróf *Festetics* Imre, 1830-ban gróf Festetics Miklós, 1833-ban gróf *Zichy* Károly volt a földesura és jelenleg gróf Zichy Bélának van itt nagyobb birtoka. Az evangélikus templom 1863-ban épült. 1848. év őszén Jellasich hadai vonultak át a községen. A községgel volt határos a középkorban *Mátésfalva*, melyről 1414-ben van első ízben adatunk. A XV. század első felében Pati Török László birtoka, aki előbb *Korotnai* János nádori ítélőmesternek adta zálogba, kitől Gredei *Horváth* Lőrincz, azután Szentjakabi *Chernel* Péter, majd 1480-ban Bajnai *Both* János kezére került. 1487-ben *Bornemisza* János vette zálogba.

Pata. Szigetvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma Pata. 64, lakosaié 425, a kik leginkább reformátusok. Postája Somogyapáti, távírója és vasúti állomása Szigetvár. 1283-ban Pathaa alakban említik az oklevelek. 1316-ban már plebánia-temploma is volt s ez az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1360. táján a Patai *Porcz* családé. 1390-ben *Kaplaiak* tartanak hozzá jogot. 1391-ben *Alsáni* Jánosé volt. 1431-ben *Feledi* János és Serkei *Lorántfi* György pörösködnek miatta. 1438-ban *Marczali* Miklós fiai, Imre és János, nyerték

adományul. 1448-ban városi kiváltságokkal birt. A Marczaliak 1453-ban a *Rozgonyiaknak* zálogosították el, tartozékaival együtt, 2000 forintért. 1455-ben Marczali János a helység egy részét a toldii pálosoknak hagyományozta. 1464-ben a Rozgonyi család perel e helység miatt *Garai* Jóbbal, a ki 1470-ben jogtalanul iktattatta magát a város birtokába. Szent András apostol tiszteletére szentelt templomát 1455-ben is említik. Vámhely is volt. Az 1536. évi adólajstromban Pekry Lajosé volt. 1598—99-ben *Székely* Mihályé, 1660-tól az újabb korig a *Kubinyi* családé. A református templom 1794-ben épült. Az 1836-iki kolera alkalmával a lakosságnak több mint fele halt el. A községhez tartozik: Flóra-puszta. A határban feküdt *Hosszúfalu*, mely alkalmasint 1566-ban, Szigetvár ostroma alkalmával, pusztult el.

Patalom. *Patalom.* Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 37, lakosaié 226, a kik közül 160 róm. kath. és 66 református. Postája Magyaratád, távírója és vasúti állomása Répás-puszta. Középkori neve *Patalon* (*Pothlon*) volt. A *Rátót* nemzetség ősi birtoka, melyet az 1283. évi osztály alkalmával Lóránt nádor fiai, Mátyás és Rátót, az ugyanezen nemzetségből származó I. István, II. Lesták és I. Olivér fiainak átengedtek. Az 1378. és 1433. években a nyúlszigeti apáczák voltak itt birtokosok. 1407-ben Tolna vármegyéhez számították. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Nagy* Antal volt a földesura. 1625-ben *Bakacs* Sándor, a keszthelyi vár főkapitánya kapott a pusztára nádori adományt. A később bárói rangra emelt család azonban a XVIII. század közepe táján fiágon kihalván, a birtok leányágon, 1749-ben, *Niczky* Judith férj. *Bosnyák* Mártonnéé lett, míg végre, ugyancsak női ágon, *Szalay* Júlia útján *Kacskovics* Ágoston birtokába került. 1726-ban *Nyitray* Ádámé, 1733-ban az özvegyéé. 1767-től a *Bosnyák* család bírta. 1856-ban a Bosnyák-örökösök és *Kacskovics* Ágoston voltak itt birtokosok. Jelenleg Gyulai *Gaal* István cs. kir. kamarásnak van itt nagyobb birtoka. Van a községben ifjúsági daloskör. Idetartozik: *Gál-major*, Gyulai Gaal István csinos kastélyával.

Patcza. *Patcza.* Kaposvártól délre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 46, lakosaié 220, a kik leginkább reformátusok. Postája Zseliczkisfalud, távírója és vasúti állomása Kaposvár. 1252-ben *Poczyta*, 1374-ben *Pochcha*, 1394-ben *Pachya* alakban említik az oklevelek. 1456-ban *Ipoltfalvi* Miklós nyerte új adományul. Az 1550. évi adólajstromban Szent-Benedekkel együtt fordul elő. Az 1598—99. évi adólajstromban két Padcza nevű helységet találunk. Az egyik *Gereczy* Bertalané, a másik *Batthyány* Kristófé volt. 1660-ban a *Koroknai* és a *Topos* családok jószága. 1703 táján még a Koroknai családé volt. 1715-ben csak négy háztartást írtak benne össze. 1726-ban már a kaposfői Szent Benedekről czímzett prépostságé, mely az újabb korig volt a földesura. Jelenleg a vallásalapnak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1865-ben épült. A községhez tartozik *Jégfatelep*, a hol a Sárosi czégnek gőzmalma van. Patczától nyugatra fekszik *Csókakő-puszta*, melyet 1456-ban *Ipoltfalvi* Miklós nyert adományul.

Patosfa. *Patosfa.* Szigetvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 97, lakosaié 724, a kik nagyobbrészt róm. katholikusok. Postája és távírója Németlad, vasúti állomása Németlad-Gyöngyös-puszta. 1486-ban *Pathosfalwa* alakban fordul elő; ekkor *Dombai* Ferencé volt. 1493-ban *Kornis* Mihályné, a ki Dombai leány volt, birta, melyet azonban az Enyingi *Török* családnak adott el. 1506-ban a néhai *David* család itteni birtokait adományozta el II. Ulászló király. A XVIII. században a *Szily* és a *Végh* családok voltak az urai. Később a *Czindery*, majd a *Végh* családé lett. A XIX. század elején a gróf *Somssich* család birtokába került. Jelenleg gróf Somssich Józsefnek van itt nagyobb birtoka és kastélya, melyet 1872-ben építtetett. 1881-ben földrengés volt itt, de csak két ház dőlt össze. A határ déli részén, a Pusztaszentegyházi-dűlő helyén, feküdt hajdan *Dorog* helység, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Az 1536. évi adóösszeírásban is megtaláljuk. 1598—99-ben *Komornik* Gáspár volt a földesura. A hagyomány szerint e helységet Szigetvárról ágyúzták halomra. Patosfától délre találjuk *Datfa*-pusztát, mely 1493-ban *Dadfalva* alakban fordul elő, a mikor az Enyingi *Török* család birtokába került. 1506-ban a *Dombaiaknak* is volt itt jószáguk.

Pátró. *Pátró* (azelőtt Nemespátró). A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 196, lakosaié 828, a kik leginkább ág. ev. vallásúak. Postája Surd, távírója Iharosberény, vasúti állomása Csurgó. Első ízben 1296-ból van róla okleveles adatunk. 1406-ban és 1418-ban a *Pécz*-nembeli Berzenczei *Loránt* fia, György, nyerte adományul. Sorsa ezután hosszú ideig ismeretlen. A XVII. században

már több nemes lakta s így szerepel egy 1710 tájáról kelt összeírásban is. E családok sarjai: *Dömötörffy* Márton, János, másik János, továbbá Gergely és György, *Győrffy* György, Balázs és Mihály, *Bebök* Mihály és másik Mihály, *Szakáll* Márton és István, végül *Bolla* István, 1719 jún. hó 16-án királyi megerősítő levelet nyertek itteni birtokaikra. Később más nemescsaládok is telepedtek a községbe, mint a *Bögri*, a Bolla, a *Fekete*, a *Daxner* és a *Smodits* családok. Az 1715. évi összeírásba is nemes községként van felvéve. Az evangélikus egyház még a XVII. században alakult. Régi templomuk a török hódoltság idejében épült, de 1731-ben új templomot emeltek, míg a mostani 1869-ben épült. A határbeli Patai-dűlőn feküdt a hagyomány szerint a középkorban Pata község. A Góriczai dűlőben feküdt hajdan Pátró falu és a hagyomány szerint a török hódoltság alatt pusztult el.

Pettend. A barcs—pécsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 57, lakosaié 234, a kik leginkább reformátusok. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Szigetvár. Eredetileg a *Marczaliak* birtoka, a kik 1390-ben *Bizei* Pétert testvérükké fogadván, e helység birtokában részeltették. 1449-ben a Laki *Thúz*, a *Létai* és a *Szőcsényi* családok birtoka. 1493-ban *Kornis* Mihályné bírta, a ki *Dombai* leány volt. Itteni birtokait azonban az Enyingi *Török* családnak adta el. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1536-ban a székesfehérvári őrkanonok volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban 10 házzal van felvéve. 1566-ban 9 és 1571-ben 20 házát írták össze. Az 1598—99. és 1660. évi összeírásokban is a székesfehérvári őrkanonok szerepel földesuraként. 1692-ben *Király* Ferencz birtoka, 1726-ban gróf *Nádasdy* Lászlóé. 1733-tól kezdve ismét a székesfehérvári custodiatusé. 1807-ben I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta, mely jelenleg is a helység legnagyobb birtokosa. A református templom 1864-ben épült. **Pettend.**

Péterhida. A Rinya mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 93, lakosaié 569, a kik leginkább róm. katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása Babócsa. A *Tibold*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1231. évi osztály alkalmával I. Bodor három idősebb fiáé: Jakabé, Kozmáé és Petkéé lett. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1536—1550 között a babócsai plebános és Báthori András voltak a földesurai. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferenczé. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzékben Péter-hídja Szent-György várának tartozéka. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul I. Lipót királytól. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze. Egész a legújabb korig a gróf Széchenyi családé volt. 1848 őszén Jellasich hadából egy granicsárcsapat támadta meg a községet, de az itteni nemzetőrök és népfelkelők visszaverték a támadást. 1889-ben a község felerésze leégett. Van a községben polgári olvasókör és *Rahatics* Gézának egy modern berendezésű vízimalma. **Péterhida.**

Pogányszentpéter. A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 125, lakosaié 752, a kik közül 487 róm. kath. és 270 ág. ev. vallású. Postája és távírója Iharosberény, vasúti állomása Csurgó és Nagykanizsa. Azt a területet, a hol a mai helység fekszik, eredetileg *Stregench* és *Stergench* alakban említik az oklevelek. 1381-ben a Szent Péter apostolról nevezett itteni páloskolostoré volt. Alapítója a Kanizsai család. A körülötte keletkezett helységet 1410-ben *Szentpéterfalva*, 1412-ben *Németiszentpéter* alakban említik az oklevelek. 1420-ban a pálosok az egész helységet nyerték adományul. Egy 1501. évi oklevél szerint a monostor a helység közelében egy dombon épült, melyet maig is Klastromi-dűlőnek neveznek. Az 1536. évi adólajstrom szerint a helység még ekkor is a pálosoké volt. 1550-ben azonban már *Nádasdy* Tamás volt a földesura. A XVIII. század elején a *Malik* család birtokába került. 1749-ben Malik János, 1767-ben és 1773-ban Malik Gábor birtoka. A XIX. század első felében az újabb korig az *Inkey* család volt az ura. Jelenleg *Kendeffy* Gábornak és Lajosnak van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartoznak: Magasd-, Újmagasd-, és Útszéli-puszták. *Magasd*-puszta a középkorban falu volt, mely 1356-ban *Mogas*, 1446-ban *Magasy* alakban fordul elő. Ekkor a Moróczhelyi *Farkas* családé. 1468-ban a család itteni birtokait *Csapi* Andrásnak vetette zálogba. Az 1550. évi adólajstromban *Desew* (Dezső) Miklós, *Rajky* Gábor, *Huszár* János és *Podgoriay* István voltak a földesurai. 1726-ban már puszta és *Inkey* János birtoka. **Pogányszentpéter.**

Poklosi. Szigetvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 73, lakosaié 403, a kik leginkább református vallásúak. Postája Somogyapáti, távírója **Poklosi.**

és vasúti állomása Szigetvár. 1431-ben Pata város tartozékai között szerepel s ekkor *Feledi* János és Serkei *Lorántfi* György pörösködnek miatta. 1453-ban a *Marczaliak* elzálogosították a *Rozgonyiaknak*. 1455-ben Marczali János a toldii pálosoknak hagyományozta. 1470-ben Baranya vármegyéhez tartozott. Az 1536. évi adólajstromban a patai uradalom tartozékaiként szerepel. Az 1571. évi törökkincstári adólajstromban *Poklostő* alakban fordul elő, 15 házzal. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint már *Kubinyi* László birtoka. 1692-ben *Kun* Péteré. 1701—1703 táján ismét a Kubinyi család birtokában találjuk. 1715-ben csak 8 háztartást találtak benne s ekkor *Akay* István volt a földesura. 1726-ban a *Szalay* családé volt, de 1733-ban ismét a Kubinyiaké, kik az újabb korig bírták. A község lakosai gazdakört tartanak fenn.

Polány. *Polány*. Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 150, lakosaié közel ezer, a kik nagyobbrészt róm. kath. vallásúak, de az evangélikusok száma is kb. 260. Postája, távírója és vasúti állomása Felsőmocsolád. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája is volt. Az 1411—1479. években *Farkpolyán* alakban fordul elő. 1536-ban *Török* Bálint, az *Ispán* család és *Dereskei* Pál voltak a földesurai. Később elpusztult és 1720-ban még pusztán állott, noha a török hódoltság után több ízben kezdett települni. A XVIII. században a *Niczky* család birtokába került. Később a Gludovácz családé lett, melynek itteni birtokait 1845-ben a *Mille* család vásárolta meg, kiknek tagjai közül Aloisia, *Békeffy* János neje lett. Ez 1870-ben megvásárolta nejétől a birtokot s 1893-ban Réczei Békeffy Istvánnak hagyományozta, azzal a kikötéssel, hogy nevelt fia, *Bogyay* Ferencz, a birtokot 12 évig bérelje. Az evangélikusok itteni temploma 1881-ben épült. A községhez tartozik: *Antal puszta*, mely nevét Mille Antaltól, a község utolsó földesurától vette.

Porrog. *Porrog*. Csurgóhoz közel fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 125, lakosaié 675, a kik leginkább evangélikusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Csurgó. Csak a XVI. századbeli adólajstromokban van róla adatunk. 1536-ban Lakkal együtt írták össze s ekkor *Laky* Lázár özvegye, *Kaczor* János, *Török* Ferencz, *Bagody* Ferencz özvegye, *Horváth* Lukács, *Huszár* Kálmán fiai, *Septey* István, *Laky* János és *Farkas* Mihály voltak a földesurai. 1550-ben Török Ferencz és György, Huszár János és Laky Lázár özvegye bírták. Az 1552—54. évi török hadjáratok alatt elpusztult és 1565—66-ban mindössze 1 házat találtak benne a török adószedők, 1571-ben pedig 6 házat. 1598—99-ben *Batthyány* György volt a földesura, 1626—27-ben pedig a *Hollósy* család. 1700—1702 táján a *Saicz* családé volt. 1715-ben is csak 3 háztartást írtak benne össze. 1726-ban és 1733-ban *Malik* Ferencz, 1767-ben *Bezerédj* Károly özvegye, szül. *Bogyay* Judit és *Kelcz* Ignáczné, szül. *Preszek* Mária, birtokában találjuk. 1773-ban Malik László és Kelcz Ignácz, 1776-ban Malik László, továbbá a *Póka*, a *Hochreiter*, a *Kanisay* és *Simonovics* családok voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében Hochreiter Ambrus, Török Pál és gróf *Festetics* György voltak a földesurai és jelenleg herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. 1878-ban a fél falu leégett. A községhez tartozik Ikló-puszta. A mai Porrog szomszédságában feküdt a középkorban *Lak* helység, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. 1550-ben még megvolt, de kevéssel azután elpusztult.

Porrogszentkirály. *Porrogszentkirály*. Csurgótól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 148, lakosaié 802, a kik közül 193 róm. kath. és 575 ág. ev. vallású. Postája Porrog, távírója és vasúti állomása Csurgó. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1550-ben *Török* János birtoka. 1583-ban a *Zrinyi* család volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 3, 1571-ben 12 házból állott. 1715-ben 11 háztartását írták össze. 1715-ben őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé. 1773-ban már *Festetics* Kristófé és jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. Az evangélikus templom 1843-ban épült. Van a községben hitelszövetkezet és egy gőzmalom, mely *Balogh* Jánosé.

Porrogszentpál. *Porrogszentpál*. Csurgótól éjszaknyugatra eső magyar kisközség. Házainak száma 46, lakosaié 231, a kik leginkább evangélikusok. Postája Porrog, távírója Zákány és vasúti állomása Csurgó vagy Zákány. 1447-ben *Kyszenthpal* alakban fordul elő. A XV. század közepén a *Kanizsaiak* kezében találjuk. 1461—71-ben Zenthpal alakban fordul elő s ekkor a Debrentei *Himfi* család birtokába jutott.

3.

2.

5.

Nagyatád. — 1. A volt méntelepi huszárlaktanya. — 2. Az ártézi fürdő. — 3. Részlet a dohánybeváltóhivatal telepéről. — 4. Az áll. népiskola és a Kossuth-szobor. — 5. A Széchenyi-tér a postaépülettel.

Nágocs. — Gróf Rubidó-Zichy Iván kastélya.

Nagybajom. — Sárközy Imre úrilaka.

Nagybajom. — Sárközy Jenő úrilaka.

Az 1486—88. években a berzenczei uradalomhoz számították. Az 1536—1550. évi adólajstromokban Kys-Zent-Pal alakban fordul elő s ekkor *Zalay* Kelemené volt. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstromokban csak egy házzal van felvéve. 1598—99-ben *Dersffy* Ferencz volt a földesura. 1757-ben már puszta és *Szalay* János birtoka. 1776-ban *Seger* (*Siger*) Imréné volt a földesura és később a gróf *Zichy* család birtokába került. Utolsó földesura gróf Zichy Ödön volt. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben.

Potony. A Drávától éjszakra fekvő kisközség. Házainak száma 62, lakosaié 760, a kik közül mintegy 60 magyar, a többi horvátajkú és róm. kath. vallású. Már a XIV. században megvolt. 1376-ban *Poton* alakban említik az oklevelek. Előfordul az 1536., 1598—99. évi adólajstromokban, úgyszintén az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is. 1715-ben 6 háztartást találtak itt. 1598-ban a szentmártoni apátság, 1660-ban a zseliczszentjakabi apátság birtoka, a legújabb korig, de jelenleg a m. kir. közalapítványi uradalomnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Potony-puszta. Potony mellett feküdt hajdan *Gerenda* falu, mely az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben még előfordul, később azonban elpusztult. Potony.

Pusztakovácsi. Marczali-járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 135, lakosaié 1402, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Somogyfajsz és vasúti állomása Osztopán. E helységről csak a török hódoltság utáni korszakból vannak adataink. Egy 1703. év előtti összeírásban puszta és *Kovácsy* alakban fordul elő, a *Koroknay* család birtokaként. 1726-ban *Sárközy* Jánosé, 1733-ban ismét a Koroknay családé. 1767-ben már jobbágyfalu volt. Ekkor *Farkas* Sándor, *Thulmon* Pál, *Árvay* László, *Kovács* József, *Vörös* Antal és *Ányos* Ignácz voltak a földesurai, 1835-ben *Bogyay* László és Péter, majd *Barcza* Ödön és *Vörös* Sándor. Jelenleg Barcza Ödönnek, *Juhász* Kálmánnak, Vörös Lajosnak. *Márffy* Józsefnek, *Jankovics-Bésán* Gyulának, *Kund* Gusztávnak, báró *Pongrácz* Matildnak, *Jeszenszky* Bélának és özvegy *Regdon* Lajosnénak van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. templom 1777-ben épült. A községhez a következő lakott helyek tartoznak: Alsó-, Közép- és Felsőkölked, Kis- és Nagykürtös, Béla-major, Kacskovics-, Prósza- és Regdon-puszták. *Kölked*-puszta a középkorban falu volt, mely eredetileg a somogyi vár tartozéka és királyi várbirtok volt. 1274-ben IV. László király a somogyi vár tartozandósága alól kivette és János fia Trepknek adományozta. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1484-ben Kölked és *Tormáskölked* helységek Lak (Öreglak) tartozékai között szerepelnek. 1475-ben *Szentandráskölked* nevű faluról emlékeznek meg az oklevelek; e falunak Szent András tiszteletére szentelt temploma volt. A hódoltság alatt elpusztult. Egy 1703. évi összeírásban már puszta és *Nagykölked* néven fordul elő, a *Koroknay* család birtokaként. 1726-ban *Sárközy* Jánosé volt. 1733-ban *Kiskölked Jankovics* Istváné, Nagykölked a Koroknay családé. 1773-ban Kiskölked még szerepel, de Nagykölked már nem fordul elő. Pusztakovácsi.

Pusztaszemes. A tabi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 65, lakosaié 493, a kik között 140 magyar és 353 németajkú és leginkább róm. kath. vallású. Postája Kereki, de távírója és vasúti állomása helyben van. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A XV. században a *Marczaliaké*, a kik itteni birtokaikat 1461-ben Keményfalvi *Török* Ambrusnak zálogosították el. 1465—1492-ben az *Ujlaki* család birtoka. 1495-ben a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. Az 1536. évi adólajstromban *Waralyazemes* alakban fordul elő. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban is ebben az alakban van felvéve 7, 1573—74-ben pedig 12 házzal. Az 1583. évi adólajstromban *Kis-Szemes* néven fordul elő s ekkor *Ungnád* Kristófé volt; utána a *Nádasdyak* birtokába került. 1677-ben lakatlan helységként *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1733-ban is még puszta és gróf Széchenyi Zsigmondé. A jelenlegi helység első lakosait 1778-ban telepítette a gróf Széchenyi család köröshegyi uradalmi tiszttartósága. Az első települők mind németek voltak, kiknek utódai részben megmagyarosodtak. Jelenleg gróf Széchenyi Viktornak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1860-ban épült. A községhez tartozik: Czifra-major, Kapásihegy és Kishegy. Pusztaszemes.

Ráksi. Igaltól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 139, lakosaié 793, kik közül 576 róm. kath. és 186 ág. ev. vallású. Postája és távírója Igal, vasúti állomása Mernye. 1272-ben *villa Rakusi* alakban említik az oklevelek s ekkor a nyúlszigeti apáczáké volt. 1398-ban *Rakossy*, a XV. században *Raxi* alakban Ráksi.

fordul elő. 1429-ben már plebániája is volt. 1536-ban *Dombai* János, 1550-ben *Dersfi* Farkas volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint 12, az 1573. és 1580. években 18 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltság-jegyzék szerint a veszprémi püspökség birtoka. Az 1715. évi összeírásban a puszták között találjuk s ekkor a gróf *Batthyány* családé, de később már a veszprémi püspökség birtoka, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1872-ben épült. A községhez tartozik: Raksi-puszta (azelőtt Imréd-puszta), mely szintén a veszprémi püspökségé.

Révfalu. *Révfalu.* Drávamenti kisközség. Házainak száma 33, lakosaié 192, a kik 17 magyar kivételével, horvátajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája Drávafok, távírója Lakócsa és vasúti állomása Baranyasellye. E helységről csak a szatmári békét követő korszakban vannak adataink. 1726—1733-ban a gróf *Rindsmaul* család. 1767-ben, az úrbéri rendezéskor a *Petrovszky* család volt a földesura. A XIX. század első felében a kamara birtokában találjuk. Jelenleg gróf *Draskovics* Ivánnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Csali-puszta és Madraczi-telep.

Rinyabesenyő. *Rinyabesenyő.* A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 52, lakosaié 630, kik közül 355 róm. kath., 266 pedig ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Lábod. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul, ekkor tehát már plebániája is volt. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Wárday* Tamás, *Orczy* János, *Öszpötey* Ferencz és *Dereskei* Pál voltak a földesurai. Az 1550. évi adólajstromban két ily nevű helységet találunk. Az egyikben *Magyar* Bálint, *Porkoláb* Márton, a másikban Wárday Zsigmond voltak birtokosok. Az 1565—66. évi adólajstromban csak 4, az 1571. éviben 5 házzal szerepel. Egy 1703. év előtti összeírás szerint puszta s ekkor a *Koroknay* családé volt. 1726-ban *Sárközy* Jánosé, de 1733-ban ismét a Koroknayaké. 1773-ban és 1776-ban még mindig puszta és *Öszpötével* együtt a Koroknay és a *Topos* családok birtoka. Később önálló községgé alakult. A XIX. század első felében a *Somssich*, a *Czindery* és a gróf *Festetics* családok voltak a földesurai. 1860-ig Nagyatádi Czindery László és 1867-ig *Visák* Antal bírták a helységet. Czindery László itteni birtokait báró *Wenckheim* Béla örökölte. Jelenleg gróf Somssich Jánosnak, gróf Festetics Kálmánnak és Vilmosnak, továbbá 1902 óta *Darnay* Gézának és Kajetánnak van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. templom 1888-ban épült. A községhez tartozik: *Öszpöte-puszta*, mely a középkorban falu volt. Az 1550. évi adólajstromban *Eszpetey* György és *Porkoláb* Márton voltak a földesurai. Az 1703—1733. években a *Koroknay* családé, de 1726-ban *Sárközy* Jánosnak is voltak itt birtokai. *Nagyszállás-puszta* (azelőtt *Inakod*), mely a középkorban szintén falu volt. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Ipoltfy* János és *Wárday* Tamás voltak a földesurai. 1703 táján puszta és részben *Zankó* Miklós és Boldizsáré, részben a Koroknay családé. 1726—1733-ban a *Dobyak* birtoka. Később a gróf Somssich családé lett, mely ma is birja. *Sziágy-puszta* a XVI. században szintén falu volt, mely az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Szihágfalva* alakban fordul elő; de ekkor már csak 3 házat találtak benne az összeírók. Idetartozik még Czukor-puszta is.

Rinyahosszúfalu. *Rinyahosszúfalu* (azelőtt csak Hosszúfalu). Rinyamenti magyar kisközség. Házainak száma 72, lakosaié 392, a kik leginkább reformátusok. Postája, távírója és vasúti állomása Lábod. Már az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1369-ben *Huzyufalw* alakban fordul elő. Az 1536. évi adólajstromban *Thury* Mátyás, *Porkoláb* Márton, *Perneszi* Ferencz és *Zöld* Péter szerepelnek földesuraiként, 1550-ben pedig *Porkoláb* Márton és *Fewld* István. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban 6 házzal szerepel, 1571-ben pedig 8 házzal. 1660-ban *Zankó* Miklós jószága s úgy látszik, hogy ekkor már puszta volt. Egy 1703. év tájáról való összeírás szerint Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. Az 1715. évi összeírás megjegyzi róla, hogy sokáig puszta volt s csak két év óta kezd települni. 1726-ban özv. *Balogh* Jánosné, szül. *Szentandrásy* Erzsébet birtoka. 1733-ban már a *Hunyadyaké.* Az 1848—1856 közötti években a gróf Hunyadyak birtokait báró *Sina* Simon vásárolta meg. Tőle veje, herczeg *Ypsilanti*, azután ennek veje, herczeg *Hohenlohe*, örökölte. Jelenlegi birtokosa *Mándy* Sámuel. A református templom 1855. évben épült. 1863-ban a helység háromnegyedrésze leégett. A községhez tartozik: Simonmajor.

Rinyakovácsi. *Rinyakovácsi* (azelőtt Kis-Kovácsi). A nagyatádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 79, lakosaié 447, a kik leginkább reformátusok. Postája Gige, távírója és vasúti állomása Jákó és Kadarkút. Az e községre vonatkozó okleveles adatok a XIV. század elejéig nyúlnak vissza. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék

szerint már plebániája is volt. 1421-ben *Illyemindszenti* János itteni birtokait a *Tamási* család nyerte adományul. 1448-ban *Kowaczy* alakban fordul elő, az *Ellyevölgyiek* birtokaként. 1536-ban a *Fórys* családé és Ellyewelgyi Lászlóé volt. 1550-ben *Alya* Mátyás és Fórys Miklós voltak a földesurai. Az 1554. évi adólajstromban már Kovácsi néven csak 4 házzal írták össze, 1571-ben pedig 5 házzal. A XVI. század végén elpusztult és 1720-ban kezdett újból települni. Mint puszta Gigéhez tartozott. 1726-tól a herczeg *Esterházyaké* volt és jelenleg is herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A reformátusok temploma a XVIII. században épült. A községhez tartozik : Fajankó-puszta és Kincses-puszta.

Rinyaszentkirály. Rinyamenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 165, lakosaié 1234, kik közül 822 r. kath. és 402 ref. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Görgeteg. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő *S. Rege* alakban s ekkor már plebániája is volt. 1451-ben *Zenthkyral* alakban említik az oklevelek. Az 1550. évi adólajstromban *Zöld* István, *Porkoláb* Márton, *Inakody* Péter, *Szentkirályi* Máté és Imre deák voltak a földesurai. Az 1565—66. évi török kincstári fejadólajstromban már Rina-Szent-Král alakban fordul elő, 8 házzal. 1598—99-ben *Zrinyi* György volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben két Szent-Király nevű helységet találunk. Az egyik a Zrinyieké, a másik *Zankó* Miklósé volt. 1692-ben Zankó Miklós, 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* család lett a földesura, melynek birtokait 1850—1856-ban báró *Sina* György vásárolta meg. Jelenleg *Mándy* Sámuelnek van itt nagyobb birtoka. A református templom 1855-ben épült. A községhez tartozik *Fülecs-puszta*, mely első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Egy 1703 tájáról való összeírásban már a puszták között fordul elő. 1726-ban a gróf Harrach családé, 1733-ban a Hunyadyaké. — *Kohány-puszta* az 1703 tájáról való összeírásban is előfordul. — *Agerdő-puszta* a XIX. század első felében a Hunyadyak birtoka. 1856-ban a báró Sina családé. *Iklad*-puszta is előfordul az 1703 táján kelt összeírásban. 1726-ban a gróf Harrach, 1733-ban a Hunyady család volt a földesura. Rinyaszentkirálytól éjszakra feküdt *Rinyaszentmihály*, mely 1550-ben Szentkirálylyal együtt fordul elő az összeírásban. Az 1565—66. évi török kincstári adólajstrom szerint 5 házból állott. Egy 1703 tájáról való összeírásban jobbágyfaluként fordul elő, Rinyaszentmihály alakban. Ekkor Zankó Miklós és Boldizsár voltak a földesurai. 1715-ben őrgróf *Turinetti* birtoka. 1720-ban még önálló helység. Később Rinyaszentkirályhoz csatolták. Idetartozik még: Cserény-puszta. Rinyaszentkirály.

Rinyaújlak. A somogyszob—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 80, lakosaié 639, kik közül 179 róm. kath. és 454 ref. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Erdőcsokonya. 136?-ban még királynéi birtok volt, de később az *Ákos*-nemzetség birtokába került. 1395-ben a *Pécz*-nembeli *Marczaliak* birtoka. Az 1401—1406. években *Laak*, 1495-ben *Wylak* alakban fordul elő, a mikor a *Báthoriak* nyerték adományul II. Ulászló királytól. 1536-ban *Nagy* János és az itteni plebános volt a földesura, 1550-ben pedig Mátyás deák. Az 1565—66. évi török kincstári adójegyzék szerint 11 házból állott, 1571-ben 29 házát írták össze. 1583-ban *Ungnád* Kristófé volt. 1598—99-ben pedig *Ráday* Mihályé. 1715-ben 8 háztartása volt. Az 1726—1733. években *Malik* Ferencz, 1767-ben Malik László és Ferencz, továbbá *Somogyi* Sándor, 1773-ban Somogyi Sándor és Malik László birtokában találjuk. A XIX. század első felében a gróf *Széchenyi* család csokonyai (Erdőcsokonya) uradalmához tartozott és jelenleg is gróf Széchenyi Gézának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1842-ben épült. A lakosok polgári olvasókört, énekkart és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Géza-puszta, Teréz-major és Alsócseri-major. A Géza-major felé nyúló dombhátón feküdt hajdan *Nagylak* falu, s ettől délkeletre *Kislak* vagy *Tószeg*. Az utóbbi az 1536. évi adólajstromban *Kisújlak* alakban fordul elő. Egy kis dombtetőn, az ótemető közepén, volt a két falu közös temploma. Téglatörmelékeit ma is gyakran találják. Hagyomány szerint e két falu a „rácz futáskor“ pusztult el. Lakosai elrejtőztek s a vész elmúltával a mai Rinyaújlakra költöztek. Rinyaújlak.

Rinyaújnép (azelőtt csak Újnép). A Rinya-patak völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 91, lakosaié 323, a kik leginkább reformátusok. Postája, távírója és vasúti állomása Babócsa. 1352-ben *Wynep* alakban fordul elő. 1417-ben az Osztopáni *Perneszi* család nyerte egyes részeit Zsigmond királytól. 1526-ban II. Lajos király Perneszi Ferencz, Péter és Balázs itteni birtokaira új adomány- Rinyaújnép.

levelet állitott ki. 1536—1550-ben Perneszi Ferencz volt a földesura. 1560-ban ennek fia, Farkas, új adományt nyert a helységre I. Ferdinánd királytól. 1577-ben I. Rudolf király Perneszi András felsőlendvai várnagynak adományozza. 1612-ben Perneszi György és néhai testvérének, Jánosnak, fiai osztoznak meg rajta. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a Pernesziek jószágaként fordul elő. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julia, férj. *Babócsay* Ferenczné, voltak itt birtokosok. 1713-ban a gróf *Rindsmaul* család nyerte adományul. 1773-ban *Végh* Péter kanczelláriai előadó birtoka és 1835-ben Végh István örököseié. A XIX. század közepén gróf *Somssich* Adolf volt a helység legnagyobb birtokosa, jelenleg pedig gróf Somssich Viktor. A református templom 1854-ben épült. A lakosok olvasókört tartanak fenn. A *Könyeked*-dűlő helyén a hagyomány szerint egy hasonnevű falu feküdt. Erről azonban történeti adatok eddig nincsenek. A községhez tartozik: *Bakháza-puszta*, mely a középkorban falu volt. Már az 1453—1468. évekből vannak róla okleveles adatok. 1703 táján puszta és *Zankó* Mihály és Boldizsár birtoka. 1726—33-ban *Malik* Ferenczé. A községhez tartozik még: Rinyaújnépi-puszta (azelőtt Kis-puszta).

Ságvár. *Ságvár.* A Sió-csatornától délre fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 318, lakosaié 1551, kik közül 823 r. kath. és 697 ref. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Ádánd. 1431—1447 között *Ság* alakban fordul elő és ekkor a székesfehérvári János lovagok és a székesfehérvári őrkanonok tartanak reá igényt. 1460-ban *Sagwar* már *Gáni* Kristóf birtoka. Az 1536. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan volt a földesura. Az 1571—72. évi török kincstári adólajstromban 48 és 1582-ben 52 házzal szerepel. 1715-ben 2 háztartását írták össze s ekkor már a veszprémi káptalan birtokában találjuk, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. Az itteni két templom közül a róm. katholikusoké 1775-ben, a reformátusoké 1816-ban épült. A község határában hajdan római castrum volt. A lakosok hitel- és állatbiztosító-szövetkezetet, polgári olvasókört és önkéntes tűzoltóegyesületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is, mely *Tóth* Jánosé. A határbeli ú. n. Tömlöczhegyen a hagyomány szerint a hódoltság idejében tömlöcz volt, a hol a törökök foglyaikat tartották. A községhez tartozik *Gami-puszta*, mely a középkorban Gám alakban fordul elő. Falu volt és Albeus mester (1237—40) szerint a királyné birtoka, de a szentmártoni apátságnak is volt itt két ekére való földje. II. Endre király 1227. évi oklevele szerint Jakab, a ki a királyné hadba járó szolgáitól származott, egy eke földet adott itt az apátságnak. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Gan* alakban fordul elő és már plebániája is volt. 1726-ban már puszta és a veszprémi káptala nbirtoka. — *Szentlászló-monostora* (azelőtt Szentlászló-puszta), hol Szent László tiszteletére szentelt monostor állott, melyről 1302. évből van adatunk. 1379-ben prépostság volt. 1455-ben még fennállott. 1436-ban *Rozgonyi* István nyerte adományul. 1726-ban a veszprémi káptalan birtoka volt. — Idetartoznak még: Belső-major, Kugli-major és Ságvári szőlőhegy.

Sand. *Sand.* A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 192, lakosaié 917, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája helyben van, távírója Iharosberény, vasúti állomása Zalaszentjakab. 1372-ben *Sond* alakban fordul elő. 1406-ban *Berzenczei* Lóránt fia, György, nyerte adományul. 1457-ben Berzenczei György fia, Sandrin, *Török* Lászlótól, a ki eddig zálogban bírta, visszakapja, 1466-ban azonban *Pakosi* Pálnak zálogosítja el. 1473-ban Berzenczei *Lórántfi* Márton tartott egyes részeihez jogot. 1486-ban Török László itteni birtokait Mátyás király Tolnai *Bornemisza* Jánosnak adományozza, a ki viszont a felét visszaadta neki. 1536-ban *Loránth* Miklós, 1550-ben *Nagy* Máté volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári fejadólajstrom szerint már csak 6 házból állott. A régi falu helye a mai temető tája lehetett. 1701—1703 táján már puszta és *Szegedy* Pál alispáné és 1726-ban *Inkey* Jánosé. 1727 szept. 12-én Mezőszegedi Szegedy Antal, Ferencz és László nyertek reá adományt. 1733-ban Szegedy Ferenczé volt. 1754-ben néhány ideköltözött család vette bérbe és csakhamar önálló jobbágyközséggé alakultak, melynek 1767-től Szegedyék voltak a földesurai. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. Az evangélikus templom 1806-ban épült. A községhez tartozik a sandi szőlőhegy.

Sántos. *Sántos.* A Surján-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 91, lakosaié 527, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Szentbalázs. E helységről csak a hódoltság utáni korszaktól kezdve vannak

adataink. Egy 1703 előtti időből való összeírás szerint puszta és *Festetics* Pál birtoka volt. 1715-ben 7 háztartást írtak benne össze s ekkor felerészben Festetics Pál, felerészben pedig gróf *Esterházy* József birtoka. 1733-tól az újabb korig a herczeg Esterházy-féle hitbizományé. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben.

Sávoly. Zala vármegye határához közel fekvő magyar kisközség. Házainak száma 151, lakosaié 1073, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Somogysámson, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. 1397-ben *Sauol* alakban említik az oklevelek. 1405-ben Fejéregyházi *Katics* asszony itteni zálogos birtokait *Anthimus* fia, János, volt szlavóniai al-bánnak adta. 1406-ban *Kissávoly* egy részét *Berzenczei* Lóránt fia, György, nyerte adományul. 1417-ben a Sávolyi *Gyöke* család itteni birtokai is Anthimus fia: Jánoséi. 1447-ben Kissávoly helységet a *Kismaróti* s a vele osztályos *Kissávolyi* család nyerték adományul Hunyadi János kormányzótól. 1474-ben Páti *Török* Mihály *Nagysávoly* részeit a murakeresztúri apátnak és Szentjakabi *Chernel* Bertalannak kötötte le. 1480-ban Berzenczei György fia, Sandrin, pert indított Nagysávoly miatt Török Kocsárd ellen. 1486-ban Mátyás király Páti Török Lászlótól itteni birtokait elvette és azokat Tolnai *Bornemisza* János al-kincstartónak adományozta. Az 1536. évi adólajstromban is két Sávoly helységet találunk. Az egyiknek Török János és az *Orros* család, a másiknak, valamint Fövényednek *Szerdahelyi* Imre, *Török* Bálint és *Komjáthy* László özvegye voltak a földesurai, 1550-ben pedig *Nagy* Máté, *Zerdahelyi* István, *Lengyel* Boldizsár és Bornemisza Pál. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromba Sávoly, Gerdhida és Söd helységekben 6 házat írtak össze. Az 1575. évi defter (adólajstrom) szerint lakosai szétfutottak, de 1580-ban már ismét 3 adóköteles házat találtak itt. A 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben a szigligeti vár tartozékai között szerepel. Egy 1703 táján kelt összeírás szerint *Festetics* Pál pusztája. Az 1715. évi összeírás azt mondja róla, hogy négy év óta települt. 1726—33-ban Festetics Kristófé és jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1875-ben épült. Van a községben hitelszövetkezet és takarékpénztár. A községhez tartoznak: Gulyásház-puszta, Sávolyi-major és *Zseberje-puszta*, mely 1406-ban *possesio Seberje* alakban fordul elő az oklevelekben. Sávoly sorsában osztozott. Sávoly.

Simonfa. Kaposvártól délre fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 149, róm. kath. lakosaié: 699. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kaposvár. 1421-ben *Symonfalwa* alakban fordul elő, a mikor *Illyemindszenti* János itteni birtokait a *Tamási* család nyerte adományul. 1536-ban *Fanchy* János és Péter voltak a földesurai. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak 6, az 1571-ikiben 10 házzal van felvéve. 1598—99-ben *Dersffy* Ferencz volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltság jegyzékében a szigligeti vár tartozékai között sorolják fel. 1715-ben 8 háztartását írták össze és ekkor *Guary* Gábor volt a birtokosa. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* családé, 1767-ben és 1776-tól a *Somssich* családé. Jelenleg itt nagyobb birtokos nincsen. A községhez tartozik: Úrhegyi-puszta. Simonfa.

Som. A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 161, lakosaié 872, a kik közül 270 róm. kath. és 596 református. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Som-Nagyberény. A *Tibold*-nemzetség ősi birtoka, a melyet az e nemzetségből származó Kozma és Tibold 1231 után szereztek. Az 1294. évi osztály alkalmával Kozma fiai, Zerje és Demeter, nyerték osztályrészül, az elpusztult *Kapurévvel* együtt. 1536-ban *Hédervári* István volt a földesura. Az 1571—72. évi török kincstári adólajstromban 21, az 1582. éviben 24 házzal van felvéve. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint *Viczay* Ádám birtoka volt. 1715-ben 10 háztartást találtak benne s ekkor, Nagyberény- és Pessepusztákkal együtt, a Viczay családé. 1726-ban báró *Apponyi* Lázárnak és 1733-ban *Kenessey* Istvánnak is volt itt birtoka. 1766-ban gróf Viczay Jób özvegye, szül. *Ebergényi* Eszter, 1776-tól is a gróf Viczay család volt a földesura. Jelenleg őrgróf *Pallavicini* Edének van itt nagyobb birtoka. A községbeli róm. kath. és ref. templom a XIX. században épült. 1879-ben a helység felerésze leégett. A határbeli ú. n. *Pusztai-dűlőn* feküdt hajdan, a hagyomány szerint, Kapurév falu, mely a török hódoltság alatt pusztult volna el. A községhez tartozik *Darány-puszta*, mely a középkorban falu volt. Az 1437—1495. évekből vannak róla adataink. Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templomát 1455-ben említik az oklevelek. Som.

Somodor. A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 92, lakosaié 795, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Magyaratád, távírója és vasúti állomása Somodor-Somogyaszaló. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben van róla adatunk. 1389-ben a királyi udvarnokok falujaként szerepel. 1438-ban *Hédervári* Lőrincz nádor nyerte, királyi jóváhagyással *Ozorai Pipó* özvegyétől. 1443-ig Hédervári Lőrincz birtoka. 1536-ban gróf *Farkas* és *Székely* Lukács voltak a földesurai. Az 1563 évi török kincstári fejadójegyzékben 40. az 1575-ikiben 60 és 1580-ban 61 házzal van felvéve. 1598—99-ben Székely Mihály, 1626—27-ben *Imrefy* Farkas volt a földesura. 1726-tól már puszta s a gróf *Batthyány* családé. A XIX. század első felében gróf Batthyány Kázmér volt a földesura, kinek itteni birtokait 1849-ben lefoglalták. Később a gróf *Pergen* családé lett és jelenleg gróf Pergen Johannáé. A gróf Batthyány-féle kúriában lakik jelenleg *Bartha* Emil bérlő. A községhez tartozik: Pusztasomodor, Belső-major, Malomház és Új-major.

Somogyacsa. *Somogyacsa* (azelőtt csak Acsa). A Koppány-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 225, lakosaié 1232, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Bonnya. Az 1406—1429. években részben kisnemeseké, részben a veszprémi püspöké volt, de 1480-ban már az egész birtok a veszprémi püspöké, a ki még az 1536. évi adólajstromban is földesuraként szerepel. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstromban csak 5, az 1573—74-ikiben 8 és 1580-ban 6 házzal van felvéve. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a veszprémi püspökség birtokaként szerepel. 1695-ben *Perneszi* Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, bírták. 1726-ban puszta és ismét a veszprémi püspökségé. A jelenlegi helységet Biró Márton veszprémi püspök 1746-ban telepítette újra. Jelenleg is a püspökség a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom szentélye a XVII. században épült, de a hajója és tornya 1805-ben. Van a községben önsegélyző és fogyasztási szövetkezet és egy gőzmalom. A községhez tartozik *Gerézd-puszta*, mely a középkorban falu volt. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1480-ban szintén a veszprémi püspökség birtoka. 1484-ben Tolna vármegyéhez számították. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint 7 és 1575-ben 8 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a veszprémi püspökség jószágaként szerepel. 1726-ban már puszta.

Somogyapáti. *Somogyapáti* (azelőtt csak Apáti). Szigetvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 74, lakosaié 521, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szigetvár. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1486-ban a *Dombaiak* birtoka. 1536-ban *Török* Bálinté. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint már csak 3 házból állott és 1571-ben 7 házat írtak benne össze. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék a veszprémi püspökség falujának mondja. 1715-ben 5 magyar háztartását írták össze. 1726—1733-ban a gróf *Rindsmaul* családé. 1776-ban, *Adorján-pusztával* együtt, *Tanyi* László volt a földesura. A XIX. század első felében Tanyi Mihály, báró *Skerlecz* Károly és *Czindery* László, 1856-ban a gróf *Zichy* család volt itt birtokos, majd a herczeg *Odescalchi* család. Jelenleg gróf *Edelsheim-Gyulai* Lipótnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik *Adorján-puszta*, mely a középkorban falu volt. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1472-ben a Dombaiaké. 1486-ban is Dombai Ferencz volt a földesura. 1493-ban Éti *Kornis* Mihályné, a ki Dombai leány volt, itteni birtokait eladta az Enyingi *Török* családnak. 1506-ban néhai Dombai Dávid itteni birtokait II. Ulászló király eladományozta. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 5 házból állott. 1726—1733-ban is a gróf Rindsmaul családé volt.

Somogyaracs. *Somogyaracs* (azelőtt csak Aracs). A barcsi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 72, lakosaié 423, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Babócsa. 1269-ben van első ízben okleveles adatunk e helységről, a mikor *Arach*, majd 1397-ben *Aracha* alakban fordul elő. 1467-ben az Enyingi *Török* család birtoka. 1512-ben *Perneszi* Imre, továbbá fiai, Miklós, Pál és István, királyi jóváhagyást nyertek reá. 1526-ban egy részét Perneszi Ferencz, továbbá testvérei, Péter és Balázs, nyerték adományul. Az 1536. évi adólajstrom szerint is Perneszi Ferencz volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban már csak 3 házzal szerepel. 1560-ban I. Ferdinánd király Perneszi Farkasnak adományozta, de 1577-ben Rudolf király Perneszi András felsőlendvai várnagynak

és fiainak adta. 1598—99-ben még Perneszi András volt az ura. 1612-ben Perneszi György és testvérének Jánosnak fiai osztozkodtak rajta. 1678-ban Perneszi Ferencz itteni birtokait *Csepely* Györgynének idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond itteni birtokait Perneszi Anna Juliannának, *Babócsay* Ferencz nejének adta el. 1726—1733-ban már puszta és a gróf *Rindsmaul* családé. 1776-ban *Végh* Péter birtokában találjuk. E család itteni birtokait 1848 után a gróf *Somssich* családnak adta el és jelenleg gróf Somssich Viktornak van itt nagyobb birtoka. 1877-ben a falu felerésze leégett.

Somogyaszaló (azelőtt csak Aszaló). A kaposvár—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 189, lakosaié 993, kik közül 317 róm. kath. és 645 református. Postája Mernye, távírója s vasúti állomása Somodor és Somogyaszaló. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1403-ban *Azzalow*, 1437-ben *Azalo* alakban említik az oklevelek. 1536-ban *Sulyok* István és Balázs, továbbá *Dersffy* Miklós özvegye, 1550-ben Dersffy Farkas és *Lengyel* Boldizsár, 1598—99-ben pedig Dersffy Ferencz voltak a földesurai. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint 20, az 1580-ikiban 29 házból állott. 1626—27-ben mindössze két portát írtak benne össze a magyar királyi adórovók. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben két ily nevű helység fordul elő. Az egyik a szigligeti vár tartozékai között szerepel, a másik *Sárkány* Miklósné jószága volt. 1715-ben 11 háztartását írták össze s ekkor gróf *Esterházy* Józsefé volt. 1726 óta a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. A református templom építési ideje ismeretlen. A községhez tartoznak: Antalmajor-puszta, Belsőmajor és *Déshida-major*. Az utóbbi a középkorban falu volt, melyet 1298-ban a *Gyovad*-nembeli Simon fia, István, nyert neje, *Dáray* Anna, hozományaként. 1309-ben azonban Simon fia, István, neje e birtokot elzálogosította *Németújvári* III. Henrik bánnak. 1332—37-ben már plebániája is volt. 1343-ban a *Guth-Keled*-nembeli Miklós fia, Miklós, birtokába került. 1403—1443-ban Kaposújvár tartozékai között sorolják fel. 1443-ban vámhely is volt. 1536-ban *Sulyok* Balázs és *Dersffy* Miklós özvegye voltak az urai. 1726 óta puszta és a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. Somogyaszaló.

Somogybükkösd (azelőtt csak Bükkösd). A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 62, lakosaié 450, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Porrog, távírója és vasúti állomása Csurgó és Gyékényes. 1462-ben *Bykes* alakban fordul elő s ekkor *Filke* helységgel együtt Raszyna-Keresztúri *Apajfi* Ozsvát és *Szelczei* Miklós: Nádasdi *Darabos* Lászlónak zálogosították el. 1486-ban a berzenczei uradalomhoz tartozott. 1550-ben *Both* György, 1583—99-ben *Keczer* János, 1626-ban az *Istvánffy* család volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a *Zrinyi*, 1701—1703 táján a *Spongor* családé, 1726—1733-ban *Keczer* Istváné, az 1773—1776. években *Seger* István és Imre, továbbá *Bencsák* Péter, illetőleg örököseié. 1772 jan. 22-én vásárszabadalmat nyert. A XIX. század első felében a Bencsák és a *Péry* családok voltak a földesurai. 1856-ban a *Domaniczky* és a *Hochreiter* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Kálazdy* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom a XV. századból való. A községhez tartoznak: Katalin-major és Nagyberek-puszta. Somogybükkösd.

Somogycsicsó. A csurgói járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 763, kik közül 628 róm. kath. és 135 ág. hitv. evangélikus. Postája és távírója Iharosberény, vasúti álllomása Csurgó és Nagykanizsa. Már a XIV. században megvolt. 1329-ben *Chychow*, 1369-ben *Chychou*, 1373-ban *Eghazaschychou* alakban fordul elő a *Kanizsai* család birtokaként. Szent György tiszteletére szentelt templomát már 1329-ben említik. 1420—1469-ben is a Kanizsai családé volt. Az 1536—1550. években *Nádasdy* Tamás volt a földesura. 1726—1733-ban puszta és *Inkey* Jánosé volt és 1757-ben is még pusztaként szerepel. 1776-ban Inkey Károly volt a földesura és jelenleg is báró Inkey Pálnak van itt nagyobb birtoka. A határbeli ú. n. Akasztódombon hajdan több kivégzés történt. Az ú. n. szarkavári dűlőn őskori telep nyomai találhatók. A községhez tartozik: Csicsó-puszta (azelőtt Tikokberke), József-major, Lajos-major és Vastagnyir-major. Somogycsicsó.

Somogydöröcske (azelőtt csak Döröcske). A Koppány-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 165, lakosaié 981, a kik közül csak 44 a magyar, a többi pedig németajkú s leginkább ág. ev. vallású. Postája helyben van, távírója Somogyszil, vasúti állomása Bonnya. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Már 1138-ban előfordul *villa Diarugsa* alakban, a dömösi prépostság birtokai Somogydöröcske.

között. 1267-ben *Derekche*, 1424—36-ban *Derecske* néven fordul elő. A XIII. században a *Döröcske*-nemzetség volt itt birtokos, de kívüle Majs nádornak (1270—72) is voltak itt birtokai. Az 1573—74. évi adólajstrom szerint 9 házból állott és 1580-ban is. 1660-ban *Zankó* Miklós bírta. Az 1703. évi adólajstromban pusztaként szerepel s ekkor Zankó Miklós és Boldizsár, 1726-ban a gróf *Harrach* család és felerészben gróf *Esterházy* János az ura. 1733-ban a *Hunyadyak* birtoka, a kik a XVIII. század közepén németeket telepítettek ide. Mindvégig a Hunyadyak voltak az urai. Az evangélikus templom 1836-ban épült. A hagyomány szerint a pálosoknak is volt itt kolostoruk, melynek emlékét a határbeli Klastromhegy őrzi. 1876-ban nagymérvű földcsuszamlás volt itt, úgy hogy számos épület, köztük a templom és az iskola is megrongálódott. A községhez tartozik a Fehércsárda nevű téglavetőtelep.

Somogyfajsz. *Somogyfajsz.* A marczali járás délkeleti sarkában fekvő magyar kisközség. Házainak száma 87, lakosaié 913, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Osztopán. Már a tatárjárás előtti korszakban megvolt. Dénes nádornak 1239 táján kelt ítéletlevele szerint a szentmártoni apátságnak itt 5 háza volt, a mit Albeus mester esztergomi kanonoknak 1237—1240. év táján kelt összeírása is említ. 1536-ban *Fajszi* Ferencz és *Török* Bálint voltak a földesurai. Ezután elpusztult és 1726-ban pusztaként a *Lengyel* és a *Mérey* családoké volt. 1733-ban *Csák* Mihály özvegye, *Bakó* Erzsébet, bírta. 1757-ben báró *Révay* Elek, 1767—1776-ban *Jankovics* Antal özvegye, szül. *Fekete* Juliánna, volt a földesura. 1835-ben a gróf *Draskovich* család volt itt birtokos, 1856-ban pedig *Kund* Vincze és jelenleg Kund Gusztávnak van itt nagyobb birtoka és kastélya, melyet Kund Vincze 1872-ben építtetett. Kund Béla híres vadász és életében 40,911 darab vadat lőtt. Kastélya is tele van vadásztrofeumokkal exotikus vidékekről, nevezetesen Indiából. Van itt többek között 9 tigrisbőr, 1 kitömött tigris, 1 párduczbőr, 5 indiai medve bőre, 2 vadkan, 9 fekete kecske, 9 gazella, 2 lambur, 2 chitur, 2 nighgaj, 2 krokodil, 2 farkas, 2 túzok, 25 páva, melyeket 1881-ben novembertől januárig lőtt, továbbá 42 szarvasagancs, 75 dámvadagancs, 155 őzbak-kampó, 2202 szalonka, melyből 300-at 1876—77-ben és Görögországban lőtt. Az itteni róm. kath. templom 1752-ben épült. A községhez tartoznak: Fajszicser- és Nadalos-majorok.

Somogyfehéregyház. *Somogyfehéregyház* (azelőtt csak Fehéregyház). Marczalitól nyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 422, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Somogysámson, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. Első ízben 1299-ből van róla adatunk. 1368-ban I. Lajos király *Fejéregyházi* György leányát, Katics asszonyt, itteni birtokaiba fiusítja; ekkor azonban a *Szobi* család is birtokos volt itt. Plebániája már előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben, de 1402-ben is említve van. 1536-ban a lövöldi perjel, 1550-ben *Alya* Máté volt a földesura, de ekkor csupán 1 portája volt. Az 1580. évi török kincstári adólajstrom szerint 8 házból állott. 1703 táján puszta és a *Festetics* családé. Később az esztergomi főkáptalan birtokába került, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1894-ben épült. A községhez tartozik: a Zsebrek-akol nevű major.

Somogyhatvan. *Somogyhatvan* (azelőtt csak Hatvan). Szigetvártól éjszaknyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 115, lakosaié 704, a kik leginkább reformátusok. Postája Somogyapáti, távírója Németlad, vasúti állomása Szigetvár és Németlad. Első ízben 1421-ben van róla okleveles adatunk. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint azonban ekkor már csak 4 házból állott. 1565—66-ban 6, 1571-ben 10 házat írtak benne össze a török kincstári adószedők. 1715-ben csak 2 háztartását vették fel. 1726—1733-ban a gróf *Traun* család, 1757-ben gróf *Batthyány* Lajos nádor, 1776-ban herczeg Batthyány Ádám volt a földesura. 1856-ban gróf Batthyány Iván volt itt birtokos. Ezután a gróf *Draskovich* családra szállott, melytől gróf Festetics Imre vette meg és jelenleg gróf *Festetics* Samunak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Hatvan-puszta és Vanda-major.

Somogyhárságy. *Somogyhárságy* (azelőtt Nagy-Hárságy). A szigetvári járásban fekvő kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 185, róm. kath. lakosaié 1278, kik közül 389 magyar és 889 németajkú. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Mozsgó-Szulimán. A *Győr*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1346. évi osztály alkalmával Szerdahelyi *Dersfi* Péternek jutott. 1489-ben két ily nevű helység volt e tájon: *Flsewhassagh* és *Alsowhassagh*; mind a kettő Szerdahelyi Dersfi Istváné volt. 1598—99-ben *Székely* Mihály, 1626-ban *Imrefy* Farkas volt a földesura. Egy 1703. év előtti időből való összeírás szerint ekkor már *Festetics* Pál birtokában volt. 1733-ban még puszta és a Festetics családé, mely a legújabb korig bírta.

Nagyberki. — Gróf Vigyázó Sándor kastélya. Jelenleg Erényi Ignácz bérlő lakása.

Nagygomba. — Gróf Forgách Károly kastélya.

Nemeske. — Nádosy Elek úrilaka a Görösgal-pusztán.

Németlad. — Gróf Hoyos Miksa kastélya.

Osztopán. — Tallián Andor kastélya.

Öreglak. — Jankovics-Bésán Gyula kastélya.

Jelenleg gróf *Bolza* Pálné örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. templom 1779-ben épült. Van a községben róm. kath. olvasókör, polgári olvasókör, kath. népszövetség, hitelszövetkezet és gőzmalom. A határbeli ú. n. *Keresztúr-dűlőn* feküdt a hagyomány szerint Keresztúr falu. Templomának alapfalai ma is meglátszanak. A községhez tartozik: Bethlehem-puszta és *Kishárságy-telep*, mely utóbbi a középkorban falu volt. 1346-ban a *Győr*-nembeli *Dersfiak* birtoka. 1489-ben *Szerdahelyi* Istváné. 1660-ban *Imrefy* Farkasné jószágai között sorolják fel. Később a gróf Festetics család birtokába került. Jelenleg gróf Bolza Pálné örököseié.

Somogyjád (azelőtt csak Jád). A kaposvár—fonyódi vasút mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 211, lakosaié 1243, a kik r. kath. és ref. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1329-ben már Jaad alakban fordul elő a Laki *Thuz* család birtokaként. 1484-ben Lak várához (ma Öreglak) tartozott. Az 1536. évi adólajstromban két ily nevű helység fordul elő. *Alsó-Jaad*, melynek *Bakó* János, *Wárday* Tamás — és *Jaad-Alberthi*, melynek *Perneszi* Imre és Egyed voltak az urai. 1550-ben az egész helység az utóbbié volt. 1577-ben Rudolf király Perneszi Andrásnak adományozta. Az ő birtokában találjuk még 1598—99-ben is. 1655-ben a Perneszi család itteni birtokait Gersei *Pethő* László vette zálogba. 1672-ben Perneszi János itteni birtokait *Csepely* Györgynek, Perneszi Ferencz pedig 1678-ban Csepely György özvegyének idegenítette el. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna voltak itt birtokosok. 1715-ben 13 háztartást írtak benne össze s ekkor gróf *Esterházy* József birtoka. 1726-tól a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. A református templom 1796-ban épült. A lakosok hitel- és tejszövetkezetet tartanak fenn, *Horváth* Imrének pedig műmalma van itt. A hagyomány szerint a mostani község már a harmadik helyen épült. A török hódoltság előtt a mai *Galambos-pusztához* tartozó Alberti-dűlőben állott *Galambos vára* körül feküdt, a hódoltság alatt a *Másjádi-dűlőnek* nevezett területen volt és csak ennek feldúlása után (1700 után) épült fel a mostani helyén. Mennyiben felel meg e hagyomány a valóságnak, az nem állapítható meg; annyi azonban kétségtelen, hogy a mai Alberti-dűlő *Jaad-Alberthi* község emlékét őrzi és az 1536. évi adólajstromban is előfordul. A község határának délnyugati részén, az *Apánka-erdőben*, régi temető van, hol egy sírdomb megnyitásakor nagyobb terjedelmű urnákat találtak. A községhez tartozik *Galambos-puszta*, mely az 1726. évi összeírásban is előfordul. Ekkor a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott, mely ma is bírja. Idetartozik még: Magyaróvölgy-puszta. Somogyjád.

Somogysámson (azelőtt csak Sámson). Magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 199, lakosaié 1107, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. Első ízben a Bertalan veszprémi püspök és a szentmártoni apát között 1533 szept. 11-én kötött egyezséglevélben fordul elő, a mikor már kápolnája is volt. Pázmány Péter és utána Fuxhoffer-Czinár szerint a középkorban a Szentsír kanonokjainak volt itt rendházuk. Midőn Enyingi *Török* Bálint 1535 jún. 24-én bérbe vette a somogyi tizedeket Máté szentmártoni apáttól, ama helységek között, a hol a tizedet szedni szokták, Sámson is előfordul. Az 1536. évi adólajstrom szerint a kői prépostság volt a földesura. 1550-ben elpusztult helységként van felvéve. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 3 és 1580-ban 5 házból állott. 1598—99-ben Kiskomár várához tartozott. 1626—27-ben és 1660-ban az óbudai prépostság volt a földesura. 1715-ben 9 háztartást írtak benne össze. Az 1726—1776. években az óbudai prépostság birtokaként a nagyszombati kollégium fentartására fordították. 1782 óta a pesti papnevelőintézet birtoka. A róm. kath. templom még a török hódoltság előtt épült; 1741-ben helyreállították. Van a községben olvasókör, téglagyár és gőzmalom. Idetartozik: Sámsoni-major és Gyulavár-major. A községtől éjszakkeleti irányban fél kilométernyire feküdt *Bök* (*Beke*) helység, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1536-ban még megvolt, de kevéssel utána elpusztult. Az itteni hegyet ma is Bökkihegynek s a patakot, mely itt elfolyik, Bökki-pataknak nevezik. A hajdani falu helyéről több szekér téglát hordtak el s különféle fegyvereket és egy keresztet találtak. Somogysámson.

Somogysárd (azelőtt csak Sárd). A kaposvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 208, lakosaié 1784, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kiskorpád. A *Győr*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1346. évi osztály alkalmával Szerdahelyi *Dersfi* Miklósnak jutott. 1332—37-ben már plebániája is volt. 1408-ban Szerdahelyi Somogysárd.

Korom János birtoka. 1454-ben Szerdahelyi *Dancs* Pál itteni birtokrészeit *Somi* Mihálynak és Demeternek vetette zálogba. 1536-ban *Szánthai* János özvegye, *Chokna-Sárdnak* pedig Dersffy Miklós özvegye és *Sibrik* Osvát volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadódefterben mindössze 1 házzal van felvéve. 1573—74-ben 5, 1580-ban 3 házból állott. 1660-ban *Könczöl* Mihály és *Somogyi* István birtokában volt. 1700—1702 táján a *Doby* család, 1710 előtt a *Simaházyak* bírták. 1715-ben 14 háztartást írtak benne össze s ekkor *Guary* Gábor és Doby Mihály, 1726-ban Guary Gábor és *Póka* Miklós voltak a földesurai. 1752-ben *Somssich* Antal kap reá kir. adományt, a többi birtokokkal együtt és a Saárdi előnevet. Jelenleg is Sárdi Somssich Miklósnak van itt nagyobb birtoka. 1757 jan. 2-án és 1801 ápr. 18-án a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községbeli Somssich-kastély a XVIII. század közepén épült. Van benne kb. 3000 kötetes könyvtár, sok értékes, régi bútor, gobelinek stb. A róm. kath. családi templom az 1757. évből való. Van a községben hitelszövetkezet és két gőzmalom, az egyik Somssich Miklósé, a másik *Rácz* Jenőé. Idetartozik *Sörnye-puszta*, mely községi önállóságát csak az újabb időben veszítette el. 1263-ban *Suernye*, 1398—1449 között *Swrnye* alakban említik az oklevelek. Egy 1703. év előtti összeírás szerint a *Koroknay* családé volt. 1726-ban a herczeg *Esterházy* és a *Thulmon* család, 1733-ban csak a Thulmon család birtoka, azután a leveldi *Kozma* családé és 1830-ban vásárolja meg Somssich Miklós. — *Szövécs-puszta* 1726-ban *Jankovics* István, 1856-ban *Somssich* Miklós birtoka. E puszta határában feküdt *Szentkirály* falu, a melynek emlékét a hasonnevű dűlő tartotta fenn.

Somogy-simonyi. *Somogysimonyi* (azelőtt csak Simonyi). Zala vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 55, lakosaié 406, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Nemesvid, vasúti állomása Komárváros. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1481-ben a Szent-Jakabi *Chernel* család birtoka. Az 1550. évi adólajstrom szerint ekkor már elpusztult. Földesura *Bán* György volt. Egy 1703. év előtti összeírásban már puszta és *Festetics* Pál birtoka. E családé maradt az újabb korig, azután gróf *Zichy* Károly birtokába került és jelenleg gróf Zichy Bélának van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Gardos-puszta, Irma-puszta és Angyalvár-telep. *Gardos-puszta* a középkorban falu volt, melynek az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. 1395-ben *Gardus* alakban fordul elő s a *Kanizsai* családé, melytől 1439-ben *Török* László szerezte meg, 1464-ban azonban itteni birtokait *Csapi* Andrásnak zálogosította el. 1486—87-ben Tolnai *Bornemisza* János alkincstartó birtoka. Az 1550. évi összeírás szerint Török Ferencz volt a földesura, de a falu teljesen elhagyott volt. 1701—1703-ban puszta és *Ropoli* Miklósé, 1726-ban a *Festeticseké* és utánuk gróf *Zichy* Károlyé.

Somogy-szentmiklós. *Somogyszentmiklós.* Zalával határos magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 294, lakosaié 1963, a kik r. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagykanizsa. Az 1598—99. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan volt a földesura. Az 1715. évi összeírásban *Horvát-Szent-Miklós* néven fordul elő, a mikor 6 magyar és 9 horvát háztartást írtak benne össze. 1733-tól a *Festetics* család volt a földesura, egész 1856-ig, a mikor már gróf *Zichy* Károly volt a helység legnagyobb birtokosa. Jelenleg özvegy *Beniczky* Gáborné, szül. gróf *Batthyány* Ilonának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1765-ben épült. A határbeli *Szentgyörgyvárihegyen* épületrom-maradványok észlelhetők. A hagyomány szerint páloskolostor volt, mely a hódoltság alatt pusztult el. A községhez tartozik *Móriczhely-puszta*, mely a középkorban falu volt. Az 1259—1276. években a *Hahót*-nemzetség birtoka volt. 1342-ben már a falu lelkésze is szerepel. Plebániájáról egy 1457-ben kelt oklevél is megemlékezik. 1582—83-ban *Nagy* Ferencz volt a földesura. 1726-ban puszta és őrgróf *Turinetti* birtoka. 1733-ban a Festetics családé.

Somogyszil. *Somogyszil.* Tolnával határos kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 389, lakosaié 2613, kik közül 2103 magyar- és 510 németajkú, 1879 róm. kath. és 566 ág. ev. vallású. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Bonnya és Dombóvár. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Első ízben 1138-ban, a II. Béla királytól a dömösi prépostság részére kiállított megerősítő levélben sorolják fel. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is egyházas helyként szerepel. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzék szerint 10 és 1580-ban 17 házból állott. 1660-ban *Zankó* Miklós jószága. Egy 1703 tájáról való összeírásban Zankó Miklós és Bol-

dizsár birtoka. Az 1715. évi összeírás megjegyzi róla, hogy sok ideig pusztán állott s csak két év óta lakják ismét, a mikor 39 háztartását írták össze. 1726-ban felerészben a gróf *Harrach* család, felerészben gróf *Esterházy* János bírta. 1733-ban már a *Hunyadyaké* volt és most is gróf Hunyady Károlynak van itt nagyobb birtoka és úrilaka, mely a XIX. század elején épült. A róm. kath. templomot 1726-ban, az evangélikusokét 1857-ben emelték. Van a községben hitelszövetkezet, segélyegylet, ipartestület és önkéntes tűzoltóegyesület. A falu a középkorban nem a mai helyen, hanem a *Szilkállónak* nevezett dűlőben feküdt. Ettől éjszakra volt *Scanas* falu, miként azt a IV. László király idejéből való határjáró levélben találjuk. Nevét a mai *Szanácsi-szőlőtelep* látszik megőrizni. A községhez tartoznak: Cséri-hegy-, Magyaród- és Marosd-puszták, Öreghegy, Szanácsi-telep, Új-major és Vörös-major. *Csérihegy-puszta* 1479-ben *Chery* alakban fordul elő, 1703-ban pedig *Csér* alakban. 1733-ban *Boronkay* Ferencz birtoka. — *Magyaród-puszta* a XVI. században még falu volt, mely az 1575. évi török kincstári adólajstrom szerint 8 házból állott. 1723-ban *Festetics* Kristóf *Sárközy* Jánosnak vallotta be, kinek utódai bírták az újabb időkig. Sárközy Béla 1892-ben a gróf *Hunyadyaknak* adta el. — *Marosd-puszta* a középkorban szinten falu volt, melynek már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint is ekkor plebániája volt. 1660-ban *Zankó* Miklósé. 1726-ban gróf *Esterházy* János, 1733-ban *Boronkay* Ferencz birtoka. — *Szanácsi-telep* előfordul egy 1703 táján kelt összeírásban. 1726-ban gróf Esterházy János birtoka.

Somogyszob (azelőtt csak Szob). A fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kis- Somogyszob.
község, körjegyzői székhely. Házainak száma: 252, lakosaié 1818, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredetileg a segösdi kerülethez (királynéi uradalomhoz) tartozott. 1295-ben Thomasina, III. Endre király anyja, László comesnek, Mihály fiának, adományozta. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. Plebániájáról egy 1437-ben kelt oklevél is megemlékezik. 1484-ben *Szobi* Péter fia, Mihály, *Batthyány* Boldizsár kőszegi kapitánynak és *Gerebeni* Lászlónak zálogosította el. 1550-ben *Várday* Zsigmond volt a földesura. 1562—63-ban Kurdbin Mahmud hűbérbirtokaihoz tartozott. 1586—88-ban Bahtjár, a ki a kanizsai várból kitörő magyar hadakkal több ízben küzdött, nyerte hűbérül. Az 1598—99. és az 1626—27. évi adólajstromok szerint az esztergomi káptalan volt a földesura. 1660-ban is a káptalané volt. 1715-ben gróf *Nádasdy* Tamás birtokában találjuk, 8 háztartással. 1726-tól az újabb időkig az esztergomi főkáptalan volt a földesura, de jelenleg herczeg *Hohenlohe-Oehringen* Kraft Keresztélynek van itt nagyobb birtoka és *Kaszó-pusztán* új vadászlaka. A róm. kath. templom 1781-ben, a református 1788-ban épült. Az 1855-iki kolerajárványnak mintegy 200-an estek áldozatul. Van a községben hitelszövetkezet, polgári olvasókör és a herczeg Hohenlohe uradalomnak gőzmalma. A községhez tartoznak: Csillag-, Kaszó-, Kerékaraszti-, Kisbaráti-, Külvölgyi-, Mihályfa-, Nagybaráti- és Szomorú-puszták. Kisbaráti 1331-ben *Barad* alakban fordul elő. 1382-ben a segesdi kerülethez tartozó helység és Erzsébet királyné birtoka. 1389-ben még a segesdi uradalomhoz tartozott. 1396-ban Kővágóőrsi *Kis* György nyerte adományul. 1403-ban *Anthimi* Jánosé. 1405-ben a *Batthyány* család őseit iktatják birtokába. 1550-ben Batthyány Kristóf volt a földesura. Az 1571. évi török adólajstromban e tájon két Baráti helység fordul elő, az egyik 13, a másik 4 házzal. — *Nagybaráti-pusztának* 1332—37 között már plebániája is volt. További sorsa azonos Kisbaráti-pusztáéval. 1835-ben mindkét puszta az esztergomi főkáptalané volt. — *Szomoru-puszta* a XVI. században falu volt. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint már csak 5 házból állott.

Somogytarnócza. A somogyszob—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kis- Somogytarnócza.
község. Házainak száma 89, lakosaié 1391, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A *Tibold*-nemzetség ősi birtoka, mely az 1231. évi osztály alkalmával I. Bodor három idősebb fiáé, Jakabé, Kozmáé, és Petkéé lett. 1467-ben egy *Kistarnócza* nevű helységről emlékeznek meg az oklevelek, mely Enyingi *Török* Péter birtoka volt. 1512-ben *Perneszi* Imre, valamint fiai, Miklós, Pál és István, királyi jóváhagyást nyernek e helységre. 1526-ban Perneszi Ferencz, továbbá testvérei, Péter és Balázs, nyerik adományul II. Lajos királytól. 1550-ben *Báthori* András birtokában találjuk. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom szerint 11 házból állott. Mikor I. Ferdinánd király 1560-ban Perneszi Farkasnak adományozta, már puszta volt. Később ismét betelepült, mert az 1565. évi török kincstári fejadólajstrom szerint már 28 és 1571-ben 42 házból

állott. 1598—99-ben *Nádasdy* Pál, 1627-ben Ferencz volt a földesura. Az 1660. évi pannonhalmi dézsmaváltságjegyzék Szent-Györgyvár tartozékai között sorolja fel. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1726—1733-ban puszta és Széchenyi Zsigmondé. 1835-ben a csokonyai uradalomhoz tartozott. Jelenleg gróf Széchenyi Antalnak és Frigyesnek van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, a melyet gróf Széchenyi Ferencz 1873-ban építtetett. Berendezése nagyon értékes. Van itt sok régi festmény és bútor, remek bronzok, Alt-Wien, biscuit és meisseni porczellánok, sok régi angol metszet és egy gyönyörű angol óra, melyet gróf Széchenyi István ajándékozott gróf Széchenyi Pálnénak. Van a községben olvasókör, önkéntes tűzoltóegyesület, a gróf Széchenyi uradalomnak mezőgazdasági szeszgyára és gőzmalma. Az *Aszalói dűlőről* azt tartják, hogy e tájon feküdt Aszaló község, mely a török hódoltság alatt pusztult volna el. A községhez tartozó *Aranyos-puszta* a középkori *Aranyas falu* emlékét őrzi. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzék szerint már ekkor plebániája is volt. 1389-ben a segesdi uradalomhoz tartozott. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban két ily nevű helység fordul elő: *Felső-Aranyas* és *Alsó-Aranyas*, mindegyik csak 5—5 házzal, 1565—66-ban pedig 4—4 házból állott. Az 1571. évi defterbe *Felső-Arnas* (így) 2, *Alsó-Arnas* 7 házzal van felvéve. 1726—33-ban puszta és gróf Széchenyi Zsigmondé volt és 1835-ben a csokonyai uradalomhoz tartozott. — *Tarnóczagyörgyös* (azelőtt Györgyös) 1726-ban a *Mérey* és a *Lengyel* családoké volt. 1733-ban gróf *Széchenyi* Zsigmond birtokában találjuk és ezóta a gróf Széchenyi családé. — *Tarcsa-puszta* a középkorban szintén falu volt, mely az 1554. évi török kincstári adólajstromban is 12 házzal fordul elő. 1571-ben már 37 házból állott. — A községhez tartoznak még: Fáni- és Feri-majorok, Felső-, Közép- és Alsórigócz-csárdák, Kistarnócza-puszta, Vadas-puszta, Antal-major, Pusztamalom, továbbá Cseresnyés-, Újkút-, Cseriakol- és Újakol-tanyák.

Somogytúr. *Somogytúr.* A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 184, lakosaié 1490, kik közül 863 róm. kath. és 611 református. Postája helyben van, távírója Balatonlelle és vasúti állomása Balatonboglár és Karád. 1082 táján puszta és a veszprémi káptalan birtoka. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1233-ban már lelkésze is volt. Plebániája az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A XV. században számos köznemes családnak volt itt birtoka, mint a *Túri* (1417—1475), *Szár* (1440) és a Túri előnévvel szereplő *Szántai* (1474—95), *Szente*, *Szentefi* (1417—1495), *Kakas* és *Kis* (1440). 1495-ben városi kiváltságokkal és vásárszabadalmakkal bírt s ekkor az *Osztopáni* család bírta egyes részeit. 1536-ban *Pekry* Lajos, *Esegváry* Ferencz és *Zewld* Péter, 1564-ben *Magyar* Bálint volt a földesura. 1582—83-ban *Kis-Túr* néven fordul elő a lövöldi karthauziak birtokaként. 1660-ban a szigligeti vár tartozékai között sorolják fel. 1701—1703 táján puszta és a *Bakacs* családé volt. Az 1715. évi összeírás már a községek között sorolja fel s megjegyzi róla, hogy öt év óta települt. 1726-ban özvegy Bakacs Lukácsné, szül. *Csoknyay* Éva, és a *Lengyel* család birtoka. 1767-ben Lengyel Imre, Lengyel Gáspár örökösei, *Bosnyák* Mártonné, szül. *Niczky* Judit, *Jankovics* Antalné, szül. *Fekete* Juliánna, voltak a földesurai. A XIX. század első felében a Lengyel család örökösei, a báró *Puteáni*, a gróf *Zichy*, a Bosnyák, a Jankovics, a gróf Niczky családok, továbbá *Bárány* Pál bírták. Jelenleg Pallini *Inkey* Antalnak, Somogytúri *Kunffy* Adolfnak és Lajosnak, gróf Zichy Bélának, gróf Jankovics Tivadarnak és *Kurun* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A községbeli kúriát a Bosnyák család építtette a XIX. század elején s ez jelenleg Kunffy Lajos dr. festőművészé, a ki itt szép műtermet is építtetett magának és évenként júniustól deczemberig itt szokott tartózkodni. Van itt egy úrilak is, mely *Szalay* László dr.-é. Az itteni róm. kath. templom 1747-ben, a református 1820-ban épült. A községhez tartozik *Babod-puszta*, mely első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Az 1470-ben szereplő *Babodi* család is innen származott. 1703 táján *Zankó* Miklós és Boldizsár birtoka. 1726-ban és 1733-ban a Lengyel családé volt. A XIX. század közepén báró Puteáni Sándoré, a ki itteni birtokait még 1856—57 előtt a *Rihmer* családnak adta el. — *Tard-pusztát* Szent László király a szentmártoni apátság részbirtokaként említi, az 1083—1095. évi megerősítő levélben. 1102-ben már a Megváltóról nevezett templomát is említik. 1229-ben, *Tord* alakban, a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. Később a *Rád*-nembeliek azt állították, hogy a szentmártoni apátság itteni birtokait az ő őseiktől nyerte. 1261-ben e nemzetség itteni birtokait átengedte az apátságnak.

, birtokosokon kívül még a kir. udvarnokoknak is voltak itt földjeik. 1336-ban 'ilmos szentmártoni apát rendezte az itteni jobbágyok szolgálmányait. Az 1332–37. vi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1403-ban a hűtlenség bűnébe esett *Fancs* 'amás fiainak, Jánosnak és Istvánnak, itteni birtokait Gordovai Fancs László yerte adományul. 1495-ben a székesfehérvári préposté és a *Szántai* családé. 536-ban a lövöldi pálosok és *Sulyok* Balázs voltak földesurai. 1660-ban a szigeti vár tartozékai között találjuk. 1726-ban a Lengyel családé, majd az *Inkeyek* irtokába került.

Somogyudvarhely. A nagykanizsa—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar isközség. Házainak száma 308, lakosaié 2104, kik közül 1200 róm. kath. és 900 eformátus. Postája, távírója és vasúti állomása Berzencze. Első ízben az 1332—37. vi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1454-ben a vránai perjelség birtoka. Később zenterzsébeti *Forster* Györgyé, a ki 1481-ben felerészét *Bornemisza* Jánosnak dta át. 1488-ban Bajnai *Both* János volt itt birtokos. 1498-ban ismét a vránai erjelség birtoka. 1550-ben *Török* János volt a földesura. 1598-ban, *Kétnyár* falual együtt, *Zrinyi* Györgyé. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a Zrinyiek irtokaként szerepel. 1715-ben 21 háztartást írtak benne össze s ekkor őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé volt. 1733-ban már *Festetics* Kristóf volt a helység öldesura és jelenleg is herczeg Festetics Taszilónak van itt nagyobb birtoka. ı községbeli róm. katholikus templom 1888-ban, a református 1861-ben épült. \ községhez tartoznak: Kétnyár- és Nyáros-puszták. *Kétnyár* a XVI. században alu volt, mely 1550-ben *Török* Jánosé, 1583-ban és 1598-ban a gróf Zrinyi saládé volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a Zrinyieké. 1726-ban már uszta és őrgróf *Turinetti* birtoka. 1733-ban Festetics Kristófé, kinek utódai mai ıapig is bírják. A mai Somogyudvarhely határában feküdt *Bocskád* vagy *Bacskád* alu, mely az 1367—1498. években a vránai perjelség birtokaként szerepel. 1550-ıen Török János volt a földesura. Somogyudvarhely.

Somogyvámos (azelőtt csak Vámos). A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisözség. Házainak száma 196, lakosaié 1230, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Somogyvár. A középkorban, a mai Somogyámos helység határában, abban a völgyben, mely Vitya közelében a Sáska-akolıál kezdődik s Somogyvámoson át Pamuk helységig vonul, feküdt *Csopak* falu, ıely Albeus mester esztergomi kanonoknak 1237—40. években kelt összeírása zerint, részben a szentmártoni apátság birtoka volt. E falu a török hódoltság alatt eljesen elpusztult és még a neve is elenyészett. Közelében a hódoltság alatt *Vámos* 'alut találjuk, a hol a régi templom romjai most is láthatók. Az 1575. évi török incstári adólajstromban Vámosfalva alakban találjuk 6, 1580-ban pedig 5 házzal. 1598—99-ben *Nagy* István, 1626—27-ben a *Gyulaffy* család volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint Csobáncz várához tartozott. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze s ekkor *Jankovics* Istváné volt. 1757-től a *Niczky* család birtoka, de a XIX. század első felében a Jankovics család is földesura volt. 1856-ban *Kund* Vincze, jelenleg pedig Kund Gusztáv a legnagyobb birtokosa. Az evangélikus templom 1860-ban épült. 1867-ben a község teljesen leégett, 1901-ben pedig majdnem háromnegyedrésze. A községhez tartozik: *Gilye*, azelőtt *Gilla-puszta*, mely 1439-ben *Gellye* alakban fordul elő. 1479-ben a *Töli* család volt itt birtokos. Az 1583. évi adólajstromban és az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben még falu és a székesfehérvári custodiatusé. Az 1701—1733. években puszta és *Jankovics* Istváné volt. — *Remete-puszta* már a tatárjárás előtt fennállott. Albeus mesternek 1237—1240. évi összeírása szerint a szentmártoni apátnak itt két ekére való földje volt. 1494—95-ben királyi birtok. Az 1575. évi adólajstrom szerint még 4 adóköteles házát írták össze. 1726-ban puszta és *Guary* Gáboré és *Póka* Miklósé. 1767-ben Guary Miklós birtokában találjuk. — Vincze-major csak a XIX. század közepén épült. Idetartozik még: Ihász-puszta is. Somogyvámos.

Somogyvár. A fonyódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 313, lakosaié 2299, a kik leginkább r. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A vármegye hajdani székhelye. A mai helység fölött emelkedő dombon állott a vármegyének nevet adó Somogyvár, melynek messze terjedő sánczai ma is láthatók. Szent István király uralkodása idejében *Koppány* volt e vidék ura, a ki székhelyét is itt tartotta. Szent István király legyőzvén Koppányt, annak székhelye a somogyi királyi várbirtokok középpontja lett. A Szent László királytól Szent Egyed tiszteletére alapított itteni benedek- Somogyvár.

rendű apátságról már 1208-ból van első ízben oklevelés adatunk, melyről egy 1297-ben kelt oklevél is megemlékezik. 1309—1392-ben hiteles hely volt. Somogyvár 1224-ben már városi kiváltságokat élvezett és várát 1344-ben is említi egy oklevél. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel s ekkor plebániája is volt. 1410-ben királyi város volt, melyet *Zabor-* és *Dob-pusztákkal* együtt *Marczali* Miklós és Dénes nyertek Zsigmond királytól. A Marczali család még 1481-ben is bírta, de egy 1474-ben kötött örökösödési szerződés révén a *Báthoriak* is beiktattatták magukat a város egy részének a birtokába, míg a város másik részét a Szent László királytól alapított itteni benczésmonostor bírta. mely 1470-ben is még földesura volt. 1492-ben törvénykezési székhely. 1495-ben a Báthoriak nyerték adományul. Szent György vértanu tiszteletére szentelt templomát 1455-ben is említik. Az 1536. évi adólajstrom szerint a város két részből állott: *Somogyvárhidas* 6, *Somogyvár alsópiacz* 18 portával van felvéve az adólajstromban és ekkor *Török* Bálint volt a földesura, 1550-ben pedig Báthori András és *Petheő* János. A török hódoltság alatt iflákok (rácz határőrök) telepedtek le a helységben, a kik földmíveléssel is foglalkoztak s az őslakossággal szemben, török részről, többrendbeli kedvezményben részesültek. 1581-ben itt a török adószedők 10 ily iflákoktól lakott házat írtak össze. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek, a győri püspökség kormányzója nyerte adományul. 1715-ben 19 háztartást írtak össze benne. 1715—1733-ban gróf Széchenyi Zsigmond, 1757-ben Antal, 1776-ban Ferencz, 1835-től Lajos volt a földesura és jelenleg özvegy gróf Széchenyi Imrénének van itt nagyobb birtoka és szép kastélya, melyet gróf Széchenyi Dénes 1870-ben megnagyobbíttatott. A kastélyban több nagy üvegszekrény tele van a határban lelt őskori leletekkel és a Kupavárhegyről származó régiségekkel. Gróf Széchenyi Imre ugyanis 1896-ban a saját költségén kiásatta a kupahegyi Szt.-Aegidius-templom és kolostor alapfalait, honnan egyéb leletek között sok érdekes, román stílű faragott kődombormű és feliratoskő került felszínre, melyeknek jórészét a kastély csarnokának falába falaztatta be. Van a kastélyban egy kb. 7000 kötetes könyvtár és 10—12 kötetes ritkabecsű családi krónika, családi levéltár, nagybecsű festmények és régi bútorok. A lépcsőház teljes művészi faburkolatának román stílű faragványait és oszlopait egy juhászlegény faragta, a kit a nemes gróf képeztetett ki, a ki azonban korán elhunyt. A község róm. kat. temploma 1828-ban épült. Van itt hitelszövetkezet, hitközségi takarékmagtár és egy gőzmalom, mely a Széchenyi-uradalomé. A községhez tartoznak: Mária-puszta, Vidámház-puszta, Kupavárhegy-telep, Ujhegy (azelőtt Besliaszőlő), Vadaskert- (azelőtt Szávicza-)puszta, Váralja-puszta. *Váralja-puszta* helyén feküdt a hajdani Somogyvár. 1726-ban részben *Bátsmegyey* Jánosé, részben *Szily* Márton örököseié. Somogyvártól délre esett *Bő* vagy *Bű-puszta*, a hol egykor a Szent-Kereszt tiszteletére monostor állott fenn; ez volt a *Bő*-nemzetség monostora, mely hiteles hely is volt. 1328-ban a Bő-nembeli Kozma fia, Mihály, itteni birtokainak felét sógorának Zoltán fia Lászlónak ajándékozta. Később pedig, Mihály magvaszakadtával, a király e birtok másik felét is Lászlónak adta. — Az 1536. évi összeírásban Somogyvár szomszédságában *Kortho* birtok fordul elő. Ily nevű helységgel az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is találkozunk. Emlékét a Kurtó nevű dűlő őrizte meg. — *Mária pusztán* van az uradalmi kormányzó székhelye. Határában *Ótocska* Béla, a Ferencz-József-rend lovagja, a jelenlegi jószágigazgató, az elhunyt gróf iránti kegyeletből és baráti szeretetből, csinos park közepén, díszes gránitobeliszket állíttatott fel.

Somogyvisonta. *Somogyvisonta* (azelőtt csak Visonta). A somogyszob—barcsi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 167, lakosaié 891, a kik leginkább reformátusok. Postája, távírója és vasúti állomása Erdőcsokonya. 1269-ben *Villa Vysunta* alakban említik az oklevelek. 1536-ban *Loránth* Miklós, *Ipoltfy* János és *Wárday* Tamás voltak a földesurai, 1550-ben pedig *Patthangws* (Pattantyus) Miklós, *Porkoláb* Márton és Wárday Zsigmond. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak *Visont* alakban fordul elő 7 házzal. 1583-ban Loránth Gábor, 1598—99-ben *Horváth* Ferencz és János, 1660-ban a *Koroknay* és a *Topos* családok birtokában találjuk. 1715-ben 25 háztartást írtak benne össze. 1726-ban *Malik* Ferencz volt a földesura. 1727. évi szept. 12-én *Szegedy* Ferencz, Antal és László nyertek e helység részére adományt III. Károly királytól. 1776-ban *Somogyi* Sándor, Malik László, *Somssich* Antal, *Végh* Péter, a *Kardos* család, *Gaál* József, *Záborszky* László, *Barabás* János, továbbá a *Hertelendy*, a *Foki* és a *Czindery* családok

voltak az urai. Tőlük gróf *Széchenyi* Ferencz vette meg és 1835 óta a gróf Széchenyi család erdőcsokonyai uradalmához tartozik. Jelenleg gróf Széchenyi Gézának van itt nagyobb birtoka. A református templom 1820—32 között épült. Az uradalmi major régi magtárát Malik László 1780 táján eredetileg templomnak építtette, de halála után félbemaradt és magtárnak alakították át. Van a községben hitelszövetkezet, három cséplőgép társaság, egy hengermümalom társulat és polgári olvasókör.

Somogyviszló. A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81, lakosaié 490 s közülök 125 róm. kath. és 364 református. Postája Somogyapáti, távírója és vasúti állomása Mozsgó-Szulimán. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Vizla*, *Vizlő* és *Vizlan* alakban fordul elő. 1403-ban *Somoghwyzló* alakban említik s ekkor Rupolujvári *Tamásfi* István és János itteni birtokait Zsigmond király *Anthimus* fia Jánosnak adományozta. 1465-ben Szent Mihály tiszteletére szentelt templomát is említik. 1466-ban, midőn *Viszlói* Áron György *Somlyói* Pétert testvérévé fogadta, itteni birtokrészeit is reáruházta. 1469-ben *Hédervári* Imre macsói bán a helység egy részét *Somogyi* Péternek adta, azzal a kötelezettséggel, hogy Viszlói Áron Györgyöt és nejét halálukig köteles javaiban részeltetni. Az 1470—1473. években a szigetvári vár tartozékai között sorolják fel és ekkor Baranya vármegyéhez számították. 1486-ban *Dombai* Ferenczé volt. 1493-ban *Kornis* Mihályné, a ki Dombai leány volt, itteni birtokrészeit az Enyingi *Török* családnak adta el. 1557-ben *Szekcsöy* Máté és *Medvei* Benedek nyertek itt egyes részbirtokokra adományt I. Ferdinánd királytól. Az 1565—66. évi török kincstári fejadólajstromban 13 házzal van felvéve. 1660-ban a szigligeti vár tartozéka, 1692-ben *Lengyel* Jánosé. 1713-ban csak 3 háztartást írtak benne össze. 1726-ban a Lengyel és a *Mérey* családok voltak a földesurai. 1767-ben *Somssich* Antal udv. tanácsos, *Vrancsics* Pál, Lengyel Borbála és *Baranyai* özvegye voltak itt birtokosok. 1835-ben a Somssich és a *Boronkay* családoké volt. Később gróf *Zichy* Pál birtokába került és 1856-ban gróf Zichy Károly volt a legnagyobb birtokosa. Jelenleg gróf *Edelsheim-Gyulay* Lipótnak van itt nagyobb birtoka. A ref. templom 1784-ben épült. A határbeli *Ágvölgy*-dűlőben a hagyomány szerint hajdan valami falu feküdt. — Vitorág és Somogyviszló szomszédságában fekhetett *Zerenka* falu, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Az 1536. évi adólajstromba is fel van véve. A községhez tartozik: Somogyviszlói-puszta. Somogyviszló.

Surd. Csurgói járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 178, lakosaié 1019, a kik r. kath és ág. ev. vallásúak. Postája Zákány, távírója Gyékényes, vasúti állomása Zákány és Gyékényes. 1268-ban a *Hahót*-nemzetség birtoka. 1468-ban Szenterzsébeti *Forster* György szerezte meg a Berzenczei *Lorántfi* családtól, de ugyanakkor a Debrentei *Himfi* család tart hozzá jogot. 1471-ben a *Kanizsai* család itteni birtokait visszaadta a Himfieknek és rokonaiknak. 1481-ben Forster György Tolnai *Bornemisza* Jánost osztályos testvérévé fogadván, felerészét átengedte neki. 1550-ben *Zalai* Kelemen volt a földesura. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben csak 2 házzal van felvéve. 1626-ban *Szalay* Jánosé volt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint több nemescsalád lakta. 1659-ben a helységnek már evangélikus lelkésze is volt. 1701—1703-ban a *Szabó* család volt az ura. 1715-ben 16 háztartást írtak benne össze s ekkor *Madarász* Lászlóé volt. 1726-ban a Szalay család, 1757-ben *Niczky* György tanácsos, 1773-ban gróf Niczky Kristóf, 1835-ben gróf *Festetics* László volt a földesura, majd az *Inkey* család birtokába került. 1856-ban gróf *Zichy* Domonkos püspök, majd gróf Zichy Ödön volt a helység legnagyobb birtokosa. Jelenleg gróf Zichy Ödön hasonnevű fiának van itt nagyobb birtoka és az övé az Inkey család régi kúriája is. Az evangélikus templom 1869-ben épült. 1848-ban az itt átvonuló horvát hadak három ízben is felégették a helységet. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. Surdtól éjszakkeletre, a liszói határ felé feküdt *Pata* falu. A községhez tartozik: *Feketesár*-puszta, mely 1856-ban a Festetics család déghi ágának birtoka volt, továbbá János-major és Petrács-puszta. Surd.

Szabadhegy. A vármegye éjszakkeleti sarkában fekvő magyar kisközség. Házainak száma 56, lakosaié 239, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája és távírója Városhidvég, vasúti állomása Mezőkomárom. A helység története azonos Faluhidvég és Városhidvég történetével, mely két faluval össze van épülve. Földesura a herczeg *Batthyány* család volt. Szabadhegy.

Szabadi. A Kapos-csatorna mellett fekvő kisközség. Házainak száma 93, Szabadi.

lakosaié 591, kik közül 361 magyar- és 230 németajkú, és róm. kath. és ág. ev. vallású. Postája Csoma, távírója és vasúti állomása Attala-Csoma. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1660-ban Csobánczvár tartozéka. 1715-től a gróf *Batthyány* családé volt. 1835-től a gróf *Schmiedegg* és a gróf Batthyány családok voltak a földesurai. Jelenleg őrgróf *Pallavicini* Edének van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: *Kisgát*-puszta, mely 1849-ig gróf Batthyány Kázmér birtoka volt. Most szintén Pallavicini őrgrófé és itt lakik, *Kasza* Ferencz, az uradalom főintézője.

Szabás. *Szabás.* Nagyatádi járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 139, lakosaié 894, kik közül 268 r. kath. és 610 református. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kutas. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1395-ben a *Batthyányak* birtoka. 1403-ban Batthyány György fiai, László és Albert, hűtlenségbe esvén, birtokaikat elvesztették s azokat 1404-ben a Tapsonyi *Anthimiek* kapták, de 1405-ben ismét visszanyerték. A Szent Kozma és Demjén tiszteletére szentelt egyházat 1402-ben említik. 1477-ben *Alapi* István és Benedek, kiknek anyjuk Batthyány leány volt, továbbá Batthyány Boldizsár, új adományt nyertek e helységre. 1536-ban *Pekry* Lajos és Gyulay István, 1550-ben Batthyány Ferencz és 1583-ban Batthyány Farkas volt a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstrom csak 7 házzal van felvéve. 1598—99-ben *Istvánffy* Miklósé volt. 1726—33—57 és 73-ban a *Vasdinnyey* és a báró *Melczer* család, majd a Dezséri *Országh* és leányágon előbb a Lidértejedi *Nagy*, majd a *Tallián* család kezére került; de a Vasdinnyey és a Dezséri *Krizsanich* családoknak is voltak itt részeik. Jelenleg báró Tallián Dénesnek és özvegy *Somogyi* Gyulánénak van itt nagyobb birtokuk. Báró Tallián Dénesnek régi kúriája és szép kastélya van itt. Az előbbenit Tallián János építtette 1840 körül, az új, emeletes kastélyt pedig mostani tulajdonosa, 1902-ben. A régi kúriában őrzik a *Perneszi*, Tallián és az ezekkel osztályos családok gazdag levéltárát, a kastélyban pedig sok érdekes japán régiséget, hímzést és Alt-Wien porczellánt. A községbeli róm. kath. templom 1840 táján, a református 1800 körül épült. Itt van a nagyatádi téglagyár részvénytársaság téglagyára és özv. *Somogyi* Gyuláné gőzmalma és téglagyára. A községhez tartoznak: Bélaháza-, *Déensháza*- és *Jánosháza*-puszták. A *bélaházi*-pusztai erdő egyik magasabb területén két körsáncz látható.

Szárszó. *Szárszó.* Balatonmenti magyar kisközség és látogatott fürdőtelep. Házainak száma 234, lakosaié 1067, a kik róm. kath. és református vallásúak. Postája és távírója helyben van, hajóállomása Balatonföldvár. Eredeti neve *Száros-Aszó* volt. Első ízben az I. László királytól a veszprémi káptalan részére 1082 táján kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1233-ban Bertalan veszprémi püspök itt kápolnát építtetett. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai és 1267-ben a tihanyi monostornak is. 1358-ban a tihanyi apátság, 1368-ban a veszprémi káptalan itteni birtokait említik. Az egyházi birtokosokon kívül a XV. században a Fancs család is földesura volt. 1409-ben Gordovai Fancs János itteni birtokait Fancs László fiai örökölték, kik 1424-ben megosztoznak rajta. 1536-ban a székesfehérvári Szent-Miklós-káptalan, a lövöldi perjel és Fancsy János voltak a földesurai. Az 1563. és az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint 7 házból állott. 1583-ban a lövöldi karthauziaké volt. 1660-ban *Zankó* Miklós jószága. 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár, 1726-ban a gróf *Harrach* és 1733-ban már a *Hunyady* család birtokában találjuk és jelenleg gróf Hunyady Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A községbeli ref. templom 1810-ben épült. A róm. kath. imaház pedig 1905-ben. A községben gőztéglagyár is van.

Szenna. *Szenna.* Kaposvártól délnyugatra fekvő magyar kisközség; körjegyzőségi székhely. Házainak száma 336, ref. lakosaié 1662. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kaposvár. 1443-ban *Zana*, 1446-ban *Zenna* alakban fordul elő, a kaposvári vár tartozékai között. 1448-ban az Osztopáni *Perneszi* családot iktatják birtokába. 1449-ben *Mérey* Lászlónak is voltak itt részei. 1447-ben a *Szákosfalvi* család tart e helységre igényt. 1450-ben Perneszi Pál, Hetési *Cseh* Balázstól, vett itt birtokrészeket. A XV. század második felében a Laki *Thúz* családé volt. 1484-ben *Corvin* János nyerte adományul. Laki Thúz János fiai, Alfonz és Mátyás, azonban 1494-ben visszakövetelték az atyjuktól elvett birtokokat. Hosszas per után, 1500-ban, II. Ulászló király rendeletére a székesfehérvári káptalan Corvin Jánost és Enyingi *Török* Imrét iktatta a helység birtokába. 1526-ban egy részét Perneszi Ferencz és testvérei, Péter és Balázs, nyerték. 1536-ban

Patalom. — Gaal István úrilaka.

Polány. — Bogyay Ferencz bérlő lakása.

Pusztakovácsi. — Márffy József úrilaka.

Somogyfajsz. — A Kund-féle kastély.

Somogysárd. — Somssich Miklós kastélya.

Somogytarnócza. — Gróf Széchenyi Frigyes kastélya.

Szenna és Tokaj földesurai a következők voltak: Mérey Mihály, *Korothnai* János, *Ellyewelgyi* László, Perneszi Ferencz, *Ipoltfy* Tamás és *Both* János, 1550-ben pedig Perneszi Pál, Korothnay Máté és Mérey Mihály. 1559-ben *Tahy* Ferencz és neje, *Zrinyi* Ilona, vásárolták meg. 1560-ban egy részét Perneszi Farkas nyerte adományul I. Ferdinándtól. 1598-ban Perneszi Andrásé volt. 1612-ben Györgyé, továbbá János fiaié: Ferenczé, Istváné és Pálé. 1669-ben Perneszi János itteni birtokait *Csepely* Györgynek idegenítette el. 1678-ban pedig Perneszi Ferencz adta el az ő birtokait György özvegyének. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, birtokában találjuk. Egy 1703 táján kelt összeírás szerint ismét a Koroknay család volt itt birtokos. 1715-ben 18 háztartást írtak benne össze s ekkor gróf Esterházy Józsefé volt. 1726-tól a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. A református templom 1785-ben épült. A lakosok tejszövetkezetet és hitelszövetkezetet tartanak fenn és *Szabó* Jánosnak hengergőzmalma van itt. A községhez tartozik: *Denna*-puszta, mely eredetileg somogyi várföld volt. 1268-ban Lőrincz nádor, somogyi főispán, egy részét a hetesi nemeseknek ítélte oda, a mit IV. László király 1274-ben megerősített. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék plebániáját is említi. 1438-ban Gúti *Országh* Mihály és János nyerték adományul. 1460-ban Kaposújvárhoz számították. 1536-ban *Both* János és *Fánchy* Gáspár, 1550-ben *Dersfi* Farkas a földesura. Az 1598—99. évi adólajstromban még előfordul. 1726 óta puszta és a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. — *Kaposszerdahely-* (azelőtt Szerdahely-) puszta. A *Győr*-nemzetség ősi birtoka, honnan a nemzetség egyik ága nevét is vette. E birtokot 1245-ben Ders kapta. Utóda, Miklós, 1335-ben itt pálosrendű kolostort alapított, Szent László tiszteletére. Az 1346. évi osztály alkalmával *Szerdahelyi* Miklósnak jutott. Ugyanekkor említik a Szent Szűz tiszteletére szentelt templomát. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben plebániája is előfordul. 1408-ban Szerdahelyi *Koron* János birtoka. 1489-ben Szerdahely, másként *Péterfalva*, Szerdahelyi Istváné. Az 1443—1453. években részben Kaposújvár tartozéka. Az 1550. évi adólajstromban *Dersszerdahely* alakban fordul elő s ekkor *Imrefy* János és Ferencz voltak a földesurai. Az 1565—66. évi török kincstári adóösszeírásban csak 2 házzal van felvéve. 1571-ben 8 házát írták össze. 1715-ben gróf *Esterházy* Józsefé, 1726-ban a *Lengyel* és a *Mérey* családoké volt. Később a *Svastits*, majd a *Kacskovics* és a *Horváth* családoké lett. Ezektől pedig Felső-Eőri *Nagy* Ferencz birtokába kerülvén, 1895-ben parczellázták s most 101 házában 600-nál többen laknak. — *Ótelek*-pusztát 1421-ben, mint *Illyemindszenti* János birtokát, a Tamási *Vajdafiak* nyerik adományul. Egy 1703 előtti összeírás szerint a *Koroknay* családé volt. 1726-ban már a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott. — Az 1536. évi adólajstromban Szenna, Szerdahely és Tokaj szomszédságában *Ropoly* nevű birtokot találunk, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul *Rupul* alakban. 1550-ben *Dersfi* Farkas, Lengyel Boldizsár és *Alya* Mátyás voltak a földesurai. Most Töröcskéhez tartozik.

Szenta. Csurgótól keletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 167, lakosaié 1193, kik közül 819 róm. kath. és 327 református. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1360-ban és 1498-ban a vránai perjelség volt a földesura. Közben, 1481-ben, a szenterzsébeti uradalom tartozékai közé számították, a mikor Szenterzsébeti *Forster* György, *Bornemisza* Jánost testvérévé fogadván, a felerészét átengedte neki. 1550-ben *Török* János volt a földesura. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Szente* alakban fordul elő, 9 házzal. 1598—99-ben *Zrinyi* György volt az ura és 1626—1660. év között is. 1715-ben 8 háztartást írtak benne össze s ekkor őrgróf *Turinetti* Herkules József Lajosé volt. 1733—1767-től a *Festetics* család volt a földesura s jelenleg is herczeg Festetics Tassilónak és herczeg *Hohenlohe* Keresztélynek van itt nagyobb birtokuk. A községbeli róm. kath. templom 1873-ban, a református 1851-ben épült. Van a községben hitelszövetkezet és egy benzinmotoros malom. Idetartozik: Szentaújmajor, Bükk-puszta, Nagyhomok-puszta és Pusztagát. Szenta.

Szentbalázs. Kaposvártól délkeletre fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Szentbalázs. Házainak száma 77, róm. kath. lakosaié 620. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő első ízben. 1346-ban *Sanctus Blasius*, 1376-ban *Szentbalázsegyháza* alakban említik az oklevelek. 1425-ben Szerdahelyi *Csepel* János fiai, Imre és Dancs, továbbá Szerdahelyi *Dersfi* Márton, a zseliczszentjakabi apátsággal szemben, jogot tartanak reá

és tartozékaira. 1454-ben Szerdahelyi *Dancs* Pál itteni birtokrészeit *Somi* Mihálynak és Demeternek vetette zálogba. Az 1536. évi adólajstrom szerint Szentbalázs, Szentlászló, Veresfalva, Gyarmat, Tóthfalu és Ireghfalva helységeknek a szerdahelyi pálosok, *Sibrik* Ozsvát és *Dersfi* Miklós özvegye voltak a földesurai. 1550-ben az egész helység Dersfi Farkasé volt. 1660-ban *Imreffy* Farkasné jószágai között sorolják fel. 1715-ben 14 háztartást írtak benne össze. 1726-ban a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott, de a zseliczszentjakabi apátságnak is volt itt birtoka. Jelenleg herczeg Esterházy Miklós a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1777—1782 között épült. A községhez tartozik: *Páprágy*-puszta.

Szentborbás. *Szentborbás.* Drávamenti kisközség. Házainak száma 45, lakosaié 412, kik közül 112 a magyar és 300 a horvátajkú és róm. kath. vallású. Postája és távírója Lakócsa, vasúti állomása Darány. Még a tatárjárás előtti korszakban alakult. IX. Gergely pápának 1232-ben kelt levele szerint Szent Barnabás tiszteletére szentelt kápolnája még 1216 előtt épült. 1324-ben *Zenthbarrabás* alakban fordul elő s ekkor a zseliczszentjakabi apátságnak voltak itt birtokai. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1375-ben a Szerdahelyi *Dersfiakat* iktatták birtokába. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Török* Bálinté volt. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági tizedjegyzékben részben a székesfehérvári custodiatus, részben a zseliczszentjakabi apátság birtoka. 1733-ban puszta s a zseliczszentjakabi apátságé. 1757 után települt be újból. 1776-ban ismét jobbágyközség, melynek földesura a zseliczszentjakabi apátság s ez jelenleg is a legnagyobb birtokosa. 1881 júl. 20-án az egész helység leégett. A községhez tartozik: Krancsevicza-puszta.

Szentgáloskér. *Szentgáloskér.* Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 137, lakosaié 1290, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Mernye. 1321-ben *Keer* alakban fordul elő s ekkor a *Bogár* és a Máréi *Gunyafi* családé. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is. 1400-ban *Gwnyaker, Gwnyafyaker* alakban fordul elő. 1421-ben az Atádi *Kéri* család volt itt birtokos és 1462-ben a Kéri és a Kéri *Kandal* családok, de ekkor már *Pusztakér* a neve. 1469-ben a nyúlszigeti apáczák azt a részét, a mely *Szenyesi* Tamásnál volt zálogban, zálogul magukhoz váltják. 1481-ben Kéri Mátyás, testvéreivel szemben, igényt tart a birtok egy részéhez. 1486-ban Atádi Kéri Gergely itteni birtokrészeit a nyúlszigeti apáczák bírták zálogban. 1487-ben a *Berei* családnak voltak itt részei. Az 1536. évi adólajstromban Kery aliter pusztakér alakban fordul elő s az 1582—83. évi adólajstromban is, s ekkor még egy portát írtak benne össze, mely a lövöldi karthauziaké volt. A XVI. század végén elpusztult. 1767-ben a *Vranovics* család, 1776-ban *Vajda* Zsigmond és *Svastics* Antal voltak az urai, a XIX. század első felében pedig a *Bogyay*, a Bocsári Svastics, a *Kacskovics*, a Nedeczei *Nedeczky*, a *Matkovics* család és a herczeg Esterházy-féle hitbizomány. Jelenleg a herczeg Esterházy-féle hitbizomány, Svastics Aladár örökösei és Kacskovics Zoltán a legnagyobb birtokosai. A községhez tartozik: *Lapapuszta*, mely a középkorban falu volt. A *Rátót*-nemzetség úgynevezett nádori ágának ősi birtoka, melyet az 1283. évi osztály alkalmával I. Lóránt nádor fiai, Mátyás és Rátót, nyertek. 1337-ben a Rátót-nembeli Olivér mester faluja. 1358-ban a zseliczszentjakabi benczés apátság birtoka. 1412—1437-ben *Dióslápa* vagy *Lápa* alakban fordul elő s ekkor a rátóti prépostságé volt. 1726 óta puszta, s a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozik. — *Ráczőrs-puszta* 1229-ben *Örs* alakban fordul elő a székesfehérvári káptalan birtokai között. — *Diós-puszta* 1856-ban *Bogyay* Sándoré volt.

Szentlászló. *Szentlászló.* A szigetvári vasút mentén fekvő kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 157, lakosaié 1025, kik közül 193 magyar, 829 németajkú és kevés kivétellel róm. kath. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Az 1234—1270. évek között két ily nevű helység volt e tájon. Az egyik Szentlászló 1262-ben a szentmártoni benedekrendű apátság birtoka, mely 1328-ban, csere útján, a *Győr*-nembeli *Dersfiak* birtokába került. 1346-ban a Szerdahelyi Dersfiak megosztoztak rajta, de 1364-ben Szigfrid szentmártoni apát visszaszerezte, 1434-ben azonban Szerdahelyi János fiának: Imrének és két fiának adta cserébe. 1489-ben Szerdahelyi István birtokai között sorolják fel. 1598—99-ben *Székely* Mihályé volt. 1660-ban *Sümeg-Szent-László* alakban fordul elő, *Imrefy* Farkasné birtokaként. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1715-ben csak 3 háztartását írták össze. 1733—1757-től a *Festetics* család volt a földesura. Jelenleg gróf *Bolza* Pálné, szül. *Vigyázó* Jozefa örököseinek van itt nagyobb

birtokuk. A róm. kath. templom 1738-ban épült. A községben egy gőzmalom is van. Idetartozik *Kisszentlászló*-puszta, mely 1773-ban már fennállott. Ritics-puszta is a községhez tartozik.

Szenyér. Marczali járás magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 161, lakosai 1046; a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Böhönye. 1331-ben *Seyner*, 1354-ben *Zyner* alakban fordul elő, a *Szenyéri* család birtokaként. 1425-ben Tapsonyi *Anthimi* János fiainak, Miklósnak és Jánosnak, a birtoka. 1436-ban már plebániája is volt. 1465-ben a nagyszakacsi községre vonatkozó határjáró levélben is szerepel. 1482-ben városi kiváltságokkal bírt. Váráról első ízben 1464-ben van adatunk s ekkor Tapsonyi Anthimi László birtokában volt, a kitől azonban a király elvette és *Kanizsai* Lászlónak adományozta. Az 1471. évi 29. törvényczikk az itteni erősségnek 25 nap alatt leendő lerombolását rendelte el, a mit azonban aligha hajtottak végre, mert ugyanez évben, nov. 25-én, Laki *Thúz* János és Miklós birtokában találjuk. 1482-ben Tapsonyi Anthimi János fia János, tartozékaival együtt, 6000 frt-ért Vesaki Perottusnak, az esztergomi érseki jószágok kormányzójának, adta el, de a beiktatásnak az erődítvény várnagya, Laki Thúz János nevében, ellentmondott. *Bakócz* Tamás esztergomi érsek 1519-ben végrendeletileg az esztergomi káptalannak hagyományozta. 1536-ban az esztergomi káptalan volt a földesura, 1550-ben pedig *Wárday* Zsigmond. 1556-ban az erősségnek *Nagy* Balázs volt a vajdája, a mikor a törökök sikertelen támadást intéztek az erődítvény ellen. 1562-ben gróf *Nádasdy* Tamás birtokában volt. A vár őrsége ezidőtájt messze földön híres volt a törökökkel vívott párbajairól. 1566-ban, Szigetvár elestének hírére, az őrség a várat felégette és megszökött. A törökök felépítették ugyan a várat, de az többé nem szerepel a hadtörténetben. A vár egy 15 hold területű körülsánczolt dombon állott. Ennek azonban ma már csak a szántás közben előkerülő téglák tartják fenn az emlékét. A vár képét az esztergomi káptalan szenyéri uradalma ma is pecsétjén viseli. Valószínű, hogy e várdomb hajdan őskori földvár volt, a mit az ott található bronzkori és kelta cseréptöredékek is bizonyítanak. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben a helység az esztergomi káptalan jószágai között van felsorolva. Az 1715. évi összeírásban 15 háztartással szerepel s gróf *Nádasdy* Tamásé volt, míg 1726-ban ismét az esztergomi káptalané, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. katholikusok itteni temploma torony nélkül szűkölködik. A községhez tartozik *Arad-puszta*, melyről 1363-ban van első ízben adatunk. 1482-ben Szenyér várának tartozékai között sorolják fel; 1536-ban az esztergomi káptalané, 1726—1733-ban felerészben az esztergomi káptalan, felerészben *Festetics* Kristóf birtoka. A XIX. században az esztergomi káptalan bírja. Idetartozik még: *Felső-puszta*

Szigetvár. A barcs—pécsi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 917, lakosaié 6145, kik között a róm. kath. a legtöbb. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A mai Szigetvár helyén eredetileg egy monostor állott, melyet, a XIII. század második felében, alkalmasint IV. Béla király alapított. A premontrei rendűek egykori monostorának emlékét csupán egy kőszobortöredék őrzi, mely a mai templom tornya alatt van. A monostor közelében, az Almás vizének árterületében, hajdan egy Lázár nevű sziget volt, melyen a *Szigeti* család lakott. E család őse Macrinus volt és utódai a Szigeti nevet csak a XIV. században vették fel. 1408-ban e sziget részben Szigeti *Anthymus* fia, János, birtoka, részben a Szigeti család többi tagjaié. 1413-ban *Almasziget* néven említik az oklevelek. Az 1413—1429. években Anthimi János Szigethi Demetertől, Miklóstól és Tamástól, cserében más birtokért, megszerezte e család itteni birtokait. 1463-ban már városi jelleggel bírt s vára is volt s ekkor a város, a hozzátartozó uradalommal együtt, *Garai* Jób birtokába került, de ahhoz a Somkereki *Erdélyiek* és a *Zichyek* is jogot tartottak. 1463—1473 között az Anthimi család birtoka. 1473-ban Anthimi János az Enyingi *Török* családnak zálogosította el. 1479-ben Mátyás király Török Ambrusnak adta. 1487-ben Török Imre lakott a várban. Fia, Bálint, a ki 1521-től kezdve bírta Szigetvárt, a várat megerősítette. 1530-ban János király hadai vették ostrom alá a várat, mely 1533-ban Ferdinánd birtokába került. 1543-ban a vár Török Bálint nejéé, a ki azt Ferdinándnak átengedte. 1548-ban vették kezdetüket Szigetvár megerősítési munkálatai. 1550 ben Ferdinánd *Tahy* Ferenczet nevezte ki Szigetvár kapitányának. 1553-ban *Dersfi* Farkas lett a kapitánya, 1554-ben *Kerecsényi* László, a ki 1555-ben Tujgon budai basa támadását vitézül visszaverte. 1555-ben *Horváth* Márk a várparancsnok.

1556-ban Ali basa 25,000 emberrel vette ostrom alá, de *Nádasdy* Tamás és *Zrinyi* Miklós felmentő hadainak közeledtére, abbahagyta az ostromot. Horváth lemondása után, Zrinyi Miklós ajánlatára, *Farkasich* Gergely lett a szigetvári kapitány, de 1558-ban ismét Horváth Márk. E második kapitánysága alatt a várat teljesen helyreállították. 1561-ben Zrinyi Miklós lett Szigetvár kapitánya. 1563-ban I. Ferdinánd király megerősítette az egyrészről *Istvánffy* Pál és Palinai *Literati* Pál, másrészről a Tahy Ferencz szigeti prefektus között a város kiváltságai iránt Szigeten 1551-ben kötött egyezséget. 1566. év nyarán Szulejmán szultán vette ostrom alá a várat, melyet a Zrinyi Miklós parancsnoksága alatti őrség haláltmegvető bátorsággal védett. E világtörténelmi nevezetességű ostrom lefolyását a vármegye történetét tárgyaló fejezetben ismertetjük. A vár, hősi védelem után, szept. 7-én elesett. A törökök a város lakosságát elűzték és az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint a városban mindössze 9 adóköteles ház volt s ezekben is csak czigányok laktak. 1568—1569-ben a törökök itt több mecsetet építettek. 1664-ben gróf Zrinyi Miklós, a költő, hadai jelentek meg Szigetvár előtt, de a várat nem vették ostrom alá. 1684-ben egy horvát katona tüzet vetett a puskaporos toronyba, mely a levegőbe repült és a várat erősen megrongálta. A XVII. században a törökök ráczokat engedtek letelepülni az óvárosban, míg a keresztények 1686-tól *Turbékra* kezdtek települni. 1686-ban *Makár* János, a ki Pécs várának bevételét készítette elő, Szigetvár alatt összeütközött a vár védelmére küldött tatárokkal. 1686—1687-ben a császáriak több ízben megtámadták a várat s a várost felgyujtották. 1689 január 26-án a törökök, hosszú ostromnak ellentállani nem tudván, végre feladták a várat, melyet 1703-ban Baranya vármegye közmunkájával kijavitottak. 1704-ben a kuruczok jelentek meg a vár alatt, Sándor László és Zana György vezérlete alatt, de nem vették ostrom alá. 1705-ben azonban megkisérlették a vár elfoglalását, de sikertelenül. 1715-ben 94 háztartást írtak össze Szigetvárott. 1720-ban a város elöljárósága egy biróból és öt tanácsnokból, az őrség pedig két-két lovas- és gyalogszázadból állott. 1765-ben és 1771-ben országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Mária Terézia királynő Szigetvárt 1748-ban báró *Nefczern* Jakabnak adta el. 1761-ben Czeglédi *Szily* Ádám vásárolta meg, de 1769-ben eladta az uradalmat *Festetics* Lajosnak és Pálnak. II. József a várat is eladta a Festetics családnak. 1832 táján Nagyatádi *Czindery* László vásárolta meg. 1860. évi jan. 24-én bekövetkezett halálával itteni birtokait unokái, báró *Wenckheim* Béla és Leontina, örökölték. 1868-ban az egész uradalmat Wenckheim Leontina kapta, a ki gróf *Andrássy* Aladárhoz ment nőül. 1871-ben gróf Andrássy Aladár báró Wenckheim Béla részét is magához váltotta s így az uradalom az Andrássyaké lett. Jelenlegi tulajdonosa gróf Andrássy Sándor. A még most is jókarban fennálló vár hatalmas udvarán áll az uradalmi tisztilak és számos cselédház. Három temploma közül a róm. kath. plebániatemplom 1567-ben épült és művészi freskókkal van díszítve, melyek Zrinyi Miklós apotheozisát ábrázolják. Ez a templom eredetileg török mecset volt. A ferenczrendűek temploma 1731-ben, a plebániához tartozó turbéki templom 1770-ben épült. Szép a Zrinyi Miklós tiszteletére 1878-ban emelt és sebzett oroszlánt ábrázoló emlékmű is. Itt van továbbá a Flórián-kápolna, a hol a hagyomány szerint a hős Zrinyi elesett, az ú. n. basa-kút és Vörösmarty emléktáblája 1905-ből. A városháza is impozáns épület és benne őrzik az 1597-ből való zászlót is. Van a községben 3 takarékpénztár, 2 segélyegylet, önkéntes tűzoltóegylet, polgári kaszinó, olvasókör, kath. legényegylet, kath. polgári kör, 48-as gazdakör, ipartestület, betegsegélyzőegylet, temetkezési egylet, keresztény jótékony nőegylet, izraelita nőegylet, 1 cipőgyár, 3 gőzmalom és 2 téglagyár. A községhez tartozik: *Szehénfa-puszta*, mely a *Győr*-nemzetségből származó Szehén comes (1302—1318) emlékét őrzi. 1449-ben *Szehánfalva,* majd 1486-ban *Szajhánfalva* alakban fordul elő s ekkor *Dombai* Ferenczé. — *Turbék* búcsújáróhely és *Turbék-Töröksír* is érdekes helyek. — Az 1566. évi ostrom alatt Szulejmán szultán sátora a mai turbéki templom helyén állott. Itt temették el Szulejmán belső részeit, melyek fölé a törökök várszerűen megerősített emléket emeltek. Mikor gróf Zrinyi Miklós, a költő, 1664-ben, megjelent Szigetvár előtt, a sírkápolnát elpusztíttatta, de a törökök az 1664. évi hadjárat után ismét felépítették. 1693-ban elrendelte a haditanács, hogy a Szulejmán sírja körül eltemetett törökök csontjait ki kell szedni s azokat máshol kell eltemetni, a régi helyet pedig Szűz Mária tiszteletére kell berendezni. Így keletkezett Turbék búcsújáróhely. 1913-ban a török kormány díszes emléktáblát állittatott a templom

falába, Szulejman emlékére. 1753 előtt *Hoitsy* Mihály nádori adományt nyert Turbékra. 1856-ban az *Országh*-örökösök birtokában találjuk. Most *Perczel* Vilmosnak van itt nagyobb birtoka és régi kúriája. A *Töröksír* nevű terület vasúti megállóhely. Neve is mutatja rendeltetését. Itt vannak eltemetve a turbéki templom mellől felszedett török tetemek. — *Tüskevár-major* onnan vette eredetét, hogy midőn 1688 tavaszán a császári sereg Szigetvárt, gróf *Vechi* Gábor vezérlete alatt, körülzárta, e sereg számára itt tüskés sövényből erődítvényt készitettek. Később, mikor Szigetvár a báró *Nefczern* családé lett, majort építettek ide, mely 1856-ban az Országh-örökösök tulajdonában volt. — Szigetvár közelében találjuk *Erdőháza-pusztát*, a melynek helyén a középkorban *Erdőalja* falu feküdt. 1464-ben Battyáni *Alapi* András a helység részeit, a melyek nála zálogban voltak, Gordovai Fancs Gáspárnak adta.

Szilvásszentmárton. Kaposvártól délre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 85, lakosaié 360, a kik leginkább reformátusok. Postája Zeliczkisfalud, távírója és vasúti állomása Kaposvár. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1456-ban egyes részeit *Ipoltfalvy* Miklós nyerte új adományul V. László királytól, 1457-ben azonban ismét visszabocsátotta azokat Szent-Iváni *Bacsó* Jánosnak. 1483-ban Ipoltfalvy György, Tamás és rokonaik, a *Kelemenfalvi* János itteni birtokait adták vissza Bacsó Jánosnak. 1496-ban *Belchyzenthmarton* alakban fordul elő. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban *Szilvás-Szent-Márton* alakban szerepel és csak három házból áll. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint az *Istvánffy* családé volt. 1703-ban puszta s a *Koroknay* családé. 1720-ban kezdett ismét települni s első öt lakosa Zseliczkisfaludból költözött ide. 1726—1733 ban *Bátsmegyey* Jánosé és *Szily* Márton örököseié volt. 1756-ban Szily Ádám nővére: Éva és nővére, Rozália, férj. *Király* Ferenczné gyermekei, továbbá harmadik nővére, Mária, néhai *Schauroth* Andrásné gyermekei, Batthyány Lajos nádortól megerősítő levelet nyertek itteni birtokaikra. 1776-ban Szily Ádám, *Wlassics* özvegye, *Sághy* Dániel, *Somssich* Antal, *Király* József és *Hodosy* Sámuel voltak a földesurai. A református templom 1844-ben épült. A községhez tartozik: Szentiván-puszta. Szilvásszentmárton.

Szomajom. Kaposvártól nyugatra fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 308, lakosaié 1700, kik közül 1300 r. kath. és 400 ref. Postája helyben van, távírója Kiskorpád, de vasúti megállója helyben van. Eredetileg somogyi királyi várbirtok volt. Egy 1275. évi oklevél szerint somogyi várjobbágyok lakták. 1364-ben *Zomaym*, 1397-ben *Zomyan*, 1446-ban *Zomayon* alakban említik az oklevelek s ekkor néhai *Mérey* László itteni birtokait a *Szákosfalvi*, a Mérei *Kalacsa* és a *Fecske* családok öröklik. 1448-ban az Osztopáni *Perneszi* családot iktatják néhai *Ozorai Pipó* itteni birtokába, de ugyanekkor a Szákosfalvi család tart hozzá jogot. 1453-ban Perneszi Pál alnádor új adományt nyer itt V. László királytól. 1490-ben Osztopáni Perneszi Imre, *Poki* Péter és Antal kir. udvarnokok néhai Mérei *Virágos* János itteni birtokait nyerik adományul Mátyás királytól. 1536-ban Mérey Mihály, *Dencs* Imre, 1550-ben Mérey Mihály, 1598—99-ben György volt a földesura. Az 1571. évi török kincstári adólajstrom szerint 24 házból állott. 1626—27-ben még a Mérey- család, 1660-ban *Pethő* László bírta. 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, birtokában találjuk. 1715-ben 12 háztartását írták össze s ekkor a gróf *Esterházy* családé lett. Jelenleg is a herczeg Esterházy-hitbizományhoz tartozik. Két temploma közül a róm. kath. 1885-ben épült, míg a református templom építési ideje ismeretlen. Az 1855-iki kolerajárványnak csupán a reformátusok közül 51-en estek áldozatul. Van a községben hitelszövetkezet és egy gőzmalom. Idetartozik: *Alsókaposfő-*, *Felsőkaposfő-* és Póstelek-puszta. A két Kaposfő-puszta helyén épült a középkorban a kaposfői monostor, melyet Mayos és Sándor nevű nemesek 1252 körül alapítottak. A monostor főnöke kivételesen a prépost czímét viselte. 1452—53-ban a kaposfői prépost több telket Perneszi Pálnak adott el, ki 1454-ben *Viszlói* László özvegyétől is vett itt részeket. 1726-ban puszta és azóta a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. *Póstelek* a középkorban falu volt, mely 1483-ban *Poosthelek*, 1485-ben *Postheleke* alakban fordul elő s ekkor a *Szentiványi* család is birtokos volt itt. 1767-ben még jobbágyfalu volt és *Szily* Ádám, *Wlassics* János és *Bakó* özvegye voltak a földesurai. Szomajom.

Szorosad. A Koppány-patak völgyében fekvő kisközség. Házainak száma 61, lakosaié 386, kik közül csak 45 magyar, a többi németajkú és leginkább róm. Szorosad.

kath. vallású. Postája Törökkoppány, távírója Nágocs, vasúti állomása Bonnya. A középkorban Tolna vármegyéhez tartozott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben van róla adatunk. 1484-ben a dömösi prépostság birtoka. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint, a koppányi nahiéhez tartozott s ekkor csak 4, 1573—75-ben 6, s 1580-ban 5 házból állott. 1726 óta a veszprémi püspökség birtokában találjuk, mely ma is a legnagyobb birtokosa. Róm. kath. temploma 1835-ben épült. 1866-ban a község teljesen leégett. Sváb eredetű lakosait a veszprémi püspökség a XVIII. század első felében telepítette le. A községhez tartozik: Szorosadi-puszta.

Szólád. *Szólád.* A tabi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 204, lakosaié 1140, a kik róm. kath. és református vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Faluszemes. Első ízben 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. 1233-ban már lelkésze is volt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1409-ben az elhalt Gordovai *Fancs* János itteni birtokait említik az oklevelek. 1424-ben Gordovai Fancs László fiai, János, Imre, Bertalan és László, itteni birtokaikon megosztoztak. 1464-ben *Bocskai* László utódainak itteni birtokai Szent-Györgyi *Vincze* Tamásnál voltak zálogban. 1498-ban is még a Gordovai Fancs család volt itt birtokos. 1536-ban a székesfehérvári őrkanonok, Fancsi János és Péter és *Pekry* Lajos voltak a földesurai. Az 1573—1583. évi török kincstári adólajstromokban 16 házzal szerepel. 1583-ban *Zichy* Rafael, 1626-ban *Török* János, az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint pedig *Zankó* Miklós birtokában találjuk. 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. 1715-ben 20 háztartást írtak benne össze. 1726-ban a gróf *Harrach* és 1733-tól a *Hunyady* családé. Jelenleg is Kéthelyi gróf Hunyady Józsefnek van itt nagyobb birtoka. Két temploma közül a róm. katholikus 1775-ben, a református 1906-ban épült. 1842 máj. hó 9-én a fél falu s a reform. templom a lángok martaléka lett. A határbeli Hadúti-dűlőn vezetett át a hagyomány szerint, a török hódoltság alatt, a török hadiút Karádtól Kőröshegy, illetőleg Tihany felé. A községhez tartozik: *Nezde-puszta*, mely 1229-ben *Nezda* alakban fordul elő, a székesfehérvári káptalan birtokai között. 1429-ben Telekivel határos helységként szerepel. 1461-ben a *Marczaliak* a Berzenczei *Lorántfiaknak* kötötték le. 1464-ben Szolát sorsában osztozott. Az 1536. évi adólajstrom Szárszó mellett sorolja fel. 1703 táján *Zankó* Miklós és Boldizsár birtokában találjuk. 1726-ban a gróf Harrach, utána a gróf Hunyadyak birtokába került. Idetartozik még: *Nyesthegy*-puszta, *Szóládi-szőlőhegy*, *Vonyita-puszta*.

Szörény. *Szörény.* A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 47, lakosaié 215, a kik leginkább reformátusok. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Kisdobsza és Zádor. 1396-ban *Zeuren*, 1458-ban *Zewren*, 1492-ben *Zeren* alakban fordul elő. Az 1554. évi török kincstári adójegyzék szerint 13 házból állott. 1565—66-ban 14, 1571-ben 12 házat írtak benne össze a török kincstári adószedők. Az 1701—1703 táján készült összeírások szerint a gróf *Batthyány* család birtoka egész 1840-ig, a mikor a Batthyány család itteni birtokait *Mujzer* József vette meg, a ki azokat kisebb részletekben magyarújfalui volt úrbéreseknek adta el. A helybeli református templom 1817-ben épült. A községhez tartozik: a Mujzer-tanya.

Szőkedencs. *Szőkedencs.* Zala vármegye határához közel eső magyar kisközség. Házainak száma 110, lakosaié 856, kik közül 607 róm. kath. és 232 ág. ev. vallású. Postája és távírója Nemesvid, vasúti állomása Komárváros. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel, Dencs néven. 1444-ben *Budauaridencs* (*Budaváridencs*) alakban fordul elő s ekkor az óbudai káptalan birtoka. Az 1550. évi adólajstromban *Varga-Dencs* alakban találjuk. Ekkor *Thorkos* Péter, *Véssey* László és *Sallér* György, — *Fazekas-Dencsnek* pedig *Nádasdy* Tamás volt a földesura. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstromba *Várag-Dencs* 5 házzal van felvéve. 1582—83-ban Véssey Józsa és *Horváth* Sándor voltak a földesurai. 1703 táján már puszta és a Festetics családé, 1726-ban pedig Véssey Istváné. 1733-ban ismét jobbágyfalu és azóta a Vésseyek a földesurai. Jelenleg is Véssey Ferencznek van itt nagyobb birtoka és csinos kastélya, mely 1856-ban épült. Az evangélikus templom 1861-ben épült. 1893-ban a község háromnegyedrészét tűzvész pusztította el. Hajdan a község a jelenlegi temető helyén állott, a hol egy öt-hatszázéves hársfa látható, melynek hatalmas törzse a ritkaságok közé tartozik. A mostani község csak 1726 után települt a mai helyén. A lakosok kisgazdakört tartanak fenn. A községhez tartoznak: Borcsa- és Szalasztó-puszták.

Szöllősgyörök. A Balatontól délre fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Házainak száma 196, lakosaié 1303, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Lengyeltóti. Már 1327-ben említik a helység lelkészét. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Gerey, Goreg* alakban fordul elő. Az 1465—1492. években az *Ujlaki* család birtokában találjuk. Az 1536. évi adólajstrom szerint *Móré* László volt a földesura. Az 1573—75. évi török kincstári adólajstromban *Szilös-Gyög* alakban fordul elő, 10 házzal. 1563 decz. 13-án I. Ferdinánd király *Tahy* Ferencznek adományozta, de mivel a vármegyének ez a része már akkor a török hódoltsághoz tartozott, a beiktatás 1564. év husvét hetében Marczaliban történt meg. Tahy Ferencz leányának, Margitnak, a ki *Orsich* Kristófhoz ment nőül, egy leánya volt: Ilona, a ki Pribérdi *Jankovics* György neje lett. E házasságból származott Jankovics János, a ki 1642-ben nemességújító czímeres nemeslevelet nyert és ő lett a helység földesura. Fia, Péter, 1676 febr. 20-án itteni jobbágyait *Vörös* Pál csobánczvári kapitánynak kötötte le. 1701—1703-tól Jankovics Istváné. 1715-ben 14 háztartást írtak benne össze. 1767-ben Jankovics Antal özvegye, szül. *Fekete* Julianna, volt a földesura és jelenleg gróf Jankovics Tivadarnak van itt nagyobb birtoka és kastélya. Van benne gazdag, régi könyvtár és családi levéltár és sok értékes, régi bútor. A községbeli templomot is a Jankovics család építtette. 1848 őszén a magyar nemzetőrök és a horvátok között itt kisebb összeütközés volt, mely a magyarok győzelmével végződött. Van a községben hitelszövetkezet, állatbiztosító szövetkezet, önkéntes tűzoltóegyesület, ipartestület, ifjúsági egyesület, olvasókör, katholikus kör, temetkezési egylet és egy gőzmalom, mely gróf Jankovics Tivadaré. A községhez tartoznak: Magyaros- és Tömör-puszták, továbbá: Kis- és Nagybanyászóhegy s Géri-szőlőhegy. Szöllősgyörök.

Szöllőskislak. Balatonboglártól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 99, lakosaié 519, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Balatonboglár. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Az 1536. évi adólajstromban *Szöllőslak* alakban találjuk meg s ekkor *Móré* László volt a földesura. Az 1563. évi kincstári fejadójegyzék szerint 7 és 1573—74-ben 10 házból állott. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék Csobáncz várának tartozékai között sorolja fel. 1701—1733 között puszta és *Jankovics* István birtoka. 1767-ben Jankovics Antal özvegye, szül. *Fekete* Juliánna, *Viza* István, *Trahnyah* János, *Czinderics* György, *Somogyi* János, Fekete Ferencz, *Babics* József, *Trahnyah* Sándor, *Bárány* András és *Hogy* József, 1776-ban pedig Jankovics Antal özvegye, Trahnyák György, Viza István, Fekete János, Czinderics György és Babics Antal voltak az urai. Jelenleg gróf Jankovics Tivadarnak és *Madách* Emanuelné, szül. *Kacskovics* Herminnek van itt nagyobb birtoka és az utóbbinak csinos úrilaka. A községhez tartoznak: Bánomhegyszőlő, Jánoshegy, Rózsa-puszta és *Landord*-puszta, mely utóbbi már az 1701—1703. évi összeírásokban előfordul, Jankovics István birtokaként. Szöllőskislak.

Szulimán. A kaposvár—szigetvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 198, lakosaié 1118, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Mozsgó, távírója és vasúti állomása Mozsgó-Szulimán. Eredeti neve *Szöllőmál* volt. E néven fordul elő 1473-ban Szigetvár tartozékai között is. 1566-ban, Szigetvár ostromakor, itt volt a török tábor egy része. 1692-ben *Bady* Pál birtokában találjuk. 1715-ben 10 háztartását írtak össze. Az 1720. évi országos összeírásban *Szuliman alias Szőlőmály* alakban fordul elő s ekkor már a gróf *Batthyány* családé volt. 1856-ban a Biedermann-féle mozsgói uradalomé lett. Jelenleg Berger Antalnak, Samunak és Jánosnak van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. templom 1879-ben épült. A községhez tartozik Zöcske-telep, mely 1835-ben gróf Batthyány Kázmér birtoka volt, továbbá Antalfalu-tetep, Antal-puszta és Bakittya-tanya. Szulimán.

Szulok. A kaposvár—barcsi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 265, lakosaié 1771, kik közül 210 magyar, 1561 németajkú és róm. kath. vallású. Postája távírója és vasúti állomása helyben van. Már a III. Béla királytól a székesfehérvári János lovagok részére kiállított megerősítő levélben találkozunk vele. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Zulak* alakban fordul elő. Ez a helység azonban elpusztult. A jelenlegi falut a gróf *Széchenyi* család 1715—1757 között telepítette, Württembergből származó németekkel. Jelenleg is gróf Széchenyi Istvánnak van itt nagyobb birtoka. 1811 júl. 10-ikén országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1800-ban épült. A lakosok négy olvasóegyletet, egy ipartársulatot és egy rokkantsegélyző egyletet tartanak fenn. Mayer Szulok.

Istvánnak gőzmalma is van itt. A határbeli Geldloch-dűlőben (pénzesgödör) a hagyomány szerint pénz volt elásva, mely után sokat kutattak.

Tab. *Tab.* A kaposvár—mocsoládi—siófoki vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Járási székhely. Házainak száma 398, lakosaié 3173, kik közül 1645 róm. kath. csak 67 református, 791 evangélikus és 670 izraelita. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már 1320-ban említik a Szent Péter apostol tiszteletére épült egyház itteni birtokait. 1385—86-ban az *Ugali* család birtoka volt és Ugali Pál halála után Kővágóörsi *Kis* György kezébe kerültek. 1411-ben *Csapi* András, neje *Gutori* Katalin révén kapta a királytól első férje, Kis György, birtokait. 1435-ben *Rozgonyi* István nyerte adományul. 1536-ban *Ewleweldy* László, *Fajszi* Ferencz és *Tharródy* Demeter voltak a földesurai. Az 1573—74. évi török kincstári adólajstrom szerint 12 házból állott. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz birtokában találjuk. 1660-ban a szigligeti vár tartozékai között sorolják fel. A XVII. század második felében elpusztult és az 1715. évi összeírás szerint három év óta települ. 1726-ban a *Lengyel* és a *Mérey*, 1733-ban a Lengyel családok, 1767-ben báró *Révay* Sándorné, *Nyitray* Sándor özvegye, Jakabházi *Sallér* István, *Vrancsics* Pál, Felsőbükki *Nagy* Benedek, Lengyel Imre, *Baronyay* Imre özvegye, báró *Maithényi* János, *Gussits* Imre, Mérey István, Antal és Lajos, *Spissich* Sándor özvegye s *Szulyovszky* András és Gáspár voltak a földesurai. Az 1847-ben kiállított birtokkönyv szerint a gróf *Hadik* családnak, Spissich Ignácznak, *Gotthárd* Istvánnak, Gussits Ferencznének, *Tallián* Imrénének és Pálnénak voltak itt birtokai. Jelenleg gróf *Welsersheimb* Zenónénak es báró *Weissenbach* Jánosnénak vannak itt nagyobb birtokaik. A régi Welsersheimb kastélyban sok értéktárgy között van az az Alt-Wien-service is, melyet Mária Terézia gr. *Hadik* Andrásnak ajándékozott, kitől azután női ágon e családba került. A község 1847 febr. 25-én országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1759-ben, az evangélikus 1846-ban és az izraelita imaház, mely a vármegye legrégibb imaházainak egyike, 1762-ben épült. A katholikus templom belseje szép Dorfmeister-féle freskóktól díszes. A községben, a járási hivatalokon kívül, van még ipartestület, két takarékpénztár, az Éjszaksomogyi takarékpénztár, hitelszövetkezet, *Róna* Béláné hengermalma, *Kender* György benzinmotoros malma és a Pallós-féle téglagyár és kaszinó, melynek gazdag könyvtára magába foglalja *Fáy* András 1300 kötetét, melyet annak hagyatékából néhai gróf *Zichy* Antal megvásárolt és a kaszinónak ajándékozott. A községhez tartoznak: Ugaj-, Csaba-, Csibehegy-, (azelőtt Kokas-) és Gyurgyóka-puszták, Hölyeghegy és Öreghegy. *Ugaj puszta* a középkorban falu volt, mely 1326-ban *Wgol*, 1344-ben *Vgaal*, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Vgol* alakban fordul elő. Az *Ugali* család ősi birtoka, mely a XIV. század végén, Ugali Pál halála után, Kővágóörsi *Kis* Györgyé lett. 1411-ben *Csapi* András nyerte adományul Zsigmond királytól. 1425-ben két ily nevű helység volt egymás mellett. 1428-ban *Rozgonyi* Istvánné, szül. *Szentgyörgyi* Czeczil, kapott reá adományt. 1438-ban a *Batthyányakat* és a velük vérrokon *Fajszi Ányosokat* iktatják birtokába s 1444-ben e két család megosztozik rajta. Az 1536. évi adólajstromban *Felső-Ugal* és *Ugal* helységek fordulnak elő. Az előbbinek *Fajszi* Ferencz, *Korody* Demeter, *Regethei* Gáspár, az utóbbinak Fajszi Ferencz volt a földesura. 1598—99-ben Tabbal együtt sorolják fel. 1726-ban *Alsó-Ugal-* és *Felső-Ugal*-pusztáknak a *Lengyel* és a *Mérey* családok voltak a földesurai. Ezután Tab sorsában osztozott. *Csaba*-puszta egy része 1184 óta a szentmártoni apátságé volt, de 1229-ben a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1279-ben a királynéi szolgálmányosok itteni földjeit említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már ekkor plebániája is volt. 1347-ben a szentmártoni apátság itteni birtokairól van adatunk. A XIV. század második felében az Ugali családnak, az 1279—1383. években a veszprémi káptalannak is voltak itt birtokai. Ugali Pál magvaszakadtával e család itteni birtokai előbb Kővágóörsi Kis Györgyre (1391—1402), majd 1411-ben Csapi Andrásra szállottak. 1428-ban Rozgonyi Istvánné nyerte adományul. 1438-ban a Batthyányakat és a Fajszi Ányosokat iktatják birtokába. 1536-ban a veszprémi káptalan, 1583-ban Batthyány Farkas volt a földesura. Az 1580. évi török kincstári adólajstrom szerint 20 házból állott. 1660-ban a szigligeti vár tartozékai között sorolják fel. 1726-ban a Mérey és a Lengyel családok bírják. Ettől kezdve Tab sorsában osztozott.

Tapsony. *Tapsony.* A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 299, lakosaié 1994, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nemesvid,

Somogyvár. — Özv. gróf Széchenyi Imréné kastélya.

Surd. — Ifj. gróf Zichy Ödön régi kastélya.

Szigetvár. 1. A vár. — 2. A városháza. — 3. A róm. kath. templom. — 4. Az áll. polg. fiúiskola. — 5. Az áll. polg. leányiskola. — 6. A kath. templom kupola-freskója (Zrinyi apotheozisa).

vasúti állomása Böhönye. 1331-ben a *Kacsics*-nembeli *Szécsényi* Tamás nyerte Károly királytól adományul, Merke (ma puszta), Terebezd, Sitke, Szob és Bennek helységekkel együtt. 1355-ben a nádor, *Szigeti* Beke fia: *Anthimiusnak* ítélte oda. 1435-ben Anthimi János fiai, Miklós és János, birtokában találjuk. 1470 táján a Nagyszakácsi *Veres* családnak voltak itt részbirtokai. 1480-ban Szenterzsébeti *Terjék* András és az Enyingi *Török* család osztoznak rajta. Ugyanez évben a Vasperi és a Kálozfalvi *Taba* családok tartanak hozzá jogot. Később *Szobi* Jánosé volt, a kitől 1500-ban *Bakócz* Tamás vásárolta meg és végrendeletileg az esztergomi káptalannak hagyományozta. 1536-ban az esztergomi káptalan és *Pekry* Lajos, 1550-ben *Alya* Máté és *Wárday* Zsigmond, 1598-ban az esztergomi káptalan és *Lengyel* István, 1626—27-ben csak az esztergomi káptalan a földesura. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban csak 4, és az 1571-ikiben 15 házzal van felvéve. 1715-ben 15 háztartást írtak benne össze s ekkor gróf *Nádasdy* Tamás volt a földesura. 1726-tól az esztergomi főkáptalan birtoka. A XVIII. században itt volt a vármegye székhelye. Itt van, de már elhanyagolt állapotban, a vármegye egykori székháza is, mely 1715—35 között épült. A róm. kath. templomot 1724-ben emelték. Van a községben hitelszövetkezet és egy gőzmalom. A községhez tartozik: *Káptalanterebezd-* (azelőtt Terebezd-)puszta, mely mindenkor Tapsony sorsában osztozott. 1465-ben *Terpesz* néven *Tapsonyi* László Antal fia birtoka. — *Merke-puszta* 1471-ben a *Szakácsi* Szabó családé volt. 1550 ben *Wárday* Zsigmond és *Batthyány* Mihály, 1583-ban *Véssey* Józsa, 1598—99-ben az esztergomi káptalan, 1626-ban *Bakó* Farkas voltak a földesurai. 1726-ban már puszta és az esztergomi káptalané. — *Móriczfa-puszta* 1473-ban a *Szobi* család birtoka. 1482-ben Szenyérvár tartozéka. 1703-ban szintén már puszta és a Festetics családé. Tapsonytól délre esik *Bodony-puszta*, mely, 1331-ben, Tikoddal együtt, a zágrábi püspökség birtoka volt. A községhez tartozik még: Töllös-puszta is.

Tarany. Nagyatád járási kisközség. Körjegyzői székhely. Házainak száma 283, lakosaié 2495, kik közül 764 magyar, 1597 pedig vend s leginkább róm. kath. vallású. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagyatád. 1454—1498 között a vránai perjelség birtoka volt. 1536-ban *Török* Bálint, 1598—99-ben *Zrinyi* György volt a földesura. Az 1626—27. évi adólajstromban és az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is a Zrinyi családé. 1726-ban őrgróf *Turinetti* Herkules Lajos s 1733—1767-től a *Festetics* család a földesura és jelenleg is herczeg Festetich Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1763-ban épült. 1855 aug. hó elején a falunak ú. n. alsóutczája majdnem teljesen leégett. Van a községben polgári olvasókör, községi hitelszövetkezet és egy hengermalom. A Zidina nevű dűlő helyén feküdt hajdan Péterfalu, mely a török hódoltság alatt pusztult el. A hagyomány szerint itt hajdan egy kőből faragott kutya-alakot találtak. Később egy török tiszt jelent meg a községben, megkereste ezt a kutya-alakot, melynek titkos zára volt, azt felnyitotta és a benne talált pénzt magához véve, elvitte. A községhez tartozik: Hókamalom, Alsó- és Felsőgóla-puszta, Gyertyános-puszta, Hosszútói-szőlőtelep, Rigó-major és Csatártói erdőlak. **Tarany.**

Taszár. A fiumei vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 114, lakosaié 781, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a XIV. században fennállott. 1358-ban a székesfehérvári őrkanonok birtoka. 1444-ben *Szerdahelyi* Márton fia, Ders, a pálosoknak adott e helység határában részeket. Az 1536. évi adólajstromban *Egyházas-Taszár* alakban fordul elő. Ekkor *Török* Bálint volt a helység földesura. Az 1573—74. évi török adólajstromban két ily nevű helység fordul elő, *Vámos-Taszár* és *Kis-Taszár*, az 1580. évi defterben pedig *Nagy-Taszár* is. 1598—99-ben mindkét Taszár a székesfehérvári káptalané, de az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatusé. 1726-ban gróf *Nádasdy* László, 1733-ban ismét a székesfehérvári custodiatus bírta. 1807-ben I. Ferencz király a kegyes tanítórendnek adományozta, mely az újabb korig volt a földesura. A róm. kath. templom 1738-ban épült s 1782-ben megnagyobbították. Néhány évvel ezelőtt itt kútásás alkalmával egy harangot találtak, melyet a Magyar Nemzeti Múzeumba küldtek fel. Az egyik határrészt püspökkertnek nevezik, alkalmasint gróf Nádasdy László csanádi püspök után. A községhez tartoznak: Dábó- és Palota-puszták. **Taszár.**

Táska. A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 165, lakosaié 1094, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Buzsák, távírója és vasúti **Táska.**

állomása Lengyeltóti. 1268-ban *Villa Task* alakban fordul elő. Az 1536. évi adólajstromban is Thask alakban találjuk, *Báthori* András és *Korothnay* János birtokaként. Az 1563. évi török kincstári adólajstromba csak 5 házzal van felvéve, az 1575. évi defterben 6, az 1580. éviben pedig 13 házzal. 1677-ben *Tasky* elpusztult helységet *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1715-ben már 18 háztartást írtak benne össze. 1715—1767 között gróf Széchenyi Zsigmond volt a földesura s jelenleg gróf Széchenyi Andor Pálnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Fehérvíz-puszta.

Teklafalu. *Teklafalu.* Drávavölgyi kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 100, lakosaié 849, kik közül 87 magyar, 762 németajkú és leginkább róm. kath. vallású. Ezt a helységet *Czindery* László 1839-ben dohánykertészekkel telepítette *Tiltvány* nevű pusztáján és neje keresztneve után lett Teklafalu. Czindery halála után e birtokait unokái, báró *Wenckheim* Béla és Leontina, örökölték. Jelenleg özvegy gróf *Andrássy* Aladárnénak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartoznak: Tóti- és Vitézi-puszták.

Teleki. *Teleki.* Szárszótól délre eső magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 88, lakosaié 481, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Szólád, távírója és vasúti állomása Balatonszemes. 1211-ben a tihanyi apátságé volt és itt laktak a szőlőmívesei. 1229-ben *Teluky* alakban fordul elő s ekkor a székesfehérvári káptalannak is voltak itt birtokai. 1265-ben IV. Béla király a helység egy részét az esztergomi János lovagoknak adományozta. A XIII. század második felében már a nyúlszigeti apáczák is birtokosai voltak. Szent András tiszteletére épült egyháza 1271-ben már megvolt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. 1397-ben és 1429-ben két ily nevű helységet találunk, a mikor a fehérvári káptalanon kívül a tihanyi apátságnak, a nyúlszigeti apáczáknak, az esztergomi János lovagoknak, a lövöldi karthauziaknak és Gordovai *Fancs* László fiainak, Jánosnak, Imrének, Bertalannak és Lászlónak, volt benne részük. 1480-ban a tihanyi apátságnak voltak itt birtokai. 1534-ben *Török* Bálint, 1557—1564-ben *Magyar* Bálint volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadójegyzékbe csak 6, az 1573—74-ikibe már 14 házzal van felvéve. 1583-ban a székesfehérvári káptalan birtokában volt. 1585-ben a tihanyi várhoz számították. 1598-ban ismét a székesfehérvári káptalané, de 1626—27-ben a tihanyi apátságé. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzék szerint ekkor nemesek bírták. 1715-ben 7 háztartását írták össze. 1726 óta a tihanyi apátság birtoka. Két temploma közül a róm. kath. még a XIII. századból való, de újabban átalakították. A református templom 1865-ben épült. A lakosok állattenyésztési szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Kisteleki-puszta.

Tikos. *Tikos.* A Kis-Balatontól délkeletre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 53, lakosaié 345, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Vörs, távírója és vasúti állomása Balatonszentgyörgy. 1299-ben *Tykus* alakban említik az oklevelek. A XIV. század közepén *Fejéregyházi* György birtokában találjuk, kinek leányát I. Lajos király 1368-ban fiúsította. 1405-ben *Anthimus* fia, János, nyerte Fejéregyházi Katics asszonytól. 1406-ban *Berzenczei* Lóránt fia, György, kapta. A XV. században három ily nevű helység volt egymás mellett. 1417-ben a *Középtikos* nevű helységben lévő Sávolyi *Gyöke* család birtokait Anthimus fia, János, nyerte adományul. 1474-ben *Véssey* Miklós zálogosított el részeket *Alsó-Tikos* helységben, Tikos 1464—1482. években Szenyér várának tartozékai között szerepel. 1484-ben *Szobi* Péter fia, Mihály, itteni birtokrészeit *Batthyány* Boldizsár kőszegi kapitánynak és *Gerebeni* Herman fia Lászlónak zálogosította el. 1480-ban Berzenczei Sandrin pert indított Közép-Tikos miatt Páti *Török* Kocsárd ellen. 1486-ban Mátyás király Páti Török László itteni birtokait Tolnai *Bornemisza* Jánosnak adományozta, ki azonban, kegyelmet eszközölvén ki számára, birtokai felét visszaadta neki. 1496-ban fordul elő *Hollád-Tikos*, mely ekkor a Tóti *Lengyel* család birtoka volt. Az 1536. évi adólajstromban is két ily nevű helységet találunk: Tikos, Holáddal együtt, az esztergomi káptalan birtoka *Kápolnás-Tikosnak* pedig Véssey László és Gáspár voltak a földesurai. Az 1550. évi adólajstromban három ily helység fordul elő: Közép-Tikos, mely elpusztultnak van jelezve s földesura *Lengyel* Boldizsár volt, Alsó-Tikos, melynek lakosai az adólajstrom szerint szétfutottak s melynek földesura Véssey László volt és Hollád-Tikos, melynek *Wárday* Zsigmond volt a földesura. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben már csupán egy Tikos fordul elő: s ez a szigligeti várhoz tartozott. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint

Felső-Tikos Festetics Pál, *Kis-Tikos Bakó* Farkas birtoka volt. 1726-ban Felső-Tikos Festetics Kristófé, Kis-Tikos 1726—1733-ban is Bakó Farkasé. Az 1733. évi összeírásban Felső-Tikos *Nagy-Tikos* alakban fordul elő. 1767-ben mindkét Tikos Festetics Kristófé, 1776-ban Nagy- és Kis-Tikos Festetics Pálé, 1835-ben pedig gróf Festetics Lászlóé volt.

Toponár. Kaposvártól éjszakkeletre fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Toponár. Házainak száma 384, róm. kath. lakosaié 2667. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységről csak a török hódoltság után van adatunk. 1703-ban még puszta és Festetits Pál birtoka volt. 1715-ben már jobbágyfalu s ekkor 11 háztartását írták össze. Az 1720. évi összeírás megjegyzi róla, hogy lakosainak egy része elköltözött. A XIX. század első felében a gróf Festetits és a herczeg *Esterházy* családok voltak a földesurai. Jelenleg gróf Festetits Kálmánnak és Vilmosnak és herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtokuk. A községbeli kastélyt, mely gróf Festetits Vilmosé, még Tolnai Festetits Antal építtette a mult század elején. Dénes gróf azonban később átalakíttatta és megnagyobbíttatta. Van benne kb. 1500 kötetes könyvtár, sok régi metszet és festmény, értékes, régi, berakott bútor és a parkban egy vert vas kapu, mely a szigetvári várból került ide. Az uradalom 1784 márcz. 6-án és 1792 aug. 2-án országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1818-ban épült. A községbeli apáczakolostort, mely róm. kath. óvodával van egybekötve, 1875-ben gróf Festetits Dénesné alapította és annak fundatiója tartja fenn. 1840 jún. 23-án az egész falu leégett, 1855-ben pedig a kolera követelt sok áldozatot. A lakosok önsegélyző és fogyasztási szövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. A községhez tartozik: *Fészerlak-puszta,* mely az 1733—57. években Festetits Kristófé volt. Szomszédságában feküdt *Apáti,* mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, az 1536. évi összeírásban 8 portával van felvéve. — *Zarany-puszta* a középkorban jelentékeny falu volt, mely már az 1332—37. évi tizedjegyzékben is előfordul. 1408-ban Szerdahelyi *Korom* János birtoka. 1536-ban *Dersfi* Miklós volt a földesura. Az 1726—1757. években már puszta és a Festetits családé. Idetartozik még: Belső-major (azelőtt Új-major) és Kisiván-major. E puszták ma a Festetits uradalomhoz tartoznak, míg Répás-puszta herczeg Esterházy Miklósé.

Torvaj. A tabi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 240, lakosaié 1252, Torvaj. kik közül 1099 magyar, 153 pedig németajkú. Közülök 705 róm. kath. és 511 ág. ev. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása Tab. 1265-ben *Torwoy,* 1373-ban *Toruee,* 1419-ben *Torwe* alakban szerepel. 1334-ben *Ugron* özvegye és fia, Miklós, bírják. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék már plebániáját is említi. 1460-ban Ugron Imre birtoka. 1536-ban Ugron Bernát és *Ispán* Mihály voltak a földesurai. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban csak 3 házzal van felvéve. 1573—74-ben 9 házát vették fel. 1583-ban Ugron Jánosnak van itt egy portája. Az 1671—1687. években már puszta és a tihanyi apátsághoz tartozott. 1726—1733 között a *Lengyel* és a *Mérey* családok birtoka. 1767-ben özvegy báró *Révay* Elekné, szül. Felsőbükki *Nagy* Magdolna, 1773—1776-ban báró Révay Miklós, báró *Calisius* Frigyes és *Boronkay* József voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a *Gotthárd* család. Két temploma közül a róm. kath. 1758-ban, az evangelikus 1859-ben épült. A községhez tartoznak: Lullahegy, Csillag-major (azelőtt Dolenka-puszta), Kishegy és *Lulla-puszta.* Az utóbbi a középkorban falu volt, melyet 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolnak fel. 1288—1381-ben a veszprémi káptalannak s 1302-ben a mellette fekvő *Szent-László-pusztán* székelő prépostságnak is voltak itt birtokai. 1332—37-ben már plebániája is volt. A XIV. században az *Ugali* családé. Ugali Pál halála után Kővágóőrsi *Kis* György birtokába került. 1411-ben *Csapi* András nyerte adományul, 1428-ban *Rozgonyi* Istvánnéé. 1438-ban a *Batthyányakat* és a Fajszi *Ányosokat* iktatják birtokába. 1460-ban Felsőendrédi *Somogyi* Imre és Ugron Imre birtoka. 1463-ban a veszprémi püspökségnek is voltak itt részei. 1536-ban Gyönköddel együtt *Baronyay* Mátyás, *Perneszi* Egyed, Imre és Istvánné, *Koródi* Demeter, *Fajszi* Ferencz, a szentlászlói prépost, a veszprémi püspök, Ugron Bernát, *Ellyevölgyi* László és *Regetei* Gáspár bírták. 1557-ben mindkét falu a Perneszi nemeseké, *Magyar* Bálinté és *Takaró* Mihályé volt. 1572-ben Tihany várához tartozott. 1577-ben Lullát Perneszi András felsőlendvai várnagy és fiai nyerték adományul. Az 1573—74. évi adólajstrom szerint még 49 házból és 1580-ban 34 házból állott. 1609-ben már puszta volt. 1618-ban Tóti *Lengyel* János szigligeti kapitány bírta.

1701—1703 táján *Vörös* János özvegyének birtoka. 1726-ban a Lengyel és a *Mérey*, 1733-ban csak a Lengyel családé. 1856-ban a *Gotthard* család birtoka. Lulla-puszta mellett fekszik *Gyönköd*, mely már az 1536. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. Az 1536. és az 1557. évi adólajstromokban Lulla faluval együtt írták össze.

Tótszentgyörgy. *Tótszentgyörgy*. Szigetvártól nyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 78, lakosaié 381, kik közül 104 róm. kath. és 277 református vallású. Postája Görösgál, távírója Szigetvár, vasúti állomása Nemeske. 1283-ban *Scengurg* alakban fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint plebániája is volt. 1431-ben a patai uradalom tartozékai között sorolják fel. 1448-ban és 1455-ben Kisszentgyörgy alakban fordul elő és a Marczaliaké. 1455-ben 50 jobbágytelke volt és kőtemploma fatoronynyal. Ekkor *Marczali* János a helységet egyházi czélokra hagyományozta. 1494-ben *Hodosszentgyörgy* alakban fordul elő. Az 1554. évi török kincstári adólajstromban *Kis-Szent-György* néven csak 10 házzal van felvéve. Ezután felvidéki tótokat telepítettek ide. 1571-ben már 27 házát írták össze. 1598—99-ben már a mai nevén fordul elő és a Nádasdyaké. 1626—27-ben Nádasdy Pál volt az ura. 1660-ban Szent-György várához tartozott. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul. 1715-ben csak 5 háztartása volt. Mindvégig a gróf Széchenyiek voltak az urai és most is gróf Széchenyi Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A református templom 1790-ben épült, tornyát 1909-ben építették újjá. A községhez tartozik: Gombkötő-puszta és Czifra-malom.

Tótszentpál. *Tótszentpál*. Lengyeltóti járási magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 150, lakosaié 1006, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kéthely. Már a mohácsi vész előtt fennállott, de elpusztult. 1660-ban *Zankó* Miklós volt a földesura. 1715-ben 15 magyar háztartását írták össze. De lakosai elköltöztek és helyükbe tótok telepedtek. 1726-ban már a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott és odatartozik ma is. Róm. kath. temploma nagyon régi, de már többször átalakították. A községhez tartozik: Susány-puszta.

Tótújfalu. *Tótújfalu*. Drávavölgyi kisközség. Házainak száma 91, lakosaié 654, kik közül 54 magyar, a többi horvátajkú és leginkább róm. kath. vallású. Postája és távírója Lakócsa, vasúti állomása Darány. Az 1660. évi pannonhalmi főapátsági dézsmaváltságjegyzék szerint a székesfehérvári custodiatus és az *Istvánffy* család birtoka. 1715-ben 5 háztartást írtak benne össze. Elpusztult, de tótokat telepítettek ide és 1726-tól a zseliczszentjakabi apátság a birtokosa. A róm. kath. templom 1750-ben épült. A községhez tartozik: Gustya-tanya.

Töröcske. *Töröcske*. Kaposvártól délre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 108, lakosaié 566, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Simonfa, távírója és vasúti állomása Kaposvár. Az 1571. évi összeírásban e tájon *Kis-Derecske* falut találunk, 12 házzal. Az 1598—99. évi adólajstromban *Teorewczke* alakban fordul elő, *Dersfi* Ferencz birtokaként, Nyárvize és Pölöske helységekkel együtt. Az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben *Töröske* néven találjuk s ekkor a szigligeti vár tartozéka volt. 1715-ben 10 háztartást írtak benne össze és gróf *Esterházy* József volt a földesura. 1726-tól már a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. A községhez tartozik *Ropol-puszta*, mely a középkorban Ropoly falu volt. Az 1270—1313. években a *Monoszló*-nemzetség birtoka s egy uradalom középpontja volt, a melyet az e nembeli Egyed tárnokmester, 1313-ban, kelt végrendeletével, felerészben vejének, *Nyéki*, később *Atyinai* Miklósnak, felerészben a *Guth-Keled*-nembeli *Felső-Lendvai* Miklósnak hagyományozott. 1357-ben a falu lelkészét is említik az oklevelek. 1403—1480. években Kaposújvárhoz tartozott. 1443-ban vámhely is volt. 1726 óta a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik, a hol a herczegnek csinos vadászlaka van.

Törökkopány. *Törökkoppány*. Koppánymenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 252, lakosaié 1381, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Nágocs, vasúti állomása Bonnya. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Koban* alakban fordul elő s ekkor már plebániája is volt. Ez időből való a róm. kath. templom szentélye is, mely csúcsíves ízlésben épült. Várát, mely még a mohácsi vész előtt épült, Ali budai basa vezérlete alatt a törökök elfoglalták. A hódoltság idejében jelentékeny hely és egy szandzsák (kerület) székhelye volt és magas földhányásokkal volt körülvéve, mely sánczok még ma is láthatók. Csak éjszak felé volt szabad, de az errefelé eső és mélyebben fekvő részt az ott elterülő mocsarak és valami váracs védte. A török aga a mostani plebánián lakott. Ettől kb. 120 méternyi távolságban, a kath. templom mögött,

Friedrich Béla vendéglős házának az udvarán állott a török fürdő, melynek romjait 1877-ben — sajnos — széthordták és ma már csak a szomszéd ház jégvermének egyik falában van némi maradványa, mely a medencze márványfala volt. Ez a fürdő az aga lakásával az agyagos talajba vágott földalatti folyosóval volt összekötve, mely még ma is, nagy esőzések után, itt-ott be szokott omlani, a mikor azután mindig szekérszámra kell a szakadás betömésére a földet hordani. A fürdőt a tőle mintegy két kilométerre a Cseszme-erdőben[1] fekvő ú. n. török-kút látta el vízzel, melyet agyagcsöveken át vezettek oda. Ez agyagcsövekből néhai Rómer Flóris annak idején egyet be is küldött a Nemzeti Múzeumnak. A nevezett török kút kb. 14 m hosszú és $1^1/_4$ m széles falazott és boltozott medenczében gyűjtötte a szükséges vizet, mely még most is lefolyik a község alá és messze vidéken a legjobb ivóvíz. A török világnak még egy emléke látható a plebánia udvarán. Ez egy török turbános fejkő, a hajdani koppányi török temetőből. A falu az 1563. évi fejadólajstrom szerint 15, 1573—74-ben 23 és 1580-ban ismét 15 házból állott. 1559-ben 58 zsoldos lovas tanyázott a várban, melynek őrsége az 1565—66. évi zsoldlajstrom szerint 123 és az 1568—69-iki szerint 115 emberből állott. 1587-ben *Nádasdy* Ferencz és *Zrinyi* György ugyan visszafoglalták a várat, azonban csakhamar ismét török kézbe került. 1601-ben bosnyák katonaság tanyázott benne. 1628—29-ben 217 emberből állott az őrség. A plebánián van ama levél másolata, melynek eredetijét a tihanyi apátság levéltára őrzi, melyben Ibrahim endrédi aga válaszol 1589 márczius 2-án Piszki István magyar vitéznek, a ki az agát a Balaton jegén való párbajvívásra kihívta. Úgy látszik, hogy az aga az első kihívásra nem reagált, miért is Piszki István egy levágott disznófarkot küldött neki. Erre az aga annyira felbőszült, hogy a kihívást elfogadta és ezt erősen sértő hangú levélben tudatja Piszkivel, elnevezvén őt beste, hitetlen kutyának, ki a saját farkát lemetszette és azt küldte el. Hogy azután megtörtént-e a koppányi párbaj, vagy sem, arról hallgat a krónika. 1689-ben a falu *Széchenyi* Pálé volt. 1715-ben 20 háztartásból állott és gróf Esterházy Józsefé volt. 1726-tól kezdve fele a veszprémi püspöké és fele a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozik. 1798-ban földrengés volt itt, mely a róm. kath. templomot megrongálta. Az 1855-iki kolerajárványnak 230-an estek áldozatul. Van a községben hitelszövetkezet és egy műmalom. A török hódoltságra emlékeztető dűlőnevek a Csausz-út, Bégkút, Lanyista, Falamurdok, Babadag, Seregrét. A községhez tartoznak: Cseszme-major, Kápolnaihegy, Laczi-puszta és Tatalihegy.

Újvárfalva (azelőtt Vrácsik). A kaposvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 71, lakosaié 454, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Somogysárd, távírója Nagybajom, vasúti állomása Kis-Korpád. 1497-ben *Warachyk*, az 1537. és az 1550. évi adólajstromokban *Weracsik* alakban fordul elő. 1550-ben *Zewrényi* János volt a földesura. Az 1701—1703 táján kelt összeírásokban puszta és *Vracsek* alakban fordul elő, a Thulmon család birtokaként. Az 1773—76. években *Berzsenyi* István, János és Benedek, továbbá *Bárány* Pál özvegye és *Takács* István voltak a földesurai. A XIX. század első felében a *Noszlopy*, a *Kiss*, a *Bóné*, a *Fülöp*, a Bárány és a Berzsenyi családoké volt. Jelenleg Sárdi *Somssich* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A község határában feküdt *Korokna* (*Koroknya*) *vára*, a honnan a *Koroknyay* család származott. Nyomai még most is láthatók. Történetét Nagybajomnál ismertettük. A községhez tartoznak: Koroknya-, Miklós-, Kis- és Nadalos-puszták. Újvárfalva

Varászló (azelőtt Vrászló). A marczali járás délnyugati sarkában fekvő kisközség. Házainak száma 66, nagyobbára róm. kath. lakosaié 479. Postája Nemesléd, távírója Nemesvid. 1278-ban *Warazlou* alakban fordul elő. 1417-ben már részben a *Kanizsai* család birtoka. Ekkor Kanizsai Miklós özvegye a *Radóiaktól* és Szentpáli *Varászló* Miklóstól szerzett itt részeket. Ugyanakkor a szentpéteri pálosok egy malmot kaptak a Kanizsai családtól. 1445-ben egy részét Bakonoki *Török* László szerezte meg. 1449-ben a Laki *Thúz*, a *Létai* és a *Szecsényi* családok voltak itt birtokosok. 1486-ban Tolnai *Bornemisza* János alkincstartó nyerte adományul Mátyás királytól. 1536-ban Szanthay János özvegye, 1550-ben *Alya* Benedek volt a földesura. 1701—1703-ban puszta és *Rapoli* Miklós birtoka. 1726-ban és 1733-ban *Festetics* Kristófé volt. 1776-ban *Vrancsics* Pál ezredes, *Tahy* Imre és *Baranyay* Imre özvegye bírták. Az 1835—44. években *Boronkay* Varászló.

[1] Cseszme, török szó és forrást jelent.

Béla és Vrancsics Pál, 1856-ban pedig gróf *Zichy* Károly. Jelenleg gróf Zichy Bélának van itt nagyobb birtoka. Az itteni Boronkay-kúria jelenleg gróf Zichy Béláé és tisztilakul szolgál. A község éjszaki részén fekszik az Akasztófadomb, a hol 1861-ben két utonállót kivégeztek. A községhez tartozik: Imre-major, Új-major és *Patihid*-puszta, mely utóbbi az 1701—1703. évi összeírásokban *Patt* alakban fordul elő s ekkor *Rapoli* Miklósé. 1776-ban Vrancsics Pál, Tahy Imre és Baranyay Imre özvegyének birtoka.

Varjaskér. *Varjaskér.* A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 113, lakosaié 765, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Tótszentpál, távírója és vasúti állomása Kéthely. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő *Ker*, majd *Keer* alakban. 1356-ban a *Guth-Keled*-nembeli *Felső-Lendvai* Miklós fia, *Rupolyi* János, a Szent-Pál melletti Németi faluért nyerte cserébe. 1482-ben *Thekeskér* nevű faluról van adatunk, mely az 1536. évi adólajstromban Varjaskérrel együtt fordul elő. Thekeskérnek *Dereskei* Pál, Varjaskérnek pedig *Török* Bálint volt a földesura. Az utóbbi 1598—99-ben Török István, 1660-ban *Zankó* Miklós jószága, 1703 táján pedig Zankó Miklósé és Boldizsáré. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* család birtoka. 1767-ben báró Hunyady János, majd ennek utódai és a herczeg *Esterházy* család voltak az urai. Jelenleg is gróf Hunyady Józsefnek és herczeg Esterházy Miklósnak van itt nagyobb birtokuk. Középkori templomának a nyomai ma is láthatók. A községhez tartozik: *Nyir-puszta*, mely 1449-ben a *Bő*-nembeli Laki *Thúz*, a *Létai* és a *Szecsényi* családok birtoka volt. Egy 1703 tájáról való összeírás szerint Zankó Miklós és Boldizsár birtoka. — Az 1536. évi adólajstromban előfordul egy *Zobafalva* nevű birtok, Varjaskér szomszédságában. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is találunk egy hasonló nevű helységet.

Várad. *Várad.* Szigetvártól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 36, lakosaié 319, kik közül 114 róm. kath. és 205 ref. vallású. Postája és távírója Gyöngyösmellék, vasúti állomása Szigetvár. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben találkozunk vele első ízben. 1356-ban a *Hahóti* család tagjai osztozkodnak rajta. A XV. században részben a *Bakonyai*, részben a *Dombai* család birtoka. 1480-ban, *Bakonyai* István magtalan halála után, itteni birtokait Péter erdélyi prépost, kir. titkos kanczellár és Orbán prépost kincstartó s általuk Péter testvérei, *Váradi* Pál és Máté, továbbá Orbán testvérei, *Nagylucsei* Balázs és János, kapják a királytól. 1483-ban *Koroknay* János nyert itt egyes birtokrészeket Meggyesaljai *Mórocz* Lászlótól. 1489-ben a *Nagylucseiek* itteni birtokaikat rokonuknak, *Bási* Benedeknek, adták. 1493-ban a Dombai család egyik nőtagja: *Kornis* Mihályné itteni részbirtokait az Enyingi *Török* családnak adta el. 1498-ban a Nagylucseiek tartanak hozzá jogot. 1536-ban *Filep* Ferencz és *Koska* Barnabás voltak a földesurai. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzék szerint 3, 1571-ben 2 házból állott. 1660-ban az *Istvánffy* családé volt. 1692-ben a *Draskovics* család volt a földesura. 1715-ben csak 3 háztartást találtak benne az összeírók s ekkor *Huyn* tábornok szigetvári parancsnok, 1726-ban a gróf *Rindsmaul* család, 1757-ben *Czindery* Ferencz, 1776-ban Czindery Rókus Ferencz, 1835—48-ban Czindery László volt a földesura. Jelenleg özvegy gróf *Andrássy* Aladárnénak van itt nagyobb birtoka. E községhez tartozik: *Győrnépe-puszta*, mely a középkorban a Dombaiak birtoka volt. 1493-ban Kornis Mihályné, a ki Dombai leány volt, ezt is az Enyingi Török családnak adta el. — *Sikota-pusztáról* 1479-ben van első ízben adatunk. Az 1480—89. években Barcs kastély tartozékai között találjuk felsorolva. 1776-ban Czindery Rókus, az 1835—60. években Czindery László birtoka volt.

Várda. *Várda.* Kaposvártól éjszakra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 82, lakosaié 465, kik közül 348 róm. kath. és 115 református. Postája Hetes, távírója Somogyjád, de a vasúti állomása helyben van. 1284-ben pusztai birtokként említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plebániája is volt. 1481-ben Szent Mihály tiszteletére szentelt egyházát említik, a mikor a szerdahelyi pálosok kapnak itt részeket *Várdai* Mihálytól. 1536-ban Wárday Tamás és Simon özvegye voltak a földesurai. Az 1575. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 5, 1580-ban meg csak 4 házból állott. 1583-ban *Lengyel* Lőrinczé volt. 1660-ban több köznemes bírta, de 1701—1703 táján már a *Pulay* családé volt. 1715-ben is csak öt háztartását írták össze. Az 1726—1733. években Pulay Ferencz, 1776-ban *Záborszky* László, *Rosty* Terézia, Ferencz és Jusztina voltak

a földesurai, 1830—1848 között pedig Záborszky Ambrus, Imre, Miklós és Alajos, *Tallián* Gábor, *Simon* Károly és *Fonyó* Lajos. 1856-ban gróf *Somssich* Pongrácz volt a helység legnagyobb birtokosa. Jelenleg *Matolay* Józsefnek és gróf Somssich Imrének van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1830 táján épült. Ide tartozik: *Kisalbert-puszta,* mely a középkorban Alsó- és Felső-Alberti néven két falu volt. 1456-ban mindkét helység részeit az Osztopáni *Perneszieh* nyerték adományul. 1472-ben a tihanyi apátság itteni birtokait említik. Az 1720. évi összeírás szerint még önnálló jobbágyfalu volt. 1726—1733-ban a Pernesziek, 1776-ban a *Nagy* család birtoka.

Városhidvég. Sióinenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 208, lakosaié 1222, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Mezőkomárom-Városhidvég. 1344-ben *Villa Hydwegh* alakban említik az oklevelek. 1472-ben a *Dombai* család volt a földesura. 1493-ban a Dombai családbeli Kornis Mihályné itteni birtokait az Enyingi *Török* családnak zálogosította el. 1688-ban és 1701—1703-ban gróf *Batthyány* Ádám országbíróé volt. 1688 szept. 29-én gróf Batthyány Ádám országbíró, miután a hidvégiek a törökök elleni harczban a maguk élete veszélyeztetésével a fogságból kimentették őt, 18 katonának és azok családjainak szabadalomlevelet adományozott, őket minden roboti munkától felmentette és kisebb királyi jogokban is részesítette. 1715-ben 18 háztartást írtak benne össze. 1757-ben gróf Batthyány Lajos nádor, 1776-ban gróf Batthyány Fülöp, a XIX. század első felében herczeg Batthyány Fülöp volt az ura, most pedig az uradalom örökség útján herczeg *Montenuovo* Alfrédé. A református templom 1817-ben, a róm. kath. 1911-ben épült. A határbeli *Pusztavári*-dűlőn egy régi földvár nyomaira akadunk. A községhez tartozik: Nándor- és Fánni-major és *Rebecz-puszta,* mely utóbbi már az 1726. évi összeírásban előfordul s ekkor a Batthyány családé volt. Városhidvég.

Vásárosbécz (azelőtt csak Bécz). A szigetvári járásban fekvő kisközség. Házainak száma 192, lakosaié 1083, kik közül 874 magyar, 209 németajkú s róm. kath. és ref. vallású. Postája Somogyhárságy, távírója Szigetvár, vasúti állomása Hencse. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. Eredetileg a *Rupoli* család birtoka volt. 1403-ban Zsigmond király a hűtlenség bűnébe esett Rupoli Tamásfi István és János itteni birtokait *Anthimi* Jánosnak adományozta. 1470-ben *Belcz* alakban fordul elő és Baranya vármegyéhez számították. 1473-ban Szigetvár város tartozékai között sorolják fel. 1626—27-ben *Balogh* János, 1660-ban Balogh András volt a földesura. 1692-ben *Pajty* Pál birtokában találjuk. 1715-ben 10 háztartását vették fel. 1715-ben már a gróf *Batthyányaké* volt. 1856-ban *Biedermann* bankáré volt és jelenleg *Mautner* Albertnek és *Weisz* Artúrnak van itt nagyobb birtokuk. A református templom 1802-ben épült. A lakosok polgári olvasókört és olvasóegyletet tartanak fenn. A községhez tartozik: *Diós-puszta,* mely a középkorban falu volt. 1360—1362-ben *Algyoufolua, Aldyusfolua* 1403-ban *Dyosfalu* alakban fordul elő és az *Áron* és a *Dombai* családoké volt. 1466-ban Viszlói Áron György itteni birtokait *Somlyói* Péterre ruházta. 1470-ben ezt is Baranya vármegyéhez számították. Ekkor Pata, majd 1473-ban Szigetvár tartozékai között sorolják fel. 1486-ban Dombai Ferencz birtoka. 1715-ben már a gróf *Batthyányak* voltak a földesurai. 1720-ban még önálló helység volt. 1856-ban ez is Biedermanné lett és jelenleg Mautner Alberté. Idetartoznak még: Hitmes- és Palaj-puszták. Vásárosbécz.

Vése. A marczali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 255, lakosaié 1827, a kik róm. kath., ág. ev. és ref. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Böhönye. IV. László király 1283-ban, egy közeli majorsággal együtt, a *Véssey* család őseinek adományozta. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1477-ben Véssey Miklós volt a földesura, a ki ezt és Csokma-puszta részeit a *Debréteieknek* és a *Mártoniaknak* kötötte le. 1550-ben *Dawothy* György és *Nádasdy* Ferencz, 1583—1599-ben Véssey Józsa, 1626—27-ben *Bakó* Farkas volt az ura. Előfordul az 1660. évi dézsmaváltságjegyzékben is. 1726—1733-ban Véssey Istváné, 1767-ben Ferenczé, 1776-ban Ferenczé, Istváné és János özvegyéé volt. Jelenleg Véssey Lajosnak, Irmának, férjezett *Dessewffy* Istvánnénak, gróf *Batthyány* Pálnénak és gróf *Festetics* Pálnénak van itt nagyobb birtokuk. Az evangélikus templom 1785-ben épült, de 1872-ben újjáalakították. 1855-ben kolerajárványban 122-en haltak el. Van a községben hitel és tejszövetkezet, egy nyersolajmotoros malom és egy gőzmalom. A hagyomány szerint a középkorban a mai Vése helyén feküdt *Csokma* (Csok- Vése.

mány), melyről 1477-ben van adatunk; Vése pedig a mostani temető helyén terült el. Ugyanazt tartják a Csöprön nevű erdőről is, a hol állítólag *Csöprönd* falu feküdt. A községhez tartozik: *Marton-puszta*, mely 1477-ben *Marthon*, 1488-ban *Martonfalwa* alakban fordul elő s ekkor Bajnai *Both* János birtoka, 1550-ben *Alya* Mátyásé, 1583-ban *Bakó* Farkasé volt. 1726—1733-ban puszta és *Inkey* János birja. — *Merke puszta* az 1260—1269-es években *terra Merke* alakban fordul elő. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor plebániája is volt. 1482-ben Szenyérvár tartozékai között sorolják fel. Az 1484—86. években a *Szobiaké* volt. 1536-ban az esztergomi káptalan birtoka. Az 1580. évi török kincstári adójegyzék szerint már csak 3 házból állott. 1583-ban részben Véssey Józsa volt a földesura és részben Kiskomárhoz tartozott. 1660-ban az esztergomi káptalané volt. 1733-ban felerészét *Festetics* Kristóf bírta. Később e család déghi ágáé. A pusztán egy kolostorrom is volt. Idetartozik: Lenczi-puszta is.

Visnye. *Visnye.* A kaposvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 200, lakosaié 1022, kik közül 626 róm. kath. és 394 református. Postája Hedrehely, távírója Kadarkút és vasúti állomása Hencse-Hedrehely. 1443-ban, *Wysnye* alakban, Hedrehely mezőváros tartozékai között sorolják fel. 1446-ban *Alsó-Visnye* helységet Hunyadi János kormányzó *Emekei* Miklósnak és Berekfalvi *Zopa* Péternek adományozta. 1448-ban Visnye és *Nagyvisnye* helységek felerésze Berekfalvi Zopa Péter birtoka. A XV. század második felében a Laki *Thúz* családé volt. 1484—1500-ban Lak tartozékai között sorolják fel. Az 1536. évi adólajstromban is két Visnye fordul elő. 1550-ben *Alsó-Visnye Alya* Mátyásé és *Ördög* Mátyásé volt. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben *Felső-Visnye* 10, Alsó-Visnye 10 és *Daru-Visnye* 5 házzal van felvéve. 1598—99-ben Felső-Visnye Alya Kristófé, Alsó-Visnye és *Közép-Visnye Kapranith* Kristófé volt. Az 1626—27. évi adólajstromban négy Visnye nevű helységet találunk. 1660-ban Felső-Visnye és Alsó-Visnye Szigliget vár tartozékai között fordul elő. 1692-ben Alsó- és *Kápolnás-Visnye Lengyel* Jánosé volt. 1715-ben puszta és Hedrehelyhez tartozott. 1720-ban kezdett újból települni. 1726-ban Alsó-Visnye, Közép-Visnye és Felső-Visnye helységek a Lengyel és a *Mérey* családokéi. 1733-ban mind a három falu a Lengyel családé volt. 1757-ben már csak *Pacsérvisnye* és Kápolnásvisnye helységek fordulnak elő az összeírásban s mind a kettő a Lengyel családé. 1773-ban Kápolnás-Visnye helység a báró *Maithényi* családé, 1776-ban *Tahy* Imréé volt; Pacsérvisnye-puszta pedig 1776-ban *Vrancsics* Pál ezredesé és *Baranyay* Imre özvegyéé volt. Az 1776. évi összeírásban *Alsóvisnyevölgye* nevű helységet is találunk, mely a *Melczer* családé volt. A XIX. század első felében gróf *Festetics* Antal, a *Gaál* család, *Madarász* Lajos, báró Maithényi László, *Márffy* Dénes és József, *Ország* Imre és József, *Spissich* Lajos, *Vasdényey* Béla és Károly voltak a földesurai. Jelenleg gróf Festetics Kálmánnak és Márffy Bélának van itt nagyobb birtoka. A református templom 1856-ban, a tornya 1881-ben épült. A lakosok gazdakört tartanak fenn. A községhez tartozik: *Kápolnásvisnye*-puszta, mely, mint láttuk, a középkorban falu volt. 1550-ben *Ispán* Márton volt a földesura. Az 1565—66. évi jegyzékben 3, 1571-ben 4 házzal van felvéve. A községhez tartoznak még: Visnyeszéplak, Alsóhegy (szőlőhegy), Hárserdő-puszta és Pacsérvisnye, melyet szintén már régi oklevelek említenek.

Visz. *Visz.* A lengyeltóti járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 41, lakosaié 300, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Postája Látrány, távírója és vasúti állomása Karád. 1229-ben *Wysch* alakban, a székesfehérvári káptalan birtoka. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor plebániája is volt. 1348-ban a nyúlszigeti apáczák tartottak egyes részeihez jogot és ekkor már a körözsvármegyei Gordovai *Fancs* család birtoka. 1409-ben néhai Fancs János itteni birtokait említik. 1424-ben Gordovai Fancs László fiai: János, Imre Bertalan, és László itteni birtokaikon megosztozkodtak és 1455-ben királyi adományt nyertek a birtokaikra. Az 1536. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan, *Philep* Miklós, az itteni plebános és *Fánchy* Ferencz volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 3 házból állott. 1726-ban *Vásonyi* Gergelyé, 1733—1767-ben a Rendesi *Bárány* családé volt. 1773-ban Bárány Tamás örökösei, *Jankovics* Antal özvegye, Bárány László, György, Ferencz örökösei, István és ifj. Ferencz voltak a földesurai. A XIX. század első felében e családon kívül a *Palocsay* és a *Szalay* családok is birtokosai voltak és jelenleg Szalay Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik: Cseri-major és Viszi-puszta.

Vízvár. *Vízvár.* Drávamenti kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 208, lakosaié

Szőkedencs. — Véssey Ferencz úrilaka.

Szöllősgyörök. Gróf Jankovich Tivadar kastélya

Tab. Gróf Welsersheimb Jenőné kastélya.

Toponár. — Gróf Festetics Vilmos kastélya.

Zákány. — Ifj. gróf Zichy Ödön kastélya.

Zsibót. — Perczel Vilmos kúriája. Turbék pusztán.

587, kik közül 450 magyar, 1137 horvátajkú és leginkább róm. kath. vallású. ostája, távírója és vasúti állomása helyben van. *Tahy* Ferencz a XVI. század özepén, itt a Dráva partján, a víztől és mocsaraktól védett helyen, várat építtett, mely vár 1555-ben fennállott. E vár *Zrinyi* Miklós bán figyelmét is magára onta, a ki 1555 nov. 17-én kelt levelével zsoldosőrséget sürgetett a vár védelnére. Szigetvár eleste után az őrség azonban megfutott s a várat felgyujtotta, mely zután teljesen elpusztult. Midőn 1715-ben az országos összeíró-bizottság e helyen negjelent, csak néhány újabb települőt talált itt. Lassanként azonban megsokaodtak és önálló jobbágyközséggé szervezkedtek. 1726-ban őrgróf *Turinetti* Herules Lajos, 1733-tól a *Festetics* család volt a földesura s jelenleg is herczeg estetich Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A régi róm. kath. templom 1852-ben eégett és a mostani 1854-ben épült. Van a községben hitelszövetkezet, fogyasztási zövetkezet, gazdakör és polgári olvasókör. A községi erdőben egy régi út van, na már tölgyfákkal benőve, a melyet Török útnak neveznek, valószínű, hogy a ízvári várba vezető út volt. A község mellett a Dráván állandó kompjárat van. községhez tartoznak: Gizella-, Zsitfa-, Jádi-, Jama-, Kalila- és Spincz-puszták. *Zsitfa-puszta* 1399-ben *Sikfa* alakban fordul elő, a székesfehérvári káptalan birtokaként. A XV. század második felében a Laki *Thúz* család birtoka. 1484—1500-ban ak tartozéka. 1550-ben *Tahy* Ferenczé. 1726-ban őrgróf *Turinetti* Herkules ajosé, 1733-ban már *Festetics* Kristófé volt. Ettől kezdve a Festetics család bírja. sitfa-puszta és Bélavár szomszédságában feküdt *Csötörtökhely*, mely az 1332—37. vi pápai tizedjegyzékben is szerepel s ekkor már plebániája is volt.

Vörs. A Kisbalaton mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 169, Vörs. akosaié 1070, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti llomása Balatonszentgyörgy. Az 1293—1364. években, a *Hahót*-nemzetség Buzádgának birtoka. 1496-ban a *Csányi* család bírt itt földesúri joggal. Az 1536. évi ajstromban *Wers* alakban fordul elő. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom zerint csak 6, az 1573—74-ikiben csak 4 házból állott. 1583-ban Csányi Bernát, 598—99-ben János, 1626—27-ben *Bakó* Farkas, 1660-ban *Sárkány* Miklósné volt földesura. 1703 táján már *Festetics* Pál birtokában találjuk. 1715-ben 8 háztarást írtak benne össze. 1726—1733-ban Festetics Kristóf, 1767-ben Csányi Ferencz, mre és Györgyné, 1776-ban Csányi Ferencz és Imre volt a földesura. A XIX. század első felében pedig gróf Festetics György és *Sallér* Judit. Jelenleg herczeg estetich Tassilónak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1905. évben pült. A község határában van a *Tótok dombja*, a melyet a hódoltság alatt a tót elepesek szállottak meg, míg a *Pogányszigetet* törökök lakták. A községhez tartoik a Vörsi-major.

Zádor. A szigetvári járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 118, Zádor. akosaié 722, kik közül 160 róm. kath. és 560 református. Postája és távírója yöngyösmellék, de vasúti állomása van. Első ízben az 1332—37. évi pápai izedjegyzékben fordul elő. Temploma is ez időben épülhetett, de a felismerhetetenségig átalakították. A XV. század elején cseh husziták telepedtek a helységbe, kik a Dombó felé vezető utczát foglalták el, míg a magyarok a község keleti észén laktak. 1456-ban alakították át először a templomot, mely jelenleg a refornátusoké. Jelenlegi alakját 1872-ben nyerte. 1493-ban *Kornis* Mihályné, a ki ombai leány volt, itteni birtokait is az Enyingi *Török* családnak adta el. 1536-ban *zőlősy* Gergely és Dombai János voltak a földesurai. Az 1550. évi adólajstromban astélyosdombóval együtt fordul elő. Az 1565—66. évi fejadójegyzék szerint 16 ázból állott. 1571-ben 31 házát írták össze. 1598—99-ben *Zádory* János volt a öldesura. 1600-ban Haraszti *Dezső* Benedek volt itt birtokos. 1660-ban az *stvánffy* család és *Zankó* Miklós jószága volt. 1703 táján Zankó Miklós és Boldizsár irtokában találjuk. 1715-ben 12 háztartást írtak benne össze s ekkor a gróf *Batthyány* családé volt. 1726-ban a gróf *Harrach*, 1733-ban a *Hunyady* család olt itt birtokos. Később utódai, majd báró *Sina* Simon bírt itt földesúri joggal. elenleg gróf *Erdődy* Rezsőnek és Traubermann Ádámnak van itt nagyobb birtokuk. 881-ben a helység negyedrésze leégett. A határbeli Csolonkai-rét a cseh lonkótól red. Ez a cseheké volt és lankás hely. Később Csolonkára ferdítették. A községhez tartozik: Ilka-puszta és Bagó-puszta.

Zala. A tabi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 161, Zala. akosaié 987, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti llomása Tab. E helységről közvetlen a tatárjárás után találunk okleveles adatokat.

1278-ban Szent Kozma és Dömjén tiszteletére szentelt templomát, 1320-ban pedig a lelkészét is említik. Előfordul az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is. 1368-ban a veszprémi káptalan birtokában találjuk. 1400-ban Zsigmond király a helység részeit *Osztopáni* Bálintnak adományozta. 1473-ban a Nagy-Pói *Bálványosi* család volt itt birtokos. 1478-ban már *Zichy* Györgynek is voltak itt birtokai. 1512-ben egy részét *Perneszi* Imre nyerte adományul II. Ulászló királytól. 1526-ban II. Lajos király Perneszi Ferencznek és általa testvéreinek, Péternek és Balázsnak, adta a helység részeit. 1536-ban Zichy Rafael és Ferencz, Perneszi Egyed. Imre, István özvegye és Ferencz voltak a földesurai. 1560-ban Perneszi Ferencz fia, Farkas, új adományt nyert itteni birtokaira. 1583-ban Zichy Rafael volt a földesura. Az 1563. évi török kincstári fejadólajstrom szerint csak három, 1573—74-ben 11 házból állott. 1660-ban Zichy István, 1695-ben Perneszi Zsigmond és Anna Julianna, férj. *Babócsay* Ferenczné, volt az ura. 1703 táján puszta és Zichy György és Ádám birtoka. Az 1715. évi összeirás szerint csak két év óta települt. 1726—1733-ban báró Zichy Ádám, 1773—1776-ban Zichy Ferencz ezredes özvegye, Zichy Ferencz alispán és *Boronkay* József, 1848 előtt pedig Zichy Sándor volt a földesura. A XIX. század közepén Zichy Antalnak és Mihálynak volt itt nagyobb birtokuk, de birtokaikat felparczellázták. Itt van a Zichy család ősi kúriája is, a melyet Zichy Ferencz 1830 táján újjáépíttetett s fia, a hírneves festő, bírta és most leányáé, Máriáé. Mellette áll a nagy művész műteremépülete, a hol még most is sokat érő gyűjtemények vannak. Többek közt kb. 1000 kötetes könyvtár, gobelinek, külföldi és orosz hímzések, kb. 30 orosz és perzsa berakott kazetta, sok japán műtárgy, sok fegyver, fayence, több festménye, számos rajza és vázlata. A község róm. kath. temploma 1764-ben épült. 1841 júl. 8-án a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A községhez tartozik: *Szőllőspuszta*, mely már Szent László király által 1082 táján a veszprémi káptalan részére kiállított megerősítő levélben előfordul. 1229-ben és 1351-ben a székesfehérvári káptalan birtokai között sorolják fel. 1411-ben *Csapi* András nyerte adományul. 1438-ban a *Batthyányakat*, a velük vérrokon Fajszi Ányosokkal együtt iktatják birtokába s 1444-ben e két család megosztozott rajta. 1577-ben *Perneszi* András és fiai nyerték adományul I. Rudolf királytól, 1583-ban azonban már *Zichy* Rafael birtokában volt. 1703 táján Zichy György és Ádám, 1733-ban báró Zichy Ádám birtoka. 1856-ban Zichy Sándor örököseié. — *Bótapuszta* a XVI. században még népes falu volt. Az 1573—74. évi török kincstári adójegyzék szerint 25 házból állott.

Zákány. *Zákány.* Drávamenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 291, lakosaié 1685, a kik r. kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Már a tatárjárás előtt szerepelt. 1227-ben *Zacun*, 1309-ben *Zakaan* alakban fordul elő. Váráról 1325-ben van első ízben adatunk. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1342-ben városi kiváltságokat élvezett s ugyanekkor említik Szent Márton tiszteletére szentelt templomát is. 1379-ben I. Lajos király *Zákányi* Bodiszló fiának, Miklósnak, adta új adományul. 1380-ban azonban *Alsó-* és *Felső-Zákány* helységeket, mint királyi birtokokat, tartozékaikkal együtt, *Korbaviai* Bodiszlónak adományozta, cserében bizonyos szlavóniai várakért. 1399-ben és 1411-ben Zákányi Bodiszló fia, Miklós, majd 1431-ben Zákányi László kezén találjuk, ki 1444-ben átengedte a *Marczaliaknak.* Ezek 1445-ben a város felét bírták, míg a másik fele *Ujlaki* Miklósé és *Hunyadi* Jánosé volt. 1446-ban a Marczaliak és Zákányi László leánya az urai. 1450-ben a város egyes részei, házasság révén, zálogul Dombai Miklós kezébe kerültek, kinek a neje Zákányi László leánya: Orsolya volt. 1458-ban Alsó-Zákányban új erődítvény volt, melyet Dombai Miklós építtetett s a melyről 1476-ban is van adatunk. A régi kastélyt 1476-ban a Szerdahelyi *Imrefiak* bírták zálogban, a város felével együtt. 1506-ban a város a Dombaiak zálogbirtoka volt, tulajdonjogához azonban a Marczaliak tartottak igényt. 1476-ban a *Szerdahelyiek* mellett a *Báthoriak* lépnek fel társtulajdonosokként. 1488-ban, Marczali László magvaszakadtával, a király a Szerdahelyi Imrefiakat szólította fel birtokjoguk igazolására. 1489-ben Szerdahelyi István birtokai között Zákányt is felsorolják. 1495-ben a Báthoriak nyerték adományul. 1531 nov. hó 1-én az ország rendei itt gyűlést tartottak. 1536-ban Felső-Zákány helységnek Báthori András volt a földesura. 1566 szept. havában Szigetvár elestének hírére az őrség megszökött a várból s azt felgyujtotta. Az 1565—66. évi török kincstári fejadójegyzékben már falu és csak 10 házzal van felvéve. A hódoltság alatt jelentékeny fejlődésnek indult és 1571-ben már 77 házból állott, de kevéssel

ezután elpusztult, úgy hogy 1580-ban mindössze egy házat találtak itt a török adószedők. 1598—99-ben *Nádasdy* Ferencz és 1626—27-ben Pál volt a földesura. 1660-ban Szent-Györgyvár tartozékai között sorolják fel. 1677-ben *Széchenyi* György kalocsai érsek nyerte adományul, 1726—1733-ban puszta és *Inkey* János birtoka, 1733 után ismét betelepült. 1757-től a Széchenyieké, de 1835-ben gróf *Zichy* Domonkos is földesura. Jelenleg gróf Zichy Ödönnek van itt nagyobb birtoka és csinos kastélya, melyet 1911-ben építtetett. Van a községben hitelszövetkezet, gőzmalom és gőztéglagyár. Itt van a gyékényesi határrendőrség és kivándorlási iroda is. A községhez tartoznak: Magashegy-puszta, Kápolnahegy, Perecsenypuszta és Tölöshegy.

Zamárdi. A Balaton partján fekvő magyar kisközség. Házainak száma 150, lakosaié 958, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Szántód. Első ízben a Szent László királytól 1082 táján a veszprémi káptalan részére kiállított megerősítő levélben fordul elő. 1229-ben mindkét *Zamárd* helységben a székesfehérvári káptalannak is voltak birtokai. Már a középkorban is híres bortermelőhely volt. A *Csák*-nembeli Miklós (1213—1239) is szerzett itt egy szőlőt. 1231-ben itteni szőlőjét Lőrincz nevű fiának hagyományozta, de mivel néhány év mulva még egy fia született, szőlőbirtokát mindkét fiára, Lőrinczre és Jánosra, hagyta. Az 1278. évi osztály alkalmával Lőrincz és János egy-egy vinczellért kaptak a zamárdi szőlőkben. Albeus mester esztergomi kanonok 1237—40 között készült összeírása szerint a szentmártoni apátságnak négy szőlője, két házinépe volt a pinczések neméből. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. 1342-ben *Egyházas-Szamárd* és egy másik Szamárd helységről emlékeznek meg az oklevelek. Mindkét helység ekkor *Örsi* Miske fia, Pál, birtoka. 1390-ben három ily helységet sorolnak fel: *Egházaszamar*, *Lywkzamar* és *Liczamard.* 1402-ben *Kővágóörsi* Miske fia Pál fia Mátyás Egyházasszamárdot a veszprémvölgyi apáczáknak adományozza. 1423-ban a Balatonmelléki Zamardot *Batthyány* László és Albert elzálogosították az *Endrődieknek.* 1436-ban már öt ily nevű helységet különböztetnek meg. Egyházaszamárd, Zamárd, *Felsőzamárd, Lyuk-Zamárd* és *Kis-Zamard.* 1438-ban Vityai *Kis* László megvette Batthyány László itteni birtokait, a melyekbe 1439-ben beiktatták. 1454-ben *Füredi* Imre itteni birtokait Enyingi *Török* Ambrusnak zálogosította el. 1477-ben *Alapi* István és Benedek, a kik Batthyány leánytól származnak, továbbá Batthyány Boldizsár, új adományt nyertek itteni birtokaikra. Az 1536. évi adólajstrom szerint a székesfehérvári Szent Miklósról nevezett káptalan Egyházas- és Kis-Zamárd helységekben bírt földesúri joggal. Az 1557. és az 1572. évi adólajstromokban Tihany várának tartozékaként szerepel. Az 1571—72. évi török kincstári adólajstromban *Szamárkő*, az 1582. évi defterben *Szamarti* alakban fordul elő s ekkor még 14 házból állott. A török háborúban elpusztult s az 1609. évi összeírásban már pusztaként van felvéve. 1622-ben a veszprémi püspök tart hozzá jogot. 1645-ben a két Zamárd-puszta az endrédi lakosoké volt. 1696-ban, úgyszintén 1726-ban a tihanyi apátság birtoka, mely az újabb korig volt a földesura. A róm. kath. templom 1774-ben épült. A régi község tulajdonképen a mostanitól dél felé, a pusztai dűlőben, feküdt, hol még ma is láthatók a nyomai. A „Tatárcsapás“ dűlőn át vették útjukat hajdan a tatárok s innen támadtak a községre. Idetartozik *Szántód-puszta*, mely egyike a vármegye legrégibb helységeinek, melyet még I. Endre király adományozott 1055-ben a tihanyi monostornak. Az adománylevélben *Kak-Szarma* alakban fordul elő. Az 1267. évi pápai bulla már *Szántódnak* nevezi. Az 1557. évi adólajstrom szerint még a tihanyi monostoré, 1564-ben a nyitrai püspöké volt. 1572-ben már puszta. Az 1573—74. évi adólajstrom szerint 7, 1580-ban mindössze csak 2 házát írták össze. 1633-ban a tihanyi apát *Somogyi* Jánosnak, a pápai gyalogság vajdájának zálogosította el. 1715-ben 6 háztartást írtak benne össze. Az 1720. évi országos összeíráskor is önálló jobbágyfalu volt, de 1726-ban már ismét puszta és a herczeg Esterházy-féle hitbizomány és a tihanyi apátság birtokában találjuk. Ma látogatott balatoni fürdő.

Zics. A tabi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 140, lakosaié 1200, a kiknek egy harmadrésze magyar, kétharmada pedig németajkú s leginkább róm. kath. vallású. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Kapoly. 1295-ben *Zych*, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben már Zics néven fordul elő s ekkor már plebániája is volt. Ez a török világban megszünt és később Andocsról adminisztrálták. Utóbb helyi káplánság volt az itteni kastélyban és mikor Nágocs

1787-ben plebániát kapott, leányegyházként hozzácsatolták. 1351-ben a Zicsi nemesek bírták. 1478-ban *Zichy* György birtoka. Az 1536. évi adólajstromban két ily nevű helység fordul elő: *Zicsallya* és Zics; mindkét helységnek Zichy Rafael, Ferencz és László voltak a földesurai még 1583-ban is. Az 1563. évi török kincstári adólajstromban 7 házzal van felvéve. Az 1573—1580. években 9 házát írták össze. 1660-ban Zichy István, 1701—1703 táján György és Ádám birtokában találjuk. 1733-ban puszta és báró Zichy Ádámé volt. 1776-ban Zichy Ferencz ezredes özvegye, ifj. Zichy Ferencz és *Boronkay* József voltak a földesurai. A XIX. század első felétől kezdve a Zichyek voltak itt birtokosok. Ez a birtok részben (600 hold) most Zichy Máriáé. A róm. kath. templomot 1786-ban Zichy József, mint öcscsének, Mihálynak gyámja, az ő és a családtagok hozzájárulásával építtette. Freskói a híres Dorfmeistertől valók. Tornyát a 60-as években javították. Kár, hogy a templom most is düledező állapotban van. A községhez tartozik: *Gyalud-puszta*, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Golad* alakban fordul elő. 1478-tól kezdve szintén a Zichyek birtoka volt. Jelenleg Zichy Zsófiáé. A községhez tartoznak még: Margit-, Tuskós- és Varjak-puszták, mely utóbbi *Morvay* Mihályé.

Zimány. *Zimány.* Az igali járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 111, lakosaié 873, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Magyaratád, távírója és vasúti állomása Toponár. Első ízben 1268-ban fordul elő *Terra Ziman* alakban. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben a regölyi főesperesség plebániái között találjuk. 1456-ban Tolna vármegyéhez számították s ekkor egyes birtokrészeit *Osztopáni* Pál nyerte adományul. A XVI. században teljesen elpusztult. 1695-ben Pernesszi Zsigmond és Anna Julianna bírták. 1701—1703-ban apátsági birtok volt. Az 1715. évi országos összeírás megjegyzi róla, hogy csak mostanában települt, nehány zsellér lakja s a határ nagy részét a földesúr a saját birtokához csatolta. 1726-ban *Wlassics* János, 1733-ban Gyulai *Gaal* Gábor, 1773—76-ban gróf *Niczky* Kristóf volt a földesura és jelenleg is gróf Niczky Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1895-ben épült. A lakosok kath. olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik: *Ráczegres-puszta*, mely 1536-ban a pannonhalmi apátságé volt. 1726-tól kezdve 1856-ig az Eszterházy-féle hitbizományhoz tartozott. — *Ferencz*-major jelenleg a gróf Niczky Ferencz birtoka. Idetartozik még: Téglaház-tanya és Alsó-puszta.

Zseliczkisfalud. *Zseliczkisfalud.* Kaposvártól délre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, lakosaié 789, kik közül 509 róm. kath. és 280 református. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kaposvár. Az 1715. évi országos összeírás alkalmával 10 háztartásból álló falu és gróf *Esterházy* Józsefé volt. 1726-tól a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott s jelenleg is ez a legnagyobb birtokosa. A templom a XIX. század közepén épült, de 1884-ben helyreállították. A községhez tartozik: Kardosfa-puszta és *Márczadó-puszta.* Az utóbbi a középkorban ama 10 falu egyike volt, melyet még Szent László király adományozott a pannonhalmi monostornak. Erről a faluról Albeus mester esztergomi kanonok is megemlékezik az 1237—1240. években készült összeírásában. Az 1230—1270. években a királyi kanászok, 1268-ban királynéi szolgálmányosok laktak itt. 1400-ban a szentmártoni apátság itteni birtokainak határait újból megállapították. 1403-ban *Marchadoch* alakban fordul elő s ekkor Kaposújvárhoz tartozott. 1453-ban is Kaposújvár tartozéka. 1550-ben *Dersfi* Farkas, 1598—99-ben *Alya* Kristóf volt a földesura. 1660-ban *Imrefy* Farkasné jószága. 1726-ban már puszta és a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozik. Márczadó mellett feküdt *Enyezd* (*Enizd*, *Enezd*), mely 1346-ban a *Győr*-nembeli *Dersfiak* birtoka volt. 1489-ben *Szerdahelyi* Istváné.

Zseliczkislak. *Zseliczkislak.* Kaposvártól délnyugatra fekvő magyar kisközség. Házainak száma 114, lakosaié 666, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Simonfa, távírója és vasúti állomása Kaposvár. 1460-ban a Viszlói *Áron* család volt a földesura. Az 1571. évi török kincstári adólajstromban *Kis-Lak* alakban fordul elő, 11 házzal. 1660-ban a szigligeti vár tartozéka. 1715-ben 6 háztartást írtak benne össze s ekkor gróf *Esterházy* József volt a földesura. 1726-ban szintén már a herczeg Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. plebánia 1901-ben keletkezett. A községbeli gőzmalom *Keszthelyi* Józsefé. A községhez tartozik: a kislaki erdészlak.

Zseliczszentpál. *Zseliczszentpál.* Kaposvártól délre eső magyar kisközség. Házainak száma 117, lakosaié 566, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Simonfa, távírója és vasúti

állomása Kaposvár. Eredetileg a *Guth-Keled*-nemzetség birtoka és az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt. A XIV. század végén Rupolújvári *Tamásfi* István és János birtoka, de hűtlenségük következtében Zsigmond király elvette tőlük és 1403-ban Tamási *Henrikfi* erdélyi vajdának adományozta. Ekkor *Szent-Pál-völgy* alakban fordul elő. 1443—1446-ban a kaposújvári vár tartozéka. 1660-ban a szigligeti várhoz tartozik. 1715-ben 11 háztartást írtak benne össze s ekkor gróf *Esterházy* József volt a földesura. 1726-tól a herczeg Esterházy-féle hitbizományé. A községhez tartozik: Zseliczszentpáli-puszta.

Zsibót. Szigetvártól éjszakkeletre Baranya vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 103, lakosaié 466, a kik leginkább reformátusok. Postája Mozsgó, távírója és vasúti állomása Szigetvár. A XIV. század elején már fennállott. 1316 máj. hó 26-án I. Károly király innen keltezi egyik oklevelét, a melyben a *Győr*-nembeli I. Jakab árváinak, kéméndi várukat és az uradalmat visszaadatja. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Sibold* és *Sybol* alakban fordul elő s ekkor plebániája is volt. 1330-ban *Szigeti*, másként *Almamelléki* Lancrét birtoka. Az 1726—1773. években a báró *Melczer* család birtoka. A XIX. század első felében az *Ország* család volt a földesura, mely még 1856-ban is birtokosa volt. A községhez tartozik: *Domolos-puszta*, melynek eredeti neve *Domonkoslaka*, később *Berekfalva* volt. A *Szák*-nemzetség ősi birtoka. Az 1341—1346. években az e nemzetségből származó *Zopa* Pál fiai János és Miklós, 1391-ben Miklós fiai, Gergely, Miklós és Pál, voltak itt birtokosok. 1417-ben *Possessio Berekfalu alio nomine Domocoslaka* alakban fordul elő. Az 1536. évi adólajstromban *Berekfalw* alakban találjuk. A XVI. század közepén elpusztult. 1753 előtt *Hoitsy* Mihály nyert e pusztára nádori adományt. 1757—1776-ban is e család birtokában találjuk. 1835-ben *Czindery* László, 1856-ban a *Hegyesy* család bírta. Hegyesy Jánosnak, *Edvi Illés* Antalnak, *Pollák* Ferencznek és *Schaffer* Kálmánnak van itt birtoka. *Turbék*-pusztán Bonyhádi Perczel Vilmosnak és a Nagybudafalvai *Vermes* családnak van úrilaka. Az előbbi 1856-ban, az utóbbi 1840-ben épült. Itt van a turbéki kápolna is, melyet azon a helyen emeltek, a hol a Szigetvár ostrománál elesett Szulejmán belső részeit eltemették. A kápolna falába legutóbb emléktáblát helyeztek el. Zsibót.

*

Források: I. Levéltári anyag. Somogy vármegye levéltárából: I. Lipót király adománylevele Széchenyi György kalocsai érsek részére. — Processus Repositorius Jankovics—Széchenyi A° 1795. — Répás- és Keter-dűlő közötti határperre vonatkozó iratok. — Fegyverjog alapján kivetett hadiadó jegyzéke: 1700—1710. — 1709. évi katonai költség kivetése. — Az 1715., 1726., 1733. évi összeírások. — Repartitio Decimalis A° 1757, 1773—76. — Országos Levéltár: adóösszeírások(dicalis conscriptiók) 1536—1627. — Az 1767. évi úrbéri összeírás. — *Balogh* Gyula főlevéltárnok adatai Vas vármegye levéltárából. — Gyulai *Gaal* István adatai a Gaal család levéltárából. — Az Osztopáni *Perneszi* család levéltára és *Sárközy* Imre adatai. — II. Forrásművek. Dr. *Karácsonyi* János: Magyar Nemzetségek. I—III. — Dr. *Csánki* Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. II. 567—706. és III. 397—480. — Lászlófalvi *Velics* Antal: Magyarországi török kincstári defterek I—II. — *Acsády* Ignácz: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. — Dr. *Illésy* János: Vásárszabadalmak jegyzéke. — Községi kiváltságlevelek jegyzéke. III. — Egyéb művek: *Pesty* Frigyes: A magyarországi várispánságok története: 411—422. — Eltünt régi vármegyék: II. 213—218. — Magyarország helynevei. — *Ortvay* Tivadar: Magyarország egyházi földleirása: I. 297—308—234—282. II. 795—98. — A pannonhalmi Szent Benedekrend története I—X. k. — *Fényes* Elek: Magyaroszágnak mostani állapotja. 1836. évi kiadás I. k. — *Csorba* József: Somogy vármegye ismertetése. — *Németh* Béla: Szigetvár története. — *Csányi* Ferencz: Adatok a Jankovics család történetéhez. 1894. — *Kommandinger* Kálmán: Kőröshegy és róm. kath. temploma. — Dr. *Békefi* Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban stb.

KAPOSVÁR.

Fekvése. A dunántuli hegyes-dombos vidéknek a közepe táján, a Kapos-patak széles völgyében, 135 m tengerszín fölötti magasságban terül el Somogy vármegye rohamosan fejlődő székhelye: *Kaposvár* rendezett tanácsú város, melynek belterületét is a vidék szelíd talajhullámzása jellemzi, két oldalt pedig a Kapos mentén húzódó és lankásan emelkedő hegyek övezik. A csatornázott Kapos-patak többnyire a város alatt folyik, majd a vasútvonallal együtt a várost két egyenlőtlen részre osztja. Már kedvező fekvése is forgalmas ipari és kereskedelmi ponttá predesztinálta, a mivé azután a közlekedési eszközök kiépülésével ki is fejlődött. A budapest—fiumei vasútvonal mentén a legforgalmasabb vasúti góczpont, a honnan a két főirányon kívül, számos helyiérdekű vasút ágazik ki.

Fejlődéstörténete. A város eredete — mint mondani szokás — a messze mult homályában vész el. Azonban valószínű, hogy a magyarok nemsokára a honfoglalás után szállották meg e helyet, a hol vár is épült, a mely a régi oklevelekben Rupolvár, Rupolujvár, Ujvár s Kaposujvár néven szerepel. A legrégibb okleveles adatként az 1313. évit fogadhatjuk el, a mely szerint a *Gut-Keled*-nembeli Amadé fia, Miklós, a *rupolyi* uradalom felét nyerte rokonától: *Monoszlai* Egyedtől. Később, az 1332—37. évi pápai tizedszedők lajstromában pedig Rupul plebániaként szerepel. E két hasonló név emlékét *Ropol-puszta* őrzi, és a melyet a köznyelv egyszerűen Ropolynak nevez. A Kapos névvel szintén találkozunk a XIV. század végén, a mikor is az 1372 okt. 10-én tartott nádori közgyűlés, melyen *Opuliai* László nádor elnökölt, *Kaposban* folyt le.

A vár birtokosai. A XV. század okleveleiben elég sűrűn fordul elő a vár neve, rendszerint a birtokosok változásával kapcsolatban. Ugyanis 1403-ban Zsigmond király a hűtlen *Rupolújvári* (Tamás fia) Istvántól és Jánostól, kik Kis Károly fiához, Nápolyi Lászlóhoz szítottak, elvette és *Szerdahelyi* (György fia) *Ders* Mártonnak és *Tamási* (Henrik fia) Jánosnak adományozta s ezt az adományt 1405-ben meg is erősítette. A XV. század közepéig a vár fele a Tamásiaké volt. 1423-ban Tamási László és Henrik nevű testvére vérrokonuknak: *Serkei Lorántfi* Györgynek hagyományozták, a mihez Zsigmond király is hozzájárult. De 1443-ban Tamási (Vajdafi) Henrik már a *Hédervàriakkal* (Lőrincz nádorral és fiával, Imrével), minthogy azokkal egy őstől származott, újabb örökösödési szerződést kötött, a melyet I. Ulászló király is jóváhagyott. Hédervári Lőrincz nádor ezután be is iktattatta magát a birtokokba, de *Ujlaki* Miklós — más birtokokkal együtt — elfoglalta tőle. Emiatt pör keletkezett, a melyben 1445-ben úgy ítéltek, hogy a Tamásiak 1423-ig szerzett valamennyi birtokát — köztük Kaposujvárat is — Serkei Lorántfi György, az utóbbival kötött szerződés után szerzett birtokait pedig a Hédervàriak kapják. Azonban ennek az ítéletnek sem a Lorántfiak, sem a Hédervàriak nem tudtak érvényt szerezni; sőt mikor a Hédervàriakat a Tamási-féle birtokokba be akarták iktatni, annak még a *Szekcsői Herczegek* is ellentmondtak. Egy örökösödési szerződés alapján, a melyet a velük rokonságban álló Tamásiakkal 1405-ben kötöttek és a melyet Zsigmond király 1411-ben jóváhagyott, pört indítottak a Hédervàriak ellen, a kikkel 1446-ban az országbíró előtt ki is egyeztek; de később kiderült, hogy e két oklevél hamis volt.

Közben — 1446 áprilisában — Ujlaki Miklós, a ki szintén meg akarta szerezni e birtokokat, Lorántfi Györgyöt egyezségre szólította fel, a minek eredményeképen utóbb mégis ő maradt a vár birtokosa. 1446 május 12-én Lorántfi János és *Pelsőczi* (Vajdafi) János, Pelsőczi (Vajdafi) Györgyöt tilalmazzák a vár elörökítésétől. Ujlaki, a ki adomány révén tartott igényt a várnak a Tamásiakat

llető feléhez, arra 1453 szept. 14-én új adományt nyert. Innen kezdve állandóan › és fia, Lőrincz herczeg volt a vár egyik részének tulajdonosa, míg a másik részt Szerdahelyi Dersfiak bírták, a kikkel örökös czivakodásban éltek. 1476-ban Jjlaki Miklós bosnyák király *Enyingi Török* Ambrusnak adta e várban bírt észeit Ambrus élete végéig. 1498-ban *Dombai Dávidé* volt a vár egy része.

Az 1536. évi adólajstrom szerint még mindig a Szerdahelyi *Dersfiak* voltak z urai, *Sulyok* Balázszsal közösen. 1543-ban királyi várként szerepel. 1555-ben *Tujgon* budai basa, noha *Ferdinánd* király kéthónapi fegyverszünetet eszközölt :i *Szulejmán* szultánnál, hadával Somogy, illetőleg Kaposvár ellen indult s Keczel-ıél elzárta a Kapos vizét, a mely a kaposi vár sánczait táplálta. *Becse* István zenyéri várkapitány rögtön követeket küldött *Zichy* Istvánhoz és *Zrinyi* Miklós-ıoz, ez utóbbit azonban a török Szlavonországban kötötte le. *Dersfi* István, Kapos-ár ura, pedig a nádorhoz sietett, hogy Kaposvár felmentéséhez segélyt kérjen. ι török szept. 8-án megkezdte az ostromot és 12-én *Horváth* György már azt elenti Zrinyinek, hogy a törökök egy bástyát és kaput tönkrelőttek. Az őrség zökdösni kezdett és az ostrom ötödik napján *Széll* Péter ideiglenes parancsnok ajduival együtt titokban szintén elhagyta a várat, melyet a török ellentállás nélkül ett be. Mikor erről Dersfi István értesült, a ki a segítséggel és két ágyúval már özeledett, az árulót elfogatta és Pápán felakasztatta. *Dervis* pécsi bég decz. 1-én levélben értesítette a kanizsaiakat, hogy Szulejmán Kaposvárt neki adta, ɜhát innen kezdve a Balatonig az összes falvak neki hódoljanak. Azonban a)ersfi család még ezután is fenntartotta törvényes jogát a várra. A török korban.

1556 szept. elején, Ferdinánd főherczeg felszabadító seregének közeledtére, török elmenekült Kaposvárról, de 1557-ben a várat ismét megszállta. Ekkor ıár közigazgatásilag is berendezkedtek a törökök Kaposvárott, a mely az 1565—6. évi fejadólajstrom szerint *nahie székhelye* és a mohácsi szandzsákhoz, illetőleg écsi vilajethez tartozott. Az 1568—69. évi kimutatás szerint a vár őrsége 164 ›vas, 31 azáb, 60 martalosz, összesen 255 ember. Az 1618—19. évi zsoldlajst-›m szerint *Musztafa* aga parancsnoksága alatt az őrség már 309 ember. Ebből tüzérség (topcsik) két tized (bölük), vagyis 20, a lovasság (ulufedzsik) három sapat, és pedig Gázi Musztafa alatt 49, Hasszán Bali aga alatt 39 és H. Dilgir ga alatt 51, összesen 139 ember; azáb 99 és martalósz 42. A török uralom ideje latt a magyarok többször megkísérelték a vár visszafoglalását, így 1599-ben *'chwarzenberg* és *Pálffy* herczegek is, de sikertelenül. Végre 1688-ban, Buda isszafoglalása után, *Lajos* bádeni őrgróf Kaposvárt is felszabadította.

Kaposvár a visszafoglalás táján jelentéktelen hely volt, mintegy 120 lakossal. Lipót uralkodása idején, 1702-ben, Kaposvár összes tartozékaival együtt, ázasság révén, az *Esterházyakra* szállott, a kik arra királyi adományt is nyertek. De lig egy év mulva, 1703-ban, már II. *Rákóczi* Ferencz elfoglalta Kaposvárt, a ıely csak 1711-ben került vissza az Esterházyak birtokába. A rákövetkező 1712. sztendőben Esterházy egyezséget kötött a lakossággal, mely szerint a kaposváriak em lesznek ezentúl úrbéresek s ezt az egyezséget Mária Terézia királynő is ıegerősítette. A XVIII. század elején már a fejlődés nyomait találjuk Kapos-árott, a mennyiben 1715-ben már itt tartották a vármegyei közgyűlést, azonban megyegyűlések rendszeres székhelyévé csak 1753-ban lett. Ugyancsak 1715-ben apott plebánost, *Rajky* János személyében, de a templom csak 1744-ben épült ɜl. A terjeszkedés elősegítésére Kaposvárt 1717-ben 300 házhelylyel megnagyob-ították és csak nagysokára, 1789-ben, bővítették ki tovább az úgynevezett 'j-utczával. E század második felében, 1770-ben történt, hogy József császár ıbornoki karával meglátogatta Kaposvárt. 1773-ban itt állította föl a helytartó-ınács a Somogy, Veszprém és Zala vármegyékre kiterjedő mérnöki hivatalt. A felszabadulás után.

A XIX. század elején Kaposvárnak még mindig falusias külseje volt és egy)- s négy-öt rövid és egyenetlen mellékutczából állott, melyekben csupa vályog-s vertfalú, zsuppal és náddal fedett földszintes ház sorakozott rendetlenül gymás mellé. Csak a vármegyeház volt kétemeletes, melyet *Somssich* Pongrácz lispánsága idején, 1825-ben, kezdtek építeni s gróf *Smidegg* és *Bogyay* Péter ezetése alatt, 1831-ben fejeztek be. A míg a vármegyeház elkészült, a megyei ivatalok és börtönök a tiszttartói lakásban voltak, melyet *Esterházy* herczeg még 806-ban engedett át e czélra a vármegyének. A városi elemi iskolát pedig, melyet ıég 1748-ban alapítottak, 1832-ben vették emeletesre (ebben ma a polgári fiúiskola an). Ezeken kívül a harminczas években még a régi városháza, a Korona ven- A XIX. század elején.

déglő, a Kapotsfy-féle ház, az uradalmi tiszttartói lakás és a gyógyszerész háza volt emeletes. Somssich Pongrácz utóda az alispánságban 1835-ben *Czindery* lett, ki a város fejlesztése érdekében tevékeny működést fejtett ki. A Kapos vizén volt, de lebontott Gerlicze-malom helyén, saját költségén parkot alapitott a lakosság számára s ez, a Séta-tér, még ma is megvan. 1836-ban befejezték a Kapos vizének a szabályozását, melyet még 1799-ben herczeg *Esterházy* kezdetett meg s a berek lecsapolásával nemcsak tekintélyes mennyiségű szántóföld keletkezett, hanem a közegészség is javult. Az utak kiépítéséről is kezdtek gondoskodni és a főútvonalnak a veres kereszttől az aggápoldáig terjedő részét sok előzetes tárgyalás után a vármegye 1843-ban kiköveztette. 1845-ben pedig a főutcza, — *Tallián* Pál főszolgabíró fáradozásának eredményeképen — téglából kapott gyalogjárót. Társadalmi téren nem kevésbé élénk mozgalom volt észlelhető. 1838-ban alakult a Casino, melybe azonban csak nemesek és honorácziorok vétettek fel, minek következtében 1840-ben polgári kaszinó is alakult, ez azonban rövidesen megszünt.

Az 1840. év különben Kaposvárott is jelentős változásokat eredményezett. Az országgyűlésen nehéz küzdelmek között hozott törvények, melyek a nemnemesek viszonyait sok tekintetben megjavították, maguk után vonták a lakosságnak a közügyek iránt való érdeklődését. Az ez évi követválasztáson a konzervativ *Somssich* Miklós mellé a szabadelvű *Szegedi* Sándort választották meg. Mivel a zsidók szabad költözködési jogát is törvénybe iktatták, még ez évben számos zsidó család költözött be és telepedett le Kaposvárott s élénk kereskedelmi szellem kifejlődésének vetette meg az alapját. Az 1843. és 1847. évi országgyűlési követválasztások, melyeken mindkét ízben a szabadelvű *Somssich* Pál és a konzervatív *Tallián* János győzött, egyre fokozódó lelkesült érdeklődés közepette zajlottak le és az országgyűlésből hazatérő követeket a lakosság tüntetően fogadta és diadalmenetben kísérte beszámolójuk színhelyére, a vármegyeházára. A tüzes lelkesedés az 1848-iki követválasztáson érte el tetőpontját, a mikor *Záborszky* Alajos lett Kaposvár követe.

1848/49. 1848-ban Kaposvár önálló elüljáróságot kapott és *Németh* Antalt választotta polgármesteréül. De nemsokára megkezdődött a szabadságharcz, a mikor is *Noszlopi* Gáspár lett Somogy és Kaposvár kormánybiztosa és itt is megalakult a nemzetőrség. A városba vezető útvonalakat a vasvillákkal és egyéb hasonló szerszámokkal hiányosan felfegyverzett lakosság őrizte és éjjelente is fegyveres őrjárat czirkált az utczákon. A kaposvári nemzetőröket Darányba és Barcsra vezényelték, a Dráva mellé, hogy a horvátok esetleges betörését megakadályozzák, azonban ütközetben egyszer sem vettek részt. Mikor a horvátok átkeltek a Dráván, a sereg egyrésze, *Nugent* tábornok vezérlete alatt, útbaejtette Kaposvárt és a lakosságot alaposan megsarczolta. Ezenkívül a városnak nem is volt több szerepe a szabadságharcz folyamán.

Világos után. Világos után Kaposvárra is szomorú napok virradtak. A város német és cseh hivatalnokokat kapott, a kiknek *Tallián* János lett a főnökük. Helyébe 1851-ben már *Hochreiter* Ambrust nevezték ki s ugyanekkor a város *Schröder* Józsefet választotta polgármesterévé, a ki azonban tulajdonképen már nem volt polgármester, hanem csak biró, mert a község kérelmére a független magisztrátusi önkormányzatot beszüntették. Hochreiter és Schröder vezették a lakosság hódoló küldöttségét is a király elé, a ki 1852-ben látogatta meg a várost és egy éjet töltött a vármegyeházán. A polgárság különben távoltartotta magát a fogadtatástól és — egykorú feljegyzés szerint — egyetlen éljen sem zavarta a bevonulás csendjét. Hochreitert 1854-ben *Szalay* Nikodém, Schrödert 1853-ban *Fischer*, 1855-ben *Conti*, 1859-ben pedig *Bereczk* Antal követte, Szalaynak viszont 1859-ben *Radó* lett az utódja.

A fejlődés útján. Erre az időre esik az *építészeti* hivatal felállítása (1851), a mely az utak fenntartásáról és a rendszeresebb építkezésekről volt hivatva gondoskodni. 1853-ban számos úttestet burkoltak Mack Ádám rendszere szerint és a kövezést igen megkönnyítette, hogy a szomszédos Gyarmat és Kisfalud községek határában kőtelepekre bukkantak, míg azelőtt a távoli Mánfáról kellett a követ szállítani. Ez az év még arról is nevezetes, hogy behozták az utczák éjjeli világítását. A város terjeszkedésének nagy lökést adott 1857-ben *Donner* János sörfőző, a ki a Kaposon túl levő telkén házat épített és telkéből több parczellát eladott, a melyeken újabb házak épültek. Példáját követték a szomszéd telektulajdonosok is, úgy hogy másfél évtized alatt közel 100 ház sorakozott egymás mellé és ezt a kiter-

4.

5.

6.

Kaposvár. — 1. A Szt. Imre templom. — 2. Városháza. — 3. Ref. templom. — 4. Megyeháza. — 5. Igazságügyi palota. — 6. Róm. kath. templom.

Kaposvár.

Az áll. elemi iskola. — Az áll. főgimnázium

A főutcza. — A régi ref. templom. — A Kossuth-tér.

jedt városrészt még ma is Donnervárosnak nevezik. Ezidőtájt még több más új utcza is keletkezett, így az Anna-, Arany-, Major- és Rózsa-utcza, úgy hogy 1869-ben Kaposvárnak — melynek a 30-as években alig volt 3400 lakosa — 624 háza és 6649 lakosa lett. A fejlődésnek nagy előnyére szolgált az is, hogy 1860-ban idehelyezték az Albrecht főherczeg nevét viselő 44. számú gyalogezred tartalékparancsnokságát. A katonákat eleinte a lakosságnál szállásolták el, de 1863-ban már a használatlan Donner-féle sörházat alakították át laktanya czéljaira.

Provizórium.

A Solferino utáni politikai átalakulás hatásaképen Kaposvárott is minden a negyvennyolczas kerékvágásba tért. A követválasztáson egyhangúlag *Somssich* Pált, polgármesterré vagyis községbíróvá pedig *Folly* Józsefet választották meg. De ez az öröm nem soká tartott, mivel *Deák* Ferencz 1861 augusztusi beszéde kapcsán az országgyűlést feloszlatták és Kaposvár is kinevezett megyei hivatalnokokat nyert, kiknek élére *Mérey* Károly került főnökül. A község bírája lett 1862-ben *Szigethy* István, 1865-ben pedig *Kovács* János. Méreynek, bár politikája miatt nem örvendett nagy kedveltségnek, Kaposvár mégis sokat köszönhet. Nagyon sokat tett a Kaposvárra vezető utak kiépítése érdekében; sőt tervbe vette, hogy a déli vaspálya 1860-ban megnyílt s a Balaton mellett futó vonalának boglári állomásától szárnyvonal vezettessék Kaposvárra, hogy így közvetlen összeköttetést kapjanak a kaposváriak Budapesttel. Ez azonban nem valósult meg. Ekkor kezdték a téglát útburkolásra használni és elsőül 1862-ben, *Souheitel* építész közvetítésére, a Kaposvár és Nagykanizsa közötti útvonalat követték ki klinkerrel, vagyis kongótéglával.

Kiegyezés után.

Az alkotmányos élet helyreállítása után, a mikor az első, 1867-iki követválasztáson ismét *Somssich* Pált küldték fel az országgyűlésre, a bírói székbe pedig *Haidekker* Pál került, Kaposvár haladása újabb lendületet vett. A Széchenyi-téren, 1868-ban, a régi városháza helyébe, a mely már nem felelt meg a kívánalmaknak, új, emeletes épületet emeltek. 1871-ben *Zuzmann* József lett a bíró s erre az időre esik a duna—drávai vasút megépítése, a melynek zákány—dombóvári szakasza 1872 aug. 14-én, a dombóvár—báttaszéki rész pedig 1873 jún. 20-án nyílt meg. Ez a vasútvonal, ha nem is hozott még egyenes összeköttetést az ország szívével, de az egyre növekvő forgalom és fejlődés hathatós eszközének bizonyult. Ugyancsak Zuzmann alatt indult meg a mozgalom, hogy Kaposvár, mint a megye székhelye, ne maradjon meg továbbra is falunak, hanem kapja vissza önálló tanácsát és kormányzatát. A várossá való átalakulás 1873-ban meg is történt, a mikor is *Bárány* Gusztávot választották meg polgármesterré.

Azóta Kaposvár mérföldes léptekkel halad előre a fejlődés útján és nem egy nagyobb vidéki várost meg is előzött már. Van villamosvilágítása, vízvezetéke, csatornázása, számos, különféle tanintézete, színháza és más egyéb közintézménye, melyekről később, a mai viszonyok ismertetésével, bővebben szó leszen. A város fejlesztésén munkálkodó közerők tevékenységének és energiájának már a rendezett tanácsú városi keretek sem nyujtanak elegendő mozgási szabadságot, úgy hogy a leghatározottabb alakot öltötte az a terv, a mely Kaposvárt a törvényhatósági jogú városok sorába akarja emelni. Kaposvár azok között is ki fogja vívni az őt megillető helyet és kevésbé változatos multja nagyszabású jövendőnek leend a záloga.

*

A város leírása.

Megérkezve Kaposvár modern és tágas vasútállomására, előtte szép és nagy teret találunk, a mely azelőtt a Gabona-tér volt, ma pedig a *Rákóczi-tér* nevet viseli. Most csinosan van parkozva s közepén áll az új *színház,* melynek 1911 szept. 2-án este volt az ünnepi megnyitása. A színház előtt a Szépítési Egyesület által felállított eozin *kútmedencze* látható. A vasúttal párhuzamosan halad a *Baross-utcza,* melynek a Rákóczi-térből kelet felé kiágazó részében van a *44. közös gyalogezred laktanyája* s ezzel szemben a *csendőrszárnyparancsnokság.* A Baross-utczán nyugat felé, vagyis befelé haladva, a Rákóczi-tér sarkán találjuk a *Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület és Dunántúli Agrárbank r.-t. árúfogyasztási és terményraktárát.* Arrébb, a *Deák-tér* sarkán, van a *Szarvas-szálló.* E kis térről a vasút fölött magas *fölüljáró* vezet át a város másik felébe, az úgynevezett *Donnerváros*ba. E személyforgalomra szolgáló hídon túl van egy nagyobb, a kocsiközlekedés számára. Ugyancsak innen ágazik ki a Fő-utcza felé az *Irányi Dániel-utcza,* baloldalán a Ferencz József-szállóval. Most megindulunk befelé a

Teleki-utczán, melynek jobboldalán kisebb térség van, hová a vármegyeház hátsó része néz le. Jó néhány évvel ezelőtt itt állt a *régi fogház,* a vármegyeházhoz kapcsoltan, de a törvényszék elköltözése után nemsokára lerombolták. A vármegyeház mellett lejövő *Csokonai-köz* és Teleki-utcza sarkán egy kis emeletes és tornyos épület áll, mely azelőtt a *tűzőrség* helyiségéül szolgált, most pedig a *zeneiskola* és *tanonczotthon* van benne. A térség felhasználására különféle tervek vannak forgalomban: némelyek parknak, mások viszont kézi piacznak akarják felhasználni.

A Teleki-utcza a város szívébe, a *Kossuth Lajos-térbe* torkollik, mely szabálytalan sokszög és jóval kisebb a Rákóczi-térnél, azonban csupa díszes, kétemeletes új épület szegélyezi. A térre nyíló Teleki-utcza jobb sarkán a *pénzügyigazgatóság* van, melynek másik oldala a Fő-utczára néz; itt állt az 1812-ben alapított gimnázium, melynek helyén 1864-ben emeletes épületet emeltek, de már azóta ismét újjáépítették és kétemeletesre vették. A Teleki-utcza balsarkán a tornyos új *városháza* emelkedik, melyhez a Teleki-utcza felől a *polgári leányiskola* ugyancsak kétemeletes épülete csatlakozik, az *Erzsébet-út* felőli oldal földszintjén pedig a *posta* ma már szűknek bizonyuló helyiségei vannak elhelyezve. A városháza előcsarnoka, lépcsőháza és folyosói freskókkal vannak díszítve, a tágas közgyűlési terem pedig faragott faburkolattal van ellátva. A pénzügyigazgatóságnak a térre néző homlokzata előtt, kis kert közepén, kőtalapzaton áll a *Kopits* János alkotta *Kossuth szobor*, melyet 1911 szept. 3-án, a színház felavatásával kapcsolatban, lepleztek le. A tér éjszaki oldalán, kőből rakott emelkedésen, a kéttornyú *róm. kath. templom* áll, mely még 1744-ben épült, de 1886-ban, *Markovich* kanonok adományával és *Ujváry* Ferencz apát-plebános gyűjtésével, *Tandor* Ottó műegyetemi tanár tervei szerint, román stílben újjáépítették; mellette a csinos *időjelző házikó*, melyet ugyancsak a Szépítési Egyesület állíttatott. A templom mellé, a Fő-utcza irányában, a *polgári fiúiskola* régi, emeletes épülete sorakozik, mely még a XVIII. századból való. Az Erzsébet-út elején, a városházával szemközti sarkon, az *Erzsébet-szállót,* közel hozzá, a Korona-utcza elején pedig az újonnan átépített *Korona-szállót* találjuk.

Elindulva a rövid *Korona-utczán*, csakhamar a *Széchenyi-térre* érünk. Innen indul ki, mintegy a Korona-utcza folytatásaként, a *Vár-utcza*, a mely majdnem derékszögű kanyarodással átvág a fiumei vasút vágányán és ott ismét a vasúttal párhuzamosan folytatódik. Túl a vasuton van a *vasgyár,* majd a Vár-utczából nyíló *Vasvári Pál-utcza* végén a *sörgyár.* E gyárak közelében egész sereg új és csinos ház épült, melyeken túl a *Csernek* nevezett liget és a *katonai lövölde* van. Idelátszik a *Kaposhegyen* levő kápolna is.

Visszatérve a Széchenyi-térre, innen a *Berzsenyi-utczán* folytatjuk sétánkat. Jobbra a *Kontrássy-utcza* ágazik ki s benne a *honvédlaktanyát* látjuk. Ezután a Berzsenyi-utcza jobboldalán találjuk az *izr. templomot*, a mely 1861—64-ben épült. Tágas udvarán az iskola van. Utána következik jobbról a *szappangyár*, balról az *Erzsébet-gőzmalom, gőzfürdő, jéggyár és olajmalom*, odébb pedig *Gruber* József *szalámigyára.* Az utcza végén, hol a Füredi- és Kanizsai-utczák ágaznak ki, az úgynevezett veres kereszt áll.

A *Kanizsai-utcza* némi emelkedéssel halad kifelé és a végét ismét a fiumei vasút vágánya zárja be. A vasúton túl egy felhagyott *temetőkertet* látunk, melynek szomszédságában a *Darnay-féle téglagyár* kéménye füstölög. A vasúton innen, kissé balra, a Kapos vize mellett az ú. n. *tüskevári* vízimalom áll, a mely a Mezőgazdasági ipar r.-t. tulajdona. Ennek közelében van *Vétek* István *Anna-gőzmalma,* a mely nemrég leégett, de már megkezdték újjáépítését. A Kanizsai-utczából a *Dülő-utczán* át — a melyet kétoldalt csinos apró házak szegélyeznek — a *Füredi-utczába* jutunk, hol a Petőfi-utcza betorkolásánál háromszögalakú tér képződik, mely fákkal bekerítve, *játéktérnek* van fenntartva és a közepére a közeljövőben *kisdedóvót* épít a város. A Füredi-utczán át ismét visszatérünk a város belsejébe.

A Kossuth-térről a róm. kath. templom és a Korona-szálló között a *Zárda-utczán* elindulva, a jobboldalon elsőnek a *plebániát* találjuk; ennek tőszomszédja a *zárda-iskola*, melyet még 1873-ban *Ranolder* János veszprémi püspök építtetett. A Zárda-utczából jobbra ágazik ki az *Esterházy-utcza*, melynek elején balról a *Casino* új és díszes háza, mellette pedig az *igazságügyi palota* emelkedik. E saroképület, mely 1906-ban épült és oldala az *Árpád-utcza* felé néz, a járásbíróságnak,

törvényszéknek, ügyészségnek és a fogháznak nyujt a modern követelményeknek mindenben megfelelő otthont. A hol a Zárda-utczából — melynek baloldalán a községi *felső kereskedelmi iskolát* találjuk — a Petőfi-, Honvéd- és Német István-utczák ágaznak ki, képződik a kis *Bethlen-tér*, melyen a néhány év előtt lebontott régi *ref. templom* állott. A *Petőfi-utczán* át ismét a Füredi-utczába jutunk, honnan jobbra az *Arany-utczába* fordulunk, melyben élénk zöld, rózsaszín, sárga, kék és barna színekkel befestett csinos földszintes házak sorakoznak egymáshoz. Az Arany-utcza végén a tág *Arany János-teret* érjük, két kereszttel és a Deák-térről nemrég idehelyezett Rókus-szoborral. Innen a *Honvéd-utczába* térünk, melyben a még ma is használt régi *honvédlaktanyát* találjuk s már ismét a Bethlen-téren vagyunk. A térről kiágazó *Németh István-utcza* — mely a nemrég elhunyt polgármester nevét örökíti meg — az ú. n. *Medgyes-telkek* felé vezet, hol igen rövid idő alatt csinos új városrész keletkezett. Az utcza elején jobbra a *siketnéma intézet* az első középület, mellette — az Árpád-utcza sarkán — a piros téglából épült új *ref. templom*, melynek 1908 jan. 26-án volt a felszentelése. Az utcza túlsó oldalán a *Máv. internátusa* emelkedik.

A Kossuth-térről a *Fő-utcza* felé véve útunkat, a polgári fiúiskola mellett egy kettős tetejű, modernül átalakított épület vonja magára figyelmünket. Ez az egyemeletes ház, a mely már száz évnél is idősebb, a herczegi uradalom tiszttartójának volt a lakása és jelenleg a Mezőgazdasági ipar r.-t. hivatalos helyiségei vannak benne. Egyébként irodalomtörténeti jelentőségű, mert *Csokonai* is megfordult benne és Dorottya czímű verses regényében megörökítette. A Fő-utcza jobboldalán van az ódon *vármegyeháza*, homlokán a vármegye czímerével és jelmondatával: A' KÖZJÓNAK. Mellette, az Irányi-utcza sarkán, épül a *Somogymegyei Takarékpénztár* új és nagyszabású palotája. Szemben vele a *Kaposvári Takarékpénztár* háza, míg az Irányi- és Fő-utcza másik sarkán a Somogymegyei Takarék régi épületét találjuk. Arrébb, a Fő-utczából jobbra, a *János-utcza* ágazik ki, mely a Rákóczi-térre és egyenest a vasútállomáshoz vezet, balra pedig a *Somssich Pál-utcza*, innenső sarkán a modern és új *Turul-szállóval*, a túlsón az Osztrák-Magyar Bank épületével. A Somssich Pál-utczát, a mely a gimnázium egyik alapítójától vette nevét, az Esterházy-utcza zárja le, a *főgimnázium* impozánsan tagolt homlokzatával. A gimnáziumnak, a mely négy utczára szóló hatalmas négyszöget foglal el, a Szent Imre- és Németh István-utczák keresztezésénél képződött sarkán a karcsú tornyú *Szent Imre-kápolna* áll, melynek 1912 nov. 5-én volt a felszentelése.

A Fő-utczán továbbhaladva, a jobboldalán találjuk *Mayer* Vilmos *kocsigyárát* s az Anna-utcza sarkán az *áll. elemi iskolát.* Az 54. szám alatt, virágoskert közepén van *Rónai* Ödön magánmúzeuma, hol régi és újabb művészek eredeti festményeiből, népművészeti és műipari tárgyakból tekintélyes gyüjtemény látható, a melynek megtekintését Kaposvár látogatói nem szokták elmulasztani. Ezzel szemben van Somogy vármegye *közkórháza*, a mely már 1845 óta áll fenn. A hosszú Fő-utcza végén ismét egy *elemi iskolát* találunk. Itt a talaj lejtős völgybe mélyül és az úttest magas töltésen vezet át rajta. A völgyben a közelmultban leégett *Hirschmann*-féle *gőzmalom* romjai meredeznek, de újjáépítésére már részvénytársaság alakult. Azonban nem itt, hanem a Baross-utcza végén fogják felépíteni.

A Fő-utczának egyenes folytatása a *Pécsi-út*, a melynek baloldalán a különböző felekezetek *temetőit*, jobbról az óriási kiterjedésű *czukorgyárat* találjuk, a mely innen egészen a Pécsi-út végéig, a vasúti átjáróig nyúlik le. A Pécsi-út baloldalán a *Margit-malom* van, mellette pedig *Schlesinger* Károly *téglagyára.* A Pécsi-út a vasúti vágányokon túl, a Szentjakab felé vezető országútban folytatódik.

Ismét a Kossuth Lajos-térről az *Erzsébet-úton* kifelé indulva, melynek fasorral szegett széles útteste kézipiaczul szolgál, az út végén a városi *villamostelepet* találjuk. Itt kanyarodik fel a kocsiút a vasúti felüljáróra, melyen át a *Donner-városba* jutunk. Itt folyik a keskeny *Kapos-csatorna*, partján az *uszodával.* Mögötte van a Kaposvári Atlétikai Club *versenypályája.* Efölött az *Iszákdomb*, melyen 1907 szept. 1-én *tisztviselőtelep* építését kezdték meg és ma már egész sereg csinos új ház sorakozik egymás mellé. Az Iszákról az a monda van elterjedve, hogy mesterségesen emelték és még a török idők előtt iszákjukban hordták össze a lakosok; állítólag földalatti összeköttetésben állott a hajdani várral s ennek maradványául tulajdonítják a még ma is látható s kövekkel betömött lyukat, melynek töröklyuk a neve.

A Kapos hidján túl kezdődik a *Sétatér-utcza* és itt terül el a *Séta-tér*,

melynek közepén állott a *nyári színkör:* sok zajos estének a tanuja. A Sétatéren túl emelkednek a *palagyár* új épületei. Ezen jóval túl a *Tankovits*-féle *gőzmalom* látható. A Sétatér-utczában van a donnervárosi *elemi iskola*. Innen ágazik ki a *Zrinyi-utcza*, melynek egyik mellékutczája a *Kálvária-utcza*. A Zrinyi-utczának a *Szigetvári-utcza* a folytatása, a mely egyenetlen vonalban halad előre. Itt találjuk *Schlesinger* Albert *téglagyárát* és a végén a régi és az új *temetőt*. Ezzel befejeztük a város megtekintését, a melynek az ország-utak mentén kiépült házsorai, mint hosszú póklábak, messze kinyúlnak.

* * *

Terület. Építkezés. Kaposvár r. t. város területe ezidőszerint 7325 k. hold, a melyből 6896 k. hold a külterületre, a többi a belterületre esik. A mezőgazdasági mívelés alá eső területek a következőképen oszlanak meg: szántóföld 4093, legelő 97, rét és kaszáló 992, szőlő 386, kerti gazdaság 156, erdő 1172 k. hold. A belterület 431 k. holdjából az utczák 21 k. holdat foglalnak el. Nyilvános park csak egy van, míg a befásított utczák száma 7, hossza 2600 m. és ezekre 656 fa van kiültetve. A házak száma 1869-ben 630, 1880-ban 918, 1890-ben 1443, 1900-ban 2297 és 1910-ben 2576. Az összes épületek száma 3940; ebből lakóház 2146, cselédlakás 5, lakóház gazdasági épülettel egy tető alatt 146, különálló gazdasági épület 932, gyár és ipari épület 89, kereskedelmi és hiteli épület 13, közlekedési épület 1, templom 3, iskola 11, kórházi épület 4, fürdő 1, laktanya 10, egyéb 579. Az épületek közül tulajdonos szerint volt magán 3738, egyházi 20, községi 52, vármegyei 28, állami 61, magántársulati 8, részvénytársulati 33. Az összes épületekben, melyek közül 3818 földszintes, 89 egyemeletes és 6 kétemeletes, a lakások száma 4466.

Népesség. Kaposvár lakossága 1869 óta máig körülbelül négyszeresére emelkedett, a miről meggyőződhetünk, ha az évtizedenként folyton szaporodó polgári népesség arányszámait egymással összehasonlítjuk. Ugyanis 1869-ben a lakosság még csak 6649, 1880-ban 9571, 1890-ben 12.544, 1900-ban 17.352, az 1910. évi népszámláláskor pedig már 23.528 lélek. Ebből a belterületen lakik 22.110, a külterületen 1418. A belterületen lakók megoszlása kerületenként a következő: I. ker. 8489, II. ker. 6534, III. ker. 1579, IV. ker. 1107, V. ker. 3142, VI. ker. 1259. A külterületen lakók közül a II. ker. külterületén 239, a III. ker. külterületén 127, az V. ker. külterületén 460, a VI. ker. külterületén, a Keczelhegyen 238, Körtönyén 140, egyéb külterületén 214 lélek lakik.

Az 1910. évi összes népesség 24.124 lélek s ebből 23.528 a polgári és 696 a katonai lakosság. A jelenlevők közül külföldi honos 140, míg a helybeliek közül külföldön tartózkodik 9. A népességből 11.811 a férfi és 12.313 a nő. Az életkor szerinti megoszlás a következő: 6 évnél fiatalabb 2912, 6—11 éves 2759, 12—14 éves 1488, 15—19 éves 2482, 20—39 éves 7980, 40—59 éves 4590, 60 évnél idősebb 1907, ismeretlen korú 6. Családi állapot szerint volt 12.689 nőtlen és hajadon, 9766 házas, 1586 özvegy és 83 törvényesen elvált. Az anyanyelvi megoszlás ez: 23.427 magyar, 419 német, 61 tót, 57 oláh, 1 ruthén, 63 horvát, 18 szerb és 78 egyéb anyanyelvű, a kik legnagyobbrészt cseh-morva és lengyel munkások; magyarul beszél 24.034. A lakosság vallás szerint így oszlik meg: róm. kath. 18.627, gör. kath. 22, ref. 1536, ág. h. ev. 528, gör. kel. 35, unit. 14, izr. 3359, egyéb vallású 3. Írni és olvasni tud 18.035.

Mezőgazdaság. Kaposvár lakosainak valamikor az őstermelés volt a főfoglalkozása, ma pedig a lakosságból csak 2245 lélek foglalkozik mezőgazdasággal és kertészettel s ezek közül 840 a kereső és 1405 az eltartott, a mi együtt az összes népesség 12·8%-ának felel meg. A keresők közül 748 a férfi és 92 a nő, az eltartottak közül 405 a férfi és 1000 a nő; összesen 1153 férfi és 1092 nő. A mezőgazdasággal önállóan foglalkozott 257; ezek közül 100 holdon felüli birtokos 11, haszonbérlő 5, kisbirtokos és kisbérlő 159, kisbirtokos napszámos 75, részes földmíves 1; segítő családtag 64 férfi és 20 nő. Mezőgazdasági tisztviselő 12 kereső, 25 eltartott; mezőgazdasági cseléd 254 kereső, 489 eltartott; mezőgazdasági kereső munkás 16 éven alul 18 és 16 éven fölül 224, eltartott 262. A mezőgazdasági munkások közül 76-nak saját háza van. A mezőgazdasági terményekkel bevetett terület 1908-ban így oszlott meg: őszi búza 810, őszi rozs 240, tavaszi árpa 302, zab 342, szemes tengeri 730, burgonya 180, czukorrépa 194, takarmányrépa 160, takarmánybükköny 300, lóhere 360 és luczerna 295 k. hold. A szőlőterület 1908-ban 354 k. hold volt. Ebből

immunis homoktalajon 18, nem immunis homoktalajon 336 hold. Amerikai vesszővel volt beültetve 106, a filoxéralepett, de még termő szőlő 60 k. hold. A termett bor mennyiségéből közönséges fehér 2099, vörös 966, összesen 3065 hl. Szőlőt eladtak mintegy 8000 kg-ot. A termett bor értéke 98.080, míg az eladott szőlőé 2600 K.

Az állattenyésztés sem áll már azon a fokon, a hol régente állott. Az állatállomány ma a következő: ló 798, szamár 12, szarvasmarha 876, kecske 7, sertés 1885. A Kaposvárott elfogyasztott mennyiség túlnyomó része vidékről kerül. A legjobban kitünik ez akkor, ha ezeket az adatokat a vágóhíd forgalmával hasonlítjuk össze. A vágóhídon egy évben levágásra kerül 5075 szarvasmarha, 552 juh, 6 kecske és 4061 sertés. Ezenkívül nyers hús is kerül behozatalra; naponta kb. 20 mm marhahús, 8 mm borjúhús és 5 mm sertéshús. Az állategészségügyre két állami, két városi és egy magánállatorvos ügyel fel.

A legszükségesebb kézmívesség nyomát már a régibb korban is megtaláljuk Kaposvárott. Mikor az országban a czéhek megalakultak, az itteni iparosok is korán czéhekbe tömörültek. Az egyes iparágak a következő években kapták czéhszabadalmaikat: Szabók 1568—1613, 1690. — Takácsok 1735. — Fazekasok (a dombóváriakkal és ozoriakkal együtt) 1747. — Takácsok 1735. — Kéményseprők 1819. A gyáriparral is találkozunk a XIX. század elején, a mikor is 1846-ban a vármegyeházán posztógyárat alapítottak, melyben a fogház rabjait alkalmazták a munkára. De mivel a gyár vezetése nem volt szakavatott kezekre bízva, csakhamar kitünt az üzem eredménytelensége, mire 1851-ben *Grünhut* Ábrahám topo-nári kereskedőnek adták bérbe. Ez — noha már nem posztót, hanem pokróczot gyártott — szintén nem tudott zöld ágra vergődni, minek következtében a nagy reményekkel megkezdett posztógyár teljesen beszüntette működését. A város ipara ma virágzónak mondható. A kisiparnak úgyszólván minden ágával találkozunk itt, azonban a gyáripar is tekintélyes telepekkel van képviselve, a mint az alábbi felsorolásból megállapítható. Ipar.

Kaposvár legnagyobb gyártelepe a *czukorgyár*, a melyet a Budapesten székelő Mezőgazdasági Ipar R.-T. alapított 1894-ben. Igazgatója *Kladnigg* Alajos. Gyárt nyers és homokczukrot. A gyár területe 90 k hold, a melyen 32 épület áll. A hajtóerő gőz és petroleum, 980 lóerővel. Van külön iparvágánya. A munkások száma 8—9 száz, a kik között 124 nő van. Évente 1,250.000 mm répa kerül feldolgozásra és az így nyert czukor kiviteli piacza a Levante, Anglia, India és Amerika. A gyár számos munkásjóléti intézményt tart fenn. Vannak munkásfürdői, 100 munkáslakása kerttel, kukoriczafölddel, melyet a munkások ingyen élveznek. Van vállalati betegsegélyző-pénztára, melyben a munkások tagsági díját csak a gyár fizeti, évente körülbelül 18.000 koronát. Van egy 100.000 koronás alap, a melyből — bizonyos kulcs szerint — a munkások 1, 5, 10, 15 és 20 éves szolgálatuk után jutalomban részesülnek. A czukorgyári alkalmazottak és munkások fogyasztási szövetkezetének van fűszerárusitása, mészárszéke és italmérése. Azonkívül elfogad takarékbetéteket is, melyeket 6% mellett kamatoztat. A tisztviselők számára is van 400.000 koronás nyugdíjpótló alap. Ipartelepek.

Gruber József szalámigyára 1911-ben keletkezett s a mai tulajdonos alapította. Gyárt szalámit és mindenféle hentesárút. A gyár területe 1400 □ öl s két épületből áll. A hajtóerő két villamosmotor, összesen 13 lóerővel. Munkások száma 12—16, a kik közül 3 nő. Az évi termelés 20.000 mm hentesárú, melynek hazai piacza Somogy, kiviteli piacza Bosznia és Dalmáczia.

Az *Erzsébet-gőzmalom, gőzfürdő és müjéggyár*-társaság telepe még 1898-ban keletkezett, de csak újabban került a mostani társaság tulajdonába. A fürdőben van 8 kád, továbbá gőzfürdő, meleg és hideg medenczével. A telep területe 24.000 □ m, melyen öt épület áll. A hajtóerő 75 HP gőzgép. Munkások száma 26, a kik közül 4 nő. A termelés a malomban naponta egy vaggon liszt és a jéggyárban naponta 300 db jég. A liszt helyben és a környéken, a jég csak helyben kerül eladásra.

Kender György Margit-malma 1893—94-ben épült. Ujváry István alapította, de a mai tulajdonos 1912-ben megnagyobbította. A hajtóerő 50 HP nyersolajmotor és a munkások száma 4. A termelés hetenként 10—12 vaggon liszt, a mi helyben és a megyében kerül fogyasztásra.

Tankovits János Gizella-gőzmalma 1900-ban keletkezett; alapította a tulajdonos. Területe 23.000 □ öl s egy épületből áll. A hajtóerő egy 72 HP félstabil gőzgép. Munkások száma 10. Az évi termelés 1000 tonna liszt, a mi a helyi piaczon kerül fogyasztásra.

Ezeken kívül volt még a *Vétek*-féle Anna-gőzmalom, valamint az 1900 óta fennálló *Hirschmann*-féle gőzmalom, melyek a közelmultban leégtek, de mindkettő újra felépül. Az utóbbinak a felépítésére alakult 1912-ben a *Kaposvári Gőzmalom R.-T.* 400.000 korona alaptőkével. A részvénytársaság elnöke gróf *Hoyos* Miksa, ügyvezető igazgató *Hirschmann* Mór.

A *Kaposvári Sörfőzde* 1908-ban keletkezett; alapította *Krausz* Mór tulajdonos. Gyárt különféle söröket. A gyár területe 2 k. hold s egy nagy épületből áll. A hajtóerő 30 HP gőzgép. A munkások száma 24, ezek közül 10 nő. Az évi termelési képesség 14—15.000 hl. sör. Hazai piacza Somogy, Tolna és Baranya vármegyék és Horvátország.

A *Kaposvári Aszbesztczement-, Pala- és Czementárúgyár R.-T.* gyára még 1881-ben keletkezett, a mikor azt *Borovitz* Manó alapította. Részvénytársasággá alakult 1911-ben, 250.000 K alaptőkével, a mely 1250 db 200 koronás részvényből áll. Az igazgatóság elnöke Gyulai *Gaal* Gaszton, művezető igazgató *Borovitz* Imre. A gyártelep mai helyén 1912-ben teljesen újjáépült. Gyárt műkövet, műpalát, czement gazdasági czikkeket, készít vasbetonépítkezést és különleges

szobrászműkő-munkákat. A gyár területe 4009 □ öl, melyen négy nagy épület áll. A hajtóerő 60 HP nyersolajmotor. A telepről keskeny vágány vezet a vasúti állomásra. Munkások száma 80, a kik közül 20 nő. Az évi termelési képesség 7—800.000 K értékű árú. Hazai piacza az egész Dunántúl.

Mayer Vilmos kocsigyara; 1884-ben alapította a tulajdonos. Gyárt díszkocsikat. A gyár területe 1000 □ öl és négy épületből áll. A hajtóerő két villamosmotor, 5½ és 3, összesen 8½ HP. Munkások száma 20—25. Az évi termelés 100—120 kocsi. Hazai piacza az egész ország; kiviteli piacza Csehország, Bulgária, Románia, Szerbia és Olaszország. Gyártmányaival már számos kiállításon kitüntetést nyert.

A *Kaposvári Vasöntőde és Gépgyár R.-T.* 1906 júliusában alakult, 200.000 K alaptőkével, a mely 1000 db 200 koronás részvényből áll. Az igazgatóság elnöke gróf *Hoyos* Miksa, ügyvezető igazgató *Sámuely* Pál. A gyár készít gazdasági gépeket, transzmisszió-berendezéseket, vasöntvényeket, de foglalkozik gépjavitással is. A gyár területe 3200 □ öl, melyen 11 épület áll. A hajtóerő 85 HP gőzgép. Munkások száma 100—120 és az évi termelési képesség 4—500.000 K értékű árú. Hazai piacza egész Magyarország.

Rózsa János műfestő és vegytisztító gyára 1902-ben keletkezett; alapította a tulajdonos. Gyártási ágak a fonál, selyem és gőzműfestés, toll- és vegyészeti ruhatisztitás. A gyár területe 2500 □ öl és 13 épületből áll. A hajtóerő 50 HP villamosmotor. Munkások száma 40—50, a kik közül fele nő. Hazai piacza az egész ország és kivitele van Horvátországba és Ausztriába.

Haidekker Pál gőzszappangyára 1851-ben keletkezett; alapította Haidekker Pál, a jelenlegi tulajdonos atyja. Gyárt mosó-, kézmosó- és borotvaszappant, jegeczszódát, faggyúgyertyát és nyers gliczerint; különlegessége a savmentes gépfaggyú. A gyár területe 1600 □ öl s egy főépületből s a raktárhelyiségekből áll. A hajtóerő gőz és villam; van egy gőzkazán 30 □ m tűzfelülettel és egy 12 HP villamosmotor. Munkások és tisztviselők száma 15, a kik közül 2 nő. Az évi termelési képesség 400.000 K értékű árú. Hazai piacza Somogy, Tolna, Zala és Fejér vármegye, valamint Horvát-Szlavonország.

A *Darnay Fivérek téglagyára* 1864-ben keletkezett, a mikor is *Feldreich* Hermann alapította, kitől 1890-ben vették meg a mai tulajdonosok. Gyárt téglát és cserépzsindelyt; különlegességei az idomtéglák és alagcsövek. A gyár területe 14½ m. hold, melyen 14 épület áll. A hajtóerő egy 54 HP Cornwall-kazán, kondenzátorral. Munkások száma 86, kik közül 28 nő. Az évi termelési képesség 7,000.000 db tégla és cserép. Piacza Somogy és Tolna vármegye.

Bauer Testvérek téglagyára; 1880-ban alapította Bauer Ferencz, kitől örökség útján került a mai tulajdonosok kezére. Gyárt téglát, cserepet és alagcsövet. A gyár területe 17.000 □ öl, melyen hét épület áll. A hajtóerő 35 HP gőzgép. Munkások száma 70—80, kiknek fele nő. Az évi termelési képesség 4 millió tégla és cserép, a mi helyben és Somogyban kerül eladásra.

Schlesinger Károly téglagyára; 1888-ban alapította Borovitz Adolf és Braun Ede, kiktől 1903-ban vette meg a mai tulajdonos. Gyárt téglát és cserepet. A gyár területe 12 m. hold és 24 épületből áll. Van egy 3 HP villamosmotor, a mi vizhajtásra szolgál. Munkások száma 60, a kik közül 30% a nő. Az évi termelési képesség 3—4,000.000 darab tégla és cserép. Piacza Somogy vármegye.

Schlesinger Albert és József gőztéglagyára; 1902-ben alapították a tulajdonosok. Gyárt téglát és cserepet; különlegessége az oromtégla, hornyolt zsindely és alagcső. A gyár területe 50.000 □ öl, melyen 29 épület áll. A hajtóerő 75 HP gőzgép. A munkások száma 50—200, kiknek 30%-a nő. Az évi termelési képesség 6,000.000 db. tégla és cserép.

Ipari egyesületek, intézmények.

Az ipari intézmények sorába tartozik a *kaposvári kerületi munkásbiztosító-pénztár*, a mely 1907-ben a kerületi és ipartestületi betegsegélyző-pénztárak egyesítéséből származott. Elnöke: *Székely* Sándor, ügyvezető igazgatója *Schneller* Béla. Ezenkívül az iparosság még különféle szervezetekbe tömörült, a melyek a következők: *Egyesült Ipartársulat.* Alakult 1874-ben. Tagok száma 126. Elnöke: *Hagelmann* Károly. — *Kaposvári Iparos-Ifjúság Önképző Egylete.* Alakult 1879. Tagszám 186. Elnöke: *Bakonyi* Lajos dr. — *Kaposvári Ipartestület.* Alakult 1885. Tagok száma 1856; ezek közül 565 mester, 783 segéd és 553 inas. Elnöke: *Mayer* Berczi. — *Somogymegyei Mészáros- és Hentes-Ipartársulat.* Alakult 1896. Tagszám 20. Elnöke: *Szilágyi* Samu. — *Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjegylete* kaposvári fiókja. Alakult 1897. Tagszám 2860. Elnöke: *Légár* Lajos. — *Kaposvári Borbélyok és Fodrászok Ipartársulata.* Alakult 1907. Tagszám 20. — *Kaposvári Építőiparosok Szövetsége.* Alakult 1907. (Megszünt.) — *Somogyvármegyei Vendéglősök és Kocsmárosok Ipartársulata.* Alakult 1908. Tagszám 310. Elnöke: *Kraut* Jakab. — *Kaposvári Iparoskör.* Elnöke: *Mészáros* József.

A szervezett ipari munkásoknak szintén megvannak a maguk egyesületei, a melyek közül legrégibb a *Kaposvári Szabómunkások Szakegyesülete.* Alakult 1898. Tagszám 152. Elnökei: *Dóra* István és *Berger* Lipót. Azután jönnek a többiek. *Nyomdászok* szakcsoportja. Elnök: *Bráz* Zsigmond. *Famunkások* szakcsoportja. Elnök: *Magyar* Mátyás. *Festőmunkások* szakcsoportja. Elnök: *Sebők* Imre. *Vas- és fémmunkások* szakcsoportja. Elnök: *Poto* János. *Czipészek* szakcsoportja. Elnök: *Szabó* Károly.

Kereskedelem.

Kaposvár ezidőszerint igen jelentékeny kereskedelmi hely, noha a mult század 30-as éveiben alig volt négy kis boltja és míg azután még sokáig tartott az az állapot, hogy a lakosság nem tudta szükségleteit helyben beszerezni, ma már

szebbnél szebb kirakatok és üzletek sorakoznak egymás mellé a Fő- és a Korona-utczában, a hol már a legmesszebbmenő igények is kielégíthetők. A kereskedelemnek ma már kevésbé fontos szervei, az országos vásárok, szintén igen forgalmasak. P. o. — az egyik utóbbi év kimutatását véve alapul — a négy országos vásárra a következő állatfelhajtás történt: ló 5400, szarvasmarha 6365, sertés 62.000. A szarvasmarha részletezve: 65 bika, 400 ökör, 1200 tehén, 3900 növendék és 800 borjú. A felhajtásból eladásra került 900 ló, 3642 szarvasmarha és 51.000 sertés. A szarvasmarha részletezése a következő: 52 bika, 240 ökör, 900 tehén, 1700 növendék és 750 borjú.

Azokat az egyesületeket és testületeket, melyekbe a kereskedők tömörültek, az alábbiakban közüljük: *Kaposvári Kereskedők Egyesülete.* Alakult 1903. Tagszám 214. Elnöke: *Vései* Sándor. *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* kaposvári fiókja. Elnöke: *Grünwald* Lipót. *Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének* helyi egylete. Alakult 1912. Elnöke: *Kaufmann* Fülöp.

A város ipari és kereskedelmi fejlettségével kapcsolatosan Kaposvár hitelügyi élete is igen élénk és nagyforgalmú pénzintézetekkel rendelkezik. Ezek között legrégibb és legnagyobb a *Somogymegyei Takarékpénztár r.-t.*, a mely 1864-ben alakult, 40.000 forint alaptőkével. 1892-ben 160.000, 1905-ben 1,000.000 és 1911-ben 3,000.000 koronára emelték az alaptőkét. Tagja a Pénzintézetek Országos Szövetségének, giro-számlája van az Osztrák-Magyar Banknál és érdekszövetségben áll a Pécsi Takarékpénztárral. Részes a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja és a Somogy-Csurgói takarékpénztár alapításában és legutóbb szanálta a Lengyeltóti járási takarékpénztárt. E pénzintézet nemcsak a vármegyében, de a vidéki intézetek között az országban is az elsők között áll. 1914-ben már épülő díszes palotájába költözik át. Elnöke: *Makfalvay* Géza, vezérigazgató: *Tevely* Béla dr. Végül megemlítjük, hogy 1910-ben a *„Somogymegyei takarékpénztár segélyszövetkezete Kaposvárott"* czímmel szövetkezetet is alapított, melynek főczélja a kisebb hiteligények olcsó kamatláb mellett való kielégítése. Hitelügy.

A többi pénzintézetek a következők:

Kaposvári takarékpénztár r.-t. Alakult 1884-ben. Az alaptőkét 1907-ben 400.000 K-ról 500.000, 1909-ben 600.000 és 1912-ben 800.000 K-ra emelték, a mely 4000 drb. 200 koronás névértékű részvényből áll, de az áruk ma 340 K. A r.-t. elnöke *Kacskovics* Lajos, vezérigazgató *Bakonyi* Ferencz. A forgalom főbb tételei a következők: bevétel 297.686 K, kamatbevétel 287.076 K, kamatkiadás 157.491 K, nyereség 85.283 K, osztalék 60.000 K.

Gazdasági és ipari takarékpénztár r.-t. Alakult 1904-ben 400.000 K alaptőkével, melyet 1907-ben 800.000, 1909-ben 1.000.000 és 1911-ben 1,500.000, 1913-ban pedig 1,833.400 koronára emeltek fel. Az igazgatóság elnöke gróf *Somssich* Géza, vezérigazgató *Berger* Samu dr. A forgalom a következő: bevétel 423.072 K, kamatbevétel 415.257 K, kamatkiadás 250.873 K, nyereség 100.351 K, osztalék 83.286 K.

Kaposvári kereskedelmi és iparbank r.-t. Alakult 1907-ben; az alaptőke 500.000 K, a mely 2000 drb. 250 koronás részvényből áll. Vezérigazgató *Bók* Zalán Lajos dr., helyettes vezérigazgató *Molnár* Endre. Forgalma: bevétel 173.119 K, kamatbevétel 153.088 K, kamatkiadás 90.140 K, nyereség 40.461 K, osztalék 25.000 K. Ez év folyamán beleolvadt a Gazdasági és ipari takarékpénztárba.

Néptakarékpénztár r. t. Alakult 1907-ben. Szerves összefüggésben áll a Kaposvári segélyszövetkezettel és újabban a Magyar Bank és Kereskedelmi r.-t. affiliálta. Az alaptőkét 1912-ben 1,000.000 K-ról 1.500.000 K-ra emelték. Az igazgatóság elnöke *Halápi* Oszkár, társelnöke *Székely* Ferencz, vezérigazgató *Kuhn* Mihály dr. Forgalmi adatok: bevétel 281.450 K, kamatbevétel 260.649 K, kamatkiadás 138.100 K, nyereség 70.713 K, osztalék 42.000 K.

Dunántúli agrárbank és tárházai r.-t. Alakult 1909-ben 600.000 K alaptőkével, a melyet 1912-ben 1,000.000 K-ra emeltek és 5000 drb. 200 koronás részvényből áll. Az igazgatóság elnöke gróf *Hoyos* Miksa, alelnöke gróf *Széchenyi* Géza, vezérigazgató gróf *Somssich* Gyula.

Kisgazda- és kisiparos-takarékpénztár r. t. Alakult 1912-ben 200.000 K alaptőkével, a mely 4000 drb. 50 koronás részvényből áll. Az igazgatóság elnöke *Szabó* István, vezérigazgató *Tankovics* János.

Az *Osztrák Magyar Banknak* fiókintézete van Kaposvárott, a melynek főnöke *Stanz* János.

Kaposvári segélyszövetkezet. Alakult 1864-ben. Vezérigazgató *Kuhn* Mihály dr. Igazgató *Bien* Dávid. Forgalma: bevétel 219.475 K, kiadás 26.787 K, nyereség 192.688 K.

Központi önsegélyző-szövetkezet. Alakult 1899-ben. Az igazgatóság elnöke gróf *Somssich* Géza, vezérigazgató *Berger* Samu dr. Forgalma: bevétel 121.204 K, kiadás 9785 K, nyereség 111.419 K.

Ezeken kívül még az alábbi szövetkezetek vannak itt: *Kaposvári hitelszövetkezet*, mint az O. K. H. tagja. *Kaposvári kereskedelmi és iparbank segélyegylete* m. sz. *Somogymegyei segélyegylet* m. sz. *Czukorgyári alkalmazottak és munkások fogyasztási szövetkezete. Mezőgazdasági ipar részvénytársaságnál alkalmazottak fogyasztási szövetkezete.* Somogyvármegyei *gazdasági egyesület* védnöksége alatt álló *árúfogyasztási és terményértékesítő szövetkezet.*

Iskolák. Kaposvár bővelkedik a különféle tanintézetekben is. Van itt állami főgimnázium, közs. felső kereskedelmi iskola, közs. polgári fiú- és áll. s. közs. polgári leányiskola, hat áll. elemi iskola, róm. kath. zárdai leányiskola, siketnéma-intézet, zeneiskola, vendéglős-szakiskola, iparos- és kereskedő-inasiskola, melyeknek a történetét és ismertetését részletesebben a tanügyi fejezet tárgyalja.

Sajtó. Irodalom. Szinház. A kulturális haladás másik fontos tényezője a sajtó, a melynek az egész országban is egyik legrégibb harczosa: a „Somogy“ itt jelent és itt jelenik meg ötven év óta, noha az első nyomdát csak 1876-ban állították fel Kaposvárott. Ma már több nagy nyomda van itt, melyek a következők: *Somogyvármegye nyomda és lapkiadó r.-t.* Alakult 1905-ben 20.000 K alaptőkével, a melyet 1911-ben 100.000 koronára emeltek. Az igazgatóság elnöke *Darnay* Béla, ügyvezető igazgató *Sebők* Jenő. Technikai személyzete 10 szedő és két gépmester. Egyéb személyzet 20. Van 3 nagy gyorssajtója, 2 amerikai gyorssajtója, 2 öntő-szedőgépe, tömöntődéje és könyvkötészete. Kiadja a *Somogyvármegye* cz. pol. napilapot, melynek *Salgó* Sándor a felelős szerkesztője. Azonkívül itt készül a *Somogy* cz. hetilap, melyet *Roboz* István szerkeszt, a *Somogymegyei Vendéglősök Lapja*, a *Gazdasági Értesítő*, a *Magyar Zsinagóga* és a *Somogyi Iskolaügy.* — *Gerő Zsigmond könyvnyomdája*, melynek 7 szedője, egy gépmestere, 8 segédszemélyzete, két nagy s egy amerikai gyorssajtója és könyvkötészete van, a *Somogyi Hirlap* cz. pol. napilapot adja ki, melyet *Reéz* Pál szerkeszt. — *Szabó Lipót könyvnyomdája*, mely szintén könyvkötészettel kapcsolatos, 4 szedőt, egy gépmestert s 3 segédszemélyt foglalkoztat; van egy nagy s egy amerikai gyorssajtója és egy szedőgépe. — *Hagelmann Károly könyvnyomdája* egy szedőgépmestert és 3 segédszemélyt foglalkoztat s van két nagy s egy amerikai gyossajtója. — *Fenyvesi és Kéthelyi könyvnyomdája* két szedőt s 3 segédszemélyt foglalkoztat; van egy nagy és két amerikai gyorssajtója s könyvkötészete. Itt készül *Somogy vármegye Hivatalos Lapja.* — *Szalai Ferencz könyvnyomdája* két szedőt és két segédszemélyt foglalkoztat s van egy nagy és egy amerikai gyorssajtója és könyvkötészete. — *Polgár* és *Landler* könyvnyomdája egy gépmestert és 5 segédszemélyt foglalkoztat.

Ilyen virágzó sajtó és nyomdai viszonyok mellett az irodalmi élet azonban mégis csekély. Itt lakott ugyan *Kisfaludy* Attala és itt lakik leánya, *Szalay* Fruzina, mindketten jeles költőnők, a kik annak idején jelentős irodalmi életet teremtettek itt, azonban ma már ennek nyoma sincs. Újabban a *Somogyvármegyei Berzsenyi Irodalmi Társaság*, a mely 1904-ben alakult, tűzte ki czélul az irodalom és a Berzsenyi-kultusz ápolását, de ez kétévi részvétlenség után s pártolás hiján megszünt.

Annál nagyobb érdeklődésnek és támogatásnak örvend *a színészet*, a melynek vándorapostolai már a mult század elején ellátogattak ide, hogy a már akkor fennálló Korona-szálló nagytermében tartsanak előadásokat. Azonkívül helybeli műkedvelőtársulat is alakult, a melynek saját színpada és díszletei voltak, melyeket a vándortársulatoknak használatra átengedtek. A 60-as években a Szarvas-vendéglő kertjében színkör épült, de ezt esős időben — hiányos tetőzete miatt — nem lehetett használni. A sétatéri nagyobbszabású színkört *Somogyi* Károly, nagyváradi szinigazgató építtette és nyaranként ő tartott benne elsőrendű előadásokat. Később a pozsonyi társulatnak volt a nyári állomása, újabban pedig a soproni színikerülethez tartozik és az őszi hónapokban vannak az előadások. Az új állandó színházról már előbb megemlékeztünk.

Hivatalok. Kaposvárott, mint vármegyei székhelyen, számos hivatal székel. Így elsősorban

A Nemzeti Kaszinó.
A szinház.

Kaposvár.
A Kossuth-szobor.
A pénzügyi palota.

A Katholikus Kör.
A gyalogsági kaszárnya.

a vármegye közigazgatása, a melyet e kötet más helyén ismertetünk. Ezenkívül a következő hivatalok vannak még itt: *Főszolgabírói hivatal.* Vezetője *Svastits* Nándor dr. főszolgabíró. — *Kir. törvényszék.* Elnöke *Huszár* Aladár. — *Kir. ügyészség.* Vezetője *Révy* László dr. kir. ügyész. — *Kir. járásbíróság.* Vezetője *Korponai* Sándor dr. kir. táblai bíró. — *M kir. pénzügyigazgatóság.* Pénzügyigazgató *Orel* Géza kir. tanácsos. — *M. kir. adóhivatal.* Vezetője *Zakál* Vilmos pénztáros. — *A II. közúti kerület kir. felügyelősége.* Felügyelő *Scholz* Gyula kir. műszaki főtanácsos. — *M. kir. gazdasági felügyelőség.* Felügyelő *Brokés* Rezső. — *M. kir. iparfelügyelőség.* Felügyelő: *Kocsis* István. — *M. kir. áll. erdőhivatal.* Főnöke *Fás* Gyula főerdőtanácsos. — *M. kir. államépítészeti hivatal.* Főnöke *Dépold* Béla műszaki tanácsos. — *Kir. tanfelügyelőség.* Tanfelügyelő *Gönczi* Ferencz — *Máv. forgalmi főnökség.* Főnök *Kelemen* Ferencz főellenőr. — *Máv. állomásfőnökség.* Főnök *Kornis* József főellenőr. — *Máv. fűtőházi főnökség* Főnöke *Karkecz* Lajos gépészmérnök. — *Máv. osztálymérnökség.* Vezetője *Nikolics* Szilárd főmérnök. — *H. é. vasúti osztálymérnökség.* Vezetője *Tóth* János felügyelő. — *Máv. javítóműhely.* Vezetője *Porkoláb* Zsigmond felügyelő. — *M. kir. posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.* Vezetője *Szabó* Árpád felügyelő.

A cs. és kir. 44. gyalogezred helyben állomásozó 3. zászlóaljának a parancsnoka és *katonai állomásparancsnok Sommer* Emil alezredes. A cs. és kir. *hadkiegészítő kerület* parancsnoka *Nagy* Lajos őrnagy. A *pótkeret-zászlóalj* parancsnoka *Hackenberg* Ottó őrnagy. A m. kir. *19. honvédgyalogezred* helybeli zászlóaljának a parancsnoka *Tihanyi* József őrnagy. A m. kir. *csendőrszárny* parancsnoka *Lázár* Jenő százados.

Az egyházi hivatalok a következők: A *róm. kath.* plebániahivatal vezetője *Zimmert* József dr. prépostplebános. Káplánok: *Serék* József, *Berkenyés* István, *Antal* Lajos és *Hegedűs* Ferencz. Hitoktatók: *Gréber* Gyula és *Horváth* Ferencz. — A *ref. egyház* lelkésze *Csertán* Márton. — Az *izr. hitközség* elnöke *Vidor* Ferencz dr. Főrabbija *Herzog* Manó dr.

Kaposvár közigazgatási formájára nézve ezidőszerint rendezett tanácsú város, de már folyamatba van téve a törvényhatósági várossá leendő átalakulás. A közigazgatás élén *Kovács-Sebestény* Gyula dr. polgármester áll, míg a képviselőtestületnek 62 választott és 56 virilis tagja van. A polgármester mellett a következő tisztikar működik: I. tanácsos *Kovács* Soma polgármesterhelyettes. Főjegyző *Sipos* Géza. II. tanácsos *Nemes* István dr. III. tanácsos *Bauer* Jenő. I. o. aljegyző *Csukly* Károly. Főszámvevő *Izsák* Lajos. Számvevő *Horváth* László. Pénztáros *Szaflárszky* Andor. Ellenőr *Nagy* Pál. II. pénztáros *Szaflárszky* Lajos. Adótiszt *Sipos* Kálmán. Főmérnök *Bereczk* Sándor. A városi közművek igazgatója *Möhler* János. Főügyész *Kovács* József dr. Tiszti főorvos *Weisz* Albert dr. Tisztiorvosok *Török* Lajos dr. és *Ungár* Géza dr. Állatorvos *Kádár* Károly. Végrehajtók *Reinhardt* Kálmán, *Horváth* József, *Trabalka* Imre és *Vicze* László. Közigazgatási iktató *Oszlányi* Elemér. Árvaszéki iktató és kiadó *Ladányi* Henrik. Közgyám *Madarász* Andor. Községbíró *Nemes* István dr. Közigazgatás.

A rendőrség vezetője *Stetz* László dr. rendőrfőkapitány. Mellette van még *Rigó* József rendőrkapitány, *Krausz* Ödön fogalmazó. Ezenkívül még a következő személyzet látja el a város rendészeti ügyeit: Rendőrbiztosok *Hady* István és *Sipos* János, czímzetes rendőrbiztos *Makher* András, rendőrségi iktató *Szigethy* Imre, útmester *Strakovits* István, járlatkezelő *Bödör* József.

A tűzrendészetet a *Kaposvári Önkéntes Tűzoltó- és Mentő-Egyesület* látja el, a mely 1878-ban alakult. Tagjainak száma 82, díszparancsnoka *Szabados* Imre, a ki egyben vármegyei tűzrendészeti felügyelő is, parancsnoka *Wehofszky* Béla. 1912-ben alakult a *Kaposvár-Donnervárosi Önkéntes Tűzoltótestület*, melynek parancsnoka sziutén Wehofszky Béla. Tagszáma 125, azonban most van feloszlóban.

A társadalmi élet fejlettségét bizonyítja az a számos egyesület, a mely Kaposvárott működik s ezek némelyike szép multra tekinthet vissza. A társadalmi és politikai egyesületek a következők: *Kaposvári Nemzeti Casino.* Alakult 1838-ban, 1878-ban újjáalakult. Tagszám 185. Elnöke *Makfalvay* Géza. *Kaposvári Hivatalnokok Társasköre.* Alakult 1896-ban. Tagszám 175. Elnöke *Papp* Kálmán. *Kaposvári Kath. Kör.* Alakult 1904-ben. Tagszám 485. Elnöke gróf *Somssich* Béla. *Donnervárosi Polgári Kör.* Alakult 1909-ben. Tagszám 151. *Kaposvári Függetlenségi és 48-as Kör.* Alakult 1905-ben. Tagszám 140. Elnöke *Hegyi* Árpád dr. *Kaposvári Demokrata Kör.* Alakult 1911-ben. Tagszám 120. Elnöke *Kertész* Béla. Egyesületek.

Széchenyi Társaskör. Alakult 1912-ben. Tagszám 150. *Postaaltisztek és szolgák Egyesülete.* Díszelnök *Szabó* Árpád, elnök *Bacsa* Gyula.

Kulturális egyesületek: *Kaposvári Szabad-Lyceum-Egyesület.* Alakult 1901. Tagszám 95. Elnöke *Makfalvay* Géza. *Somogyvármegyei Közművelődési Egyesület.* Elnöke *Makfalvay* Géza. *Somogy vármegyei Múzeum-Egyesület.* Elnöke gróf *Somssich* Géza. *Országos Magyar Iparművészeti Társulat* kaposvári helyi választmánya. Elnöke *Kacskovics* Lajos. *Kaposvári Szépítő Egyesület.* Alakult 1912. Tagszám 189.

Zene- és dalegyesületek: *Kaposvári Zenekedvelők Egyesülete.* Alakult 1903. Tagszám 285. Elnöke ifj. Saárdi *Somssich* Andor. *Kaposvári Postás Énekkar.* Karmester *Malik* Mátyás. *Atletikai Club Dalárdája.* Karnagy *Juhász* Imre. *Vasúti Dalkör.* Alakult 1904. Tagszám 198. Elnöki állás üresedésben. *Munkás Dalárda.* Karmester *Juhász* Imre.

A jótékonyságot a következő egyesületek gyakorolják: *Mária Valéria Árvaházi Egylet.* Alakult 1880. Tagszám 87. Elnöke *Szigethy* Gyula Jánosné. *Kaposvári Jótékony Nőegylet.* Díszelnök őrgróf *Pallavicini* Edéné, elnök özv. dr. *Polányi* Lajosné. *Kaposvári Izr. Jótékony Nőegylet.* Elnöke *Kunfy* Adolfné. *Szegény Tanulókat Fölruházó Egyesület.* Védnökei *Makfalvay* Géza és *Márffy* Emil, elnöke *Kovács-Sebestény* Gyula. *Izr. Krajczáregylet.* Elnöke *Herzog* Manó dr. *Vörös Kereszt-Eygesület.* Elnökök *Makfalvay* Géza és özv. *Pogány* Józsefné. Alelnökök *Kovács-Sebestény* Gyula dr., *Vidor* Ferencz és dr. *Krammer* Józsefné. *Erzsébet-Egyesület.* Fővédnökök *Makfalvay* Géza és gróf *Zichy* Béla. Díszelnök *Kacskovics* Lajos. Tiszteletbeli elnökök *Kovács-Sebestény* Gyula, *Márffy* Emil, *Morlin* Emil dr. és *Zimmert* József dr. Elnökök *Gönczi* Ferencz és *Kovács-Sebestény* Gyula dr. *Somogyvármegyei Tüdővész Ellen Védekező Egyesület.* Elnökök *Makfalvay* Géza és gróf *Festetich* Pálné. *A tüdőbetegek rendelő- és segélyző-intézete* államsegélylyel működik. Vezetőorvos *Csurgó* Jenő dr.

Sportegyesületek: *Kaposvári Korcsolyázóegyesület.* Alakult 1899. Tagszám 190. Elnöke Vizeki *Tallián* Gyula. *Kaposvári Athletikai Club.* Alakult 1903. Tagszám 190. Elnöke *Bertalan* Zsigmond dr. *Kaposvári Testgyakorlók Köre.* Alakult 1906. Tagszám 41. Elnöke *Márffy* Emil. *Kaposvári Kerékpárosok Egyesülete.* Alakult 1910. Tagszám 10. Elnöke *Lengyák* György. *Kaposvári Testvériség Sportegyesület.* Alakult 1911. Tagszám 180. Elnöke *Bien* Dávid. *Természetbarátok Turistaegylete* kaposvári csoportja. Alakult 1912. Tagszám 50.

Vármegyei, sőt általánosabb jellegű egyesületek, melyeknek székhelye azonban Kaposvár, szintén vannak itt és ezek a következők: *Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület.* Elnöke gróf *Hoyos* Miksa. Tiszteletbeli elnöke gróf *Somssich* Andor. *Somogyvármegyei Jegyzői Egylet.* Elnöke *Györkös* Ferencz. *Somogymegyei Általános Tanítóegyesület.* Elnöke *Lengyel* István. *Dunántúli Pénzintézeti Tisztviselők Egyesülete.* Elnöke *Markovits* Gyula. *Somogymegyei Hitelszövetkezetek Szövetsége,* mint az O. K. H. képviselősége. Alakult 1908. Elnöke őrgróf *Pallavicini* Ede. Tiszteletbeli elnöke *Somssich* Andor. *Somogymegyei Kisgazdák Egyesülete.* Elnöke *Szabó* István orsz. képv. *Baranya-Somogy-Tolnamegyei Erdészeti és Vadászati Egyesület.* Elnöke gróf *Széchenyi* Bertalan. *Országos Orvosszövetség* somogymegyei fiókja. Elnöke *Szaplonczay* Manó dr. *Vármegyei Tűzoltó-Szövetség.* Védnökök *Makfalvay* Géza és *Kacskovics* Lajos. Tiszteletbeli elnök *Plachner* Sándor. Elnök *Reményi* Samu. *Somogyvármegyei szocziáldemokrata párt.* Elnöke *Zónig* István.

Források: Karácsonyi János dr.: Magyar Nemzetségek. — Csánki Dezső dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. — Németh József: Szigetvár története. — Velics — Kammerer: Török defterek. — Millenniumi Történet VII. köt. — Acsádi Ignácz: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. — Bergel József dr.: Kaposvár 40 év óta 1877. — Thirring Gusztáv dr.: A magyar városok statisztikai évkönyve. — Pénzügyi Compass 1912—1913. — A központi statisztikai hivatal közleményei. — A helyszínén gyűjtött adatok.

SOMOGY VÁRMEGYE NÉPE.

Hogy mily elemekből alakult Somogy vármegyének mai, a legeredetibb magyar nemzeti sajátságokat megőrzött népessége, arról a monográfia történeti részében van bővebben szó. Az erre vonatkozó nyelvi adatok egyik legfeltünőbb körülménye, hogy Somogy népe nagyobb részének nyelve, az alföldi nyelvjárással egyezőn, az ú. n. „ö-ző“ (könyér, övött) nyelvjárás körébe tartozik, a mely nyelvjárást beszélik mindenütt ott, a hol a legtöbb eredetiséget és legtöbb faji sajátságot őrizték meg. A somogyi nép elem.

A honfoglaló magyarok tudvalevőleg a Duna és Tisza vonalától délre, főleg az Alföldön foglaltak helyet s onnan terjeszkedtek délnyugat és kelet felé. A délnyugati terjeszkedés Baranyát, Somogyot és a Dráva vidékét ejtette útba s átterjedt Szlavóniába: a régi Valkó és Szerém-megyék (Kőrös, Belovár, Verőcze) területére is, mint ezt a négy szlavóniai magyar helység nyelve még ma is bizonyítja. Ezen a nagy területen foglalt helyet az igazi magyarság a maga ő-ző nyelvjárásával és ennek az ősmagyarságnak, mely keleten a székelységig terjedt, elég tisztán megmaradt származéka a délsomogyi magyarság is.

Somogy népének egy másik része: az éjszaksomogyi, már nem ily tiszta eredeti faj. A Dunántúl legnagyobb részében ugyanis nagyszámú szlovén lakosságot találtak a honfoglalók, a kik azután megmagyarosodtak. E szlovénok beolvadásával keletkezhettek azok a fajbeli eltérések, melyek Délsomogy népét az éjszaki Somogy népétől megkülönböztetik, mely két faj első elhelyezkedésének határait is megtaláljuk még a nyelvjárások mai helyzetében.

Ezt az éles különbséget Somogy déli és éjszaki magyarsága között minden kutató csakhamar észrevette. Legélénkebben kiemeli a különbséget — bár még csak saját általános tapasztalata alapján — *Baksay* Sándor az „Osztrák-magyar monarchiá“-ban, a hol a somogyi nép jellemzésére a többek között ezt mondja: „nem oly szálas, mint a jász vagy kun, nem oly zömök és izmos, mint a kecskeméti, de idegei, mint a szíj, hajlékonysága, mint a vessző, mozgása, járása gyors. *Belső-Somogyban* (a dombóvár—kaposvári vasút és a kanizsai klinkertől délre) ilyen a nép. *Külső-Somogyban* megtermettebb, csontosabb, vállasabb, teltebb izomzatú, de nyugodtabb és kényelmesebb is. Az arczszín szőkés, míg a Dráva felé barna; *fent* selymesebbek, posztósabbak az emberek s a nők kedvelik a tarkát, a színest; *lent* egyszerűbbek s az öltözködés alapszíne a maguk szőttefonta fehér (ez a gyász is)“.

Már tudományos kutatások alapján konstatálja ezt a különbséget Somogy népének legalaposabb ismerője, *Vikár* Béla, a következő soraiban: „Hetes, Juta, Bodrog és a Kaposvárhoz közelebbre eső, valamint a kapos-balparti községek, aránylag a többinél, t. i. Csökölynél és a zseliczi falvaknál, csekélyebb mértékben őrizték meg eredeti kultúrájuk és etnográfiai jellemük vonásait; továbbá *e két terület néprajza eredetileg teljesen külömböző volt* és ezen eredeti külömbözés nyomai köztük ma is kimutathatók, pl. nyelvjárásuk, bár hangtanilag szorosan összefügg, a szókincs és a mondatszerkezet tekintetében feltünő eltéréseket mutat; így az éjszaknyugati részen — és a hozzászámított többi pontokon — az összes etnográfiai viszonyok (valamint nyelvtényezők is) erősebb német és éjszaki szláv befolyásra vallanak, míg a Zseliczség és a vele tőszomszédos Csököly nagyobbfokú délszláv (horvát-magyar) vegyülésnek világos nyomait tünteti fel olyannyira, hogy a külömböző keveredés mindkét részről a népesség fizikai típusában és pszihikai jellemvonásában is kifejezésre jut.“

Körülbelül hasonló eredményre jut *Balassa* József is, a ki azonban még pontosabban és tudományosabb alapon jelöli meg a nyelvi különbséget Somogy

különböző eredetű népessége között „A magyar nyelvjárások eredete“ czímű alapvető munkájában.

Mindezekből tehát megállapítható, hogy Somogy magyarsága kétféle eredetű s éppen ezért kétféle etnográfiai típushoz is tartozik. A déli rész az eredetibb, az aránylag tisztább magyar faj, az éjszaki a vegyültebb és aránylag átalakultabb. E két típus sokban egymástól különböző sajátságokat tüntet fel, melyekre etnográfiai ismertetésük minden részletében tekintettel kell lennünk.

A mily könnyű azonban még nem éppen beható külső érintkezés útján is a somogyi magyarság e két típusát felismerni, éppen olyan nehéz, sőt lehetetlen megvonni a határt, mely a kettőt egymástól elválasztja. Baksay — mint láttuk — egyszerűen a dombóvár—kaposvári vasútvonalat és a kaposvár—kanizsai országutat veszi határvonalul és az egyiket (követve a református egyház közigazgatási alapon álló elnevezését) Belső-Somogynak, a másikat Külső-Somogynak nevezi. Ez az elválasztás nyilván csakis az egyházi életből megszokott, kényelmes osztályozáson alapszik. Már valamivel pontosabb Balassa I. elválasztása (A magyar nyelvjárások osztályozása 39. l.), kinek megállapítása szerint „az alsó-dunántúli nyelvjárás választóvonala kiindul Somogy és Zala határán, körülbelül Nemesvid és Marczali között, s Kaposvárt délre hagyva, a Mecsek felé tart“. Ez tehát a déli néptípusnak jóval nagyobb területet jelöl ki. — Végül érdekes még megemlítenünk, hogy ott, a hol Zala határán (a Dráva táján) a dunántúli és alföldi nyelvjárásterület ma érintkezik, ott találta meg *Sebestyén* Gyula a régi határjelző gyepüket (Etnográfia VIII. 241. l.), melyek az ő kutatásai szerint a határokon hadászati szempontból elhelyezett „székelyek“-nek végállomásait jelezték. Hogy miféle változásoknak volt ez a törzslakosság a századok folyamán kitéve és hogy mily régibb és újabb települők hagyták itt nyomaikat, vagy olvadtak bele a magyarságba, azt a községek története és az általános történeti rész a megfelelő helyen megmondja.

Nyelvhatárok és nemzetiségi viszonyok.

Legeredetibb *magyar* helyek Somogyban, délen: Lábod, Istvándi, Kálmáncsa, Visonta, Csököly, Csurgó, Balhás.

Éjszakon: Vörs, Keresztúr, Kéthely, Kőröshegy, Kiliti, Ádánd.

Középütt: Szill, Büssü, Gölle, Attala, Nemesdéd, Segesd.

Német hatást mutatnak: Szulok, Hárságy, Bőszénfa, Döröcske, Ecseny, Bonnya, Kissomodor, Kisbőszén, Németszomajom, Mike, Böhönye stb.

Szláv hatást: Lengyeltóti, Buzsák, Táska, Szigetvár, Tarany stb.

Horvát hatást: Babócsa, Tótújfalu, Drávaszentmárton, Bolhó, Drávakeresztúr, Révfalu, Bélavár, Vízvár stb.

Vend nyomokat mutat: Tarany, Iharos.

Az egyes járásokban a nemzetiségi viszonyok következőképen alakulnak:

A *csurgói* járásban mind a 29 község magyar. Számbavehető horvát kisebbség van 5 helységben (Berzencze, Liszó, Bagolasáncz, Iharos és Zákány), kevés vend van Iharosban. — *Megmagyarosodott* az elmúlt 50 év alatt 2 (Zákány és Belezna).

A *barcsi* járásban 28 község közül magyar többség van 19-ben, horvát 8-ban (Potony, Tótújfalu, Aracs, Bolhó, Babócsa, Lakócsa, Szentborbás, Drávaszentmárton), német 1-ben (Szulok). — *Elhorvátosodott* (szerbből) 4 (Tótújfalu, Lakócsa, Drávaszentmárton, Szentborbás), *magyarból* 2 (Babócsa, Bolhó).

A *nagyatádi* járásban 30 község közül magyar 27, horvát 3 (Bélavár, Heresznye, Vízvár), vend kisebbség van 1-ben (Tarany). — *Megmagyarosodott* az utóbbi félszázad folyamán (horvátból) 4 (Nagyatád, Henész, Bodvicza, Agarév).

A *szigetvári* járásban 44 község közül magyar 33, német 8 (Nagyhárságy, Boldogasszonyfa, Almamellék, Szt.-László, Tótkeresztúr, Szulimán, Németújfalu, Teklafalva), horvát 3 (Drávakeresztúr, Sztára, Révfalu). Ezenkívül nagy német kisebbsége van 4-nek (Bécz, Magyarlukafa, Németlad, Endrőcz). — *Megmagyarosodott* az utóbbi félszázadban (szerbből) 1 (Mozsgó); *elhorvátosodott* (szerbből) 1 (Drávakeresztúr), németből 1 (Sztára), magyarból 1 (Révfalu); *elnémetesedett* magyarból 3 (Nagyhárságy, Tótkeresztúr, Szulimán), szerbből 1 (Almamellék).

A *kaposvári* járásban 50 község közül magyar 46, német 4 (Szomajom, Homok, Kercseliget, Bőszénfa), nagy német kisebbség van 3-ban (Kisberki, Szabadi, Simonfa).— *Megmagyarosodott* 2 (Hajmás, Gálosfa); *elnémetesedett* 2 (Szomajom, Homok).

A *marczali* járásban 38 község közül magyar 37, német 1 (Bize), nagy német kisebbsége van 1-nek (Mesztegnyő). — *Elnémetesedett* 1 (Bize).

A *lengyeltóti* járásban mind a 28 község magyar. — *Megmagyarosodott* tótból 3 (Tótszentpál, Táska, Öreglak).

Az *igali* járásban 34 község közül magyar 27, német 7 (Bonnya, Szorosad, Sztára, Miklósi, Döröcske, Gadács, Ecseny); nagy német kisebbség van 6 helyen (Somodor, Zimány, Büssű, Szill, Ráksi, Polány). — *Elnémetesedett* 3 (Bonnya, Szorosad, Miklósi).

A *tabi* járásban mind a 31 község magyar. Nagy német kisebbség van 2-ben (Pusztaszemes és Zics); csekélyebb német kisebbség van 6-ban (Ádánd, Bábony, Nágocs, Tab, Kereki, Kötcse).

Egész *Somogy vármegyében* van tehát összesen 312 község, melyek közül magyar 277, német 21, horvát 14. Ezenkívül számbavehető horvát kisebbség van 5 községben, számbavehető német kisebbség van 20 helyen és kevés vend 2 helyen.

A magyarság egy tömegben lakik. A 14 horvát község két csoportban húzódik a Dráva mentén a szlavóniai horvátság átnyúló határszéle gyanánt. A 21 német helység közül 7 a baranyai sváb telep nyúlványa az Almás mellékén, a többi 14 pedig szétszórt szigetségeket alkot a megye belsejében.

Az utóbbi félszázad alatt összesen *megmagyarosodott* 12 község (horvátból 6, németből 2, tótból 3, szerbből 1), *elnémetesedett* 7 (magyarból 6, szerbből 1), *elhorvátosodott* 9 (szerbből 5, magyarból 3, németből 1). A *magyar* faj nyert 12-t, vesztett 9-et; a *német* nyert 7-et, vesztett 3-at; a *horvát* nyert 9-et, vesztett 6-ot; a *szerb* teljesen kiveszett és a *vendnek* csak két helyen van nyoma.

A lakosság szaporodását az utóbbi évtizedekben két társadalmi veszedelem nagy mértékben hátráltatja: az *egygyermekrendszer*, mely a 70-es években a Sárközből terjedt el s különösen a legmagyarabb református községekben pusztít, továbbá a *kivándorlás*.

Somogyban háromféle néptípust különböztethetünk meg: tiszta magyart a vármegye legnagyobb részében, németet a Zseliczségben és egyes kisebb szigeteken, továbbá a szlávot a Dráva mentén és Lengyeltóti környékén. Azonban — miként már fennebb említettük — a magyar faj is két részre oszlik: a délsomogyi és a balatonmenti fajtára. A Balaton táján a férfiakat erős csontalkotás, gömbölyű, telt arcz, izmos tagok, gesztenye haj, a nőket ezenkívül vállas, melles termet jellemzik; a Rinya völgyében (nagyatádi járás) inkább a szőkés, vörösbe átmenő haj és gyengébb izomrendszer a jellemző; Kaposvár vidékén Szenna, Bajom, Csoknya, Hetes, Szt.-Benedek lakói — bár magyarul beszélnek — testalkatban különböznek a többi magyar típusúaktól: gyengébbek, szűkmellűek és szegény izmúak. Általában Külső-Somogyban a nép megtermettebb, csontosabb, vállasabb, teltebb izomzatú, de nyugodtabb és kényelmesebb, ellenben Belső-Somogyban nem oly szálas és izmos, de idegei hajlékonyabbak, járásuk, mozgásuk gyors; szilajabbak, bátrabbak, egyszerűbbek, az emberek. A Balaton mentén kivételt alkot Somogytúr és Látrány református népe, mely nyelvjárás, testalkat és szokások tekintetében a többi partmenti falvak lakosaitól elüt és inkább a belsősomogyi fajhoz hasonlít. Testalkat, jellem.

A hajviseletnek egy különös maradványa az ú. n. csimbókviselet, mely már alig található. A csimbók a férfi hosszúra növesztett hajának a fejbúbon és le a tarkó közepén való kettéosztása, mind a két fül előtt három ágra fonva és csomós bokrétába kötve.

A *szláv* típus Szigetvár környékén (szerb maradvány) és a Dráva táján (horvát): szálas, erős, munkabíró, Lengyeltóti és Buzsák táján (tót) apró, gyenge.

A *németek* közül az ecsenyiek, bonnyaiak, zselicziek lassúak, hosszú, vékony lábszárúak, szűkmellűek — a mikeiek, szulokiak zömökök, erősek és elevenek — a mocsoládiak és kötcseiek a magyarral már elvegyültek s nem is sejtjük bennük a németet.

A somogyi nép a felekezeti és nemzetiségi megkülönböztetés mellett még bizonyos társadalmi osztálybeli megkülönböztetést is tesz egyes tagjai között. — A nép saját társadalmát, földbirtok és vagyonosság szerint osztályozza. Kasztrendszer.

Első helyen vannak a *telkes polgárok*, a kik legalább egy negyed teleknél nagyobb mennyiségű földbirtok tulajdonosai. — A kinek csak egy negyed telek birtoka van; az *fertályos polgár*. — A kinek háza és 1—2 hold földje vagy szőlőbirtoka van, az *házas zsellér*. — A kinek háza nincs, de 1—2 hold földje van: az *házatlan zsellér*. A két utóbbiak egyúttal napszámosok is. — *Napszámos* azonban igazi értelemben az, a kinek se háza, se földje nincs. — Ezek után következnek a cselédek, a kik földesurakhoz, telkes polgárokhoz vagy egyéb munkaadókhoz elszegődtek. — A községbeli népség között kiváltságos osztály a *mesterembereké*. A mesterember magát feljebbvalónak tartja a polgárnál, a kit *paraszt*-nak

nevez és lenéz, pedig gyakran elmegy a paraszthoz nyáron aratónak. A telkes polgár lenézi a mesterembert és magánál alantabbrangúnak tartja, de azt eltűri — régi szokás —, hogy a mesterember a templomban mindig előbbre ül a polgárnál. Az első pad az úrihölgyeké, a második a mesterembereké. Ez a kasztrendszer, ily mereven, csak a külső-somogyi községekben van meg. Minél inkább délre haladunk, annál demokratikusabb a nép felfogása.

Ruházat. A népviselet, mely még néhány évtizeddel előbb az országban eredetiségével a legelső helyen állott, ma már rohamosan elveszti ezt a jellegét és a városi polgárok ruházatához idomul. Ma már vajmi ritka ruhadarabok: a szűr, a pruszlik és a dolmány. Férfiak és nők egyaránt az általános divathoz kezdenek alkalmazkodni. Még legtöbb eredetiséget őriztek meg a belsősomogyi református községek. Ezek között is konzervativ szellemben első helyen áll *Csököly*. Itt láthatni még — de itt is csak elvétve — a széleskalapú vagy rézgombos fehérdolmányú „pógárokat“ és a felszedéses csipkéjű főkötős és díszesen kivarrott fejszorítós asszonyokat. A ruházatban sok eredetiséget megőrzött a lengyeltóti járásbeli tót községek népe is (mint Buzsák, Tótszentpál, Varjaskér), mely különösen a női viseletben festői.

A tehetős férfiak ezelőtt fehér szűrposztó-ruhát hordtak, Nemesdéd, Szakácsi és a Balaton táján kék posztóval czifrázva; alatta fehér gombokkal díszített sötétkék nadrágot, posztódolmányt viseltek; ugyanilyen volt az igali, karádi tehetős pógárok viselete, csakhogy ezek a szűr ujját nem varratták be, hanem felöltve hordták és rövid útra menve is vászon- vagy szőrtarisznyát vittek magukkal. Legtöbb vidéken a szűr czifrázására kék helyett vörös posztót használtak, sőt néha még selyemmel is kihímezték.

A legjellegzetesebb férfifelöltők különben a bunda, a ködmen (ezt nők is hordták), a bekecs, a suba, a guba és a szűr, melyeknek készítésével a szűcsök és szűrszabók foglalkoztak.

A régi szűcsiparnak Somogyban találjuk legszebb termékeit. Legközönségesebb volt a bunda, mely abban különbözik a subától, hogy rövidebb és ujja is van. A suba ellenben bokáig ér és ujjatlan, kívül bőr, belül szőr. Hidegben hosszú szőrrel bélelt részét befelé fordították, melegben vagy esőben pedig szőrös felét fordították kívülre. Ezt a subát ma már csak a pásztorgunyhókban, a juhászok fekvőhelyén találhatjuk. Volt ú. n. kissuba is, a mely éppen olyan volt mint a nagy, csakhogy czombig ért. A suba felső része a subatányér, alsó részén csipkézett sávra varrva, hátul egy eredeti alakjában meghagyott báránybőr lóg le. Ma már alig egy-két ember visel ilyen ruhát.

A szűcsmunkák közül legtöbb fönnmaradt terméke van Somogyban a ködmennek, ellenben a bekecs, mely ehhez hasonló, csakhogy valamivel hosszabb, már nagyon ritka. A ködment másképp kisbundának is nevezték s férfiak és nők egyaránt viselték. A bundától és subától abban különbözik a ködmön, hogy szorosan a testhez simul. Juhbőrből készült, ujján és nyakán birkaprémmel. Most már csak a női ködmeneket díszítik, régebben a férfiködmönöknek is voltak művészi czifrázatai.

A ködmenek díszítésénél három változatot különböztethetünk meg. Legrégibb a bőrkivarrásos díszítés, a mikor a szűcs leginkább piros szattyánbőrből virágokat, csipkéket nyírbált ki ollóval, melyeket azután széleiken rávarrt a ködmenre. Ezek a czifra minták a szűcsnek a fejében voltak, nem kellett őket előrajzolni.

Második változata a ködmen-díszítésnek az, melyben a bőrkivarrás a hímzéssel társul. Ez átmenetül szolgál a tiszta hímzéses czifrához. Némelyiken nagyon kevés a hímzés, csak a tulipánbimbók vagy a levélerezetek vannak selyemmel kivarrva.

A harmadik díszítő-változat a tiszta hímzés. Ez mutatja a legnagyobb változatosságot. A hímzés tisztán színes pamukkal történik. A virágok formája és száma attól függ, hogy ki a megrendelő: nő-e vagy férfi, fiatal-e vagy idősebb, gazdag-e vagy kevésbbé jómódú és hogy mely községbe való, mert minden vidéknek megvan a maga ízlése és a szűcsök ehhez alkalmazkodnak. Ezek a tisztán kivarrott ködmenek újabb eredetűek voltak és legmesszebb elterjedtek. Nemcsak Csököly, Nagykorpád, Kisbajom, Nagyatád körül viselték, hanem még Berzencze horvátjai is, a kik valószínűleg a nagyatádi vásárokon ismerkedtek meg velök és kedvelték meg őket. A ködmenek díszei főleg a hátsó részre jutottak, de ezenkívül a szűcsök még az elejét, oldalát és az ujjait is feldíszítették. Legkedveltebb szín a piros,

emellett azonban zöld, fehér, kékes és más színárnyalatok is szerepelnek a legtarkább vegyületben.

A bőrfelöltőket később, midőn a posztógyártás fellendülésével a posztószövet általánosabbá lett, a *szűr,* a mi különben is kedvelt ősi viselete volt a magyarnak, lassanként kiszorította. A szűrt az ú. n. „szűrszabó"-k (sajátlagos magyar iparág) állati szőrökből csapott nemezposztóból készítették. A szűr bokáig ért, a vállra akasztották. Sokszor nem is volt ujja, vagy csak rövid ujja, melynek fenekét bevarrták (fenekesujjú szűr). Erről mondja a nóta, hogy: „Be van az én szűröm ujja kötve | Kis angyalom, ne kotorássz benne!" A szűrt rendesen két hosszú, összecsatolható, czifra szíjszalag díszíti, a mely a vállon sárgaréz-csattról lóg alá. Ma már csak a juhászszámadók hordanak szűrt. Előfordul még főleg: Kazsokon, Törökkoppányban, Kapolyon, Kutason, Csökölyben, Rinyakovácsiban, Alsósegesden, Szörényen, Markóczon, Erdőcsokonyán, Potonyon, Istvándiban, Visontán, Hedrehelyen stb. De a legtöbb helyt már minden dísz nélkül. A czifra szűr, melynek díszítései a ködmenével egyezők, ma már ritka dolog. Szűrszabó is csak három van Somogyban: Karádon, Szigetvárott és Kaposváron. Ezek is uraságok számára dolgoznak, a kik parádés kocsisaik számára készíttetnek czifra szűrt. Ezek azonban nem oly színpompásak, mint a régi szűrök.

Egyéb férfiruhadarabokról kevés a mondanivalónk. Megemlíthetjük még a lájblit vagy mellest, melyet hátul kötnek be. Elől nagy gombok és csíkos, piros színű virágdísz. A lájbli szövetből vagy bőrből készült. Erre húzták a „levest" vagy kisebb felsőkabátot.

A nyári férfiviselet legfontosabb része: a bő gatya, melyet gondosan ránczokba igazítanak (rödős gatya). Ez az asszonyok szombat délutáni foglalkozásai közé tartozik.

A lábbeliek sorában még mindig a csizma (sima vagy ránczos) az uralkodó; aratáskor bocskort, házimunkában papucsot hordanak; a német anyanyelvűek faczipőt, „klumpát" viselnek, a mit már a magyarok is átvettek és sok helyt télen faczipőben járnak.

A *női viseletben* is sok eredetiséget találunk. Ez különben e vármegyében a legváltozatosabb. Régebben természetesen e viselet még sokkal eredetibb volt. Egy félszázad előtti leírás így jellemzi az akkori somogyi viseletet:

„A leányok hétköznap lesimítva, hátul összekötve, befonva hordják hajukat, de vasárnap pántlikával ékesítve, pártát tesznek. Lábuk hétköznap meztelen, de ünnepen magassarkú fekete, piros vagy sárga csizmát, czipőt és ez alatt kék harisnyát viselnek. Néhol télen is könyökig érő ingben, meztelen karral, vállal, fűzött derékkal, tarka szoknyában, fehér kötényнyel, összetett kezüket nagyobbacska kendővel takarva mennek templomba. — Másutt (főkép a Dráva felé, B.-Somogyban) hosszú ingben, mely elől hasítva, a mellkas aljáig csak galanddal van összekötve, hogy emlőjüket látni lehessen, hátul sok ránczba szedve, színes vagy színetlen köténynyel a derékon járnak s hajukat felfodrozva hordják. — Az asszonyok hétköznap fehér vagy tarka kendővel, de ünnepen a nagy fehér kendőt szorgalmasan összeillegetve, a homlok felett előre szélesen pupositva, csak pongyolán használják. A Dráva szélén shawlforma önmaguk szőtte kendőt is hordanak; menyecskék fején fejkötő (kápli) fekete selyemkendővel körülkötve, melyről szalagok csüngnek. — A gazdagoknak *mentéjük* is van, sötétkék vagy zöld posztóból, prémmel és gombokkal; vállukon *kaczamájka.* Az ifjabbakon *rékli,* lehajtott kerek gallérral, elől gombok vagy csatt".

Ma már ez a viselet fokozatosan az általános divatnak adott helyet. Legtöbb eredetiséget őrzött meg e tekintetben is *Csököly* és környéke. Itt az asszonyoknak leginkább a fejviseletük különös. Fejükön ú. n. *fejszorítót* viselnek. Ez kerek papírból készült, külső része vászonnal van bevonva, legtöbbször fekete, de lehet más színű is, az öregeké és gyászolóké fehér. A fej tetején hordják, kissé előcsusztatva a homlokra. Hátul a hajkontyra van erősítve; itt lóg le az ú. n. „lóggó", egy kifeszített selyemkendő, ehhez tűzik a pántlikát vagy „fízőt", mely a nyakba kétoldalt lóg le.

Másik érdekes ruhadarab: a *férevető.* Ez egy másfél méter hosszú és 76 czentiméter széles fehér vászon, melyet a fejükön vetnek keresztül; ez a vállon át, a derékon alul ér, elől a mellükön a kezükkel fogják össze, néha úgy, hogy csak a szemük látszik ki. Úgy látszik, hogy ez a viselet, úgyszintén a fehérszínnel való gyászolás is, még a török idők hatása.

Ruházatuk főékessége: a *puruszli* vagy *lájbli,* mely díszes kapcsokkal van

ellátva. Felsőkabát vagy felsőruha: a *tyukli* vagy *rétli*. Alsószoknyájuk: a kis *péntő*. Rendesen 5—6 alsószoknyát is felvesznek. A felsőszoknyára jő vasárnap a selyem *elékötő*, nyakukra a *mízli* (három ujjnyi hímzett gyolcs), erre pedig a gyöngysor. Egyedüli ékszerük: a *figgő*. Télen még mindezt kiegészíti a meleg *ködmen*.

A lányok „fészorétó“ nélkül járnak, de leeresztett hajukba pántlikát (tilánglét) fonnak. Ettől a tipikus csökölyi viselettől azonban a legkülönbözőbb eltérések tapasztalhatók a megye különböző részeiben.

A női ruhadarabok elnevezései: konty (selyem virágokból hátul 30 cm-nyire lelógó tenyérnyi széles selyemszalagok), *takarétó* (a fejről alálógó fátyolszerű dísz), *bikla* (alsószoknya), *farbikla*, *kisbikla*, *péntöl*, *leves* (kabát), *pruszlik*, *bájkó* (vastag kabát), *öpike* (nem testhezálló rékli), *rétli*, *májkó* (télikabát), *tutyi*, *klumpa*.

Néprajzi tekintetben legérdekesebb a női ruházat azon része, melyet otthon készítenek. Mentől módosabb a menyasszony, annál több a vászna. Csökölyben még ma is szokás, hogy a menyasszony a vőlegénynek húsz-huszonöt pár gatyát varr. Darány, Udvarhely, Visonta, Csokonya községekben két-háromszáz rőf síma vásznat visz a menyasszony a házhoz, hímes vásznon kívül.

A szőtteseknél még tartósabbak a somogyi népies *hímzések*. Leginkább el volt ez terjedve a Balatonvidék négy községében, ú. m. Tótszentpálon, Varjaskéren, Buzsákon és Táska községben. Főként a női ingek, a vánkoshéjak és a halotti lepedők voltak a legpompásabb színes díszítésekkel ellátva. Az uralkodó szín itt is piros és kék, de a zöld és sárga is elég sűrűn fordul elő. Az ingvállak hímzésében kétféle típust találhatunk. Az egyik csak a külső részt díszíti fölülről lefelé, a másik az ingujjat körülövezi. Az ingujj vége széles csipkével van díszítve, a mely csipkék szintén az odavaló asszonyok kézimunkái. A körülfutó hímzés sokféle változatban fordul elő, egyes változatai hasonlítanak a kalotaszegi varrottashoz. Hasonló dús díszítéssel látják el a vánkoshéjakat.

Délsomogyban sokkal egyszerűbb, de elég ízléses munkákat találunk. Törökkoppányban és vidékén ma is szokásos a fehérnemű díszítésének tiszta ősmagyar módja: a *fehérvarrás*. Szoknyát, fejkendőt, átkötő-kendőt díszítenek vele. Ma már csak a legény-ingek elején és kézelőjén szokásos ez a fehérvarrás. Újabban a zsebkendőket szeretik *színes hímzéssel* díszíteni. Olykor ők maguk „ír“-ják a mintát is. Végül még a *halotti lepedők*-ről kell megemlékeznünk, a milyet majdnem minden házban találni. A lepedő vastag vászonból készült, egyik szélébe csipkével szegélyzett egy-két araszos díszítés van varrva. Ezt néha a lepedőbe hímezik. A szőttes mintával való díszítés is gyakori. A halotti lepedőt haláleset alkalmával a hidegágyra terítik, úgy hogy a csipke a tetem lábánál lóg le. A halotti lepedőknél néha a szalagos dísz is előfordul, a mi szláv hatásnak látszik.

Az építkezés. A házak, melyeknek építésében mindinkább elhagyogatják a régi szokást, kivétel nélkül mind véggel néznek az utczára, melytől kis virágos előkert választja el őket, a ház előtt léczes, az udvar előtt deszka- vagy vályogkerítés, a ház bejáratánál kis leveles kapu, az udvarra pedig nagyrészt egy-szárnyú nagy kapu, léczből vagy deszkából. A kapu előtt pad és akáczfák. Ez a somogyi ház általános képe.

A régebbi építésmód szerint az alapzatot négy erős, kifaragott tölgyfa alkotta, melytől a négy falgerendáig karókat vertek, ezekre jött a vesszőfonás, melyet sárral betapasztottak. Néhol az alapzat téglából készült s erre jött a tömés (földből vert fal), ismét másutt pedig a sarat sok törekkel keverték és a jól összetaposott sáranyagot, azon nedvesen, vasvillával rakták fallá. Ez volt az ú. n. *fecskerakás*. A padlás hasogatott tölgy, a gádor jobbára fenyőből volt, másoknál vékony hasogatott fa, sorba rakva és szalmával gyúrt sárral összetapasztva, azután simán bemeszelve (stukatur). Az istálló néhol egy födél alatt volt, másutt hátul a kertben. A fedél szalma, nád vagy zsindely. A ház alakja az utcza felől üstökösen úgy végződött, hogy a padlásra feljárást engedett és előtornáczkép egy kis tért hagyott, a hol egyetmást tartottak. Kémény a legtöbb házon nem volt, hanem a füst a konyhaajtón tódult ki (füstös konyha). A *tető* eleinte zsúpból: előbb *kontyos* tető (négy ferde lap), azután *üstökös* tető (elől félkontyos) és végre a mai típus.

Ma már természetesen ez építésmód nagyrészt megváltozott, de sok eredetiség megmaradt a legtöbb helyen. Legtöbbet megőrzött ebből is Csököly, a hol, mint sok egyéb helyen is, a házat *szobá*-nak nevezik és a szobában vannak a *házak:* az elsőház és a hidegház, a kettő között a konyha és hátul a kamara. A házat úgy építik, hogy *tâpat* raknak, ezt bekarózzák, az oldalát tipratott sárral berakják. A tetőt a *„fekvő tetők“* tartják össze, erre jönnek a *„szalufák“*. Vagy zsuppal,

Somogyi kanász szűrháta a mult század 2-ik feléből.

Somogyi ködmen hátrésze.

Hedrehelyi parasztház.

Karádi újabb hímzések.

Karádi régi kendők és terítők.

vagy zsindelylyel fedik. Az alsórész a *„kanczazsupp"*, mely az *iszterhéjig* ér (ez le van nyírva), a többi, a *bakzsupp* (nyiratlan). A szobát sártapaszszal szokták *„sikétanyi"*. Az udvarra a *pitarajtón* vagy kiskapun jöhetünk be. A zsindelytetős házak ajtaja a pitarajtó, a zsupposoké a kiskapu. A „házak" a konyhából nyílnak, vagy külső bejárásúak a nyitott tornáczról. Az első házban van a fal mellett az asztal, körülötte a karospadok, a falon a deszkafogas, mely reteszekkel van ellátva, ideteszik a tányérokat, alsó részén pedig a poharak láthatók. A mestergerendán kis fogas van, melyre a *„kalanak"* vannak aggatva, meg a bicska, kés és *„vellakés"*. E mellett magas ágy, rajta díszes *„terétő"*, kis *szómapárna*, meg a tollaspárnák és a dunyha. A fal mellett *„kászli"*, a melynek alsó része kendőtartó. *Ómáriom*, *szökrény*, *sifonér* és láda néhol a *kamorába* szorul. A szökrénybe' van a férfiruha, a ládába' az asszonyruha. A *„szüjőszék"* is a szobában van elhelyezve. A kamorában van a sikállószék (a mosáshoz), ezen a sodrófa, melyre rátekerik a ruhát és a *lapiczkával símétják*. Mellette a pállósajtár; odébb a láda. Itt van továbbá a *tekenyő, szómavéka* és a *savanyétó fazék*. Az épület fölött van a „pallás", még pedig: a szobapallás (kukoricza és krumpliféle eltartására), a konyhapallás (itt vannak az edények) és kamorapallás (a gabonának).

A lakóházzal egybe van építve az istálló, pajta, csűr; távolabb külön, fából: a *„hédas"* (disznóól). Az udvar sövénynyel van elválasztva a belsőségtől. Ez a típus azonban számos változatban fordul elő a vármegye különböző részeiben.

Általában a következő főbb változatokat tapasztalhatjuk:

Még mindig nagy számban fordul elő a vertfalú-építkezés, de a fecskerakás már csaknem teljesen megszünt. A tető legtöbb helyt síma s mindinkább fogy a garádos. A tetőcsúcs épített, a fedél most már mindinkább modern (cserép, pala, eternit), az építkezés mindinkább a két-tetős (külön a gazdasági épületek) felé hajlik. A beosztás legszokottabb típusa: az egyik épületben szoba, konyha és pitar, szoba, kamra, padlásfeljáró; a másik épületben istálló, pajta. A tornácz nagyrészt fedett. Előkert mindenütt van. Kapu: fonott, rácsos, lécz és deszka. (Nádas házon inkább deszka, zsúposan fonott.) A kút már csak elvétve gémes, legtöbb helyt kerekes.

Díszitési motívumok. Népművészet.

Végül még, mint a néplélekre legjellemzőbb adatokra, az építkezési díszítésekre vessünk rövid pillantást. A kontyos és üstökös tetőn még nem lehet tetődíszre gondolni, de mihelyt az oromfal deszkából készült, azonnal felléptek a díszítő elemek, melyeket vésővel és fűrészszel alkottak építőik. Eleinte csak csillagok vagy kereszt, később azonban rendszeres czirádák és fölírások. A díszítőművészetnek bő tere nyílt később a tornáczoszlopok és a kapuk faragásánál, a mire szép változatokat látunk Törökkoppányban és Csökölyön és ugyanott szép példáit láthatjuk az ablaktábla-díszítéseknek, különféle virágmotívumok szerint színesre festve. Ezenkívül a legváltozatosabb eredeti motívumait találhatjuk még a különféle bútordarabok (tulipános láda, szekrény, fogas stb.) és háztartási czikkek (szövőszék, tiloló, virágtartó stb.) díszítéseinek.

Külön kell itt megemlékeznünk a somogyi pásztornép faragóművészetéről. A *„fargicsálás"* mint ők nevezik, mindenre kiterjed. Faragnak *„tikrest"* (zsebtükör), bajuszpedrőtartóval és gyufatartóval kombinálva, czifra gyufatartót, titkos-zárú borotvatartót, *„lapiczkát"*, állótükröket, képrámákat, karikásnyeleket, czifra pásztor- és sétabotokat, pipaszárakat, szaruból készült sótartókat, szűknyakú üvegpalaczkba helyezett kálváriákat, juhászkampókat stb. stb., oly változatosságban, hogy egyazon mintát ugyanaz a faragó is csak a legritkább esetben ismétli meg. Színezésül a színes spanyolviaszkot használják, de a karikásnyeleket, díszesebb, viaszkolt botokat ólomöntéssel is czifrázzák, különösen a már-már kivesző kajlaalakú kondásbalták nyeleit. E fargicsálásokban némelyek oly művészetet és ízlést fejtenek ki, hogy akármelyik iparművész tanulhatna tőlük. Motívumaik — melyeket leginkább variálnak — Rózsa Sándor, Patkó Bandi a szeretőjével, pandurok, zsandárok, kosok, kosfejek, szarvasmarhák — a szerint, hogy juhász, vagy gulyás faragta-e? —, de a sertés a legritkább díszítési motívum, habár a kondások között is elég „fargicsáló" akad. A vadász, a szarvas, a madár is kedvelt, nem is szólva a tulipánról, a rózsáról stb. A magyar czímer is gyakori, de a kétfejű sas sem ritka, különösen, ha faragója bakasorból került haza; ha pedig huszár volt és városban „lógerozott", gyufatartója egyik oldalára egy huszárt, a másikra meg emeletes házát farag. Sajnos, hogy e téren már sok a mesterkéltség és vannak már olyan pásztor emberek, a kik üzletszerűen foglalkoznak faragással. A pásztornép fogyásával különben a fargicsálók száma is mindjobban apad.

Lássuk már most a somogyi nép életét, szokásait, születésétől koporsója bezártáig.

Születés, keresztelés.

Mikor az újszülött rendben van, a bába a család megbízásából elmegy a leendő keresztanyához, a kit vagy a kiket a fiatal menyecske leánykori barátnői közül választ és e szavakkal jelenti be a nagy eseményt: „Ha mög nem veti a komaasszonyát, akkor mönnyön el hónapután körösztütetni!“ Erre rendesen ez a válasz: „Köszönöm a fáradságát, majd êmönök!“ A kitűzött napon azután a keresztanyák — a katholikusoknál 2—3, a reformátusoknál néhol 10 is — elmennek a gyermekágyas házba s rövid reggeli után (sült tojás, kalács, pálinka) elviszik az újszülöttet a paphoz. A keresztelendőre a bába fölszalagozott réklicskét, fölczifrázott fejkötőt ad, azután máslis, czifra szalagos vánkosba köti. A gyermek nevét rendesen a szülék állapítják meg; ritkaság, hogy a keresztszülő nevét kapja. Visszatérve a templomból, a bába előremegy és visszafordulva, háromszor ezt kérdezi a küszöb előtt álló keresztanyától: „Mit hoztál?“ „Körösztény bárányt!“ feleli a keresztanya. Azután behozza a megkereszteltet s először az ágy alá dugja, „hogy jó lögyön“, azután az asztalra helyezi, „hogy tiszta lögyön!“

Ha korai még az idő, a keresztanya hazamegy átőtözni. Délben érte megy a bába, hogy ebédre hívja. (Az ebéd rendesen *tikleves*, tikhús, rétes, kőttészta fahéjjal, dióval és bor.) Ezen az ebéden azonban csak a szereplők és a család tagjai vesznek részt. Néhol a keresztelés napján délután van az ú. n. *komabál*, a melyen csak az asszonyok vesznek részt és a mely sokszor éjjelig is elhúzódik. Néhol a komabált csak az újszülött 2 éves korában tartják meg.

Másnap a komaasszony már egy jól felrakott véka ebéd kíséretében tesz délfelé látogatást új komaasszonyánál. Ezt megismétli öt egymás után következő napon. Ha két vagy több komaasszony van, akkor felváltva teljesítik ezt a kötelességüket. A véka ebédhez, naponként, egy-egy liter bor is jár. Valósággal versenyeznek egymással, egyik sem akar elmaradni a másik mögött. Néhol ezt az ebédet pénzzel (10 korona) váltják meg. Érdekes megemlíteni, hogy legtöbb helyen az előbbi bizalmas „te“ barátok, mint komák, egymást a legnagyobb tisztelet hangján magázzák, s még a leánykori jó barátnők is komámasszonynak titulálják és magázzák egymást. A komaságot nagy tiszteletnek tartják. Ha „komámuram“-nak valami ügyes-bajos dolga akad, melylyel talán maga nem bír, komája bizonyosan kisegíti. A komák családi ünnepekről (eljegyzés, áldomásivás, lakodalom, temetési tor) el nem maradhatnak. Együtt mennek vásárra, fuvarba.

Mikor a gyermek kétéves, akkor a keresztanya sok helyt *„korozsmá“*-t vesz keresztfiának vagy keresztleányának. A korozsma rendesen teljes ruházatból áll.

A szülés után 4—5 hétig a nő nem igen mozdul ki a házból, semmi dolgot nem végez. Ez idő leteltével, hétköznapon, valamelyik menyecske társával vagy a szomszédasszonynyal felmegy az Istenházába, hálát adva Istennek a felgyógyulásáért és a gyermekáldásért. Ez az ú. n. *„egyház-kelés“* vagy *„avatkozás“*. Újabban természetesen a keresztelői szokások is mind egyszerűbbekké lesznek, különösen azokon a vidékeken, a hol az egyke dívik s a hol a születést már nem is tekintik áldásnak.

Gyermekjáték.

A gyermekjátékok is sok eredetiséget őriztek meg a nép régi szokásaiból. De ma már ezek is tünedezőben vannak az iskolák nivelláló hatása alatt. Azt a sokféle labdajátékot (kifutós, kapós, bennállós, lovas, görcsös), brinczkézést (egy hegyesvégű fapálczikát a körből ki és visszaütni), bakugrást, apacsost, túróst, lilést, bakfütyöst, susolást, sorba csirkét, koszorúcskát, kavicsozást, körbefutókát, csülközést stb.-t nem is említve, nagyon kedvelt a fiúk között az *„Adj király katonát“* néven ismert játék. Hasonlóan nagy kedvvel játszszák az ú. n. *„zsiványos“*-t. Némely játéknál nem annyira maga a játék, mint az azt kísérő ének a mulattató. Vannak e dalok közt olyanok, a melyek régi népdalok maradványai, a melyeket valamikor a felnőttek dalolhattak.

Mulatságok.

Nem oly változatosak és élénkek, mint a gyermekjátékok, a felnőtt ifjaknak és leányoknak a mulatságai. Ma már legények, leányok legszívesebben a ház elé ülnek ki esténként vagy vasárnap és ünnepnap délutánjain, a szomszédok csoportba verődnek, megkezdődik a nóta és ha valahonnan muzsika kerül elő, víg tánczra kerekednek s a nótázásnak nincs vége, csak harangszókor, a mikor hazaballagnak. Más helyeken, sajnos ma már a kocsma előtti tér ez a gyülekezőhely s ott a mulatság nem ily csendesen végződik. — Téli időben sok helyt a fonóházba járnak, a hol szintén víg nótázás mellett pereg az orsó. Felváltja ezt néha a tollfosztás is, a mi sokkal unalmasabb mulatság; őszszel pedig a kendernyomók és kukorica-

fosztók víg dalától hangos a falu, sokszor éjfélig is. Búcsúkor és húshagyóban azonban még a legjózanabb falu népe is a kocsmába jár tánczolni.

A tánczoláson kívül találunk még itt-ott a felnőtt ifjúság körében is egyéb nemesebb társasmulatságokat, a hol még a kocsmázás rossz szokása el nem hatalmasodott. Ilyen mulatság az ú. n. *erdőjározás*. Legények és lányok nagy kört alkotva körbe járnak — bent a körben 3—4 pár tánczol és dalolja a következőket:

Erdőjároznak a lányok | Tánczra indulnak a lábok | Mellik járja a legszebben | Azok a leghíresebbek. — Mester úrnak nincs csizmája | (más névvel is dalolják) Fázik szegénynek a lába. | Majd elmegyünk a vásárra, | Vegyünk csizmát a lábára. — De szeretnék páva lenni, | Mester úrnak lánya lenni. | Mester úrnak lánya lenni, | Tanítónak párja lenni stb. stb. (Törökkoppány).

Egy másik ugyancsak kedvelt tavaszi mulatság: a *májusfa kitánczolás*. Május elsején valamely kedvelt egyénnek (legtöbbször a bírónak) háza előtt májusfát állítanak. Május vége felé egy vasárnap délután összegyűl a fiatalság és zene, énekszó és táncz kapcsolatában tartódik a májusfa ünnepélyes kiemelése (Jut).

Néhol szokásos még a nagyobb *szüreti körmenet* is, a mikor a legények lóháton, a leányok kocsikon magyaros ruhába öltözve, énekszó mellett járják be falut (Kiliti).

Az arató-ünnepek már csak az uradalmakban szokásosak s nem is a nép, hanem az uraság alkalmazottai rendezik.

E mulatságoknál sűrűbben fordulnak elő a vallásos szertartásokkal kapcsolatos ünnepi szokások, mint a Betlehemjárás, háromkirályok, paradicsomjáték, Heródes stb. Itt csak a legelterjedtebbekre szorítkozunk. Ünnepi szokások.

Karácsony előestéjén szalmát visznek be a szobába, azt a szoba földjén elhelyezik s azon alusznak Jézusnak istállóban való születése emlékére (Buzsák). Karácsony estéjén a gyermekek kolompolás, csengetés és ostorcsattogással végigjárják az utczát; máshol pedig a pásztorok kürtölnek és marha-haranggal kolompolnak, sőt lövöldöznek is (Drávafok).

A *Betlehemjárás* már novemberben megkezdődik. Öt műkedvelő alkot egy társulatot: 3 pásztor, 1 dadó és egy csengetyűs. A pásztorok szürbe öltöznek, nehéz lánczokkal megrakott botokkal, téli-sapkájukon szénaköteggel. A játék első része, mikor a pásztor álmodik, de ez sokszor kissé drasztikus. A második részben a dadó a betlehemi istállót az asztalra helyezi s a társulat valami karácsonyi énekbe kezd; a dadó csárdásütemben tánczoltatja az istállócska hátsó részében elhelyezett babákat (Balatonszentgyörgy).

Vízkeresztkor egy porczió szénát és egy ekevasat tesznek az asztal alá, majd hoznak a templomból szenteltvizet s azzal a szénát és ekét megöntözik, azután a szénát kiosztják a lovak közt, hogy azok minden bajtól mentve legyenek, az ekevesat pedig ráteszik az ekére, hogy a hol azzal szántanak, ott jó termés legyen. — Másutt vízkeresztkor künn a szabad ég alatt mosakodnak, a teknőbe piros almát, mellé fejszét tesznek, hogy edzettek legyenek, mint a vas és pirosak, mint az alma (Tótszentpál).

Husvétkor az öntözés már nem igen van szokásban, hanem husvét délutánján a réten összegyűl a falu fiatalsága s ott almával s narancscsal *„csingál“*nak késő estig; a leányok csoportokban csingálnak, mire a legények előtörnek és azon vannak, hogy a leányoktól az almát, narancsot elkapják. — Másutt husvét napján délután a lányok összefogózva, hosszú sort alkotva megkerülik a falut, miközben ezt éneklik:

Ê mönnyünk arra lé | ej Tisza, Duna mellé | Csikós, gulyás voltam | és kilencz esztendeig | kunyhót is csinyátam, | ej kivel? galambommal | egy fazék répát főztem | ej katona szeretőmnek | azt is ellopták tőlem | még a högyre kimöntem | ott sem voltam sokáig | csak huszonegy óráig (Zimány).

Fehér vasárnapon (kis husvét) a lányok egymásnak és a legényeknek ú. n. *komatálat* küldenek. Egy tányérba süteményt, egy üveg bort, négy hímes tojást és két narancsot tesznek s ezt elküldik valamelyik leánynak (néhol legénynek is). Ez megnézi a tányér tartalmát, a bort elfogyasztja vagy kiönti, az üveget saját borával megtölti s pénzt tesz a tányérba, azután visszaküldi. A komatál-küldés után az illetők egymást „komá“nak hívják s ez némileg kötelez arra, hogy később egymást keresztkomaságra is meghívják.

Farsang utolsó vasárnapja az ú. n. *vővasárnap*, a mikor is a fiatal házasokat a leány édesapja meghívja s azon a napon együtt étkeznek.

Egyik legzajosabb és legtöbb mulatságos szokással kapcsolatos ünnep a *pünkösd*. A leányok délben a legszebb ünneplő ruhájukat veszik fel s valamennyien összefogódzva, énekelve járják be a falut. — Másutt szokásban van a kisebb leányok közt az ú. n. *czuczorkajárás*. Egy 4—5 éves kis leányt felkoszorúzva, két nagyobb leány kézenfogva vezet. Házról házra járnak és éneklik „A pünkösdnek jeles napján . . ." kezdetű éneket, mely után a kis koszorús leányt felemelik s ezt kiáltják: „Akkora kenderük legyen, mint a mi czuczorkánk!" A házbeliek azután tojást, pénzt, kalácsot adnak nekik, a mit egymás között megosztanak (Fonó). A pünkösdi királyné választása már csaknem mindenütt megszünt.

Hamvazószerdán a fiatalság kakast vásárol; ezt a földbe ássa, úgy hogy csak a nyaka meg a feje van kint. A fiatalok bekötött szemmel és egy hosszú póznával kísérlik meg a kakast megütni. A ki eltalálja, annak a tulajdona lesz a kakas (Pusztaszemes).

Ádám és Éva napján a nagyobb leányok és fiúk előadják néhol azt a bibliai történetet, mikor az Úr az első emberpárt kiűzi a paradicsomból. Ez az ú. n. *paradicsomjáték*. Van Ádám, Éva, Isten, két angyal, ördög. Magukkal visznek egy karácsonyfát, melyen sok az alma, sőt a kígyó is rajta látható (Németlad).

Lucza napján érdekes szokás az ú. n. *kotyolás*. Korán reggel a gyerekek egy darab hasábfával a kezükben elmennek egyes családokhoz és ott a fára ráülve, bizonyos vers elmondása közben kívánják, hogy a tyúkok jó tojók legyenek (egyéb jó kívánságaik is vannak). Ezért azután a gyermekek ajándékot kapnak. Néhol Borbála napján is szokásban van (Tarany).

Vannak igen sok falunak *fogadott ünnepnapjai is,* a melyek valamely emlékezetes eseménynek köszönik létüket. Ilyen az *Antalnap* Kaposfüreden, és *Vendelnap* Szulokon, a mikor jószágát senki be nem fogná. Az ősök nagy jószágvész idején fogadták meg s azóta állhatatosan megtartják. Különösen a Balatonparton (Balatonberény) van sok ilyen fogadott ünnep, a Balatonon történt balesetek emlékére.

Egyik legősibb és legtitokzatosabb a nyári napforduló táján (jún. 24.) tartani szokott *Szent-Iván-napi ünnep*. Ilyenkor a 15 évesnél idősebb ifjak szárított cseresznyefakérget kötöznek botokra vékony dróttal, aztán meggyujtják és nagy lármával körben lobogtatják (*lobogózás*). Kezdetben csak 2—3, később 20—30 gyerek kezében lobog a fáklya. — *Mozsgón* a tűzgyujtást versenylovaglás előzi meg. A falu apraja-nagyja ünneplőruhába öltözve jelenik meg a tágas vásártéren, jún. 24-ike utáni vasárnap. A legények lóháton, bokrétásan jelennek meg. Czélt tűznek ki a versenylovaglásra és a ki elsőnek érkezik oda, az a vezér. A tüzet ő gyujtja meg, a mátkájától kapott gyujtóval. Azután előlép az öregek egyike és megdicséri a fürge legénységet. Majd tánczra perdülnek. Az első tánczot a nap hőse járja és csak az ő intésére tánczolhat a többi. Táncz után tüzet ugrálnak, a mit szintén a győztes kezd meg. Végül a leányok e napon napfelkelte előtt szedett virágokból font koszorút tesznek a fejükre, s e virágból mátkájuknak is tűznek fel egy kis csokrot. — *Dinnyeberkiben* a tűznél almát is szokás sütni és az almasütésnél használt nyársakat bedobják a kertbe, hogy a bolha meg ne egye a káposztát, vagy a földjébe szúrják, hogy a poczok fel ne túrja a veteményt. A tűzugrálás közben sütött alma maradékát éjjelre a favágóra teszik, hogy a harmat belepje. A ki ennélkül eszik belőle, az meghal; a ki pedig harmatosan, annak nem fájdul meg a torka. — *Fiadon* a gyermekek Szt. Ivánkor a közeli hegyekre mennek lobogózni. — *Kercseligeten* nemcsak drótra fűzött cseresznye- és meggyfakérget lobogóznak, hanem szalmával befont kocsikereket gyujtanak meg s legurítják a dombról. — *Törökkoppányban* június 20. és 24-ike közt mindennap gyujtanak Szt. Iván-tüzet és ezzel a kiáltással lobogtatják: „Ucczu gyer, ucczu gyer Szt. Iván!" — *Vízváron*, *Bélaváron* és *Heresznyén* pedig Szt. Iván nap előtt négy hétig a nők minden este összefogódzva körben forognak és horvát nyelvű dalt énekelnek, melynek magyar értelme a következő:

Iván szántott nagy hold földet | Szt. Iván-nap este. | Alászántott aranyalmát | Szt. Iván-nap este. | Elküldötte édesanyját, hogy keresse | Szt. Iván-nap este. | Édesanyja elment, nem találta | Szt. Iván-nap este. | Elküldötte mátkáját, hogy keresse | Szt. Iván-nap este. | Elment a mátkája s megtalálta | Szt. Iván-nap este. | Szt. Iván tüzet rak | Szt. Iván-nap este. | Jobbkezével tüzet rak | Szt. Iván-nap este. | Balkezével lobogtat | Szt. Iván-nap este.

Házasság, eljegyzés, lakodalom.

Száz játéknak, ünnepnek és mulatságnak is egy a vége: *házasság*. Az ezzel összekötött aktusok a legkülönbözőbb változatokban folynak le az egyes községekben, az általános szokást azonban a következő leírás közelíti meg legjobban.

A vőlegény két kérőemberét, vagy a kérőasszonyt elküldi a lányos házhoz kérőbe. A leány szüleivel és két kiadóval elmegy a vőlegény lakására „*háztájnézőbe*". Ha a leánynak tetszik a legény házanépe és házatájéka, akkor a kiadók és kérők alkudozni kezdenek a „*móring*"-ra (női hozomány) és az ú. n. „*csókpénz*"-re (a hozománynak körülbelül 10 százaléka). Míg nem egyeztek meg, addig a menyasszony kiadói nem kapnak sem enni, sem inni. Megegyezésük után azonban pompás lakoma vár rájuk. A menyasszony a vőlegény vagyoni viszonyai szerint ad egy jegykendőt és egyszersmind közösen megállapítják azt is, hogy a vőlegény legközelebbi nőrokonai mikor mennek a menyasszonyos házhoz, a menyasszony által font és szőtt vászonból a vőlegény fehérneműjét kiszabni. Egy-egy leánynál felszabnak ilyenkor 16 pár férfi-alsóruhát. A vásznat mindig a vőlegény nőrokonai választják. A szabás befejeztét ismét lakoma követi. A menyasszony részére igért összegen kívül még ráadásul ajánlanak egy díszes kontyot és néha esküvői czipőt is. A menyasszonynak megajánlott összegből tartoznak szülei a menyasszony ruháját és bútorait beszerezni. Ez az összeg újabb időben 2—300 koronára rúg.

Az esküvő és lakodalom már sokkal nagyobb ünnepélyességgel folyik le. Már hetekkel előbb folynak a készületek rá, a menyasszony szüleinek házában.

Az ünnepélyes egyházi esküvőre különféle babonás eljárás van szokásban. A menyasszonyi czipőbe tesznek: egy darab kétfillérest, két *girizd* fokhagymát és a karácsonyi tölgylevélből, mely az asztal alatt volt, 1—2 levelet. Jelentése az: hogy a gonosz emberek ne árthassanak az ifjú párnak. A mint a menyasszony a házból kilép, utána gurultatnak egy gombolyag fonalat. Jelentése az: oly friss legyen a fiatal asszony, mint a milyen gyorsan gurult a gombolyag. A menyasszonyt kísérik: a kérőasszony, egy vőfély és egy nyoszolóleány; (a nyoszolóleányok 8—13 év körüli leánykák. Idősebbet nem kérnek föl) a vőlegényért pedig elmegy a két násznagy, egy vőfély és egy nyoszolóleány. A násznagyok előre megállapítják a helyet, a hol találkoznak és azután mise alatt a menyasszony a templom főajtaján a kérőasszony- és a két nyoszolóleánynyal a templom hajójába, a vőlegény pedig a vőfélyekkel és násznagyokkal a sekrestyébe vonulnak. Mise után van az esküvő. Az esküvő után, a templomon kívül van a *menyasszony-csók*. A menyasszonyt csókolják a leánybarátnői és ismerősei. A csókolózás után szép rendben hazavonul a menyasszony azokkal, a kikkel hazulról eljött. A vőlegényt is azok kísérik haza, a kik az esküvőre elkísérték. (A kísérőknek mindkét helyen ebédet adnak, ebéd után pedig szépen eloszolnak.) A mint a fiatalok a templomból kilépnek, a menyasszonynak ügyeskednie kell, hogy ő szólaljon meg előbb, mint a vőlegény, mert így hatalma lesz a férje fölött. No meg a menyasszonynak a vőlegény lábára is rá kell lépni, hogy czivakodás esetén ő legyen a „győztös". A mint a menyasszony a szülői ház udvarába belép, egy tojást tesznek eléje és azt gyorsan össze kell tipornia, hogy ha idővel szül, oly gyorsan hozza világra magzatát, mint a minő gyorsan összetiporta a tojást. Azután bevezetik a konyhába és az ételeket sorrendben meg kell kóstolnia, hogy jó gazdasszony legyen belőle. Ez alatt pedig föl kell néznie a konyha kormos padlására, hogy ha gyermeke születik, fekete szeme legyen. Három órára mindkét háznál összegyűlnek a vendégek az ebédre. 5—6 óra között a vőlegény a vendégeivel elmegy a menyasszonyért. Az előre elkészített zászlókat (különféle színű fejkendőket rúdra erősítenek, a rúd felső végére czitromot vagy narancsot szúrnak) a zászlótartók előveszik és azzal ugrálnak, míg a násznép elkészül. A két zászlótartó elől megy, utánuk a vőlegény a koszorúslánykájával és a vőfélylyel, ezeket követik a násznagyok és a többi vendég, egy férfi és egy nő párosával. (A férfiak egy-egy üveg bort, a nők pedig kendőben kalácsot czipelnek, hogy a nézőközönségnek dobhassanak, a férfiak pedig a borral kínálgathassák őket.) Az úton kurjantgatnak és a következőket mondogatják:

A ki minket legyaláz, pokolban legyen kanász. — Fehér borsó gömbölyű, vőlegényünk gyönyörű. — Sárga csikó aranynyereg, vőlegényünk derék gyerek. — A ki kiáll az utczára, rozmaringszál a markába. — Az én csizmám sárba való, az én lábom tánczra való. — Az én csizmám csikorgós, menyasszonyhoz masíroz.

Ha a nézőközönség nem kap kalácsot, az meg odakiáltja: „Azért nincsen kalácscsok, nem kelt meg a kovászszok. (Minden mondóka után: Huj-ju-ju!) A menyasszony udvarán az öregebb vendégek közül 2—3-an egy szék mellett (ezen van egy üveg bor, meg 1—2 fonott kalács) várják a bevonuló vendégeket.

Ezek a jó öregek kérdőre vonják a násznagy urakat. Sokféle kérdést adnak fel nekik, ilyformán: Mi volt Ádám atyánk vezetékneve? Milyen mély a tenger?

stb. Ha a kérdésre megfelelnek jó, de ha nem tudnak a kérdésre megfelelni, kinevetik őket. Utoljára kérdik: Hát mi járatban vannak? A kérdezettek felelik: Egy csillagot keresünk, itt esett le, itt kell annak lenni. A házbeliek tagadják, de amazok állítják. Ezután elővezetnek egy kis 6—7 éves leánykát és kérdezik: Ez az a csillag, a kit keresnek? Nem. Ismét mutatnak egy nagyobb leánykát (10—12 éves): „Ez-e az a csillag?" A felelet: „Nem ez". Harmadszor jön a menyasszony, ez az a csillag? Igen, ez az, ez kell nekünk, ezért jöttünk. Míg ezeket a kérdéseket feladják, addig a menyasszony vagy a kamarába, vagy valami kisebb szobába el van rejtve. Az ajtót annyira nyitják ki, hogy egy kissé a menyasszony kinézhessen az érkezett vendégekre és azok közül a vőlegényt ki kell szemelnie. Míg a menyasszony a vőlegényt keresi, addig a markába nyomnak egy kis üvegpohár bort; de mielőtt azt kiürítené, előbb 3-szor kell mondania, hogy: „Nem iszom én ezt a bort, hanem a vőlegénynek a mérgét". Ezt azért mondja, hogy a vőlegény ne legyen mérges természetű.

Még mielőtt az ajtó felnyílnék, a menyasszonyi „*sublaton*" levő ágyneműbe a menyasszonynak a koszorús fejét 3-szor bele kell dugni, hogy a férj, ha boros lesz, hamar menjen aludni és ne házsártoskodjék. Ezek után a menyasszonyt átadják a vőlegénynek, ki őt kézenfogva, bevezeti a szobába. A bevonulás így történik, kéz-kézben: legelől megy az egyik násznagy, utána a második, azután a vőlegény a menyasszonynyal, utánuk a kérőasszony, a két nyoszolóleányka és a többi fiatal menyecske, a párjaikkal. A bevonulás megkezdése előtt, egy magasabb termetű menyecske 2 szál égő gyertyát a kezében magasan tartva, a szoba közepén tánczolni és rikogatni kezd; ezalatt jönnek a bevonulók és a menyecskét körbe fogják. Háromszori körülfordulás után ugyanazon a sorban, a mint össze vannak fogódzva, leülnek az asztalhoz. (Míg a körfordulatot csinálják, addig a legények igyekeznek a gyertyákat elfujni.) A gyertyák azt jelentik, hogy az ifjú pár egész életén át oly vidám legyen, mint a minő vidámsággal a gyertyák égnek.

A kérőasszony figyelmezteti a leülésnél a menyasszonyt, hogy a szoknyájára vigyázzon, nehogy a vőlegény reáüljön, mert ha ez megtörténik, akkor a menyasszony elveszti a férje fölötti hatalmát.

Vacsora alatt minden ételhez elmondja a köszöntőt a vőfély. Vacsorai ételek: marha- és tyúkhúsleves, marhahús tormamártással, kása baromfiaprólékkal (ezt minden vendégnek meg kell fizetnie, a kásapénz a szakácsnőé), káposzta disznóhússal, különféle rétes, pecsenye, hurka, különféle kalács és apró czukrossütemény. Vacsora után a menyasszonyt az egyik vőfély elbúcsúztatja a vőfélykönyvből vett búcsúztatóval. Ezután megindul a menet és az úton a következő mondókákat kiabálják:

Menyasszonynak gyöngy a nyakán, | Nem lesz többé nyoszolólány. | Kinyillott a piros rózsa, | Menyasszonyunk szakít róla. | Ez az utcza, de sáros, | Nem királyi város. | Ez az utcza kanyarékos, | Menyasszonyunk takarékos. | Ez az alma karikós, | Menyasszonyunk mosolygós. | Ez az üveg, de üres, | Menyasszonyunk, de ügyes. | Ez a rétes kerekes, | Menyasszonyunk, de kedves.

Minden mondóka után karban kurjantanak.

A mint a menyasszony a vőlegény kapuján belép, háromszor kell mondania: Ti legyetek a fűzfák, én a fejsze. Jelentése az, hogy a fiatal asszony legyen a leghatalmasabb a házinép fölött. Ezután az udvaron az egyik szakácsnő a menyasszony feje fölé egy kenyeret tart és azzal 3-szor megérinti a koszorúját, hogy jó gazdasszony legyen belőle. Végre egy szakasztóban (zsompor) többféle gabonanemet adnak át neki, a mit a feje fölött kell hátrafelé dobni, hogy sok baromfia legyen. Ezek után bevezetik a házba, de figyelmeztetik, hogy a küszöböt a lábával meg ne érintse. mert ha megérinti, úgy a vőlegény szülei korán elhalnak. A szakácsnő itt is megízlelteti vele az ételeket, hogy jó szakácsnő legyen. A mint az asztalhoz leülnek, a vőlegény azonnal egy új zsebkést tesz a menyasszony elé, mit ha elmulaszt, valamelyik ügyes fiatal vendég egy forgácsdarabkával pótol, a vőlegény szégyenére. A vacsora eltart 10 óráig, azután a násznagy felszólítására kezdődik a „tus". Minden vendég a kedves nótáját huzathatja el a czigánynyal, azután a czigány részére ad valamit a tányérba. A „tus" után bevezeti a vőlegény a menyasszonyt lekötött fővel s 3-szor elkiáltja: „Esik a hó!" hogy a vendégek el ne távozzanak. A vőlegény megkezdi a tánczot a menyasszonynyal, kinek a feje fölé az egyik vőfély üres tányért tart és kiáltja: Eladó a menyasszony! Ekkor már a másik vőfély a kezében tartja a pénzt és bedobja a tányérba, a menyasszonyt a vőlegénytől átveszi, alig néhányat fordul

vele, már egy másik megváltja, utána a harmadik stb. Ez a táncz addig tart, míg a vőlegény vissza nem veszi a menyasszonyát. A tányérba dobott pénz a menyasszonyé. A táncz után folyik a mulatság reggelig. 11 óra felé van a feketekávé. 12 óra után esznek húst, rétest, kalácsot és azután újra tánczolnak. Reggel a menyasszonyt zeneszóval, egy kis új sajtárral elkísérik a kútra vízért; a mint a vízzel megérkeznek, a menyasszony sorra mosdatja a vendégeket, úgy hogy kissé vizes kézzel megérinti arczukat és letörli, azután a vendég tetszése szerinti összeget dob a sajtárba. Utána pálinkáznak, kocsonyáznak és elvonulnak.

Lakodalom után egy hétre úgynevezett *kisvendégség* van a vőlegény házánál, a hova már csak kevesebb számú vendéget, a legközelebbi rokonokat, hívnak meg. Ebben résztvesznek a menyasszony szülei is, a kik sok helyt a lakodalmon nem jelennek meg. Ezt követi néhol a menyasszonyi háznál szintén egy kisvendégség, melynek lefolyása hasonló az előbbihez. Ezzel azután teljesen bevégződik a lakodalmazás, mely sok apró dologban különbözik az itt leírottól, a különböző somogyi községekben.

Az eltérések közül csak néhányat említünk meg röviden.

A vendéghívót sok helyt „*pozsoviczá*"-nak, a nyoszolyóleányokat pedig „*silányok*"-nak, a czigányoknak szedett pénzt „*dicspénz*"-nek nevezik. Van továbbá a közismert, ú. n. *kásapénz*. Az eljegyzés neve néhol „*alku*" s a vőlegény megajánlott adománya „*asztalbér*".

Német lakodalmakban divatos az ú. n. *karácsonyfa* (Breczli), egy gyertyával és süteménynyel díszített ágasfa, melyet a menyasszony keresztanyja készít. Ezt, valamint a keresztanya egyéb ajándékait vacsora előtt zenekísérettel hozzák a lakodalmas házba s éjfélkor a menyasszony elébe helyezve, énekszóval búcsúztatják.

Ugyancsak a német lakodalmak második napján tartják gazdagabb polgároknál az ú. n. „*strudl*"-t vagyis „*rétestánczot*", mely a következőkép folyik le. Az asszonyok egyik szomszédnál sütik a rétest s ha készen vannak vele, átmennek a lakodalmas házhoz, a hol mindegyik egy-egy férfit fog magának. Ez azután egyik karján a tánczosnővel, másik kezében gyertyával megy át az utczán a rétesért. Ugyanígy térnek vissza; a többiek pedig áthozzák utánuk a rétest. Itt aztán minden asszony avval a férfivel, a kit fogott, eljárja a rétestánczot.

A halotti és temetési szertartások között is — a melyek nagy része tünedezőben van — sok eltérés tapasztalható különösen a katholikusok és reformátusok között. Általánosak a következő szokások. Halotti szokások, temetés.

A bekövetkezett halált a legközelebbi rokon útján adják a rokonság és a jóbarátok tudomására. A legközelebb álló rokonok közül négy-öt férfi azonnal összejő és elkészíti vagy megrendeli az elhalt részére a koporsót és fejfát. Ugyanekkor összejő négy-öt legközelebbi nőrokon is, a kik a halotti torhoz szükséges ételeket készítik elő. Némelyek egészen reggelig ott maradnak a meghalt mellett, az ú. n. *siratóban*. Másnap a rokonok közül ismét három férfi jelenik meg az ú. n. *gödörásók*, kik, mielőtt a temetőbe kimennének, megreggeliznek. A halálesetet bejelentése után a halottra a haranggal „rácsendíttetnek". Ha háromszor csendítenek, akkor 12 éven felüli férfi a halott, ha pedig kétszer, akkor 12 éven felüli nő. A kisharanggal való háromszori csendítés 12 éven aluli fiút, kétszeri csendítés pedig 12 éven aluli leányt jelez. Ha duplán csendítik a harangokat, akkor érdemes ember halt meg stb. Este azután az atyafiság és az ismerős barátok összegyűlnek és egyházi énekeket énekelnek. Az asztal fel van terítve; tésztaneműek vannak rajta, de ahhoz senki sem nyúl; bor is van az asztalon, de csak akkor isznak belőle, ha a halott ú. n. „öreg halott". A házi s egyházi szertartás végeztével az öreg halottakat kocsira teszik, a 30 éven aluliakat pedig Szt. Mihály lován vállra veszik és elviszik a templom udvarára, a hol a templomajtó előtt helyezik el és ott a siratók között tartják, míg a templomi gyászszertartás tart. A koporsót a temetőbe kis halottnál s fiatal leánynál ifjú leányok, idősebb halottnál a keresztfiak szokták kivinni; sok szép szőttes ruhát, pántlikát is szoktak néhol (Csököly) a koporsóra tenni; a kis gyermekeknél meg annyi a szemfedél, a hány keresztanyja van az illetőnek. Mikor a koporsót a sírba bocsátják, a sirató nőrokonok könnyáztatta zsebkendőiket a sírba dobják. Temetés után a meghívott rokonok és barátok összegyűlnek a halottasháznál és a kézmosás elvégzése után lakomához ülnek; igen öreg halottaknál a halotti tor vége felé víg hangulatba csap át, sőt van rá eset, hogy a halotti tort épp oly gazdag lakomával ülik meg, mint akár a lakodalmat.

Babonák. Legfontosabbnak tartja a nép a babonát a betegséggel kapcsolatban. Elsősorban a *gyermekeket* szereti ily módon óvni vagy gyógyítani. Még meg sem született a gyerek, máris el akarják tőle kergetni a rossz szellemeket az anya ágyába helyezett fokhagymával és nagy késsel. Ha azután a már megszületett gyermeknek esik baja, azt a javasasszony azonnal *megönti* viaszszal; t. i. a beteg gyermek feje fölött egy tányér tiszta vízbe forró viaszt öntenek s a lehült viasz alakjából következtetnek a gyermek betegségére. — Ha valahol kis gyermek van és férfivendég látogatja meg azt a házat, akkor a vendég kalapját a kis gyermek fejére kell tenni, mert ez megóvja a betegség ellen. — Ha a kis gyermeket a „fráz“ bántja, ablaküveget kell az arczára borítani, akkor elhagyja. — A szoptatós anyának akkor, mikor kicsinye szopik, nem szabad vizet inni, mert saját tejét issza meg s elapad. — Este a csecsemőt nem jó kivinni, mert „rászáll a sötétség“ s ezáltal lesz gyenge fejlődésű, beteges. — Este nem jó a gyermek fürdővizét kiönteni, különösen nem az eresz alá, mert a vénasszonyok megrontják, *megigézik.* — Attól is óvják a gyermeket, hogy valaki *„szemmel megverje“*. Azt mondják ugyanis, hogy a kinek a szemöldökén hosszú a szőr és az orra fölött összeér, annak a szeme árt minden élő teremtménynek. Ezért a gyümölcsfákra piros rongyokat, kukoriczatorzsát szoktak kötözni, hogy az ilyen ember szeme először ebbe ütközzék és így igézőerejét elveszítse. A kis gyermek és növendékállat (borjú, csikó) nyakára is hasonló okból piros szalagot kötnek.

A *felnőttek betegségével* kapcsolatban is sok babona van forgalomban. — A *hideglelős* embernek a Szt. György-nap előtt kelt tyúknak a tojását kell meginnia, akkor elmúlik a baja. — Mikor valaki először látja az *újholdat* és a hold felé fordulva elsorolja betegségeit olyképen, hogy azt a helyet, hol a fájdalmat érzi, ujjával háromszor bekeríti s közben ezt mondja: „Új hold, új király, | Hívnak engem vendégségbe, | Ezt küldöm el!“ — akkor minden betegsége elmúlik. — A menyasszonynak nem szabad a kelengyéjét mosni, mert a lábai elromlanak. — Az ú. n. „tikvakság“-ot meg lehet gyógyítani, ha sűrű szitán át nézi a szenvedő a hazatérő szellemeket, vagy ha a mészáros az ablakon keresztül ad ki neki egy darab májat. — Karácsonykor a szobába lánczot visznek és a templomból jövet megrúgdossák, ünnepek után pedig ismét kiviszik. A ki így jár el, az egész évben olyan egészséges lesz, mint a vas.

Az *állatok* közül különösen a tehénnel, a tyúkokkal, általában a lábasjószággal és a férgekkel kapcsolatban van a népnek babonás felfogása. — *Tehénre* vonatkoznak, egyéb ismerteken kívül, a következők: Tejbe — ha viszik — ne süssön a nap, mert akkor véres tejet ad a tehén. — Az istálló körül nem szabad a varangyot eltűrni, mert az megrontja a tehenet. — A vásárra hajtandó tehén elé egy marok homokot kell szórni; ha megszagolja, jól elkel a vásáron. — A kis borjút, mikor először eresztik ki a szabadba, a hátuljával kell kifelé tolni az ajtón; ez esetben mindig visszasiet az istállóba és szerencsésen fel lehet nevelni. — Ha a tehén megborjadzik, az első nyolcz napon a gazda semmit sem ad ki a házból, „mert elviszik a tehén hasznát“.

Sertésre vonatkozó, kevésbbé közkeletű babonák: Disznóvész idején két darab fát addig dörzsölnek, míg kigyullad; erre a tűzre azután egy sertés hulláját dobják; ilyen eljárás mellett a sertésvész biztosan elmúlik. — A sertésnek, ha az göbe, mikor hízlalóba fogják, egy egészen új cserépedényben egy marék rozsot kell adni, akkor nem fog búgni (gürögni) és jól meghízik. A cserépedényt azonban nem szabad használni, míg a sertés egészen meg nem hízott. A hízónak bennfogott disznót először a család legjobb étvágyú tagja eteti.

Aprójószágra vonatkozóak: Borbála és Lucza napján a gyerekek „kotyolni“ szoktak. A háziasszony a kotyoló gyerek fejére kukoriczát hint, hogy sok csirke legyen. — Mikor a gazdasszony tyúkot akar ültetni, az összes tojásokat egy férfikalapba rakja s mikor a kanász hajt, átszalad velük az utczán. Ez eljárással minden tojás fias lesz s ha még hozzá a tojásokat egyszerre önti ki a kalapból a fészekbe, akkor valamennyi egyszerre fog kikelni. — A mikor a gazdasszony lámpával nézi a tojásokat, hogy fiasak-e, nem szabad beszélni, mert a *kotylós* mind megiszsza a tojást. — Ha kotylós ül a tojáson s valaki vizet kér a háznál, de ivás után nem ül le, akkor szintén megiszsza a kotylós a tojásokat. — Tyúkot csak reggel jó ültetni, mert akkor korán kelnek a csirkék. — Tavaszszal, mielőtt tyúkot ültettünk, nem jó tojást kiadni a házból, mert akkor a mienk nem kel ki. — A libákat csak a hét végén szabad „melleszteni“.

Buzsáki hímzések és varrottasok.

Törökkoppányi hímzések.

1

2

3

1, törökkopányi, — 2, csökölyi, — 3, nagykorpádi népviselet.

Egyéb állatokra vonatkozók: Karácsony este nem szabad ruhának a padláson lógni, mert a jószág elhull. — Szt. György napján a kapukat befonják frissen vágott nyers fagalyakkal, hogy az állatokat betegség ne érje. — Az ajándékba kapott kutyát vagy macskát háromszor felemelik a tükör fölé, akkor hamar a házhoz szokik. — Nagypénteken senki sem akar korán tüzet rakni, minden gazdasszony az utczán lesi a falu kéményeit, hol száll fel először a füst. Csak ekkor kezdenek tüzet rakni, különben sok féreg ütne tanyát a házban. — Újévkor egy krajczárt és a házban fogott egy pár „csótánt" kell egy hitvány erszénybe tenni és azt az utczán elveszíteni. A ki ezt megtalálja, ahhoz mennek a csótánok. — Három drb. rezgőnyárfaágat kell késsel megtakarítani és azokat behunyt szemmel eldobni. Amerre azok esnek, arra mennek el a házból a férgek.

Az *időjárással* és a *terméssel* összefüggő, kevésbbé ismert babonák: Ha a disznó télen szalmát vesz a szájába és helyet csinál magának, nagy hó lesz. — Ha tavaszszal a czinege „kisczipő, kisczipő" kiabálását gyakran hallatja, hosszú tél lesz. — Sok forgószél szárazságot jelent. — Sok cserebogár tavaszszal sok kukoriczát jelent. — Nagypénteki eső: férges gyümölcs előjele. — Ha sokáig esik az eső s azt akarjuk, hogy álljon meg, rajzoljunk keresztet a földbe és szúrjunk a közepébe kést. — Ugorkát hétfőn kell vetni, mert akkor már az első virága is hoz gyümölcsöt. — Ha egy kígyót elásnak a kertben, akkor a tyúkok ott nem tesznek kárt. — Tököt, dinnyét „tök" napon kell vetni t. i. csütörtökön és péntökön, akkor jó termés lesz.

Szerencsét vagy *szerencsétlenséget* jelentő babonák: Ha hétfőn reggel egy nő valakinek a házához megy, annak egész héten nem lesz szerencséje. — Szt. György nap előtt agyonütött kígyó fejét pénzzel le kell vágni és erszénybe zárni; ez szerencsét hoz. — Ha az ilyen kígyófejbe kendermagot teszünk és azt elvetjük, az abból nőtt kenderből szőtt ostorral kell a jószágot vásárra hajtani; biztos, hogy jól elkel. — Szerencsét hoz az a bot is, a melylyel a kígyót agyonütötték. — Ha a kenyér megrepedez vagy teteje fölválik, halott lesz a háznál. — Kenyérbevetésnél férfiembernek nem szabad jelen lenni, mert akkor nem jó a kenyér. — A kelengyében páros számút nem adnak semmit, mert az nem hoz szerencsét.

Végül a *szerelmi igézet* és *bosszúállás* indulataiba is beleszól olykor a babona. — Ha a leány meg akarja nyerni valamely legény szerelmét, különféle növényekből főzött italnak néhány cseppjét pogácsára önti és megeteti a legénynyel. — Ha az asszony akar úr lenni a háznál, megszárítja a „vak csibét" (a tojásba fúlt csibét), porrá töri és titokban a férje ételébe keveri. — Ha valaki haragosának felszedi a lábanyomát s beledobja a kútba, akkor haragosa sorvadásba esik és meghal. — Ha a tűzhelyen „besározza" ezt a lábnyomot, vagy „acskóba" füstre akasztja, akkor az illető rettenetes fejfájást érez, valahányszor azon a tűzhelyen tűz ég. E varázslat mindaddig tart míg a „javós" útján ki nem tudják, ki babonázta meg az illetőt, a ki azután megkéri megbabonázóját, hogy „ereszszen rajta" (oldja föl a varázs alól).

A somogyi nép nyelve az ú. n. alsódunántúli, alsódrávai és felsődrávai nyelvjárás körébe tartozik. Az alsódunántúli és duna—drávai nyelvjárás közötti határvonal Somogy és Zala határán, körülbelül Nemesvid és Marczali között indul ki és Kaposvárt délre hagyva, a Mecseknek tart. Az alsó- és felsődrávai nyelvjárás közötti határvonalat lehetetlen megvonni, úgy egymásba olvadnak. Hogy Somogynak többféle a nyelvjárása, annak maga a nép is tudatában van. Ez az oka, hogy a különféle vidéken lakók egymást kigúnyolják. Így pl. a csökölyieket beszédjükért a félórányira fekvő Kiskorpád lakosai kinevetik (az egyik alsódunántúli, a másik felsődrávai), pedig ők maguk is így beszélnek: „Káccs oda neki!" „De meghalli-é?" „Meglöjte kee, édösapám a szöget?" „Meglöjtem, édös fiam, meglöjtem." „Micsoda réás az ott? Mér rén az a kölök?" — „Bökötte, édösapám, a lovakat?" „Bököttem, fiam, bököttem!" — Csakhogy a kiskorpádiaknak különösen hangzanak az ilyenek: eszrény, ehelyett: erszény, kalázli — pohár, kamara — szoba, héj — pallás, puruszlájk — mellény, lelejébe — tarisznyába, leves — rékli, kaczabajk e. h. röpike, bunda e. h. ködmen, kalangya e. h. kepe, meécses e. h. lámpi, toppantyú e. h. bocskor; nagyon megzsöjtörözték (verték) a gyerökök; úgy megperéjdikált a pap, hogy egészen kiréjtam a szömöm; lohakat, lehelet (lovakat, levelet), eemögyök türököt vágni, szedök réjbözlit. Különösen szokatlanok a diftongusok: neéz, szeép, szekeér; szeőlő, jaó; hejzó, éjdös szülém, mondja mög a béjró úrnak stb. — Hasonlóképen gúnyolják a taranyiakat (felsődrávai), hogy így beszélnek: „kopari, vakari, nem tudi mit akari", aszondi, berökfa, (égerfa) dönnye-

Nyelvjárások.

tök (dinnye), dudafa (szederfa), keévár, kukull mög, küecs, móna (malom), napnyugatsó, keletső, vaczkos (vastag) stb.

Látható e példákból egyszersmind főbb vonásaiban az is, hogy melyek a főbb sajátságai a három somogyi nyelvjárásnak. Foglaljuk össze röviden e sajátságokat, néhány jellemző példával megvilágítva.

Az *alsódunántúli nyelvjárásnak*, mely a marczali, tabi, lengyeltóti és igali járások nagyobb és a kaposvárinak kisebb részét foglalja magában, főbb sajátságai a következők: az *ly* h. *ll*: illen, ollan, millen, hell, Mihall, foló; *el* h. ê: êment, visêt; *ol, ul* h. û: távû, tanûnyi, kerüte; *l* h. *ll*: allú, föllű, bellű, szallag, hallad; *s* h. *ss*: sebëssen, magossak, esső; *t* h. *tt*: nyittanyi, füttenyi, taníttó; *a* h. *o* (ha előtte *a* van): házo, lábo, ágyod, játszonak, szántonyi; *o*, *ö* h. *u*, *ü* (l előtt): gondulok, parancsulom, csókul, énekül, gondúja, csókúnyi, pörűtem: *o*, *ö* h. *u*, *ü* (egyéb esetekben is): ű, kű, lűnyi, tűrűl, durung, ustor, hunnan, ujan (olyan); *ë* h. *ö* (különösen *l* előtt): köll, fölhő, tësző, ësző, vësző; néha *i* h. *ü*: üdő, üng v. ümög, füzet, ügyekszik; *j* h. *gy*, *ty* (mássalhangzó után): rabgya, kalaptya, birgya, várgya, kaptya; *l* kiesése a szó belsejében: főd, őtözik, vót, tódok, sűve, óma, szóma, fóka, fâd be, nyâd le, aszâtt, pörűt, gondút; *l* kiesése a szó végén: házbú, hátú, egyé, ittá, törkő, bagó; szóvégi hangok illeszkedése a következő szó első hangjához: ëh ház, nat templom, itt izs van, kizs város, od van, ötfen, hitfány; *v* kiesése: üeg, koács (Balaton vidékén); *vel* h. vê: fejjê, avvâ, lábávâ; *személyragozás*: rabgya, kalaptya, házo, kezin, istenit, kezük, aptyuk, dobgya, vággyuk, rággyo, kaptyátok: *főnévi igenév*: óvasnyi, keresnyi, ënnyi, innya, sírnya; *felszólító mód*: számújjam, számídd, számíjja, megtaníjja, gyógyíjja mëg, segíjje; igyá, hozzá, aggyá.

Az *alsódrávai* nyelvjárás a nagyatádi és szigetvári járásban és a kaposvári járás egy részében van elterjedve. Főbb sajátságai ezek: *ly* h. néha *l*: goló, helös, hel, üll; *é* h. *i*: szömit, kezin, níz, nímöt, fíkötő, vendíg; *a* h. néha *o*: vosárnap, mórha; *al* h. *ó*: óma, szóma, fóni, hógass; *el* h. *é* v. é: êgyün, êveszëk, nyér, reméni, meszêni; *ó, ő* h. *ú, ű*: lú, kancsú, rúzsa, kű, ű, gyün; néha *i*. h. *ë* vagy *é*: ënnen, ëtt, ëthon, szëget, kéván, vérad, ásét; *ul* h. *il*: gyógyil, fordil, lapil, hátil, azita; *ü* h. *i*: tikör, fistös, hívös, físű; *al, el* h. â, ê: bottâ, éjjê, röggê; *szótagelhagyás*: ütte, futtál, kötteni; *hoz* h. *hó*: komámhó, házábó; *3 személy néha i*: bűri, ízi, béli, ellenben: esze, keze; *ok, ök* h. ik: borik, kuttyik, kocsijik, magik, utánik; *igeragozási* sajátságok: vári, láti, mondik, fogik, akarik, húzitok, szeretje taníjja, hajtsák (e. h. tanítsa, hajtják) számíjja, fordíjj; *tárgyatlan ragozás* tárgyas helyett egyes helyeken: a húst ëszünk mëg először, behordnak-ë ma a szénát?

A felsődrávai nyelvjárást azon a vidéken beszélik, a hol a nyugati (göcseji), dunántúli és dunadrávai nyelvjárásterület összeszögellik (főleg a csurgói és barcsi járásban). Ezért ez valóságos vegyülék nyelvjárás. — Az *alsódrávai*val egyező sajátságai: a teljes *ö*-zés és a név- és igeragozás. A *nyugati*val vagy göcsejivel egyez a következőkben: *a* h. *o* (a á után): házo, lábo, tálol; *l* előtt *o ö* h. *u, ü* (êvándûnyi, ínekűnyi), *é*. h *i*. (legín, egísz, íjjel), *é* h. ëé. (szëép, këép, nëéz) *ó* h. *uó*, *ő h. eő* (csurgói járás), *ly* h. *ll* (illen, ollan, mölik, királ, selöm), *l* kiesése (kiná, halá, asztâ, á, tanú, röpű). — Mind a *nyugati*val, mind az *alsódrávai*val egyez az alábbiakban: *t* h. *tt* (nyíttanyi, füttenyi, taníttó), *j* h. *gy*, *ty* (rabgya, kalaptya, szoptya, kaptyuk, hideggyebb, álnoktyabban), *ni* h. *nyi*, *nya* (önnyi, tönnyi, vinnyi, írnya). — *Egyéb* sajátságai e nyelvjárásnak: a *diftongusok* (különösen Csököly, Hetes és Juta táján) ú. m. *aó* (jaó, tinaó), eé (neéz, szeép), ëé (szëölő, üszeő); *ü* h. *i* (fist, fíl, figgő), *va, ve* h. *val, vel* (befonyval, mög van az vervel); összevonás (kács e. h. kovács, kász e. h. kovász, koóca e. h. kukoricza); *személyragozás,* (loam, load, lovik, czipeje, szereteje, enyímé, tëedëé, züejé, kieje, Istennek ajállom üket e. h. magukat).

Tájszavak. Ime ezek a somogyi nyelvjárásoknak legfontosabb hangtani sajátságai. Emellett azonban rengeteg nagy azon *tájszavak* száma, melyek szintén lényeges alkotórészei a tájnyelvnek. Itt csak nehány legfeltünőbbet sorolunk fel: topor (balta), förhéncz (kocsifelhágó), üsztöegye (eresz), viszorog (erőszakoskodik), korhó (mély út), visodik (czivakodik), keszte (kétujjas keztyű), kapirnya (oldallyukas korsó), koczola (kötény), czodé (mohó), keczmereg (vergölődik), szorgul (siettet), ragmálódik (nem hagyja békében), göcsejes (hegyen-völgyön), csárag (bunkós bot), melöncze (teknyő), bürü (keskeny híd), tohonya (lusta), neszös (lármás) stb.

Szólásmódok: nekineszül az idő (fergeteg lesz), rám szögezte az ajtót (becsapta az orrom előtt), sibillaszemű (sanda), orrába szaladt a vér (megmérgesedett), összevág a szó (pör keletkezik), leesett a Dócziné ládájába (földre esett), jó nehezze van (súlyos), nagy ókor (ritkán), öreg bajjâ (aligha), dologti nap (köznap), megcsökött (kicsi maradt), kullogóba jár (leányt keres) stb. stb. Szólásmódok.

Hasonlóképen jellemzők a *párbeszédek* és helyi *közmondások*, mint a minők a következők: Hánkor szokták Dencsen a beharangozót tönnyi? Nëm ëgyarántosan. — Úgy megperéjdikált a pap, hogy egészen kiréjtam a szemeimet. — Há vót kê, Pista bácsi? Kin vótam a szîvásba, osztanég úgy mögjártam, hogy a nyaklólánczot a ló szügyén hosszúra hattam, hát mögugrott a dög, osztanég valahogyan vitt ám, a míg mögtuttam csöndesíteni. Halom majd vigyázok is esztán, mer még csúffá talál tönni (Büssű, igali j.). — Há vót kê, körösztapám? Mëgnéztem a kolompért mëg a kukoriczát. Hát millenek? Ölég szépek, a kukoricza mán a fejit is hányi. Gyura bátyám is ki vót ténnap az erdő allába, de aszondi, hogy az üveje, a míta hogy mëgkapáta, sëmmit së nyűtt. A buzakalangyát raktam összê, a kit a szél tënnap szélle hánt. Mamá korán rëggê nekëm is av vót a dógom, de el is fáradtam úgy, hogy mëgértem hazagyünni (Viszló, szigetvári j.). — Há mész, Kati? Emmök arra lë, a Licza nényémhöl. Jábára (hiába) mégy, akár istüllést (azonnal) visszafordúhaccz, nincs otthun. Sz'aszonta tënnap, hogy máma párúnak. Bözög nem párúnak azok, hanem nyüjik a kendört. Aa, ebadta, pejig a fékeszkenyőmet (fejrevaló kendő) viszöm a lúgjába. Nini! hát új botosod (vastag harisnya) van? Az, 80 karajczáros, csak hogy még nincs mögvettel. Hogy illen nagy szila (sürgőssége) van most la a mezei dolognak, nem értem rá mögvetni (vászontalpat varrni alá) (Darány). — Aara ki vótam a csibéknek vizet önteni . . . gyüök bé . . . ebattikom, a házajtó nyittal (nyitva) van, a kutya mög ottbenn. Nízöm, hát az asztârú az üjegkorsó lë van lökkel (lökve), el is van törrel (törve), osztán dej (legalább) csak ëgyet vethettem vóna rá, de kiugrott a kutya (Darány). — Apa: nem tôm, a gyerök mögitatta-é a lovakat? Anya: Hát én tôm? Kérdözze meg kee tűle magátú! Aztán csak béfogni! Ki a szénáér! Láti kêd-é, hotyon gyün a fölhő? Most főmök a hágszéra (padlás), hozok egy kis pecsinyét (szalonna), aztán hájsle! Mönöllen (menve) is mögöhetik kêtök a kezikbű. (U. o.) — Jó munkát aggyon Isten kêteknek! Aggyon Isten kêdnek is. Kapáli kêd a kukoriczát? Hát mos má mëg kê tënnyi, mer ênyeli a gaz, má jó mëgsárgította úgyis. A főggye së a legjobb, ollan vasaras forma (laza). Sokszor íjjár az embër, ha az illen lapú fődet főszánti, a kukoricza nem szereti a tág fődet (Magyarújfalu, szigetvári járás). — Had lögy (legyen) a loak előtt az a takarmány! Rektor uram beillenék papnak, a perdikácziót úgy kiviszi. (Rinyaszentkirály, nagyatádi járás). — Lássa kedves tekéntetës úr, aszonta az én vőm, hogy në találkozzék magányossan az én urammal, mer akkor baj lësz, penig a kezit csókolom, tekéntetës úr, az én uram a mi kenyérkereső fejedelmünk (Kisbajom, nagyatádi járás). — Mi újság kêteknél? Pappíros. Hát hogy vannak? Mint a zsidó funtya, három fërtá! (Boronka, marczali járás). — Há mégy, sógor? Êmënëk a hëgyre. Millen a szőlő? Olan közönségës, jól lakhatunk borral az idén. Hogy van a csalárd? Hát csak mëgvagyunk olan közönségesen, a feleségem olan porzsávás forma, mert igen gyehenna a dolgában. (Nikla, marczali járás). — Mit dógozik kê ma? Ek kis gabonát viszek Fokra (Siófok), aztán mëghozom a permetet, má megeszi a fene a szőlőt! Hogy nem is tolának ki má valami érvényes orvosságot a szőlőbajokrul! Én meg a kataszteri urat hordozom a határba, nézli a fődeket, hogy millen klasszisba tegye. Hát aztán mire lesz az? Az adó lejjebb száll. Aztán kêd ezt êhiszi? Aszongyák azér gyütt ez az úr! Megverte a Mária, a mit egyszer êhatároztak, sose száll a lejjebb, mer az uraknak sok pénz köll (Endréd, tabi járás). — Nem látta kê, Kata néném, mezön mönt el ez az ablakos, a ki az imént itt kajátozott? A mút hétön, mikor a főső szomszéd mögégött, az istállóablakba mindön fiók kipattogott, befún a szél rajta. Ezön fő láttam mönni, talán a kocsmába mögleli kê (Szabás, nagyatádi járás). — Halli kê, Jóska sógor, mér nem vasâtati kê mög ezt a lovat, má mind êvásétti a körmit? (Nagykorpád, nagyatádi járás). Párbeszédek.

Míg a szólásmódok és beszélgetések a nép mindennapi életébe és eszejárásába engednek bennünket bepillantani, addig a közmondások a nép gondolkozásmódját tükkrözik vissza. Közmondások.

Legismertebbek és legelterjedtebbek a következők: Sorba megy, mint a jádi bíróság. — Kifogyott, mint a jádi pap az imádságból. — Jó, jó, de azért még-

sem *juti.* (Badacsonyban jártak juti emberek, a hol a borra mondták ezt s azóta rajtok maradt.) — Azt kapsz, a mit a marczali festő (t. i. semmit). — Ráfizetett, mint Csató a tihanyi vásárra. (Csató István, kapolyi vak koldus elment feleségével a tihanyi vásárra, a szántódi réven oda-vissza fizetett 56 fillért és a vásári koldulási kereset csak 34 fillér volt.) — Érik neki a szilva (bármibe kezd, minden sikerül neki). — Megy, mint a bogaras ökör a sűrűnek. (Szeles emberre mondják.) — Olyan vásár volt, mint a ki a helén kőt. (Néptelen, ritka, mint a gabona, a mit nem vetettek el, hanem csak a helyén kelt, a hová véletlenül kiszóródott.) — Inkább imádságos könyvének lenni, mint lovának. (Arra mondják, ki a lovát nagyon elcsigázza.) — Visszapusztítja, mint Márkus a hiszekegyet. (Az anyja igért neki két szem almát, ha elmondja a hiszekegyet. De mikor elmondta, nem kapta meg az almát, mert nem volt. Erre Márkus azt mondta, hogy visszapusztítja a hiszekegyet. Ezt a mondást a szerződés felbontásakor mondják.) — Bárcsak kaszálnának a pap rétjén. (Szárazság idején mondják). — Izzad, mint Jancsi az aludttejevésben. (Lusta emberre mondják.) — Átesett, mint barát a küszöbön. (Mikor valaki gyorsan átesik a dolgon, de nem úgy, mint kellene.)

Találós mesék.

A *találós mesék* közül is mutassunk be nehányat — Micsoda *hal* szőrös? A bihal (bivaly). — Magas Miklós mennybe níz, mi a? Kímín. — Hányat líp ëv veréb esztendőt át? Egyet së, mer ugrik. (Mind a három Szőkedencsről.) — Ugyanonnan való a következő, a mely már átmenet a népdalokhoz:

Rozzant csárda két ódala fakó | Oda vágtat paripáján Patkó, | Csárdásnénak így aggya fő a szót: | Látott-ë mán ël loon hét patkót. | Ha nem látott, nohát mostan láthat: | Nígyet visê ëgy gyönyörű állat, | Az ötödik magam vagyok nemde? | Kettő mëg a csizmámra van verve. (Szőkedencs. Nyelvőr III. 191.)

Gúnynevek.

Végül még a *nyelvi sajátságok* közé sorolhatjuk a népnek *megkülönböztető* és *gúnyneveit* is. Az egyforma családnevűeket ugyanis a nép sajátságos elnevezésekkel különbözteti meg egymástól. Leggyakrabban testi vagy lelki sajátságai után. Ilyenek: nagy Matyikó János, szőrös Matyikó János, vak Lacza, kis Prigli, mérges Kránitz, szép Kájel, kis Varga János, béres Varga János, sánta Kránitz, füttyös Kránitz, kisfejű Szúnyog, pislogó Kis János, fekete Kusz, czigány Kusz, jukusz Vájsz, malmos Vájsz, vörös Vas, alsó Szabó, szűrös Nagy.

A *gúnyneveket* már sok különféle sajátságból, vagy egyes állítólag megtörtént esetekből szokta a nép venni, mint szemeti Matyikó (a háza tája szemetes), ördög Matyikó (szavajárása: ördög vigye el), rudas Varga János (állítólag másnak rudját találták nála), bőgős Cser, gvardián Horvát, borjúszájú Matyikó, fecske Hajdu (pállott szája miatt), vikszos Tóth István, tánczos Hekeli, füttyös Hekeli, sanyarú Farkas, aligvárja zsidó, mindégkéri zsidó, hideg Marczi (mindig fázik), nemjó Andris (mindenét megitta), habacsi (gyorsan beszélő), harapós (berúgott és megharapta az ipát), muri (lovának neve után), heri (apja herélő volt), konkó (konkoly), jóljárt Csicsó (sokat örökölt), kuma (a „komá"-t kumának mondta horvátosan), gyántár (az apja czigány volt), aranyos (aranyakat vett), káposztás (káposztát lopott), hadarás (gyorsan és sokat beszél), bocskoros (bocskort lopott) stb. — Érdekes, hogy ama községekben, melyek horvátból vagy tótból megmagyarosodtak, az idegen neveket már csak gúnynévül használják. Így szentmiklósi gúnynevek: lepsi (anyja legszebbnek tartotta, ú. m. szép), ruzsicza (rózsa, egy csúnya ember gúnyneve, ki kosarat kapott), juzsina (József), pördes (piszkos), jancsádi (Jancsi) stb. — Osztopánban és Tótszentpálon: duisán, habi, zsivnyák, bádán, pilicza, dzsavori, tyutyó, guba, panyuta, pidzsó, siseta, bjeli, latya, szürgyó stb. — A lengyeltóti járásban: kuszi, csók, viki, róka, kis öreg, habakusz, sipinya, kajkó, bukógáti, csendes, sűdő, bilingós, mérő, jebektor, zsebi, selymes, szajkó, búfelejti, vaskői, sánta, kupecz, pupi, mozsi, tikszem, csürkös, buzi, puli, pillér, dada, dudás, csutorás, pótyem, bakós, miskus, követ, csirka, micsitra, ripók, benák stb.

Népköltészet.

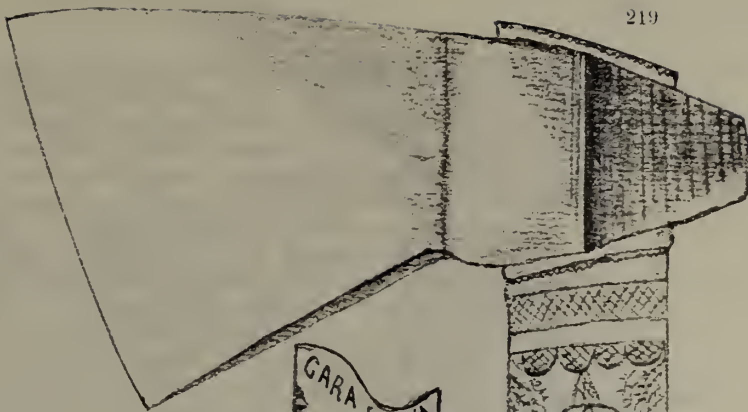
Az összes eddig tárgyalt népéleti szokások és sajátságok közül egyik sem fejezi ki oly világosan a nép lelkét, mint a nép költészete. E gazdag költészetnek kincseit Vikár Béla egy egész kötetben igyekezett összegyűjteni. De ez nem meríti ki felét sem annak az óriási anyagnak, mely a nép száján él.

Ma már csak a fennmaradt dalokból ismerhetjük meg igazán a régi somogyi kanász- és betyáréletet, a mint azt egyik ismertetője oly elevenen elénk állítja. Hosszas fejtegetés helyett álljon itt a kanász-, juhász- és betyárdalokból egy-egy rövid mutatvány a legismertebbek közül.

Kanászdal. Ha fölvöszöm tükörfényes baltámat | A kocsmába elkijáltom

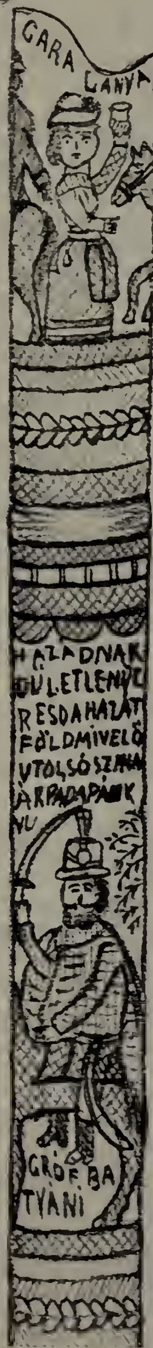
Faragott gyufatartó.

Spanyolviaszkolt „fargicsáló“ kés.

Faragott botok.

Szines spanyolviaszkkal diszitett kondásbalta.

1

2

3

4

1. Faragott tükör, borotvatartóval. — 2. Spanyolviaszkolt „tikres". — 3. Spanyolviaszkolt sótartó, szarúból.
4. Somogyi juhász spanyolviaszkolt díszítésű, titkos zárú borotvatartója.

magamat: | Takarodjon mindön embör tanyára! Én vagyok az Eszterházy számadónak | Czifraszűrös, leghírösebb bujtárgya (Juta).

Gulyásnóta. — Nem bánom, hogy parasztnak születtem, | Csak azért, hogy gulássá löhettem. | Eb cseréjjön cserént palotával, | Vagy életét köszfényös nagy úrral! | Kiskirálság az én állapotom: | Igazgató törvény: bunkós botom. | Országom az egész baromjárás, | Nagy potentát ëgy révbeli gulás. | Hat bujtárnak vagyok fejedelme, | Úgy tisztölnek: gazduram kegyelme; | Gula kerétti a cserényömet, | Hat komondor istrázsál engömet. | (Juta.)

Betyárnóta. — Czifra csárda, két oldalán ajtó, | Odarugtat pejparipán Patkó. | „Szép csárdásné!" — így adja fel a szót, | „Látott-ë mär ëgy lovon hét patkót? | Ha nëm látott, jöjjön ide, láthat. | Négy patkón áll e gyönyörű állat, | Az ötödik magam vagyok, nemde? | Ketteje mëg csizmámra van verve."

A népköltészettel szoros összefüggésben van az ú. n. *regölés*: a somogyi nép egy részének az a szokása, hogy karácsony táján (néhol újévkor) nehány 12—14 éves, gyermek különös öltözetben (néhol csak kifordított bundában) lánczos bottal házról házra (néhol faluról falura) jár s engedélyt kér énekmondásra. Azután elmondanak egy hosszabb éneket, melynek refrénje: „Rege, rege, rejtő!" vagy „Rege, rege, raj!" E regölés — a mint Sebestyén kimutatta — az ősi idők énekmondóinak (regőseinek) fennmaradt emléke. Somogyban: Sándon, Miháldon, Nemesdéden, Inkén, Nemesviden, Böhönyén, Balatonberényben, Vörsön, Balatonszentgyörgyön talált Sebestyén ily regölő énekeket, de van több helyen is. Mutatóba álljon itt néhány kiszakított versszak az ilyen regős énekekből: A regölés.

Nem vagyunk mi rablók! | Szt. Istvánt szolgáljuk. | Most érkeztünk ideg földrű, | Ideg mezejérű, | Haj, regö, rejtő! | Azt is megadhatja | Az a nagy Úristen! | Adjon az Úristen | Ennek a gazdának | Négy szép ökröt, két kis bérest. | A kisebbik béresnek Arany ösztökenyelet, | A nagyobbik béresnek | Arany ostornyelet. | Hej regö, rejtö! | Azt is megadhatja | Az a nagy Úristen. | (Ezután még 4—5 versszak jókívánatokkal, azután jö némelyikben a fiatalok összeregölése): | Itt tudunk egy leányt, | Kinek neve (Julcsa), | Amott tudunk egy legényt, | Kinek neve (Pista), | Isten meg ne mentse, | Kebelébe rejtse, | Kert felé kerítse, | Utcza felől behajtsa, | Párna alá szorítsa, | Úgy siktassa, rékassa, | Mint a kocza malaczát, | De még annál is jobban, | Hej regő, rejtő stb. | (Az utolsó versszak rendesen az ajándékkérés.) | Hej regöm, regöm! | Padra ül a gazda, | Posztónadrág rajta, | Ezer forint a zsebébe. | Fele a gazdáé, | Fele a szegény regölöké. | Hej regöm, regöm! | Azt is megadhatja | Az a nagy Úristen.

Sajnos a modern kor áramlata a népköltészet eredeti sajátságait kezdi már eltüntetni. Ma már ritkábban terem a nóta s ha terem is, azt az újabb kultúrával kapcsolatos fogalmak, kifejezések kivetkőztetik eredetiségéből. Íme példa az ilyen nagyon is modern népdalokra:

A lapai telefonyfa, de magos! | Tetejibe a porczolán, de poros, | Reá vagyon tekerve ja kutya drót, | Le se jesik, mégis leadi a szót. (Kaposvár.) — Az uraság hírös masinája, | Ki van téve major hátuljába, | Ki van téve, sej kis angyalom, | Major hátuljába. | Elevátor csak a szómát horgya, | Béni bácsi kazaat igazittya, | Béni bácsi, sej kis angyalom, | Kazaat igazíttya, stb., stb. (Zimány).

Végül még egy modern népballadát iktatok ide, hogy világosan lássuk, mennyire hanyatlott e műfajban is a nép alakító kedve. 1893-ban történt, hogy egy Somogyi nevű kereskedőt Kaposvár főutczáján éjnek idején megölték és kirabolták. Ezt az esetet a nép következő balladaszerű költeményben dolgozta fel:

Hallod pajtás, Kaposváron mi történt? | A Somogyit kapujába megölték, | Fehér Flóri hátrafogta két kezét, | A Vuncs Vincze beleszúrta a kését. | Somogyiné meghallotta a jajszót, | Kedves párom, jó Somogyi, mi bajod? | Egy gaz suhancz általszúrta szívemet, | Jaj tovább én nem élhetek veletek! | Somogyiné meggyujtotta a lámpát, | Vérpatakban látta ottan az urát, | Piros vére úgy folyt, mint egy kis patak, | Somogyiné árva szive meghasad. | Somogyiné kéri a szolgálóját, | Eredj, Flóris, keltsd fel azt a négy árvát. | Édesapját hadd sirassa mind a négy... | Fehér Flóri, Fehér Flóri mért nem mégy? | A Somogyi nyugszik már a föld alatt, | Felesége négy árvával megmaradt. | Somogyiné siratja a halottat, | Megyeházán kötözik a rabokat.

A somogyi nép szokásainak, sajátságainak ismertetése közben sok helyt tekintettel voltunk az idegen nemzetiségűekre is. Láttuk, hogy a *szerbek*, *vendek* már teljesen kivesztek, csak helynevekben és családnevekben él még emlékük. Csak a *horvátok*, *németek* és *tótok* tartották még fenn itt-ott *nyelvüket* és szokásaikat. A horvátok a déli határszélen szoros kapcsolatban vannak szlavóniai testvéreikkel, a németek és tótok azonban a megye bensejében nemzetiségi szigeteket alkotnak s némely sajátságukról, szokásukról itt külön is meg kell emlékeznünk. Nemzetiségek.

A *németek* — miként már előbb kifejtettük — két csoportban fordulnak elő; a vármegye délkeleti határán a tolnai és baranyai sváb telep folytatásaként s a megye középső és éjszaki részén egyes elszigetelt csoportokban. Ez utóbbi németség a

sajátlagos somogyi német nemzetiség, mely sok eredetiséget mutat fel még ma is, bár lassan és fokozatosan magyarosodik. Sok köztük a szőke, kékszemű, életmódjukban egyszerűbbek, gazdálkodásukban takarékosabbak, vallásuk vegyesen katholikus és lutheránus. Különösen *Hács* és *Vámos* lakosai (lengyeltóti járás) ragaszkodnak régi szokásaikhoz, más nemzetiségűekkel össze nem házasodnak, Wittenberg vidékéről származnak és egy törzset alkotnak a tabi és igali járásbeli németekkel. Lengyeltótiba egy gróf Zichy, Vámosba pedig gróf Niczky Jánosné telepítette őket, 1830 körül. Ruházatuk: bugyogó vagy térdig érő szűk gatya (sípgatya), kalapjuk nagyszélű, alacsonytetejű, felül viselik a mellényt és alatta a szűk, kék gyapot-ujjast. A nők festett, egyszínű szoknyát és ugyanolyan réklit és fejkendőt viselnek, mintha gyászolnának, lábukon nagyrészt klumpát hordanak. Jellegzetes eledelük a német *svártli*, melyet maguk készítenek. Keresztelőbe-menetelkor ezt mondják németül: „Pogányt viszek, keresztényt hozok." Temetés után este a szalmát, melyen a halott feküdt, a kertben elégetik és azután hetenként kétszer: szombaton és vasárnap, a rokonok összegyűlnek a halottas-házban és imádkoznak az elköltözöttnek lelkiüdveért. A társasjátékok közül a paradicsomjátékot és a Heródes-játékot kedvelik.

A *tótok* főleg Buzsák, Táska, Tótszentpál, Varjaskér táján laknak. Erős, magas, barna faj. Csimbókot viselnek. Bár erősen magyarosodnak, még mindig tótosan beszélnek. Bőrből készült tulipántos, sujtásos és prémgalléros bekecset, gatyát és szíjas bocskort hordanak. Érdekes, hogy a szláv neveket ma már csak gúnynévül használják.

Források. *Csorba* József dr.: Somogy vármegye ismertetése, 1857. *Csányi* Ferencz: Lapok Somogymegye multjából, 1889. *Baksay* S.: Somogy népének etnográfiája. Osztrák-magyar Monarchia IV. kötet. *Jankó* János dr. A Balatonmellék néprajza. 1904. *Malonyai* Dezső: A magyar nép művészete, IV. k. 1908. *Nagy* József: Csököly nyelvjárása. *Balassa* József dr.: A magyar nyelvjárások osztályozása és: A magyar nyelvjárások keletkezése. *Balogh* Pál: A népfajok Magyarországon, 1902. *Sebestyén* Gyula dr.: A regösök I. II. Statisztikai évkönyv 1900., 1910. *Vikár* Béla: Somogymegye népköltése, 1905. *Vikár* B.: Somogyi tanulmányutamról. Ethnographia, II. *Csáky* Elek: Somogymegye lengyeltóti járásának néprajzi viszonyai. Ethnographia, VI. és VIII. *Hermann* Ottó: A magyar nép arcza és jelleme. *Bellosics* Bálint: Nyári napforduló. Ethn. XIII. *Sebestyén* Gyula dr.: A székelyek neve és eredete. Ethn., VIII. *Csánki* Dezső dr.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Ezeken kívül az Ethnographia és Magyar Nyelvőr több kisebb közleménye, a vármegye részéről kibocsátott kérdőívek és saját feljegyzéseim.

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI VISZONYOK.

Egy bizonyos területen a közegészségügy attól függ, hogy milyenek ott a talaj-, a víz- és a levegőviszonyok. Somogy vármegyében a Drávamente, a marczali, lengyeltóti és a tabi járásokban a Balaton és a Sió vidéke, a vármegye belsejében a Kapos-folyó, a Rinya- és más patakok folyása mocsarakkal, más részei pedig erdőségekkel voltak borítva s így a lakosság egészségét is e tényezők befolyásolták. A régibb feljegyzések nem is beszélnek másról, mint maláriáról, vérhasról, tifuszról. Fel van jegyezve, hogy: „Sok nyavalyát ismer Somogy népe, főkép a mezei munka miatt, a levegő különféle változásának s az estvék hidegének kitett osztály.“ Általában pedig a népe egészséges volt, mert: „Mindkét nemen 60—70, sőt 80 éves egyéneket láthatunk és 60 év körül még mindenik utánajárhat foglalatosságának.“ De lássuk a régibb kor betegségeit:

Maláriában majdnem minden ember szenvedett. 1831-ben, mikor a vármegyében először fellépett kolera miatt az egész lakosság egészségét figyelemmel kisérték és minden beteget járásonként és bizonyos időközökben összeírtak, százával találjuk a maláriás betegek neveit. Feljegyezve találjuk, hogy a malária annyira honos, hogy „ha idejében nem keres a beteg orvosi segítséget, miben elegendő és czélszerűen elhelyezett orvosaink jártasok, úgy hasdaganatokat és vízkórságot kapnak“. Malária.

A vérhasról fel van jegyezve, hogy július és augusztus hónapokban, sőt némelykor korábban is volt idő, hogy az „úgy dühöngött, hogy érett- és gyermekkorúaknak sír-sor ásatott“. Vérhas.

A tifuszról a legrégibb feljegyzés 1809-ből való, a mikor is a nagy tifuszhalandóság miatt „az oszágos kormányzási befolyást és orvosi segítséget is igénybe kellett venni protomedikus dr. Schraud felügyelése mellett“. Tifusz.

Honos betegségként találjuk a *vízrákot* (Noma), mely főként gyermekeknél „egy pattanással kezdődött a száj körül, az arczon, vagy belül az ajkon, majd következett a fejér, fényes, renyhe daganat, megfakadván a pattanás, nagy sebességgel terjedt a fekélyesedés, úgy hogy ha akkor segítség a büdös, rothasztó fekélynek határt nem szabott, így 4—5 nap alatt a beteg irtózatos arczczal meghalt“. Ez a betegség leginkább szegény és rosszul táplált családoknál, vagy serdülő, sápadtságban szenvedő leányoknál lépett fel s általános volt erre a betegségre a hajlam oly községekben, melyek tavak, mocsarak rossz kigőzölgéseinek voltak kitéve, p. o. a Kapos-csatorna és a Drávamentén és a mély fekvésű erdőkben, Inke, Bolhás, Szob helységekben. Vizrák.

A pokolvar is gyakori betegség volt. Fel van jegyezve, hogy „télen felette ritkán, de nyáron nemcsak a szegénységen, hanem a jobb karban helyezett egyéneknél is előfordult, sőt volt olyan nyári évszak, hogy ez a betegség a tisztviselőség figyelmét is felébresztette és a Physikusnak jelentést kellett tennie“. Pokolvar.

Előfordultak még *vörös himlöcske* (Morbillus), *vörheny* és *hólyagos himlő*. A himlő elleni védoltást 1817-ben kezdték meg. *Somssich* Miklós táblabíró vezetése alatt választmányt rendeltek ki, „mely a még akkor idegenkedő népet az oltás hasznáról, papokkal és orvosokkal egyetemben felvilágosítani s ha szükség volt, tisztviselői fenyítékkel is elősegíteni igyekezett“. Az orvosok az oltások körül kifejtett tevékenységükért királyi kitüntetésekben részesültek. Himlő és vörheny.

A pestisről 1739-ből találunk iratokat, mely szerint Iharosberényben és Varjaskéren uralkodott volna. De a gráczi egyetem kiküldöttei: Pavzavolli Ker. János orvosdoktor és Vunder József sebész nem találták az eseteket pestisnek. Pestis.

A kolera 1831-ben lépett fel először a vármegyében, a siómenti Kiliti, Jut, Ádánd, Város- és Faluhidvég községekben, majd Göllébe hurczolták be. A véde- Kolera.

kezést *Csorba* József dr. akkori első fizikus úgy vezette, hogy az ma is példaképen szolgálhat. Összesen megbetegedett 392 egyén, kik közül meghalt 146. 1848—49-ben, és ismét 1854—55-ben lépett fel, a mikor 3845 betegedés történt, kik közül meghalt 1292. Behurczolták még 1866—67-ben és legutoljára 1872—73-ban.

Kretenizmus. *A kretinizmusról* azt találjuk, hogy 1880-ban e betegség elterjedésének megállapítása czéljából vizsgálatot és összeírást rendeltek el, a mikor Udvarhelyen és Szentborbáson, illetőleg az ehhez tartozó krancseviczai pusztán írtak össze kreténeket. Az 1901-ben megejtett elmebeteg-összeírás alkalmával összeírtak idiótát vagy kretént a kaposvári járásban 39-et, a szigetváriban 40-et, a nagyatádiban 26-ot, a csurgóiban 41-et, a marczaliban 31-et, a lengyeltótiban 12-őt, a tabiban 39-et, az igaliban 36-ot, a barcsiban 56-ot és Kaposvár városában 6-ot.

Trachoma. *A trachomáról* érdekes feljegyzést találunk a vármegyei levéltárban 1823-ból, a mikor a vármegye arra kérte a helytartótanácsot, hogy az ország szemorvosát küldené le a nagyszámú vakok megvizsgálása és kezelése végett. Le is küldték *Szabó* János országos szemorvost, a ki Mernyén kórházat rendezett be és ott operálta a betegeket. Az iratok között fekvő kimutatás szerint 46-ot operált sikerrel, leginkább hályogosokat. A másik kimutatás szerint a vármegyében 123 vakot írt össze, kiket azután az adózás alól felmentettek. Minden egyesnél ki van tüntetve a betegség, és röviden a kezelés is, és érdekes, hogy akkor már sikeresen végzett hályog-kivonást. Hogy a 123 vak között voltak-e trachomások, azt megállapítani nem lehet, feltünő azonban a teljesen vakok nagy száma; ezek jobbágyok voltak, mert a nemesek külön vannak megemlítve. A 70 es években terelődött a figyelem a trachomára s ekkor megállapítást nyert, hogy az a Dráva sarkában, a horvátajkú lakosság között, tájkórként uralkodik. Sztára, Drávaszentmárton, Révfalu, Szentborbás, Tótújfalu, Lakócsa és Potony községekben találtak nagy számban ily szembetegeket, közöttük sok vakulási esetet; a 80-as években pedig Babócsán, Bolhón, Hereszuyén és Vízváron lépett fel tájkórosan, majd Barcsra és Pálfaluba hurczolták be a muraközi munkások, Szulokba pedig a lovas-katonaság. Az évenként megejtett általános szemvizsgálatokkal megállapították, hogy a trachoma-betegek száma 700 – 800 között váltakozik. A tájkór megállapítása óta az összes betegeket a kör- és trachoma-orvosok kezelik és attól fogva vakulás nem fordul elő.

Tuberkulózis. *A tuberkulózis* a vármegyében 25—30 évvel ezelőtt alig volt ismeretes és a városokban is csak szórványosan fordult elő. Nagyobb számban látjuk fellépni a balatonmenti bozótok mellett fekvő községekben, majd a Dráva vidékén, vagyis ott, a hol a maláriától úgyis elgyengült szervezetet a rossz lakás és a táplálkozási viszonyok még inkább gyengítették. 1884—94-ig a malária a vármegyében majdnem teljesen megszünt és ekkor látjuk rohamosan fellépni és terjedni a tuberkulózist. Az 1906-ban a községi és körorvosoktól megejtett s az egész lakosságra kiterjedő vizsgálat megállapította, hogy a vármegye 309 községe közül csupán 59 község volt gümőkórmentes és a gümőkórosok száma 2295 volt, mely szám azóta évről évre gyarapszik. 1904-ben *Szaplonczay* Manó dr. tiszti főorvos kezdeményezésére megalakult a „Tüdővész ellen védekező somogyvármegyei egyesület“, mely nagy buzgalommal látott a munkához, és különösen gróf *Festetics* Pálnénak és gróf Festetics Pálnak köszönhető, hogy nemcsak a dispensaire, hanem egy 50 fekvő beteg befogadására alkalmas pavillon is épült Kaposváron. 1908-ban nyílt meg a dispensaire és 1912-ben adták át a tüdővészes-pavillont rendeltetésének. Ez az épület 170.000 koronába került s ez az összeg, rövid három év alatt, közadakozásból jött össze, melyhez a grófi pár maga 50.000 koronát adott, a 20.000 kor. árú berendezést pedig Somogy vármegye közönsége fizette ki.

Elmebetegügy. *Elmebeteg-ügy.* Mint a multban általában, a vármegyében sem fordítottak kiválóbb gondot az elmebetegekre. 1879-ben kezdtek először gondoskodni azok elhelyezéséről, a kaposvári közkórháznál, hol egy melléképületben hét czellát építettek. A folyton emelkedő szám miatt azonban már 1891-ben külön elmebeteg-osztályt kellett építeni, melyben 150 beteg nyert elhelyezést. 1901-ben írták először össze az elmebetegeket a vármegyében, számszerint 307 férfit és 235 nőt, összesen tehát 542 elmebeteget; idiótát vagy kretént pedig 346-ot.

Orvos-ügy. *Orvos-ügy.* 1719-ből találjuk feljegyezve, hogy Szigetváron évi 100 frt fizetéssel orvosdoktort alkalmaztak. Azelőtt csak sebészek és borbélyok, de leginkább kuruzslók és javasok működtek. 1740-ben szervezték a fizikátust, a mikor is *Toppó* János medikus doktort választották meg, évi 500 frt fizetéssel, kinek lakása a vármegyeházában volt. 1818-ban második fizikusi állást szerveztek, 400 frt fize

téssel. Fel van még jegyezve, hogy a járásorvosok is majd valamennyien orvosdoktorok voltak és — szálláson kívül — 300 frt p. p. fizetést kaptak. 1831-ben a vármegyében már 5 orvosdoktor, 19 magister, 3 civilis chirurgus és két nem diplomás orvos működött.

A vármegye egészségügyi kormányzatának története a legújabb kor történetével függ össze. 1876 előtt csak járványok alkalmával látunk alkalomszerinti rendeleteket és intézkedéseket. A községi és körorvosi beosztást a Bach-korszakban alkalmazták először, majd 1876-ban, a mikor 28 orvosi körbe osztották a vármegyét, a mit a nép a legnagyobb ellenszenvvel fogadott. A szigetvári és az igali járásban az ellenséges hangulat és zendülés miatt meg sem lehetett tartani a tárgyalásokat. 1882-ben újra rendezték a körorvosi köröket és ekkor 36 kört alakítottak, végül 1908-ban, a mikor már 46 lett a körök száma. 1912-ben a vármegye területén 73 orvostudor működött.

Gyógyszerészeti ügy.

Gyógyszerészeti ügy. 1784-ben a vármegye támogatásával keletkeztek a marczali, kaposvári, szigetvári és csurgói gyógyszertárak (ez utóbbit később Nagyatádra helyezték át), majd Karád és Tab mezővárosokban állítottak fel patikát. A kormány azonban csak a marczali és kaposvári gyógytárakat helyezte azok közé, „melyek örökségi joggal maradnak a gyógyszerészeknél“. Ezidőszerint a vármegyében 6 reáljogú és 30 személyes üzleti jogú gyógyszertár van és ezeken kívül 1 uradalmi házi, 9 kézi és 1 állatorvosi kézigyógyszertár.

Bába-ügy.

Bába-ügy. A régmultban a szülésznői teendőket a vidéken tudvalevőleg tudatlan parasztasszonyok végezték. 1800-ban gondoskodás történt arra nézve, hogy minden járásnak kitanult bábája legyen. 1818-ban a járási bábákon kívül, a plebános vagy predikátor hozzájárulásával, több községben választott bábák is voltak, a kik a járásorvosoktól és járási bábáktól tanulták meg „a legszükségesebb teendőt falun és pusztán végezni a szülőanya és szülöttje körül“. A járási bábáknak 200 frt volt a fizetésük, de ezt az 50-es években leszállították 80 frt-ra, azonban a járásbeli községek beutazásától felmentették őket; „működésük a falubeli bábák oktatása és szülés esetében segélyt nyujtani maradt a kötelességük“. A bábaügy rohamos fejlődése 1890-ben kezdődött, midőn a kaposvári közkórháznál az úgynevezett másodrangú bábaképző tanfolyamot alapították, hathetes tanfolyammal. Itt az egyik alorvostól nemcsak elméleti, hanem gyakorlati kiképzésben is részesültek. *Ez volt az első ily kiképzés az országban,* melyet azután mindenütt kötelezővé tettek. Ezidőszerint a vármegyében már 284 okleveles és 63 másodrendű képesítésű bába működik.

Ivóvíz.

Az ivóvíz kérdése. Miután a vármegye számos helyén a kútvíz nem volt megfelelő, a törvényhatósági bizottság 1895-ben elhatározta, hogy e helyeken az ebadóalapból artézi kutakat furat. Lábodon fúrták meg a legelsőt, de kormánytámogatással. A vármegye költségén, 1903-ban, Szigetváron fúrták az első kutat, mely 126 m. mélységből a terep színe fölé 3 m. magasra felszálló vizet ad, perczenként 320 litert, 19° hőmérsékkel. A kút oly kitünően működik, hogy az egész község vízvezetékét ellátja. A barcsi kút 260 m. mély és perczenként 60 litert ad. A víz $1^1/_2$ méterrel a terep színe alatt marad. A nagyatádi nagy kút 403 m. mély, perczenként 150 liter 31 C° meleg, kénes-szagú vizet ad és perczenként 10—12 liter Methan-gázt. A kisebbik 53 m. mély és perczenként 12 liter kitünő ivóvizet ad. Itt már modern kénes hévfürdőt is építettek, mely nagy látogatottságnak örvend. A *csurgói* kút 435 m. mély, perczenként 25 liter vizet ad, mely a terep alatt marad, hol egy megfelelő víztartóba ömlik, honnan villanyos szivattyúval emelik ki. A *marczali* kút 284 m. mély, perczenként 70—80 liter 15° vizet ad, mely szintén a terep alatt marad. Emelőszerkezettel való ellátása most van folyamatban.

Nagyszabású vízvezetéke van *Kaposvár* városának, mely kitünő vizét a Dezseda-völgybe fúrt 40 kútból kapja. Ez a vízvezeték 1905-ben épült. *Fonyód-Béla-telepen* az első vízvezeték 1894-ben készült és szűrt Balaton-vizet szállított. A telep fejlődésével, 1913-ban, nagyszabású vízvezeték készült, mely galeriával gyűjtött forrásvízzel látja el a telepet és a szomszédos gazdaságot. *Balatonföldváron* 1899-ben készült a vízvezeték, mely szintén szűrt balatoni vizet szállít. Mindkettőnek a szivattyúját a Balaton körüli villamosművek árama hajtja. A szigetvári vízvezeték 1910-ben készült s 3 m. magasba szálló és tartányba felfogott artézi vizet szállít az egész községbe. Ezeken kívül vannak még magánosoknak is kisebb, gazdasági és kényelmi tekintetekből készült vízvezetékei, melyek közül első helyen a kivadári artézi kút áll.

Csatornázás.

Csatornázás. 1904-ben Balatonföldváron építették meg a legelső vízöblítéses

csatornahálózatot. Kaposvár városában 1913-ban készült el a városi csatornázás, a közegészségügyi mérnöki osztály tervei szerint. Szeptember hónapban adták át e hatalmas művet rendeltetésének. Mindkét helyen az alacsonyabban fekvő helyekről villamos erő emeli tartalmukat és szállítja a szűrőtelepre, a hol a szenyvizek tisztítása biológiai rendszer szerint történik s azután öntözésre használtatik fel.

Fertőző betegségek az újabb korban.

Fertőző betegségek. Az újabb korban a vármegye közegészségügyét a fertőző betegségek folytonos fellépése uralja és rontja. A vörheny, a roncsoló toroklob és torokgyík, a kanyaró, hasihagymáz, hökkhurut, fültőmirigy-gyulladás úgyszólván évről évre fellép, hol szórványosan, hol járványosan. A sikeres védekezésre a vármegye minden járásának van gőzfertőtlenítő-gépe és sok községnek kisebb fertőtlenítő felszerelése. A fertőtlenítést a budapesti fertőtlenítő-intézetben berendezett tanfolyamon kiképzett egyének végzik. Az egész vármegyére kiterjedő fertőtlenítő berendezkedés most van folyamatban.

Himlő-megbetegedések, az oltások és újraoltások szigorú keresztülvitele, tehát mintegy 22 év óta, csak úgy fordultak elő, ha azt kóbor czigányok és vándorcsaládok hurczolták be; de a megyebeli lakosság közül alig kapta meg néhány. A *gyermekágyi lázesetek* száma is a legkisebbre csökkent, mióta minden községnek kiképzett bábája van. Megállapitható tehát, hogy a vármegye közegészségügye általában kielégitő és a nép felvilágosodásának terjedésével arányban áll. A közegészségügy javulását elősegíti a lakosság józan és okos életmódja, valamint czélszerű ruházkodása is. Folyton kevesebb azoknak a száma, a kik javasasszonyok, kuruzslók és csontrakók segítségét veszik igénybe. Megszokták és szeretik az orvost, szeretik a tisztaságot és rendet, minden okos és új dolgot kellő magyarázat után könnyen elfogadnak s így bátran elmondhatjuk, hogy Somogy vármegye, közegészségügyi tekintetben, a vezető vármegyék között van.

Egyke.

Ha nem is szorosan idetartozik, de mégis felemlítendő az *„Egyke“*- vagyis az egy gyermekrendszer, mely — sajnos — vármegyénkben ütötte fel fejét legelőször, s itt kezdődött meg az ellene való küzdelem is leghamarább.

Néhai gróf *Széchenyi* Imre volt a legelső, a ki figyelemmel kisérvén népünket, már 1886-ban rámutatott arra, hogy összevetve 1861-el, a jobbmódú gazdák száma a vármegyében nemcsak hogy nem apadt, hanem feltünően szaporodott; reámutatott arra is, hogy ennek a titkos oka az egygyermek-rendszer, mely különösen a birtok eldarabolásától való félelem miatt harapódzott el a jómódú református vallású községekben. Kifejezést adott ama nézetének, hogy az „Egyke“ főoka a birtok felosztása körüli szabadságban rejlik; ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a születések feltünő apadása az 50-es évek után mutatkozik először és azóta folyton halad. 1891-ben *Tallián* Béla főispán, már a népszámlálás adataira támaszkodva, hívta fel a közigazgatási bizottság figyelmét a fenyegető bajra, minek eredményeként egy bizottságot küldtek ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság a szigetvári és nagyatádi járásokban kiszállott, érintkezésbe lépett a járások vezető elemeivel és magával a néppel is, és megtette jelentését, majd javaslatait. A nemzetirtó bűn elfojtása érdekében felírtak a kormányhoz s képviselőházhoz, megkereséseket intéztek a püspökökhöz. Majd a törvényhatóság állandó bizottságot küldött ki a kérdés figyelemmel kisérésére. Gróf Széchenyi Imre halála után gróf Széchenyi Aladár állott az ügy szolgálatába s ez a kérdés úgyszólván minden törvényhatósági közgyűlésen szerepelt. 1909-ben a dunántúli vármegyék kiküldötteinek részvételével nagy értekezletet tartottak Kaposvárott, melyen határozatokat hoztak és foglaltak jegyzőkönyvbe s azután — az „Egyke“ kérdése elaludt.

Kórház-ügy.

Kórház-ügy. A vármegyének legelső modern kórháza a kaposvári „Somogymegyei Közkórház“. Alapitása az 1825—1848-iki időkre esik. Alapításának első hivatalos adata az 1836. évi áprilisi megyei gyűlés jegyzőkönyvében található, mely szerint kimondják, hogy a vármegye székhelyén közadakozásból kórház építtessék.

Az ügy élére *Czindery* László első alispán állott, kivel a fő- és alszolgabírák versenyre keltek, hogy a vármegyében minél nagyobb összeget tudjanak összehozni a kórház czéljaira. Az építéshez ingyenes közmunkát adtak, a vármegye termében tánczvigalmakat rendeztek, a büntetéspénzeket, a kolera elleni védekezésnél megtakarított összegeket, mind a kórház czéljaira fordították. Az építés 1840-ben kezdődött. A terveket Windisch pécsi építőmester készítette. Czindery később mint főispán is állandóan pártolója volt a kórháznak s emlékét a kórház főbejárata fölött elhelyezett emléktábla méltán örökíti meg.

MANV PLEBIS, AERE NOBILI,
CVRA CZINDERY, SVRREXIT,
VT FOR ET PAVPERIBVS
S. A. L. U. T. J.

Az 1846 augusztusi gyűlésen jelenti az alispán, hogy: A Kaposváron felállítani rendelt közkórháznak felügyelete alatti építése és bútorozása, a megyének minden jó és hasznos iránt mindenkor tanusított részvéte által annyira elkészült, hogy az azonnal megnyitható, és legalább 16 beteget befogadhat. A jelentést örömmel vették tudomásul és a kórházi szabályzat elkészítésére kiküldték *Mérey* József másod-alispán elnöklete alatt: *Tallián* Györgyöt, *Kaskovics* Mihályt, *Madarász* Lászlót, *Kapotsffy* Mátyást, *Paisst, Záborszky* Alajost, *Svastics* Lajost, *Csorba* József főorvost és *Tallián* Lázár kaposvári lelkészt. A kórház megnyitását 1846 november 2-ára tűzték ki. Addig befolyt összesen 28.404 frt, melyhez adakoztak: Ocskay Pál lakócsai tiszttartó 100, Czindery László és neje 1200, Kund Dániel 100, Zicsy János Nágocsból 100, herczeg Batthyány 800, ifj. gróf Zichy Károly 1000, Gaal György 120, herczeg Batthyány 2200, gróf Batthyány Gusztáv 600, gróf Batthyány Kázmér 400, gróf Batthyány Iván 200, veszprémi püspök 1000, esztergomi főkáptalan 200, pécsi püspök 400, ájtatos rend 200, Czindery L. 200, gróf Batthyány Kázmér 1100, gróf Zichy Károly 2000, herczeg Esterházy 3000, tihanyi apátság 100, Inkey József 100, Csapody Pál 100, gróf Festetics Tassiló 100, gróf Festetics Miklós 400, pannonhalmi főapát 100, Tallián Imréné, Somogyi M. 3000, Zichy Domokos veszprémi püspök 200, szentjakabi apátság 300, Szüts István kanonok 200, báró Sina György 1200, Gaal István 100 és Tallián Lázár 100 forintot. Ezeknek a lelkes hazafiaknak köszönhetjük, hogy a kórház 19.850 frt költséggel felépült és felszerelést nyert és hogy még 9000 frt a kórház-alap javára el is volt helyezhető.

Megválasztották gondnoknak *Fatér* János ügyvédet és pénztárnoknak *Németh* Antal táblabírót. Az intézet orvosa, a főorvos felügyelete mellett, *Vinkler* nyugalmazott hadi főorvos lett, ki erre önként kínálkozott. A kórházi választmány tagjai lettek: *Dornay* István gondnok, *Fatér* János ügyész, *Németh* Antal pénztáros, *Csorba* József főorvos és *Xantus* János táblabíró.

1847 május 1-éről keltezve találjuk az első kórházi jelentést, melyből megtudjuk, hogy herczeg *Esterházy* Pál a kórház telkét, melyet e czélra már régebben átengedett, az úri-adózástól is felmenti azzal, hogy az uradalmi jog elismeréseül évi 30 ezüst-forintot fizessen. Ugyane jelentésből látjuk, hogy a kórház 39 beteget ápolt. 1847 augusztus hó 2-án kelt a második jelentés, mely szerint 22 beteget ápoltak, 38 krajczár napi ápolási díj mellett. 1848-ban Vágner Gábor központi és kórházi rendes orvos jelenti, hogy negyedév alatt 44 beteget ápoltak. Az 1859. évi 4564. számú rendelet következtében a 21533. számú helyhatósági intézvény nyilvánossági jelleggel ruházta fel a kórházat.

1856-tól németül vezetik a könyveket. A törzskönyvből látjuk, hogy 1856-ban 607, 1857-ben 619, 1858-ban 397, 1859-ben 470, 1860-ban 776, 1861-ben pedig 538 beteget ápoltak. 1856-ban az egész felügyeletet *Szalai* Nikodem cs. kir. megyefőnök vette át. 1862-ben a kórház élén *Töltényi* János dr. állott, ki 400 frt fizetéssel egyúttal gondnok is volt. Alorvos volt *Huber* Mihály seborvos 200 frt fizetéssel és segédorvos *Döbirigy* Ferencz szigorló orvos 100 frt fizetéssel. Az ápolási díj 45 kr. volt.

1870-ben Somssich alispán kéri a megyegyűlést, hogy mivel a sok elmebeteg a kórházat rendeltetésétől elvonja, írjanak fel a kormányhoz, hogy az elmebetegeket elmegyógyintézetbe szállítsák.

1870-ben meghalt Töltényi János és a kórház vezetését ideiglenesen *Parai* János dr. megyei főorvos vette át. A kórház betegforgalma 1866 és 1868-ban 1062 volt, köztük 445 katona. Az ápolási napok száma 1870-ben már 16.572.

1870-ben *Szigeti* Gyula János lett a főorvos, kinek vezetése alatt a kórház új korszaka kezdődött. Lakása a kórházban volt, de a kórház túlzsúfoltsága következtében, a vármegye, a kórházzal szemben, 1876-ban, külön lakást építtetett 8653 frt-ért, mely összeg egy tárgysorsjáték útján folyt be. Ezáltal a kórház 36 ágygyal gyarapodott. Gondnok lett 1873-ban *Würth* Adolf. 1879-ban 6000 frt-ért a kórház mögött emeletes épületet emeltek, alul a konyha, kamara és cselédlakások, az

emeleten pedig, az elmebetegek részére, 7 czellával. Ugyanez évben épült a halottasház is. Ekkor tehát a kórház 25 szobájában 137 ágy állott a betegek rendelkezésére.

1884-ben a zsúfoltság miatt *Szigeti* Gyula János dr. igazgató-főorvos előterjesztést tett a vármegyéhez, a kórház kibővítése iránt. 1886-ban megvették a szomszédos telket és erre építették a nyugati, emeletes szárnyat, mintegy 15,000 frt-ért, a mivel a kórház egy műtőteremmel és 45 ágygyal bővült. Ekkor rendszeresítették a második alorvosi állást, melyre *Gáspár* Imre dr.-t nevezték ki. 1890-ben szervezték a harmadik alorvosi állást, melyet *Schaeffer* Károly dr. speczialista szemorvos foglalt el.

1887-ben a kórházigazgató előterjesztésére a vármegye *Csépán* Antal alispánnak, a kórházi választmány elnökének, elévülhetetlen érdemeit márványtáblán örökítette meg és az emléktáblát 1887 deczember 29-én leplezték le.

Bábaiskola. Miután a kórháznak már 15 év óta volt szülészeti osztálya, 1891-ben, a belügyminiszter jóváhagyásával, hathetes bábatanfolyamot nyitottak. Így keletkezett az országban az első úgynevezett másodrendű bábaiskola.

Az új kórház. 1891-ben nevezték ki Szaplonczay Manó dr.-t a megye tiszti főorvosává, ki a kórház és a bábakérdés fejlesztését a legnagyobb gonddal karolta fel. Tekintettel a kórház zsúfoltságára, az elmebetegek elhelyezése körüli tarthatatlan állapotokra, továbbá arra, hogy a kórháznak nem volt külön fertőző-osztálya és végül. hogy a bérbeadott élelmezéstől, a polgári ápolószemélyzettől a kórházat nagyrészt megszabadítsa, *Szigeti* Gyula János dr.-ral egyetértően, 1894-ben beadványnyal járult a megyéhez, mely, az előterjesztést méltányolván, elhatározta egy elmebeteg-osztály építését 100—120 elmebetegre, egy fertőző-pavillon építését 20 betegre és végül hozzájárult ahhoz, hogy az élelmezés házi kezelésbe vétessék és hogy az ápolás apáczákra bizassék s az ehhez szükséges helyiségek mintegy 150.000 frt költséggel megépíttessenek. Az építés vezetésére és felügyeletére *Maár* Gyula alispán elnöklete alatt kiküldettek: *Szaplonczay* Manó dr. tiszti főorvos, Szigeti Gyula János dr. kórházigazgató, *Scholcz* Gyula kir. főmérnök, *Dépold* Béla építővezető kir. mérnök, *Ujváry* Ferencz apátplebános és *Tevely* Béla dr. ügyvéd.

1897-ben készen volt minden. Az elmebeteg-osztályba a belügyminiszter is küldött betegeket. Az apáczalakás és a kápolna még készen sem volt, máris át kellett alakítani és kibővíteni, 30.000 frt költséggel. 1898-ban helyezték el az elmebeteg-osztály főbejárata fölött az emléktáblát.

A betegforgalom nagyarányú emelkedésével rendezte a vármegye az orvosi és tisztviselői fizetéseket is és emelte az ápolók és szolgák számát. Az igazgató-főorvos fizetését 800 frt-ról 1000 frt-ra emelték, természetbeni lakással, fűtéssel, világítással. Az alorvosokét 500 frt-ról 600 frt-ra, a gondnok fizetését 400 frt-ról 600 frt-ra és rendszeresítették az ellenőri állást, 500 frt fizetéssel. A kórházi káplán fizetését 400 frt-ban állapították meg. Az ápolószemélyzetet 16 apácza és 12 világi ápolóra emelték fel. Rendszeresítették a kapus- és gépész-állást és a házi kezelés miatt a saját 4 holdas telken konyhakertészetet rendeztek be, melyet elmebetegek míveltek. A nagy beteglétszám miatt az elmebeteg-osztályra osztályos orvossá kinevezték *Telegdi* Zsigmond dr.-t, később a belgyógyászati osztályra *Ullmann* Antal dr.-t, majd a szemészetre Schaeffer Károly dr.-t, a tüdőbeteg- és fertőzőosztályokra pedig osztályos orvossá *Csurgó* Jenő dr.-t.

1890-ben a betegfelvétel a 3000-et meghaladta, a bábatanulók száma is állandóan nagy volt, mert nemcsak Somogy, hanem Tolna, Veszprém és különösen Zala megyéből küldtek a kisközségek tanulókat, miért is Szaplonczay Manó dr. tiszti főorvos azt az előterjesztést tette, hogy építsen a vármegye egy szülészeti és nőgyógyászati pavillont. Ezt azonban a belügyminiszter nem hagyta helyben.

1893-ban a tiszti főorvos előterjesztésére elhatározta a vármegye közönsége, hogy a kórházi orvosokat és tisztviselőket is felveszi a megyei nyugdíjintézetbe.

1900 deczember hó 16-án meghalt a kiváló képességű, humánus és vasszorgalmú igazgató. Halála után a kórház vezetését *Szaplonczay* Manó dr. tiszti főorvos vette át, ki egyidejűleg leltározta és rendezte a kórház vagyonát. A mérleg szerint a felszerelés értéke 164.839 K 94 fillér, az épületeké pedig 346.139 K 38 fillér volt. Az alapítványi tőkék összege 78.453 K-ra rúgott.

1901 január hó 31-én nevezték ki igazgató főorvosnak Szigeti Gyula Sándor dr.-t, a budapesti II. sebészeti klinika tanársegédét.

Miután a sebészeti osztály már nem volt megfelelő, s mivel a tervezett nőgyógyászati és szülészeti pavillont a miniszter nem engedélyezte, az új igazgató-

főorvosnak sebészi jártassága is szükségessé tette egy sebészeti pavillon építését. A kórházi választmány ezirányú előterjesztését a vármegye közönsége magáévá tevén, 1906 ban megépült a modern sebészeti pavillon 150.000 K költséggel, 60 rendes ágygyal és 4 különszobában 8 külön ágygyal. Van két műtő-terme és Röntgen-laboratóriuma is. A nagy arányokban terjedő tuberkulózis leküzdésére alakult „Tüdővész ellen védekező egyesület“ 1912-ben a kórház kertjében modern tüdőbeteg-pavillont építtet 50 ágyra, 150.405 K -építési és 20.000 K felszerelési költséggel. Az épületben nyertek elhelyezést a dispensaire helyiségei is. A kórház jelenleg 500 ágyra van berendezve.

Hogy a kórház ily nagyarányú fejlődésével annak betegforgalma is mennyire emelkedett, legjobban mutatják a következő adatok: 1910-ben ápoltak 4154 beteget 152.770 ápolási napon, 1911-ben 4430-at 153.784 napon és 1912-ben 4511-et 166.580 napon át.

* * *

1808-ban élt *Marczaliban* a nemesszívű *Paczay* István esperes-plebános, ki végrendeletében 300 forintot hagyományozott egy Marczaliban felállítandó „*Ispotály*“-ra s 300 forintot a szegény öregek és árvák segélyezésére azzal, hogy ha valamikor Marczaliban egy Ispotály állíttatik, ez is ahhoz csatoltassék. Ezt az alapítványt 1849-ig a marczali plebánosok kezelték és gyűjtésekkel gyarapították, úgy hogy az alapítvány 1849 ben már 5204 frt volt, a mikor egy bizottság vette át az alapítvány kezelését, 1890-ig, mikor az már 15.000 frtra rúgott. A házat már évek óta magánkórházként használták, 5—6 ágygyal és 3—4 elaggott iparosnak való lakással. 1889-ben az alapítvány kezelői elhatározták, hogy megveszik a szomszéd telket és építenek és felszerelnek egy megfelelő modern kórházat és készen átadják a vármegyének, ha a vármegye a kórháznak örökös fenntartását magára vállalja és kieszközli a közkórházi jelleget. A törvényhatóság 1890. évi februári közgyűlése az ajánlatot elfogadta az esetre, ha a belügyminiszter a 30 ágyra felszerelendő kórháznak a közkórházi jelleget megadja. Marczali „Ispotály“.

Miután a belügyminiszter május hó 13-án az engedélyt megadta, az építkezést azonnal megkezdték és októberben már jelentette az építőbizottság, hogy a vármegye a kórházat átveheti. Ennek megtörténte után a belügyminiszter, deczember 13-án, 84.299. szám alatt a közkórházi jelleget megadta a kórháznak. Utána *Tallián* Béla főispán kinevezte *Szaplonczay* Manó dr.-t a kórház igazgató-főorvosává, *Mitzger* Miksa dr.-t alorvossá és *Szalay* Józsefet gondnokká. 1891 február 13-án vették fel az első beteget. A kórház építése, 38 ágyra, 15.000 frt-ba került, melyből 8 ágy az agg-ápoldáé volt.

A kórház nagy betegforgalma következtében 1898-ban a kórházi választmány az aggápoldát kitelepíttette.

1891-ben a Marczali Takarékpénztár-Részvénytársaság 1000 frtos alapítványt tett, 1890-ben pedig *Sostorics* György hagyott nagyobb összeget a kórházra. 1903-ban a kórházat ki kellett bővíteni és átalakítani. Megvették tehát a nyugatról szomszédos telket, azon a fertőző betegek részére épületet emeltek, az utczai házat kórházi czélokra rendezték be, miáltal a kórház 60 ágyra bővült ki. 1905-ben ismét vettek egy telket 4000 koronáért. 1905-ben kérte a törvényhatóság a belügyminisztert, hogy engedélyezze a kórház újjáépítését és engedje meg egy 100.000 koronás kölcsön felvételét. Ehhez azonban a miniszter nem járult. Majd 1913-ban az alispán azt javasolta a közgyűlésnek, hogy szavazzon meg 40.000 koronát, használja fel a kórház tartalékját: 7024 koronát és a még szükséges összeget kérje a belügyminisztertől. Ez meg is történt. Szaplonczay Manó dr. a kórházat 1891 január 1-től 1891 október 31-ig vezette, a midőn tiszti főorvossá neveztetvén ki, utóda *Szönyeghy* János dr. lett, ki távozván, 1892 áprilistól *Fülöpp* István dr. vette át az igazgatást. Mitzger dr. halála után *Téchy* József dr. lett az alorvos.

Az alapító emlékére a kórházépület közepén kápolnát rendeztek be, a hol a gyógyulást és menhelyet keresők a nemes pap-alapítót imáikba foglalhatják. 1891-ben 216 beteget ápoltak, 5368 napon, 1900-ban már 445-öt, 13.579 napon, 1910-ben pedig 716-ot, 21.761 napon. A kórház megnyitásától 1912. év végéig összesen 10.685 beteget ápoltak, 311.571 napon át.

Szigetvári közkórház. 1867 január havában *Vermes* György turbéki földbirtokos, *Hölbling* Ignácz, *Salamon* Gyula és *Koharits* Ferencz szigetvári urak elhatározták, hogy megvetik alapját egy Szigetváron emelendő kórháznak. Nyomban le is tettek: Szigetvári közkórház.

Vermes György 300 frt-ot, Hölbling Ignácz 200-at, Salamon Gyula és Koharits Ferencz 100 frt-ot. A pénzt átadták Salamon Gyula gyógyszerésznek és megbízták az alap kezelésével. Azonnal megkezdték a gyűjtést is. 1894-ig a gyűjtött összeg, kamataival együtt, 25.160 frt-ra rúgott. Ekkor az alapítók közül még életben lévő Vermes György és Salamon Gyula, Szaplonczay Manó dr. tiszti főorvoshoz fordultak tanácsért és annak eredményeként 1894 szeptember 29-én felajánlották a vármegyének a rendelkezésre álló összeget a kórház építési czéljaira; a község megfelelő ingatlant ajánlott fel tartozékaival együtt s egyben elkészítették a kórház terveit is. A törvényhatósági bizottság 1894 októberben tartott közgyűlésén az ajánlatot elfogadta az esetre, ha a belügyminiszter a közkórházi jelleget megadja. Ez először csak elvileg ment bele a dologba, de az építési engedélyt kiadta. Miután a terveket is megfelelően átalakították, megalakult az építőbizottság, *Vermes* György vezetése alatt. Építés közben azonban kitűnt, hogy a rendelkezésre álló összeg nem elegendő. Ekkor két kiváló emberbarát jött segítségül: *Biedermann* Rudolf és *neje*, a kik 10.000 frt-tal és *Biedermann* Ottó, a ki 1000 frt-tal járultak a költségekhez. Kívülük még magánosok és járásbeli községek adakoztak kisebb-nagyobb összegeket.

Az építés megkezdése előtt megvették a szomszédos telket 1800 frt-ért. Az építést 1895. év őszén már befejezték és azt a vármegye tulajdonába vette, a belügyminiszter pedig 1896-ban a közkórházi jelleget adományozta a kórháznak.

A kórházat 42 ágyra szerelték fel és az ápolást az „Isteni megváltás"-ról nevezett apáczákra bízták. 1896 márczius 23-án nevezték ki igazgatófőorvossá *Raksányi* Árpád dr.-t, alorvossá Vajda Ignácz dr.-t és gondnokká *Verbőczy* Jánost. Már az 1896-iki csonka évben 390 beteget ápoltak itt, 9393 napon. 1897-ben 793-at, 19.389 napon, a mikor az ágyak számát nyolczczal szaporítani kellett. 1898-ban 959-et vettek fel és ápoltak 23.365 napon. A nagy betegforgalom következtében 1900 november 5-én a vármegye elhatározta, hogy a kórházat 28 ágygyal kibővíti és e czélra 50.000 korona kölcsönt vesz fel. A kibővítés céljaira megvettek egy szomszédos telket. Az építkezés 36.551 koronába került és az új részeket 1904 márcziusban vették használatba. Az apáczák részére külön emeletes pavillon épült, a hol a kápolna is elhelyezést nyert, melyet *Troll* Ferencz pécsi kanonok rendeztetett be. Bevezették az artézi kút vízvezetékét is és ugyanekkor *Rencz* Béla (Albert) pécsi lakos, mint egykori szigetvári ember, 10.000 koronát hagyott a kórházra. Majd *Ivánkovics* István emlékére tett özvegye 2000 kor. alapítványt, melynek azonban csak kamatait lehet felhasználni. 1909-ben Raksányi dr. elhalt és helyére *Rosenberger* Alajos dr.-t nevezték ki igazgató-főorvosnak, majd 1911-ben meghalt Verbőczy János gondnok, kinek helyére *Sárközy* Kálmán került.

Az óriási betegforgalom a kórház újabb kibővítését teszi szükségessé, a mit a törvényhatóság úgy szándékozik 1914-ben megoldani, hogy a főépület előtti kertben, az utczai homlokzaton, egy épületet emel és abban kap lakást a főorvos, a gondnok és ebben lesznek elhelyezve az összes irodák. A főépületben így felszabaduló helyiségek kórtermekké alakíttatnak át és a kórház ismét 20 ágygyal bővül. Az ágyak száma jelenleg 120. 1900-ban 1125 beteget ápoltak, 28.347 napon, 1905-ben már 1770-et, 44.948 napon, 1910-ben 1789 et, 42.910 napon és 1912-ben 2003-at vettek fel és ápoltak 47.118 napon. A kórház megnyitása óta ápoltak összesen 34.963 beteget 584.756 napon át.

Kéthelyi magánkórház.

A kéthelyi magánkórház. 1902-ben gróf *Hunyady* Imréné, szül. *Győry* Felicitás grófnő, tudatta a vármegyével, hogy Kéthelyen, uradalmainak középpontjában, magánkórházat szándékozik építeni és saját költségén fenntartani. A törvényhatósági bizottság ezt a nemeslelkű elhatározást hálával vette, a terveket felterjesztette a belügyminiszterhez, ki a kórház felállítását 1902 ben engedélyezte.

A kórház az apáczák kertjében épült fel, 6000 frt költséggel, 20 ágyra. 1903 január 1-én adták át rendeltetésének. A kórház a „Boldogságos Szent Szűz szeplőtlen fogantatása" nevet viseli, az ápolást és élelmezést apáczák végzik, a kórház kezelésével *Lechner* Antal dr. uradalmi orvost bízták meg. A jól felszerelt kórházban van elhelyezve a nagy uradalmi házigyógyszertár is. 1905-ben már 350, 1906-ban 290, 1907-ben 273, 1908-ban 219, 1909-ben 258, 1910-ben 284, 1911-ben 309 és 1912-ben 133 beteget ápoltak benne. Lechner Antal dr. után *Jandó* Rezső dr., majd *Nemecsek* Gyula dr. kezeli a kórházat.

Nagyatádi kórház-alap.

Nagyatádi kórház-alap. Csorba József dr. néhai fizikusnak 1857-ben megjelent munkájában találjuk, hogy „Nagyatádon, a szent-ferenczrendiek zárdájában van a *Czindery* családtól alapított intézet, mely kórház nevet visel ugyan, de a

benne lévők csak táplálást és semmi orvosi ügyeletet nem élveznek. A tőkékre, költségekre és számadásokra pedig a kormány gyakorol felügyeletet". A vármegyei levéltárban levő iratok szerint pedig a budai helytartótanács 1802-ben 3570. szám alatt megküldte a vármegyének *Adamovics* Erzsébet, *Czindery* Donát özvegye, végrendeletének másolatát és értesítette, hogy nevezett 6000 frt alapítványt tett, melyből 1000 frt az atádi Czindery-birtokon felállítandó kórházra, 5000 frt pedig öt szegénynek ottani ápolására fordítandó és hogy ez összeget és a végrendelet végrehajtását Czindery Rókusra vagy özvegyére bízta. Mivel pedig a nevezettek a végrendeletet mindezideig nem teljesítették, a vármegye intse meg őket és ha ez nem használna, tiszti pert indítson ellenük. Hogy mi lett ezzel az alapítványnyal, azt nem tudni; a vizsgálatot azonban elrendelték. 1895-ben *Éhn* Sándor nagyatádi főszolgabiró elhatározta, hogy egy Nagyatádon felállítandó járási kórháznak alapot teremt. Az alapot a községi utak mentén növő fű árának összegyűjtéséből kezdte megteremteni. A községek közgyűlése 1896-ban a fűbért felajánlotta és felkérte Éhn Sándort, az alapnak további kezelésére, mely akkor 9 drb. magyar aranyjáradékból, 2097 K értékben és 138 K 30 fill. készpénzből állott. Az alap, további kezelés végett, a vármegyéhez kerülvén, azóta elérte a 13.215 K 12 fillért. Máris mozgalom indult meg, hogy ez alapból községi járványkórház építtessék, melyben a tüdőbetegeket gondozó helyiségek is elhelyezést nyerjenek.

Mária Valéria Árvaleányház. *Freistädtler* Antal, a Somogyban fekvő herczeg *Esterházy*-uradalmak azelőtti bérlője, 1870-ben, vagyontalan leánygyermekek házias neveltetésére és kiképzésére, Kaposvárott, „Mária Valéria" főherczegnő neve alatt, felállítandó intézet alapjához 10.000 frank összeget ajánlott fel a vármegyének. Később ez összeget, az ajánlat idejétől esedékes kamatok s a vármegyétől bérelt 10 hold föld jövedelmének beszámításával, 15.000 frankra emeli. Árvaleányház.

Az alapítvány elfogadtatván, megalakult az árvaleányház bizottsága, élén a főispán feleségével: *Jankovics* Lászlóné, szül. *Tallián* Rozáliával. 1880 szeptember 29-én értesítette a belügyminiszter a főispánt, hogy Őfelsége megengedte az árvaháznak Mária Valériáról leendő elnevezését. Az árvaleányház alapjának gyarapításához adakoztak még 1875-ben *Inkey* Antal 100, gróf *Széchenyi* Dénes 1000 frt-ot és mások is kisebb-nagyobb összegeket. 1883-ban a vármegye a „Papsára"-dűlőben lévő ingatlanokat adja át bérnélküli használatra, a tulajdonjog fenntartásával. 1896-ban vármegyei árvaház-alapot teremtenek és elrendelik, hogy 6198 frt 65 kr.-t a gyámpénztárból a megyei pénztárba helyezzenek át és hogy az Első Magyar Általános Biztosító Társaságtól fizetendő évi jutalékok is az alaphoz csatoltassanak.

Az árvaleányház 1883-ban készült el és ekkor 23 árvaleányt vettek fel. Azontúl évenként, a megüresedett helyek szerint, még 1—7 árva talált itt menhelyet. 1912. év végéig összesen 104 árva nyert benne elhelyezést.

Az alapító fiának, Freistädtler Vilmosnak a halála után az árvaleányház válságos helyzetbe kerülvén, Tallián Gyula alispán felhívta az alapító örököseit, hogy az intézet fenntartásáról gondoskodjanak. Ezután — úgy a hogy — megint segélyezték.

Miután az épületek rossz karban voltak és a növendékek ismét a legsanyarúbb helyzetbe kerültek s mert az örökösök ismételt felszólításra sem reagáltak, Tallián Gyula alispán felhívta *Kozma* Sándor végrendeleti végrehajtót, hogy a család előtt tárja fel a helyzetet, figyelmeztetvén arra, hogy tulajdonképen ennek az alapítványnak köszönhetik nemességüket, lovagi czímüket stb. Ez hatott. 1892-ben az alispán és Kozma Sándor között egyezség történt, mely szerint Freistädtler Antal 15.000 frankos alapítványa újabb 10.000 frt-tal kiegészíttetik és hogy az épületeket teljesen helyreállítják és így adják át a vármegyének. Így került az árvaház a vármegye kezelésébe.

Az alispán felhívására Kaposvár hölgyei megalakították a „Mária Valéria-Egyesület"-et, melynek elnöknője *Psik* Lajosné, alelnöknő *Szigeti* Gyula Jánosné, titkár *Plachner* Sándor és gondnok *Parall* Gusztáv lett. Választottak még 30 női és 5 férfi-választmányi tagot is. Intézeti orvos lett *Gáspár* Imre dr. Az egyesület évről-évre bálokat, tea-uzsonnákat, jótékony vásárt rendez és így hozza össze a fenntartáshoz még szükséges összegeket. Psik Lajosné távozása után elnöknő lett *Szigeti* Gyula Jánosné, alelnökné *Leposics* Ignáczné.

Az árvaház ügyeinek végleges rendezése Plachner Sándor nemrég elhunyt megyei főjegyző érdeme. Az árvaleányház vagyona jelenleg az ú. n. „Szedreskert", az intézeti ház és melléképületei, 13 hold, 520 koronáért, bérbeadott föld, végül 73.951 korona készpénz.

Kaposvári agg-ápolda.

Kaposvári agg-ápolda. Csorba József dr. fizikus munkája említi, hogy „már régebben is volt Kaposvárott egy betegek menhelye, *Winkler* gödrei plebános által alapítva s több megyei jóltevők által gyámolítva. Előbb csak ügyefogyottak, szegény öregek táplálóhelye volt ez, időmben s eszközlésemre úgy rendeztetett, hogy 10—12 beteget is ápoltatnék benne. Fájdalom, hogy az alapítólevél betű szerint történt magyarázatja miatt a legtisztább czélzat ellenére ez össze nem olvadhatott ama nagyobbal (t. i. a kórházzal) s így csak kaposvári lakosokra s mesterlegényekre korlátozva, a nagyobb közönség gyámolítását nélkülözi“.

A város irattárában őrzik a vármegyének 1800. évi május hó 20-án kelt, Kaposvár mezővároshoz intézett jegyzőkönyvének 469. számú kivonatát, a melyből megtudjuk, hogy: „*Winkler* Mihály a pécsi főegyház kanonokja, gödrei plebános emlékezetül adja, hogy ő Kaposvár város lakosainak, szegényeknek és minden segélyt nélkülöző betegeinek legyen hová fejeiket lehajtani, ápoldát kíván állítani és hogy ennek felállítására a földesuraságtól, herczeg Esterházy Miklóstól engedelmet nyert. Az épület felépítésére 1000 frt-ot befizetett és a herczeg pénztárába kamatra letett 2000 frt-ot, hogy az ápoldának évenként 100 frt jövedelme legyen. Kéri a megye közönségét, hogy ezen ápoldát pártfogásába venni és Őkegyelmessége kötelezvényét, valamint a csatolt alapítólevelet is levéltárba letenni és erről elteendő bizonyítványt kiadni kegyes legyen.“

Megtudjuk ez értesítésből, hogy a herczeg három holdnyi földterületet adományozott, hova udvarral és kerttel ellátott ápoldát építeni lehessen, hogy az elhagyott szegények, különösen betegségük alkalmával, menedéket találjanak. Meg van határozva, hogy ez ápoldába egyedül mezővárosbeliek vétetnek fel folytonos ápolásra, más vidékről jöttek, minden valláskülönbség nélkül, csak arra az időre vétetnek fel, míg meggyógyulnak és mikor egészségüket visszanyerték, elbocsáttassanak. Megjelöli az alapítólevél, hogy az ápoldába minden Kaposvárott lakó uradalmi tisztnek szolgái és szolgálói, mesteremberek segédei, inasai, szolgái és szolgálói, úgy minden egyéb itteni lakos szolgái és szolgálói, ha odahaza terhül esnek, ez ápoldába felvétetnek és a többi szegényekkel együtt lehetőségig ápoltatnak, míg ismét felgyógyulnak. Meghatározza, hogy ez ápoldába élethossziglan vétessenek fel szegények és hogy csak egyedül a szegényeknek legyen teljes használatára.

Hogy az aggápoldát mikor adták át rendeltetésének, megállapítani nem lehet. Jelenleg is élő egyik gondnoka: *Würth* Adolf szerint, 1858-ban már ő kezelte a vagyonát, de Csorba munkájából látjuk, hogy már előbb is fennállott.

A régi épület a Fő-utcza és az Anna-utcza sarkán állott, honnan 1898-ban költözött át a Szigetvári-utczába. Az ott menedéket talált aggok száma ezidőszerint 60, a kik élelmezést is kapnak. Miután azonban mostani állapotában fenntartani nem lehet, a város képviselőtestülete elhatározta, hogy azt a cseri városrészbe telepíti ki, a hol pavillonrendszerben óhajtja megépíteni. Egyben elhatározta, hogy az aggokat élelmezésük javíthatása végett foglalkoztatni fogja (papirzacskócsinálás, vesszőkosárfonás stb.) s e czélra foglalkoztató-termeket is nyit. Az alap vagyona ezidőszerint 91.375 korona.

1.

De coronatione regis Mathie.

Post mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie Mathias fe.me. filius Illustris Iohis de bunyad ppe. co. bistricien Anno dñi millesimoquadringentesimoquinquagesimo octauo: q tam exterris ut bohemis & polonis: q nonullis incolis sacre corone subiectis sibi plurimu insidiatibus ut leo fortissimus: inuictissimusq restitit. Hic etiā cū ualidissimo exercitu regnū bozne ingressus castrum munitissimū Iaycza noie e manibus turcoꝝ gloriose eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam: dyademate sancti regis Stephāi qd apud Fridericū romanoꝝ impatorē habebat: in ciuitate alberegalis potitus est. ¶ Postea uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puinciā sacre corōe subiectam sed p id temporis rebellem ingressus est. ibiq habito acerbissimo conflictu triūphū preclarū atq memorabilē obtinuit. Vnde & uexilla pluria inclyte uictorie sue signa budā usq adduxit. que magna cū celebritate in prochiali beatissime Marie uirginis ecclesia affixa hodie conspiciunt. Reliqua aūt preclara ac mēorabilia facinora serēissimi atq inuictissimi dñi nostri regis: quia tanta sunt q breuiter cōprehēdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius prosequenda erunt. Pro quo dño nostro illustrissimo atq gratioso optimus maximusq deus etiam atq etiam rogandus est: ut eum in pace tranqlla: iuiticie obse.uatione: suorum dilectione: regni incremento: & diuturna demū uite incolumitate tenere: seruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII in uigilia penthecostes: per Andreā Hess

2.

MAGIAR PRAE
DIKATIOC, KIPPOSTILLANAC
NEVEZNEC, A PROPHETAC ES
APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI
Doctoroknac, Origenes, Chrisostomus. Theo-
philactus, S Ambrus, S Hieronymus,
S Agoston, es a mastani bölcz Do-
ctoroc magiarazassoc szerint

1 Corint. 14.

Mikor egybe gyültöc, mindēnec ti közzületec Psalmussa tudománia, nyeliunec értésse, meg ielenese, és irás magiarázássa vagon: Mindenec épületre legenec.

Döbroczömbe, M. D LXIII.

1. A Budai Krónika utolsó lapja (1473). — 2. Melius Péter „Magiar Praedikatióc"-nak czímlapja. A felső, középső árkádból kihajló alak: Melius Péter.

Zrinyi Miklós „Szigeti veszedelem“ ének czímképe.

Az a kaposvári épület, melyet Csokonai a „Dorottya“ czimű verses regényében megörökitett.

Csokonai Vitéz Mihály.
(Az orsz. Képtárból).

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

A tudomány és irodalom virágzásának egyik alapfeltétele a kifejlett társadalmi és városi élet. Somogy vármegye a mult század első feléig még teljesen „várostalan megye“ volt. Egész területén alig lehetett találni egyetlen olyan helységet, a melynek népessége elérte volna a háromezeret, s ezért a vármegyében nem is fejlődhetett ki sohasem mélyebb irodalmi és tudományos élet.

Somogy vármegye azonban minden időben kivette részét a nagy nemzeti kultúrmunkából, és a vármegye önérzetes büszkeséggel tekinthet vissza hazánk szellemi művelődésének emelésében kifejtett hasznos szolgálataira, mert habár a vármegye területén, sajátos népességi viszonyainál fogva, nem is volt mozgalmasabb tudományos és irodalmi élet, de a vármegye szülötteit mindig ott találjuk a nemzet szellemi munkásai között, sőt többeket látunk olyanokat is, a kik vezérekként a művelődésnek, a haladásnak új útjait megnyitva, nemcsak hazájukban, hanem a külföldön is dicsőséget szereztek szülőföldjüknek.

Hiszen a dolgok rendjének egyszerű logikájánál fogva sem lehetett ez másként. A magyar lélek evolúcziója hozta magával, hogy a *legmagyarabb vármegye* mindig tevékeny részt vegyen a magyar faj és nemzetiség megtartásában, fejlesztésében és emelésében.

A keresztény középkor.

A nemzeti szellem első fellobbanása az idegen szellem és intézmények ellen Somogy vármegyében történik, Koppány lázadása Szent István ellen a hamisítatlan, tiszta ősmagyarság védekezése az új, idegen szellem térfoglalása ellen. De a küzdelemben az új szellem lett a győztes és a győző sietett az elfoglalt veszélyes területet az új szellem: a kereszténység számára annál inkább megerősíteni. Szent László 1091-ben Somogyváron benczés apátságot alapított, mely a XVI. századig fennállott, ugyancsak ő alkotta a Szent Egyed-apátságot. II. Géza özvegye, Eufrozina, a Szent János-vitézek számára Csurgón konventet alapított (1141). Segesden is volt már a XIII. század elején kolostor; Anjou-házbeli királyaink Kőröshegyen építtettek klastromot és templomot stb. Ezekben a klastromokban bizonyára ugyanaz a szellemi élet folyt, mint az ország többi klastromaiban általában; de ennek a szellemi munkásságnak még nyomait is elpusztították a következő századok harczai. Somogy volt a határ: kelet és nyugat között, kapuja Horvát-, Stájerországnak és Ausztriának, folytonos dúlások, harczok székhelye. Miként maradhatott volna itt tartós nyoma a csendes klastromok írott kultúrájának?

Budai Krónika.

De fennmaradt egy fontos emlékünk a magyar reneszánsz korából, a mely fényesen mutatja, hogy Somogy vármegye férfiai minden időben megértették a haladás eszméit. Ez az emlékünk a *Budai Krónika* (1473), az első magyarországi nyomda egyetlen terméke. Ez a nyomda a somogyi származású *Karai Lászlónak* († 1485), a budai prépostnak, Mátyás király személynökének a nevéhez fűződik, a ki Rómában jártában megismerkedvén a könyvnyomtatással, annak nagy fontosságát megértette és Hess András vezetése alatt, saját költségén felállíttatta Budán az első magyar nyomdát.

A reformáczió kora.

A reformáczió Somogy vármegyében alkalmas talajra talált, gyorsan elterjedt és mihamar erős gyökeret vert. Itt, Szigetvár hatalmas ura, *Török Bálint* és ennek neje, *Pemflinger Katalin*, Mária királynénak egykori udvarhölgye, voltak az új vallás buzgó védői és terjesztői. Szigetvár és a közeli Kálmáncsehi csakhamar középpontjai lettek a reformácziónak, Török Bálint ipja, *Pemflinger Márk*, pedig valóságos hittérítőként működött Somogyban.

Melius Péter.

De nemcsak hatalmas anyagi és erkölcsi támogatókat nyert az új hit a vármegyében, hanem Somogy adta a reformácziónak egyik legkiválóbb szellemi vezetőjét, Horhi Juhász, vagy tudós nevén *Melius* Pétert (1515—1572), a magyar

Kálvint, mint ellenségei nevezték, a „debreczeni Péter pápát". Ez a nagytudományú, megalkuvást nem tűrő pap hatalmas hitvitázó tehetségével, fanatikus hitével a magyar Kálvinizmusnak megalapítója és megszilárdítója lett és alig tíz évre terjedő írói működése elég volt arra, hogy „hitfeleinek apostolává, ellenségeinek félelmévé változzék". Kimagasló egyénisége és a korszakot uraló, vezérlő szereplése adtak alkalmat arra is, hogy ennek az időnek egyik drámai szatirája, a *„Debreczeni disputa"* vagy a *„Válaszúti komédia"*, az ő hittérítői működésének egyik legnevezetesebb mozzanatát választotta tárgyává és őt tette meg a dráma főhősévé. De nemcsak reformátorként, hanem mint tudós is úttörő volt Somogynak e kiváló fia, mert az első magyar botanika is az ő nevéhez fűződik.

Kálmáncsehi S. Márton.

A reformácziónak egy másik nagy alakja, a tudós *Kálmáncsehi Sánta Márton* († 1557) református püspök, a ki főleg a Szilágyságban és Erdélyben buzgólkodott Kálvin tanainak terjesztésén, szintén ennek a vármegyének a szülöttje.

E jeles férfiak Szigetvár hős urának, Török Bálintnak pártfogása alatt állottak; de Somogy vármegye területén túl működtek.[1] Török Bálint azonban nemcsak az új hitnek és a tudománynak, hanem a költészetnek is lelkes meczénása volt. Midőn *Tinódi Sebestyén* a török elleni harczokban kapott sebeiből kigyógyult, Török Bálint megfogadta íródeákjának és a költő 1534—35 körül a szigetvári udvarhoz került, hol Török Bálint lantosa és fiának nevelőjeként életének legboldogabb éveit tölti. Itt írta 416 soros bibliai elbeszélését, *Judit asszony históriáját,* mint a vers végén mondja: „Ezt szörzötte az szigedben | Terek Bálintnak házánál éltében". Itt énekelte meg jó urának török fogságba esését *„Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról"*, melyben meghatóan írja le Török Bálintné kesergését:

Tinódi Sebestyén.

„Fohászkodik vala és igen sír vala | Jó Terek Bálintné, hogy hírt nem hall valla. | Csudaképen töri, fárasztja ő magát, | Sírva ápolgatja futosó két fiát, | Oly igen kesergi urának fogságát, | És az két fiával az nagy árvaságát. | Igyen éjjel nappal hallják kesergését, | Immár nem alítja világban élését, | Hallja meg az Isten az ő könyörgését | Hogy hamar láthassa ura megjövését. | Ezer ötszáz negyven és egy esztendőben | Budáról császárnak el-alámentében, | Szigetben ki szörzé vala nagy fektében, | Vitéz urán való nagy kesergésében."

Ugyancsak egy másik költeményében, a *„Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Török Bálintnak fogságokról"* is magasztalja, a hű lantos, ura vitézségét és úrnőjének vígasztalhatatlan szomorúságát.

„Fohászkodik mostan sok gyakor sírással | Asszony-feleségöd az két szép fiadval. | Örömök soholt sincs te jó szolgáidnak, | Kik szívvel szeretnek, gyakran fohászkodnak."

Tinódi, ura elfogatása után, Szigetváron maradt, míg Törökné a várat Ferdinándnak átadta, azután asszonyával Csurgóra vonult és itt tartózkodott mindaddig, míg özvegy úrnője Debreczenbe költözött. Ekkor Tinódi végleg eltávozott Somogy vármegyéből és Verbőczi Imrének, Török Bálint legjobb barátjának szolgálatába szegődött.

Az ellenreformáczió kora.

A Pázmány Pétertől megindított ellenreformáczió szellemi harczosai között nem találkozunk ugyan e vármegye férfiaival, de nevezetessé teszi ezt a korszakot a vármegyére nézve az, hogy a magyar irodalomnak legkiválóbb nemzeti éposza, a *Szigeti Veszedelem*, e vármegye történetéből meríti tárgyát és somogyi férfiak hősi erényeit dicsőíti.

A nemzeti szellem védői.

A II. József alkotmányellenes uralkodása nyomán keletkezett nemzeti visszahatás Somogy vármegye férfiait is sorompóba szólítja a nemzeti ügy támogatására és a vármegyét is ott találjuk mindenütt, az elszánt harczosok között, az első sorokban. A felébredt nemzeti szellem Somogy főurait a legnemesebb felhevülésre buzdítja és lelkes odaadással sietnek a veszélyeztetett nemzetiség és a magyar nyelv védelmére; ott vannak a mozgalom szellemi munkásai között és ott látjuk őket mindenütt, a hol önzetlen anyagi és erkölcsi áldozatokat kell hozni a nemzeti kultúra felvirágoztatására. A vármegye területén élénk irodalmi élet keletkezik. A főúri kastélyok egy-egy góczpontjai lesznek a közszellemnek, hol a vármegye előkelőségei, írói, tudósai összejönnek, hogy arról tanácskozzanak, mit tehetnének a nemzeti művelődés emelésére. Ilyen középpont volt gróf *Széchenyi Ferencz* marczali és somogyvári kastélya, melyről azt írja Somssich Pál: „Gróf Széchenyi Ferencz ifjakat, kikben magasabbra törekvő lelket sejtett, rang- és születéskülönbség nélkül udvarába hívott meg, hogy ott megismertesse velük a nagyobb és

[1] *Sztárai Mihályról* nem tettünk említést, mert az újabb kutatások szerint a zemplénmegyei Sztárán született.

műveltebb körök szokásait. *Somssich* Miklós, *Bodonyi* József, a derék jogtudós, a *Talliánok*, *Stefaits Gáspár*, *Bezerédi* Pál, *Szalai* József, *Xantus* Ignácz, *Kozma* Ferencz és mások, mind Széchenyi Ferencz udvarában képződtek".

Hasonló gyülekezőhelyei voltak az előkelő politikusoknak, íróknak és tudósoknak a gróf *Hunyady* József kéthelyi-, gróf *Festetics* György csurgói kastélya, Sárdon a Somssich-kastély és Nagybajomban Sárközy István háza. Ezekhez méltón sorakoznak a *Czinderyek*, *Csépánok*, *Juranicsok* stb., kikhez sohasem fordult tudós, író eredmény nélkül támogatásért. *Czindery László* somogyi főispán 1000 forintot adott a magyar szinészet emelésére (1794), *Juranics László* (1765) saját költségén adta ki *Bacsányi* János és több más költő műveit stb.

De irodalomtörténeti nevezetességre emeli Somogy vármegyét e korszakban az a körülmény, hogy a magyar irodalom három legnagyobb költője, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Pálóczi Horváth* Ádám és *Berzsenyi Dániel* hosszabb ideig a vármegye területén tartózkodtak és Somogy földjétől, szellemétől ihletve, itt teremtették meg költői alkotásaik legjavát.

Csokonai pártfogói.

Csokonai szerelmi csalódásának fájdalmával, Lilla bánatos emlékével szívében hagyta el 1798 április havában Komáromot, hogy sajgó sebével a „világ tolongása elől" Somogy rengetegébe menjen „haldokolni". Ilyen szomorú hangulatban jutott Csökölbe, földije és debreczeni iskolatársa, *Kis* Bálint segédlelkész házához. A csendes lelkészlak vidám, boldog családi körében Csokonai bánata megenyhült és itt több költeményt is írt. Innen Hedrehelyre vándorolt, hol barátjánál *Szokolai* Dániel megyei esküdtnél ismét több jó napot töltött. Csokonainak ebben az időben az volt a főczélja, hogy összegyűjtött munkái számára kiadót, valamely főúri meczénást szerezzen. Minden alkalmat megragadott tehát, hogy a somogyi főurak figyelmét magára vonva, őket tervének megnyerhesse. Így azon alkalommal, midőn gróf Széchenyi Ferenczet Somogy vármegye főispáni székébe iktatták (1798 júl. 4), *„A haza templomának örömnapja"* czímmel egy több mint 300 soros alkalmi költeménynyel tiszteli meg Széchenyit, a ki 100 forinttal jutalmazta a költőt. A vers *Sárközy* István költségén jelent meg. A főispáni beiktatáson maga Csokonai is résztvett, és a bevonulás jeleneteit a „Dorottya" I. énekében örökítette meg. Néhány nap mulva (júl. 7.) *„Isis és Osiris"* czímmel gróf Széchenyinének nyujt át egy költeményt, a kitől 50 forint jutalmat kap. Egy harmadik verset *„Czindery sírja felett kesergő özvegy"*, Czindery Pálnénak ajánlott, a ki 12 aranynyal jutalmazta. A somogyi főuraknak bőkezűségéről a költő a „Dorottya" egy jegyzetében hálásan emlékezik meg.

Csokonai Nagybajomban.

1798 július 8-án Nagybajomba megy, a hol Sárközy Istvánnét nevenapján egy költeménynyel üdvözli. Sárközy szívesen fogadja a költőt, a kit csakhamar annyira megszeretett, hogy ez időtől kezdve Csokonai a háznak állandó vendége és a családnak valóságos házi-poétája lesz. Majdnem egy évet tölt itt e művelt ház kedves családi körében, mely idő a költő zaklatott életének legboldogabb esztendeje volt, és költői fejlődésére is nagy hatást gyakorolt. Már ekkor fogamzott meg lelkében komikus eposzának első terve, melynek első fogalmazványát Sárközynek fel is olvasta (júl. 9.). Itt fejezte be az *„Elrablott hajfürt"* próbafordítását és itt írta meg — egy Sárközytől hallott adoma alapján — *„Az elragadott nadrág"* czímű művét, melynek kézirata Sárközy házának leégése alkalmával elveszett. Nagybajomból többször átrándult Kisasszondra, hol gyakran kijárt a Sárközy kastély mellett elterülő erdőbe. Itt egy terebélyes bükkfa alatt írta a *„Magánossághoz"* czímű bölcselmi ódáját:

„Áldott magánosság jövel! ragadj el | Álmodba most is engemet; | Ha mások elhagyának is, ne hagyj el, | Ringasd öledbe lelkemet. | Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam, | Hogy itt, *Kisasszondon* reád találtam. | E helyben andalogni jó, | E hely poetának való."

E költeményen kívül a *„Mihálynapi álom"*, *„Kifakadás"*, *„Egy háladatlanhoz"* stb. ez időszak költői termékei. Legfontosabb azonban, hogy Somogyban, Sárközy biztatására írta meg legnagyobb epikai alkotását, a *„Dorottya"* czímű komikus époszt.

Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám.

Nagybajomban való tartózkodása azonban más tekintetben is fontos Csokonai költészetére. Itt ismerkedett meg ugyanis a „Hunniász" népszerű költőjével, Pálóczi *Horváth Ádámmal*, a ki ez időben szintén itt lakott. (1797-ben költözött Szántódról Nagybajomba és 1820-ban itt is halt meg.) Horváth nagyon megszerette és nagyra becsülte Csokonait. Gyakran átadták magukat bor és pipaszó mellett „csöndes beszélgetésnek, elmélkedtek a költészetről és költeményeiket egymásnak felolvasták".

Horváth nagy hatással volt Csokonaira. Az ő költészete irányította figyelmét a népköltészet felé és ebben az időben írta Csokonai népies dalait. Horváth „Hunniásza" érleli meg Csokonaiban az eszmét, hogy Árpádról egy nagy époszt írjon. Horváth, Csokonai halála után, egy dicsőítő költeményt írt, s ebben a következő sorokban emlékszik meg Somogyban való együttlétükről:

„Ahol hajdan sípolgattál, Széchenyt üdvezletted, | Egy Czinderyt elsirattál, Dorottyát énekletted, | Hol velem Megalopolisban[1] néha versent lantoltál | S egy nyájos Amarillisben pásztorleányt rajzoltál, | Hol Messene szomszédjában a sugárt terjesztetted, | Egy új épült iskolában[2] Apolló terhét vitted: | Mindenütt aesthesisednek szűz példáit mutattad | Emberszerető szívednek nemes jeleit adtad."

Csokonai Csurgón.

Így él Csokonai Somogyban, s midőn a csurgói iskolában egy tanári állás megüresedik, Sárközy ajánlására, Csokonaira bízzák a tanár helyettesítését, és a költő 1799 máj. 26-án elkezdi a tanítást. Nagy lelkesedéssel fog a munkához, a mit legjobban bizonyít az, hogy az oktatáshoz maga készíti a könyveket. Hogy tanítványait a nyilvános szerepléshez szoktassa, színielőadásokat rendez velök. Így előadatta aug. 17-én a „Pofók vagy Cultura" cz. vígjátékot, szept. 1-én a „*Gerson du Malheureux*"-t, szept. 23-án, az I. félév végén, „Karnyóné és a két szeleburdiak" cz. vígjátékát, melyet Csurgón is írt. E vígjátékhoz az Epilógot Sárközy fiával, Alberttel, mondatta el. Hogy ebben az időben Csokonai anyagilag, pénz dolgában, milyen rosszul állott, arra nézve közöljük a költőnek az állami Darnay-Múzeumban található levelét, melyet Csokonai Csépán István viczekurátorhoz Kaposvárott intézett:

Tekintetes Fiscalis Ur, Nagyérdemű Vicecurátor Uram! Minthogy már a' Gondviselés, és az Urak engemet ebbe a Statióba rendelni méltóztattak: tudom, úgy kivánják azt tőlem 's általam folytattatni, hogy avagy tsak valami kis díszére légyen az, a' mieink előtt az Oskolának, az Idegenek előtt pedig annak is 's vallásunknak is. Ezt én a' Tekintetes Fiscalis Urnak legelső erántam tett Dispositiójiban elevenen tapasztaltam. Ehez képest mostan is a' Tekintetes fiscalis Urhoz folyamodni bátorkodom a' felől, mimódon lehessek én elég tehetős az Exameni Solenitásra egy Ruhát készíttetni, mert nintsen magamnál letett kints ama' Napra . . .

Merjem é magamat biztatni annyi jutalommal a' Venerabile Publicumtól, hogy egy ruhányira Contót tehessek, vagy valakitől 30 ft. költsönözhessek? — — — —

Merni, talán vakmerőség: nem merni bizodalmatlanság.

Méltóztassa a' Tekintetes Fiscalis Ur elejébe terjeszteni a Tekintetes főBiró és főcurator Urnak, az én alázatos tiszteletem mellett: és ha valami szükséges Dispositiót tenni méltóztatnak, méltóztassa a Tekintetes Fiscalis ur még a héten valami móddal tudtomra adni, hogy az is élessze az én szükséges kedvemet.

Én még most is rosszul vagyok, és a' szobámba teszem a Leczkéket másfél hét óta. Talán, talán tsak meggyógyulok Examenre! — Talán!

Alázatos tiszteletem mellett állandóul maradok a' Tekintetes Fiscalis Urnak, kész köteles szolgája Csokonay Mihály[3] mp.

E mostoha viszonyok ellenére, csurgói időzése szintén nagy hatással volt Csokonay költészetére. Itt írta „*Jövendölés az első oskoláról Somogyban*", „*Somogyi nóta*", „*Virág Benedekhez*", „*Az igazság diadalma*" czímű költeményeit és belekapott Virgilius „*Georgica*"-jának fordításába, melynek két éneke megmaradt.

1800 febr. 25-én Császári Lósi Pál hazatért Jénából és Csokonai elbúcsúzván barátaitól, jóakaróitól és tanítványaitól, márczius közepén elhagyja Csurgót, még fizetését sem véve fel, mint írja „tudván a traktatusnak tagadhatatlan szegénységét, nem hozván egyebet Somogyból annál a megelégedésemnél, hogyha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszéledni nem hagytam azt a felette szükséges oskolát".

Csurgóról átment Szigetvárba, hol két napig Festetics vendége volt. Itt bejárta a vidéket „az uraság kocsiján", hogy megtekintse a Zrinyiász szülőhelyét, melyet újra ki akart adni. Két nap mulva eltávozott örökre Somogy vármegyéből.

Berzsenyi Dániel Somogyban.

Berzsenyi Dániel, a klasszikus iskola legkiválóbb költője, ugyan nem itt született, de életének legnagyobb részét itt töltötte.[4] A vármegye teljesen magáénak tartotta, „Somogy költő"-jének, a „*Somogyi Kazinczy*"-nak nevezte és Berzsenyit is életének öröme és bánata Somogy vármegyéhez kötötte. Itt fejlődött ki teljesen költői tehetsége, innen indult ki költői hírneve.

[1] Árkádai város.
[2] Csurgói tanárságára czéloz.
[3] Közli Szentmártoni Darnay Kálmán.
[4] Életrajza megvan Vas vármegye kötetében.

Berzsenyi 1808-ban költözött Sömjénből Niklára, hol Thulman Páltól, anyai nagybátyjától, kiváltván elzálogosított birtokát, 1200 hold rét és a gombai hegyen 40 hold szőlő birtokosa lett. Itt gazdálkodva, családjának és a költészetnek élve, töltötte teljes visszavonultságban napjait, a „niklai remete". Költeményeinek kéziratai Kazinczy által lemásolva és terjesztve, már a hír szárnyára vették és ismeretessé tették nevét az egész országban. Így jutott el a költő hire saját vármegyéjébe: Somogyba is, a hol csodálkozva vették tudomásul, hogy milyen nagy költőt rejteget a kis Nikla. Szerénységére jellemző, hogy Sárközy, a kit Kazinczy tett figyelmessé Berzsenyire, soká nem találta a visszavonultan élő költőt. Egy 1810 febr. 19-én kelt levelében azt írja Kazinczynak Sárközy: „Sok kérdezősködés után tudhattam csak meg, micsoda Berzsenyit értesz . . . Most hallom, hogy egy nem régi emigráns, emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességben, a kit, mivel ki nem szokott járni, senki sem ismér úgy, mint én szeretném." Mihelyt azonban Somogy vármegye művelt főurai megtudták, hogy egy nagy költő tartózkodik a vármegye területén, siettek tiszteletüknek és becsülésüknek kifejezést adni a nemzeti irodalom lelkes művelője iránt. Gróf Teleki László 1811-ben Somogy vármegye főispáni helyettesévé kineveztetvén, Berzsenyit táblabíróvá nevezi ki. Ezt a váratlan, de jóleső meglepetést Berzsenyi „*A balatoni nympha gróf Teleki Lászlóhoz*" czímű szép ódájával hálálta meg. Majd midőn Telekit később a főispáni székbe iktatták, még nagyobb megtiszteltetésben részesült Berzsenyi. A beiktatási lakomán a jelenvolt nemesség nagy lelkesedéssel ünnepelte a költőt, Sárközy István az ebéd alkalmával nyilvánosan megcsókolta és „Somogy költőjévé" avatta. A rendek esti gyülekezete alkalmával pedig Berzsenyi a „nagy palotába" hivatván, báró Prónay Sándor a költőt, „a magyar Parnassus díszét", az egész közönség jelenlétében megköszöntötte. Ekkor írta Berzsenyi „*Báró Prónay Sándorhoz*" czímű ódáját.

Ilyen megtiszteltetésekben részesült Berzsenyi a somogyi nemesség részéről, mielőtt költeményei még megjelentek volna; de erre még sokáig kellett várakoznia. Ezalatt sok kellemetlenség érte. Felesége és maga is betegeskedett, a háború zavarai miatt gazdálkodása megakadt; kis háza is összedűlt, és emiatt egész télen át egy kis szobában kellett nyomorognia. Végre költeményei 1813 tavaszán megjelentek és műveinek nagy hatása kiemelték a költőt egy időre melankóliájából. Később az erdélyi színház megnyitására hirdetett pályázaton akar résztvenni; drámája hőséül a somogyi Kupa vezért választja; hozzá is fog a kidolgozáshoz, de a dráma csak töredék maradt. 1847-ben újra nagy megtiszteltetés érte, midőn gróf Festetics György Berzsenyit — mint levelében írja — „a niklai bölcset, Somogy Kazinczyját, a kinek dicshírét a halandóság köde el nem éri", meghívta a „Helikoni ünnepre". A költő el is ment, a gróf fedetlen fővel járult elibe, nyakába borult és a legkitüntetőbb fogadtatásban részesítette.

Még Niklán találta Berzsenyit Kölcseynek a „Tudományos Gyűjtemény"-ben közölt túlszigorú bírálata, mely az amúgy is búskomor költőt még jobban elkeserítette. Niklai lakosként érte őt az a megtiszteltetés is, hogy a Tudományos Akadémia tagjául választotta; de ezt a kitüntetést már nem soká élvezhette a költő, mert 1836 febr. 24-én meghalt Niklán. A vármegye nemessége a költő emlékét is megbecsülte, midőn a rendek 1843-ban „önszántukból, saját lelkök által késztetve, szabadon és egyetértőleg" elhatározták, hogy „a niklai sírkertben nyugvó nagy társuknak emléket emeljenek". (A gyűlés jegyzőkönyve.) Ugyancsak határozatba ment Döbrentey Gábor, Somogy vármegye táblabírája, indítványára, hogy Berzsenyi Dániel mellszobra a Nemzeti Múzeumban való elhelyezése végett elkészíttessék. E mozgalom eredménye lett, hogy a költő sírja fölé 1860 jún. 14-én, nagy ünnepség mellett, emlékkövet állítottak, melynek déli részét lant díszíti, alatta a költő e sorai:

A derék nem fél az idők mohától, | A koporsóból kitör és eget kér.

A fényes ünnep rendezője Somssich Pál volt.

Itt közöljük még Berzsenyi Dániel kiadatlan levelét, melyet Thulman Pálhoz írt s melynek eredetije az állami Darnay-múzeumban van, Sümegen:

Nikla, nov. 29-én 1814. Kedves Barátom! Az én idegen ég alatt sínlö Aloém csakugyan most is hoz néha holmi kis bilingeket, fanyarak ugyan 's rajtok egek billyege, de rajtok barátod szíve is.

A Bonyhai Grotta. Lebegjenek, Ó Grotte! fölötted, | Ölelkezve pálmák s' myrthusok lombjai, |

Hintsenek szent árnyékot körülted, | Hintsenek illatot Ilyssus bokrai. | 'S ha majd csendes mohaidra ledűl, | A Herok Leánya magános óráján, | 'S a szebb lelkek gondjaiba merül, | Ah fedezd könnyeit 's száricsd el orczájin! | 'S midőn karján Melancholiámnak | Az ének nektáras érzésre hevül | Légy temploma a szelid Músáknak | 'S a Sphärák zengése ömledezzen körül.

B. Wesselényi Miklós képe. Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos | 'S a tetején örökös tüzörvény 's ätheri fagy küzd: | Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi, | Jég fedi homlokodat 's láng csap ki komoly szemeidből | — — Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm! Áldozz!

Sajnálom Barátom, hogy ezt a különös lelkű ifjat veled nem láttathattam. Én azt hittem, hogy már csudálni semmit és senkit nem tudok, 's ime, ezt kéntelen valék csudálni.

Pesti Barátaim újra ki akarják adni gyűjteménykémet. De kértem öket, hogy várakozzanak addig, míg még egyszer megvizsgálhatom 's a mint lehet, kiegyengethetem, s kérlek Téged is, hogy azt olvasd meg s mind azokat, mellyek izléseddel ellenkeznek, add tudtomra azzal az egyenességgel, melyet Töled méltán várhatok. Én a Te izlésedröl sokat tartok s kivánom az enyémmel össze vetni.

Minapi levélkédet százszor elolvastam 's mindenkor úgy találtam, hogy az nem egyéb, mint egy szép óda, mellynek minden vonásaiból kilátszik, hogy lelked minden nagyra és szépre el vagyon készülve. Barátom, a te lelkednek ki kell magát forrni elöbb, utóbb, mert aki olly hévvel érez 's olly tisztán lát, mint Te, meg nem elégedhetik azzal a korláttal, mellybe a szűk valóság rekesztette. Miért késel magadat megismertetni azokkal, kiket te szeretsz és a kiktöl minden bizonnyal szerettetni fogsz?

Élj szerencsésen 's ne szünj meg engem szeretni. Bersenyi Dániel mp.

Küldd meg Schilleremet és a Muzeumot, szükségem van rájuk.

De Somogy e korban nemcsak a költőket tudta megbecsülni, hanem a vármegye fiai a tudomány fejlesztésében is buzgón résztvettek. A már felsoroltakon kívül megemlítjük még a nagyszigeti *Hadaly Károlyt* (1743—1834), a ki híres mathematikus volt a maga korában, egyetemi tanár és több külföldi tudományos társaság tagja. Az igali születésű *Hoblik Márton* (1791—1845) a Tud. Akadémia tagja, jeles ethnografus, nyelvtudós, költő és drámaíró volt és az Akadémiától kitüntetett egy pályairatával a pesti játékszín megalapítása körül is érdemeket szerzett. Meg kell említenünk, hogy a „magyar Horatius“, *Virág Benedek*, is e vármegyében, Nagybajomban töltötte gyermekéveit. Itt kell még megemlékeznünk gróf *Festetics* Györgyről, a tudományok bőkezű támogatójáról, a csurgói főiskola alapítójáról és *Nagyváthy* Jánosról, a nemes gróf jó szelleméről és barátjáról is, a kiknek a tudományszeretete nagy lendületet adott a vármegye irodalmi és tudományos életének.

Az újabb kor.

A nemzeti szellem felébredésének hatásaként jelentkező ez a szellemi és kulturális mozgalom többé nem szünik meg Somogyban, sőt a következő korszakban mind nagyobb és nagyobb hullámokat vetve, a kultúrélet szükségességének érzése lassanként áthatja a vármegye intelligencziájának egész rétegét és egymás után alkotja meg a vármegye művelődésének fejlesztésére szükséges kultúrintézményeket. E belső, saját területén végzett munkán kívül azonban a nemzeti művelődés nagy és nemes munkájából is bőven kiveszi részét.

A jeles államférfiú, kiváló szónok és publiczista *Somssich Pál* (1811—1888), a magyar alkotmánynak egyik leglelkesebb védője volt a mult század hatvanas éveiben. Méltán sorakozik melléje a nemeskisfaludi *Madarász József* (1814), Magyarország függetlenségének tántoríthatatlan, rajongó apostola és a népjogok lelkes harczosa. A zalai születésű *Zichy Antal* (1823—98) mint publiczista, költő és essai-író egyaránt a legjobbak közé tartozik. Politikai röpiratai, angol történeti tanulmányai, Széchenyi életrajza, a „legnagyobb magyar“ munkáinak jeles kiadása érdemesítették őt arra, hogy a Kisfaludy-Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába iktatta. Öcscse *Zichy Mihály* (1827—1906), a világhírű festő, Lermontov, Byron, Arany, Madách, Petőfi stb. kiváló illusztrátora, a haza határain túl tette ismeretessé a magyar géniusz teremtő erejét és szerzett Somogynak dicsőséget. Ugyancsak világhírre tett szert a csoknyai születésű világutazó, *Xantus János* (1825—94), a kiváló ethnografus és geografus, a Csendes-tenger számos szigetének felfedezője, a budapesti állatkert megalapítója. Somogymegyei származású a magyar államügyészség megteremtője és szervezője: *Kozma Sándor* (Kőröshegy, 1815—97), a kiváló jogtudományi író, stb.

A legújabb kor.

A legújabb kor írói és tudósai között is nagy számban vannak Somogy férfiai, a kik tehetségükkel és maradandó alkotásaikkal országosan ismeretes nevet szereztek maguknak. E tekintetben különösen az orvostudománynak adott e vármegye kitünő művelőket. *Kaposi Mór* (1837) dr., a világhírű bőrgyógyász, a bécsi egyetem tanára, a newyorki Dermathological society tagja, somogymegyei származású. A tudományos bakterologia magyar úttörője, a közegészségtannak hazánkban megalapítója és a külföldön is ösmert jeles orvostudományi író, *Fodor József* (1843—

1901) Lakócsán született. A csurgói *Kétly Károly* (1839) egyetemi tanár, a Tud. Akadémia tagja és országos hírű belgyógyász, *Erőss Gyula* (1855) egyetemi tanár, a budapesti gyermekklinika igazgatója, a gyermekvédelmi törvény megalkotója és *Siklóssy Gyula* (1839—1901), a hírneves szemész, szintén e megye szülöttei.

De a jogtudomány, a publiczisztika és a szépirodalom kimagasló művelői között is nagy számban találjuk Somogy férfiait: a nagyatádi *Visi Imre* (1850—89), a magyarországi hirlapírók nyugdíjintézetének megalapítója, a hetvenes évek legkitünőbb publiczistája volt; méltó földije a rajongó lelkű *Beksics Gusztáv* (Gamás, 1847—1906), kinél erősebb meggyőződéssel senki sem hirdette a magyar faj nagyrahivatottságát. Melléjük sorakozik *Kónyi Manó*, az Országos gyorsíróhivatal szervezője, Deák Ferencz korának legalaposabb ismerője és a „haza bölcse“ beszédeinek kitünő kiadója; a szilli születésű *Edvi Illés Károly* (1842), a kiváló büntetőjogász és hirlapíró; *Szterényi József* (Lengyeltóti, 1861) ny. keresk. miniszteri államtitkár, a mai iparpolitika megalapítója, stb. A költői irodalom terén a legelsők között találjuk a marczali *Kozma Andort* (1861), a jeles költőt, szatiraírót és hirlapírót, *Vikár Bélát* (Hetes, 1859), a kitünő műfordítót, ethnografust és a somogyi népköltészet buzgó és hivatott gyűjtőjét, stb. A festők között kiválók a külföldön is nagy elismerést aratott modern *Rippl-Rónai József* (1861) mellett *Iványi-Grünwald Béla* (Som, 1867), a kaposvári *Vaszary János* és *Kunffy Lajos* stb.

Somogy vármegye irodalmi, tudományos és művészeti élete fejlődésének e röviden vázolt képe és az alább felsorolt irók és tudósok nagy száma világosan mutatják azt a munkát, melylyel Somogy vármegye a mai modern kultúra fejlődéséhez és kialakulásához hozzájárult.

Itt adjuk betűrendben a Somogy vármegyében született írók, tudósok és művészek rövid életrajzát, műveik felsorolásával.

Atádi Vilmos, ügyvéd és író, szül. 1821 máj. 27-én Tótgyugyon. Előbb a fővárosban élt, hol főleg az irodalommal foglalkozott; 1854-ben Kecskemétre költözött, itt ügyvédi irodát nyitott és gróf Andrássy Manó titkára lett. Meghalt 1865 febr. 23-án Kecskeméten. Mint író az „Életképek“-ben lépett fel; később a „Pesti Divatlap“-nak lett segédszerkesztője, azután a „Jelenkor“ és a „Népbarát“-ban, a győri „Hazánk“-ban jelent meg több dolgozata, valamint a „Falu Könyvé“-ben, melyet Vas Gerebennel együtt szerkesztett. Atádi Vilmos.

Barakonyi Kristóf, ref. lelkész, szül. 1849-ben Ötvöskónyiban. Több helyen volt káplán. 1879-ben Böhönyén lett lelkész. Több szépirodalmi, politikai és egyháztudományi lapnak volt munkatársa és főmunkatársa a „Biblia-Magyarázatok“ czímű évnegyedes folyóiratnak. Barakonyi Kristóf.

Munkája: Bibliai magyarázatok a szószéken s függelékül néhány egyházi beszéd. Miskolcz 1878. és 1880., két kötet.

Beksics Gusztáv, publiczista, szül. Gamáson, 1847. febr. 9. Középiskoláit Kaposvárott és Pécsett kezdte. Eleinte a papi pályára készült, de később e pályáról lemondván, a budapesti egyetemen jogot hallgatott. 1874-ben ügyvédi oklevelet szerzett és segédfogalmazó lett a kir. táblán. Előbb a „Pesti Napló“ munkatársa lett, majd az „Ellenőr“ külföldi rovatát vezette, de a „Nemzeti Hirlap“-ba és a „Nemzet“-be is írt vezérczikkeket. Ez időben írta jeles publiczisztikai és politikai dolgozatait: *Gladston és a keleti válság* (1880), *Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon* (1880), *A demokráczia Magyarországon* (1881), *A magyar doktrinairek* (1881), *Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés* (1883), *Magyarosodás és magyarosítás* (1883), *Legújabb politikai divat* (1884), *Új korszak és politikai programmja* (1889). 1884-ben megválasztották a sepsiszentgyörgyi kerület képviselőjévé. Később a miniszterelnökséghez került, hol a közjogi és nemzetközi ügyosztály vezetője lett, de 1896-ban, midőn újra képviselővé választották, leköszönt állásáról. Ebben az időben vette át a kormány lapjának, a „Magyar Nemzet“-nek a szerkesztését. 1905-ben a „Budapesti Közlöny“ czímű hivatalos lap szerkesztőjének nevezték ki, melyet 1906 máj. 7-én bekövetkezett haláláig vezetett. Beksics igen korán foglalkozott az irodalommal. Már 1869-ben, jogász korában, írt színműveket, regényt, fordított költeményeket és drámákat. Művei közül e korból a fontosabbak: Beksics Gusztáv.

Egy szív története (Castelar Emil után spanyolból). — *Barna Artur* (regény, 1880). — *A szép Diego* (Moretó után, spanyolból, 1883). — *Cid*, spanyol romanczok (1886). — *Saját becsületének orvosa* (Calderon után, spanyolból, 1886). — *Ködös problemák* (regény, 1904). — Kéziratban maradt meg *Zrinyi a költő* czímű munkája.

Politikai irodalmi munkásságának a java a kilenczvenes évekre esik. E műveit

a magyar faj jövőjébe vetett erős hit hatja át, melynek alapját a magyar fajnak a többi nemzetiségeknél nagyobb szaporodóképességében látja. Ezt az eszmét bizonyítja és hirdeti a következő műveiben:

A román kérdés és a fajok harcza Európában és Magyarországon (1895), francziául: *La question roumaine* (1894), *La consolidation intérieure de l'Autriche-Hongrie* (1895), *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidácziónk* (1896), *Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján* (1900), *Közjogunk és nemzeti törekvésünk; Mátyás király birodalma és Magyarország jövője* (1905). — Egyéb művei: *A dualismus története, közjogi értelme és törekvéseink* (1892), *A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi* (külső) *kormányzatban, különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonomiára* (1893), *A modern Magyarország* (A magyar Nemzet története X. köt.), *A szabadelvű párt története* (1906).

Bokor József dr.

Bokor József dr., tanár, pedagógiai író, szül. 1843-ban Kadarkúton. 1869-ben Sárospatakon theológiai tanár lett, hol a „Sárospataki Lapok"-at szerkesztette. 1885-ben ez állását elhagyván, Budapestre költözött és itt a II. és VI. ker. felső kereskedelmi iskolánál tanított. Az egyetemen a neveléstörténetből magántanárnak képesítették. 1896-ban az országos közoktatási tanács előadó tanácsosa, 1900-ban a bpesti országos tanárvizsgáló-bizottság tagja lett. Meghalt 1911-ben.

Önálló művei: Vallás és tudomány. Sárospatak, 1871. — A középiskola eszménye. Bpest, 1874. — Egy középiskola. Sárospatak, 1881. — A szabadság némely korlátairól. U. o. 1884. — A társadalom befolyása az államra. Bpest. 1886. — 1885-től fogva szerkesztője volt a „Magyar Philosophiai Szemlé"-nek és 1888 óta az „Egyetértés" tanügyi rovatának, melyet 20 évig vezetett. Szerkesztője volt a Pallas Nagy Lexikonának, valamint a Révai Nagy Lexikonának is.

Bosnyák Zoltán dr.

Bosnyák Zoltán dr. (Felsőpataki), szül. Somogytúron 1861-ben. 1883-ban kinevezték a belügyminiszteriumhoz, hol a gyámügyi közigazgatási, majd a gyermekvédelmi osztály vezetője, utóbb pedig, mint miniszteri tanácsos, ennek főnöke lett. Midőn 1903-ban Széll Kálmán az állami gyermekvédelem szervezését bízta reá, megalkotta az elhagyott gyermekek állami védelméről szóló szabályzatot. 1909-ben Párisban franczia nyelven „Le droit de l'enfant abandonné" czím alatt megjelent könyvében a gyermekvédelem jogrendszerét szocziálfilozófiailag is megalapozta. Szerkesztette s részben irta a „Le droit de l'enfant abandonné et le systéme Hongrois de protection de l'enfance" czímű munkát, melyet a m. kir. belügyminiszterium adott ki. 1910-ben a kopenhágai kongresszuson előadást tartott az elhagyott gyermekek nemzetközi védelméről.

Egyéb művei: A birtokminimum mint agrárreform Magyarországon. Budapest, 1885. — A gyámügyi közigazgatás reformja. Budapest, 1891. Azonkívül a színműirodalom terén is sikerrel működött. Színdarabjai: Becsületbiró, Mary, Tisztítótűz, Sursum corda, Mirette, mind a Nemzeti Színházban kerültek színre. Neje Sándor Erzsi operaénekesnő.

Bosznay István.

Bosznay István, tájképfestő, szül. 1868 okt. 19. Csurgón. A mintarajziskolában végezte tanulmányait. Az 1896-iki kiállításon oklevéllel, az 1900-iki párisi világkiállításon a mention honorable-lal, az 1908-iki pécsi országos kiállításon aranyéremmel, a londoni Earls Court tárlatán bronzéremmel tüntették ki. 1902-ben elnyerte az Andrássy-ösztöndíjat. Jelenleg a képzőművészeti főiskola tanára. 1908-ban a Nemzeti Szalon kollektív kiállítást rendezett műveiből.

Legnevezetesebb festményei: Őszszel (1897), Erdőben (1898), A radványi pusztán (1904), melyek az állam tulajdonában vannak.

Csányi Ferencz.

Csányi Ferencz, kath. lelkész, szül. 1851-ben Miháldon. Több helyen volt káplán, végre 1890-ben Öreglakon lelkész lett.

Több egyházpolitikai, régészeti és pedagógiai czikket írt a „Magyar Állam"-ba és több vidéki lapba. Önálló művei: Lapok Somogy megye multjáról. Kaposvár, 1889. — De hát igazán nem kapott Hunyadi Mátyás pápai segélyt? U. o. 1889.

Csépán István.

Csépán István, ügyvéd, Somogy és több vármegyék táblabírája, meghalt 1830 febr. 13-án Jákóban.

Munkái: Zrini Miklós, avagy Szigetvárnak veszedelme. Egy históriai szomorújáték 3 felvonásban, Werthesz Kelemen után németből. Gy. Cs. J. Komárom, 1790. — Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz. Komárom, 1790. — Szomorú beszéd és hazafiúi gondolatok II. József római császár sírja fölött, báró Trenck Friedrik után németből ford. Gy. Cs J. 1790.

Cserna István.

Cserna István (Udvardi), ref. lelkész, szül. Nágocson 1825-ben. Cserna Károly Fehér vármegye követe mellett jurátuskodott Pozsonyban. A szabadságharcz kitörése alkalmával beállt nemzetőrnek és végigküzdötte a szabadságharczot. Ez időbeli emlékeit később több érdekes czikkben közölte a „Somogy" (1881—82), „Vasárnapi Ujság" és a „Hon" czímű lapokban. A szabadságharcz után előbb Nágocson, majd 1857-ben Bálványoson lett lelkész.

Munkái: Az ádándi Tallián vágtat nyalka paripán. Kaposvár, 1865. — Jubileumi egyházi beszéd. Pápa, 1887. — Ezenkívül számos egyházi beszéd. — Az „Üstökös"-nek 1866 óta munkatársa volt.

Berzsenyi Dániel síremléke és kriptája, Niklán

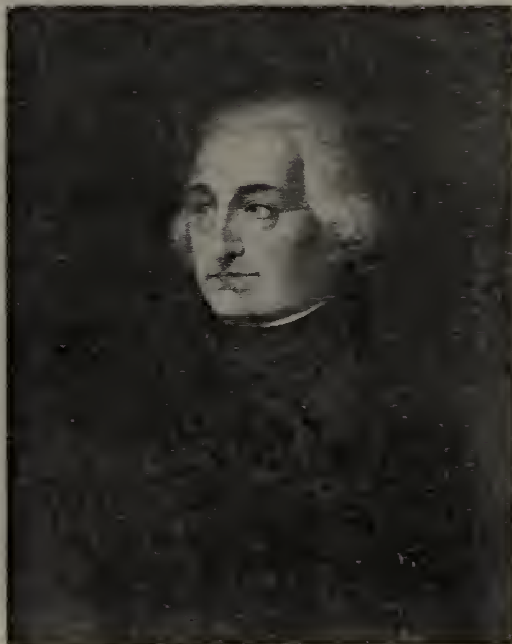
Berzsenyi Dániel
(A sümegi Darnay-múzeumban levő egykorú miniature után.)

Berzsenyi Dániel lakóháza, Niklán.

Beksics Gusztáv.

Fodor József.

Id. Gróf Festetics György.
(Eredetije a csurgói főgimnáziumban.)

Csorba József (Szakácsi), Somogy megye főorvosa, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. 1817-ben orvostudori oklevelét megszerezvén, Somogy vármegye főorvosa lett, mely tisztét 1848-ig viselte. Az ő nevéhez fűződik a kaposvári kórház alapítása, mely 1844-ben nyílt meg. Meghalt 1858-ban Pesten. Csorba József.

Számos értekezésén kivül fontosabb művei: Hygiastika, vagyis orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fenntartására és a betegség gyógyítására addig is, míg orvos érkezik (Pest, 1829.). — Észrevételek az éghajlatnak befolyásáról az emberre. Falconner Vilmos után ford. (U. o. 1833.) — A magyarországi pokolvar, annak természete, okai és gyógymódjai (Buda, 1837.). — Észrevételek az álladalmi egészség rendezéséről hazánkban (Pécs, 1848.). — *Somogy vármegye ismertetése* (Pest, 1857.).

Czindery Pál, Somogy vármegye alispánja, több német költeményt írt és tehetséges zenész volt. Pálóczi Horváth Ádámmal jó barátságban volt, őt egy hosszú versben dicsőítette és „Holmi"-jának IV. kötetét is az ő emlékének akarta szentelni. Czinderynek az irodalomra vonatkozó munkája a „Planum ephemeridum" volt. Czindery Pál.

Dömény József, költő, ref. lelkész, szül. Bálványoson 1834-ben. Előbb Gyönkön volt tanár, 1861-ben rendes lelkész lett Nagyberényben. Dömény József.

Számos költeményt és beszélyt írt. A „Bolond Miská"-nak Tóth Kálmán idejében szorgalmas munkatársa volt. Szerkesztője volt a „Zsinati tudósító"-nak és a „Népfutár"-nak. Versei két kötetben jelentek meg, *Költemények* czim alatt. (I. köt. Pest, 1866., II. köt. Veszprém, 1888.) Az egyházi irodalom terén is működött. Rendes munkatársa volt az „Evangy. Prot. Lap"-nak. — A tűz-, jég- és életbiztosításnak népszerű ismertetése cz. munkája 16.000 példányban kelt el.

Edvi Illés Károly, büntetőjogász, szül. Szillben 1842 jún. 26-án A jogot a budapesti egyetemen végezte 1861-ben. Ezután három évig Degenfeld Lajos és József grófokat tanította a jogi tudományokra. 1867-ben letevén az ügyvédi vizsgálatot, pestmegyei alügyész lett, majd 1872-ben kir. ügyész. Mint ilyen Szegeden, Aradon, Budapesten és Pécsett működött. Midőn szemevilágát 1883-ban elvesztette, nyugalomba vonult és ügyvédi irodát nyitott, előbb Pécsett, majd Aradon. 1888 óta Budapesten működik, kiváló bűnügyi védőként és mint jogtudományi író. 1895-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. A „Budapesti Hirlap"-nak állandó munkatársa és e lapban közölt aktuális büntető- és közjogi vezérczikkei világos fejtegetésük, éles disztinkcziójuk, mély tudományú, erős jogi meglátásukkal nemcsak felvilágosítók, hanem gyakran irányítók is. Igen nagy számú jogtudományi értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban. Sajtó alá rendezte és bevezette Csemegi Károly műveit (két köt.), szerkesztette a Grill-féle törvénytár anyagi büntetőjogi és bűnvádi eljárási köteteit. Munkatársa a Révai Nagy Lexikonnak. Edvi Illés Károly.

Fontosabb művei: A bűntettekről és vétségekről szóló magyar büntetőtörvények magyarázata (3. kiad. Budapest, 1909. 3 köt.). — A kihágásokról szóló magyar büntetőtörvények magyarázata (2. kiad. U. o. 1903.). — A bűnvádi perrendtartás magyarázata (Balogh Jenővel és Vargha Ferenczczel, 2. kiad. U. o. 1910.). — Magyar anyagi büntetőtörvények és sajtótörvény (a Grill-féle törvénygyűjteményben, 5. kiad. U. o. 1909.). — A magyar büntetőtörvények zsebkönyve (6. kiad. U. o. 1912.). — A bűnvádi perrendtartás zsebkönyve (Vargha Ferenczczel, 5. kiad. U. o. 1911.). — A büntető-járásbíróság zsebkönyve (u. o. 1900.). — A büntető-novella zsebkönyve (4. kiad. 1910.). — A rendőri büntetőbíróság zsebkönyve (2. kiad. U. o. 1912.).

Endrei Ákos, bár nem somogyi születésű, de 20 évet töltött Somogyban. 1887—1892-ig mint csurgói ref. főgimnáziumi és 1894—1909-ig mint kaposvári áll. főgimnáziumi tanár s itt fejtette ki irodalmi és kultúrális munkálkodásának java részét. Csurgón nyelvészeti és tanügyi dolgozatokat írt (a Nyelvőrben ő gyűjtötte a legtöbb tájnyelvi adatot Somogyból). Itt írta első nagyobb könyvét, a „Német stílusgyakorlatok"-at, melyet az ország majdnem minden középiskolájában használtak. Kaposvárott főleg magyar irodalmi műveket írt (a Zrinyiász legbehatóbb kommentárja, A kuruczköltészet epikája, Kölcsey mint szónok stb.). Ő írta az első direktmódszerű német nyelvkönyvet négy kötetben. E mellett ő kezdeményezte Kaposvárott a Szabad Liczeumot, munkásgimnáziumot. 1909-ben Budapestre helyeztetett át. Endrei Ákos.

Erőss Gyula dr., gyermekorvos, a budapesti poliklinika igazgatója, egyetemi tanár, szül. 1855 máj. 20-án Dombón. Tanulmányait a budapesti orvosi egyetemen végezte 1879-ben, a mikor a szegény-gyermekkórház segédorvosa lett. 1883-ban ösztöndíjjal külföldre utazott, a hol egy évig Európa nevezetesebb kór- és lelenczházait tanulmányozta és főleg gyermekgyógyászattal foglalkozott. 1886-ban a budapesti poliklinika gyermekgyógyászati osztályának főorvosa, 1887-ben a budapesti egyetemen a gyermekgyógyászatnak magántanára, 1898-ban a poliklinika igazgatója, 1904-ben egyetemi nyilvános rendkívüli tanár lett. Erős Gyula dr.

Igen nagyszámú, főleg az újszülött gyermekek betegségeiről és kezeléséről, valamint a lelenczügyről szóló értekezése és czikke jelent meg a magyar és német szakfolyóiratokban. A gyermekvédelmi törvény megalkotásában is jelentős része van. — Munkái: A külső hőmérsék befolyása a csecsemők szervezetére (Bpest, 1884.). — Vizsgálatok újszülött gyermekek rendes hőmérséki viszonyaira vonatkozólag (u. o. 1885.). — A gyakorlati orvostan haladása (u. o. 1890.).

Farkas József. *Farkas József,* piarista tanár, szül. 1844-ben Nemesviden. 1869-ben a nagykárolyi gimnázium tanára lett, később a budapesti, kecskeméti és kolozsvári kegyesrendi gimnáziumokban tanított. 1891 óta a papnevelő-intézet mestereként működik Váczott.

Munkái: Kelet ősköltészete (Bpest, 1878.). — A földmívelés iránti előszeretet és a kereskedés a rómaiaknál (u. o. 1879.). — A huzamos eszmék nyilvánulása az ókori klasszikus népek remekeiben és életében. (u. o. 1880). — Néhány jellemvonás a jogtudós Scaevolákról (Kecskemét, 1881.). — Quintilianus pályaválasztása. Pedagogiai életkép (Kolozsvár, 1803.). — Uticai Marcus Porcius Cato. Élet- és jellemrajz (u. o. 1886.). — Titus Flavius Vespasianus, különös tekintettel Jeruzsálem pusztulására. Élet- és jellemrajz (u. o. 1889.).

Feiks Jenő. *Feiks Jenő,* festő és grafikus, szül. 1878-ban Kaposvárott. Tanult Párisban és Münchenben. Tagja a Deutscher Künstlerbundnak és a berlini Secessiónak. A „Fliegende Blätter“, a „Meggendorfer Blätter“ és a magyar képes lapok rajzolója.

Fodor József dr. *Fodor József* dr., egyetemi tanár, kir. tanácsos, kiváló bakterológus, a közegészségtudománynak egyik legjelesebb művelője, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, szül. Lakócsán, 1843 júl. 16-án. Középiskolai tanulmányainak a pécsi cziszterczita gimnáziumban való elvégzése után, Bécsben és Pesten hallgatta az orvosi tudományokat. 1865-ben orvosi oklevelet szerzett és már 1869-ben egyetemi magántanár lett a „tiszti-orvosi eljárás“ tanából. 1870-ben a közegészség ügyének tanulmányozása czéljából külföldre ment, hol Münchenben Pettenkofer higiéniai előadásait hallgatta és a híres Liebig mellett vegytannal is foglalkozott, azután bejárta Ausztria, Németország, Hollandia, Belgium és Angolország intézeteit. Visszatérve, az államorvostan segéd-, majd a következő évben rendes tanárának nevezték ki a kolozsvári egyetemen. 1874-ben a budapesti egyetemen a közegészségtudományi tanszéket szervezték, melynek tanárául Fodort nevezték ki, a kit egyszersmind megbíztak a higiénikus intézet igazgatásával. Ettől kezdve nagyfontosságú tudományos működést fejtett ki. A talaj viszonyainak kikutatása czéljából mélyreható vizsgálódásokat tett és nyolczévi kutatásainak eredményét *„Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg“* czím alatt a Magy. Tud. Akadémia a Marczibányi nagy díjjal jutalmazta és 1880-ban kiadta. E munka német nyelven külföldön is nagy elismerést aratott. A bakterológiát, a higieniai vizsgálódás egyik fontos módszerét is ő hozta be először Magyarországon. E szakbeli dolgozatai közül különösen azok fontosak, melyek a vér baktériumölő tulajdonságának vizsgálatával foglalkoznak. Tudományos kutatásainak eredményeit mindig a közéletbe is igyekezett átvinni, melynek eredménye, hogy a közegészségügy iránt való fogékonyság mind nagyobb körben terjedt el hazánkban. 1882-ben átvette az akkor Markusovszky vezetése alatt állott *Orvosi Hetilap* közegészségtani és törvényszéki orvostani mellékleteinek szerkesztését. Ugyancsak Markusovszkyval ő alapította az *Országos közegészségügyi egyesületet,* melynek *„Egészség“* czímű lapját szerkesztette. Az egészségtannak, mint rendes tantárgynak, a középiskolába való bevitele szintén az ő fáradozásainak eredménye. Hasznos tevékenységet fejtett ki az Akadémiában is, a hol a Természettudományi Társulat titkárjaként a *Természettudományi Közlönyt* szerkesztette és a társulat népszerű tudományos előadásait rendezte. Mint városi képviselő több éven át tevékeny részt vett a fő- és székváros egészségügyi tanácskozmányaiban, 1885-ben a Budapesten tartott országos közegészségi, 1894-ben pedig a VIII. (budapesti) nemzetközi egészségügyi és demografiai kongresszus rendezésében nagy tevékenységet fejtett ki és a bécsi és londoni kongresszusnak is tiszteletbeli elnöke volt. A Magy. Tud. Akadémia a legnagyobb díjával tüntette ki, egyetemi tanártársai dékánjukká és rektorukká választották, az országos közegészségügyi tanácsnak alelnöke volt, a cambridge-i egyetem tiszteletbeli doktorává avatta, a belga és a torinói kir. orvosakadémia, valamint számos más külföldi tudományos egyesületek tagjukká választották, Őfelsége pedig a vaskoronarenddel és miniszteri tanácsosi czímmel tüntette ki. Meghalt 1901 márcz. 19-én Budapesten.

Munkái: Közegészségügy Angliában (Budapest, 1873, az Akadémia 1875-ben 200 aranynyal jutalmazta). — Experimentelle Untersuchungen über Boden und Bodengase (Braunschweig, 1875. Különlenyomat a Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege-ből). — Az egész-

séges házról és lakásról (u. o. 1877-ben németül is). — Az egészségtani kutatások (u. o. 1881-ben jutalmazott munka; németül is megjelent). — A budapesti m. kir. tudományegyetem közegészségtani intézetének leírása (u. o. 1882 németül is). — Néhány készülék egészségtani előadásokhoz és kísérletekhez (Budapest, 1883., német szöveggel is). — Baktériumok az élő állat vérében (u. o. 1885.). — Újabb kísérletek erekben fecskendezett baktériumokkal (u. o. 1886., németül is). — Egészségtan (u. o. 1886.). — A vérnek baktériumölő képességéről (u. o. 1887., németül is). — Jelentés az iskola-egészségügyről (u. o. 1888). — Hygiene des Bodens (Jena 1893.). — Budapest közegészségügyére vonatkozó vizsgálódások cziklusa, megjelent magyar és régebben német nyelven, 1883—95. (a budapesti központi orvosegyesülettől Balassa-díjjal jutalmazva). — Újabb vizsgálatok a vérnek baktériumölő képességéről stb. — Vizsgálódások cziklusa megjelent magyar s német nyelven, 1885—98. (a budapesti központi orvosegyesülettől a Mészáros-féle díjjal jutalmazva). — Hygiene des Bodens (I. kötet, Braunschweig, 1893.). — Egészségtan (I. kötet. Budapest, 1893. 2. kiadás). — A kir. tudományos egyetem rectorának ünnepi beszéde 1895 máj. 13. (u. o. 1895.). — A tisztiorvosi kiképzés és minősítés.

Gerhard Alajosné, festő, szül. 1866-ban Kaposvárott. Lotz és Ebner tanítványa volt, azután a mintarajziskolában végezte tanulmányait. Egy festménye a millenniumi kiállításon kitüntetést nyert. A Nemzeti Szalon alapító tagja. Gerhard Alajosné.

Grünwald-Iványi Béla, festő, szül. 1867-ben Somon. Tanulmányait a mintarajziskolában kezdte, és Lotz mellett is fél évig tanult; azután Münchenben Hackl tanárnál, honnan Párisba ment, a Julian-iskolába. Első feltünést keltett képe: az *Isten kardja.* A *Krisztus születése* s *Est az erdőn* czímű képei a „Műbarátok" ösztöndíját nyerték el, az *Összeesküvők*-et pedig a kormány vette meg. Ezután egy ideig Kairóban, majd Münchenben tartózkodott, honnan hazatérve, Hollósyval megalapította a nagybányai festőiskolát. Az említetteken kívül elnyerte a Lipótvárosi Kaszinó 2000 koronás díját, Párisban és St. Louisban bronzérmet és a Fraknói-féle Római-díjat. Alapító tagja a Nemzeti Szalonnak és alelnöke a Művészháznak. Grünwald elbeszélő művész. Színeiben gazdag, erőteljes kolorista, a természetnek hű, költői és mégis realisztikus ábrázolója. Grünwald Iványi Bela.

Nagyszámú képei közül a jelentősebbek az említetteken kívül: Összeesküvők, Est a karámban, Műteremben, Völgyben, Esős táj, Bérczek között, Itatás, Nyires, Három királyok, Otthon, Téli táj, Fehér szoba, Holdas est, stb.

Hadaly Károly (Hadai), mathematikus, egyetemi tanár, szül. 1743-ban Nagyszigeten. Jogi és filozófiai oklevelet szerzett. A felsőbb mathezist tanította a nagyszombati egyetemen, 1781-ben a győri akadémián, 1785-ben Pécsett, 1786—1810-ig Pozsonyban; végre ugyanez évben a pesti egyetemhez nevezték ki tanárnak. 1831-ben nyugalomba vonult. Tagja volt a göttingai tudós társaságnak és a jénai mineralógiai társulatnak. Tudományos érdemeinek elismeréséül a király királyi tanácsosi czímmel és a Lipót-rend kiskeresztjével tüntette ki. Meghalt 1834-ben. Hadaly Károly.

Művei: Elementa hydrotechnicae. Viennae et Jaurini 1783 (7 kiadásban jelent meg). — Ars delineandi coloribusque localibus adumbrandi eadem. Jaurini 1785. — Anfangsgründe der Mathematik. Pressburg., 1789—90., két kötet. — Elementa matheseos purae. U. o. 1798—99., két kötet (7. kiadás). — Tentamen publicum ex architectura civile oeconomiae applicata et hydrotechnica in reg. Acad. Poson mente Martio 1806. U. o. — Mechanica solidorum. U. o. 1808. — Tentamen publicum ex algebra, geometria pura et practica quod in reg. univ. Pestiensi e praelectionibus A. 1811. die 13. Aug. Pestini. — Tentamen publicum a mathesi adplicata quod in reg. univ. Pestiensi e praelectionibus A. 1812. die 13. Aug. pro utroque semestri. U. o. — Toxtomia, seu scientia quemvis datum arcum circularem, angulumve rectilineum, non secus ac peripheriam in quotquot aequas partes geometrice secondi. Budae, 1820. — Tentamen publicum ex algebra purae et practica. Pestini 1820. (4 kiadás).

Hoblik Márton dr., költő, ethnografus, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, szül. 1791 decz. 1-én Igalon. Középiskoláit Kaposvárott és Pécsett, felsőbb tanulmányait a pesti egyetemen elvégezvén, 1815-ben ügyvéd lett. 1822-ben Verőcze vármegye aljegyzőnek, 1823-ban tiszti ügyésznek, 1824-ben főügyésznek választotta meg. Mint ilyen, különösen a Drávaszabályozás ügyében végzett hasznos munkásságot, a miért Verőcze vármegye táblabírájának választotta meg. Hivatalos elfoglaltsága mellett nagy és sokoldalú irodalmi tevékenységet is fejtett ki. Egy kötet költeménye 1814-ben jelent meg, *Hoblik Márton versei* czímmel. Számos geográfiai, topográfiai és históriai czikket és ismertetést közölt Verőcze, Szerém és Eszék vármegyékről. Érdekes ethnográfiai czikket közölt a „Tudomány-Tár"-ban, a „Kassai Szemlélő"-ben, a Verőcze és Szerém vármegyék magyar falvaiban divó parasztlakodalmi szokásokról. Érdemes szolgálatot tett szláv-magyar nyelvészeti tanulmányaival, melyekről szóló munkálatait az Akadémiának küldötte. Összeállította a magyar, horvát és szerb hasonló hangzású és értelmű szók és a ritka magyar szók gyűjteményét. A magyar színház megalapítása körül is buzgólkodott: *Mikép lehetne a magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?* czímű munkáját az Hoblik Márton dr.

Akadémia 1837-ben dicsérettel tüntette ki és szerzőjét levelező taggá választotta. Meghalt 1845 máj 26-án Eszéken.

Egyéb szépirodalmi művei: Kun László. (A híres 1848-iki erdélyi pályázaton dicséretet nyert.) — A valkói amazon, új eredeti érzékeny játék 4 felv. Előadatott Budán, 1834-ben. — Rózsavár, vígj. 3 felv. — A Jugovicsok, szomorújáték 3 felv. — Lefordította Goethe Götz von Berlichingen-jét stb.

Hoffmann Mihály.

Hoffmann Mihály Miksa, hirlapíró, szül. 1861-ben Nagyatádon. Előbb segédjegyző, majd magánhivatalnok lett. 1887-ben átvette az „Adóügyi Szaklap" szerkesztését és azóta a hirlapírói pályán működik.

Számos, lapjában közölt közgazdasági czikkén kívül munkái: Szesz-, italmérési- és boritaladó kiszámítása, továbbá szeszalkohol-, szőlő-czefre és bormust, valamint hordó-űrméret átszámítási táblázat. Bpest, 1893. — A fogyasztási, ital- és italmérési adók rendszeres ismertetése. U. o. 1893. — Jövedéki kihágások elbírálása.

Hollósy István.

Hollósy István, postahivatalnok, szül. Kadarkuton 1867-ben. 1895 óta a budapesti főpostahivatalnál működik. Több költeménye jelent meg a fővárosi és vidéki lapokban. Munkája: Mi ketten. Bpest, 1895.

Hőke Lajos.

Hőke Lajos, történetíró, megyei aljegyző, szül. 1813 decz. 15-én Endréden. Tanulmányait Gyönkön és Debreczenben végezte. Előbb theológiát tanult, majd a jogi pályára lépett, 1838-ban a pesti királyi táblán juratus lett és 1840-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Ezután nyolcz évig báró Majthényi László barsi főispánnál volt nevelő. A szabadságharcz után, a melyben nemzetőrként küzdött, Pestre került, hol a vármegye cs. kir. főnökségénél kapott hivatalt; innen 1854-ben Szolnokra ment, vármegyei titkárnak. Itt időzése alatt írta *Kis tükör* czímű földrajzát (1857) és az *Általános földrajz*ot (1861). 1861-ben Hont vármegyében megválasztották aljegyzőnek, később levéltárnoknak. Mint ilyen nagyon széleskörű történeti kutatásokkal foglalkozott, és nagyszámú, értékes történeti czikket közölt, főleg Hont vármegye multjáról, a „Magyar Sion"-ban, a „Fővárosi Lapok"-ban, a „Vasárnapi Ujság"-ban és a „Századok"-ban. Meg akarta írni Hont megye monografiáját, de nem készült el vele. (Kéziratát a vármegye levéltárában helyezte el.) 1869-ben nyugdíjaztatta magát és ezentúl rokonainál tartózkodott Dombóváron, Kaposvárott és Csurgón, hol 1891 nov. 20-án meghalt.

Történeti, ethnográfiai, politikai, kritikai, irodalomtörténeti és pedagógiai czikkeinek száma egész kis könyvtár. Önálló művei: Elemi oktatástan. Buda, 1847. — Kis tükör, az ausztriai birodalmat, különösen Magyarországot mutató. Buda, 1857. — Magyarország újabbkori történelme 1845—1892-ig. Átdolgozva és kibővítve kiadta Szabó Ferencz, Nagybecskerek, 1893. Két köt. — Számos értékes történeti munkája fennmaradt kéziratban.

Juhász Imre.

Juhász Imre, zenetanár, szül. Kaposvárott 1884-ben. A kaposvári felső kereskedelmi iskola ének- és zenetanára, a vasutas dalkör és a munkásdalárda karnagya. Megalapította a munkás zeneegyesületet, a melynek 35—40 tagú szimfonikus zenekara van. Ez az első vidéki munkászenekar az országban. Megalapítója és vezetője a kaposvári munkás zeneiskolának. Több szerzeményével szép sikereket ért el.

Juranics László.

Juranics László, nagyprépost és apátkanonok, szül. 1765 jún. 22-én Kaposvárott, meghalt 1850 decz. 12-én. Különösen jótékonyságával és az irodalom pártolásával tette nevét emlékezetessé. Még keszthelyi diák korában ismerkedett meg a később nagyhírű esztétikussal és költővel: Bacsányi Jánossal, a kivel 60 évig levelezett. Neki ajánlotta Bacsányi a verseit, melyeket Juranics 1835-ben a saját költségén kiadott. Barátságban állott kora nevezetes költőivel és tudósaival és ezreket költött műveik kiadására. Több egyházi beszédet írt. Az írókkal folytatott leveleit a Nemzeti Múzeum őrzi.

Kacskovics Kálmán dr.

Kacskovics Kálmán dr., szül. Tótgyugyon 1852 decz. 24-én. Gimnáziumi tanulmányait Pesten és Szombathelyen, a jogot Gráczban, Münchenben hallgatta. 1879-ben átvette atyja birtokait, de a gazdálkodás mellett az irodalom és a tudomány mívelésével is foglalkozik. Lefordította *Plutarchos párhuzamos életrajzait,* görögből. A Philologiai társaság választmányi tagjának választotta. 5000 kötetből álló könyvtárában különösen a XVI. és XVII. századbeli németalföldi és nagyszombati nyomtatványok vannak nagy számban képviselve.

Kálmáncsehi Domokos.

Kálmáncsehi Domokos, XV. századbeli püspök, szintén somogymegyei származású. Róla a történeti fejezetben van bővebben szó.

Kálmáncsehi (Sánta) Márton.

Kálmáncsehi (Sánta) *Márton,* ref. püspök, nagy reformátor, Kálvin tanainak egyik nagy terjesztője hazánkban. A krakói egyetemen tanult. 1530-ban a református vallásra tért és a Szilágyságban hirdette Kálvin tanait. 1538-ban a gyula-

fehérvári iskolák rektora volt. 1541-ben Wittenbergába ment, hogy Luther Márton tanaiban megerősödjék. Ezután Sátoraljaújhelyen, Mezőtúron, Munkácson és Beregszászon volt pap. 1553-ban Debreczenbe ment, hol 1554-ben ref. püspök lett. A következő évben már Erdélyben hirdette Kálvin vallását, nagy eredménynyel. 1557-ben visszatért Debreczenbe, hol decz. 21-én meghalt. Munkája : *Énekes könyv.*

Kaposi Béla, hirlapiró, szül. 1858-ban. Életpályáját Bécsben kezdte, hol orvostanhallgató volt. Innen küldött a Fővárosi Lapoknak számos figyelmet keltő czikket. 1886-ban Budapestre jött, hol az „Ország Világ"-nak segédszerkesztője lett; azonkívül írt a „Pesti Napló"-ba, „Egyetértés"be. Később a „Neues Pester Journal"-nak volt belső munkatársa. A túlfeszített munka azonban aláásta egészségét, hazaszállították szüleihez Kaposvárra, hol 1890 márcz. 22-én meghalt. *A telefon* czímű egyfelv. vigjátékát előadták a Nemzeti Színházban, azonkívül egy háromfelvonásos vígjátékát is elfogadták előadásra. Kaposi Béla.

Kaposi Mór dr., orvos, egyetemi tanár, szül. 1837 okt. 23-án. Doktori oklevelét 1861-ben a bécsi egyetemen szerezte, hol később, 1875-ben, a bőr- és bujakórtan tanára lett. 1879-ben megbízták Hebra tanár, a világhirű dermatologus, klinikájának vezetésével, melynek 1884-ben igazgatója lett, és ugyancsak ő írta meg a Hebra tanártól megkezdett nagy bőrgyógyászati munkának, *Lehrbuch der Hautkrankheiten* 2. kötetét. Több nagyobb orvosi munkát írt, melyek közül a Pathologie und Therapie der Hautkrankheiten in Vorlesungen, Wien, 1880, több kiadást ért és francziául is megjelent. Kaposi Mór dr.

Karai László, a somogymegyei származású budai prépost, Bécsben végezte tanulmányait. 1468-ban Mátyás király budai préposttá, 1470-ben alkanczellárrá nevezte ki, és mint ilyen II. Pál pápához Rómába küldetvén követségbe, Mátyásnak nagy szolgálatokat tett. Rómában ismerkedett meg a könyvnyomtatással és a római nyomda egy német munkását: Hess Andrást rábeszélte, hogy jöjjön Magyarországba. Hess 1471-ben Karai költségén berendezte nyomdáját és 1473-ban kiadta az első magyar nyomtatványt: a *Budai Krónikát.* Karai később királyi személynök lett, többször járt Mátyás király érdekében külföldi kiküldetésben. Meghalt 1485-ben. Az ő nevéhez fűződik az első nyomda felállítása hazánkban. Karai László.

Kazaliczky Antal, színész és drámaíró, szül. Mozsgón 1852 máj. 10-én. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után, Budapesten a színi-konzervatóriumba lépett, majd a Nemzeti Színház tagja lett. Nemsokára azonban a vidékre ment, hol több éven át drámai színészként nagy sikerrel működött. Később visszatért Budapestre, hol a Vígszínház tagja lett. Kazaliczky Antal.

Hivatásán kívül az irodalommal is foglalkozik. Számos költeménye, tárczája, szinpadi tanulmánya jelent meg a fővárosi és vidéki lapokban. Önálló művei : *A gulyás,* népszínmű (színrekerült a kolozsvári Nemzeti Színházban 1882-ben). *Ibolyás lány* (előadták Budán, 1885-ben). Ezt később átdolgozta és *Ne hagyd magad Schlesinger* czímmel hosszú ideig igen nagy tetszéssel adták elő a Városligeti Színkörben. A *Délibábok* czímű népszínművét a Népszinházban adták, 1893-ban. *Garasos alispán* vigjátéka 1896-ban a Nemzeti-, *A harang* czímű szinműve a Vígszínházban került szinre, 1898-ban.

Kétly Károly, orvos, kiváló belgyógyász, egyetemi tanár, a Tud. Akadémia tagja, szül. Csurgón 1839 szept. 14-én. Orvosi oklevelét 1864-ben a budapesti egyetemen szerezte, hol a belgyógyászati klinikán négy évig tanársegédként működött. 1868-ban külföldi tanulmányútra indult és Bécs, Berlin, Heidelberg egyetemein és klinikáján gyarapította ismereteit. Hazatérve, a budapesti egyetemen a villamgyógyászat magántanára lett. 1877-ben a Rókus-kórház főorvosává, 1884-ben közegészségügyi tanácsossá nevezték ki. 1889-ben a belgyógyászat rendes tanára lett. 1897-ben, csurgói előnévvel, magyar nemességet kapott s ugyanez évben a Tud. Akadémia választotta tagjává. Kétly az ideg- és villamgyógyászat terén európai szaktekintély és e szakbeli tudományos munkái a külföldön is nagy elismerést szereztek nevének, miért is számos külföldi tudományos egyesület választotta tagjául. A királyi magyar természettudományi társaság örökítő, a budapesti kir. orvosegyesület volt elnöke és alapító tagja, a magyar orvosi könyvkiadó-társulat alapító- és igazgató-tagja, a pesti szegény gyermekkórház tiszteletbeli főorvosa stb. és legutóbb a király „magyar bárói" méltóságra emelte. Kétly Károly dr.

Önálló művei : A villamáramok helybelisítése Ziemssen után ford. Bpest, 1870. — A gyermekbetegségek tankönyve. Gerhardt Károly munkája 2 átdolg. kiadása után ford. U. o. 1872. 43 fametszettel és egy köny. táblával. Tordai Ferenczczel együtt. — A gyermekhűdés. Paralysis infantilis. Bpest, 1874. — Az idegrendszer némely rendes és beteges működéséről. U. o. 1881. — A hemiplegia kiséretében fellépő arczidegbénulás kórjelző értékéről. U. o. 1884. — Kórodai tanulmányok az arczideg bántalmairól. U. o. 1886. — stb.

Király Károly. *Király Károly*, polg. iskolai igazgató, szül. Homokszentgyörgyön 1853-ban. Több helyen működött. 1885-ben kinevezték Pancsovára a polgári iskolához igazgatónak. Itt 1887-ben Vizoly Zakariás tanárral megalapította a *Pancsova és Vidéke* czímű politikai hetilapot. 1886-ban Nagyszőllősre helyezték át.

Számos pedagógiai és nyelvészeti czikkén kívül önálló művei: Gönczy Pál élete és működése. Pancsova, 1886. — Magyarország pragmatikus története. Bpest, 1886. — Modern polgári iskola. U. o. 1891. — Az alsó és felső polgári iskola tanterve és szervezete. U. o. 1890. — Az iskolai színjátékok. Debreczen, 1896. — Az önérzet fejlesztése. Jutalmazott pályamű. Pécs, 1896.

Kiss József. *Kiss József*, állami főreáliskolai tanár, szül. 1858-ban Mesztegnyőn. 1884 óta a pécsi állami főreáliskolánál működik. Alig van a városnak egyetlen kulturális intézménye, melynek létrehozásában neki jelentős része ne volna. Tagja Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottságának, a város iskolaszékének, isk. gondnokságának és népnevelési bizottságának, a városi felső kereskedelmi iskola és a városi zeneiskola igazgató-bizottságának, a keresk. tanonczisk. bizottságnak, a város közegészségügyi, építési és színügyi bizottságának, a Nemzeti Kaszinó, Pécs-baranyai múzeumegyesület, népkönyvtáregyesület és zenekedvelők egyesülete választmányának. Neki köszönhető, hogy a szép Mecsek-hegység ma már Pécs leglátogatottabb kirándulóhelye, ő teremtette meg a 2000-nél több tagot számláló Mecsek-Egyesületet, melynek alapítása óta titkára és Évkönyvének szerkesztője. A Pécsi Dalárda titkára s jelenleg alelnökeként is nagy érdemeket szerzett magának. Bejárta Németországot, Svájczot, felment az éjszaki tengerig és utazásairól számos leírást és czikket írt a napilapokba és szakközlönyökbe.

Munkái: Egyszerű geographiai fokhálózatok szerkesztése. Pécs, 1890. — Turistaság és Mecsek-egylet. U. o. 1891. — Aldunai emlékeim. U. o. 1893. — Úti emlékeim. U. o. 1894. — Pécs és környéke. U. o. 1895. — Turistáskodás kerékpáron. U. o. 1897. — Az Alpesek világából. U. o. 1897. — A Taurnek között. Pécs, 1900. — Vándorutak Tirolban és Schweizban. Pécs, 1901. — Az Alpokban. Pécs, 1902. — A Magas Taurnek között. Pécs, 1903. — Mecseki Útmutató (IV. kiadás). Pécs, 1909. — Séták Schweizban. Pécs, 1912.

Kis József. *Kis József*, ref. theológiai tanár, szül. 1862-ben Hedrehelyen. 1885-ben a csurgói főgimnáziumban vallástanár lett. Innen 1892-ben a pápai theológiai akadémiához helyezték át, hol 1898 óta a „Dunántúli Protestáns Lap"-ot is szerkeszti. Számos theológiai és pedagógiai dolgozata jelent meg a szakközlönyökben. Írt tankönyveket is.

Kis Pál János. *Kis Pál János,* néptanító, szül. 1857-ben Kadarkuton. Előbb Ajkán, majd Hajdusámsonban volt tanító. Állandó munkatársa a „Debreczen"-nek s a „Kolozsvári Magyar Pestalozzi"-nak. A szaklapokban sok tanügyi czikke és költeménye jelent meg. Munkája: A hajdusámsoni kaszinó története.

Kisfaludi Atala. *Kisfaludi Atala,* költőnő, szül. 1836-ban Kötcsén. 1852-ben nőül ment Szalay Károly ügyvéd, orsz. képviselőhöz. 1858-ban kezdett verselni a „Hölgyfutár"-ban, Atala név alatt, és költeményei, melyek sűrűen jelentek meg a korabeli szépirodalmi lapokban, csakhamar ismertté tették nevét. Verseit összegyűjtve. *Atala költeményei* czímen adta ki 1861-ben. Ez időben indította meg Szabó Richarddal a *Gyermekbarát* czímű ifjúsági lapot, melybe több verset is irt. Később hangulatos rajzokat, csevegéseket kezdett írni a „Fővárosi Lapok"-ba s ezeket összegyűjtve, *Rajzok* czím alatt adta ki 1879-ben. Ekkor kezdte közleményei alá családi nevét írni. A Petőfi-Társaság 1876-ban tagjává választotta. Összes költeményei 1880-ban jelentek meg Kaposvárott. Műveit általában finom ízlés és könnyed, kedves hang jellemzik.

Kolmár József. *Kolmár József*, főgimnáziumi tanár és író, szül. 1820-ban Magyaród-pusztán. A theológiát a pápai ref. főiskolában halgatta, hol a Képzőtársaságnak egyik alapítója és Jókaival, Petőfivel és Orlai Petrics Somával együtt tagja volt. Az 1843—44. években sok nélkülözések között élt Pozsonyban, az Országgyűlési Tudósításokat másolgatva, midőn még az odavetődött s nyomorban sinylődő Petőfi Sándort is segítette. 1845-ben Vahot Imre *Pesti Divatlapjának* lett a segédszerkesztője, majd az *Életképeknek* munkatársa és szerkesztője. 1848-ban Kossuth hirlapjának a korrektora és belső munkatársa. 1849-ben a menekülő kormánynyal Debreczenbe költözött, hol a hivatalos Közlöny korrektora volt. A szabadságharcz lezajlása után Pápán tanár lett. Innen hasonló minőségben Bajára ment, hol a „Bajai Közlöny"-t alapította és szerkesztette. 1861-ben a pozsonyi gimnáziumhoz nevezték ki tanárnak, a hol a 80-as évek végéig tanított.

Önálló művei közül fontosabbak: Szabadságdal. Pozsony, 1848 márczius 17. — Nők könyve. U. o. 1848. — Nép szava, Isten szava. U. o. 1848. — A szabadságsajtó tizedik napján.

— Mit beszélnek a virágok? — Keleti virágnyelv magyar költők gyöngyeivel díszítve. U. o. 1861—67. — Dalok könyve. Száz magyar költő és a nép dalaiból, műfajilag rendezve. U. o. 1862. — Tell Vilmos, elbeszélés ifjak számára, Hoffmann után németből. Baja, 1862. — Latin nyelvtan. Pest, 1864. — Epigrammok. U. o. 1871. — A koronák harcza. Korregény Samarow Gergely után ford. U. o. 1874. Négy kötet. — Petőfi Sándor emlékezete. U. o. 1880. — Arany-versek. Írta tanársága 30. évében. 1879. — Farkas és bárány. Szatira. Írta . . . ötvenéves irói pályája emlékéül. Pozsony, 1893. — Világnézlet szatirák és epigrammákban. U. o. 1895. — A világról. Egy könyv, a mely nem hizeleg. Az új millenniumi nemzedék javára. Írta egy hetvenhétéves tanár. U. o. 1896. — Makrobiotika, hosszú élet tükre. U. o. 1898.

Kónyi Manó, író, az országgyűlési gyorsíróhivatal főnöke, szül. Kaposvárott 1842 okt. 12-én. Az 1861., az 1863—64-iki nagyszebeni és az 1865-iki kolozsvári országgyűlésen szerepelt gyorsíróként és kiváló működése következtében őt bízták meg azzal, hogy Fenyvesi Adolffal, az országgyűlési gyorsíróhivatalt szervezze, melynek azután 20 éven át főnöke volt, 1885-ben történt nyugalombavonulásáig. Mint író is előkelő helyet tölt be újabb politikai irodalmunkban. A „Nemzet“-ben és a „Budapesti Szemlé“-ben a korabeli nevezetesebb államférfiakról közölt visszaemlékezései és politika-történeti czikkei fontos dokumentumok korunk történetéhez. Kiadta Deák Ferencz beszédeit hat kötetben (1881—98); az e hatalmas műhöz csatolt magyarázatai és jegyzetei nemcsak a haza bölcsének szereplését, hanem Deák Ferencz egész korát jellemző történeti világításban mutatják be. Nem kevésbbé érdekesek és értékesek az Olcsó könyvtárban megjelent dolgozatai: *Deák Ferencz miért nem ment el az 1843-iki országgyűlésre?* (1889. O. K. 257. sz.), *Deák Ferencznek az 1861-ik évi országgyűléstől elfogadott két fölirata* (1890. O. K. 269. sz.), *Beust és Andrássy* 1870 és 1871-ben (1890. O. K. 274.). — A Magyar Gyorsirónak 1870-től 1874-ig kiadója volt. Kónyi Manó.

Kóródi Péter, drámaíró, szül. 1854-ben Látrányban. Előbb színésznek állott és 1871-től 1880-ig Csobánczi névvel több vidéki szintársulatnál működött. Ez idő alatt a színműírással is megpróbálkozott és *A legény bolondja* czímű népszínműve a Népszínház pályázatán a 100 aranyas díjat elnyervén, Budapestre költözött, hol egy ideig hirlapíró volt, majd 1888-ban a fővárosnál hivatalnok lett. Kóródi Péter.

A következő szindarabjait adták elő: Borzáné Marcsája (1880). — A tékozló asszony (1884). — Boris asszony (1893). — *A lányok anyja* (a kolozsvári népszinműpályázaton 500 korona jutalmat nyert. 1899). — *Kamuthi Mózsi* czímű bohózatát és *Bánki Benő* népdrámáját a vidéken adták elő.

Kovács József, ref. lelkész, a híres *„Rim-Kovács,“* 1805—1808-ig Városhidvégen volt segédlelkész. Művelt, több nyugati nyelvet beszélő ember volt, de nagyon különczködő. 1888-ban boros fővel több társával a somi kath. templomba ment és ott mulatván, szentségtörést követett el; ezért Kaposvárott börtönbe vetették, a hol állítólag éhséggel ölte meg magát. Kovács a debreczeni irodalmi irányhoz tartozott. Különösen hírhedtté vált ügyes rímeléséről és azért nevezték „Rím-Kovácsnak“. Műveinek — melyek legnagyobbrészt alkalmi versek — költői becse csekély. Összegyűjtött versei 1817-ben jelentek meg (2. kiadás, Kolozsvár 1835). Kovács József.

Kovács Sámuel, ref. lelkész, szül. 1770-ben, az akkor somogymegyei Okorágon. A theologiát a debreczeni főiskolán elvégezvén, három évig külföldi egyetemeken tanult és hazatérvén, Csákváron lett lelkész 1801-ben. Meghalt 1830-ban. Kovács Sámuel.

Sok költeménye és közismereti czikke jelent meg a Mindenes Gyűjteményben, a Tudományos Gyűjteményben és a Szépliteraturai Ajándékban. Munkái: Levelek és más versek. Pest, 1805. — Halotti rövid prédikácziók. Buda, 1807. — Mohamed élete és históriája. Ford. Pest, 1861. — Innepi húsz prédikácziók. Pest, 1814.

Kozáry Gyula, filozófiai író, róm. kath. lelkész és hitoktató, szül. 1864-ben Miháldon. 1884-ben a papi pályára lépett és több helyen való káplánkodás után Pécsett hitoktató és jogakadémiai hitszónok, majd 1898 óta a pécsi hadapródiskolában a vallástan és franczia nyelv tanára lett. Számos filozófiai, theologiai irodalomtörténeti és pedagógiai értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban. Irodalmi működéseért a Szent István-Társulat s az Aquinoi Szent Tamás-Társaság taggá választották. Kozáry Gyula.

Önálló művei: Korunk bölcselete. Pécs, 1892. — Az átöröklés problémája. Bpest, 1894. — Korkérdések konferenczia-beszédeimből. Szeged, 1894. — La loi des trois états. Travail pour a congrès III. international. Bruxelles 1895. — Életföladat és életörömök. Pécs, 1895. — Descartes és Szt. Tamás. Bpest, 1896. — Positivizmus és katholiczizmus. U. o. 1896. — Szt. Tamás s Descartes Isten létezéséről. U. o. 1897. — Idealizmus az irodalomban. U. o. 1897. — Wundt rendszerének ismertetése és kritikája. Jutalmazott pályamunka. U. o. 1898. — Compte, Wundt und die Philosophie in der Hierarchie der Wissenschaften. Fribourg, 1898. — A halhatatlanság s az én barátnőm. Pécs, 1898. — A Pallas Nagy Lexikonába a katholikus theologiai czikkeet írta.

Kozma Andor.

Kozma Andor (Leveldi), költő és hirlapíró, a Kisfaludy-Társaság tagja, szül. 1861 január 12-én Marczaliban. Tanulmányait a pápai ref. kollégiumban kezdte és a budapesti ág. ev. főgimnáziumban végezte. Ezután a budapesti egyetemen jogot hallgatott. Már ekkor figyelmet keltett a fővárosi élczlapokban és szépirodalmi lapokban közzétett magyaros szellemű, szatirikus költeményeivel. 1895-ben az I. Magyar Általános Biztosító-Társaság hivatalnoka lett, melynek most vezértitkára. 1890-ben a *A magyar paraszt* czimű költeményével megnyerte a Farkas-Raskó-pályadíjat és 1893-ban a Kisfaludy-Társaság tagjává választotta. Verseket, novellákat, tárczákat, vezérczikkeket, könyvismertetéseket írt a fővárosi lapokba. Általában egyike a legmagyarosabb szellemű költőinknek és kiváló szatiraíró. Verselése lendületes, technikája mesteri, nyelve mindig tősgyökeresen magyar.

Munkái: Tegnap és ma. (Politikai és társadalmi szatirák). Bpest, 1889. — Egérczinczogás. U. o. 1892. — Karácsonyi álom. U. o. 1892. — Versek. U. o. 1893. — Korképek. U. o. 1893. (Kisebb elbeszélő költemények és genreképek, Olcsó Könyvtár 310.) Próza. U. o. 1893. — Gyermekálmok. Képeskönyv. U. o. 1894. — Bohócz világ. 1894. — Az új Kóczos Peti. U. o. 1894. — Humoros históriák. U. o. 1896. — Prolog. Szini költemény a Vígszínház megnyitására U. o. 1896. — Szabinák. U. o 1898. — Víg elbeszélések. U. o. 1898. (Magyar Könyvtár 47.) — A szabadság ünnepére. Szini költemény 3 képben. U. o. 1898. (Olcsó Könyvtár 1063—64.) — Arany László. Emlékbeszéd. (Olcsó könyvtár. U. o. 1898.)

Kozma Sándor.

Kozma Sándor (Leveldi), nyug. kir. főügyész, a magyar államügyészség megteremtője és szervezője, szül. 1825 szept. 2-án Kőröshegyen. Ügyvédi oklevelet 1847-ben szerzett Pozsonyban. Résztvett a szabadságharczban, mely után az ötvenes években ügyvédi irodát nyitott. Az 1861-iki országgyűlésre vármegyéje felküldte követnek. Mint ilyen, Deák Ferencz oldala mellett nagy jogtudományi tehetségével kitünvén, az 1867-iki alkotmányos minisztériumban osztálytanácsos, két év mulva a legfőbb ítélőszék bírája, 1872-ben a kir. államügyészség országos főnöke lett és e minőségében ez intézmény vezetésével, a fogházak és börtönrendszer javításával, a Rabsegélyző-Egyesület alapításával nagy érdemeket szerzett. 1896-ban nyugalomba vonult, mely alkalommal a Lipót-rend középkeresztjét kapta. Meghalt 1897 aug. 25-én Budapesten. Éles belátás, tudás, jártasság az irodalomban és művészetben, emberszeretet, nemzeti érzés és szabadságszeretet voltak a tulajdonságai.

Fiatal korában a szépirodalommal foglalkozott és Bukógóti név alatt szini kritikákat, költeményeket stb. írt a „Regélő"-be s egyéb szépirodalmi lapokba. Később teljesen a jogtudományt művelte: 1869—75-ig rendes munkatársa volt a „Reform"-nak, hova jogi és politikai vezérczikkeket irt. 1880—93-ig a „Magyar Igazságügy"-nek volt egyik főmunkatársa. A Pallas Nagy Lexikonába is dolgozott.

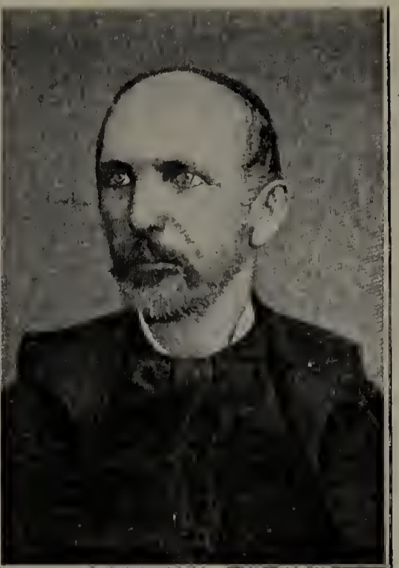
Krisztinkovics Ede ifj.

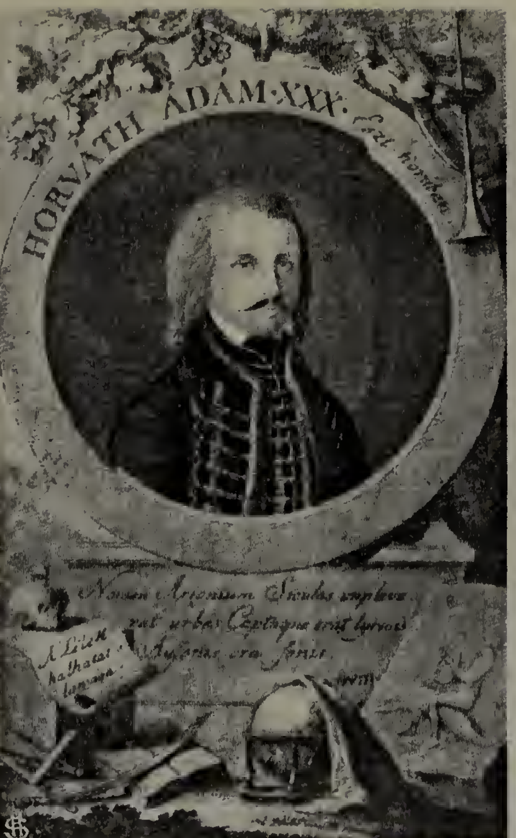
Krisztinkovics Ede ifj., miniszteri osztálytanácsos, szül. Kaposvárott 1859 márcz. 25-én. A jogot a budapesti egyetemen elvégezvén, 1882-ben a közlekedési minisztériumban vállalt hivatalt, a hol 1885-ben fogalmazóvá nevezték ki s 1886-ban rábaszabályozási igazgató lett. Ez időben írta meg *A Rába-szabályozás történetét.* 1891-ben megindította a *Vízügyi és Hajózási Közlönyt*, melynek főmunkatársa volt. 1893-ban miniszteri titkár lett és 1894-ben Bethlen András földmívelésügyi miniszter megbízásából, megalapította és 1896-ig szerkesztette a *Néplapot,* mely négy nyelven 40.000 példányban jelent meg. Az ezredéves országos kiállítás mezőgazdasági osztályának igazgatójaként, ugyancsak ő szerkesztette a *Magyarország földmívelése* czimű monografiát is. Igen korán kezdett az irodalommal foglalkozni. Már 1875-ben írt a „Székesfehérvár és Vidéké"-be, majd a budapesti lapokba szépirodalmi- és útitárczákat, költeményeket, politikai czikkeket, főleg az igazságügy, közgazdaság és közlekedésügy köréből. 1893—94-ben a „Nemzet" közgazdasági vezérczikkírója volt. Írt egy regényt is, *A bűn* czímmel, mely Barong álnévvel 1887-ben jelent meg.

Körmendi Sándor.

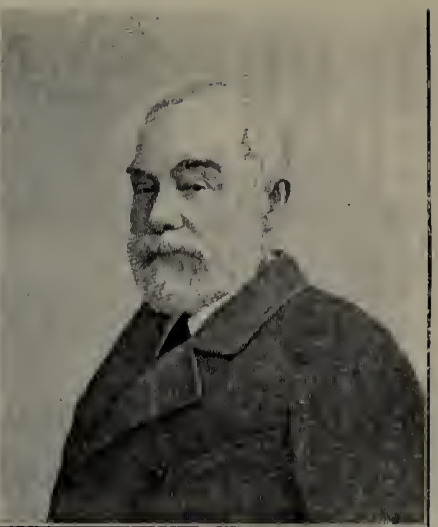
Körmendi Sándor, ref. esperes-lelkész, szül. 1829 júl. 7-én Nagykorpádon. Pápai joghallgató korában, 1848-ban, beállt honvédnek és a szabadságharczot vitézül végigküzdötte. Tizennyolcz harczban vett részt és különösen az isaszegi és váczi ütközetben tüntette ki magát. A szabadságharcz után folytatta tanulmányait és elvégezvén Pápán a theológiát, ismereteinek bővítése végett Pesten az egyetemen tanult, majd Bécsben és Olaszországban tartózkodott. Innen visszatérve, Kisasszondon, majd Kálmáncsán, később Hedrehelyen lelkészkedett. Az egyház és a nevelésügy terén való hasznos tevékenységének következménye az volt, hogy 1861-ben a szigetvári, 1869- és 1872-ben a kaposvári kerület országos képviselőjévé választotta. Az 1882-iki választáson gróf Széchenyi Pál miniszter ellenjelölttel szemben kisebbségben maradván, ezután teljesen papi hivatalának élt. A somogyi

2.

3.

4.

5.

1.

1. Palóczi Horváth Ádám. — 2. Körmendy Sándor. — 3. Kozma Sándor. — 4. Kozma Andor. — 5. Báró Kétly Károly dr.

Kunffy Lajos müterme, Somogyturon.

Krisztinkovich Ede.

Marczali Henrik.

egyházmegye espereseként nagy érdemeket szerzett a népoktatás szervezése, fejlesztése és az egyház anyagi ügyeinek rendezésével. A csurgói gimnázium új épülete az ő buzgalmának az eredménye. A dunántúli ref. egyházkerület főiskolájának igazgató-tanácsosává és tanügyi felügyelővé választotta.

Kunffy Lajos dr., (Somogytúri) festőművész, szül. Orczi községben. Tanulmányait elvégezvén, Münchenben és Párisban nyert kiképeztetést a festészetben. Jean Paul, Laurens és Benjamin Constant voltak a mesterei. Első jelentősebb, nagyobb vászna a bibliai tárgyú Jób. Kiválóbb műalkotása: „Vitatkozó papok," mely Párisban készült és melylyel a budapesti tárlaton első nagyobb sikerét aratta. Azután „Breton halászok," továbbá „A somogytúri tiszteletes úr". „A temetés" czímű festményét angol lapok is reprodukálták. „Az aratóünnepély," továbbá „A szerelmesek," „Falusi mulatság". Legutolsó képe a „Czigányok", melyek mind a párisi Salonban voltak kiállítva. Képei főleg magyar tárgyúak és Párisban nagyon kedveltek. A franczia művészekkel kitünő viszonyban van és a mikor télire Párisba visszatér, rendesen meglátogatják Besnard, Raffael, Lhermitte, Dagnan-Bouveret híres franczia festők, hogy megnézzék, mit hozott Magyarországból, hol az egész nyarat, júniustól deczemberig, somogytúri birtokán épített kényelmes műtermében tölti. A Párisban élvezett nagyrabecsülést bizonyítja, hogy a franczia művészek ajánlatára tüntették ki 1905-ben a franczia becsületrend lovagkeresztjével. Kunffy Lajos dr.

Lőwy Mór dr., főrabbi, az arab bölcselet kitünő ismerője, szül. 1854-ben Mosdóson. Tanult Kaposvárott, Nagyváradon, Berlinben és Lipcsében. 1879-ben Temesvár főrabbija lett és gyülekezetének magyarosításával nagy érdemeket szerzett. Nagy tudós és kitünő szónok volt. Munkásságát e munka temesvári kötetében méltattuk. Lőwy Mór dr.

Langhy István, gazdatiszt, szül. 1796-ban Csokonyán. Meghalt 1832-ben. Lencsés József keszthelyi tanárral szerkesztette a Természeti, gazdasági és mesterségi Esmeretek Tárát 1829-ben. Sok kertészeti és gazdasági munkát írt és fordított. Langhy István.

Munkái: Gatti, Josephus, Delectus poetarum. Budae, 1825. — Manuala procuratorum et causantium. U. o. 1828. — Vizsgálódások a világ alkotmánya felett. Förstner Sándor báró után kiadta . . . Pest, 1827. — A tudományok ismeretére tanító könyv. Eschenburg Joachim János után ford. U. o. 1827. — Vizsgálódások a mindenség felett. Dalberg Károly Tódor után, német nyelven írt 6 kiadás szerint kiadta . . . U. o. 1828. — Az összehasonlító élő természettudománynak alapvonatjai. Trautmann Lipót után a 3. megjobbított és megbővített kiadás szerint magyarázva kiadta. U. o. 1829. — A magyar gyermekek barátja, melyet Wilmsen F. P. úrnak német nyelven szerkesztett 100. kiadása után kiadott. U. o. 1829. Két rész. — Gyümölcsfatenyésztés. Kiadta Geiger Xav. Ferencz német nyelven írt munkája harmadik kiadása után. U. o. 1830. Négy kötet — Az értelmes, gyakorlott és gondos disznótenyésztő gazda és orvos. U. o. 1830. — Az értelmes, gyakorlott és gondos szarvasmarhatenyésztő gazda és orvos. U. o. 1831. — Az értelmes, gyakorlott és gondos baromfitenyésztő, jó gazdaasszony és orvos. U. o. 1831.

Lits Gyula, orsz. képviselő, főispán, szül. 1846-ban Simongáton. A budapesti egyetemen 1869-ben ügyvédi oklevelet szerzett és 1870-ben a kir. Kúriánál fogalmazó lett. 1875-ben a fehérmegyei vaáli járás szolgabírájának választották meg, a mely kerület 1881-ben függetlenségi programmal képviselőjének küldte Budapestre. Az 1896. évi hódoló felvonulás alkalmával ő vezette a király elé a fehérmegyei bandériumot. Őfelsége 1901-ben Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya sz. kir. városok főispánjává nevezte ki, mely méltóságától 1904 deczember havában megvált, de 1906-ban a király ismét kinevezte főispáni méltóságába, melytől azután a Wekerle-féle koalicziós kormány lemondásával végleg megvált. Már a hatvanas, hetvenes évektől foglalkozott a forradalommal s különösen érdekes visszaemlékezéseket írt a régibb vármegyei és úri életből. Több czikke jelent meg a „Vadász és Versenylap"-ban, a „Magyarország"-ban, a „Budapesti Hirlap"-ban, országgyűlési beszédei pedig a Naplókban. Lits Gyula.

Lichtenstein F. Lajos, hirlapíró és szerkesztő, szül. 1828-ban Szigetvárott. A szabadságharcz kitörésekor beállt a honvédek közé és különösen mint kormányfutár és külföldi kiküldöttként fontos szolgálatokat teljesített. A forradalom után az aradi várba internálták, de onnan megszökött és Poroszországba menekült. A külföldi lapokban közölt politikai közleményei miatt azonban az osztrák rendőrség kiadatását követelte, mire Angolországba ment. A hatvanas évek elején visszatért hazájába és Budapesten a Magyar Földhitelintézet hivatalnoka lett, majd 1864-ben Deák Ferencz, Horn Ede, Kemény Zsigmond, Pulszky Ferencz, Klapka György közreműködésével egy magyar- és németnyelvű politikai kőnyomatos lapot szerkesztett *Pester Correspondenz* czímmel, melylyel a külföldi lapokat tájékoztatta a Lichtenstein F. Lajos.

magyar politikai dolgokról. Később *Correspondance de Pesth* czímmel franczia kőnyomatost és az *Ungarischer Actionär* czímű nemzetgazdasági és pénzügyi hetilapot is szerkesztett. Fontos szerepe volt a hatvanas években a protestáns autonómia érdekében megindult mozgalmakban és számos fővárosi és vidéki pénzügyi és nemzetgazdasági vállalat alakításában. A magyar szabadkőművesség megteremtésében is nagy része volt. Mint kitünő hegedűst és nagy zenekedvelőt is ismerték. 37 zenekompozicziója van. 10 kremonai hegedűje világhírű volt.

Madarász József. *Madarász József*, orsz. képviselő, szül. 1814 aug. 27-én Nemeskisfaludon. A jogot Pesten és Sárospatakon hallgatta. Ezután Czindery László somogyi alispán mellett joggyakornok volt. Ekkor már résztvett a közügyekben és a sárkeresztúri kerület mint a távollevők követét felküldte az 1832—33. évi pozsonyi országgyűlésre. 1834-ben ügyvédi oklevelet szerzett, de a politikai mozgalmakban is élénk részt vett. Az 1848-iki országgyűlésre a sárkeresztúri kerület képviselőjének választotta. A szabadságharcz után elfogták és kilencz-évi várfogságra ítélték, de hat év mulva szabadonbocsáttatván, Amerikába bujdosott. Visszatérte után a sárkeresztúri kerület, 1861-ben, újra képviselőjének választotta és azóta állandóan ezt a kerületet képviselte. 1898 jan. 19-én, képviselővé történt megválasztatásának 50-ik évfordulóját, a sárkeresztúri kerület nagy lelkesedéssel ünnepelte meg. Az országházban a függetlenségi pártnak egyik köztisztelt vezére volt, tántoríthatatlan híve Magyarország függetlenségének. Az 1898—99-iki obstrukczió idejében a képviselőház korelnöke is volt. Mint író is minden időben hazánk függetlenségeért és a népjogokért harczolt az általa szerkesztett és kiadott lapokban: a *Nép-Elemben* (1848), a *Debreczeni Lapokban* (1849), később a *Zászló* czímű politikai napilapban (1869—1872).

Önálló művei: Érzelem. Székesfehérvár, 1837. — Képviselőjelölti hitelve. Czecze, 1848. — Madarász József beszédei az 1865—67. országgyűlésen. Pest, 1868. — Emlékirataim. 1831—1881. Bpest, 1883. — Több költeménye és *A férfigyülölő* czímű egyfelvonásos vigjátéka megjelent az általa szerkesztett „Nefelejts" czímű füzetben.

Madarász László. *Madarász László*. M. Józsefnek a testvérbátyja. Nemeskisfaludon 1811-ben született. A vármegye és az ország politikai küzdelmeiben, még az ugynevezett „rendi világ"-ban, kora ifjan résztvett. Szélső ellenzéki elveivel tünt ki. 1848-ban Somogy egyik követe volt és ez év október havában megbízta a kormány a rendőrügyi osztály vezetésével. A kérlelhetetlen és vasszigorú rendőrminiszternek sok ellensége támadt az inkább alkudozók és mérsékeltebbek táborából. Midőn az ellentáborból, a nevezetes emlékű debreczeni országgyűlés időszaka alatt, azzal is meggyanusították, hogy elsikkasztotta a Görgei parancsára kivégzett gróf Zichy Eugén lefoglalt ékszereit. 1849 április 16-án bizalmi állásáról lemondott. A szabadságharcz után Amerikába menekült ki, farmer lett és 1907-ben halt meg. 1848-ban, testvéröcscsével együtt, igazi forradalmi szellemben s hangon szerkesztette a rettegett *Debreczeni Lapok*-at.

Maislis Mór dr. *Maislis Mór* dr., ügyvéd, szül. 1840-ben Szigetvárt. Mint a budapesti ügyvédi kamara tagja több javaslatot dolgozott ki, tevékeny részt vett az ügyvédi reformmozgalmakban és iskolaszéki és választmányi tagként a székesfőváros ügyeiben is.

Számos jogtudományi értekezése jelent meg a politikai napilapokban és a szakközlönyökben. Szerkesztője volt 1891—94-ig a „Budapesti Ellenőr" czímű jogi és közigazgatási hetilapnak. Önálló művei: Polgári perrendtartási repertorium, függelékkel. Bpest, 1804. (Három kiadás). Igazságügyi útmutató. U. o. 1878. 1881., két köt.

Marczali Henrik dr. *Marczali Henrik* dr., kiváló történetiró, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja, szül. 1856 ápr. 3-án Marczaliban. Tanult Győrött és Pápán. Tanári oklevelet a budapesti egyetemen szerzett, 1873-ban. Ismereteinek bővítése czéljából 1875-ben külföldre ment, hol több évig tartózkodott és a berlini, párisi, londoni és oxfordi egyetemen a legkiválóbb történettudósok előadásait hallgatta. Hazatérve, 1878-ban a budapesti egyetemen magántanár, 1895-ben az Árpád-kori magyar történet nyilvános rendes tanára lett. A M. Tud. Akadémia 1880-ban *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* czímű munkáját a Vitéz-féle díjjal jutalmazta és 1893-ban levelező tagjának, a Magyar Történelmi Társulat pedig 1895-ben igazgatóválasztmányi tagjának választotta. Marczali egyike legjelesebb történettudósainknak, a ki különösen az Árpád-kori és a XVIII. század korára vonatkozó magyar történeti kutatásai és kiváló történeti érzékkel és meglátással, világos és választékos előadással megírt, nagyszámú történeti munkáival nagy érdemeket szerzett. A magyar, német és franczia szakfolyóiratokban sok értekezése, ismertetése és bírálata jelent meg. A Ribáry-féle Képes Világtörténet számára meg-

ı az *Újkor történetét* három kötetben (Budapest, 1883—86); a Szilágyi Sándor ɔrkesztésében megjelent Millenniumi történet számára: *A vezérek kora és a király- ı megalapítása* (I. köt.), *Magyarország története az Árpádok korában* (II. köt.) *Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig* (VIII. köt.). Szer- sztette a Nagy Képes Világtörténetet, melyben a Reformáczió kora (VII. köt.), ellenreformáczió kora (VIII. köt.), Az abszolutizmus kora (IX. köt.), A forra- om és Napoleon kora (X. köt.), A reformok kora (XI. köt.), Korunk állami és sadalmi alkotásai (XII. köt.) czímű köteteket írta.

A felsoroltakon kívül megjelent fontosabb művei: A földrajzi viszonyok befolyása Magyar- zág történetére. Bpest, 1874. — Magyarország története II. József korában. Három kötet, 1. — Regesták a külföldi levéltárakból. U. o. 1882. — Az újkor története. Három köt. U. o. 3—86. — Gróf Pálffy Miklós főkanczellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról. U. o. 4. — Mária Terézia 1747—1780 U. o. 1891. — A legújabb kor története 1825—1890. U. o. 9—1892. — Az Árpádok és Dalmáczia. U. o. 1898. — Les relations de la Dalmatie et de Hongrie du XI-e au XIII-e siècle. Paris, 1899. — Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd- ornok levelei és naplói 1848—1849. Fordította és bevezette. U. o. 1900. — A magyar hon- lalás kútfői (többekkel). U. o, 1900. — A Pallas Nagy Lexikonának is munkatársa volt.

Marton Andor (Meszlényi). gazdasági egyesületi titkár, szül. 1866-ban Jákón. magyarországi gazdasági akadémián 1890—92-ig tanársegéd volt, a mikor a ssai gazdasági tanintézet tanára lett. 1894-ben a torontálmegyei gazdasági /esület választotta titkárának. Marton Andor.

Számos mezőgazdasági czikkén kívül fontosabb művei: Mily módon alakítandó át egy r holdas gazdaság, melynek rétje nincs, tejgazdasággá? (A magyaróvári gazd. akadémia ıl jutalmazott pályamű. 1888.) — A torontálvármegyei gazdasági egyesület monografiája. Nagy- skerek, 1895. — Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszere. Bpest, '7. — Reflexiók Németország növény-termesztéséről. — Torontál vármegye monográfiájában ıezőgazdasági fejezetet ő írta. — Szerkesztőtársa volt a „Gyakorlati Mezőgazdá„-nak (1894) 1895 óta szerkeszti a nyíregyházi gazdasági egyesület Értesítőjét.

Mátyás Eusebius, minorita szerzetes, gimnáziumi tanár és rendtanácsos, szül. 30 nov. 11-én Vörsön, meghalt 1857 szept. 13-án Kolozsvárt. Mátyás Eusebius.

Munkái: Poësis miscellanea. — Liber I. Claudiopoli, 1845. — Mátyás Venczel Öséb mino- játékai, a szelídebb tudományokat gyakorlóknak mulatságául. 1845. U. ott. — Kivonat a m- és betűvetés-tanból. — U. o. 1847.

Melhárd Gyula, r. kath. lelkész, szül. 1851. ápr. 9-én. 1884 óta plebános rnyén. A Somogymegyei Régészeti Társulat jegyzője, később titkáraként szer- sztette a társulat „Évkönyve"-it 1879—82-ig, melyekben több régészeti czikke ent meg. Melhárd Gyula.

Melius Juhász Péter, a magyar Kálvin, a legnagyobb reformátorok egyike, nagyar kálvinizmus megalapítója, püspök, író és kiváló polemikus szónok, szül. 15-ben Horhiban, mely akkoriban Somogy vármegyéhez tartozó község volt s st Tolnában a vármegye határszélén puszta. Wittenbergában tanult, nagy tudo- nyú férfiú volt, gazdag teológiai ismeretekkel; nagy jártassággal bírt a zsidó, 'ög, török, arabs és német nyelvekben. Wittenbergából Debreczenbe hívták meg ɩipásztornak. Előbb a katholiczizmus, különösen az egri püspök támadásai ɔn küzdött, majd a lutheránustól elvált kálvinista egyháznak élére állván, azt 'rvezi és az akkor még lutheránus Dávid Ferenczczel megszerkeszti az első vini hitiratot: *Orthodoxa Sententia de coena Domini* (az úrvacsoráról), majd évvel később, 1561-ben, Szegedi Gergelylyel és Czeglédi Györgygyel megírta a *Confessio Debrecinensist,* az első magyar református hitvallást. Nemsokára azon- ı még hatalmasabb küzdelem várakozott Meliusra. Ebben az időben kezdett ɾanis az unitarizmus terjedni Magyarországon. Debreczenben Arany Tamás kezdte ször a szentháromság-tagadók igéit hirdetni, de négynapi templomi vita után lius teljesen legyőzte és a diadalmas püspök kiadta Arany Tamásnak 37 rend- i eretnekségéről írt könyvét: *Az Aran Tamas hamis es eretnec tevelgesinec és ıeb sok teuelgéseknek . . . meghamissitási* . . . (1562 Debreczen) czím alatt. g Egri Lukácsot, az ungvári unitárius papot, is sikerült elhallgattatnia, de a ódi élethalálharczot akkor kellett megvívnia a szentháromságtagadók ellen, mikor ıatalmas és éleseszű Dávid Ferencz támadta meg a lutheranizmust és kálvánizmust ɾaránt. Melius észreveszi a veszélyt és tudásának teljes erejével, szenvedélyének ó hevével vesz részt a vallási küzdelemben. Egyik hitvitát a másik után tartja vid Ferenczczel és a vitairatoknak egész özönét zúdítja ellenök. E küzdelemben elkedett ki teljes valóságában Meliusnak, „Péter pápának", hatalmas egyénisége, áló szónoki és harczos polemikus írói tehetsége. A küzdelem még javában tar- t, mikor a legszenvedélyesebb harczos kezéből kihullott a toll. Melius 1572 Melius Juhász Péter

decz. 15-én meghalt. Debreczent ő. a *„debreczeni pápa“* tette *kálvinista Rómáva,* ő tette iskoláját is híressé, és az ő puritán, hajthatatlan, lelkes magyar egyénisége adta meg nemcsak a debreczeni, hanem az egész kálvinista egyháznak a jellegét. Nagy tudós, erős, maró tollú író, éleseszű hitvitázó, hatalmas szónok volt, tele indulattal és szenvedélylyel. Vallási elveiben hajthatatlan és az unitárizmus ellen engesztelhetetlen gyűlölettel lelkében. A magyar kálvinizmusnak ő volt a megalapítója és megszilárdítója. 1872 decz. 15-én, halálának háromszázadik évfordulója alkalmával, a református egyház a debreczeni nagytemplomban emlékünnepet tartott és elhatározta, hogy a nagy reformátornak emléket állít.

Munkái: A Chrisztus Közbe Jarasaról Valo Praedicacioc . . . Döbrötzönbe nyomtattac 1561. — A Szent Pal Apostol levelenec, mellyet a Colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarâzattya . . . U. o. 1561. — Catecismus. Az Egesz Keresztieni tudomannac fondamentoma . . . Calvinus Janus irassa szerint. U. o. 1562. — A kisértet és bünös ember párbeszéde. 1562. — Magiar Praedikatioc. U. o. 1563. — Valogatot praedikaciok. U. o. 1563. — Apologia et obstersio Debrecinensis a calumniis quibusdam U. o. 1563. — Refutatio confessionis de coena Domini Mathiae Hebler. U. o. 1564. — Az ket Samuel könyueinek es az ket kirali könyveknek . . . igazan valo forditasa Magiar nielvre. U. o. 1565. — Szent Job könyvenek . . . forditasa. Várad, 1565. — A Debreczenbe öszve gyült keresztien praedikatoroknac . . . vallásoc. Debreczen, 1567. — Uj Testamentom. Szeged, 1567. — Az Szent Janosnac több ielenesnec igaz es iras szerint való magyarazassa. Várad, 1568. — Disputatio in causa SS. Trinitatis. Claudiopoli. 1568. — Az igaz kereszténységnek rövid Fundamentuma. Debreczen, 1569. — Az egéz szent irasbol valo igaz tudomán. U. o. 1570. — Igaz Szent Irasbol ki Szedettet Enek. U. o. 1570. — Krisztusnak, Sz. Péternek, Sz. Palnak és Pápának egymassal valo beszélgetései. U. o. 1570. — Herbarium. Az Taknac Foveknec nevekröl . . . Kolozsvar, 1578. (Az első magyar botanika.)

Mérei Kálmán. *Mérei Kálmán* dr., benedekrendi tanár, szül. 1862 nov. 16-án Kaposvárt. Munkája: Teleki László gróf „Kegyencz“-e. Bpest, 1893.

Mérey Mihály. *Mérey Mihály,* (Kaposmérei) jogtudós, I. Ferdinánd király híve. 1544—1562-ig királyi személynök, 1563-ban alnádor lett. I. Ferdinánd király megbízásából 1551-ben *Quadripartitum* néven egy teljes Corpus Jurist állított össze. Meghalt 1572-ben.

Mérey Mór. *Mérey Mór* (Kaposmérei) szül. 1813-ban Kaposmérőn. Nemzetőri őrnagyként, később parancsnokként vett részt a szabadságharczban, mely után Angolországba menekült, hol mint gyárigazgató halt meg 1858-ban.

Szerkesztője volt 1848-ban a *Radicallap* czímű politikai napilapnak. Több elbeszélése jelent meg a korabeli szépirodalmi lapokban. Magyarra fordította Angélinek *Kézmüvesek lakomája* czímű 1 felv. vígjátékát (előadták Budán és Debreczenben) és Goldoninak *Házasságszerző* czímű színművét. — *Nőm férje* czímű vígjátéka színre került Debreczenben.

Miklósy Gyula. *Miklósy Gyula,* színigazgató, szül. 1839-ben Kaposvárott. 1859-ben a szabadkai színtársulatba lépett. 1863-ban színigazgató lett és Székesfehérvárott, majd Budán működött. Ebben az időben adta ki a *Színlap* czímű hírlapot, melyben több czikke jelent meg. Ugyancsak több közleményt írt a „Színészeti Közlöny“-be. Az ő agitácziójának volt eredménye az első színész-kongresszus létrejövése, Pesten, 1871-ben. 1872-ben Budapesten az István-téren, majd a Városligetben saját költségén színházat épített, de vállalkozása nem sikerülvén, ismét vándorszínész lett és több vidéki színtársulatnál szerepelt. Meghalt 1891 jún. 23-án Kézdivásárhelyen. Több színdarabot fordított németből és francziából.

Mitzger Imre dr. *Mitzger Imre* dr., ügyvéd, szül. 1875-ben Marczaliban. Kassán 1899-ben főszerkesztője volt a „Kassai Napló“-nak, majd 1901-ben a „Felső-Magyarország“ czímű politikai napilapnak. *Úri kérő* czímű népszínművét elő is adták. 1902-ben Budapesten ügyvéd lett. Több költeményt és rajzot írt a szépirodalmi lapokba. *Az ügyetlen ember* czímű monológja megjelent Budapesten 1899-ben.

Mosdóssy Imre. *Mosdóssy Imre,* kir. tanfelügyelő, író, szül. Alsóbogát-pusztán. Középiskolái elvégzése után Budapesten jogot hallgatott és 1891-ben államtudományi vizsgálatot tett. Ugyanez évben a közoktatásügyi minisztériumban fogalmazógyakornok, de már a következő évben Vas vármegye segédtanfelügyelője lett. 1895-ben már kir. tanfelügyelő Budapesten és a közoktatásügyi minisztérium VI. osztályában működik.

Írt költeményeket, elbeszéléseket, ifjúsági színműveket, esztétikai, tanügyi czikkeket stb. Önálló művei: Az ölyvedi kántor. Bpest 1892. — A csőreghi czifra szűz. U. o. 1893. — A Pista gyerek apja, vagy tiszteld atyádat, anyádat. U. o. 1895. — Művészet az iparban. U. o. 1895. — Árva szerelem. Regény. U. o. 1895. Két kötet. — Üllősiek végnapjai. Regény. Két kötet. U. o. 1896. — Nemzeti kultúrpolitikánk. U. o. 1896. — Három elbeszélés az ifjúság számára. U. o. 1898. — Félszegségek a nevelésben. U. o. 1901. — A bányaőr. U. o. 1901. — Út az ingoványon. U. o. 1901. — A király könyve. U. o. 1901.

Mózes Imre. *Mózes Imre,* tanító, szül. Kutason 1872-ben. Tanító volt Sárkeresztúron, Kocsordon, Gyomán, Istvándin. 1899 óta Miskolczon tanít. Számos czikket írt a vidéki

pokba; a „Borsodmegyei Lapok"-nak főmunkatársa. Szerkesztette a „Miskolczi ınitói Egylet Otthona" czímű havi folyóiratot. Több tankönyvet is írt.

Naszluhácz Ödön, ügyvéd, író és zeneszerző, szül. 1853-ban Kaposvárott. int jogász szerkesztette az „Egyetemi Hiradó"-t (1875). Budapesten ügyvédi ›dát nyitott, de később vidékre költözött. Utóbb Oraviczabányán telepedett le. › éves korában rendes munkatársa volt a győri „Szabad Polgár"-nak, vezérczik-›ket, költeményeket, elbeszéléseket írt még több más vidéki lapba. Szerkesztője ›lt a „Csurgó" (1880) és az „Ujpest és Vidéke" czímű lapoknak is (1884). Irt ;y röpiratot *Tiszta erkölcs* czímmel (1886). Mint zeneszerző és zongoraművész is nevet szerzett magának. Szép sikerrel hangversenyzett a vidéken és a főváros-ın, a *Válni fáj*, *Ilonka-csárdás* és *Győri jogász* czímű szerzeményei a maguk ejében ismeretesek voltak. Naszluhácz Ödön.

Neumann Zsigmond, kémikus, szül. 1860-ban Tabon. A budapesti egyetemen han Károly asszisztense volt, majd a Budapest székes-főváros vegytani laborató-ımában lett segédvegyész. 1890-ben kir. kereskedelmi törvényszéki hites vegyészszé ›vezték ki. Neumann Zsigmond.

Munkája: A nitrátok és nitritek képződése a viz párolgása közben. (Pályanyertes mű.) ›enkívül számos kémiai dolgozata jelent meg a hazai és külföldi szakfolyóiratokban. A „Magyar ıemiai Folyóirat" gazdasági kémiai rovatának vezetője.

Noszlopy Antal, földbirtokos, országgyűlési képviselő, több költeményt és ikket írt a „Honművész"-be, „Nefelejts"-be és a „Regélő"-be. — Leánya, *Noszlopy onstantia* munkája: *Eszmetöredékek.* Pest, 1865. — A távolból (zenemű, zongorára). Noszlopy Antal.

Noszlopy Tivadar (Noszlopi), író, volt somogymegyei aljegyző, szül. 1861-ben árfalván. A vidéki és fővárosi politikai és szépirodalmi lapokban számos költe-ènye, néprajzi és irodalomtörténeti czikke jelent meg. Főleg Berzsenyi Dániel etéről és családjáról közölt számos érdekes és ismeretlen adatot. Noszlopy Tivadar.

Önálló művei: Mezei virágok. Kaposvár, 1881. (Költemények.) — Vadrózsák. U. ott. 1883. jabb költemények.) — Emlékeim Somogyból. 1882, 1887. Két kötet. — Berzsenyi Dániel etrajza.

Orlai Antal dr., honvédelmi miniszteri titkár, szül. 1860-ban Kaposvárott. 384 óta a honvédelmi minisztérium hivatalnoka. Orlai Antal dr.

Számos katonai czikke jelent meg a fővárosi politikai és szaklapokban. Önálló munkái: népfölkelésről szóló 1886. évi XX. törvényczikk magyarázata, különös tekintettel a népföl-›lési utasításra. Bpest, 1887. — Elmélkedés a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól. ontesquieu után francziából ford. és jegyzetekkel ellátta. 1891. — Egy flandriai kutya. Elbeszélés ıida után, angolból. U. o. 1899. — Katalin királynő. Regény Walter Besant után angolból.

Papp István, ref. lelkész, szül. Ságváron, 1790-ben. Tanulmányait Pápán elvé-ezvén, külföldön hallgatta a theológiát. Hazatérvén, 1818-ban Vilonyán, 1829-ben eszprém-Vámoson lett lelkész. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki; különösen agy hirt szerzett nevének a keresztény vallásfelekezetek egyesüléséről írt mun-áival. Mint filozófus, Kantnak volt követője. Kitünő szónok volt, a ki szellemes ›gtönzéseiről volt ismeretes. Meghalt 1864 júl. 1-én. Papp István.

Legnevezetesebb munkája: *A vallási egyesülés ideája.* Veszprém, 1823. Ezenkívül számos redikácziós és imádságos könyve jelent meg. Ő mondotta a „Mondolat" hires irója, Somogyi edeon felett is a halotti beszédet, melyet Veszprémben 1822-ben ki is adott. A népképvise-ti rendszernek is egyik bátor szószólója volt és ennek érdekében számos czikket írt a orabeli újságokban.

Pap János, tanító, szül. Kutason, 1861-ben. Előbb tanító volt, de a szín-ıűvészet iránt érzett hajlama a színpadra vitte és 1885-ben a budapesti Népszín-ázhoz szerződött, majd a színművészeti akadémiát elvégezvén, a Népszínházban ›bbször fellépett. 1889-ben a nyitrai színházhoz került, de a vidéki színészet yomorúságai miatt elvesztvén kedvét, ismét tanító lett Segesden, hol jelenleg is ıüködik. Pap János.

Számos költeménye, elbeszélése, dramaturgiai és pedagógiai czikke jelent meg a fővárosi › vidéki lapokban. *A korcsma*, *A cseperkekalap* czímű népszínműveit előadták a budapesti Nép-›ínházban.

Pap József, földmívelő, szül. 1863-ban Kutason. Csak elemi iskolát végzett, e önszorgalomból művelte magát, sok tudományos és szépirodalmi munkát olvasott › már 16 éves korában jelentek meg költeményei a fővárosi és vidéki lapokban. 3 éves korában gyógyíthatatlan betegségbe esett, mely hosszú szenvedés után 389-ben véget vetett életének. *Tépett rózsák* czímű költemény-kötetét bátyja, ap János, adta ki 1889-ben. Pap József.

Pete Zsigmond. *Pete Zsigmond,* orvos, főreáliskolai tanár, szül. 1825-ben Böhönyén, 1865—74-ig a fürdőgyógyászat magántanára volt.

Ez időben jelentek meg tőle a következő művek: Értekezés a fürdésről. — Fürdői életrend. Pest, 1866. — A fogfájás és fogromlás gyökeres gyógyítása. U. o. 1867. — 1874—76-ig a székesfehérvári főreáliskola tanára lett, honnan Mármarosszigetre került. Itt halt meg 1883-ban. Számos orvostudományi czikke jelent meg a szakfolyóiratokban. Szerkesztette az „Egészségi Tanácsadó"-t 1864—73-ig.

Peti József. *Peti József,* ref. theológiai tanár, szül. 1831-ben Komlósdon. Pápán, majd Kecskeméten, 1859-ben pedig Pesten volt theológiai tanár. Meghalt 1862 aug. 22-én.

Számos egyháztudományi és filozófiai czikkén kívül önálló művei: A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban. Kecskemét, 1859 — Az eszmeelviség védelme, tapasztalatai és értelmi álláspontí bölcsészeink ellen. Pest, 1860. Szerkesztője volt a „Házi Kincstár"-nak 1861—1862-ig.

Pintér György. *Pintér György,* postakezelő, szül. 1854-ben Balatonkeresztúron. Munkája, *Hervadt virágok* (költemények), Sümegen jelent meg 1902-ben.

Piringer Mihály. *Piringer Mihály,* cs. és kir. tanácsos, nyitramegyei hivatalnok, az erfurti Tud. Akadémia tagja, szül. 1763-ban Tabon, meghalt 1840 jan. 19-én, Bécsben.

Művei: Ungarns Banderien und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt. Wien, 1810, 1816. Két kötet. — Die Magyaren-Sprache in ihren Grundsätzen beleuchtet von P. Wien, 1833. (Magyarul is.) — Recensionen über Ungarns Banderien und die Hyperandiskepsis. U. o. 1816. — Magyarországnak Bethlen Gábor támadásakori állapotjáról, egy azon idejű, hazája szerető, igaz magyar embernek (Balásffy Tamás) tanátslása. Újranyomtatták P(íringer) és T(hewrewk). Pozsony, 1838.

Pongrátz Béla. *Pongrátz Béla,* hirlapíró. szül. 1859-ben Mocsoládon. 1881-ben a „Székesfehérvár és Vidéke" munkatársa és a „Darázs" czímű élczlap szerkesztője lett. Később a „Szabadság" czímű lapot alapította, melyet négy évig szerkesztett. Később Budapestre költözött, hol a „Függetlenség" munkatársa lett, ezenkívül dolgozott a „Nemzeti Hirlap", „Ország-Világ", „Gondűző" stb. czímű lapokba.

Önálló munkái: Almatlan éjszakák. Költemények. Székesfehérvár, 1883. — Jézus. Rhapsodikus költemény. Budapest, 1887. — Akkordok. Költemények. U. o. 1895.

Reéz Pál. *Reéz Pál,* író és hirlapíró, szül. 1880-ban. A szombathelyi „Vas vármegye" czímű lapnál segédszerkesztő volt; majd két évet Boszniában és Herczegovinában töltött mint katona. A „Pesti Hirlap"-nak, „Új Idők"-nek, „Egyetértés"-nek, „Budapesti Hirlap"-nak innét küldött sok verset és tárczát. 1904-től Szegeden működött. A „Szegedi Napló" kötelékéből 1909-ben lépett ki és 1910 tavaszán résztvett a „Délmagyarország" czímű napilap alapításában, majd, 1911-ben, Szegeden megindította a „Délvidéki közgazdaság" czímű lapot, közben, az 1912. év derekáig, a „Szegedi Híradó" szerkesztőségének is tagja volt. Az 1912. év augusztus havától pedig a Kaposvárott megjelenő „Somogyi Hírlap"-nak a felelős szerkesztője.

Önálló művei: Messze földről, kaszárnyából. Szombathely, 1904. — Kemenesi magyarok. Szeged, 1906. — „A hegyek mögül" könyvével (Szeged, 1907) különösen nagy irodalmi sikert aratott.

Rippl-Rónai József. *Rippl-Rónai József,* festő és író, szül. 1861-ben Kaposvárott, hol iskoláit kezdte; innen Budapestre került és atyja tanácsára nevelőséget vállalt gróf Zichy Ödön családjánál. Már ebben az időben nagy szenvedélylyel festegetett, másrészt azonban zenei tehetsége is szép jövővel kecsegtette. Csakhamar felhagyott a nevelősködéssel és 1883-ban már a müncheni festőakadémián találjuk, honnan 1885-ben Párisba ment, hol Munkácsi Mihály tanítványa lett és eleinte mesterének modorában festett. Majd önálló műtermet nyitott Párisban. Első sikerét *„Five o clock tea"* czímű képével aratta, melyet Sedelmeyer, a híres műkereskedő, vásárolt meg. De Ripplt nem elégítették ki e sikerek, önálló akart lenni s új utakat törni. Most a küzdelemnek nehéz évei következtek Rippl-Rónaira. Át kellett szenvednie a félreismerést és kigúnyoltatást. Ekkor rendezte első kiállítását a párisi osztrák-magyar nagykövetség palotájában, melyet a kritika barátságosan fogadott és több képe elkelt. Két év mulva a Champ de Mars-i Salonban rendezett kiállításáról a híres kritikusok: Charles Fuster és Arsène Alexandre elragadtatással nyilatkoztak és ettől kezdve híre meg volt alapítva, sőt a Salonban megválasztották associének is. Később Berlinben, majd Londonban aratott nagy sikereket és egyik művét báró Seidlitz, a drezdai képgyűjtemény igazgatója, vásárolta meg. Annál nehezebben tudott megértő közönségre találni saját hazájában. Első kollektív kiállítását 1901-ben rendezte, melyen 200-nál több képét, rajzát mutatta be. 1902-ben ismét kb. 500 darab képet, tollrajzot és iparművészeti tárgyat állított ki, melyek végre itthon is meghozták neki az elismerést. Azóta többször rendezett Londonban, Párisban kiállítást. Az 1906-iki milanói kiállításon díszoklevelet nyert. Művészéletének memoárjait *Emlékezéseim* czímű munkájában írta meg (1911).

Roboz István, író és lapszerkesztő, szül. Kötcsén 1826-ban. 1848—49-ben Noszlopy Gáspár kormánybiztosnak volt titkára; résztvett a forradalomban, majd bujdosásba ment; 1851-ben pedig kötcsei birtokán gazdálkodott. Azután bejött Kaposvárra. itt Hochreiter törvényszéki elnök alatt a törvényszéknél vizsgálóbíró volt. Már ekkor számos lapnak volt munkatársa. A legelső munkája a Kovács Páltól szerkesztett „Győri Közlöny“-ben jelent meg, Labora név alatt. 1846-ban. Az ötvenes években írta nagy elbeszéléseit az akkor Császár Ferencztől szerkesztett „Pesti Napló“-ba, „A carrarai márványleány“ czím alatt. Ugyanez időben jelentek meg czikkei, versei, novellái a „Hazánk“, „Életképek“, „Hölgyfutár“, később a „Pesti Hirlap“, „Budapesti Hirlap“-ban stb. Az ötvenes évektől fogva következő művek jelentek meg tőle: *Pécsi sugárszálak, Balaton szerelme, Daguerreotip, Egy porladó szív levelei* (két kiadás), *A Billikomból* (két kiadás), *A virágok albuma, A Tükörből.* Ő írta Kossuth Lajos imáját a kápolnai elesettek fölött 1849-ben, Csapody Pál kastélyában, Ádándon, mely majdnem minden európai nyelvre le van fordítva és képekben megörökítve. 1863-ban megalapította a „Somogy“ czímű hetenként megjelenő „politikai ujság“-ot, melynek azóta a szerkesztője. Ő szerkesztette Magyarországon az első megyei hivatalos lapot, mely hosszú évek során fennállt. Az egykori állandó kaposvári műkedvelői társaságnak elnöke volt. Őfelsége a Ferencz József-renddel, majd a királyi tanácsossággal tüntette ki. A gazdasági egylet titkára is volt és számos egyletnek elnöke vagy igazgatósági tagja. A somogymegyei volt irodalmi Berzsenyi-Társaságnak elnöke. 1887-ben ünnepelték írói pályájának 40 éves jubileumát, mely alkalommal a város közönsége aranytollal tisztelte meg és Kötcse polgársága nagy ezüstbillikommal. Az utolsó évtizedben közölte a *Petőfi Sándor Pápán* czímű czikksorozatait, melyeknek eleje a „Budapesti Hirlap“ és a „Pesti Hirlap“-ban jelent meg. 1913 október havában a „Somogy“ 50 éves jubileuma alkalmából nemcsak Somogy vármegye közönsége ünnepelte Roboz Istvánt, hanem az ország neves írói és testületei is melegen üdvözölték az ország legöregebb, de még mindig fiatal szerkesztőjét. Roboz István

Roboz Zoltán dr., zoologus, szül, 1861-ben Kaposvárott. Egy évet töltött a heidelbergi és a gráczi egyetemen, majd 1883-ban Francziaországba utazott, hol a Villefranche-sur-Mer-ben felállított tengeri zoologiai intézetben bővítette tudományos ismereteit. Hazatérve megválasztották Somogy vármegye főlevéltárosának. Meghalt 1905 júl. 24-én. Roboz Zoltán dr.

Tudományos irodalmi munkálkodását korán kezdte. Már az egyetemen pályadíjat nyert a *Polycelis nigra Ehr boncztana* czímű munkájával. Heidelbergi tartózkodása alatt készítette *Beiträge zur Kenntniss der Cestoden* czímű munkáját, mely magyarul *Adatok a Cestodák ismeretéhez*, a Solenaphorus megalocephaluson megejtett észleletek alapján czímmel jelent meg (Értekezések a term. tud. köréből XII. 10.) és vele az állami külföldi utazási ösztöndíjat nyerte el. A gráczi tartózkodása alatt írt *Calcituba polymorpha* czímű értekezése a Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften kiadásában jelent meg, 1883-ban. Egyéb művei: Adatok a Gregorinák ismeretéhez (Értekezések a term.-tud. köréből, 1886). — Jelentés a phyloxera-ügy állásáról Tolna vármegyében, az 1887. évben, Szekszárd, 1887. — A szénkéneg alkalmazása a phyloxera elleni védekezésnél. Számos fametszettel. U. o. 1890. — Az amerikai szőlők a phyloxera elleni védekezésnél. U. o. 1892. — Néhány szó hazai szőlészetünk reconstructiójához. Válaszul Miklós Gyulának. Kaposvár, 1892.

Roder Adolf, író és néptanító, szül. 1833-ban Ecsényben. Több helyen működött Somogy és Vas vármegyében, utóbb Szombathelyen, hol a zsidó elemi iskola igazgatója lett. 1893-ban nyugalomba vonult, midőn Őfelsége az arany érdemkereszttel tüntette ki. Meghalt 1899 okt. 4-én Balatonvörsön. Roder Adolf.

Számos pedagógiai és szépirodalmi czikkén kívül főleg több nyelvtani művet írt, melyek közül a *Brieflicher Unterricht für das Selbststudium der ungarischen Sprache* volt nagyon kedvelt és elterjedt, valamint a *Levélszerinti oktatás a német nyelv tanulására.* Toussaint-Langenscheidt tanmódszere alapján czímű munkája. — Számos lapot alapított és szerkesztett. 1873-ban megindította a „Vasmegyei Figyelő“-t és az „Eisenburger Nachrichten“-t. Szerkesztette a „Jenseits der Donau“ czímű hetilapot Szombathelyt, valamint a „Magyar honpolgár“-t és társszerkesztője volt a „Vasmegyei Figyelő“-nek.

Rozgonyi György, róm. kath. plebános és író, szül. 1861-ben Kaposvárott. 1902-ben Nagybajomban plebános lett, hol jelenleg is működik. Rozgonyi György.

Számos egyházi és szépirodalmi czikkein és költeményein kívül önálló művei: Galambos Bálint ártatlansága, vagy Isten megbünteti a hamis tanuságot. — Virág András története, vagy az ördög bibliája. U. o. 1888. — Faragó uram baja, vagy mit szül a pörlekedés. U. o. 1890. — Menjünk Amerikába? vagy Varjas Pál gazda uram esete. — Simor János herczegprimás élettörténete. U. o. 1891. — Deres Mihály sorsa, vagyis mit terem a vadházasság. U. o. 1892. — A falu árvája, vagy az irgalmas szív irgalmasságot lel. U. o. 1893. — Nem mind arany, a mi fénylik, vagy hogyan váltotta be pénzét Csapó gazda. U. o. 1893. — Énekes könyv. A róm. kath.

népiskolák növendékei számára. U. o. 1893. — A két testvér, vagy a viszálykodás romlásra vezet. U. o. 1894. — Pályalombok. Veszprém, 1895. — Gombos Tamás kincse, vagy mire jó a Kristóf imádság? Bpest, 1900. — Az álnok jóbarát, vagy a hamis eskü büntetése. U. o. 1902.

Sajó Sándor. *Sajó Sándor*, iskolai igazgató, szül. 1856-ban Gyalánban. 1880-ban székesfővárosi tanító lett, 1901 óta elemi iskolai igazgató. Nagy társadalmi tevékenységet is fejt ki és nagy érdeme van a tanítók árvaházának és a tanítók otthona megalapításában. Tagja a Szent István-Társulat tankönyvbíráló-bizottságának. Számos pedagógiai dolgozatot írt a szaklapokba és szerkesztette a „Népnevelők Lapjá"-t.

Salgó Sándor. *Salgó Sándor*, hirlapiró, lapszerkesztő, szül. 1875-ben. Első novellája 1893-ban jelent meg a „Népszavá"-ban, mely ugyanez évben egy komoly irodalmi tanulmányát is kiadta, *Petőfi, mint szoczialista* czimmel. 1895-ben a „Zalai Közlöny"-nek, majd a „Zalá"-nak lett szerkesztője Nagykanizsán, de ezalatt a fővárosi lapokba is írt. 1898-ban a „Pécsi Napló" segédszerkesztője lett, honnan 1905-ben Kaposvárra hívták, hol megindította a *Somogy vármegye* czimű modern irányú napilapot, melynek máig is a szerkesztője.

Sárközy Imre. *Sárközy Imre* (Nádasdi), mérnök és genealogus, szül. 1869-ben Nagybajomban. Középiskoláit Pápán és Sopronban, a mérnöki tanulmányokat a budapesti műegyetemen végezte. 1891-ben kultúrmérnökként a földmívelésügyi minisztérium szolgálatába állott. Később apai birtokára vonult vissza, hol jelenleg is gazdálkodik.

Számos értekezésén kivül önálló művei: Régibb vízi mérnökeink életéből vázlatok. Bpest, 1897. — A Kapos szabályozási tervének műszaki leírása. Székesfehérvár, 1900. — Műszaki leírás a Sió és Sárvíz alsó szakaszának szabályozási tervéhez. U. o. 1901. — A Nadosdi Sárközy-család. U. o. 1906. — A „Nagy Iván" czímű folyóiratban és a Nemzetségi Zsebkönyvben is több dolgozata jelent meg.

Sárközy István. *Sárközy István*, megyei alispán, az irodalomnak nagy pártfogója, szül. 1759 ápr. 22-én Kisasszondon. A jogot elvégezvén, a katonai pályára lépett, de ezt csakhamar odahagyta, megyei szolgálatba szegődött és Somogyban 1785-ben aljegyző, 1786-ban ellenőr, 1790-ben táblabíró, 1794-ben főbíró, 1824—36. Somogy vármegye alispánja lett. 1837-ben a consiliarius czímet kapta. Mikor II. József halálakor a koronát Bécsből visszahozták, ő is tagja volt a koronát őrző nemességnek. Nemcsak a megyei, hanem az egyházi életben is nagy érdemei vannak. 1793-ban a belsősomogyi ref. egyház gondnokául választotta meg és ez időtől kezdve haláláig, 52 évig, a legnagyobb buzgalommal szolgálta egyháza ügyeit. A csurgói gimnázium alapításában is nagy része van. A tudományokat és irodalmat kedvelő emberként, barátságban és levelezésben állott kora legtöbb írójával, kiket jótanácscsal és, ha kellett, pénzzel is támogatott. Kazinczy igen nagyrabecsülte a nemes gondolkodású, műveltlelkű alispánt, kivel élénk levelezésben állott. Sárközy nagybajomi kastélya szellemi középpontja volt az egész Dunántúlnak, s abban az időben az ország majdnem minden nevezetesebb írója megfordult ott. Berzsenyi Dániel, Pálóczi Horváth Ádám állandó jóbarátságban voltak vele. Legnagyobb figyelemmel és szeretettel karolta fel Csokonai Vitéz Mihályt, a kit egy egész évig vendégül látott házánál. Ő szerezte meg Csokonainak a csurgói gimnázium preczeptori állását is. Meghalt 1845 aug. 29-én Nagybajomban.

Mint irodalomkedvelő, maga is fordított néhány költeményt Blumauer és Schubert műveiből. — 1811-ben kiadott egy Somogy vármegyére vonatkozó Távolságelőadó Könyvecskét. — Kéziratban megmaradt a debreczeni ref. főiskola könyvtárában a Gall József dr. koponyatudományából kiszedegetett nevezetességek stb. czímű munkája. — Kazinczy Ferenczhez írt leveleit kiadta a Magy. Tud. Akadémia.

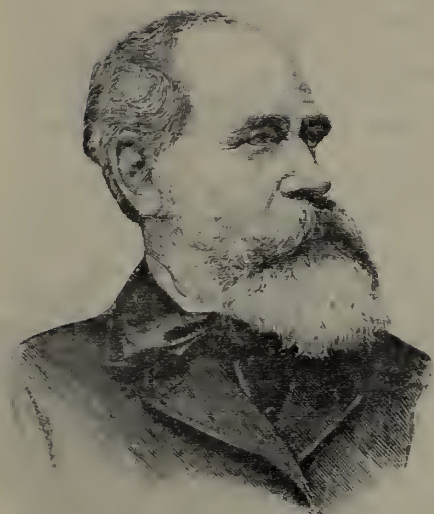
Schön Bernát. *Schön Bernát,* népfanító, szül. 1842-ben Szillben. Tanító volt Bonyhádon, Baján és Győrött.

Számos pedagógiai czikket írt a szaklapokba és több népiskolai tankönyvet írt. Szerkesztője volt a „Bács-Bodrog" czímű hetilapnak, a „Tanítóbarát"-nak és a „Győri Friss Ujság"-nak.

Schön József. *Schön József*, igazgató-tanító és pedagógiai író, szül. 1846 május 3-án Szillben. Több évi vidéki tanítóskodás után Budapestre került, hol 1899 óta népiskolai igazgató.

Számos pedagógiai czikket és elemi iskolai tankönyvet írt. Nevezetesebb önálló művei ezeken kívül: Paedagogus és szaktudós. Bpest, 1879. — A tanítás művészete. U. o. 1899. — A szoczializmus ismertetése. U. o. 1899.

Sebestyén Ede. *Sebestyén Ede*, hirlapíró, szül. 1875-ben Nagyatádon. Már 16 éves korában a „Somogyi Hirlap" munkatársa volt. Budapestre kerülvén, teljesen a hírlapírásnak adta magát, majd az orosz néprajz és irodalom foglalkoztatta és tanulmányai bővítése czéljából 1895-ben Oroszországba is utazott. 1897-ben az „Országos Hirlap" munkatársa lett, 1899-ben az „Esti Ujság" szerkesztőségébe lépett. 1903-ban

Madarász József.

Roboz István. (Rippl Rónai rajza.)

Nagyváthy János. (Az Orsz. Képtárból).

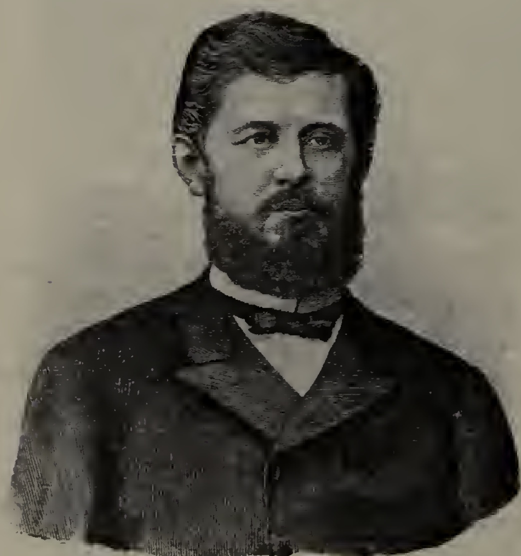
Tóth Ágoston. (Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Széchenyi Imre

Gróf Széchenyi Pál. (Az Orsz. Képtárból.)

Visi Imre. (Az Orsz. Képtárból.)

Zichy Antal.

Bukarestbe utazott, hol egy évet töltött. Itt a nemzetiségi viszonyokat és a magyarság állapotát tanulmányozta. Ez időben a „Budapesti Hirlap"-nak és a „Pesti Hirlap"-nak volt tudósítója és munkatársa az „Adverul" czímű rumén politikai lapnak.

Önálló művei: El Párisba! Bpest, 1899. — A romániai magyarok élete. Bpest, 1904. — A román nemzetiségi politika U. o. 1905. — Az Astra nevű oláh közművelődési egyesület ismertetése. U. o. 1905. — Fordított több elbeszélést, regényt oroszból, ruménből, németből és francziából. Szerkesztője volt „A könyv" czímű irodalmi hetilapnak (1899) és a „Könyvtári Szemlé"-nek (1901).

Siklóssy Gyula, (Perneszi) hírneves szemorvos, egyetemi magántanár, szül. 1839 máj. 19-én Pernesz-Osztopán. Orvosi oklevelét a bécsi egyetemen szerezte 1864-ben; ezután három évig a híres Arlt tanár segédjeként Bécsben tartózkodott. 1867-ben Pestre hívták a szemészeti osztály orvosának, a hol később az osztály főorvosa és 1868-ban a szemészeti műtéttanból egyetemi magántanár lett. Somogy vármegyének tiszteletbeli főorvosa volt. Meghalt 1901. június 18-án Budapesten. Siklóssy Gyula

Számos szemészeti dolgozatai közül nevezetesebbek: Helmholtz: A szem dioptriájában foglalt képletek levezetése és könnyű műszerekkel való kidolgozása. (Orvosi Hetilap 1871). — Járványos köt. hártyalob (u. o. 1873). — Mindkét felső szemhéj kiszegélye, szarucsap a balszemen (Szemészet, 1868.) stb., stb.

Somogyi Ede, hírlapíró, szül. Kaposvárott 1852-ben. 1873-ban gróf Lónyay Menyhért titkára volt. 1876 óta hírlapíró. Rendkívül nagy nyelvismerete van; tíz nyelvet ért. Újabban a szumir nyelvet tanulmányozta és számos czikket közölt a szumir-magyar nyelv rokonságáról, mely dolgozataival nagy feltünést keltett és nagy vitára adott alkalmat. Mint hírlapíró, több jeles irodalmi vállalatot indított meg. Így a *Magyar Lexikont* 17 kötetben (1878—85). Ő alapította az *Ország Világ* czímű szépirodalmi hetilapot. 1886—87-ben a *Nemzeti Ujságot* szerkesztette, 1892 óta a „Budapesti Hirlap" munkatársa. Somogyi Ede.

Számos czikkein kívül művei: Die Tochter Nanas, Pariser Sittenroman von Alfr. Sirven und H. Leverdier. Aus dem Französischen übersetzt. 2 köt. Bpest, 1881. — Kötéltánczosnő. Vast Riconard regénye. Francziából ford. 2. köt. U. o. 1882. — Dolgozzatok, míg a mécsetek ki nem alszik. Tolstoj után ford. U. o. 1891. — A Kreutzer szonáta. Regény. Írta Tolstoj Leo. Ford. u. o. 1890. — Szumirok és magyarok. U. o. 1903. — Emlékezzünk a régiekről. U. o. 1908. — Ezeken kívül írt egy 5 nyelvű szótárt és magyar, angol, franczia nyelvtant.

Somogyi Mór, zongoraművész, szül. 1857-ben Szigetvárott. Hosszabb ideig Szombathelyen zenetanár volt. 1883-ban a budapesti „Harmonia" által kitűzött zeneműpályázaton három zeneszerzeménye pályadíjat nyert. Ekkor Budapestre költözött, hol többször nagy sikerrel hangversenyzett. 1894-ben zenekonzervatóriumot szervezett és annak igazgatója. Írt számos zeneművet és zenészeti czikket. Munkája: Album. Budapest, 1897. Somogyi Mór.

Somssich Lázár, cs. és kir. udvari tanácsos. Az 1790—91-iki országgyűlésen Zala vármegye követe, 1792-ben kir. udvarnok és helytartósági tanácsos volt. 1807 aug. 13-án halt meg Kőszegen. Tudományos képzettségű ember volt, több tudományos társaság tagja. Latin költeményeit kora nagyrabecsülte. Somssich Lázár.

Somssich Miklós, a reformkorszak egyik kiváló ellenzéki szónoka, szül. 1781-ben Sárdon. 1806-ban Somogy vármegye aljegyzője, majd főjegyzője lett és igen tevékeny részt vett a vármegye politikai és társadalmi életében. 1811-ben megyéje követnek küldte a pozsonyi országgyűlésre; azontúl a megyei ellenzéknek egyik vezérférfia lett és megyéjének követeként fontos szerepet játszott az 1830, 1832—36-iki országgyűlésen. Meghalt 1870 decz. 19-én. Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak. Somssich Miklós.

Somssich Pál, v. b. t. t., a főrendiház tagja, kiváló államférfiú, szónok és publiczista szül. 1811 jan. 13-án Sárdon. Középiskoláit Pécsett, Kaposvárott, a filozófiát Pesten, a jogot Győrött végezte és mindig nagy szorgalommal olvasta a klasszikusokat és tanulmányozta a jeles történetírók műveit. Somogy vármegye jegyzőjeként csakhamar kitünt jeles szónoklataival, miért is megyéje az 1843-iki országgyűlésre követül felküldte, hol a konzervatív mérsékelt ellenzéki pártnak egyik-vezérszónoka lett. 1847-ben Baranya választotta meg követének. A szabadságharczban nem vett részt, de az elnyomatás idejében kitünő tollával harczolt az alkotmány megvédése érdekében, számos hírlapi czikkben és publiczisztikai dolgozatban fejtvén ki világos, éles logikával, nagy történeti és jogi ismerettel és meleg, hazafias érzéssel a nemzet jogait és Ausztria tévedéseit. E nemű munkái közül a német nyelven is megjelent *Magyarországnak és királyának törvényes joga* czímű nagyobb röpirata nagy tiszteletet szerzett nevének. 1861 és 1865-ben a kaposvári kerület egyhangúlag képviselővé választotta, mire Deák Ferencz pártjához csatlakozván, annak egyik leg- Somssich Pál.

kiválóbb tagja s a Deák-párti kör elnöke lett. 1869-ben a bácsvármegyei rigyiczai kerületet képviselte az országgyűlésen, mely évben a képviselőház elnökévé választották meg, mely tisztséget 1872-ig viselte, a midőn belső titkos tanácsossá is kinevezték. Az országgyűlésen a mérsékelt ellenzék tagja volt 1887-ig. Meghalt 1888 márcz. 5-én Budapesten. Résztvett vármegyéjének minden társadalmi mozgalmában: nagy érdeme van a kaposvári gimnázium újjáalakításában, a Berzsenyi-emlékoszlopnak létrehozásában; azonkívül nagy tevékenységet fejtett ki az I. Magyar Biztosító-Társaság alapításában, melynek később igazgatósági elnöke is lett. Elnöke volt még az országos és a somogymegyei gazdasági egyesületnek és a drávaszabályozási bizottságnak stb. Beszédeit és czikkeit finom ízlés, világos, logikus okfejtés, eszmegazdagság és zamatos, ékes, de dagálytól mentes nyelv jellemzik.

Munkái: Végszavai a somogyi követeknek az 1843/4. országgyűlés felett. Hely n. 1845. — Magyaroszágnak és királyának törvényes joga. Bécs, 1850. (Németül: Das legitimi Recht Ungarns und seines Königs. U. o. 1850. Két kiadás.) — Értekezés az angol forradalomnak története felett. Írta A. Guizot. Elő- és végszóval ellátva fordította. Pest, 1851. — Reden von Melchior Lonyay und Paul Somssich in der Unterhaussitzung von 18. Mai. 1861. U. o. — Válasz Kossuth Lajos Nyilt levelére. U. o. 1868. (Melléklet a „Magyarország" 85. számához.) — Az 1869—72. országgyűlés képviselőházának működése. Feltüntetve Somssich Pál képviselőházi elnök három végjelentésében, megtoldva az elnöki zárbeszéddel. U. o. 1872. — Nyilt levél Kónyi Manóhoz. A tiszta jövedelem a csángó-alap javára van felajánlva. U. o. 1886. — Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak. — Szerkesztette a „Borászati Füzetek"-et 1869 és 70-ben Entz Ferenczczel együtt Budapesten.

Somssich Pongrácz. *Somssich Pongrácz,* államtanácsos, a Szent István-rend középkeresztese, a Magy. Tud. Akadémia igazgatósági tagja, szül. Sárdon, 1788-ban. Tanulmányai elvégzése után szolgabíró lett Somogyban, 1824-ben alispán, 1825-ben vármegyéjét képviselte a pozsonyi országgyűlésen. 1830-ban alnádor, 1833-ban kir. személynök, 1841-ben államtanácsos lett, 1845-ben grófi rangot nyert. Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak.

Szalay Fruzina. *Szalay Fruzina* Obetko Károlyné, költő, szül. 1864-ben Kaposvárott. Már kora ifjúságában fordítgatott idegen költők műveiből és eredeti költeményeket is írt, melyek a szépirodalmi lapokban jelentek meg. 1890 óta rendes munkatársa a „Hét"-nek.

Önálló művei: Versek, Budapest, 1893. — Egy marék virág. Költemények. U. o. 1898. — Bébi és Miczóka. U. o. 1906.

Szalay Gyula. *Szalay Gyula,* kath. főgimn. tanár, szül. 1865-ben Böhönyén. A piarista rendbe lépett és 1895-ben tanári oklevelet szerzett. A rend kötelékéből kilépvén, 1893 óta a kiskúnfélegyházi községi kath. főgimnázium tanára.

Számos költeménye, elbeszélése, nyelvészeti és irodalomtörténeti értekezése jelent meg a szépirodalmi és szaklapokban. Önálló munkája: Virág Benedek élete és művei. Budapest, 1899. — A „Félegyházi Hiradó" szerkesztője 1895 óta.

Szalai István. *Szalai István,* ref. lelkész, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. 1816 jún. 9-én Visontán. Tanulmányait Csurgón kezdte, Debreczenben végezte. Azután külföldre ment, hol a bécsi, lipcsei, hallei és berlini egyetemek hallgatója volt és főleg filozófiai és természettudományi tanulmányokkal foglalkozott. Hazatérvén, 1846-ban debreczeni káplán, majd szikszói, 1859-ben szentesi lelkész lett. 1876-ban a békés-bánsági egyházmegye esperessé választotta. Meghalt 1878 márcz. 6-án Szentesen.

Az Akadémia figyelmét *Egy kő az egyezményes philosophia templomához* czímű értekezésével vonta magára, melyet azután *Tapasztalati lélektan* czim alatt bővebben kidolgozván, az Akadémia 1858-ban kiadta és Szalait levelező-tagjául választotta. Számos filozófiai, természettudományi, pedagógiai, theológiai értekezése jelent meg a szaklapokban. *A családi élet erkölcsi alapja a belőlük folyó kötelességekkel együtt* czímű dolgozata 1870-ben Akadémiai pályadíjat nyert. Önálló műve még *Elméleti lélektan,* mely Sárospatakon jelent meg 1865-ben.

Széchenyi Aladár gróf. *Széchenyi Aladár* gróf, orsz. képviselő, szül. Lábodon, 1862 febr. 25-én. A budapesti egyetemen a jogot elvégezvén, huszárönkéntes lett. 1887-ben a nagyatádi kerület képviselővé választotta. 1896-ban a vágvecsei kerület képviselője volt és a véderőbizottság tagja. Élénk részt vesz a vármegye közéletében.

Munkái: Nyilt levél a vágvecsei kerület választóihoz, Budapest, 1898. — Memorandum (a balatoni halászat érdekében). — Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak.

Széchenyi Imre gróf. *Széchenyi Imre gróf,* főrend, cs. és kir. kamarás, a magyar szövetkezeti és agrármozgalmak egyik kezdeményezője és terjesztője, szül. 1858 márcz. 31-én. A mezőgazdasági kérdések és viszonyok iránt már kora ifjúságában nagy érdeklődést tanusított és nem elégedvén meg az elmélettel, hogy ismereteit ez irányban kibővítse, több mágnástársával 1881-ben nagy külföldi utazást tett. Bejárta Angliát és azután áthajózott Amerikába, a hol főleg a mezőgazdasági viszonyokat tanulmányozta és tapasztalatait *Amerikai levelek* czímű munkájában írta meg. Ameri-

kából visszatérve, somogyvármegyei birtokain élt és buzgó tevékenységet fejtett ki vármegyéje politikai, társadalmi és különösen közgazdasági intézményeinek fejlesztése körül. Ez időtájt jelent meg két közgazdasági munkája: Homestead és birtokminimum (1883), Megyei közgazdasági monografiák, melyek tárgyukban új eszméket vetettek felszinre. Több éven át Somogy vármegye közgazdasági előadójaként működött, mély szakértelmével a megye gazdasági életének irányt adott és nem volt a vármegyében és az országban köz- vagy mezőgazdasági kérdés, melyet tollával és tevékenységével ne szolgált volna. Nagy része volt a Magyar Gazdák Hadsereg-ellátó Szövetkezetének, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének megalapításában stb. Tagja volt a Magyar Földhitelintézet felügyelőbizottságának, a Mezőgazdasági Iparrészvénytársaság, a Magyar Ipar- és Keresk. Bank és a Magyar Általános Hitelbank igazgatóságának, a Kath. Központi Kongrua-bizottságnak és alelnöke volt a M. Atletikai Klubnak. A Balatonvidék felvirágoztatása körül is nagy érdemei vannak, melyekről azonban más helyen bővebben írunk. A főrendiház jegyzője, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottság tagja volt. Meghalt 1905 nov. 25-én Somogyváron.

Az említetteken kívül önálló művei: Somogy megye monographiája. Budapest, 1892. — Telepítési törekvések. U. o. 1891. — Bimetallizmus és a termények árhanyatlása. U. o. 1896. — A somogyvári Kapuvár, illetőleg Szt. Egyed-apátság történetének vázlata. U. o. 1896. — Szövetkezeti alapon való kölcsönös biztosítás. U. o. 1899. — Az egyke. U. o. 1906.

Széchenyi Pál gróf, földmívelési, ipar- és kereskedelmi miniszter, szül. 1838 nov. 6-án. Tanulmányai végeztével a papi pályára lépett, de ehhez nem érezvén kedvet, somogyi birtokaira vonult, hol gazdálkodással foglalkozott és nagy tevékenységet fejtett ki Somogy vármegye gazdasági mozgalmaiban. Megalkotta a „Somogymegyei Gazdasági Egylet“ gazdasági köreit, szervezte a nagyatádi kört stb. 1875-ben a marczali kerület képviselőjévé választván, itt is élénk részt vett minden alkalommal a gazdasági kérdések tárgyalásában. 1881-ben földmívelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszter lett. Mint ilyen rendezte az 1885-iki kiállítást, a melynek sikere érdekében kifejtett tevékenységeért Őfelsége az első osztályú vaskoronarenddel tüntette ki. A miniszteri széket 1889-ben hagyta el. Meghalt 1901 okt. 28-án Budapesten. Számos czikke jelent meg a gazdasági szaklapokban. Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak. Széchenyi Pál gróf.

Szegfi Mór Mihály, főreáliskolai tanár, volt miniszteri titkár, szül. 1825-ben Szillben. Az „Életképek“-ben és a „Pesti Divatlap“-ban közölt népies tárgyú munkáival vonta magára a figyelmet. Tüzérként vett részt a szabadságharczban, hol kapitány lett. Az elnyomatás idejében külföldön bujdosott. A kiegyezés után a kereskedelmi miniszteriumban lett fogalmazó, majd titkár; de ez állását odahagyván, tanári vizsgát tett és a lőcsei, később a kassai főreáliskolában volt tanár. Meghalt 1896 aug. 28-án Tabon. Szegfi Mór Mihály.

A szépirodalmi lapokban megjelent elbeszélésein és versein kívül önálló művei: Magyar ragozási táblázat. Pest, 1853. — Kis bajok, nagy gondok. Regényes képek. U. o. 1856. — A harmadik szomszéd. Népies regény. 2 köt. U. o. 1857. — A világ csudái. Pest, 1857. — Fenn és alant. Regény 4 köt. U. o. 1871.

Székely Sámuel, hirlapíró, szül. Szillben, 1857-ben. 1886-ban Párisba ment, Székely Sámuel. hol 1888-ban az Agence Libre-nek, majd az Agence Dalziel távirati ügynökségnek rendes munkatársa lett. 1889-ben Párisban „Párisi Magyar Értesítő“ czímmel magyar lapot adott ki és több budapesti lapnak volt levelezője. Midőn 1892-ben a „Budapesti Hirlap“-ban Morenheim báró, párisi orosz nagykövetet, a Panama-pör miatt megtámadta, a franczia kormány kiutasította. Ekkor a „Budapesti Hirlap“ tudósítójaként Londonba utazott. 1894-ben visszatért Budapestre, hol megalapította a „Politikai Hetiszemlé“-t, majd kiadta a „Politikai és Közgazdasági Évkönyv“-et (1899). 1903-ban New-Yorkban telepedett le, hol jelenleg több európai napilapnak a levelezője.

Szemnecz Emil, hirlapíró, szül. Faluszemesen 1859-ben. Theológiát hallgatott, Szemnecz Emil. de azután a katonai pályára lépett és 1882-ben hadnagynak nevezték ki. 1884-ben a tartalékba lépett és hirlapíró lett. 1886-ban antiszemita programmal a zalaegerszegi kerület képviselőjévé választotta. 1890-től 1908-ig a „Magyar Állam“ felelős szerkesztője. A polgári házasság ellen indított sajtómozgalmat ő vezette és e törvény szentesítésekor írt czikkeért 8 havi államfogházra ítélték, melyet meg is kezdett, de hat hét mulva királyi kegyelmet nyert.

Munkái: Katholikus autonomia. Budapest 1897. — Zimándy Ignácz és a „Magyar állam“. Adatok a sajtópör történetéhez. U. o 1899.

Szirtes Ignácz. *Szirtes Ignácz*, áll. főreáliskolai tanár, szül. 1850-ben Lengyeltótiban. Előbb a pancsovai, majd a pécsi főreáliskola tanára volt. 1893 óta a budapesti IV. ker. főreáliskolánál működik. Számos pedagógiai czikkén kívül több geometriai tankönyvet írt középiskolák használatára.

Szterényi Albert. *Szterényi Albert*, főrabbi. Több egyháztörténeti értekezésen kívül szerkesztette a „Hama chaker“ és a „Die Zeit“ czímű theológiai folyóiratokat.

Munkája: A polgári házasság, tekintettel a vegyesházasságra a zsidó törvény és történelem szempontjából. Bpest, 1883.

Szterényi Hugó dr. *Szterényi Hugó* dr., főgimnáziumi tanár, természettudományi író, szül. 1857 decz. 7-én Lengyeltótiban. Tanulmányait Budapesten elvégezvén, a híres minerológus és geológus Szabó József egyetemi tanár mellett volt asszisztens. 1884-ben a kecskeméti főreáliskolánál, azután az aradi főgimnáziumnál, majd a székesfehérvári főreáliskolánál működött. 1891-ben Budapestre helyezték át, hol 1894-től a VII. ker. főgimnáziumban tanított 1909-ig. Meghalt 1909 márcz 27-én.

Szterényi érdeme, hogy az ifjúság számára írt természettudományi dolgozataival a természettudományokat megkedveltette az ifjúsággal. Ilyen művei az „Ifjúsági olvasmányok a természet köréből“ (3 kötet Budapest, 1890, 1892, 1895). — Apróságok a természettudományok köréből (3 kötet, 1896, 1898, 1900). Hasznos olvasmányok. — Olvasmányok az ipar, chemia és természettudományok köréből (1898) stb. Számos egyéb munkái közül a legfontosabbak: Az Ó-Sapot és Dolnya-Lyubkova között levő terület eruptiv kőzetei. Bpest, 1883. — Az iparban szereplő ásványok. 2 kötet Bpest. 1897, 1899. — Mesterséges indigó. U. o. 1898. — Az electrochemia mai szerepe. U. o. 1899. — Írt még számos természetrajzi tankönyvet közép- és polgári iskolák számára, a Pallas Nagy Lexikonában az ásvány-földtani résznek szakszerkesztője, a „Pesti Hirlap“-nak rendes munkatársa volt.

Szterényi József. *Szterényi József*, v. b. t. t., nyug. m. kir. keresk. min. államtitkár, közgazdasági író, szül. 1861 nov. 25-én Lengyeltótiban. Tanulmányainak végeztével két évig külföldön tartózkodott, hol főleg közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. Innen hazatérvén, Brassóban 1885-ben egy magyar politikai lapot: a *Brassót* alapította, melyet 1889-ig szerkesztett. Ugyanebben az időben alakította az Erdélyrészi Ipar- és Kereskedelmi Egyesületet, melynek főtitkára volt. Többször beutazta Románia, Szerbia, Bulgária, Törökország, Anatolia stb. keleti országokat, hol a közgazdasági viszonyokat tanulmányozta. 1890-ben a kereskedelmi minisztérium hivatalnoka lett, a hol különösen a háziipar fejlesztése körül szerzett nagy érdemeket és általában a mai iparpolitikának ő vetette meg az alapját. 1896-ban az ipari szakoktatás főigazgatója lett, 1898-ban osztálytanácsossá, a következő évben pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. Az 1897-iki brüsszeli nemzetközi kiállításon a magyar társadalomgazdasági osztályt ő szervezte és az itt tartott kongresszusokon ő képviselte Magyarországot. Nagy érdemei vannak a hazai gyáripar fejlesztése körül. Kiváló szaktehetségének legfényesebb alkotása az 1904-ben a képviselőház elé terjesztett memoranduma az iparfejlesztésről. 1906-ban Kossuth Ferencz akkori kereskedelmi miniszter őt nevezte ki politikai államtitkárrá. Őfelsége 1908-ban a v. b. t. t. méltósággal tüntette ki.

Rendkívül nagy és sokoldalú szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Kodifikáczionális munkálatai közül kiváló az 1899 : XLIX. t.-cz. a hazai iparnak állami kedvezményekben való részesüléséről; a balesetbiztosításról készített törvényjavaslata, továbbá az ipartörvény módosítása, mely a legnagyobb hazai kodifikáczionális munka. Szerkesztette a „Magyar Iparoktatás“ czímű szaklapot, az „Ipariskolai Könyvtár“ cz. tankönyvgyűjteményt és az „Iparosok Olvasótárá“-t; főszerkesztője volt a „Mintalapok iparosok és ipariskolák számára“ czímű vállalatnak; szerkesztette a „Magyar Közgazdasági Értesítő“-t, mely németül és francziául is megjelent. Munkatársa volt a „Közgazdasági Ismeretek Tárá“-nak és a Pallas Nagy Lexikonának.

Az említetteken kívül önálló művei: A takarékszövetkezetekről. 1884. — Törökország kereskedelemjogi viszonyai. — Az iparoktatás külföldön. I. Ausztria és Baden. Tanulmány. Bpest, 1895. — A háziipar- és kézügyességi oktatás Magyarországon. U. o. 1896. — Magyarország nagy- és mezőgazdasági ipara. U. o. 1895. — Az iparoktatás Magyarországon. Számos a szöveg közé nyomott képpel. U. o. 1897. — L'industrie et l'enseignement professionnel et commercial en Hongrie. U. o. 1897. (Németül: U. o. 1897.) — Magyarország iparoktatásának térképe. U. o. 1897. (Franczia czímmel is.) — Az ipari és kereskedelmi oktatás az ezredéves kiállításon. U. o. 1898. (Különny. Matlekovics: „Az ezredéves kiállítás eredménye“ cz. kiállítási nagy jelentés IX. kötetéből.) — Magyar iparoktatási Évkönyv. U. o. 1897. és 1898. U. o. — Protection légale des travailleurs en Hongrie. U. o. 1900. — L'Enseignement industriel et professionnel de la Hongrie. U. o. 1900. Képekkel. — Az iparoktatás az 1899—1901. években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter. U. o. 1901. Színes képekkel. — Iparfejlesztés. U. o. 1902. (Németül: u. o. 1902.) — A kormány kisipari programmja. U. o. 1907. (Németül: u. o. 1907.)

Tallián Béla (Vizeki), v. b. t. t., volt főispán, szül. 1851-ben Szabáson. Jogi tanulmányait Pozsonyban elvégezvén, vármegyei szolgálatba lépett. 1873-ban Torontál vármegye tiszteleti aljegyzője, a következő évben a bilédi járás főszolgabírája, 1880-ban torontálvármegyei főjegyzőhelyettes lett és még ugyanaz évben alispánná választották meg. 1886-ban Somogy vármegye főispánja lett, és mint ilyen, balatonszabályozási és drávaszabályozási kormánybiztos volt. 1892-ben Békés és Csongrád vármegyék főispánja. 1894-ben ez állásától megvált s ekkor érdemei elismeréseül Őfelsége a Szent István-renddel tüntette ki. 1896-ban, a törökkanizsai kerület képviselőjévé választotta; a képviselőháznak 1899- és 1901-ben alelnöke volt; ugyanez évben v. b. t. t. lett. 1903-ban, Tisza István kabinetjében, földmívelésügyi miniszterré nevezték ki. Tallián Béla.

Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak. Munkája: Törvényjavaslat a munkások és cselédek sorsának betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére való biztosításáról. Bpest, 1896.

Tenczer Pál, hírlapíró, az izr. hitközség közoktatási bizottságának elnöke, szül. Nagybajomban 1836 ápr. 11-én. Tanult Keszthelyen, a jogot Pesten végezte. Különösen a zsidóság magyarosítása, a zsidók emanczipácziója érdekében fejtett ki lelkes tevékenységet. Megalapította a Magyar Izraelita Egyesületet, ennek közlönyét: a *Magyar Izraelitát*, melyet nagy küzdelmek között 1867-ig szerkesztett. Az 1868—69-iki izr. kongresszuson a keszthelyi kerület képviseletében jelent meg, és a haladópárt vezére lett. Ez alkalommal kiadott egy *Albumot*, melyben a kongresszus nevezetes tagjainak életrajzát közölte. Ezután megalapította a „Magyar Ujság"-ot, majd 1876-ban a „Neues Politisches Volksblatt"-ot, melynek 18 évig szerkesztője volt. Agilis tevékenysége csakhamar a Terézváros vezérlő emberévé tette, melynek képviselőtestületébe is belekerült és mint ilyen keresztülvitte az ingyenes oktatást a székesfőváros népiskoláiban. Igazgatósági tagja volt a Budapesti Takarékpénztár és Országos Zálogkölcsön Részvénytársaságnak, felügyelőbizottsági tagja a Polgári Serfőző Részvénytársaságnak. Tagja volt a székesfővárosi közigazgatási és közoktatási bizottságnak, és elnöke a VI. ker. Iskolaszéknek. A főváros fényes ünnepet rendezett születésének 60. évfordulójára, Őfelsége pedig 1898-ban a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Meghalt 1905 febr. 6-án Budapesten. Az említetteken kívül munkája Tenczer Pál emlékiratai. Írta Tövis. Budapest, 1896. Tenczer Pál.

Tomcsányi Lajos, jezsuita tanár, szül. 1846-ban Pusztakovácsiban. 1863-ban a Jézus-társaságba lépett, majd a budapesti egyetemen a klasszika-filológiából tanári oklevelet szerzett. Theológiai tanulmányait Innsbruckban végezte, hol a theológusoknak tanulmányi felügyelője volt. Innen hazatérvén, Kalocsán, Szatmáron és Pozsonyban volt tanár; jelenleg Budapesten működik. Tomcsányi Lajos.

Számos theológiai czikkén kívül munkái: Quo modo Vergilius imitatus sit Theocritum. Colocae, 1884. — A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése. U. o. 1886. — Horánszky Nándor és az Egyesült-Államok iskolái. U. o. 1900. — Attikának kereskedelme történelmi és jogi szempontból. U. o. 1906. — A házasság érdekében újonnan kiadott rendelet. Bpest, 1909. — Az ember akaratának szabadsága.

Tóth Ágoston (Felsőszopori), honvédezredes, hadtudományi író és hírneves topografus, a M. Tud. Akadémia levelezőtagja, szül. 1812-ben Marczaliban. Gimnáziumi tanulmányainak bevégzése után, a katonai pályára lépett. 1834-ben dandársegédtisztként Bécsbe helyezték át. 1843-ban főhadnagyi ranggal a törzskarba osztották be, hol főleg térképkészítéssel foglalkozott. A szabadságharczban több csatában vett részt, ezredesi rangot nyert és végül Erdély katonai kormányzója lett. A fegyverletétel után a haditörvényszék 18 évi várfogságra ítélte. 1858-ban kegyelmet nyervén, Olmützből visszatért hazájába, hol előbb gazdasággal foglalkozott. 1867-ben kinevezték a közlekedési miniszteriumba főmérnökké és megbízták a topografiai osztály szervezésével. Térképei és domborművei az antwerpeni földtani kongresszuson és a bécsi világkiállításon nagy kitüntetésben részesültek. A pesti egyetemen külön tanszéket állítottak számára, hol főleg a tereptant, térképolvasást adta elő. 1870-ben a közlekedési miniszterium osztálytanácsosának és a topografiai osztály igazgatójának nevezték ki. A következő évben az Akadémia levelező tagjául választotta meg. A Földrajzi Társulat megalapításában nagy része volt és megalakulása után elnöke lett. Nyugalomba vonulván, Gráczban élt 1889 jún. 9-én bekövetkezett haláláig. Tóth Ágoston.

Számos térkép készítésén kívül önálló művei: A köztársaság. Kolozsvár, 1849. — A magyar katonai nevelés és a Ludoviceum felállításának ügye. Pest, 1869. — Szózat Magyarország harczratermett ifjúságához. U. o. 1869. — A helyszínrajz és földépítkezés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Bécs, 1869. — Az európai nemzetközi fokmérés és

a körébe tartozó geodaetai munkálatok, térképpel. Pest, 1870. — Jelentés az európai nemzetközi geographiai gyűlésről. Buda, 1871. — A földképkészítés jelen állása, a mint képviselve volt az antwerpeni kiállításon. U. o. 1872. — Az alsó Duna Új-Palánkától a Vaskapuig. Bpest. 1875.

Tóth Ignácz dr. *Tóth Ignácz* dr., m. kir. bányakerületi főorvos, szül. 1844-ben Ságváron. Előbb a híres Kovács József egyetemi tanár mellett tanársegéd volt. 1873-ban Selmeczbányára került, a hol 1881-ben bányakerületi főorvos lett. Itt nagyon sikeres orvosi működést fejtett ki a bányamunkások között pusztító bányaaszály és ólommérgezés, valamint az alkoholizmus ellen. Orvosi elfoglaltsága mellett tevékeny rész vett a város kulturális mozgalmaiban is. Több orvosi és tudományos egyesületnek tagja.

Munkái: Magyarország borászata. Pest, 1869. (Entz Ferenczczel és Málnay Ignáczczal. Közlemények a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi m. kir. miniszterium köréből II.) — A méhészet kézikönyve. Ábrákkal. Bpest, 1874. — Mentő eljárás vérzések és sérüléseknél. Schillinger Ferencz után. 2. kiadás. Selmeczbánya, 1876. — A selmeczbányai k. fémkohó egészségügyi ismertetése. U. o. 1895. — Javaslat az 1890. I. t.-cz. 134. § és az 1894. t.-cz. 49. §-ának megváltoztatására. U. o. 1897. — Javaslat szab. kir. Selmeczbánya város mezőgazdasági jövedelmeinek fokozására. U. o. 1898. — Alkoholismus a társadalomban. U. o. 1900. — Anchylostontum duodenale Selmeczbányán, Bpest, 1903. (Kül.-ny. az Orvosi Ujságból.) — Anchilostomiasis. Brüsszel, 1903. — 10. Jelentés az ipari ólommérgezések elhárításáról. Berlinben 1907 szept. 23—29-én a XIV. nemzetközi hygiene és demographiai kongresszuson. U. o. 1907. — Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Előadta a m. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén Pozsonyban. Selmeczbánya, 1907.

Trencsény Károly. *Trencsény Károly*, felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1867-ben Szobon. Előbb Kaposvárott tanított, 1892 óta a zombori felső kereskedelmi iskola tanára. Titkára a Bács-Bodrogvármegyei történelmi társulatnak és jegyzője a zombori iparoskörnek.

Számos esztetikai, történeti, nyelvészeti és pedagógiai czikke jelent meg a szépirodalmi és szaklapokban. — Önálló munkái: Az én világom. Zombor, 1893. — A zombori iparoskör, volt népkör, 25 éves története. 1876—1901. U. o. 1901. — Szerkeszti a Bács-Bodrogvármegyei történelmi társulat „Évkönyv" czimű évnegyedes folyóiratát, ő irta Bács-Bodrog vármegye monografiájában a „Zombor város" czímű fejezetet.

Vajda Elemér dr. *Vajda Elemér* dr. (Mérei), tabi ügyvéd, szül. Tabon 1878-ban. A „Pesti Hirlap"-ban s a „Budapest"-ben több politikai czikke jelent meg és a „Somogyi Hirlap" 1907—10-ig sok vezérczikket közölt tőle. 1911-ben megalapította a „Tabi Ujságot, a melynek minden számában jelennek meg dolgozatai. Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a tabi Kaszinó alelnöke, okl. gyorsírás tanár, egyházközségi (ág. ev.) felügyelő stb.

Vajda Gyula dr. *Vajda Gyula* dr., piarista áldozópap, történettudós, egyetemi tanár, szül. 1843 máj. 14. Kaposvárott. A kegyesrendbe 1864-ben vétette fel magát. Tanári oklevelét a történelem és földrajzból a budapesti egyetemen szerezte. 1881-ben Kolozsvárra került, hol később házfőnök és főgimnáziumi igazgató lett. 1883-ban magántanár, 1892-ben rendkivüli, 1895-ben rendes tanár lett a kolozsvári egyetemen, a magyar művelődéstörténetből. 1891-ben az orsz. tanárvizsgáló-bizottság rendes tagja, 1906-ban elnöke lett. Meghalt 1909 márcz. 26-án, Kolozsvárott.

Munkái: Városaink befolyása a közműveltségre. 1000—1301. Bpest, 1878. — A váradi regestrum. (1209—1235. U. o. 1880.) — Erdély viszonya a portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korában. Kolozsvár, 1891.

Vajda Gyula dr. *Vajda Gyula* dr., állami felsőbb leányiskolai igazgató, szül. Kaposvárott 1868-ban. Előbb a szegedi felsőbb leányiskolában tanított; 1905 óta a trencséni állami felsőbb leányiskola igazgatója.

Munkái: Collin Mátyás élete és költői művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Írta Weiller Gyula. Bpest, 1897. — Heinrich Kleist, Michael Kohlhas. Tört. elbeszélés. U. o. 1900. — Petőfi Sándor költeményei. Táj- és életképek. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. U. o. 1900. (M. Könyvtár 171.) — Ünnepi versek. Szavalókönyv, iskolai ünnepélyekre alkalmas költemények gyűjteménye. U. o. 1902. (2. kiadás. U. o. 1907.) — Petőfi élete. Költeményeiből összeállította, bevezette és magyarázta. Szeged, 1902. (Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz.) — Szónoki művek. (Szemelvények Kölcsey Ferencz, br. Eötvös József és Gyulai Pál beszédeiből.) Szerk. bevezette és magyarázta. U. o. 1903. — Magyar Irodalomtörténeti olvasókönyv I. rész. Irálytan. Felsőbb és polgári leányiskolák III. oszt. számára. Bpest, 1903. (2. jav. kiadás. U. o. 1907.) II. rész. Költészettan és retorika. Polg. leányiskolák IV. oszt. anyagának feldolgozása. U. o. 1905. (2. jav. és bőv. kiadás. U. o. 1909.) III. rész. Irodalomtörténet. Felsőbb leányiskolák, tanítóképzők számára. U. o. 1906. — Német irodalomtörténeti olvasókönyv, költészettani és irodalomtörténeti magyarázatokkal. I. A felsőbb leányiskola V. oszt. számára (Schuster Alfréddel). U. o. 1904. — Irodalmunk fejlődésének rövid áttekintése. U. o. 1904.

Vajay István. *Vajay István* (Czeczei), róm. kath. plebános, orsz. képviselő, szül. Mágocson 1863-ban. Több évi segédlelkészkedés után a szalántai kerület két ízben, 1892 és 1905-ben, orsz. képviselővé választotta. 1898 óta bölcskei plebános.

Több elbeszélésén, költeményén kívül önálló művei: Le az álarczczal! Pozsony, 1890. — A holtak birtokán s egyéb elbeszélések. Pécs, 1891. — Ezredévi emléksorok. Bpest, 1896. — Szerkesztette „A nép igaz barátja" czímű társadalmi és politikai havi folyóiratot Pécsett.

Vaszary János, festő, szül. Kaposvárott 1867-ben. A mintarajziskolában eltöltött két év után Münchenben tanult, majd Párisba ment, hol Bougueraeu és Fleury voltak mesterei. Először a budapesti Műcsarnok kiállításán Vaszary Kolos herczegprímás arczképével tünt fel, majd poetikus táj- és genre-képeivel aratott nagy tetszést. Később oltárképeket is festett a balatonfüredi és a zalaradnai templomok számára. Egy bizánczi stílben festett Madonnája az 1897-iki tavaszi műtárlaton aratott nagy tetszést. *Aranykor* czímű képe lágy, színdús romantikájával, *Szolgalegénye* erőteljes realizmusával egyaránt értékes alkotások. Műveiből 1906-ban a Nemzeti Szalonban, 1912-ben a Művészházban rendezett nagy elismerés mellett kollektív kiállítást. Több képét az állam vásárolta meg és számos díjjal is kitüntették. 1902-ben Turinban diplome d'honneur-rel, 1906-ban Milanóban díszoklevéllel tüntették ki; 1898-ban a nagy Társulati díjat, 1901-ben a kis állami aranyérmet nyerte el. Vaszary János.

Verő György, zeneszerző, szül. 1857-ben Igalon. A pécsi püspöki jogakadémián jogot végzett, de muzsikális hajlamai a zenei pályára vitték. 1882-ben Miskolczon karmester lett. 1883-ban a budapesti Népszínházhoz került, hol négy évig rendező volt. Miután néhány esztendőn át több vidéki színtársulatnál működött, 1892-ben visszatért Budapestre, hol a zeneszerzésnek és az irodalomnak él. Verő György.

Verőnek eddig színre került darabjai és művei: Fiatal asszony, kinek vén leánya van (vígj. 1 felv., Pécs. 1877). — Prolog (Miskolcz, 1882). — A műkedvelők (vígj. 3 felv., Miskolcz, 1883). — Már késő (vígj. 1 felv., Debreczen, 1888). — A szultán (operette 3 felv., Budapest, Népszínház, 1892 nov. 19). — Virágcsata (operette 3 felv., Budapest, Népszínház, 1894 ápr 28). — Kleopatra (operette, 1900). — Kain, verses tragédia 4 felv. (első előadása a budapesti Nemzeti Színházban 1902 ápr. 4). — Leányka, daljáték 3 felv., szövegét és zenéjét írta, bemutató előadás a Népszínházban 1906 jan. 17). — A nép (színmű 3 felv., bemutató előadás a Nemzeti színházban 1907 márcz. 2). — Göre Gábor Budapesten (először a Kisfaludy-színházban 1907 máj. 25). — A műkedvelők. Vígj. 3 felv. Miskolcz, 1882. — 1848 (Hadak útja). Látványos színmű, előjátékkal, 9 képben. Írta és zenéjét szerezte. Budapest, 1898. (Először a Népszínházban márcz. 15). — 1000 év. Látványos énekes színmű dalokkal és tánczczal, 3 felv. Arad, 1899. (Első előadása a budapesti Népszínházban ápr. 17., egy év alatt több mint 150 előadást ért). — Lieder und Gesänge für eine Singstimme mit Pianofortebegleitung. Leipzig, 1899. Három füzet. — Der Löwenjäger zenei részét írta (Bécs, Theater an der Wien, 1896).

Vikár Béla, a keleti keresk. akadémia tanára, kiváló ethnografus és író, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. 1859 ápr. 1-én Hetesen. Középiskoláinak elvégzése után, a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. 1880-ban országgyűlési gyorsíró lett és később átvette a „Gyorsirászati Lapok" szerkesztését, melyet 1886-tól, megszakitással, 1909-ig szerkesztett. Ugyancsak egyik alapítója és később szerkesztője volt az „Élet" czímű modern szépirodalmi hetilapnak is, majd szerkesztette és kiadta a „West-Östliche Rundschau" czímű politikai és irodalmi havi folyóiratot 1894—95-ben. Vikár különösen ethnografiai kutatásaival, a finn népköltészet remekeinek magyarra fordításával szerzett nagy érdemeket. 1889-ben félévig Orosz- és Finnországban tartózkodott, hogy a finn nyelvet és irodalmat tanulmányozza. Visszatérve, előbb a Kalevalából egyes énekek fordítását közölte, majd 1909-ben megjelent a *Kalevala.* Ugyancsak finn eredetiből fordította *Kullervo énekei*-t, melyet a Kisfaludy-Társaság a Széher-díjjal jutalmazott. *Kalevalai tanulmányok* czímű munkája, a magyarok ősvallásának a finn hagyományokban található nyomait kutatja. Nagyon hasznos szolgálatot tett az irodalomnak a magyar népköltészet maradványainak gyűjtésével: saját, eredeti módszerével nemcsak a szöveget, hanem a költemények dallamát is sikerült neki feljegyezni és így a feledéstől megmenteni. Kutatásait különös szeretettel vármegyéjére terjesztette ki és ennek eredménye *Somogymegye népköltése* (1905) czímű értékes munkája. Ethnografiai, foklorisztikai és értékes műfordítói munkásságát az Akademia is elismerésével jutalmazta, midőn őt 1911-ben levelező tagjául választotta meg. Azonkívül levelező tagja a Finn Irodalmi Társaságnak és a Finn-Ugor Társaságnak, választmányi tagja a M. Néprajzi és a M. Nyelvtudományi Társaságnak, alapító tagja a Philologiai Társaságnak, elnöke az Országos Gyorsíró-Egyesületnek stb. Vikár Béla.

A szaklapokban és a szépirodalmi lapokban megjelent igen nagyszámú politikai s tudományos czikkein, költeményein stb. kívül önálló művei az említetteken kívül még: A hold regéi. Írta Suonio (Krohn). Finnből ford. Bpest, 1882 (Olcsó könyvtár 148). — Gáti István Stenografiája kapcsolatban a modern stenografiával. U. o. 1889. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIV., 12.) — Kolerás világ, vagy a Baczillus koma szomorú és igaz története.

Legifjabb Tatár Pétertől. U. o. (1892. Versben.) — Az aranyember vagy a rongyos bankó. Írta legifjabb Tatár Péter. U.-ott, év n. — A valutareform ismertetése népies versekben. Írta legifjabb Tatár Péter. U. o. év n. — Polgári házasság, vagy Jézus mint feleségszerző. Írta legifjabb Tatár Péter. U. o. év n. — Markovits Iván életrajza, 1838 jún. 12.—1893 ápr. 5. Írta V. B. Autografálta és kiadja Medgyesi Károly. U. o. — Árpád és Habsburg, vagy a király kegyelete. Ünnepi költemény. Kimnach rajzaival. U. o. 1898. — Ibsen: A nőgyűlölő. Ford. U. o. 1898. (Magyar Könyvtár 41.) — Budenz-emlék. Ünnepi beszéd 25 éves jubileumán. U. o. 1901. — Kalevalai tanulmányok. Vonatkozással a magyar ősvallásra. U. o. 1901. — A Kalevalából a Lemminkäjnen runok. Finnből ford. U. o. 1901. (Magyar Könyvtár 209.) — A hun-magyar írás, vagy a rovás írás. Három eredeti írásrajzzal. Székely-Udvarhely, 1903. — Virág mesék. A képeket rajzolta Kreidolf Ernő. U. o. 1903. — Szücs Marcsa népballadának eredete. U. o. 1906. — A regős ének. U. o. 1906. — Adalékok Dessewffy Arisztidhez. U. o. 1910. (Költemény.) — A magyar népköltés remekeit szerk. és bevezetéssel ellátta (Budapest, 1907. Két kötet. Remekírók Képes könyvtára I., II.) és Szilágyi Dezső beszédeinek II. kötetét (Budapest, 1900.) Sajtó alá rendezte a Markovits Iván „Gyorsírás" czímű munkáját. Budapest, 1904, 1908 és 1909.

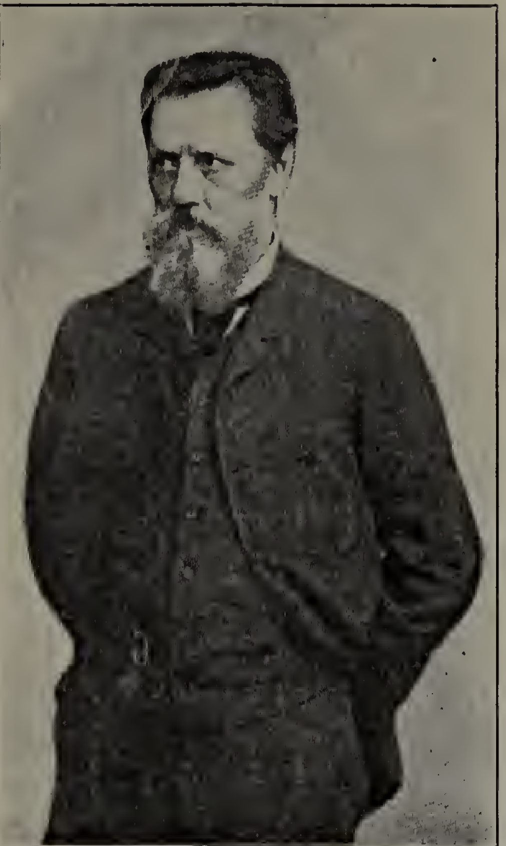
Visi Imre. *Visi Imre*, orsz. képviselő és publiczista, szül. 1852 decz. 26-án Nagyatádon. A jogot Pécsett és Pesten hallgatta, de tehetsége a hírlapírói pályára terelte és már 17 éves korában a „Pesti Napló"-ban, „Reform"-ban és a „Hon"-ban jelentek meg dolgozatai. 1871-ben a „Hon"-nak belmunkatársa lett és a szabadelvűpárti „Magyar Népvilág"-ot és a „Nagy Tükör" czímű élczlapot szerkesztette. Később a „Hon" és „Ellenőr" egyesítéséből keletkezett „Nemzet"-nek lett szerkesztője. 1884-ben az abrudbányai kerület választotta meg képviselőjéül, 1887-től a budapesti józsefvárosi kerületet képviselte és az országgyűlés számos bizottságába választották bele. Tisza Kálmán tízéves miniszteri jubileuma alkalmára megírta *Tisza Kálmán életrajzát*, majd *Tíz esztendő* czímmel megjelent politikai tanulmányában éles elmével fejtegeti a mult század 70-es és 80-as éveinek politikai és kulturális fejlődését. Ő alapította meg a magyarországi hírlapírók nyugdíjintézetét, melynek titkára, később alelnöke lett. Számos egyesületnek volt választmányi tagja és a székesfőváros bizottságának tagjaként nagy tevékenységet fejtett ki Budapest kulturális fejlesztésében. Meghalt 1889 decz. 24-én Budapesten.

Nagyszámú publiczisztikai czikkein kívül önálló művei: Saint Maur kisasszony jegyese. Cherbulier Viktor regénye Ford. Budapest, 1876. — Leoni Leo. Sand György után ford. U. o. 1878 (Olcsó Könyvtár 47.). — Egy chinai viszontagságai Chinában. Regény. Werne Gyula után ford. francziából. Budapest, 1879. — Egy párisi nő története. Regény. Feuillet Octave után ford. U. o. 1881. — Jangada. Nyolczszáz mértföld az Amazonon. Regény. Werne Gyula után ford. U. o. 1882. — A Robinsonok iskolája. Regény. Werne Gyula után ford. U.-ott, 1883. (3 kiadás. U. o. 1908.) — Beszéde a csongrádi választókerület polgáraihoz. (1884. máj. 22. U. o. 1908.) — Tisza Kálmán. Politikai jellemrajz. U. o. 1885 (Ism. „Föv. Lapok" 272. sz. sat. Németül. U. o. 1886. 12. rajzzal.) — Tíz esztendő. Politikai tanulmány. Írta Memor. U. o. 1885. — A Daniseffek, dr. 4 felv. Írta Newsky Péter (ifj. Dumas és Corvin), ford. (Először adták 1878 decz. 13, a budapesti Nemzeti Szinházban.); leforditottá Klatzkó Julián, lengyel publiczista. „Két kanczellár (Gorcsakow és Bismarck)" cz. munkáját és Turgenyev munkáiból is fordított.

Waldfogl Károly dr. *Waldfogl Károly* dr., plebános, szül. 1840-ben Németújfaluban. Több évi káplánkodás után, 1869-ben, a pécsi kath. tanítóképző-intézet tanára, később (1871) igazgatója lett. 1878-ban Szajkon plebániát vállalt. Meghalt 1901 okt. 21-én.

Szerkesztője volt a katholikus „Nevelés-oktatásügy" czímű folyóiratnak. Számos pedagógiai, filozófiai dolgozatán kívül önálló műve: Egy bölcsészeti trilógia két tagjáról.

Várady Ferencz. *Várady Ferencz* (Sárosi), író és hírlapíró, szül. 1860-ban Kaposvárott. 1877-ben jelent meg Pécsett első verseskötete. 1880-ban a „Pécsi Figyelő" munkatársa lett. 1884-ben átvette a lap szerkesztését s 1890-ig állott e lap élén. 1884-ben „Veréb Jankó" czímen képes heti élczlapot alapított és szerkesztett, és tartott fenn 1890-ig. 1886-ban a pécsi országos dalünnepek idején „Emléklapok" czímen alkalmi napilapot szerkesztett s Pécs város első műtárlatát rendezte. Az 1888-iki pécsi kiállítás alatt „Kiállítási Értesítő" czímen napilapot szerkesztett. 1892-ben megindította a „Pécsi Napló"-t, a Dunántúl első politikai napilapját, mely maig is fennáll. Ugyanez évben „Kézirat Vidéki Lapok Részére" czímen kőnyomatos lapot indított. 1898-ban megalapította és szerkeszti „Baranyavármegye Hivatalos Lapjá"-t. Megírta *Baranya Multja és Jelenje* czímen két hatalmas kötetben a vármegye monografiáját, a miért a vármegye 1899. évi április hó 10-én tartott közgyűlésén jegyzőkönyvi köszönetet mondott. Több népdalát megzenésítették s éneklik az országban. Mint ornithologus, a természettudományi ismeretek terjesztésére felolvasásokat tartott s nagy fáradtsággal és pénzáldozattal honosított és fenntartott élő exotikus madárgyűjteményével kiállításokat rendezett. Az 1888-iki és 1907. évi pécsi kiállításokon ornithologiai kiállításával első díjat (grand prix), díszoklevelet nyert. Az 1890. évi II. nemzetközi ornithologiai kongresszus magyarországi bizottságába és a Budapesten rendezett élőmadár-kiállítás albizottságába beválasztották.

Zichy Mihály.

Xantus János. (Az orsz. Képtárból

Zichy Mihály ifjúkori önarczképe. (Vende Ernő gyűjteményéből.)

Zichy Mihály zalai kúriája

A „Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége", melynek megalakításától tagja, 1906-ban igazgatósági tagjává választotta. A „Dunántúli Közművelődési Egyesület"-nek választmányi tagja. A „Pécs-Baranyai Múzeum-Egyesület"-nek egyik megalakítója és választmányi tagja. A „Mecsek-Egylet" madárvédő-osztályának 1905-től 1911-ig elnöke s a madár- és állatvédelem propagálásán ernyedetlen buzgalommal fáradozik. A „Baranyamegyei Jegyzők Egyleté"-nek tiszteletbeli tagja. A „Baranyamegyei Hadastyán Betegsegélyző-Egylet"-nek tiszteletbeli tagja, a színügyi bizottság tagja 1913-ig, a pécsi református egyház tanácsosa, a Kossuth-szobor, valamint a Franczia-emlékmű bizottságának tagja volt. Csaknem minden hazafias és kulturális irányú mozgalomban résztvett.

Szépirodalmi munkái önálló kötetekben a következő czímek alatt jelentek meg: Versek, 1877. — Ujabb költemények, 1879. — Tavaszom virágai, 1882. — Rímek és prózák, 1883. — Lant, 1884. — Tövisek, 1886. — Rokonok, 1888. — Emlékül, 1889. — Hulló levelek, 1892. — Panasz, 1895. — Karczolatok. 1897. — Terefere, 1902. — Röptében, 1904. — Várady Ferencz versei, 1906. — Buborékok, 1910.

Vincze József dr., piarista tanár, szül. 1874-ben Szőllősgyörökön. 1898-ban szerzett tanári oklevelet Kolozsvárott. Előbb itt tanított, 1899-ben Budapestre került. Vincze József dr.

Számos irodalomtörténeti értekezésén kívül önálló művei: Vörösmarty kisebb époszai. Kolozsvár, 1898. — Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budapest, 1900. — Mikszáth munkái. U. o. 1900. — Irodalmi nevelés. U. o. 1901. — Magyar szentek legendái. U. o. 1905. — Szent Barlám és Jozafát, szent Elek legendái. U. o. 1906. — Szent Ferencz és társainak legendája. U. o. 1907. — A finn irodalommal is sokat foglalkozott és több fordítása jelent meg.

Xántus János (Csiktapolczai), világhírű utazó és ethnografus, a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgatóőre, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. 1825-ben Csokonyán. 1847-ben a pesti egyetemen ügyvédi vizsgálatot tett. A szabadságharczban több ütközetben vitézül harczolt, de mint főhadnagyot egy kémszemle alkalmával az osztrákok elfogták és Königgrätzbe helyezték, hol az osztrák ezredben közemberként szolgált. 1850-ben szabadonbocsájtatván, az emigránsokkal való összeköttetései és hazafias agitácziói miatt ismét elfogták és újra besorozták. Ezredétől megszökvén, Amerikába menekült, hol sok viszontagsággal és nyomorúsággal küzdött, míg végre 1852-ben a neworleansi egyetemen a latin, spanyol és német nyelv tanára lett; 1853-ban Pál, württembergi herczeg kíséretében Texasba és Mexikóba ment, majd két év multán az Egyesült-Államoktól a Kanzas állam felmérésére kapott megbízást, mely expediczió alkalmával a Smitsonian-Institut számára óriási mennyiségű állat- és növényanyagot gyűjtött. 1857-ben az Unio kormánya Kalifornia déli, még eddig teljesen ismeretlen részeinek topografiai felmérésével bízta meg és ennek bevégezte után a Csendes-tenger meteorológiai viszonyainak tanulmányozására kapott megbízást, mely alkalommal 89 szigetet és zátonyt fedezett fel. Ebben az időben honvágya hazahozta. Már előbb 20.000 állatból álló gyűjteményt küldött a Nemzeti Múzeumnak, mikor pedig hazatért, párját ritkító, több száz kitömött kolibriből álló madárgyűjteményt hozott magával, a Nemzeti Múzeum számára. Nemsokára ismét visszautazott Amerikába, hol előbb a washingtoni tengerészeti minisztérium titkára, majd Mexikóban konzul lett. Ez időben betegeskedni kezdett, s ezért újból visszatért hazájába. Itt több évi fáradságos munka után megalapította a botanikus, később az állatkertet, melynek igazgatója lett. 1868-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából résztvett a keletázsiai expediczióban és Japánt, Kínát s a Szunda-szigeteket beutazván, 1871 végén, 21 havi utazás után, gazdag gyűjteménynyel tért vissza, hogy most már véglegesen hazájában telepedjék le. 1873-ban a Nemzeti Múzeum ethnografiai osztályának igazgatóőrévé nevezték ki és még 20 éven át buzgalommal munkálkodott a tudományos intézetekben, a melyeknek tagja volt. Az Akadémia 1859-ben választotta meg levelező tagjául és 1862-ben tartotta székfoglalóját, *Adatok a tenger természettani földiratához* czímmel. Elnöke volt az Ethnográfiai Társaságnak, alelnöke a Földrajzi Társaságnak, a Budapesti Állat- és Növényhonosító Társulatnak és számos más hazai és külföldi tudományos testületnek. Meghalt 1894 decz. 13-án Budapesten. Xántus János.

Magyar, német, angol, spanyol és latin nyelven írt igen nagyszámú tudományos dolgozatai jelentek meg a hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Körülbelül 100 önálló műve közül a legfontosabbak: Xantus János levelei Éjszakamerikából. 12 eredeti rajzok után készült kő- és egynéhány fametszettel. Közli Prépost István. Pest, 1858. — Utazás Kalifornia déli részeiben. Egy földképpel, nyolcz kő- és nyolcz fametszettel. U. o. 1860. — Utasítás természetrajzi tárgyak gyűjtésére, elkészítésére, megtartására és tovaszállítására. U. o. 1862. — A magyarországi gőzhajózás érdekében. U. o., 1865. (Különny. az Új Korszakból.) — A közoktatási miniszter megbízásából 1869—70-ben Kelet-Ázsiában országos pénzen gyűjtött s a M. N. Múzeumban ideig-

lenesen kiállitott népismei tárgyak leirósorozata. U. o. 1871. (Függelék: Természetrajzi gyűjtemény. Németül is.) — Vezető a M. N. Múzeum népismei gyűjteményében. Második átdolgozott kiadás. Budapest, 1874. — A természettudományok általános haladása. (A m. orvosok és természetvizsgálók 1874-ben Győrött tartott XVII. nagygyűlésének munkálataiból.) U. o. 1875. — Emlékbeszéd szárhegyi gróf Lázár Kálmán I. tag felett 1875 febr. 22. az Akadémiában. U. o. 1875. (Értekezések a természettud. közéből VI. 1.) — Néhány hét Ceylon szigetén. U. o. 1877. (Különnyomat a „Budapesti Szemlé"-ből.) — A föld és térképkészítésről. Segédkönyv középiskolák használatára. U. o. 1879. — Természettani földrajz. Segédkönyv középiskolák számára s a nagyközönség használatára, Geihic, Grove, Agassiz, Burke és Norton rendszere s előadási modora szerint szabadon dolgozva. U. o., 1879. (Ism. „P. Hirlap" 124. szám.) — Utiemlékek Singapore és vidékéről. Győr, 1879. (Különny. a „Győri Közlöny"-ből.) — Borneo szigetén 1870-ben tett utazásomról. Budapest, 1880. (Különny. a „Földrajzi Közlemények"-ből.) — Kéziratban maradtak: A Biadschak Czengori népfaj (Czigányok) Domeni de Rienzi után. Csokonya ápr. 1845 végén: „Sajtó alá bocsátható. Buda, 13/I. 1847. Palugyay". Az Izengár nép története. Pest, 1847. A mormonok története. Fort-Tejon. California, febr.-márcz. 1858. 40 ív. — Arczképei. Kőnyomat, rajzolta Barabás, 1861. Nyomt. Reiffenstein és Rösch Bécsben, kiadja Nagy Endre, a „Győri Közlöny" szerkesztője, megjelent 1862-ben a lap mellett.

Zalai Márk. *Zalai Márk*, kereskedelmi akadémiai tanár, szül. 1841-ben Gigén. 1868-ban kereskedelmi iskolát nyitott Nagyváradon. 1871-ben a nagyváradi kereskedelmi testület állitott fel ott reálkereskedelmi iskolát, melynek tanára lett; innen a következő évben a debreczeni keresk. iskolához került tanárnak.

Több számtani és könyvviteli könyvet irt kereskedelmi iskolák használatára. Ezeken kívül művei: Gondolatok. Bpest, 1893. — Pénz és hitel. U. o. 1898.

Zichy Antal. *Zichy Antal*, iró, a Kisfaludy-társaság és a M. Tud. Akadémia tagja, főrendiházi tag, szül. Zalán 1823-ban. A jogot a pesti egyetemen elvégezvén, csakhamar Moson vármegye aljegyzője és tiszti ügyésze lett. Az 1847—48-iki országgyűlésre képviselőül választották meg és az országgyűlést Debreczenbe is elkisérte. Már előbb foglalkozott az irodalommal és Debreczenben a Jókai „Esti Lapjá"-nak is munkatársa lett. A szabadságharcz után somogyvármegyei jószágain élt, majd az első országgyűlés összehívásakor a tabi kerület képviselőjeként újra felvette nyilvános szereplését az irodalomban és a politikai életben. Az 1865—68-iki országgyűlésen több bizottságban szerepelt előadóként és szakreferensként. Elévülhetlen érdemeket szerzett a közoktatási törvény létrehozásában és életbeléptetésében, és a székesfőváros tanügyi osztályában is nagyon fontos és hasznos munkásságot fejtett ki. Politikai és társadalmi működésén kívül az irodalom terén is igen nagy és értékes alkotásai vannak. Már fiatal korában feltünt az „Életképek"-ben, „Honderü"-ben stb. közölt költeményeivel és czikkeivel. A 60-as években a „Pesti Napló"-ban megjelent czikkei, valamint röpirataiban *A kérdéshez* (1861), *Szabadelvű konzervativ politika* (1862), *Csonka miniszterium mint közvetítő* (1866) stb., alapos tudással tárgyalta közjogi viszonyainkat. Majd történelmi tanulmányokba merült, melyeknek eredménye *Macauly fordítása, Anglia története a forradalomig* (1866), *Az angol forradalom története* (1867) czímű munkái és *Stuart Mária* (1865), *Strafford* (1865) és Cromwell czímű drámai trilógiája, melyek közül a Cromwell a Teleki-díjat nyerte el. A Kisfaludy-társaság 1866-ban tagjául választotta és 1868-ban a *Szónoklatról* szóló értekezésével foglalta el székét, míg az Akadémiában *Horatius szatiráinak* műfordításával tartotta székfoglalóját. Később az Akadémia tiszteletbeli tagjának is megválasztatván, egy *Lessing-tanulmánynyal* köszönte meg megtiszteltetését. A nyolczvanas években sokat foglalkozott Széchenyivel és ezidőben jelentek meg tőle: *Eszmék, adatok, adomák Széchenyi István gróf naplójából* (1880), *Széchenyi István gróf életrajza* (1897), *Psychiatria és politika.* Kiadta és jegyzetekkel ellátta gróf Széchenyi István munkáit és levelezéseit stb. Ezeken kívül leforditotta Lessing *Bölcs Náthánját.* munkatársa volt a „Budapesti Szemlé"-nek, „Arany Koszorújá"-nak, a „Pesti Napló"-nak. tagja volt az Akadémia Teleki-pályázat drámabíráló-bizottságának, elnöke az Akadémia I. osztályának stb. Meghalt 1898 május 19-én Budapesten.

Zichy Mihály. *Zichy Mihály*, világhírű festő, szül. Zalában 1827 okt. 21-én. Veszprémben a piaristáknál elvégezvén a főgimnáziumot, Pestre ment a jogot hallgatni, de már ezidőtájt inkább festegetett, mint tanult. 1842-ben Marastoninak, a pesti rajz- és festőiskola alapitójának a műtermébe került, a ki — mint Zichy maga mondta — „szitotta benne lángra a pislogó parazsat". Marastonitól Bécsbe került, hol Waldmüller tanítványa lett, a ki a természet alapos megfigyelésére és tanulmányozására oktatta. Ebben az időben *Mentő csónak* czímű képével 100 arany pályadíjat nyert. *A haldokló lovagját* pedig megvette az Osztrák Műegyesület és így továbbképezhette magát. Bécsi tartózkodása alatt készültek *Az anya fájdalma* és *Krisztus levétele a keresztről* czímű képei, melyek jelenleg a Szépművészeti Múzeumban

vannak. Ez időben I. Miklós czár nővére: Helena nagyherczegnő leánya számára rajztanárt kerestek és Waldmüllert kérték fel erre, a ki maga helyett a fiatal Zichyt ajánlotta. Így került Zichy Szent-Pétervárra. Különféle intrikák azonban eltávolították az udvartól, mire meglehetős szűk anyagi viszonyok közé került az orosz fővárosban, hol egy fényképésznél retusőrként kereste kenyerét. De néhány vázlata és nagyobb kompozicziója újra feléje terelte az előkelő körök figyelmét és egy napon ismét meghívót kapott a czárhoz, a ki megbízta, hogy udvarát fesse meg tréfás képekben. Így keletkezett a *Gacsinai krónika* czímű album. Ekkor Miklós czár udvarába fogadta és számos kép megfestésével bízta meg. Utóda, II. Sándor czár is kegyeiben részesítette és megfestette vele trónralépése ünnepeinek egyes jeleneteit; az ő számára festette a 26 nagy képből álló híres vadászalbumot is. 1856-ban végleg rangszerinti udvari festővé nevezték ki. 15 évi udvari szolgálat után az udvari intrika és irigység újra eltávolította Pétervárról. Rövid ideig Párisban tartózkodott, majd a walesi herczeg meghívására elkísérte őt a skócziai vadászatokra. Később visszatért Párisba, hol hatévi időzése alatt óriási munkásságot fejtett ki. Ő rendezte a szegedi árvízkárosultak javára a párisi nagy ünnepet, mely 250.000 frankot jövedelmezett. Ez időben hazajött és szülőhelyén, Zalán, dolgozott hosszabb ideig, de II. Sándor czár halála után az orosz udvar, fényes fizetéssel, újra meghívta udvari festőnek. Zichy, a meghívásnak engedve, újra visszatért Szt.-Pétervárra, hol mind III. Sándor, mind utódja: II. Miklós egész élete végéig elhalmozták kegyeikkel. Meghalt 1906 márcz. 1-én Szent-Pétervárott. Zichy egyike a világ legnagyobb festőinek és illusztrátorainak. Festményeinek, rajzainak, szines kartonjainak, illusztráczióinak száma igen nagy és legnagyobb részök az orosz czári család birtokában van. Olajfestményei közül a *Szirén-cziklus*, a *Hulló csillagok*, a *Halottak órája*, *A rombolás géniuszának diadala*; történeti képei közül: *Luther a Wartburgon*, *Messiás*, *Démon hatalma*, *Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalánál;* szines kartonjai közül: a *Bor hatalma*, az *Autodafé* és a *IV. Henrik orgiája* a legnevezetesebbek. — Illusztrácziói, melyeket Byron, Lermontow, Arany, Madách, Petőfi műveihez és az „Aradi vértanuk albumá"-hoz stb. készített a legjobbak azok között, a melyeket e nemben alkottak.

* * *

A somogyvármegyei könyvtárak, egy-kettő kivételével, mind csak az újabb időben keletkeztek. Alább közöljük azokat, a Múzeumok és Könyvtárak Országos tanácsának utolsó jelentése alapján. A *legrégibb* könyvtár Somogy vármegyében a *Szt. ferencz-rendiek könyvtára* Andocson. Keletkezett 1721-ben. Állománya 2300 mű, 2400 kötet. Szak-katalógusa is van. Könyvtárak. Szt. ferenczrendiek könyvtára.

A csurgói főgimnázium könyvtára 1792-ben keletkezett. Nagyobb adományokkal járultak fejlesztéséhez a pápai ref. főiskola, id. *Csorba* Ede és a *Nyikos-Kacsóh* család. Állománya 10.579 kötet és 14 kézirat, melyek közül a kálmáncsehi ref. egyház kéziratos énekeskönyve a XVII. századból értékes emlék. Van szaklajstroma és czédula-katalógusa. A nagyközönség is használhatja. Csurgói főgimn. könyvtár.

A csurgói ifj. könyvtár 1887-ben vált ki a nagy könyvtárból. Tartalma 2729 kötet. Csurgói ifjúsági könyvtár.

A kaposvári m. kir. áll. főgimnázium és a vármegyei könyvtár. A vármegyei könyvtár 1816-ban keletkezett, midőn gróf *Festetics* Lajos 4000 kötetből álló könyvtárát a vármegyének adományozta. Később Festetics László 2000 korona alapítványt tett a könyvtár javára, melyet a vármegye nemesei több adománynyal gyarapítottak. Először rendezte 1835-ben *Sárközy* István alispán. Kaposvári főgimn. és vármegyei könyvtár.

A könyvtárt a megyeházán nyilvános könyvtárként kezelték 1866-ig. Ezévi június 22-én *Jankovics* László főispán, a meglehetősen rendezetlen állapotban levő gyűjteményt, a gimnáziumi választmánynak adta át gondozás végett, mely azt a gimnáziumban helyeztette el. A könyvtár alapja ekkor 7485 frt volt. Eleinte az alapból 150, később 200, 300 frtot fordítottak a gyarapítására. Most Somogy vármegye 700—800 koronát juttat évenként e czélra. A vármegyei könyvtáralap jelenleg 36.000 koronánál többre rúg.

A könyvtár álladéka az 1912. év végén 3479 mű, 6691 kötetben és 678 füzetben.

Ritkaságuknál, régiségüknél fogva legértékesebbek a következő 1711 előtti hazai nyomtatványok:

Telegdi Miklós: Az Euangeliomoknac . . . I. r. Bech 1577. III. r. 2. kiad. Bech 1638. — *Leepes Bálint:* Az halandó és itéletre menendeo tellyes emberi nemzetnek Fenyes Tuekoere. Niomattatott Pragaban Sessius Pál altal I. II. keonyv. Anno 1616. — *Tyukodi Márton:* Az tiszta életű Joseph patriarcha Varad, 1641. — *Illyés András:* Megrövidített ige I. Nagyszombat 1691. — *Landovics István:* Uj segítség. Nagyszombat 1689. — *Szentiványi M.:* Curiosiora variarum

sententiarum miscellanea. Tyrnaviae 1689. — *Avancinus N.*: Vita et doctrina Christi. Tyrnoviae 1679. — *Canones Eclesiastici.* Varadini 1642.

A főgimnáziumi tanári könyvtár alapját az intézet egyik alapítója és gondnoka: *Vályi János* vetette meg 1818-ban, a mikor 284 kötetből álló könyvtárát a gimnáziumnak hagyta. Az idők folyamán adományok és vétel útján hatalmas könyvtárrá fejlődött. A tanári könyvtár álladéka az 1912. év végén 3977 mű, 6925 kötetben és 8111 füzetben. Nevezetesebb könyvek: Zrinyi Miklós, Adriai Tengernek Syrenaia, Bech 1651. — Mondolat, Dicshalom 1813. — Kazinczy Ferencz munkáinak, Bessenyei drámáinak (A hármas vitézek, Buda tragédiája) első kiadásai. — Szenczy Molnár Albert: Szent Biblia I—IV., Hanovia 1608. — Dictionarium, Heidelbergae 1621. — Pázmány Péter: Igazságra vezérlő kalauz, Poson 1637 — Haller J.: Hármas historiája 1681. stb.

A főgimnáziumi ifjúsági könyvtár 1874-ben keletkezett; állománya 4289 kötet.

Egyéb közkönyvtárak.

A kaposvári Nemzeti Kaszinó könyvtára 1061 mű, 1731 kötet. Keletkezett 1889-ben.

A népkönyvtárt alapította 1903-ban a Múz. és Könyvt. Orsz. Tanácsa. Állománya 631 mű, 709 kötet, 71 füzet.

A kaposvári hivatalnokok körének könyvtára keletkezett 1905-ben. Állománya 983 kötet, 111 folyóirat.

A kaposvári kath.-kör könyvtára 601 kötet.

A donnervárosi népkönyvtár. Keletkezett 1910. 370 kötet.

A többi könyvtárakat betűrendben közöljük, a helységek szerint:

Apáti népkönyvtár, állom. 226 mű, 254 kötet.

Balatonberényi vándorkönyvtár. Alapította a DKE. 187 mű, 184 kötet.

Balatonkeresztúri vándorkönyvtár 156 kötet. Alapította a M. és K. O. T.[1]

Barcs község népkönyvtárát alapította a M. Vasutas Szövetség. 133 mű, 142 kötet.

Berzenczei népkönyvtár, alapította a M. és K. O. T. 271 mű, 320 kötet.

Böhönyei népkönyvtár, alapította a DKE. 271 kötet.

Csokonyai polg. olv.-kör könyvtára. Keletkezett 1870-ben. 293 mű, 307 kötet.

Csurgói kaszinó könyvtára. Alapíttatott 1879-ben. 600 mű, 778 kötet.

Csurgói ifjúsági és népkönyvtár. 216 mű, 283 kötet. Keletkezett 1886-ban.

Erdőcsokonyai vándorkönyvtár, alapította a DKE. 1909-ben. 168 kötet.

Erdőcsokonyai polg. olvasókör könyvtára. Alapította 1870-ben *Szalóky* Dániel ref. tanító. Állománya 420 mű, 450 kötet.

Faluszemesi vándorkönyvtár. Alapította a M. és K. O. T. 112 kötet.

Felsősegesdi r. kath. isk. könyvtára, 46 kötet.

Fonyódi vándorkönyvtár, alapította a M. és K. O. T. 157 kötet.

Homokszentgyörgyi ifjúsági könyvtár, 195 kötet.

Igali kaszinó könyvtára. Alapította *Bogyai* Gyula kir. járásbíró és *Macsay* Lajos ügyvéd. Állománya 526 mű, 700 kötet.

Jutai vándorkönyvtár, alapította a DKE. Állománya 163 mű, 196 kötet.

Kaposkeresztúri népkönyvtár. Alapította a M. és K. O. T. 345 mű, 350 kötet.

Kéthelyi népkönyvtár, 320 kötet.

Kőröshegyi olvasókör könyvtára. Keletkezett 1881-ben. Adományokkal gyarapították *Ágoston* József és gróf *Széchenyi* Imre. 716 mű, 782 kötet.

Lakócsai vándorkönyvtár. Alapította a DKE, 1908-ban. 157 mű, 180 kötet.

Lengyeltóti kaszinó könyvtára. Keletkezett 1900-ban. Gyarapították *Berzsenyi* Gerő és gróf *Zichy* Béla. 1618 mű, 1954 kötet.

Liszói népkönyvtár. Alapította 1905-ben a M. és K. O. T. 276 kötet.

Marczali népkönyvtár. Alapította a DKE. 1908-ban. 264 mű.

Mesztegnyői r. kath.-kör könyvtára. 234 mű, 242 kötet.

Nemesvidi népkönyvtár. Alapította *Sebestyén* Pál plebános. 64 mű, 144 kötet.

Rinyaújlaki ref. iskola könyvtára. Alapította 1868-ban *Bodor* Sándor tanító. 298 kötet.

Somogyberzenczei népkönyvtár.

Szigetvári olvasóegylet könyvtára. Keletkezett 1882-ben. 445 mű, 480 kötet.

Szőllősgyöröki olvasókör könyvtára. Keletkezett 1872-ben. 1590 mű, 1810 kötet.

Vízvári vándorkönyvtár. Alapította a Somogyvári Közművelődési Egyesület 1901-ben. 176 kötet.

A vármegye *vidéki* nagyobb *magánkönyvtárait:* az illető község leírásában említjük meg.

[1] Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa.

A haladás ösvényén az újabb korban oly diadalmas erővel kibontakozó és előretörő Somogy vármegyében, a századokon át harczi förgetegektől dúlt hősi regés „somogyi végeken", ifjú a multja, rövidméretű a története a sajtónak is. Félszázadra tekinthet vissza a kaposvári öreg *„Somogy"*, az egyik legöregebb magyar újságírónak legidősebb, itt úttörő lapja is. Az utolsó évtized teremtett csak megfelelőbb talajt a modern hírlapírásnak s nevelt érdeklődő közönséget, immáron naponként megjelenő vármegyei lapok fenntartására. Sajtó.

A vármegye legrégibb s ma is számottevő újságja a kaposvári *„Somogy"* hetilap. Előbb vegyestartalmú volt, majd 1868 július 1-től mindmáig politikai hetilap. Alapításától kezdve egész a jelen időkig *Roboz* István szerkeszti, kezdetben ugyanő volt a kiadója is. 1874-től pedig a Somogy-Kaposvári Kereskedelmi- és Ipartársulat, majd 1876-tól ismét Roboz István. Előbb Nagykanizsán Fischel Fülöp, majd Kaposváron Jeiteles Herman nyomtatta, jelenleg a „Somogyvármegye nyomda és lapkiadó részvénytársaság" könyvnyomdájában készül. Hetenként egyszer megjelenő újság ma is. 1866 márczius 6-án indította meg Roboz István szerkesztő és laptulajdonos, s 1913 október 19-én, 50 éves fennállása alkalmából, szeretettel ünnepelték az érdemes szerkesztőt.

A *„Független Somogy"* 1872 április 24-én keletkezett, de még az évi deczember hó 15-én megszünt. Ez a politikai és vegyestartalmú hetilap az ellenzék közlönye volt, *Németh* Ignácz szerkesztette és adta ki, s Fischel Fülöp nyomtatta Nagykanizsán. Vasárnaponként jelent meg.

Kaposvárott jelent meg a *„Somogyi Közlöny"* vegyestartalmú hetilap. *Jancsovics* Gyula szerkesztette és adta ki, majd *Prager* József. Jancsovics Gyula nyomtatta. 1878 január 6-án keletkezett, s már 1878 június 8-án meg is szünt.

Kaposváron kétszer hetenként megjelenő politikai és vegyestartalmú lap volt a *„Balpárt"*, a szerkesztője és kiadója *Gáspár* Lajos volt. Jancsovics Gyula nyomtatta. 1879 január elsején keletkezett, de csakhamar megszünt.

A tulajdonképeni modern hírlapírás időszakát a *„Somogyvármegye"* napilap megindulásától számíthatjuk a vármegyében. Ez az újság 1905 június elsején indult meg *Salgó* Sándor szerkesztésével. Új hanggal, új színekkel, új ízléssel, a haladás eszméinek lüktető életerejével gazdagította a helyi sajtót. A „Somogyvármegye" fennállásának negyedik évében már saját házába költözött. A lapot kiadó „Somogyvármegye nyomda és lapkiadó részvénytársaság"-nak ma Somogyban a legelső nyomdája van, s a lapot is szedőgépekkel szedik.

Ugyanez irányban, ugyancsak a haladást szolgálva, a modern hírlapírás hasonló kellékeivel s elevenséggel felkészülten, indult meg 1904-ben a vármegye másik, ma is elterjedt napilapja, a *„Somogyi Hirlap"*, melynek az első szerkesztője *Karácsonyi* Aladár volt, a ki után *Miklós* Gyula, majd *Pogány* Béla voltak a felelős szerkesztői, jelenleg pedig *Reéz* Pál.

E két meggyökeresedett napilapon kívül még más napilapokkal is kísérleteztek Kaposvárott; ilyenek voltak a *„Kaposvári Hirlap"*, mely 1907-ben indult meg, *Schröder* Béla szerkesztette, tizenegy hónapig állott fenn, s a *„Somogyi Napló"*, mely 18 hónapot élt meg.

A *Roboz* István lapján kívül Kaposvárott, az újabb időkben még két másik hetilap is megjelent. A „Somogyi Ujság", a *Poór* Sándor ügyvéd lapja, a *„Kaposvár"*, a *Venis* Károly dr. ügyvéd hetilapja volt; ezt a lapot kezdetben *Szalay* Károly ügyvéd és *Csondor* János szerkesztette, illetőleg alapította. A „Népjog" cz. polg. hetilapot *Ruza* Ernő dr. szerkesztette.

De Kaposváron kívül is jelennek meg hetilapok, és pedig: Csurgón a *„Csurgó és Vidéke"*; Szigetvárott a *„Délsomogy* s a *„Szigetvár és Vidéke"*; Marczaliban a *„Felsősomogy"*; Tabon a *„Tabi Ujság"* és Nagyatádon a *„Nagyatád"*.

Somogynak voltak és vannak *szaklapjai* is. A *„Társadalom"* cz. hetilapot *Hekinger* István (Mesics György és Ötvös Jenő közreműködésével) 1883 január 1-én indította meg. 1884-től Mesics György szerkesztette és 1885-ben megszünt. Kaposvárott jelenik meg a *„Somogyi Iskolaügy"*; *Rónai* Sámuellel *Lengyel* István és *Ctságoly* József társszerkesztők vezetik. Somogynak legrégibb közoktatásügyi lapja volt a *„Somogymegyei Tanügyi Lap"*, mely havonként háromszor jelent meg Kaposvárott. Még *Kovács-Sebestény* Gyula szerkesztette és alapította 1872 október 20-án s 1873 szept. 20-án megszünt. Felemlítjük még a *„Somogyi Kisgazda"* czímű, Nagyatádon megjelenő újságot is.

KÖZOKTATÁSÜGY.

I. ELEMI NÉPOKTATÁS.[1]

A kultúra terjedésének régi akadályai.

Somogy vármegye évszázadokon át csaknem teljesen el volt szigetelve az ország többi részeitől. Éjszakon a Balaton és délen a Dráva gátolták a szabadabb közlekedést. A Dunántúl déli részén átvonuló régi, nagy kereskedelmi útak mind kikerülték. Somogymegyének ez a nagy elszigeteltsége, a mely jóformán az első vasút megépítéséig tartott, a kulturális fejlődésnek sem kedvezett. Ez az oka, hogy Somogyban jelentékenyebb város sem fejlődhetett századokon át. A török hódoltság is csak ártott a vármegye kultúrájának.

Plebániai iskolák.

A népoktatás Somogy vármegyében is a róm. katholikus vallástanítással kezdődött. Már az első magyar katholikus papoknak kötelességévé tették, hogy a felnőtt megkeresztelendőket az új vallásra vonatkozó legszükségesebb tudnivalókra és imádságokra kitanítsák. A térítések után a hívek gyermekeinek vallásos oktatásáról is gondoskodni kellett. Ekkor és csupán csak az egyházias oktatás czéljaira szervezték a *plebániai iskolákat*, a melyeknek vezetője a plebános volt.

Székesegyházi vagy káptalani iskolák.

Jóval később alakultak a *székesegyházi* (káptalani) *iskolák*, a melyekben a vallási dolgokon kívül már olvasni is tanítottak. Ezek voltak abban a korban a papságra készülők és a jómódú nemesség iskolái.

Szerzetesek iskolái.

Még később alakultak a szerzetesek iskolái, a melyeket a papi pályára készülők s a vidéki nemesség gyermekei látogattak. Ezekben már a latin olvasást és beszélgetést is tanították. Ilyen volt a többek között *a szigetvári premontreiek iskolája*, melynek virágzási kora a XIV. századra esik. Az említett iskolának egyik tanára, az országhírű tudós *Szigethy* István, csakhamar nyitrai püspökké (1350-ben), majd kalocsai érsekké lett (1367-ben).

Városi iskolák.

A XIII. század közepe táján fejlődött ki a *városi iskola*, a melyben már az olvasás, írás, számolás tanítására fordították a legtöbb időt, de emellett a latin nyelv elemeiről sem feledkeztek meg. A tanítás anyagának terjedelme mindig az iskolamester képzettségétől függött. Ilyen iskola — eddigi tudomásunk szerint — kettő volt Somogyban, egyik *Kálmáncsehiben* (a mai Kálmáncsán), a másik *Marczaliban.* A kálmáncsehi iskoláról csupán annyit tudunk, hogy 1485 aug. 5-én Sebestyén nevű iskolamestere egy közjegyzői okiraton tanuként szerepelt, továbbá, hogy 1548 körül Enderik Máté, 1559 körül Bellenius Tamás, ... Imre és Kamnasi János voltak az iskolamesterei. A marczali iskoláról még kevesebb feljegyzésünk van; mindössze annyi, hogy a marczali iskolamester 1497 aug. 31-én a kálmáncsehi misés papnál fizetésbeli kötelezettséget teljesített. Marczalit 1288-ban a següsdi szerzetesek bírták, a miből látszik, hogy eredetileg szerzetes-iskola volt.

A török hódoltság ideje.

Békefi Remig szerint a XIV. és XV. században már minden falusi plebánia székhelyén volt iskola. Ezt a századok alatt elért eredményt Somogyban rövid idő alatt csaknem teljesen tönkretette a hódító török. Csupán az ügyes, magyarnak s töröknek egyaránt kedvében járó *kálmáncsehiek* ref. főiskolájáról tudjuk, hogy egy ideig még az általános pusztulás után is háborítatlanul virágzott.

Török iskolák.

A törökök azonban a maguk használatára csakhamar gondoskodtak iskolákról. Az egyes erősségekben szinte nélkülözhetetlennek tartották a tanítót, a kit nagyon megbecsültek. *Szigetváron* 1668-ban volt egy felsőbb török iskola is, a hol a

[1] Miután e munka korlátolt kerete nem engedi meg, hogy a vármegye népoktatásának történetét bővebben tárgyaljam: módot fogok keresni, hogy azt, vagy legalább is egyes érdekesebb részleteit, összegyűjtött adataim alapján, kimerítőbben tárgyalva közzétehessem.

tudományok minden ágát tanították. A szigetvári iskolának lehetett egyik oktatója Slidede nevű híres török író, a ki ott élt és ott is halt meg.

A XVIII. század elején a somogyi nagybirtokosok a protestáns vallásra térvén át, még annak a néhány katholikus papnak is távoznia kellett uradalmaikból, a kiket a törökök meghagytak. Keserűen panaszolja egy régi írás, hogy: „In Comitatu Sümeghiensi parochus nullus, praedicantes circiter 100," vagyis Somogyban plebános egy sincs, protestáns pap pedig körülbelül 100 van. A kath. papokkal együtt letüntek az utolsó *plebániai iskolák* is. — A reformáczió következményei.

A plebániai iskolák helyén támadtak a protestáns iskolák, melyekben eleinte szintén a pap tanított; azt azonban csakhamar felmentették a tanítás alól, hogy teljesen hivatásának élhessen. A protestánsok az iskolákra ugyan mindig kiváló gondot fordítottak, de 1649-ben még ők is elegendőnek tartották az olvasás tanítását. Az írást csak akkor kellett tanítani, „ha a gyermekeknek és szüleiknek tetszik." — A protestánsok iskolái.

Somogy vármegye népoktatásának ügye — a XVII. század elejétől Mária Terézia koráig — teljesen egybefűződött a protestáns vallás sorsával, de zavartalan fejlődésük nem sokáig tartott. A protestáns iskolák és tanítók igazi elnyomatása és üldöztetése mégis 1723-ban, a helytartótanács felállításával kezdődött; ez időtől minden alkalmat felhasználtak a kormányhatalmon levők a protestánsok hátraszorítására és iskoláiknak megszüntetésére. Ezt a korszakot a protestáns iskoláktól benépesült Somogy népoktatásügye nagyon megsinylette. Mária Terézia uralkodásának vége felé enyhültek némileg ezek az állapotok: akkor engedték meg a lutheránus lakosságú *Kötcse* (1778), *Tab* és *Derecske* (Döröcske) (1779) somogyi községeknek, hogy saját felekezetükhöz tartozó iskolamestert tarthassanak. — A protestánsok üldöztetése.

Az 1770—71-iki összeírás szerint *Somogy vármegyében 138 népiskola volt s ezek közül 47 teljesen üresen állott.* A szomorító statisztikai adatokhoz fűzve olvasható az a haragos megjegyzés is, hogy „a jobbágyok barmok módjára nevelik gyermekeiket". Ugyanez összeírás szerint Somogy vármegye *kaposi járásában* bár 19 helyen volt tanító, csupán 7 helyen volt tanítás 5, 12, 39, 12, 4, 8 és 12 tanulóval. A szolgabíró megjegyzése szerint a felsorolt helységeken sehol sem volt külön iskolai épület, hanem csak az iskolamesterek „házaiban" oktatták a gyermekeket, olyan szűk helyen, hogy ott tizenöten alig fértek meg. — Az 1770—71-iki összeírás.

Mária Terézia uralkodásának vége felé Ürményi József és Tersztyánszky Dániel külön tanulmányi rendszert dolgoztak ki a magyarországi összes iskolák számára, az ú. n. „Ratio Educationis"-t, a melyet a királyné 1777 aug. 22-én rendeletképen ki is bocsátott. A „Ratio Educationis" új tantárgyakat, új módszereket s új elveket hozott az iskolákba. Az országot kilencz tankerületre osztotta s mindegyiket egy-egy *királyi tanulmányi főigazgató* kormányzása alá rendelte. Somogy vármegye a *pécsi tankerülethez* tartozott. Meghagyta a „Ratio Educationis," hogy faluhelyeken egy- vagy kéttanítós, városokban háromtanítós, ú. n. *nemzeti* vagy *normális iskolák* állítandók fel, s ott már a *német nyelven* és fogalmazáson kívül a *latin nyelv elemeit* is tanítani kell. — A Ratio Educationis.

A „Ratio Educationis" rendelkezésére Kaposváron is fel kellett állítani a „nemzeti" vagy „normális iskolát". Az anyagilag erre képtelen város helyett a „megyegyűlés", 1779-ben, *Mitterpacher* Dániel pécsi királyi főigazgató tanácsára, a patrónushoz: herczeg *Esterházy* Miklóshoz fordult gyámolításért. Esterházy ugyanez év deczember havában latin szövegű levélben felelt a kérésre. „A menynyire más szükségleteim engedik, figyelembe fogom venni és nevezett polgárainnak segélyezését el nem mulasztom", írta kitérőleg. Esterházy herczegnek bizonytalan igérete és a város szegénysége miatt a kaposvári nemzeti iskola ügye hét évig szunnyadozott. Ennyi idő multán (1787-ben) szánta rá magát a város arra, hogy szerződéses kötelezettséget vállaljon a normális iskolai tanítók fizetésére.[1] — A kaposvári első „nemzeti iskola".

Kaposvár polgársága azonban hamar betelt az új iskolával, főképen a *német nyelvnek* túlságos erőszakolása miatt, a melyet nemzetellenes merényletnek ítéltek s már az első években tiltakoztak ellene. Az 1790 január 10-én tartott megyegyűlés jegyzőkönyvében e panaszos tiltakozásoknak nyoma fennmaradt, a melyben a „rájok kényszerített, túlságosan fizetett tanárok" ellen való elégületlenségük is súlyos szavakkal tünik ki.

[1] A normális iskolai tanítók akkor hivatalosan „tanár" czímet viseltek.

A polgárságnak a normális iskola iránt táplált gyűlöletét még József császárnak rövid idő alatt (1790 febr. 20.) bekövetkezett halála és az ezt megelőző, minden újítást visszavonó rendelete sem oszlatta el. Csupán csak akkor nyugodtak meg, a mikor részint azért, mert a helytartótanács 1791-ben megtagagta a nemzeti iskola támogatását, részint pedig azért, mert úgy is sok panasz merült fel ellene s a megyegyűlés beleegyezett, hogy a város a normális iskolát beszüntesse, a mi meg is történt.

A kaposvári második „nemzeti iskola".

Még a normális iskola megszüntetése előtt megindult a mozgalom, hogy Kaposvárott gimnáziumot is állítsanak fel; mivel azonban ennek előfeltétele a rendszeres normális iskola volt, a helytartótanács 1792 aug. 3-án kelt leiratában felszólította a vármegyét, hogy a földesúrat kérjék fel a normális iskola fenntartására. A megye ugyanaz év október havában tartott közgyűléséből másolatban közölte herczeg Esterházy Antallal a helytartótanács leiratát, egyúttal három tanár fizetésére 260 forintot kért tőle, ki e kérés teljesítését a leghatározottabban megtagadta. Ezután tizenegy évig vajudott a normális iskola ügyével a gimnázium létkérdése is, míg végre gyűjtések útján sikerült annyit összeszedniök, hogy *1802-ben újra megnyílhatott.* A nemeslelkű adakozók megérdemlik, hogy neveiket e helyen megörökítsük. Bedegovits 848 frttal, Szalai Veronika 40, Szetsődiné 200, Kollarits 50, Kégliné 500, Ivantsits 42, Kovács János 150, Stefanovics 32, Tomala 50, özvegy Füstfaragóné 400, Farkas Trési 8 és Kapronczai Éva 50 forinttal, összesen 2370 forinttal áldoztak a kaposvári nemzeti, vagyis normális iskolára. Az újra felállított *kaposvári normális iskola*, noha kimondottan nem is volt összekötve *tanítóképzővel*, Mária Teréziának egy 1779 febr. 12-én kibocsátott rendelete értelmében mégis képezhetett ki tanítókat, sőt érvényes képesítő-bizonyítványokat adhatott kiképzett segédtanítóinak. A kaposvári normális iskola iskolamesterei éltek is ezzel a jogukkal. Az 1822—1854. évek között, *Orbán* Gábor vezetésével, a tanítóképzés terén is kiváló volt a kaposvári iskola.

Az 1845-iki új szabályzat.

1844-ben a kormány gróf Apponyi korlátnokkal új népiskolai szabályzatot készíttetett, a mely a következő 1845-ik évben lépett életbe. Az 1845-iki szabályzatnak volt egy kétségtelenül jó hatása Somogyban, tudniillik a népiskolák gyorsabb menetű szaporítása. *A kaposvári elemi iskolát* viszont alsó elemi iskolává, azaz ú. n. *alelemivé fokozta le*, mert a városnak akkor valószínűleg nem volt módjában a felső osztályokat felállítani.

A mult század ötvenes éveiben Somogy vármegyének már csaknem minden helységében volt elemi iskola, sőt egyes helyeken kettő is. Kaposváron pl. a „nemzeti iskolán" kívül már 1841 óta fennállott az izr. el. iskola, Marczaliban [1] a rendes (egytanítós) falusi iskola mellett 1850 körül fennállott egy külön „német iskola" is. Az előbbibe a napszámosok és cselédek gyermekei, az utóbbiba pedig az iparosok, kereskedők és urak gyermekei jártak. A „német" iskolában egy-egy évre fogadott, német származású, de magyarul is tudó tanító tanított. Érdekes, hogy míg a marczali „magyar" iskolában akkor még mindig a hittan volt a főtantárgy és azt naponként tanította a pap, addig a „német" iskolában a hittanra csak egy-egy óra jutott hetenként.

1856-ban újra rendezte a kormány a tanítóképzés ügyét, osztályozta a tanítói okleveleket. Ettől az időtől kezdve főelemi, alelemi és altanítói oklevelet adtak ki. Kaposvárott már 1847-ben megvolt a három osztály, sőt 1851-ben még egy külön leányosztályt is állítottak fel, azonban *a kaposvári elemi iskola csak akkor kapta meg az „elemi főtanoda" czímet és jelleget*, a mikor az 1856. évben a negyedik fiúosztályt is felállította.

Somogy vármegye tanfelügyelői.

Báró Eötvös József vall.- és közoktatásügyi miniszter 1868 ápr. 12-én nevezte ki Somogy vármegye tanfelügyelőjéül a ma (1913) is élő *Kovács Sebestény Gyula* kir. tanácsost, a ki 1892-ben vonult nyugalomba. Az ő lelkiismeretes munkálkodása évtizedek mulasztásait pótolta és a vármegye mai kulturális fejlettségének nagy része az ő érdeme. Helyére *Kubányi Károly* lépett, a ki falusi tanítóságból emelkedett a tanfelügyelőségig. Nagy szaktudása és tevékenysége új lendületet adott a vármegye tanügyi fejlődésének, de sajnos, néhány meg nem érdemelt hírlapi támadás elkedvetlenítette s 1897-ben áthelyeztette magát. Még ugyanabban az esztendőben lépett Kubányi örökébe *Beksics Ignácz* kaposvári főgimnáziumi tanár, ki nagy tervekkel vette át a tanfelügyelői hivatalt; régi betegsége azonban

[1] Jüngling István marczali születésű tanító közlése.

már az első hónapokban súlyosra fordult s terveinek megvalósítását megakadályozta. 1899-ben bekövetkezett halála után *Gulyás Ferencz dr.* került Somogy vármegye tanfelügyelőségének élére, a ki tizenhárom évig vezette azt. 1912-ik évi áthelyezése után *Gönczi Ferencz,* a szintén tanítóból lett tanfelügyelő váltotta fel Gulyást. Gönczi, mint vérbeli szakember, nagy nyeresége a vármegyének, nemcsak a régóta összehalmozódott nehéz feladatok megoldása miatt, de azért is, mert azzal, hogy meg tudja látni az egyes iskolák igazi állapotát, megkétszerezi a munkaeredményt s a vármegye kulturális haladását.

A somogyi elemi iskolai tankötelesek száma 44.927. Az elemi iskolákba beiratkozott 44.167. Ezek közül az iskolaév végéig iskolába járt 41.484. Az iskolába járás alól fel volt mentve 452. Az elemi iskolai tankötelesek közül be sem iratkozott 760. Az iskolaév végén már nem járt iskolába 2991. Az elemi iskolai tanítók száma: állami 69, községi 43, róm. kath. 373, ref. 115, ág. ev. 32, egyesült prot. 1, izr. 25, társulati 1, magán 7, összesen 666. Ebből képesítés nélkül működik községi 1, róm. kath. 7, ref. 3, összesen 11. Az 1910—1911. tanév fontosabb statisztikai adatai.

Az elemi iskolák száma: állami 24, községi 29, róm. kath. 226, ref. 106, ág. ev. 26, egy. prot. 1, izr. 16, társulati 1, magán 7, összesen 436.

Az osztott iskolák száma 19, a részben osztott iskoláké 121, az osztatlan iskoláké 296, az általános ismétlőiskoláké 310, a gazdasági ismétlőiskoláké 94, az óvók és óvónőké 20, az óvóiskoláké 19, az állandó menedékházaké 10, a nyári menedékházaké 17.

A vármegye tanítóságának két önálló egyesülete van: a „Somogyvármegyei Általános Tanítóegyesület“ és a „Belsősomogyi református Tanítóegyesület“. Tanítóegyesületek 1913-ban.

A *Somogyvármegyei Általános Tanítóegyesületnek* hat járásköre van: a kaposvári, szigetvári, nagyatád—barcsi, csurgói, marczali—lengyeltóti és igal—tabi járáskörök. Az egyesület tagjainak száma 371, „Segély-alap“ vagyona megközelíti a 17 ezer koronát. Ennek kamataiból a segélyre szoruló özvegyek és nyugdíjasok évenként és fejenként átlag 20 koronát kapnak. Van az egyesületnek egy 600 koronás „Jubileumi alap“-ja is, melynek kamatait mindig egy csurgói negyedéves tanítónövendék kapja. Az egyesület legnagyobb alapja a Kaposváron építendő „Tanítók Háza“-alap czímen kezelt gyűjtés, a mely már meghaladja a 19 ezer koronát.

A *Belsősomogyi ref. Tanítóegyesület* „Segélypénztárá“-nak vagyona 56 ezer korona. Ennek kamataiból a segélyre szoruló özvegyek, árvák és nyugdíjasok évenként és fejenként 70 koronát kapnak.

A *Veszprém-egyházmegyei r. kath. Tanítóegyesületnek* hat tanítói köre van Somogyban, a ságvár—karádi, a csurgói, a marczali—segesdi, a csököly—görgetegi, az igal—kaposvári és a somogyvári. A tagok száma 346.

Van Veszprémben az egyházmegyei tanítóságnak egy 90 ezer koronás alapja: a „Gondviselés-alap“. Évi segélyképen a befolyó tagdíjakból kiosztanak kb. 4000 koronát, a rászoruló özvegyek és nyugdíjasok között. Van ezenkívül egy 12 ezer koronás alap is, melyet a Veszprémben építendő „Tanítók Háza“ számára gyűjtenek.

Kaposvári állami elemi iskolák: Középponti iskola 13 tanerővel. — Petőfi-utczai iskola 6 tanerővel. — Sétatér-utczai és Cseri-iskola 10 tanerővel. — Fő-utczai, Kossuth-téri és Internátusi iskola 8 tanerővel. Áll. elemi iskolák 1913-ban.

Vidéki állami elemi iskolák a következők: Bagolasáncz, Bárdudvarnok, Csurgó, Drávapálfalva, Gyékényes, Inke, Kaposszerdahely, Kelevíz, Kiskeresztúr, Kőkúttapazd, Kuntelep, Nagyatád, Szentborbás, Szentimre, Szigetvár, Szőlőskislak, Toponár, Vadas.

Községi és hitfelekezeti elemi iskolák: Ádánd rk., Almamellék közs., Almáskeresztúr—Elekmajor, Alsok ref., Alsósegesd ref., Andocs rk., Attala rk., Babócsa rk., izr., Balatonberény rk., Balatonboglár közs., izr., Balatoncsehi rk., Balatonendréd rk., ref., Balatonkeresztúr rk., Balatonlelle közs., Balatonszentgyörgy rk., Balatonújlak rk., Bálványos rk., ref., Barcs közs., ág. ev., izr., Basal ref., Baté rk., Bélavár rk., Beleg ref., Belezna rk., Béndek-puszta rk., Berzencze rk., zárdai, Berzencze-Perdőcz-puszta rk., Bessenyő közs., Bize rk., Bodrog rk., Bodvicza közs., Böhönye rk., ref., Boldogasszonyfa rk., Bolhás rk., ref., Bolhás-Szentlászló-puszta rk., Bolhó közs., Bonnya rk., ág. ev., Boronka rk., Bőszénfa rk., Bürüs ref., Büssü rk., Buzsák rk., Csákány rk., Cserénfa rk., Csertő rk., ref., Csoma rk., Csombárd rk., Csököly rk., ref., Csömend rk., Csurgó rk., ref., izr., Csurgónagymarton ref., Darány ref., Drávafok ref., Drávagárdony közs., Drávakeresztúr rk., Drávaszentes rk., Drávatamási közs., Ecseny ág. ev., Elekmajor urad., Endrőcz közs., Erdőcsokonya rk., ref., Edde ref., Faluhidvég-Pál-puszta rk., Faluszemes rk., Felsősegesd rk., Felsőmocsolád közs., ref, Felsőszentmárton rk., Feri-major közs., Fiad rk., Fonó rk., Fonyód rk., Főnyed rk., Gadács ág. ev., Gadány rk., Gálosfa rk., Gamás rk., Gamás-Vitya-puszta, Geszti rk., Gige ref., Gige-Cseberki-puszta rk., Gölle rk., Gölle-Hetény-puszta rk., Gölle-Inám-puszta rk., Görgeteg rk., ref., Gyékényes rk., ág. ev., Gyöngyösmellék közs., Gyugy rk., Hajmás rk., Hács rk., ág. ev., Háromfa rk., Hedrehely ref., Hencse ref., Henész közs., Heresznye rk., Hetes rk., ref., Homokszentgyörgy rk., ref., Horvátkút rk., Hobol ref., urad., Hollád rk., Igal rk., Iharos rk., ág. ev., Iharosberény rk., ág. ev., Iharosberény-Józsefmajor rk., Inke ref., Inkeyantalfa-Fazekasdencs rk., Istvándi ref., Jákó ref., Juta rk., Jut ref., Kadarkút rk., ref., Kálmáncsa ref., rk., Kálmáncsa-Lajosháza-puszta rk., Kapoly rk., ref., Kaposfüred rk., Kaposhomok rk., Kaposkeresztúr rk., Kaposmérő rk., ref., Kapospula rk., Kaposszentbenedek rk., ref., Kaposszentjakab rk., Kaposvár zárdai, izr., árvaházi, Kára rk., Karád rk., Kastélyosdombó rk., Községi és hitfelekezeti elemi iskolák 1913-ban.

Kazsok ref., Kercseliget rk., Kereki rk., ref., Kéthely rk., zárdai, izr., Kiliti rk., ref., Kisasszond ref., Kisbajom ref., Kisbárapáti rk., Kisberény rk., Kisberki rk., Kisdobsza ref., Kisgyalán rk., Kiskorpád rk., ref., Kistamási ref., Kivadár rk., Komlósd ref., Kónyi ref., Koppánymegyer rk., ref., Kőröshegy rk., ref., Kötcse rk., ref., ág. ev., Kutas rk., ref., Kürtös-puszta közs., Lábod rk., ref., Lakócsa közs., Látrány rk., ref., Lengyeltóti rk., zárdai, izr., Lengyeltóti-Pusztaberény rk., Lengyeltóti-Pusztaszentgyörgy rk., Libiczkozma rk., Libiczkozma-Kopár-puszta rk., Liszó rk., ág. ev., Magyaratád rk., ág. ev., Magyaregres ref., Magyarlad ref., Magyarlukafa rk., Magyarújfalu ref., Marczali rk., izr., Marczali Gyóta-puszta rk., Markócz ref., Merenye közs., Mernye rk., Mernye-Szentmiklós-puszta rk., Mesztegnyő rk., zárdai, Mezőcsokonya ref., Mezőcsokonya Nyirespuszta rk., Miháld rk., Mike rk., Miklósi rk., Molvány ref., Mozsgó közs, Mosdós rk., zárdai, Nágocs rk., ref., Nagyatád izr., Nagybajom rk., ref., izr, Nagybajom-Felsőkak-puszta rk., Nagybábony ref., ág. ev., Nagyberény rk., zárdai, ref., Nagyberki rk, Nagycsepely rk., ref., Nagydobsza ref., Nagygomba rk., Nagykorpád ref., Nagyszakácsi rk., ref., Nemesdéd rk., ref., magán, Nemeske ref., Nemeskisfalud ref., Nemespátró ág. ev., Nemesvid rk., Németegres rk., Németlad rk., Németújfalu közs., Nikla rk., ág. ev., Nyim rk., Orczi ref., Orda rk., Osztopán rk., izr., Öreglak rk., Őrtilos rk., Öszöd rk., ref., Ötvös rk., Pamuk rk., Pat ág. ev., Pata ref., Patalom rk., Patosfa rk., Patcza ref., Pettend ref., Péterhida rk., Pogányszentpéter ág. ev, Polány rk., ág. ev., Porrog ág. ev., Porrogszentkirály ág. ev., Potony rk., Pusztakovácsi rk., izr., Pusztaszemes rk., Ráksi rk., Rinyabesenyő közs., Rinyahosszúfalu ref., Rinyakovácsi ref., Rinyaszentkirály rk., ref., Rinyaújlak ref., Rinyaújnép ref., Ságvár rk., ref., Sand rk., ág. ev., Sántos rk., Sávoly rk., Simonfa rk., Som ref., Somodor rk., Somogyacsa rk., Somogyacsa-Gerézd-puszta rk., Somogyapáti rk., Somogyaracs rk., Somogyaszaló ref., Somogybükkösd rk., Somogycsicsó rk., Somogydöröcske ág. ev., Somogyfajsz rk., Somogyfajsz urad. rk., Somogyhatvan ref., Somogyhárságy rk., Somogykisharságy rk., Somogyhárságy-Ritics-puszta rk., Somogyjád ref., Somogyjád-Galambos-puszta urad. rk., Somogysámson rk., Somogysárd rk., Somogysárd-Sörnye-puszta rk., Somogysimonyi rk., Somogyszil rk., ág. ev., izr., Somogyszentmiklós rk., Somogyszob rk., ref., Somogytarnócza közs., Somogytarnócza-Aranyos-puszta urad., Somogytúr rk., ref., Somogyudvarhely rk., ref., Somogyvámos rk., ág. ev., Somogyvár rk., Somogyvisonta rk., Somogyviszló ref., Surd rk., ág. ev., Szabadi rk., ág. ev., Szabás rk., ref., Szárszó rk., ref., Szenyér rk., Szenta rk., ref., Szentbalázs rk., Szentgáloskér rk., Szentgáloskér-Lapa-puszta rk., Szentlászló rk., Szilvásszentmárton ref., Szigetvár izr., Szólád rk., ref., Szomajom rk., ref., Szorosad rk., Szőcsény magán, Szőkedencs rk., ág. ev., Szőlősgyörök közs., Szőrény ref., Sztára rk., Sztára-Erzsébet-puszta urad., Szulimán közs., Szulok rk., Tab rk., ág. ev., izr., Tapsony rk., Tarany rk., Táska rk., Taszár rk., Teklafalu rk., Teleki rk., ref., Tikos rk., Toponár-Répás-puszta rk., Torvaj rk., ág. ev., Tótkeresztúr rk., Tótszentgyörgy ref., Tótszentpál rk., Tótújfalu rk., Töröcske rk., Törökkoppány rk., Újvárfalva közs., Varászló rk., Varjaskér rk., Várda közs., Városhidvég rk., ref., Vásárosbécz rk., ref., Vése ág. ev., Visnye ág. ev., Visz közs., Vizvár rk., Vizvár-Zsitva-puszta rk., Vörs rk., Zádor ref., Zákány rk., Zala rk., Zamárdi rk., Zics rk., Zimány rk., Zseliczkisfalud rk., ref., Zseliczkisfalud-Márczadó-puszta rk, Zseliszkislak rk., Zseliczszentpál rk.

A kaposv. el. iskolák történetéből.

Az első népiskolát Kaposváron a plebánia szervezése után két évre, azaz 1717-ben nyitották meg s az a mostani Kossuth-téri elemi iskola helyén állott. Néhai *Csukly* Károly el. isk. igazgató történeti „Visszapillantás"-aiban a városi levéltárra hivatkozik, mely szerint 1745-ben *Pozsgay* Pál volt az iskolamester. Nem lehetetlen, hogy Pozsgay volt az első kaposvári tanító. Ugyanott van felemlítve az is, hogy a XVIII. század vége felé *Sipos* nevű iskolamester működött itt. A XIX. század elejéről tehát a második „nemzeti iskola" idejéből *Császár*, *Ortoics, Hefling*, *Nagy* György és *Zsohár* nevű iskolamestereket említi fel Csukly Károly. Ezek közül Zsohár, vagy helyesebben *Sohár* Ferencz, 1812 szept. 3-án a gimnázium ügyeinek rendezése érdekében tartott gyűlés résztvevői között szerepel s vele együtt *Gruzling* János és *Ambrus* Imre normális iskolai tanár is. Ambrus Imre tanította akkor az ú. n. „norma-osztály"-t (III. oszt.) a mely az elemi iskolától ugyanakkor elválasztott gimnáziumnak egyszersmind első grammatikai osztálya is volt. Ettől az időponttól Ambrus a gimnáziumi tanárok közé számítható s a kaposvári főgimnáziumnak ő a legrégebbi tanára. 1800-ban került az elemi iskolához s 1824-ben halt meg. Gruzling János kitünő zenész volt; 18 éves korában már Pécsen hangversenyezett. Kaposváron 50 évig működött. Érdemeinek elismeréséül 1856-ban a királytól érdemkeresztet, a kormánytól elismerő oklevelet kapott.

Gruzlinggal hosszú ideig (1822—1854) együtt működött *Orbán* Gábor, a ki egyszersmind a kántori hivatalt is viselte. Vezetése alatt emelkedett nagy hírnévre a kaposvári normális iskola, honnét a kikerült segédtanítókat távolabbi vidékeken is szívesen választották meg rendes tanítókul. 1887-ben került Kaposvárra *Czompó* György. 1851-ben választották meg *Nyúl* Gábort, az első elkülönített leányosztály vezetésére. Voltak ugyan már előbb is ú. n. „magán" elemi iskolák a leányok részére, de ezek nem voltak rendszeresek. 1869 jún. 6-án a város nagybizottmánya a r. kath. jellegű elemi főtanodát *községi iskolának* nyilvánította s a kántorságot a tanítói hivataltól elválasztotta. 1871-ben a bérelt helyiségben felállított III. leányosztály vezetésére választották meg *Rullyné Horváth* Ilkát, az első kaposvári tanítónőt. 1886-ban nyílt meg a Petőfi-utezai iskola két tanerővel, 1892-ben a

fő-utczai iskola szintén két tanerővel, 1897-ben a Szigetvár-külvárosi iskola négy és az internátusi iskola két, 1902-ben a Baross-utczai iskola négy tanerővel. (Megszünt 1904-ben.) A kaposvári községi elemi iskolákat 1898-ban *államosították* s 1906-ban osztották négy igazgatói körzetre.

Az állami elemi iskola *legérdekesebb statisztikai adatai* a következők:

Az 1872—73. iskolai évben 7 tanító tanított 561 tanulót, az 1882—83-ban 8 tanító 538-at, 1892—93-ban 13 tanító 818-at, 1902—03-ban 29 tanító 1710-et és 1912—13-ban 37 tanító 2282 tanulót.

A kaposvári áll. el. iskola ma is kiváló helyet foglal el a vármegyei iskolák között. A testület több tagja foglalkozik tanügyi, zene- és szépirodalommal. Társadalmi téren is nagy tevékenységet fejtenek ki. Résztvesznek a város csaknem minden egyesületének alapításában, vezetésében s általában minden kulturális mozgalmában. Az ő kezdeményezésükre alakult meg 1901-ben a „Kaposvári szegény tanulókat felruházó egyesület"; legszebb alapítása azonban a testületnek a „Kaposvári Tanítói Segítő-alap" melynek ma körülbelül 10.000 korona vagyona van, özvegyeket, árvákat és nyugdíjasokat segélyez s egy-egy segélyrész 80 koronától 200-ig terjed. És ezek mellett az egyesület még tetemes összegeket juttat más jótékony czélokra is.

Kaposváron az *izraelita elemi iskolát* 1841-ben nyitották meg; ma öt tanító tanít benne, négy osztályban. Egyik legrégebbi, talán éppen a legelső tanítója volt Frank Henrik, a ki 1850 körül működött itt.

1871-ben nyílt meg az *első óvóiskola*, *Tar* Csatár és neje vezetésével, 1873-ban a *Ranolder* János veszprémi püspöktől alapított *zárdaiskola*, a hol ma öt tanítónővér tanít hat osztályt; 1883-ban a *második óvóiskolát* és 1902-ben a *harmadikat* is felállították.

Források: Németh Béla: Szigetvár története. — *Békefi* Remig dr.: A népokt. tört. Magyarországon. — *Fraknói* Vilmos: A hazai és külf. iskolázás a XVI. században. — *Csányi*: Lapok Somogymegye multjából. — *Kiss* Á. dr.: A magy. népisk. tan. története. — *Fináczy* E. dr.: A magyarorsz. közoktatás története Mária Terézia korában. — *Bécsy-Prilisauer*: A kaposvári m. k. állami főgimnázium története. — A kaposvári közs. népiskola 1878—79. évi értesítője. — *Csorba* József: Somogy vármegye ismertetése. — Kaposvári pleb. irattár. — Elemi iskolai értesítők adatai. — Kaposvár mezőváros 1850—51. évi tanácsjegyzőkönyve.

II. KÖZÉPISKOLÁK.

1. *A csurgói ref. főgimnázium.*

A csurgói ref. főgimnázium több mint évszázados történetének kezdetét az 1792-iki esztendőtől kell számítanunk, a mikor Tolnai gróf *Festetics* György, a keszthelyi Georgikon alapítója, szellemrokonának, katonabajtársának, barátjának s jószágai kormányzójának, *Nagyváthy* Jánosnak, a befolyására megalapította a nagykiterjedésű és népességű Somogy vármegyében ez első és akkor egyetlen középiskolát. A belső somogyi ref. egyházmegye akkori gondnoka, Nádasdi *Sárközy* István ugyan arra törekedett, hogy ez az iskola ne Csurgón, Somogy vármegye szélén, hanem Nagybajomban, a vármegyének majdnem középpontján állítassék fel s e czélra elegendő telket is igért a saját birtokán, de a grófnak sokkal bőkezűbb ajánlata: a telken kívül palotaszerű épület, a tanárok fizetésére több ezer frt-nyi alapítványa arra bírta az egyházmegyét, hogy gróf Festetics ajánlatát fogadja el. Mielőtt azonban az épület elkészült s benne egy nagyobbszabású iskola (Lyceum) megkezdhette volna működését, az alapító egy úgynevezett grammatikai iskola felállítását határozta el, mely a Csurgóval szomszédos faluban, Alsokban, 1792 április 2-án kezdte meg a tanítást, s az I. osztályba 35 deklinista iratkozott be. Másfél év mulva a gimnáziumnak nevezett grammatikai iskola a gróf csurgói majorjába vándorolt, hol a máig is „Kaszárnyának" nevezett cselédlakásban helyezték el. Az állandó épület felépítésének mozgalmával egyidejűleg az alapító gróf a tanulók élelmezésére (alumnium) évenkénti 14 köböl búzát s az építési anyagokra 6000 frtot adományozott, a hívek pedig az építéssel járó munkák elvégzésére és önkéntes „alamizsna-adásra" szólíttattak fel, sőt az egész szuperintendenczia területén gyűjtést rendeltek el. Az alapító gróf, az egyházmegye kérésére, 1794 április 26-án kiadta alapítványlevelét. 1796-ban készült el az akkori időkhöz képest palotaszerű épület s ezzel megszünt az iskola vándorlása.

Gróf Festetics György iskola-alapítása.

Az állandó iskolaépület.

A következő évből való az iskola réz-pecsétnyomója, melynek lapján hegyoldalban csurgó forrás látszik s ennek egyik oldalát, az épülettel együtt, a nap süti, a másikat néhány fenyő díszíti. Körirata: Sigillum Gymn. Ev. Csurgóiensis-Consensu Regio roborati a. 1797.

Az iskola csaknem kizárólag gróf Festetics gondoskodására utalva, grammatikai jellegéből lyceummá erősödve, elkészíti törvényeit és tantervét; főleg Nagyváthy volt ezek szerzője, de 10 évi időszak kellett, míg érvénybe léptek, köztük a nevelés sikerét czélzó s máig érvényben levő utasítással, hogy *a tanárok a tanulókat szállásaikon felkeressék.* Külön szervezet készült a konviktus és internátus számára, hogy necsak a nemes gróf 5 alumnusa lakjék és étkezzék együtt az intézetben, hanem több református ifjú is hasonló ellátásban részesüljön.

Az iskola alapítói.

Festetics gróffal vetélkedtek az alapítványozásban a XIX. század elején a *Sárközyek*, István és János, *Nagyváthy* János, *Vitéz* János, *Nyárádi* János, gr. *Buttler* János, a báró *Inkey* család, később *Csépán* Antal, *Belovári* Ferencz, *Sarkadi* Károly, *Vincze* Sándorné, gr. *Somssich* Imre, a *Csorba* család, *Körmendy* Sándor, *Somssich* Pál, herczeg *Festetich* Tassiló, *Freystädtler* Vilmos, *Csurgó nagyközség* s végül a legnagyobb közöttük, 60.000 K alapítványával, az intézet egykori növendéke: *Soltra* Alajos.

Csokonai tanárkodása.

Az intézet belső szervezete az 1799. évtől kezdődőleg nagy változáson ment át. Kezdetben egy rektor professzor tanított, később 2 professzor 2—3 preczeptor segítségével, az utóbbiakat az intézet kiválóbb növendékeiből, a professzorokat pedig a felszentelt jelesebb lelkészekből választották. Az 1799. év tavaszán hívták meg az intézet tanárául *Csokonai Vitéz Mihályt*, a költőt. Csokonait nemcsak költői tehetsége, hanem klasszikai s filozófiai műveltsége is támogatták a tanári állás elnyerésében, a melyet 1799 május végétől 1800 febr. 21-ig töltött be.

Császári Lósy Pál dr.

Ekkor érkezett meg a külföldi egyetemeken iskolázott Császári *Lósy* Pál dr., az ötvöskónyi lelkész fia, a ki a kecskeméti, majd debreczeni főiskolák látogatása után gróf Wartensleben Károly fiait a németországi akadémiákra kísérte el, majd egymagában is 4 évet töltött a jénai egyetemen, hol 1799-ben a filozófia doktorává avatták. Minthogy Festetics külföldi tanulásában bőkezűen támogatta Lósyt, az megigérte jótevőjének, hogy tudományát a csurgói intézetnek, Festetics iskolájának szenteli. 1800 márcz. 19-én, József palatinus nevenapján volt a beiktatás felemelő ünnepsége, melyen az iskola inspektorának, Csépán János alsoki lelkésznek üdvözlő szavai után Lósy Pál „Ciceró ékesszólásával" tartotta meg rektor professzori székfoglalóját. Korszakalkotó működését elődjének, Jakab József rektornak, távoztával azzal kezdte meg, hogy „Methodus docendit" dolgozott ki a 8 liczeumi osztály számára. Így megszervezve, a csurgói liczeum a legszebb auspicziumok között folytatta működését, mígnem *Márton* Gábor „subrektorrá" választásával konkoly került a tiszta búza közé. Az intézet e rossz szelleme feldúlta Lósy nyugalmát, a ki háromévi tanárkodás után megvált az intézettől s Kecskemétre távozott tanárnak. Utóda a tudós *Vághó* Pál lett s midőn néhány év mulva Vághó is távozott, megszünt a theológia tanítása. A 8 évfolyam megmaradt ugyan továbbra is, de csak 6 osztálynak számíttatott.

A latin oktatási nyelv.

A XIX. század huszas éveitől fogva gimnáziumi oktatásunk nyelve országosan a latin lett s nemzeti nyelvünk annyira háttérbe szorult, hogy már maga a Helytartótanács sürgette a magyar nyelv intenzivebb tanítását. Így volt ez a csurgói gimnáziumnál is, a hol szintén az az elv uralkodott, hogy mivel a tanulók úgyis jól beszélnek magyarul, nem szükséges a nemzeti nyelvet és irodalmat külön is tanítani. E mellett a reáliák is csekély mértékben szerepelnek s ezért Csurgón is a tanterv új módosításon megy át, az iskolai törvényekkel együtt. 1844-ben eltörölték a bentlakást, de, mert a 3000 főnyi lakosú városkában a tanulók megfelelő szállásokat nem kaphattak, az internátust 1845-ben ismét visszaállították. A következő évben a csurgói gimnázium felsőbb osztályú tanulói (Retorok, Poeták) a tanári kar engedélyével megalakították az ifjúsági önképzőkört (képzőtársulatot), melyet az akkor még csurgói diák, *Baksay* Sándor kezdeményezett.

Gróf Festetics halála után.

Az intézet anyagi és szellemi gondozása, nagy alapítójának, gróf Festetics Györgynek 1820-ban bekövetkezett halála után, teljesen a fenntartó egyházmegyére hárult. Az anyagi támogatást az egyházakra kirótt újabb teherből s a vármegye liberális közönségének önkéntes adományaiból látták el, kik között világiak és egyháziak, felekezeti különbség nélkül, hozzák meg áldozataikat a népszerű csurgói gimnáziumért. Az 1837—38. isk. évben megszünvén a preczeptori rendszer, az eddigi

2 rendes tanár mellé harmadikat is választottak, de mert a tanárok fizetése így is csekély volt, a képesített lelkész-tanárok szívesen cserélték fel tanári állásukat a jobb javadalmazású lelkészivel, mert a 8 évi tanfolyam tanítása terhes szolgálat is volt.

Önvédelmi harczunk küzdelmes ideje, az 1848—49-es nagy idők viharai nem zavarták meg a csurgói gimnázium működését és bár átvonult a kis városon Zeisberg ezredes, a drávaparti Kotoriról pedig behallatszott a gimnázium tantermeibe a győztes Perczel Mór ágyúinak dörgése, a tanítás mégis tovább folyt.

A szabadságharcz elteltével új, de szomorú korszak következett a csurgói *liczeum*, majd *„oskola“* s *gimnázium* néven szerepelt intézetre. A közoktatási cs. kir. minisztériumnak 1851-ben kiadott *„Entwurf“*-ja kivetkőztette az intézetet a 6 osztályos gimnáziumi jellegéből, 4 osztályúvá fokozta le, megvonta tőle a „gimnázium“ nevezetét is; sőt nyilvánossági jogától is megfosztotta, a minek következtében a tanulók száma, két év mulva, 33-ra apadt. A gimnázium kormányzótestülete, élén *Sarkadi* Károly alsoki lelkész-tanárral, egyházmegyei inspektorral, szívós küzdelmet folytatott a csurgói gimnázium nyilvánossági jellegéért, ámde hiában jelentkezett 3 tanulójával Sopronban érettségi vizsgálatra is. elutasították őket. A nyilvánossági jog megvonása.

A törhetetlen Sarkadi nem nyugodott. 1853—54-ben 5, majd 1855—56-ban 6 osztályúvá fejlesztették a gimnáziumot, előbb 4, majd 5—6 tanárral. Az 1850-es évek végén, a kormány a tanárok képesítését igazoló oklevelek bemutatását is követelvén, a 6 tanárt lelkészi képesítéssel igazolták. Az akadékoskodó kormánynyal szemben ekkor azt kérte az egyházmegye, hogy gimnáziuma, magánjellege mellett, legalább tanítókat „képesíthessen“ a két felső osztály tanulóiból. A Helytartótanács ezt sem engedte meg, hanem utasította az egyházmegyét, hogy 4 osztályú algimnáziumot állítson be, 6 alkalmas, kellőképen díjazott tanárral és egy előkészítő osztálylyal, így reménye lehet, hogy nyilvános algimnázium marad. A tanári kar, csekély 300 frt díjazása ellenére is, mind több és több feladatot vállal; tanítja a testgyakorlást, rajzot, behozza a nyilvános osztályozási naplót, hetenként kétszer, szerdán és szombaton délelőtt, tanácskozást tart, növeli a könyvtárt s annak felszaporodott anyagát lajstromoztatja, átalakítja az „Entwurf“ szellemében tantervét. Az alapító gróf hasonló nevű unokája s egyesek adományaiból az intézet vagyona tetemes összeggel gyarapodott, a 6 rendes tanár mellé egy segédtanárt alkalmaztak, csakhogy a 6 osztályú gimnázium a kor színvonalán megtartható legyen.

Midőn a protestáns egyházak, 1860-ban, a pátens nyomása alól felszabadultak, új konventi tanterv készült. 1863—64-ben az alapító gróf arczképleleplezési ünnepét több ezernyi közönség jelenlétében ünnepelték meg s bemutatták az újjászervezett, szabaddá lett *„nagy-gymnasiumot“*. A nehéz idők komor ege kiderült, kedvezőbb idők következtek, a melynek a megalapozásánál maradandó érdemeket szerzett Sarkadi Károly, az intézetnek pénztárosa, gyakran egyedüli tanára, 1841-től 1875-ig inspektora, a ki, mikor átvette a gimnázium pénztárát, az intézet vagyona 8000 pengő forint és 2 tanárlakás volt, mikor pedig átadta, 40.192 frt tőke, 72 hold szántó és rét, 5 tanári lakóház; az évi bevétel — a köztartásét ide nem számítva — 7000 frt, tehát majdnem annyi, mint előbb az egész tőkeállomány. A nagy-gimnázium.

Az így megerősödött nagy-gimnázium továbbfejlesztése, teljes 8 osztályú főgimnáziummá tétele az 1880-as évekre esik. Az eszme a tanári karból jutott az egyházmegye közönségéhez. *Héjas* Pál tanár a „Csurgó“ cz. lapban fejtegeti az ügyet, melynek az egyházmegye akkori esperese, *Körmendy* Sándor volt legelső megértője s mindvégig hűséges apostola. A megindított gyűjtés több ezer frtot eredményezett, majd *Trefort* Ágoston miniszter meglátogatva az intézetet, megígérte a kormány támogatását. Az egyesektől adományozott 26 ezer frtban volt az alig száz évvel előbb, szegény bevándorolt idegenajkú iparosokból alakult Csurgó városának 5000 frtnyi alapítványa s a kis város egyes lakosainak 4000 frtja. Újabb átalakulások.

1882—83-ban megnyílik a VII. osztály s a tanulók száma 129-ről 174-re, a következő évben 212-re szaporodott, az intézet tevékeny igazgatója pedig ifjúsági tanulmányi kirándulást rendezett Fiume s az adelsbergi cseppkőbarlang megtekintésére s ezzel *Vida* Károly dr. bevezeti a magyar középiskolák hasznos tanulmányi kirándulásait. A VIII. osztály megnyitása az 1883—84. iskolai évben történt s az év befejeztével megtartották az első érettségi vizsgálatot, 14 tanulóval. A következő évben, a régi ifjúsági képzőtársulat felelevenítéseképen, megalakul a „Csokonai-kör“, a tanári könyvtárból kiválasztott művekből ifjúsági könyvtár keletkezik, majd megalakul az intézetnek egy jótékony szerve, az „Ifjúsági segítő-egyesület“, mely a tanulókat ingyen, vagy csekély használati díjért tankönyvekkel.

ruhával, gyógyszerrel és pénzsegélylyel támogatja, a melynek a tőkéje gyarapítására, a már előbb is több alapítványnyal szerepelt, gróf Festetics Tassiló újabb 300 frtot, a város lakosai pedig kisebb összegeket áldoztak.

Az államsegély. A főgimnázium azonban, tetemes vagyona mellett is, még mindig anyagi küzdelmeket él át. Az egykor palotaszerű épület a haladó kor viszonyaihoz képest szűknek, felszerelése elégtelennek látszott, tanárainak 7—8—900 frt fizetése alig biztosíthatta azok megélhetését, mind jobban jelentkezett a tanári létszám emelésének szüksége s a nyugdíjról való gondoskodás kérdése. A belső somogyi ref. egyházmegye közvéleménye lassanként elfogadta az államsegély eszméjét s egyik küldöttség a másik után kereste fel Trefort, gróf Csáky s Wlassics minisztereket, az államsegély elnyeréseért. Az 1887—88. évben megérkezett ideiglenes államsegélyként 4000 frt, melyből 1000 frttal egy német-magyar nyelvű tanszéket szerveztek, a többit a tanári fizetések emelésére és a felszerelésekre fordították, de megalakult egyúttal a tanári nyugdíj- és gyámintézet is. Ugyanez évben tartották meg a Csokonai-ünnepélyt is, a mikor a költő olajfestésű arczképét is leleplezték.

A fejlődés útján. A további évek küzdelme az ideiglenes államsegély növelésére s egy új, korszerű, modern gimnáziumi épület emelésére irányult. Végre 1892-ben az egyházmegye megkötötte az állammal az első szerződést, 8600 frt segélylyel és 4 tanár kormánykinevezési jogának átengedésével. A tanári fizetés 1100 frtban, 200 frt lakáspénzben s négyszer 50 frt ötödéves pótlékban állapíttatott meg. Tanári nyugdíjról azonban még szó sincsen, hacsak az 1882-ben keletkezett nyugdíj- és gyámintézetet ilyennek nem tekintjük, mely csekély anyagi erejével legkedvezőbb esetben 300 frt nyugdíjra nyujtott kilátást. A tanárok gyakori változásának az intézetre kedvezőtlen hatása, rövid 10 év alatt, arra bírták végre az egyházmegyét, hogy az államsegély felemelését, illetőleg az 1892-ben kötött szerződés revideálását kérje. Ennek következményeképen jött létre 1897-ben az új szerződésben biztosított 15.700 frt államsegély, most már 5 tanár állami kinevezési jogával. A tanári állás anyagi ellátásán kívül, az intézet szertárainak felszerelése is szépen haladt előre. Míg a 80-as évek elején a közkönyvtáron kívül alig volt valami, a 90-es években szépen gyarapodtak az intézet régiség- és szertárai is, majd a *Földváry*-, pápai főiskola-, *Erőss*-, *Kacsóh*-, *Csorba*-féle adományokkal a nagy könyvtár is, úgy hogy ezek az épületben már el sem fértek. Az építkezésre is államsegélyt kértek és a közokt. kormány 50 ezer frtot részletekben folyósított e czélra. 1898-ban, összesen 92 ezer frttal, megépült a fenntartó egyházmegye 10 holdas, ma már virágzó parkká változott telkén az emeletes, hatalmas főgimnáziumi épület és 1899 szeptember 18-án avatták fel.

Az internátus. A főgimnáziumi új épület felavatása után, a régi épületet átalakították internátussá, melyben 54 tanuló kap évi 126 K-ért szállást, fűtést, világítást és takarítást. A kultuszkormány az internátus céljaira 1911-ben 200.000 K amortizácziónális kölcsönt engedélyezett, melyet azonban a súlyos pénzviszonyok miatt mindeddig nem folyósítottak. A régi gimnáziumi épület udvarán levő helyiségeiben, havi 18 K 50 fillérért, 160—180 tanulót lát el egészséges ebéddel és vacsorával ez a nemes intézmény.

A kormányzótestület. *Vida* Károly dr. igazgató 30 évet meghaladó idő óta áll az intézet élén s az ő több évtizedes tevékenysége emelte a csurgói ref. főgimnáziumot modern középiskolává. A főgimnázium és internátus fenntartó testülete a b.-somogyi ref. egyházmegye.

Mai állapot. A csurgói ref. főgimnázium jelenleg 33.400 K államsegélyt kap; tanulóinak száma 345, kik a nyolcz osztályban következőkép oszlanak meg: I. 59, II. 62, III. 51, IV. 48, V. 35, VI. 31, VII. 23, VIII. 36. Ezek közül somogymegyei 239, horvát-szlavonországi 29. — Bentlakó 54.

A gimnáziumi igazgató-tanács elnöke *Peti* Lőrincz bürüsi lelkész, igazgatója *Vida* Károly dr., tanárai: Angyal Guidó, Bodola László, Fazekas Sándor, Héjjas Imre dr., Horváth József dr., Horváth Kálmán, Kalocsay Endre, Kónya Gyula, Maller Dezső, Matolcsy István, Patkós Bálint, Rácz Dezső, Szántó János.[1]

Az intézet könyvtára 10.768 kötetet tartalmaz 26.158 K értékben. — Az intézettel 13-féle kisebb-nagyobb alapítvány kapcsolatos. — Az évi segélyek, ösztöndíjak, jutalmak és pályatételek főösszege az 1912—13. iskolai évben 12.989 K-t tett ki. Ez adatok fényesen igazolják, hogy a csurgói főgimnázium mai állapota s a nagy multhoz méltó és nagyarányú fejlődése biztos alapja a jövőnek.

Források: *Csire* István: Csurgó multjából. — *Héjjas* Pál: A csurgói evang. ref. főgimnázium rövid története.— U. a. Császári Lósy Pál dr. élet- és jellemrajza. — A főgimnázium értesítői.

2. *A kaposvári állami főgimnázium.*

Hosszas, nehéz küzdelem előzte meg a kaposvári gimnázium megalapítását, mely visszanyúlik a XVIII. század kilenczvenes évéig. Herczeg Esterházy Miklós, a vármegye s a város közönségének lelkes támogatásával, *Vály* János, a herczeg Esterházy-uradalom kiváló fiskálisának vezérkedésével csak 1812-ben jutott tető alá ez a szívós kitartással mozgatott nagy ügy. Megalapítása.

1812 október 17-én, *Paintner* Mihály főigazgató támogatásával, megérkezett a rég várt „privilégium" is, vagyis a nyilvánossági jog a négyosztályú gimnázium részére. *Csapody* Gábor alispán az 1812 november 5-én tartott megyegyűlésen felolvasta a rendek előtt a nyert privilégiumot, mely nagy lelkesedést keltett.

Vály a gimnázium ügyeinek vezetésében teljes hatalmat nyer; fárasztó munkájában nagy segítségére van *Szabó* Ferencz, ki az intézetnek elébb tanára, majd *Varga* főorvosnak az igazgatói állásról való lemondása után, 1816 május 8-tól, igazgatója lesz. 1817-ben megjött az engedély az V. és VI. osztály, vagyis a humaniorák megnyitására is; de már 1818-ban mély gyász borult az intézetre, mert *Vály* János meghalt. Végrendeletében húszezer forintnyi vagyont hagyott az iskolára s könyvtárát is az intézetnek hagyta. Munkássága és anyagi áldozatai tekintetében az első hely illeti meg az intézet alapítói között. A magára maradt Szabó Ferencznek óriási nehézségekkel kellett megküzdenie. Az intézet anyagi bajai, — mert a *Vály*-féle hagyatékot nem kapták meg azonnal, — és a tanárhiány sok küzdelmes napot szereztek neki. Nem csüggedt el. Sürgetésére a vármegye új gyűjtést indít meg, mert a helytartótanács elegendő pénz híján mármár a humaniorákat is be akarta záratni. Az 1819. esztendő végével a *Vály*-féle hagyatékkal együtt közel százezer forintra emelkedtek az így gyűjtött alapok. A nagy munkás *Szabó* Ferencz 1827-ben halt meg. Utóda *Horváth* Elek lett, a kit, kiváló irodalmi munkásságáért, a Magyar Tudós Társaság is levelező tagjává választott. Halála után, 1835-től 1850-ig, *Fatér* Mihály lett az igazgató, ki tanár- és igazgatóként összesen 42 évet töltött el az intézetnél. Vály János és Szabó Ferencz.

Az 1848—49-iki szabadságharcz szomorú vége az intézet életében is mélyreható változásokat idézett elő. A magyar pénzjegyek (Kossuth-bankók) értéküket vesztvén, a gimnáziumi alapok is nagy veszteséget szenvedtek, úgy hogy az intézet kénytelen volt négyosztályos kis-gimnáziummá átalakulni, „Kaposvári altanoda" czímen.

Az alapítók, illetőleg utódaik az intézet ügyeinek vezetését 1850-ben egy állandó választmányra, az úgynevezett gimnáziumi választmányra bízták, melynek első tagjai lettek: herczeg *Esterházy* Pál, Veszprémi *Káptalan*, *Festetics* Dénes, *Somssich* Miklós, *Tallián* János, *Csapody* Pál, *Czindery* László, *Kacskovics* Mihály, *Jankovics* László, *Inkey* József, *Bodonyi* Rókus, *Kund* Vincze, *Hochreiter* Ambrus, *Tevely* Elek (a tömeg ügyésze), a *tanári kar, Kaposvár* városa, *Paiss* Boldizsár, gróf *Zichy* János, *Tallián* Lázár. Tömeggondnok: *Bogyay* Péter, pénztáros: *Bátsmegyey* János. Az első állandó választmány.

Bár a választmány e nehéz időkben is szívén hordozta az intézet sorsát, az intézettől még 1850-ben megvonták a nyilvánossági jogot. A tanári kar, élén *Korponay* Ferencz igazgatóval, és a választmány kitartó küzdelme 1851-ben ugyan visszaszerzi a nyilvánossági jogot, azonban ismét megújulnak az egykori anyagi bajok, melyeket tetézett az önkényuralomnak az a törekvése, hogy a gimnáziumi alapokat állami kezelésbe vegye; ámde *Bogyay* Péter gondnok állhatatosan megtagadta a gimnázium vagyonáról szóló felvilágosításokat, sőt 1855 márcz. 8-án tartott ülésén a választmány is erélyesen tiltakozott e fosztogató törekvések ellen, hangoztatva az alapítványok *magánjellegét*. A bajokhoz járult még, hogy az intézeti épület is roskadozó állapotban volt. Az elnyomatás évei.

E válságos napokban, miként egykor Vály János, úgy most is támadt az intézet megmentésére egy gondviselésszerű férfiú, „Somogy vármegyének nagy fia, a ragyogó ékesszólás és az erélyes cselekvés mestere", *Somssich* Pál. Midőn 1858-ban a cs. kir. megyei hatóság átvette a gimnázium vagyonát, a választmány Somssich Pállal az élén kimondta, hogy „soha bele nem egyeznek abba, miszerint az őseik és saját maguk áldozatkészségéből keletkezett intézet gondviselésük alól elvonassék, vagy más bárki által kezeltessék, vagy az alapítók szándéka ellenére átváltoztassék". 1861-ben, vissza is kapják az alapokat, melyek Somssich Pál utánjárása, rendületlen kitartása és gyűjtése útján, a vármegye főurainak és kath. papjainak jelentős támogatásával, tetemesen megnagyobbodtak. Új épületet Somssich Pál. Az államosítás.

emelnek, mely 1864 okt. 3-án nyílik meg *Németh* Ignácz igazgatósága idejében. 1867-ben, az alkotmányos élet visszaállításával, szebb napok virradtak az intézetre; ugyanis 1867-ben báró *Eötvös* József miniszter leiratilag kijelentette, hogy a kaposvári kath. algimnáziumot „hatosztályúvá" óhajtja kiegészíteni, sőt állami segélyt is utalt ki. A régi küzdelmes idők nyomasztó emlékei a választmányban azt a meggyőződést érlelték meg, hogy a politikai tekintetben tisztultabb viszonyokat és a kedvező helyzetet felhasználva, az intézet *államosítását* kérje. Somssich Pál közbenjárására báró Eötvös miniszter kijelenti leiratában, hogy „hajlandó a kaposvári gimnázium egész szervezését és fenntartását, az alapok jövedelmeinek (6600 frtnak) átvétele mellett, az országos alapok költségére átvállalni, ha a pártfogóság az iskolaépületet kibővíti és ha a kormány a fenntartáshoz okvetlenül szükséges rendes tandíjat is épp úgy szedheti, mint a többi tanintézetben". A gimnáziumi választmány Somogy vármegye bizottmányi nagygyűlésének megbízásából elkészítette a kormánynyal kötendő szerződést, melyben több intézkedéssel biztosították az intézet régi jellegének az államosítás után való fenntartását is. Így lépett a kaposvári kath. gimnázium az 1869—70. tanévben az állami intézetek sorába. Az államosítás első éveiben *Fail* Attila dr. volt az intézet igazgatója, kit 1876-ban *Cselkó* József követett.

Alapítványi gondnokok.

Somssich Pál, hajlott korára hivatkozva, 1879-ben lemondott a választmányban viselt elnöki tisztéről. Utóda *Kacskovics* Sándor lett, ki 19 évig volt az alapítványok gondozója, magát a gondnoki tisztet pedig a vármegye egyik legelőkelőbb tagja, *Somssich* Andor foglalta el. *Kacskovics* Sándor betegsége miatt 1884-ben leköszönt elnöki állásáról. Utána *Tallián* Pál lett az elnök, az alapítványok ügyésze pedig *Makfalvay* Géza, ki immár három évtizeden át támogatója és pártfogója az intézetnek.

A nyolczosztályú főgimnázium.

Már a mult század 80-as éveinek elején mind hangosabban nyilatkozik meg az óhaj, hogy az intézet nyolczosztályú főgimnáziummá fejlesztessék. E törekvésnek 1884-ben lett foganatja, midőn is Somssich Pál közbenjárására *Trefort* Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, az 1884 febr. 19-én kelt és a győri tanker. főigazgatóhoz intézett min. leiratával, a VII. osztálynak az 1884—85. isk. évre való megnyitását valóban el is rendeli. A gimnázium választmánya a *Somssich* Pál iránti mélységes hálával, lelkes adományokból megfesttette Vastagh Györgygyel egykori elnökének életnagyságú képét és felajánlotta a vármegye közönségének. A kép leleplezésének ünnepe 1884 nov. 3-án folyt le a vármegyeház gyűléstermében, nagy ünnepélyességgel. *Somssich* Pálnak 1887 márczius 3-án bekövetkezett halála után, hervadhatatlan érdemeit az intézeti épület bejáratának falába illesztett, márványból faragott díszes emléktáblán örökítették meg, melynek felírása így hangzik:

Somssich-ünnep.

„Saárdi Somssich Pálnak, a főgimnázium megalapítójának, ezen épület létesítőjének, a gimnáziumi választmány felejthetetlen díszelnökének, örök emlékül. MDCCCLXXXVIII."

Új főgimnáziumi épület.

A főgimnáziummá fejlesztett intézetnek nagyobb épületre is volt szüksége. Már *Lenner* Emil igazgatósága idejében (1884—1889) történtek ez ügyben lépések, de a megvalósításra csak *Danilovics* János igazgatósága idejében jutott. Az új épületet az ú. n. „Meggyesen", 150 ezer forint költséggel, építették fel. A díszes, palotaszerű épületbe az 1898—99. tanév elején költözött be a gimnázium.

Az iskola igazgatói.

Danilovics János 18 évig volt az intézetnek páratlan szorgalmú igazgatója. Utóda 1907-ben *Dsida* Ottó lett, kinek 1911-ben főigazgatóvá történt kinevezése után *Pongrácz* Károly dr., a mostani igazgató jutott az intézet élére.

Az intézet jóltevői.

Meg kell még emlékeznünk az intézet jóltevőiről, elsősorban a herczeg *Esterházy* család tagjairól, a kik bőkezű jótékonyságának méltó betetőzése volt a mostani herczegi Nagyúr-jubileumunk alkalmából, 1912-ben, a Szt. Imre-templom befejezésére adott tízezerkoronás adománya. A veszprémi püspökről és a káptalanról, továbbá a *Somssich* család mindkét ágának több tagjáról, kik nagyösszegű adományokkal gyámolították az intézetet és az áldott emlékű *Gundy* Györgyről, kinek emberszeretetéből az ifjak évenként 3600 koronára rúgó ösztöndíjban részesülnek.

Jelesebb tanárok, tanítványok.

Meg kell továbbá emlékeznünk e százéves intézet sok jeles tanáráról, köztük a legjelesebbről, az 1911-ben elhunyt kiváló költőről s tudósról: *Jánosi* Gusztávról, továbbá az iskola nesztoráról: *Baló* Gyuláról, az 1912. évi jubilánsról: *Bécsy* Mártonról és néhai *Prilisauer* Adolfról. Az intézet tanítványai közé tartoztak a következő kiváló férfiak: *Somssich* Pál, *Tallián* Lázár cz. püspök, *Vajda* Ödön zirczi apát, *Vogronics* Antal prelátus-kanonok, *Vajda* Gyula egyetemi tanár, *Döbrössy* Alajos

kanonok, *Visy* Imre, *Beksics* Gusztáv, *Visy* László, *Krisztinkovich* Béla, *Krisztinkovich* Ede és a művészek közül *Rippl-Rónai* József, *Vaszary* János, *Kunffy* Lajos és *Kopits* János.

Az 1912—13. tanévben az iskolába 499 tanuló iratkozott be, kik közül 480 rendes- s 19 pedig magántanuló volt. Az igazgató vezetésével 22 tanár és 4 hitoktató működik. Az iskolából 6 tanár van kijelölve a gyakorló tanárok vezetésére. Az ifjak a rendkívüli tantárgyakat (mint egészségtant, éneket, zenét, szabadkézi rajzot, franczianyelvet, gyorsírást, olvasást) is szép számmal karolják fel. Az ifjúságnak a *Virág Benedekről* nevezett *önképzőkör* és a *Markovits-gyorsírókör* az önálóbb önművelési egyesületei. Ismereteiket ifjúsági *tanulmányi kirándulásokon* is gyarapítják. A sportolásban is kiválnak, lelkes résztvevői az intézet *torna-*, *vívó- és céllövőversenyeinek.* Az ifjúsági versenyeken pénzjutalmakat osztanak ki s ezenkívül sok becses könyvet is.

Az iskola mai állapota.

Az intézet szertárai igen gazdagok, a külön kimutatások szerint a *természetrajzi* 3314, a *vegytani* 290, a *fizikai* 453, a *torna* 819, a *rajz* 715, a *filologiai, művészeti, régiségi* és *történeti* 2223, a *földrajzi* 336 és a *zene-szertár* 102 darabból állott az 1912. év végén. A könyvtárakról a monografia más helyén írunk.

Az ifjúság segélyezésében évtizedek óta tevékenykedik a *Segítő Egyesület,* a mely rendes s rendkívüli segélyekkel, a köztartás és segítő-könyvtár révén, támogatja az ifjakat. Az 1912—13. tanév végeig a következő segélyt nyujtotta: rendes segélyt kapott 93 tanuló 5741, rendkívüli segélyt 120 tanuló 1864·15 korona értékben s a segítő-könyvtárra 3103·15 koronát költött. A köztartásban, mely 1898 szeptember 8-án nyílt meg, 244 fél, 194 egész díjas tanulót látott el ebéddel és vacsorával, melyre az egyesület eddig 20.265·88 koronát fordított. A segítő-könyvtár az 1912—13. tanévben 232 tanulót látott el 1854 kötet tankönyvvel. Az egyesület vagyonát az alapító tagok (egyszersmindenkori 200—400 K adományaival), a rendes tagok (60—60 K) befizetésével, az évenkénti karácsonyi gyűjtésekkel gyarapítja, jelenleg 34 ilyen alapító és 54 rendes tagja van.

A vármegye közönségének áldozatkészségét bizonyítja a főgimnáziumi *Szent Imre kápolnája* is, melynek a költségeit *Bécsy* Márton cz. kanonok, az intézet buzgó hittanára gyűjtötte. 150 ezer korona költséggel építették fel a szép románstílű templomot, melyet az iskola *100 éves fennállásának emlékünnepén,* 1912 november 5-én, nagy ünnepségek között avattak fel.

III. POLGÁRI ISKOLÁK.

Somogy polgári iskola nélkül.

Kaposvárott már 1873-ban próbáltak reáliskolát, majd 1875-ben kereskedelmi iskolát állítani,[1] de ezek nagyon rövidéletű kísérletezések voltak. Hasonlókép rövidéletű és gyengén látogatott volt a *Messits* György tanfelügyelőségi tollnok, 1887-ben alapított, kereskedelmi oktatással kapcsolatos magán polgári iskolája, 1989-ben meg is szünt. De az még csak valahogy megérthető, hogy a vármegyében a polgári fiúiskola igen hosszú ideig nem gyökeresedhetett meg, hiszen két középiskolája is volt Somogynak; feltünőbb jelenség azonban, hogy 1882-ig a polgári leányiskoláról sem esik szó. Az a néhány család, mely súlyt fektetett a leánynevelésre, zárdába küldte, vagy idegen nevelőnőkkel taníttatta leányait, a többieknek a „nevelése“ pedig a varróba-, tánciskolába-járatással befejeződött.

Nem is a társadalom köréből, hanem az iskolai körökből és felülről a minisztériumból indult ki az ösztönzés az első polgári iskolák felállítására, mely erős nyomással végre 1882-ben életre keltette a somogyi első polgári leányiskolát. Az 1882. évben ugyanis, a kaposvári gimnázium ügyében, küldöttség járt Trefort miniszternél; a miniszter kedvező válaszát ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a város, az 1868:XXXVIII. t.-cz. rendelkezése szerint, állítson fel államsegélylyel polgári leányiskolát. A miniszteri „legyen“ szóra, *Szabó* Kálmán akkori polgármester buzgólkodásával, még ez évben megnyílt a kaposvári államilag segélyezett községi polgári leányiskola. Az intézet első igazgatónője *Csorba* Mária volt, a kit a nagyszombati leánynevelőintézet éléről helyeztek át. Az intézet alapítása körül *Szigethy* János dr. vármegyei kórházi főorvosnak is maradandók az érdemei, a ki keresztül-

[1] A kaposvári elemi iskolák Értesítője az 1895—96. iskolai évről. Szerkesztette Szigethy Alajos igazgató. Kaposvár, 1896.

vitte, hogy a vármegye törvényhatósági bizottsága 12.000 forint kölcsönt szavazott meg a kaposvári polgári leányiskola czéljaira.

Az iskola ideiglenes elhelyezésére a piaristák házának egy helyiségét bérelték ki, a Fő-utcza 32. szám alatt. Az október hónap elején megtartott felvételi vizsgálatokra összesen 54 növendék jelentkezett, de a kik közül csupán 34 felelt meg a követelményeknek. Az iskolát ünnepélyesen október 20-ikán nyitották meg. A miniszter Nagy Ödön személyében egy új tanárt is nevezett ki. Az első iskolaév vizsgáját 1883 július 17-én tartották meg, fényes közönség jelenlétében. A vizsga szép eredménye nagy kihatással volt az iskola jövőjére, habár a város szűkös anyagi viszonyai miatt nem emelhetett új épületet. Csak 1887-ben épült fel, 6000 forintos államsegélylyel, az új iskola, mely azonban még mindig nem mondható teljesen megfelelőnek, úgy hogy a „bennlakási" intézmény tervei megvalósulatlanok maradtak, bár a növendékek száma évről-évre szaporodott. 1882-től 1897-ig a növendékek évvégi létszáma nagy gyarapodást mutat s a kezdetben 34-es növendékszám 149-re emelkedik fel. Az első párhuzamos osztályt 1897-ben állítják fel, az 1912—13. iskolai évben meg már 224 növendéke volt az iskolának. Az intézetnél, az igazgatón kívül, *Nagy* Ödön, *Sebe* Zsuzsánna és *Nyeste* Teréz az alapítás első éveitől tanítanak.

1888-ban munkatanfolyam is nyílt meg, mely a végzett növendékeket oktatta tovább a kézimunkában; 1904 júl. 4-én pedig az „Ifjusági önképző- és Segítőegyesületet", az úgynevezett „Erzsébet-kört" alapítja meg a derék tantestület, az egész helyi társadalom bevonásával. Az egyesület fővédnöke Somogy vármegye főispánja, elnöke az alispán, továbbá van 250 alapító, 22 pártoló, 384 rendes és 153 rendkívüli tagja. Alaptőkéje: 16.800 K, bevétele: 4476 K, kiadása (tandíjsegély, továbbképzési segély, munkaanyag, tartásdíj, gyógyszer, nyaralás czímén): 1431 K. Kiváló jóltevője gróf *Zichy* Béla, a ki 1910-ben Balatonfonyódon egy kb. 15.031 m^2 nagyságú, nagyrészt erdőterületet adományozott a gyermeküdülőhely czéljaira. Az intézet még nagyobb felvirágzásának, hivatása bensőbb, szélesebb méretű betöltésének egyedüli nagy akadálya, hogy megfelelő helyisége és így a női képzésre oly fontos internátusa nincsen s ezért a vármegyebeli tehetősebb magyar úricsaládok leányaikat zárdákban, vagy a közeli osztrák nevelőintézetekben iskoláztatják.

A szigetvári polg. iskolák.

A kaposvári polgári leányiskola felállítása után ismét közel két évtizedig megakadt Somogyban a polgári iskolai intézmény fejlődése; a millennáris esztendőben történt a jelentősebb mozzanat az első nyilvános somogyi polgári fiúiskola felállítása ügyében, midőn is 1896 május 10-ikén, Szigetvár község millennáris díszgyűlésén, *Duchon* Ödön ügyvéd az általa indítványozott s Szigetváron felállítandó polgári iskola czéljaira 1000 koronát is felajánlott. A polgárság részéről, mintegy 126-an, még 8000 koronát adtak össze erre a czélra, majd egy nemeslelkű somogyi nagybirtokos, báró *Biedermann* Rezső, 1897 április 17-ikén, *Szabó* István dr. városbíróhoz intézett levelében, a polgári iskola czéljaira 30.000 koronát ajánlott fel. Ezzel a jelentékeny adománynyal az iskola épületének kérdése körülbelül biztosítva is volt s csak a fenntartás költségeit kellett előteremteni; mert a város anyagi helyzeténél fogva nem áldozhatott s így a képviselőtestület, 1897 nov. 1-én tartott üléséből, a közoktatásügyi kormánytól kért segedelmet. A kormány a kérvényt, a következő 1898. év január havában, azzal küldte vissza, hogy az állam, fedezet hiányában, polgári iskolát nem állíthat, ha azonban a város állítana fel ilyent, azt 2000 K államsegélylyel támogatná. A polgárság ekkor, Olay Lajos képviselővel az élén, egy algimnázium felállítását kérte a kormánytól és az újabb elutasításra sem csüggedtek el. 1899 július 12-ikén, Olay Lajos vezetésével, 18 tagú küldöttség járult Wlassics Gyula dr. miniszter elé, s ismét az algimnáziumot szorgalmazták, mert — az akkori felfogást jellemző kérvényük szavai szerint — „*a tisztán polgári iskolától a szülők annyira idegenkednek*, hogy ezen iskola — mint igen sok más helyen — előreláthatólag üres maradna." Azonban ez az érvelés alig lehetett egyéb taktikai fogásnál, mert midőn a miniszter, 1900 júl. 7-ikén, az algimnázium felállítását megtagadta, egyidejűleg felajánlván egy polgári iskolának államköltségen leendő felállítását, ha a község megfelelő helyiségről gondoskodik, Szigetvár közönsége lelkes örömmel fogadta a döntést. Még ugyanebben a hónapban megszavazták a helyiség felállításának és fenntartásának kikötött költségét, majd, leérkezvén az államosítás végzése is, 1901 márcziusban megkezdték az építést, 1901 szeptember 15-ikén már rendelkezésre is bocsátották az egyszerű, de ízléses épületet.

A miniszter *Valentényi* György polgári iskolai tanárt bízta meg az iskola

vezetésével, a ki mind e mai napig az intézet élén áll. Az iskolát 1901 november hó 9-én avatták fel s nagy alapítójának tiszteletére „Rezső polgári iskolá"-nak nevezték el; ezenkívül Szigetvár város egy 500 frtos „*Biedermann*-alapítványt" tett, melynek kamataiból szegénysorsú tanulókat segélyeznek. A „Szigetvári Takarékpénztár" is nagyobb alapítványt tett a tanulók jutalmazására.

A somogyvármegyei első polgári fiúiskola életrevaló alapításnak bizonyult, mert míg az első évben növendékszáma 51, a másodikban 102, a harmadikban 129 volt, ma pedig már 160 tanulója van s így egyike a leglátogatottabb polgári iskoláknak. És hogy a szigetvári iskola egyébként is méltólag megfelel hivatásának, legjobban bizonyítja a statisztika, mely a négy osztályt végzett növendékek pályaválasztását mutatja; e szerint, 10 év alatt, 297 tanuló végezte a 4 osztályt. Ezek közül az 5. polgáriba lépett 6, felső kereskedelmibe 63, tanítóképzőbe 63, felső ipariskolába 8, hadapródiskolába 6, iparművészeti iskolába 2, egyéb iskolába 11, önálló pályára lépett 138, még pedig iparos lett 65, kishivatalnok 45, kereskedő 14, egyéb 14.

A szigetvári polgári fiúiskolából, fennállásának 5. évében, újabb adományok felhasználásával ágazott ki testvérintézete: az „*Elza polgári leányiskola*", mely szintén hamarosan felvirágzott. Tanulóinak száma az utóbbi évben 101 volt.

A kaposvári polgári fiú-iskola.

A szigetvári polgári fiúiskola felállításával bekövetkezett az a különös helyzet, hogy a vármegye legnagyobb iparűző és kereskedelmi városában még mindig nem volt meg a polgári fiú-szakiskola. A gimnázium igazgatósága évről évre felterjesztéssel is élt, hogy a gimnáziumba nem odavaló elemek tódulnak és az iskola túlzsúfoltságán csakis egy polgári iskola felállításával lehetne segíteni. A tanfelügyelő is több ízben javasolta tanügyi kormányának a polgári fiúiskola felállítását, azonban a „fedezethiányon" mindig hajótörést szenvedett a terv. Végre Kaposvár társadalma is megmozdult. Egy szerényhangú vezérczikk látott napvilágot a „Kaposvár" czímű lapban, *Havas* Jenő törvényszéki bíró tollából, mely a polgári fiúiskola felállítását sürgette; majd, *Endrei* Ákos főgimnáziumi tanár indítványára, 1903-ban megalakult Somogyban az első „Polgári iskolai egyesület", mely egy polgári iskola felállítását és fenntartását tűzte ki czéljául. Az egyesület élén *Szabó* Kálmán állott s az ő buzgólkodásával az egyesületbe annyi alapító és pártoló tag iratkozott be, hogy az iskola fennállását, miután még a város a helyiséget és fűtést is megadta, nehány hét alatt biztosították. Az egyesület alapszabályainak jóváhagyása után megszervezték az iskolát s az igazgatást egyelőre Endrei Ákos vállalta magára. Már az első évben annyi tanuló iratkozott be, hogy többet már csak tanfelügyelői engedélylyel lehetett felvenni. Az intézetet, 1903 szeptember 8-ikán, a várostól felajánlott ideiglenes helyiségben nyitották meg. Az intézet jelenlegi igazgatója *Gálos* Ferencz. Ma már párhuzamos osztálya is van és a növendékek száma az 1912—13. iskolai évben 298 volt. A polgári iskolai egyesület csak 1907-ig volt az intézet fenntartója, mert ekkor az intézet a város fennhatósága alá került s ma államilag segélyzett községi iskolaként működik.

A nagyatádi polgári iskola.

A kaposvári polgári iskola mintájára, most már a vármegye több helységében is alakultak polgári iskolai egyesületek, melyeknek keretében még öt polgári iskolát szerveztek Somogyban. Nagyatádon valósult meg az első. A mozgalom megindítója, az 1903. évben, *Lőwy* Ferencz nagyatádi rabbi volt, a ki csakhamar megnyerte a járás vezetőembereit is, mint többek között *Tallián* Andor főszolgabírót és *Kovács* Gyula községi főjegyzőt. Megalakították a polgári iskolai egyesületet, melynek alapszabályait még ugyanaz évben jóváhagyta a miniszter és így hozzáláthattak az iskola megszervezéséhez. Az iskola megszervezésére *Szmodics* Szilárd hódmezővásárhelyi polgári iskolai tanárt hívták meg. Az iskolát ideiglenesen az állami elemi iskolában helyezték el, de már az első év olyan szép eredménynyel végződött, hogy a második évben önálló iskolahelyiségről kellett gondoskodni. E czélra gyűjtést indítottak, melynek eredménye 10.000 K készpénz és a Nagyatád község részéről megszavazott 5%-os pótadó volt. Most már állandó iskola építésére is gondolhattak. Az államsegélyt is megígérte a miniszter, ha az intézetet községi jellegűvé fejlesztik.

Az 1906—1907. év óta már csakugyan államilag segélyzett községi iskolaként szerepel az intézet és ilyen jellegű most is a fiúiskola, azonban a leányiskola még most is az egyesület tulajdona. Az intézet tanulóinak száma az 1912—13. iskolai évben a fiúosztályokban (a magántanulókkal együtt) 105, a leányosztályokban 66 volt.

A csurgói polgári leány-iskola.

A „Polgári Iskolai Egyesület", a kaposvári példa után, Csurgón is szervezkedett. Ez a szervezkedés is sikerrel járt, mert a „Somogy-Csurgói Polgári Leány-

iskola-Egyesület" már 1905 szept. 1. óta tart fenn polgári leányiskolát. Midőn ugyanis a jóval előbb, több éven át működött Endreiné-féle magán polgári leányiskola megszűnt, a közszükségnek engedve, *Mohar* József lelkes agitácziója nyomán és szervezésében alakult meg 1905 április 13-án a fentnevezett egyesület. Elnökül a város, illetőleg járás akkori főszolgabíráját, a jelenlegi somogyi alispánt: *Kacskovics* Lajost nyerték meg, a ki gyűjtést indított, az anyagi támogatást magától a város képviselőtestületétől is kieszközölte, sőt az iparostanoncziskolai teremben intézeti helyiséget is szerzett, habár ideiglenesen. Az ugyanez év aug. 26-án tartott első iskolaszéki gyűlésen *Rédl* Katalin okl. polg. isk. tanítónőt hívták meg az iskola igazgatására; állását szeptember 1-én foglalta el. Az alapszabályok ugyan még nem voltak jóváhagyva, *Gulyás* Ferencz dr. kir. tanfelügyelő mégis megengedte az I. osztály megnyitását, melybe 32 tanuló iratkozott be.

Az egyesület ugyanekkor a tanítóképző három tanárát is felkérte 2—2 óra ellátására. Az alapszabályok jóváhagyása után az iskola csakhamar a nyilvánossági jogot is elnyerte. Az iskolaszék, élén *Mohar* József tanítóképző-intézeti igazgatóval, intézi a fiatal leányiskola felügyeletét s a harmadik osztály felállítását a közoktatási kormány 2000 K államsegélylyel mozdította elő, majd a város képviselőtestülete, az 1907—08. tanév folyamán, az intézetet községi jellegűnek nyilvánította és a kormány az államsegélyt már a következő iskolai évben 3000 K-ra emelte fel. Ez évben került az intézet élére *Benedek* Emma igazgatónő, a ki kieszközölte, hogy a ref. főgimnázium tornatermét szertornázásra átengedjék, hogy énekórákra a tanítóképző zenetermébe járhassanak s a természettudományi tárgyak tanításánál is a képző felszereléseit használhassák.

Az iskola, alapításának második évétől, bérelt házban van elhelyezve; ezért és a női tanerők javadalmazása miatt az aránylag magas, 80 korona, tandíjat még eddig nem szállíthatták le, noha a képző és főgimnázium tanári karának több tagja még mindig ingyenesen, önként tanít. Minthogy az intézet egyik osztálya, a bérelt épületen kívül, az áll. elemi leányiskola használatlan termében volt elhelyezve, a vezetőség nem halogathatta tovább az új iskola építésének és az államosításnak ügyét. Küldöttséggel járult a közoktatási kormány elé, midőn is a miniszter felemelte az államsegélyt 4500 K-ra és kilátásba helyezte az államosítást is. Az intézet jelenlegi vezetője *Leicht* Erzsébet igazgatónő. Az intézet növendékeinek száma évenként 45—60 között váltakozik.

A marczali polgári iskolák.

1908-ban Marczaliban is megalakult a „Polgári Iskolai Egyesület". *A polgári fiúiskolát* már kezdettől államsegélylyel alapozták meg. Az egyesület élén *Lehner* Vilmos főszolgabíró, *Gold* Samu dr. orvos és *Boncz* László községi főjegyző állanak. Igazgatója 1908—09 óta *Sárossy* Gergely. Az iskolát már legközelebb községi jellegűvé alakítják át, de mert megfelelő iskolaépületet eddig nem építhettek, az államosítás fennakadt. Növendékeinek száma az utóbbi évben 67 volt. A IV. osztályt végzettek közül felső kereskedelmibe lépett 2, tanítóképzőbe 2, felső polgáriba 1, iparos lett 5, vasútas 2, postás 1.

A polgári fiúiskola mellett *polgári leányiskolát* is alakítottak az 1910. évben, melynek a fenntartója szintén a „Polgári Leányiskolai Egyesület", az élén *Mayer* Ignácz dr. ügyvéd és *Böhm* Samu gőzmalomtulajdonos állanak. Az iskola negyedik osztálya csak az 1913—14. isk. évben nyílik meg, igazgatója *Horváth* László, növendékeinek száma 38 a három osztályban.

A barcsi polgári iskolák.

Somogy második városában, a nagyforgalmú Barcson, a vármegye tanfelügyelőjének buzdítására, 1910 nov. elsején, *Eberhardtné Suttyánszky* Mária okl. polg. iskolai tanítónő, 1600 korona városi segélylyel, polgári leányiskolát nyitott. Az első tanévben még csak 18 növendéke volt az iskolának, míg ma már a négy osztályba 75 növendék jár. Az iskolának csinos épülete van s tantestülete hét tanerőből áll. A polgári leányiskolával egy időben keletkezett egy magán polgári fiúiskola is, melynek igazgatója: *Zollner* Mihály s tanulóinak száma 90. A község ezt a tanintézetet is segélyezi.

IV. SZAKISKOLÁK.

A csurgói áll. tanítóképző.

A csurgói állami tanítóképző-intézet alapítása első közoktatásügyi miniszterünk, báró Eötvös József nevéhez fűződik. Midőn az 1863—64. iskolai évben a csurgói nagygimnázium alapítójának arczképét leplezték le, az ünnepélyen a b.-somogyi ref. egyházmegye egyik tanácsbírája, *Hegedüs* József, vetette fel a tanítóképző

alapításának eszméjét. *Belovári* Ferencz 10.000 frt-nyi alapítványa, a gróf *Festetics* Györgytől a gimnázium részére adományozott 10 hold földből 7 holdnak átengedése, a *Csépán* Antal vármegyei alispán által rendezett tánczmulatságok 2150 frt jövedelmének ugyane czélra felajánlása, majd gróf *Somssich* Imrének 1867-ben egyetlen fia, Pongrácz, emlékére felajánlott 2500 forintos alapítványa lehetővé tették, hogy a b.-somogyi ref. egyházmegye küldöttsége, 1868 okt. 20-án, megjelenhetett Eötvös miniszter előtt és hivatkozással a megnyilvánult anyagi áldozatkészségre, valamint hogy a tanítóképző czéljaira tanhelyiségeket is ajánlottak fel, kérték a minisztert, hogy a hazánk nemzetiségek lakta vidékeire tervezett 20 állami tanítóképző-intézet egyikét Csurgón állítsa fel. A miniszter kedvezőleg intézte el e kérést, sőt a vonatkozó szerződést, 1869 jún. 28-án, a kormány és a b.-somogyi ref. egyházmegye megkötötték. A tanítást, egyelőre bérházban, ugyanez év szeptemberében megkezdték.

A tantermek hiányán és a meglevők czélszerűtlenségén Eötvös miniszter 1870-ben kívánt segíteni. Elsőbb leiratilag engedélyezte egy új épületnek hollandi modorban való építését, de midőn ugyanez év okt. 9-én ellátogatott az intézetbe, az építés ügyének 1871 tavaszára leendő halasztását rendelte el. Sajnos, közben bekövetkezett halála az építés végrehajtását bizonytalan időre elnapolta. Ez évben ugyan egy szalmával fedett épülettel szaporodott az intézeti helyiségek száma, melyet a tulajdonos egyházmegye 40 frt évi bérért engedett át.

Az 1871—72. iskolai esztendő e nyomorúságos helyzetben javulást hozott, a gyakorlóiskola fiúosztálya a hollandi modorban épített tágas tanterembe került, a tanítói lakás szalmafedelét pedig fazsindelylyel pótolták. Istállót és fáskamarát építettek. Az intézeti telek szomszédságában háromszobás házat béreltek ki, a tanácskozó- s egyúttal várószobát, a segédtanár és az intézeti szolga lakását itt rendezték be. Az intézet helyiségei éveken át ilyen szétszórtan voltak elhelyezve.

Bárány Ignácz igazgató ismételten sürgeti a hiányok pótlását. A bajokat növelte, hogy, a gimnázium ifjúságának gyors szaporodása következtében, a b.-somogyi ref. egyházmegye sürgette a gimnázium tanhelyiségeiből a képző részére a szerződés értelmében átengedett termek visszaadását, sőt követelte, hogy a gimnázium szomszédságában levő képezdei telek kicseréltessék s a Belovári-féle 10.000 frt-os alapítvány is a gimnáziumnak visszaadassék. A közoktatási kormány ugyan szerződésbiztosította jogai tudatában visszautasíthatta volna az egyházmegye követelését, de méltányolván a gimnáziumnak főgimnáziummá fejlesztésére irányuló törekvést, az alapítási szerződés megváltoztatásának tárgyalását az egyházmegyével megkezdte, a mi azonban a képzőre nézve nem járt kedvező eredménynyel. A tárgyalások fonalának megszakítása, majd ismét felvétele közben ugyanis jelentkezett a csurgói tanítóképző sorsát fenyegető verseny, midőn a szintén képzőt óhajtó Csáktornya 75.000 frt-os épületet igért az államnak, ha tanítóképző-intézetet kap. Csurgó városa végre, hogy a tanítóképzőjét megmentse, 1879-ben elvben kimondja, hogy a képzőintézet czéljaira alkalmas épületet emel, azonban nem rendelkezett annyi ingatlannal, melyre az építés költségei erejéig kölcsönt kaphatott volna és így csakis *Barla* Sándor dr. áldozatkészsége tette lehetővé az építés keresztülvitelét, midőn 20.000 frt előleges kölcsönt ajánlott fel a városnak. Az épület 1881 első felében, a közoktatási kormánynyal még 1879 július 1-én kötött szerződésnek megfelelőleg, épült fel, mely szerint Csurgó városa saját 5322 □-ölnyi telkén férfi-tanítóképző czéljaira, a neki bemutatott tervek alapján, épületet emel és a teleknek szabadon maradó részét kertté alakítja, bekeríteti s öntözés czéljaira kutat is épít. Az ingatlan tulajdonjoga Csurgóé marad, a haszonvétel joga évi 1400 frt bér ellenében a közoktatási kormányt illeti, melyet bekebeleztethet. Az épületek tatarozása Csurgó városát terheli. A város, az adózó polgárok terhének megkönnyítésére, hosszabb tartamú 22.000 forintos kölcsönt nyert 1882-ben s e kölcsönből visszafizette a Barla Sándor-féle kölcsönt és az állam 1400 forintos évi bérösszegét pedig az új kölcsön törlesztésére fordította.

A tanítóképző megalapozásánál nagy érdemeket szereztek: gróf *Festetics* György, ki a hitbizományához tartozott, akkor 3000 frt értékű belsőséget 800 frt-ért engedte át a városnak, *Somssich* Pál, ki a kölcsönt kieszközölte, *Barla* Sándor dr. orvos, ki az előleges kölcsönt nyujtotta és *Andorka* Gyula akkori kir. járásbíró.

A virágzó csurgói áll. tanítóképző-intézet az 1894—95. iskolai évben ülte meg 25 éves jubileumát. Az iskolának negyedszázadon át több mint másfélezer növendéke volt, kik közül háromszázat képesített. E negyedszázad alatt kiváló tanárok és gyakorlóiskolai tanítók állottak szolgálatában, neves igazgatókkal az élén.

1903 okt. 24-én is lélekemelő ünnepet ült az intézet, midőn nagynevű alapítójának nemesszívű leánya, báró *Inkey* István felesége, *Eötvös* Jolánta bárónő, zászlót ajándékozott az iskolának és az avatóünnepen, zászlóanyai tisztét betölteni, férje és fia kíséretében személyesen is megjelent.

Az új épület felépítésére — a mely 120 növendék számára való internátust is magában fog foglalni — minden előkészület megtörtént. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium ugyanis e czélra 650.000 K-át állított be az 1912. és 1913. évi állami költségvetésekbe, Csurgó nagyközség pedig legszebb területét, a község szívében fekvő 5498 □-ölnyi nagyságú és részben befásított sétaterét adta oda az új modern tanítóképző építési helyéül. Ezenkívül átadott a község a tanítóképző-intézet gazdasági oktatása czéljaira egy a község közvetlen közelében fekvő és e czélra herczeg *Festetich* Taszilótól ajándékba kapott 2 kat. holdnyi értékes területet is. Az építési tervek is elkészültek és így a csurgói tanítóképző már a közeljövőben tökéletesebb eszközökkel szolgálhatja a magyar népnevelés ügyét.

Tanítóképzőnk jelenlegi állapotában állami externátussal és házi kezelésben levő köztartással szervezett intézet. A gondosan szervezett és jól vezetett externátusban és köztartásban az 1913—14. iskolai évben 108 növendék vett részt. Ugyanez évben a tanítójelöltek összes száma 123, az intézettel kapcsolatos mindennapi gyakorló népiskolának 44, a gazdasági ismétlő iskolának 24 tanulója volt.

A tanári testület az 1913—14. iskolai évben a következőkből állott: Igazgató Mohar József. Tanárok: Blénessy János, Dittert Ferencz, Fliegl Kálmán, Folenta Lajos, Fülöp Áron dr., Leyrer Mátyás és Székely Zoltán. Gazdasági tanár Kovács Pál. Gyakorlóiskolai tanító Kaposi Károly. Nevelők (externátusi felügyelők): Fejes Gyula és Lakatos Gedeon dr. Hitoktatók: Balogh István, Berkovics Imre és Matolcsy István. Intézeti orvos és egészségtan tanár Éhn Kálmán dr.

A kaposvári felső keresk. iskola.

Kaposváron már az 1870-es években keletkezett egy kereskedelmi irányú iskola: az a magán polgári iskola, melynek, 1887—95-ig, a már más helyen említett Messits György volt a fenntartója; azonban rendszeres háromosztályú felső kereskedelmi iskola felállítására határozott mozgalom csak akkor indult meg, midőn a társadalmi úton alapított polgári iskola már megerősödött, annak a negyedik osztálya is megnyílt. Ugyanez a polgári iskolai egyesület kezdeményezte egy egyesületi felső kereskedelmi iskola felállítását is, mely iránt városszerte nagyon érdeklődtek, úgy hogy 1907 tavaszán már jelentékeny összegű évi hozzájárulást biztosítottak az aláírók. Az intézet felállításának anyagi ügyeit *Darnay* Béla, a kereskedők egyesületének elnöke, a polgári iskolai egyesület alelnöke, szellemi ügyeit pedig *Endrei* Ákos főgimnáziumi tanár, a polgári iskolai egyesület titkára, irányították. Az intézet fennállását biztosítván a kellő számú aláírások, az intézet ideiglenes igazgatásával megbízott titkárnál annyi négy polgárit és négy gimnáziumi osztályt végzett tanuló jelentkezett felvételre, a mennyi az alsó osztály létszámát biztosította (45), tehát a minisztériumtól most már kérvényezték az intézet megnyitásának engedélyezését. Kérvényük azonban elutasító válaszszal érkezett vissza, azzal a megokolással, hogy mivel az országban sok a felső kereskedelmi iskola, azért újabb engedélyt a minisztérium egy ideig nem ad ki. Egy évvel azelőtt ugyanezzel a válaszszal utasították el Szatmárt. Az iskolát mégis megnyitották 1906 deczemberében, utólag a miniszter is engedélyezte azt. A kaposvári felső kereskedelmi iskola kérvényezőivel egy időben folyamodott Szabadka is felső kereskedelmi iskoláért, természetesen Szabadkát is elutasították. A szabadkaiak azonban okultak a szatmári példán, mégis csak megnyitották szeptemberben az iskolát, mely ugyanez év novemberében ugyancsak utólag kapta meg a nyilvánossági jogot. A kaposvári felső kereskedelmi iskola szervezői nem így jártak el, még a kulturális haladás érdekében sem kerülték meg a dolgok törvényes útját és így a szép sikerrel kecsegtető ügy egyszerre megakadt és beláthatatlan időre zsákutczába jutott. A felső kereskedelmi iskolai intézménynyel szemben oly mostohán elbánó kormány bukásával, néhány év multán ismét felújult a kaposvári mozgalom. Most már a kereskedők egyesülete indította meg a mozgalmat, élén *Szabó* Kálmánnal, megnyerték az ügynek a város nagy befolyású képviselőjét, *Nagy* Ferenczet is. A mozgalmat az új főispán, *Makfalvay* Géza, továbbá *Márffy* Emil főrendiházi tag is támogatták. Ilyen erős támogatókkal és szívós mozgolódás után, végre az 1911. év elején, sikerült kieszközölni a vallás- és közoktatásügyi miniszter megnyitási engedélyét is, azzal a kikötéssel, hogy megfelelő helyiségről a város, a fenntartásáról pedig a Kaposvári Kereskedők Egyesülete gondoskodik. Ez engedély megérkezése és az intézet

szervezetének megállapítása után *Szabó* Kálmán elnöki tisztségéről, elfoglaltsága miatt, visszalépett, a további alapvető munkálatok (pénzgyűjtés, tanerők megválasztása stb.) már az új elnök, *Vései* Sándor, vezetésével folytak le. Rövid pár hónap alatt 34.545 korona gyűlt össze az iskola czéljaira. Igazgatóvá *Rádai* Gyula szombathelyi állami felső kereskedelmi iskolai tanárt választották meg. Már az első évben annyi tanuló jelentkezett, hogy kilenczet már a létszámon felül, főigazgatói engedélylyel, vettek fel. Az első évben csak két állandó tanerőt alkalmaztak, a többi órákat a főgimnáziumi tanárok látták el. A második évben ismét egy tanerőt alkalmaztak, midőn pedig, a harmadik évben, az iskola községi kezelésbe ment át, újabb három tanerőt állítottak be és ezidőtől az iskola tanári kara (egy igazgató és öt rendes tanár) óraadók nélkül is teljes lett. *Kovács Sebestény* Gyula polgármester az 1912 október 24-iki közgyűlésen javasolta, hogy a város a felső kereskedelmi iskolának épületet emeljen és azt községi kezelésbe vegye át. Az egyhangúlag elfogadott indítványt 1913 február 3-án a vármegye törvényhatósági bizottsága is jóváhagyta.

A felső kereskedelmi iskolával kapcsolatosan már az alapítás évétől fennáll egy nagyon látogatott *női kereskedelmi tanfolyam* is, van egy *alsófokú kereskedelmi iskola*, a melyben a szaktanárok tanítják az egyes kereskedelmi szaktárgyakat.

Egyéb szakiskolák.

Még kétféle *szakiskoláról* kell megemlékeznünk, melyek úgyszólván egyedüli elméleti előmozdítói Somogyban a nálunk még országszerte gyengén művelt *ipari* foglalkozásnak; ezek az *alsófokú ipariskolák* és a kaposvári *pinczérszakiskola*. Az első *alsófokú ipariskola* 1884-ben nyílt meg Kaposvárott. Néhány évre rá a *szigetvári* és *csurgói* lépett életbe. Van még alsófokú ipariskola: Barcson, Marczaliban, Nagyatádon, Nagybajomban és Tabon is, melyek már újabbkeletűek. A kaposvárival kapcsolatban egy „Tanonczotthon“ is működik, a melynek alapításában főként *Csukly* Gyula, a kaposvári alsófokú ipariskola igazgatója tevékenykedett.

A *kaposvári pinczérszakiskolát*, *Grünwald* Mór vendéglős ipartársulati elnök indítványára és buzgólkodására, a somogymegyei vendéglősök egyesülete állította fel, az 1906. évben. Anyagilag nagyon támogatta az intézetet *Glück* Frigyes, a vendéglősök országos egyesületének elnöke is. Az iskola szervezője és első igazgatója (1906—1909) *Endrei* Ákos főgimnáziumi tanár volt. Az iskolai bizottság elnöke *Nicsovics* Sándor dr.

IV. EMBERBARÁTI INTÉZMÉNYEK.

A kaposvári siketnéma-intézet.

Az 1895. évben *Wlassics* Gyula dr., vallás- és közoktatásügyi miniszter, a siketnémaoktatásnak hazánkban elhanyagolt ügyére is kiterjesztvén gondoskodását, *Tallián* Gyula somogyvármegyei főispán útján felhívta a városi tanács figyelmét, hogy ha egy *siketnéma-intézetet* felállítanának, azt az állam is kész támogatni. Noha a városi tanács vélekedése szerint, városi jelleggel, az intézet felállítása nagy anyagi akadályokba ütközött volna, mindamellett három évre helyiséget, majd az esetleges építkezésre, az 1895 aug. 14-én tartott közgyűlésből, ingyen telket ajánlott fel. A főispán pedig lelkes felhívást bocsátott ki a dunántúli vármegyék vezetőférfiaihoz, hogy a dunántúli vármegyék siketnémáinak kiképzése és segélyezése érdekében egy közös intézmény felállítására egyesüljenek és alapot gyűjtsenek. A miniszter ugyanekkor kirendelte Kaposvárra, a szervezés munkálataihoz, *Klinda* Kálmánt, a siketnémák váczi intézetének segédtanárát. A szervezés munkálatait így megindítván, a város által felajánlott helyiséget bebútorozták és felszerelték, a dunántúli társtörvényhatóságokat alapítványok megszavazására kérték fel, továbbá meghirdették, hogy az első osztályba, melyet 1897 szeptember elsején szándékoztak megnyitni, 10 növendéket vesznek fel.

A miniszter a szervezési munkálatokat és az iskolatanács szabályzatát jóváhagyta, ennek értelmében az iskolai bizottság elnöke Somogy vármegye mindenkori főispánja, tagjai pedig a Dunántúl többi vármegyéinek fő- és alispánjai és Kaposvár polgármestere lettek. Az iskola czéljaira már az 1896. évi budgetbe 2000 K-t állított be, továbbá a rögtöni segélyre 1000 K-t utalványozott. A belügyminiszter pedig, az intézet czéljaira, országos gyűjtést engedélyezett.

Az iskola tanácsa 1897 szeptember 28-án tartotta meg alakuló ülését, melyen a 10 első növendéket is felvették, és pedig 4 kaposvári, 2 somogyi, 2 baranyai, 1 zalai és 1 győri illetőségű siketnémát. Az intézetet 1897 október 6-án nyitották

meg. A fiúkat a városban helyezték el ingyenes ellátásra, a leánynövendékeket pedig a helybeli Irgalmas Nővérek tan- és nevelő-intézetében.

A nagyarányú gyűjtésnek már az első évben 4582 frt 97 krajczár volt az eredménye. Ezenfelül Somogy vármegye 3000 frt-os alapítványt tett, úgy hogy az intézet vagyona már az első év végén 14.374 frt 63 krajczárra emelkedett, mivel pedig a helyiségről a város, a tanerők díjazásáról pedig az állam gondoskodott, a vagyontőke további szaporulatára is kedvező kilátás nyílt és az 1903. évben már mind a hat népiskolai osztályt felállíthatták: az elsőben 14, a másodikban 10, a harmadikban 9, a negyedikben 9, az ötödikben 5, a hatodikban 3, összesen 50 tanulóval. Az intézet testülete ekkor már, *Klinda* Kálmán igazgatón és a hitoktatókon kívül, hat tagból állott. Az eredményes évek alatt az intézet pénzalapja is annyira felszaporodott, hogy a város által felajánlott helyen. 70.000 K-t meghaladó költségen, díszes épületet is építhettek és még ekkor is 16.470 K készpénzvagyona maradt az intézetnek. Az intézet 1902 szeptember 19-én már az új helyiségbe költözködött be s ezidőtől a növendékeket is az intézetben láthatták el.

Az intézet vidéki szegénysorsú növendékeinek ellátásáról, egyéb állandóan biztosított jövedelemforrás hiányában, még ma is gyűjtés útján gondoskodik. A vármegye és a dunántúli népek nemes lelkeinek áldozatkészségét és a derék *Klinda* Kálmán ügyszeretetét és életrevalóságát jellemzi, hogy az intézet ma már 53.843 K 18 fillér készpénz és 110.571 K 65 fillér értékű ingatlan és leltári érték fölött rendelkezik. Tizenhat év nehéz küzdelme hozta össze e vagyont, mely nyugodt jövőjét alapozta meg e derék intézménynek. Ma még ugyan az intézet tulajdonképen csak nyilvánossági joggal felruházott *magánintézet*, melynek tulajdonosa az igazgatótanács, pártfogója az állam, tehát egyetlen ilyen szervezetű intézet az országban, mert a többi mind állami, vármegyei és városi.

A munkás-gimnázium.

Még egy emberbaráti intézetről kell itt megemlékeznünk: a *munkásgimnáziumról. Endrei* Ákos főgimnáziumi tanár kezdeményezésére, 1908-ban, alakult meg a kaposvári munkásgimnázium-egyesület. Elnöke *Szabó* Kálmán. Az intézmény, a vármegye és a város támogatásával, immár ötödik éve tart fenn ingyenes esti tanfolyamot munkások számára. Az intézet első igazgatója *Endrei* Ákos volt, majd az ő elköltöztével *Prilisauer* Adolf vette át a vezetést. A tanfolyamnak évenként 30—40 hallgatója van.

Aratás traktorral és hat kévekötő aratógéppel, gróf Hoyos Miksa németladi uradalmában.

Részletek a szentimrei földmíves iskolából.

Göbölistálló a füzérlaki majorban.

Göbölistálló a zaranyi majorban.

Sertésfiadztató Kisiván pusztán.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS, SZŐLŐMÍVELÉS, ERDÉSZET.

Somogy vármegyét talajának tagoltsága és minősége, éghajlatának a növénytermelésre nézve igen kedvező viszonyai és népeinek szorgalmas munkássága a mezőgazdasági termelés legkiterjedettebb mérvű üzemére utalják.

Habár talajának termékenysége közel sem éri el a bácskai vagy egyéb alluviális talajok termékenységét, mégis alig van vármegye Magyarországban, melynek talaja úgy meghálálná a dolgos kezek munkáját, mint Somogy vármegye talaja. A nagy szélsőséges termésmennyiségek Somogy vármegyében nem fordulnak elő, hanem van egy átlagtermés, a mely az egyes évek termésmennyiségének kialakulásában egy-két métermázsával kevesebb lehet, de lehet ugyanannyival több is; azonban olyan szélsőségek, hogy az egyik évben még a vetőmag sem terem meg, a másikban pedig az átlagtermés kétszerese, vagy még ennél is nagyobb termés legyen, nem szokott előfordulni.

Somogy vármegyében tehát a mezőgazdasággal való foglalkozás biztos kereseti ág és ez okozza, hogy e vármegyében a lakosságnak legnagyobb része mezőgazdasági termeléssel foglalkozik.

Terület-megoszlás.

Somogy vármegye összes területe 1,165.140 k. hold, 1106 □ öl, a melynek kataszteri tiszta jövedelme 1912. év végén 7,745.979 korona 70 fillér volt. Ez összterületből termőterület 1,067.237 k. hold 625 □ öl: 7,745,979 korona 70 fillér kataszteri tiszta jövedelemmel; terméketlen terület pedig 97.903 k. hold 481 □ öl. A termőterület, mívelési ágak szerint, következőleg oszlik meg: szántóföld 619.182 k. hold 1559 □ öl: 5,388.774 K 74 f kataszteri tiszta jövedelemmel; kert: 10.879 k. hold: 196.885 K 56 fillér jövedelemmel; rét: 95.504 k. hold 463 □ öl: 1,117.215 K 56 f jövedelemmel; szőlő: 19.594 k. hold 1234 □ öl: 297,616 K 64 f jövedelemmel; legelő: 110.936 k. hold 603 □ öl: 337.277 K 66 f jövedelemmel; erdő: 209.446 k. hold 1174 □ öl: 400.415 K 36 f jövedelemmel; nádas: 1692 k. hold 1473 □ öl; 7699 korona kataszteri tiszta jövedelemmel. Somogy vármegye területe tulajdonosok szerint 1912. év végén, a kaposvári pénzügyigazgatósági kataszteri hivatal nyilvántartása alapján, a következőleg oszlott meg: holtkézi birtok (községi, egyházi és iskolai korlátolt forgalmú birtok) 144 községben 67.786 k. hold 1340 □ öl: 305.638 K 16 f kataszteri tiszta jövedelemmel; hitbizományi birtok: a kaposvári kir. törvényszék mint hitbizományi hatóság területén: 1. Öreglak. Alapító Pribérdi és Vuchini *Jankovich József.* Az alapító jelenleg is él, a hitbizomány az alapító halála utáni időre van felállítva. Várományos Pribérdi és Vuchini *Jankovich Gyula.* 2. Somogyfajsz. Alapító *Kund Vincze,* haszonélvező kiskorú *Kund Gusztáv.* 3. Gyöngyös. Alapító gróf *Festetics Dénes,* haszonélvező gróf *Festetics Kálmán.* 4. Szőcsény-puszta. Alapító Vései *Véssey Sándor,* jelenlegi haszonélvező Vései *Véssey Lajos.* 5. Hetes. Alapító Saárdi gróf *Somssich József,* haszonélvező Saárdi gróf *Somssich Imre.* 6. Lengyeltóti. Alapító gróf *Zichy N. János,* jelenlegi haszonélvező gróf *Zichy Béla.* 6. Szigetvár. Alapítók: gróf *Andrássy Aladár* és gróf *Andrássy Aladárné Wenckheim Leontin,* jelenlegi haszonélvező gróf *Andrássy Sándor.* 8. Sárd. Alapítók: Saárdi *Somssich Miklós* és Saárdi *Somssich Pál,* jelenlegi haszonélvező Saárdi *Somssich Miklós.* 9. Csertő. Alapító gróf *Festetics Imre,* jelenlegi haszonélvező gróf *Festetics Kristóf.* 10. Segesd. Alapító gróf *Széchenyi Lajos,* jelenlegi haszonélvező gróf *Széchenyi Bertalan.* Ezenkívül hitbizományi birtokai vannak herczeg *Eszterházy Miklósnak,* a hitbizomány a soproni m. kir. törvényszékhez mint hitbizományi hatósághoz tartozik; továbbá herczeg *Festetich Tassilónak,* kinek somogyi hitbizományi javai a nagykanizsai kir. törvényszékhez tartoznak. De még ezeken

kívül is vannak Somogy vármegyében hitbizományi birtokok, a melyek más vármegyékben és más hatóság alá tartozó hitbizományok kiegészítő részei. Terület és kat. tiszta jövedelemre nézve 83 községben 160.600 k. hold 578 □ öl: 757.627 K 90 f kataszteri tiszta jövedelemmel. Nem magyar állampolgárok tulajdonában két birtokos után öt községben 10.307 k. hold: 88.015 K 68 f kataszteri tiszta jövedelemmel. Állandóan külföldön élő magyar állampolgár birtoka három birtokos után öt községben 7292 k. hold 444 □ öl: 68.306 K 15 f kataszteri tiszta jövedelemmel. A vármegye birtokainak többi része magánkézen van. Birtokos, földmíves és bérlő 33.856 egyén, a gazdaságok száma pedig 45.144.

Nagyság szerinti birtokmegosztás a következő: törpebirtok 5 k. holdon alul 22.542; kisbirtok, 5—100 k. holdig 22.173 darab, 290.000 k. holdon; középbirtok, 100—1000 k. holdig 236 db. 96.000 k. hold; nagybirtok, 1000 k. holdon felül 203 db. 614.000 k. holdon.

Egyben közöljük a m. kir. földmívelésügyi miniszterhez a gazdasági tudósítóktól és a m. kir. gazdasági felügyelőségtől, a szőlőre nézve pedig a m. kir. szőlészeti és borászati felügyelőségtől Somogy vármegye 1913. évi termésére vonatkozó végleges jelentéseket, a melyeknél a bevetett terület után, zárjelben, az 1913. évi termésátlagokat tüntetjük fel. Búza, bevetett terület, 159,004 k. hold (7·79 métermázsa); rozs 88.506 k. hold (7·63 métermázsa); árpa 43.539 k. hold (8·23 métermázsa); zab 56.293 k. hold (7·65 métermázsa); tengeri 85.572 k. hold (13·21 métermázsa); burgonya 32.756 k. hold (58·48 métermázsa); czukorrépa 7821 k. hold (144·98 métermázsa); szőlő 19.594. k. holdanként 6—10 hektoliter.

Talajviszonyok. Somogy vármegye talaja legnagyobbrészben mély rétegű lösz, a vármegye déli szélén végighúzódó Dráva mentén azonban vízüledékes és hordalékos rétegek borítják. Struktúrájára nézve a főtípusok az agyagos és a homokos vályogtalaj, a melyek között az átmenetek igen gyakoriak. Az agyagos vályogtalajok a vármegye éjszakkeleti részeit foglalják el és lehúzódnak annak középső rónáiára, a homokos részek pedig a középrónán alul, leginkább annak délnyugati részein terülnek el, ámbár e vidékbe agyagos vályogtalajokat is találunk beékelve.

Mivel Somogy vármegye legnagyobb részét nemrégen még erdő borította, talaja humuszban szegény erdőtalaj. A humid-régió nedves klímája alatt az erdő buja lombozata, a humuszképző fűfélék és az egyéves virágzatú növények a sűrű lombozatú erdő alatt nem tenyészhetnek s így az ilyen erdei talajok humuszban szegények. A sűrűlombozatú erdőben lehulló falevelek humifikálódnak, ezt a lehulló csapadékvíz kilúgozza és az altalajba lemossa. Somogy vármegye erdőtalaja tehát humuszban szegény, de sókban elég gazdag és erre vezethető vissza az, hogy Somogy vármegye talaján a nagy nitrogéntartalmú istállótrágyák igen jól érvényesülnek, viszont az ásványi műtrágyák alkalmazása a legtöbb esetben nem haszonhajtó. A vízerek, patakok, vízfolyások és csatornák mentén elterülő lapályok, a melyeken a fűfélék és virágos növények humuszképző tevékenysége érvényesült, humuszban gazdagok és igen termékenyek. E lapályos helyek a csapadékvíz által lehordott dombosabb részekről, iszappal, ásványi anyagokkal is gazdagodtak s így termékenységük kialakulása fekvésükkel a legszorosabb viszonyban van. A talaj felszíni alakulata legnagyobbrészben szelíd hullámos; a dombosabb részeket, a Zseliczséget, erdő borítja, a lapály és sík, valamint a fensíkokat alkotó részek növénytermelési czélokra használtatnak.

Már a fentiekből is megállapítható, hogy Somogy vármegye egész területének talaja növénytermelésre alkalmas, a mennyiben mély rétegzeténél fogva a mérsékelt égöv alatt termeszthető összes kultúrnövények részére, azok tenyészigényeit kielégítő módon előkészíthető és a tenyészet folyama alatt kellően megmívelhető.

Fizikai tulajdonságaira nézve e talaj általában nem a legkedvezőbb, a mennyiben az agyagos vályogtalajok zsugorodási képessége nagy és cserepesedésre nagyon hajlandó. A talajnak e kedvezőtlen fizikai tulajdonságai azonban az okszerű talajmíveléssel nagyban egyensúlyozhatók és ezt az intenzívebb talajmívelést különösen a kapásnövények terméstöbbletükkel sokszorosan meghálálják. Ezzel szemben a somogyvármegyei talajok víztartó- és vízsűrítőképessége igen jó, a mi láthatólag abban nyilvánul, hogy azok a kapásnövények, a melyek talajának felszínét állandóan lazán tartják, a legnagyobb szárazságot és forróságot is kibírják.

A homokos talajok Somogy vármegyében sem különböznek más vidékétől. A kevésbbé termékeny futóhomoktalajok leginkább a Balaton mentén fordulnak elő, de ezek is értékes immunis szőlőtalajoknak bizonyulnak.

Somogy vármegye, egész területéhez arányítva, nem nagy kiterjedésben, tőzeges :alajok is fordulnak elő, a melyeknek kiemelkedettebb részei mívelés alatt állanak, .apályosabb részei pedig rétnek és legelőnek használtatnak. E tőzegtalajokban és ι Balatonnal párhuzamosan elterülő nádasokban kimeríthetetlen mennyiségű tőzeg turfa). fordul elő, melynek kiaknázása ezidő szerint még aránylag szűk keret-)en történik.

A vármegye éghajlati viszonyait a vármegye természeti viszonyait tárgyaló 'ejezetben ismertetjük. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy Somogy vármegyének a ıövénytermelésre nézve rendkívül kedvező az éghajlata; különösen az évi csapadék avaszi és nyári eloszlódása, valamint a tavaszi és nyári csapadékos napok száma ;s ezekkel kapcsolatosan a levegő nagy relatív páratartalma, a mi a bőséges har- ıatokban nyilvánul, teszik Somogy vármegye éghajlatát a növénytermelésre nézve ι legkedvezőbbé. Éghajlat.

A kisbirtokon a földárak általában véve túlmagasaknak mondhatók, a meny- ıyiben azok forgalmi ára nem áll arányban a terméshozammal. A somogyi kis- ;azda (parasztgazda) ha földet vesz, úgy gondolkodik, hogy mivel a felszerelése ıegvan, új befektetésre szüksége nincs; továbbá mivel a szükséges kézimunkát ·saládjával elvégzi, az még akkor is meghozza a hasznát, ha a földet drágábban s veszi, mert külön költséget nem okoz, csak a munkát szaporítja, a mit a föld ıeghálál. Ez az oka, hogy a kisgazdák egymásra liczitálnak, felverik a föld árát a végeredmény az, hogy drágábban fizetik a földet, mint a mennyit a termés- ιozam alapján ér. A földárak kialakulásánál a fekvés is határoz, mert a belső- égekben a föld ára három-négyszer akkora, mint a határban. Befolyásolja a föld- rakat a kisgazdáknál az is, hogy a határos nagybirtokból vásárolhatnak-e, mert zt jobban szeretik és a földárak nem túlcsigázottak. Általánosságban a kisbir- ɔknál a földárak, a viszonyok és talajminőségek szerint, kat. holdanként 500 és 600 korona között, a belsőségekben pedig 1000 és 2400 korona között válta- oznak. A rétek drágák: kat. holdanként 1000—2000 korona. Földárak.

A közép- és nagybirtoknál az árak nem oly szélsőségesek, a mennyiben a ılaj termőképességének megfelelőleg, a helyi viszonyok szerint, a föld ára kat. oldanként 400 és 1000 korona között mozog.

A szőlő ára magas és minősége szerint 1000 és 4000 korona között variál, filoxerától kipusztított szőlőhelyeket azonban olcsóbban is meg lehet szerezni.

A parczellázás néhány évvel ezelőtt itt is igen nagy lendületet vett, a meny- yiben a szegényebb néposztály földéhsége következtében, igen jövedelmező üzlet- ggá fejlődött; ma már azonban, a földéhség kielégítettsége és a pénzviszonyok edvezőtlensége következtében, jóformán megakadt. De lényegesen befolyásolja a arczellázást a munkáshiány is, a mennyiben a módosabb kisgazdák nem vesznek arczellákat, mert nem tudnak munkást kapni; a szegényebb sorsúak pedig, hitel ıányában és a magasabb kamatláb miatt, nem juthatnak olyan olcsó pénzhez, ogy azzal boldogulhatnának. Parczellázás.

A kereslet és fogyasztás irányítja a gazdasági rendszereket is. Mióta az állati ·rmékek nagymérvű kereslete az állattartást jövedelmezővé változtatta, a növény- ·rmelés az állattartás szükségleteinek kielégítéséhez idomult. Gazdasági rendszer.

A régente tartott kevésigényű szarvasmarhaállományt kiszorította a gyorsan övő, sok húst és tejet termelő, nagyigényű nyugati fajta szarvasmarhaállomány, melynek takarmányszükségletét a kereskedelmi növények hulladékai és a ter- ıészetes kaszálók kielégíteni nem tudták. Ez indokolta és tette jövedelmezővé a ıesterséges takarmánytermelés nagyobb felkarolását. Ebből kifolyólag a régi és omogy vármegyében is általánosan elterjedt háromnyomásos vetési rendszer is lejét multa és helyette a mesterséges takarmánytermelést felölelő szabad gazda- ígi rendszerek lettek általánossá.

Habár a mesterséges takarmányfélék kiterjedtebb (20—25%) termelésével a ;gi és elavult elveken nyugvó fekete ugartartás jóformán teljesen megszünt, mégis, mai belterjes gazdasági rendszerek mellett is, a kereskedelmi növények terme- se viszi Somogy vármegyében a vezérszerepet.

De a jövedelmező szarvasmarhatartás nemcsak a vetési rendszereket, hanem agát az állattartást is annyira módosította, hogy a nagyértékű és bőven jövedel- ező szarvasmarhatartás mellett, a juhtartás többé nem indokolt s így a nagyobb ·adalmak felhagytak a juhtartással, vagy azt, egy jobb jövő reményében, a mini- umra redukálták.

Habár a szabad gazdasági rendszerek mellett merev vetésforgókat felállítani nem lehet, mégis a gyakorlat olyan vetési sorrendeket állapított meg, a melyek nemcsak a termelés irányelveinek felelnek meg, de a míveleti növények tenyészigényeit kielégítik és a rendszeres talajelőkészítést is lehetővé teszik. Somogy vármegyében tehát, tekintettel az egyes míveleti növények szokásos vetési sorrendjére — annélkül hogy azok rendszeresítve volnának —, két fő vetési forgót lehet megállapítani, úgymint: a módosított norfolki négyes vetésforgót, a melynek vetési sorrendje a következő: 1. trágyázott zabosbükköny, magbükköny vagy magborsó, 2. búza vagy rozs, 3. kukoricza, burgonya vagy répa, 4. árpa vagy zab; továbbá a következő ötös vetésforgót: 1. vöröshere (lóhere, fenyer) vagy luczerna, 2. búza, 3. kukoricza, burgonya vagy répa, 4. árpa vagy zab, 5. rozs, vörösherevel. E vetésforgókba egyéb termelt míveleti növények is beállíthatók.

Némileg befolyásolja egyes gazdaságok vetési rendszerét az ipari növények termelése is; így a kaposvári czukorgyár részére Somogy vármegyében sok czukorrépát termelnek, továbbá a csurgói len- és kendergyár részére leginkább lent; a közeli nagykanizsai „Pátria“ pótkávégyár részére czikóriát és a vármegyében levő gazdasági szeszgyárak részére nagyobb mennyiségű burgonyát.

Mindezekből megállapítható, hogy Somogy vármegyében általánosságban igen belterjes gazdasági rendszerek vannak üzemben, a melyek a somogyi talajok termőképességét nemhogy kimerítik, hanem éppen ellenkezőleg folytonosan termékenyebbé változtatják, a mennyiben a jól díszlő, nitrogéngyűjtő, pillangós virágú takarmánynövények nagyméretű felkarolásával, a talaj nitrogéntartalma folyton fokozódik és a műtrágyák alkalmazásával a kereskedelmi növényektől kimerített ásványi növénytápanyagok pótoltatnak.

Földmívelés. Földmívelés tekintetében Somogy vármegye mezőgazdasága a legmagasabb szinvonalon áll, a mennyiben talajminősége lehetővé teszi a kipróbált és legjobbnak bizonyult összes modern talajmívelőgépek és eszközök alkalmazását. Több gőzekegarnitúra, magánjáró gőzeke, traktorok vannak a nagyobb uradalmakban használatban, a melyekhez még a legjobb rendszerű, fogatos erőre szerkesztett többvasú és egyes ekék, továbbá a tárcsás boronák, grubberek, különféle czélokat szolgáló vasboronák és hengerek, altalajtúrók, szóval az összes igényeket kielégítő földmívelési gépek és eszközök járulnak. Még a kisgazdáknál is a legmodernebb ekék vannak használatban, mert a somogyi kisgazdát is rávezette a tapasztalat arra, hogy az eke minősége a föld kellő megmívelésének legfőbb eszköze s így az eke megválasztásában is rájöttek arra, hogy a hosszú eketest jól fordít ugyan, de a föld beéredése utána nem jó; a meredek eketestű eke a legmegfelőbb a talaj előkészítésére, de száraz, kemény talajon igen nehezen jár, ezért a kettő között átmenetet képviselő Sack-rendszerű D 7 M eke van a kisgazdáknál általános használatban. De nemcsak a talajmívelő, hanem az összes mezőgazdasági gépek és eszközök is a legtökéletesebb és legmodernebb alakban feltalálhatók Somogy vármegyében.

A talaj termőképességének állandó fenntartása, sőt fokozása is nagy gondja a somogyi gazdáknak és e czélra főleg az istállótrágya nagyobbmérvű előállítására, még áldozatok árán is, törekszik; de az ásványi műtrágyák alkalmazása is el van terjedve, sőt a kisgazdák is kezdik felkarolni. A talajok termékenységének fokozására irányuló kísérletezések eredményeként Somogy vármegyéből indult ki a talajok baktériumokkal való beoltásának eszméje, a melynek lényege a következő: minden talajnak megvan a maga baktériumflórája, a mely egységesen rendezett egészet alkot. Tehát a kevésbbé termékeny talajoknak éppen úgy megvan a maga baktériumflórája, mint a termékenyebb talajoknak; azonban a kevésbbe termékeny talajokban folytonosan mostoha viszonyok közt élő baktériumoknak egészen más fajtajellege van, mint az igen termékeny talajokban élő, tehát állandóan kedvező körülményekhez alkalmazkodott, ugyanazon fajtához tartozó talajbaktériumoknak. Mivel pedig a talaj baktériumflórájának az a rendeltetése, hogy a magasabbrendű növényzet részére a levegő szabad nitrogénjét lekösse és azt asszimilálható állapotba hozza, ennélfogva világos, hogy azok a talajok a legtermékenyebbek, a melyekben olyan baktériumok élnek, a melyek sok nitrogént tudnak sűríteni és nitrifikálni, vagyis, a melyekben a legvirulensebb baktériumflóra tenyészik. De mivel azt látjuk, hogy a humuszban gazdag talajok, a melyekben a baktériumflóra sok bomlásban levő szerves anyagot talál, a legtermékenyebbek, ennélfogva világos, hogy oda kell törekedni, hogy a kevésbbé termékeny, tehát humuszban szegény

talajokban is sok legyen a bomlásban levő szerves anyag. Bomlásban levő szerves anyagot, istálló- és zöldtrágyák nagyobbmérvű alkalmazásával, sokat lehet a talajban felhalmozni; azonban a kísérletek beigazolták, hogy a somogyi kevésbbé termékeny talajok és a bácskai igen termékeny talajok között, a termékenységi különbözetet semmiféle trágyával kiegyenlíteni nem lehet, vagyis, hogy a somogyi talajok a legnagyobbméretű trágyázás és legintenzívebb mívelés mellett sem lesznek olyan termékenyek, a minők a bácskai, vagy egyéb igen termékeny alluviális talajok. Ennek az az oka, hogy a kevésbbé termékeny somogyi talajokban élő baktériumflóra, évszázadok óta, millió és millió generáczión át mostoha viszonyok között élt és hosszantartó alkalmazkodás következtében oly megszilárdult fajtajelleget vett fel, hogy még az esetben sem tud nagyobb életenergiát kifejteni, ha tenyészetének kedvező körülmények közé jut. Mivel tehát a humuszban szegény somogyi talajokban élő csökött és degenerált baktériumflóra nem tud a talajban felhalmozott sok istálló- és zöldtrágyát a tápanyag arányában feltárni, ennélfogva el kell látni a talajt bőségesen istálló- és zöldtrágyákkal, vagyis sok bomlásban levő szerves anyagot kell a talajban felhalmozni és be kell oltani a sok szerves anyagot felhasználni és feltárni képes, igen termékeny bácskai vagy egyéb tevékeny talajokból merített virulens baktériumflórával. Ha a talaj kellőleg elő van készítve és annyi bomlásban levő szerves anyag van benne felhalmozva, hogy az igen termékeny talajokból merített baktériumflóra feltalálja benne tenyészigényeit, akkor minden talaj, alkalmas módon, olyan termékenynyé változtatható, a milyen termékeny annak a vidéknek a talaja, a melyből a beoltásra felhasznált föld származott.

Már ebből is látható, hogy Somogy vármegye minden tekintetben előrehaladott gazdasági életéből kiinduló talajbeoltási eszmének nemcsak helyi, de világraszóló, kiszámíthatatlan horderejű közgazdasági jelentősége van.

E helyen megemlítendő még, hogy Somogy vármegyében a Balatonnal párhuzamosan elterülő, nagykiterjedésű felláp (nyugoti és keleti bozót) jól sikerült lecsapolásával mintegy 24.000 kat. hold kiterjedésű terület, eddig hasznavehetetlen állapotából, a mezőgazdaságra nézve hasznos területté változik, a mennyiben részben igen jó szántófölddé, részben rétté és legelővé lesz alakítható. De nemcsak a nagy felláp lecsapolásával, hanem egyéb nagykiterjedésű vizenyős területek alagcsövezésével, kevésbbé használható talajokat igen értékes és termékeny talajokká alakítottak át.

Az öntözés Somogy vármegyében még nincs ellerjedve és ez arra vezethető vissza, hogy, a hosszú évek feljegyzési adatai szerint, Somogy vármegyében az évi csapadék tavaszi és nyári eloszlása igen kedvező. Kétségtelen azonban, hogy az öntözést idővel Somogy vármegyében is fel fogják karolni, mert ez az aszályos években haszonnal járna; a helyi viszonyok pedig az öntözések berendezésére nagyon alkalmasak.

Somogy vármegye talaja a mérsékelt égöv alatt termeszthető összes növények termelésére alkalmas ugyan, azonban az egyes míveleti növények termelésének méretét leginkább a fogyasztás és a kereslet állapítja meg. Mivel pedig a fogyasztás és kereslet a kereskedelmi növények terményei iránt a legélénkebb, főleg a kalászosok és kapásnövények vannak legkiterjedtebben felkarolva. De lényeges szerep jut a mesterséges takarmánynövényeknek is, mert a nagy állatállomány takarmányszükségletét a természetes kaszálók nem tudják kielégíteni. Az ipari növények termelése is el van terjedve; különösen a czukorrépa és az olajgyártásra alkalmas növények számos faja, továbbá a len, a kender, a katáng (czikória), a czirok, a dohány. Ezek mellett a hézagpótló növények termelése is szokásos; így a tarlószántásba vetik a bíborherét, a kerek vagy tarlórépát és a hajdinát. Nagyjövőjű, hézagpótló növényként megemlítendő az újabb időben nagyban felkarolt, őszszel tarlószántásba, zöldtrágyának vetett, fehérvirágú, lapos fehérmagú csillagfürt termelése is, a mely azáltal, hogy a produktív időszakban semmiféle kultúrnövény helyét nem foglalja el, ezt az inproduktív időszakot a gazdaság javára nagy mértékben értékesíti. Leginkább búza- vagy rozstarlóba, kukoricza vagy burgonya alá alkalmazzák az őszi csillagfürt-zöldtrágyát, a mely kellő időben vetve, kat. holdanként 100 kilogramm nitrogénnel gazdagítja a talajt, trágyaértéke pedig k. holdanként 215 métermázsa istállótrágyával egyenlő, míg termelési költsége kat. holdanként csak 30 korona. Hogy a mívelés alatti területeken az egyes kultúrnövények termelésének mérve miként oszlik meg, arra nézve az 1913. évi termelési adatok nyujtanak tájékozást, a melyeket már előzőleg közöltünk. A termés.

Kalászosok. A főbb kalászosok közül az őszi búza a legkiterjedettebb, a mennyiben a talaj minősége az egész vármegyében a búzatermelésre alkalmas. A somogyi búza minőségre nézve nem tartozik Magyarország legkitünőbb búzái közé, mert nem üvegesen aczélos, tehát törésfelülete nem áttetszően érdes, hanem inkább síma és lisztes törésű; de sikértartalmának kitünő minősége, lisztjét a legfinomabb sütemények készítésére is alkalmassá teszi.

Igen elterjedt és kitünő minősége miatt híres volt az úgynevezett somogyi tarbúza, a melynek általános felkarolását — az egész Dunántúlra — és nagyban való termesztését Cserháti tanár igen ajánlotta és ez irányban nemcsak irodalmilag működött közre, hanem a magyaróvári m. kir. növénytermelési kísérleti állomás vezetőjeként, termelési kísérleteket is vezetett. A somogyi tarbúza gombabetegségekkel szemben igen ellentálló és emellett kitünő minőségű lisztet szolgáltat. Ennek ellenére a somogyi tarbúza termelése igen megcsökkent, mert a somogyi gazdák a bőven termő külföldi búzafajokat karolták fel; azonban a behozott számos idegen fajta közül még eddig egy sem bizonyult állandó jellegűnek, mert az aklimatizáczió alatt mind elveszti eredeti fajtajellegét és degenerálódik. Megemlítendő azonban, hogy jelenleg egy importált franczia búzaféleség „Gros Bleu“ az eddigi tapasztalatok szerint — már 5—6 éve — jól aklimatizálódik és teljesen kielégítő eredményeket ad, a mennyiben termésmennyisége a jobb talajokon kat. holdanként 12—20 métermázsa között váltakozik; ez okból ezt a búzaféleséget nemcsak a nagyobb uradalmak. de a kisdazdák is mindjobban felkarolják. A régebben vetett honosfajta búzák közül legjobbnak bizonyult: agyagos talajú fennsíkokra, a vöröskalászos toklászos búza, középkötöttségű, szelídebb talajokra a fehérkalászos toklászos búza, a lapos, termékeny talajokra a híres somogyi tarbúza. Igen valószínű, hogy a somogyi gazdák rövidesen kiábrándulnak a nagy reklámokkal hirdetett külföldi termékeny búzafajtákból és visszatérnek a régi somogyi búza termelésére; mert az már kétségtelen, hogy megfelelő talajelőkészítés mellett, a somogyi búzából tenyészkiválasztás által nemesített búzával, kat. holdanként 10—12 métermázsa szemtermést könnyen el lehet érni.

A vetésforgóban való állásra nézve Somogy vármegyében a búzát leginkább trágyázott zabosbükköny, vöröshere, magbükköny, bíborhere, luczerna és magborsó után vetik; kevésbbé jó előveteménye a burgonya, len, trágyázott csalamádé, répa és a mák; néha azonban ez elővetemények után is jó a búzatermés. Tehát Somogy vármegyében a búzának a hüvelyesek a legjobb előveteményei. A tavaszi búza termelését az utóbbi években, midőn a búza ára felszökött, szintén felkarolták; azonban nagy teret nem tud foglalni, mert a tavaszi búzára tényleg áll az a közmondás, hogy: „tavaszi búza, ravaszbúza“. A tavaszi búza Somogy vármegyében ugyanis csak akkor sikerül, ha igen korai vetés mellett, májusban kellő nedvesség és meleg van és június végén, július elején nem lép fel a nagy forróság, mert az utóbbi esetben a tavaszi búza hőütést kap és csak silány termést szolgáltat.

Az őszi rozsot az egész vármegye területén termelik ugyan, de legkiterjedettebben a délkeleti homokosabb részeken, a hol a vetésforgóban a búza helyét foglalja el. A vármegye kötöttebb és inkább búza alá való talajain a rozs mostoha elbánásban részesül, mert leginkább árpa és zab után vetik; e kedvezőtlen termelési viszonyok ellenére a nem nagy igényű rozs itt is kielégítő termést ad. Számos termelési kísérlet történt arra nézve, hogy jobbfajta és termékenyebb rozs honosíttassék meg; de e kísérletek eredményre nem vezettek, mert a rozs nyitvatermő növény lévén, idegen megtermékenyülésre szorul; ennek következtében a gyors elfajzás el nem kerülhető s így a honos és az éghajlati, valamint a talajviszonyokhoz alkalmazkodott somogyi rozs minden más behozott rozsot magához idomít.

Az árpát a vármegyében szintén kiterjedettebb mérvben termelik. Legjobb előveteményei a kapásnövények, a melyek a talajban a nagyigényű árpa alá bő növénytápanyagokat szolgáltatnak.

Somogyvármegyében valami jó sörárpa ritkán terem; de néha — megfelelő időjárás esetén — a legjobb vidékek árpájával is felveszi a versenyt. Az árpával is számos termelési kísérlet történt arra nézve, hogy annak minősége emeltessék; de itt nem a talaj, hanem az éghajlati viszonyok az okai, hogy némely években a későn érő Oregon-árpa kitünő, más években, éppen ellenkezőleg, a korai Hanna-árpa az, mert a forróság beállta előtt már megérik s így nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is, más fajtákkal szemben, a legkielégítőbb termést szolgáltatja.

A zab termelése a kalászosok között legkevésbbé van itt elterjedve és kiter-

jedettebben leginkább a vármegye délkeleti részén, a homokosabb földeken termelik. A zabnak is legjobb elővetemény ei a kapásnövények; vetik azonban búza után is.

Egyéb kalászosok közül megemlítendő még a tavaszi rozs és az őszi árpa, azonban Somogy vármegyében mind a kettő igen alárendelt szerepet játszik.

A hüvelyesek termelése e vármegyében elsőrendű kérdés, mert a sovány somogyi talajok nitrogénszükségletét a pillangós virágú növényekkel symbiosisban élő baktériumok, a levegő kimeríthetetlen mennyiségű, ingyen rendelkezésünkre álló szabad nitrogénjéből sűrítik és így a talaj termelőképességének legfőbb előmozdítói. A hüvelyesek termelése nélkül Somogy vármegye talajának termékenysége rövid néhány év alatt a felére csökkenne. A hüvelyesek termelése itt nem az élelmiszerekhez tartozó bab, lencse, borsó termelése miatt fontos, hanem a talaj termőképességének fentartása szempontjából. A míg a humuszban gazdag bácskai talajokban élő virulens saprofita nitrogén talajbaktériumok évenként és kat. holdanként 74 kilogramm nitrogént sűrítenek a levegő szabad nitrogénjéből, addig a humuszban szegény somogyi talajokban élő ugyanazon fajú baktériumok kat. holdanként és évenként csak 28 kilogramm nitrogént tudnak sűríteni. Világos tehát, hogy a pillangós virágú növényekkel symbosisban élő Bacillus Radicicolainak itt fontos szepe van, mert a sovány somogyi talajokban élő csökött és degenerált saprofita nitrogénbaktériumok fogyatékos működését hivatva vannak kiegészíteni és a somogyi talajok termékenységét előmozdítani. Hüvelyesek.

Somogy vármegyében magtermelési czélokra az első helyet foglalja el a tavaszi bükköny, továbbá a tavaszi borsó; kevésbbé fontos szerep jut az őszi borsónak és az őszi bükkönynek; megemlítendő még a magnak hagyott vöröshere, luczerna, bíborhere és csillagfürt, a melyek kedvező körülmények között magtermelés által is tetemes jövedelmet szolgáltatnak.

Emberi tápláléknak nagy mértékben a hüvelyeseket nem termelik, mert az összefüggően nagyobb területeken termelt hüvelyeseknél a gombabetegségek feltartóztatlanul terjednek és sokszor az egész termést tönkreteszik. Még a lencse legjobban megállja helyét és habár aprószemű, de igen ízletes. A babot leginkább kukoricza közé vetik, házi szükségletre termelik; eladásra csak kevés felesleg kerül.

Itt megemlítendő még a hajdina (tatárka, palánka), a melyet tarlóba vetve pótnövénynek használnak és magját táplálkozási czélra fordítják; továbbá a köles, a melyet részben emberi tápláléknak, részben pedig takarmányozási czélokra termelnek. A hajdinát az egész vármegye területén termelik, ellenben a kölest leginkább csak a lapályos részeken.

A kapásnövények közül Somogy vármegyében legkiterjedettebben a tengerit termelik, részben emberi tápláléknak, de leginkább takarmányi czélra, némely helyen azonban ipari czélokra, főleg szeszgyártásra. Kapásnövények.

A tengeri az egész vármegye területén mindenütt jól megterem és a legjövedelmezőbb gazdasági növény, a mennyiben az állattenyésztés és tartás minden ágánál haszonnal alkalmazható, a talaj iránt nem válogatós és a reá fordított munkát sokszorosan meghálálja.

Habár a tengeri termelése a vármegyében általánosan fel van karolva, még sincs a vármegyének speciális tengerifajtája. Kétségtelen azonban, hogy az amerikai lófogú fajták ki fognak szorítani minden más tengerifajtát, mert ezekkel igen könnyen kétszer akkora terméseredményeket lehet elérni, mint a más korai fajtákkal. A somogyi gazdák már javában érvényesítik azt a tapasztalatot, hogy a tengeri növénytápszükséglete a fejlődésével arányban növekszik s így minél hosszabb időre terjed ki a tengeri fejlődési időszaka, vagyis: mennél későbbi fajta a tengeri talaja, annál gyakrabban porhanyítható — kapálható — s így annál több növénytápanyag áll rendelkezésére, minél gyakrabban van megkapálva; tehát a kései fajta tengeri e hosszú tenyésztési idő alatt a jól mívelt talajból sok tápanyagot vehet fel, ennek következtében nagy terméshasznot is szolgáltathat. Ezzel ellenkezőleg a korai fajta tengeri a rövid tenyészidő alatt nem vehet fel annyi tápanyagot, mint a hosszú tenyészidejű s így terméseredménye sem lehet olyan, mint a hosszú tenyészidejűé. Azonban a kései fajta tengeri hátránya Somogy vármegyében is érvényesül, mert ha a nyári hőmérséklet a normálison alul marad, a kései tengeri fajták nem tökéletesen érednek be. A korai fajtákból leginkább a Csinquantinót és az úgynevezett 100 napos székelytengerit, a késői fajtákból leginkább a „Jowa“ és „Mastodon“ tengerit termelik.

A terméseredmény kat. holdanként 10 és 35 métermázsa szemestengeri. A kapás-

növények közül még igen kiterjedten fel van karolva a burgonya termelése is. Leginkább el van terjedve a rózsakrumpli, a hópehely és a magyar kincs; legjobb fajták a „Professor Märker“ és az „Uptodate“. A burgonya terméseredménye, a különféle viszonyok szerint, kat. holdanként 50—100 mmázsa között váltakozik.

A czukorrépa termelését szintén felkarolták, ámbár közel sem annyira, mint a mennyire kívánatos volna. Leginkább a munkásviszonyok, de nagyrészben a birtokosok kényelemszeretete az oka, hogy a nagy jövedelmet adó, de sok fáradságot igénylő czukorrépatermelésről lemondanak. A czukorrépát leginkább a kaposvári czukorgyár részére, kisebb mértékben más czukorgyárak részére is termelik. Termésmennyisége kat. holdanként 120—200 métermázsa között váltakozik; kivételesen kedvező időjárás esetén, jó talajon, 250—300 mmázsa is megterem. Beváltási ára 2—3 korona között mozog métermázsánként.

Megemlítendő még a takarmányrépa és czikória termelése is, mely utóbbit a szomszédos nagykanizsai „Pátria“ pótkávégyár részére termelik.

Kisebb jelentőségű és nem is nagy mértékben termelt kapásnövények még a csicsóka és a tarló- vagy kerekrépa.

Takarmányfélék.

Somogy vármegye nagy állatállománya nélkülözhetetlenül szükségessé teszi a mesterséges takarmánytermelést, mert a természetes kaszálók nem tudják az állatállomány takarmányszükségletét ellátni. A takarmányfélék közül leginkább fel vannak karolva a pillangós virágúakhoz tartozó vöröshere (lóhere, fenyer), luczerna, bükköny, borsó, bíborhere, nyulszapuka, továbbá a csalamádé (takarmánytengeri), köles, mohar, czukor-czirok, mustár, csibehur. Ezek közül legfontosabbak a vöröshere, bükköny és borsó, továbbá a többi pillangós virágú takarmányfélék, mert ezek, a mellett hogy kitünő minőségű és igen tápláló takarmányt szolgáltatnak, a talajt nitrogénben bőségesen gazdagítják.

A takarmánynövények termelési körébe tartozik még a takarmányrépa, tarlórépa, tökfélék és a csicsóka termelése is.

Kereskedelmi növények.

A kereskedelmi növények közül, a már a kapásnövényeknél felsorolt czukorrépán és czikórián kívül, termelik a repczét, gomborkát, mákot, komlót, dohányt, kendert, lent, seprőczirokot.

A *repczét* a nagyobb gazdaságok termelik, de nem nagy mértékben, mert habár a vármegye éghajlata a repczetermeléshez teljesen kielégítő, mégis a somogyi gazdák azt tartják, hogy a repcze 9 évi termelésből csak egyszer sikerül, mert a repczének számtalan rovarellensége a termést mindenkor problematikussá teszi. Ez az oka, hogy a repcze termése 3—10 métermázsa között váltakozik; de sok esetben a gazdák be sem várják a repcze végpusztulását, hanem a veszendőbe indult repczét kellő időben alászántják és a talajt más kúltúrnövénynyel vetik be.

A *gomborka* termelése nem oly kétséges mint a repczéé, azonban terméshozama még kevesebb. Ha a gomborkát a mezei balha meglepi, a termése teljesen tönkremegy. A gomborkát leginkább kiveszett kalászosok után, pótnövénynek vetik. Termésmennyisége kat. holdanként 2—6 métermázsa között váltakozik.

A *mákot* a kisgazdák házi szükségletre, a nagyobb gazdaságok eladás czéljából termelik. Termése szintén kétséges, mert ha virágzása idején meglepi az ormányosbogár, akkor annyira férges lesz, hogy alig ad 1—2 métermázsánál nagyobb termést; kedvezőbb körülmények között terméseredménye kat. holdanként 6 métermázsa, sőt ennél is több.

Komló termelésére itt a talaj és az éghajlati viszonyok is kedvezőek. Ennek ellenére azonban csak jelentéktelen mennyiségben termelik.

A *dohányt* kiterjedt mértékben termelik, a mennyiben a kincstártól engedélyezett terület 2242 kat. hold, a melyen itt 612 egyén foglalkozik dohánytermeléssel. A mikei és szuloki dohány híres, jó pipadohány, azonban a vármegye egyéb területén leginkább csak kapadohányt termelnek.

A *kender* termelése az utóbbi időben mindinkább csökken, mert a parasztság ránczos vászongatya-viselete Somogy vármegyében jóformán megszünt s így a kendertermelés a kisgazdáknál elvesztette létjogosultságát. Termelik a kisgazdák még most is a kendert, de a belőle készült fonálból most már csak zsákot, ponyvát, lepedőt, abroszt, törlőkendőt és egyéb durvább fehérnemüt készítenek, a ruházkodásnál pedig a puhább sifon foglalta el a durva kendervászon helyét. A nagyobb uradalmak a len- és kendergyárak részére termelik. A magtermelés alárendelt szerepet játszik.

A *len*, a kenderhez hasonlóan, mindinkább veszít a kisgazdáknál jelentőségé-

Gr. Zichy Béla dongaszerkezetű pajtája Varászlón.

A herczeg Ypsilanti-féle istálló Tátom pusztán. Most Kacskovics Lajosé.

A piaristák taszári uradalmának gőzmalma, Fonón.

Az alsónyiresi szeszgyár és finomító.

A kastélyosdombói gazdasági szeszgyár.

ből; a nagyobb uradalmak azonban a len- és kendergyárak részére termelik. Itt a konjunktúrák a len termelésére alkalmasabbak, mint a kenderére, azért az uradalmak inkább lent, mint kendert termelnek a gyárak részére. A vármegye egyes vidékein kitünő len terem; így a kaposvári uradalomhoz tartozó Cseberki-gazdaságban 1905-ben oly minőségű termett, hogy azt a szakértők a legfinomabb belga lennel egyenértékűnek találták. Termésmennyiségre nézve is a len kielégítő eredményeket ad, a mennyiben kat. holdanként 20—30 métermázsa kórótermés és 2—4 métermázsa magtermés szokott az eredmény lenni. Hogy a lentermelés e kedvező terméseredmények ellenére Somogy vármegyében nagyobb arányokat nem ölt, annak oka a munkásviszonyokban keresendő. A len nyűvési ideje a gabonafélék aratási idejével összeesik; már pedig a gabonafélék aratásából és betakarításából munkásokat elvonni nem lehet s ezért a len termelése szűk határok közé szorul. A seprőczirokot leginkább csak a kisgazdák, háziszükségletek kielégítésére, a tengeri földek szélein termelik. Nagyban való termelése, a kedvezőtlen értékesítési viszonyok miatt, tért nem tud hódítani.

Somogy vármegyében a gyümölcs nem terem oly biztosan, mint némely más vidékeken, pedig gyümölcsfában nincs hiány. Leginkább a csontármagúak, mint: a cseresznye, meggy, kajszínbaraczk, őszibaraczk és szilvafélék díszlenek legjobban, azonban minden más gyümölcs is megterem. A gyümölcsfák általában igen jól díszlenek és gyorsan fejlődnek s termésük néha igen nagy ugyan, de legtöbbször nem kielégítő minőségű. A gyümölcsfáknak ezt a bizonytalan termékenységét leginkább a kedvezőtlen tavaszi időjárás befolyásolja, mert vagy nem köt a virág gyümölcsöt, vagy ha köt, az később, a fejlődés első stádiumában, legnagyobbrészt lehull. Nagyobb kiterjedésű gyümölcsösök nincsenek Somogyban, azonban a házikertekben, szőlőlábakban mindenütt találhatók gyümölcsfák és egyes nagybirtokosok is telepítenek kisebb gyümölcsöskerteket. A vármegye államépítészeti hivatala a közutak mentén is igen sok gyümölcsfát ültetett, a mit azután a nagyobb uradalmak is utánoztak és a birtoktestek utait gyümölcsfákkal szegélyezték. Gyümölcs.

A gyümölcstermelés megkedveltetésére az egész vármegyében mindenütt községi gyümölcsfaiskolákat állítottak, a hol a községi tanítók a gyermekeket a gyümölcsfák tenyésztésére, szaporítására és nemesítésére megtanítják.

Kivitelre azonban gyümölcs nem kerül, hanem ott fogy el. Kivétel talán a szelídgesztenye, a melyből némely években tetemes mennyiség kerül kivitelre. Iharosberény vidékén sok és ízletes szelídgesztenye terem; a gesztenyefák itt annyira el vannak szaporodva, hogy néhol zárt erdőt alkotnak.

A csontármagú gyümölcsökön kívül, jól díszlik még az alma, birsalma és a körte is; azonban némely vidéken a körtefa rövidéletű, gyümölcse pedig köves.

A selyemhernyó tenyésztése czéljából, a községek közvetetlen szomszédságában, a közutak szélére szederfák vannak ültetve, a melyek szintén elég jól díszlenek: de ezek csak azért vannak ültetve, hogy a selyembogártenyésztők ingyen szederfalevélhez jussanak.

Somogyban a kertészet eddig még nem tudott nagyobb lendületet venni, mert az értékesítési viszonyok annyira kedvezőtlenek, hogy a kertészettel való foglalkozás önálló kereseti ággá nem fejlődött. Kétségtelen azonban, hogy itt a kertészetnek nagy jövője van, mert sok állandóvízű patak mentén, nagykiterjedésű termékeny területek volnának erre felhasználhatók. Kertészet.

Sokan tettek már kísérletet és a főváros részére nagyban zöldség- és főzelékféléket termeltek, de azt tapasztalták, hogy a budapesti élelmiszerkereskedés oly rendetlen és megbízhatatlan, hogy sok esetben a termelők a felküldött zöldség- és főzelékfélékért nem hogy pénzt nem kaptak, hanem „még a zsákot sem kapták vissza". A fővárosi vásárcsarnokok részére sem lehet — a mostani rendezés mellett — kertészetet berendezni, mert az értékesítési viszonyok ott sem megfelelők. A háziszükségleten felül termelt zöldség- és főzelékféléknek jelenleg csaknem kizárólag Kaposvár és néhány somogyi város a piacza. Itt pedig a bolgár kertészek konkurrencziája oly nagy, hogy velük versenyezni nem lehet és a végeredmény az, hogy a kaposvári piacz semmivel sem olcsóbb, mint a budapesti.

A kereskedelmi kertészettel foglalkozók tevékenységüket leginkább a finomabb szükségletek előállítására irányítják, így: korán tavaszszal a hónaposretek, a spárga, az ugorka, a korai fejessaláta, zöldborsó, zöldbab, kelvirág, spárgatök, kerti eper, paradicsom és egyéb olyan finomabb kerti termék kerül piaczra, a melyeknek a termelésével a bolgár kertészek nem foglalkoznak.

Mivel Kaposváron — a legfőbb fogyasztási piaczon — csaknem minden háznál van házikert, a kereskedelmi kertészettel foglalkozók fogyasztói: a kerttel nem rendelkező hivatalnokok, kereskedők, iparosok, tanárok, katonák stb., ezeknek a szükséglete pedig nem oly nagy, hogy a kertészetet fellendíthetné. A magánkertészetet különben egész Somogy felkarolta és a belfogyasztás behozatalra nem szorul.

Értékesítési viszonyok.

A kereskedelmi viszonyok fejlettsége következtében a mezőgazdasági termények és az eladásra kerülő állatállomány, valamint annak termékei is könnyen értékesíthetők. A kisgazdák mezőgazdasági terményeiket a közeli piaczokon értékesítik, állatállományuk eladásra szánt egyedei pedig a nagyon látogatott országos vásárokon cserél gazdát. A nagybirtokosok csak állatállományuk kiegészítése czéljából szoktak az országos vásárok látogatói lenni, mert mezőgazdasági terményeiket és eladásra kerülő állatállományukat otthon, a nagygazdaságokat felkereső vásárló kereskedőknek adják el.

A nagyobb tömegben termelt czukorrépát a kaposvári és a közeli czukorgyárak, a czikóriát pedig a nagykanizsai „Pátria“ pótkávégyár veszik meg.

A tej részben a közeli városokban és részben a tejszövetkezeteknél nyer elhelyezést; csak a fő vasúti vonalakhoz közel eső helyekről szállítják a tejet Budapestre is.

A baromfiakat és tojást a községekben az úgynevezett „tikászok“ szedik össze és szállítják Bécsbe; csak a városok közelében lévő falvakból kerül a felesleges baromfi és tojás a helyi piaczokra.

Az állatállománynak hízlalással kikészített részéből a finom, késre érett árú, mind a hízott marha, mind a kövér sertés, a külföldön, nevezetesen Bécsben, Münchenben, Frankfurtban nyer fogyasztási piaczot; a selejtesebb árú Budapesten és helyben.

A lovakat részben a nagyon válogatós katonaság veszi meg, legnagyobbrészt azonban Ausztria, Stájerország, és Olaszország részére vásárolják.

Munkásviszonyok.

A munkásviszonyok a vármegyében nem kielégítők, mert az intenzív gazdasági üzemhez nincsen elegendő munkáskéz, a mit a folytontartó kivándorlás is fokoz.

Nagyon elősegíti a munkáshiányt és még a kivándorlásnál is veszedelmesebb, a maholnap általánosnak mondható *egy-gyermek-rendszer*, melyen — sajnos — ezidőszerint változtatni nem lehet. E munkáshiány következtébena nagyobb uradalmak más vidékről kénytelenek a szükséges munkásnépet megszerezni, mivel pedig az idegen munkásokat akkor is élelmezni kell, a mikor az időjárás a mezei munkát lehetetlenné teszi, az idegen munkások sokkal drágábbak, mint a különben is sokkal jobb helybeli munkások.

Ez idegen munkásokat nagyrészt Nyitra, Trencsén, Hont, Bars, Nógrád, Tolna, Zala és Békés vármegyékből szerzik be. Nagyon jellemző és a mezőgazdasági viszonyokra élénk fényt vet az, hogy az idegen munkások a sokkal jobb talajú Tolna megyéből és az Istentől két kézzel megáldott Békés vármegyéből tömegesen jönnek Somogyba.

A kereseti viszonyok a munkásnépre nézve nem mondhatók kedvezőtlennek, mert a férfimunkásoknál a napszám bére 1 K 60 f-től 5 K-ig, a nőknél 1 K 20 f-től 3 K-ig váltakoznak; de ennél még jelentősebb, hogy Somogyban a hol a czukorrépatermesztés fel van karolva, a mezei munkásnép április közepétől november végéig állandóan foglalkoztatva van.

A munkásviszonyok eme kedvezőtlensége az oka, hogy a nagyobb gazdaságok jórésze inkább lemond az igen intenzív gazdasági üzemről, hogy a folytonosan kedvezőtlen munkásviszonyoktól okozott gondtól és fáradtságtól megszabaduljon. Viszont a munkáskéz hiánya és drágasága okozza, hogy a gazdák, a hol csak lehetséges, szívesen alkalmazzák az olcsóbb üzemű kapáló, kaszáló, arató és egyébb kézierőt pótló fogatos eszközöket és gépeket.

Állattenyésztés.

Az állattenyésztés Somogy vármegye mezőgazdaságának legfontosabb mellékága. A fellendült állattenyésztés nemcsak a szegényebb sorsú lakosság anyagi boldogulását, de a mezőgazdasági fellendülést is eredményezte. Különösen a szarvasmarha nagy kereslete által beállott magasabb árviszonyok eredményezték az állattenyésztésnek, nevezetesen pedig a szarvasmarhatenyésztésnek nagyban való felkarolását. A nagyobb és jobb legelőterületekkel rendelkező Zseliczségben a szarvasmarhatenyésztés vett lendületet, más vidékeken pedig a lótenyésztés fejlesztése kapott lábra. Különösen a nehézfajhoz tartozó ardeni tenyésztést karolták

fel és ez már behatolt ama községekbe is, a melyeknek nemcsak országos, de európai hírű lótenyésztésük volt és van még ma is.

A sertéstenyésztés Somogy vármegyében mindenkor a legjövedelmezőbb volt; de a sertésvészt a somogyi gazdák sem kerülhették el. Ma már kétségtelen, hogy a sertésvész baktériuma sokat veszített virulencziájából s ezzel a sertéstenyésztés új lendületet vett.

A juhászat Somogy vármegyében a legnagyobb mértékben hanyatlóban van. Még azok az uradalmak is, a melyek tradícziókból tartották fenn juhászataikat, lassanként felhagynak vele.

A bivaly, kecske és szamár tenyésztése igen alárendelt. Még leginkább a bivalytenyésztést lehet számbavehetőnek mondani, a melyet mocsaras, posványos legelők kihasználása czéljából tenyésztenek. Azonban a bivalytenyésztés is hanyatlóban van, a minek a bivaly alacsony ára és húsának a közfogyasztásból történt kitiltása az oka. A nagyobb uradalmak ma már a bivalyt csak jóformán kitünő, zsíros tejéért tenyésztik.

Állatállomány.

Somogy vármegye állatállománya élénk világot vet ama nagy gazdasági fellendülésre, mely az állattartással szoros kapcsolatban van. De nemcsak maga a szám, hanem főleg az állatanyag minőségi értékemelkedése, az utolsó 20 év alatt körülbelül 40%-kal növelte az állatállomány értékét. Kétségtelen tehát, hogy a gazdasági társadalom alsóbb rétegeinek vagyoni gyarapodása és mai kedvező vagyoni helyzete, az állattenyésztés fellendülésére és főleg a jobbminőségű, tehát értékesebb állatok czélirányos tenyésztésére vezethető vissza.

A m. kir. központi statisztikai hivatal szerint 1911. évi február 28-án (a zárjelekben az 1905. évi létszám van feltüntetve) az állatlétszám a következő volt: szarvasmarha 188.813 darab (158.592), ló 70.928 darab (62.343), szamár 603 darab (832), öszvér 11 darab (21), kecske 242 darab (303), sertés 333.923 darab (254.677), juh 245.282 darab (355.571). Ivari és faji osztályzás szerint: a szarvasmarhaállományból: növendékbika 2846, tenyészbika 1296, hízóbika 118, tenyész- és fejőstehén 71.893, selejt 424, ökör és tinó három éven aluli 30.388, három éven felüli 28.143, hízó 6745, üsző két éven aluli 29.964, két éven felüli 6497, szopósborjú 10.499, összesen 188.813 darab, a melyből magyar fajta 29.852, pirostarka 137.634, borzderes 704, egyéb fajta 17.860, bivaly 2763 darab. A lóállományból: méncsikó: egy éven aluli 4946, egy éven felüli 2856, tenyészmén 509, kanczcsikó: egy éven aluli 4946, egy éven felüli 7291, kanczaló 31.939, heréltcsikó: egy éven aluli 851, egy éven felüli 4302, heréltló 13.367, összesen: 70.928 darab. Sertésállományból: tenyészkan 2077, tenyészkocza 60.122, ártány és süldő 107.062, malacz 158.669, hízó 4993, összesen: 332.923, a melyből zsírfajta 304.106, húsfajta 28.817 darab. A juhállományból: tenyészkos 5245, anyajuh 120.916, ürű-toklyó 62.943, bárány 53.833, hízó 2345, összesen: 245.282, a melyből merinó 197.861, raczka és czigaja 21.482 angol és egyébb húsjúh 25,939 darab. Az anyajuhok közül 1911. év folyamán fejtek 13.507 darabot.

E statisztikai adatokból látható, hogy Somogy vármegyében 1911-ben, az 1905. évi állapottal szemben, a szarvasmarha állománya 30.221 darabbal szaporodott; a lóállomány 8585, a sertésállomány 78.246, ellenben a juhállomány 110.289 darabbal fogyott; világos tehát, hogy az állatállomány, a magasabb szinvonalú minőségi érték mellett, még létszámban is gyarapszik. A juhállomány csökkenése — a mi már évtizedek óta állandóan tart —, kétségtelenül a mezőgazdasági intenzív üzem terjedésére vezethető vissza.

Állatvásárok.

Habár a kereskedelmi szellem a vármegye népében nagyon ki van fejlődve s így vásárai igen látogatottak, az állatvásárok mégsem adják az állatforgalom hű képét, mert igen felkapott dolog az úgynevezett faluzás, a mely abból áll, hogy a „kupeczek“ és kereskedők bejárják a falvakat és a háznál veszik meg a czéljaiknak megfelelő állatokat, leginkább a főváros környékén lévő tehenészetek számára. A „kupeczek“ legnagyobbrészt paraszt marhakereskedők, a kik faluzással megszerzik a marhát és vagy uradalmak részére szerződésileg szállítják, vagy vásárokon nyereséggel adják el. Híresek a csökölyi marhakupeczek, a kik Tolna és Baranya vármegyékben összeszedik leginkább az 1—2 éves tinókat és azokat vásárról vásárra hajtják, mindaddig, míg elkelnek. Csökölyi marhakupeczekkel Zala, Vas és Zemplén vármegyékben is lehet találkozni, sőt Horvátországba is hajtanak nagyobb csapatokban tinókat, a melyeket a silány marhához szokott horvátok magasabb árakon megvesznek.

Mészárosok és marhakereskedők, a kik a vásárokat szorgalmasan látogatják, azt állítják, hogy van olyan tinó, üsző és tehén, a mely egy évben 5—6 gazda kezén megfordul. Kétségtelen azonban, hogy a ló és szarvasmarha leginkább az országos vásárokon cserél gazdát, míg a sertéseket legnagyobb részben a sertéskupeczek falvakban szedik össze vagy pedig a közeli piaczok hetivásárain lesznek eladva.

Leglágtogatottabb vásárok Somogy vármegyében a kaposvári, kaposmérői, nagyatádi, csurgói, tabi, igali, nagyberki, kercseligeti, marczali, kéthelyi, lengyeltóti, batéi, karádi, iharosberényi, nagybajomi, hetesi, sárdi, patczai, toponári, szentbalázsi és somogyvári vásárok, a hol nemcsak a belforgalom nyer lebonyolítást, de idegen és külföldi vevők is megjelennek.

Megemlítendő még, hogy a nagyobb uradalmak, kihizlalt marhaállományukat legnagyobb részben külföldi marhakereskedőknek adják el.

A lovak vásáron kívüli összeszedésével leginkább a katonai lóvató bizottságok foglalkoznak.

Szarvasmarha. A szarvasmarhatenyésztés Somogy vármegye mezőgazdaságának legjövedelmezőbb ága. Somogy vármegye szarvasmarhaállománya a híres bonyhádi tájfajta marhával egy színvonalon áll és a Somogy vármegyéből messze vidékre elszállított üszőket és teheneket bonyhádiakként adják el.

Féltékeny gonddal őrködnek az illetékes tenyésztők eme magas színvonalon álló szarvasmarhaállomány kitünő minőségének épségben tartásán és továbbfejlesztésén, a mi annyival könnyebb, mivel a különben igen konzervatív kisgazdák is belátják, hogy az értékes fajtamarhából jobban lehet pénzelni s így a kitünő marha jobban meghálálja a ráfordított fáradságot.

A Gazdasági Egyesület a földmívelésügyi miniszterium és a vármegye támogatásával minden évben, a vármegye több helyén is, állatdíjazásokat rendez, a melyekre a felvezetett remek tenyészanyag valóban a legnagyobb elismerést érdemli. E mellett a m. kir. gazdasági felügyelőség, a hatóság támogatása mellett, csak a legjobb tenyészetekből származó apaállatokat engedélyezi köztenyésztésre, a melyeket az illető községek kedvezmények mellett szerezhetnek meg. A Gazdasági Egyesület a legközelebb mult években 2000 darab kitünő minőségű hasas üsző és fiatal tehenet osztott ki a kisgazdák között, a legmesszebbmenő kedvezmények mellett.

Ezenkívül a külföldről is szerzett kitünő minőségű tenyészanyagnak alkalmas teheneket és bikákat, a melyeket nemcsak a nagyobb uradalmaknak, de kisgazdák számára is hozzáférhetővé tettek. Leginkább Simmenthal és Freiburg vidékéről történt a behozatal, de importáltak Hollandiából is néhány fekete és pirostarka tájfajta tehenet és bikát.

Somogy vármegye szarvasmarhaállománya fajára nézve leginkább a bonyhádi és simmenthali marhakeresztezésből származik; igen kevés a magyar és egyéb fajta. Az idegen fajtákból a berni még a legelterjedtebb. A vármegye szarvasmarhalétszámában szereplő 29.852 drb magyar fajmarha leginkább a még most is kedvelt erdélyi magyarfaj igásökörállomány létszáma, mert tenyésztésre már a magyar fajmarhát csak elvétve használják.

Hogy Somogy vármegyében a nyugati fajszarvasmarha tenyésztése és a tenyészanyag kitünő minősége mily magas színvonalon áll, mutatja az, hogy a budapesti országos tenyészmarhavásárokon a somogyi gazdák kiállított marhái elsőrendű kitüntetéseket nyernek és díjazásokban részesülnek. Kiváló tenyészetük van: *Gaal* Józsefnek Pamuk, gróf *Festetics* Vilmosnak Toponár, a *Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaságnak* Kaposvár, gróf *Hunyady* Józsefnek Kéthely, gróf *Somssich* Imrének Hetes, gróf *Hoyos* Miksának Németlad, *Somssich* Miklósnak Somogysárd; továbbá a kisgazdák kezén levő gyönyörű szarvasmarhaállományukkal különösen a következő községek tünnek ki: Alsok, Sarkad, Igal, Tab, Nagyberki, Gölle, Szill, Somogyjád, Gyékényes és e községek vidékei.

Igen élénk világot vet a somogyi marha keresettségére, hogy Somogyban a nagyobb uradalmak nem tudják igásökörszükségletüket a vásárain beszerezni, hanem kénytelenek azt Zala, Vas, Sopron, Veszprém vármegyében, a magyar fajigásökröt leginkább Erdélyben beszerezni. Ennek oka, hogy Somogy vármegyéből a tinókat tömegesen vásárolják és messze vidékre elszállítják, nem marad tehát annyi tinó, hogy abból a szükséglendő ökörállományt is ki lehetne nevelni.

Igen elősegíti a szarvasmarhatenyésztést a vármegyebeli sok tejszövetkezet is, melyek a tejet zsírtartalom szerint fizetik, és pedig a vidéken 10—14 fillérrel, míg Kaposvárott a tej literjének az ára 20—24 fillér.

Az árakra nézve e teheneket minőség szerint 400—1000 koronával fizetik darabonként; a tinók ára 80—90 fillér, a jóminőségű járnosököré 90—100 fillér élősúly kilogrammonként.

Somogy vármegye lótenyésztése igen fejlett és a lóanyag kitünő minősége Ló. országos hírű. Nemcsak a nagyobb uradalmak kitünő lóanyagai, de az egyes községek kisgazdáinak is messze földön híresek a lovai. Így a pulai, attalai, berki, aszalói kisgazdák sok első díjat hoztak el a szomajomi és siófoki lóversenyekről és a kiállításokon is nem egyszer első díjat nyertek.

A nagyobb uradalmak közül a *Jankovics-féle* öreglaki és a pusztaberényi ménes lovai kitünő versenylovakként általánosan ismertek. De a hintóslovak között is mindenütt megállják helyüket a somogyi lovak; így csak a mult évben is *Bogyay* Ferencz polányi négyesfogata nyerte el a budapesti országos luxuslóversenyen az első díjat. A nagyobb uradalmak közül különösen kiváló hírnévnek örvendő félvérlótenyésztésük van a következő nagybirtokosoknak: gróf *Festetics Kálmánnak* Gyalán, gróf *Széchenyi Andor Pálnak* Marczalin, gróf *Széchenyi Gézának* Erdőcsokonyán, gróf *Hunyady Károlynak* Szillben, *Somssich Miklósnak* Sárdon, a *Kegyes Tanítórendnek* Taszáron, a *Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaságnak* Kaposvárott.

A nemesvérű lovak tenyésztésének előmozdítása czéljából alakult a „Somogymegyei Vándorfalka Társaság", a mely lovasvadászatait tavaszszal Erdőcsokonya, őszszel Somogysárd vidékein tartja. E lovasvadászatok fokmérői a tenyésztett nemesvérű lovak minőségének, munkaképességének, kitartásának és használhatóságának.

Fajra nézve leginkább az angol fehér ló van elterjedve, de sok az arabs félvér és amerikai ügető is, melyeknek a tenyésztésénél telivér apaállatokat alkalmaznak. Újabb időben a nehéz fajlovak tenyésztése kapott lábra, a melyek leginkább a pinzgani, ardenni és percheron fajhoz tartoznak. Eme nehéz fajlovak közül legelterjedettebb a belga származású ardenni faj. Néhány évvel ezelőtt e lovakkal mesés árakat lehetett elérni; öt-hat hónapos választott csikót 500—600 koronáért adtak el. Kétségtelen azonban, hogy ma már ez is alászállott és az árak 30—40 %-al csökkentek. Ma a könnyű fajlovak kezdenek újból keresettebbek lenni és a katonai lóavatóbizottságok a jobbfajta ménesekből származó nyers, hároméves csikóért szívesen adnak darabonként 1000 koronát.

A juhtenyésztés Somogy vármegyében hanyatlóban van és a juhállomány Juh. évről-évre csökken. Már az 1911. évi február 28-án a haszonállatok összeírásánál 245.282 juhot találtak, tehát 110.289 darabbal, vagyis 31%-al kevesebbet, mint 1905-ben.

A juhtenyésztés és tartás hanyatlásának igen sokféle oka van; a végeredmény pedig az, hogy az okszerűen vezetett juhászat a mai viszonyok között nem hozza meg a reá fordított költségeket és nem tud egyéb tényezőket oly mértékben hasznosítani, mint a növénytermelés és állattartás. A juhászat tehát nem azért hanyatlik, mert a juhtartáshoz szükséges legelőket feltörték, hanem a legelőket azért törték fel, mert a mívelés alatt álló legelő-területek több hasznot biztosítanak, mint a mennyit a rajtuk legelő juhnyájak szolgáltatni tudnak. A juhászat ma már ott sem hoz hasznot, a hol oly legelők állanak rendelkezésére, a melyek más czélra nem használhatók. Nincs is kilátás arra, hogy a juhászat újra föllendüljön. Mindezek ellenére a tradiczió köti a gazdákat a juhászathoz. Lehet is találni a vármegyében nagyszerű juhászatokat, a melyek az országos tenyészállatvásárokról és gyapjú-kiállításokról el-el hozzák az első díjakat. Így országos hírű és a kiállítások révén közismert a gróf *Hunyady-féle kéthelyi* juhászat, a Somssich-féle sárdi, a *Politzer* Géza-féle húsjuhok, gróf *Zichy* Béla lengyeltóti merinó-elektorál-negretti juhászata, a *Kegyes Tanítórend* mernyei uradalmának merinó-elektorál-negretti és franczia húsjuhokból álló juhászata.

Megemlítendők még a kisgazdáktól tenyésztett kétnyiretű fésűs gyapjas juhok, a melyek ugyan nem tartoznak a köztenyésztéshez, de legtöbbnyire a sertésekkel együtt a közlegelőre hajtatnak. A kisgazdák e juhok gyapját házi czélra használják, a mennyiben az asszonyok a gyapjúból fonalat fonnak. Egyes községekben nagyobb számban is vannak ily kétnyiretű fésűs gyapjas juhok, azonban tartásuk lényeges szerepet nem játszik.

A sertéstenyésztés e vármegyében a szarvasmarhatenyésztés után a legfonto- Sertés. sabb tenyésztési ág, igen magas színvonalon áll és a tenyészanyag a legkitünőbb minőségű. Általánosan a fehér kondorszőrű magyar mangaliczát tenyésztik és köz-

tenyésztésre más fajtát nem is igen engedélyeznek. Vannak magántenyésztőknél yorkshiere- és berkshiere-tenyészetek is, de ezek nem nagy jelentőségűek. Az utóbbit nagy szaporodási képessége teszi kedveltté; de ez inkább hússertés lévén, gyors növése és kitűnő takarmányértékesítő képessége mellett, zsírtermelésre inkább a magyar kondorszőrű sertést használják. A sertésállomány kitűnő minőségének fenntartására az illetékes tényezők nagy gondot fordítanak és az apaállatok vizsgálatánál csak a legjobb minőségű tenyészkanokat engedélyezik, melyeknek a megszerzését a gazdasági felügyelőség messzemenő kedvezmények mellett közvetíti.

A sertéstenyésztés eme nagymérvű felkarolása mellett, az 1895. évben fellépett sertésvész óriási csapás volt a vármegye gazdaközönségére nézve. Habár a sertésvész még ma is uralkodik, azért ma már így is haszonnal űzhető a sertéstenyésztés, mert az elhullások 10—15%-nál nem igen emelkednek magasabbra.

Baromfi. A baromfitenyésztés itt nem nagyfontosságú ugyan, de mivel az leginkább a legszegényebb néprétegek kereseti forrása, jelentőségtelennek nem mondható. Főleg két tenyészirány állapítható meg: a pecsenyének alkalmas baromfi nevelése és a tojás és a kirántani való csirke előállítása. Vannak azonban átmenetek is, a hol mind a két irányt keresztezésekkel érik el. Már ez a két tenyészirány is mintegy megállapítja a tenyészanyag minőségét; mert pecsenyének legalkalmasabb a finomhúsú, nagytestű, nemes fajbaromfi és az e tenyészirányt követők tenyésztik a legszebb fehér és sárga orpingtonokat, a kendermagos plymouthokat és a fekete langshanokat, továbbá a pekingi kacsákat, az emdeni ludakat, bronzpulykákat és gyöngytyúkokat; a másik tengerészirány követői tenyésztik a kevésigényű, bőven tojó, jól kotló paraszttyúkokat, szürke réczéket és parasztludakat. Hogy melyik tenyészirány jövedelmezőbb, azt az mutatja legjobban, hogy az állam hasztalan osztja ki a kistenyésztőknek — ingyen — a legszebb fajbaromfitörzseket, azok megmaradnak az úgynevezett paraszttyúk tenyésztése mellett, mely alig igényel élelmet, sokat tojik és csirkéi azonnal tollasak. Már pedig Somogy vármegyében a „Tikászok“ (baromfikereskedők) a tojást és kirántani való csirkét összeszedik és jól meg is fizetik, de csakis a tollas csirkét veszik meg, a fajbaromfi pedig tudvalevőleg fiatal korában kopasz, tehát nem exportképes. Ezzel szemben a fajbaromfi, pecsenyének nevelve, sok élelmezést, hosszas vesződséget és a nagy koczkázat mellett nagy kitartást is igényel. A baromfitenyésztők között Somogy vármegyében legelső özv. *Baky Béláné*, a ki gyönyörű állatjaival a baromfikiállításokról az első díjakat szokta hazahozni. Megemlítendő még *Schmit Rezsőné* remek sárga orpingtontenyészete. *Müller Sándorné* páratlanul szép pekingi kacsákat és bronzpulykákat nevel, a melyekkel több baromfikiállításon elsőrendű kitüntetéseket nyert el. Bámulatosan szép bronzpulykákat nevel még *Bodánszky Tivadarné* és *Vásárhelyi Gerőné*. Ez itt említett tenyésztők baromfiaikat tenyészanyagnak adják el aránylag magas áron.

Házinyúl Néhány évvel ezelőtt, mikor a hús ára felszökött, Somogyban is felkarolták a házinyúltenyésztést, hogy a nagyszaporaságú és gyorsnövésű házinyúl olcsó húsával, a szegényebb néposztály hússzükségletét kielégíthesse. E czélra leginkább az ezüstszőrme-nyúltenyésztést karolták fel; azonban sem ez, sem pedig a belga óriási házinyúl tenyésztése nem tudott terjedni, mert a magyar ember a házinyúl húsát nem szereti. A nagy reményekkel megindult házinyúltenyésztés tehát csakhamar a régi színvonalra sülyedt.

Méhészet. Somogy vármegyében a nagyobb uradalmakban és a kisgazdáknál méhest és méhészetet mindenütt lehet találni; de legnagyobb részben csak a háziszükségletek kielégítésére. Csak a felesleges méz és viasz kerül a közeli piaczokra. Legszorgalmasabb méhészek a tanítók, a kik közül a zimányi tanítónak kereskedelmi méhészete is van. A mozgatható keretes kaptárok minden változatai el vannak terjedve, azonban a kisgazdák és tenyésztők a régi kaptárokkal méhészkednek. A nagyobb gazdaságok közül *Darnay Bélának* Bányán 40 drb Dzierzon kaptára, a *Magyar Kegyes Tanítórend* mernyei uradalmának 90 drb anyakaptára, a *Biedermann-féle* mozsgói uradalomnak 20 drb Mayer-féle dúczkaptára, gróf *Széchenyi Antal* és *Frigyes* somogytarnóczai uradalmának 28 drb Boczonádi-féle kaptára van. Általában azonban a méhészet nincs annyira elterjedve, mint a mennyire azt a jó méhlegelők indokolttá tennék.

Halászat. A halászat a vármegyében nagyfontosságú üzemág, a melynek közgazdasági szempontból is igen nagy jelentősége és jövője van. A természetes halterületek: a Balaton, a Dráva-folyó és az ezekbe ömlő vizek, ősidők óta bőségesen szolgáltat-

ták e vármegye lakosságának a halat; azonban a halászat csak az újabb időkben emelkedett magas színvonalra, mióta a halászati törvény rendelkezéseit szigorúan végrehajtják. E részben a drávafolyói halászat még jóformán rendezetlen, mert a Dráva határfolyó lévén, a halászat törvényszerű gyakorlásának ellenőrzése, egységes rendszerbe nem foglalható. Az egész balatontavi halászat bérbe van adva és a bérlő halásztársaság a halászatot a legmodernebb eszközökkel végezteti és egyben a halak gondozásáról és oltalmazásáról is gondoskodik.

Közgazdasági szempontból még a balatontavi halászatnál is fontosabb a Somogyban igen nagy lendületet vett mesterséges haltenyésztés, a melynek kezdeményezése körül *Hirsch Adolf* és ennek fia *Hirsch Alfréd* dr. szereztek érdemeket. A leghitványabb csádés és békarokkás szénát termő, értéktelen, mocsaras réteket, nagyszerűen jövedelmező halastavakká alakították át, a melyekben a — szakszerű tenyésztés mellett — gyorsan növő, értékes halfajokat honosították meg. Felbuzdulva a sikeren, számosan készítettek mesterséges halastavakat haltenyésztés számára, és ez még folyton nagy arányokban folyamatban van. És mivel a haltenyésztés is csak úgy hajt nagy jövedelmet, ha szakszerűen vezetik, a legtöbb földbirtokos a halgazdaság bevezetésével Hirsch Alfrédot bízza meg és neki adja bérbe a halgazdaságot. A mesterséges haltenyésztés terén ezidőszerint Somogy vármegyében első helyen *Goszthonyi Mihály* dr. saját kezelésű bárdibükki halgazdasága áll. A kiválóbb halgazdaságok a következők: Őrgróf *Pallavicini Ede* mosdósi uradalmának 9 halastava van, a melyekben ponty, csuka és törpeharcsa halat tenyésztenek. Goszthonyi Mihály dr. bárdibükki halastavai 180 hold terjedelműek és 23 halastóból állanak. A tenyésztett halfajok: ponty, süllő, sügérpisztráng, folyami és törpeharcsa. A gróf *Zichy Béla* lengyeltóti uradalmához tartozó Varászlon most van kialakulóban egy nagyobbszabású halgazdaság, 500 hold területen, 11 tóval, a melyekben főleg pontytenyésztés van tervbe véve. Gróf *Széchenyi Bertalan* felsősegesdi uradalmában a haltenyésztést 7 tó szolgálja, a melyekben, ponty, süllő, dunai harcsa és sügérpisztráng tenyésztetnek. Báró *Inkey Pál* iharosi és csicsai tógazdasága, hol leginkább ponty és süllő halfajok tenyésztetnek. Ez volt az első tógazdaság a megyében. Báró *Inkey József* iharosberényi uradalmának halastavaiban leginkább ponty és süllő halfajok. *Kacskovics Zoltán* felsőmocsoládi gazdaságában szintén van halgazdaság, azonban a halászat csak háziszükségletre szorítkozik. Gróf *Széchenyi Géza* erdőcsokonyai uradalmában 9 halastó van, a melyekben fő halfaj a ponty. *Kunffy Lajos* somogytúri gazdaságában 4 halastó van, 28 hold terjedelemben, a melyekben ponty, süllő és czompó tenyésztetnek. A tógazdaság most van kialakulóban és 56 holdra terjesztetik ki. *Darnay Béla* bányapusztai gazdaságában 3 halastó van, a melyekben ponty, czompó, tavipisztráng és törpeharcsa tenyésztetnek. Vannak még más haltenyésztő tógazdaságok is, a melyek azonban csak most vannak kialakulóban és rövid idő alatt szintén jelentős szerepük lesz.

Selyemtenyésztés.

Somogyvármegyében az utóbbi időben a selyemtenyésztés nagy lendületet vett. A m. kir. selyemtenyésztési felügyelőség kimutatása szerint Somogyban 1881-ben 14, 1891-ben 89, 1901-ben 977, 1911-ben 2276 család foglalkozott vele. 1881-ben termeltek 57 kg. és 90 dg. gubót 141 kor. 94 fill. értékben; esik egy termelőre 10 kor. 12 fill. 1891-ben 8107 kg. és 15 dg. gubót 15.979 kor. 32 fill. értékben; esik egy termelőre 41 kor. 8 fill. 1901-ben termeltek 17.386 kg. és 90 dg. gubót 32.232 kor. 74 fill. értékben; esik egy termelőre 32 kor. 99 fill. 1911-ben termeltek 42.330 kg. és 50 dg. gubót 89.341 kor. 93 fill. értékben; esik egy termelőre 39 kor. 25 fill. De hogy a selyemtenyésztés, megfelelő kezelés mellett egyeseknek mily hasznot adhat, mutatja, hogy *Mizerák Sándor* gyékényesi lakos 1911-ben 194 kor. 24 fillért kapott gubóért. A m. kir. selyemtenyésztési felügyelőség kimutatása szerint a vármegyében 1913-ban 192 községben és pusztán, a selyemtenyésztők száma 2020 volt, a kik 41.712 kg. és 70 dg. gubót termeltek, a melyért a felügyelőség 87.294 kor. 91 fillért fizetett ki; s így átlag egy termelőre 43 korona 21 fillér esik. A selyemtenyésztési felügyelőség a selyemtenyésztéssel foglalkozóknak 1880-tól 1913-ig összesen 1,525.000 koronát fizetett ki. Mivel a szederfatenyésztés a selyemtenyésztéssel szoros viszonyban áll, érdekes a selyemtenyésztési felügyelőségnek a somogyvármegyei szederfa-állományra vonatkozó 1913. évi kimutatása, a mely szerint 1913-ban lombszedésre alkalmas szederfa volt 35.616 drb., lombszedésre nem alkalmas pedig 60.300. A kiültetett szederfák száma 1912-ben 5330, a tönkrement szederfáké pedig 8115 drb. volt. A felügyelő-

ség kiosztott a vármegyében 1912-ben, 2—3 éves szederfacsemetét 193.06 darabot; kiültetésre alkalmas szederfát 3042 darabot. A selyemtenyésztési felügyelőség működésének kezdete óta kiosztott Somogyban 2—3 éves szederfát 4,777.499 darabot, kiültetésre alkalmasat 92.855 darabot.

Állategészségügy.

Az állategészségügyi szolgálatot a II-fokú közigazgatási hatóság mellett, egy törvényhatósági m. kir. állatorvos és Kaposvár városban egy városi állatorvos látja el. Működik még a vármegye területén egy városi, 8 kör-, 1 községi, 4 magán- és 2 katonaállatorvos.

Az állandó állategészségügyi intézmények közül említést érdemel, hogy Kaposvár r. t. város a legközelebbi jövőben 400.000 kor. költséggel, modern. a köz- és állategészségügyi állapotoknak megfelelő vágóhidat épít. A vármegyében van 61 köz- és 154 magánvágóhíd. A húsvizsgálatot ellátja összesen 21 állatorvos, 11 rendes orvos és 135 képesített husvizsgáló. 1912-ben levágtak közfogyasztásra összesen 8878 drb. szarvasmarhát, 16.893 drb. sertést és 9816 drb. juhot. A vármegyében 62 községnek van állatfelhajtással engedélyezett országos vására, melyekre lovakat és szarvasmarhákat hajtanak fel, míg a sertések 17 község hetipiaczán cserélnek gazdát. Somogy területén 67 vasúti rakodóállomás van, a melyeken 1912-ben összesen 34.709 szarvasmarha, 7190 ló, 77.480 sertés és 7478 juh került állatorvosi vizsgálat mellett elszállításra. A fertőző betegségek közül a vármegye területén előfordul a lépfene; de az évek óta folytatott következetes oltással ez a betegség is kevesbbedett. Előfordul még a veszettség, a takonykór, az ivarszerveken keletkező hólyagos kiütés, a rühkór, a sertésorbáncz, a sertésvész és a baromfikolera. Serczegő üszök a vármegye területén alig fordul elő.

Mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása.

A mezőgazdasági termékek egy részének iparszerű feldolgozására egy czukorgyár, 13 gazdasági szeszgyár, egy ipari szeszgyár, egy len- és kenderfeldolgozógyár és számos vízierőre, gőzerőre, továbbá motorerőre berendezett gabonaőrlőmalom van: idetartoznak azonban még a balatonmelléki fellápból kiaknázott tőzeg (turfa) feldolgozására berendezett kéthelyi és feketebézsenyi tőzeggyárak és a kisebb-nagyobb olajütők.

Mindezek között a legjelentősebb a kaposvári czukorgyár, a melynek a czukorgyártáshoz szükséges czukorrépa termelésével nagy közgazdasági szerepe van, mert ezzel a legszegényebb néprétegek bő keresethez jutnak.

A gazdasági szeszgyárak leginkább a talajjavítás szempontjából fontosak. A szeszgyártás melléktermékét a moslékot ugyanis takarmányozásra használják fel. Közgazdaságilag azonban nagyobb jelentőségűek a kisüstök, a melyek különben alig értékesíthető termékeket szeszfőzés útján hasznosítják. Mivel Somogyban 1912-ben 2621 kisüstön főztek szeszt, ennek előnyeiben a kisgazdák is részesültek. A csurgói len- és kenderfeldolgozógyár a len- és kendertermelést mozdítja elő.

A vármegyében működő kisebb-nagyobb malmok csak a belszükséglet számára dolgoznak s így a termelés fokozására ösztönzőleg nem hatnak.

A nagykiterjedésű tőzegtelepek sok gazdának a kezeiben vannak. A nagybereki tőzegréteg Kéthelytől Faluszemesig ½-től 2 méter vastag rétegben mintegy 34 kilométer hosszúságban, rengeteg mennyiségben fordul elő, továbbá az ú. n. „Keleti bozót“-ban és a Kisbalatonban. a melyeknek a kiterjedése együtt kb. 40.000 k. hold, kimeríthetetlen mennyiségű tőzeget rejtenek magukban.

A tőzeg kihasználása az egész vonalon folyamatban van és azt részben alomnak, részben tűzelőanyagnak használják. A kéthelyi uradalom már 20 év óta rendszeresen aknázza ki a tőzeget és e czélra R. Dolberg-féle tőzegprést alkalmaz.

A lengyeltóti uradalomhoz tartozó Feketebézseny pusztán is állítottak tőzegfeldolgozótelepet, melyet tőzegalom tépő- és préselőgépekkel szereltek be, a melyek napi teljesítőképessége 2½—3 waggon. A tőzeget jelenleg háromféle alakban készítik ki; tépett alom, tőzegpor, préselt téglaalakban: tűzelőanyagnak. „A lengyeltóti uradalom által legutóbb a magyaróvári m. kir. vegykisérleti állomáshoz megvizsgálás végett beküldött tőzegben találtak: hamut 10·46%, szervesanyagot 89·54%, nitrogént 2·17%, phosphorsavat 0.97%, kálit nyomokban. A vízfelvevőképesség 5·8-szorosa a saját súlyának, a mi a tőzegalom kitünő minősége mellett tanuskodik. „Tervbe vétetett a tőzegnek száraz desztilláczió útján, kokszszá való feldolgozása, mely eljárás mellett, a kokszon kívül, egész sorozata az értékes vegyi termékeknek lesz nyerhető.“

Tőzegkiaknázással és feldolgozással foglalkozik még a marczali uradalom is, mely szintén almozásra és ipartelepein és gépeiben tűzelőanyagul használja fel.

6 éves szimmenthali tehén a toponári uradalomban

Szimmenthali bika a lengyeltóti uradalomból.

Az öreglaki uradalom szimmenthál-berni tehenészetéből.

A Mezőgazdasági Bank r.-t. 6 éves szimmenthál-bonyhádi tehene.

1½ éves berni bika a kéthelyi uradalomban.

6 éves berni tehén a kéthelyi uradalomban.

3 éves berni tenyészbika a németladi uradalomban.

2 éves berni bika a németladi uradalomban.

A vármegye éghajlati, domborzati és talajviszonyai a szőlőmívelésre igen alkalmasak és így ez a gazdasági ág nagy területet foglal el. Bár e vármegye borai nagyobb hírnévre nem tettek szert, azért egyes helyeken pl. a tihanyi apátság szárszói, a Zichy-féle nágócsi szőlészetben termő bor, a legjobb borokkal vetekszik. A lengyeltóti, marczali és tabi járás: a balatonmelléki, a többi járások pedig a villány—pécsi borvidékhez tartoznak. Szőlőmívelés.

A filloxera itt is rohamosan tette meg pusztító útját, de a szőlőbirtokosság, a megyei és állami hatóságokkal együtt, azonnal és erélyesen látott a védekezéshez. Elévülhetetlen érdemeket szerzett e téren gróf *Széchenyi Imre*, a ki mint balatonmelléki telepitési kormánybiztos, a balatonkeresztúri és kőkúttapazdi határban nagykiterjedésü és sikerült homoki szőlőtelepítéseket végeztetett, a mivel szőlőmívelésünket nagy lépéssel vitte előbbre, e területek értékét megsokszorozta, és nehány száz magyar munkáscsaládot tartott vissza az Amerikába való kivándorlástól. A pusztulás előtti szőlőterület 25.718 kat. hold volt. 1888-ban állott be a nagyobb arányú csökkenés, mely 1895-ben érte el tetőfokát. Ettől kezdve újra szaporodik a szőlővel beültetett terület s ma már 21.412 kat. hold, melyből 10.712 hegyi európai, 3046 hegyi amerikai, 2983 síkterületű európai, 655 síkterületű amerikai és 4016 immunis homok. A vármegye éjszaki részében a szénkéneggel való védekezés, míg a déli részen az amerikai alanyra való oltás van inkább elterjedve. Szénkénegraktárak vannak: Kaposvárott, Pogányszentpéteren, Balatonszentgyörgyön, Balatonbogláron, Karádon, Kőröshegyen és Ádándon. Amerikai vesszőtermelésre berendezett nagyobb telep a vármegyében nincsen. A homoki telepítés, különösen a Balaton mellett, igen szépen terjed és virágzó állapotban van.

Mivel a külföld részére ma már évről-évre egyformaizű és zamatú bort kell előállítani, ez pedig csak a fajborok házasításával érhető el, az okszerű szőlőtelepítéseknél a fajonkénti ültetés hóditott helyet. Kétségtelen, hogy némely szőlőfajok beporozódására, illetőleg megtermékenyülésére előnyösebb a kevert ültetés, de mivel a fajborok jobban értékesíthetők, mint a kevert-ültetésű szőlők után nyert borok, azért az új telepítéseknél a kevert ültetést igénylő sárfehért, kéknyelűt, juhfarkút, fehérbajort (bajnár), vörösdinkát, kadarkát elhagyták és felkarolták az olaszrizlinget, kövidinkát, mézest, ezerjót, szerémizöldet, szlankamenkát, nagyburgundit és a budai kadarkát; a csemegefajok közül pedig legjobban díszlik a csabagyöngye, passatutti, muskát, odonel, chasselas, crognant, chasselas rouge, chasselas blanc. Hogy Somogy területén az egyes szőlőfajok termékenységét feltüntessük, közöljük a kaposvári uradalomhoz tartozó rinyakovácsi szőlő kat. holdanként 14 évi átlagterméseit: szlankamenka 28·03, kövidinka 27·56, szerémizöld 30·90, olaszrizling 12·09, mézes 12·30, sárfehér 5·15, nagyburgundi 10·20, oportó 5·51 és kadarka 9·06 kektoliter. Mivel a szerémizöldnek épp oly tüzes, testes és finomzamatú bora van, mint az olaszrizlingnek, kétségtelen, hogy ez a vármegye legjobb borfajszőlője. Somogy évi bortermése átlag 120.000 hektoliterre tehető. A vármegyében igen jó asztali bor terem, a melyet az ausztriai kereskedők szívesen és jó áron vesznek meg.

A szőlő gombabetegségei közül a peronospora, oidium és az antracnosis (foltos fenésedés) pusztít; ez utóbbi csak nedves évjáratokban, akkor is csak szórványosan lép fel, az előbbi kettő azonban kisebb-nagyobb mértékben évről-évre és az ellenük való védekezéssel drágitják a szőlő kezelését.

Az állati ellenségek közül a szőlőmoly a legveszedelmesebb; kevésbbé a szőlőiloncza; az ellenük való védekezés leginkább az álczák és lepkék összeszedésére szoritkozik, mert az eddig alkalmazott szerek nem bizonyultak czélravezetőknek.

A csemegeszőlőkereskedés eddig még nagyobb lendületet nem vett.

A vármegye agyagos és homokos vályogtalaja az erdőnevelésre nagyon alkalmas; az agyagos vályogtalajokon a tölgy, bükk, cser és gyertyán az uralkodó fanem, a homokos talajokon pedig a fenyő, ákácz, nyír és nyárfa. Az éghajlati viszonyok szintén kedvezőek az erdőmívelésre. E kedvező viszonyok következtében a legértékesebb lomblevelű fák: a tölgy, cser, bükk, gyertyán feltalálják tenyészigényeiket. Somogyban igen szép zárt lomblevelű fáktól alkotott erdőket találunk. A kedvező éghajlati viszonyok következtében a homoktalajokon is igen szép fenyveseket, ákácerdőket és nyíreseket, sőt tölgyeseket is lehet találni. A fekvés is kedvező, mert a vármegye domborzati viszonyai szelídek és a halmosabb vidékeken is kevés a meredek lejtő; de még ezek sem annyira meredekek, hogy az erdősítésre alkalmatlanok volnának. Erdészet.

Somogyban, a kataszteri nyilvántartás szerint, 1912. év végén 209.446 k. hold erdő volt, a mi az összterület 18 százalékának felel meg. Ez a terület azonban apadóban van, mert a magánkézen lévő erdők irtása nem szünetel. Az idevonatkozó törvényes intézkedések következménye, hogy rendszeres és szakszerű erdőkezelés csak a kötött erdőbirtokokon és azokon a magánerdőbirtokokon van, a hol rendszeres üzemtervek szerint, szakképzett erdészek vezetik az erdőkezelést. Így nagykiterjedésű és kiváló szép erdeik vannak a vármegyében: hg. *Esterházy Miklósnak*, hg. *Festetich Taszilónak*, gróf *Festetics Pálnak*, gróf *Hunyady Józsefnek*, gróf *Zichy Bélának*, özv. gróf *Széchenyi Imrénének* stb.

Erdőgazdálkodás.

Az erdők kihasználása szempontjából az üzemtervek akként vannak megállapítva, hogy a bükk-, tölgy-, cser- és gyertyánerdők műfatermelés czéljából 80, 100, 120 éves, tűzifanyerés czéljából 60 éves turnusokra vannak beosztva; az ákácz-erdők 20 éves, a fenyőerdők 60 éves fordákra vannak osztva; de ez a beosztás csak a nagyobb kiterjedésű erdőkre érvényes, míg a kisebb erdőbirtokok csaknem kizárólag a tűzifaszükséglet termelésére szorítkoznak.

Értékesités.

Az így kezelt erdők jövedelmezősége természetesen tetemesen növekedett is. A faárak Somogyban 1913-ban a következők voltak: Műfának alkalmas tölgy: m^3 20 koronától 50-ig, a bükk: m^3 15 kor., cserfa m^3 12 kor., szilfa m^3 15 kor., barkócza, berkenye, körtefa m^3 15 kor., kőrisfa, ákáczfa m^3 20 kor., hársfa m^3 12 kor. A tűzifánál: bükkből, gyertyánból, cserből, szilből, készült hasábfa méterje 6 kor., juharból, hársból, fenyőből készült hasábfa és hengerfa méterje 3·75 kor., botfa méterje 3 kor., galyfa méterje 2 kor. A szállítási viszonyok elléggé tűrhetők.

Erdősitések.

A vágások pótlása leginkább alátelepítésekkel történik, a melyre a kocsánytalan tölgymakk a legkedveltebb; de használják a kocsányos tölgy- és csermakkot is. Az erdei tisztások és vágások hézagainak pótlására facsemetéket használnak, a melyeket a csemetekertekben állítanak elő. Minden nagyobb erdőbirtoknak megvan a maga csemetekertje, a községi és egyéb állami kezelés alatt levő erdők részére pedig, az államerdészeti hivatal, kaposvári csemetekertjében állítja elő az erdei csemetéket, melyekből évenként kb. 3 millió csemetét osztanak ki ingyen. A magánkézen levő erdőknél a felújítás leginkább csak sarjadzással történik; kevés helyen gondolnak a rendszeres felújításra, s épp ezért a magánkézen levő erdők a rendszertelenség képét nyujtják.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. rendelkezései szerint, az állami kezelés alá tartozó erdőbirtokok vezetését a kaposvári állami erdészeti hivatal látja el; a nem állami kezelés alatt levő, de kötött erdőbirtokok kezelésének ellenőrzését pedig a pécsi kerületi adófelügyelőség végzi.

Károk.

Az erdei károk itt nem nagy jelentőségűek. Még legnagyobb kárt okoz az ú. n. Ocneria Dispár nevű hernyó, a mely a falevelek lerágásával az erdő fejlődését némileg visszaveti. Megemlítendő még az utóbbi években fellépett lisztharmat, mely leginkább a tölgyfák leveleit lepi el és teszi tönkre. Viharkár nem igen fordul elő.

Vadászat.

Somogy vadállománya mennyiségileg és minőségileg is a legjobb hírnévnek örvend. Herczeg *Festetich Tasziló* berzenczei vadászterületei és vadászatai világhírűek. A vármegye főurainak legnagyobb részénél a vadállomány nemcsak kímélésben és gondozásban részesül, hanem mesterségesen is tenyésztik és annyira szaporítják, hogy az őszi vadászatokon egy napon 1000—2000 vad kerül terítékre. Az apróvad tenyésztésénél leginkább az augol fáczánfélékre fektetik a fősúlyt, melyek tojásait összeszedik és kotlóstyúkokkal keltetik ki. De a nyúl- és fogolyvadászat is igen élvezetes itt. Szép vizivadászatok vannak a Dráva vidékén és a Balaton mentén elterülő nádasokban, a hol a vadréczék és vadludak nagy számban keltenek és tanyáznak. Az apróvadak elszaporodását, a kímélés, gondozás és tenyésztés mellett, a dúvadak rendszeres irtása is előmozdítja.

De nagyvad is sok található Somogyban, nemcsak a zárt vadaskertekben, de szabad területeken is. Általában azt tartják, hogy mind a vadaskertekben elejtett dámvadak lapátjai, mind a szabad területekről származó szarvasagancsok, súlyra nézve elsőrendűek és a kiállításokon az első díjakat és kitüntetéseket nyerik. Szép számmal található a vaddisznó is, ámbár nagy kártételei miatt üldözik. Nagy az őzállomány is, mely az egész vármegyében, még a kisebb erdőkben is, a hol nem irtják, szép számmal fordul elő.

Gazdasági egyesület.

A Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület, mely közel félszázaddal ezelőtt alakult, mindenkor tevékeny részt vett a vármegye mezőgazdaságának fejlesztésében

és az állattenyésztés előmozdításában. A hol csak lehetett, iparkodott a vármegye mezőgazdasági terményeinek bemutatásával Somogy mezőgazdasági haladását igazolni, a mit különösen a Bécsben rendezett mezőgazdasági kiállításon bemutatott czikkeivel ért el, a hol gyapjúkollekcziója általános feltünést keltett és juhászattal foglalkozó gazdáinak nemcsak erkölcsi, de anyagi sikert is hozott. Az egyesület különösen a vármegye kisgazdáit iparkodott a helyes állattenyésztésre és az okszerű gazdálkodásra serkenteni, mely czélból több helyen évente díjazásokat rendezett. Az állam a gazdasági egyesületet abban a törekvésében, hogy az állattenyésztést jobban fejleszthesse, díjazások rendezésénél, évente 2—3 ezer koronával segélyezte, mely összegből, más és más járásokban rendezett szarvasmarha- és lódíjazást. Különösen szép sikert ért el az egyesület a nyugati fajmarhák kiosztásával, melylyel valósággal átalakította a vármegye szarvasmarhatenyésztését és a sokkal jobban értékesíthető és gyorsabb fejlődésű nyugati fajmarhák tenyésztését vitte előre. 1908-tól 1911-ig kiosztott az egyesület körülbelül 2000 bonyhádi jellegű fajmarhatehenet borjúval, 1,350.000 kor. értékben.

Az egyesület legújabban egy „Tejellenőrző Szakosztály“-t szervezett, melynek tevékenysége négy „Tejellenőrző körzet“-re terjed ki, nevezetesen a kaposvári, netesi, marczali és iharosberényi körzetre, melyeknél az illető vidékek gazdaközönsége körülbelül 2000 tehénnel van érdekelve. A „Tejellenőrző Szakosztály“ működésének czélja a fokozottabb, jobb és olcsóbb tejtermelés előmozdítása; e czélból a bejelentett teheneknél, havonta kétszer, pontos próbafejéseket és zsírvizsgálatokat tart, hogy így a bejelentett tehenek tejtermelésének mennyisége és minősége nyilvántartható legyen; továbbá a tehenek czélirányos takarmányozásának előmozdítása czéljából etetési vizsgálatokat tart és a szükséghez képest a takarmányok helyes összeállítására és adagolására nézve tanácsokat ad.

Ezzel kapcsolatban tejértékesítés czéljából több községben állított fel a központi tejcsarnok közbejöttével tejcsarnokokat és az e tejcsarnokokba beszállított tejért évente körülbelül 100—120 ezer korona folyt be. Számos községben osztott ki az egyesület kedvezményes áron bikákat, a mivel a községeknek a szebb és jövedelmezőbb szarvasmarhatenyésztést elősegítette.

1904-ben az egyesület szakképzett titkárt választott és azzal, hogy a vármegye gazdasági teendőit is magára vállalta, a vármegye részéről nyert anyagi támogatással, nagyobb tevékenységet tudott kifejteni. A mezőgazdaságnak jövedelmezőbbé tétele czéljából, évente több községben gazdasági előadást rendezett, a szentimrei földmívesiskola és a csurgói szaktanárok közreműködésével, a mi nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a vármegye kisgazdái ma már az állattenyésztést és a mezei gazdálkodást sokkal czéltudatosabban végzik.

Az egyesület nagy tevékenységet fejtett ki a téli időben rendezett háziipari tanfolyamok szervezésével is, melyeknek előmozdítására állami segélyt is kapott. E háziipari tanfolyamokat a vármegye több községében évente 2—3 havi időre terjedőleg rendezték s így módjukban állott az azokon résztvett kisgazdáknak a háziipari czikkek előállítását elsajátítani. A háziipari tanfolyamok teljesen ingyenesek voltak. Ez tette lehetővé, hogy a szalmából, fűzvesszőből és gyékényből készült czikkek elkészítésében sok száz kisgazda nyert kézügyességet és kiképzést.

Az egyesület ezidőszerinti tisztikara: elnök gróf *Hoyos Miksa,* alelnök gróf *Somssich László,* titkár *Bogyay Emil*, s. titkár *Zobel István,* pénztárnok *Tevely Béla dr.*

A vármegye területét a pécsi állattenyésztési körzetből 1906-ban kikapcsolták és Somogy vármegye területére önálló állattenyésztési felügyelőséget szerveztek, a melynek vezetésével *Brokés Rezsőt* bizták meg, a ki a felügyelőség teendőit még ma is végzi. Habár a gazdasági felügyelőség működési köre a gazdasági tudósítók jelentéseinek csoportosításával és fejlesztésével, továbbá a vármegyei gazdasági előadói és egyéb fontos gazdasági teendők ellátásával szélesebb tevékenységi kört nyert, a főtevékenysége az állattenyésztés fejlesztésére irányul. A gazdasági felügyelőség, a hatósággal karöltve, a köztenyésztésre használt apaállatok vizsgálatában közvetlen részt vesz és így módjában van a köztenyésztést ellenőrizni és fejleszteni, továbbá az apaállatok szükségletében mutatkozó hiányokat állami támogatás mellett közvetíteni. Résztvesz a felügyelőség a tenyészállatok vásárlásában, az állatvásárok, állatdíjazások és kiállítások rendezésében és mindezek sikerét állami támogatással előmozdítja.

Gazdasági felügyelőség.

Szentimrei földmívesiskola.

A gazdasági ismeretek terjesztésére és fejlesztésére szolgál a m. kir. földmívelésügyi minisztériumtól fenntartott szentimrei földmívesiskola, melynek czélja a kisgazdák gyermekeinek gazdasági ismeretekkel való ellátása és a nagyobb uradalmak részére szakképzett altisztek nevelése. A hallgatók bennlakók, az összes gazdasági munkálatokat gyakorlatilag végzik és emellett elméleti oktatásban is részesülnek. A kétévi tanfolyamot végzett hallgatók tehát nemcsak az összes gazdasági munkák czélszerű kivitelére, hanem a hallgatók előképzettségének megfelelő mérvben, a gazdasággal összefüggő elméleti dolgokban is kitanítja; sőt oly gazdasági mellékágakban és kézügyességben is oktatást nyernek, a melyekre különben alkalmuk nem kínálkozna.

*

Gazdasági leirások.

A következőkben közöljük a vármegye nagyobb birtokainak egy részét, azok üzemének feltüntetésével, hogy az egyes vidékek gazdasági viszonyait, gazdálkodási módját és rendszerét illusztráljuk.

Andocs. A veszprémi püspökség birtoka, bérlő Hencz Ferencz. Összterület 2300 hold. Ebből kert és beltelek 30, szántó 1242, kaszáló 433, legelő 78, erdő 400, szőlő 10 és adó alá nem eső terület 108 hold. A gazdasági és üzemrendszer 4-es, 5-ös és 6-os forgó. Különleges termelési ágai 120 hold czukorrépa, 4 hold mák és 60 hold czukorborsó. Lóállománya: igás 16 nyugati nehéz faj, urasági ló 4 angol, a ménes 65 nyugati és angol, 10 angol fajú anyakancza, 55 ugyanilyen csikó és egy ardenni tenyészmén. Marhaállomány 92 magyar fajú jármos ökör, 12 nyugati tehén, 30 u. o. tinó, 6 üsző és egy nyugati fajú tenyészbika. Hizlalás alatt áll 80. Juhállomány 1300 merino-precosz, 20 tenyészkossal. Sertésállomány 425 göndör zsirsertés, 70 anyakoczával és 10 kannal. Borszőlőfajai: mézesfehér, ezerjó és rizling. Van egy 6 és egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és Trencsén vármegyéből szerzi. E vidéken az átlagos földhaszonbér 20 korona holdanként.

Ádánd. Satzger Géza 4800 m. holdas uradalma, melyből kert és beltelek 400 m. hold, szántóföld 4000 és kaszáló 400 m. hold. Az uradalom szabad gazdálkodást űz, kereskedelmi magként bükkönyt 100 magyar holdon termel; különleges termelési ágai: czukorrépa 200 k. holdon és kisérletképpen 10 k. holdon czikória. Lóállománya 60, melyből 15 vegyes fajú, 13 urasági és tiszti kocsiló, 10 anyakancza, 20 csikó, 1 tenyészmén, arabs-lipiczai faj, mely utóbbi a gróf Jankovich Tivadar szőlősgyöröki méneséből való; nevezetesebb anyakanczák Lola és Babám lipiczaiak, Óbaján, Hamdam, Lewi, Jussuf I., Favory, Szilvia pedig arabsok. Szarvasmarhaállománya 150 fehér és tarka jármos ökör s bonyhád-szimmenthali keresztezésű 80 tehén, 120 tinó, 35 üsző és 8 ugyancsak bonyhád-szimmenthali tenyészbika. Sertésállomány: yorkshirei fajtájú 196, 27 anyakoczával és 2 kannal. A tejgazdaság napi termelése 350—500 liter, melyet a nyári 2 hónapon Siófokon, 10 hónapig Budapesten értékesítenek. Van két 10 HP gőzcséplőkészlete és egy Fowler-féle, 20 HP gőzekegarnitúrája. A munkaerőt helyből és a vidékről szerzi be, férfiaknál 120-tól 300, nőknél 100-tól 200 filléres napszámárak mellett. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 20, kicsiben 32 korona holdanként.

Bárdibükk. Goszthonyi Mihály birtoka. Bárdibükk, Felső-Zsippó, Alsó-Zsippó, Gyóta, Szend, Lázok- és Magányos-pusztáival Bárdudvarnok nagyközség határában fekszik, Mihálypusztai tógazdasága Kapos-Szent-Benedek határához tartozik. Mintegy 2300 hold összterületéből kert és beltelek 40, szántóföd 1400, kaszáló 100, legelő 130, erdő 400, szőlő 40, adó alá nem eső terület 10 hold, továbbá 180 hold halastó. Hatos és hetes vetőforgó gazdasági és üzemrendszert űz. Különleges termelése a czukorrépa 40, mák 10 és lóbab 40 holdon. Lóállománya: igás 28 kis Percheron, urasági és tiszti kocsiló 12 lipiczai, továbbá csikó 12 és egy tenyészmén, kis Percheron-fajú. Marhaállománya: jármos ökör 36 magyar, 40 tehén, 56 tinó és 30 üsző, bonyhádi fajták, továbbá gulyabeli 25 magyar és két szimmenthali tenyészbika. Hizlalás alatt áll 40 tarka. Sertésállománya 35 anyakocza és szaporulata, mangalicza-fajú, 3 kannal. Tejgazdasága 200 liter napi termelését Kaposváron értékesíti. Halászatában, 180 holdon, 23 tóban, etetéssel forszírozott, rendszeres, intenzív haltenyésztést űz; főbb halfajai a ponty, süllő, sügér, pisztráng, folyami- és törpeharcsa, melyeket élő szállítmányként Berlin, Wien, Budapest és Kaposváron értékesít. Erdészetében a tölgy, fenyő és akácz, fiatal erdősítések dominálnak. Van 200 holdas terjedelmű vadaskertje is, főként dámvadakkal. 40 hold borászatában az olasz-rizling, leányka, kövidinka és nagyburgundi a fő borszőlők; szakszerű pinczekezelése, palaczkozása stb. van. Konyhakertészetében zöldségfélét saját szükségletre termel. A gazdaságnak, magánhasználatra, 7 állomással telefonberendezése és egy 8 K. W-os egyenáramú generátorral felszerelt villanytelepe, 145 Ampère-óra capacitással, mely úgy a kastélyt, mint a gazdasági épületeket világítja. Gazdasági gépei vannak, és pedig egy 10 HP gőzcséplőkészlete, egy Kőszegi-féle motoros talajmívelő-gépe, egy 12 HP benzinmotora, mely a szivattyúzás, takarmánykamra és villanytelep üzemerejét szolgáltatja. A munkaerőt túlnyomólag helyből, a kisebb részét Mezőkövesdről szerzi be; a férfiaknak 140—240, nőknek 100—160 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér 20 korona.

Balatonlelle. Gróf Jankovich László birtoka. Bérlője Hónig Izidor. A 2400 m. hold összterületű birtok Lelle, Látrány és Túr községek határaiban terül el, melyből kert és beltelek 10, szántóföld 1200, kaszáló 500 és erdő 250 m. hold. A Berek-lecsapolás munkálata alatt 600 m. hold áll. A bérlő szabad gazdálkodást űz. Magtermelése a bükköny 100, baltazzim 50—60, lóhere 40—50 m. hold. Lóállománya 16 igás Percheron-faj, 6 urasági és tiszti félvér kocsiló. Marhaállomány 64 fehér jármos ökör, tehén 80, tinó, üsző és gulyabeli 120, mindannyian bonyhádi keresztezések. A három tenyészbikából kettő bonyhádi keresztezésű, egy pedig szimmenthali. Sertésállomány 60 anyakocza és szaporulata, mangalicza-faj, 5 kannal. A tejgazdaság

napi termelése 400—500 liter, melyet nyáron a fürdőtelepen és télen Budapesten értékesítenek. Az erdészetben a bükkfanemek dominálnak. Az egyes erdők tüzifakihasználásra rendszeres üzemterv mellett, 50 éves fordában kezeltetnek. 5 holdon kertészet és körülbelül 300 új telepítésű gyümölcsfa is van. Két 8 HP gőzcséplőkészlete van. A munkaerőt helyből és a vidékről szerzi, férfiaknál 200-tól 300, nőknél 160-tól 200 filléres a napszámár. E vidéken az átlagos földhaszonbér 20 korona holdanként.

Balatonboglár. Gaal Gaszton 2377 holdas földbirtoka, melyből kert és beltelek 31, szántóföld 440, kaszáló 108, legelő 368, erdő 21, szőlő 16, Balaton-tó 1372, adó alá nem eső terület 19 m. hold; ezenkívül a zalavármegyei Kővágóörs és Rendes községekben is birtokos. Szabad gazdálkodást űz. Lóállománya 11 ardenni és muraközi keresztezésű igás, urasági és tiszti kocsiló 6 félvér angol és egy ardenni tenyészmén. Marhaállománya 150, melyből 28 magyar jármos ökör és 80 tehén, 40 üsző, 2 tenyészbika, szimmenthál-bonyhádi keresztezésű. Sertésállománya 200 mangalicza, 40 anyakoczával és két kannal. A tejgazdaság kb. 300 liter napi termését részint helyben, részint Budapesten értékesíti. A Balaton-tón halászata bérbe van adva. Erdészetében az akácz és feketefenyő dominál, 10 éves új ültetés. Borszőlője az ezerjó-faj. Gazdasági iparága a tőzegtermelés. Egy 8 HP gőzcséplőgarniturája van. Helybeli munkásokkal dolgozik, férfiaknál 130 - 240, nőknél 100 – 200 fillér a napszámbér. A föld átlagos haszonbére 36—80 korona holdanként.

Bálványos. Satzger Pál uradalma. Bálványos és Kereki határában terül el. 4331 k. hold területéből kert 6, szántóföld 2362, rét 187, szőlő 9, legelő 496, erdő 1182, adó alá nem eső rész 86 hold. Szabad gazdálkodást űz, de azért a hatos és hetes forgót is betartják. Kereskedelmi magvat termel, lóherét 40, luczernát 30 és baltazzimt 40 magyar holdon. Lóállománya 38 (öreg) és 4 (növendék) ló. Marhaállománya 187 jármos ökör és bivaly, 116 tehén, 145 növendéküsző és tinó. Juhállománya 960 merino. Sertésállománya 86 anyakocza, 447 növendékkel. Tejgazdasága 400 liter napi termését Budapesten értékesíti. Erdészetében gyertyán- és cserfák dominálnak, nagyrészt fiatal erdő. Borászatában a rizling és burgundi a borszőlőfajok, a chasselas, mézes és ezerjó a csemegeszőlők. Gyümölcsöse 6000—7000 fa, leginkább dió-, alma- és szilvafa, kb. 2000 koronát jövedelmez. Egy 10 HP és egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával és két marokrakó-géppel gazdálkodik. Helybeli munkaerőt dolgoztat, férfiaknál 100—300, nőknél 80—200 filléres napszámért. E vidéken a föld haszonbére holdanként nagyban 12, kicsiben 16—20 korona.

Balatonszemes. Gróf Hunyady József dr. uradalma. Szárszón és Szóládon szintén birtokos. A 7259 m. hold összterületből kert és beltelek 12, szántóföld 1100, legelő 212, erdő 456, szőlő 17½, adó alá nem eső terület 235, Balaton- és ártér 4864 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere 5-ös vetőforgó. Kereskedelmi magként bükkönyt 20—25 holdon termel. Különleges termelése czukorrépa 50 holdon. Lóállománya: igás 16 vegyesfajú, urasági és tiszti kocsiló 20 amerikai fajta. Marhaállománya: fehér és tarka jármosökör 48, és 80 tehén, 30 üsző, 4 tenyészbika, mindannyian berniek. Juhállománya újabban precoszszal keresztezett 317 electoral negreti és 3 tenyészkos. Tejgazdasága naponta 400 liter tejet értékesít helyben és Budapesten. Balatoni halászata bérbeadva. Erdészete rendszeres üzemtervvel tüzelő- és szerszámfa-termékeket hasznosít. Borászatában fő borszőlőfaj az olasz-rizling, csemegeszőlője a chasselas. 7 hold kertészetén, helyben értékesítve, kb. 1200 korona értéket termel. Van malma is, szivó gázmotorral, 3 hengerrel és két kőjárattal. Egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával, egy Kőszeghy-féle 60 HP talajmívelő motorekével és egy marokrakóval gazdálkodik. Helybeli és felvidéki munkaerővel dolgoztat, férfiaknál 160—600, nőknél 160—400 filléres napszámot fizet. Az átlagos földhaszonbér 40 korona magyar holdanként.

Babócsa. Gróf Somssich Béla birtoka. Birtokos Horvátországban is. A babócsai 2000 katasztrális hold területből kert és beltelek 25, szántóföld 1400, kaszáló 100, legelő 200, erdő 100, szőlő 9 k. hold, a többi nádas és adó alá nem eső terület. Gazdasági és üzemrendszere 8-as és 10-es vetőforgó. Kereskedelmi magként 1 holdon répát, 30 k. holdon lóherét termel. Különleges termelési ága a czukorrépa, 75 k. holdon. Lóállománya 20 igás belga-ardenni, 12 urasági és tiszti kocsiló, angol félvér, ménesben 70 félvér és ardenni anyakancza és csikó, továbbá egy angol telivér és 2 ardenni tenyészmén. Marhaállománya: 104 magyar jármos ökör, 40 szimmenthali és bonyhádi keresztezésű tehén, 110 vegyes gulyabeli marha, 2 szimmenthali tenyészbika. Hízlalás alatt áll 40. Bikákat eladásra nevelnek. Juhállománya 500 merino. Sertésállomány 110 anyakocza és szaporulata, mangalicza-faj, 6 kannal. A tejgazdaságból kevés tej kerül piaczra, a borjútenyésztésre használják fel. Erdészetében a fűz és nyár dominálnak, 20 éves fordában tüzifatermelésre, kosárfonásra, rőzsegát-készítésre használják ki. Borászatában az olasz-rizling a fő borszőlőfaj. Vizimalma két köves és két hengeres, van téglaégető-kemenczéje is. Van két 8 HP cséplője és négy kévekötője. Helyből és vidékről szerzi be a munkaerőt, férfiaknak 160--300, nőknek 120—200 filléres napszámárat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 65, nagyban 24 korona k. holdanként.

Bárdudvarnok. Damay Béla birtoka. Lakás a Bánya-pusztán. A 632 m. hold összterületből kert és beltelek 24, kaszáló 93, legelő 20, erdő 110, szőlő 2, halastó 34 m. hold, a többi pedig szántóföld. Gazdasága és üzemrendszere 3-as forgó. Kereskedelmi magvakként lóherét 38, bükkönyt 48 holdon termel. Különleges termelési ágai a czukorrépa 22, mák 2 m. holdon. Lóállománya 10 igás, vegyesfajú. Marhaállománya 36 magyar és tarka jármos ökör, 37 tarka tehén, 70 gulyabeli vegyes, két tarka tenyészbika, két bivaly. Hízlalóban 18 marha. Sertésállománya 40 anyakocza és szaporulata, mangalicza-fajta, két kannal. Tejgazdasága naponta átlag 100 litert értékesít Kaposvárott. Méhészete 40 Zirzon-kaptár, mézét Kaposvárott értékesíti. Halászata 3 tóból, leginkább ponty, czompó, tavi pisztráng és törpe harcsa, melyet külföldre és Kaposvárott ad el. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája, 2 kévekötője. Helyi munkaerővel dolgoztat, férfiaknál 100—300, nőknél 100—200 filléres napszámárak mellett. E vidéken a föld átlagos haszonbére holdanként kicsiben 40 korona, nagyban 30 korona.

Bárdudvarnok. Gróf Somssich Géza birtoka. Lakás Vóta-puszta (Kopaszhegy). Birtokok Bárdudvarnok, Gige és Kadarkút határában. A 2000 m. hold összterületből: kert és beltelek

20, szántóföld 1200, kaszáló és legelő 200, szőlő 5 magyar hold, a többi erdő. A gazdasági és üzemrendszer 5-ös forgó. Répamagot 5, czukorborsót 10, lóherét, bíborherét s luczernát 50 holdon termel, kereskedelmi magként. Lóállománya 8 igás vegyesfajú, 10 urasági és tiszti kocsiló, arabs. Marhaállománya 68 magyar jármos ökör, 8 bonyhádi fajtehén, 80 növendék vegyes, 20 a hizlalóban és egy tenyészbika, bonyhádi fajta. Juhállománya 800 merino, 30 tenyészkossal. Sertésállománya 40 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Erdészetében vegyes lombfák dominálnak, tüzifa- és szerszámfának hasznosítják. Borászata 5 hold új telepítésű szőlő. Van egy 6 HP gőzcséplőgarnitúrája, egy benzinmotora, egy kévekötője. Helyi munkaerővel dolgoztat, férfiaknál 100—300, nőknél 100—200 filléres napszámár mellett. Az átlagos földhaszonbér holdanként kicsiben 30, nagyban 20 korona.

Berzencze. Herczeg Festetich Tasziló uradalma, Berzencze, Csurgó, Alsok, Sarkad, Porrog-Szent-Király, Szenta, Udvarhely, Tarány, Vizvár, Bélavár, Háromfa, Bolhás, Balaton-Szentgyörgy községek határain terül el. Birtokos még Zalában is. A somogyi uradalmak összterülete 48,986 k. hold és 343 □-öl, melyből saját kezelésben van 25.000 k. hold, a többi bérbe van adva. A saját kezelésű területből kert és beltelek 35, szántóföld 1500, kaszáló 600, legelő 400, szőlő 31 k. hold, a többi erdőség. A gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. Lóállománya 24 igás angol félvér, 8 urasági és tiszti kocsiló angol félvér, a ménesben 33 angol félvér és egy telivér tenyészmén. Marhaállománya 72 magyar jármos ökör, 100 szimmenthali tehén, ugyanilyen fajú 190 tinó, üsző és gulyabeli, 4 szimmenthali tenyészbika és hizlalás alatt 50 vegyes marha Tejgazdasága kb. 500 liter napi termelést értékesít az alsoki tejszövetkezetben. Erdészetében, mely hírneves vadászterület, a tölgy dominál. 80 éves fordában, rendszeres üzemtervvel tüzifát és műfát hasznosítanak belőle. Borászatában a fő borszőlő az olasz-rizling, csemegeszőlője a chasselas. Gazdasági iparvállalkozásai (Udvarhelyen): bérbeadva egy szeszgyár 1450 hl. kontingenssel, 2 vízimalom, 3—3 köre, Berzenczén. Van egy 10 HP gőzcséplőgarnitúrája. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknál 160—320, nőknél 80—200 filléres napszámár mellett. Az átlagos földhaszonbér holdanként kicsiben 30, nagyban 24 korona.

Böhönye. Gróf Festetics Pál uradalma. Bérlői: Margalit Alfréd és Ödön, a böhönyei Dávod-pusztán laknak. A 3600 m. hold összterületből kert és beltelek 50, szántóföld 1500, kaszáló 170, legelő 80 hold, a többi erdőség. A gazdasági- és üzemrendszer 6-os vetőforgó. Kereskedelmi magvakat kivételesen termelnek. Mint különleges termelési ággal, a czukorrépával 12 k. holdon kísérleteznek. A lóállománya: igás 16 hidegvérű, urasági és tiszti kocsiló 6 félvér angol, ménesbeli 20 hidegvérű és egy ardenni tenyészmén. A marhaállomány 80 fehér és tarka jármos ökör, 70 vöröstarka gulyabeli, egy bonyhádi fajú tenyészbika. Hízlalás alatt áll 35—40 marha. Juhállománya 1500 fésűs, gyapjas merino, 35 tenyészkossal. Sertésállománya 70 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 9 kannal. Két darab 8 HP gőzcséplőgarnitúrája van. Helyi és vidéki munkaerővel dolgoztat, férfiaknál 140—300, nőknél 90—140 filléres napszámárak mellett. Az átlagos földhaszonbér nagyban 20 korona holdanként.

Böhönye. Gróf Festetics Pál uradalmai. Bérlőknek van kiadva. A 38.000 m. hold Böhönye, Nagybajom, Kutas, Beleg, Kónyi, Gálosfa, Bőszénfa és Vése községek határain terül el. Még Veszprém vármegyében is birtokol 20.000 holdat. Erdészetében a tölgyfa dominál, 80—100 éves fordában, rendszeres üzemterv mellett kezelik. A szállítási viszonyok kedvezőek. Mű és tüzi fát hasznosítanak. Vadállománya gazdag, szarvas, dám, őz, nyúl, fáczán, fogoly és kártékony vadak fordulnak elő benne.

Csákány. Özv. Hertelendy Andorné birtoka. 1140 m. hold összterületéből kert 2, szántó 502, kaszáló 165, legelő és erdő 471 hold. Gazdasági és üzemrendszere 4-es vetőforgó. Lóherét 80 m. holdon takarmány- és magként termel. Lóállománya: igásló 6 vegyes, urasági és tiszti kocsiló 6 angol félvér, csikó 5—6 félnehéz. Marhaállománya 28 fehér jármos ökör, 40 fehér és tarka tehén, gulyabeli 60 fehér és tarka, továbbá egy szilaj és egy tarka tenyészbika. Juhállománya 1200, 25 tenyészkossal. A tejgazdaságot kicsiben űzi. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, két markrakó aratógépe. A munkaerőt helyből szerzi, férfiaknál 60—240, nőknél 60—120 filléres napszámárak mellett. A föld átlagos haszonbérlete nagyban 20, kicsiben 30 korona m. holdanként.

Edde. Inkey László uradalma. Alsó-Bogáton lakik. A körülbelül 4000 m. holdas összterületből, mely bérbe van kiadva, kert és beltelek 40, szántóföld kb. 2500, kaszáló és legelő kb. 600, erdő kb. 800, szőlő 10 hold. Halászata egy 30 holdas hizlaló-tó, melyben főleg pontyot s ezenkívül süllőt, ezompót, törpe harcsát tenyésztenek. A haltermést budapesti kereskedőknél értékesítik. Selyemhernyó-tenyésztés czéljaira a szomszéd községeknek meg van engedve az epresek levelezése. Erdészetében a tölgy- és cserfák dominálnak. 60 éves fordában, rendszeres üzemtervvel kezelik. Borászatában a rizling és oportó a fő borszőlőfajok.

Erdőcsokonya. Gróf Széchenyi Géza uradalma. E birtok Visonta és Rinyaujlak határaira is kiterjed. Még Barcson is van közös birtoka. Az erdőcsokonyai 9759 k. hold uradalomból, melyből 6500 k. hold bérbe van adva, kert és beltelek 10, szántóföld 1500, kaszáló 170, legelő 410, szőlő 22, tógazdaság saját kezelésben 104 k. hold, a többi erdőség. A gazdasági és üzemrendszere 4-es, 5-ös vetőforgó. Lóherét 45, nyulszapukát 45 k. holdon termel, kereskedelmi magként. Különleges termelési ága a nagybani burgonyatermelés 250—300 k. holdon. Lóállománya: igás 44 ardenni, urasági és tiszti kocsiló 8 angol félvér. Jó hírnevű ménese 120 angol félvérből áll. Van két ardenni tenyészménje is. Marhaállománya 70 fehér jármos ökör, gulyabeli 120 fehér és hízlalóban 110. Juhállománya feloszlóban, 1100 merinóból áll. Sertésállománya 70 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 7 tenyészkannal. Halászata 9 tóban pontyot tenyészt, Bécsben, Budapesten, Németországban értékesíti. Erdészetében a tölgy, fenyő, akáczfák dominálnak. 60, 50 és 20 éves fordában, rendszeres üzemtervvel kezelik. Tüzifát és műfát hasznosítanak. Nagy gonddal berendezett szép fáczántenyésztéséről is nevezetes. Borászatában a rizling a fő borszőlő, csemegeszőlője a chasselas. Gazdasági ipart is űz, van szeszgyára 1400 hl. kontingenssel, egy vízimalma két kővel és két hengerrel. Két 8 HP gőzcséplőkészlettel, egy 60 HP benzinmotoros traktorral, 5 kévekötőgéppel gazdálkodik. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknál 120—260, nőknél 100—180 filléres napszámárak mellett. E vidéken földet kicsiben nem adnak haszonbérbe, nagyban az átlagos haszonbér 25-től 40 korona k. holdanként.

Felsőmocsolád. Kacskovics Zoltán birtoka. Kiterjed még Ecseny, Szentgáloskér, Örs-puszta, Gamás- és Túrkölesdi-Bükk-puszta határrészekre. A 2800 k. hold összterületből kert és beltelek 15, szántóföld 1950, kaszáló 210, nagyrészt rétes legelő 200, erdő 400, szőlő 10, adó alá nem eső terület 15 hold. Váltógazdálkodást űz. Kereskedelmi magként lóherét és luczernát termel. Lóállománya: igás 30, uraság és tiszti kocsiló 12, ménesbeli 30 és 4 tenyészmén. Nevezetesebb ménei a Princ August, Princ Regent, Verneul. Marhaállománya teljesen vöröstarka fajú és pedig jármos ökör 160, tehén 40, tinó 180, üsző 10, tenyészbika 6, hizlalóban 40. Juhállománya 1200 husmerino. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 16 kannal. Méhészete csupán háziszükségletre termel. Halászatában pontyot tenyészt, háziszükségletre. Erdészetében a tölgy és akácz dominálnak, tüzi-, szerszám- és épületfát hasznosítanak. Borászatában fő borszőlőfajok a rizling és burgundi, csemegeszőlője a chasselas. Gazdasági iparához két-köves vízimalom, két-köves olajütő, téglaégető-kemencze tartozik. Van 3 gőzcséplőgarnitúrája is. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknál 200—300, nőknél 100—200 filléres napszámárak mellett. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 30, kicsiben 40 korona holdanként.

Felsősegesd. Gróf Széchenyi Bertalan hitbizományi uradalma, kiterjed még Alsó-Segesd határára is, 11.000 m. hold összterületű. Birtokol még Zemplénben is 4000 m. holdat. A felsősegesdi uradalomból kert 165, szántóföld 4800, kaszáló 400, legelő 450, erdő 5000, halastó 100 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere 4-es és 5-ös vetőforgó. Kereskedelmi magként retket 10, lóherét 100, bükkönyt 140 m. holdon termel. Különleges termelési ágai a czukorrépa 400, dohány 40 m. holdon. Lóállománya: igás 52 hidegvérű, urasági és tiszti kocsiló 18 angol félvér, ménesbeli 50 hidegvérű és két hidegvérű tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 256 magyar és tarka, tehén 45 berni és angol, 85 tinó és 62 üsző vegyesek, 7 berni és angol tenyészbika, továbbá 45 bivalygulya és 200 hízlalás alatt. Juhállomány 1600, merino és merino-prekosz, 47 tenyészkossal. Sertésállománya 250 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 35 kannal. Tejgazdasága naponta 300—400 litert termel részben eladásra, részben borjúnevelésre és részben vajkészítésre. Halászatában, 7 tóval, pontyot, süllőt, dunai harcsát, czompót, sügért, pisztrángot tenyészt, Budapesten és Bécsben értékesíti. Erdészetében a tölgy dominál, 80 éves fordában, rendszeres üzemtervvel tüzi- és műfát hasznosítanak belőle. Gazdasági iparul téglaégetőt tart fenn, saját szükségletre. Négy 10 HP gőzcséplőkészlettel, egy gőzekegarnitúrával, 10 kévekötő- és 6 marokrakógéppel gazdálkodik. A munkaerőt helyből és a vidékről szerzi be, férfiaknak 160—500, nőknek 80—240 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként kicsiben 38, nagyban 30—32 korona.

Felsőzsitfa. Véssey Lajos hitbizományi uradalma. Kiterjed Vése határára is. Összterülete 6712 m. hold, melyből Vésén 2000 m. hold bérbe van adva. Felsőzsitfán a szőcsénypusztai 4712 m. holdból kert 61, szántó 1785, kaszáló 282, legelő 284, erdő 2080, szőlő 4, egyéb terület 170 hold. Gazdasági és üzemrendszere 7-es vetőforgó. Lóállománya: igás 16 nehézfajú, urasági és tiszti kocsiló 8 könnyű faj. Igáslovak után átlag 6 csikót nevel. Marhaállománya: jármos ökör 100 szilaj, tinó 90 tarka, hízlalóban 50 tarka, van még két ugyanilyen tenyészbikája is. Juhállománya 4000 merino, 70 tenyészkossal. Baromfitenyésztése plymouthtyúkokat nevel az állam részére is, főként tenyésztési czélokra. Erdészetét rendszeres üzemtervvel műveli; elsőrendű, gyönyörű, jól gondozott mintaerdők, a gyertyán, tölgy, bükk, fenyő, csak szálalóvágásra, dominálnak benne. Értékesítik, mint tüzi- és szerszámfát, de csak saját használatra. Irtás nincsen. Nagy vadállománya: dámvadban, őzben, szarvasban és apróvadban gazdag. Négyholdas gyümölcsös is be van állítva. Gazdasági ipart tégla- és cserépégetővel és két 3 köves, 2 hengeres vízimalmon űz, a „czifra-malom“ motorral is be van rendezve s az egyik malom bérbe van adva. Két 8 HP gőzcséplőkészlettel, két kévekötő- és 3 marokrakó aratógéppel gazdálkodik. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi be, férfiaknak 100—300, nőknek 80—200 filléres napszámárakat fizet. E határban nincs bérlet. Az uradalom egyike a vármegye leggondozottabb gazdaságának, építkezései mintaszerűek.

Gölle: Pa Hetény. A kegyes tanítórend birtoka. Kiterjed Attala határára is. 2600 k. hold összterületéből kert és beltelek 30, szántóföld 1550, kaszáló és legelő 800 k. hold, a többi erdőség. Gazdasági és üzemrendszere a talajviszonyokhoz képest változik. Lóherét 35—40 holdon termel kereskedelmi magként. Különleges termelési ága a czukorrépa 70 k. holdon. Lóállománya: igás 16 vegyes, tiszti kocsiló 4 könnyű, átlagosan 5—6 csikót is nevel. Marhaállománya: jármos ökör 112 magyar és nyugati, gulyabeli 160 nyugati, két bonyhádi tenyészbika, hízlalás alatt áll 80—100. Juhállománya 2500 merino-negretti. Sertésállománya 75 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú. Van méhészete is, 100 anya és szaporulata, különféle kaptárakban. Halászata két holdas tóval pontyot tenyészt, Újdombováron értékesíti. Erdészetében cser, kőris, tölgy dominálnak, 60 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint, hasznosítanak belőle szerszám- és tüzifát. Egy 10 HP, egy 8 HP gőzcséplőkészlettel, egy 24 HP gőzekegarnitúrával, két marokrakó- és négy kaszálógéppel gazdálkodnak. A munkaerőt a környékből és idegen vidékekről szerzi be, férfiaknak 160—300, nőknek 100—180 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér k. holdanként kicsiben 30—36, nagyban 24—25 korona.

Gyugy. Kacskovics Kálmán dr. birtoka. Kutas, Nagybajom határaira is kiterjed. A 2000 m. hold összterületből az úgyszólván botanikuskert jellegű park 14, szántóföld 1000, kaszáló 100, szőlő 10 hold, a többi terület legelő és erdőség. Gazdasági és üzemrendszere 4-es, 6-os vetőforgó. Lóherét 40—60, répát 4—5 holdon termel kereskedelmi magként. Lóállománya: igás 10 vegyes, urasági és tiszti kocsiló 4 vegyes. Marhaállománya: jármos ökör 40 magyar, tehén 20 magyar és tarka, továbbá ugyanilyen fajú 40 tinó és üsző és még két szimmentháli tenyészbika. Juhállománya 2000 merino, 60 tenyészkossal. Erdészete 400 m. hold akáczos, 10 éves fordában szőlőkaró-üzemre hasznosítják. Borászatában a rizling és bakator a fő borszőlőfajok, csemegeszőlője a chasselas. Kertészetében 6-féle fajú 1200 almafa most fejlődött termővé. Két 8 HP gőzcséplőkészlettel gazdálkodik. A munkaerőt helyből szerzi be. Részesekkel dolgoztat. A szántóföldeket részben az angol farmrendszer szerint adta ki, mindkét részre igen jó gazdasági eredménynyel. Az átlagos földhaszonbér holdanként kicsiben 24, nagyban 20 korona.

Gyugy. Kacskovics Mihály dr. birtoka. Gyugy község határában fekszik, összterülete 800 hold, melyből kert és beltelek 10, szántóföld 600, kaszáló 40, legelő 20, erdő 100, szőlő 10 és adó alá nem eső terület 20 hold. Gazdasági és üzemrendszere a 6-os vetőforgó. Kereskedelmi magként csillagfürtöt, lóherét és luczernát termel. Lóállománya: igás 8 belga, urasági és tiszti kocsiló 4 félvér, anyakancza 3 félvér és csikó 12, vegyes fajúak. Szarvasmarhaállománya: jármos ökör 28 fehér, tehén 6 bonyhádi, továbbá ugyanilyen fajta 20 tinó, 8 üsző és 1 tenyészbika; hizlalás alatt áll 18 darab. Juhállománya 450 Merino-prekosz fajú, 7 tenyészkossal. Borászatában a nemeskadarka és rizling a fő borszőlők. Gyümölcsöskertjében 1400 fa van. Van egy 18 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt a környékből szerzi be. A férfiaknak 140—300, nőknek 90—140 fillér napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér 1200 öles holdanként 30 korona.

Gyugy. Gróf Niczky László birtoka. Birtokos még Sopronban is kb. 3000 m. holdon. A gyugyi birtok 1914 k. hold összterületéből kert és beltelek 4, szántóföld 920, kaszáló 114, legelő 244, szőlő 15 k. hold, a többi erdőség. A szabad gazdálkodást űzi; lóherét 40 k. holdon termel kereskedelmi magként. Lóállománya: igás 22 Percheron-keresztezés, anyakancza 11 és csikó 18, angol félvérek, továbbá egy angol telivér és két eredeti belga tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 48 fehér, tehén 42 tarka, gulyabeli 68 tarka, hizlalóban 30, továbbá két berni, illetőleg pinzgaui tenyészbika. Juhállománya 850 merino, 40 tenyészkossal. Sertésállománya 53 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. A tejgazdaság napi termelése kb. 200 liter, nyáron a balatoni fürdőkben, télen Budapesten értékesitik. Erdészetében a tölgy, cser, erdei fenyő, akácz dominálnak. Az erdőt 80—100 és 20 éves fordában kezelik, rendszeres üzemterv szerint; kihasználási termékek a tüzifa, szőlőkaró és szerszámfa. Borászatában a rizling, kövidinka, szlankamenka a fő borszőlőfajok, csemegeszőlője a chasselas. Kertészete 4—5 holdon hagymát termel, gyümölcsfaiskolája kb. 20.000 darab. Gazdasági iparul téglaégetőt tart fenn, évi 250.000 tégla-termeléssel. Egy 8 HP gőzcséplőkészlettel gazdálkodik. A munkaerőt helyből szerzi be, részes munkát végeztet. E vidéken az átlagos földhaszonbér 30 korona

Hetes. Gróf Somssich Imre hitbizományi uradalma. A birtok Hetes, Várda, Kaposújlak, Bolhás, Besenyő határában fekszik. Összterülete 7798 k. hold, melyből a kaposújlaki 900 k. hold és besenyői 1200 k. hold külön kezelés alatt van, a bolhási 3165 k. hold pedig bérbe van adva. A fennmaradó 2543 k. holdból kert 50½, szántó 1907, rét s legelő 274½, szőlő és gyümölcsös 7, erdő 247, nem adóztatott terület 56 k. hold. Gazdasági és üzemrendszere százalékos vetésforgó, az állatállományhoz viszonyítva. Lóherét és luczernát kb. 100, borsót és bükkönyt 50 k. holdon termel, kereskedelmi magként. Lóállománya: igás 18 félnehéz Percheron, urasági és tiszti kocsiló 18 félvér lipiczai és angol, ménesbeli 35—40 vegyesfajú. Marhaállománya: jármos ökör 100 fehér és tarka, tehén 100, tinó s üsző 350, növendékbika 25—30 és három tenyészbika, mindannyian szimmenthaliak, továbbá még 60—80 hízómarha is. Juhállománya 2000 fésűsgyapjas, 20 tenyészkossal. A tejgazdaság napi termelése 400—450 liter, Kaposvárott értékesitik. Az erdőből tüzifát hasznositanak. Van két 8 HP gőzcséplőkészlete és egy 60 HP traktora. A munkaerőt Kaposvárott és vidéken (Zseliczség) szerzi be, férfiaknak 70—240, nőknek 60—160 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér k. holdanként kicsiben 70, nagyban 28 korona.

Inkey-Antalfa. Báró Inkey József birtoka. Bérlője Klein Jenő. A 2016 k. hold összterületből kert és beltelek 68, szántóföld 1289, kaszáló 270, legelő 298, szőlő 28, nem adóztatott terület 61 hold. Gazdasági és üzemrendszere 4-es vetőforgó. Lóállománya: igás 24 félvér, urasági és tiszti kocsiló 7 félvér, ménesbeli 47 félvér és egy tenyészmén, Fenész eredetű, Feneán nevű telivér. Marhaállománya: jármos ökör 77 erdélyi, tehén 85, melyből 6 hollandi, a többi pedig bonyhádi és szimmenthali, továbbá tinó 30, üsző 23, gulyabeli 64, tenyészbika 4, ugyancsak bonyhádi és szimmenthali fajok. Sertésállománya 54 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3 kannal. A tejgazdaság napi termelése 700 liter, Budapesten értékesitik. Borászatában a rizling a fő borszőlőfaj, főcsemegeszőlője a chasselas. Van két vízimalma két kővel és két hengerrel, finom őrlésre. Két 8 HP gőzcséplőgarnitúrával csépel. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 200—300, nőknek 150—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér e vidéken holdanként kicsiben 40, nagyban 17 korona.

Iharos. Báró Inkey Pál uradalma. Iharos és Somogy-Csicsó községek határaiban fekszik. Kb. 4600 k. hold összterületéből kert és beltelek 100, szántóföld 2000, kaszáló 80, legelő 220, erdő 2000, szőlő 20, nádas és tó 120, továbbá adó alá nem eső terület 60 hold. Szabad gazdálkodási rendszert űz. Különlegesen, 14 k. hold szagos meggyfatelepén, évenként 50—60.000 botot termel. Lóállománya: igás 30 muraközi és nori, urasági és tiszti kocsiló 16 amerikai, továbbá 10 csikó és két muraközi, illetőleg nori tenyészmén. Szarvasmarhaállománya: jármos ökör 76 fehér magyar, továbbá 130 tehén, 50 tinó, 60 üsző és pedig részben kitenyésztett tejelő pirostarka, részben hollandi lápmarha és montafoni borzderes fajok. Van 4 tenyészbikája, félvér és importált hollandi, illetőleg montafoni fajúak. Hízlalás alatt áll 30. Sertésállománya 60 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 8 kannal. Tejgazdasága kb. 1000 liter napi termelését Csurgón értékesíti. Halászata 15 tóban főként pontyot, süllőt s czompót tenyészt, a fővárosokban értékesíti. Erdészetében a tölgy, gyertyán, bükk és akácz dominálnak. 40 és 80, továbbá 120 éves fordákban, rendszeres üzemterv szerint kezelik. A szállítási viszonyok kedvezőtlenek. Borászatában a furmint, hárslevelű és olasz-rizling a fő borszőlők. Gyümölcsöskertjében kiváló alma- és körtefajokat termel. Gazdasági ipara van, és pedig hengermalma, nyersolajüzemre egy kővel, 3 hengerrel, továbbá téglaégetője is 200.000 db. termeléssel. Gazdasági gépei vannak, és pedig két 22 HP gőzcséplőkészlete, Caterpillarmotorok s 3 kévekötő aratógépe. A munkaerőt részint helyből, részint Zalából és Horvátországból szerzi be. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 30—35, nagyban 20—30 korona k. holdanként.

Iharosberény-Gáma pa. Báró Inkey József birtoka. Bérlője Stern Lajos. 1534 k. hold összterületéből kert és beltelek 15, szántóföld 1032, kaszáló 53, legelő 422, adó alá nem eső terület 10 hold. Gazdasági és üzemrendszere 3—4—5-ös vetőforgó. Kereskedelmi magként bükkönyt, lóherét termel. Lóállománya: igás 18 félvér és nóri, urasági és tiszti kocsiló 6, ménesbeli 18, anyakancza 16, csikó 18, mindannyian félvér és nori fajok. Marhaállománya: jármos ökör 72 erdélyi, tehén

Ardenni mén Bogyai Ferencz polányi tenyészetéből.

2 éves ardenni csödör a toponári uradalomból.

Ardenni telivér mén a Mezőgazd. bank r.-t. tenyésztéséből.

Angol telivér a lengyeltóti uradalomban.

Tisztavérű belga tenyészmén a németladi uradalomban.

Az öreglaki uradalom angol versenyló tenyésztéséből.

Kothai Thetis angol félvér anyakancza a Mezögazd. bank r.-t. uradalmában.

2 éves ardenni-nóri ménesikó a Mezögazd. bank r.-t. uradalmában.

3 éves angol félvér kancza a Mezögazd. bank r.-t. uradalmában.

Arabs kancza a kéthelyi uradalomban.

3 éves lipiczai mének a szöllösgyöröki uradalomból.

Arabs-lipiczai anyakancza az ádándi uradalomban.

50 bonyhádszimmenthàli, tinó 69 bonyhádi és erdélyi, üsző 51, tenyészbika 6, úgyancsak bonyhádszimmenthàli fajok. Juhállománya 1012 rambouillet és soissonier, 27 tenyészkossal. Sertésállománya 11 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú 2 kannal. Tejgazdasága 300 liter napi termelését Csurgón értékesiti. Egy 8 HP garnitúrával csépel. A környék falvaiból szerzi be a munkaerőt, férfiaknak 200—300, nőknek 150—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként nagyban 19, kicsiben 40 korona.

Iharosberény. Báró Inkey József birtoka. Bérlője Steinitz Imre. 2565 k. hold az összterület. Gazdasági és üzemrendszere 4-es vetőforgó. Különleges termelése a dohány 70 k. holdon. Lóállománya igás 30 belga hidegvérű, urasági és tiszti kocsiló 15 félvér, ménesbeli 8 hideg és félvér, csikó 5 hideg és félvér és egy belga hidegvérű tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 120 erdélyi és bonyhádi, tehén 50, tinó 140, üsző 20, mindannyian bonyhádi és szimmenthàli fajúak, ugyancsak ilyen 5 tenyészbika, továbbá 80 részint erdélyi, részint bonyhádi hízómarha. Juhállománya 1000 prekosz-merino, 35 tenyészkossal. Sertésállománya 75 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 5 kannal. Tejgazdasága 300 liter napi termelését helyben értékesiti. Három 8 HP gőzgépgarnitúrával csépel. Környékbeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 200—300, nőknek 150—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként kicsiben 40, nagyban 28 korona.

Iharosberény. Báró Inkey József uradalma. Iharosberény, P.-Szt.-Péter, Inkey-Antalfalva határában fekszik, az összterülete 9914 k. hold, a melyben saját kezelésben áll kert és beltelek 100, szántóföld 590, kaszáló 110, legelő 200, erdő 10, szőlő 10, adó alá nem eső terület 5 k. hold. Gazdasági és üzemrendszere négyes vetőforgó. Lóállománya: igás 22 muraközi keresztezés, urasági és tiszti kocsiló 12 angol félvér és amerikai, csikó 22 muraközi keresztezés, nevezetesebb versenylova Gara (Ganache-Silver-Thames). Marhaállománya: jármos ökör 44 nyugati, továbbá hollandi és szimmenthàli fajú jármos ökör 44, tehén 44, tinó 44, üsző 24, hízómarha 20, tenyészbika 3. Sertésállománya 9 anyakocza és szaporulata, yorkshire-i fajú, 1 kannal. Tejgazdasága naponta 400 litert termel. Halászata pontyot, hüllőt tenyészt, Nagykanizsán, Csurgón, Budapesten értékesiti. Erdészetében a tölgy, cser, gyertyán, fenyő, hárs, szelid- és vadgesztenye, kőris stb. fordulnak elő, kihasználják mint donga s tüzifát. Borászatában mindenféle fajszőlőt termel. Van 4 vizimalma és egy téglaégető kemenczéje. Egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával csépel. Helyi munkaerőt alkalmaz, férfiaknak 140—400, nőknek 80—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér, k. holdanként kicsiben 35—45, nagyban 25 korona.

Jákó. Trux Hugóné, sz. Daruvári Kacskovics Margit birtoka. Budapesten lakik. E birtok Jákó és Nagybajom határán fekszik. 1800 m. hold összterületéből kert és beltelek 42, szántóföld 1340, kaszáló 80, legelő 130, erdő 115, szőlő 20, adó alá nem eső terület 53 hold. Gazdasági és üzemrendszere szükség szerinti szabad vetőforgó, tekintve a szántóföldek talajminőségének nagyarányú különféleségét, az egészben azonban a hatos forgó az alap. Szapukamagot 15, lóherét 15 holdon termel kereskedelmi magként. Lóállománya: igás 24 részint hideg-, részint melegvérű, urasági kocsiló 5 angol félvér kancza, 1 herélt, 1 nyerges herélt, ménesbeli (csikó) 26 hideg- és melegvérű, anyakancza 20 vegyes. Marhaállománya: jármos ökör 44 magyar és tarka, továbbá tehén 15 telivér szimmenthàli és 30 bonyhádi, tinó 18, üsző 26, gulyabeli 55, mindannyian szimmenthàli és bonyhádi keresztezések. Van még két telivér szimmenthàli s egy szimmenthál-bonyhádi keresztezésű tenyészbika és 2 telivér szimenthàli és 6 bonyhádi fajtájú növendékbika. Sertésállománya 60 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3 kannal. Tejgazdasága 120 liter napitermelését Kaposvárott értékesiti. Erdészetében akácz és tölgy dominálnak, gazdasági szükségletekre hasznositják. Borászatában a rizling és burgundi a fő borszőlők, csemegeszőlője a vörös és fehér chasselas. 10 hold gyümölcsösből 60—70 métermázsát termel. Van homokbányája saját használatra. Helyi munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 200—300, nőknek 100—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken a föld átlagos haszonbére, holdanként, nagyban 12, kicsiben 24 korona. Ezenkívül 300 holdon, a birtok tőszomszédságában, bérgazdaságot is folytat.

Kálmáncsa. Gróf Széchenyi István uradalma. 3643 k. hold összterületéből kert és beltelek 13, szántóföld 1708, kaszáló 385, legelő 286, erdő 1156, szőlő 1, adó alá nem eső terület 90 k. hold. Gazdasági és üzemrendszere négyes és hetes vetőforgó. Különleges termelési ága a burgonya 160 k. holdon. Lóállománya: igás 26 hidegvérű Percheron, urasági és tiszti kocsiló 16 félvér, anyakancza 20 hidegvérű Percheron, csikó 28 hidegvérű és félvér, egy tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 92 magyar fajta, tinó 87, melyből magyar fajta 67, tarka 20. Juhállománya 884, merino finom gyapjas, 46 tenyészkossal. Erdészetében a tölgy-, nyír- és égerfa dominálnak. 80 éves fordában, rendszeres üzemtervvel kezelik. Borászatában a rizling és kadarka a fő borszőlők. Gazdasági iparvállalatai: egy mezőgazdasági szeszgyár 936 hl. kontingenssel, egy benzinmotoros vizimalom egy kővel és két hengerrel, finom őrlésre. Van még egy 8 HP gőzcséplőkészlete, továbbá két kévekötő aratógépje is. Helyi munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 240—300, nőknek 150—160 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér e vidéken, k. holdanként nagyban 20, kicsiben 28 korona.

Kéthely. Gróf Hunyady József kéthelyi uradalma. E birtok Kéthely, Újlak, Balatonberény, Varjaskér, Nagygomba, Mesztegnyő és Nagybajom határában fekszik; a szemesi másik uradalom Szemes, Szárszó és Szólád határain terül el. A kéthelyi uradalom 25.000, a szemesi 9000 k. hold. A kéthelyi összterületből kert és beltelek 44, rét 1180, szántóföld 5136, legelő 2919, erdő 6323, nádas 367, szőlő 60, Balaton 2178, adó alá nem eső terméketlen terület 1543 k. hold. Gazdálkodási és üzemrendszere szabad vetőforgó. Különlegesen termel czukorrépát 580, dohányt 100, czikóriát 100, czirokot 10 k. holdon. Lóállománya: igásló 133, fele hidegvérű s fele angol félvér, urasági és tiszti kocsiló 32 angol félvér és telivér, ménesbeli 109 félvér, tenyészmén 3, és pedig 2 angol telivér és egy félvér. Marhaállománya: jármos ökör 384, fele magyar s fele tarka, tehén 240, negyedrésze magyar s a többi berni, ugyanilyen fajú üsző 250, tinó 233 bika 63. Van még 160 bivaly is, továbbá évente 150 hízómarha. Juhállománya 4500, merino. prekosz és electoral-negretti, 100—120 tenyészkossal. Sertésállománya 300 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 65 tenyészkannal. A napi 1200 liter tejtermelést Budapesten értéke

síti. Balatoni halászata bérbe van adva. Erdészetében a cser- és tölgy dominálnak. 100 éves fordával, üzemterv szerint kezelik. Kihasználási termékei a tüzi-, szerszám- és műfa, de korlátolt mennyiségben, körülbelül 50—60.000 korona értékben, melybe a saját gazdasági szükséglete is bele van értve. Borászatában a fő borszőlőfajok az olasz-rizling, oporto, burgundi, csemegeszőlője a chasselas és muskotály. Gazdasági iparvállalatai is vannak, és pedig egy vizimalma 2 kőre s egy hengerrel, egy gőzmalma 2 kőjáratra 3 hengerrel; továbbá téglaégető körkemenczéje 1,500.000 db. évi termeléssel. Két 10 HP és két 8 HP gőzcséplőkészlettel, egy 8 HP mozgonynyal, a tőzeg kiaknázásához Dobbery-féle préssel, egy garnitura 20 HP gőzekével, 5 marokrakó aratógéppel gazdálkodik. A munkások nagyrészt helybeliek, férfiaknak 140—240, nőknek 100—180 filléres napszámárakat fizet. A földhaszonbér átlaga kicsiben 40, nagyban 30 korona.

Kercseliget. Maár Gyula dr. birtoka. Bérbe van kiadva. A 943 k. hold összterületből kert és beltelek 6, illetőleg 25 k. hold, szántóföld 530, kaszáló és legelő 350, szőlő 43 k. hold, a többi erdő. Borászata saját kezelésben van.

Kiskorpád. Makfalvay Géza főispán birtoka. 710 hold összterületéből kert és beltelek 40, szántóföld 535, kaszáló 40, legelő 40, erdő 20, szőlő 20, adó alá nem eső terület 15 hold. Gazdasági és üzemrendszere háromféle vetésforgó. Lóállománya: igás 6 ardenni kancza, urasági és tiszti kocsiló 4 angol félvér, továbbá 4—6 csikó. Marhaállománya: jármos ökör 34 bonyhádi s néhány magyar fajú, ugyancsak ilyenfajta tehén 20, gulyabeli 50 és három tenyészbika. Sertésállománya 18 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, egy tenyészkannal. Tejgazdasága napi 70—150 liter termelését Kaposvárott értékesíti. Különlegesen baromfiakat tenyészt eladásra, és pedig sárga orpington-, bronzpulyka-, gyöngytyúk- és pekingi-rucza-fajokat, csupán tenyészanyagot hoz forgalomba, mintegy 100 darabot. Méhészete 18 kaptárból áll, melyből Zirzon-kas tizenkettő. Borászatában az olasz-rizling, kövidinka, ezerjó, nemes-kadarka a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas. 500 gyümölcsfa után évente 400—500 korona forgalma van. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. Környékbeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 140—200, nőknek 120—180 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 24—26, kicsiben 32 korona.

Kivadár. Gróf Somssich Adolf uradalma. 5449 m. hold összterületéből kert és beltelek 10, szántóföld 3000, kaszáló 400, legelő 300, szőlő 7 magyar hold, a többi erdőség. Gazdasági és üzemrendszere többféle. Lóállománya: igás 14 félvér könnyű, urasági és tiszti ló 12, ménesbeli 42, szintén félvér-fajú. Marhaállománya: jármos ökör 162 fehér, tehén 42 vöröstarka, gulyabeli 60 fehér és 48 tarka, továbbá 4 vöröstarka tenyészbika. Juhállománya 3800, merino-electoral, 72 tenyészkossal. Sertésállománya 43 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Tejgazdasága 200 liter napi termelését Nagyatádon értékesíti. Erdészetében a tölgy a fő fanem. 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint, kezelik, tüzi- és műfa kihasználásával. Borászatában a kadarka a fő borszőlőfaj, csemegeszőlője a chasselas, passatutti. Van egy vízimalma, 2 köre és 2 hengerrel. Két 8 HP gőzcséplőgarnitúrával gazdálkodik. A munkaerőt helyből és a vidékről szerzi be, férfiaknak 120—300, nőknek 80—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken nincs földhaszonbérlet.

Kutas. Tallián Gyula ny. főispán birtoka. Az 1080 m. hold összterületből kert és beltelek 50, kaszáló 60, legelő és erdő 400, szőlő 10 m. hold, a többi szántóföld. 4-es vetőforgó gazdasági és üzemrendszert űz. Lóállománya teljesen angol félvér, és pedig igás 12, urasági és tiszti kocsiló 8, ménesbeli 24, csikó 45, tenyészmén 2 darab. A csikókat a katonaság számára neveli. Marhaállománya: jármos ökör 40 félvér szimmentháli, tehén 24 tiszta szimmentháli, gulyabeli 120 félvér és tiszta, hizómarha 30, tenyészbika 2 szimmentháli. Erdészetében a fenyő, tölgy, akácz dominálnak, 60, 80 és 20 éves fordában kezelik, tüzifának hasznosítják. Borászatában a rizling és burgundi a fő borszőlőfajok, fő csemegeszőlője a chasselas. A gazdaságban van két, $3^1/_2$, illetőleg 6 HP benzinmotor is, a vízemelésre és villanyvilágításra szolgál. Egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával, 2 kévekötő-marokrakógéppel gazdálkodik. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 120—300, nőknek 80—240 filléres napszámárakat fizet. A föld átlagos haszonbére kicsiben 30, nagyban 20 korona.

Kadarkút. Márffy Emil birtoka, melyet a somogyszentimrei földmívesiskola bérel. Összterület 580·67 kat. hold, melyből kert és beltelek 19·02, szántó 374·28, kaszáló 30·24, legelő 40·09, erdő 69·57, szőlő 3·97 és adó alá nem eső terület 43·50 kat. hold. Gazdasági és üzemrendszer: állattenyésztésre alapított váltógazdálkodás. Czukorrépát, dohányt, lent, kendert stb. tanügyi czélból kisebb-nagyobb területen termel. Lóállomány 56, melynek kb. fele angol-arabs félvér, fele ardenni-muraközi; ebből igás 8, hintósló 4, ménesbeli 8, anyakancza 11, csikó 24. Szarvasmarhaállomány 108; ebből jármos ökör 22 magyar, a többi szimmentháli-bonyhádi keresztezés, még pedig 35 tehén, 12 tinó, 32 üsző, 6 hízómarha és 1 tenyészbika. A sertésállomány 25 mangalicza anyakocza és szaporulata, egy kannal. A tejgazdaság napi termelése 250—300 liter, melyet helyben és Kaposvárott értékesítenek; van vajgyára is, váltakozó termeléssel. Baromfitenyésztésében a sárga magyar és orpington keresztezés 300—500 drb. Méhészete 12 kaptár; a mézet helyben értékesitik, 1—1·50 K-ért kgmként. Van selyemhernyótenyésztés, szintén tanügyi czélból. Erdészetében uralkodó fanem a cser, gyertyán, hárs és éger, melyeket szálalóüzemben kezelnek. Kihasználás: tüzifa; szállítási viszonyok kedvezők. Borászatában a fő borszőlőfaj rizling, kövi dinka, mézesfehér és a fő csemegefaj a chasselas. Kertészetében a zöldségtermelés évi forgalma 200—300 K. 1700 drb gyümölcsfáról 300—400 q gyümölcs kerül eladásra, 3000—5000 K értékben. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt Zala vármegyéből szerzi. Napszámár férfiaknál 1—3, nőknél 1—2 K. E vidéken az átlagos földhaszonbér 20—50 K.

Kaposmérő. Gaál János birtoka. Kaposmérő és Pamuk községek határában fekszik. 1563 k. hold összterületéből kert és beltelek 16, szántóföld 934, kaszáló 143, legelő 60, erdő 376, szőlő $4^1/_2$, adó alá nem eső terület 6 k. hold. Váltógazdasági rendszert űz. Kereskedelmi magként füvet és lóherét termel 100 m. holdon. Lóállománya: igás 20 hidegvérű ardenni, urasági és tiszti kocsiló 18 angol félvér, ménesbeli 7 és csikó 70 vegyes fajú. Marhaállománya: jármos ökör 80 erdélyi magyar, tehén 85 szimmentháli telivér, tinó és borjú 28 szimmentháli, hizó-

marha 10, tenyészbika két Svájczból importált szimmenthali, továbbá 36 növendékbika. Szimmenthali tenyésztése több bel- és külföldi kiállításon első díjakat nyert. Juhállománya 1000 merino, 80 tenyészkossal. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 5 kannal. A tejgazdaság termelését Pamukon és Kaposváron értékesítik, részint borjúnevelésre használják fel. Különleges állattenyésztési üzemében fajbaromfiakat nevel, pulykát, réczét, fáczánkakast. Halászata öt tóban cseh pontyot, süllőt tenyészt, termelését a kaposvári piaczon értékesíti. Erdészetében a cser-, bükk-, gyertyánfák dominálnak. Szükséglet szerinti fordában, rendszeres üzemterv nélkül, kezelik és tüzifát eladásra hasznositanak. Borászatában fő borszőlőfajok a rizling, kadarka, burgundi, csemegeszőlője a chasselas. Van 2 darab 8, illetőleg 6 HP gőzcséplőkészlete és egy aratógépe. Helybeli és zalavármegyei munkaerővel dolgoztat.

Kaposmérő. Kovács-Sebestény Gyula kir. tanácsos birtoka. 570 m. holdas összterületéből kert és beltelek 36, kaszáló 14 m. hold, a többi szántóföld. 4-es vetőforgó gazdasági és üzem rendszert folytat. Különlegesen czukorrépát termel 16 k. holdon. Lóállománya: igás 11 vegyes, uraság és tiszti kocsiló 4 angol félvér, csikó 5 vegyes. Marhaállománya: jármos ökör 24 tarka, tehén 40 bonyhádi, tehénbivaly 20, gulyabeli 40 bonyhádi és bivaly, továbbá egy szimmenthali és egy bivaly tenyészbika. Sertésállománya 16 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 2 kannal. Tejgazdasága 150 liter napi termelését Kaposvárott értékesiti. Van egy 6 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből szerzi be, a férfiaknak 150—300, a nőknek 150—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér kicsiben 30, nagyban 20 korona.

Kaposújlak. Gróf Somssich Imre kaposújlak-hetesi hitbizománya. 800 k. hold összterületéből kert és beltelek 5, szántó 483, kaszáló 100, legelő 191, erdő 85, szölö 6, adó alá nem eső terület 29, k. hold. Szabad gazdálkodást űz. Különleges termelése 60 k. holdon czukorrépa. Lóállománya: igás 22 középnehéz, tiszti 3 könnyű, ménesbeli csikó 7—10 nehéz. Marhaállománya: jármos ökör 40 fehér és tarka, tehén 57 vöröstarka bonyhád-szimmenthali, növendék 75 vegyes, hízómarha 30, tenyészbika 2 szimmenthali, növendékbika 5 szimmenthali-bonyhádi. Sertésállománya 22 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú. Tejgazdasága 150—200 liter napi termelését Kaposvárott értékesiti. 25 k. hold bolgár kertészeknek van bérbeadva. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete és 2 kévekötő-aratógépje. A munkaerőt vidékről szerzi, férfiaknak 100—270, nőknek 90—130 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos haszonbér e vidéken kicsiben 40, nagyban 30 korona.

Kaposvári uradalom. Herczeg Esterházy Miklós hitbizományi birtoka, bérlő a Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság, Budapest, V., Béla-utcza 5. sz. A birtok tagolt és Somogy vármegyében 33 község határában fekszik. Összterület 38.298 $^{191}/_{1600}$ kat. hold, a mely míveleti ágak szerint következőképen tagozódik: kert és beltelek 365, szántóföld 16.242, rét 1705, legelő 1350, szőlő 142, erdő 15.376, nádas 2641, adó alá nem eső terülct 464 kat. hold. A gazdaságban a norfolki négyes és ötös vetésforgó, részben pedig szabad gazdasági rendszer van megállapitva. Különleges magtermelési ágakként megemlitendők a czukorrépamag-, lenmag-, lóheremag és luczerna magtermelés; különleges termelési ágak a czukorrépa és a burgonya. A lóállomány összesen 433 darab, ménesbeli anyakancza 29, ménesbeli csikó 144, tenyészmén 3, telivér ardenni és egy angol telivér állami bérmén. A lóállományból 156 magasvérű angol félvér, 287 pedig ardenni félvér. A szarvasmarhaállomány összesen 4789 darab, a melyből 497 erdélyi magyar faj, 1672 nyugati faj jármos ökör, 10 jármos bivaly, 935 nyugati faj tinó, 13 szimmenthali tenyészbika, 234 tehén, 53 növendékbika, 145 üsző félvér szimmenthali, 1297 nyugati fajú hízóökör. A juhállomány összesen 2871 darab, a melyből 1000 anyajuh, 112 tenyészkos, a többi ezek származéka. A júhállomány fésűs-gyapjas merinó. A sertésállomány göndörszőrű magyar mangalicza. A létszám összesen 7237 darab, a melyből 1573 anyakocza, 534 tenyészkan, 427 hízó sertés, a többi növendék. A tehenészet naponként 1200 liter tejet szolgáltat, melyet Kaposvárott értékesitenek. Az erdőket rendszeres üzemtervek alapján, 80 éves fordákban kezelik; fő fanemek a bükk, gyertyán, tölgy, cser. A kitermelt faanyagot műfának, dongának, szerszámfának és tüzifának dolgozzák fel. A szőlőben a főborfajok: szlankamenka, olaszrizling, szerémizöld, kövidinka és burgundi. Az 1913. évi bortermés 2575 hektoliter és 5 liter volt. A csemegeszőlőből a chasselas- és muskotály-fajok vannak túlsúlyban. 1913. évben eladatott 178 métermázsa csemegeszőlő Kaposvárott. Van a gazdaságban egy finomitóval felszerelt szeszgyár, a melynek rendes kontingense 1396 hektoliter, a mihez 200 hektoliter exkontingens járul. Van 4 vizimalom, a melyek bérbe vannak adva; van továbbá 5 gőzmalom, a melyek részint finom őrlésre, részint darálásra vannak berendezve. Van az uradalomban egy gépműhely, a mely az összes szerszámgépekkel fel van szerelve és állandóan 21 iparost foglalkoztat. Van a Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaságnak czukorgyára is, mely csak nyersczukrot termel és 800 munkást foglalkoztat. A nagyobb gazdasági gépek közül megemlítendő, hogy az uradalomnak 18 garnitúra gőzcséplőgépkészlete van, a melyből 8 garnitúra 10 lóerejű, 10 pedig 8 lóerejű. Van 3 gőzekegarnitúra, egy-egy garnitúra 40 lóerejű, továbbá 10 marokrakó aratógépe és 16 kévekötő aratógépe. A munkaerőt részint a közeli községekből, részint más vármegyékből szerzik be. Az idegen munkások száma nyáron — a szükséglet méretének megfelelőleg — 1200 és 1800 közt váltakozik. A napszámbérek férfiaknál 100 fillértől 300 fillérig, nőknél 80 fillértől 200 fillérig terjednek. A földhaszonbér kicsiben 50, nagyban 30 korona kat. holdanként. Az uradalomnak a M.Á.V. vonalain 11 állomása van. Van ezenkívül 24 kilométer hosszú mezei vasútja, továbbá 116 kilométer hosszú telefonhálózata, 38 telefonállomással, valamint két villanytelepe, a melyek áramát takarmányaprító-gépek hajtására, vízszivattyúzásra és világitásra használja fel, a telepeket pedig két benzinmotor látja el hajtóerővel.

Karád. A veszprémi püspökség birtoka. Bérlője Hencz Jenő. E birtok Karád-Csepreg határán fekszik. 2510 hold összterületéből kert és beltelek 10, szántóföld 1600, kaszáló 400, részben erdei legelő 500 hold. Ötös vetőforgó gazdasági és üzemrendszert folytat. Lóállománya: igás 20, uraság és tiszti kocsiló 4, ménesbeli csikó 42, anyakancza 20, tenyészmén 3, nevezetesebb ménje Perdver (apja Furioso, anyja Goliat) telivér. Marhaállománya: jármos ökör 100 magyar, részben keresztezés, tehén 60 bonyhádi-szimmenthali, tinó 100 keresztezés, üsző 15, tenyészbika 3 berni-faj. Juhállománya 2000 fésűs-gyapjas, merino-prekosz, 32 tenyészkossal.

Sertésállománya 25 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3 kannal. Tejgazdasága 200 liter napi termelését Budapesten értékesíti. Van két gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből szerzi be, a férfiaknak 200—300, nőknek 160-200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 35, nagyban 20 korona.

Karád. A veszprémi püspökség birtoka. Bérlője Margalit Alfréd. 2300 hold összterületéből kert és beltelek 6, szántóföld 1640, kaszáló és legelő 150, részben erdei legelő 400 m. hold. Szabad gazdálkodási rendszert űz. Lóállománya: igás 11 vegyes, urasági és tiszti kocsiló kettő. Marhaállománya: jármos ökör 84 fehér és tarka, tehén 16 tarka, tinó, üsző és gulyabeli 50 vegyes, hízómarha 50 vegyes, továbbá egy szimmenthali tenyészbika. Juhállománya 1800 rambouillett és merino-keresztezés, 60 tenyészkossal. Sertésállománya 10 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 120—300, nőknek 80—180 filléres napszámárakat fizet. E vidéken, m. holdanként, az átlagos földhaszonbér nagyban 20, kicsiben 25 korona.

Kastélyosdombó. Ifj. Erdődy Rudolf gróf birtoka. E birtok Kastélyosdombó és Zádor községek határaiban fekszik. 1617 m. hold összterületéből kert és beltelek 6, szántóföld 1168, kaszáló 184, legelő 113, erdő 21, szőlő 13 m. hold, a többi adó alá nem eső terület. 4-es vetőforgó gazdasági és üzemrendszert folytat. Kereskedelmi magként lóherét termel 30 m. holdon. Különleges termelése burgonya 150 m. holdon. Lóállománya: igás 14 félnehéz, urasági és tiszti kocsiló 16 angol félvér és telivér. Marhaállománya: jármos ökör 64 vöröstarka, tehén 56 szimmenthali, gulyabeli 150 vöröstarka, hízómarha 75, továbbá 2 szimmenthali tenyészbika. Sertésállománya 24 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 2 kannal. Tejgazdasága 180 liter napi termelését Pécsen értékesíti. Borászatában fő borszőlőfajok a rizling és zöld-szilváni, csemegeszőlője a chasselas. Van egy gazdasági szeszgyára 1403 hl. kontingenssel, egy gőzmalma 2 hengerre és 2 kővel. Egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával csépel. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi be, férfiaknak 100—200, nőknek 80—180 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 40—50, nagyban 35 korona.

Kastélyosdombó. Kammerer Ferencz birtoka. 616 m. hold összterületéből kert és beltelek 18, szántóföld 450, kaszáló 80, legelő 10, erdő 14, szőlő 20 m. hold, a többi adó alá nem eső terület. 4-es vetőforgó gazdasági és üzemrendszert folytat. Kereskedelmi magként lóherét 25, borsót 6 holdon termel. Lóállománya: igás 12 belga és muraközi keresztezés, urasági és tiszti kocsiló 5 angol félvér, 8 csikó nóri és belga keresztezés. Marhaállománya: tehén 20 bonyhádi-szimmenthali keresztezés, üsző 16—20 ugyanilyen fajú és egy szimmenthali tenyészbika. Tejgazdasága 100 liter napi termelését Pécsen értékesíti. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling, csemegeszőlője a chasellas. Hat hold gyümölcsösön nagyrészt almát, diót, szilvát termel, évi 500—600 korona értékben. Helybeli munkaerővel dolgoztat.

Koppánymegyer. Polatsik testvérek birtoka. Koppánymegyer és Nagybábony községek határán fekszik. 2000 m. hold összterületéből kert és beltelek 10, szántóföld 1700, kaszáló 200, szőlő 20 m. hold, a többi legelő. 4-es vetőforgó gazdasági és üzemrendszert folytat. Kereskedelmi magként lóherét 200, luczernát 100, bükkönyt 50 holdon termel, különleges termelése kivitelre bab 30—40 holdon. Lóállománya, mely vegyesfajú, igás 12, urasági és tiszti kocsiló 6, csikó 10. Marhaállománya: jármos ökör 100 fehér és tarka, tehén 20 és tinó 120 tarka fajú, hízómarha 60, van két szimmenthali tenyészbikája is. Sertésállománya 60 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 5 kannal. Borászatában a fő borszőlőfajok az olasz-rizling, mézesfehér, ezerjó, csemegeszőlője a madelain, chasselas. Van két, 8 HP, illetőleg 6 HP gőzcséplőgarnitúrája és 3 marokrakója. Helybeli és vidéki munkaerővel dolgoztat, a férfiaknak 200-400, nőknek 200—300 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér, m. holdanként, nagyban 25, kicsiben 30 korona.

Lábod. Gróf Széchenyi Emil birtoka, melyet a cs. és kir. hadügyminisztérium bérel s itt csikótelepet tart fenn, abból a czélból, hogy a lóavatóbizottságok által vásárolt 3 és 3½ éves melegvérű csikókat egy esztendőn át itt tartva, azokat azután a hadsereghez kioszszák. Jelenleg évente 800—900 ló nyer itt elhelyezést. Az összterület 7600 kat. hold. A gazdálkodás külterjes, ötös és hatos vetőforgóval. A lóállományból 36 igás és 25 hintós és tisztiló, mind félvér. A szarvasmarhaállományból jármos ökör 248 magyar, tinó 38 magyar és 4 tenyészbika. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, fenyő és újabban az ákácz, az elsőt középerdei üzemekben kezelik. A bérlőnek kisebb fűrésztelepe van s a kitermelés a tölgynél tüzifa, a fenyőnél épületfa. Van keményítőgyára, szintén bérben, mely az üzemidő alatt 25—30 munkást foglalkoztat; vízimalma, két hengerrel, finom őrlésre; három gőzcséplőkészletre összesen 28 lóerőre; egy Caterpillar-gőzekéje és négy aratógépe. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámár férfiaknál 1—2 K, nőknél 80—160 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 26—32 K kat. holdanként.

Látrány: Rád-puszta. Gróf Festetics Pál birtoka. Bérlője Hanny Aladár. Az 1711 k. hold összterületből kert és beltelek 116, szántóföld 690, kaszáló 116, legelő 334, erdő 313, szőlő 9, adó alá nem eső terület 249 k. hold. Szabad gazdasági és üzemrendszert folytat. Kereskedelmi magként lóherét 50, luczernát 50, baltazzímt 50, bükkönyt 50 k. holdon termel. Lóállománya: igás 16 muraközi, urasági és tiszti kocsiló 5 félvér. Marhaállománya: jármos ökör 56 fehér, továbbá tehén 80, tinó 120, üsző 40 bonyhádi fajú, gulyabeli 60 erdélyi, hízómarha 30 és három berni tenyészbika. Juhállománya 1200 electorál-merino, 40 tenyészkossal. Sertésállománya 25 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3 eredeti kisjenői kannal. Tejgazdasága 400 liter napi termelését Budapesten értékesíti. Különleges baromfitenyésztéséből évenként kb. 100—150 pulykát, libát Gráczban értékesít. Erdészetében a tölgy dominál, 60 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint, tüzifát hasznosítanak. Borászatában fő borszőlőfajok a rizling, csemegeszőlője a chasselas. 4 k. hold konyhakertészete termését, kb. 1200 korona évi forgalommal, a Balaton mentén értékesíti. Gyümölcsészete 1600 darab különféle fából áll és 800 korona hasznot hajt. Van benzinmotoros vízimalma 2 kővel és 2 hengerrel. Egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrával csépel. Helybeli munkaerőt alkalmaz, férfiaknak 160—400, nőknek 80—300 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér k. holdanként 25 korona.

Lengyeltóti. Gróf Zichy Béla uradalma, Lengyeltóti, Fonyód, Hács, Gamás, Varászló, Simonyi és Pat községek határában fekszik. Birtoka van még Veszprém vármegyében, Nagyvázsony-

ban, 15.000 hold. A lengyeltóti uradalom 20.060 m. hold összterületéből park 20 k. hold, szántóföld 8000, kaszáló 1000, legelő 3000, erdő 7000, szőlő 60, lecsapolás alatti berek 1000 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere a talajviszonyok szerint változik. Kereskedelmi magvakat vegyesen termel 100 m. holdon. Lóállománya: igás 80 pinzgaui-ardenni keresztezés, urasági és tiszti ló 45 angol telivér, amerikai ügető és könnyű félvér, van ménesbeli 40 pinzgaui-ardenni csikó, továbbá angol telivér ménesbeli 10 anyakancza és 8 csikó. A nevezetesebb anyakanczák: Szende, Kincsem utód; May Rose, kiváló versenyló; Dreamland, angol importált; Lavello, angol importált; Cynthia, a helénenthâli díj nyerője; Tubiczám, telivér anyakancza, a Codain, Cocain és Cynthia anyja; Ruby Ray, angol telivér. Marhaállománya: jármos ökör 400 fehér és tarka, tehén 360 fehér és tarka, ugyanilyen vegyesfajú tinó 600 és üsző 400, továbbá bivaly 140, hízómarha 300 és tenyészbika 20 szimmenthâli és fehér. Juhállománya 6000, electoral-negretti, 200 tenyészkossal. Sertésállománya 150 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 10 kannal. Tejgazdaságának 1000 liter napi termelését nyáron Fonyódon és Lengyeltótin, télen Budapesten és Lengyeltótin értékesíti. Van vaj- és sajtgyára is, 15 kilogramm vaj- és ugyanannyi sajttermelését (trappista és imperial sajtokat) helyben és a vidéken árusítják. Halászata Varászlón 500 k. hold területen 11 halastóból áll, túlnyomólag pontyot termelnek s ez még csak most létesült. Erdészetében a cser, tölgy és fenyő dominálnak, 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint, kezelik tüzi-, szerszám- és műfa kihasználásra. Borászatában fő borszőlőfajok a rizling, kövidinka, slankamenka, csemegeszőlője a chasselas és muskotály. 22 hold konyhakertészete is van, az évi forgalma 5000—7000 korona. Gazdasági ipart is űz, van 2 gőzmalma, az egyik 2 kőre és egy hengerrel; a téglakörkemenczéje, mely jelenleg bérbe van adva, $1^1/_2$ millió téglát termel évente; tőzeggyára évi 300 vaggon alomtőzeget és kb. 70 vaggon portőzeget hoz forgalomba. Gazdasági gépe van és pedig négy 8 HP és két 10 HP gőzcséplőgarnitúrája, egy 16 HP Fawler-féle gőzekéje, továbbá 9 kévekötő, 7 marokrakó- és 30 fűkaszálógépe. A balatoni villamos körvilágítás hálózatát most vezetik be az uradalomba s ezt nemcsak világításra, hanem az összes gazdasági gépek hajtására és szántásra is fel fogják használni. Állandó cselédséggel, helyi és vidéki napszámosokkal dolgoztat, férfiaknak 140—400, nőknek 100—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér, holdanként, kicsiben 30, nagyban 25 korona.

Magyaratád, Tátom-puszta. Kacskovics Lajos birtoka. A 786 m. hold összterületből kert és beltelek 18, szántóföld 559, kaszáló 38, legelő 39, erdő 98, adó alá nem eső terület 34 hold. Gazdasági és üzemrendszere a négyes vetőforgó. Lóállománya: igás 8 angol félvér kancza, urasági és tiszti kocsiló 4 ugyanilyen, s 12 félvér csikó is; nevezetesebb anyakanczák Selyem, Furiozo, Palmyra, Zápolya a perdóczi ménesből. Marhaállománya: jármos ökör 44, mely felerészben magyar, felerészben nyugati, tehén 25, felerészben törzskönyvezett szimmenthâli, felerészben bonyhádi, ugyanilyenek: tinó 24, üsző 14. Hizlalás alatt áll 20. Tenyészbikája van kettő, törzskönyvezett szimmenthâliak. Sertésállománya 35 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Tölgyerdője 100 éves, gazdasági szükségletre hasznosítják. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája, két aratógépe. Helyi munkaerővel dolgoztat. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként kicsiben 60, nagyban 40 korona.

Marczali. Gróf Széchényi Andor Pál uradalma. Marczali, Boronka, Bize, Csömend, Gadány és Táska községek határaiban fekszik. Zalában, Balatonmagyarod község határában még 4053 k. holdon birtokos. A marczali uradalom 15.350 k. hold, a melyből kert és beltelek 48, szántóföld 5690, kaszáló 1277, legelő 1223, erdő 4756, szőlő 14, nádas 126, továbbá adó alá nem eső terület 2418 k. hold. Az uradalom nem ragaszkodik szorosan egy, előre megállapított, rendszeres vetőforgóhoz, hanem évenként állapítja meg, a talaj és trágyázási viszonyok szemmeltartásával, a gazdasági és üzemrendszerét. Ennek megfelelőleg a trágyázás 3—4 éves, s megfelelő arányban műtrágyát is használnak. Különlegesen czukorrépát 100, czikóriát 12, dohányt 30, és lent 45 k. holdon termelnek. Lóállománya: igás 84 Percheron és belga, urasági és tiszti kocsiló 54 angol félvér és lipiczai félvér, ménesbeliek 60 darab kancza s csikó, angol félvér, angol telivér és Percheron-belgafajúak, továbbá 3 tenyészmén, angol telivér, amerikai ügető és nehéz belgafajúak. Szarvasmarhaállománya: jármos ökör 380 magyar és magyar-berni keresztezés, tehén 120, tinó 140, üsző 95 ugyanilyen fajúak, gulyabeli 200 magyar, 3—4 telivér magyar bikával, s tenyészbika 40 telivér berni, hízlalás alatt áll 90. Juhállománya 10.000 electoral-negretti, 200 tenyészkossal. Sertésállománya 40 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3 kannal. Tejgazdasága 400—450 liter napi termelését felerészben helyben, felerészben Budapesten értékesíti. Erdészetében a tölgy, bükk, lucz- és erdeifenyő dominálnak. Rendes üzemterv szerint kezelik. Van gazdasági fűrésztelepe. Szállítási viszonyai a vasúti vonal és műútak közelsége miatt kedvező. Gazdasági épület-, mű-, szerszám- és tüzifát hasznosít. Borászatában a szlankamenka, rizling, mézesfehér és kadarka a fő borszőlők. A gazdasági útak mentén évente 200—300 métermázsa gyümölcse terem. Gazdasági ipara is van, és pedig egy finom őrlésre berendezett malma 2 hengerrel, vízi- és motorhajtóerőre; egy gőzüzemre berendezett gőztégla- és cserépgyára, mely évente 1,800.000 téglát és 7—800.000 gráczi cserepet termel; továbbá gőzerőre préselt turfa kitermelése, évente 2000 tonna termeléssel. Van 6 garnitúra cséplőgépe, egy magánjáró gőzekéje és 3 aratógépe. A munkaerőt a környékből szerzi be, a férfiaknak 160—320, a nőknek 120—240 fillér napszámárakat fizet.

Mernye. A magyar kegyes-tanítórend uradalma. Központi kormányzósága Mernyén van. E birtok Mernye, Gölle, Taszár, Attala, Nagydobsza, Kisdobsza, Pettend, Öszöd, Orczi községek határain fekszik. Még Zala- és Tolnában is birtokos kb. 8300 k. holdon. A mernyei birtok körülbelül 19.000 k. hold összterületéből kert és beltelek 216, szántóföld 10.000, kaszáló 1078, legelő 2072, erdő 3285, szőlő 44, Balaton 1227, halastó 12 k. hold és a többi adó alá nem eső terület. Az egyes gazdaságok talajviszonyainak megfelelő forgókban gazdálkodik. Különleges termelése kb. 450 k. holdon czukorrépa és kisérletképpen czikória. Angol félvér lóállományából öreg kancza 94, öreg herélt 52, négyéves kancza 15, négyéves herélt 3, hároméves kancza 8, hároméves herélt 6, két és féléves 63, csikó 34, taszári ménesében katonai czélokra tenyészt. Marhaállománya: jármos ökör 667, tehén 55, tinó egyéves 257, tinó 5 éves 79, tinó 2—3—4 éves 611, üsző 38, gulyabeli 159, tenyészbika 28. Juhállománya 14.002, merino-

negretti és franczia húsjuh, 172 tenyészkossal. Sertésállománya 305 anyagöbe és szaporulata, mangaliczafajú, 43 kannal. 1912-ben Lincolnshireikre tért át Vadé-pusztán. Tejgazdasága 500 liter napi termelését Kaposvárott értékesiti. Méhészetében van 90 kas, 22 rajjal, termését a vidéken értékesiti. Balatoni halászata bérbe van adva. Erdészetében a cser, tölgy, bükk, fenyő dominálnak, 60—80 és 100 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint, tüzi-, szerszám- és épületfakihasználásra kezelik. Borászatában fő borszőlőfajok: a rizling, muskotály, ezerjó, csemegeszőlője a chasselas. Gazdasági ipart űz, van gőzmalma 2 pár hengerre és egy pár kőre; van 6 gazdasági téglaégetője, melyekből az egyik bérbe van adva. Nyolcz 6—8 HP gőzcséplőkészlettel, két Fowler-féle gőzekegarniturával, 16 kévekötő aratógéppel gazdálkodik. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 140—260, nőknek 100—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér, k. holdanként, nagyban 32, kicsiben 36—40 korona.

Mozsgó. Biedermann Ottó örökösei uradalma. Haszonélvező özv. Biedermann Ottóné, szül. Álgyesti Tüköry Margit, a ki Szlavóniában, Pozsega vármegyében, még 6200 k. holdon birtokos. A mozsgói uradalom kiterjed Mozsgó, Szulimán, Almamellék, Almáskeresztúr és Endrőcz községek határaira is. 5128 k. hold összterületéből kert és beltelek 74, szántóföld 2518, kaszáló 173, legelő 198, erdő 1914, szőlő 15, amerikai vesszőtelep 15, adó alá nem eső terület 161 és halastó 60 k. hold. Váltógazdaságot űz, 3 és 5 éves trágyázásra alapitva. Kereskedelmi magként, a vetőforgók szerint, lóherét és luczernát termel. Különleges termelései a czukorrépa, czikória, mák, kender, komló s amerikai szőlővessző. Lóállománya angol félvér és tiszta lipiczai fajbeli igás 67, urasági és tiszti kocsiló 22, anyakancza 20, csikó 136; állami bérménekkel hágat. Az igáskanczákat szintén tenyészkanczákul használja. Marhaállománya: jármos ökör 150, erdélyi magyar faj, továbbá 100 mozsgói tájfajta és szimmenthāli keresztezésből eredt tehén, ugyanily fajta tinó 140; üsző 104, gulyabeli 44, tenyészbika 5. Magyar szilajgulya: tenyészbika 2, növendékbika 7, tehén 65, üsző 41, tinó 120, vegyes, választott borjú 50. A hízóökör-állomány évenként mintegy 200 darabra tehető. Tejgazdasága napi 700 liter termelését Pécsett értékesiti. Méhészete 20 Mayer-féle kaptárból áll, termelését Pécsett, Budapesten és Abbaziában értékesiti. Halászatában, mely 60 k. holdon 3 tóból áll, főként pontyot tenyészt, Budapesten értékesiti, mázsánként 120—130 K ár mellett. Erdészetében a bükk dominál, 120 és 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezeli, elég jó szállítási viszonyok mellett, főleg tüzifát hasznosit. Borászatában a rajnai-rizling olasz-rizling, furmint stb. a fő borszőlőfajok, fő csemegeszőlői a chasselas és muskotály-félék. Gazdasági gépei vannak, és pedig két 10 HP, egy 8 HP gőzcséplőgarnitúra, egy 16 HP Fowler-féle gőzeke, továbbá 4 aratógép. A munkaerőt a vidékről szerzi be, férfiaknak 100—300, nőknek 80—200 filléres napszámárakat fizet.

Mosdós. Őrgróf Pallavicini Ede uradalma, mely Mosdós, Kercseliget, Gölle községek határain fekszik. Tolna vármegyében is van birtoka, mintegy 5000 hold. A mosdósi uradalom 3400 k. hold összterületéből kert és beltelek 61, szántóföld 2136, kaszáló 273, legelő 283, erdő 574, szőlő 11, adó alá nem eső terület 62 hold. Belterjesen gazdálkodik, vetőforgói a beosztások szerint különbözők. Különlegesen czukorrépát termel 180 holdon. Lóállománya: igás 46 Percheron, urasági és tiszti kocsiló 18 félvér angol, továbbá vegyesfajú 7 anyakancza és 40 csikó. Tenyészménje egy van. Marhaállománya: jármos ökör 146 fehérmagyar, tehén 38 szimmenthāli, továbbá tinó 151, üsző 52, hízómarha 159 és két szimmenthāli tenyészbika. Juhállománya 450, tizenhárom tenyészkossal. Sertésállománya 100 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 15 kannal. Tejgazdasága 200 liter napi termelését helyben és a tejszövetkezetben értékesiti. Halászatot űz 9 tóban 6 k. holdon, ponty, csuka s törpeharcsa a fő tenyésztése, melyet helyben és a dombóvári piaczon értékesít. Erdészetében a bükk, tölgy, cser, gyertyán dominálnak, 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezeli. Jó szállítási viszonyok mellett tüzi- és szerszámfát hasznosít. Borászatában a rizling, burgundi a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas. Gazdasági gépei vannak, és pedig két 8 HP gőzcséplőkészlete, egy garnitúra gőzekéje, 5 kévekötő- s egy marokrakógépe. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 80—400, nőknek 80—240 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér kicsiben 40, nagyban 34 korona.

Nagybajom. Sárközy Imre birtoka. 1722 m. hold összterületéből kert és beltelek 40, szántó 721, kaszáló 62, legelő 363, erdő 382, szőlő 3 magyar hold. 10-es és 11-es vetésforgó gazdálkodást űz. Kereskedelmi magként lóherét és nyúlszapukát termel 20 m. holdon. Lóállománya: igásló 4 nehéz- és könnyűfajú, urasági kocsiló 4 könnyű, csikó 10—15 vegyes. Marhaállománya: jármos ökör 32 fehér, tehén 20 tarka és fehér, növendékmarha 100 vegyes, hízómarha évenként 24—30 és egy magyar tenyészbika. Juhállománya 723 merino, 24 tenyészkossal. Sertésállománya 24 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Méhészete 25—30 Zirzon-kaptárból áll. Erdészetéből épület- és tüzifát hasznosít. 8 hold gyümölcsösében almát, körtét, diót, dinnyét és spárgát is termel, helyben értékesiti kaposvári kereskedőknél. Gazdasági gépei vannak, és pedig egy 8 HP gőzcséplőkészlet és egy aratógép. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 120—300, nőknek 100—200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér a környéken m. holdanként kicsiben 30, nagyban 20—25 korona.

Nagybajom. Sárközy Jenő birtoka. Az összterülete 1467 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere 11-es, illetőleg 9-es vetőforgó. Lóállománya 6 igás félvér angol, továbbá ugyanilyen fajta 6 urasági és tiszti kocsiló és 8 anyakancza. Marhaállománya: jármos ökör 34, tehén 18, drb magyarfajta, tinó 60, üsző 30 és egy tenyészbika. Sertésállománya 60 anyakocza és szaporulata, fehér mangaliczafajú, 5 kannal. Erdészetében a tölgy, cser, nyír, éger, erdei fenyő dominál. Borászatában az oporto, olasz-rizling, nemes-kadarka a fő borszőlők, csemegeszőlője a madelein, chasselas. Gyümölcsöse 506 különféle alma- és körtefából áll, 15—20 métermázsa gyümölcsöt termel. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 300, nőknek 200 filléres napszámárakat fizet. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kicsiben 25, nagyban 20 korona.

Nágocs. Báró Rubido-Zichy Iván követségi tanácsos birtoka. Van még Zala vármegyében is 3000 hold birtoka. A nágocsi birtok összterülete 2884 hold, melyből kert és beltelek 46, szántóföld 2309, rét 108, legelő 126, erdő 211, szőlő 36, nádas 2 és adó alá nem eső terület 42 hold. Gazdasági és üzemrendszere 4—5—6-os vetőforgó. Lóállománya: igás 24 félvér angol

's muraközi, továbbá 10 urasági és tiszti kocsiló, 16 ménesbeli, 20 anyakancza, angol félvérek
'larhaállománya: jármos ökör 200 magyar, továbbá tehén 40, tinó 120, üsző 20, gulyabeli hízó-
narha 120 és két tenyészbika, mindannyian nyugati fajúak. Juhállománya 1600 merino, 30 tenyész-
:ossal. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, göndörszőrü mangaliczafajú, 5 kannal.
Tejgazdasága 200 liter napi termelését Budapesten értékesíti. Méhészete 40 kaptárból áll. Erdé-
szetében a tölgy, cser, szil, gyertyán, akácz dominálnak. 80 éves, illetőleg akácznál 20 éves
ordában, rendszeres üzemterv szerint kezelik, tüzi- és szerszámfát hasznositanak. Borászatában
: mézes, olasz-rizling, furmint, ezerjó a fő borszőlők. Van tégla- és eserépégetője 250 ezer
égla-, illetőleg 30 ezer cseréptermeléssel. Gazdasági gépei vannak, és pedig két 10 és 8 HP.
:özcséplőgarniturája és két aratógépe. A munkaerőt helyből, Zalából és Trencsénből szerzi be,
érfiaknak átlagosan 300, nőknek 200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos föld-
ıaszonbér 20 korona.

Nagybajom. Csorba Ferencz birtoka. A nagybajomi határban 871 és Budapest határá-
ıan 52 m. hold. A nagybajomi birtok összterületéből kert és beltelek 11, szántóföld 504,
:aszáló 101, legelő 6, erdő 241, szőlő 5, adó alá nem eső terület 3 m. hold. Négyes vetőforgóval
:azdálkodik. Lóállománya: igás 6 nehéz hidegvérű, továbbá urasági és tiszti kocsiló 3, anya-
:ancza 6 és csikó 5. Szarvasmarhaállománya: jármos ökör 22, tehén 5, tinó 45, üsző 5, tenyész-
ıika kettő, továbbá 18 hízómarha. Sertésállománya 17 anyakocza és szaporulata, 2 kannal.
Erdészetében a fenyő és az akácz dominál. Szőlészetében a rizling a fő borszőlő. Van
omokbányája, de bérbe van adva. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyből
zerzi be, a férfiaknak 160—300, a nőknek 100—160 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az,
tlagos földhaszonbér m. holdanként 24 korona és az adó.

Nagybajom. Igmándy Aladár földbirtoka. 785 m. hold összterületéből kert és beltelek 24
zántóföld 499, kaszáló 40, legelő 120, erdő 57, szőlő 5, adó alá nem eső terület 40 hold. Gaz-
asági és üzemrendszere 4-es és 11-es vetőforgó. Kereskedelmi magként bükkönyt és lóherét
ermel, az utóbbit mintegy 10 holdon. Lóállománya: igás 4 hidegvérű, urasági és tiszti kocsiló
melegvérű, továbbá 4 Czindery-fajú anyakancza, 5 melegvérű és 2 hidegvérű csikó. Marha-
llománya: jármos ökör 16 vöröstarka, továbbá 15 tehén, 30 tinó, 10 üsző és egy tenyészbika,
ıindannyian bonyhádi fajták. Sertésállománya hét anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú,
gy tenyészkannal. Sárga orpington fajbaromfiakat tenyészt eladásra, évente 25 darabot. Méhé-
zete 30 kaptárból áll, termelését helyben értékesíti. Halászata 28 k. hold tóterülettel bérbe van
dva. Erdészetében a nyir-, éger- és gyertyánfák dominálnak, sarjadzásra kezelik. Borászatában
z ezerjó, olasz-rizling a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas. Kertészete keveset termel
elyi fogyasztásra; mintegy 700 gyümölcsfáról 50—250 korona az évi forgalma. Van egy marok-
ıkó- és egy fűkaszálógépe. A munkaerőt helyből és a vidékről szerzi be, férfiaknak 200—300
lléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 20, kicsiben 36 korona.

Nikla. Berzsenyi Sándor birtoka. Nikla és Gomba községek határán fekszik. 1300 m. hold
sszterületéből szántóföld 1000, kaszáló 60, erdő 40, szőlő 50 hold, a többi berek. Szabad gaz-
asági és üzemrendszer szerint gazdálkodik. Kereskedelmi magként luczernát 7, lóherét 30,
íborherét 30—40 holdon termel. Lóállománya: igás 10 nóri, urasági és tiszti kocsiló 7 meleg-
érű, ménesbeli 12 melegvérű és nóri, anyakancza 14 melegvérű, illetőleg nóri és 3 tenyészmén.
arhaállománya tarkafajú, és pedig jármos ökör 42, tehén 70, tinó 150, üsző 30, hízómarha
2—14, tenyészbika 4, továbbá 60 bivaly. Juhállománya 1300 merino-rambouillet, 25 tenyész-
ossal. Tejtermelését borjúnevelésre fordítja. Erdészetéből fenyőt és akáczot gazdasági czélokra
asznosít. Borászatában a rizling, mézes, oportó a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas és
ıadeleine. Gyümölcsöse dió- és almafákból áll. Van téglagyára, évi 120.000 téglatermeléssel.
azdasági gépei vannak, és pedig egy 6 HP, egy 4 HP gőzcséplőkészlete, továbbá 3 kaszáló-
épe. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 120—200, nőknek 80—100 filléres napszám-
rakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér 1000 ölenként 15, holdanként kicsiben 24,
agyban 20 korona.

Németlad. Gróf Hoyos Miksa birtoka Birtokos még Békésben is 2000 m. holdon. A német-
ıdi birtok 2838 m. hold összterületéből kert és beltelek 86, szántóföld 1556, kaszáló 96, legelő
39, erdő 385, szőlő 5, adó alá nem eső terület 41 m. hold. A gazdaság üzemrendszere bel-
'rjes és modern. A növénytermelés vetőforgók alapján üzetik, a melyek azonban az időjárás
:erint alkalmaztatnak csak. Kereskedelmi magok is termeltetnek, úgymint borsó és babfélék,
ıhere- és luczernamagok, köles, bükköny. Mint ipari növény, a czukorrépa termeltetik. Lóállo-
ány: 10 urasági és tiszti ló, többnyire angol félvérek; az igáslovak pedig kizárólag tiszta-
'rű belgák, és pedig 2 törzsmén, 40 anyakancza s ezeknek szaporulata. Eladásra kerül évente 5
ılga hároméves mén és 20—25 választott különféle nemű csikó. Marhaállomány: 48 jármos ökör,
50 részint félvér szimmenthali, részint tisztavérű berni tehén, 3 törzsbika, ezeknek szaporulata,
50 gulyabeli tarka üsző és tinó, évente 50 gőböly. A tejgazdaság napi termelését Budapesten
'tékesíti. Erdészetében a tölgy és akácz dominál, rendszeres üzemterv, tölgy 80, akácz 20
'es fordában, kihasználás tüzi- és műfa. A kertészet termékeit Kaposvárott és Szigetvárott
'tékesíti. A gazdaságban van egy vámőrlőmalom, napi $1^1/_2$ wagon teljesítőképességgel, egy 100 HP
ızgéppel, a mely egyúttal villanyt fejleszt és a kastélyt és belső majorudvart vízzel ellátja.
malomgép tüzelésére saját termésű és géppel préselt tőzeg használtatik. Gazdasági gépek:
nyolcz HP gőzcséplőgarnitura, egy 60 HP Caterpillar benzin tractor 10 vasú ekével, tárcsás-
ıronákkal, 6 kévekötő aratógép, 6 fűkaszálógép, 1 kukoriczaszártépőgép, 10 vetőgép, 3 mű-
ágyaszórógép és számos apróbb gazdasági gépek. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi.
férfinapszám 80—300 filléres, a női napszám 60—200 filléres. E vidéken az átlagos föld-
ıszonbér nagyban 20—25 korona, kicsiben 50 koronáig.

Osztopán. Tallián Andor birtoka. Birtoka van még Zalában is. Az osztopáni birtok 1725
. hold összterületéből kert és beltelek 20, szántóföld 1300, erdő 150, szőlő 18 hold, a többi
ıszáló és legelő. Váltógazdaságot folytat. Kereskedelmi magként lóherét 40, luczernát 25,
ikkönyt 24 m. holdon termel. Lóállománya: igás 8 pinzgaui, urasági és tiszti kocsiló 18 angol
lvér. Angol félvértenyésztésének állománya 20—22 csikó. Marhaállománya: jármos ökör 72

fehér, tehén 38—40 tarka, hízómarha 30—40, továbbá egy szimmenthali tenyészbika. Juhállománya 1200 merino, 60 tenyészkossal. Erdészetében a cser, gyertyán, akácz dominál. Tüzi- és szerszámfát hasznosítanak. Borászatában a rizling a fő borszőlő, csemegeszőlője a chasselas. Van egy vízimalma 2 köre és két benzinmotora, az egyik villamvilágításra, a másik takarmánykészítésre szolgál. Egy 8 HP gőzcséplővel csépel. Helyi munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 100—200, nőknek 80—100 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér m. holdanként 20 korona.

Pusztakovácsi. Vörös Lajos birtoka. Pusztakovácsi és Kürtös határában fekszik. 600 k. hold összterületéből kert és beltelek 195 m. hold, szántóföld 450, kaszáló 40 k. hold és a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszere a 8-as vetőforgó. Lóállománya: igás 4 angol és furiozo, továbbá ugyancsak ilyen fajú 2 urasági ló, 2 anyakancza, 4 csikó. Marhaállománya fehérfajú és áll 24 jármos ökör, 12 tehén, 14 tinó, 6 üsző, 6 hízómarha és egy tenyészbikából. Juhállománya 700 merino-electoral, 22 tenyészkossal. Erdészetében a cser, tölgy és akácz dominál, tüzi- és szerszámfát hasznosit. 3 hold gyümölcsösön almát, körtét, szilvát, diót termel. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi be, férfiaknak 200—400, nőknek 120—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér k. holdanként 20 korona.

Polány. Békeffy István birtoka. Bérlője Bogyay Ferencz. 1500 m. hold összterületéből kert és beltelek 8, kaszáló 17, legelő 47, erdő 25, szőlő 2 hold, a többi pedig szántóföld. A szabad gazdálkodást űzi. Kereskedelmi magként 50 m. holdon bükkönyt termel. Különleges termelése 12 k. holdon a czukorrépa. Lóállománya: igás 20 nehéz ardenni, urasági ló 12, amerikai félvér és angol félvér, hátasló 6 fél- és telivér, anyakancza 4 angol telivér, csikó 53 angol félvér és egy ardenni tenyészmén. Ardenni és angol lótenyésztésével számos kitüntetést nyert. Marhaállománya 56 fehér jármos ökör, továbbá tarkafajú 27 tehén, 24 tinó-üsző, 11 gulyabeli. Hízlalás alatt áll 15, van még egy szimmenthali tenyészbikája és 18 bivaly is. Juhállománya 460 merino-prekosze, 9 tenyészkossal. Sertésállománya 100 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 15 kannal. Tejgazdasága 60 liter napi termelését helyben értékesíti. Van két 8 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 140—240, nőknek 100—160 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 30—40, nagyban 22 korona.

Patosfa. Gróf Somssich József birtoka. 1840 m. hold összterületéből kert és beltelek 14½, szántóföld 1100, kaszáló 110, szőlő 7 hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszere 6-os vetőforgó. Kereskedelmi magként lóherét 100, bükkönyt 30, répát 4 m. holdon termel. Különlegesen 15 m. hold czikóriát termel. Lóállománya: igás 8 könnyű félvér, urasági és tiszti kocsiló 21 könnyű félvér. Marhaállománya: jármos ökör 64 fehér, tehén 12 szimmenthali keverék, gulyabeli 40 magyar és tarka, hízómarha 10—15 és egy szimmenthali tenyészbika. Juhállománya 1200 electoral-negretti, 30 tenyészkossal. Borászatában az olasz-rizling a fő borszőlő, csemegeszőlője a chasselas. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 120—240, nőknek 80—160 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 30, kicsiben 60 korona.

Somogyfajsz. Kund-féle hitbizomány. Haszonélvezője Kund Gusztáv. Az uradalomból a Fajsz, Vámos, Pusztakovácsi, Buzsák, Vámos, Buzsáki-berek határán 6000 hold bérbe van adva, házilag 4041 m. holdat kezel, a melyből kert és beltelek 143, szántóföld 2011, kaszáló és legelő 211, erdő 1352, szőlő 24 m. hold. A gazdasági és üzemrendszere a 6-os és 7-es vetőforgó, kereskedelmi magként bükkönyt 50. m holdon termel. Különleges termelése 48 holdon a len, melyet a nagylaki lengyármak szállít. Lóállománya: igás 12 vegyes, urasági és tiszti kocsiló 8 könnyűvérű, csikó 12 vegyes, és egy muraközi tenyészmén. Marhaállománya 112 fehér és kevés tarka jármos ökör, továbbá bonyhádi keresztezésű 70 tehén, 74 tinó, 52 üsző, 29 gulyabeli bika és 4 berni tenyészbika. Hízlalás alatt áll 40. Juhállománya 1131 rambouillette, 31 tenyészkossal. Sertésállománya 68 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Tejgazdasága 200—220 liter napi termelését a pusztakovácsi tejszövetkezetnél értékesíti. Erdészetében a fenyő dominál, rendszeres üzemterv szerint tüzi- és épületfát hasznositanak. Borászatában a rizling a fő borszőlő. Egy 2 hengerre és 3 kőre berendezett gőzmalma bérbe van adva. Van egy 8 HP és egy 10 HP gőzcséplőgarnitúrája. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 80—240, nőknek 80—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken a föld átlagos haszonbére k. holdanként 22 korona.

Somogysárd. Somssich Miklós uradalma. Sárd, Nagybajom, Újvárfalva határában fekszik. 10.296 m. hold összterületéből 3417 m. hold bérbe van adva. A sárdi birtokból kert és beltelek 180, szántó 3763, rét 406, legelő 506, erdő 1695, halastó 105, szőlő 27 hold, a többi adó alá nem eső terület. A saját kezelésű birtokon a gazdasági és üzemrendszer 7-es, 8-as és 9-es vetőforgó. Különleges termelései 100 m. hold dohány, továbbá 150 m. hold czukorrépa és 100—120 m. hold len. Lóállománya: igás 30 Percheron, urasági és tiszti kocsiló 18 angol telivér, ménesbeli 60 vegyes, továbbá egy Percheron és egy angol tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 132 fehér és tarka, tehén 100 tarka, gulyabeli 200 vegyes, 10—15 növendékbika, továbbá 2 imp. szimmenthali tenyészbika. Van még külön bivalytenyészete is, és pedig 40 tehén, 30 gulyabeli, 20 igásökör. Hízlalás alatt áll 50 marha. Juhállománya 2000 electoral-negretti és merino-keresztezésű prekosz, 50 tenyészkossal. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, yorkshire-i és mangaliczafajú, 10 kannal. Tejgazdasága 520 liter napi termelését a tejgazdasági vállalatnál értékesíti. Nagy tógazdaságában, mely 18 tóból áll, ponty, fogas, süllő stb. halfajokat tenyészt. Erdészetében a fenyő, cser, tölgy, akácz dominál. Rendes fordában, üzemterv szerint, tüzi- és műfát hasznositanak. Borászatában a rizling, burgundi, fehérmézes, kövidinka a fő borszőlők, csemegeszőlői a chasselas és delavári. Van egy gőzmalma, finom őrlésre 2 kővel, 2 hengerrel. Van két 8 HP gőzcséplőgarnitúra, egy gőzekekészlet, 3 kévekötő és 2 marokrakó aratógép. A munkaerőt részben helyből, részben Zalából szerzi be; helyben férfiaknak 100—300 filléres, nőknek 60—160 filléres, idegen férfiaknak 240—260, nőknek 180—210 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér, m. holdanként, kicsiben 25—30, nagyban 16—24 korona.

Somogyszob. Herczeg Hohenlohe Krisztina Kraft uradalma, mely Somogyszob, Szenta, Inke és Iharos határában terül el s ezenkívül még Szepesben 32.000, Pozsony vármegyében 6000

Hálóhúzás az iharosi halastóban.

Részlet a varászlói halastóból.

Részlet a bárdibükki halastavakból.

Óriásfa a gróf Zichy-féle uradalom varászlói erdejében.

A lengyeltóti uradalom feketebézsenyi tőzeggyára.

A lengyeltóti uradalom tőzegtelepének kiaknázása.

és Zemplénben 100 hold birtoka van. Somogyban az összterület 18.000 kat. hold, melyből kert és beltelek 21, szántó 5070, kaszáló 1150, legelő 1684, erdő 8952, szőlő 25 és adó alá nem eső terület 975 kat. hold. Gazdasági és üzemrendszer: ötös és hatos vetőforgó. Czukorrépát 50 és dohányt 40 kat. holdon termeszt. A lóállományból igás 30 muraközi-belga keresztezés, tisztiló 15 lipiczai és arabs, anyakancza 8 és csikó 12, mind amerikai trapper, mén 1 belga és 1 amerikai trapper. A szarvasmarhaállományból jármos ökör 180, tinó 254, hízómarha 60, mind magyar és tarka. A juhállomány 800 merinói. A sertésállomány 640 mangalicza; 130 anyakocza és szaporulata, 10 kannal. Van halastava pontytenyésztéssel, melyet helyben értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, bükk, gyertyán és kőris, melyet rendes üzemterv nélkül vágnak, de utánaültetik. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling. Van két motoros malma (Somogyszobon és Inkén) 8 hengerrel, finom őrlésre; két téglaégetője (ugyanott), évi 600.000 drb termeléssel; két 8 HP gőzcséplőkészlete, egy Caterpillar motoros magánjáró szántógép és 5 kévekötő aratógép. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 2–4 K, nőknél 100—140 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kicsinyben 30, nagyban 20 K holdanként.

Somogytarnócza. Gróf Széchenyi Antal és Frigyes uradalma. Van még Szlavóniában is 101. k. hold birtokuk. A tarnóczai uradalom 13.712 k. hold összterületéből, melynek körülbelül felerésze bérbe van adva, 6687 k. holdat házilag kezelnek és ebből kert-beltelek 30, szántóföld 2400, kaszáló 390, legelő 296, szőlő 19, adó alá nem eső terület 662 k. hold, a többi erdőség. A gazdasági és üzemrendszere 3-as és 4-es vetőforgó. Különlegesen termel 16 k. holdon dohányt. Lóállománya: igás 50 ardenni és Percheron, urasági és tiszti kocsiló 18 angol és arabs félvér, ménesbeli 85 angol, arabs félvér, ardenni és Percheron, továbbá egy Percheron-tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 152 fehér, tehén 78 aalgaui, gulyabeli 230 aalgaui és fehér, tenyészbika 7 aalgaui és bonyhádi, továbbá 30 bivaly. Hízlalás alatt áll 80. Juhállománya 1340 merino, 45 tenyészkossal. Tejgazdasága 420 liter napi termelését Barcson értékesíti; van vajgyára is, a mely Budapestre szállít. Méhészetében van 28 Boczonádi-féle kaptár, a mézet Pécsett értékesíti. Erdészetében a tölgy és nyir dominál; 60—80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezelik. tüzi- és műfát hasznosítanak. Borászatában a rizling, kadarka, burgundi a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas és muskotály. Kertészeti termékeit Barcson hozza forgalomba, 2000 korona forgalmat csinál. Van egy gazdasági szeszgyára. Gazdasági gépei is vannak, és pedig egy 6 HP és egy 8 HP gőzcséplőgarnitúra, egy 24 HP gőzekéje, továbbá 10 kévekötőgépe. A munkaerőt helyből szerzi be, férfiaknak 70—200, nőknek 70—160 filléres napszámárakat fizet. A földhaszonbér a nagyon különböző talajviszonyok szerint m. holdanként 12—30 korona között váltakozik.

Somogytúr. Kunffy Lajos dr. birtoka. Állandó lakóhelye Somogytúr és Páris. A birtoka 1091 m. hold összterületéből kert és beltelek 7—8, szántóföld 824, erdő 40, szőlő 30 m. hold, a többi kaszáló és legelő. Gazdasági és üzemrendszere 4-es vetőforgó. Lóállománya: igás 10 vegyes, urasági és tiszti kocsiló 6 vegyes, csikó 20 vegyes és 2 tenyészmén. Marhaállománya: jármos ökör 40 fehér és tarka, tehén 4 tarka, gulyabeli 8—10 tarka, hízómarha 50, van még 2 bivaly is. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 3—4 kannal. Halászatában 4 halastó 28 m. holdon fekszik, de 50 holdra egészítik ki. Ponty, süllő, és czompó főbb halfajokat tenyészt, Budapesten és Bécsben értékesíti. Borászatában az olasz-rizling a fő borszőlő, csemegeszőlője a chasselas és a muskotály. 3—4 holdon konyhakertészete van, 400—500 korona forgalommal. A vízimalma bérbe van adva, van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi, férfiaknak 100—200, nőknek 80—160 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban, adó nélkül, 20—24 korona.

Somogyvár. Özv. gróf Széchenyi Imréné uradalma. A birtok Somogyvár, Pamuk és Barcs határában fekszik. 9000 k. hold összterületéből kert és beltelek 71, szántóföld, 5900, kaszáló 291, legelő 672, szőlő 16, berek 400 k. hold, a többi erdő. Szabad gazdálkodást űz, norfolki vetőforgóval. Kereskedelmi magként lóherét 40, luczernát 30, baltazzimot 10, nyúlszapukát 10 k. holdon termel. Különleges termelése 150 k. hold czukorrépa és 28 k. hold dohány. Lóállománya: igás 54 saját tenyésztésű Percheron-keresztezés, urasági és tiszti kocsiló 30 angol félvér, ménesbeli 16 könnyű, 51 nehéz anyakancza és 26 könnyű, 24 nehéz csikó, van három Percheron-keresztezés tenyészménje is. Marhaállománya: jármos ökör 264 magyar, tehén 34 szimmentháli-keresztezés, tinó 129 magyar és 35 tarka, üsző 28 tarka, hízómarha 70 vegyes, s 4 szimmentháli keresztezésű tenyészbika; továbbá bivalyok és pedig jármos 36, öreg bivaly 48, növendék 34. Juhállománya 5000 finom gyapjas merino, 120 tenyészkossal. Sertésállománya csak a cselédségnek van, körülbelül 2500. A drávai halászata bérbe van adva. Erdészetében cser, tölgy, részben a homokon fekete fenyő is dominál. 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezeli tüzifakihasználásra. 80 k. holdnyi körülkeritett vadaskertjében dámvadakat, fáczánt tenyészt. Borászatában az olasz-rizling, furmint a fő borszőlő, csemegeszőlője a madelaine és chasselas. Gazdasági ipart űz, és pedig van egy gőzerőre is berendezett, bérbeadott vízimalma; továbbá téglaégetője Somogyváron, kb. 400.000 db. évi termeléssel és Barcson, bérbeadva, egy körkemencze kb. 2 millió db. termeléssel. Gazdasági gépei vannak, és pedig négy 10 HP gőzcséplőgarnitúra, 1 kévekötő- és 3 marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyből szerzi, férfiaknak 140—300, nőknek 80—150 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér, k. holdanként, kicsiben 50—60, nagyban 30—35 korona.

Szigetvár. Gróf Andrássy Sándor uradalma. A birtok Bürüs, Teklafalu, Nemesújfalu és Gyöngyösmellék határában fekszik. Összterület $11.850^{519}/_{1200}$ hold. Ebből kert és beltelek $193^{1}/_{5}$, szántó $6979^{1}/$, kaszáló $1234^{1}/_{4}$, legelő $1435^{1}/_{4}$, erdő 1623, szőlő $13^{1}/_{6}$ és adó alá nem eső terület $377^{1}/_{2}$ hold. Az uradalom belterjes gazdálkodást folytat, különféle vetőforgókkal. 400 holdon czukorrépát és 100 holdon dohányt is termel. Lóállománya 92, ebből hidegvérű, nehéz igás 42, könnyűvérű vegyes kocsiló 7, hidegvérű nehéz anyakancza 4, ugyanolyan csikó 37 és 2 mén. Marhaállomány 926. Ebből magyar jármos ökör 172, bonyhádi és szimmentháli tehén 98, tarka vegyes tinó 123, bonyhádi és szimmenthali üsző 75, magyar gulyabeli 316, vegyes hízómarha 120 és szimmenthali tenyészbika 22. Sertésállomány 357 sikotai mangalicza, 165 anyakoczával és 23 kannal. Tejgazdaság is van, mely naponként kb. 500 litert termel és 20 kiló vajat, melyet

Bécsben értékesitenek, a lefölözött tejet pedig helyben. Az erdőkben a szil, gyertyán, kőris és tölgy az uralkodó fanem, melyet 40 és 80 éves fordákban, rendszeres üzemtervvel kezelnek. Termékek: mű- és tüzifa. A fő borszőlőfaj a nagyburgundi. Van az uradalomnak 2 gőz- és vizimalma, 2—2 hengerre és 2—2 kőre finom őrlésre és darára, téglaégetője, melyben évenként kb. 200.000 téglát égetnek, három garnitúra, 10 és 9 HP gőzcséplőkészlete, egy gőzekekészlete és 3 aratógépe. A munkaerőt helyben és az aratásra részben a Bácskából szerzi. A napszámárak férfiaknál 200—300, a nőknél 160—200 fillér. A földhaszonbér a vidéken kicsiben 30, nagyban 24 korona.

Szőllősgyörök. Gróf Jankovich Tivadar uradalma. E birtok Szőllősgyörök, Csehi, Orda, Balatonboglár, Látrány, Somogytúr és Lelle határában fekszik. 10.000 m. hold összterületéből kert 40—50, szántóföld 4500, kaszáló 500, erdő 2000, szőlő 45, berek és legelö 2600 m. hold, a többi Balaton. Gazdasági és üzemrendszere 9-es, 5-ös és 6-os vetőforgó. Lóállománya: igás 60 pinzgaui, továbbá urasági és tiszti kocsiló 16, anyakancza 30, csikó 20, tenyészmén 2, mindnyája lipiczai faj. Marhaállománya: jármos ökör 140 magyar, 70 gulyabeli szilaj tehén és 170 növendéke, 70 nyugati tehén és 170 növendéke, hízómarha 32, tenyészbika 4—6 fehér és nyugati. Bivalytenyészetében van 60 tehén, 130 növendék és 2 bika. Juhállománya 3500 merino, 70 tenyészkossal. Sertést csak háziszükségletre tart. Tejgazdasága 200—400 liter között váltakozó napi termelését Budapesten értékesiti. Balatoni halászata bérbe van adva. Erdészetében a cser, tölgy, feketefenyő dominál, 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezeli, tüzi- és haszonfát termel. Borászatában a rizling, kövidinka, burgundi, kadarka a fő borszőlők, csemegeszőlője a chasselas és muskát. Van egy műmalma 2 hengerre és 3 kőre. Gazdasági gépei három 10 HP és egy 12 HP gőzcséplőkészlet, egy Kőszeghy-féle magánjáró gőzeke, továbbá 2 marokrakó. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi, szerződés szerint fizet férfiaknak 150—200, nőknek 120—140 filléres napszámárakat. Az átlagos földhaszonbér, adó nélkül, 20 korona.

Szőkedencs. Véssey Ferencz birtoka. 2167 k. hold összterületéből kert 10, szántó 613, kaszáló 871, legelő 390, erdő 865 k. hold. Gazdasági és üzemrendszere négyestől hetesig terjedő vetőforgó. Lóállománya: igásló 12 Percheron és muraközi, urasági 4 angol félvér, 20 hidegvérű csikó. Marhaállománya: jármos ökör 50 szilaj magyar, és ugyancsak magyar fajta 40 tehén, 100 tinó és üsző, 2 tenyészbika. Hízlalás alatt áll 10—12. Juhállománya 2500 merino, 50 tenyészkossal. Erdei kihasználása tüzi- és szerszámfa. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, egy kévekötő- és egy marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyből szerzi, férfiaknak 120—250, nőknek 80—130 filléres napszámárakat fizet. E vidéken a földhaszonbér k. holdanként kicsiben 35, nagyban 20—25 korona.

Szabás. Báró Tallián Dénes dr. birtoka. Bérlője Böhm Andor. Az 1680 m. hold összterületből szántóföld 980, kaszáló 250, legelő 350, erdő 100 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere 6-os vetőforgó. Lóállománya: igás 12, részben muraközi, urasági és tiszti kocsiló 6 Percheron és angol, ugyancsak ilyenfajta 44 ménesbeli, 19 anyakancza, 43 csikó és 2 tenyészmén; ezeken kivül az urasági szolgálatokra van még 4 kocsi- és 4 igásló is. Marhaállománya: jármos ökör 46 erdélyi, közötte bivalyok is, tehén 21, többnyire szimmentháli, gulyabeli 50 és 2 tenyészbika. Juhállománya 1000, részint magyar, részint angol Hampshiere, 75 tenyészkossal. Van egy 8 HP gőzcséplőgarnitúrája és 1 aratógépe. A munkaerőt helyből és aratásra vidékről szerzi, férfiaknak 160—400, nőknek 80—180 filléres napszámárakat fizet.

Som. Őrgróf Pallavicini Ede birtoka. Bérlője László Antal. A kb. 1127 k. hold összterületből kert és beltelek $9^1/_2$, szántó 920, kaszáló $50^3/_4$, legelő 115 k. hold, a többi terméketlen. Gazdasági és üzemrendszere 5-ös vetőforgó. Kereskedelmi magként termel 40—50 k. hold lóherét, 35—40 k. hold luczernát és 10 k. hold bükkönyt. Lóállománya igásló 12 muraközi és félvér, urasági és tiszti kocsiló 4 félvér, tenyészló 20 félvér és muraközi. Marhaállománya jármos ökör 62 magyar, tehén 8 nyugati, ugyancsak nyugati gulyabeli 60, 1 tenyészbika, hizlalóban 50. Juhállománya 600 rambouillette, 20 tenyészkossal. Sertésállománya 70 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt a vidékről szerzi be, férfiaknak 100—300, nőknek 80—150 filléres napszámárakat fizet. E vidéken a földhaszonbér m. holdanként, nagyban, 20 korona.

Somodor. Gróf Pergen Johanna uradalma. Bérlője Bartha Emil. 4000 m. hold összterületéből kert és beltelek 50, szántóföld 3000, kaszáló és legelő 400, szőlő 10 hold, a többi pedig erdő. Gazdasági és üzemrendszere az 5-ös vetőforgó. Kereskedelmi magként lóherét 300, luczernát 100, Victoria-borsót 140, bükkönyt 20—30 m. holdon termel. Lóállománya angol félvérfajú, és pedig igás 26, urasági és tiszti kocsiló 8, ménesbeli 40, van egy Nordstear angol félvér és egy furioso tenyészménje is. Marhaállománya magyar és nyugati fajú, és pedig jármos ökör 120, tehén 20, tinó 240, üsző 10—20, van 5 nyugati tenyészbikája is. Hízlalás alatt áll 130. Erdőségét csak gazdasági czélokra hasznositják. Borászatában a rizling és sárfehér a fő borszőlők. Gazdasági gépei vannak, és pedig három 8 HP gőzcséplőkészlete, egy gőzekegarnitúrája, egy kévekötő aratógépe. Helybeli munkaerővel dolgoztat, férfiaknak 100—260, nőknek 80—160 filléres napszámárakat fizet. A föld átlagos haszonbére, m. holdanként, nagyban 20, kicsiben 25 korona.

Tab. Gróf Welserheimb Zénóné birtoka. Tab, Nagybábony, Zich községek határában fekszik. 2300 k. hold összterületéből kert és beltelek 30, szántóföld 1150, kaszáló és legelő 450, szőlő 7 hold, a többi pedig erdő. 4-es vetőforgóval gazdálkodik. Kereskedelmi magként lóherét 200, luczernát 50—60, baltazzimt 40 k. holdon termel. Különlegesen czukorrépát 40, czikóriát 25—30 k. holdon termel. Lóállománya, mely angol félvérfajú, 22 igás, 12 urasági és tiszti kocsiló, továbbá 6—7 csikó. Marhaállománya: jármos ökör 86 magyar és tarka, tehén 40 tarka, tinó és üsző 55 tarka, továbbá egy szimmentháli tenyészbika; hízlalás alatt áll 12—14. Juhállománya 1900 merino, 40 tenyészkossal. Sertésállománya 50 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 5 kannal. Tejgazdasága 150 liter napi termelését helyben értékesiti. Erdészetében a bükk, cser és tölgy dominál, rendszeres üzemterv szerint kezeli. Borászatában a rizling, opporto és burgundi a fő borszőlők. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, 2 kévekötő és 2 marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi, férfiaknak 160—400, nőknek 100—200 filléres napszámárakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 28, kicsiben 35 korona.

Tapsony. Az esztergomi káptalan uradalma. Tapsony, Szenyér, Fehéregyház, Hollád határában fekszik. 10.200 m. hold összterületéből kert és beltelek 133, szántó 4720, kaszáló 829, legelő 320, szőlő 24, halastó 87 hold, a többi pedig erdő. Gazdasági és üzemrendszere vetőforgó és pedig kalászos 57%, kapás 12%, takarmányos 27%, ugar 4%. Kereskedelmi magként lóherét 300, luczernát 75 m. holdon termel. Lóállománya: igásló 26 hidegvérű ardenni, tiszti ló 10 angol félvér, ugyancsak ilyenfajú 10 anyakancza, továbbá 10 ardenni, 10 angol félvér csikó s egy angol félvér tenyészmén. Marhaállománya : jármos ökör 266 magyar, tinó 260 vegyes, tenyészbika 7 bonyhádi és 70 hizómarha. Juhállománya 4000 rambouillette, 103 tenyészkossal. Sertésállománya 80 anyakocza és szaporulata, mangaliczafajú, 4 kannal. Halászatában főként csak pontyot tenyészt, Bécsben értékesiti. Erdészetében a tölgy, cser, dominál, 100 éves fordában kezeli tüzi-, szerszám- és épületfakihasználásra. Borászatában az olasz-rizling a fő borszőlő, csemegeszőlője a chasselas. Van négy 8 HP gőzcséplőkészlete, egy 16 HP gőzekegarnitúrája és egy marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyből szerzi, férfiaknak 100—300, nőknek 80—200 filléres napszámarakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 24, kicsiben 30—35 korona.

Toponár. Gróf Festetich Kálmán és Vilmos uradalma. 4101 k. hold összterületéből kert s beltelek 51, szántóföld 2524, kaszáló 675, legelő 240, erdő 476, szőlő 13 hold, a többi pedig adó alá nem eső terület. A birtokból 3188 k. hold bérbe van adva. Míg a többi része házi kezelés alatt áll és azon az intenziv mezőgazdasággal kapcsolatosan. mégis az állattenyésztés van túlsúlyban. Kereskedelmi magként lóherét 20, luczernát 10, lóbabot 10 holdon termel. Lóállománya: 12 ardenni igás kancza, 12 magas angol félvér urasági és tiszti kocsiló, 42 ménesbeli ló, melyből 11 az anyakancza; a tenyésztésnél súlyt helyez az ardennieknél a jó kocsilóra, az angol félvéreknél úgy a katona, mint a kocsilovakra. Marhaállománya: magyar jármos ökör 24, 10 különböző korú és ivarú szimmenthali marha, melyből évenként 10—15 növendékbika kerül eladásra. Hízlalás alatt áll 8—10. E tenyészet számos kiállításon és tenyészállatvásáron díjat nyert. Tejgazdasága kb. 40—50 liter felesleges termelését helyben értékesíti. Különleges állattenyésztési üzemága az orpingtontyúk-, peckingi kacsa- és emdeni lúd-tenyésztés. Kertészetében egyes zöldséget és gyümölcsöt is termel s a kaposvári piaczon értékesíti. Van egy 6 HP gőzcséplőgarnitúrája s egy 5 HP hőlégmotorja. A munkaerőt helyből szerzi, férfiaknak 200—260, nőknek 80—160 filléres napszámarakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér k. holdanként 30 korona.

Varászló. Gróf Zichy Béla uradalma. Nemesdéd, Nemesvid, Simonyi és Pat határában fekszik. 6000 m. hold összterületéből kert és beltelek 35, szántóföld 2000, erdő 2000, legelő 1000, rét 400, halastó 600 hold. Főképpen 6-os vetőforgó gazdálkodást űz. Lóállománya: igás 20 muraközi, urasági és tiszti kocsiló 9 angol félvér és lipiczai, ménesbeli 12 muraközi ló. Marhaállománya: jármos ökör 102 magyar, bivaly 4, tinó. 240 fehér és tarka. Hízlalás alatt áll 50. Juhállománya 3000 merino és prekosz-merino, anyajuh 1200, 55 tenyészkossal. Sertésállománya 0 kocza és szaporulata, mangalicza-lincolnschire-i keresztezés 2 kannal. Halászatában, melyhez varászlói, gardosi és Irma-majori gazdaságok tartoznak, főként pontyot, czompót, süllőt tenyészt; évi termelése kb. 1200 mm., melyet Budapesten és Bécsben értékesít. Erdészetét, melyben a tölgy, fenyő, akácz, éger, kőris dominál, rendszeres üzemterv szerint 20—40—80—90 éves fordában kezeli, a termékek kihasználására, illetőleg elszállítására 22 km. mezei vasútja van Komárváros állomásáig. Van téglaégetője, kb. 300.000 drb. évi termeléssel. Gazdasági gépei vannak, és pedig két 8 HP gőzcséplőkészlete, egy gőzekéje, 2 Benz-féle 8 HP motor a takarmánykamarákban, továbbá 2 marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyből és vidékről szerzi be, férfiaknak 60—360 filléres, nőknek 60—180 filléres napszámarakat fizet. E vidéken az átlagos földhaszonbér nagyban 16, kicsiben 20 korona.

Zákány. Gróf Zichy Ödön hitbizományi uradalma. Zákány, Surd, Őrtilos és Gyékényes községek határaiban fekszik, s 8000 hold területű, ezenkívül Bihar vármegyében van a 30.000 k. holdas révi uradalma és Fehér vármegyében az 1600 k. holdas Zichy-majori gazdasága. A zákányi uradalom összterületéből kert és beltelek 20, legelő 500, erdő 2280, szőlő 50 k. hold, a többi szántóföld. Erdészetében a tölgy, bükk és fenyő fanemek dominálnak, 80 éves fordában, rendszeres üzemterv szerint kezelik. Szőlészetében a rizling és szilváni a fő borszőlők, fő csemegeszőlője a muskotály. Van egy téglagyára és 3 vízimalma.

Források: *Ujváry Imre* uradalmi felügyelő, *Varga Sándor* m. kir főállatorvos, *Bogyay Emil* gazdasági egyesületi titkár, *Csiszár Zsigmond* m. kir. szőlészeti és borászati felügyelő, *Vásárhelyi Gerő* szőlészeti intéző, *Bezerédj Pál* országos selyemtenyésztési felügyelő, a *pénzügyigazgatósági* kataszteri hivatal adatai, továbbá *földmívelésügyi miniszteri* kiadványok és a helyszínen gyűjtött adatok.

SOMOGY VÁRMEGYE ŐSKORA.

Az ősember vándorlása.

Somogy vármegye földrajzi fekvése következtében amaz érdekes vármegyék egyike, mely útjába esett az emberiség bölcsőjéből kiinduló összes népáradatoknak. A vármegye első őslakóit a Földközi-tengerrel határos Kis-Ázsia szolgáltatta. Innen indultak ki az árja népek, vándorbottal kezükben, övükben rövidnyelű kőfejszéjükkel, az Égei-tenger sűrű szigetcsoportjain keresztül, Görögországon át, a Duna mentén felfelé haladva és így jutottak el hozzánk is.

Mai tudásunk szerint Somogy vármegye első lakója a neolith-kor ősembere volt, ki már a kezdetleges emberi műveltségnek bizonyos magaslatán állott, mikor Kis-Ázsiából vándorútjára indult. Ez az ősember hamar letért a Dunamentéről és kisebb csoportokba oszolva, felhágott az erdővel borított magaslatokra, olyan kőzetek után kutatva, melyek tűzön szilánkolhatók voltak, vagy — finom szemcsés keménységük következtében — élesre csiszolható kőeszközöket adtak.

Így a már ismert és feltárt kőkori telepek nyomán megállapíthatjuk, hogy a baranyamegyei Mecsekhegy elágazásainak hegyoldalain, Tolna vármegyén át, jutottak őslakóink először Somogy vármegyébe.

A mai Somogy vármegyét Veszprém vármegye felől a Sió-csatorna, Szlavónia felé nyúló részeit pedig a Dráva határolja. E folyók közé esik a Kapos és a Koppány vize, melyek az őskorban nagyobb kiterjedésű, széles medret vájt, hatalmas folyók voltak. Az ősember vándorlásának útja Somogyba, az ingoványos Dráva és a nagykiterjedésű Balatonhoz vezető Sió mentén, hozzáférhetetlen talaja miatt, el sem képzelhető. Annál természetesebb azonban, hogy, a már említett Mecsekhegy elágazásai által képződött völgyeken és járható hegyoldalakon át, az ősember a mai Tolna és Baranya vármegye összeszögellésénél — *a Kapos vize mentén* — lépte át elsőben Somogy vármegye határát. E meghatározásomat igazolja nemcsak Somogy földrajzi fekvése, de megdönthetetlen bizonyítékul szolgál az is, hogy az ősember útját a Mecsekhegytől a Tolna vármegye délkeleti részén végigvonuló Dömörkapu, Morágyi, Palatincza, Grabócz, Kálvári, Marást, Trappmalom, Töröksáncz és a Somogy vármegye közvetetlen szomszédságában fekvő Tűzkőhegy nevű kőkori őstelepek határolják. E megjelölt úton át jutott el az ősember a Kapos völgyének somogyi részeibe.

Az ősember vándorlásának másik útja Tolna vármegye éjszakra nyúló kőkori telepein vezetett át, s ez őstelepek egyrésze szintén a Kapos medre körül terült el és a regöli ismert nagykiterjedésű őstelepnél ágazott szét a Koppányvíz mentére. A vándorlás útja a sághegyi, gesztenyevölgyi őstelepen át Pogányvárba vezetett, mely a kő- és a bronzkorban már az ősembertől megült hely volt. Innen húzódott a Kőrises-víz mentén a Balaton felé, nemkülönben a somogyvári őstelepen át, Somogy belsejének éjszakibb részeibe.

A koppányvízmenti vándorlás arányaiban megközelítőleg sem volt oly nagy, mint a kaposvölgyi. A kaposvízmenti őstelepek, a Krisztus születését megelőző utolsó századokban, valóságos góczpontjai voltak Somogy vármegye őslakóinak. A Kaposvíz medre körül sűrűn egymás mellé rótt őstelepek nagyobb terjeszkedésre kényszerítették Somogy őslakóit. Így jutottak el a mai Zseliczségen át, a Drávamellék kevésbé ingoványos területeire. A Rinya- és a Dombó-csatorna medrén felfelé terjeszkedve pedig Somogynak Zalával határos részeibe.

Habár Somogy vármegye régészeti szempontból ma még alig van átkutatva, mégis a földmunkálatok alkalmával felszínre került őskori leletekből megállapíthatjuk, hogy kivéve az őskorban nagykiterjedésű ingoványos területeit, minden irányban őstelepektől behálózott és az ősembertől megszállott terület volt.

A felszínre került őskori régiségek és részben a feltárt őstelepek, ma már meglehetős tiszta képet adnak Somogy vármegye őskori életéről, mely ha a halalottabb kőkorban. az ú. n. neolith-korban, nem is öltött nagyobb méreteket, de a bronzkorban már növekedett és tetőpontját a Krisztus előtti három utolsó században, a keltaság nagymérvű beözönlésével és terjeszkedésével érte el. Kőkorszak.

Somogy vármegye őskorának érdekes képét adja a Kaposvíz mentén sűrűn egymás mellé rótt őstelepek sorozata, különösen azok középpontja, a *szalacskai magaslat.*

Az ősember legszívesebben vert tanyát a természetalkotta sziklabarlangokban, melyek biztos menedéket nyujtottak családjának nemcsak a zivatarok, de a vadak ellen is. Somogy magaslatainak legnagyobb része az őstenger vízsodraitól összehordott agyag- és homokképződmények s így az itteni talajviszonyokhoz mérten teremtett magának otthont az őslakója.

Verejtékes munkával méhkasalakú vermet vájt lakásául és annak kéményszerű nyílásán át, növényrostból font hágcsó segélyével, közlekedett. A harangalakú veremlakások nem igen voltak 3 méternél szélesebbek s ez mégis elég volt egy nagyobb család befogadására, mert az őskori kutatások eredménye azt bizonyítja, hogy az őskori emberek zsugorított helyzetben aludtak, a hogy temetkeztek. Ha laza volt a földréteg, oldalfalait befonták rőzsével és belsejét kitapasztották.

Helyenként a veremlakást egy másik, kisebb, hasonló helyiséggel is megtoldották. A mellékhelyiség nyílását később berakva, ez szolgált éléstárául, a télre bevermelt gyökerek, gyümölcsök és füstölt húsneműek számára.

A magaslatokon barlangszerűen bevájt üregekben tanyáztak s azok nyílását állatbőrrel fedték el. Találni ily barlanglakások nyomait a szalacskai hegyoldalban is. Ma is ép állapotban van egy ily barlang, a Kadarkúthoz tartozó Szent Imre határában levő Törökvár, vagy vári dombon. Az átvizsgált barlangszerű üreg 11 méter hosszú, 120 cm. széles. Az üreg valószínűleg később, a betyárvilágban, búvóhelyül is szolgált. A megejtett kutatás, habár a földbarlang nyílása előtt megvan az őskorban szokásos köralakú tanyázóhely, mégsem vezetett leletekre, a mi azt bizonyítja, hogy utólag is használták és feldúlták. Nincs azonban kizárva, hogy a barlang belsejében eszközlendő ásatások, mégis leletekre vezetnek.

A neolith-kor ősembere eszközeit kőből és az elejtett nagyobb állatok csontjaiból készítette. Somogy vármegye ősembere a kőanyagot eszközeihez a szomszédos őstelepekről, különösen a Mecsekhegy tájáról, cserekereskedés útján szerezte be és azokat csiszolással, vagy tűzön való szilánkolással idomította. Ruházatul az elejtett állatoknak csontárral kilyuggatott és szarvasínnal összerótt bőre szolgált. Edényeit durva, szemcsés, iszapolatlan agyagból, szabadkézzel készítette s azokat napon vagy füstön szárogatta, keményítette.

A somogyi őstelepek közel szomszédságában levő, tolnamegyei, feltárt neolith-temetők tanulságai szerint zsugorított helyzetben temetkeztek, halmot emelve a tetem fölé, melléje rakva kőfegyvereit, az asszonyok sírjaiba pedig a kezdetleges agyaggyöngyöket és átfúrt kagylókból és csigákból készült ékszereit.

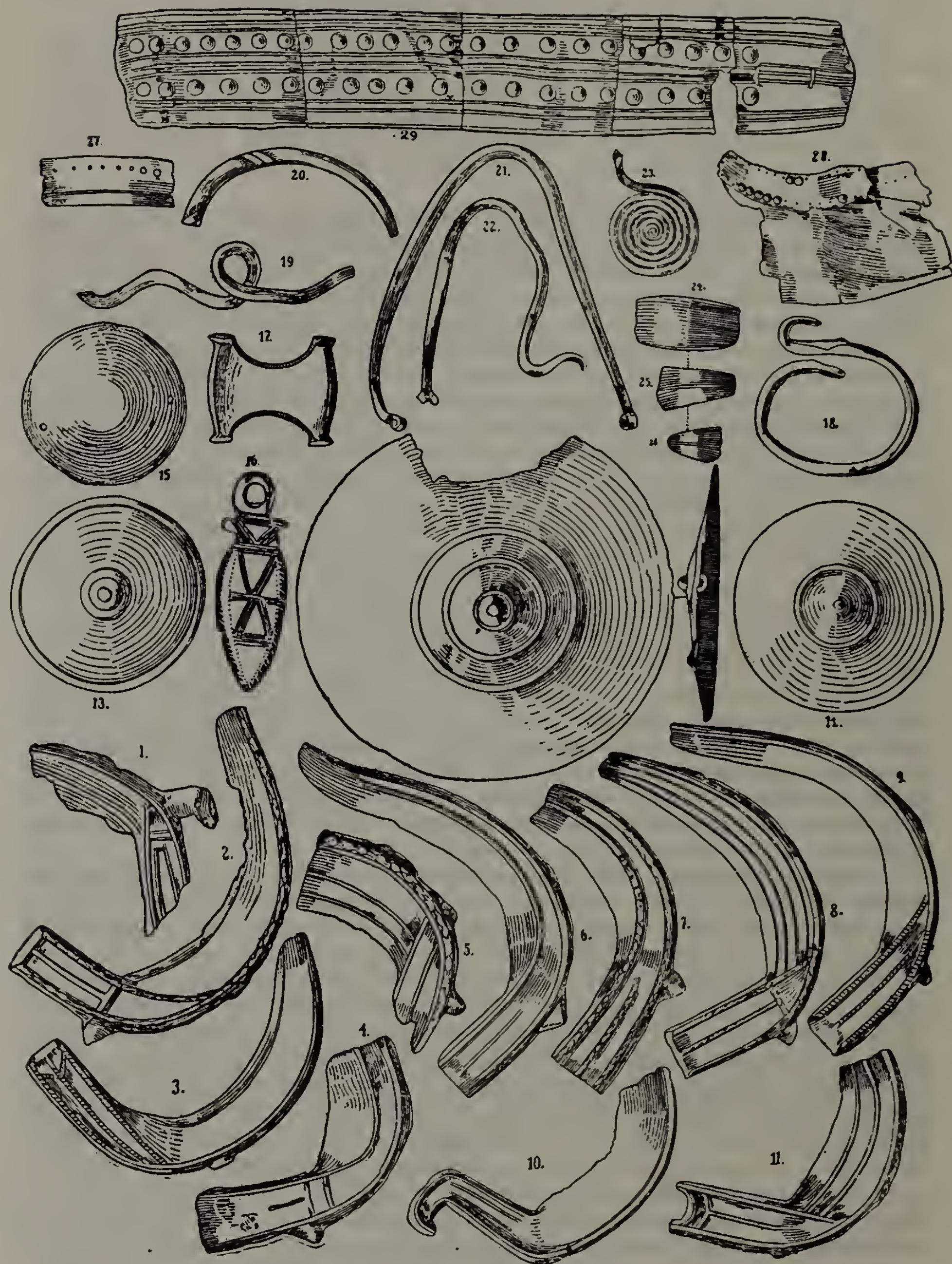
A kőkori telepek nyomán a Kr. előtti 2000 évet megelőzőleg új népáradat hozta az emberiség bölcsőjéből a bronzkori műveltséget. Az új vándortörzsek szellemi fölényükkel uraivá lettek Somogy kőkori telepeinek. Állatbőrök helyett szőrmeruhát viseltek, barlang- és veremlakások helyett czölöpviskókat emeltek a vízborította területeken, különösen a Balaton beágazásainál. Edényeiket finomabb, iszapolt agyagból készítették és gyakran berakott mészdíszítéssel látták el. Meghonosították a hullaégetést. A máglyán elégett hamvakat urnákba gyűjtve, bronzékszerekkel és fegyverekkel együtt, a magaslatok hegyoldalaiba vermelték el.

A bronzkori műveltség nemcsak az általuk elfoglalt neolith-telepen tört utat, de a bronzkor vándoriparosai bejárták a hódításukon kívül álló őstelepeket is és cserekereskedés útján honosították meg a bronzfegyvereket és ékszereket. Bronzkor.

A bronzkard helyet kért a kőfejszék között, a kétszakállas és lándzsaalakú nyílhegy kiszorította a tűzön-szilánkolt obsidián- és tűzkő-nyílcsúcsokat.

Az új műveltség új életmódot teremtett Somogy őstelepein. A földalatti vermek lakói megbarátkoztak a czölöpépítkezéssel, a czölöpök közeit vesszővel fonták be és sárral tapasztották ki.

Somogyban csak az úgynevezett „terramare“ lakások nyomairól beszélhetünk, azaz olyan czölöpépítkezésről, melyeket mocsaras, ingoványos területeken kiemelkedő kisebb-nagyobb halmokon emelt a bronzkor őslakója. Ilyen halmok egész sorozata látható a Kaposvölgy mentén, sőt a szomszédos vármegyében: Kurdon,

I. A kéri lelet.

II. A kéri lelet.

mélyen leásott, sok ezeréves tölgyfaczölöpökre találtak. A Kaposvölgyben, Szarvasd határában, 1891-ben több, majdnem kőkeménységű czölöpre akadtak, zöldpatinás bronzüst és jellegzetes edénytöredékekkel együtt. Ugyancsak czölöpépítmények nyomaira akadtak a Kaposvölgy éjszakibb partján levő hangyálosi-dűlőben is.

Víz fölé emelt czölöplakások csak a Balatont érintő somogyi partokon, talán Fonyód táján lehettek, melyek a Balaton sekélyebb részein, levert czölöpökre épültek s átjáróhíddal a szárazfölddel voltak összekötve.

Az őslakók állandó tanyájukat a beözönlő újabb népáradatok ellen megerősíteni is igyekeztek. Ezért keresték fel legszívesebben a víz mentén elterülő szűkebb völgyek hegylejtőit, mert azok magaslatait, hegyoldalait földvárakkal megerősíthették. Ma már csak nagyon gyakorlott szem ismeri fel az őskori földvárakat, a melyek lejtőit többszörös lépcsőszerű körgyűrű futja körül, mely ma még az egyetlen megmaradt nyoma az őskor erődítvényeinek. Ezek mögött volt egykor a hatalmas, mély futóárok. Az árkokból kihányt földtömegből, az őserdő fáinak nagy törzseiből, gerendák és vesszőfonások között, magas töltéseket emeltek, ezek meredek oldalfalait sárral tapasztották ki s hatalmas tüzet rakva, téglakeménységűvé égették. Ilyen sánczgyűrűt néha hármat-négyet is vontak egymás alá s e magaslatokat — a mennyiben lehetett, — igyekeztek vízárokkal is körülvenni.

Somogy őskori földvárainak korát első őslakóira, a neolith-kor telepeseire vihetjük vissza. E földvárak azonban nemcsak a bronzkorban voltak használatban, de megnagyobbodva, megerősítve a vaskorban is, míg a kelta telepeket leigázó római műveltség falépítményű erődítvényei háttérbe szorították azokat.

Ilyen földvárakat nagyobb számban ismerünk Somogyban. Egész sorozatával találkozhatunk a Kaposvíz mentén elterülő magaslatokon s azok középpontján a Szalacska magaslatán kívül, a Katahegyen és a zseliczi hegyek nyulványain. Ismerünk ilyent a hetényi pusztán, az úgynevezett „Sülyett“-vár területén. Találhatunk őskori földvárakat a Balaton somogyi partján, a fonyódi magaslatokon kívül, Somogyváron és környékén, nemkülönben Somogy drávamenti részein is.

A Krisztus előtti 2000 évet megelőző századokban az új beözönlés vándor iparosai bejárták Somogy vármegye kőkori telepeit. A bronzkor vándoriparosa hátán hordta öntő-mintáit, olvasztó-tégelyét, a bronzöntéshez szükséges fémeket: a vörösrezet és az ónt. Összegyűjtötte és újra beolvasztotta az eltörött, kicsorbult bronzeszközöket, fegyvereket és ékszereket. A hol tanyát vert, addig tartózkodott, míg a telepeseket fémműveivel ellátta, a melyeket ott helyben öntött.

A Somogy vármegyében felszínre került kincsleletek között a legváltozatosabb a kaposvári állami főgimnázium *simonfai* bronzlelete.

A kincslelet: öt tokos és egy szárnyas bronzvéső, négy bronz-lándzsa, sarló, két tömör karperecz, fényes patinájú, hengeres sodronytekercs és öt töredékes bronztárgy. A bronzkincs a vándoriparos rejtekhelyéről került a felszínre. A lelet töredékes bronztárgyait beolvasztás czéljára gyűjtötte össze.

Érdekes az 1884-ben *lelt orczi* és *törökkoppányi* bronzlelet is. A 30 darab, többnyire selejtes tárgyból álló bronzkincs, 13 bronz-sarlót (5 ép, 8 selejtes), három tokosvésőt, egy bronz-lándzsát és tizenhét darab olvasztásra szánt bronzrögöt, fegyver- és ékszertöredéket adott.

Somogy vármegye legnagyobb bronzlelete a *kéri* kincs. A lelet urnába rejtve, 1883-ban, szántás alkalmával került felszínre. 54 darab, legnagyobb részben olvasztásra összegyűjtött selejtes bronztárgyból áll. Zömét bronz-sarlók, tokos, szárnyas vésők és ékszer- és kardtöredékek adják. Legjellegzetesebb darabja, kormeghatározás szempontjából, a korongtekercses, pápaszemes fibulatöredéke, a mely a régibb vaskor legelső szakában került forgalomba.

E felsorolt nagyobb bronz-leletekhez még két kisebb is sorakozik, a *ráksi*, mely ép ékszereket, s közöttük két pompás, hengeres szalagtekercset, korongosfejű bronz-tűket és négy bronzdíszítést adott. E leletben még egy teljesen ép nyélnyujtványos bronztőr is előfordult. Hasonlóan ékszerek voltak a *pusztasárkánytói* bronzleletben is. A lelet zömét a tizenegy darab fecskefarkalakú bronzcsüngődísz adta, azonkívül hat korongos bronzveret, spirális és nyakék, kígyós karperecz töredékei s egy nyélnyujtványos bronztőr.

E két ékszerlelet oly vándoriparos elrejtett kincse volt, a ki kizárólag ékszerek öntésével, trébelésével foglalkozott. A mindkét leletben előkerült bronztőr, egykor a lelet tulajdonosának védelmi eszköze lehetett.

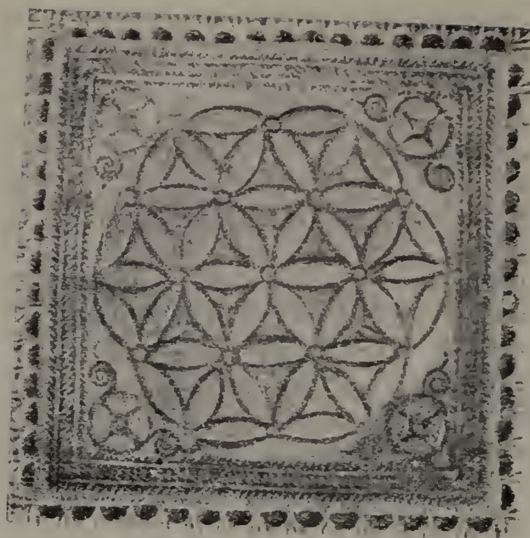
Az itt felsorolt bronzkincs-leleteket a Krisztus előtti ezerév táján, a vaskor

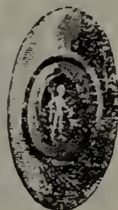

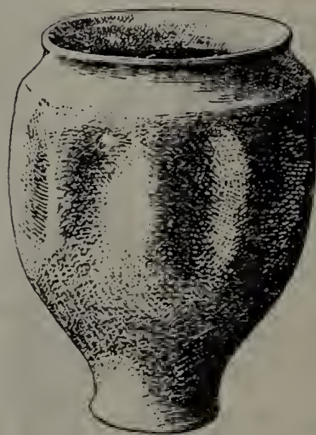
A 8. számu bronzkarperecnek kiterített diszitése. $^{2}/_{3}$ n.

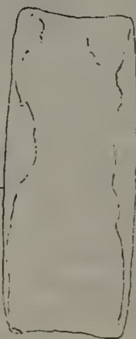
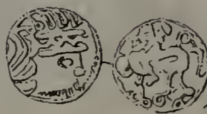
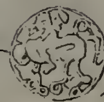

III. A simonfai lelet.

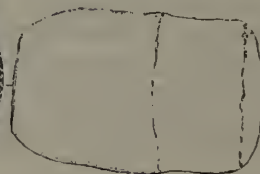

Római és kelta leletek Szalacskáról.
(A sümegi állami Darnay-múzeumból.)

első népáradatainak inváziója elől rejtették el. Erről tanuskodik az orczi és törökkoppányi kincsek között lelt töredékes vaskori fibula s a kéri kincs pápaszemes fibulájának sodronytekercs-részlete. Régebben került rejtekhelyére a simonfai bronzlelet, mely leginkább öntött diszitésű bronztárgyakból állott. E leletben is volt két tömör bronzkarperecz, melyeken ponczczal bevert díszítést látunk, a mely díszítési modor a bronzkor végső szakában divott.

Szórványosan Somogy vármegye *egész* területén fordultak elő bronzeszközök és fegyverek, az őskori élet bizonyítékaiként. A szórványos leletek leggyakoribb jelenségei a vető-lándzsák, bronz-fejszék és nyílhegyek, melyeket vadűzés közben hagyogatott el az ősember. Az ily szórványosan lelt bronzeszközök egész sorozatát láthatjuk, Somogy vármegye minden területéről, a sümegi állami Darnay-múzeumban.

Bronzkori öntőminták, a bronzkori fémművesség legközvetetlenebb tanui, szintén fordultak elő Somogy vármegyében. Becses bronzvéső- és egyéb öntőminták Szalacskáról kerültek a sümegi múzeumba. Az őskori fémművesség szempontjából fontos adattal szolgálnak a somogyvármegyei múzeumban őrzött, a *lipótfai* leletből származó rézvéső és rézcsákány, hasonlóképen a sümegi múzeum *kisasszondi* leletéből származó rézvésők sorozata. Ezek az őskori fémművesség legrégibb emlékei, a melyek formáikban legközelebb állanak Somogy vármegye legrégibb őslakóinak kezdetleges kőeszközeihez.

A vaskor kezdetét hazánk dunántúli részeiben a Krisztus előtti utolsó ezer év elejére tehetjük. A vaskori műveltség terjedésének két útját ismerjük. A régibb vaskori, vagy hallstatti műveltség főszereplője az illírség volt. Az újabb, a La Tène-ízlés terjesztőinek a keltákat valljuk. A hallstatti műveltség góczpontja az Alpesek vidéke volt, innen terjeszkedtek át a közeli Vas, Zala, Sopron és Veszprém vármegyékbe. E régibb vaskori műveltség kevés nyomot hagyott a távolabb eső vármegyékben, és Somogyban is csak igen szórványosan jelentkeznek a hallstatti ízlésű vas- és bronzművek. A vaskor.

Somogy vármegye vaskori műveltségének kezdetét a Kr. előtti ezer év közepe tájára tehetjük, a mikor megkezdődött a biturgiai kelták költözködése Galliából, melynek egyik nagyobb népáradata Itália felé húzódott. A másik csoport a Rajna mentén, a dunamelléki tartományok felé vette útját, itt leverve, leigázva az őslakókat, urává lett a későbbi Pannóniának. A Sigovestől vezetett egyik nagy kelta népáradat valamely népesebb törzse, a Duna mentén lefelé haladva, az ősnépek kitaposott ösvényein, a Kaposvíz mentén jutott Somogyba és megszállta a *szalacskamenti* őstelepeket. A másik kelta törzs ugyancsak a Kaposviz mentén, a mai Tolna vármegyében húzódva, Regöly táján vert tanyát.

Ha a tér szűke nem akadályozna, külön kötetet írhatnék a somogymegyei kelta telepekről, különösen *Szalacskáról*, mely az egész dunántúli keltaság góczpontja volt.

A régészeti leletek alapján megállapíthatjuk, hogy Szalacskán székelt az egyik népesebb kelta törzs fejedelme. Innen terjeszkedtek, kisebb csoportokra oszolva, Somogyon át, a szomszédos vármegyékbe is.

A szalacskai keltaság félezer éves uralma annyi emléket hagyott reánk Somogyban, a mennyit hazánkban egyetlen más őskori terület sem hagyott.

A sümegi állami Darnay-múzeum tárlói tele vannak szalacskai kelta-emlékekkel, pedig a múzeum megalapítója csak a véletlenül felszínre került leleteket mentette meg az elkallódástól.

Szalacska műkincseinek érdekességét és gazdagságát csak fokozza az, hogy a körülötte virágzott kelta telepeknek később a rómaiak lettek uraivá. A leigázott kelta törzsek emlékeivel együtt a fém- és ötvösművesség magas művészi színvonalán álló római emlékek is nagy számmal fordulnak itt elő. A Somogy vármegyében élt kelták is cserekereskedést folytattak idegen, magasabb műveltségű államokkal, így Maczedóniával is. Tőlük tanulták a pénzverés mesterségét is. A Szalacska-vidék kelta-leletei között gyakoriak a Maczedóniai Fülöp ezüst tetradrachmáinak barbár utánzatai. A kelták írni, olvasni nem tudtak, s így a pénzek görög feliratait csak czifraságnak tekintették és kezdetlegesen utánozták.

A kaposvízmenti kelták összeköttetésben állottak és cserekereskedést folytattak Eturiával s a híres etruszk fémművesektől tanulták el a bronzedényeknek trébelés útján való készítését is.

A közlekedési főút az őskorban a nagykiterjedésű Kaposvíz volt. Kezdetleges, kisebb hajókon szállították az élelmes etruszkok cserekereskedésre szánt árúikat a szalacskai őstelepre. Egy ilyen elsülyedt gazdag hajórakomány emléke, a Kaposvíz medréből, *Kurd* táján került a felszínre. Ez egy nagy bronzüstben lelt 14 darab

kallantyús bronzvödör volt. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában elhelyezett kurdi bronzvödrök valódi remekei az etruszk fémművességnek.

A szalacskai kelták haladottabb fémművességének kétezer évnél régibb tanui a sümegi múzeumban elhelyezett szalacskai bronzüstök, melyeknek egyik-másik példánya, egy-egy darabból trébelve, 50—60 liter űrtartalommal is bír.

Különösen értették a kelták a vas kovácsolását és edzését is. A kaposvízmenti kelta telepeken lelt kora La Tène-ízlésű kardoknak, méterhosszúságú ívalakú kaszáknak, a kisebb-nagyobb vaslándzsáknak, kék edzést adtak, melylyel a vas az aczélhoz közel járó szívósságot nyert. Nagy tökélyre vitték a fémöntést is és a kelta ékszerek öntőmintái bronzból készültek.

Fejlett agyagipart is űztek. Az edények készítésénél kisebb súlyt fektettek a díszítésre, mint az agyag finomítására iszapolással. A kelták edényeiket már nem szabad kézzel, hanem korongon készítették. Edényeik legjellegzetesebb díszítése az edény alsó domborulatán elhelyezett dinnyeszerű gerezdezés. Edényeik színe sárgásbarna vagy grafitmázolású volt.

A kelták — a bronzkori műveltség folytatásaként — urnákban temetkeztek, de azért találkozni elvétve veremsírokkal is. A kelta kardok mindkét temetkezésnél összehajlítva, kicsorbítva kerültek a sírba, hogy az ellenség hasznát ne vehesse, ha a sírt feldúlja. Leltem már háromrétűen összehajlított kora La Tène-vaskardot is, a hamvak mellé nagyobb urnába szorítva.

A szalacskai kelta temetkezés zöme a hullaégetés. A temetkezés színhelye a szalacskai magaslat alatt elterülő több száz holdnyi lankás hegyoldalon volt. A szétszórt kisebb temetkezőhelyek középpontja a magaslat alatt elterülő, mai kiskecskési birkalegelő 15—20 holdnyi területe. E temető rendszeres feltárása nagy lendületet adhatna Somogy vármegye muzeális fejlődésének. Az itt érintetlenül fekvő sirok százai rendes soros temetőt mutatnak. A nagyszámú urnasirok között bevermelt csontváz-sirokat is találhat a kutató.

A sirok másik, elszórt nagy tömegét, a kisberki malomárok mentén elterülő kisebb-nagyobb kurgánokban és a Katahegytől nyugatra fekvő nagyméretű hasonló halmokban találhatjuk fel. A kaposvízmenti kurgánokban ezideig kizárólag csak hullaégetéssel találkoztam. A kisebb kurgánok egy-egy sírt, a nagyobbak 2—4 sírt tartalmaznak. A szalacskai kurgánok kora a Krisztus utáni I—III. század köré tehető, a mikor a kaposvízmenti virágzó kelta telepek urai régen a rómaiak voltak és a sorsában megnyugodott keltaság leszorult a rómaiaktól megerősített szalacskai magaslatokról. Ez állításom bizonyítéka: a tanulmányképen feltárt kurgánok keltasírjainak mellékletei között talált római terra sigillata és jellegzetes üvegedények töredékei.

A kaposvízmenti keltaság fészkéből, Szalacskáról, kisebb csoportokba verődött törzsek beágazták a Zseliczség után Somogy vármegye többi területeit is.

Terjeszkedésükről tanuskodik a sümegi múzeumban levő *kaposmérői* nagy kelta vaslelet, a mely köpüsvésők, sarló-, zabla-, lándzsa-, sátorrúdvasak és a nomád élet egyéb szükséges eszközeiből állott.

Ugyancsak a sümegi múzeumban van a *toponári* kelta lándzsa-óriás, az őskori vasművesség egyik legbecsesebb emléke és a *büsüi* keltasírban, kora La Tène-ízlésű kard kiséretében lelt becses kék edzésű vaslándzsa is.

Ismert kelta lelőhely *Mocsolád: Bogát-puszta*, *kaposvári* csererdő és az *iszáki* magaslat. *Babod-puszta, Szólád*, *Hedrehely*, *Berzencze*, Segesd, Gamás, Gölle, Iharos, Inke, Mike, Csicsó, Jád, Varászló stb.

A szalacskai pénzverő- és öntőműhely.

Külön részt kell szentelnünk Somogy vármegye legnagyobb őskori nevezetességének: a *szalacskai kelta pénzverő- és öntőműhelynek*, melynek mintegy 400 darabból álló teljes felszerelése külön tárlót tölt be a sümegi múzeum őskori termében.

Szalacska fennsíkjának a kecskési dűlőre néző oldalán állott egykor az őskornak e nevezetes vasipartelepe, melyet a római hódítás romhalmazzá döntött a Krisztus utáni első század első évtizedében.

E romhalmazból került elő, szőlőforgatás alkalmával, a műhely összes felszerelése, mely egyedül áll Európa eddig ismert kelta leletei között.

A pénzverő- és öntőműhely deszkákból és gerendákból összerótt faépület volt. Erre vall a romok közül előkerült nagyobbszámú, a gerendák összerovására szolgáló vaskapocssorozat. A kelta pénzverő-műhely legbecsebb felszerelése három henger- és három korongalakú, finom művű pénzverőducz. A duczok vésete három kisebbfajú barbár-kelta ezüstéremfaj verésére szolgált. A Szalacskán vert barbár-kelta pénzek, kisebbített utánzatai Maczedóniai Fülöp ezüst tetradrachmáinak.

A pénzek előlapjukon bozontoshajú emberfejet ábrázolnak és hátlapjukon kezdetlegesen megrajzolt lovasalakot mutatnak. A pénzverő tövek ezüstfényű bronzból készültek. A korongalakú verőduczok vasgyűrű közé vannak szorítva.

A pénzverőműhely közvetetlen felszereléséhez tartozik a pénzkerekítő vágóvas és az ezüstércz olvasztására szolgáló, tűzálló agyagból készült csöves tégely. A pénzverő, öntő- és kovácsoló-műhelylyel volt összekötve. Az öntőműhely, mint azt feltárt berendezése is mutatja, a dunántúli kelták legvirágzóbb ipartelepe volt a Krisztus születését megelőző utolsó századokban. A szalacskai műhelyből látták el kovácsolt vas-eszközökkel, harczi készségekkel, nemcsak a kaposvízmenti kelta telepeket, de bizonynyal messze elágazó cserekereskedést is folytattak a dunántúli őstelepeken. A kelta kovácsműhely trébelőmunkákat is végzett; erről tanuskodnak a Szalacskán előkerült különleges alakú, kisebb-nagyobb űrtartalmú bronzüstök, melyekből egész sorozatot láthatunk a sümegi múzeumban.

Kiterjedt iparágat képviselt a szalacskai ötvösművesség is. A hazai kelta leletek között egyedül állanak a bronzból készült finom-művű szalacskai fibula- és egyéb ékszeröntő-minták, úgyszintén az öntés, kovácsolás és ötvösművességhez szükséges összes ipari szerszámok.

A sümegi múzeumban láthatjuk a szalacskai kelták nagy kovácsoló-üllőjét, kisebb ötvösüllőket, tűzfogókat, vésők, fúrók, fűrészek, ponczoló- és ékítő-szerszámok érdekes sorozatát, trébelő-, szegecselő-kalapácsokat, bronzlemezhajlító-vasakat, keskeny, széles és homorú vésőket és egyéb ipari eszközöket.

Elszámlálhatatlan nagy sorozat van szemléltetően bemutatva a sümegi múzeum őskori termének tárlóiban azokból az ezüst-, bronzékszerekből és kovácsolt vasművekből, melyek mind Szalacska iparterménkei voltak. Külön táblán láthatjuk az ősfoglalkozás, azaz a földmívelés, a halászat és a vadászat készségeit.

La Tène-ízlésű fibulákat, karpereczeket, nyakékeket, öv-vereteket, gyűrűket és a szíjazatok összetartására szolgáló keresztgombokat stb. A szalacskai vasművek sorozatát a becses kék edzésű kardok, lándzsák, tőrök, kések és egyéb harczi készségek megemlítésével zárom be, a melyek szívósságukkal és ellentállóképességükkel közelállanak a napjainkban forgalomban levő aczél-szerszámokhoz.

Somogy vármegyének e virágzó kelta telepei már a Krisztus előtti utolsó századokban útjában voltak a hatalmas római birodalom terjeszkedésének. Már a Kr. előtti II. században foglalkozott e hatalmas, nemzet a kelták leigázásának gondolatával; de a jól szervezett és megerősített kelta telepekhez nem igen tudott hozzáférkőzni. Csak a Krisztus születését megelőző utolsó század második felében, midőn egész erejét a kelták megtörésére irányította, hosszú küzdelem után, a Kr. utáni 8-ik évben tudott csak Oktávianus Augusztus római császár végre urává lenni a későbbi Pannónia délnyugati részeinek is. A katonai szervezkedés és Pannónia végleges meghódítása csak Marcus Auréliusnak sikerült, a Kr. utáni második században. A rómaiak kora.

A dúló harczok végre is elseperték a virágzó kelta telepeket, s a rómaiak katonai erődítvényekkel rakták meg az őserdőkben vágott utak mentét.

A római hódítás fő-útja Somogyban szintén a Kapos vize volt s így elsőízben érte a rómaiak hódító fegyvere a kelta telepek középpontját: Szalacskát.

A rómaiaktól feldúlt, de újból megerősített szalacskai magaslat fennsíkján előkerült római régiségek sokasága nemcsak a leigázott kelta telep nyomán életrekelt hatalmas római telepről beszél, de tanuskodik a katonai állam magas színvonalú műveltségéről és fejlett iparáról is.

A megmentett leletek tanuságai szerint a szalacskai római telep a Kr. ut. III-ik században, Philippus p. Traianus Decius, Valerianus uralkodásán át, Gallienus haláláig, azaz a Kr. u. 204—268-ig terjedő időszakban élte legvirágzóbb korát. E korból valók azok a nagy pénzleletek is, melyek a közelmultban felszínre kerültek, melyek egyike, az államkincstárba beszolgáltatott ezüstpénz-lelet, megközelítette a 3000 darabot.

A Kr. u. III. századból való az iparművészeti szempontból oly becses aranykincs-lelet, a melyik egykor valamely előkelő római patriczius hölgy ékszersorozata volt. E lelet állott egy pompás, ép, 32 pillangós arany-nyakékből, VET (Veturia) betűs tömör aranygyűrűből, öt aranyhajtűből és négy aranyfüggőből.

Iparművészeti szempontból még becsesebbek, a szalacskai nielló-díszítésű ezüstövveretek, melyek valódi remekei a római ötvösművészetnek.

A képzőművészet magas színvonaláról tanuskodnak a felszínre került bronz-

szoborművek és azok töredékei, melyeknek néhány példányát a somogymegyei múzeum gyűjteményében láthatjuk.

A római uralommal megszünik Somogy vármegye őskora. A történeti rész megírása már, a hátrahagyott írott emlékek nyomain, a történettudós feladata.

Őskori lelőhelyek.

Somogy vármegye összes őstelepeinek felkutatása évtizedes, lelkiismeretes munkát igényelne. De a Kaposvíz mentén fekvő őstelepek egyedül is megtöltenék a tervbe vett somogymegyei múzeumot műkincsekkel, ha a vármegye azok feltárását szakavatott kezekre bízná. Végül felsorolom az eddig Somogyban *ismert őskori lelőhelyeket*: Attala, Babod-puszta, Babócsa, Balatonberény, Balaton-Boglár, Balatonendréd, Bárdudvarnok (Vota-p.), Beleg, Berzencze, Bogát-puszta, Büsü, Boglár, Buzsák, Csalános, Csőke-puszta, Csehberki, Csuhus, Éleshegyi erdő, Eötvöskónyi, Edde, Fonyód, Felsőmocsolád, Felsősegesd, Galambos, Gamás, Gölle, Gige, Gyékényes, Hatvan, Hetény, Hedrehely, Jád, Jákó, Kastélyosdombó, Kaposvár-csererdő, Kaposvár-iszákdomb és Korona-utcza, Kaposfüred, Kaposmérő, Kaposfői-puszta, Kaposújlak, Kisasszond, Kis-Berki, Kéri-puszta, Kozma-puszta, Komlósd, Lipótfa, Lukácsháza, Magyar-Egres, Mike, Nagyatád, Nagyberki, Nemeske (Görösgal), Németlad, Orczi, Ölle-völgye, Puszta-Sárkánytó, Patalom, Ráksi, Ráczegres, Rinyabesenyő, Ságvár, Somogycsicsó, Németlad (Gyöngyös-p.), Somogyvár, Szalacska, Somodor, Szakácsi, Simonfa, Szill, Szólád, Toponár, Törökkoppány, Tuskós, Tapazd, Tokaj-puszta, Zimány, Zseliczkislak stb.

Somogy vármegye archaeológiai irodalma: Melhard Gyula: A somogymegyei ősleletekről. Arch. Ért. 1886. 231—33. old. — *Darnay* Kálmán: Somogymegyei leletek. Arch. Ért. 1890. 446. old. — *Melhard* Gyula: Bronzkori leletekről Somogy megyében. Arch. Ért. 1895. 247—248. old. — *Dr. Hampel* József: „Somogymegyei régiségek" (2 képes tábla). Arch. Ért. 1895. 442—44. old. — *Darnay* Kálmán: Somogyi leletek. Arch. Ért. 1897. 456. old. — *Dr. Kohlbach* Bertalan: Adatok Somogy vármegye ősművelődésének történetéhez. Kaposvári főgimnázium értesitője 1903—04. évekre. — Dr. Kolbach Bertalan: Simonfai bronzleletről (1 képestábla). Arch. Ért. 1900. 79—84. old. — *Melhard* Gyula: „Nagyberki leletről" (3 képestábla). Arch. Ért. 1900. 387—390. — *Dr. Kohlbach* Bertalan: Őskori maradványok Kaposfüreden és Magyaregresen. Arch. Ért. 1903. 282—83. — Dr. Kolbach Bertalan: Szóládi leletekről. Arch. Ért. 1903. 413—16. old. — *Darnay* Kálmán: Fonyódi urnasír. Arch. Ért. 1905. 160—161. old. — U. a.: Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacskán. (75 képes ábrával). Arch. Ért. 1906. 416—436. old. — U. a.: U. o. (82 ábrával). — U. o. 1909. 334—342. old. — U. a.: U. o. (35 ábrával.) — U. o. 1910. 130—136. old. — U. a.: Kaposmérői kelta vaslelet (12 ábrával). — U. o. 1910. 137—140. old. — U. a.: Szalacskai római leletek (13 ábrával). Múzeumi és könyvtári értesítő. 1910. I. füz. 26—31. old. — *Dr. Hekler* Antal: Római övdíszek (Szalacskáról). Arch. Ért. 1910. 240—249. old. — *Darnay* Kálmán: Újabb leletek a szalacskai pénzverő- és öntőműhely területén (2 képes táblával). Arch. Ért. 1911. évf. 311—327. old. — U. a.: Toponári kelta vaslándzsa (1 ábra). Arch. Ért. 1911. 328. old. — U. a.: Leletek a szalacskai barbár-kelta pénzverő- és öntőműhely területéről (67 ábrával). 1912. évf. 153—166. old.

SOMOGY VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A LEGRÉGIBB TÖRTÉNETI NYOMOKTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. *A római uralom, a népvándorlás és a honfoglalás kora.*

Az ősi úthálózatok.

A Drávától a Balatonig terjedő terület, melyet még a nemzeti királyság első századaiban is hatalmas bükk- és tölgyerdőségek borítottak, természetes határai következtében mindenkor zárt vidék volt. Ennek a vidéknek éjszaki részén, még a rómaiak idejében, a Balaton terjengett Somogyvárig, sőt azon alul is. Hiszen még a kaposfüredi uradalomhoz is tartoznak oly berki rétek, a melyeknek ingoványos területén a Balaton partján honos csigákat találtak.

Ezen a vidéken még a római uralom alatt sem vezetett át nagyobb forgalmi út; pedig ekkor már Pannóniában — a mai Dunántúl — valóságos úthálózat volt. Ebből a korból ezen a vidéken csupán egy jelentékenyebb útvonalat ismerünk, mely Mogentianaeból (Keszthely) Sophianaeba (Pécs) vezetett és a mely keresztülszelte a mai Somogy vármegye területét is, még pedig délkeletről éjszaknyugatra. Ez az útvonal, a többi római utakkal ellentétben, egy kis hajlást tüntet fel. A rómaiak előtt, ha útat építettek, hegy, láp, mocsár nem számított akadálynak; de ennél az útvonalnál az egyenes irányt mégsem tartották be, mert a lacus Pelsonnak — a Balatonnak — ekkor még sem hadi, sem kereskedelmi jelentősége nem volt. (Archeologiai Értesítő, 1903. 282.)

*
* *

Kelták.

A mai Somogy vármegye területének a történelmi korból eddig is ismert legrégibb lakosai a kelták voltak, kik eredetileg a Duna forrásai körül laktak, a honnét a IV. században Felső-Itáliába és az Adriai-tenger éjszaki vidékére költöztek s idővel innen vándoroltak át Pannóniába. Egyik főfészkük a mai Nagyberki határában emelkedő *Szalacska*hegy volt, melynek rendkívül érdekes leleteiről már az előző őskori fejezetben megemlékeztünk.

A rómaiak uralma.

A római uralom már Octavianus alatt, Kr. e. 34-ben, gyökeret vert a Dráva és Száva közén, tovább azonban nem terjeszkedhetett. A vármegye területére nyugat felől nyomultak be a rómaiak. Még Vespasianus császár alatt (69—79) Pannónia keleti határa a Balaton lehetett, a tőle keletre eső részt azonban ekkor még nem szállották meg. (Millenn. Történet I. k., LXXVIII.) Valószínűleg Domitianus uralkodása alatt (85—92) nyomultak be a római légiók a mai Somogy vármegye területére s Trajanus császár alatt, 98—99-ben, már az egész Dunavonal a rómaiak kezébe került. Megszállván Pannóniát, Trajanus császár uralkodása alatt, 105—107. években, kétfelé osztották. A mai Somogy vármegye területe Felső-Pannónia (Pannonia Superior) területéhez tartozott.

A mint a római légiók a Balaton és a Dráva közötti földön megjelentek, hozzáfogtak a táborhelyek és az útak építéséhez. Az itt talált kelták a hódító rómaiaknak meghódoltak, sőt a hódítókkal együtt éltek. Domitianus császár uralkodása alatt a légiók már állandó táborhelyeken állomásoztak a vármegye területén. A Kutas és Beleg közötti határon, 1855-ben, árokásás alkalmával egy bronztáblát találtak, mely 85-ből, Domitianus uralkodásának idejéből való és a Pannóniában állomásozó légiókhoz beosztott segédcsapatok jegyzékét tartalmazza, és különösebben azért is érdekes, mert a dunántúli leletek közül a legtöbb ala (lovasosztály) és cohors (gyalogosztály) nevét ez örökítette meg. A táblán felsorolt 6 ala és 15 cohors összes legénysége 11.500 embert számlált, a mi éppen két

légiónak felelt meg. (Mill. Tört. I. CLVII. l.). Mivel pedig a légiók egyes részei a főtáborhelyektől olykor messze feküdtek, a védelmi rendszer megkövetelte, hogy a csapatok az egyik táborhelytől a másikra minél gyorsabban juthassanak, a rómaiak már ez okból is különös gondot fordítottak az országútak építésére. Somogy vármegyén csak egy ily jelentékenyebb útvonal húzódott végig, mely Mursától (Eszék) kiindulva, Sophianaeu (Pécs) át, Mogentianaeba (Keszthely) s onnan Scrabantia (Sopron) felé vonult, összekötve a tartomány keleti felét a nyugati részekkel.

Trajanus császár hadjárataival végződött a római uralom terjeszkedése; még egy századig eltartott a szervezkedés munkája, azután kezdődött a hanyatlás.

A népvándorlás fergetegei sem irtották ki teljesen a római élet emlékeit és noha a mai Somogy vármegye területén jelentékenyebb táborhely vagy helység nem volt a római uralom alatt, mégis a négyszázados uralom emlékei itten is felfelbukkannak a földből. Különösen nagyszámú érem-leletről számolhatunk be, melyeknek legnagyobb része már a római uralom hanyatlásának korszakából származik és a melyekről a vármegye őskorát tárgyaló rész szintén már megemlékezett.

Jazigok. A római uralom hanyatlásával mindegyre több barbár nép nyomul Pannóniába, így a jazigok is. E nép már abban az időben, midőn Pannónia a rómaiak uralma alá került, a Duna—Tisza közén tanyázott, a honnan már a Nero császár halálát követő zavarok alatt, majd Domitianus uralkodása idejében, később pedig a IV. században gyakran betört Pannóniába és azt a quádokkal versenyt pusztította.

A IV. század elején a limigant szarmaták kiűzik a jazigokat eddigi lakóhelyeikről; ekkor a jazigok a vandalokhoz menekülnek, de ezeket meg a gótok verik tönkre. A vandal király, Visimar, Nagy Constantinus utolsó éveiben, hazátlanná vált népével Pannóniába menekül és földet kér Constantinus császártól. Velük a jazigok is letelepednek Pannóniában, hol hatvan évig szolgálják a római császárokat.

Hogy a jazigok a Kapos völgyében megfordultak, annak egyik bizonyítéka az a 16 kg súlyú hatalmas rézüst, melyet a Hőgyész és Regöly közötti mezőn találtak. Ezt az üstöt a jazigok vallásos szertartásaiknál használták s az áldozások alkalmával ebben főzték meg a leölt barmot. E lelet valószínűleg a jazigok 357 évi rablóhadjáratának idejéből maradt fenn; lehet azonban, hogy még akkor hozták magukkal, midőn békés letelepülőkként kértek bebocsáttatást Pannóniába. (Mill. Tört. I. CCLXIII. Arch. Értes. 1891. 427.) 374—75-ben a quádok és a szarmaták támadták meg Pannóniát, s az egész tartományt felégették és elpusztították.

Hunok. A rómaiak után a hunok uralma alá került a mai Somogy vármegye területe. A hunok nagy népszövetsége 432-ben már Pannóniába tolta ki szállásait. Attila halála után (452) a hatalmas hun birodalom csakhamar összeomlott.

Osztrogótok. A hun uralom megdőltével Pannónia a három testvér osztrogót király birtokába került. Ezzel kezdődik a germán uralom a vármegye területén. Jordanis (Jordanes), VI. századbeli történetíró szerint, az osztrogótok három királya (vezére) ily rendben foglalt állást Pannóniában: Valamir a Scarniunga és az Aqua Nigra-folyók között. (Salamon Ferencz szerint Scarniunga a Sárviz, Aqua Nigra vagy a Kapos- vagy a Karasicza-folyó.) Theodemir a Pelso-tó (Peiso, mely a Balaton lehet) mellett és Videmir közbül, a hunok támadásai ellen foglalt védőállást. Valamir védte a Duna és a Mecsekhegység átjáróit; Videmir a pécs—dombóvári útat, a mai Kaposvár tájáig. Onnan nyugatra Kis-Komáromig, elővédeket tolva a Dráva – Mura összefolyásáig, Theodemir népei tanyáztak. (Mill. Tört. CCCXXXIV. Századok 1882. évf.)

Az osztrogótoktól nyugatra, a mai Zala vármegyében, s onnan le egész Dalmácziáig, a svévek táboroztak. Az osztrogótok nagy tömegekben nem tudván megszállani Pannóniát, szétszórva éltek a római időből ittmaradt lakosság között, a kik közé vendégekként beszállásolták magukat.

Svévek. Az osztrogótok a szintén germán eredetű svévekkel örökös harczban állottak. Theodemir a Pelso-tó mellett egy éjjel szétverte Hunimund svév király seregét, mely Dalmácziából visszatérőben az osztrogótok nyájait is megrabolta. Jordanis szerint az osztrogótok keleti hadállása 460 előtt sikerrel megmérkőzött a hunokkal is. A támadás Valamir népeit érte, a kik visszaverték a hunokat.

A kóbor népektől kiélt Pannóniát az osztrogótok Theodemir vezérletével 487—88-ban végleg odahagyták. (Századok, 1882. évf. 3. l.)

Longobárdok. Közel egy félszázadig mitsem tudunk a vármegye területén letelepedett népekről. Annyi bizonyos, hogy 534—37. években a longobárdok uralták e területet. A longobárdok bevándorlását Pannóniába némelyek 526-ra, mások 546-ra számít-

ák; ez az eltérés Paulus Diaconusnak kéziratából támadt. Paulus D. egyik kézrása szerint ugyanis a longobárdok 42 évig, a másik szerint 22 évig laktak ʾannóniában. Az újabb kutatásokból azonban kétségtelen, hogy a longobárdok ‚34—37 táján már Pannóniában voltak és 550 táján az osztrogótok egy évszáaddal előbb elhagyott szállásaiba fészkelődtek be. (Századok, 1882. évf. 11. l.)

De a longobárdok sem sokáig maradtak a vármegye területén. Alboin longoárd király 568-ban vagy 569-ben egész népével felkerekedett s Itáliába vonult, íg Pannóniát, a longobárdok és az avarok között a gepidák megtámadása előtt ötött szövetség értelmében, az avar khágánnak engedte át. A longobárd szár- ıazású Paulus Diaconus értesítése szerint a longobárdokkal együtt felkerekedtek ıindazok a népek is, melyek Pannóniát és a szomszédos területeket lakták. A mit l nem vihettek, azt felégették, elpusztították. (Századok, 1882. évf. 15. l.) Mindmellett Pannónia kiürítése nem szószerint értelmezendő, mert a hadvezérek, sem harcziatlan szegénységet, sem a gyámoltalanokat nem czipelték el. Az avar khágánság.

A longobárdok kivonulásával az avarok, a kik akkor már egész Magyarrszágot birtokolták, a mai Somogy területét is megszállották.

Az avarok uralma idején a Balaton és Dráva közötti részeket mindinkább lözönli a szlávság, a kiknek bevándorlása különben, a hún birodalom megdőlte ta, szinte szakadatlanul tartott. A beköltözködő szlávok az avarok alattvalóivá áltak. A lovas avar nép ugyanis hazánkban is folytatta Ázsiában megszokott életıódját, s ezért megélhetésénél szüksége volt földmíves alattvalókra. Az államalkoásra még fejletlen érzékű szlávság kiválóan megfelelelt az ilyen gazdasági munára, anélkül hogy egyébként veszélyeztették volna az avarok uralmát.

Az avar népet főként a fajtalanság és részegeskedés jellemezték, emellett meghódított szlávokat baromi igába törték. Ezek a szolgasorsú szlávok a VIII. században szintén még nem éltek állandó lakhelyen s így természetesen városokat sem lapítottak; a germán népektől megkímélt római emlékek is elpusztultak e szláv övevények kezén.

Az avarok uralma a VIII. század vége felé mindegyre veszedelmesebbé vált szomszédos frank birodalomra, különösen mióta Baján lett a nagy khágánjuk, ki a Tisza mellékén székelt s kinek az uralkodása alatt már a szláv elem utott túlsúlyra.

Nagy Károly császár az első támadást 791-ben intézte az avarok ellen. Nagy Károly császár. ٠ szorongatott avarok egyik főnökének küldöttei 795-ben kijelentették Nagy Károly lőtt, hogy urok népével együtt kész felvenni a keresztséget és meghódol a frank irálynak. Ennek az avar főnöknek országrésze valószínűleg a mai Dunán túl eküdt. Ezen időközben az Avar-birodalom belsejében forrongás támadt, mely az ıvar-birodalomra végzetessé vált, mert alkalmul szolgált a most már hódító czélzatú rank beavatkozásra. Pipinnek, Nagy Károly fiának, apja megbízásából vívott 796. ·vi hadjáratával az Avar-birodalom meghódítása befejezettnek tekinthető. Az avarok Az avar birodalom meghódítása. ıatalma teljesen összetört, nemzeti önállóságuk teljesen megszűnt. Azok, a kik úlélték az öldöklő hadjáratot az avarok főurai közül, Aachenbe mentek behódoásra. A császártól könyörögték a békét, melyet Nagy Károly meg is kötött velük, ʾannóniát Bajorországba bekebelezvén.

Az új terület egyházi tekintetben is legott felosztás alá került. Pipin u. i. Az első keresztény érsek. ı hadjárat befejezésével Arnó salzburgi érseknek s ezzel egyházmegyéjének adta ıt a Rábától, a Drávától és a Dunától határolt területet, a melynek magvát a Balaton vidéke alkotta. Ezen a területen avarok és szlávok vegyesen laktak. Balics Lajos: A kereszténység tört. 230—232. — Conversio Bagoar. et Carant. I. G. SS. XI. 9.)

A frankok most már főként e terület népeinek megtérítésére törekedtek. ١ 798. év végén vagy 799 elején Arno, kinek Nagy Károly császár uralodása alatt döntő befolyása volt a birodalom ügyeiben, Theodericust ajánotta a meghódított Avar-ország püspökéül, kit fel is szenteltek. Feladata lett, ıogy teljes főpásztori hatalommal működjék és rendelkezzék az újonnan megıódított területen. Avar-ország püspökét Arno és Geroldus comes, Bajorország ormányzója is elkísérték főpásztorkodásának színhelyére és a Conversio névelen szerzője szerint, átadták neki a karantánok országát és annak szomszédos idékét, a Dráva mentén, valamint az attól éjszakra elterülő földet, a Drávának Dunába ömléséig. Hogy mit ért a Conversio névtelen írója a „szomszédos vidék“ latt, azt legjobban megmagyarázza a Conversio egy korábbi helye, a hol a

következők olvashatók: „Partem Pannoniae circa lacum Pelissa inferioris, ultra fluvium, qui dicitur Hrapa et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque ubi Dravus fluit in Danubium“. Tehát a szomszédos vidék alatt a Balaton vidéke, a Rába és a Dráva között elterülő országrész értendő. Ebbe a területbe esett a mai Somogy vármegye is.

Az avarok fellázadása. A salzburgi érsek térítése ellen az avarok 799-ben fellázadtak. Négy évig szörnyű irtóháború dühöngött Pannóniában. E rettenetes négy-évi háborúskodás alatt a Balatontól délre eső területen az avarok csaknem teljesen kipusztultak; már ekkor itt a szlávokkal sem tudtak megküzdeni az avarok megmenekült töredékei.

A szlávok felülkerekedése. A szlávok ellenséges magatartása következtében, 805-ben, az avarok egyik főnöke megjelent Nagy Károly előtt és kérte a császárt, hogy Felső-Pannóniában jelöljön ki népének új lakóhelyet Sabaria (a mai Szombathely) és Carnuntum (Petronell) között. (Balics i. m. 241.) A szlávok, habár így ki is szorították az avarokat a Dráva és a Balaton közötti területekről, az önállóságig mégsem jutottak, mert Pannonia 817-től véglegesen Bajorország tartozékává lett, míg az Alsó-Pannóniában lakó szlávok a friauli herczeg kormányzása alá kerültek.

Alsó-Pannóniának a háború következtében elnéptelenedett, mocsaras, kevéssé lakható részeibe a szlávok bevándorlása még a IX. században is egyre tartott. Az avarok, hatalmuk elenyésztével, lassanként elszlávosodtak. A szlávok ekkor már egész Pannóniát ellepték. A somogyi földön az avarok hajdani országlására már csupán a leletek emlékeztetnek. E nép somogyi tartózkodásának a Beleg helységben talált avar sarkantyú egyedüli emléke.

A IX. század elején kezdődnek a bajor gyarmatosítások Pannóniában s a szlávság mellett egy újabb népelem lép fel: a németség. A bajor bevándorlás 805 után indult meg s kedvező viszonyok mellett oly méreteket öltött, hogy a IX. század folyamán ugyanazok a helynevek tünnek fel a Balaton mellékén, mint magában Bajorországban. (Balics Lajos i. m. 250—251.) A Balaton mellékéről két nagyobb német telepet ismerünk, Wampoldit és Wampoldsdorfot. Lefelé a Balaton vidékén, a hol Privina és Kocel szláv herczegsége volt, a német egyházak még több birtokot s telepet hódítottak. Ennek a területnek lakossága leginkább szláv volt, a kik a vend vagy a szlovén törzshöz tartoztak.

Szláv viszálykodások. Német Lajos, Nagy Károly unokájának, uralkodása alatt az éjszakon és a délen lakó szlávok között forrongás támadt. Éjszakon Mojmir morva fejedelem igyekezett függetleníteni magát a frankoktól s szomszédját, Privinát, a keleti morvák fejedelmét, 830 táján elűzte. Privina Ratbod keleti őrgrófhoz menekült, kinek közvetítésével Német Lajoshoz fordult oltalomért. Német Lajos kívánságára meg is keresztelkedett; de csakhamar összekülönbözött az őrgróffal s ekkor fiával, Kocellal (Kocil), elmenekült, de 838 táján Salacho őrgróf ismét kibékítette őt a királylyal.

Privina herczegsége. A király Privinának és híveinek a Zala-folyó körül bizonyos területet engedett át. Privina ott telepedett le és a Zala-folyó valamely berkes mocsarában várat (Mosaburg) és abban templomot is építtetett, melyet Liupramm salzburgi érsek 850-ben felszentelt. (Füssy Tamás: A zalavári apátság tört. 13—14.) Privina a királytól e területet előbb csak haszonélvezetül, majd 847-ben örök adományul nyerte el.

Midőn Mosaburg (Mocsárvár) felépült, középpontjává lett Privina herczegségének, mely a mai Zala, Somogy és Baranya vármegyéket foglalta magában. Privina e területre újabb szláv jövevényeket telepített, a kik a fejedelemség hírére mindegyre nagyobb rajokban költöztek a Balaton és a Dráva közötti területre. Miután Privina herczegsége a mai Somogy vármegye területére is kiterjedt, történetíróink közül többen kétségbevonták, hogy Privina tartománya a Balaton vidékén lett volna? Az újabb történetírók közül Salamon Ferencz (Századok, 1882. évf. 89—122.) Privina tartományát Stíriában vagy pedig a Karantán földön keresi. Ellenben Hunfalvy Pál (Az Oláhok Tört. I. 185—187.), Marczali Henrik (Mill. Tört. I. 88—89), Pauler Gyula (A magyar nemzet története Szent Istvánig) és Erdélyi László (A pannonhalmi főapátság tört. I. 2—3. l.) szerint Privina székhelye a mai Zalavár táján, s tartománya a Balatontól délre Pécsig terült el.

Privinát nemsokára a morvák elleni harczban megölték; utána fia, Kocil, következett, ki mindjobban uralma alá hódította a dunántúli szlávokat, 871 óta azonban e fejedelemségről már nincsenek adataink; úgy látszik, hogy miután a morvák elpusztították, a frank őrgrófok kezére került.

A szalacskai földvár

Őshalom a szalacskai földvárnál.

Kelta leletek Szalacskáról.
(A sümegi állami Darnay-múzeumból.)

A fuldai évkönyvek szerint 896-ban Arnulf frank király és római császár 'annóniát és Privina várát Brazlaw szláv herczegre, a frankok hívére bízta, a it ekkor a Balaton tájékán nagyobb földterülettel is megjutalmazott. Midőn a zlávok felvették a keresztséget, vad, szilaj szokásaik nagyrészt enyhültek, mindmellett a kereszténység nem vert szilárd gyökeret közöttük. A német császárok a zláv községeket, telepeket rendszerint német birtokosoknak adományozták. A művel-ebb, erősebb németség szinte megvetette, rabszolgájává alacsonyította a vad, de yengébb, műveletlenebb szlávokat. A szlávság földvárakba vagy erdőségekbe húzódva üzködött a németekkel. Ilyenek voltak a viszonyok a mai Somogyban, midőn a onfoglaló magyarok megjelentek a Balaton mellékén. A szlávok emlékét főleg a elynevek őrizték meg, melyeket a honfoglaló magyarok átvevén, idővel a maguk yelvéhez idomították át. Maga a Balaton-tó neve, melyet a római írók Peiso, 'elso, később a germán források Pelissa néven említenek, a szláv blato- (annyi iint mocsár, posvány) szóból származik és még az avar uralom idejéből, a tó örül lakó szlávoktól ered, kiktől a magyarok is átvették. (Hunfalvy Pál i. h.)

A fuldai évkönyvek adatai szerint 894-ben a magyarok — bár zömük ekkor ıég Etelközben tanyázott — a Dunán átkelve, betörtek Pannóniába, ott a férfiakat s az öregasszonyokat legyilkolták, a fiatalokat rabszolgaságba vitték, és az egész ırtományon végigszáguldozva, a hogy jöttek, fergeteges szélvészként, csakhamar isszavonultak. A Felső-Tisza vidékére Árpád vezérletével 895 késő őszén szállottak a magyarok, azonban a Dunántúlra még nem jutottak el. Csak mikor 897-ben tiszántúli bolgár birtokokat már megtámadták, gondoltak Pannónia elfoglalására. honfoglaló magyarok lovainak patái talán 898-ban érintették ismét a somogyi öldet, midőn is egy csapatjuk kémszemlére Olaszországba kalandozott el. A 899. v kora tavaszán már nagyobb sereg, körülbelül 5000 válogatott magyar vitéz onult át Pannónián. Majdnem egy évig tartott a magyarok olaszországi rablóıadjárata, honnét visszatérvén, 900 derekán, az egész magyar nép átkelt a Dunán s megszállotta Alsó-Pannóniát. A magyarok.

Hogy a mai Somogy területe minő harczok árán került magyar kézre, erről datáink nincsenek. Annyi azonban kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok neveetesebb ellentállásra nem találtak s ilyenről a krónikák sem emlékeznek meg.

A balatonmelléki szláv és germán lakosság ekkor nem lehetett nagyszámú, ehát jelentékeny ellentállást sem tudott kifejteni. Ismerhették is némileg a magyar 'egyverek erejét a 894. évi pannóniai támadásból s a 898. és 899. évi had-átvonuásokból, így bele kellett nyugodniok, hogy mint nemrégiben a frankoknak, most magyaroknak legyenek szolgáivá.

A Balatontól délre elterülő mezőkön meglehetős gyéren emelkedtek a hitvány kalibákból épült szláv falvak és germán telepitvények; ámde gazdag legelők kínálkoztak a nomád nép ménesei, gulyái számára. Ez új hazában csakhamar otthonosan érezte magát a magyar. Legelője volt elég, vizei bővelkedtek a halban, a rengeteg erdőkben nyüzsgött a vad, minden megvolt itt, a mit csak egy nomád lovas-nép kívánhatott. A honfoglaló magyarok az elfoglalt földeket törzsenként, nemzetségenként és ágakként osztották fel. Az egyes nemzetségek, bár különszakadtak, törzsükkel a folytonos érintkezést fenntartva, legeltették nyájaikat. A megtelepülések.

Árpád a mai Székesfehérvár tájékán ütötte fel sátorát. Nemzetsége is foglalt magának földet, a melyen hamarosan úgy elszaporodtak, hogy ha nem is éppen az Árpád fiai, de már következő nemzedéke a mai Veszprém- és Somogy vármegyék területére is kiterjeszkedett. Ezt sejtetik a vármegyében Fajsz és Juta helynevek, melyek Árpád nemzetségében használatos ősi magyar személynevek voltak. Árpád nemzetsége.

Árpád négy fia közül az egyiknek Jutas (Jutócs, Jutocsa) volt a neve, a ki valószínűleg a honfoglalás harczaiban esett el. Fia Fajsz, 944 körül, a magyarok fővajdája (vezére) volt. Ez apáról és fiúról Konstantinos Porphyrogennitos (bíborban született Konstantin) bizanczi császár is megemlékezik (Pauler Gyula id. m. 47. l. — Marczali Henrik I. 145.). E két helynév tehát Jutas és Fajsz emlékét őrizte meg számunkra. Fajsz helységről még a tatárjárást megelőző időből, 1239-ből, van okleveles adatunk, Jutáról az eddig ismert legrégibb adat 1284-ből való.

Ugyancsak a mai Somogy-. és Zala vármegye területén telepedett le Bulcsu vezér is, a ki a krónikák szerint a Balaton mellékén ütött tanyát. (Marczali Mill. Tört. I. 130.) Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője, ugyan nem emlékezik meg szállásairól, mert valószínűleg a Koppány-törzse elleni irtóhadjáratban ezek is elpusztultak. Bulcsu vezér egyike azoknak a keveseknek, a kikről az egykorú Bulcsu vezér.

hiteles külföldi kútfők is megemlékeznek. Constantinos, a kivel 949-ben személyesen érintkezett, feljegyezte róla, hogy atyját Kálnak nevezik és Bulcsu a magyarok karkhásza. Már az atyja is ezt a katonai főtisztséget viselte. Bulcsu 955-ben egy külföldi rablóhadjárat alatt a németek kezébe került és Léllel együtt őt is felakasztották. Tőle származtatta magát az a nemzetség, melyet forrásaink hol Ládnak, hol Vérbulcsunak neveznek.

Az oklevelek tanusága megegyezik a Képes Krónika előadásával, mert a Ládnemzetség birtokai, nevezetesen Lád, csakugyan a Balaton mellett feküdt; a Ládnemzetség pedig egy a Vér-Bulcs nemzetséggel, mert ugyanazon Amade fia Pál, a kit egy 1318-ban kelt oklevél Vér-Bulcs-nembelinek mond, egy 1340-iki oklevél szerint a Lád-nemzetségből származott. (Karácsonyi: Magyar Nemzetségek II. 343.)

Kál emlékét tíz zalamegyei falu, Bulcsuét pedig Bulcso (Bölcső) falu tartotta fenn. Ez a falu Barcs vidékén feküdt s 1389—1495. évekből vannak róla okleveles adatok; 1495-ben Segösdhöz tartozott. (Csánki D.: Magyarország Tört. Földr. II. 595.) Ugyane törzshöz tartozott Bogát, a kiről Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik; szerinte Bogát, Bulcsu atyja lett volna. Kétségtelenül Constantinos császár adata a hiteles és nem a névtelené. Mindamellett Bogát történelmi alak, a ki 921-ben Dursac-kal vezetett egy hadjáratot olasz földre és ott Veronát ostromolta. Bogát emlékét szintén egy hasonnevű falu őrizte meg a vármegyében, melyről 1229-ből van adatunk. (A mai Alsó- és Felsőbogát-puszták, Edde mellett. Csánki D. id. m. II. 594.) E törzs főnökeinek nagy szerepük volt a X. században. Ebből a tözsből származhatott Koppány is, a ki a X. század végén e törzs vezére volt. (Hóman Bálint dr.: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul, 1912. 95.)

Bogát vezér.

A rablóhadjáratok.

A magyar nemzet a honfoglalást követő fél században szinte szakadatlanul rablóhadjáratokban fogyasztotta erejét. Nem akartak hódítani idegen országokat, kielégítette őket az elfoglalt föld, ámde szerették a könnyű prédát és a vakmerő kalandokat. Csak roppant erőveszteségek árán jöttek rá a magyarok, hogy a rablóhadjáratok egymagukban véve nem alkothatják a nemzet fenntartóerejét. Jutas fia Fajsz, a ki 944 táján, alkalmasint Taksony kiskorúsága alatt, volt a nemzet fővajdája, már olyan korban élt, midőn a nemzetségek megbarátkoztak az állandó letelepedés eszméjével. Az augsburgi szerencsétlen ütközet után (955 aug.) az egész magyar nemzet tudatára ébredt, hogy a föld, melyet eddig csak legelőül és vadásztanyául használtak, ennél többet jelent. Rájöttek, hogy ha e területet elveszítik, nemzeti önállóságuk és szabadságuk is elvész. Rájöttek, ha innét kiűzetnek, a körültök kialakult hatalmak miatt máshol már magoknak új hazát nem kereshetnek. A magyar nép vezéreinél ekkor alakult ki az a meggyőződés, hogy csak letelepült élet tarthatja fenn a nemzetet.

Géza.

Ennek az elvnek legfőbb képviselője Géza, a nemzet utolsó nagyvajdája volt. Géza nevéhez fűződik az állandó letelepedés érdeme. Elsősorban a Dunán túl fejeződtek be az állandó letelepülések. Külső támadásokkal szemben intézkedtek a települések védelméről is. Az állandó letelepedéssel együtt emelkedett becse és értéke a föld kizárólagos birtokának; de e nagy átalakulások közepette megrendült az ősi hit. A pogányság és a folytonos harcz szinte együvé tartoztak. A szenvedett nagy vereségek a nemzetet kiábrándították a rablókalandokból, meggyengült az ősi hit varázsa is úgyannyira, hogy a X. század vége felé a magyar nép a kereszténység iránt mindinkább fogékony lett. A magyar egyébként közömbösen ítélt a máshitűekről, keresztényüldöző meg voltaképen soha nem is volt. Bár a salzburgi papoktól megtérített szlávok még magok sem vallották szilárdul a keresztény hitet, a bajor telepítvényesek meg valószínűleg visszavándoroltak hazájokba, a magyarok között éltek keresztények is, a kiket olaszországi rablóhadjárataikból hoztak el foglyokul. Az ilyenek itt meg is telepedtek és műveltségökkel jelentősen hatottak a magyarokra; sőt midőn Géza nagyvajda békét kötött a német császárral, beengedte a hittérítőket is, hogy itt az igét hirdessék.

974 körül maga Géza is megkeresztelkedett. Ezzel politikai szükséggé vált az egész nemzet megtérítése és midőn Géza befejezte földi pályáját, a keresztény hitnek már mindenfelé voltak hívői, noha egyes vidékeken, mint éppen a mai Somogy vármegye területén is, még nem gyökeresedett meg.

István újításai.

István, Géza nagyvajda fia, tovább folytatta atyja művét, mely azonban a Balatontól délre eső vidékeken nem talált kedvező fogadtatásra, mert a függetlenségére féltékeny törzs bizalmatlansággal kísérte István térítő munkáját, abban saját veszedelmét látta. Tudták, hogy a kereszténység felvétele gazdasági teherrel

jár. Sőt István gazdasági érdekükbe végzetesen nyúlt bele, mikor megengedte, hogy a nemzetségekhez szegődött szolgák magukat megválthassák.

Az elégületlenség csakhamar lázadássá fajult, Tar Zerind fia, Koppány vezér, állott a lázadók élére. Koppány népe a Balatontól délre le, egészen a Dráváig tanyázott (Pauler Gyula: A magyar nemzet tört. I. 26.), éjszakra pedig határos volt azzal a területtel, mely már Árpád utódának, Gézának volt a családi birtoka. Koppány már Géza nagyvajda alatt vezéri tisztet viselt. A Képes Krónika szerint Géza özvegyének kezére vágyott, ezen az úton akarta megszerezni a fejedelemséget, készséges lévén Istvánt is letaszítani a fejedelmi polczról. Valószínű azonban, hogy Koppány Bulcsunak volt rokona. Erre utal legalább az a vidék, mely zászlóját követte, a Balaton melléke, a hol a híres karkhászok törzse táborozott. Koppányt a krónikák somogyi vezérnek mondják; az övé volt Somogyvár, a hol székhelyét tartotta. *Karácsonyi* János ellenben Taksony unokájának, Géza, az utolsó nagyvajda testvérének, Tar Zerind fiának tartja, s ez állítását a Budai Krónika egy eddigelé kevés figyelemre méltatott tudósítására alapítja (Turul 1906. 110.). Koppány.

E hagyományok egyaránt mutatják személyes nagyravágyását és származásának előkelőségét. (Marczali Henrik: Mill. Tört. I. 235. — Borovszky Samu id. műve 138—139.) A támadást Koppány kezdte. Népe örült az alkalomnak, hogy ismét garázdálkodhatik. Koppány hadai a Balaton mellékéről felkerekedtek s átcsaptak István családi birtokaira. Tűzzel-vassal pusztították, a szolgáit pedig legyilkolták.

Koppány a Balaton mellékéről egyenesen Veszprém ellen fordult (ezt akarta a somogyi vezér elsősorban kézrekeríteni). István, a fővajda, és szűkebb családja gyakran tartózkodott itt. Útközben gúnyolódva mondta a megrémült szolganépnek, hogy a fejedelmi család tartózkodási helyén telepszik meg, a honnan könnyebben elfoglalhatja a többi őrhelyeket és várakat (Pauler Gyula id. m. I. 26. — Erdélyi László: A Pannonhalmi Szent Benedekrend Tört. I. 50.). A testvérharcz.

E kemény és vitéz faj ellen István személyesen szállott síkra. Keresztény magyarjain kívül körülötte csoportosultak a bajor vitézek; egy részüket alkalmasint a harcz híre, a kalandvágy csődítette ide. Ettől a harcztól függött nem csupán István fejedelemsége, hanem a keresztény vallás megszilárdulása és az állam újraszervezése is. István seregének vezére Venczellin, Wasserburg grófja volt, a kitől a Dunán túl birtokos Ják-nemzetség származik. István fejedelem személyét Hont és Pázmán őrizték, a kik a fejedelmi székhelyhez közel lakván, szinte állandó összeköttetésben voltak a fejedelmi udvarral és az ifjú fejedelemnek is bizalmasai voltak.

Koppány serege már javában ostromolta Veszprémet, midőn István serege megérkezett. Csakhamar öldöklő viadal támadt, mely a somogyiak leveretésével végződött. Koppányt páros viadalban maga Venczellin vágta le. Testét felnégyelték és elrettentő például az országban négy helyen kifüggesztették. Kemény büntetés érte a felkelő népet is, mert István minden termésének tizedét a Szent Márton tiszteletére épült pannonhalmi monostornak ajánlotta fel. Vallási buzgalmában István eredetileg Somogy egész népét az akkor már épülő monostornak akarta adni, de a magyar urak — bajtársai a Koppány elleni harczban — megakadályozták, hogy a szegény nép leroskadjon a szolgaság terhétől és elszéledjen szülőföldjéről. István így csak azt a terhet rótta a somogyi népre, melylyel egyházi felfogás szerint minden ember tartozott az Istennek, a tizedet, de oly kiterjesztéssel, hogy azt minden termesztményüktől, gabonától, marhától, sőt még gyermekeiktől is adják, úgy hogy a kinek tíz gyermeke született, a tizediket Szent Márton monostorának volt kénytelen átszolgáltatni. E tizedik gyermek volt mintegy a váltság az egész somogyi nép szolgaságáért (Pauler Gyula id. m. I. 28.).

A Dunán túl a pannonhalmi kolostoron kívül, még egy kolostor épült ugyanezidőtájt: a pécsváradi apátság, nem messze Koppány földjétől. Mindkét monostor lakóinak első feladatuk az lett, hogy a kereszténységre térítsék az ősi hitéhez mereven ragaszkodó somogyi népet. István azonban a Koppány fölött kivívott győzelem után sem bízott a somogyi népben és a pécsváradi apátság őrizetére 200 vitézt rendelt (Marczali H. i. h. I. 235—37. — Pauler Gyula id. m. I. 50.).

Koppány legyőzetése után nemcsak az egyháziak, hanem a jövevény lovagok is nagy adományokban részesültek Somogyban. A Dráva mellett kapott nagyobb birtokot Theobald gróf, a kitől a vármegye történetében utóbb nagy szerepet játszott Tiboldnemzetség ered. A keresztény hit megszilárdítása és az új államszervezet alapjainak lerakása után István arra törekedett, hogy alkotását a keresztény világ közös- István megkoronáztatása.

ségébe úgy illeszsze bele, hogy ezzel az ország önállósága ne veszélyeztessék. István Szilveszter pápához fordult koronáért, melylyel magát 1001-ben megkoronáztatta. A nemzeti királyság megalakulása idejében a honfoglaláskor itt talált szlávok már beolvadtak a magyarságba, számukat szaporították egyes beköltözött népek is. A mai Somogy vármegye területén az első betelepült nép a bessenyők voltak, a kiknek egy csapatát, ha III. Béla király névtelen jegyzőjének hitelt adhatunk, még Zoltán fejedelem telepítette le az ország nyugati részén. A bessenyők somogyi telepeiről a székesfehérvári János-lovagok részére III. Béla királytól 1193-ban kiállított megerősítő levél is megemlékezik; de emléküket a helynevek is őrzik a vármegye területén. Így Rinyabessenyő, melyről 1437-ből van okleveles adatunk, továbbá a Lengyeltótihoz tartozó Feketebézseny- és Fehérbézseny-puszták, a Balaton délkeleti partvidékén, melyek a középkorban részben a türjei prépostéi, részben a Gordovai Fancsokéi voltak. E pusztai birtokok a középkorban Bessenyő alakban fordulnak elő az oklevelekben, még pedig 1298-ban Terra Besenew, 1335-ben Possessio Besenew iuxta Balatinum alakban (Csánki Dezső id. m. II. 593.).

A bessenyők.

A somogyvári bencés apátság alapításakor (1091), a francziaországi *Saint Gillesből* beköltözködő szerzetesekkel együtt, egy franczia telepítvény keletkezett Somogyvárott, a mely telep lakosai másfél századon át megőrizték nemzetiségüket.

Egy franczia telepítvény.

A pannonhalmi Szent Benedekrend somogymegyei birtokán élő népek szaporítása céljából több ízben telepítettek ide tótokat is, a kik azonban idővel beleolvadtak a magyarságba. Ily tót telepítvény keletkezett Rupolyfőn, 1220 táján, a mikor az apátság 300 háznépet telepített itt le. (Pannonh. Szent Benedekr. Tört. II. 168.)

Tót telepek.

2. *Somogy vármegye alakulása és vármegyei élete a középkorban.*

A törzsszerkezet bomlása.

Szent István keresztény magyar királysága részben a régi magyar intézmények módosításán, részben a nyugati államokból vett szervezeteken épült fel. Az új szervezés tette lehetővé, hogy az ország megállja a helyét, hogy lakosainak bent békét, a kívülről való támadás ellen pedig védelmet nyujtson.

A védelmi és kormányzati rendszer a vezérek korában csakis a törzs-szervezeten alapulhatott. A X. század vége felé azonban a törzs-szervezet kezdett felbomlani. Legszívósabban az erdélyi Gyula vezér és Koppány főnök és törzseik ragaszkodtak hozzá.

Koppány támadása törzsének teljes leveretésével végződött. Leveretése egyszersmind a törzs-szervezetre és az ősi hit fenntartására irányuló törekvéseknek is végleges elbukását jelenté Somogy vármegye területén.

Az ország újjászervezése.

Koppány vára, a honnét éveken át rettegtette a vidéket, de különösen mindazokat, a kik a kereszténység befogadásával az új intézmények megszilárdítására törekedtek, István birtokába került. A Balatontól le a Dráváig megszünt minden ellentállás. Istvánnak országszervezői nagy munkájában tehát ezen a területen már nem kellett nagyobb nehézségekkel megküzdenie. A királyság megalapításával Szent István szemei előtt, a védelmi intézkedéseken kívül, a birtokjog szabályozása és az új hit terjesztése lebegett.

Szent István, tudvalevőleg, a már meglevő várakat (erőditvényeket) királyiaknak jelentette ki s azokat a körülöttük fekvő vidék középpontjává tette.

Somogy vármegye kialakulása.

A mai Somogyvár helység fölötti dombon emelkedett Koppány vára. Most már István birtokában középpontjává lett annak a királyi uradalomnak, mely a mai Somogy vármegye magvát alkotta. Bár a somogyi királyi uradalomról, vagyis várszerkezetről okmányos adataink csak II. Géza és II. László királyok idejéből maradtak fenn, e várszerkezet kétségtelenül egyike az Istvántól alapított szervezeteknek. Az egykorú krónikákból arról értesülünk, hogy II. Géza király idejében (1141—1161) Miklós comes, Pál fia, és három somogyi várjobbágy a zágrábi püspöknek egy Debron nevű erdejét (a mai Dubrava, régen Dombró táján) elfoglalták és egész II. László király uralkodásáig elfoglalva tartották. Legrégibb okleveles adatunk azonban csak 1211-ből van a somogyi várszerkezetről, midőn II. Endre király a tihanyi apátság megerősítő levelében, a somogyi vár területét is említi. Sajnos, ez az oklevél éppen a Somogyra vonatkozó helyen csonka. (Fejér VII. 5. 194.)

Várszerkezet.

A várszerkezet, vagyis királyi uradalom legfőbb ura maga a király volt. A királyt a kinevezett „ispánja“ képviselte, a ki teljhatalommal kormányozta az

uradalmat, felügyelt összes gazdasági ügyeire, de egyúttal bíráskodott az uradalomhoz tartozó összes népek fölött s királyi parancsra ő vezette hadba a fegyvereseket. E mellett a kereszténység terjesztésénél is jelentékeny szerep jutott neki; mert nemcsak buzdította a népet a szertartásokon való részvételre, hanem személyesen is vezette a tömegeket a papokhoz. Az ispán kezébe volt tehát letéve a királyi végrehajtó hatalom. Az ispánt az udvarbíró helyettesítette. Parancsait, ha nem személyesen járt el, kiküldöttekként, a pristaldusok foganatosították. Mint alsóbbrendű segédek a büntetések végrehajtásában a praecok (magyarul csőszök) szerepelnek (Karácsonyi: Magyar Nemzetségek. II. 125).

A királyi uradalom, vagyis a várszerkezet egyik alapja a földesúri viszony volt, egyfelől a királyi vár, másfelől a szolgálmányosok között. A szolgálmányosoknak, vagyis a vár népének különféle csoportjai voltak. A vár népének előkelőségei a várjobbágyok, a kik a várispán körül segédkeztek; az ispán közülük nevezte ki a maga helyettesét, az udvarbírót, továbbá a századosokat, a hadnagyokat, a tizedeseket. Közülök került ki a várispán helyettese mellett működő bilotus, a kinek kizárólag bírósági tisztsége volt. A várjobbágyok a királyi vár védelmén kívül, de a király parancsára, az ispán vezérletével bármikor tartoztak hadba szállani. Minden várszerkezet egy zászlóaljat alkotott és állított ki a síkra. Mivel István korában kb. 45 várszerkezet lehetett, a király hadereje 45 zászlóaljból állhatott. A várjobbágyok hadiszolgálataik fejében földet kaptak s ezt, a szolgálati terhekkel együtt, fiutódaik örökölték. A vár népe.

A várjobbágyokhoz némileg hasonló szervezetük volt azoknak a szolgaelemeknek, a kiknek szolgáltatásait a királyok kizárólag a királyi udvartartáshoz tartották fenn. Ezek is rendszerint apáról fiúra szálló bizonyos tisztben, foglalkozásban szolgáltak; hol egész falukban külön, hol pedig más népekkel vegyest laktak.

A fennmaradt okleveles adatok a somogyi várszervezethez tartozó harmincznál több királyi várbirtok emlékét őrizték meg. Sajnos, hogy ez okleveles adatok csupán a XIII. század első évtizedeiből maradtak reánk, tehát már abból a korszakból, a midőn a várszerkezet bomlása megindult. Bármilyen hiányosak is azonban ezek az adatok, mégis sejtetni engedik, hogy a somogyi várszerkezet összefüggő egész volt és átterjedt a Dráván, a mai Kőrös- és Belovár vármegyék területére is. Somogyi várbirtokok.

Egybevetve az okleveles adatokat, a somogyi várhoz a következő birtokok tartoztak:

1. *Acsa.* Peremarton közelében, hol a veszprémi püspöknek is voltak birtokai. Egy 1266. évi oklevél szerint, Dersfi István a somogyi vár udvarbírája, mivel Tivadar somogyi várjobbágy a veszprémi püspökség egyik jobbágyát megölte, annak Acsán levő birtokát a veszprémi püspökségnek átengedte (Fejér IX. 7. 675—677.).

2. *Alma.* E várföldet, mely Szent-László közelében feküdt, (ma Szent-Lászlópuszta, Nagyatád mellett), IV. Béla király 1262-ben a pannonhalmi apátságnak adta, Szigligetért cserébe (Pesty Frigyes: A várispánságok tört. 417.).

3. *Borchud.* E várbirtok, a II. Endrétől elidegenített királyi várjószágok visszaszerzésére kiküldött bíráknak 1237. évi ítéletlevelében fordul elő. Ez ítéletlevél szerint György comes és Both nemeseknek Borchud faluban levő birtokrészeit a kiküldött bírák elválasztották a somogyi várnép itteni birtokaitól (Pesty Frigyes i. m. 413.).

4. *Bozona.* A Dráva jobbpartján, Kaproncza, Molve és Novigrád között feküdt. E várbirtokot IV. Béla király 1244-ben a német származású Harmech fiának, Corrardnak adományozta (Pesty Frigyes i. m. 414.).

5. *Bruncsa.* E falu határában 12 ekealja somogyi várföldet II. Endre király a várszerkezet kötelékei alól kiszakított s Makár bán fia Tamás comesnek adományozott. Utóbb 1231-ben mind II. Endre, mind Béla ifjabb király megerősítette Tamás comest e várföld birtokában (Wenzel XI. 230.).

6. *Chernalika.* (Csernaja, a mai Garesnicza határában.) Az egykori Garics vármegyében (a mai Belovár-Kőrös vármegyében). E várföld a Garicsban levő somogyi várföldek határainak leírására kiküldött tisztek 1256. évi levelében fordul elő (Hazai Okmt. VII. 54.).

7. *Décse.* Az egykori Garics vármegyében. E várföldet IV. László király 1273-ban Roh comesnek adományozta. A határleírás szerint Roh comes földjével

volt határos. Az adományozott föld minőségének megitélése végett a király, Imre akkori somogyi főispánt küldte ki, a ki azt jelentette, hogy a kért föld határos Roh comes szintén Décse nevű birtokával, és ahhoz a Garics-hegyen 3 és a Gorgóhegyen 1 szőlő tartozik. E jelentésből kétségtelen, hogy Roh comes addig Decche földnek csak egy részét bírta, míg a másik része somogyi várföld volt (Pesty Frigyes i. m. 229. l. — Csánki Dezső: Kőrösmegye a XV. században. 73.)

8. *Disnicha* (ma Disnik, a Garityhegy keleti lejtőjén). E várföld szintén Garicsban, a mai Belovár-Kőrös vármegyét Pozsega vármegyétől elválasztó Illova-folyó mentén feküdt. A Garicsban lakó somogyi várszolgák és várjobbágyok között támadt birtokviszályok lecsendesítésére 1256-ban kiküldött tisztek levelében szerepel, névszerint felemlítve (Hazai Okmt. VII. 54. — Csánki Dezső i. m. 76.).

9. *Dubrava* (hajdan Dombró, Csázmától éjszaknyugatra) tájékán, a mai Belovár-Kőrös vármegyében fekvő várföldekről még a XII. század közepéről vannak adataink. II. Géza király idejében (1141—1161) Pál fia Miklós comes és három somogyi várjobbágy a zágrábi püspök egyik Denbron nevű erdejét elfoglalta és egész II. László király idejéig bitorolta, mígnem végre IV. István visszaadta a püspökségnek, a miből kétségtelennek látszik, hogy az erdő közelében somogyi várföldek voltak (Tkalčić: Monumenta Hist. Episc. Zagrab. I. 2. — Pesty Frigyes i. m. 412. — Csánki D. i. m. 72.).

10. *Ebrisk.* E várföld Garicsban, az Illova-folyó jobbpartján feküdt s a Hédernembeli Henrik és a Garicsban lakó somogyi várszolgák, másfelől ugyancsak a Garicsban lakó somogyi várjobbágyok között támadt birtokviszályok kiegyenlítésére kiküldött bizottság 1256. évi levelében fordul elő (Hazai Okmt. VII. 54.).

11. *Gorbonak* (Gorbonok). A mai Klostar, Belovár megyében, a Podravinán, Gyurgyevácztól délkelet felé (Csánki i. m. 85.).

12. *Horpács.* Miklós nádornak a pannonhalmi apátság és a somogyi várjobbágyok között támadt perében, 1220 körül kelt ítéletlevelében, a perdöntő eskü letételére a várjobbágyok részéről Horpács faluból Iser comes és Warcu századós voltak kijelölve. E falu tehát várbirtok volt (Wenzel I. 167.).

13. *Ismeretlen nevű föld,* a melyről IV. Béla királynak egy 1263-ban kelt oklevelében történik említés. Midőn a király Komár helységet némi városi kiváltságokkal látta el, hogy az idegen vendégek letelepedésére alkalmas legyen, földeket is adományozott neki, közöttük egy somogyi várföldet, mely az Ormányon túl feküdt. E földterületet a mai Zala vármegyében, Komárváros tájékán, kell keresnünk (Fejér VII. 1322.).

14. *Kakat.* Garicsban, az Illova jobbpartján feküdt s az 1256. évi határleírásban fordul elő (Pesty Frigyes i. m. 416.).

15. *Kara.* Igaltól éjszakkeletre. Az itteni várföldről egy 1294-ben kelt oklevél emlékezik meg (Terra castri simigiensis Kara). Ez a falu még 1485-ben is királyi birtok (Csánki D. II. 616.).

16. *Kölked.* E várbirtokot IV. László király mentette fel a várbeli kötelék alól; 1273-ban a király az itteni várbirtokból 3 ekealját, melyen 4 várszolga lakott, János fia Trepknek adományozott (Wenzel XII. 82.). E várföld jelenleg a mai Pusztakovácsi határához tartozik. Emlékét Alsókölked- és Középkölked-puszták őrzik.

17. *Lescbuch.* Garicsban, az Illova-folyó jobbpartján feküdt. 1256-ban említik (Hazai Okmt. VII. 54..).

18. *Mács.* IV. László király egy 1279-ben kelt megerősítő levele szerint itt is laktak várjobbágyok; e földet a XV. században is említik. 1456-ban már a Miháldi családé (Wenzel IX. 226.).

19. *Magyari* (Mogorey). Egy 1277. évi oklevél szerint várjobbágyok lakták. 1279-ben IV. László király meghagyta a székesfehérvári káptalannak, hogy az itteni határokat rendezze. Pesty Frigyes e várbirtokot Somogyvár tájékán keresi, mások szerint azonban a mai Buzsák egy részének felel meg (Wenzel IX. 184. — Hazai Okmt. III. 30. — Csánki D. i. m. II. 630.).

20. A közelebbről meg nem jelölt *Musina*-patak mellett elterülő várföld, a csezmiczei kerületben, melyet a várjobbágyok 1251-ben eladtak (Pesty Frigyes i. m. 418).

21. *Necech* (Pesty Frigyes szerint Nádszeg lehet). IV. László király egy, évnélküli oklevele szerint Opey ezt a várföldet elfoglalván a várjobbágyoktól, a király meghagyta híveinek, hogy vegyék pártfogásukba a várjobbágyokat (Wenzel IX. 555.).

22. *Palicsna.* A mai Palesnik. Az 1256. évi határjárólevélben fordul elő Wenzel XI. 413.).

23. *Pösze.* E várbirtokot 1276-ban IV. László király Berencsei András nesternek adományozta (Wenzel XII. 166.). Jelenleg Ádánd község határához artozó puszta.

24. *Predemch.* A Gorbonak-patak mellett, a csezmiczei kerületben feküdt, öbbek között a muszinai vár népeivel is határos volt. Tehát a mai belovármegyei Klostar tájékán kell keresnünk. IV. Béla király e földet, mely a somogyi várjobbágyoké volt, a Döröcske-nembeli Salamon fia Simonnak adományozza. 1270-ben V. István király e birtokot és annak birtokosát, a vármegye főispánjának hatósága alól kivévén, a szlavóniai herczeg (talán bán?) alá helyezi. Béla királynak az előbb említett 1264. évi adománylevele szerint Csezmiczén is laktak somogyi várjobbágyok. A csezmiczei kerület nem csupán várbirtok, hanem később egyúttal Somogy vármegye kiegészítőrésze is volt. Az 1222. évi határjárólevélben található nevek is igazolják, hogy e területen magyarok laktak (Pesty Frigyes i. m. 417. — Karácsonyi János: Magyar nemzetségek I. 425. — Fejér III. 1. 368—70.).

25. *Prodavíz.* A Dráva jobbpartján, a mai Molve táján feküdt, Kapronczától délkeletre. IV. Béla király Bozommal együtt, 1244-ben, a német származású Harmech fiának, Corrardnak adományozta (Pesty Frigyes i. m. 414. — Csánki i. m. 67,).

26. *Szerászló.* Lőrincz nádor és somogyi főispánnak 1268-ban kelt ítéletlevele szerint, Szerászlóban (ma Bárdudvarnok) is laktak somogyi várjobbágyok, a kik a hetesi nemesek birtokrészeit elfoglalták (Wenzel VIII. 206—207.).

27. *Szomajom.* IV. László király egy 1275. évi oklevele szerint e falu a somogyi várjobbágyoké volt (Fejér V. 2. 292.).

28. *Toplicza.* Garicsban. Kálmán, Halics királya és Szlavónia herczege, 1239-ben, a somogyi várhoz tartozó Toplicza nevű földet Bayletha fiának, Drugánnak, cserébe adja a tőle kapott „Kristály földe“ (ma Kreštelovac falu Pozsega vármegyében) nevű birtokért.

29. *Tordos.* E várbirtok a somogyvári Szent Egyedről nevezett convent 1275. évi beiktató-levelében fordul elő, Szomajom és Kaposfő helységekkel együtt, a Wene (Vénye) nevű lakatlan várfölddel határos faluként (Fejér V. 2. 292.).

30. *Vertus.* E helységet Béla ifjabb király 1226-ban a somogyi vár kötelékéből kiszakítván, a zágrábbi püspöknek adományozza (Tkalčić I. 56.).

31. *Vénye.* E várföldet IV. László király Korpádi Iván fiának, Orachnak, adományozza, a kit a somogyvári konvent 1275-ben az akkor lakatlan földterület birtokába be is vezetett (Fejér V. 2. 292.).

32. *Vitya.* E várbirtok emlékét a mai Gamás falutól délre fekvő hasonnevű puszta őrzi. Miklós nádor 1225-ben kelt ítéletlevele szerint, a pannonhalmi apát a somogyi várjobbágyoktól itt egy birtokot vásárolt (Pesty Frigyes 413.). 1261-ben IV. Béla király Vitya egy részét Kozma comesnek adományozta, hadi érdemei jutalmául. Az adománylevél szerint Vitya három részből állott. Az egyik a somogyi vár tartozéka, a másik a királyi csőszök, és a harmadik a királyi kovácsok földje volt.

33. *Zdencz* (Izdencz) környékén is voltak a somogyi várnak tartozékai. Ezeket a várföldeket 1256-ban István szlavóniai bán Sándor comestől, a ki azokat elfoglalta, visszavette. Ezek a várföldek a mai Belovár-Kőrös vármegyének grubišnopoljei járásában feküdtek (Pesty Frigyes i. m. 416.).

34. IV. László király a somogyi várnak Borhod és Igal között fekvő, meg nem nevezett földjeit a nyúlszigeti apáczáknak adományozta (Wenzel XII. 705.).

35. IV. Béla királynak a Szentsír-kanonokrend szerzetesei részére 1255-ben kiállított megerősítő levelében említés történik a somogyi várjobbágyak földjeiről, melyek a mai Nováki helységgel voltak határosak (Wenzel XI.407.—Csánki D. i. m. 89.).

Királyi, királynéi birtokok.

A várbirtokon kívül a mai Somogy vármegye területén szinte lépten-nyomon találkozunk királyi, királynéi birtokokkal, továbbá a királyi szolgálmányosok és szolgák lakóhelyeivel. Királyi birtokok voltak: *Berény* (ma Iharosberény). Egyik 1264-ben kelt oklevélben IV. Béla király az itteni királyi vendégekről (hospesekről) emlékezik meg (Wenzel XI. 532.). *Karád*, melyet királyi birtokként 1390-ben a lövöldi karthauziak kapnak Zsigmondtól cserébe (Dedek C. L.: A karthauziak tört. 141 l.). *Kér.* 1341-ben a király itteni jobbágyait említik (Anjouk. Okmt. IV. 68.), ma puszta Karád mellett. *Kara* még 1485-ben is királyi birtok. *Lak* 1325-ben

királyi birtokként szerepel; ma Szőlőskislak (Csánki D. i. m. II. 624.). *Szent-Király* nevű helység három volt a vármegye területén, a mai Somogysárd és Mezőcsokonya melletti Szentkirályi-puszta helyén (1371), Hedrehely környékén (1421) és a mai Rinyaszentkirály (1451) (Csánki D. i. m. II. 644.).

Királyi és királynéi szolgálmányosok laktak, illetőleg birtokosok voltak a következő helységekben: *Bábonyban* 1302-ben királynéi vinczellérek (Csánki D. i. m. II. 588.). *Bárd* földterületen (Kaposvártól délnyugatra) 1268-ban udvarnokok (királyi udvari cselédek (Wenzel III. 190.). *Bélcz* faluban (ma Kisbélcz-puszta, Magyaratád mellett) 1345-ben királynéi hadakozó szolgák (nobiles iobagiones domine regine exercituare solentes de villa Belch) (Csánki II. 590.). *Berény* földterületen (Nagyberény, Somberény mellett) 1280-ban királynéi szekeresek és kulcsárok, továbbá pinczemesterek (Wenzel IV. 219.). A királyné népeinek itteni birtokait a Szalók nembeli Mihály megvásárolta, de utóbb ismét eladta nekik (Wenzel V. 106 107.). 1294-ben már a királynéi pinczemesterek és kulcsárok volt birtokairól van adatunk (Hazai Oklt. 88.). *Bozás* (Bőszénfa és Hárságy vidékén) 1234—1270-ben a királyi kanászok faluja volt (Wenzel II. 25.). *Bösöben* az 1275—1289. években a királynéi csőszök voltak birtokosok (Hazai Okmánytár VI. 343.). *Csaba* 1279-ben a királyné béreseinek földje (Hazai Oklt. V. 63.). 1282-ben a királyi egyházfiaknak voltak itt szállásaik (Mansiones sanctiferorum regalium in Choba). Ezek tulajdonképen a főpapok szolgálatára voltak rendelve, s az utazó püspök hordozható oltárát és az isteni szolgálathoz tartozó bútorokat vitték utazás közben. Csaba ma puszta Tab mellett. *Csemperd* (Nemesdéd és Tapsony vidékén) 1331-ben a királyi udvarnokok földje. (Csánki II. 597.) *Erdőcsokonya* 1269-ben a királyi béresek birtoka (Fejér IV. 3. 201.) *Durche* (Derczefalva, Kishárságy vidékén) 1234—1270-ben a királyi kanászok faluja (Wenzel II. 25.). *Fenék* (Egyházasfenék és Bélfenék) 1350-ben, mint a királyi csőszök és béresek volt birtoka fordul elő. Ma puszta, Potonytól keletre (Csánki D. II. 605.). *Gaan* (Gány), a hol egy 1302-ben kelt oklevél szerint a királynéi vinczellérek szoktak tartózkodni (Csánki D. II. 607.). *Hutenfalu* és *Csöszfalu*. 1350-ben mindkét falu a királyi csőszök birtokaként szerepel (Csánki D. II. 613.). *Gamás* 1218—1261-ben királyi udvarnokok földje (Knauz Nándor: Monum. Eccl. Strigon. I. 218—219. — Wenzel VIII. 2.). *Ketel* (ma Keczel-puszta, Kaposvár mellett) 1231-ben a királyi udvarnokok birtoka (Wenzel XI. 226.). *Kölked* az 1272—1289. években a királynéi szakácsok földje, illetőleg lakóhelye (Wenzel III. 275. — Hazai Okmt. VIII. 268.). 1464-ben e helység Szakácskölked alakban fordul elő (H. Oklt. III. 413.). *Körtvélyes* (a Potonytól keletre eső Fenék-puszta táján). 1350-ben a királyi csőszök egykori itteni birtokáról van szó. *Márczadó* ma puszta Gálosfától délnyugatra. Az 1234—1270. években a királynéi kanászok faluja (Wenzel II. 25. és 1268. évből III. 184.). *Nyim* 1269-ben a királyi udvarnokok és pohárnokok földje. (Orsz. Lev. Dl. 671. — Csánki D. II. 632.) *Ötvös* egykor szintén a királyi udvarnokok földje s a segösdi ispánsághoz tartozott. 1395-ben Kővágóőrsi György kapta adományul. (Csánki D. II. 634.) *Somodor* 1389-ben a királyi udvarnokok faluja (Csánki D. II. 640.). *Két Szent-László* helység (Szigetvártól éjszakra), mind a kettő 1234—1270. évek között a királyi kanászoké volt (Wenzel II. 25.). *Valuusfey* (Vályus) 1230—1270-ben a királyi kanászok faluja. A XIV. században a Szerdahelyi-rokonságé. *Vid* is, mint a szomszédos Szakácsi, a királyi szakácsok lakóhelye volt. 1495-ben e szakácsok birtokai után 112 frt adót engedtek el (Csánki D. II. 656.). *Vitya* a királyi kovácsok és csőszök földje. 1230-ban II. Endre király Vityán két eke földet adott a pannonhalmi apátságnak, úgy hogy a somogyvárbeliek: udvarnokok és csőszök földjeiből egyenként, 80—80 holdat méretett ki. Mint a várbirtokoknál láttuk, Vityán királyi várjobbágyok is laktak. 1261-ben a királyi kovácsoknak és a csőszöknek itteni birtokait említi IV. Béla király adománylevele.

A fennmaradt okleveles adatok sejtetni engedik, hogy a somogyvári várszerkezet tartozékai összefüggő egészet alkottak, de idővel, a népesség szaporodásával, a vármegyében levő tömérdek egyházi birtok miatt, a várjobbágyok már nem találtak a letelepedésre alkalmas területet, s így a XIII. század elején már kénytelenek voltak a távoli Garicsba vándorolni. Miként IV. Béla király egyik 1256-ban kelt oklevelából tudjuk, a somogyi várnép és várjobbágyok már testvére, Kálmán herczeg, idejében, sőt még előbb is birtokoltak Garicsban földeket, lehetséges tehát, hogy egyesek még a XII. század végén költöztek ki Garicsba, azonban a zöm valószínűleg Kálmán herczeg meghívására telepedett meg ott.

IV. Béla pecsétje.

Róbert Károly pecsétje.

Somogy vármegye czimere.

A balatonboglári várhegy.

A fonyódi várhegy.

A XIII. század legelején a várszerkezet már bomlásnak indult. Imre király, a közötte és fivére, Endre, között támadt viszálykodások idején sűrűn adományozta a várjavakat; még nagyobb mérvet öltött az eladományozás II. Endre alatt, bár már uralkodása alatt Béla, az ifjabb király, többrendbeli esetből erélyesen intézkedett az elidegenített várjószágok visszaszerzésére, mindamellett a várszerkezet bomlását nem bírta megakadályozni.

A várszerkezet bomlása.

IV. Béla király trónralépte után újból hozzáfogott az elidegenített várjavak visszaszerzéséhez. 1236-ban országszerte feltünnek a főispánok oldala mellett a kir. bírák, a kik a bűnperek kivételével, általánosan mindennemű birtokperekben bíráskodtak. (Századok 1872. 84.) A kiküldött bírák feladata volt az elidegenített várjavakat megvizsgálni, visszakövetelni azokat, a melyek jogtalanul kerültek idegen kézbe, IV. Béla király e kíméletlenül foganatosított eljárása általános visszatetszést keltett, különösen az egyháziak körében, a kik a pápához fordultak panaszaikkal. A Szentszék közbenjárására a király kénytelen volt a várjavak visszakövetelése körül nagyobb elnézéssel eljárni. Közbejött azután a tatárjárás is, melynek folyamán a várszerkezet nagyrészt felbomlott.

Királyi bírák.

A tatárjárás után maga IV. Béla király bőkezűsködött a várjószágok osztogatásánál, különösen a közötte és fia István ifjabb király között támadt harczok alatt, sőt maguk a várjobbágyok is gyakran elidegenítették földjeiket. V. István és IV. László királyok uralkodása alatt a várjószágok már végső feloszlás alá kerültek.

A tatárjárás után.

A várszerkezet bomlásával, a tatárdúlás után, a IV. Béla királytól bőkezűen osztogatott várépítési kiváltságok alapján szinte észrevétlenül alakult ki a hatalmas főnemesség, a kiknek elhatalmasodásával szemben a köznemességgé lesülyedt ősi nemzetségek sarjai mindegyre jobban érezték az összetartás és tömörülés szükségét. Hozzájuk csatlakoztak a várjobbágyok is, a kiknek fennmaradását a a várjavak elidegenítése következtében legjobban fenyegette veszedelem, még ama várjobbágyakat is, a kik — elég nagy számban — személyes vitézségük és hadi érdemeik jutalmául nemességet nyertek.

IV. Béla király uralkodása idején már megvolt a nemesek megyei önkormányzata, megvolt a hadakozó és bíráskodó osztály, de Béla e szervezetet még nem szabályozta. Csak a következő uralkodók alatt fejlődik ki teljesen a megyei intézmény, mely hivatva volt később a nemzetet a legválságosabb helyzetben fenntartani és a nemzeti hagyományokat megőrizni. A tatárjárás után már feltünnek a nemesség állandó, rendes birái, a szolgabirák, a kik ugyan a békebirák utódai, de már választott tisztviselők. A közigazgatás az ő kezükbe kerül s hatóságuk kiterjed a nemesekre és a nem-nemesekre egyaránt.

Megyei kormányzat.

A vármegyei önkormányzat megalakulásával a somogyi várszerkezet tisztikara is átalakul. A várszerkezet élén állott ispánból a vármegyei főispáni, udvarbírájából az alispáni tisztség fejlődik. Az egykori somogyi várszerkezet tisztikaráról csak nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A tatárjárás előtti korszakban a somogyi várszerkezet élén kiváló, előkelő férfiak állottak, mint Ottó vagy Atha, a Győr-nemzetségből (1061), Salamon király későbbi nádora; a Záh-nembeli Tamás (1185—89), egyúttal nádor; András (1196—1202), kinek neje, Margit, II. Endre király nagynénje volt; Csépán, a Győr-nembeli István fia, egyúttal nádor és pozsonyi, bácsi ispán (1206—1208); a Kán-nembeli Siklósi Gyula bán (1219); a Kán-nembeli László (1236—37), a későbbi nádor (Tört. Tár 1905. 60.).

Somogy kormányzói.

A legelső udvarbíró, a kiről okleveles adatok vannak, Caban, 1237-ben (Wenzel II. 77.) a Kán-nembeli László alatt szolgált. A tatárjárás utáni korszakban még egy udvarbíróról van adatunk, a Bő-nembeli Ders fia Istvánról, a ki 1266-ban viselte e tisztet (Tört. Tár 1897. 671—675.). A várszerkezet tisztikarából még a következők emlékét őrizték meg az oklevelek: Iser comes (1220), Warcu százados (1220. Wenzel I. 167.), Pobor, a hirdetők főnöke (1261), Ipoch, comes castrensis (1268), (nem főispán, mert akkor ezt a tisztet Kemény fia, Lőrincz nádor viselte) (Pesty Frigyes: A várispánságok tört. 116.). Lambert, Moys főispán tisztje (1262 jún. 30-án. Hazai Okl. 38.), Endre hadnagy (1266), Antalos hadnagy (1279. Wenzel IX. 226.) A tatárjárás után megalakult Somogy vármegye főispáni tisztét az ország első zászlósurai töltötték be. Közvetetlenül a tatárjárás után egymást követve, három nádor viselte egyúttal a somogyi főispáni méltóságot: a Kán-nembeli László (1243—45), a Türje-nembeli Szentgróti Dénes (1245—46) és a Gut-Keled-nembeli István. Valamivel később Kemény fia Lőrincz nádor (1267—68) és a Gút-

Keled-nembeli Majádi Miklós (1270—72) állottak a vármegye élén. IV. László mozgalmas uralkodása alatt, majd minden évben más főispánja volt a vármegyének, a szerint, hogy melyik párt jutott uralomra. III. Endre idejében, valamint a XIV. század első évtizedeiben a hatalmas Héder-nembeli Németújváriak állottak a vármegye élén. Károly Róbert király, a kinek a Németújváriak eleinte ellenei voltak, nem bízván ezekben és a somogyi főurakban még uralmának megszilárdulása után sem, leginkább oly férfiakat ültetett a somogyi főispáni székbe, a kik azelőtt a vármegyével semmiféle összeköttetésben nem állottak, mint Zsámboki Miklós (1320—24), az Ákos-nembeli Mikcs, szlavóniai bán (1325—28), Drugeth János (1328—34), egyúttal Fejér vármegye főispánja. Később, 1351—53-ban, Loránt fia Leusták, a somogyi főispán, a ki egyszersmind Tolna vármegye főispánja és főétekfogómester is volt, majd a szlavóniai báni méltóság mellett is megtartotta a vármegye kormányzatát. Őt követte Nagy Pál, egyúttal Kőrös vármegye főispánja, majd 1395-ben Dabisa István, Bosznia királya. A XV. században előbb az Osli-nembeli Kanizsai családnak, majd a Marczaliak sarjainak kezébe kerül a vármegye kormánya. A XV. században egyszerre két főispánja is volt a vármegyének: 1439—1442-ig Marczali Imre és János, 1444-ben Ujlaki Miklós erdélyi vajda és Tamási János vajda fia, Henrik. Mátyás király alatt a Marczali, az Ujlaki és a Korotnai családok sarjaiból kerültek ki a vármegye főispánjai. A Marczaliak kihaltával, az 1475-ben közöttük és a Báthoriak közötti kölcsönös öröködési szerződés alapján, a Báthoriak lesznek a vármegye legnagyobb birtokosai és a főispáni méltóságban utódai. Az ő körükből kerül a vármegye élére Báthori György, II. Lajos uralkodása alatt, az udvari párt egyik befolyásos tagja, a ki ellen a nemzeti párthoz tartozó vármegyei nemesség már 1525-ben heves küzdelmet fejtett ki. Báthori György a mohácsi vész után is megmaradt Somogy vármegye főispánjának és Ferdinánd király híveként, a kettős királyválasztást követő belháborúk alatt jelentékenyen szerepelt.

Alispánság. Az első alispán, a kiről forrásaink megemlékeznek, Pál, a Héder-nembeli Ivánka főispán alispánja volt (Szent-Benedekrend tört. II. 343. l.), utódát Pétert, egy 1298. évi nov. hó 14-én kelt oklevélben, szintén így czímezik (Hazai Okmt. VII. 268.). Kezdetben az alispánnak a főispán mellett igen alárendelt szerepe volt. Az alispán még a XIV. században is kizárólag a főispán jogán s az ő megbízásából viseli tisztét. Ezért változtak oly sűrűen az alispánok (Gábor Gyula: A megyei intézmény 82 l.). A mint azonban a főispán, a ki a XIII. és a XIV. században még több más méltóságot tölt be, mindegyre ritkábban vesz részt a vármegye ügyeinek intézésében, az alispáni tisztség jelentősége is növekszik. A XIV. század második felében már a legelőkelőbb családok sarjai viselik az alispáni tisztséget, mint 1385 előtt az Aba-nembeli Atinai János fia István, Kisbándi György fia Miklós, 1390-ben pedig Hetyei Lőrincz fia János (Tört. Tár, 1907. 53.). A XV. században az Andocsi, a Dombai, a Fajszi, a Megyerei, az Osztopáni, a Perneszi, a Mesztegnyői Szerecsen és a Zichi családok sarjai közül kerültek ki a vármegye alispánjai.

Vármegyei jegyzőség. Károly Róbert alatt a közigazgatás szervezésével, a szóbeliség helyett az írásbeliség behozatalával, elkövetkezett a vármegyei jegyzői állás felállításának szüksége. Eleinte e jegyzői állás, mint az alispáni tisztség, a főispán megbízásán alapult. Egy 1322. évi szept. hó 22-én kelt oklevélben Gergely, Miklós somogyi főispán főjegyzőjeként szerepel (Anjouk. O. I. 181.).

Szolgabírák. A vármegyei önkormányzat legfontosabb tisztviselői a szolgabírák voltak. Számuk az 1291. XVI. t.-cz. rendelkezése értelmében négy volt. Ők voltak a vármegyei főispán és alispán bírótársai. Az első somogyi szolgabírák, a kiknek emléke fennmaradt, 1298-ban, János fia János, Márton fia Mihály és Leo mester (Hazai Okmt. VIII. 380.). 1318 máj. hó 1-én, a mikor Pál, Somogy vármegye főispánja és bírótársai — a négy szolgabíró — bizonyos patvarsági bírság fejében, Jób fiának, Jánosnak, inkei birtokrészét Iharosnak és Boksának ítélték oda (Anjouk. Okmt. I. 466.), már mind a négy szolgabíró meg van nevezve, névszerint: Gebecs mester (Hetesi Gebecs, gr. Zichy O. III. 4.), Fancs mester (Gordovai Fancs), Zehanus, a Győr-nemzetségből (a kinek emlékét a Szigetvárhoz tartozó Szehénfapuszta őrizte meg), és Twdocyk fia Péter. 1331 márcz. 4-én Fejéregyházi Orros Gergely, Fejéregyházi András fia Pál, s Várdai Aracs és Karai Lesták voltak a vármegye szolgabírái (Tört. Tár. 1907. 54. l.). 1357-ben András szolgabíró alispánhelyettesként szerepel (Zichy Okmt. VI. 6.).

Vármegyei közgyűlések. A vármegye a XIV. század első felében, leginkább a főispán elnöklete alatt, a király rendeletére tartotta közgyűléseit, a melyeken egyúttal igazságot is szolgál-

tattak. 1322-ből bírjuk Zsámboki Miklós főispánnak egy levelét, a mely szerint Somogyvárott közgyűlést tartott a négy szolgabíró és a vármegye nemességének részvételével (Una cum quatuor iudicibus et universis nobilibus comitatus nostri congregationem fecissemus). E közgyűlésből Miklós főispán alispánjának, Pálnak, egy 1322 júl. hó 24-én kelt levelét ismerjük (Gr. Zichy Okmt. II. 46.).

Nagy Lajos uralkodása alatt, a főispán elnöklésével tartott külön vármegyei közgyűlés jelentőségét mindjobban háttérbe szorítja a nádor elnökletével tartott gyűlés. A király ugyanis, hogy a nemesség ne legyen kénytelen ügyeivel a királyi kúriát felkeresni, a nádort, mint országos hatáskörű bírót, kiküldi a vidékre, a bíráskodás ellátására. A nádor így a helyszínén saját bírói hatáskörében ítélkezett s eljárásába a megyei nemességet is bevonta. E közgyűléseket néha két határos vármegye bevonásával is tartották. Somogy, mint kiterjedt vármegye, egymaga elég dolgot adhatott ily gyűlésnek. Éppen ezért a nádor leginkább egymagával Somogy vármegyével tartott ilyen gyűlést. Nádori közgyűlés (congregatio) tartásáról vármegyénkben első ízben 1349-ben, Gileti Miklós nádorsága idejéből értesülünk. E közgyűlés máj. 11-én vette kezdetét, s több napon át tartott (Gábor Gyula: i. m. I. 129.). Nádori közgyűlések.

Kont Miklós nádorsága alatt 1358 júl. 9-én és 1366 máj. 4-én, Opuliai László herczeg nádorsága alatt pedig 1368 jún. 14-én kezdődött a közgyűlés, az utóbbi még jún. 21-én is folyt. Ezeket a közgyűléseket mind Somogyvárott tartották; az 1372. évi okt. hó 10-én az Opuliai László nádor elnöklete alatt tartott közgyűlés színhelye már Kapos volt (Századok, 1872. évf. 671. — Tört. Tár, 1910. 111—121.). László herczeg ezen a közgyűlésen szerepelt utoljára nádorként.

Simontornyai Imre nádorsága alatt 1374 júl. 1-én gyűltek egybe Somogy vármegye rendei nádori közgyűlésre, Garai Miklós nádorsága alatt pedig 1380 jún. hó 4-én. Ilsvai Leusták nádor 1397. évi márcz. hó 21-én Somogyvárott tartott nádori gyűlést. Ezen a pannonhalmi apátság képviselője, Péter prépost is megjelent és felszólítást intézett Alsáni Bálint pécsi püspökhöz, a ki Patán, noha az apátságot 1383-ban beiktatták a patai vám birtokába, a vámot a maga részére szedte, hogy igazolja ejárását. A befolyásos pécsi püspök képviselője a válaszra halasztást kért, a mit a nádor meg is adott (Pannonhalmi Szt. Benedekr. T. III. 219., 453.). Ugyanezen a közgyűlésen a vármegye alispánja, a szolgabírák és esküdtek feszületre tett hitökkel erősítették és bizonyították, hogy a nyúlszigeti apáczák igali jobbágyai erőszakosan foglalták el a tihanyi apát ugyanottani birtokrészét (I. m. X. 414.).

Az 1429. évi aug. hó 28-án tartott közgyűlésen a székesfehérvári káptalan megbizottja panaszt emelt Miklós szentmártoni apát és konventje ellen, mert megbízóinak 1196 szőlőből járó tizedét lefoglalták (I. m. III. 187.).

A nádor elnöklete alatt tartott e nádori közgyűlések azonban a XV. század folyamán mind kevésbbé feleltek meg eredeti rendeltetésüknek. Egyes hatalmasok tekintélyes kísérettel jelentek meg a közgyűléseken s a gyöngébbek megfélemlítésével csikartak ki maguknak kedvező ítéletet. A peres felek gyakran oly kifogásokkal éltek, hogy a nádor nem tudta még a gyűlésen az ügyet eldönteni és így kénytelen volt perhalasztást engedélyezni. I. Ulászló, még inkább Mátyás király uralkodása alatt, egyre ritkábbak lettek a nádori közgyűlések, míg végre az 1486: I. törvényczikk az egész intézményt megszüntette.

I. Ulászló király uralkodása alatt, mint már említettük, két főispánja volt a vármegyének. Az 1444. évben, máj.—jún. havában tartott vármegyei közgyűlésen mind a két főispán, Ujlaki Miklós erdélyi vajda és Tamási Vajdafi Henrik, elnökölt. A közgyűlés 24-ik napján (jún. 10.) az elnöklő főispánok tanusító levelet adnak arról, hogy Alsólendvai János bán özvegye Zákányi László ellen, a Surd nevű birtokán elkövetett hatalmaskodások miatt, előttük panaszt tett (Zichy O. IX. 70.). Két főispán Somogyban.

A vármegye kiadványai az alispán és a négy szolgabíró neve alatt keltek. Ők hitelesítették azokat saját czímeres pecséteikkel (Orsz. Lev. Dl. 14554. 17.553.). Évszázadokon át tartott ez a szokás, míg végre II. Ulászló király 1498 jan. 6-án Somogy vármegyének, különös kegye jeléül, czímert adományozott, hogy azt pecsétjére vésetvén, kiadványain alkalmazza. A vármegye azonban az országos gyakorlathoz ragaszkodott továbbra is. Még akkor is ragaszkodott hozzá, mikor az 1550. évi pozsonyi országgyűlés törvényeinek 62. czikke elrendelte, hogy minden vármegyének, Somogy példájára, a király adománya útján saját czímere s pecsétje legyen, mely az alispánoktól, szolgabíráktól és esküdtektől lepecsételt ládában őriztessék, honnan csak a közgyűlések alkalmával vétessék ki és használtassék (Tagányi Károly: Magyarország czímertára 21—22.). Somogy czímere.

A vármegye czímere a következő: kék pajzsban leveles arany koronából kinövő, könyökénél meghajlott, jobbra fordult, vaspánczélos kar, markában zöld levéllel ellátott, három szőlőágon lecsüngő, páros arany szőlőfürtöt tartva. Sisakdisz: koronán álló, veressel és fehérrel koczkázott, kiterjesztett szárnyú koronás egyfejű sas. A takarók színe a czimerleirásban nincsen megnevezve.

Somogy területe.

A tatárjárás után megalakult Somogy vármegye határai a drávántúli vidékre is kiterjedtek. A XIII. században tehát a mai Belovár-Kőrös vármegye egy része Somogyhoz tartozott, igy a csezmiczei kerület is, a hol somogyi várjobbágyokat találunk (Fejér, IV. 2. 215. — V. 2. 366.). A XV. században azonban a vármegye már nagyjából ugyanazt a területet foglalta el, mint manapság. Keleti határán Szigetvár várát és városát olykor Baranya vármegyéhez, feljebb pedig a Berki és Báté vidékétől éjszakra, a Kapos mentén, Törökkoppányig terjedő hosszas kúpalakú területet néha Tolna vármegyéhez is számitották. Viszont délnyugaton, a murántúli Légrád helység Somogy vármegyéhez tartozott.

Csánki Dezső a Hunyadiak korának földrajzi viszonyait felvilágosító, többször idézett nagybecsű művében Somogy vármegye XV. századbeli területén 16 várat, 25 várost és 939 helységet sorol fel (II. k. 567. l.). Csánki Dezső adataiból kitünik, hogy a középkori Somogy vármegye területén a falvak sokkal sűrűbben feküdtek egymás mellett, mint korunkban, s hogy a népesség is aránylag sűrűbb lehetett. A középkori Somogy vármegyének az a része, a mely Zala vármegyével és a Dráva-folyóval határos, már az Árpád-házi királyok alatt egy külön s közigazgatási tekintetben fontos szerepű kerület volt. Ez a *segösdi* kerület, a mely már a vármegyék első alakulása idején független volt a somogyi várispánságtól. Egyházilag is külön terület volt az úgynevezett segösdi főesperesség, melyről már 1240-ben, tehát még a tatárjárást megelőző időből vannak adataink.

A segösdi kerület.

Bertalan veszprémi püspöknek a veszprémi Katalin-apáczazárda javára szóló, 1240. évi alapítólevelét a somogyi főesperes mellett Germanus segösdi főesperes is aláírja.

A segösdi kerületnek tulajdonképeni közigazgatási szervezete nem volt. E terület valóságban koronauradalom volt, mely a királyné udvartartási költségeinek fedezésére szolgált. Ez a kerület magában foglalta a mai csurgói járást, úgyszintén a mai nagyatádi járás egy részét. A kerülethez tartozó Dobszának nagy távolsága Segösdtől arra mutat, hogy az e kerülethez tartozó birtokrészek nem alkottak összefüggő egészet (Pesty Frigyes: Az eltünt régi vármegyék. I. 213.).

A segösdi kerületben lakó népek különféle szolgálmányokra voltak kötelezve. E szolgálmányokra nézve némi tájékozást nyerünk IV. Béla királynak az iharosberényi vendégek javára 1264-ben kiadott szabadalomleveléből. Ebben többek között megállapítja, hogy a „segösdmegyei“ ispánok a királynak évenként egyszer ebédet és vacsorát tartoznak adni, a mint azt más hasonló sorsú segösdi lakók is teszik. Ez a kötelezettség tehát általános volt a kerületben. Ezenkívül tartoztak még minden évben, minden ház után az ispánnak két dénárt fizetni, a királynak évenként ajándékot adni és kötelesek voltak a vámzabot a királyi udvarba fuvarozni. E kötelezettségekkel szemben azonban a segösdi kerület lakosai több kiváltságot élveztek. Ezek közé tartozott, hogy a segösdi ispán az örökösök nélkül elhaltak javait nem foglalhatta le. A perbeni itéletekért a bírónak változatlanul 60 dénárt tartoztak fizetni, kivévén lopás vagy vérontás esetét. A király istállójába nem tartoztak ökröket adni, küldöttségbe menni sem voltak kötelesek, kivévén a saját helységük érdekében, vagy a király ügyében egy napra. A tized szabályozása után kimondja még a királyi szabadalomlevél, hogy az iharosberényiek akaratjuk ellen, az ispántól fegyverfogásra nem kényszeríthetők, kivéve azt az esetet, ha a király zászlaja alatt, annak seregében és parancsára kell harczba szállaniok (Pesty Frigyes i. m. I. 213—218. — Fejér, IV. 3. 201. — Wenzel, IX. 533.).

Bár Segösd, mint említettük, mindenkor a magyar királynék udvartartásának ellátására volt rendelve, III. Endre király uralkodása alatt mégsem Fennena királyné, hanem a király anyja: Thomasina birtokolta. A XIV. században azonban ismét királynéi birtok volt, miként ezt Károly Róbert király 1327-ben kelt oklevelében is hangsúlyozza. A XIV. század végén a segösdi kerület elveszítette önállóságát és beleolvadt Somogy vármegyébe.

Magát Segösd helységet 1389-ben Mezőlaki Zámbó Miklós kapta Zsigmond királytól, cserébe Apáczasomlyóért; de a király csakhamar visszaválthatta, mert

1404-ben maga Zsigmond zálogosította el Marczali Miklós volt erdélyi vajdának és a Marczali család más tagjainak, 8020 forintért, 1417-ben pedig Marczali Miklós fiainak és testvérének, Dénesnek, Somogy vármegye főispánjának adományozta. Ekkor már Segösd a vármegyébe volt bekebelezve. (Fejér X. 4. 322—X. 5. 805.)

A segösdi kerület élén ispán állott, a kit a királyné rendelt ki. Már 1265-ben van adatunk a segösdi ispánról (comes de Segösd). Azonban abból az időből, míg Segösd a magyar királynék birtokában volt, forrásaink mindössze egy segösdi ispánt említenek névszerint, 1358-ban, ez István bán fia, Miklós, a ki ekkor egyúttal kir. tárnokmester is volt (Pesty Frigyes i. m. I. 218.).

Segösd tartozékai.

A segösdi királynéi uradalom legrégibb tartozékai Erdőcsokonya, a három Dobsza, Csehi (Kálmáncsehi, ma Kálmáncsa), Szob és Dencs voltak. Legkorábbi adatunk Dobszáról van. Erzsébet királyné 1277-ben a két *Dobsza* falut, a Buzádnembeli Panyit fia Jakab mesternek adományozta; ugyanez a Jakab mester 1280-ban *Csehit* is elnyerte, de 1286-ban ezeket a falvakat hűtlensége miatt elvesztette. Utóbb kegyelmet nyervén, Erzsébet királyné Csehit és a három Dobszát visszaadta neki (Wenzel IV. 312.). *Dencset* (ma Fazekasdencs-puszta), 1284-ben már puszta földterületként említik az oklevelek (Hazai Okmt. VIII. 235.). Thomasina, III. Endre király anyja, 1295-ben a segösdi kerülethez tartozó *Szob* falut László comesnek, Mihály fiának adta (Pesty: Elt. várm.).

A XIV. század első felében az elősoroltakon kívül még Lábod és Aranyos szerepelnek a segösdi uradalom tartozékai sorában. Midőn I. Károly király 1327-ben János cseh király leányát: Annát, fiának, Lászlónak, eljegyezte, nászajándékul a királynéi városokból Segösdöt, továbbá Lábod, Csehi és Aranyos falvakat kötötte le. Az utóbbi helység ma puszta, Darány mellett. 1389-ben Barát, Ötvös, Bolhás, Atád, Szabás, Aranyos, Belcső, Csákány, Visonta és Gesztenye helységek szerepelnek a segösdi uradalom tartozékaiként. Midőn 1395-ben Zsigmond király Atádot, Szabást és Ötvöst Kővágóőrsi Györgynek adományozta, e helységeket a segösdi ispánságtól örökre elkülönítette. Ötvös eredetileg a kir. udvarnokok földje volt és csak később került a segösdi ispánsághoz (Csánki D. i. m: II. 634). Kálmáncsehi és Lábod 1395-ig Prodaviczi Ákos fia, Mikcs birtoka volt. Később a Marczaliak birtokába került.

Somogy tartozékai.

Somogy vármegye területéhez tartozott a középkorban a Dráva és a Zdala nevű csatornaszerű vízfolyásoktól alkotott sziget is, mely ezidőszerint Belovár-Kőrös vármegye tartozéka.

A középkorban a mai Répás kerületben három nagy uradalomnak a tartozékai terültek el. 1. a zákány-gyékényesi, 2. a csurgói és 3. a berzenczei uradaloméi. Az elsőhöz a sziget nyugati, a másodikhoz a sziget keleti része tartozott. A felsorolt községek közül a középkorban Into és Tóthfalu a zákányi uradalom, míg Attak, Kocsilla, Szenterzsébet, Mindszent, Farkasfalva, Gesztye, Szaniszló és Lankócz a berzenczei uradalom tartozékai. A zákányi uradalom részein 1446-ban megosztozkodtak a Vajdafi és Marczali, másrészről a Zákányi családok. A beiktatásról szóló somogyvári konventi jelentés Intót és Tóthfalut Somogy vármegyében fekvőnek mondja. Ezek a birtokok 1457-ben a Zichyekre szállottak.

A berzenczei uradalomhoz tartozó birtokok 1453-ban a Berzenczei család kezén vannak. 1453-ban a somogyvári konvent előtt Berzenczei Mihály fia, János, a Somogy vármegyében bírt Szenterzsébet, Gesztye, Kocsola (Kocsilla), Szaniszló, Telek és más birtokokat 500 forintért Vitéz Tamásnak zálogosította el.

A csurgói uradalomhoz és a gyékényesihez tartozó részeket a vránai perjel birta. A somogyvári konventnek 1454 máj. 1-én V. László királyhoz intézett jelentéséből, mely szerint Szentgyörgyi Tamás vránai perjelt a somogymegyei Csurgó stb. birtokába beiktatta, ez kétségtelenül kitünik. E beiktató levél tanusága szerint, a vránai perjelség somogyvármegyei birtokainak határa a Zdala-árok volt (Gábor Gyula czikke a Századok 1911. év folyamában 81—87. l.).

A berzenczei uradalomhoz tartozó részből 1472-ben özvegy Berzenczei Istvánné Szenterzsébet, Geszthe és Szaniszló birtokokat Szenterzsébeti Forster Györgynek elörökösítette. 1473-ban Szaniszló stb., Vincze Orsolya, néhai Szentgyörgyi Vincze Péter neje és Berzenczei Lóránt fia György fiának, Laczknak özvegye, Agata birtokába megy át. 1488-ban azonban már Nagy-Lucsai Benedek fia, Ferencz, és Forster György leánya, Anna, lesznek birtokosai Szenterzsébet, Egyházas-Lankócz, mindkét Attak, Kocsilla és mindkét Mindszentnek. Ez adatokból kétségtelen, hogy a Zdala és a Dráva közötti terület szoros összefüggésben állott a zákány-gyékényesi, a csurgói és a berzenczei uradalmakkal.

Ezek a helységek az 1536—1598. évi összeírásokban már legnagyobbrészt elhagyott, vagy a törököktől elpusztított helyekként vannak megjelölve. A török hódoltság alatt teljesen eltüntek a föld színéről, emlékük csupán az oklevelekben maradt fenn. Az egész terület legelőnek számított és a török uralom alatt, a kanizsai basa engedelmével, a zákányiak hajtották ide marháikat (Századok 1911. évf. 82. l.).

Somogyi várak a középkorban.

A tatárjárás után IV. Béla király az ország védelmét erődítvények építésével igyekezett előmozdítani. A bőkezűen osztogatott várépítési engedélyek következtében Somogy vármegye területén is, a XIII. század második felében és a XIV. század elején, számos vár épült.

A várfenntartás joga csakhamar hatalmas főúri osztály kialakulására vezetett. Az egyes várurak, erődítvényeik oltalma alatt, hatalmi körükbe vonták az egyes várakat környező falvakat s így egy-egy vár körül lassanként jelentékeny uradalmak keletkeztek. A somogyi várszerkezet középpontja, Somogyvár, a várszerkezet felbomlásával elveszítette jelentőségét; váráról már a XV. század második felében nem emlékeznek meg az oklevelek. Az elpusztult Somogyvár helyett azonban számos családi vár épült, melyeknek legnagyobb része túlélte a mohácsi vészt, sőt a hódoltság alatt is jelentékeny szerepük volt.

Egybevetve az okleveles adatokat, megállapítható, hogy a középkorban a következő várak voltak a vármegye területén:

Babócsa. Eredetileg a Tibold-nemzetség birtoka. Később, az 1369—1398. években, a Babócsai családé. Babócsai Miklós fia László magvaszakadtával, 1398-ban, Marczali Dénes nyerte adományul. Várát a Marczaliak a XV. században építették; első ízben 1474-ben említik, midőn Marczali László és neje, Báthori Kató, birtokaikat az 1474-ben kötött öröködési szerződés értelmében Báthori Istvánnak és testvéreinek vallották be. 1495-ben a Báthori család királyi adományt nyert e várra. A török hódoltság alatt is jelentékeny szerepe volt (Csánki D. id. m. II. 572.).

Barcs. Eredetileg a segösdi uradalomhoz tartozott. Várát 1460-ban említik első ízben (castellum Barcz). Ekkor Bakonyai István és János birtoka. Később, Bakonyai István magvaszakadtával, felét a Váradi és a Nagylucsei családok nyerték. 1472-ben, mint a Bakonyaiak többi erősségeit is, Gáji Horváth Gergely kezén találjuk (Csánki D. II. 572.).

Bát. A Kapos-folyó mentén, Szerdahely (ma Kaposszerdahely, Szennához tartozó puszta) és Kaposvár vidékén emelkedett. Váráról 1454-ből van első adatunk, bár ekkor inkább kastélyszámba jöhetett (Castellum Bath. Orsz. Lev. Dl. 14.811.). Ekkor a Szerdahelyi család mindkét ágának (Dancs és Ders) volt benne része; 1485-ben már jobban megerősíthették, a mit egy az évi oklevél is kiemel (Castellum seu fortalicium Bath.).

Berzencze. A Pécz-nembeli Lóránté lett 1377-ben; birtokáról azután utódai Berzenczei Lórántfiaknak nevezték magukat; tőlük 1468-ban Szent-Erzsébeti Forster György birtokába került. Valószínűleg ő építtette a berzenczei kastélyt (castellum), melynek birtokát 1481-ben Tolnai Bornemisza Jánossal megosztotta. Midőn Forster György és neje, Csapi Ilona asszony, Nagylucsei Orbán győri püspökkel és királyi kincstartóval örökösödési szerződésre lépett, megegyeztek, hogy Berzencze vára (Castrum in facie possessionis Berzencze) Forster György halálával haszonélvezetül nejére szálljon. Forster György 1490. évi ápr. 16-án kelt végrendeletével a berzenczei várat csakugyan nejének, Ilona asszonynak hagyományozta (Csánki D. id. m. II. 674.). A vár még a XVI—XVII. századokban is jelentékeny erősség volt.

Csurgó. A jeruzsálemi Szent János-lovagrend birtoka, melyet III. Béla király testvérhugától, Margit herczegnőtől, András somogyi ispán (1196—1202) nejétől nyert adományul. A János-lovagokon kívül még a templomosoknak is voltak itt birtokaik. Valószínűleg a templomosrend épített itt magának várat, melyet II. Endre király a János-lovagoknak adományozott. Ennek birtokában I. Károly király 1324-ben megerősítette a kereszteseket (Fejér VIII. 2. 588.). A János-lovagrend itteni rendháza, önállóságának megszüntével, a vránai perjelség vezetése alá került s 1405-ben már a vránai perjelé. Váráról 1448 (Zalai Okt. II. 543) és 1465-ben (Hazai Okmt. I. 368) emlékeznek meg okleveleink. Várnagyát legutoljára egy 1493. évi oklevél említi. A vránai perjelségi javak 1522-ben Tahy János birtokába kerülnek, a ki 1534-ig bírta azokat. Tartozékai között szerepel: Berény (1374), Bocskád vagy Bacskád (1367—1498), Bodafalva (1431), Bálványos (1431), Czirok (1450), Gadány (1450), Nagymarton (Csurgónagymarton, 1367), Malatka vagy Malaczk (1367—1498), Marticza (1367), Szenta (1368—1498), Sziget (1431); —

1451-ben: Szenta, Csente, Sarkad, Alsok, Sziget, Bodafalva, Keutse, Bálvánd, Molnár, Pápa, Pogyant, Szent-Király, Nagy-Marton, Vésse, Bagh, Almágy és Gyékényes (Századok 1911. évf. 87.).

Fejérkő. A Balatonföldvár és Szántód vasúti állomásoktól délnek benyúló völgy végén, a Balatontól mintegy 7 km. távolságra, Kereki község mellett találhatók Katonavár romjai, a melynek neve alkalmasint onnét ered, hogy a XVIII. században a Katona család birtoka volt. Ezt a várat Békefi Remig (a Balaton környékének egyházai és várai) azonosnak tartja a régi Fejérkő várával. Fejérkő vára 1396-ig a királyé volt, a ki azt ebben az évben Marczali Miklósnak adományozza. Marczali László és neje, Báthori Kató, az 1474-ben kötött öröködési szerződés értelmében a Báthoriaknak vallották be, 1495-ben kir. adományt nyertek e várra (Dl. 20.306.). Tartozékai közül csak Kőröshegy várost ismerjük (Csánki D. II. 573.).

Gerenczről 1467-ből van legkorábbi adatunk. Ekkor Csapi András birtoka, a ki Keményfalvi Török Péter javára lemondott e várkastélyról. Török Pétert 1469-ben be is iktatták a kastély birtokába. 1495-ben, midőn a Báthoriak kir. adományt nyernek a Marczali-féle javakra, Gerencz helységet is felsorolják, várát azonban nem említik. Barcs és Babócsa vidékén, alkalmasint a Dráván túl feküdt (Csánki D. id. m. II. 608.).

Kaposújvár. 1403-ban Rupolujvár, 1426-ban Újvár, 1461—1498-ban Kaposújvár alakban említik az oklevelek. 1403-ban a hűtlen Rupolujvári Tamásfi István és Jánostól elkobzott birtokként Szerdahelyi Ders Mártonnak és Tamási Henrikfi János erdélyi vajdának adományozta a király. 1423-ban Tamási László és testvére Henrik, a király beleegyezésével, magtalan haláluk esetére vérrokonuknak Serkei Lórántfi Györgynek és utódainak hagyományozták. 1443-ban Tamási Vajdafi Henrik Hédervári Lőrincz nádorral és fiával, Imrével, lépvén öröködési szerződésre, a nádor, I. Ulászló király jóváhagyása mellett, beiktattatta magát e vár birtokába; rövid idő mulva azonban Ujlaki Miklós hatalmasul elfoglalta a várat. Az emiatt keletkezett perben az országnagyok 1445-ben Kaposujvárát Serkei Lórántfi Györgynek visszaitélték, a kivel Ujlaki Miklós ekkor egyezségre lépett és így sikerült is megmaradnia a vár birtokában; sőt 1453 szept. hó 14-én új adományt is szerzett a várnak e Tamási-féle részére. Az Ujlaki rész 1476-tól időlegesen Enyingi Török Ambrus kezére került, de később ismét az Ujlakiak birtokolják; a másik rész a Szerdahelyi Dersfiaké volt. Ezek itteni részüket az egész középkoron át megtartották. Azonban az 1536. évi adólajstrom szerint már közösen bírták Sulyok Balázszsal. A várhoz 1403-ban Váras, Görlicz, Omak, Rupol, Aszaló, Déshida, Keczel, Márczadó és Szent-Pálvölgy; 1443-ban Omak (vámmal), Nebáncs, Miszár, Keczel (vámmal), Rengő-sár, Szarkaberki, Déshida (vámmal), Egres, Aszaló, Szana, Ivánfalva, Szent-Pál, Peleske, Magyarfalu, Békástó, Szerdahely, Szenna, Denna, Ujvárlaka, Szent-Pálhoz tartozó (Szent-Pál, Szent-Pálvölgye) és Várvizvölgye tartoztak. 1453-ban pedig Keczel, Omak, Rupol, Déshida, Szent-Pál, Szend, Dada, Mészár, Rengő-Sár, Márczadó, Várvize, Egres, Aszaló, Peleske, Szerdahely helységek, Goricze-, Váras- és Szilvás-puszták (Csánki D. id. m. II. 573—574.).

Korothna. A mai Nagybajom határához tartozó Koroknya-puszta helyén állott, hol a vár alapját jelző sánczok és árkok még most is láthatók. A vár alkalmasint a XV. század második felében épült. Kororthna helység eredetileg a Korothnai család ősi birtoka volt. E család egyik kimagasló sarja: János 1473—1483-ban nádori ítélőmester, majd 1486-ban Somogy vármegye főispánja, Mátyás király egyik kedvelt híve és Szapolyai István nádor bizalmasa volt, a ki őseitől öröklött jószágait tetemesen megszaporította. Az ő nevéhez fűződik a korothnai vár alapitása. A vár, 1494 táján bekövetkezett halálával, István nevű fiára szállott, a ki azt 1509-ben Bakócz Tamás rokonainak zálogosította el. Istvánnak Bajnai Both Magdolnától két gyermeke született: Ferencz és Katinka. Halála után, 1512-ben, Erdődi Péter — Bakócz Tamás esztergomi érsek unokaöcscse — megtámadta a várat, a várnagyot kikergette onnan, és a várban levő összes drágaságokat, okleveleket lefoglalta. Amade István, Korothnai Katinka gyámjának közbenjárására azonban II. Lajos király 1516 aug. 25-én Korothnai Katinkának a várat visszaadatta és őt a vár birtokába beiktattatta. Korothnai Katinka Lengyel Jánoshoz menvén nőül, a vár a Tóti Lengyel családra szállott. Tartozékai az 1516. évi iktatólevél szerint Korothna, Csákány, Szentkirály, Csaba, Miháld és Töttös voltak (Századok 1870. évf. 14—29.).

Komár (ma Komárváros, Zala vármegyében). Eredetileg a budai (óbudai) káptalan birtoka. 1444 előtt Rozgonyi Rajnáld kezére került, a ki itt erősséget emelt.

E várat a Marczaliak, hogy környékbeli birtokaikat Rozgonyi martalóczaitól megóvják, 1444 táján 4000 forintért megváltották. Ezt az összeget a Marczaliak 1444-ben a budai káptalanon szerették volna visszaszerezni.

Lak (a mai Öreglak). A XV. század közepén (1449-ben) e helység fölött a Bő-nemzetségből származó Laki Thúz, Létai és Szecsényi családok egyezkednek. 1484-ben, Laki Thúz Miklós halála után, testvére János hűtlenségbe esvén, Mátyás király Lakot Corvin Jánosnak adományozta. Várát, melyről legkorábbi adatunk 1490-ből van (Dl. 19.657), Corvin János ezidőtájt Poki Antalnak és Ferencznek adta. Mátyás király halála után Laki Thúz Jánosnak, a korábbi birtokosnak a fiai: Alfons és Mátyás, 1494-ben, II. Ulászló királytól atyjuk elkobzott birtokainak visszaadását kérték, de eredménytelenül. II. Ulászló király utasítására 1500-ban a fehérvári káptalan Corvin Jánost és Enyingi Török Imrét bevezette Lakvár és tartozékainak birtokába. II. Lajos király, Corvin János halála után, Bucsányi Korláthkői Péternek adományozta. Midőn Korláthkői Péter a mohácsi csatában elpusztult, Lakvár még egy ideig özvegyének a birtokában maradt, később Szapolyai János király adományából Bakits Péteré lett, a kitől Enyingi Török Bálint foglalta el (Csányi Ferencz: Adatok a Jankovics család történetéhez).

Pata. 1360 táján még a Patai Porcz családé volt. Az 1391—1431. években Alsáni Jánosnak, Alsáni Bálint pécsi püspök és bíbornok egyik rokonának birtokában találjuk. Alkalmasint ő építtetett itt árokkal körülvett, tornyos erősséget. E várról 1438-ból és 1448-ból is megemlékeznek leveles adataink (Csánki D. i. m. II. 574.).

Somogyvár. A mai Váralja-puszta területén emelkedett, hol a régi vár sánczai még most is láthatók. Már a nagyvajdák idejében erődített hely s egy hatalmas törzsfőnök székhelye volt. Szent István a somogyi várszerkezet középpontjává tette. A várszerkezet felbomlása után is megmaradt a király birtokában. Fennállott a XIV. században is. 1410-ben a várat, a váraljban fekvő várossal együtt, Marczali Miklós és Dénes nyerték Zsigmond királytól adományul. A vár ekkor már romladozott. A Marczali család nem is állíttatta helyre. 1411 után nincsen róla adatunk.

Szent-Erzsébet. Berzencze, Nagyatád és Szenta vidékén emelkedett. Első ízben 1406-ban említik, a mikor Berzenczei Loránt fia, György, az I. Lajos király óta bírt jószágra megerősítő adományt eszközölt ki. 1463-ban Berzenczei György fiai: Sandrin és László megosztoznak Szent-Erzsébet fölött. 1468-ban a várkastélyt a Berzenczeiek Forster Györgynek idegenítették el. Forster György 1481-ben osztályos testvérévé fogadván Tolnai Bornemisza Jánost, a szenterzsébeti kastély és a hozzátartozó uradalom felét neki át is adta. 1486-ban Forster György és neje, Csapi Ilona asszony, Nagylucsei Orbán győri püspökkel oly örökösödési szerződésre léptek, hogy a püspök unokaöcscsével, a nyolczéves Ferenczczel, Forster György hétéves leányát eljegyezvén, örökösök nélküli kihalásuk esetén birtokaik kölcsönösen egymásra szálljanak, különösen, hogy Szent-Erzsébet vára az ifjú párra maradjon. Forster György e szerződés értelmében 1490 ápr. 16-án alkotott végrendeletében a várat leányának és jegyesének hagyományozta. A vár a XVI. században már nem szerepel. Tartozékai (a berzenczei váréival együtt): 1481-ben Szent-Erzsébet, Berzencze, Simonfalva, Őr, Egyházas-Lankócz, Felrét-Lankócz, Kucsila, Mindszent, Pricsrő, Biklász, Csavonya, Farkasfalva, Netécs-mezeje, Szaniszló, Monyorós, Geszte, Lippahárs, Orczal, a két Sarkad, Háromfalva és Kistelek. 1488-ban az előbbieken kívül még ezek tartoztak a várhoz: Pátros, Telek, Bolhás, Kunfalu, Merenye, Szent-László, a két Attak, Udvarhely, Szenta, Surd, Őr, Bogárd, Légrád, Pata, Kis-Szent-Pál, Gárdos, Beretva, Ertem-Lak, Bikkes és Filke (Csánki D. i. m. II. 664—65, 673—74, 575.).

Szenyér. A Tapsonyi Anthimi család birtoka volt. Az itteni várról 1464-ből maradt fenn az első adat. Ekkor Tapsonyi Anthimi Lászlóé, a kitől a király azt rablásai miatt elvette és Kanizsai Lászlónak adományozta. Az 1471: XXIX. t.-cz. elrendelte, hogy az erődítvény 25 nap alatt leromboltassék; de ennek a rendelkezésnek aligha lett foganatja, mert még ugyanez év nov. 25-én Laki Thuz János és Miklós kezén találjuk. 1482-ben Tapsonyi Anthimi [illegible] János, tartozékaival együtt, eladta Vesaki Perottusnak, az esztergomi érs[illegible]ok kormányzójának. Tartozékai: Szenyér város, Tapsony, Terebes, Merke, Kis-Inge, Móróczfalva, Kerektó, Tikos, Vízvölgy, Bár és Arad. 1566-ig szerepel a hadtörténelemben.

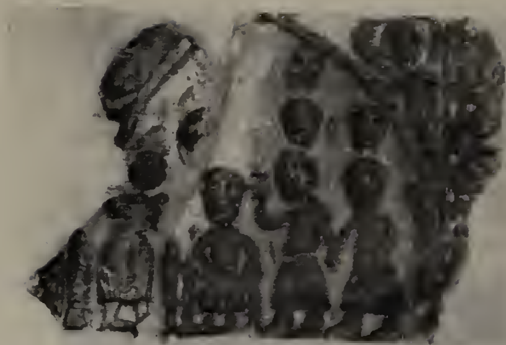
Szigetvár. A helységet a középkorban inkább Baranya vármegyéhez számították. Vára 1463 táján épült. Első urai a Tapsonyi Anthimiak voltak. 1473-ban

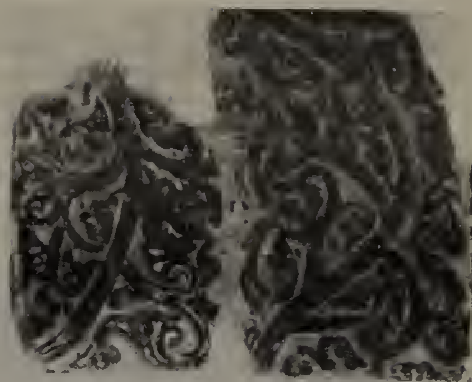

A szenyéri földvár.

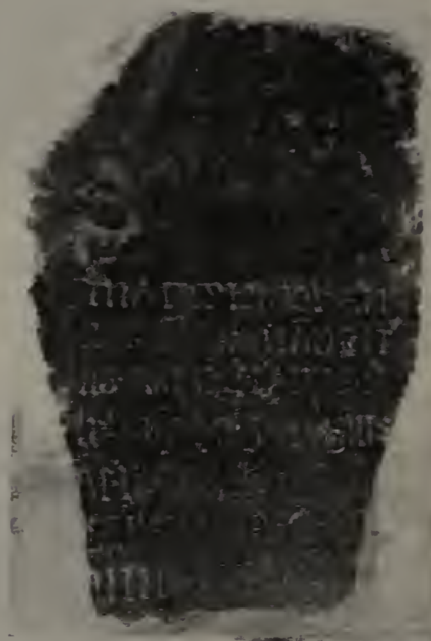

A kereki vár romjai.

A kupahegyi Szent Egyed monostor romjai és az ott talált maradványok.

Anthimi János Enyingi Török Ambrusnak zálogosította el, a ki a várra 1479-ben Mátyás királytól adományt eszközölt ki. Török Ambrus fia, Imre, Parlagi Krisztinával 1487-ben itt töltötte házaséletének első évét. 1521-ben fia, Bálint, örökölte a várat és övé is maradt fogságba jutásáig. 1543-ban neje egyezség útján átengedte a várat Ferdinándnak.

Zákány. 1325-ben már fennállott. 1445-ben rövid ideig Hunyadi János és Ujlaki Miklós kezén találjuk. 1446-ban már a Marczaliak és a Zákányiak osztozkodnak rajta. 1450-ben Zákány helység egy része házasság révén Dombai Miklós kezére került, a ki a Marczaliak részét is elfoglalta. Ez elfoglalt területen azután 1458-ban új erősséget építtetett, melyről 1476-ban is van adatunk. A régi erősség 1476-ban a Szerdahelyi Imrefiak birtokában volt. 1495-ben mindkettő a Báthoriak tulajdonába került, a kik a XVI. század első felében is bírták.

A tatárjárás előtti korszakban a vármegyei helységek közül csak Somogyvár volt megerősítve. A védőművek oltalma alatt itt találtak otthont azok a kézművesek, iparosok és a békés foglalkozást űző lakosok, a kiket a somogyvári apátság Francziaországból telepitett ide. A tatárjárást megelőző időben a franczia telepesek alkották Somogyvár helység lakosságának legnagyobb részét. Az első települők már magukkal hozták a városi szervezetet és régi jog-szabályaikat, a melyekhez itt új kiváltságokat nyertek. A tatárjárás előtti okleveles adatok Somogyvárt már városnak mondják. 1210-ben említés van Szent Péter kápolnájáról, Somogyvár városában (in oppido Simygiensi) s egy 1224-ben kelt oklevél Somogyvárról mint civitasról emlékezik meg. Kiváltságait a tatárjárás utáni korszakban is megtartotta. 1410-ben kir. város volt. Ekkor várával együtt Marczali Miklós és Dénes nyerték adományul Zsigmond királytól. Egyes részeit azonban a Szent Egyedről nevezett itteni benedekrendű monostor bírta. 1474-ben a Marczali családdal kötött szerződéssel a Báthoriak örökösödési jogot szereztek a városra. A Marczaliak kihaltával a Báthoriak valóságban uraivá is váltak és 1495-ben adománylevelet is nyertek reá II. Ulászlótól. Az 1536. évi adóösszeírásból kitünik, hogy a város két részből állott: Somogyvár-hidasból és Somogyvár-alsópiaczból. Az utóbbi városrészben volt a vásártér is. A XV. században itt volt Somogy vármegye törvénykezési székhelye is. Városok a középkorban.

Somogyváron kívül a középkorban még a következő városi jellegű helységeket találjuk a vármegye területén:

Atád. A segösdi uradalomhoz tartozott. 1382-ben Erzsébet királyné birtoka; ekkor a helységet polgárok és a királyné népei lakták. 1395-ben Kővágóörsi György, a későbbi Németújvári Batthyány család őse, nyerte adományul. Fiainak hűtlensége következtében a koronára szállván, Zsigmond király 1403-ban Tapsonyi Anthimi Jánosnak adományozta. 1405-ben visszakerült a Batthyány család őseinek birtokába s az övék 1429-ben is. 1475-ben Mátyás király heti- és országos vásárok tartására ad jogot a városnak (Csánki D. i. m.).

Babócsa. 1369-ben még csak birtokként szerepel s ekkor a Babócsai családé. 1398-ban Marczali Dénes nyerte adományul Zsigmond királytól. Ettől az időtől a XV. század végéig a Marczaliaké volt. 1474-től a Marczaliak és a Báthoriak bírják. 1434-ben városi kiváltságokat élvezett s 1455-ben is városnak mondják.

Bélavár. A székesfehérvári káptalan birtoka volt. 1469-ben városnak nevezik az oklevelek. 1536-ban Török Bálinté.

Bonnya. Még a tatárjárást megelőző korszakból (1229) maradt róla okleveles adatunk. A székesfehérvári prépost birtoka. Csupán annyiban sorolhatjuk a városi kiváltságokkal bíró helységek közé, a mennyiben 1480-ban vásárait említik.

Csurgó. A hasonnevű vár sorsában osztozott. 1405-ben Zsigmond királytól olyan kiváltságokat nyert, mint a milyenekkel Segesd város bírt. Az 1471: XXX. t.-cz. vámját eltörölte.

Hedrehely. 1339-ben még csak birtok, melyet I. Károly királytól Henrik bán fia János mester fiai, Miklós, Péter és Henrik, a Tamásiak ősei, nyertek cserébe, más birtokokért. 1443-ban már városként fordul elő, s ekkor vámhely is volt. 1446-ban Hunyadi János kormányzó az egész uradalmat Emekei Miklósnak és Berekfalvi Zopa Péternek adta, majd 1448-ban Berekfalvi Zopa Péternek és rokonainak, a Berekfalviaknak, úgyszintén Endrődi Somogyi Imrének és Torvai Ugron Imrének. 1448-ban Tamási László özvegye is birtokos volt itt és 1497-ben a Szekcsői Herczeg családnak is voltak itt részei.

Hetes. 1490-ben az itteni polgárokról és jobbágyokról van adatunk. Ekkor Corvin Jánosé volt. 1496-ban Enyingi Török Ambrusé.

Igal. Eredetileg Moys (Majs), Somogy vármegye főispánjának birtoka, a ki 1272—80 között a nyúlszigeti apáczáknak adományozta. 1448-ban már városi kiváltságokat élvezett. 1462-ben az itteni polgárokról emlékeznek meg az oklevelek, a mikor Mátyás királytól országos vásárok tartására nyert szabadalmat.

Kálmáncsehi (ma Kálmáncsa). Eredetileg Segösdhöz tartozó királynéi birtok volt. 1395-ben, midőn Zsigmond a magvaszakadt Prodaviczi Mikcs birtokaként Marczali Dénesnek adományozza, már városi kiváltságai voltak.

Kőröshegy. Eredetileg a veszprémi káptalan, a szentmártoni apátság és a székesfehérvári káptalan birtoka. 1382-ben már vásártere is volt. 1386-ban Mária királynő birtokai között szerepel. Midőn tíz évvel később Zsigmond, Fejérkő várával együtt, Marczali Miklósnak adományozta, a vásáron felül már egyéb városi kiváltságai is voltak. Az egész XV. századon át a Marczaliak, majd a Báthoriak birtoka. 1455 körül városi jellegét elveszítette, mert ekkor már csak birtokként szerepel.

Lábad. 1395-ben Marczali Dénes nyerte adományul. 1416-ban városi jellege volt. A XV. században a Marczaliak, majd 1474 óta a Marczali és a Báthori családok birtoka (Csánki D. i. m.).

Marczali. 1448-ban már város. A XV. században a Marczaliaké, 1474-től a Marczaliak és Báthoriak bírják s az utóbbiak voltak földesurai 1536-ban is. Egy 1494-ben kelt oklevél iskoláját is említi (Csánki D. i. m.).

Mesztegnyő. 1466-ban városi jelleggel szerepel, s ekkor vásárait is említik. 1408-ban a hűtlen Szerecseny Mihály birtokaként a Gordovai Fancs család nyerte adományul Zsigmond királytól s 1498-ban is még a Gordovai Fancs család volt a birtokosa (Csánki D. i. m.).

Nagyszakácsi. Eredetileg a királyi szakácsok faluja volt. 1466-ban már városi kiváltságokat élvez. A XV. században számos köznemes család lakta, mely családok legnagyobbrészt a királyi udvari szakácsok leszármazói voltak. A mai Nagyszakácsi mellett feküdt a középkorban *Kölked*, vagy mint az 1464—1498. évi oklevelekben előfordul: Szakácskölked falu. Itt szintén királyi szakácsok laktak, a kiket Mátyás király 1464. évi május hó 26-án kelt kiváltságlevelével a vármegyei bíróságok illetékessége alól felmentett (Hazai Oklt. 413.).

Pata. E helységről már 1283-ból van okleveles adatunk. 1360 táján a Patai Porcz családé. 1390-ben a Kaplaiak tartanak hozzá jogot. 1391-ben Alsáni Jánosé. 1435-ben már vásártere is volt. 1438-ban Marczali Imre és János nyerték adományul. 1448-ban már városi kiváltságokkal bírt. A Marczaliak 1453-ban, tartozékaival együtt, a Rozgonyiaknak zálogosították el. E város miatt 1464-ben a Rozgonyi család pereskedik Garai Jóbbal. 1494-ben II. Ulászló király Zsigmond pécsi püspöknek s testvérének, Csáktornyai Ernuszt János kir. lovászmesternek és Egerváry László kir. tárnokmesternek adományozta (Orsz. Lev. Dl. 20. 158.). Ekkoriban hozzátartoztak: Poklosi, Milován, Keresztút, Véged és Erdőallya.

Segösd (ma Alsósegesd). A hasonnevű ispánság (kerület) székhelye, mely a királynék udvartartásának ellátására rendelt uradalomként vált ki Somogy vármegyéből. Segösd az 1389—1396. években, úgyszintén 1400-ban, királyi város (oppidum regale). Zsigmond király előbb Mezőlaki Zámbó Miklósnak adta, majd 1404-ben Marczali Miklós volt erdélyi vajdának zálogosította el, 8020 forintért. 1417-ben örök adományul nyerték a Marczaliak, a kiknek földesúri hatósága alatt az 1427—1488. években is megtartotta városi jellegét. 1474-től a Báthoriak bírták, a kik 1495-ben adománylevelet nyertek reá s még 1536-ban is ők voltak az urai (Csánki D. i. m. II. 582.).

Szent-Péter. Ma puszta, Iharosberény szomszédságában. A Kanizsai család birtoka. Az első adatunk 1355-ből említi. 1410-ben már városi szabadalmakat élvezett. 1417-ben is így emlékeznek meg róla az oklevelek.

Szenyér. A hasonnevű vár alatt épült. 1331—1354-ben még csak községként fordul elő. 1482-ben városnak mondják. 1354-ben a Szenyéri családé, 1425—1482-ben a Tapsonyi Anthimiaké volt.

Sziget. A mai Szigetvár helyén eredetileg egy premontrei rendű monostor állott, melyet valószínűleg még IV. Béla király alapított. A monostor közelében, az Almás-folyó árterületében feküdt Lázársziget, melyen a nemes Szigeti család lakott. 1408-ban a helység részben e család, részben Szigeti Anthimus fia János birtoka. 1463-ban már város volt s ekkor, a hozzátartozó uradalommal együtt,

Garai Jób kezére került. 1473-ban Anthimi János az Enyingi Török családnak zálogosította el. E családé maradt 1543-ig.

Túr. Már Szent László király 1082. évi megerősítő levelében előfordul. 1495-ben vásárairól szólnak az oklevelek. Földesurai korábban a veszprémi és a székesfehérvári káptalanok, később a Túri, a Szántai, a Kozma, a Szente, a Kakas, a Kis, a Szár stb. családok voltak.

Valkó. Somogytarnócza, Barcs és Babócsa vidékén feküdt. 1397-ben fordul elő először, de még birtokként; de 1467-ben már városnak mondják az oklevelek. Eredetileg a Szempczei vagy Szencsei család birtoka. 1460-ban Marczali István és fiai tartottak hozzá jogot, mindamellett nemsokára Keményfalvi Török Ambrusnak és Péternek engedték át. 1495-ben a Báthori család birtokai között sorolják fel (Csánki D. i. m.).

Zákány. 1227-ben Zacun alakban fordul elő. 1342-ben már városi jellege volt. Ez évben polgárait emlegeti egyik oklevelünk. 1378-ban civitas-, 1444—50-ben oppidum-ként fordul elő. 1379-ben I. Lajos király Zákányi Bodiszló fiának adományozta. Már ekkor megkülönböztették területén Alsó-Zákányt Felső-Zákánytól. 1380-ban mindkettőt Korbaviai Bodiszló nyerte a királytól. 1431-ben Zákányi László kezén találjuk. 1445—1446-ban Zákány egyik fele a Marczaliaké, a másik fele Zákányi László leányaié volt. Ezidőben mindkét helység városi kiváltságokkal bírt. A Zákányiakat illető rész 1450-ben zálogban Dombai Miklós kezébe jutván, a Dombaiak bírták az egész középkoron át. A Marczaliaktól birtokolt másik városrész pedig 1458-ban a Szerdahelyi Imrefiak kezébe került, ugyancsak zálog czímén. 1474-ben a Báthoriak is részbirtokosok itt. 1495-ben az övék Zákány egy része. (Mindezeket l. Csánki D. II. 576—585.)

Az elősorolt városi jellegű helységeken kívül még a következőknek voltak vásárszabadalmaik: *Ádánd* 1356-ban hetivásáros hely volt (Csánki D. i. m. 585.). *Jut* 1356-ban és 1378-ban régóta fennálló hetivásárait említik; ezekről 1407-ből is vannak adataink (Csánki D. II. 615.). *Pernesz* vásárairól 1321-ben van adatunk (Gróf Zichy O. I. 196.). Vámszedőhelyek voltak: Déshida, Hidvég (ma Városhidvég), Kadarkút (1383), Keczel (ma puszta Kaposvár mellett), Kenéz, Omak (Kaposvár vidékén), Rupol (ma Rapoly, Gálosfától nyugatra), Szemes (Balatonszemes), Szent-Trinitás (ma Szentháromság-puszta, Belezna mellett).

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a rendelkezésünkre álló legrégibb adatok nyomán, egész a mohácsi vészig. Főispánok: a Győr-nembeli Ottó vagy Atha, a zseliczszentjakabi monostor alapítója, később, 1064 táján, Salamon király nádora Grab, Wertner Mór a Tibold-nemzetség sarjának tartja, 1093—94 táján. 1103—1113 Theobaldus, a Tibold-nemzetségből. 1134 Adilbert, Kaladin fivére. 1185—89 a Záh-nembeli Záh fia Tamás, egyúttal Fejér vármegye ispánja és nádor. 1196—1202 András, a kinek neje, Margit, II. Endre király nagynénje volt. 1203 Rátót, valószínűleg Gyula országbíró fivére. 1205—1206 Mercur bán, az utóbbi évben egyúttal pozsonyi ispán is. 1206—1208 a Győr-nembeli István fia Chépán, egyúttal bácsi ispán és nádor. 1209—1213 Sándor, valószínűleg a Hont-Pázmán-nemzetségből, a Szentgyörgyi és Bazini családok egyik őse. 1214 a Vázsony-nembeli Othusz bán. 1219 Kán-nembeli Siklósi Gyula bán. 1225 Mihály vagy Mika, Béla trónörökös híve. 1228 Othusz, Somogynak régebbi főispánja. 1229—1234 a Gut-Keled-nembeli Apaj. 1236 Jakab (Dl. 213.). 1236—1237 a Kán-nembeli László, a későbbi nádor. 1240—1242 a Buzád-Hahót-nembeli Arnold. 1245 a Kán-nembeli László másodízben, egyúttal nádor. 1245—1246 a Türje nembeli Szentgróti Dénes nádor. 1246 a Gut-Keled-nembeli István nádor. 1247—1263 a Héder-nembeli Németújvári (Güssingi) Henrik, egyúttal Baranya, Tolna és Bodrog vármegyék főispánja. 1260—1267 Moys (Majs) egyúttal Varasd vármegye főispánja és Béla herczeg tárnokmestere. 1267—1268 Kemény fia Lőrincz, egyúttal Baranya, Moson, Sáros, Sopron, Szepes vármegyék főispánja és nádor. 1270—1272 febr. 26-ig a Gut-Keled-nembeli Majádi Miklós országbíró. 1272 az Ákos-nembeli Ernő bán. 1272 nov. 26—1273 máj. 29. Imre, valószínűleg a Csák-nembeli István szörényi bán fia. 1273 máj. 27—1274 szept. 25. Mois, a királyné tárnokmestere. Közben 1274 János mester, Henrik bán fia. 1274—1275 a Csák-nembeli Péter, egyúttal Sopron vármegye főispánja. 1275 jún. 17—júl. 27. a Pécz-nembeli Gergely bán. 1275 decz. 4—1276 márcz. 25. Moys országbíró. 1276 aug. 9—1277 a Pécz-nembeli Gergely másodízben. 1277 aug.—1278 márcz. a Pécz-nembeli György fia, Dénes nádor. 1278 márcz. 21—1278 jún. 19. a Csák-nembeli

Somogyi főispánok a középkorban.

Péter. 1278—79 a Csák-nembeli Máté, egyúttal nádor és Sopron vármegye főispánja. 1280 az Aba-nembeli Dávid fia, Finta, egyúttal nádor és Sopron vármegye főispánja. 1286 az Aba-nembeli Debrei Mokianus (Makján) nádor és Sopron vármegye főispánja. 1288 aug. 20 a Buzád-Hahót-nembeli Othuz, előbb Veszprém és Zala vármegyék főispánja. 1289 szept.—1292 a Héder-nembeli Németujvári Miklós, egyúttal Fejér, Pozsony, Tolna vármegyék főispánja és később nádor. 1294 Iváncsa (Ivánka) az Ugali család őse. 1295 a Héder-nembeli Németújvári Miklós, egyúttal nádor és Fejér vármegye főispánja, másodízben. 1298—1299 Iváncsa, az Ugali család őse, másodízben. 1299 júl. 17. a Rátót-nembeli Domonkos, egyúttal Nógrád vármegye főispánja. 1301—1307 okt. 14. a Héder-nembeli Németújvári Henrik, egyúttal tárnokmester és szlavóniai bán, Tolna, Baranya és Bodrog vármegyék főispánja. 1312—1314 a Héder-nembeli Németujvári Henrik fia János, királyi főlovászmester, egyúttal 1315 okt. 7. Tolna, Baranya és Bodrog vármegyék főispánja. 1318 Pál tárnokmester. 1320 jan. 12.—1324 jan. 12. Zsámboki Miklós. 1323 körül Miklós, Gilet comes fia, a későbbi nádor (Zichy O. I. 249.), valószínűleg 1324-ben. 1325 ápr. 15. a Gut-Keled-nembeli Miklós, egyúttal szlavon bán és Sopron vármegye főispánja. 1325 okt. 12—1327 jan. 20. az Ákos-nembeli Mikch bán, Sopron, Komárom és Sáros vármegyék főispánja is, egyúttal 1328 márcz. 12. szlavon bán. 1328—1330 Drugeth János, egyúttal Fejér, Bács, Tolna, Ung és Zemplén vármegyék főispánja. 1334 júl. 3. a Gut-Keled-nembeli Miklós, egyúttal szlavon bán, Komárom és Sopron vármegyék főispánja. 1336 jún. 20. a Rátót-nembeli Olivér. 1338 márcz. 15. a Rátót-nembeli Loránt fia Lesták, egyúttal Sopron, Tolna és Vas vármegyék főispánja. 1342 jún. 11—1349 febr. 14. Tóth Lőrincz fia, Bertalan. 1349 az Ákos-nembeli János, egyúttal Csongrád vármegye főispánja. 1351 ápr. 26—1353 nov. 3. a Rátót-nembeli Loránt fia Lesták, főasztalnokmester, Tolna és Fejér vármegyék főispánja, egyúttal — 1356 — szlavoniai vicarius. 1358 a Rátót-nembeli Lesták. 1361 júl. 17. Nagy Pál, egyúttal Kőrös vármegye főispánja. 1365 jún. 6—1366 jún. 20. 1368 máj. 1. a Rátót-nembeli Olivér fia János. Dabisa István, Bosznia királya 1395 († szept. 7.). 1395 szept. 29—1397 az Osli-nembeli Kanizsai István. 1416—1439 Marczali Dénes, az utóbbi évben egyúttal Verőcze vármegye főispánja. 1439—1440 Marczali Imre és János. 1440 Prodaviczi Ördög Miklós. 1441—1442 Marczali Imre és János. 1445—1446 Ujlaki Miklós és Tamási Vajdafi Henrik. 1449—1451 Marczali János. 1455 Ujlaki Miklós. 1458—1459 Marczali János. 1460 Ujlaki Miklós. 1470—1474 Marczali László. 1479 Korotnai János nádori ítélőmester. 1480 Szenterzsébeti Forster György. 1481—1490 Korotnai János. 1490—1493 a Balogh-nembeli Derencsényi Imre. 1493—1505 Butykai Péter. 1505—1526 Báthori György, majd a mohácsi vész után, 1530-ig. (Források: Csánki D. i. m. II. 658—706. — Századok 1873. évf. 453., 504. — Fejér IV. 1. 395. — Hazai Okmt. VI. 149. VII. 96. VII. 268. — Anjouk. Okmt. II. 46. — Fejér IX. 2. 498. VIII. 670. — Zichy Okmt. I. 33. 35—37. 104. 175. 249. 426. VI. 5. — Pannonhalmi Szent Benedekr. Tört. II. 167. 172. 183. 339—340. 343. 352. 365. — Fejér X. 2. 276. — Wertner Mór dr. közlései, Tört. Tár 1897. évf. 671—675. 1899. évf. 78. 1905. évf. 60. 1907. évf. 52—54.)

Alispánok a középkorban.

Alispánok: Pál 1294 (Pannonh. Szent Benedekr. Tört. II. 343.). Péter 1298 nov. 14.—1299 (Hazai Okmt. VII. 268.). Miklós 1303 okt. 5. (Anjouk. O. I. 62.), 1322 júl. 24. (Tört. Tár 1907. 53.). Pál 1322 aug. 25. (Anj. II. 46.). Naadi Márk 1324 nov. 8. (Tört. Tár 1907. 53.). Tamás 1328 márcz. 12. (Anj. II. 353.). Endryo 1342 jún. 11—1343 márcz. 15. (Tört. Tár 1907. 53.). Konth mester 1346 ápr. 29. 1348 ápr. 12. (Anj. IV. 176.), 1349 febr. 11. (Tört. Tár 1907. 53.). András 1357, alispánhelyettes (Gr. Zichy O. VI. 6.). Pál 1360 febr. 29. (Tört. Tár 1907. 53.). Aba-nembeli Atinai János fia István 1385 előtt. Kisbándi György fia Miklós, 1385 decz. 7. (Tört. Tár 1907. 53.). Hetyei Lőrincz fia János, 1390 (Hazai Okmt. III. 242.). Pál 1405 márcz. 22. (Hazai Okmt. III. 260.). Osztopáni Péter 1428 (Csánki D. II. 658—706.). Maróti Miklós 1431 (Csánki D. i. m.). Osztopáni Perneszi Pál 1435 (Országos Levéltár pecsétek mutatója). Zichi Balázs 1435 (u. ott). Somogyi Imre, Vincze Tamás és Dombai Miklós, mind a hárman 1452 (u. ott). Mesztegnyei Szerecsen György 1463 (Csánki D. i. m.). Dombai Miklós 1474 (Országos Levélt. pecsétek mutatója). Megyerei Miklós 1476 (u. ott). Bári Rácz Miklós 1476—1480 (u. ott). Varaszlói Mihály 1480 (u. ott). Bessenyei Nagy Tamás 1483 (u. ott). Kékcsei Porkoláb Balázs 1483 (u. ott). Szolát Lőrincz 1486—87

(u. ott). Nagyvölgyi Fosztó Péter 1488—1490 (u. ott). Recski István 1488—1490 (u. ott). Gellei László 1490 (Dl. 19.630.). Billei Péter 1492 (Orsz. Lev. pecsétek mutatója). Derzsi Kelemen 1492 (u. ott). Sellyei László 1494 (u. ott). Andocsi János 1494—96 (Orsz. Lev. pecsétek mutatója és Csánki D. II. 659.). Ági Horváth Péter 1494—1499 (Orsz. Lev. pecsétek mutatója). Kürtösi Izsép János 1499—1500 (u. ott). Heranthfalvi Heranth Bertalan (u. ott). Fajszi János 1520 (u. ott). Perneszi Miklós 1520 (u. ott).

3. *A vármegye szerepe a nemzeti történelemben. 1001—1526.*

Koppány leveretése óta, egy félszázadot meghaladó időn át, nincsenek adataink a vármegye területén lefolyt eseményekről. Az egykorú források, valamint a krónikák nem emlékeznek meg arról, hogy a Szent István halálát követő trónküzdelmek, majd a pogány lázadás alatt történtek-e véres összeütközések a mai Somogy vármegye területén?

1046 őszén, Péter király uralmának megdöntésével, az ősi hit s a pogányság visszaállítására irányuló mozgalom országszerte mindegyre nagyobb lett. Az idegenek uralmával és a kereszténység terjeszkedésével elégedetlenkedők Szár László fiait: Endrét és Leventét, behívták az országba s mialatt Endre Péter királylyal vívott harczot, a nép haragja a keresztény intézményeket rombolta. Endre nem fékezhette meg e pusztítást, s így számos pap, szerzetes és főkép dézsmaszedő esett áldozatul a nép dühének.

Maga Endre azonban nem akart szakítani Szent István király intézményeivel, s mihelyt csak tehette, visszatért a nagynevű elődjétől megalapozott haladás útjára; sőt a pogány lázongások elnyomása után, vallásos buzgalmának jeléül, a Balatonra kiugró sziklás félszigeten, Tihanyon, kolostort alapított. Nagykiterjedésű birtokokkal is megajándékozta a szerzeteseket (Pauler Gyula i. m. I. 95.). A tihanyi apátság legrégibb birtokai közé tartozott a még I. Endre királytól adományozott Fok (a mai Siófok), melyet a középkorban Somogy vármegyéhez számítottak, Kak-Szarva (Szántó mellett), Gamás, Gyisznóhely és alkalmasint Igal is, bár az apátság itteni birtokairól 1211-ből vannak csak okleveles adatok. *Tihanyi apátság.*

A pogányság megfékezése mellett Endrének a németekkel is meggyűlt a baja. Endre, nem lévén hadvezér, behívta öcscsét. Béla herczeg méltónak bizonyult a vezéri kardra. 1051-ben a III. Henrik császár vezérletével betört német hadat visszaverte; ámde midőn Endre királynak fia (Salamon) született, a trónöröklés kérdéséből viszály támadt a király és Béla herczeg között, melynek Endre király áldozatul esett. *A két testvér.*

A testvérharczban jelentékeny szerep jutott a vármegyében birtokos Tibold ispánnak is. Ez a Tibold annak a Theobald nevű jövevény lovagnak volt az ivadéka, a ki még Szent István király uralkodása alatt telepedett le a Dráva mentén és őse volt a Tibold nemzetségnek, melynek főlakóhelye, praedium principale, miként azt az 1232. évi osztálylevél is kiemeli, a drávaparti Babócsa volt, a hol a nemzetség Szent Miklós tiszteletére, nemzetségi temetkezőhelyül, benedekrendi monostort is alapított (Karácsonyi János i. m. III. 97. Századok, 1879. 29. 30.). Tibold ispán Endre királynak különben bizalmas embere volt; ennek bizonysága az is, hogy midőn 1060-ban Endre és Béla között kardélre került a harcz, Endre a nejét és családját éppen Tibold ispán kíséretében küldte Ausztriába (Pauler Gyula i. m. I. 107.). *Tibold ispán.*

Endrét Béla követte a trónon, halála után fiai, Géza és László herczegek, nagylelkűen Salamonnak engedték át a koronát. Salamon uralkodásának első éveiben Somogyba is ellátogatott, a zseliczi monostor felszentelésére. Ugyanis Salamon király nádora, a Győr-nembeli Otto vagy Atha (Karácsonyi i. m. II. 96), még abban az időben, mikor somogyi ispán volt, a Kaposvár melletti Zseliczségben — a mai Kaposszentjakabon — Szent Jakab tiszteletére monostort alapított, melynek felszentelésére, a nádor vendégeiül, Salamon király és Géza herczeg is megjelentek (Pauler Gyula i. m. I. 137.). Géza herczeg jelenléte különös jelentőséget adott ez ünnepségnek, mert akkor még teljes volt az egyetértés a király és a herczeg között. A jó viszony csak rövid ideig tartott, mert Salamon király lelketlen tanácsosai épp úgy szították a gyűlölködést a király és unokatestvérei között, mint annak idején Endre és Béla között. *Salamon királysága.*

1073-ban, karácsonykor, német urak kíséretében Salamon király a rábamenti Ikervárott tartózkodott, onnan Zalába ment, hol Vid és Markvard, a német vezér,

egyre nógatták, hogy vívjon meg a herczeggel. Innen a király Somogyon át a Dunához vonult, hol Szekszárd fölött táborba szállott. Itt határozta el magát a Géza herczeg megtámadására, de a mogyoródi csata (1074 márcz. 14.) megtörte Salamon hatalmát, mert Géza herczeg és László egyesült hadai szétverték a királyi sereget. Salamon Mosonba menekült s a győztesek Gézát kiáltották ki királynak.

Szt. László.

Géza halála után (1077 ápr. 25.), a váczi székesegyház előtt temetésére egybegyűlt urak, László herczeget kiáltották ki királylyá, a kinek uralkodásához Horvátország elfoglalása fűződik.

Zvonimir horvát király halála után (1087) felbomlott minden rend Horvátországban. László király 1091 tavaszán Ilona özvegy királyné és egyes főurak ösztönzésére hadat vezetett Horvátországba. A király serege Székesfehérvárról, az akkori fővárosból, az úgynevezett „Hadúton“ vonult az Adriai-tenger felé. A Hadút, mely akkoriban a legfontosabb közlekedési vonal volt, két ágra szakadt. Az egyik ág a mai budapest—zágrábi országúton haladt a Balaton délnyugati csúcsáig, a Zala vizéig, onnan azután délkeletnek fordult Somogyba, s ott a másik ággal, mely Székesfehérvárról a Balaton déli partján Szemes és onnan Gamás és Marczali felé vonult, egyesülvén, Segesdet érintve, a Drávát Vaska táján lépte át (Pauler Gy. i. m. I. 157.). Marczali Henrik szerint viszont a Hadút a következő irányban szelte át a vármegye területét: Fok (Siófok), Zamárdi, Marczali, Segesd, Erdőcsokonya, Aranyos és Vaska (Felsőszentmártonnal szemben). László hadai győzelemmel vonultak előre s az ellentállást könnyűszerrel győzték le, de a kunok betörése gyors visszatérésre késztették a királyt.

A somogyvári apátság.

Szent László király nevéhez fűződik a somogyvári apátság alapítása. Abban az évben, a melyben Horvátország egy részét elfoglalta és a kunokat két ízben is legyőzte, a Szent Háromság, Szent Péter és Pál, valamint Szent Egyed tiszteletére alapította a benczés monostort, melyet örök időre a languedoci Saint Gilles-kolostor alá rendelt, mely egyike volt ama korszak leghíresebb búcsújáróhelyeinek. A somogyvári apátság alapítását részben az új hódítások is szükségessé tették. Abban az időben alapította Szent László király a zágrábi püspökséget is, mely új egyházmegye a délnyugati magyar egyházmegyék papságának jelentékeny szaporítását igényelte. Az új monostort 1091-ben rendkívül fényes ünnepségekkel avatták fel. Magyarország akkori királya udvartartásával együtt e században immár másodszor látogatott el Somogyba. A somogyvári monostor felszentelése kétségkívül fényesebb szertartások között történt, mint midőn a század derekán a zseliczségi Szent Jakab-monostort felszentelték. Maga II. Orbán pápa is elküldte követét: Teuzo bíborost Magyarországba, hogy képviselje őt, midőn László, „a kegyes király“, az új monostort Odilo saint-gillesi apátnak és a vele jött szerzeteseknek átadja.

László király nagy kísérettel érkezett Somogyvárra, vele jöttek: testvére Lampért herczeg, unokatestvére, Dávid herczeg, Jaroszláv: a ruthén királyfi, néhai Szvjatoszlav, a kijevi nagyfejedelem fia, Almár veszprémi megyéspüspök, Péter nádorispán, Acha ispán, Szerafin és Copan királyi káplánok, Goslari Rodbert királyi kardhordó, Arnulf követ és a királyi poroszlók. Midőn a király e fényes gyülekezet előtt a monostort átadta a saint-gillesi apátnak, kijelentette, hogy a somogyvári monostor új apátja, Isten és a szentek után, a kiknek a monostort felajánlotta, csak a saint-gillesi apátnak legyen alávetve s minden bajban és szükségben, a megyéspüspök sérelme nélkül, hozzáfordulhasson.

A somogyvári franczia gyarmat.

Odilo saint-gillesi apáttal számos franczia szerzetes jött Somogyvárra, mint Péter prépost, a ki a somogyvári monostor első apátja lett, Rostagnus, Poitou Péter grammaticus, Péter Ugó fia, Dániel, Bernát Amarik fia. A somogyvári monostor alapításával az ország szívében oly franczia gyarmat keletkezett, melynek tagjai közé még másfél század mulva sem vettek fel mást, mint francziát (Pauler Gyula i. m. I. 172. — Marczali Henrik: Mill. Tört. II. 183.).

A zágrábi püspökség.

A somogyvári apátságot csakhamar követte a zágrábi püspökség alapítása, melynél Szent László király különös tekintettel volt a szomszédos somogyi várszerkezetre is, melynek élén akkor az alkalmasint a Tibold-nemzetségből származó Gráb állott, a ki a király bizalmasai közé tartozott. A püspökség alapításánál az ő tanácsát is kikérte s annak területét, a Dráva mentében, a mai Somogy vármegyére is kiterjesztette (Pauler Gy. i. m. I. 171.).

Kálmán király.

Szent Lászlót Kálmán követte (1095) a trónon, a kinek a testvérével, Álmossal, gyűlt meg a baja. Álmos, herczegségét féltvén Kálmántól, szövetségesek után nézett, hogy Kálmánnal megküzdhessen. Előbb IV. Henrikhez fordult, Német-

országba, azonban a remélt támogatást nem nyerte el, s így kénytelen volt 1106-ban visszatérni. Kálmán ugyan visszafogadta, ámde herczegségébe nem helyezte vissza, hanem más jószágokkal kárpótolta, az ország minden részében, főként Tolna és Somogy vármegyékben (Pauler Gy. i. m. I. 210.).

Így jutott Álmos többek között Koppány, Derecske (Döröcske), Kára, Gadács, Hodos, Ság, Ravazd, Csoma, Endréd, Mágócs, Gány stb. birtokába. Álmos eddig sem volt megelégedve helyzetével s így mostan még kevésbbé törődött bele a kedvezőtlen új viszonyokba. Ugyanez évben odahagyya somogyi birtokait, Lengyelországba menekült, sógorához, a vitéz Boleszlóhoz. Álmos utóbb 1108-ban, a dömösi monostor alapítójaként, e monostornak adta Somogyban és Tolnában fekvő birtokait. Álmos somogyi birtokai.

1113 nagyböjtjén fejedelmi vendég érkezett Somogyba. III. Boleszló, Lengyelország nyugati részének herczege, bűnbánó vezeklőként jött az országba. Elzarándokolt Székesfehérvárra, Szent István sírjához, majd onnan Somogyvárra jött, Szent Egyed monostorába. A hagyomány szerint ugyanis e monostor védszentjének pártfogását már születésekor tapasztalta, mert anyja, a ki sokáig magtalan volt, kevéssel utóbb szülte azután, a mikor Saint-Gillesben egy lengyel követség Szent Egyedet hívta segítségül a gyermekáldásért (Pauler Gy. i. m. 222—23.). A fejedelmi zarándokot a monostor lakói különös tisztelettel fogadták; de ő elhárított magától minden figyelmet és midőn elvégezte ájtatosságait, úgy a mint jött, zarándokruhában távozott Somogyvárról. Somogy fejedelmi vendége.

Kálmán elhunytával, 1116-ban, fia II. István következett, a ki 1131-ben elhunyván, Álmos fia, a megvakított Béla, foglalta el a trónt. Az ő uralkodása alatt János somogyvári prépost is a királyi udvarhoz tartozott, s királyi jegyző is volt. Ő is jelen volt az aradi országgyűlésen és a Sajó melletti táborban. Vak Béla.

II. Béla királynak trónralépte után, Kálmán elűzött nejének fattyúgyermekével: Borisz herczeggel kellett megküzdenie, a kinek Somogyban is voltak hívei. Ezek közé tartozott a Győr-nembeli Sámson is, a ki szintén ott volt Borisz táborában, a Sió mentén. Sámson e táborozásban vakmerő lépésre határozta magát. Minden kíséret nélkül megjelent II. Béla király táborában, s ott a királyt, a kísérete jelenlétében, gyalázni kezdte. Mire az urak meglepetésükből magukhoz tértek, Sámson már távozott a sátorból; néhányan utánarohantak, mire Sámson a Sajóba ugratott lovával, de nehéz pánczélingében alámerült, s megfulladt. A somogyi pártütők.

Sámsonnak ez önfeláldozása nem segítette elő Borisz ügyét, a ki menekülni volt kénytelen Magyarországból (Pauler Gy. id. m. I. 242.).

A II. Béla király halálától († 1141) III. Béla király trónraléptéig (1172) terjedő három évtized alatt, a szakadatlan belzavarok és külháborúk közepette, feljegyzésreméltó esemény nem történt a mai Somogy vármegye területén. A János-lovagok betelepítése.

III. Béla király uralkodása alatt telepedtek itt le a jeruzsálemi Szent János-lovagok. III. Béla király anyja, Eufrosina királyné, a János-lovagoknak Székesfehérvárott rendházat és templomot építtetett, s ahhoz a mai Somogy vármegyében számos birtokot adományozott. Példája követőkre talált a királyi családban. Margit herczegnő, III. Béla király nővére, András somogyi ispán neje, Csurgót adományozta a lovagoknak. III. Béla király, a jeruzsálemi ispotály iránti kegyeletből, anyja adományát 1193-ban írásba foglalta (Pauler Gy. id. m. I. 370. — Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. 142.).

III. Béla király halálával (1196 ápr. 23.) idősebb fia, Imre, örökölte a trónt. Ifjabb fiára, Endrére, nem hagyott herczegséget, de elegendő kincscsel látta el, hogy a Szentföldre hadat vezethessen. Endre herczeg örökölt kincseit csakhamar eltékozolta, úgy hogy 1198-ban Imre király már kénytelen volt öcscsének a drávántúli részeket átengedni. Endre ez új hatalmát pártoskodásra használta fel, s Imre királyt koronájától meg akarta fosztani. Endre hívei közé tartozott többek között János veszprémi püspök is. Nyílt harczczá fajult a lappangó ellentét az 1199. év közepén. Minthogy Domonkos püspök híven, hathatósan támogatta Imre királyt, Endre a zágrábi püspökség javait feldúlta, majd átvezette hadait a Dráván is, mire Imre király, a harczot felvenni, hadaival elébe ment. A két sereg Balatonlelle és Szemes között, a mai Rád-pusztánál — a Hadúttól nem messze — találkozott. Imre hadában sok német jövevény-lovag harczolt és heves küzdelem után legyőzte öcscse seregét. Endre elmenekült és rokonánál, VI. Leopold osztrák és stájer herczegnél keresett menedéket (Pauler Gy. id. m. II. 19.). Imre ugyan a pápa közbenjárására, 1200 tavaszán, kibékült öcscsével; de a viszálykodástól nem nyug- Imre és Endre harcza.

hatott meg az ország; mert Imre nem tudta megbocsátani az egyháziaknak, hogy többen Endrét támogatták. Az esztergomi érsekkel csakhamar kenyértörésig vitte a dolgot, beleavatkozott az egyház ügyeibe is, így például nem akarta tovább engedélyezni, hogy a somogyvári benczések, régi szokásukhoz híven, idegent (olaszt vagy francziát) válaszszanak apáttá (Pauler Gyula id. m. II. 28.).

Endre uralkodása.

Midőn II. Endre 1205-ben elfoglalta a trónt, tele marokkal szórta a pénzt s egyre-másra adományozta el a várjószágokat híveinek. Az adományokban, az ő korábbi pártos hívein kívül, leginkább nejének, Meráni Gertrudnak, rokonai részesültek, a kiket csakhamar közgyűlölet környékezett. II. Endrét uralkodásának első évtizedében a halicsi hadjárat kötötte le. Az 1211-ben Halicsba küldött seregének vezére a vármegyében birtokos Győr-nembeli Pat nádor volt. E hadjárat után mindinkább elharapódzott az országos elégületlenség. Az elégületlenek, felhasználván II. Endre király egyik halicsi utazását, 1213-ban rátörtek Gertrudra és környezetére, a kik akkor a pilisi erdők közelében dőzsöltek. Gertrudot megölték, a német udvarnokok közül is sokat lekaszaboltak. A rémhírre hazasietett Endre király, bár az összeesküvésben részes urakat büntetéssel sujtotta, csakhamar megvigasztalódott s 1215-ban ujra megnősült. Második neje Courtenay Péternek, a franczia királyi ház sarjának a leánya: Jolánta volt, a kinek hitbérül 8000 márkát kötött le, neki adta többek között a Somogy vármegye után esedékes minden jövedelmét (Pauler Gy. id. m. II. 54.).

A szentföldi út.

1217-ben végre rászánta magát Endre, hogy régi fogadalmához képest hadat vezessen a Szentföldre. II. Endre a szentföldi hadjárata alatt is bőkezűen osztogatta az adományokat, így többek között a szentföldi János-lovagoknak adta a Csurgó melletti királyi kanászok földjét, le egészen a Dráváig (Rupp Jakab: Magyarország Helyr. Tört. I. 1. 286.). Endre király 1218. év vége felé tért vissza szentföldi hadjáratából, s ekkor az országot teljes felfordulásban találta. Az erélytelen Endre nem tudott urrá lenni a zavaros közállapotokon.

Béla trónörökös.

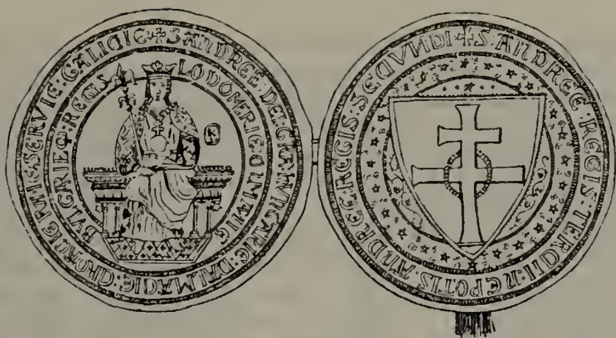
Ekkor lép előtérbe Béla trónörökös alakja, a ki a Dunán túl már valóságos udvart tartott. Az országos rend és nyugalom hívei a trónörökös körül csoportosultak s Béla herczeg befolyásának tulajdoníthatjuk, hogy 1225-ben egyik híve Mika vagy Mihály viselte a somogyi ispánságot, mely akkoriban egyike volt a legjelentékenyebb tisztségeknek. Endre és környezete nem jó szemmel nézték a trónörökös növekedő hatalmát; a király már 1226-ban Erdélybe tette át Béla székhelyét, hol csakhamar hozzáfogott az elidegenített várjavak visszaszerzéséhez (Mill. Tört. II. 419.). Mielőtt eltávozott volna, tán mintegy engesztelésül, kivette Vertus falut a somogyi várszerkezet kötelékéből és a zágrábi püspöknek adományozta (Tkalčić: Hist. Episc. Zagr. I. 56.).

A várjavak.

Alig két év multán Magyarországon is megkezdődött az eladományozott várjavak visszakövetelése. Béla királyfi nagy lelkesedéssel kezelte ezt az ügyet, ám kíméletlenségével általános visszatetszést keltett. Különösen sokat vesztettek a Csák-nembeliek. Béla trónörökös azért is neheztelt reájuk, mert a régi udvaronczok sorába tartoztak. A Csák-nemzetség tagjai közül Miklós, komáromi, majd csanádi ispán, a Kisfaludy család őse, a ki Zamárdon szőlőbirtokos volt (Karácsonyi id. m. I. 309.), különösen érzékenyen károsult az általa birtokolt várjószágok visszavételével. Miklós ispán közvetetlenül II. Endréhez fordult panaszával, kinek a közbenjárására 1230-ban egyezséget kötöttek Miklós ispán és a várjavaknak visszakövetelése ügyében kiküldött bizottság s ezt az egyezséget II. Endre király is megerősítette (Hazai O. VI. 24.).

II. Endre király utóbb, 1231-ben, hogy duzzogó hívét kiengesztelje, fiának, Izsák comesnek, egy telket adományozott Zamárd faluban, mely azelőtt egy magvaszakadt somogyi szolgáé volt (Hazai Okmt. I. 40.). Bélának, trónörökös korában, kíméletlen magatartása miatt nem is volt sok személyes híve, csupán alig néhányan tartoztak bizalmasai közé; ezek egyike volt a vármegyében is birtokos Hahót-nembeli Buzád, 1224-ben pozsonyi comes. Ugyancsak Béla trónörökös udvarához tartozott 1233-ban a Gut-Keled-nembeli Apaj somogyi ispán is (Pauler Gy. i. m. II. 121.).

IV. Béla király trónraléptekor (1235) czélul tűzte ki, hogy koronájának birtokát abba az állapotba helyezi vissza, a melyben az nagyatyjának: III. Bélának idejében volt. Trónraléptével új erővel fogtak az elidegenített várjavak, vagy miként a király nevezte: az örökségek visszaköveteléséhez. Minden vármegyébe királyi biztosokat rendelt ki, a kik nemcsak az egyháziak, a nemesek, hanem a várnépek, udvarnokok és más királyi- és királynéi népek birtokállapotát is megvizsgálták, a

III. Endre pecsétje.

Nagy Lajos. (A Thúróczi Krónikából.)

II. Endre. (A bécsi Képes Krónikából.)

Erzsébet anyakirályné pecsétje.

Zsigmond király.
(A Thúróczi Krónikából.)

Mária királynő.
(A bécsi Képes Krónikából.)

Hunyadi János.
(A Thúróczi Krónikából.)

Ujlaki Miklós síremléke.

mit pedig Imre és Endre királyok eladományoztak, vagy a várnépek elidegenítettek, azt a birtokosoktól visszavették. Somogyban és Zalában a veszprémi püspök, majd 1237-ben Uriás pannonhalmi apát, Jakab somogyi főesperes, László somogyi ispán, a későbbi nádor, Jakab, Bodor fia s Márton, Mohc fia és Sándor, a Mérei család egyik őse, működtek a várjavak visszavételére kiküldött bírákként (Pauler Gyula i. m. II. 132. — Pesty Frigyes: A magyarorsz. várispánságok tört. 33. l.).

A mint IV. Béla észrevette, hogy a várjavak visszavételére kiküldött bizottságok eredménynyel működnek, engedékenyebbé vált. Különösen az egyháziakkal szemben tanusított engedékenységet. 1237 okt. 27-én megerősítette atyjának adományát, a ki Vitya várföld egy részét 1230-ban a szentmártoni apátnak adta, jóllehet — mint a megerősítő levél megjegyzi — az örökségek és a jogtalan adományok közül többet visszavett (Pannonh. Szent Benedekr. tört. I. 314.). A Bő-nembeli Izsépnek pedig 1238-ban a Gyógy nevű birtokot adományozta, a mivel azokat a szolgálatokat jutalmazta, a melyeket az, testvérének, Kálmán herczegnek teljesített (Karácsonyi J. Hamis, hibás keltű és keltezetlen oklv.). Ugyanez évben adománylevelet állított ki a székesfehérvári János-lovagok részére is, a kiktől szintén több birtokot vettek el a várjavak visszaszerzésére kiküldött bizottságok (Fejér IV. 1., 104.). Ezekkel az adományozásokkal csak részben enyhült a királyellenes elkeseredés, melyet a kunok beköltözése még inkább fokozott. E belső meghasonlások és viszálykodások között 1241 tavaszán érkezett Somogyba a rémhir: a tatárok betöréséről.

IV. Béla király a betörés hírére fegyverbe szólította a vármegyei zászlóaljakat, az urakat és a főpapokat, hogy fegyvereseikkel gyűljenek fel Pestre. A magyarság gyéren szállingózott a pesti táborba. Kálmán herczeg, Béla király hívó szózatára, a Templomos-rend magyarországi tartományi mesterével mégis útnak indult Horvátországból, hol ekkor udvarát tartotta. Útközben magához vonta a somogyi zászlóaljat is. Azonban a várkatonaság már ekkor nem volt a régi. A várföldek elidegenítésének végzetes következményei támadtak. A várkatonaság harczképessége aláhanyatlott. Tatárjárás.

A magyar sereg a sajómenti Muhi-pusztán vívta meg szerencsétlen csatáját s ápr. 11-ének éjjelén IV. Béla király Kálmán herczeget küldte ki a Sajó hídjának védelmére. A hídőrségnél, mely a tatárok támadását visszaszorította, vitézkedett a Bő-nembeli Izsép, Kálmán herczeg főpinczemestere, kinek nemzetsége a Somogyvártól délre eső mai Bő-puszta helyén és a Balaton mellékén volt birtokos. Izsép a híd védelmében esett el, fiát Jánost egy tatár a lándzsájával a ballábán súlyosan megsebesítette (Pauler Gyula i. m. II. 161. 269. — Karácsonyi i. m. I. 276.).

Az április 11-én vívott ütközetben, csaknem az egész magyar sereg megsemmisült. IV. Béla király kevés hívével együtt a borsodi Bikkhegység felé menekült. E környezethez tartozott a Somogy vármegyében birtokos Pok-nembeli Móricz, a ki levágta azt a tatárt, kinek a lándzsája már a királyt érte (Marczali Henrik: Mill. Tört. II. 486.). A súlyosan sebesült Kálmán herczeget is kimentették emberei az általános zavarból.

Kálmán herczeg váltott lovakon, néhány hívével, Pest felé menekült, honnét, átkelvén a Dunán, Segesdre futott, mely akkoriban királyi majorsági birtok volt. Itt sem érezte magát biztonságban és átkelt a Drávántúlra (Mill. Tört. II. 488.). IV. Béla király Nyitrába menekült, honnan hívei az osztrák határra kísérték. Az álnok Frigyes herczeg azonban letartóztatta s csak három határszéli vármegyéért bocsátotta szabadon. Ekkor az Ákos-nembeli Máté fia Detre kíséretében Zágrábba ment, honnét a köréje sereglett menekülőket egybegyűjtvén, Segesd felé vonult; de mire Segesdre ért, a halálosan sebesült Kálmán herczeg már nem élt; a Csázma melletti Ivánczon, a mai Ivanicson temették el (Pauler Gy. i. m. II. 175.). Béla király, miután a tatársággal szemben meggyőződött tehetetlenségéről, nejét és családját igyekezett biztonságba helyezni. A védelmükre rendelt fegyveresekhez tartoztak a vármegyében birtokos Rád-nemzetség tagjai: Tamás, Fülöp és Lőrincz (Karácsonyi J. i. m. III. 1.). A vészes idők.

1241—42 telén a befagyott Dunán a tatárok könnyű-szerrel átkeltek és most már a Dunántúlt pusztították. Az egyik tatár vezér, Kádán, Székesfehérvár sikertelen vívása után, a Balaton mellékén s a Hadút mentében továbbvonult a tengerpart felé, hogy Bélát elfogja. Az ebben az irányban haladó tatárhad a vármegye területének egy részét megkímélte, s csupán az átvonulásuk helyein pusztítottak. Mindamellett így is kizsákmányolták az egész Balaton mellékét. A tatárok Somogyban.

A tatárpusztítást országos zavar követte. Rablók és útonállók, sőt még nemes urak is akadtak, a kik, felhasználva a zavaros viszonyokat, raboltak és fosztogattak. Így többek között Zalában valami Tátika nevű nemes úr megtámadta a veszprémi püspökség birtokait, majd pedig Szántót, a pozsonyi prépost jószágait pusztította (Pauler Gy. i. m. II. 189.).

A tatárjárás után.

IV. Béla király májusban, midőn biztos hírét vette a tatárok távozásának, a köréje sereglett urakkal, valamint a János-lovagokkal együtt a tenger mellékéről visszaindult Magyarországba. Kiséretéhez tartozott a Hahót-nembeli Arnold is, a ki még a tatárjárást megelőző időben somogyi ispánként szerepel s 1242 márcz. havában a nádori méltóságra emelkedett. IV. Béla király visszafelé jövet, Segesden is megállapodott s valószínűleg ekkor adta ki 1242-ben hó és nap nélkül kelt oklevelét, a melyben a topliczai apát és a blinaiak közötti határügyben intézkedik (Fejér IV. 1. 267.). A Hahót-nembeli Arnold a somogyi ispánságot a tatárjárás után is megtartotta s még 1242 nov. 16-án is e tisztségében szerepel (Karácsonyi J. i. m. II. 117.). Ő reá hárult tehát a feladat, hogy a tatárdúlás következtében megrendült személy- és vagyonbiztonságot Somogyban helyreállítsa.

Az országos közrend helyreállításának nagy munkájában IV. Béla király különös gondot fordított a védelem szervezésére és a várak építésére. A legtöbb várunk a tatárjárás utáni korszakban épült. Ezután már tapintatosabban jártak el a nemességgel szemben, a várjavak visszaszerzése körül; sőt Béla király maga is bőkezűen osztogatta az ekkor legnagyobbrészt elpusztult várbirtokokat. 1244-ben Prodaviz és Bozona somogyi várföldeket idegenitette el, melyeket Corrardnak, Harrach fiának adományozott (Fejér IX. 7. 547.).

A birtokviszonyok rendezése.

IV. Béla király az ország védelméről gondoskodván, főtörekvését a birtokviszonyok rendezésére fordította. Több vármegyében személyesen járt el, s ez országos körútja alkalmával 1255 ápr. hó 25-én megfordult Csurgón is, honnét egyik oklevelét keltezi (Fejér IV. 2. 324.). Az udvarnokok közé, főleg a birtokviszonyok rendezése czéljából Zalában, Somogyban és Veszprémben, Miklós asztalnokmestert, a Thüringiai származású Balog-nemzetség sarját, rendelte ki. Külön biztosokat vagy bírákat küldött ki a várbirtokállomány rendezésére. Ezek a biztosok, a hol csak található volt, előkeresték azt a registrumot, melyet IV. Béla király a tatárdúlás előtt készíttetett s ennek az alapján állapították meg a várjavak tartozékait. A várjobbágyokat, a kik a nemesek közé furakodtak, visszahelyezték az előbbeni állapotukba. Meghatározták s jegyzékbe foglalták a várjobbágyok és a várnépek földjeit, birtokviszonyait. Somogyban többek között István szlavóniai bán működött, a ki 1256-ban adta be jelentését a várföldek visszaszerzése felől. Az egyik jelentésében azt mondja, hogy megérkezvén Somogy vármegye drávántúli részébe, többek között Sándor comes és Moys mester birtokában talált várjavakat visszavette és ezeket nevezettek örökös birtokaitól elkülönítette (Pesty Frigyes: A várisp. tört. 416.).

Béla király még a kiküldött biztosok intézkedéseit is gyakran megváltoztatta, igy Hudina drávántúli ispánnak meghagyta a somogyi Vízközt, melylyel a tatárdúlás után jutalmazta az ispánt, mert a Drávántúl a menekülő királyért a tatárokkal is vitézül szembeszállott. A király ez intézkedéseivel a birtokügyekben a jogbiztonságot akarta helyreállítani s a tatárjárás óta támadt zavaroknak akarta végét vetni (Pauler Gyula i. m. II. 225.).

Béla király az önkormányzati törekvéseknek is kedvezett. Megengedte, hogy a vármegyék választott bírái ítélkezzenek a kisebb ügyekben. A vármegye területén lakó birtokosok a királyi bírák helyett így választottak maguknak bírákat, a kiknek hatásköre arra a területre szorítkozott, a mely az ispán alatt állott. E közös terület fűzte azután össze a vármegyében lakó nemeseket, a várjobbágyokat és a többi szabad népeket. A somogyi várszerkezetből ekként alakult ki a nemesség önkormányzati területe. A régi intézménynek csupán a nevét tartották meg.

A csehországi hadjárat.

1260-ban IV. Béla király ismét Csurgón időzött; innen keltezi ismét egyik oklevelét, hó és nap feltüntetése nélkül (Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai 30. l.). Az év nyarán a király II. Otokár ellen Csehországba és Morvába vezetett hadat, melyben a Héder-nembeli Henrik főispánon kívül több somogyi úr is résztvett. A morvamezei ütközetben (1260 júl. 11—17.) Herbordnak, Hetesi Lesták fiának, a ki foglyul esett, a csehek félfülét levágták, két fogát kiütötték és embertelenül megkínozták, hogy tőle váltságdijat zsaroljanak. Végül 100 márka

ezüstön szabadult. Ugyancsak a cseh háborúban szerzett érdemeiért kapta Kozma comes Vitya egy részét, mely somogyi várföld volt és a másik Vityát, a királyi csőszök földjét (Wenzel VIII. 2.).

Villongások a királyi családban.

A cseh háború után IV. Béla király fiával, Istvánnal, a trónörökössel keveredett viszályba. 1262—63-ban szinte szakadatlanul tusázott az apa és a fiú a hatalomért, mígnem IV. Béla király 1263 aug. 3-án Lipcsén, Zólyom vármegyében, Majs mester varasdi és somogyi főispán, az esztergomi érsek és a pápai követ jelenlétében megerősítette a fiával kötött békét. Ez a Döröcskén is birtokos Majs mester, somogyi főispán (Karácsonyi J. I. 426.), kedvelt, nagy befolyású embere volt a királynak s a király hasonnevű fiának kincstartója. Majsnak jelentékeny szerep jutott az apa és a fiú közötti viszálykodások kiegyenlítése körül. IV. Béla király István fiával szemben kisebbik fiára, Bélára, támaszkodott, a kinek 1263-ban szlavóniai herczegségéhez Baranya, Somogy, Zala és Vas vármegyéket csatolta. E cselekedetével a király mintegy meg akarta mutatni híveinek, hogy ha idősebb fia méltatlannak is bizonyult a trónra és a szülői szeretetre, halála után azonban hívei a másik fiára számíthatnak. Ez az elhatározás valószínűleg akkor érlelődött meg a királyban, midőn 1263. év végén Segesden tartózkodott (Marczali Henrik: Mill. Tört. II. 534. — Pauler Gy. i. m. II. 254.).

1264-ben újból kitört a harcz Béla király és fia István között, mely közel két évig tartott. 1266-ban azonban kibékültek. E belharczok alatt IV. Béla király híveit újabb adományokkal igyekezett hűségükben megerősíteni. Így Majs somogyi főispán közbenjárására a Dőröcske-nembeli Salamon comes fia, Simon, a somogyi várhoz tartozó Predemeh nevű birtokot nyerte adományul. A Gut-Keled-nembeli Majádi Miklóst ellenben, a ki István ifjabb királyhoz pártolt, hűtlenségéért a Dráván innen és túl fekvő összes jószágaitól megfosztotta, azonban István 1270-ben országbíróvá és somogyi főispánná nevezte ki és 1271-ben, elkobzott birtokaiért is, bőven kárpótolta (Századok 1873. 711. Tört. Tár. IX. 105.).

Az 1267. évi országgyűlés.

A háborúskodások befejezésével, 1267-ben, IV. Béla király országgyűlést tartott, melyen különösen fontos törvényt hoztak a nemesség jogairól s intézkedtek a királyi birtokokról is. Ez a törvény ugyanis elrendelte, hogy a tatárjárás után benépesült várföldek és udvarnokföldek visszakapcsoltassanak a várhoz és az udvarnoki birtokokhoz.

Az 1267. évi törvény rendelkezésére országosan megindították az eljárást a jogtalanul elvett birtokok visszaszerzésére is. Somogyban Kemény fia Lőrincz nádor, a vármegye főispánja, járt el, hogy visszavegye mindazokat a földeket, a melyeket a királyi népek foglaltak el a nemesektől. A nemesség közül öt kiküldött lett a főispán bírótársa, a kik mielőtt működésüket megkezdték volna, megesküdtek, hogy csakis azokat a birtokokat adják vissza, melyeket a királyi vagy a királynéi szolgáló népek, udvarnokok, juhászok vagy más várjobbágyok foglaltak el jogtalanul a nemesektől. Viszont azoknak a földeknek a visszakövetelésére, a melyeket az idők folyamán a királyi szolgáló vagy várnépektől vettek el, IV. Béla király Tétény-nembeli Pál veszprémi püspököt, a királyné kanczellárját küldötte ki. Pál püspök is csakhamar Somogyba tette át működésének színhelyét, a melléje rendelt hat bírótársával. Ezeket a bírákat a vármegye összes lakosai választották. Ezek a bírák ítélkezéseik előtt szintén esküt tartoztak tenni (Hazai Okmt. III. 14.). A somogyi vár hadnagya és várnagya ekkor megjelentek a veszprémi püspök előtt s panaszszal éltek Izsép fia János ellen, a ki egyike volt a nemesség ama megbizottainak, a kik az elfoglalt nemesjavak visszaszerzésénél közreműködtek. A panaszlás szerint a Balaton mellékén közösen bírt a várnépekkel halastavat, szántóföldeket, kaszálót és cserjést, tehát követelték, hogy e földeket meg kell osztani. A püspök nem akart ebben az ügyben dönteni, hanem a feleket a királyhoz utasította. Midőn a felek a király elé kerültek, a Bő-nembeli Izsép fia János emlékeztette a királyt azokra a szolgálatokra, a melyeket a tatárjárás alkalmával mind ő, mind a Sajó hídjánál hősi halált halt atyja hoztak áldozatul a királyért. IV. Béla méltányolta is Izsép fia János előterjesztését, mert még 1268-ban az egész várföldet odaadta Izsép fia Jánosnak, sőt még újabb adományokat is csatolt hozzá (Pauler Gyula i. m. II. 269. — Hazai Okmt. III. 14.).

A nemesség bírái.

Kemény fia, Lőrincz nádor somogymegyei működéséről is vannak okleveles adataink. A nemességtől választott öt közbiró, névszerint: a Bő-nembeli Izsép fia János comes, Koaznai (Kovásznai) Kozma, Juharus (Iharos) fia Gergely, Ders fia István comes, és Wyzlou-i (Viszlói) Mortunus fia Tamás, közreműködésével,

Princh fia Renoldnak, a Sarusd-folyó mellett fekvő Path nevű birtokából, a királyné népei által elfoglalt földterületet visszaítélte (Hazai Okmt. VIII. 115. — Wenzel 206. 229.).

Az egykorú oklevelek a nemességtől választott bírák közül különösen a Bő-nembeli Izsép fia János igazságosságát dicsérik, a ki, mint atyja, közbecsült férfiú volt.

Egy érdekes adományozás. Az 1268. évi szerb háborúban a Csák-nembeli Péter fia Mihály, a Dobóczi-ágból, foglyul ejtett két előkelő szerbet, a kik a 800 márka váltságdíj részbeni törlesztésére egy gyöngyökkel és drágakövekkel ékesített szép keresztet adtak neki. Ebbe a keresztbe egy darabka a Krisztus keresztfájából volt beillesztve, s rendkívül megtetszett IV. Béla királynak és Mária királynénak. Meg akarták venni, ámde Mihály nem adta pénzért, hanem jószágot kért cserébe érte. Ekkor IV. Béla király, a királyné beleegyezésével, a segösdi uradalomból Erdőcsokonát és Nyim helység határában nyolcz ekealja földet, ezenkívül több kisebb részbirtokot adott neki. Ez adományok jelentékenyen gyarapították a hatalmas Csák-nemzetségnek a vármegyében fekvő birtokait (Pauler Gyula i. m. II. 271. — Karácsonyi i. m. I. 301.).

V. István. IV. Béla halála után (1270 május 3.) fia, V. István lépett a trónra. Először is II. Otokárral kötött fegyverszünetet, a mikor Pozsony mellett, a Duna egyik szigetén, találkoztak. Mindjárt trónralépte után a Gut-Keled-nembeli Majádi Miklóst, egyik rendíthetetlen hívét nevezte ki országbíróvá és egyúttal Somogy vármegye főispánjává. Hiába kötöttek békét, mert 1271-ben újból harczba elegyedtek Otokárral, a ki május havában betört az országba, ámde V. István a Rábcza-folyó mellett legyőzte és kiűzte az országból. Ezekben a harczokban a Csák-nembeli Mihály is részt vett; a király hadi érdemeinek jutalmául — 1272-ben — megerősítette Erdőcsokona birtokában (Fejér V. 1. 186.).

Belviszályok. V. István halálával (1272 aug. 6.) alig 10 éves fia, IV. László örökölte a trónt s a királyfi nevében Erzsébet anyakirályné és a Gut-Keled-nembeli Joakhim, Tótország bánja, majd tárnokmester, intézték az ország kormányzását (Mill. Tört. II. 549.). Ez időtől közel félszázadig tartó belzavarok és belháborúk dúlták fel az ország békéjét. A háborúskodásokból bőven kijutott Somogy vármegyének is. 1273-ban ugyan Joakhim bánt megfosztották méltóságától, ámde a fenyegető kültámadások nyomása alatt, hatalomra jutott ellenfelei még ez évben kibékültek Joakhimmal s visszaadták tárnokmesteri méltóságát is. A kormányférfiak ilyen változásakor a vármegye élére is mások kerültek. V. István király halálakor az Ákos-nembeli Ernő bán viselte a főispáni tisztet, midőn azonban Joakhim vette át a kormányt, Imrét, alkalmasint a Csák-nembeli István szörényi bán fiát, tette meg Somogy vármegye főispánjának, de Joakhim bukása után Imre helyét Majs, a királyné tárnokmestere, foglalta el, a kit már 1273 május 27-én Somogy vármegye főispánjának mondanak az oklevelek. Bár Joakhim 1273 végén kibékült ellenfeleivel, hívei állandóan harczoltak az ellenpárt embereivel, a kiknek az élén a Csák-nembeli Péter soproni, majd 1274 óta somogyi főispán állott. Az ő pártjához tartoztak a Bő-nembeli Izsép fia János, a ki ekkor már egy fényes, eredményekben gazdag pályára tekinthetett vissza s a Balaton mellékének egyik legbefolyásosabb birtokosa volt, továbbá a Csák-nembeli Mihály, Erdőcsokona ura is. A két párt csakhamar kardélre ment. Csák Péter és hívei 1274 szept. havának második felében Polgárdinál megtámadták Joakhim és Henrik bán hadait, a melyeket megszalasztottak, Henrik bán elesett, Joakhim és Henrik bán fiai pedig a Hadúton elmenekültek (Pauler Gy. i. m. II. 316.). Ekkor ismét a Csákok kerekedtek felül. 1274. év végén Csák Péter előtt nyitva állott az út a legmagasabb méltóságokra. Ekkor már Somogy vármegye főispánja volt és ez maradt 1275 jún. 4-ig (Karácsonyi János I. 321.).

1275-ben az ellenfelek ismét kiegyeztek. Joakhim visszanyerte régi méltóságait, ellenben a Csák-nembeli Péternek, Joakhim eme régi, veszélyes ellenfelének, el kellett hagynia a somogyi főispáni széket (Pauler Gyula i. m. II. 317.). Joakhim ajánlatára ekkor már jún. hó 17-én a Pécz-nembeli Marczali Gergely lett Somogy vármegye főispánja, de csak ideiglenesen, mert 1275 őszén Csák Péter, volt somogyi főispán, lett a nádor, a ki a legfőbb méltóságokat Joakhim legádázabb ellenségeivel töltötte be. Somogy vármegye főispánja ismét Majs lett, a ki csakhamar az országbírói méltóságra is felemelkedett. A Csák-nembeli Péter, nádorsága alatt, lelketlenül visszaélt a hatalmával. Azzal is vádolták, hogy a padányi nemesek kiváltságlevelét erővel elvette; hogy Inkei Demetert jogtalanul megölette (Wenzel XII. 701.), s az ő lelkét terhelte a veszprémi egyház kipusztítása is.

A Csák-nembeli Péternek tehát 1276-ban mennie kellett s vele együtt távozott Majs országbíró is, a ki a somogyi főispánságtól is megvált (Pauler Gy. i. m. II. 324.).

Ismét Joakhim pártja kerekedett felül. Somogy főispánja, immár másodízben, a Pécz-nembeli Marczali Gergely lett, a ki, hogy rendet teremtsen Somogy vármegye területén, Zala vármegye főispánjával együtt, 1276 júl. hó végén gyűlést tartott, a melyen az elszaporodott rablók és útonállók kiirtása érdekében szükséges teendőket beszélték meg (Hazai Okmt. II. 22.). A közönséges rablóknál még inkább veszélyeztették a közbiztonságot a vármegyében elhatalmasodott főurak. Eme féktelen hatalmaskodók között a Záh-nembeli Jób pécsi püspök (1252—1282) járt legelől. Ez a hatalmas, erőszakos ember inkább beillett volna várúrnak, mint főpásztornak. Valamiért megharagudott a somogyi apátra; elfogatta tehát, hátraköttette a kezeit s lóhátra felerősítve, szájában zablával hurczoltatta végig a falvakon (Marczali: Mill. Tört. II. 622.). Rablóvilág Somogyban.

A Hahót-nembeli Panyit fia Jakabtól, a ki Erzsébet anyakirályné főétekfogója volt, mivel úrnője kegyeit elveszítette, a neki adományozott jószágokat vissza akarták venni; ámde Jakab a Kálmáncsehi (Kálmáncsa) visszavételére kiküldött tárnokot megölte, s hogy a falunak más se vehesse hasznát, Kálmáncsehit lerombolta (Karácsonyi János II. 120.). Hanem azért a Gut-Keled-nembeli Joakhim kormánya sem volt ment a hatalmaskodásoktól, 1276 nyarán a Csák-nembeli Mihály falvait az egész országban elpusztíttatta.

Midőn az 1277. év közepén IV. László király betöltötte 15. évét, átvette az ország kormányát. Ezidőtájt halt meg Joakhim s így az ifjú király elvesztette egyedüli jobbtörekvésű tanácsadóját. Joakhim halálával ismét a Csákok kerültek a hatalomra. Ennek első jele, hogy a Csák-nembeli I. Mihály még 1277-ben megerősítő levelet nyert Erdőcsokona birtokára. IV. László király.

A Csákok befolyásának erősbödésével a Héder-nembeli Henrikfiak is mozogni kezdtek. Befolyásuk, Szlavónián kívül, kiterjedt Somogy-, Zala- és Baranya vármegyékre is. A Henrikfiakra való tekintettel Somogy kormányzatát maga a nádor: a Pécz-nemzetség lubrégi ágából származott Dénes tartotta meg, a ki 1277 végétől 1278 márcz. közepéig szerepel a vármegye főispánjaként.

A szakadatlan pártküzdelmek közepette a Héder-nembeli Henrik fia Iván, 1278 tavaszán, behívta Velenczéből II. Endre király hasonnevű unokáját és Dalmát-, Horvát- és egész Tótország herczegeként szerepeltette Magyarországon, mivel László király öcscse: Endre herczeg épp ezidőtájt halt el. A Csákok értesülvén Iván fondorlatairól, hogy Somogy vármegyét biztosítsák, az erélyeskezű Csák Pétert küldték Somogyba, a ki már 1278 márczius 21-én viselte a vármegye főispáni tisztét; de nem sokáig maradt a vármegye élén, mert midőn a Csák-nembeli II. Máté — még ez év augusztus havában — nádorrá lett, a somogyi főispánságot is megtartotta. Endre herczeg.

A Csákok azonban nem tudták letörni a németújvári Henrikfiak befolyását Somogyban. Az ifjú Endre herczeg a szomszéd Zalában szabadon járt-kelt, annélkül hogy útjában bárki is feltartóztatta volna; sőt 1278 máj. 27-én kelt oklevelével a veszprémi egyház népeit a zalai, a somogyi és a veszprémi ispánok, alispánok összes joghatósága alól kivette s ezt az intézkedést Henrik fia Iván, mint zalai főispán és Endre herczeg tárnokmestere, azonnal életbeléptette (Pauler Gyula i. m. II. 338. — Mill. Tört. II. 574.).

A belháborúk és pártküzdelmek ellenére az 1278. évi Otokár elleni hadjáratban Somogyból is résztvettek a vitézek és a várjobbágyok. Az aug. 26-án vívott dürnkruti csatában a Bő-nembeli Izsép fia János, a ki már a harmadik magyar király alatt intézkedett, különösen kitüntette magát. Bár ekkor már idősebb férfiú lehetett, mert hiszen az 1241. évi sajómenti csatában is résztvett, Dürnkrutnál, a király szeme láttára, oroszlánként rohant az ellenségre. Ott volt a vármegye nádor-főispánja: Csák Máté is. Ő vezette a magyar sereget, az ütközet hevében le is esett a lováról, de az Osli-nembeli Péter megvédte az eltaposástól (Pauler Gyula i. m. II. 340. — Karácsonyi I. 276.). A dürnkruti csata.

A morvamezei ütközet nem hozta meg a nyugalmat az országnak. Somogy vármegyében is teljes volt a felfordulás. Jellemzi a somogyi zavaros viszonyokat, hogy a Bő-nembeli Izsép fia János, a vármegyei nemesség egyik előkelő tagja, a kit a király még a Pécz-nembeli Gergely bán főispánsága alatt a vármegyékben elterjedt rablások és tolvajlások megfékezésére kiküldött bizottság tagjává is kinevezett (Hazai Okmt. II. 22.), sem tartotta tanácsosnak, hogy a megyeri várnépekkel közösen birtokoljon, mert nem akart bajba kerülni. 1279-ben a Héder- A somogyi felfordulás.

nembeli Henrikfiaknak, nevezetesen Ivánnak már egész uradalma volt Somogyban. A mióta itt megfészkelte magát, az ellenpárti uraknak nem volt nyugtuk. Az ő példáját követték a kisebb hatalmaskodók is. Elkövetkezett tehát Somogyban is az az idő, midőn sem törvény, sem oklevél nem biztosította a birtokot, csupán a vár és a fegyver (Marczali H. i. m. II. 646.).

Mégis az 1279. év folyamán mintha nyugalmasabb idők köszöntenének be Somogy vármegyére. Henrik fia Iván, II. Otokár bukása után Habsburgi Rudolfhoz fordult s felajánlotta neki szolgálatait. Rudolf visszautasította ajánlatát, sőt IV. Lászlót mindezekről értesítette. Rudolf magatartásától meghökkent Henrik fia Iván és egy időre beszüntette rablókalandjait; Endre herczeg pedig visszatért Velenczébe.

A kunok.

A pápai követ fellépésére 1280-ban végre hozzáfogtak IV. László király kedvelt kunjainak megrendszabályozásához. De a kunok sem nézték tétlenül e készülődéseket s 1280. év aug. elején az egész Alföldön fellázadtak; ekkor László király a kunok megfékezésére ismét fegyverbe szólította híveit. Még az öreg, Bő-nembeli Izsép fia János is fegyvert fogott, a ki azután a Hódmezővásárhely mellett vívott ütközetben életét is veszítette (Pauler Gy. i. m. II. 371. — Karácsonyi J. i. m. I. 277.). Résztvett ebben az ütközetben Bágyon fia is, a ki később, 1284-ben, Izabella vagy Erzsébet királynétól Somogyban birtokokat nyert adományul, valamint testvére Lukács, a királyné apródja, a ki a hódmezővásárhelyi diadal hírét vitte a királynéhoz (u. ott II. 384.). A kunok fölött kivívott diadallal sem következett el az ország békessége, mert előbb az Aba-nemzetség lázadt fel, majd 1283 végén a Henrikfiak fogtak fegyvert a király ellen; de e mellett még a kunok befolyása sem csökkent. 1285-ben László király teljesen kedves kunjainak befolyása alá került. Nejét kolostorba küldé a Nyúlszigetre, midőn is cselédsége elszéledt. Kevesen tartottak ki mellette, mint Csaba fia Ladomér, a királyné kölkedi származású szakácsa, a ki híven szolgálta a kolostorba vonulása után is. A nyúlszigeti kolostorban talált menhelyet az 1280-ban elhalt Majsnak, Somogy vármegye egykori főispánjának özvegye is, a kihez néhány uzdi nemesember, azelőtt Majs szolgái, gyakran bejártak és a királynéval is sok jót tettek, mert mindenféle szükséges élelmiszerrel ellátták (Pauler Gy. i. m. II. 393.). 1289-ben László király kibékült nejével, sőt intézkedett, hogy a királyné elidegenített birtokait Somogyban és Tolnában visszakapja (u. ott II. 406.). A kibékülés után a királyné Somogyba, alkalmasint Segösdre jött, hol az év egy részét töltötte. Ugyanez időtájt a Henrikfiak is meghódoltak. A király kegyeibe visszafogadott Henrik fia Miklós, Somogy vármegye főispánja lett s 1289 szept. havában már e tisztében találjuk.

A királyné a kolostorban.

IV. László erőszakos halála.

IV. Lászlót elérte a végzete, kedvelt kunjai tudvalevőleg 1290 júl 10-én meggyilkolták. Halálának hírére Ladomér esztergomi érsek és a főurak azon voltak, hogy az ország mielőbb királyt kapjon. Választásuk Velenczei Endrére esett, a kit a Henrikfiak is támogattak és a vármegye nemessége is hozzájuk csatlakozott. III. Endre, hogy a hatalmas dinasztiát lekötelezze, Henrik fia Miklós somogyi főispánt nádorrá, Ivánt tárnokmesterré és Henriket tótországi bánná emelte.

III. Endre.

A Henrikfiak lázadása.

III. Endre csak rövid ideig biztosíthatta a békét. Az Ausztria elleni háború után ugyanis a Henrikfiak várait, az 1291 aug. 28-án megkötött haimburgi béke értelmében, le kellett volna rombolni, de a gőgös főurak III. Endre király országos körútja alatt kitűzték a lázadás zászlaját. A lázadás hírére Endre király a Dunántúlra vezette hadait. Ekkorra várta anyját, a férfias lelkű Thomasinát, a ki 1292 május havában Velenczéből Zárába vonult.

III. Endre seregével, a melyben a Gut-Keled-nembeli Pál fia: a vitéz Lotárd bán és a Hunt-Pázmán-nembeli János kalocsai érsek, testvére: András fia Ivánka is résztvettek, május havában a Hadúton vonult át Somogy vármegyén. A zágrábi káptalan már Somogyba eléje küldte követeit, a kiknek kíséretében a király 1292. évi jún. hó elején Zágrábba ért.

Endre elfogatása.

III. Endre király fellépésére a brebiri grófok, majd Henrik fia Iván, meghódoltak, ámde midőn visszatért a Dráva felé (még a jobbparton) Iván és társai megszegvén a királylyal kötött szerződést, megrohanták s kíséretével együtt fogságba vetették. Endre király fogságba vetése 1292 aug. 4—nov. 26-ika között történhetett.

László comes önfeláldozása.

Míg Endre Iván fogságában sínylődött, ezalatt hívei mindent elkövettek kiszabadítására. Ezek közé a hívek közé tartozott Miklós fia László comes, a ki III. Endrét trónralépte óta szolgálta. Henrik fia, Iván, maga is megborzadván tettének következményeitől, nem merte a királyi felséget — kezesek nélkül — fog-

ságából kibocsátani. László comes ekkor a királyért önként kezesül ajánlkozott s később a fogságból csak úgy szabadulhatott ki, hogy Ivánnak 200 márka ezüstöt fizetett, s azonkívül még maga helyett egyik gyermekét hagyta kezesül, a ki a börtönben meghalt. Thomasina anyakirályné, méltányolván László comes szolgálatait, 1295-ben a Segösdhöz tartozó Szob nevű királynéi földet adományozta neki (Századok 1884. évf. 112.).

III. Endre király az ország belbékéje érdekében kénytelenségből megbocsátott Henrik fia Miklósnak, a ki 1295-ben ismét Somogy vármegye főispánja volt; már a testvérét Ivánt azonban a magyar főpapok kiközösítették, mert III. Endrét nem akarta elismerni urának (Karácsonyi i. m. II. 152.). Harczok a Henrikfiakkal.

1296-ban III. Endre király ismét hadat viselt a Henrikfiak ellen. A király serege Kőszegvárának elfoglalása után Somogyvár alá vonult, melyet Henrik fia Miklós a belzavarok alatt hódított el. III. Endre király csupán rövid ideig tartózkodott Somogyvár alatt. Okt. 6-án még Kőszeg alatt táborozik, kevéssel ezután veszi ostrom alá Somogyvárát, de nincs adatunk arra, hogy bevette volna (Karácsonyi J. II. 152.). Okt. 17-én III. Endrét már Szennán — Kaposvártól délnyugatra — találjuk, okt. 25-én pedig már Budán volt (Századok 1895. 138. — Fejér VI. 1. 202.). Mindamellett Somogyvár ostroma heves lehetett. Madách fia Pál, a Madács-család őse, a ki már Kőszegnél megsebesült, szintén résztvett Somogyvár ostromában. Ott volt Stepk fia Miklós, a ki kődobástól vált harczképtelenné. III. Endre király, midőn a Chermona helység adományára vonatkozó 1293. évi oklevelét Miklós részére 1300-ban megerősíti, kiemelte Somogyvár alatt tanusított vitézségét (Wenzel X. 369. — Fejér VI. 2. 263. III. 2. 458. — Sopron várm. Oklt. I. 61. 135.).

1297-ben III. Endre király ismét Somogyban járt; szept. 26-án Berény körül megállapodván, előtte megjelent Julad fia Budur comes, s Nemtiszék birtokát Herbord comesnek adta át, a csurgói János-lovagoktól kiállított oklevéllel együtt (Hazai Okmt. I. 92.). Endre király második hadjárata sem sokat változtatott a somogyi helyzeten. Hívei hűségét csak újabb adományokkal biztosíthatta, s így is csak egészen jelentéktelen embereket nyerhetett meg Somogyból, mint a Bő-nembeli Izsép fia János fiait: I. Trepket és Jánost, a kiknek atyja és nagyatyja elévülhetetlen érdemeket szerzett IV. Béla és Kun László királyok uralkodása alatt; noha ők maguk a közéletben nem szerepeltek, jelentékeny birtokaik voltak, melyek a mai Somogyvártól délre eső Bű-puszta körül, hol a nemzetségnek Szent Kereszt tiszteletére épült monostora is állott (Karácsonyi J. I. 276.) és a Balaton mellékén terültek el. III. Endre, hogy őket megnyerje, újabb birtokokat osztogatott nekik (Hazai Okmt. VIII. 298.). Hívei közé tartozott a Hahót-nembeli Panyit fia Jakab is, a kinek kezéhez embervér is tapadt. Erzsébet királyné tárnokmestereként méltatlannak mutatta magát a bizalomra, sőt Erzsébet anyakirálynő 1285-ben egyenesen őt okolta, hogy közötte és fia: IV. László között egyenetlenség támadt (Karácsonyi J. i. m. II. 120.). Mégis III. Endre király őt, midőn Dobsza és Csehi (Kálmáncsehi) birtokokra új adománylevelet állít ki számára, tisztelt hívének nevezi (Wenzel XII. 621.). Endre hívei.

A XIV. század elején a Bő-nembeli Trepk is az erőszakoskodások terére lépett és Sárközi Ibrahim birtokait pusztította, hogy pedig a megtorlástól biztosítsa magát, a Héder-nembeli Henrik fia Henrik pártfogását igyekezett megnyerni; ámde hatalmas pártfogója nem sokat tehetett érdekében, mert az okozott károkért oda kellett adnia Sykova (ma Felsőzsitva) egy részét és azt a birtokot, a melyet a babócsai egyháztól szerzett (Fejér VIII. 6. 16—18. — Wenzel X. 359.). A kik az ország belbékéjét szívükön viselték, a király mellé verődtek egy táborba. III. Endre király hűségére tért a Rátót-nemzetség úgynevezett nádori ága is, melynek tagjai is résztvettek az 1298. évi július 29-én Pesten, a ferenczrendiek templomában megnyílt országgyűlésen, mely erélyes intézkedéseket hozott a belzavarok megszüntetése és a belrend helyreállítása érdekében. Hogy ezeknek az intézkedéseknek Somogyban is foganatjuk legyen, olyan erőskezű főispánra volt szükség, a ki a Henrikfiak féktelenkedésével szembeszállhatott. III. Endre választása a Rátótnembeli Domonkosra esett, a ki 1299 nyarán a tárnokmesterség mellett Somogy vármegye főispáni tisztét is viselte (Karácsonyi i. m. III. 12.). De Rátót Domonkos nem sokáig szolgálhatta urát új tisztében, mert III. Endre király, 1301 jan. 14-én, váratlanul elhunyt. A kényurak ellen.

III. Endre király halála után két hatalmas párt harczolt egymással; az egyik a szabad-királyválasztás jelszavával csoportosította zászlaja alá mindazokat, a kik az Endre halála után.

utolsó évtizedek alatt féktelenségüknek oly gyakran adták tanujelét; a másik volt a nápolyi Anjouk pártja, mely már egy évtized óta küzdött, hogy Károly Róbert jusson az Árpádok örökébe. Ezeknek az országos pártküzdelmeknek Somogyban is csakhamar észrevehető volt a hatásuk.

Lássuk csak, minő állást foglaltak el a vármegyében birtokos családok e pártküzdelmek közepette. Kezdjük a leggarázdábbakkal: a Henrikfiakkal, a kik ugyan nem voltak a vármegyének legnagyobb birtokosai, mivel azonban a XIII. század végen és XIV. század elején leginkább ők viselték a főispáni méltóságot a vármegyében, e döntő befolyásukat évtizedeken át megtartották. Ezidőtájt az övék volt Somogyvára is, a mely központból az egész vármegyét rettegtették. Henrik fia Miklós, Somogy várának elhódítója, 1298 után már nem szerepel, de annál inkább testvérei Iván és Henrik. III. Endre király életében a lázongó Henrikfiak I. Károly királyt támogatták, mint a ki az apostoli Szentszék választottja volt; a pápa Ivánt fel is mentette az egyházi átok alól. Ámde, hogy milyen ravaszság és képmutatás rejlett eddigi maguktartásában, kitünik abból, hogy III. Endre halála után az apostoli Szentszék választottjának, Anjou Károlynak, éppen ők szegődtek legádázabb ellenségeiül. A Bő-nemzetség legkimagaslóbb sarja: Mihály, zágrábi püspök, közvetetlenül III. Endre király halála után, az Anjou-párthoz csatlakozott, míg nemzetségének többi tagjai, közöttük Trepk, a ki már III. Endre alatt is szerepel, a Henrikfiakkal tartottak (Karácsonyi J. i. m. I. 278.), a mi nem is csodálható, hiszen a Bő-nemzetség birtokai Somogyvártól éjszakra és délre terültek el. A másik somogymegyei származású főpapnak, a Rád-nembeli Benedek veszprémi püspöknek 1301. évi pártállása nem ismeretes; valószínűleg ő is ama 10 püspök közé tartozott, a kik 1301 aug. 27-én Venczelt Székesfehérvárott megkoronázták; 1302-ben azonban már szintén Anjou-párti.

A Rátót-nemzeség Pásztohi, Feledi és Putnoki ágainak sarjai, a kik a patai uradalmat (Pata, Szentgyörgy, Basal) bírták, 1301-ben, III. Endre király halála után, szintén Venczel cseh király pártjához csatlakoztak. A Rátót-nembeli Loránt azonban 1302-ben már az Anjou Károly Róbert pártjához csatlakozott, sőt résztvett a Buda elfoglalására rendezett balsikerű vállalatban is (Mill. Tört. III. 14.).

A szabad királyválasztás hívei Venczel cseh királynak ajánlották fel a koronát, a ki maga helyett hasonnevű fiát ajánlotta.

Venczel. A magyar főurak és a cseh király csakhamar megegyeztek és a cseh királyfit még aug. 27-én megkoronázták. Venczel, még a koronázás előtt, lekenyerezte némely ajándékkal a Héder-nembeli Németujvári Ivánt, kinek kétségkívül jelentékeny érdemei voltak Venczel királylyá választása körül. Az új király hálája nem is maradt el; Iván 1301 okt. 20-án már Venczel tárnokmestere, Szlavónia bánja, Somogy-, Tolna-, Baranya- és Bodrog vármegyék főispánja. Iván így a Dunántúl alsórészének, illetőleg a Dráva mindkét partján elterülő országrésznek korlátlan ura lett; azonban ez a féktelen természetű ember, évtizedek óta az egész Dunántúl rettegett réme, újabb szertelenségekbe sodródott. A Károly Róbert híveinek birtokait tűzzel-vassal kezdte pusztítani, úgy hogy kíméletlenségével Venczel táborában is visszatetszést keltett. Többen az Anjou-zászlóhoz pártoltak át; az elsők között a Rád-nembeli Benedek veszprémi püspök, a vármegyében birtokos Rád-nemzetség béri ágának sarja (a ki 1302-ben, midőn a pápa mind Venczelt, mind Máriát, Sziczilia királynéját, és unokáját Károlyt Rómába idézte, hogy a vetélytársak között békét teremtsen és megállapítsa, tulajdonképen kit illet a magyar trón) a Bő-nembeli Mihálylyal együtt Mária és unokája, Károly, ügyvédjeként szerepel (Mill. Tört. III. 16.).

Bonifácz pápa halála után XI. Benedek lépett a pápai trónra, a ki a Bő-nembeli Mihályt, a harczias zágrábi püspököt tette meg esztergomi érsekké, a ki erre Esztergomba költözött. Időközben Venczel cseh király is meggondolván magát, miután az örökös küzdelmek közepette nagyon aggódott fia életéért, 1304-ben megjelent Magyarországon, előbb Esztergomot foglalta el, honnan Mihály érseket kiűzte, majd Budán termett s Németujvári Ivánt kinevezvén Magyarország kormányzójává, fiát magával visszavitte Csehországba.

Venczel 1304. évi hadjáratának pusztításai kedvezőtlenül hatottak a Venczelpártiakra is. A Rátót-nemzetség tagjai és a Gyovad-nembeliek közül Tivadar bán, a ki Patczán és Déshidán birtokolt, Károlyhoz pártoltak, az utóbbi 1304 aug. 24-én Mihály esztergomi érsekkel és Rátót Loránddal, Pata és Szent-György részbirtokosával, együtt megjelent Pozsonyban, egyrészt a Rudolf osztrák és stájer herczeg, más-

részt a Károly közötti békeszövetkezés alkalmából. A Gyovad-nemzetség másik tagja: Simon fia István, a ki Déshida egy részét bírta, még 1309-ben is a Németujváriakkal tartott.

A Bő-nembeli Mihály nem érte meg Károly ügyének diadalát, mert még 1304-ben elhalt; de azt még valószínűleg megérte, hogy nemzetségenek tagjai, szakítva a Németujváriakkal, Károlyhoz csatlakoztak. A király jóindulattal fogadta őket s felejtve a Bő-nembeli Messer Trepknek a század első éveiben elkövetett garázdálkodásait is, neki, valamint Péter fiának Szent-Márton és Bodrog helységeket adományozta (Csánki Dezső i. m. II. 686.). Trepk fia Péter pedig apródként 1313-ban a királyi udvarba jutott (Karácsonyi J. i. m. I. 278.).

Venczel, midőn 1305 okt. 9-én lemondott a magyar koronához tartott jogáról, a koronázási jelvényeket átadta bajor Ottónak. Ottó a Németujváriak és Venczel párthíveinek unszolására, csakugyan hozzáfogott jogainak érvényesítéséhez. Hozzácsatlakozott a Rád-nembeli Benedek veszprémi püspök is, a kit bizonyára a Németujváriak hoztak magukkal, továbbá a Gut-Keled-nembeli Amadé fia Miklós, a Felsőlendvai család őse, a kit szintén a Németujváriak befolyásoltak. A Rád-nembeli Benedek 1305 decz. 6-án Ottót Székesfehérvárott királylyá is kente, mely ünnepségen a főpapok közül még csupán a csanádi püspök vett részt. Bajor Ottó.

Az Anjou-párt ügye ekkor állott a legkedvezőtlenebbül. A fordulat azonban csakhamar bekövetkezett.

Tamás esztergomi érsek, a kit a Németujváriak székhelyéről is elűztek, Székesfehérvárott a Németujváriakat: Ivánt és Henriket, mivel Károly Róbert király iránt hűtlenek voltak, s az érseki jószágokat elfoglalták, a templomi szószékről kiközösítette. Az érseki kiközösítés nagy megdöbbenést váltott ki a magyar főurak között, kik tanácstalanul nézték a dolgok ilyetén folyását, egész 1307 május haváig. Ezt az időt az Anjou-pártiak jól kihasználták. Esztergom visszavétele kedvező fordulat Károly Róbert ügyére. Buda és Szepesvár visszafoglalásával, majd Ottó fogságra vetésével, majd az országból való kiűzésével még inkább gyarapították sikereiket. Károly Róbert hívei, a kedvező fordulatot felhasználván, 1307 okt. havában országgyűlést tartottak, és okt. 10-én nyílt levelet bocsátottak ki, a melyben Károly királyt uruknak elismerik, s neki engedelmességet fogadnak. Ezt a jelentős okiratot többek között aláírták a Rátót-nembeliek közül Lóránt és Dezső, mind a ketten Pata urai (Karácsonyi J. i. m. III. 13.). Mindamellett Károly Róbert helyzete csak Fra Gentile bíboros bejövetelével erősödött meg véglegesebben. Fra Gentile, a pápa magyarországi követe, 1308 május végén Spalatóban volt, szept. elején Zágrábba jött, hova tekintélyes sereg élén Károly Róbert is megérkezett; innét Károly Róbert Budára kísérte, a hova október második felében érkeztek meg (Mill. Tört. III. 35.). Az Anjou-párt.

Fra Gentile Somogyon átutaztában, a hol a Németujváriak két erődítvénye mellett (Kanizsaszeg és Somogyvár) kellett elhaladnia, a Németujváriakkal önkénytelenül érintkezésbe lépett. Előzékenyen fogadták, mert, úgy látszik, bántotta őket az esztergomi kudarcz; ámde Gentile nem bízott bennük, és leghalálosabb ellenségükkel bocsátkozott tárgyalásba. Gentile ez eljárására gyors cselekvésre határozták el magukat a Németujváriak. A nov. 27-én tartott pesti királyválasztó országgyűlésen már ott találjuk Németujvári Henriket, valamint unokaöcscsét: Gergely fia Miklóst is, a kik a királyválasztás után szintén hűséget fogadtak Károly Róbertnek. Azonban Németujvári Henrik már nem sokáig élt; 1309 okt. 23-án szerepel utoljára; fiai Károly király hívei sorába állottak, egyik fia, János az 1312—15. években, Somogy vármegyének is főispánja volt, bár nem sokáig maradt meg a király hűségében. A somogyi urak behódolása.

A Németujváriak behódolását csakhamar követték a többi somogyi urak is, mert — legalább egyelőre — nem kellett tartaniok a Németujváriak bosszújától s így szabadon követhették meggyőződésüket.

A rozgonyi csata (1312 jún. 15.) megtörte ugyan Csák Máté erejét, de hatalma mégsem rendült meg teljesen. Mialatt a Felvidéken szakadatlanul folyt a harcz, Somogyban aránylag nyugalmasabb idők köszöntöttek be. A Németujváriak, mióta Henrik bán meghalt, egykedvűen nézték a király hívei és a Csák Máté közötti küzdelmet. A Németujváriak Somogyban mindinkább tért veszítettek s még azok is beteltek velük, a kik évtizedeken át hűséges fegyvertársaik voltak. Bogár István, egy hatalmaskodó, megbízhatatlan somogyi nemes is, a kinek öcscsével, Gunyával, vezérszerepe volt a kisbirtokos nemesség között, Károly király kegyét keresve, faképnél hagyta a Németujváriakat. Midőn Németujvári János főispán értesült leghívebb, legelvetemültebb czinkostársának elpártolásáról, éktelen haragra Csák Máté.

gerjedt és Döbröközi várnagyával rajtaüttetett Bogár István atyafiságán, mire Bogár fia István kénytelen volt hatalmas ellenfele előtt meghajolni és Németujvári Miklóst, János unokaöcscsét, kérte fel közbenjárásra, mire ismét szent lett a béke. János, királyi főlovászmester, 1313. évi aug. 14-én, a koloni révnél kelt egyezségvallólevelével (Zichy Okmt. I. 146.), kijelentette, hogy őt családja visszafogadja, minden jószágát visszakapja, s rokonát, Farkast is szabadonbocsájtja fogságából. A Henrikfiak utódai azonban nem sokáig tudták fékezni szilaj természetüket. 1315-ben Henrik fia János testvérével: Péterrel és rokonukkal: Andrással. Iván unokájával együtt fellázadtak a drávántúli országrészben és több várat elfoglaltak, úgy hogy Károly király személyesen vezetett hadat ellenök.

A Németujváriak ellen.

E hadak közeledtére egymás után vonultak hadba a lázadók ellen a garázda nemzetség titkos ellenségei. Hadbavonult a Pécz-nembeli Gergely fia Joakhim, a kinek atyja az öreg Gergely, a Marczaliak őse, Károly királynak kezdettől odaadó híve volt. Joakhim, Németujvári Iván unokája, András ellen küzdött, a ki egyik várát elfoglalta (Karácsonyi i. m. II. 430.). Hasonlókép felkelt Bogár fia Márton is, a ki kapott az alkalmon, hogy a Németujváriak elleni lappangó gyűlöletét kitöltse. Midőn tudomására jutott a királyi sereg közeledése, ő volt az első, a ki rokonaiból és barátaiból összeszedett elég népes hadával a király elé indult s felajánlotta szolgálatait. Mialatt ő a király táborában a Drávántúl harczolt, azalatt a Henrikfiak hívei Tolnában és Somogyban ellene fordultak, birtokait (Nak, Merse. Kere, Tátom és Rozold) felégették vagy feldúlták. Úgylátszik, hogy a hadjárat befejezése után haza sem mert jönni, hanem előbb Máré várának várnagyaként szolgálta a királyt, majd Szlavóniában vitézkedett s Monoszló és Izdencz ostromában súlyos sebet kapott (Zichy Okt. I. 159.).

Károly király hadainak egy részével 1316. évi május havában Pécsvárad, majd Szigetvár és Zsibót körül táborozott. Az utóbbi helyen értesítették, hogy a Győr-nembeli I. Jakab fiait Miklóst és Konrádot, Szekcső új ura: Herczeg János az örökségükből kiűzte. Károly haladéktalanul pártjukra kelt az árváknak s május 26-án kelt rendeletével megparancsolta, hogy Keméndi várukat, uradalmával együtt, nekik visszaadják (Anjouk O. I. 395. — Karácsonyi János i. m. II. 156.).

A lázadó Németujváriak elleni küzdelemben szerzett érdemeiért nyerte a Gut-Keled-nembeli Amadé fia Miklós, 1317-ben, Berény, Osztopán és Dencs falvakat (Karácsonyi J. i. m. II. 38.). Amadé fia Miklós különben már 1313-tól birtokos volt a vármegyében. Ekkor nyerte ugyanis a rupolyi (Kaposvár) uradalom felét rokonától: Monoszlai Egyedtől. Az újabb királyi adománynyal nemcsak vagyona. hanem befolyása is erősbödött Somogyban. 1319-ben foglalták el a király hívei Kanizsaszeget (Nagykanizsa) a Németujváriaktól s ezzel az utolsó rablófészektől is megszabadult a vármegye lakossága. Kanizsaszeg ostrománál különösen kitüntette magát az Osli-nembeli Imre fia Lőrincz, a Kanizsai család őse, a kinek utóbb, 1324 okt. 26-án, Kisasszondot adományozta a király (Anjou Okmt. II. 165.).

Az Osli-nembeli Kanizsai Lőrincz még évek hosszú során át küzdött a Németujváriak ellen, mely harczok alatt sok ellensége is támadt. A király, méltányolván e kiváló, vitéz férfiú érdemeit, ráparancsolt az ország összes bíráira, a nádorra. alnádorra, szlavóniai bánra, országbíróra, főispánokra, alispánokra, szolgabírákra, hogy Lőrincz, valamint testvérei és minden maradékai fölött törvényt látni ne merészkedjenek, hanem a kinek panasza van ellenök, azt a király előtt keressék (Mill. Tört. III. 75.).

Midőn Károly király hatalma Somogyban megerősödött, 1320 táján Bogár István is hazajött Somogyba s csakhamar rajtütött a régi ellenségein, az országbíró és a nádor elé idéztette azokat, a kik távollétében birtokait pusztították, többek között Uzdi István fiait: Jánost és Herbordot, a kik Kért és Mersét (Zichy O. I. 170.) s Unári Martonos fiát Domokost, a ki Tátom faluját pusztította el (Zichy O. I. 203.).

A Németujváriak a XIV. század harmadik évtizedében még nem törtek le teljesen. Hatalmukat még érezték Somogyban. A kik a rablókalandozásaikban fegyvertársaik voltak, különösen a kisbirtokos nemesség közül sokan ragaszkodtak hozzájuk; ha tehát Bogár István és rokonai a nádorhoz vagy az országbíróhoz fordultak, a somogyi nemesség viszont a vármegyénél kereste a jussát. Bár Károly király tanácsosaival a kiengesztelésre törekedett. tekintettel kellett lennie híveire is s így rendelte el, hogy Somogy vármegye alispánja és bírái Bogár István és Gunya fölött ítélni ne merészkedjenek, hanem a panaszolt ügyeiket vigyék a király, illetőleg a királyi udvar bírája elé (Századok 1890. 221.).

Az erőszakoskodásokból az egyháziak is kivették a részüket; így a dömösi prépost is 1322 táján rátört Bogár István lakóhelyére: Ravazdra és az egykori martalócznak minden ingóságát elvitte. Viszont Bogár István és testvére Gunya, 1312-ben, a margitszigeti apáczák kazsoki birtokába törtek be s a lábasjószágot elhajtották (Századok 1890. évf. 222.). Ezek azonban csak szórványos esetek voltak, mert egyesek, a kik a törvényes renddel sehogy sem tudtak megbarátkozni, szakadatlanul űzték rablókalandjaikat. Ezek közé tartoztak az Uzdiak, a kiknek hatalmaskodásait Pór Antal így adja elő:

„Az Uzdi testvérek, János és Herbord, valószínűleg nem másért, hanem mert Bogár István és Gunya a királyiakhoz pártolának, ezek birtokait: Nakot, Mersét és Kért elpusztították, mely alkalommal öt embert megöltek. E hatalmaskodás miatt panaszra mentek a kárvallottak az országbíróhoz, ki az alpereseket 1319 nov. 8-ára törvénybe idézte és mert meg nem jelenének, se senkit, a ki helyettök a törvény előtt megfelelt volna, nem küldének, idézéseit másfél éven át még ötször ismételte, a makacs távolmaradókat mindannyiszor a törvényes bírságban, három-három márkában elmarasztalván. A hatodik eredménytelen megidézés után végre elküldötte az országbíró Gyolodi Vörös Miklóst, mint a király emberét, hogy a pécsváradi konvent bizonysága mellett, a felpereseket Uzdba beiktassák, tizenöt napig ott maradjanak, az esedékessé vált bírságokat beszedjék és az alpereseket újra megidézzék, hogy a per főtárgyára nézve feleljenek. Azonban az Uzdi testvérek igen barátságtalanul fogadták a kiküldötteket. A királyi embert és a konvent bizonyságát elfogták. gyalázatos szavakkal illették, rövid fogság után mégis szabadonbocsátották. Ellenben Bogárék megbizottját, ki a beiktatásra odajött, levetkeztették és halálra verték. Természetesen sem a bírságot meg nem fizették, sem az újonnan kitűzött határidőre meg nem jelentek. E lázadók ellen, hogy velök végezzen, meghagyta immár az országbíró: minthogy hozzájok férkőzni veszedelemmel jár, három azon vidéki sokadalmon hirdessék ki a megidézést, hogy a nevezett Uzdiak két hét alatt a rájok kirótt bírságokat megfizessék és fölszaporodott hatalmaskodásaikért a királyi fölség törvényszéke előtt megjelenjenek, mert gonoszságaiknak tovább büntetlenül nem örvendenek. A pécsváradi konvent teljesítette az országbíró parancsát és tovább az ügyről nem hallunk semmit. De biztosra vehetjük, hogy valamint ha az Uzdiak e végső, mert hetedik idézésnek eleget nem tettek, úgy az országbíró fej- és jószágvesztésre ítélte őket. Hogy fejöket mentsék, talán elmenekültek a Németujváriakhoz s aztán elzüllöttek; jószágaik pedig kétharmadában az országbírónak, egyharmadában a felperesnek jutottak. Hogy az efféle kiszámított eljárás: meghökkentette a fékevesztett somogyiakat és beléjök fojtotta a rakonczátlan velleitásokat, az kétséget nem szenved. De hogy ebben a nemzedékben tovább izzott a lázongó szenvedély és kivált Bogár István ellen fölszitott harag, mely csak alkalomra várt, hogy kitörhessen, azt a következő események tanusítják: — midőn 1327 május 27-én Somogyba is eljutott Károly király halálának álhíre, a somodori és atádi népek azonnal Bogár István és Gunya kéri birtokát megrohanták, onnét minden apróbb-nagyobb lábasjószágot elhajtottak és két bérest megsebeztek. Ugyanezt tették ugyanezen évben, ha tán nem is ez alkalomból, Pető zarándokfalvi jobbágyai, kik Bogár István bérjószágát, Csanádfalvát Tolnában támadták meg, az állatokat elhajtották, az embereket levetkeztették s egy jobbágyot megöltek. Pedig ekkor Bogár István már csendesebb ember volt. Megtörték ellenségei. Birtokai jobbágytalan puszták voltak. Kikopott az időből, lejárta magát. A hozzá erőszakos embernek a meghiggadt országban nem volt keletje. Nincs is igen emlékezés felőle. Az irányadó körök is megfeledkeztek róla. Világos jele ennek, hogy a királyi javak visszafoglalása alkalmából Ó-Mersét, örökös birtokát, mely huszonnyolcz márkánál többet nem ért, el akarták tőle venni. Csak úgy menthette meg, hogy régi szokás szerint mezítelen lábbal kiállott a vitás földre és — rögöt tartván fejefölé — megesküvék, hogy Ó-Merse az ő eleitől rámaradt birtoka (Századok 1890. 224. l.).“

Károly főispánjai. A Németujváriak hatalmának megtörése után, Károly király leginkább más vármegyéből származó erélyes urakat nevezett ki somogyi főispánokká. 1320 jan. 20-án már Zsámboki Miklós volt a főispán, a ki még 1324 jan 12-én is a vármegye élén állott; az utána következő Gilétfi Miklós somogyi hivataloskodásáról csupán egy év nélküli oklevél emlékezik meg (Zichy Okmt. I. 249.), a melyben Bogár Istvánt a János mester és János fia: Imre szolgájától elvett két ökör visszaadására utasította. Gilétfi Miklós ekkor még pályája kezdetén volt, mindamellett csak

rövid ideig, 1324 jan. 12-ike után és 1325 ápr. 15-ike előtt, állott a vármegye élén. Később magas méltóságokat töltött be s 1342—1356-ban, Nagy Lajos király uralkodása alatt, nádor is volt. Gilétfi után a Gut-Keled-nembeli Miklós szlavóniai bán, a Felsőlendvai család őse, két ízben viselte a főispánságot, majd az Ákos-nembeli Misk bán és az Anjouk egyik legrégibb híve, Drugeth János, Fülöp nádor testvére, a ki még az 1292—1312. években Nápolyban tartózkodott, a rozgonyi csata után, 1313-ban, azonban Magyarországba jött és annyira megnyerte Károly király kegyét, hogy testvére halála után, 1328-ban, nádor s három éven át volt Somogy vármegye főispánja is (Századok 1881. 210.).

Somogyi főurak. Károly uralkodásának megszilárdultával szerez a Szécsényi család is birtokokat a vármegye területén. A Kacsics-nembeli Szécsényi Tamás, a ki Nógrádból származott, szakítván nemzetsége pártállásával, már 1301-ben Károly táborába ment s felajánlván szolgálatait, ettől kezdve haláláig nem szünt meg Károly király, majd Nagy Lajos híve lenni. Különösen Károly király uralkodása alatt volt döntő befolyása az ország kormányzásában. A rozgonyi csata után Merke, Tapsony, Terebezd, Sitke, Szob, Bennek birtokokat kapta királyi adományokul, melyekbe a budai káptalan 1331 okt. 8-án iktatta be (Karácsonyi J. i. m. II. 277. — Anjouk Okmt. II. 558.).

A vármegyében birtokos ősi nemzetségek sarjai közül csak kevesen jutottak a király környezetébe. Így a Győr-nembeli Szerdahelyi Dersfi családból, melynek ősi birtoka a Kaposvártól délnyugatra eső Szerdahely-puszta volt, egyedül Péter tartózkodott a királyi udvarban, a hol az 1321—1346. években királyi kardhordó volt. E nemzetség többi tagjai otthon gazdálkodtak s országos hivatalt nem viseltek.

A Tibold-nemzetségből, melynek birtokai Babócsa körül csoportosultak, Zerje és János már 1313-ban Károly király pártján voltak, de országos hivatalokat ők sem viseltek. E nemzetség másik két tagja: Pál és Miklós, szaplonczai birtokosok, évek során át rettegtették a vármegye lakosságát rablókalandjaikkal. Pál addig garázdálkodott, míg szomszédai, Dobrakuchai Péter vezérletével, valóságos hadjáratot indítottak ellene. Pált elfogták s börtönében a villám sujtotta agyon. Testvére, Miklós, 1332-ben behódolván Károly királynak, kegyelmet nyert.

Záh Feliczián. Záh Feliczián merénylete és az az embertelen ítélet, mely egész nemzetségét sujtotta, ismét felkavarta a szenvedélyeket a vármegyében.

A vérbíróság tagjai között helyet foglalt a somogyi birtokos, Szécsényi Tamás erdélyi vajda, Károly király egyik legodaadóbb híve. Hosszas tanácskozás után hozták meg az ítéletet, hogy a Záh-nemzetség egyenes ivadékai harmadíziglen, azonképen Feliczián nővérei és leányainak gyermekei kiirtassanak, a nemzetség többi tagja pedig javait veszítse és szolgaságra vettessék. Az irgalmatlan ítéletnek egy somogyi család is majdnem áldozatul esett. Ez a Szák-nemzetség egyik ágából származott zseliczségi birtokos: Szentgyörgyi Zopa család volt. Zopa Pál fiait: Jánost és Miklóst, egy birtokperből kifolyólag, 1341-ben megvádolták, hogy tulajdonképen nem is a Szák-, hanem a Záh-nemzetségből származnak, s ezért az 1330. évi ítélet értelmében őket is ki kell irtani. Nagymartoni Pál, élvén az alkalommal, a királytól elkérte Szentgyörgy és Domonkoslaka birtokaikat, melyek Hárságytól éjszakra feküdtek. Azonban Somogy vármegye szembehelyezkedett az országbíró ítéletével. Somogy nemességét különben felháborította már az 1330. évi ítélet is, így azután Zopa Pál fiai kikerülték a megbélyegző halálbüntetést s megmaradtak ősi javaik birtokában. Zopa Jánosnak és Miklósnak egyébként sikerült tisztázni a névhasonlóságból eredő tévedést s többé nem háborgatták őket (Karácsonyi i. m. III. 44. — Századok 1874. évf. 245.).

Az esztendő őszén, midőn a Záh-nemzetség fölött oly embertelenül ítélkeztek, Károly király a Havasalföldre vezetett hadjáratot, melyben maga a király is majdnem odaveszett. E hadjáraton pusztult el az Osli-nembeli Imre fia Lőrincz, a rettenthetetlen vitéz, a vármegyében birtokos Kanizsai család őse.

Nagy Lajos király. Nagy Lajos király, uralkodásának első tényeül, az ország minden megyéjében gyűlések tartását rendelte el, hogy számbavegyék a rablókat és tolvajokat, hatalmaskodókat és ezeknek jegyzékét 1342. évi szept. haváig terjeszszék fel a királyhoz. Károly király halálakor ugyanis ismét mozgolódtak a zavargó elemek.

Lajos király, hogy öcscsének, Endre herczegnek erőszakos halálát megtorolja, 1347-ben hadat vezetett Olaszországba. 1347 nov. 11-én indult el kíséretével Visegrádról és Czilli felé vonult. A királyt többek között Garai János veszprémi püspök, Laczkfi István erdélyi vajda, Péter, a Lengyel család őse, ki hűtlenség bűnébe esvén, bűnét az olaszországi hadjáratban való részvétellel akarta

levezekelni, és Giovanni Pipino conte di Minervino, kit olasz hívei küldtek a király elé, kísérték. Nov. 17-én érkezett az ország határához s Czilliben nagy fénynyel fogadták (Századok 1893. 866.).

Az 1348 tavaszán Olaszországban fellépett fekete halál Lajos királyt visszatérésre késztette s május végén egyetlen gályán, csekély kísérettel, Dalmáczián át, csakugyan visszatért Magyarországba. Ez útja közben Segesden találkozott anyjával, Erzsébet özvegy királynéval, a ki a király távollétében az országot is kormányozta. Segesdről egyenesen Budára ment a király, a hol júl. 8-án már egy oklevelet állított ki (Fejér IX. 6. 35.).

A nápolyi kedvezőtlen hírek miatt Lajos király 1349. év őszén előbb Laczkfi István vajdát küldte Olaszországba, a ki magához vevén két fiát: Dénest és a vakmerő Miklóst, testvéreit: Andrást, Mihályt, Miklóst és Pált, továbbá Giletfi Miklós nádor fiát, Kont Miklós öcscsét, Lőköst és Dobi Demetert, összesen mintegy 300 nemes úr vett részt e hadban. Késő őszszel indultak el Olaszországba (Mill. Tört. III. 202.), a hova 1350 tavaszán másodízben is levonult Nagy Lajos király; április 10-ike táján indult el Budáról (Ráth Károly: A magyar királyok utazásai 63. l.) és ápr. 18-án Zengben szállottak hajóra. A királyt a többek között Gelet fia Miklós nádor, Somogy vármegye volt főispánja, két fiával: Jánossal és Domonkossal, továbbá a vármegyei birtokosok közül Szécsényi Tamás vajda fia Kónya, s Kanizsai István, akkor még budai prépost és öcscse János, a későbbi testőrtiszt, kísérték el (Katona I.: Historia Critica IX. 601—602.).

A Kanizsaiak idővel mind több birtokot szereztek Somogyban. István, később, mint zágrábi püspök, 1371 szept. 16-án, Szalónakért és tartozékaiért Szentpál, Benyn, Ság, Varazló, Falkos, Dencs, Remeteszentpéter, Pács és Páld helységeket nyerte cserébe (Sopron várm. okt. I. 395.).

Lajos király okt. 25-én érkezett vissza Olaszországból, visszatérőben ismét átutazott a vármegyén és nov. 1-én már Budán találjuk (Fejér IX. 1. 780.).

Lajos király, a lengyel királylyal szövetkezve, 1352. év kora tavaszán a litvánok ellen viselt hadat, mely kedvezőtlen kimenetelű hadjáratban résztvett a Rátót-nembeli Loránt fia Lesták, (1338—1358) Somogy vármegye főispánja is, a ki Belcz várának ostrománál súlyosan megsérült (Mill. Tört. III. 325.). Ugyanekkor sebesült meg súlyosan Meggyesaljai Móricz fia Simon is, a Pok-nemzetségből, kinek családja Csaba helységben volt birtokos. A király 1360-ban a Szentszék segítségére küldött csapatok élére állította Meggyesaljai Simont, de ki ezúttal sem volt szerencsésebb, mert serege szétzüllött, maga pedig kegyvesztett lett (Mill. Tört. III. 261.).

Nagy Lajos király későbbi hadjárataiban is mindig találkozunk a királyi hadak élén egy-egy somogyi birtokossal. Midőn a király a török hűbéres Sismán czárral viselt hadat, 1368-ban, Lendvai (Felsőlendvai) Miklós, a rupoli uradalom részbirtokosa, a királyi sereg egyik kapitányaként szerepelt (Mill. Tört. III. 274.). 1373-ban a velenczések elleni harmadik hadjáratban ott találjuk Himfi Benedeket is (Mill. Tört. III. 312.).

A királynők és Durazzói Károly.

Nagy Lajos király elhalálozván, a Székesfehérvárott egybegyűlt urak a temetést követő napon (1382 szept. 17-én) a király idősebbik leányát: Máriát magyar királylyá koronázták. Mária helyett anyja, Erzsébet királyné, vitte a kormányzást. Az újra feltámadt belzavarok következtében azonban Horvátországban és a tengerparton oly komolyra vált a helyzet, hogy Erzsébet anyakirályné a háborgók lecsillapítására 1383 szept. havában Segesden át Zágrábba, majd onnét Zárába ment, hova okt. 24-én érkezett meg. Elkísérték leányai Mária és Hedvig is, továbbá Alsáni Bálint bíboros, Laczkfi István dalmát és horvát bán, a vármegyei urak közül Lendvai István szlavon bán és mások.

Erzsébet anyakirályné Zárából 1383 nov. 4-én fordult hazafelé, leányaival együtt. Segesd még ekkor is a királynék koronauradalma lévén, valószínűleg megpihentek itt.

A lappangó elégületlenséget azonban fejedelmi látogatásokkal nem lehetett lecsendesíteni s a női uralom ellenzői Károly sziciliai királyt szemelték ki a magyar trónra. Horváth Pál zágrábi püspök és Kanizsai Miklós, János fia, kinek atyja és nagybátyja 1371-ben Somogyban nagykiterjedésű birtokokat kaptak a királytól, 1385 aug. közepén már Nápolyban jártak Durazzói Károlynál, hogy pártfeleik nevében behívják az országba (Mill. Tört. III. 367.).

Károly 1385 szept. 14-én indult el Nápolyból s Zengben lépett a magyar földre, honnét Zágrábba ment és deczemberig vendégeskedett a püspöknél; majd

Budán találjuk, hol Máriát rábírván a lemondásra, párthívei 1385 decz. 31-én, Székesfehérvárott, magyar királylyá koronázták. Károly uralma rövid ideig tartott; mert 1386 febr. 7-én a királynők egyik híve, Forgách Balázs, rátámadt és halálosan megsebesítette. A merénylet hírére Károly király hívei, az éppen Budán tartózkodó Csáktornyai Isván vajda és Horváth János bán, ugyan megkísérlették urok megmentését, de miután látták, hogy a küzdelem a túlerővel szemben hasztalan, fegyvereseikkel együtt gyorsan elhagyták a fővárost és Somogy vármegyén át Zágrábba vonultak; útközben mindenütt szították a gyűlöletet Erzsébet anyakirálynő ellen, a ki korábbi sikereiben bizakodván, ismét személyesen akarta lecsillapítani a lázongókat.

A királynők a lázadók fogságában.

Erzsébet és Mária királynők július közepén indultak el Budáról Gyakovár felé. Garai Miklós, a volt nádor, két ifjú fiával: Miklóssal, Jánossal, továbbá unokatestvéreivel: István fia Pállal és Pál fia Jánossal, valamint Botos Gergelylyel, a Keresztúri András fiával, végre Forgách Balázs, Nevnai Treutel János, néhai Alsáni János bán fia Pál mester s ennek fiai: László és Miklós, Kanizsai János fia István, Ákos bán fia Micsk, Kórógyi Fülpös fia István macsói bán és Maróthi István kísérték a koronás nőket. Eredetileg Zágrábba készültek; de már Somogyban értesültek a lázadás komolyabb méreteiről, hiszen itt is akadtak a lázadó Horváthiaknak pártosai, mint Korpádi János és László, Szerdahelyi Koron Péter, Áronfi Detre és Seifrid, mely utóbbiaknak Viszló, Diósfalu, Olaszfalu, Szentegyed, Makófalva és Kis-Kárán helységekben voltak részbirtokaik (Csánki D. i. m. II. 659.). Augusztus hónapban a királynők még Somogyban, Segösdön, tartózkodtak; de szept. 4-én már Kőrös megyében, Kapronczán fogadták Velencze követét, a ki az évi adót hozta el (Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja 96.). A zágrábi útról többé már szó sem lehetett s kénytelenek voltak visszafordulni. Mária királynő Gorjánban akarta megvárni a komolyra fordult események kifejlődését s már közeledtek Gorján (Gara) várához, midőn a délre fekvő Gyakovár közelében Horváthi, Palizsnai János vránai perjel és társaik, közöttük Szerdahelyi Koron Péter, Korpádi János és László somogyi birtokosok, megtámadták, és kíséretüket nagyrészt lemészárolván, a királynőket fogságba hurczolták (Márki Sándor i. m. 95—96. — Turul 1883. 43. — Pór Antal: Mill. Tört. III. 383., az utóbbi azonban a gyakovári támadás időpontját tévesen júl. 25-ikére teszi). E rajtaütésnél a királynők védelmében többek között a somogyi birtokos Kanizsai István, Miklós testvére is súlyosan megsebesült s a lázadók fogságába került, s csak később menekült meg. Kanizsai István ekkor még fiatal ember lehetett, mert hiszen még 1390-ben királyi apród volt, de később, Zsigmond uralkodása alatt, magas méltóságokat töltött be.

Koron Péter később súlyosan lakolt a királynők megtámadásáért, Zsigmond király összes jószágaitól megfosztotta s azokat Szerdahelyi Ders Márton volt királyi főétekfogónak adományozta, aki azonban 1408. évi jún. 5-én Dobor vára alatt, Zsigmond király jelenlétében, Koron Péter fiának Jánosnak javára lemondott a neki adományozott birtokokról (gróf Károlyi Oklt. I. 545.).

Zsigmond.

A gyakovári véres eset Budára gyűjtötte a belbékét féltő urakat. Zsigmond Csehországban értesült hitvesének, Máriának elfogatásáról, azonnal Magyarországba sietett s alkalmasint résztvett a székesfehérvári gyűlésen is. Az elsők között a Somogyban is birtokos Kanizsaiak csatlakoztak hozzá hadaikkal; mellé állott Kanizsai János, akkor még egri püspök, a Gyakovárnál elfogott Kanizsai István testvérbátyja is, a kit megüresedett esztergomi érseki szék is kecsegtetett.

Zsigmond 1387. év első napjaiban, kisebb csapattal, Laczkfi István nádor és Kanizsai János püspök kíséretében, Somogyba jött. Január 4-én már Csurgón találjuk (Fejér X. 1. 452.), majd Kapronczáig nyomult előre. Jan. 10-én Kapronczán, febr. 2-án pedig Dombón táborozott (Fejér X. 1. 371.), mígnem egy-hónapi eredménytelen veszteglés után a szlavóniai határszélekről Székesfehérvárra vonult, a hol az országgyűlésre egybegyűlt rendek Zsigmondot királylyá választották és megkoronázták.

Ez időközben a délvidéki lázadók sem tétlenkedtek. Horváthi János és Palizsnai vránai perjel vezérletével megrohanták Pécset s a város felgyujtása után, Somogyban pusztították a püspökség birtokait. Zsigmond Garai Miklós macsói bánt küldte ki a megfékezésükre, a kinek sikerült szétverni seregeiket s vezéreik legnagyobbrészt Boszniába menekültek. Egyedül Palizsnai tartotta magát, midőn azonban Losonczi István, Frangepán és Káplai János Pocsitel várában megostromolták, a vránai perjel is fegyverszünetet kért s a fogoly magyar urakat szabadon-

bocsátotta; ekkor nyerte vissza szabadságát Kanizsai István is (Millenn. Tört. III. 402.).

Mária királynő 1387 jún. 4-én szabadult börtönéből. Július 1-én Zengből Zágráb felé vette útját s kiszabadulásának hírére Zsigmond Budáról Veszprémbe vonult hadával, hol jún. 12-én találjuk (Fejér X. 1., 330.). Június 23-án Zákányban, a helység melletti mezőkön (Századok 1905. évf. 448.), június 26-án meg már Kőkapronczán táborozott és Zágrábban, júl. 4-én, találkozott Máriával.

A király még 1387 nyarán elfojtotta a szlavóniai lázadást. Őszre azonban a Boszniába menekült lázadók vérszemet kaptak, és mivel Zsigmond csak az év vége felé küldött ki csapatokat ellenük, 1388. év nagybőjtjén átkeltek a Száván és feldúlták Szerém, valamint Valkó vármegyéket. A somogyi birtokos *Korpádi* János is a lázadók között harczolt; ám rajtavesztettek, mert Zsigmond hívei, *Kórógyi* István vezérletével, kelepczébe csalták és megadásra kényszerítették őket. Egyedül a megfutamodott Horváthi János menekült el; a lázadók többi vezéreit Budára kísérték fel.

Zsigmond rémes bosszút vett rajtok. A somogyi Korpádi Jánost ló farkához kötve hurczolták meg a város utczáin; majd felnégyelték és holttestének darabjait kidobták a város falain (Millenn. Tört. III. 408.).

A délvidéki lázadás elfojtása után, újabb veszedelem zúdult az országra, megkezdődtek a törökök elleni küzdelmek. 1390 nov. havában Zsigmond jelentékeny sereggel Szerbiába nyomult, hova a *Kanizsaiak* s *Kórógyi* István is elkísérték, de ez a hadjárata rövid ideig tartott.

1395 elején Zsigmond a Havasalföldre vezetett hadat. A lengyel főurasághoz ragaszkodó moldvai vajdával akart leszámolni. Kanizsai István, ekkor már a székelyek ispánja, fedezte — a tartomány erdőborította hegyein — a király útját (Millenn. Tört. III. 423.).

Zsigmond király, a délvidéki lázadás leveretése és az első török háborúk után, bőkezűen jutalmazta híveit. Főleg a Kanizsaiak és a *Marczaliak* szereznek jelentékeny birtokokot a vármegye területén. A Kanizsaiak már Nagy Lajos király idejében is jelentékeny somogyi birtokosok voltak és birtokaikat azontúl is gyarapították. 1373-ban megvásárolták Egyházascsicsót. 1395-ben a magvaszakadt Ormánhidi Varju János birtokát nyerték királyi adományul. A Marczaliak közül Dénes 1395-ben a magvaszakadt Prodaviczi Mikcs birtokait: Lábadot és Kálmáncsehit, Miklós pedig testvéreivel együtt, 1396-ban, Fejérkővárát és Kőröshegyet nyerték adományul (Csánki Dezső i. m. II. 579.). Somogyi adományozások.

A Rupolujvári *Tamásfiak* is számos részbirtokot kaptak, melyeket a király Áronfi Detrétől és Seifridtől kobozott el.

Zsigmond 1396-ban az összes keresztény hatalmakat hadba igyekezett állítani a terjeszkedő izlám hatalom ellen és 1396 tavaszán a francziák s a németek hadai Budára érkeztek. Ide gyűltek fel a főurak hadai is. Budán találjuk a három Kanizsai testvért: János esztergomi érseket, Istvánt, a székelyek vajdáját, a ki 1395 szept. 29-től egyúttal Somogy vármegye főispánja is volt, továbbá Miklóst. Ugyancsak felvonult Budára hadai élén a Pécz-nembeli Marczali Miklós, Fejérkő új ura is.

Ez a nagy reményekkel indult hadi vállalat azonban az egyesült kereszténység teljes szétzüllésével végződött. A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csata (1396 szept. 28) után, Zsigmond is csupán hívei önfeláldozásával menekülhetett meg. Kanizsai esztergomi érsekkel s néhány hívével, a János-lovagok hajóin, a Dunán a Fekete-tenger felé vette útját. A nikápolyi csata.

A nikápolyi vereségen, de főként Zsigmond hosszas távollétén ismét nekibátorodtak az elégületlenek s újból mozgolódni kezdtek. Laczkfi István állott e felkelő hadak élére a vármegyében is birtokos *Prodaviczi* Istvánnal, a kikhez az ugyancsak somogymegyei birtokos Fancsi testvérek is csatlakoztak. Zsigmond hívei, névszerint: Kanizsai István és Miklós, *Széchi* Miklós, Marczali Miklós, *Garai* János, *Maróthi* János, az 1397. év elején, szétverték a felkelőket. Prodaviczi István előbb Szent-György várába, majd Boszniába futott (Millenn. Tört. III. 436.). Újabb belzavarok.

A király, a kivívott diadal után, ismét bőkezűen jutalmazta híveit. Marczali Miklós 1398-ban a magvaszakadt *Ujfalusi* László birtokait: Kunfalvát és Filecset, Marczali Dénes ugyanez évben Babócsát nyerték adományul (Csánki Dezső i. m. II. 679. 576.). Kanizsai István, somogyi főispánt, a királyi főajtónállói méltóságra emelte (Századok, 1880. 743.); utóbb pedig 1401-ben a hűtlen *Korpádi* János birtokát:

Korpádot is adományul nyerte (Csánki D. i. m. II. 679.). A főnemesség mellett a somogyi kisebb nemesekről sem feledkezett meg a király; így Kővágóőrsi *Kiss* György, 1398 decz. 27-én, számos részbirtokra nyert adományt, utóbb pedig esztergomi várnagy lett.

A fogságba került *Fancsi* testvérek a királytól kegyelmet nyervén, megigérték, hogy a két Laczkfi megöletéseért, a kiket Zsigmond hívei a kőrösudvarhelyi értekezleten összekaszaboltak, senkin bosszút nem állanak (Millenn. Tört. III. 437.).

Zsigmond siklósi fogsága.

Zsigmond pazarló életmódjával, de főként a dédelgetett idegen: lengyel, cseh kegyenczeinek kicsapongásai miatt, ismét maga ellen háborította az országot s most a legelső méltóságok állottak az összeesküvők élére, a kik Zsigmondot 1401-ben Budán elfogták és Visegrádon, majd Siklóson fogságba vetették.

A Garaiak, mint Maróthi János, mindent elkövettek a király kiszabaditása érdekében. Sikerült is megnyerni a főméltóságokat, hogy Zsigmondot ismét visszahelyezzék trónjára. Garai és Maróthi János ugyanis az ősz derekán meggyőzték Marczali Miklóst, hogy a király is hajlandó az idegen kézre adott várakat visszavenni, a mivel a legnagyobb akadálya elhárult kiszabadulásának. Mire az országos tanács urai, a kik augusztus végén Patán gyülekeztek össze, okt. 24-én Esztergom helyett az ideiglenesen megjelölt tanácskozó székhelyre: Zákányba gyűltek. Ez alkalomból Zsigmond idegen kegyenczei kiadták a bitorolt várakat.

Az országos tanácsnak az okt. 24-én Zákányban tartott üléséből egy kiadványt is bírunk s ez volna az országos tanács kiadványai között a legkésőbbi (gróf Zichy Okmt. V. 255.).

Zsigmond nemsokára vissza is nyerte szabadságát és Siklósról szabadulván, Pápán, okt. 26-án, találkozott az ország rendeivel, a kiknek megfogadta, hogy fogságbavettetéseért senkin sem áll bosszút.

Nápolyi László.

A Kis Károly fiához, nápolyi Lászlóhoz szító magyarok számos kudarczaikon nem csüggedtek el, sőt a király törvénytelenségei miatt, az ország magas méltóságai is mindinkább az elégületlenekhez hajlottak. Ezek a főurak az 1402. év végén, vagy 1403 elején Váradon elhatározták Zsigmond letételét és László nápolyi királyt jelölték a trónra.

Lázadó somogyi urak.

A Kanizsaiak, Miklós és István, az értekezletről hazatérve, fegyverbe szólították a nemességet. Somogy nemességéből többen csatlakoztak hozzájuk, mint Rupoli vagy Rupolujvári *Tamásfi* István és János, Kaposujvár urai, továbbá *Kővágóőrsi* György fiai: *Battyáni* László és Albert, a kik Szabást, az egyik Atádot és Ötvöst bírták, *Fáncsi* György, Mesztegnyői *Szerecseny* Mihály (Mesztegnyő, Agáros és Edde birtokosa), *Korpádi* István és Péter.

A somogyiak már februártól erősen készülődtek erre a hadjáratra, a mint ezt *Szécsényi* Frank országbírónak febr. 14-én kelt kétrendbeli perhalasztó levelei bizonyítják, melyekben Sztárai Pónya fia Benedeknek, Hidvégi Bakos fia László, továbbá Bebek Imre vránai perjelnek: a Benedek pécsi főesperes és ennek sztárai, kisfalvi, simonfalvi stb. jobbágyai ellen inditott perét a hadjárat miatt, elhalasztotta (gróf Zichy Okmt. V. 338.).

A pártütő főurak, Szlavónia felé vonulván, márcz. 23-án Hedreh (Hedrehely) községben gyűlést tartottak, melyből megparancsoltak az ország összes népének, hogy az adót *Debrői* István kezébe szolgáltassák be.

Nápolyi László késedelmeskedése azonban jelentékenyen megkönnyítette Zsigmond helyzetét. Zsigmond hívei ugyanis, névszerint: Stibor vajda, a Garaiak, Czillei Hermán, Maróthi János, Perényi Péter, a lázadás elfojtására egész haderejükkel egyesültek, miközben a felkelők, mint a Kanizsaiak, Marczali Dénes, Széchi Péter, Alsólendvai Bánfi László és István, a László király zászlaja alatt bejött olasz fegyveresekkel, a Rába felé vonultak.

Birtok-elkobzások.

A sebesi ütközetben oly súlyos vereséget szenvedtek a felkelők, hogy a Dunán túl Nápolyi László pártja tért veszített. Néhányan ugyan még tovább is verekedtek, de ez már csak részleges ellentállásszámba ment és a Budán, okt. 8-án, meghirdetett közbocsánat után helyre is állott a belnyugalom. Zsigmond híveit jutalmazásokkal lelkesítette. A behódolóknak is megbocsátott; a kik azonban vonakodtak békére térni, súlyos büntetéseket szenvedtek, jószágaikat elkobozta a király. Ilyen makacs pártütők voltak Rupolujvári Tamásfi István és János is, a kiknek elkobzott birtokain hárman osztozkodnak. Kaposujvárt, tartozékaival, még 1403-ban Szerdahelyi *Ders* Márton és Tamási *Henrikfi* János erdélyi vajda nyerték adományul (Dl. 9116.); Somogy-Viszlót, Diósfalut és Olaszfalut pedig

V. László. (Az Orsz. Képtárból.)

Mátyás király. (Az Orsz. Képtárból.)

II. Ulászló. (Az Orsz. Képtárból.)

Miksa király. (Az Orsz. Képtárból.)

Tapsonyi *Anthimi* János szlavón al-bánnak, a későbbi alnádornak és budai várnagynak, adományozza a király (Csánki Dezső i. m. II. 659.).

A Rupolujváriak nagykiterjedésű birtokaiból még másoknak is bőven jutott. *Szilva* Mihály: Rupolujvári Jánosnak Szend és Dada helységekben levő birtokait nyerte; Gordovai *Fancsi* László fia László pedig a Rupolujváriak birtokai közül Kéthely, Megyere-Ujlak, Baja stb. helységekre nyert adományt, sőt Zsigmond a pártütő Fancsi György birtokait is neki adományozta (Csánki Dezső i. m. II. 659. 671. 698.). A szintén hűtlenség bűnébe esett *Kővágóörsi* György fiainak, a Battyániaknak, Atád (a mai Nagyatád) birtokát pedig Anthimi János nyerte adományul (Csánki D. i. m. II. 576.); Battyáni László és Albert azonban rögtön felszólaltak ez adományozás ellen és két-évi szívós küzdelem után sikerült is ártatlanságukat kimutatni, minek következtében 1405-ben visszakapták elkobzott birtokaikat. Az 1403. évi birtokadományosok között szerepel *Derecskei* Pál is, a ki Kovásznát és Horpácsot nyerte adományul (Csánki D. i. m. II. 669.).

Marczali Miklós erdélyi vajdát, a ki a pártütésért méltóságainak elveszítéseivel lakolt, Zsigmond csakhamar visszafogadta kegyeibe; sőt a pénzszegény király 1404-ben neki és rokonságának, 8020 forintért, elzálogosítja a segösdi uradalmat (Csánki D. i. m. II. 582.). Midőn pedig 1411-ben a velenczések ellen viselt hadat, a királyi sereg egyik vezérévé is kinevezte. Marczali Miklós vitézül vezérkedett és ugyanez év nyarán a Motta vára közelében vívott ütközetben esett el (Milenn. Tört. III. 510.). Kegyelem a pártütőknek.

Zsigmond kegyelmébe visszafogadta Marczali Dénest is, a kit Somogy vármegye főispánjává nevezett ki.

A király Marczali Miklós halála után hasonnevű fiát, a ki 1403-ban már alvajda volt, szintén kitüntette kegyével. *Marczali* II. Miklós Zsigmondot külföldi útjára is elkísérte. Aachenben is ott volt, midőn Zsigmondot, 1414 nov. hó 4-én, római királylyá koronázták. Résztvett a konstanzi zsinaton is. Zsigmond, hű szolgálatai jutalmául, 1417-ben neki adta a segösdi uradalmat (Csánki D. i. m. II. 582.). A somogyi urak közül, Marczali II. Miklóson kívül, még *Dersfi* Benedek is ott volt Konstanzban, sőt a királyt párisi és londoni útjaira is elkísérte (Millenn. Tört III. 524.).

A törökök 1415-ben, Zsigmond konstanzi tartózkodása idején, betörtek a Száva vidékére, midőn is az ország kormányzói, kik a távollevő királyt helyettesítették, csupán a végvidéki haderőt mozgósították ellenök. Doboj váránál a magyar sereg nagyobb részét elfogták a törökkel szövetkezett bosnyákok; fogságba került két somogyi nemes is, névszerint: *Osztopáni* György, kinek családja már ekkor jelentékenyen szerepelt a vármegyében, továbbá *Alapi* János (Millenn. Tört. III. 528.). A törökök.

Az ország kormányzói, Alapi János kiszabadítása érdekében, még követséget is menesztettek a törökkel szövetséges *Lazarevics* István deszpotához, hogy járjon közbe a töröknél Alapi szabadonbocsáttatásáért.

Alig fejezték be a török hadjáratot, már éjszakról támadt veszedelem. A konstanzi zsinaton ugyanis nem tudták elnyomni az egyházi reformáczió lázongó szellemét, sőt a reformátor Husz Jánosnak eretnekké nyilvánítása, s máglyán történt elégetése után, Csehországban véres harczok törtek ki. Ezekben a harczokban Zsigmondnak, mint 1419-től a Cseh királyság urának, a huszitákkal is meggyűlt a baja. Hadaival már 1420 nyarán Csehországban harczol és egészen 1421 márczius haváig leköti ez a hadjárat, melyben többek között résztvettek a Héder-nembeli *Tamási* László és Henrik testvérek is, az egykor oly nagy szerepet vitt *Henrikfiak* utódai, egyenes leszármazói a Héder-nembeli III. Henrik fia Jánosnak, Somogy vármegye egykori főispánjának, kinek családja, az 1315—1321. évi belháborúk után, teljesen letünt a közszereplés teréről. Közel egy évszázad multán emelkednek ki csak újból János utódai, hogy jóvátegyék azokat a garázdálkodásokat, a melyekkel őseik, a XIII század végén és a XIV. század első felében, az ország ostoraivá váltak. A király e két érdemes lovagot, csehországi vitézkedéseikért, 1421 szept. hó 21-én a kápolnásvisnyei uradalommal jutalmazta meg; sőt azontúl László, az 1419—1431. években, a kir. főajtónállói méltóságot viselte, Henrik 1437 szept. 16-án a székelyek ispánja volt (Hazai Okmt. III. 320. — Századok 1895. 151.). Huszíták.

A huszitákkal vívott harczok alatt sem szüneteltek a törökellenes hadikészülődések; a király 1428 tavaszán, jelentékeny haderővel, az Al-Dunán, Galambócz váránál szállott ellenök hadba, a mely vár ostromából emlékezetes a Rozgonyi Rozgonyi Czeczilia.

Istvánné, született Szentgyörgyi Czeczilia hősies szerepe, a ki hajójáról, mozsarakból és vetőgépekkel, lőtte s irtotta a törököt, később a magyar sereg visszavonulásánál is kitüntette magát. Zsigmond király nem maradt hálátlan. 1428-ban Felső-Ugal, Alsó-Ugal (ma puszta Tab mellett), Bábony, Csaba (ma puszta Tab mellett), Pesze (ma puszta Pösze néven), Lullya (ma puszta Endrédtől délkeletre), Lyaba (ma puszta Endrédtől délre, Jaba néven), Nyim, Bere (Endréd és Lullya vidékén) helységek és Pakol-puszta részeit adományozta a hős asszony férjének (Csánki D. i. m. II. 692.). Zsigmond utóbb még az 1435—36. években is újabb adományokkal gyarapította a Rozgonyiak somogyi birtokait, úgy hogy e család a XV. században a vármegye nagybirtokosai közé sorakozik, s e század közepétől vezetője a somogyi közéletnek.

A haderő összeírása.

A huszita és török martalóczok szakadatlan betörései fokozottabb védekezésre szorították az országot. A Nagy Lajos király idejéből kifejlődött bandériális rendszer elégtelennek bizonyulván a kétféle veszedelem visszaverésére, az országot kormányzó főurak, 1432—33-ban, részletes honvédelmi javaslatot terjesztettek a főrendek elé s ennek alapján az ország haderejét vármegyénként összeiratták. Ez összeirás szerint: Somogy a Verőcze, Zala, Baranya, Bács, Pozsega, Valkó, Bodrog, Szerém és Tolna vármegyék nemességével alkotott egy bandériumot.

Albert.

Zsigmond halála után (1437 decz. 9.) a rendek az ő vejét, Albert osztrák herczeget választották királylyá. De Albert neje, a nagyravágyó Czillei-ivadék, nem tudott belenyugodni a királyi hitves szerepébe; hiszen születési jogon inkább örökösül tekintette magát. Erzsébet királyné már a koronázásnál azt követelte, hogy őt is az esztergomi érsek koronázza meg; ámde Rozgonyi Simon veszprémi püspök ragaszkodott püspöksége ősi jogaihoz, s Albert király híveitől is támogattatván, így Erzsébet ekkor kénytelen volt engedni. Azonban a nagyravágyó királyné sohasem bocsátotta meg a Rozgonyiaknak, hogy Simon püspök férjének biztosította a hatalomban az elsőséget (Millenn. Tört. III. 611.).

Albert király 1439 jún. havában, midőn a törökök megszállották Szerbiát, fegyverre szólította az ország nemességét. Somogyból a Marczaliak és a Rozgonyiak csatlakoztak a királyhoz, a ki e hadjáraton megbetegedett és 1439 okt. hó 27-én Neszmélyen elhunyt. A halála után támadt pártviszályokat a somogyiak is megsínylették.

Ulászló és Erzsébet.

A rendeknek Budára gyűlt többsége, 1440 jan. 1-én, élni akarván a szabad királyválasztás jogával, a lengyel Ulászló meghívására küldöttséget indított el, a melybe beválasztották Marczali Imrét, Somogy vármegye főispánját, Albert király egyik meghitt emberét is.

Erzsébet hívei sem tétlenkedtek eközben, bár Ulászló fényes kísérettel közeledett Buda felé, Széchi Dénes esztergomi érseket rábírták, hogy Erzsébetnek időközben, Komáromban, született László nevű fiát megkoronázza.

A somogyiak közül a Marczaliak, a Rozgonyiak, a Héder-nembeli Tamási Vajdafi Henrik, Kaposujvár ura, a ki Albert király uralkodása alatt országbíró volt, valamint Ujlaki Miklós, az ország egyik leghatalmasabb és leggazdagabb főura, a ki épp ezidőtájt szerzett Somogyban birtokokat, Ulászlót pártolták. 1440 első felében a somogyi köznemesek is inkább Ulászlóhoz szítottak, csakhogy Erzsébet értett a párthívek toborzásához. Rábeszélésekkel, megfélemlítésekkel, bőkezű adományozásokkal igyekezett Ulászló tekintélyesebb híveit eltántorítani. Még 1440-ben Zagorhidai Tárnok Demeternek adományozta a két Bajont, melyek Bajoni Imre magvaszakadtával szállottak a koronára (Zalai Okmt. II. 503.).

Erzsébet osztrák udvaronczai Ulászló táborából átcsábították a Rozgonyiak közül: Istvánt és Györgyöt is, a kik a kis László hűségére felesküdtek s királyokul elismerték (Fraknói Vilmos: Mill. Tört. IV. 22.). Hasonlókép Erzsébethez pártolt Tamási Vajdafi Henrik, a kit azonban a széki csatában elfogtak, s mert Ulászló is rovásra írta az ilyen árulókat, a Henrik Remete, Kánya és Ősi nevű birtokait, 1441-ben, Csapi Ákosnak és Kisvárdai Miklósnak adományozta. Elnézte azt is, hogy Ujlaki Miklós, a ki ezen időtájt sikerrel harczolt a Dunán túl Erzsébet hívei ellen, 1443 után, Hédervári Lőrincz nádortól és Tamási Vajdafi Henriktől Kaposujvárt elfoglalja (Csánki D. i. m. II. 699. — Századok 1895. 151. — Teleki: Hunyadiak kora X. 72.).

Rozgonyi Györgyöt azonban nemsokára ismét Ulászló táborában találjuk, a ki megbocsátott neki, sőt országbirónak is kinevezte (Teleki i. m. X. 104.).

Ujlaki Miklós e pártviszályok között mind több birtokot szerez a vármegye

területén. 1445-ben már Zákány vára is az övé volt, a melyet ekkor Hunyadi Jánossal közösen bírt (Csánki Dezső i. m. II. 573. 575.).

1444 őszén, a várnai vesztett csata után, Ulászló tragikus halálával, jobban megerősödött a László ügye. Nevezetesebb jelentőségű volt: az 1445 április hó 4-ére összehívott országgyűlés, melyen az ország kormányának élére két főkapitányt rendeltek ki, s melyen László király hívei mindent megmozgattak, hogy az országgyűlés törvényesen elismerje királyul a gyermek Lászlót. Ulászló volt híveit leginkább az tartotta vissza ettől, mert László a Frigyes német király hatalmában és tutorsága alatt volt, mégis kiszabadítására egy alkudozó bizottságot küldtek ki Ujlaki Miklós vezetésével, a ki az előző évben Somogy vármegye főispáni méltóságát is viselte. A gyermek László ügye.

Ujlaki, a veszprémi püspök és Marczali Imre, a vármegye volt főispánjának, kiséretében szept. 30-án érkezett Bécsbe, a hová káprázatos fénynyel s pompával vonult be, azonban útjok és alkudozásuk eredménytelen maradt. Frigyes megtagadta a gyermek király kiadását s így a rendek, 1446-ban, a rákosi országgyűlésen Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. Hunyadi János.

Hunyadi János, kormányzósága alatt, több adománylevelet állított ki egyes somogyvármegyei birtokokra. 1447-ben a Kismaróthiaknak és a Kissávolyiaknak Kis-Sávoly részeit adta; ugyanez évben az Osztopáni család és Osztopáni Zöld Péter Gutát és Töl részeit nyerték tőle adományul (Csánki D. i. m. II. 691.).

A kormányzó, Hédervári Lőrincz halálakor, 1448-ban nádorválasztó országgyűlésre hívta egybe a rendeket. Ez országgyűlésen Somogy vármegyét Berekfalvi Zopa Péter, Fajszi Miklós, Ugron Imre és Thúri Kozma képviselték. A somogyi követek közül különösen kitünik Zopa Péter, a ki a törökök elleni harczokban is vitézül megállotta helyét. Hadi érdemeit a kormányzó, 1448-ban, több birtokra szóló adománynyal jutalmazta (Századok 1874. 246. — Kovachich: Vestigia Com. 266.).

V. László király, midőn trónra jutott, Ulászló volt híveit, elsősorban Hunyadi János barátait, szintén adománylevelekkel igyekezett magához kapcsolni. Az elsők között Ujlaki Miklóst kötelezte le, aki három évtizeden át valóságos fejedelmi háztartást tartott a vármegyében és most, 1453 szept. 14-én, új adományul nyerte a kaposujvári várnak a Tamásiakat illető részét is (Csánki Dezső i. m. II. 574.). V. László.

A Gordovai Fancs család 1455-ben nyerte új adományul: Korpád, Henézd, Simonyi, Kozma, Agáros, Edde, Mesztegnyő stb. birtokokat, Ipoltfalvi Miklós pedig Ipótfalva, Csókakő, Patcza stb. más helységekre nyert adományt (Csánki D. i. m. II. 671. 677.).

Az ifjú király azonban Czillei Ulrik nagybátyjának befolyása alatt Hunyadi Jánossal szembekerült, kinek a hívei, a köznemesek, szívből meggyűlölték a királyt környező főurakat és az így feltámadt pártoskodás ismét a megpróbáltatások örvényébe sodorta a nemzetet. E közben híre érkezett, hogy a szultán nagy sereggel Nándorfehérvár ostromára készül.

A király környezete fásultan nézte a közelgető nagy veszedelmet, csupán Hunyadi János, felejtve méltatlan sérelmeit, igyekezett sereget szervezni. A Hunyadit támogató kevés főuraink között találjuk a vármegyében birtokos Kanizsai Lászlót és Rozgonyi Rajnáldot is. Már Marczali János, Somogy és Zala vármegyék akkori főispánja, nem mozdult ki marczali várából, noha figyelemmel kisérte Hunyadi hadainak mozdulatait, mert május 26-án levélbelileg kér értesítést, Kapisztrán Jánostól, a törökök ellen indult főseregről (Kapisztrán János levelezése a magyarokkal 51. l.).

Hunyadi János 1456 júl. 14-én, a lánglelkű Kapisztrán János ferenczrendi szerzetesnek segédkezésével, Nándorfehérvárnál tönkreverte a törököket. E diadal után rohamosan peregtek le az események: Hunyadi János meghalt, Czillei Ulrikot összekaszabolják a Hunyadiak barátai, majd Hunyadi Lászlót 1457 márcz. 16-án Budán lefejezik. E gaztetten az ország legnagyobb része felzúdult s mialatt V. László a Hunyadi-ház barátainak kitörő haragja elől Prágába menekült, a polgárháború rémségei árasztották el az országot.

V. László halálának hírére az országos tanács, melynek Marczali János is tagja volt, 1458 jan. 1-ére királyválasztó országgyűlést hirdetett Pestre, a hová Somogyból Kanizsai László és Rozgonyi Sebestyén is bevonultak Szilágyi Mihálynak, a Hunyadi-párt vezérének, kisérőjeként.

A rendek jan. 23-án Hunyadi János másodszülött fiát: Mátyást kiáltották ki királylyá, s a Mátyás után Prágába küldött fényes követségben ott találjuk a vármegye főispánját: Marczali Jánost, továbbá Rozgonyi Jánost és Sebestyént. Mátyás király.

Az ifjú király uralkodásának első évtizedében oldala mellett találjuk a vármegyében birtokos Rozgonyi Sebestyént, s Gúthi Ország Mihályt, Hetes. Korpád. Jákó. Papsára és Denna urát, a Hunyadi-háznak egyik régi, odaadó hívét, a kit a király, Garai László helyébe, nádornak tett meg. A vármegyében birtokos urak közül Rozgonyi János királyi tárnokmester, Kanizsai László pedig 1465-ben főlovászmester volt.

Mátyás uralkodásának első két évtizedében, a vármegye területén nevezetesebb esemény nem történt, sem a csehországi hadjárat, sem az 1471. évi összeesküvés, midőn Mátyás letételére törtek, Somogyban nagyobb mozgalmat nem idézett elő.

Mátyás csehországi hadjáratából következményekkel járt egy Boroszlóban kötött szerelmi viszonya, melyből, egy boroszlói előkelő polgárcsalád lányától, 1473 ápr. 3-án született fia: a későbbi Corvin János, kinek a születését egyelőre titkolták (Mill. Tört. IV. 287.). Midőn azonban látta Mátyás, hogy Beatrixtől, második nejétől sem remélhet törvényes utódot, szeretete fokozódott törvénytelen gyermeke iránt és már 1479-ben kifejezte abbeli szándékát, hogy a gyermeket törvényesíti s herczegi rangra emeli. Először ugyanez évben adományozott neki birtokokat Erdélyben, melyet csakhamar követtek a többi adományok is. Corvin János Somogyban is birtokos lett. 1484 Lak várát (a mai Öreglak) adományozta neki, de melyet Corvin János, 1490 táján, Poki Antalnak és Ferencznek adott. Corvin birtokolta még Hetes. Látrány és Denna helységeket is (Csánki Dezső i. m. II. 574. 578. 682.). Mindamellett, főleg Beatrix magatartásán és az ellenséges közhangulaton, meghiusult Mátyás akarata, a herczeg trónörökössé nyilvánítását kénytelen volt elhalasztani (Mill. Tört. IV. 293.).

Mátyás király, Ország Mihály nádor elhalálozván, 1486 jan. hó 1-ére nádorválasztó országgyűlést hívott egybe, melynek tulajdonképpeni tárgya ugyan a nádorválasztás volt, de emellett a király az ország rendeinek, panaszaik és kívánalmaik előadására és előterjesztéseik tárgyalásában, korlátlan szabadságot biztosított. Somogy követei éltek is az alkalommal. Felpanaszolták s az alsó papsághoz intézett pápai bullákkal bebizonyították, hogy a plebánosok helytelenül követelnek az erőszakos halállal kimúlt emberek temetéseért 4 forint díjat (Mill. Tört. IV. 307.). Az országgyűlés tárgyalás alá is vette a somogyi követek előterjesztését, és ez ügyben az 1486: LXIII. t.-cz. intézkedik.

Ezidőtájt megromlott a vármegyében a közbiztonság is. Páti Török László és Vései Kürtösi György, bizonyos Bocskai István nevű nyilvános rablóhoz csatlakozva, pusztították és rabolták Somogyot. Mátyás megfosztotta őket birtokaiktól, a melyeket 1486-ban Tolnai Bornemisza János alkincstartónak adományozott. De Bornemisza kegyelmet eszközölt ki Török László részére, sőt testvérévé fogadván azt, a Pát, Bennek, Gárdos, Váraszló stb. helységekben bírt jószágok felébe is visszabocsátotta (Csánki Dezső II. 666.).

Mátyás király uralkodásának végszakában telepednek le a Báthoriak a vármegye területén. Marczali László, nagynevű családjának utolsó fisarja, kinek neje Báthori Kató volt, 1474-ben kölcsönös öröködési szerződést kötött Báthori Istvánnal és testvéreivel. Marczalinak 1488-ban bekövetkezett halála után roppant kiterjedésű birtokai, a melyek Babócsa, Fejérkő, Gerecz, Zákány várak, Somogyvár, Marczali és Segösd városok körül csoportosultak, a Báthoriak kezébe mentek át. A Báthoriak, 1495-ben adománylevelet nyervén II. Ulászló királytól a Marczali-féle javakra, a vármegye legnagyobb birtokosaivá lettek és egészen a török hódoltságig vezérszerepet vittek a vármegye közéletében.

Négy királyjelölt.

Mátyás 1490 ápr. 6-án elhalálozván, Beatrix özvegy királyné, Komáromból, királyválasztó országgyűlést hívott egybe. Még el sem temették a királyt, máris megindult a versengés a magyar koronáért. Miksa római királyt többek között a Kanizsaiak (László. János és István) is támogatták. A Rozgonyiak ellenben a Jagelló-házból származott János Albert herczeg pártjára állottak. A vármegye egyik legnagyobb birtokosa, Báthori István meg Jagelló Ulászló pártjának lett a vezére. Míg Ujlaki Lőrincz, a vármegye egykori főispánjának, Ujlaki Miklósnak kalandos életű fia, Mátyás királynak külföldi hadjárataiban hűséges fegyvertársa, Corvin Jánosnak ajánlotta fel szolgálatait.

Az országgyűlésen Ulászló pártja volt túlsúlyban s miután Corvin János néhány hívével, mint Ujlaki Ferenczczel, megfutott és félrevonult Budáról, a nagy többség Ulászlónak ajánlá fel a koronát és Corvin János is meghódolt (Mill. Tört. IV. 346.). A Somogyi nemesség, bizonyára a Báthoriak befolyása következtében, szintén az Ulászló királyságát pártolta.

Miksa római király azonban nem sokat törődött az országgyűlés határozatával, hanem fegyverrel igyekezett a magyar trónt kivívni. Hadai 1490 őszén egész Székesfehérvárig nyomultak, útközben Sopront, Kőszeget, Szombathelyt, Veszprémet elfoglalták, s szeptember 28-án a Kanizsaiak is behódoltak neki; sőt Corvin János híve: Ujlaki Lőrincz is menedéklevelet kapott nov. 28-án Miksától, a kinek a hadai Veszprém felé közeledvén, Somogy vármegyét is felszólították a csatlakozásra (Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquellen III. 458.), de a vármegye nemessége, hihetőleg Báthori István és Somi Józsa ösztönzésére, visszautasította a felhívást, sőt Báthori Istvánnak csapatot bocsátottak rendelkezésére és az év végén Miksa hadait, az elfoglalt városokból, egymás után kiverték.

II. Ulászló király, hogy híveit szaporítsa, uralkodásának első éveiben szintén számos adománylevelet állított ki.

II. Ulászló. Korothnai Jánosnak, a ki Mátyás király idejében két ízben a vármegye főispánja és nádori ítélőmester is volt, Sárd falu felerészét adományozta (Századok 1870. 16. l.). Derencsényi Imrét, a ki Szapolyai Orsolyát vette nőül, 1490-ben Somogy vármegye főispánjává nevezte ki. Ezenkívül személyes látogatásaival is megtisztelte híveit.

1495-ben, az országos pestis-ragály miatt, az egész évet részint utazással, részint vadászattal töltötte el és 1495 végén Bács városába érkezett, onnan 1496 jan. havában Valpóra s innen Babócsára jött, a hol a Báthoriak vendége volt Ulászló király, a ki Babócsáról Sümeg felé folytatta útját (Ráth Károly i. m. 260.).

Derencsényi Imre, a Mátyás király halálát követő időben, a szakadatlan török támadások ellen több ízben hadba vonult s 1493-ban török fogságba került, hol nemsokára elhunyt. Halála után a király Butykai Pétert, Mátyás király egyik kedvelt emberét, nevezte ki Somogy vármegye főispánjává. Butykai főispánsága alatt, főleg Somi Józsa temesi főispán s az alvidék kapitányának közbenjárására, II. Ulászló 1498 jan. 6-án czímert adományozott a vármegyének. Adománylevelében különösen hangsúlyozza, hogy ez adománynyal a vármegyét a Miksa hadainak 1490. évi betörése alkalmával tanusított hűségéért és áldozatkészségéért óhajtja kitüntetni.

Ezek az adományok azonban nem lohasztották le a vármegyei köznemesség elégületlenségét, úgy hogy az 1505. évi február havában tartott országgyűlésen kíméletlenül támadták a királyi udvart s az udvarhoz szító főurakat.

A király, a köznemesség kiengesztelésére, ezévi szeptember hó végére új országgyűlést hirdetett, a melyen a vármegyéből Korothnai István, Gordovai Fancsi János, Tóthi Lengyel László és Inakodi Kálmán János jelentek meg (Századok 1870. 17.).

II. Ulászló, kevéssel az országgyűlés megnyitása előtt, Báthori Györgyöt, Babócsa várának urát, nevezte ki a vármegye főispánjává, a ki az országgyűlésen, mint főlovászmester, szintén az udvari párthoz tartozott. Báthori György főispán, ha Tubero Lajos dalmát történetírónak hitelt adhatunk, már kora ifjúságában nem mindennapi tehetséget árult el. Báthori István, a kenyérmezei hős, állítólag neki szánta, Mátyás király halála után, a magyar koronát. Az udvar keresve sem találhatott nálánál alkalmasabb embert a somogyi főispánságra, mert abból a családból származott, mely a nagyratörő Szapolyaiakat halálosan gyűlölte s így neki a Szapolyai Jánoshoz szító vármegyei nemességet leginkább sakkban tarthatta.

II. Lajos. Az 1505. évi országgyűlésen a nemzeti párt, a mely a nemzeti királyság visszaállítására tömörült, már szervezve volt. Egy évtizedet meghaladó időn át folyt ez a küzdelem, mely II. Lajos király trónralépte után (1516) mindinkább szenvedélyesebbé fajult. Mindamellett az 1516. évi országgyűlésen az udvari és nemzeti párt mégis egyezséget kötöttek az ország kormányzása felől. Elhatározták, hogy a királyt nagykorú uralkodónak fogják tekinteni, a ki mellé azonban az országgyűlés által évenként választandó: hat főpap, hat országnagy és tizenhat köznemesből álló országtanácsot szerveztek az ország ügyeinek kormányzására. Ennek az országtanácsnak a somogyi birtokosok közül: Perneszi Miklós és Fajszi János is tagjai voltak, tehát őket a nemzeti párt vezérférfiainak is tekinthetjük, mint a kiket a köznemesség bizalma ültetett e fontos állásba (Mill. Tört. IV. 421.).

A köznemesség és az udvari párt elkeseredett viszálykodásai között, 1521 nyarán, érkezett hír a vármegyébe Nándorfehérvár ostromáról. Midőn is a király közfelkelést hirdetett, Tolnát jelölte ki gyűlhelyül, s maga is táborba szállott.

A közfelkelést Somogyban is meghirdették, s Kisegresi Takács László nevű nemes, a felkelés közhírré tétele után, júl. 19-én megjelent a somogyvári konvent

előtt és kijelentette, hogy mivel terméketlen földjei miatt teljesen elszegényedett, nem tehet eleget a királyi rendeletnek, mely, hűtlenség bűnének terhe alatt, hadba szólítja. Ezért magát Tolnai Máté pannonhalmi főapát védelme alá helyezi, s mert a Benedekrend már korábban is segélyezte, kérte, hogy most is a rend küldjön alkalmas embert helyette a táborba. Hálája jeléül felajánlotta kisegresi részbirtokát (Pannonh. Szent Benedekr. tört. III. 286.).

Időközben Báthori István nádor és Szapolyai János erdélyi vajda is megérkeztek hadaikkal, azonban az ellenségeskedéseik miatt lehetetlenné vált az együttműködésük. Nándorfehérvár eleste után a szultán Bolgárországba, míg II. Lajos király Budára vonult vissza, a hol Nándorfehérvár visszahódítása céljából országgyűlést hirdetett, melyen megszavazták a hadiadót, egyben rendkívüli intézkedéseket léptettek életbe az adók kezeléséről és behajtásáról, de mert a végrehajtás nem a vármegyék kezébe volt letéve, az adókezelésnél eddig tapasztalt visszaélések még fokozottabb mértékben jelentkeztek.

Werbőczy István.

Az 1525. évi hatvani országgyűlésen Werbőczy Istvánt, a nemzeti párt vezérét, választották nádorrá s így a köznemesség teljes diadalt ült. A hatvani országgyűlés hatása csakhamar érezhető volt a vármegyében is. Az aug. 23-án tartott közgyűlésen, a többségben levő köznemesség a pannonhalmi apátság tizedszedési joga ellen foglalt állást s a vármegye területén beszüntette a tizedszedést. Karai András, az apátság remeteudvari ispánja, rögtön felszólalt Báthori György főispánnál, a ki kijelentette neki, hogy e határozat ellenére is megengedi a saját és testvére birtokain a tizedszedést, mert a vármegye határozatát rosszalja, de egyebet azonban nem tehet. Karai András ekkor figyelmeztette az apátságot, hogy járjon közbe minél előbb e határozat ellen a királynál, különben helyrehozhatatlan kár éri az egyházat (Pannonh. Szent Benedekr. T. III. 759.).

Az 1526. évi ápr. 29-én tartott rákosi országgyűlésen ismét a Báthori-párt volt a helyzet ura. Szapolyai János el sem ment az országgyűlésre s így a magára maradt Werbőczy lemondott a nádori méltóságról. Báthori Istvánt visszahelyezték a nádori méltóságba és intézkedtek a törökök elleni hadjárat megindítása felől is. Mindezek az intézkedések azonban már nem gátolhatták meg a bukást, bár a török hadak közeledtének hírére közfelkelést hirdettek és gyűlhelyül Tolnát tűzték ki.

A királyi sereg közeledtére a vármegyei urak is Tolnára vonultak. A köznemességből azonban kevesen jelentek meg. Nemeske községben ma is mutogatnak egy nyerget, a Bertha család hagyománya szerint: egyik ősük ezt a nyerget használta a hadjáratban, melyben Nemeskéről összesen 18-an vettek részt.

A mohácsi vész.

Az 1526 aug. 29-én vívott mohácsi csatában, a magyar sereg csaknem teljesen megsemmisült, maga Lajos király is a megáradt Csele-patakba pusztult. Az elesettek között volt Bucsányi Korláthkői Péter, Lakvár (Öreglak) ura; Báthori András: Barcs, Babócsa és Segesd ura ellenben megmenekült. Ott volt-e Báthori György főispán a mohácsi ütközetben, erről nincsenek adataink, annyi bizonyos, hogy túlélte a mohácsi vészt s Andrással együtt jelentékeny részt vett a mohácsi vész után kitört pártküzdelmekben.

A mohácsi vész fordulópontja a vármegye történetének is. Megkezdődtek a versengések a magyar koronáért és, a közel két évtizedes polgárháború után, elkövetkezett a török hódoltság, mely évszázadok munkáját döntötte romba s az egykori jólét helyébe a pusztulás lépett.

3. *Egyházi és művelődési viszonyok a középkorban.*

Szent István a veszprémi diadal napján a somogyi tizedet Szent Mártonnak ajánlotta fel, a kinek tiszteletére épp ekkor épült a nemzeti történelmünkben oly nevezetes monostor: a Bakony hármas előhegyén. A térítő apostolok innét mentek át Koppány hajdani tartományába.

Szentmártoni monostor.

A szentmártoni kolostor szerzeteseinek a térítés nehéz munkájában híven segédkeztek a pécsváradi monostor lakói, a kik valamivel közelebb laktak Koppány földjéhez s az alapító fejedelem, éppen erre a veszedelmes szomszédságra való tekintettel, kétszáz vitézt rendelt a monostor védelmére (Marczali Henrik: Millenn. Tört. I. 237.). Szent-Márton szerzeteseire így is nehéz feladat hárult, mert hogy a bőkezű fejedelem által felajánlott javakat élvezhessék elébb meg kellett téri-

teniök ezt a szilaj kedvtelésekhez szokott népet, s évtizedek szívós munkájával sikert is arattak.

Szent István a nemzeti királyság megalapításával egyidejűleg Ascherik apátot Rómába küldte, hogy a tervbevett 10 püspökség felállításához II. Szilveszter pápa jóváhagyását megnyerje, s még a nemzeti királyság első évtizedében alapította e tíz püspökség közül: a veszprémit. A pécsi püspökség alapítása már a szent király uralkodásának végszakából ered. Mindkét püspökség fennhatósága a középkorban is kiterjedt Somogy vármegyére.

Nemzeti királyságunk első századában a mai Somogy vármegye legnagyobb része mégis nem tartozott egyik püspöki megye területéhez sem, hanem közvetetlenül a szentmártoni monostornak volt alávetve. Szent István király az apátság 1001. évi alapítólevelében világosan kifejezi, hogy a somogyi vár tartományát nem a megyés püspöknek, hanem a szentmártoni monostor apátjának fogja alávetni.

A veszprémi püspökség 1009 tájáról kelt eredeti alapítólevele ugyan nincs meg, hanem az 1298. évi átiratból tudjuk, hogy Somogyot a püspökségnek alávetett területek között nem sorolja fel. A somogyi vár területe így tehát nem tartozott a püspökség hatósága alá, máskülönben arra, hogy a vármegye megnevezése a püspökség alapítóleveléből kimaradjon, ok nem forgott fenn (Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása.).

A segösdi kerület (Civitas Seggusdiensis) az Árpádok alatt külön igazgatási terület volt és egyházi tekintetben is külön főhatóság alatt állott. Ez a királynék udvartartásának ellátására rendelt terület ugyanis kezdettől a veszprémi püspökség főpásztorkodása alá tartozott, a kinek ősi jogai volt a királyné megkoronázása s a királyné részére az egyházi kegyszerek kiszolgáltatása is. A minthogy Somogy népe a tizedet, Szent István király rendeletéből, a szentmártoni apátságnak fizette s az apátság gondoskodott a hívők lelki szükségleteiről is.

A szentmártoni apátság a térítésekkel megkezdett lelki hatást tovább ápolta templomaiban és remeteségeiben. Kőröshegyen, Tardon és Tepejen még 1102 előtt épültek templomok, a Zseliczségben 1175-ben már egy kisebb kolostor, Vityán pedig 1226 előtt Szent Jakabról elnevezett remeteség állott fenn (Erdélyi László: A pannonhalmi Szent Benedekrend tört. I. 307—324.).

Somogyvári apátság.

A népesség szaporodásával azonban a szentmártoni apátság szerzetesei egymagukban már nem tudták ellátni a lelkipásztori teendőket és a helyzet javítására Szent László király 1091-ben a somogyvári apátságot alapította. Az itt letelepedett franczia szerzeteseknek egyik főteendőjéül éppen a lelkipásztorok képzését tűzte ki. A somogyvári apátság alapítása az új hódítások következtében is szükségessé vált.

Szent László a hódított területen: Zágrábban alapított új püspökséget, a melynek fennhatósága a Dráva mentén a mai Somogy vármegye területére is kiterjedt s így a szentmártoni apátság hatásköre ezzel is szűkebb területre szorult, de még inkább a veszprémi püspökök terjeszkedése miatt.

Midőn a XIV. század első felében a pápai tizedszedők megkezdték működésüket Magyarországon, Somogy vármegye nagy része már a veszprémi egyházmegyéhez, keleti része pedig a pécsi püspökséghez tartozott.

Pápai tizedjegyzékek.

Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek rendkívül becses adatokat tartalmaznak Somogy középkori egyházi beosztásáról. Ezek az adatok azonban csak a legnagyobb elővigyázattal használhatók, mivel a tizedszedők többnyire idegen egyházi férfiak voltak és a magyar helyneveket sokszor a felismerhetetlenségig eltorzították.

A magyar főpapi kar áldozatkészségével, és Fraknói Vilmos püspök fáradhatatlan utánjárásával megalakult vatikáni magyar bizottság: e tizedjegyzékek anyagát szigorúan megrostálta, s e bizottság felkérésére, több neves munkatárs közreműködésével, szerkesztette Ortvay Tivadar nagy művét, mely a vármegye területének egyházi beosztását a következőleg tünteti fel:

I. A vármegye területének az a része, mely a veszprémi püspökség főpásztori hatósága alá tartozott, két főesperességre oszlott fel, a segösdire és a somogyira.

Segösdi főesperesség.

1. A segösdi főesperesség a Balatontól a Dráváig terjedt. Nevét a segösdi kerülettől nyerte, mely a XIV. század végén ugyan elveszítette önállóságát, mindazonáltal nem olvadt bele a somogyiba, hanem attól különállóan továbbra is fennmaradt. Még 1438-ban is említik az oklevelek a segösdi főesperest. A tizedjegyzék

szerint a következő 73 plebánia tartozott hozzá: 1. Akon, 2. Alba Ecclesia = Fehéregyház, 3. Atak (a mai Lankócz-puszta szomszédságában), 4. Babolcha (Babócsa), 5. Barachi (Baráti, a mai Nagybaráti-puszta), 6. Bechenen (Belezna), 7. Beke (Sámson szomszédja), 8. Belauar (Bélavár), 9. Beren (Iharos-Berény), 10. Berhende (Berzencze), 11. Bobud (Bolhó), 12. Bohal (Bolhás), 13. Bor (Bar-hegyfok), 14. Buda vagy Boda (a mai Bodvicza), 15. Buku (a mai Baki-malom helyén, Somogyszob fiókja), 16. Cheluch vagy Magna Telek (Nagytelek, ma ismeretlen), 17. Chochola, 18. Chuturkhel (Csötörtökhely), 19. de S. Colomano (talán a mai Kálmáncsa), 20. Corpad (Nagykorpád), 21. Dand (Dávod), 22. Déd (Nemesdéd), 23. Dènch (Fazekasdencs), 24. Dench (Szőkedencs), 25. Egedus, 26. S. Elisabeth (Szent-Erzsébet, Berzencze szomszédságában), 27. Elyesy (Ellesi egykor Dávod, Balogd és Böhönye szomszédságában), 28. Fanch-Beren (Balatonberény), 29. Foltus (Fakos-puszta), 30. Garbanch, 31. Gerles, 32. Gurgus (Gárdos-puszta), 33. Herezne (Heresznye), 34. Heuizd (Keleviz), 35. Inke, 36. Ivánnépe, 37. S. Jacobo (Szent-Jakab), 38. Ioharas (Iharos), 39. Kacat, 40. Kakuua (Kákonya-puszta), 41. Kedhely (Kéthely), 42. Kerestúr (Murakeresztúr Zalában), 43. Kintibus, Kumba (Nagygomba), 44. Kunzen, 45. Leca, Leta (a mai Léta-puszta), 46. Lok vagy Lak (Porrog szomszédságában elpusztult), 47. Longa-Villa (Hosszúfalu), 48. Lonkóch (Lankócz), 49. Marchali (Marczali), 50. Meke vagy Morke (a mai Merke-puszta), 51. Melanar, 52. Mezeekezen (Mesztegnyő), 53. Mihad, de S. Michaele (Miháld), 54. Moruchel (Móriczhely), 55. Oduarhely (Udvarhely), 56. Omnium Sanctorum (Mindszent), 57. Pachud (Páczod), 58. So Paulo (Szent Pál), 59. Potoch (Pat), 60. S. Rege (a mai Porrogszentkirály), 61. Sag (Ság-puszta), 62. Saka Zob (Somogyszob), 63. Symond (Simonyi), 64. Tukana vagy Chuchana (Csokonya, a mai Erdőcsokonya), 65. Veyse (Vése), 66. Volko, 67. Vtinis (Ötvös), 68. Zabad (Szabás), 69. Zacan (Zákány), 70. Zachal, Zathar, 71. Zakan (az előbbitől különböző), 72. Zeredahel (Szerdahely), 73. Zinner (Szenyér).

Somogyi főesperesség.

2. A somogyi főesperesség a mai Somogy vármegye középső részét foglalta el. A középkorban egyike volt a püspökség legnagyobb kiterjedésű főesperességeinek. 1237-ben Jakab nevű főesperesével találkozunk, kinek pecsétjét az Országos Levéltár őrzi. A tizedjegyzék szerint a következő 176 plebánia tartozott hozzá: 1. Achad (Magyaratád), 2. Adrian (Adorján-puszta), 3. Andach (Andocs), 4. Apati (Apáti), 5. Apati (második ilynevű plebánia), 6. Arania (Aranyos), 7. Azard, Zamard (Zamárdi), 8. Bar (Kisbár), 9. de Sancto Barlaba (Szentborbás a Dráva mellett), 10. Bayun (Nagybajom), 11. Belch (Bécz), 12. S. Benedek (Kaposszentbenedek), 13. Beren (Kisberény), 14. Berenche (Zrenka Vitorág és Viszló szomszédságában), 15. Beseneu (Besenyő, Rinyabesenyő), 16. Besenen (ma Feketebézseny-puszta), 17. Besnench, Bednec (Bendek), 18. de S. Blasio (Szentbalázs), 19. Boclár (Boglár), 20. Budoch vagy Budak (Babod), 21. Bulzad (Bogát), 22. Bun, Byw (Bű-puszta), 23. Cass vagy Kavas (Kási-puszta), 24. Cecher-Keer (Szentgáloskér), 25. Chaba (Csaba-puszta), 26. Chald, Chukl (Csökölj), 27. Chech vagy Chechi (ma Balatoncsehi), 28. Chehi vagy Chez (Czegléd-puszta), 29. Chege (ma Csege-puszta, Kőröshegy fiókja), 30. Chepel (Csepely), 31. Chichol (Csicsal-puszta), 32. Choad, Chaathi (Kiskovácsi), 33. Chukana (Csoknya, ma Mezőcsokonya), 34. Chumload vagy Chumbul, 35 Clya, 36. Colkey, Thelke (Tokaj-puszta), 37. Cornay vagy Korne (Torvaj-puszta), 38. Corpad (Kiskorpád), 39. Denna vagy Denne (Denna-puszta), 40. Deushida (Deseda-puszta), 41. Dobza, Dompsa (Nagydobsza), 42. Durug vagy Dimid (Durug, 1536-ban, Patosfa szomszédságában fordul elő), 43. Edde (ma is e néven ismeretes), 44. Egrus (Magyaregres), 45. S. Elisabeth, 46. Elye, 47. Enderd (a mai Balatonendréd), 48. Fekechen vagy Fekten, 49. Feldard, 50. Ferigház vagy Alba Ecclesia (az 1536. évi adólajstromban Karád szomszédságában fordul elő), 51. Fyod (Fiad), 52. Gamas (Kisgamás-csárda, Balatonlelle mellett), 53. Gamas vagy Gumus (a mai Gamás), 54. Gan (Gami vagy Miklósi-puszta), 55. Geke, Cege, Gege (Gige), 56. S. Georgius (Szentgyörgy-puszta), 57. S. Georgius (Tótszentgyörgy), 58. Gereb, Gerech, Zereg (Gerézd-puszta), 59. Gereg, Genig vagy Goreg (Szőllősgyörök), 60. Gezee (Geszti), 61. Gylia vagy Kyliti (ma Kiliti), 62. Golad (Gyulad-puszta), 63. S. Gregorio, másutt S. Georgio, 64. Gyod (Jod-puszta), 65. Hedrich vagy Hedruch vagy Hednich (Hedrehely), 66. Hetes (ma is ebben az alakban ismeretes), 67. Hidus (Hidas), 68. Hulnes (Ölyves-puszta 1536-ban Nagykarád és Kovászna szomszédságában fordul elő), 69. Humak vagy Homag (Homok), 70. Igol (Igal), 71. Inthassius, Jucha, Jutha (ma Juta), 72. Jaco

Az elpusztult Hetye község templomromja.

A béndekpusztai templomrom.

A somogyvámosi templomrom.

A varjaskéri templomrom.

Az elpusztult Rád község templomromjai.

vagy de Jacobo (Jákó), 73. Kadacuta, Kadarcua (Kadarkút), 74. Kara (ma is e néven ismeretes), 75. Karad (Karád), 76. Karad inferior (ma nincsen meg), 77. Karan vagy Katan (az 1536. évi összeírásban Karand nevű birtok, Tóváros és Boldogasszonyfa szomszédságában, fordul elő), 78. Keci, Keche (Kétye-puszta), 79 Kek vagy Keki (Kéka-puszta), 80. Kerechi vagy Kereki (Kereki), 81. Keer (Varjaskér), 82. Ketel (Keczel-puszta), 83. Koazna, Koaznia (Koasznya, 1536-ban Nagykarád szomszédságában fordul elő), 84. Kopod (Kapoly), 85. Kortho (az 1536. évi összeírásban egy hasonnevű birtokot találunk), 86. Kulked (Kiskölked-puszta, Buzsák fiókja), 87. Kulked (Kölked-puszta, Fajsz fiókja), 88. Kunkud (Könyöked, 1536-ban Babolcsa szomszédja), 89. Kykke (Kötcse), 90. Lach (Lók-puszta), 91. Lak (ma Öreglak), 92. Lelya, Belye (Balatonlelle), 93. Lod vagy Lad (Lád), 94. Lok (Szőllőskislak), 95. S. Luca (Szent-Luka-puszta), 96. Lulye, Lelya (Lulla-puszta), 97. Mach (Mamócsa-puszta), 98. Magna Beren vagy Nogberen (Nagyberény), 99. S. Margaretha (Margita-puszta), 100. S. Maria Magdalena (Mária Magdolna előfordul az 1536. évi összeírásban, Lad és Patosfa szomszédságában), 101. S. Martino (Szilvásszentmárton, 102. S. Martino (az 1536. évi összeírás szerint Szentmártonkő, Bű szomszédságában), 103. Meger (Megyer, ma Koppánymegyer), 104. Merene (Mernye), 105. Miceti, Merex, Mereu (Kaposmérő), 106. de S. Michaele (Sz.-Mihály-puszta), 107. S. Michaele (az 1536. évi adólajstromban Barcsi-Szent-Mihály alakban fordul elő), 108. Micla, Micala (Nikla), 109. Mykosi (Miklósi), 110. Nar vagy Nari, 111. Nempcen (Lencsény-puszta), 112. de S. Nicolao (Szent-Miklós-puszta, Mernye fiókja), 113. de S. Nicoalo (Szent-Miklós-puszta, Lad fiókja), 114. S. Nicolao (az 1536. évi összeírásban Szent-Miklós-puszta, Vitya szomszédságában fordul elő), 115. Nymi (Nyim), 116. Oda vagy Orda (ma Orda), 117. de Omnibus Sanctis vagy villa Omnium Sanctorum (Mindszent, Csertő szomszédságában), 118. Ozkopan vagy Vztupan (Osztopán), 119. Ozolou (Somogyaszaló), 120. Palan (Polány), 121. Pata vagy Patha (ma Pata), 122. de S. Paulo (Zselicz-Szent-Pál), 123. Pechel, 124. Pechie (Pösze), 125. Pemes (Puszta-Szemes), 126. Penchedhely (Péntekhely-puszta), 127. Pernes, Pelch vagy Bolch (Pernesz-puszta), 128. Philes, Files (Fülecs-puszta), 129. Polcha (Polcza-puszta), 130. Pusac vagy Puzag, 131. Rad (Rád-puszta), 132. d. S. Rege (Rinyaszentkirály), 133. Rotunda Ecclesia (Kerekegyház, ma nincs ilyen), 134. Rupul (Ropoly), 135. Sard (Somogysárd), 136. Zeredahel, Secradaheli, (Szerdahely, ismeretlen fekvésű), 137. Schir, Hethen, Hechen (Ecsény), 138. Scolond vagy Fonold (Fonyód), 139. Senes vagy Scemes (Faluszemes), 140. Somodor (Somodor-puszta), 141. Stephandi (Istvándi), 142. Sudag, 143. Sumugvár (Somogyvár), 144. Suzed, Ozud (Őszöd), 145. Syng. Gingui (Gyönköd, Lulla-pusztával együtt fordul elő), 146. Syred, Fired (Kaposfüred), 147. Syred, második ilynevű plebánia, 148. Teliky vagy Theliky (Teleki), 149. Temer, Chemer, Themer (Csömend), 150. Tord (Tard-puszta), 151. Túr vagy Thúr (Somogytúr), 152. Turuch, 153. Tuul vagy Cul, Thul (1536-ban Thwl helység Kisberény és Rendek szomszédságában fordul elő), 154. Valus, 155. Varada vagy Varda (Várda), 156. Vgol (Ugaj-puszta), 157. Vicia (Vittya-puszta), 158. Vinzi, Vruzi vagy Orcze (Orczi), 159. Vizl, Viz, Vrz (Visz), 160. Vizla, Vizlo, Vizlau (Viszló), 161. Volch, Vorad (Várad, Németujfalu fiókja), 162. Vosad (az 1536. évi adólajstromban Vasad, Somogyvár szomszédságában fordul elő), 163. Voythech vagy Weicht vagy Checho (Vade-puszta), 164. Vrs (Őrs), 165. Vyufalu, Noua Villa, vagyis Újfalu, 166. Zadur (Zádor), 167. Zala (ma is e néven fordul elő), 168. Zamard, 169. Zend, Scend, Zeud (Szend-puszta), 170. Zerdahel, Scerdahel, Zeredhel (Kaposszerdahely-puszta), 171. Zeules, Secicles, Zeuleus (Szőllőspuszta), 172. Zich (Zics), 173. Zobady (az 1536. évi összeírásban előfordul Zobafalva birtok, Varjaskér szomszédságában), 174. Zolad (Szolád), 175. Zorin (Zorány-puszta), 176. Zulak (Szulok).

II. A vármegye területének keleti része a pécsi egyházmegyéhez tartozott. E terület plebániái a regölyi és a székesegyházi főesperességhez voltak beosztva.

A regölyi főesperességhez a mai Somogy vármegye területéből a következő plebániák tartoztak: 1. Ada v. Dada (ma Dada-puszta, Igal fiókja), 2. Byl, Gyl, Zil, Zyyl (ma Somogyszil), 3. Cecresd, Gerech, Guereg (ma Gerézd-puszta, Acsa fiókja), 4. Galan, Gyalan, Kalan (ma Gyalán, Gölle fiókja), 5. Heren, Heten, Heteri, Hethon (ma Hetény-puszta), 6. Huhd, Husti, Wstd, Wstuc (ma Uzd-puszta, Gölle fiókja), 7. Kepsuk, Kosug, Kozek, Kozuk (ma Kazsok), 8. Kerchelikethe, Kozefiligete, Surchelikethe (ma Kercseliget, jelenleg is plebánia), 9. Koban (Törökkoppány), 10. Monustor, Mortins, Morus, Morusdtd (Marosd, Alsó-, Felső-, Közép- Regölyi főesperesség.

Marosd-puszták), 11. Syman, Ziman (ma Zimány), 12. Zabadi v. Zachadi (ma Szabadi, Attala fiókja), 13. Zarnostd, Zorwad (Szorosad, Törökkoppány fiókja), 14. Ziman (Zimány pusztult hely, a mai hasonnevű helység mellett).

Székesegyházi főesperesség. A székesegyházi főesperességhez a következő öt plebánia tartozott: 1. Alma (ma Almamellék), 2. Sancti Egydii (Szent-Egyed-puszta, ma Mozsgó fiókja), 3. Sancti Martini (Szent-Márton-puszta, ma Mozsgó fiókja), 4. Siblae, Sibolch, Sibold, Sybol, Syplak (ma Zsibót, Szigetvár fiókja), 5. Stara, Stora (ma Drávasztára, Bogdása fiókja).

Egyházas helyek. A tizedjegyzék adatai szerint a mai Somogy vármegye területén 268 plebánia-egyház volt. Mindamellett ez a jegyzék nem teljes. Ortvay Tivadar idézett nagybecsű művében, még a következő egyházas helyeket sorolja fel, a melyek a tizedjegyzékben nem fordulnak elő:

Babócsa. IX. Bonifácz pápa 1390. évi okleveléből ismerjük a plebániáját és Szent Egyed tiszteletére szentelt templomát. *Bő*, a mai Alsóbű-puszta helyén, apátsági templomát már 1257-ben említik az oklevelek. *Csicsó,* 1329-ben Szent György tiszteletére szentelt templomát említik. *Csurgó,* a János-lovagrend templomával, a melyről alább részletesen megemlékezünk. *Egyházasfenék*, 1350-ben fordul elő. *Kaposfő*, hol a középkorban benczésapátság volt. *Kozma*, 1342—43-ban Szent György tiszteletére szentelt templomát említik. *Lula* (ma Lulla), Szent Lászlóról nevezett prépostsággal. *Pogányszentpéter*, a XIV. században pálosrendházzal. *Segesd*, hol a Marczaliak ősei 1290-ben ferenczrendi kolostort alapítottak, temploma 1295-ben épült, s 1320—1332-ben plebániája is volt. *Somogyvár,* Szent Egyed tiszteletére szentelt monostorral. *Szent-László*, a mai Szent-László-pusztán, Bolhás és Tarany között, a XIV. században prépostság volt. *Szerdahely,* a mai Kaposszerdahely-pusztán, a középkorban híres pálosmonostor volt, Szent László tiszteletére szentelt templommal. *Tab*, Szent Péter apostol tiszteletére szentelt templomát 1320-ban említik. *Thalad*, Szent Erzsébet tiszteletére szentelt temploma a pálosoké volt. *Tokaj*, 1309-ben Szent László tiszteletére szentelt egyházát említik az oklevelek. *Vetahida*, a XIV. században itt szintén pálosrendház vott.

Középkori templomok. Okleveles adataink a vármegye területéről még a következő középkori templomokat örökítették meg:

Egyházas-*Andocs* és Kápolnás-*Ándocs* (1536. évi adólajstrom). 1498-ban *Apáthi* (Kaposvár környékén) plebániatemplomát említik. *Atád* (Magyaratád), Mindszentek tiszteletére szentelt templomáról 1399-ben van említés (Zichy Okmt. V. 130.). *Babócsa,* egy 1478-ban kelt oklevél és 1536. évi adólajstrom szerint plebániatemploma Boldogasszony tiszteletére volt szentelve. *Baráti*, Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt temlomát 1361-ben említik, Fajsz és Kürtös mellett feküdt (Csánki Dezső II. 589.). *Kynusberény* (mai Nagyberény), egy 1232-ben kelt oklevél szerint: Szent György tiszteletére szentelt egyház mellett feküdt (Hazai Okmt. IV. 13.). *Berzencze*, Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templomát 1490-ben említik (Csánki D. II. 593.). *Bize*, temploma már 1455-ben fennállott (Csánki D. II. 593.). *Csaba*, Szent Márton tiszteletére épült templomának földjei 1347-ben fordulnak elő (Anjou-kori Okm. V. 26.), ma puszta Tab mellett. *Csicsó* (Somogycsicsó), Szent György tiszteletére épült templomát 1329-ben említik (Csánki D. II. 598.). *Csoknya* (ma Mezőcsokonya), Szent Márton tiszteletére szentelt temploma 1324-ben fordul elő (Anjou-kori Okmt. II. 139.). *Erdőcsokona*, 1455-ben plebániatemplomáról van adatunk (Csánki D. II. 598.). *Darány*, Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt temploma 1455-ben már megvolt. Az egyik *Dobsza* helységben, 1277-ben, Szent Mártonhoz czímzett templom állott (Wenzel IX. 179.). *Edde*, temploma 1424-ben már fennállott. *Gyönköd*, egy 1336-ban kelt oklevél szerint: Szent György tiszteletére szentelt kőtemploma volt (ma Gyönköd-puszta, Balatonendrédtől délre.). *Kazsok*, 1331-ben az itteni egyház lelkészéről emlékeznek meg az oklevelek. *Kálmáncsehi*, Szent Szűz tiszteletére szentelt templomát 1455-ben említik, s 1480-ból Mindszentek tiszteletére szentelt templomáról van adatunk (Csánki D. II. 678.). *Keczel*, 1481-ben Szent Kelemen pápa tiszteletére szenteltttemplomát említik, (ma puszta Kaposvár mellett). *Kozma*, 1342-ben Szent György tiszteletére szentelt templommal (a mai Nagyberény vidékén). *Kölked*, Szent András tiszteletére épült egyházzal. *Kőröshegy*, 1175—1187. években Szent Márton tiszteletére szentelt templomát említik az oklevelek (Wenzel I. 70.). *Lábod*, Szent Lukács evangelista tiszteletére szentelt temploma 1418-ban már fennállott. (Csánki D. II. 579.). *Lellye*, Szent Kelemen tiszteletére épült temp-

lomáról 1413-ban van adatunk (Csánki D. i. m. II. 625.). *Marczali*, 1455-ben Szent Anianus tiszteletére szentelt plebániaegyházáról van szó. *Nagyszakácsi*, 1378-ban már fennállott Mindszentek tiszteletére épült temploma, ez volt a plebániaegyház, ezenkívül 1401-ben még egy templomáról emlékeznek meg az oklevelek, mely Szent Domonkos tiszteletére épült s közelében páloskolostor feküdt. *Ötvös*, Szent Mária tiszteletére szentelt temploma 1402-ben fordul elő (Monum. Vaticana I. IV. 490.). *Pata*, 1455-ben Szent András tiszteletére szentelt egyházát említik. *Péntekhely*, 1413-ban már plebániaegyháza volt. *Pesze*, 1343-ban Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt kőtemplomáról van adatunk. *Segesd*, Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt plebániaegyháza 1474-ben már megvolt (Hazai Okmt. I. 369.). *Somogyvár*, 1455-ben Szent György vértanu tiszteletére szentelt plebániaegyházát említik. *Szabás*, 1402-ben Szent Kozma és Demjén tiszteletére szentelt templomáról van adatunk (Csánki D. II. 641.). *Szent-György*, 1455-ben kőtemplomáról emlékeznek meg forrásaink, a templomához fatorony épült (ma Tótszentgyörgy). *Szenttrinitás*, 1230-ban e földterületen bazilika épült (ma Szentháromság-puszta, Belezna mellett. Hazai Okmt. VII. 17.). *Szerdahely*, 1346-ban a Szent Szűz tiszteletére szentelt templomát említik (ma Kaposszerdahely, Szenna közelében). *Tab*, 1320-ban Szent Péter apostol tiszteletére szentelt templomáról van adatunk (Zichy I. 176.). *Tard*, 1175-ben Üdvözítőről nevezett egyházáról van adatunk (Wenzel I. 70.). *Tepej*, Szent Mária tiszteletére emelt templomáról 1175-ben kelt oklevél emlékezik meg (Wenzel I. 70.). *Várda*, 1481-ben Szent Mihály tiszteletére szentelt egyházát említik (Kaposvártól éjszaknyugatra). *Viszló*, 1465-ben Szent Mihály tiszteletére szentelt templomáról van adatunk (Csánki D. II. 656.). *Zákány*, 1342-ben Szent Márton tiszteletére emelt temploma fordul elő (gróf Zichy Okmt. II. 29.).

Az elősoroltakon kívül egyházas helyek voltak még a következő helységek, a melyek egyes oklevelekben Egyházas jelzővel szerepelnek: Andocs (1536), Csicsó (1326), Écse 1358 (Dl. 4730), Fenék (1350), Fülecs (1468), Gamás (1344), Gyönköd (1369), Heresznye (1399), Kapoly (1488), Lankócz (1406), Páczod (1382), Taszár (1536), Ugal (1444), Zamárd (1342—1402). Fennállott még egy Egyházasfalu (1478) nevű helység is.

Kápolnás jelzővel fordulnak elő: Andocs az 1536. évi adólajstromban és Visnye, az 1443—48. években kelt oklevelekben.

A már elősorolt egyházakon kívül még a következő helységek lelkészeiről vannak adatok: **Lelkészek.**

Bajon (a mai Nagybajom), 1357-ben említik lelkészét (Zala vm. Okmt. I. 581.). *Fancs-Berény* (a mai Balatonberény), 1436-ban említik plebánosát. *Bolhás*, 1438—1488. években szerepel plebánosa (Csánki D. II. 594.). *Bonyha* plebánosáról 1483-ból van adatunk. *Csege* (ma puszta Bálványos közelében), 1233-ban említik az itteni lelkészt (Wenzel I. 312.). *Csepel* (ma Nagycsepely), lelkésze 1233-ban szerepel első ízben. *Csicsal*, 1357-ben említik plebánosát (Csánki D. II. 598.). *Ecsény* plebánosát 1357-ben, *Fejéregyházét* 1402-ben, *Kazsokét* 1331-ben, *Korpádét* 1437-ben (Csánki D. II. 622.), *Kutasét* 1437-ben említik az oklevelek. *Léta* papja 1359-ben szerepel (Dl. 4867), Vásáros-*Mernye* plebánosa 1487-ben (Dl. 19.320.), *Mesztegnyőé* 1359-ben, *Móriczhely* plebánosa pedig 1342-ben (Zichy Okmt. II. 29.) és 1459-ben (Dl. 15.189.) fordul elő. *Nagyszentpál* (ma puszta Iharosberény szomszédságában), plebánosát 1453-ban említik. *Rákosi* (ma Ráksi) plebánosáról 1429-ből, *Rapoly* papjáról (ma puszta, Gálosfától nyugatra) 1357-ből (Zala várm. okmt. I. 581.) van adatunk. *Zechen* (ma Szőcsény-puszta, Marczalitól délnyugatra) plebánosa 1436-ban egyúttal alesperes is volt (Csánki D. II. 648.). *Szenyér* plebánosa 1436-ban szerepel. *Túr* helység (Somogytúr) papjáról már 1233-ban van adatunk, 1488-ban plebánosát említik. *Vétye* (Gamás táján) 1493-ban plebániával bírt.

Az első egyházi birtokos: a mai Somogyvármegye területén a pannonhalmi apátság volt. Ez az apátság, a somogyi tizeden kívül, még Szent István királytól megkapta Bálványost, Wisetcha és Murin ma már elpusztult birtokokat. Szent László király az 1083—1095. években kelt Szent Márton monostorát összes ingó és ingatlan jószágaiban megerősítő levelében: e három birtok közül csupán Bálványos fordul elő, de feltünik mellette még kilencz más birtok. Albeus mester nyitrai főesperes, a kit IV. Béla király (1237—1240. években) a szentmártoni apátság jószágainak összeirásával bízott meg, már 12 birtokot sorolt fel Somogy vármegyében. **Egyházi birtokosok.**

Monostor-alapítások.

Az Árpád-házi királyok s általában az uralkodó család jellemző hitbuzgósága az újabb monostorok és egyházak alapitásában is megnyilvánult. Szent László király 1091-ben alapította a somogyvári benedekrendű apátságot, mely az egész középkoron át egyike volt a vármegye legjelentékenyebb hiteles helyének.

I. Endre király nevéhez fűződik a tihanyi monostor alapítása, melynek nagykiterjedésű birtokai voltak a vármegye területén.

I. Géza király másodszülött fia, Álmos, 1108-ban a dömösi monostor alapítója, a Somogy-Tolna vármegyék területén fekvő összes birtokait e kolostornak adományozta.

II. Géza király leánya, Margit királyi herczegnő, Csurgót adta a székesfehérvári János-lovagoknak.

A királyi család példája buzdítólag hatott a vármegyében letelepedett nemzetségekre is. A legrégibb nemzetségi birtokok főhelyein monostorok hirdették a nemzetség vallásos buzgóságát. Egy-egy ily monostor évszázadokon át közös temetkezési helyül, a családi iratok és kincsek őrhelyéül is szolgált. A nemzetségi osztály alkalmával az ilyen monostor kegyurasága osztatlanul maradt, hogy a kegyurasági jogokat a nemzetség tagjai közösen gyakorolhassák; miként a zselicz-szentjakabi monostor kegyuraságát, 1243-ban, a Győr-nemzetség három ága közösen bírja, sőt még 1350-ig is együtt gyakorolta (Karácsonyi i. m. II. 96.).

A vármegye erdőborította délkeleti vidékén, a Zseliczségben, még Salamon király uralkodása alatt alapított monostort a Győr-nemzetség egyik tagja. A Dráva partján: Babócsán a Tibold-nemzetség monostora emelkedett; a Somogyvártól délre eső Alsóbű-pusztán a Bő-nemzetség alapított monostort. A Győr-nemzetség egyik ága, a mai Kaposszerdahelyen, a pálosok számára építtetett monostort. A Pécz-nembeli Marczaliak, ugyancsak a pálosok számára, Marczaliban alapítottak monostort. A XV. században Toldon, Pogányszentpéteren és Vetahidán is találunk pálosokat, e monostorok alapitása szintén a vármegyei családok hitbuzgóságát és áldozatkészségét dicséri. Egybevetve az okleveles adatokat, a középkorban a következő monostorok állottak a vármegye területén:

Szent benedekrendű apátságok.

I. Szent benedekrendű apátságok: 1. Szent Miklós tiszteletére szentelt babócsai apátság. A Tibold-nemzetség alapította e monostort, mely a nemzetség temetkezőhelyéül is szolgált. Az egyházi névkönyvek szerint a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelték, mely tévedés onnan ered, hogy Babócsa plebániatemploma volt a középkorban a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelve, s egy 1478-ban kelt hiteles helyi kiadványból azonban kétségtelen, hogy a monostor védszentje Szent Miklós volt. 1348-ban János nevű apátja szerepel egy birtokperben (Anjouk. Okmt. V. 240.). A monostorról 1455-ből és 1478-ból is van adatunk, sőt még az 1536. évi adólajstromban is említik. A török hódoltság alatt elpusztult (Karácsonyi János i. m. III. 97. — Csánki Dezső II. 576.).

2. Szent Benedek kaposfői prépostsága. A monostor főnöke kivételesen prépost czímet viselt. A mai Kaposszentbenedek közelében állott. 1252-ben Moys, alkalmasint Somogy vármegye későbbi főispánja és Béla herczeg tárnokmestere, valamint ennek testvére Sándor alapították. 1318-ban említik az oklevelek a monostor prépostját. 1492-ben a prépostság kegyúri jogát a Gerécziek nyerték a királytól adományul, mely család ősei alapították a prépostságot. 1550-ben még megvolt. Ebben az évben Mihály prépost tiltakozik a kőrösvármegyei Gerencs nevű birtokán lakó, Geréczy Zsigmondtól elkövetett hatalmaskodások ellen (Veszprémi püsp. vaticani oklt. Bevezető köt. 151—158. — Rupp Jakab: Magyarorsz. Helyr. Tört. I. 1. 299.).

3. Szent Péter petúri apátsága, a melyről a közelebbi adatok hiányzanak.

4. A Szent Egyed tiszteletére szentelt, Szent László királytól alapított somogyvári apátság alapitásának történetét az előző fejezetben tárgyaltuk. Az alapítólevél értelmében: örök időre a provencai Szent Egyed- (St. Gilles-)kolostornak, mint anyaegyháznak, volt alárendelve s idegen jellegét egy évszázadon keresztül megőrizte. Tagjai és apátja, kezdetben, kizárólag francziák voltak. A XIII. század elején ugyan Imre király önkényesen spalatói Bernátot akarta a monostor apátjává választatni, de ez ellen a somogyvári konvent III. Incze pápához fellebbezett. A XIV. század vége felé azonban már megszakadt az összeköttetés a somogyvári apátság és az anyamonostor között. A konventtagok között 1254-ben már magyart is találunk. Végleg azonban csak 1396 táján szünt meg a monostor és St. Gilles között a kapocs. 1224-ben a somogyvári apátság már hiteles hely volt. Hiteles helyi kiad-

ványait az 1319—1392. évekből ismerjük. Az 1091. évi alapítólevél szerint legrégibb birtokai voltak: Somogyvár, Patria (Talán Patroh), Szentgyörgy, továbbá a kádárok, a szekeresek és a szőlőmívesek faluja, 30 egész és 60 feles szőlőmívessel. A későbbi oklevelekben az apátság birtokaiként szerepelnek: Szabadi, Szamárkút (Somogyvár vidékén), Körtvélyes (ma puszta), Dob (ma nincsen meg), Nyers (Nyershegy, Szolád közelében), Zabar (elpusztult), Terebez (Böhönye és Nemesdéd között); Tolna vármegyében Csanádfalva és Nádfő, Csokna (Csokonya) vidéki birtokairól 1324-ből vannak adataink. 1483-ban a vármegyéből származó Kálmáncsehi Domonkos váradi, majd erdélyi püspök élvezte az apátság javadalmait. 1539-ben az apátság még megvolt és 1542-ben az apátság javadalmait Pereghi Albert pécsi püspök bírta (Füssy Tamás czikke a Kath. Szemle 1902. évfolyamában 58—59. l.). A monostor fennállásának a török hódoltság vetett véget.

5. A zseliczszentjakabi apátságot a Győr-nembeli Atha vagy Ottó, 1061-ben somogyi ispán, később Salamon király nádora, 1063 táján alapította. Kegyuraságát a Győr-nemzetség bírta. Az apátságról több oklevél emlékezik meg. Egyes oklevelek a következő birtokait említik: Tátom (1275—1452), Szent-Barrabás (1324), Alcsi és Bennek vidékén földek (1331), Szent-Luka (1346), Lápa (1358), Ujfalu (1428), Lak (1487), Apáti (1487). Az apátság összes birtokait az 1376. évi iktatólevél sorolja fel a legteljesebben, s eszerint az apátságot a következő birtokokba iktatták be: *a*) Az Ormányságon: Szent-Barlabás, Borczkoncz, Lokocsa, Mogden, Gedesi, Andrásfalva, Budak, Halászi, Huruskolcz, Bát, Potony, Bodics, Gerenda helységek, Lazarczi- és Mátyás-pusztàk. *b*) A Zseliczségben és a Kaposon túl: Apáti, Keresztes-Szent-Miklóslaka, Zarm, Csiget és Ujfalu helységek. *c*) A Lápafolyó mellett a Kaposig elterülő vidéken: Lak, Usuráslaka, Gerenczemellék, Filtelek, Gellyénfalva, Csabanos, Szent-Balázsegyháza, Csomorlaka, Botfenék, Csernekfalva, Petelaka, Irefalva, Gyarmat, Ketelaka, Zebefialaka, Szabó Pál-laka, Szent-Luka, Lászlófi János-laka, Kálozfalva, Folkoslaka, Tádéfalva, Magyarfalva, Gálosfalva, Veresalma, Buzarófalva, Demeterfalva, Triakfalva, Szenttamás, Karácsonfi-Jánosfalva, Nádasd, Teresztyénfalva, Hidegkút és Nempti (Csánki D. i. m. II. 706.). A szentjakabi monostor túlélte a mohácsi vészt. Midőn azonban a törökök a XVII. század közepén elfoglalták a Szerdahelyi Dersfi családtól birtokolt Kaposvár erődöt, csakhamar a monostort is feldúlták.

II. Szent Ágoston szabályait követő kanonokrend. 1. Szent Lászlóról czímzett prépostsága. E prépostság, Bolhás és Tarány helységek között, a szentlászlói pusztán feküdt. 1382-ben Endre volt a monostor prépostja (Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása.). Szt. Ágoston-kanonokrend.

2. Szent Lászlóról czímzett develicsi vagy lullai prépostsága. E prépostságról első ízben 1292. évből van adatunk, ekkor develichi prépostságnak nevezik (Fejér X. 2. 375.). Egy 1302-ben kelt oklevél már lullai prépostságnak mondja. Nyim és Ságvár helységek, valamint a mai Lulla-pusztától délre eső „Szentlászló monostora“ nevű pusztán állott fenn. 1379-ben is mint lullai prépostságot említik az oklevelek. Prepos. eccl. S. Ladislai de Lulya (Csánki D. i. m. II. 645.).

3. Szent Benedek sámsoni prépostsága. Közelebbi adatokkal nem rendelkezünk róla (Veszprémi püspökség vaticani oklt. Bevezető kötet. 152. l.).

III. Ismeretlen rendű monostorok: Ismeretlen rendű monostorok.

1. Szent Keresztről czímzett bői prépostság. A Bő-nemzetség ősi monostora. A mai Somogyjád helység melletti Alsó- és Felsőbű-pusztán állott fenn. Első ízben 1257-ben említik az oklevelek. 1329-ben hiteles hely volt. 1511-ben Gergely volt a monostor prépostja. A prépostság Bő helységet bírta 1458-ban földesúri joggal, s az 1536. évi adólajstrom szerint is itt volt birtokos. A monostor a török hódoltság alatt pusztult el (Ortvay Tiv. id. m. — Csánki D. i. m. — Karácsonyi János i. m. I. 275.).

2. Hedrehely. Egy 1504-ben kelt oklevélben itteni szerzetesek szerepelnek (Csánki D. i. m. II. 578.). A mohácsi vész utáni korszakban ferenczrendiek laktak Hedrehelyen.

IV. A Jeruzsálemi Szent János-lovagrendnek három rendháza is volt a vármegye területén a középkorban. A lovagok már a XII. század második felében nyertek itt birtokokat Margit királyi herczegnőtől, III. Béla király testvérhugától. Midőn III. Béla király 1193-ban a székesfehérvári János-lovagok részére megerősítő levelet állított ki, már Csurgó, Szulok, Gadány, Ecsény, Kereki, Igal, Csiz, Megyer, Gány, Nyim, Berény, Somberény, Marjad, Fehéregyháza, Csepely, Liba, Szt.-János-lovagok.

Kér, Kapoly, Aranyos helységekben birtokosok voltak (Knauz Nándor: Mon. Eccl. Strig. I. 146.). Midőn II. Endre király a csurgói várat a János-lovagoknak adta, Csurgó, mely addig a székesfehérvári János-lovagoké volt, önálló rendházzá emelkedett és később hiteles-helyi jelleggel is bírt. A csurgói konventen kívül még Belken és Dadán voltak a lovagoknak rendházaik.

1. *Belk* vagy Belek, ma Beleg. E rendházról első ízben 1268-ból van adatunk (A veszprémi püsp. vatic. oklt. II—XCIX.). 1373-ban Cornuto Gerardus volt a rendház főnöke. A XV. században elvesztette önállóságát. 1493-ban már a vránai perjelség birtokában találjuk (Orsz. Lev. Dl. 6151. — Csánki D. II. 591.).

2. *Csurgó.* A Szent Margit tiszteletére szentelt rendház II. Endre király uralkodása alatt alakult. Alapításának ideje 1217—1226. évek közé tehető. 1226-ban már önálló konvent volt s hiteles-helyi jelleggel bírt. 1275-ben rendi káptalant tartottak itt a lovagok, Pontius de Fayn tartományi mester elnökletével. 1387-ben Zsigmond király időzött falai között. A csurgói várat II. Endre király adományozta a lovagoknak, melynek a birtokában I. Károly király is, 1324-ben, megerősítette őket. 1384 után a rendház elveszített önállóságát, 1405-ben már a vránai perjelség birtoka volt s ez időtől a róla elnevezett uradalom székhelye maradt az egész XV. században. Az 1494. évi összeírás alkalmával, a perjelség csurgói uradalmához tartozó községekben, 416 portát (jobbágytelket) írtak össze. Az utolsó vránai perjelnek halála (1526) után Tahy János kormányzó birtokába került, később, az 1534—35. években, Enyingi Török János és Bálint, majd 1542-ben Zrinyi János és Miklós foglalták el, 1548-ban ismét Török János és Ferencz, 1552-ben pedig Zrinyi Miklós birtokában találjuk (Történelmi Tár. 1911. évf. 381 .l.).

Dada. A mai Kaposszentbenedek helység határához tartozó Kaposdada-puszta helyén állott. 1244-ben már önálló rendház volt. 1267-ben azonban már a székesfehérvári rendház tartozékai között szerepel. 1279-ben már ismét önálló rendházként említik az oklevelek. 1335-ben már elveszítette önállóságát, ekkor a székesfehérvári rendházhoz tartozott, melynek főnöke bérbeadta. 1443—1453-ban a Tamási Vajdafiaktól birtokolt Kaposujvár tartozékai között sorolják fel (Tört. Tár 1911. 382.).

Szt. Ferenczrendiek. V. A Szent Ferenczrendnek egy kolostora volt a vármegye területén: Segösdön (a mai Alsósegesd), melyet a Pécz-nembeli Marczaliak a XIII. század végén alapítottak. 1290-ben már fennállott. A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt temploma 1295-ben épült. A ferenczrendiek konventjéről több oklevél emlékezik meg. 1391-ben szerepel a rendház főnöke (guardián), 1455-ben Marczali János is említi a monostort. 1306-ban és 1535-ben rendi káptalani gyűlések voltak a kolostorban (Ortvay Tivadar i. m. — Csánki D. i. m. II. 581.).

A Szent Ferenczrend egyik ágának: a minoritáknak (fratres minores conventuales) is volt egy monostoruk a vármegye területén. 1462-ben említés van, az Igal környékén elterülő erdőségekben, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt minorita kolostorról.

Pálosok. VI. A legmagyarabb szerzetesrendnek: a pálosoknak nyolcz kolostoruk volt a vármegye területén. A pálosok még a XIII. század második felében telepedtek le a vármegye területén, de csak a XIV. században virult fel itt a rendjük. Nagy Lajos király különösen pártolta őket, s a király példájára a vármegyei nemesség is számos adománnyal gyarapította birtokaikat. Kolostoraik a következő helyeken voltak:

1. A marczali, a Szent Domonkos tiszteletére szentelt pálosmonostorról 1455-ből van adatunk. Alapítója a Marczali család volt. A monostor a város mellett emelkedett (Csánki D. i. m. II. 579.).

2. Mindszenten 1323-ban alakult páloskolostor (Veszpr. püspöks. Bevezető kötet 151—158.).

3. Somogy vármegyében Szakácsi (Nagyszakácsi) volt a pálosok első letelepedési helye. Az itteni Szent Domonkos tiszteletére szentelt kolostorról már 1263-ból vannak adatok.

4. Szerdahelyen (a mai Kaposszerdahely-puszta helyén, a volt Péterfalva helység területén) Szerdahelyi Dersfi Miklós, 1335-ben, Szent László tiszteletére alapított páloskolostort. Az oklevelekben a Szent László tiszteletére szentelt szerdahelyi kolostor néven fordul elő. Egyike volt a leggazdagabb páloskolostoroknak. 1335-ben Bát, Kökényesfő, Tornócz, Szerentelki, 1345-ben Petőfalva, 1424-ben Szent-Luka (Szent-Lukácsfalva) és Szerdahely, 1444-ben Taszár helységekben kap részeket a Győr-nembeli Szerdahelyi Dersfiaktól, 1481-ben pedig Várdán és Jután Várdai

Mihálytól. A kolostorról 1495-ben is van még okleveles adatunk (Csánki Dezső i. m. II. 647—698. — Karácsonyi János II. 104. — Fejér VIII. 4., 136—137. — Rupp Jakab: Magyarorsz. Helyrajzi tört. III. 291.).

5. Szentpéter, másként Stregencz, a mai Pogányszentpéter község helyén állott fenn. Az oklevelekben Stregencz alio nomine Szentpéterfalva alakban fordul elő. 1381-ben már megvolt. 1390-ben az itteni pálosok Németiben kapnak földeket, 1408-ban Szent-Péterfalván részbirtokokat, 1409-ben Inkén malmot, 1410-ben Szent-Pál városban bizonyos jövedelmeket, 1417-ben Varaszlón egy malmot, 1420-ban az egész Szent-Péterfalvát nyerték adományul, az utóbbit a Kanizsaiaktól. 1425-ben Páld részeit nyerik. 1457-ben Patán kapnak részeket. 1477-ben Szenterzsébeti Forster György Páldon egy malmot adott nekik. Az 1536. évi adólajstrom szerint Páld és Szent-Péterfalva helységekben bírtak földesúri joggal (Csánki D. i. m. II. 646. — Rupp Jakab i. m. I. 1., 317.).

6. A Szent Erzsébetről czímzett thaladi kolostort a Rátót-nembeli Lőrincz, a XIV. század elején, alapította. Közelebbi adatok nincsenek róla (Veszprémi püsp. vaticani oklt. Bevezető kötet. 151—158.).

7. A Szent Mária tiszteletére szentelt toldi kolostorról 1392-ből van adatunk. A kolostor a mai Karád helység határához tartozó Nagytoldi-pusztán állott fenn. 1455-ben az itteni pálosok Marczali Jánostól, a ki nagy jóltevőjük volt, csaknem az egész patai uradalmat és bizonyos Maros helység mellett egy malmot kaptak adományul. 1480-ban pedig a Fajszi családtól Ecsény részeit nyerték. Az 1536. évi adólajstrom szerint csak Egyházas-Andocs és Ecsény helységekben bírtak földesúri joggal (Rupp Jakab i. m. III. 302. — Csánki D. i. m. II. 652.).

8. A vetahidai kolostort, mely Szent Miklós tiszteletére volt szentelve, 1310-ben Györghi Péter alapította. E kolostor Macs, Tásk és Kölked vidékén fekhetett. Az itteni pálosoknak az 1454—1492. években Macson voltak részeik. 1493-ban Somogyvár közelében voltak földjeik. Az itteni kolostorról még az 1532—1542. évekből is vannak adataink. 1542-ben Miklós perjel tiltakozott Török Bálint ellen, a ki a kolostor egyik nemesi birtokát elfoglalta. Az 1555. évi török hadjárat alatt elpusztult (Veszpr. püspöks. vaticani oklt. Bevezető kötet. 151—158. — Rupp Jakab i. m. III. k.).

Az elősorolt monostorokon kívül még a következő egyházi birtokosok voltak a vármegye területén. Egyéb egyházi birtokok.

Ábrahámi cziszterczitarendű apátság. 1272-ben Moys (Majs) nádortól kapott részeket Kőröshegyen (Fejér V. 290.).

Budai (Óbudai) káptalan. Birtokos volt a következő helységekben: Oszlár 1275, Endréd (Kőröshegy mellett) 1338, Kás 1424. Ezenkívül 1356-tól a káptalan Komár, Galambok, Szent-Péter és Karos, 1444-ben Komár, Karos, Galambok, Büki helységekben, Szent-Péter, Budavári-Dencs, Kápolna és Budavári-Muszt-pusztákon bírt földesúri joggal.

Dömösi prépostság. II. Béla király 1138-ban a monostor birtokügyeit rendezvén, megerősítő levelében a következő birtokokat sorolja fel, a melyeket még atyja, a megvakított Álmos herczeg, adományozott a monostornak, s a mely birtokok a mai Somogy és Tolna vármegyék határszélein feküsznek: Koppány (Törökkoppány), Edelény, Nak, Surány, Konda, Derecske (Döröcske), Kára, Gadács, Szanács, Körbő, Huszt, Marosd, Kánya, Ősi, Tengöld, Atila, Hodos, Ság, Ravazd, Kulcsár, Csoma, Dalmad, Babócsa, Endréd, Mágócs, Gány, Hór, Örs, Szil, Hetény (Csánki D. i. m. III. 465.).

Egri püspökség. Csak a XV. század végén szerzett a vármegye területén birtokokat. 1494-ben a püspökség e vármegyebeli jószágai után 67, 1495-ben pedig $356^1/_2$ forint segedelem járt (Csánki D. i. m. II. 670.).

Esztergomi érsekség. II. Endre király János esztergomi érseknek Gamás, Kopol (Kapoly), Egres és Lulla helységeket adományozta. Az adományozott birtokok közül Gamást az érsek közösen bírta a királyi udvarnokokkal (Knauz Nándor i. m. I. 218.).

Esztergomszigeti apáczák. 1338-ban Kőröshegy és Kereki vidékén fekvő birtokaikat említik (Anjou-kori Okmt. III. 447.).

Esztergomi káptalan. 1439-ben Bere helységben volt birtokos (Fejér XI. 288.).

Esztergomi János-lovagok. 1265-ben nyerték királyi adományul Telki (ma Teleki) birtokot, melyet még 1429-ben is bírtak (Knauz Nándor i. m. I. 522. — Fejér X. 7. 149.).

Székesfehérvári káptalan. Egyike a legrégibb egyházi birtokosoknak a vármegye területén. Okleveles adatok azonban csak 1229-től emlékeznek meg a káp- Székesfehérvári káptalan.

talan birtokairól. 1229-ben a káptalan Kisfalud, Nyim, Ocsma, Kás, Somberény, Megyer, Szőllős, Told, Aszalár (Oszlár), Söld, Bodonya (Bonnya), Ólyves, Vodoj (Vadaj), Baba, Mocsola, Merenye és Alsó-Merenya, Tömörkény, Bogát, Egres, Méhös, Kara, Bő, Osztopán, Kér, Bárd, Polyán (Inkaföld), Kölked, Tord (Tard), Túr, Fel-Gamás, Fer (Für), Csopak (Csopek), Rad, Öszed, Köp, Őrs, Szolát, Szolát-Szent-Miklós, Neszda (Neszde), Alsó- és Felső-Kecscsa, Fejéregyház, Csepel, Karád, Teleki, Száraszó, Kőröshegy, Kereki, Lyuba, Lullya, Csega, Bálványos, Egyes, Berki, Gyogy, Alsó- és Felső-Endréd, Szemes, Kapoly, a két Zamárd, Király-töreki (Törek), Jód, Gány, Kleti (Kiliti), a két Berej és Csaba helységekben volt birtokos. A tatárjárástól a mohácsi vészig terjedő időben még a következő káptalani birtokokról vannak okleveles adataink: Kisbár és Bonnya (1275), Ádánd vidéki Kisfalud (1279), Háromkút (1337—1352), Szőllős (Zala helység mellett 1351), Taszár (1358), Bélavár város (1399—1469), Csetertekhely (1399), Egyházas-Heresznye (1399), Baráti (1399), Sikva (1399), Tófő (1399), Kás (1424), Teleki (1429), Zamárdi (1434), Kisberény és Ság (1447), Mernye (1447), ez utóbbi három az őrkanonoké, Tard (1495) a prépost birtoka. A török hódoltságot megelőzőleg, az 1536. évi adóösszeirás a káptalan birtokait alábbiakban tünteti fel: Az éneklő-kanonok jobbágyközségei voltak: Bálványos, Csege és Berki. Az őrkanonoké: a két Dobsza, Pettend, Bárd, Szent-Miklós, Bódogasszony-Mernyéje, Vádé, a két Kékcse, a balatonmelléki Szemes, Szolát és Al-Mernye. A préposté: Bálványos, Csege, Berki, Kistold és Bonnya. A káptalan közös birtoka: Csepel, Teleki, Egyházas- és Kis-Zamárd, Alsó-Endréd, Berki, Gám, Jód, Kiliti, Ságvár, Kisfalud és Kétye. A káptalani karé: a balatonmelléki Zamárd, az igazgatóé: Alsó-Endréd és Berki. Végül Lőrincz fejérvári prépost: Eger-Vádé és Söld helységekben bírt földesúri joggal.

A székesfehérvári Szent-Miklós-káptalan az 1536. évi adólajstrom szerint Csepel, Visz, Szárszó, Egyházas- és Kis-Zamárd helységekben volt birtokos.

Karthauziak. A leveldi (Lövöld, Veszprém vármegye) karthauzi kolostort Nagy Lajos király 1378-ban alapította. A XIV. század végén nyert birtokokat Somogy vármegyében. Zsigmond 1390-ben, cserében más megyebeli birtokokért, Karádot és tartozékait adta a kolostornak. Karádot a karthauziak még a XVI. században is birtokolták, a következő tartozékokkal: Ölyves, Tittös (Tettös), Bár, Kér, Tard (Tord), Csehi, Fejéregyháza, Csepel, Teleki, Köp, Andocs, Egyházas-Zamárd, Lyuk-Zamárd, Endréd (Dedek-Crescens Lajos: A karthauziak tört. 141. — Veszpr. püspökség vat. oklt. Bevezető kötet 151—158.). A Gut-Keled-nemzetségtől alapított *majádi* (Sopron vármegye) monostornak is volt egy birtoka a vármegye területén. Egy 1277-ben kelt oklevél szerint a monostor szolgáinak egy része a Bálványos közelébe eső Csegén lakott (Karácsonyi J. i. m. II. 24.). A Rába-folyó mentén épült *móriczhidai* premontrei prépostság a Pok-nembeli Meggyesaljai Móricz nyitrai főispán és királynéi udvarbírótól 1251-ben Csabához tartozó földeket nyert adományul (Fejér IV. 2. 85.).

Premontrei prépostság.

Murakeresztúri apátság. A *murakeresztúri* apátság (Zala vármegye) 1474-ben Páti Török Mihálytól: Nagysávoly, Tikos és Fönyed részeire szerzett zálogjogot. Ezenkívül a Fövényed melletti Szécs-pusztának 1438-ig birtokolt részeit Korotnai Jánosnak adta el.

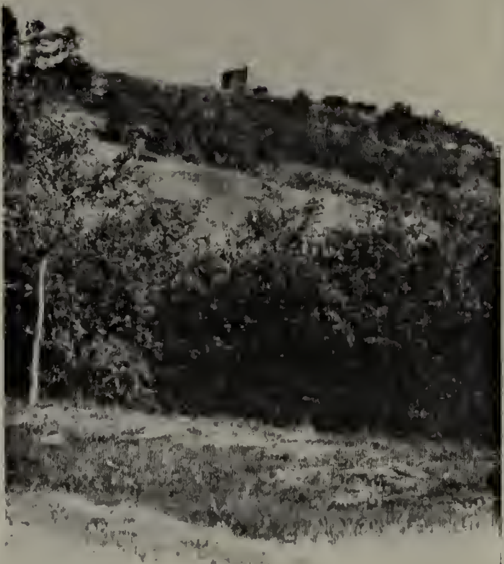
Nyúlszigeti apáczák. A *nyúlszigeti* (Szent-Margitsziget) apáczák Moys (Majs) nádortól (1270—72) a következő birtokokat kapták: Teleki, Igal, Posoni (Posni), Borhold, Rákosi (Ráksi), Aszlár, Kosok (Kazsok), Belcz, Ecse és Csaba. Ezeken kívül 1348-ban Visz részeihez tartanak jogot, 1378—79-ben és 1433-ban Patalant is bírják, 1417-ben Táton részeit mondják magukénak. 1421-ben Atád, 1449-ben Merse birtokosai. 1469-ben Szenyesi Tamástól Pusztakérnek elzálogosított részeit magukhoz váltották. Birtokaik középpontja Igal volt, mely a XV. században mezővárosi kiváltságokat élvezett.

Óbudai apáczák. Az *óbudai* apáczák 1397-ben Gyugy helységben bírtak földesúri joggal. Itteni birtokaikat az egész középkorban megtartották, s az 1536. évi adólajstrom szerint is még a helység földesurai voltak.

Pannonhalmiak. A *pannonhalmi Szent Benedekrend* somogyvármegyei birtokait, az Erdélyi László szerkesztésében megjelent nagybecsű művet véve alapul, a következőleg csoportosíthatjuk: 1. a tatárjárás előtti korszakban a rend birtokai voltak: Fok (a mai Siófok), melynek jövedelméből a tizedrész már Szent István király óta a szentmártoni apáté volt. Fekvőségei Siófoktól délre, a mai Kiliti határában terültek el. Zamárd, hol a szentmártoni monostornak négy szőleje, Endréd (Balaton-

A kőröshegyi r. k. templom.

A kaposszentjakabi kolostor romjai.

A csurgói r. k. templom.

A köröshegyi r. k. templom belseje.

Az andocsi r. k. templom belseje

A törökkoppányi r. k. templom belseje.

endréd), hol két szőleje és ugyanannyi szőlőmívese volt. Megyer, itt 10 ház lovas szolgája volt a monostornak. a kiknek földje közös volt Somogyvár népeivel. Gány (Kiliti és Megyer között), itt az apátságnak három ház torlója (lélekváltója) volt Csaba (Megyertől délnyugatra) alkalmasint 1180 táján került az apátság birtokába, de csupán 1347-től vannak okleveles adatok az apátság itteni birtokairól. Bálványost még Szent István király adományozta az apátságnak, előfordul Szent László király megerősítő levelében, továbbá a III. Incze pápa 1216. évi, Honorius 1225. évi és IX. Gergely 1232. évi bulláiban is. Kőröshegy az apátság legrégibb somogyi birtokainak egyike, melyről a Szent László király és II. Paschalis pápa 1102. évi megerősítő levele is megemlékezik. Fejéregyház (Kőröshegytől délre feküdt), itt az apátság már 1135 táján birtokolt összesen 466 hold földet. A kutasi birtokot Szines úrnőtől 1146 táján kapta az apátság. A birtokhoz öt szőlő és Rádi faluban ugyanannyi szőlőmívesház tartozott. Ölyvös-pusztán az apátságnak öt szőlőmívesháza volt. Gamás faluban (Karádtól délnyugatra) az apátságnak két szőleje, három berke és egy ekealja földje volt, itteni birtokaiban II. Endre király 1221-ben erősítette meg az apátságot. Tard (Gamástól éjszakra) már a Szent László király megerősítő levelében előfordul. A II. Paschalis pápa 1102. évi megerősítő levelében említés van az apátság itteni, a Megváltó tiszteletére szentelt egyházáról. Vitya falu (Gamástól délnyugatra, ma puszta) határában az apátság 1225-ben a somogyi várjobbágyoktól megvásárolt egy darab földet, a hol kápolnát építtetett Szent Jakab tiszteletére s melléje egy kisebb remetekolostort is. Utóbb még, 1230-ban, kárpótlásul azért, mert a vityai várjobbágyok felégették a kápolnát és melléképületeit, 240 hold földet, majd még újabb 240 hold földet nyert az apátság. Fajsz, Dénes nádor és szolnoki ispán 1239 táján hozott ítélete szerint az apátságnak itt öt háza volt. Vitya és Fajsz között Albeus mester nyitrai főesperes, az 1237—1240. években készült összeírásában, még három apátsági birtokot nevez meg, ú. m. Csopakot, Tepeyt és Gyrchit, a melyek a mai Somogyvámos és Pamuk helységek határaiban feküdtek. Tepey a középkorban kettő volt, Nagytepej és Kistepej. Nagytepej, mely Fajsz, Nagykürtös és Pamuk közé helyezhető, már Szent László király idejében az apátság birtokai közé tartozott. II. Paschalis pápa 1102-ben megerősítette az apátságot e helység birtokában. Fonyód már Szent László király megerősítő levelében is előfordul, később a III. Incze pápa 1216. évi, III. Honorius 1225. évi és IX. Gergely 1232. évi megerősítő levele is említi. A két Bogát-pusztát Szent László király megerősítő levele és az 1216—1232. évi pápai bullák említik. Méhest Albeus mester 1237—1240. években készült összeírása jegyezte fel. Zselicz erdőségben (mely Kaposvártól délre terül el) Szent László király adott birtokokat az apátságnak, és pedig 30 kanászháztartást a hozzátartozó háznéppel és 300 sertéssel. Albeus mester szerint a Zselicz erdőségben, egy határgyűrűbe foglalva, az apátságnak 10 faluja volt, a melyben kanászok laktak. E 10 kanászfalu a következő: Márczadó, két Szerénke, Dercze, Vállusfej, Nyirakol, két Szent-László, Bozaisfalva (Bőszénfa ?) és Karán. E 10 faluban Albeus idejében (1237—1240) összesen 300 háznépet írtak össze. 2. A tatárjárás utáni korszakban a XV. századig az apátság a következő helyeken volt birtokos: Kőröshegy, mely jószágkormányzósági székhely volt. Csaba 1184 óta a rend tulajdona, 1347-ből is van róla adatunk. Csicsal, Karád mellett, ma puszta. 1340-ben Decse fia Lacza és Bede fia Miklós vették bérbe. 1393-ban Nezdei Mihály fiának, Bessenyei Mátyásnak, adta bérbe az apátság. Fejéregyház Csicsallal volt határos. 1262-ben Gábrián fia, Gábrián, a maga és fiai birtokrészét Csicsalban és Fejéregyházán az apátságnak adta. 1364-ben már mint pusztult birtok fordul elő. Rád, 1336-ban az apátság itteni jobbágyairól vannak adataink. Tardon 1336-ban rendezték a jobbágyszolgálmányokat. Szamárkúton 1336-ban részbirtoka volt az apátságnak. Kara (Bogát szomszédságában), 1294-ben Pál Somogy vármegye alispánja, Együdei János és Iharos ellenében, a pannonhalmi apátnak ítélte oda. Bogát 1336-ban, Méhes 1310-ben szerepel apátsági birtokként. Györökön (Karával szemben délnyugatnak feküdt) 1310-ben az apátságnak nemes jobbágyai laktak. Györökkel volt szomszédos Tepej, a hol 1310-ben szintén nemes jobbágyokat találunk. Rupolyfőt, melyet 1220 táján tótokkal telepítettek be, 1270-ben az apátság és a királyné népei közösen bírták (Pannonh. Szent Benedekr. tört. II. 168.). A Zseliczségi Szent-Kereszt vagy Keresztúr azonos lehet Kaposkeresztúrral. 1358-ban Szigfried pannonhalmi apát Szent László adományának mondja. László apát 1369-ben benépesítéséről gondoskodik. Ez okból szabadalmakat biztosít a letele-

pülőknek. Keresztúrhoz tartozott Szent-László, melyről 1328-ban van első ízben említés. 1364-ben az országbíró megerősítette az apátságnak Szent-Lászlóhoz és Szentkereszthez való jogát. A többi zseliczségi birtokok közül: Márczadó a XIV. században Enezd vagy Enyzd nevet vett fel. 1400-ban e birtok határait a somogyvári konvent megjárta. Nyirakol, mely a baranyai határ közelében, Derczétől keletre, az Alma-patak mellett feküdt, 1250—1310-ben szerepel az apátság birtokai között. Szerénke 1335 előtt volt az apátság birtoka. Derczéről 1314-ből van adatunk. Szent-László (Nyirakol alatt) IV. Béla király egy 1262-ben kelt oklevelében fordul elő, 1392-ben említik utóljára. 3. A XV. századbol a következő apátsági birtokokról vannak okleveles adataink: Kőröshegy még 1536-ban is az apátságé. Rádot 1449-ben még Györgyi Bodó Gergely bírta bérben. Tard 1466-ban Debrentei Tamás birtoka. Kis-Egrest 1521-ben szerezte az apátság, 1536-ban is még e helység földesura. Szamárkút 1466-ban Debrentei Tamásé. Remete-Udvarhelyről először 1418-ban van adatunk. 1535-ben Török Bálint birtokába került. Kara 1536-ban is még az apátságé. Tepej és Bogát 1536-ban még az apátság földesúri hatósága alá tartoznak; az utóbbi helységet Debrentei Tamás 1457-ben jobbágyaival kiraboltatta. Kutasapátit a XV. század elején a Kutasi család bírta bérben. A Zseliczségben: Keresztúr, Enizd, Karán, Kis- és Nagy-Fűz, Nyírakol, Alsó- és Felső-Dercse, Hasság (Hárságy), Alsó- és Felső-Litterág (Litorág), Szerénke, Szeréntelke és Szent-László voltak az apátság birtokai, 1434-ben azonban az apátság e birtokokat cserébe adta Szerdahelyi Imrének több zala- és győrvármegyei birtokért (i. m. III. 285—289. 507.).

A pécsi káptalan.

A pécsi káptalan csupán zálogbirtokos volt a vármegyében. 1479-ben Bakonyai István Szentmihályfalva, Pelencze, Fölse, Ujfalu, Berzicze, Orolya. Pogánd, Sikota, Börös, Persán, Galambos, Kárász, Legéncz és Endrőcz helységekben bírt részeit elzálogosítja a káptalannak (Csánki D. i. m. II. 661.).

A pécsi püspök.

A pécsi püspök a XVI. században Vaska-Szent-Márton (ma Felsőszentmárton), Istvándi (1536—1550), Magyarlukafa (1536) helységekben bírt földesúri joggal. Az 1494. évi segedelemből a püspökség somogyi birtokaira 265 frt esett.

A János-lovagok birtokai.

A székesfehérvári János-lovagok legrégibb magyarországi birtokai közé tartoznak a somogyvármegyeiek, melyeket II. Géza leánya, Margit királyi herczegnő adományozott a lovagoknak. E birtokok a székesfehérvári rendházhoz tartoztak, később, midőn a csurgói rendház önálló lett, egyes birtokokat az új rendházhoz kapcsoltak. Mindamellett a székesfehérvári lovagok somogyvármegyei birtokaik legnagyobb részét az egész középkorban megtartották, sőt a mohácsi vész után, egészen Székesfehérvárnak török kézbe jutásáig, megtartották földesúri jogaikat egyes helységekben. A legrégibb oklevél, mely a székesfehérvári lovagok birtokaira vonatkozik, III. Béla királynak a már fentebb érintett megerősítő levele, az utolsó pedig az 1536. évi adóösszeírás (dicalis conscriptio). Összegezve a rendelkezésünkre álló okleveles adatokat, a székesfehérvári rendházhoz a következő birtokok tartoztak: Aranyos (1193), Bálványos (1431—1473), az 1536. évi adóösszeírás szerint is még földesurak voltak e helységben. Bere (1536. évi összeírás), Berény (a mai Nagyberény) első ízben az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő, 1280-ban is birtokosok itt a lovagok. 1431-ben már csak igényt tartanak hozzá, 1536-ban azonban ismét földesurak e helységben. Csege (ma Bálványoshoz tartozó puszta), az 1536. évi adólajstrom szerint a lovagok voltak a földesurai. Csepel (ma Nagycsepel) az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő, Csíz az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő, 1431-ben is igényt tartanak hozzá a lovagok. Csurgó (1193 megerősítő levél), később önálló rendház, majd a XV. században a vránai perjelség birtoka. Dada önálló rendház, 1335-ben azonban a székesfehérvári lovagok birtokolták. Ecsény az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő első ízben, később is, 1420-ban és 1476-ban, vannak adatok a lovagok itteni birtokairól. Fehéregyháza az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő. Gadányt (Guden) szintén az 1193. évi megerősítő levél említi. Gány első ízben az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő, 1431-ben is igényt tartanak hozzá a lovagok. Igal, Kapoly és Kereki csak az 1193. évi megerősítő levélben fordulnak elő. Kért első ízben az 1193. évi megerősítő levél említi. 1431-ben is igényt tartanak hozzá a lovagok. Lyuba (Lyaba, Jaba) előfordul az 1193. évi megerősítő levélben s 1431-ben is igényt tart hozzá a rendház. Lulya (ma Lulla-puszta, Torvaj határában), 1431-ben igényt tartanak hozzá a lovagok. Marjad, csak az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő. Megyer (ma Koppánymegyer) az 1193. évi megerősítő levél-

ben fordul elő, 1428-ban is a lovagoké. Nyim, első ízben az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő, 1431-ben is igényt tartanak hozzá. Ság (a mai Ságvár táján), 1431—1447. években a lovagok igényt tartanak hozzá. Somberény (ma Nagyberényhez tartozó puszta) az 1193. évi megerősítő levélben fordul elő. Szőllős, 1431-ben igényt tartanak hozzá. Szulok, előfordul az 1193. évi megerősítő levélben, később is, 1332—33-ban, a lovagoké. Tarány 1454-ben a lovagok birtoka. Ugal, 1431-ben igényt tartanak hozzá (Tört. Tár 1911. évf. 393—396. — Orsz. Lev. Dl. 12.364. 1536. évi dicalis conscriptio).

Tihanyi apátság.

A *tihanyi apátság* még I. Endre királytól nyert birtokokat a vármegye területén. Az 1055. évi alapítólevél szerint az apátság Fok (Siófok), Kak-Szarna, Gamás és Gyisznóhely nevű helységeket nyerte I. Endre királytól. Az 1211. évi összeírásban az apátság birtokai között: a foki rév, Holovágy, Losta, Törökfalu, Szántófalu, Teleki, Gamás, Csopak, Boklár (Boglár), Ság, Dob, Kőp (mai Köppuszta), Füzegyfalu és Igal szerepelnek. Ezek közül Szántód, Teleki és Gyesznó vagy Apáti az 1267. évi pápai bullában is előfordulnak, s Gamás nevű falvak is, 1398—1417-ben, az apátság birtokai. Csicsal 1337—39-ben szintén az apátságé; ellenben Igalon 1350-ben az apátságnak már nincsenek birtokai, azokat a nyúlszigeti apáczák jobbágyai használják. 1358-ban Nagy Lajos király meghagyta a székesfehérvári káptalannak, hogy az apátság birtokainak határait járja meg. A káptalannak ez alkalomból kiállított határjárólevele a vármegyék szabatos megjelölése nélkül sorolta fel az apátság birtokait, melyek közül somogyiak: Igal, Töttös, Megyere, Ság, Gamás, Szárszó, Kőröshegy, Berej, Bálványos, Török és Fok helységek. A XV. században Gamáson kívül Telekit (1480), Csicsalt (1466), Albertfalut (1472), Apátitelek-pusztát (1458) és Fokszabadit (1534) találjuk az apátság birtokában (Pannonhalmi Szent Benedekrend tört. — Csánki Dezső II. 700.).

Titeli káptalan

A titeli káptalan birtokairól közvetlen adatok nincsenek, a XV. században a káptalan jobbágyai mint Túr (Somogytúr) szomszédosai bukkannak fel (Csánki D. i. m. II. 700.).

Türjei prépostság.

A türjei prépostság 1335 óta, a Szentgiroltiak adományából, a balatonvidéki Besenyő részeit bírta.

Vérteskeresztúri apátság.

A vérteskeresztúri apátság 1424-ben Káson bírt földesúri joggal.

Veszprémi káptalan.

A veszprémi káptalan egyike a vármegye legrégibb egyházi birtokosainak. Birtokainak egy részét alkalmasint még Szent István király adományából bírta. I. László király, 1082 táján kelt oklevelével, a káptalant a következő helységek birtokában erősítette meg: Zamárdi, két Endréd, Luka (Lullya, ma puszta), Szőllős, Kapoly, Szárosaszó (Szárszó), Őszöd, Kőröshegy, Túr, Tat, Berchény (Berény), Grozi (Oroszi), Irög, Osman, a két Kiliti, Berej, Sörény, Keksa (Kegya, Kegye). A későbbi időből a következő birtokokról vannak okleveles adatok: Berény (Nagyberény, 1232—1536), Endréd (Alsó-Endréd, 1259—1394), Irög (1279), Kegye vagy Ketye (1279), Csaba (1279—1536), Lullya (1288—1381), Szőllős (1343), Száraszó (1368), Őszöd (1368), Zala (1368), Ocsman (1383—1536), Megyer (1429), Kisbér és Bonnya (1275).

Veszprémi püspökség.

A veszprémi püspökség csak a tatárjárás utáni korszakban szerzett birtokokat a vármegye területén. Legrégibb birtokainak egyike Görgeteg (1360—1436), ezenkívül a balatonmelléki Széphalom (1416), Lullya (1463), Csekel, Csege, Tótfalu (1466), Gerezd és Acsa helységekben (1480) volt birtokos. Az 1536. évi adólajstrom szerint a püspökség: a két Csics (Csíz), Kortó, Csepel, Lullya, Gyönköd, Bálványos, Csege, Berki, Egyházas-Kapoly, Egres, Acsa, Tomej, Tótfalu és Mocsola helységekben bírt földesúri joggal. A veszprémvölgyi apáczák 1402-ben kapták: Miske fia Pál fia Mátyástól Egyházas-Szamárdot.

Vránai perjelség.

A vránai perjelség, mely 1324—28. években került a jeruzsálemi Szent János-lovagrend birtokába, még a XIV. században birtokolt Somogyban. 1347-ben a vránai perjelség a János-lovagok magyar-szlavoniai rendtartományi főnökségével egyesíttetvén, ezidőtől a vránai perjelek főtörekvése odairányult, hogy minél több rendi birtokot csatoljanak a perjelségi javakhoz. A lovagrend csurgói háza is áldozatul esett a vránai perjelek hatalmi törekvéseinek. Csurgó elveszítvén önállóságát, a vránai perjelség birtoka lett. Csurgó már Pelsőczi Bubek Imre alatt (1395—1405) került a vránai perjelség birtokába. Egyik utódát, Szent-Györgyi Tamás perjelt, 1454 máj. 1-én a somogyvári konvent Csurgó, Szenta, Csente, Sarkad, Alsok, Szigeth, Bodafalva, Veutse, Bálvánd, Molnár, Pápa, Pogyand, Szentkirály, Nagymarton, Vésse, Bagh, Almágy és Gyékényes birtokába iktatta be

(Századok 1911. évf. 87. lap). A rendelkezésünkre álló okleveles adatokat egybevetve, a perjelség a következő helyeken volt birtokos a vármegye területén: Bálványos (1431), Beleg (1493—1536), Bocskád vagy Bacskád (ma Somogyudvarhelyhez tartozó puszta) a perjelség legrégibb birtokainak egyike, 1367-ben már a perjelség birtokában találjuk, bírta 1498-ban is. Bodafalva (1431), Csurgó 1405-ben már a perjelségé, Czirók (1450), Ecsény (1480) s 1450-ben Gadány helységre is igényt tart a perjelség a Marczaliakkal szemben. Iványczfalva (1454—1498), Jákófalva (1454), Kétnyár (1454—1498), Kónyi (1477—1503), Malatka vagy Malaczk (1367—1498), Marticza (1367), Mike (1466), Mustintelek helység birtokához 1450-ben tart igényt a perjelség, Nagymarton (ma Csurgónagymarton) 1367-ben a perjelség birtoka. Pósafalva (1454), Szemere (1454), Szenta (1360—1498), Sziget (1431), Tarány (1454—1498), Udvarhely (ma Somogyudvarhely, 1454—1498), Urbánfalva (1454), Vecsernye-puszta, Berzencze mellett (1454—1498), perjelségi birtokok (Tört. Tár 1911. évf. 398—400. — Csánki D. i. m. II. 705.).

Zágrábi püspökség.

A zágrábi püspökség 1331-ben Bodonyt és Tikodot bírta (Anjouk. Okmt. II. 561.), ezeken kívül az 1536. évi adóösszeírásban Böhönyét is a birtokában találjuk.

Zalavári apátság.

A Szent István királytól alapított zalavári benedekrendű apátság a Szent Adorján vértanutól megszentelt helyen feküdt és még Szent Istvántól nyert birtokokat a vármegye területén. Az 1019. évi alapítólevél szerint Csurgó vásárjövedelmet szolgáltatott az apátságnak. 1024-ben Bölcső helységet nyerte az apátság, a Dráva-folyó halászati jogával. Bölcső a mai Barcs körül fekhetett. 1389—1495. évekből is van róla okleveles adatunk (Füssy Tamás: A zalavári apátság tört. 31. 54. l.).

A királyi kanászok.

Somogy lakosságának főfoglalkozása a földmívelés, állattenyésztés és szőlőmívelés voltak. Különösen a sertéstenyésztésök volt hírneves. A vármegye minden részében találunk kanászoktól lakott egész helységeket. A Csurgótól délre, le egészen a Dráváig, elterülő hatalmas földterület, melyet II. Endre király a szentföldi János-lovagoknak adott, a királyi kanászoké volt. A Zseliczségben a pannonhalmi apátságnak tíz kanászfaluja volt, összesen 300 háznéppel. Királyi kanászok laktak: Bozás (Bőszénfa és Hárságy vidékén), Derczefalva (Kishárságy vidékén), mindkét Szent László (Szigetvártól éjszakra) és Vályus helységekben. Királynéi kanászok pedig Márczadó helységben.

Királyi vinczellérek.

Még jelentékenyebb volt a középkorban Somogy szőlőművelése. A fennmaradt oklevelek számos oly helységről emlékeznek meg, a melyeket a várszerkezet fennállása alatt és után, a XIII—XIV. századokban, szőlőműveléssel és borászattal foglalkozó királyi szolgálmányosok laktak. Így Bábonyban királynéi vinczellléreket, Berényben (ma Nagyberény) királynéi kulcsárokat és pinczemestereket, Gányban királynéi vinczelléreket találunk. Az egyházi birtokokon is számos szőlőtelepet és szőlőmívest találunk. Albeus mester 1237—1240. évi összeírása szerint a pannonhalmi monostornak Zamárdon két háznépe volt a pinczések rendjéből és négy szőlője, Endréden pedig két szőlőmívese és ugyanennyi szőlője. Kutason öt szőlőt és ugyanannyi szőlőmíveshárat kapott az apátság 1146-ban Szines úrnőtől. Gamás falu határában is két szőlője volt az apátságnak, melynek birtokában II. Endre király 1221-ben megerősítette.

Somogyi szőlőbirtokosok.

Az egyháziak példájára a világi urak is igyekeztek Somogy vármegyében szőlőbirtokokat szerezni. A vármegyében letelepedett nemzetségek mindegyikének volt a vármegyében szőlője. Így a Csák-nembeli Miklós, a Kisfaludy család őse, komáromi és csanádi ispán (1212—1239), hogy asztaláról a híres „somogyi bor“ ne hiányozzék, Zamárdon szőlőt szerzett (Karácsonyi János i. m. I. 309.). A Csák-nembeli Demeter bán, az ugodi ágból, 1285-ben Bálint fia Jordán székesfehérvári polgár szőlejét nyerte el Somogyban a királytól (u. ott I. 336.). A Dorozsma-nembeli I. István fiai: Kazal I. Pál János, a Harapkay család őse, és András 1322-ben közösen bírtak egy szőlőt Tótgyugyon (ma Gyugy. Karácsonyi i. m. I. 419.).

A Misel-nemzetség tagjainak 1408-ban Vasadon (Öreglak közelében) voltak szőlőbirtokaik. Nagylucsei Orbán egri püspök és testvérei 1488-ban Endrédi Somogyi Bernáttal együtt a magvaszakadt Bálványosi György birtokait nyerték adományul: Bálványos, Csege, Kápolnás-Kapoly és Egyházas-Kapoly helységekben, a melyekben, a püspök egyik rokonának értesülése szerint, minden művelés nélkül megterem évenként 23—28 vasa bor (Csánki Dezső i. m. II. 688.).

Középkori várak.

Bár a török hódoltság megsemmisítette a vármegye középkori műemlékeit, a fennmaradt romok után és az okleveles emlékekből némileg tájékozódhatunk a somogyi nemesség jólétéről és gazdagságáról.

A tatárjárás után mindegyre általánosabbá válik az erődítvények építése. A középkorban 15 várról vannak okleveles adataink. Az ősi nemzetségek egymás után építgettek várakat. Így a Tibold-nemzetség Babócsán, a Győr-nembeli Szerdahelyi Dersfiak Báton, a Zákányiak Zákányban, a Héder-nembeliek Rupolujvárott. A XV. században a legtöbb vár a Marczaliak birtokába kerül, az övék 1398-tól Babócsa, 1396-tól Fejérkő s 1445 körül megszerzik Zákányt. A XV. század folyamán több vár épül a vármegye területén, a Bakonyaiak Barcson, Forster György 1468 után Szent-Erzsébeten, Korothnai János nádori ítélőmester Korothnán, a Laki Thúz család a mai Öreglakon, a Tapsonyi Anthimiak 1463 táján Szigetvárt építtettek várakat.

A várak felszerelései, kincsei.

Az egyes középkori várak felszereléséről érdekes adatokat tartalmaz az a leltár, a melyet Korothnai Katinkának Korothna várába történt beiktatása alkalmával vettek fel. E leltár szerint: a várban 6 ágyú és taraczk, 95 szakállos, 38 kézipuska, 8 dárda, 5 számszeríj, 3 számszeríjhordó, 4 tegez, 2 kézinyíl és hét ostyasütővas találtatott (Századok 1870. 27. l.). A korothnai vár nem tartozott ugyan a nagyobbak és az erősebbek közé, mindamellett a berendezése is elég fényes volt s midőn Erdődy Péter, 1512 máj. 25-ike körül, csellel hatalmába kerítette, az ott talált arany- és ezüstneműeken kívül szőnyegeket és irományokat is zsákmányolt. Ezeket az arany- és ezüstneműeket Korothnai Katinka édesanyjától, Bajnai Both Magdolnától örökölte, a ki azokat nagyrészt nászajándékul kapta.

Még jelentékenyebb vagyon halmozódott össze Szigetvárott, a Török család uralma alatt. Szigetvár és tartozékai 1463-ban még Garai Jób kezén voltak, de 1473-ban, vásárlás útján, Török Ambrus kezére jutottak, a ki a várat olyan jelentékenyen megerősítette, hogy 1491-ben Corvin János szétvert hadának egy része Szigeten talált menedéket. Török Ambrus értett a vagyonszerzéshez, sőt kincsekért erőszakra is rávetemedett. 1485-ben testvérével Péterrel, továbbá Disznósi László és Szentiváni Batha Márton baranyai nemesek szolgáival együtt megtámadta a Szerdahelyi Bánfi István várát: Báthot. Az eredményes ostrom után bevett várban a szekrényeket feltörette, s a drága selyem és bársony női ruhákat és ékszereket is elvitette. Bánfi István panaszára Báthori István országbíró ez ügyben vizsgálatot rendelt el, melyet a somogyvári konvent foganatosított. Midőn Török Ambrus fia, Imre, 1487-ben nőül vette Parlagi György leányát, Krisztinát, ez összes ingóságait átadta férjének, melyek szintén Szigetre kerültek. Ekkor már ingatlanokban is nagyvagyonú volt ez a hatalmas család. 1492-ben a szintén Corvinpárti Török Imre 2000 forintot kölcsönzött Mátyás király természetes fiának, kinek vagyonát a trónjelöltséggel járó tetemes kiadások felemésztették. Török Imre 1506 táján lett Nándorfehérvár bánja, s ez időtől szüntelen harczban állott a törökökkel. 1515-ben, hadba vonulása előtt, végrendelkezett is, e végrendeletéből tudjuk meg, hogy Koszka Tamásnak egy ló árával, vagyis 20 forinttal tartozik; Báthori Istvánnak egy 300 frt értékű nyaklánczot zálogosított el; Somi Gáspárnak és Biró Kelemennének Futakon szintén egy nyakéket adott zálogba. Török Imre halálával (1521-ben) vagyonát fia Bálint örökölte, a kinek a szereplése a mohácsi vész utáni korszakba esik. A mohácsi vész utáni zavarteljes időket Török Bálint elsősorban szintén vagyonának gyarapítására használta fel, s hogy a rabolt kincsei biztonságban legyenek, főként Szigetvár megerősítésére törekedett. Az ingoványos tavat megtisztíttatta s elkezdte az erődítvények építését. De amellett ágyúkkal is bőven ellátta a várat. Több nagy ágyút öntetett, még a szigetvári kolostor harangjából is ágyút öntetett. Szigetvár hadi felszereléseiről egy 1553 máj. 12-én felvett leltár számol, a mely szerint a várban 12 hosszú ágyú volt. Török Bálinttól három maradt ott 1531-ből s 1533-ból. Ezenkívül volt a várban 160 taraczk, közöttük kerekesek is. Volt még a várban két úgynevezett faltörő, azaz kődobó ágyú, az egyik Török Bálint szerzeménye 1533-ból. A taraczkok között: a leltár csetnekieket, prágaiakat és közönségeseket különböztet meg. A golyóknak egy részét az ágyúk és a taraczkok mellett tartották a magas toronyban, melynek emeletein 214 golyó volt. A taraczkok mellett 8860 golyót, azonfelül a várban még 4652, a városban 1530 golyót találtak. A várhoz egy kis külső gazdaság is tartozott, hol 2 tehenet, 25 disznót, 105 baromfit (közöttük 13 pávát), 7 kecskét, 5 méhkast talált a biztos. A várban elhelyezett élelmiszerek között volt buza, rozs, árpa és zabliszt 5935 köböl, lencse, paszuly, bab 30 és fél köböl, káposzta és füstölt hús csak kis mennyiségben, 100 sonka, 137 mázsa háj, 158 mázsa szalonna, 137 mázsa disznóláb és 143 hordóban 6275 punt bor (Németh Béla: Szigetvár Története 59—117.).

Fejérkő romjai. A Balatontól mintegy hét kilométer távolságra, Kereki község határában, meredek hegytetőn, erdőktől körülövezve emelkedett Fejérkő, mely jelenleg Katonavár néven ismeretes. E vár még a XIV. században épült s 1396-ig a királyé volt. A várat 200 méter hosszúságban mintegy 15 méter széles és hat méter mély sánczárok futja körül. A párkányok, boltívek és egyes falrészek, a jelenlegi tulajdonos gondoskodásából, még most is kivehetőleg jó állapotban vannak (Eibner József adatai).

A kőröshegyi templom. Az egyházi építészetnek kétségkívül legrégibb maradványa a kőröshegyi templom. Ezt a templomot még Szent István uralkodása alatt építették a szentbenedekrendi szerzetesek. A templom körül kolostort is építettek, mely azonban inkább csak megszállóhely volt, bár térfogata elég tekintélyes a felfedezett alapfalak után ítélve, mintegy 1024 □-méter terjedelmű volt. Az alapfalak rendkívül szilárdak, mert kerülnek közöttük 110 cm vastagságúak is. Az alapfalakból következtetve, a templom várszerűleg volt megerősítve s eredetileg román ízlésben épült, később a XV. században gót ízlésben építették át s így maradt a mohácsi vész után is néhány évtizedig, mígnem Török Bálint rablóhadai felégették. A török hódoltság idején a templom mindegyre jobban omladozni kezdett. 1757-ben az akkori kegyúr a templomot némileg helyreállíttatta s ebben az állapotában maradt az 1906—1907. évig, midőn a Műemlékek Országos Bizottsága eredeti alakjában visszaállíttatta. A kőröshegyi templomról Szent László királynak a veszprémi egyház részére, 1082 táján, kiadott megerősítő levele és XI. Incze pápa 1215-ben kelt bullája is megemlékezik (Kommandinger Kálmán plebános adatai).

Középkori iskolák. A Szent Benedekrend megtelepedésével karöltve járt a szellemi műveltség terjedése. Mikor Szent László király a somogyvári monostort alapította, egyidejűleg szerzetesi iskolát is állított fel itt s már 1091-ben, a monostor átvételekor, a Magyarországba érkezett szerzetesek között első helyen említik a Poitiers városából való tudós nyelvészt, Petrus Pictaviensis grammatikust. A somogyvári iskola azonban elsősorban papnevelőintézet volt. Ez a kolostori iskola azután a franczia szerzetesek elköltözésével megszűnt s már a későbbi időből nincsenek adataink, hogy Somogyvárott szerzetesi iskola lett volna.

A XV. században, a műveltség terjedésével azonban a vármegye területén is alakultak tanintézetek. 1494-ben Marczaliban már volt iskola, egy ez évben kelt oklevél az itteni iskolamesterről emlékezik meg (Csánki D. i. m. II. 579.). Az iskolát valószínűleg még a Marczali család alapította s további fenntartásáról a Báthoriak gondoskodtak. Iskolája volt Kálmáncsehi (ma Kálmáncsa) városnak is, mely azonban a XVI. század közepén a protestánsok birtokába került. 1548-ban Enderik Máté, 1559-ben Bellenius Tamás, majd egy bizonyos Imre, később Kammasi János voltak a helység tanítói (Fraknói Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás. 101. l.).

A műpártotás. A XV. században a vármegyei nemescsaládok sarjai sűrűn keresték fel a külföldi, különösebben olaszországi főiskolákat, honnan hazatérve, itthon is terjesztették a szellemi műveltséget. Az egyes főurak s főpapok melegen felkarolták a művészeteket is. Könyvtárakat alapítottak, festőket, zenészeket fogadtak s bőkezűen pártfogolták a tanulni vágyó ifjúságot. A somogyi származású Kálmáncsehi Domokos 1462-ben székesfehérvári prépost, 1495-től 1501-ig váradi, majd erdélyi püspök, közben, 1483-tól, a somogyvári apátság javadalmainak is élvezője. Már Mátyás király uralkodása alatt élénk részt vett nemzetünk politikai és közművelődési törekvéseiben. Még székesfehérvári prépost korában összegyűjtötte korának legdíszesebb kódexeit, melyeknek némelyikét nagy költséggel Olaszországban készíttette el.

Kálmáncsehi Domokos.

Könyvtárából eddig négy darab ismeretes. Ezek egyikét Lambachban, a szentbenedekrendűek könyvtárában, másikát Bécsben, a Lichtenstein herczegeknél, a harmadikat a zágrábi székesegyház kincstárában és a negyediket a zágrábi érseki könyvtárban őrzik. Ezek között művészeti szempontból legbecsesebb az első, mely zsolozsmakönyv, úgynevezett breviárium. Ezt a könyvet még prépost korában készíttette. Már prépost korában szoros baráti viszonyban állott Vitéz János püspökkel, miként erről az utóbbinak egy sajátkezű feljegyzéséből értesülünk.

A fehérvári székesegyház éjszaki oldalán kápolnát építtetett Szent Anna tiszteletére, hol temetkezni is kívánt. Még prépost korában sok értékes egyházi ékszert vásárolt vagy kapott ajándékba. Ezek közül legbecsesebb volt az a drágaköves aranykereszt, melyet Corvin János herczegtől nyert adományul, abból az alkalom-

ból, hogy Mátyás király temetésén ő énekelte a gyászmisét. Ez a kereszt egykorúak állítása szerint 45 ezer forintot ért.

Midőn Miksa hadai Székesfehérvárt 1490-ben bevették, Domokos prépost kincsei a győztes ellenség kezébe kerültek s ő maga is csak ezer veszély közepette mentette meg életét.

Domokos prépost rokonait is hathatósan támogatta tanulmányaikban. Egyik rokona, Szegedi István, 1486-ban a bécsi egyetemen tanul, másik rokonát, Cseh György deákot, a ki tehát szintén tanult ember volt, udvarbírájává tette.

Valószínűleg rokonai voltak Kálmáncsehi Jakab, Illés és László is, a kik 1478—1489. évek között, tehát éppen Domokos prépost korában, a bécsi egyetemen tanultak, valamint Kálmáncsehi Mihály, 1503-ban váradi kanonok, a ki alkalmasint szintén Domokos püspöknek köszönhette neveltetését és emelkedését az egyházi pályán (Bunyitai Vincze: A váradi püspökség története. I. 332—343.). A Kálmáncsehi család sarjainak pályája nem áll magában a vármegye történetében, mert végiglapozva Fraknói Vilmos „Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen“ czímű nagybecsű értekezését, számos somogyi származású tanárra és tanulóra akadunk az egyetemen.

Somogyiak a bécsi egyetemen.

A bölcsészeti kar tanárai között előfordul 1492-ben Stephanus de Heresnye (Hereszny̆e). A hittudományi karon: 1425—26-ban Thomas de Zachkan, 1427-ben Thomas de Zakan. A bölcsészeti kar magyarországi származású tanácsosai között: 1416-ban Thomas de Zachan, 1426-ban Thomas de Zakan. A bölcsészeti kar magyarországi származású vizsgálói között: 1415-ben Thomas de Zakan, 1417-ben Thomas de Zackan, 1424-ben Thomas de Zakan. A magyar nemzet prokurátorai között: 1494-ben Stephanus Gheztw de Heresznye (Heresznyei Gecző István). A tanulók között: 1428-ban Emericus de Ders, Ambrosius de Tamassi (tán a mai Drávatamásiból származott), 1429 és 1433-ban Paulus de Bela, 1437-ben Joannes de Curgo (Csurgó), 1438-ban Paulus de Dumbro (a mai Kastélyosdombó) és Balthasar de Segesdino, 1439-ben Ambrosius de Dombro, 1445-ben Valentinus de Simigio, 1451-ben Stephanus de Zoob (Somogyszob), 1452-ben Gregorius de Zala, ugyanő 1455-ben magiszteri fokozatot nyert. A „Natio Hungarica“ anyakönyveiben a következő somogyi származású tanulókat találjuk: 1454-ben Ambrosius de Sylicze (tán Silisio, akkor Zselicz lesz), 1454-ben Petrus de Thasar, Georgius sacerdos de Dombro, Dominicus de Babocza (Babócsa), 1455-ben Ladislaus de Pernez (Pernesz) baccalaureus, vagyis „borostyános“ azon tanulók elnevezése, a kiknek a vizsga letétele után megengedték, hogy bizonyos tantárgyakból előadást tarthassanak. Benedictus de Zelizio baccalaureus, Johannes de Dombro, 1456-ban Lucas Carnificis de Hecze (Hecse, elpusztult helység), 1457-ben Paulus de Dombro, 1465-ben Michael de Segesd, 1475-ben Lucas de Meztegnie (Mesztegnyő), 1476-ban Andreas de Kapusch (Kapos), 1478-ban Jacobus de Kaalmanczehy (Kálmáncsehi), 1479-ben Andreas de Hadgymas (Hagymás), 1480-ban Elias de Kalmantsche (Kálmáncsehi), 1481-ben Stephanus de Geczew de Heresznye (Heresznyei Gecző István), ugyanő 1487-ben baccalaureus fokozattal fordul elő, 1481-ben Lucas de Vasamsmernie (Vásárosmernye), 1490-ben Stephanus de Hereznye, 1494-ben Antonius de Bela canonicus albensis (székesfehérvári kanonok) baccalaureus, a XVI. században: 1505-ben Leonardus Jámbor ex Zelisio, 1514-ben Matheus de Hagymas, 1512-ben Joannes Zerechen de Meztecznyew (Mesztegnyői Szerecseny János) a nemes származású tanulók névsorában. 1505-ben Petrus Patay de Semigio, 1522-ben Michael de Belawar, 1522-ben Frater Nicolaus ex Zumagwar (Somogyvár), 1527-ben Stephanus Marczaly, 1529-ben Joannes Zendi de Kapos, 1535-ben Stephanus Dersfi de Serdahely nobilis, 1538-ban Symon Myndzentinus ex Sylisio, Ambrosius Eccl. de Mosdos, 1541-ben Andreas de Belawar.

Somogyiak a krakói bursában.

A krakói bursa magyar tagjai között a XVI. században a következő somogyi származású tanulók fordulnak elő: 1504—1508 között Michael de Simigio, 1511-ben Philippus de Szenta, 1516-ban Joannes Belwar, 1519-ben Emericus de Simigio Seggosdiensis (segesdi származású), 1519-ben Stephanus de Kappos, Georgius de Heyche (Hecse), Michael de eadem, 1521-ben Blasius de Hagmas (Hagymás), 1523-ban Martinus de Calmanthei (Kálmáncsehi).

II. A MOHÁCSI VÉSZTŐL A KIEGYEZÉSIG.

1. *A vármegye története az ország három részre szakadásának, a szabadság- és a vallásharczok korában.*

A mohácsi vész szinte megbénította a nemzet ellentállóképességét. Bár a török hadak az ország fővárosát is megszállották, a törökök elleni további küzdelemre senki sem gondolt.

Frangepán Kristóf.

Ama kevesek közé, a kik az általános zűrzavarban nem veszítették el bátorságukat és önbizalmukat, tartozott *Frangepán* Kristóf horvát bán, a ki a megpróbáltatás napjaiban erélyes kezekkel igyekezett az általános fejetlenségnek gátat emelni. Magatartása Somogy vármegye rendeire is jelentékeny hatással volt, sőt találkoztak olyanok is, a kik királynak emlegették (Mill. Tört. V. 9.).

Szapolyai János királysága.

A mohácsi veszedelemből megmenekült urak közül azok, a kiknek az ország sorsának irányításában döntő szerepük volt. Pozsonyban gyűltek össze, a hol várakozó álláspontot foglaltak el. Ellenben az ország túlnyomó többsége *Szapolyai* János erdélyi vajda körül csoportosult. Az utóbbiak közé tartozott Szigetvár ura, *Török* Bálint is. Ő volt egyike azoknak, a kik a koronát János király fejére tették.

A király, hogy Török Bálintot lekötelezze, a koronázás után Temes vármegye főispánjává nevezte ki.

A Ferdinánd-párt.

Ama kevesek közé, a kik Ferdinánd osztrák főherczeg trónjelöltségét támogatták, tartozott a vármegyében birtokos Németujvári *Batthány* Ferencz bán, továbbá *Tahy* Ferencz, a vránai perjelség javainak kormányzója.

A Ferdinánd-pártiak közül ekkoriban Tahy Ferencz, a ki az egész csurgói uradalmat bírta, volt a legjelentékenyebb birtokos. Batthyány Ferencznek, kinek őseitől öröklött birtokai a Balaton mellékén terültek el, ekkor még jelentékenyebb jószágai nem voltak a vármegyében, de különben is Batthyány már II. Lajos király uralkodása alatt a zászlósurak között foglalt helyet s a vármegyében nem igen szerepelt, tehát az itteni nemességre befolyása sem volt.

Báthori István.

Báthori István, a Ferdinánd-párt feje, a vármegyében nem volt ugyan birtokos, de testvérei: Báthori András és György, a vármegye főispánja révén, mégis jelentékeny befolyást tudott volna magának biztosítani, csakhogy Báthori István személye közgyűlölet tárgya volt s így nem számíthatott arra, hogy a vármegyei nemesség sorából Ferdinándnak párthíveket toborozhasson. Testvérei András és György, közvetetlenül a mohácsi vész utáni időben, inkább a nemzeti párthoz szítottak. Báthori András ekkor már a többek között Barcs, Babócsa, Zákány és Marczali várakat bírta. Vagyonát az általános pusztulás közepette is mindegyre növelte s 1542-ben már ő volt a vármegye legnagyobb birtokosa.

Báthori Istvánra hárult tehát a feladat, hogy Andrást Ferdinánd ügyének megnyerje, a mi rövid idő alatt sikerült is. Báthori András 1527-ben már Ferdinánd híve lett, a ki őt tárnokmesterévé nevezte ki.

Báthori István társaságához tartozott *Szalaházy* Tamás veszprémi püspök is. Az ő feladata lett volna, hogy a somogyi papságot, mely még az 1542. évi adóösszeírás szerint is jelentékeny számú volt, Ferdinánd táborába terelje. Csakhogy Báthori István és társai ekkor még nagyobbarányú mozgalmat nem tudtak indítani, mert hiányzott ehhez a szükséges pénz. Így tehát Ferdinánd csak igéretekkel biztathatta híveit. Mialatt tehát a Pozsonyban tanyázó Ferdinánd-párti urak — pénzhiány miatt — egyelőre tétlenségre voltak kárhoztatva, azalatt a nemzeti párt gyors cselekvésre szánta el magát.

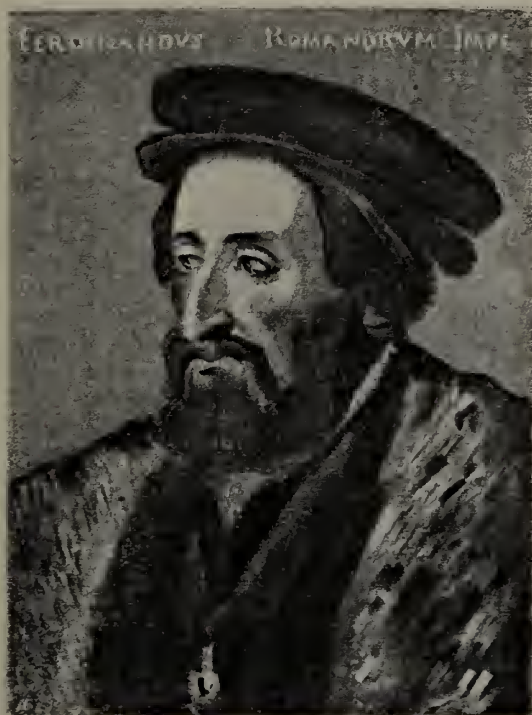
Főemberei okt. 14-én Tokajban értekezletet tartottak, a honnan nov. 5-ére Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hirdettek. Ezt a meghívót többek között Báthori András is aláírta.

A két ellenkirály és tábora.

Mivel Tahy János, a kit a Ferdinánd-pártiak a székesfehérvári országgyűlés megtartásának megakadályozásával bíztak meg, megkésett Székesfehérvár megszállásával, többé mi sem akadályozta az országgyűlés megtartását, mely 1526 nov. 10-én Szapolyai Jánost választotta királylyá.

Báthori István nádor és hívei azonban nem nyugodtak bele a székesfehérvári országgyűlés határozataiba, és decz. 17-én Pozsonyban Ferdinánd osztrák főherczeget kiáltották ki királylyá.

Ferdinánd királylyá választása után Báthori István és társai azon fáradoztak, hogy János király híveit elcsábítsák. Báthori András átpártolását csakhamar követte

I. Ferdinánd. (Az Orsz. Képtárból.)

Báthory István. (Az Orsz. Képtárból.)

Nádasdi Tamás. (Az Orsz. Képtárból.)

Roggendorf (A „Heldenbuch"-ból.)

Szulejman II.
(Az Orsz. Képtárból.)

A babocsai vár régi képe. (Egykorú metszet. Gróf Somssich Béla tulajdona.)

Báthori Györgyé, a kit Ferdinánd király meghagyott Somogy vármegye főispáni méltóságában. De Ferdinánd megbizottainak Török Bálintot is sikerült elhódítaniok. A 24 éves, könnyelmű ifjú nem sokáig állott ellent a csábításnak. Roppant vagyonával fontos politikai tényező lévén, átpártolása Somogyban is előkészítette a talajt Ferdinánd ügyének.

Ferdinánd ravasz megbizottai azonban egy ideig leplezni óhajtották Török Bálint átpártolását s ezért felszólították, hogy új pártállását mindaddig titkolja el, míg Ferdinánd Magyarországba érkezik. 1527 nyarán Ferdinánd tekintélyes had élén egész Budáig nyomult. Azalatt Batthyány Ferencz bán, Báthori György főispánnal egyesülve, Somogy vármegyén át Szlavóniába nyomult, s ott János király egyik rendületlen hívét: *Frangepán* Kristófot támadta meg, a ki teljesen magára hagyatva, egész nyárou át, változó szerencsével küzdött Ferdinánd hívei ellen, de Varasd ostrománál halálosan megsebesülvén (szept. 27), vele e vidéken János király legerősebb támasza kidőlt (Millenn. Tört. V. 52.).

Frangepán halálával egész Somogy vármegye Ferdinándnak esküdött hűséget. Bár a köznemesség János király híve volt, a Ferdinánd-párti hatalmas főurakkal szemben nem tudta a küzdelmet sikerrel felvenni, annál kevésbbé, mert a harcztéren is siker koronázta Ferdinánd hadainak működését. Ennek a hatása alatt Ferdinánd országgyűlést tartott, mely elismerte őt királynak, nov. 3-án pedig Székesfehérvárott megkoronázták.

1528. év elején Török Bálint és *Pekry* Lajos, a ki Báthori Erzsébetet bírta nőül, mely házasság révén a vármegye területén Görgeteg, Csököly, Erdőcsokonya, Segesd stb. helységekben volt birtokos, a Felvidéken harczoltak János király hadai ellen, melyeket szétszórtak s a királyt kiűzték az országból.

A János király és Szulejmán szultán között kötött szövetség következtében, azonban csakhamar megfordult a koczka. S habár 1529 őszén, midőn Szulejmán harmadízben jött be az országba, a vármegye nemessége ismét János király hűségére tért vissza, hívei mégsem tudtak sikerrel fellépni a Ferdinánd-pártiak ellen, mert Szulejmán szultán Bécs alatt szenvedett kudarcza következtében kénytelen volt az országból kivonulni, mire Török Bálint vérszemet kapva, Szigetvárról szüntelen zaklatta János király híveit.

János király, hogy Török Bálintot átpártolásáért megfenyítse és hogy folytonos garázdálkodásainak és rablókalandjainak is gátat vessen, 1530 őszén meghagyta Mesztegnyői *Szerecseny* Jánosnak és *Nádasdy* Tamásnak, a ki az 1529. évi hadjárat alatt csatlakozott hozzája, hogy hadaikat összegyűjtve, *Kápolnai* Ferenczhez, az ezidőtájt vitéz lovasvezér hírében álló hívéhez csatlakozzanak s az ő segítségével Török Bálintot csellel hatalmukba kerítsék, vagy ha ez nem sikerülne, vegyék Szigetvárt ostrom alá. E czélból János király Nádasdynak és Szerecseny Jánosnak még azokat a török hadakat is rendelkezésükre bocsátotta, a melyeket Szulejmán az 1529. évi hadjárat alatt Buda várában visszahagyott. Ezeket Kászun bég vezette. Csatlakozásukkal Nádasdy és Szerecseny mintegy 10 ezer ember fölött rendelkeztek.

Török Bálint azonban már jóelőre értesült az ellene tervezett támadásról és erélyesen készült a védelemre. Szigetvárt bőven ellátta élelmiszerekkel, új katonákat fogadott fel és így felkészülve, várta János király hadait, melyek a vár alá érkezvén, a várat körülvevő tó éjszaknyugati partján helyezték el ágyúikat és megkezdték az ágyúzást, de az ostrom sokkal nehezebbnek bizonyult, mint azt előre gondolták. A várat körülvevő víz is sokkal mélyebb, iszaposabb, sással és náddal elborított volt, semhogy azon az ostromlók átmehettek volna. E mellett az ágyúzás is mindegyre lanyhábban folyt.

Mikor Török Bálint látta, hogy az ostromlók nem tudják a várat megközelíteni, egy kisebb elszánt csapattal kirohanást intézett, mely alkalommal *Nagy* Imrét egy 25 tagú lovascsapat élén elfogta és lefejeztette s fejét karóra húzva, a vár fokára tűzette, a többi foglyokat azonban szabadonbocsátotta.

E közben *Roggendorf* Vilmos, Ferdinánd király hadvezére, okt. 31-én ostrom alá vette Buda várát, mire János király a szigetvári ostromseregből a török hadakat sürgősen magához rendelte. Elvonulásuk után Nádasdy nem merte megfogyott hadával az ostromot folytatni s ezért ő is csakhamar Buda felé vonult; *Kápolnai* Ferencz azonban nem volt hajlandó Nádasdyt követni, lovasaival tehát Szigetvár alatt maradt s Török Bálinthoz csatlakozott (Mill. Tört. V. 86. — Németh Béla: Szigetvár tört. 72—73.).

Az 1530. évi ostrom után Török Bálint a szigeti várat újból megerősíttette, az ingoványos tavat megtisztíttatta, kiásatta és megnagyobbíttatta, majd elkezdte az erődítvények építését. A mohácsi vész óta tartó belháborúktól okozott pusztítások és ama siralmas állapot, a melybe az ország jutott, közelebb hozta az ellenkirályok híveit egymáshoz. *Perényi* Péter, a ki ekkor még Ferdinánd király híve volt, ismét megpendítette a két párt közös tanácskozásának eszméjét.

A dunántúli urak.

A dunántúli urak már 1531 márcz. 6-án Babócsán szűkebbkörű értekezletet tartottak, a honnan meghívót bocsátottak ki a magyar, horvát és szlavón rendekhez s az összejövetel helyéül Bélavárt s idejéül márcz. 19-ét tűzték ki. A felhívásra csaknem száz egyházi és világi úr jelent meg Bélavárott, 4000 fegyveres kíséretében, hogy a pártviszályok megszüntetéséről s a törökök elleni védelemről tanácskozzék. Az értekezleten Perényi Péter vitte a szót. Panaszosan felemlítette, hogy habár János király őt elfogatta és bár nem tartozik János hívei közé, a megoldás egyedüli módját mégis abban látja, hogy mivel a szultán János királynak adta Magyarországot, az egész ország János királyhoz csatlakozzék.

Az egybegyűltek nem hoztak határozatot, hanem máj. 18-ára Veszprémben tartandó országgyűlésre hívták össze a rendeket (Millenn. Tört. V. 97.). Ez országgyűlés azonban elmaradt. Mindamellett ez év őszén, Ferdinánd király néhány régi híve, mint Laki *Bakits* Pál, Török Bálint, uruk tilalma ellenére, Zákányban összejött a János-párti Nádasdy Tamással és 1532 jan. 1-re a balatonmelléki Kenesére hívták össze a rendeket; de ez a gyűlés sem vezetett eredményre, bár maga Ferdinánd is elküldte oda követeit (Mill. Tört. V. 99.).

Szulejmán bejövetele.

A béketárgyalásokat csakhamar megszakította Szulejmán bejövetele, a mikor az 1532. év folyamán újabb hadjáratot indított Ferdinánd ellen.

Ápr. 25-én indult el Konstantinápolyból, de 200.000 főből álló roppant hadával csak lassan haladt előre és csak június hó végén ért a szerémi síkra. Innen Eszékre vonult, hol július 17-én Ferdinándnak átadta hadüzenetszerű válaszát.

Eszékről a török had Siklósnak vette útját, majd a vár bevétele után Egerszegre (Baranya) s innen Babócsára vonult, útközben kikerülve Szigetvárt, Babócsáról Szulejmán, Zala vármegyén át, Vas vármegyébe vezette hadait, de Kőszeg várának hősies ellentállása után, aug. 30-án, megkezdte a visszavonulást és Stírián át, pusztítva, rabolva, hazafelé vette útját.

Átpártolások.

1533 elején már Nádasdy Tamás is tárgyalásba bocsátkozott Kazianerral, Ferdinánd hadvezérével, kinek azonban csak az év vége felé sikerült Nádasdyt Ferdinánd részére megnyerni (Mill. Tört. V. 108.). Átpártolásával két-három éven át Ferdinánd hívei jutottak túlsúlyra a vármegyében. Nádasdy Tamásnak ugyanis ekkor már nagykiterjedésű birtokai voltak Somogyban, mint Csicsó, Iharos és Miháld; kívüle a Ferdinánd-párti urak közül Laki *Bakith* Pál és a *Zrinyiek* szereztek birtokokat a vármegyében. Az előbbi Hetes és Akts-Magyari (Buzsák) helységekben volt birtokos, az utóbbiak a csurgói uradalmat bírták.

1536-ban viszont Török Bálint pártolt el Ferdinándtól. Török hűsége különben már 1535-ben is kétes volt, s habár Ferdinánd sejtette, hogy nem igen bízhat meg benne, mégis újabb adományokkal igyekezett őt magának lekötelezni és 1535-ben még neki adományozta a hűtlenségbe esett Pathi Török János somogymegyei birtokait (Németh Béla i. m. 74.).

Török Bálint 1536-ban végre is levetette az álarczot és nyíltan János király pártjára állott. A király nagy örömmel fogadta és 1536-ban kelt oklevelében biztosította, hogy neki minden eddigi kihágásait megbocsátja.

Átpártolása után legott Csurgót támadta meg, melyet 1535 óta a Zrinyiek bírtak zálogban. Török nagyszámú lovas- és gyalogoscsapattal indult Szigetvárról Csurgóra és a várat rövid ostrom után bevette.

A Ferdinánd-párt veresége.

1537-ben Ferdinánd király, Kazianer vezérlete alatt, tekintélyes hadat küldött a drávántúli részekbe, hogy a végeket Nándorfehérvárig visszafoglalja. Táborában magyarok is voltak, *Bakith* Pál és *Pekry* Lajos vezérlete alatt. Eszék ostrománál azonban Kazianer belátta, hogy elegendő ágyú hiányában a várat be nem veheti s ezért megkezdte a visszavonulást, de a nagyszámú török had folyton a sarkában volt; Bakith Pál magyar csapatai élén, megkísérelte ugyan a török feltartóztatását, de maga is odaveszett, Kazianer hada teljesen megsemmisült, maga a vezér pedig gyáván megszökött.

E vereség hatása alatt Ferdinánd is kereste a békés megoldást. Wese lundi érseknek sikerült is végre a békeszerződést megkötni, melyet János király 1538

Nagyváradi béke.

febr. 24-én írt alá. s a melyet „Nagyváradi béke“ néven ismer a történelem (Mill. Tört. V. 123.). E békekötés értelmében Somogy vármegye János király uralma alá került ugyan, de a tulajdonképeni ura Török Bálint volt. Bár nem ő volt a vármegye legnagyobb birtokosa, hanem Báthori András szatmári főispán hasonnevű fia, a ki az 1542. évi adólajstrom szerint a vármegye területén összeírt $6536\frac{1}{2}$ jobbágytelekből 1750-et bírt. A vármegye legnagyobb birtokosai ekkor, kevés kivétellel, János király hívei közé tartoztak, mint *Török* Bálint (660 porta ura), *Zalay* István és *Majlád* István, a kik együtt 325 portát bírtak; az utóbbi *Nádasdy* Tamás sógora és benső barátja volt. Nádasdy Tamás (132 porta ura), a ki azonban ekkor már Ferdinándhoz pártolt és *Werbőczy* Imre, János király egyik legodaadóbb hívének, a nagynevű jogtudósnak a fia, a ki 90 porta fölött rendelkezett. Török Bálint hatalmát Somogyban elsősorban Szigetvár biztosította, mely évről évre nagyobb jelentőségre emelkedett.

János király halála.

János király halála után (1540 júl. 18.) Ferdinánd hívei azt hitték, hogy elérkezett az idő a magyar államterület egységének helyreállítására; de sokan voltak János király hívei között is, a kik csak az alkalomra vártak, hogy Ferdinándhoz pártoljanak; a János király temetésére egybegyűlt urak azonban meghiusították a Ferdinánd-pártiak reményeit.

János Zsigmond.

Az urak János király fiát, János Zsigmondot, kiáltották ki királylyá s az ország kormányzatát egy négytagú régensségre bízták, melynek tagjai között Török Bálint is helyet foglalt (Mill. Tört. V. 212.).

Török Bálint, a ki egyúttal Buda várának parancsnoka is lett, már kormányzása kezdetén annyira meghasonlott György baráttal, hogy Budát is odahagyta s visszatért Szigetvárra.

Mikor Ferdinánd János király haláláról értesült, erélyesen követelte a váradi béke végrehajtását; e mellett János király híveit is igyekezett megnyerni. Többek között Török Bálinthoz is levelet intézett, a melyben eget-földet igér neki, ha hozzácsatlakozik. Török Bálint azonban ezúttal nem hajlott a csábításra, sőt mikor arról értesült, hogy *Roggendorf*, Ferdinánd király hadvezére, 1541 nyarán Budát ostrom alá szándékozik venni, feledve a viszálykodást, nejét Szigetváron hagyta és Budán termett, hol átvette az Izabella hadai fölötti vezérletet. Az 1541. évi hadjárat folyamán Buda vára kardcsapás nélkül Szulejmán hatalmába került.

Budavára török kézen.

Midőn már Budát a törökök megszállották, Szulejmán szultán a csecsemő János Zsigmond négy gyámját, a kiket táborába rendelt, Török Bálint kivételével, szabadonbocsátotta, az utóbbit ellenben magával vitte Konstantinápolyba.

Török Bálint bukása.

Török Bálint, fogságba jutásával, végleg letünt a közszereplés teréről. Bukása mélyreható változást okozott a vármegyében. Roppant vagyona néhány év alatt szétfoszlott. Hívei Ferdinánd hűségére tértek s ezzel a vármegye, bár csak rövid időre is, Ferdinánd uralma alá került.

A török család birtokai.

Török Bálintné, szül. *Pemflinger* Kata, a ki urának sorsáról *Martonfalvi* Imre deáktól, Török Bálint egyik udvari emberétől értesült, csakhamar megkezdte a tárgyalásokat Ferdinánd megbizottaival s 1542-ben Ferdinánd hűségére tért. 1542 aug. 4-én Ferdinánd oklevelet állított ki, a melyben biztosítja kegyelmét Török Bálintné és gyermekei részére. Török Bálintné ezután megkezdte az alkudozásokat Szigetvár átadására nézve. Ő maga 1543-ban Csurgóra költözött két fiával: Jánossal és Ferenczczel; de itt sem volt sokáig maradása, mert *Zrinyi* Miklós igényt tartott Csurgóra s 1543 jún. 4-én levelet intézett Ferdinándhoz, kérve és figyelmeztetve őt ama királyi igéretére, hogy Csurgó várát és tartozékait neki visszaadja. Erre Ferdinánd király jún. 22-én azt válaszolta Zrinyinek, hogy megbízta magyar tanácsosait és helytartóját: tárgyaljanak Töröknével Csurgó átadása iránt s ajánlják neki cserébe az ozorai uradalmat.

Mindamellett az ozorai uradalom sem lett Töröknéé, ki azután 1543-ban Csurgóról Debreczenbe költözött, melyet János király még 1536-ban adományozott Török Bálintnak (Mill. Tört. V. 225. — Budai Ferencz: Polgári Lexikona 1805. III. 440—441.). Báthori András, az 1542. évi beszterczebányai országgyűlés határozata értelmében, Somogyvárat is elvétette Török Bálintnétól, mire Töröknét összes tisztjei odahagyták s csak Martonfalvi Imre deák maradt meg hűségesen oldala mellett. Ekkor vett búcsút Szigetvártól *Tinódi* Sebestyén, az utolsó nemzeti vándorlantos, a ki 1534—35 óta tartózkodott ott, hol Török Bálint gyermekeit tanította. Tinódi egy ideig még Szigetvárott lakott, alkalmasint *Istvánffy* Pál házában, majd

Tinódi Sebestyén.

innen Baranyavárra, Istvánffy Imre birtokára költözött (Dézsi Lajos dr.: Tinódi Sebestyén 33—35.).

Török hódítások.

1543 júl. 6-án Siklós vára, júl. 20-án pedig Pécs is török kézre került, mely hírre Ferdinánd király azonnal Szigetvár megszállása iránt intézkedett, hogy útját vágja a törökök további terjeszkedésének.

A még Török Bálinttól megerősített Szigetvár természetes erősség volt, melyet víz vett körül és egy megerősített város is védelmezett; Istvánffy Pál az erődítvényeket kijavíttatta, a várat őrséggel látta el, miáltal Szigetvár a XVI. század ötödik évtizedében már az egész vidék legjelentékenyebb véghelye lett. Székesfehérvár eleste után (1543 szept. 2) a török hódoltság félkörben vette körül a vármegyét. A gyakori török betörések következtében a népet valóságos páni félelem szállotta meg, s főleg a határszéli községekből futott szét a nép.

Székesfehérvár elestének hírére a vármegyében birtokos urak közül *Báthori* András, *Werbőczy* Imre és *Zrinyi* Miklós hadaikkal Győr alá vonultak, hogy Ferdinánd seregével egyesülve, a törökök ellen támadást intézzenek. Az idegen zsoldos hadak lázongása miatt a hadjárat meghiusult ugyan, de azért Zrinyi, Báthori, Werbőczy és Bakith Péter csapatai kisebb harczokat vívtak a szerteszét kóborló törökökkel.

Szigetvár jelentősége.

Habár az 1543. évi harczokat látszólagos béke követte, a portyázások nem szüntek meg. Baranyából a török kiüldözte a nemességet, birtokait lefoglalta és azokat államjavaknak nyilvánította. A nemesség egy része Szigetvárra menekült, hol katonai szolgálatba lépett. A mint a nemesség Szigetvárott letelepedett és ott otthonra talált, a hódoltsági nép úgy tekintette a várat, mint a törökök elleni további küzdelem gyűlhelyét, a honnan a védelmi harcz ki fog indulni. Ez azonban egyúttal a törökök érdeklődését is felkeltette, a kik mindegyre nagyobb figyelemmel kísérték a várat, úgy hogy Ferdinánd kénytelen volt az őrséget szaporítani és egyúttal a vár fenntartásáról is gondoskodni. E czélból a pécsi püspökség területén levő, de már a hódoltsághoz tartozó falvakba vetett ki adót. A szigetvári őrség átcsapva a török hódoltsági területre, beszedte az adót, s közben szerteszét portyázott. Így történt azután, hogy Szigetvár, mely azelőtt ismeretlen erősség volt, csakhamar országos jelentőségre emelkedett (Németh Béla i. m. 98—99.). Erőssége már 1543-ban megakadályozta a török hódoltság továbbterjedését, Szulejmán tehát elsősorban a Szigetvárt környező kisebb erődítvények elfoglalását rendelte el, hogy ezzel Szigetvárt minden oldalról elzárja.

Királyi várak.

Ekkor Somogy vármegye területén a következő erődítvények voltak a király birtokában: Kaposvár, mely a mai város nyugati részén, a Kapos vize árterületében feküdt és szintén szigetet alkotott. Koroknya, Szenyér, Segesd, melyek még a középkorban épültek. Babócsa, a Rinya kiterjedt mocsaraiban. Berzencze, Bélavár, Vízvár, melyet Tahy Ferencz építtetett és Csurgó, ekkor a Zrinyiek birtoka.

Ferdinánd azonban belátván, hogy a török hadakkal nem tud megmérkőzni, 1547-ben békét kötött a szultánnal. Ez a béke azonban csak a papiron maradt, mert alig kétévi nyugalom után ismét kezdetét vette a küzdelem.

Dervis bég és a somogyiak.

Dervis bég, a pécsi török hadparancsnok, mivel a szigeti őrség átcsapott a török területre, 1549-ben panaszt emelt Istvánffy Pálnál — a ki királyi megbizottként tartózkodott Szigetvárott — Segedh György, a szigeti őrség parancsnoka ellen: *„a ki a népet nemcsak hogy elszökteti, de a szegénységen sok romlást és kincset vesz“*, melyről a bégnek lajstroma van. Ugyanebben az évben újból Istvánffyhoz fordul, mivel *„a szigeti őrség elrontja a hatalmas császár földjét, a siklósi és a görösgali utat lesik, a mecseki és a fehérvári utat pedig elállják“*.

Dervis bég, miután látta, hogy hiábavaló a panasza, több ízben Szigetvár alá vonult. 1550-ben nagyobb haddal indult portyázó kirándulásra Somogy vármegyébe, hol azonban, a Rinya vidékén, a babócsai várból kitört Báthori András gyalogosai ütközetben megverték, 460 lovát pedig zsákmányul elvitték. A menekülő Dervis bég hadát útközben, Kálmáncsehinél, az *Allia* Mátyás vezérlete alatt álló koroknyai őrség lepte meg, úgy hogy csak seregének romjaival tudott Pécsre eljutni (Németh Béla i. m. 105.).

Még ebben az évben Tahy Ferencz, Vízvár ura, lett Szigetvár kapitánya, kinek engedélyével a szigeti őrség az év őszén portyázó kirándulást tett a Drávántúlra, Verőcze vármegyébe. Mintegy 250-en vettek részt a szigetvári őrségből e kirándulásban. De vállalat balul ütött ki, a portyázók harmadrésze odaveszett, így azután a szigeti őrségnek egy időre elment a kedve újabb kirándulástól.

Harczok a végeken.

Fráter Györgynek, Erdély nagynevű államférfiának, Castaldo zsoldosaitól történt oktalan megöletése alkalmul szolgált a töröknek arra, hogy Magyarország ellen ismét hadjáratot indítson. 1552 nyarán a horvát-szlavon végeken kezdtek előnyomulni és elfoglalták Verőczét. Innen egy csapat Görösgalt (Nemeske határában) foglalta el. Ez a palánk akkor jelentéktelen erődítvény volt, elfoglalásával azonban a Szigetvárra vezető út veszélyessé vált. A török felismerve fontosságát, az elfoglalt palánkot nem rombolta le, hanem őrséggel rakta meg, mely az 1552—53. évi zsoldlajstrom szerint 167 emberből állott (Velics-Kammerer: Török defterek I. 86—87.).

Miután a török beérte Görösgal elfoglalásával és tovább nem nyomult, a vármegye területének legnagyobb része megmenekült a háború borzalmaitól; de a háborúval karöltve járó döghalál rettenetes csapást hozott a lakosságra.

Szigetvár kapitányának, *Dersfi* Farkasnak váratlan elhunyta hírére a török Szigetvár ellen támadt. 1554 aug. havában Pécsett öt bég gyűlt össze, 14 ágyúval. Tervük az volt, hogy Babócsát, Berzenczét beveszik, s azután Szigetvár alá szállanak. A szigetvári őrség azonban értesülvén e támadásról, *Perneszy* Egyed vezérlete alatt feltartóztatta a török hadat. Hogy ez az összeütközés hol történt, az nem állapítható meg; a küzdelem azonban a szigeti őrség vereségével végződött.

A szigetváriak közül 11-en estek el, közöttük volt Perneszy is, a kit a megfutamodott had otthagyott a csatatéren. Az elesett Perneszy holttestét a törökök megtalálván, fejét vették. A szigeti őrség értesülvén a történtekről, *Zalai* Miklós vezérlete alatt, aug. 10-én megtámadta a törököket, hogy Perneszy holttestét megszerezze és eltemettesse; de ez a támadás is eredménytelen maradt (Németh Béla i. m. 121.). Ekkor az időközben szigetvári parancsnokká kinevezett *Kerecsényi* László igyekezett megszerezni a holttestet és saját hadával vonult a török ellen. Terve sikerült, a holttestet visszaszerezte és nagy gyászpompával vitette Szigetvárra, a hol eltemettette.

Habár Ferdinánd király hathavi fegyverszünetet eszközölt ki Szulejmannál, Tujgon budai basa 1555-ben mégis hadat vezetett a vármegyébe. Mikor a budai basa csapatait egybegyűjtötte, *Busbeck,* Ferdinánd király követe, éppen Budán időzött. A portai követ az egybegyűlt hadak láttára kérdést intézett eziránt a basához, mire Tujgon megnyugtatólag azt válaszolta, hogy csak hadgyakorlat czéljából gyűltek össze. Alig hagyta el azonban a követ Budát, Tujgon megindult hadával s Koppányon át, melyet elfoglalt, Somogyban termett. Támadása teljesen készületlenül találta a vármegyét, s így hadai akadálytalanul nyomultak előre.

Szeptember elején Tujgon már Koroknyánál táborozott, 8 nagy ágyúval és 40 taraczkkal. Midőn Szenyér kapitánya: *Becse* István a török had betöréséről értesült, futárokat küldött *Zrinyi* Miklóshoz, egyben *Zichy* Istvánt is értesítette, hogy a török Kaposvárt és Koroknyát szándékozik megtámadni. A török azonban elsősorban Zrinyi Miklóst igyekezett a somogyi harcztérről elvonni; ezért a boszniai basa berontott Szlavóniába s ott tűzzel-vassal pusztított.

A török terve sikerült. Zrinyit elvonta Somogytól, úgy hogy nem is vehetett részt az 1555. évi hadjáratban.

A török had előbb Koroknya alá vonult, annélkül azonban, hogy a várat ostrom alá vette volna; ehelyett Keczelnél elzárta a Kapos vizét s ezzel megtette az első lépést Kaposvár ostromához. Mikor *Dersfi* István, Kaposvár ura, Dersfi Farkas szigetvári parancsnok fia, erről értesült, odahagyta a várat, hogy a nádorhoz menjen és Kaposvár felmentéséhez segélyt kérjen. A török azonban Kaposvár alatt termett és szept. 8-án megkezdte a vár ostromát. Heves ágyútüze csakhamar megrongálta Kaposvár falait s miként *Horváth* György szept. 12-én Zrinyi Miklósnak jelenté, egy bástyát és kaput egészen rombalőttek.

Kaposvárott az ostrom alatt a helyzet kétségbeejtő volt. A csekély őrség egy része megszökött, a kik pedig bennmaradtak a várban, azok nem értettek a fegyverforgatáshoz. A hajduk, Széll Péter ideiglenes parancsnokkal együtt, az ostrom ötödik napján kiszöktek a várból; egyrészüket a török elfogta, lekaszabolta s így a várat kardcsapás nélkül a hatalmába ejtette.

Pedig ekkor már Dersfi, a ki időközben segítséget szerzett, két ágyúval útban volt Kaposvár felmentésére. A mint arról értesült, hogy *Széll* Péter gyáván megszökött a várból, üldözőbe vétette, Pápán elfogatta és felakasztatta.

Eközben Koroknya őrsége is, a mint Kaposvár ostromáról értesült, elkezdett szökdösni a várból. Szept. 12-én *Horváth* György már azt írja *Buttykai* Ferencznek,

hogy már éppen csak annyian vannak, a hányan egy asztalt körül tudnak ülni. Az egyik éjjelen pedig még az udvarbíró is kimenekült a maradék haddal a várból s így Horváth nem tehetett egyebet, minthogy ötöd-hatodmagával az erősséget egyszerűen odahagyta.

Kaposvár bevétele után a török visszafordult Koroknyára, de legnagyobb meglepetésére a várat üresen találta, mire őrséggel rakta meg és továbbvonult. A környéken még csak Szenyér vára állott ellen a törökök ostromának. Nagy Balázs és katonái vitézül visszaverték a törökök rohamát s mivel az időjárás is egyre kedvezőtlenebbé vált, a törökök abbahagyták az ostromot, s Szenyér magyar kézben maradt.

A török had Koroknyáról Babócsa alá vonult, mely ekkor Báthori Andrásé és testvéréé volt. Az őrség 250 emberből állott, Selpi István és Budaics János hadnagyok vezérlete alatt. A babocsai őrség kémeket küldött szét, kik hírül hozták, hogy a török had, mely négy-ötezer emberből áll, Kapos várát elfoglalta. Erre az őrség *Tahy* Ferenczhez fordult segítségért. Ez azonnal írt *Zichy* Istvánnak, hogy Babócsára, Paczodra és Vízvárra segítséget küldjön, a mit azonban Zichy nem tudott megtenni.

Eközben a török had, előre megállapított terv szerint, Koroknyáról Babócsa felé vonult, útközben felégetve Bajom és Merenye helységeket. A törökök közeledtére a babócsai őrséget, mely segélyt sehonnan sem remélhetett, csüggedés fogta el. Hat napon át vitézül védte magát, de miután a törökök a váron rést lőttek és a várbeliek a várat tovább védelmezni nem tudták, alkudozásba bocsájtkoztak Tujgon budai basával a vár átadása végett.

A törökök a várbelieknek szabad elvonulást engedtek, podgyászukkal együtt. De Tujgon három várbeli hajdú kiadását követelte, a mire a várbeliek azt válaszolták, hogy a megjelöltek nincsenek közöttük, mivel azok az ostrom előtt kiszöktek a várból. Midőn azután az őrség a kivonulást megkezdte, a kijelölt hajdúkat a szalonnával és disznóhússal megrakott szekerek fenekére rejtették, melyeket a törökök, vallási okokból, nem vizsgáltak át, miáltal a három hajdú is megmenekült.

Báthori az őrség két hadnagyát elfogatta, s a vár feladása miatt halálra ítélte. A két hadnagynak azonban sikerült börtönükből megszökni és Erdélybe menekülni (Németh Béla: i. m. 125.).

Miután a török Babócsát erős őrséggel megrakta, Szigetvár felé vonult. Útközben visszafoglalta az időközben elvesztett Görösgalt, azt is ellátta őrséggel, azután Szigetvár alá indult s a vártól egy ágyúlövésnyire tábort ütött.

Kerecsényi László, a vár akkori parancsnoka, a török had mozdulatairól már jóelőre értesülvén, be sem várta míg a török had az ostromot megkezdi, hanem egymás után kétszer kirohant a török tábor ellen. E merész és váratlan támadás meghökkentette a törököket, a kik felszedték táborukat és gyorsan elvonultak.

Erre Kerecsényi harmadízben is kitört és Görösgal alá vonult, de nem támadta meg az őrséget, noha mindössze 120 török katona védelmezte, hanem visszatért Szigetvárra.

Somogy török kézen.

Az 1555. évi hadjárat alatt majdnem egész Somogy vármegye a török uralom alá került. Dervis pécsi bég még decz. 21-én levelet intézett a kanizsaiakhoz, melyben értesíti őket, hogy Szulejmán császár Kaposvárt és Koroknyát neki adta, Babócsát pedig az öcscsének. Felkéri tehát a kanizsai tiszteket, hogy e váraktól kezdve egész a Balatonig terjedő területen levő összes falvak neki hódoljanak (Németh Béla i. m. 128.).

Támadás Szigetvár ellen.

Ali, az új budai basa, hivatalát jelentős haditénynyel akarván megkezdeni, 1556 nyarán Szigetvár ostromára készült. Egyenesen Konstantinápolyból vonult Nándorfehérvárra, majd innen Budára, a honnan Pécset tűzte ki hadainak gyülekezőhelyéül. Pécsről Baranyaszentlőrinczre tette át főhadiszállását, a hova Dervis pécsi, Nasuf koppányi és Ahmed babócsai bégeket is rendelte.

A gyülekezés befejezte után a törökök Szigetvár megostromlására indultak és már jún. 10-én ostrom alá vették a várat, melynek vitéz parancsnoka ekkor Horváth Márk volt.

Ali hadának közeledtére, Nádasdy Tamás nádor mintegy 10.000 embert gyűjtött össze Kanizsán. Hívására megjelentek: *Telekessy* Imre lévai kapitány, *Tahy* Ferencz, *Lenkovics* János, eljöttek a határszéli stájer főurak is, mint Rindsmaul, Pamphy, Rindscheid, Puchaim, báró Polweil és megjelent Zrinyi Miklós hada is.

Nádasdy Tamás az egybegyűlt hadak élén csakhamar megkezdte az előnyo-

mulást Csurgó felé, hova júl. 16-án vonult be. Itt haditanácsot tartott, egyúttal pedig Horváth Márkot a felmentő sereg közeledtéről futár útján értesítette. A keresztény had júl. 17-én továbbvonult Berzenczére, innen pedig Bélavár felé. Itt a vezérek egy elfogott töröktől megtudták, hogy a babócsai bég a szigetvári ostromló seregnél tartózkodik, mire elhatározták, hogy ostrom alá veszik Babócsát. Júl. 18-án meg is kezdték az ostromot. Ali basa értesülvén erről, abbahagyta Szigetvár ostromát s seregének zömével Babócsa felmentésére sietett; a Rinya folyónál azonban szemben találta magát Zrinyi Miklós 800 főből álló csapatával, mely a töröknek a Rinyán való átkelését egész napon át tartó küzdelemmel megakadályozta. Ugyanezen a napon került a keresztény sereg kezébe Babócsa vára is.

Másnap, 24-én, a török had mégis átkelt a Rinya mocsarain, noha Zrinyi több ízben visszaverte Amhád bég csapatait. Az átvonulás kierőszakolása után a keresztény had egész Berzenczéig hátrált, hogy ezáltal a törököket minél jobban elvonja Szigetvártól. Ali basa csak most vette észre, hogy a csel sikerült s ezért Dervis béget, a török had egy részével és az ágyúkkal visszaküldte Szigetvár ostromára. Mire azonban odaért, teljesen megváltozott helyzetet talált.

Azt a három napot, melyet a török had Babócsa felé való vonulásával eltöltött, Horváth Márk jól felhasználta. A várat éjjeli, nappali fáradhatatlan munkával csaknem teljesen helyreállította, úgy hogy Dervis bég hozzá sem mert fogni Szigetvár ostromához. Miután Ali basa kifáradt seregét a babócsai csatatéren kipihentette, megindult Szigetvár felé s a Szigetvártól éjszakra fekvő Basal községnél egy tóparti hársfaerdőben ütött tábort; de mivel attól tartott, hogy Nádasdy és Zrinyi csakhamar utána vonulnak, ahelyett, hogy a várat rendszeres ostrom alá vette volna, ijesztgetéssel igyekezett Horváth Márkot a vár feladására bírni. Így júl. 26-án megadásra szólítván fel a várbelieket, diadalmi zászlókat vitetett serege előtt és azt hiresztelte, hogy Babócsánál legyőzte a keresztény hadat. Hogy állításának nagyobb nyomatékot adjon, 270 levágott főt hordoztatott a vár körül diadalmi jelül, a mire azonban Horváth Márk ágyúlövésekkel válaszolt, sőt a várból is kirontott és megtámadta a török tábort. Hat napon át tartózkodott Ali basa Basalnál; naponként megismétlődött a várbeliek kitörése, míg végre Ali felszedte táborát és Pécsre vonult vissza (Németh Béla i. m. 144—146.).

Ferdinánd főherczeg serege.

Eközben a király nagy sereget gyűjtött össze, melynek élére másodszülött fiát: Ferdinánd főherczeget állította. Az a hír, hogy a királyfi maga jön Szigetvár alá, nagy lelkesedést keltett a magyarok között. A keresztény sereg Babócsáról Kanizsáig húzódott vissza, hogy bevárja Ferdinánd főherczeg 6000 főből álló seregét. Zrinyi azonban nem tudott tétlenségben maradni; hadával Szigetvárra vonult, majd Koroknyát támadta meg, melyet rövid küzdelem után szept. elején hatalmába kerített, a mi a törökök között nagy rémületet okozott, úgy hogy Kaposvárt és Görösgalt sietve odahagyták s az utóbbit Zrinyi hadai felégették.

A pécsi török táborban már oly hírek keringtek, hogy Ferdinánd főherczeg 60.000 főből álló haddal táboroz Kanizsánál. Mindamellett a hadjárathoz fűzött remények nem teljesedtek.

Az 1556. évi hadjárat egyedüli eredménye az volt, hogy Szigetvár környéke megtisztult a törököktől.

A főherczeg feladata tulajdonképen csak Szigetvár felmentése volt, de miután ezt a babócsai harczokkal a keresztény sereg nélküle is elvégezte, feladata csak arra szorítkozott, hogy hadainak felvonulásával nagyobb nyomatékot adjon a Konstantinápolyban folyó béketárgyalásoknak.

A Kanizsán szept. elején tartott haditanácsban a magyarok közül némelyek Pécsnek rajtaütéssel való megvételét javasolták, de ez a terv nem talált visszhangra. Ferdinánd serege már ekkor hiányt szenvedett, azonfelül rendkívül meg volt terhelve podgyásszal, s így lassan és nehézkesen mozgott.

Zrinyi Miklós ösztönzésére Ferdinánd végre is rászánta magát az előnyomulásra, s hadait Szigetvár felé vezette, hol Zrinyi hada, mely — a várban nem férvén el — a vár körül táborozott, már harczrakészen várta. Ferdinánd el is jutott Szigetvárig, de ama kósza hírre, hogy 60.000 főből álló török had közeleg a Drávához, sietve visszafordult és néhány heti tétlenség után eltávozott az országból (Mill. Tört. V. 334—335.).

A törökök újabb próbálkozásai.

Ali basa, hogy a Somogyban szenvedett kudarczát jóvátegye, októberben Kaszun béget Csurgóra küldte; de Zrinyi felkészülva fogadta s habár a bég egész váratlanul rohanta meg a várat, a törököket visszaűzte.

Ezalatt Ali basa is benyomult Somogyba és okt. 13-án Kálmáncsánál táborozott. Midőn a szigeti őrség erről értesült, utánairamodott a török hadnak s a podgyászszekerek közül többet, ezenkívül számos lovat, sőt több előkelő törököt rabul ejtett.

Ekkor azonban Musa kiája a tolnai táborból egy nagyobb lovashaddal nyomult Szigetvár alá. Terve volt a szigetvári őrséget kicsalni a várból, hogy azt a Szigetvártól délre feküdt Medész nevű község erdejében elrejtett nagyobb török had segélyével bekerítse. Terve azonban Horváth Márk éberségén hajótörést szenvedett, mert még mielőtt a törökök felkészültek volna, kitört a várból, a török hadat szétverte és Musa kiáját elfogta, mire Ali megszégyenülten hazatért Konstantinápolyba (Németh Béla i. m. 152.).

Szigetvári parancsnokok.

Horváth Márk azonban fényes sikerei ellenére, melyeket az 1556. évi hadjárat folyamán kivívott, nem bízott Szigetvár megtartásában. A vár nem volt kellőleg felszerelve s azonfelül elég őrsége sem volt; mivel pedig Horváth nem akarta magát egy esetleges kudarcznak kitenni, 1557. év elején lemondott a szigetvári kapitányságról.

Utóda: *Farkasich* Gergely azonban nem tudott népszerűségre szert tenni. Csakhamar összeütközése támadt az őrséggel, úgy hogy magának Zrinyi Miklósnak kellett közbelépnie.

Kaposvár megszállása.

Az 1557. év folyamán Ali basa betegen feküdvén, nagyobb hadivállalatba nem bocsátkozott s a török csupán Kaposvárt szállotta meg ismét.

1557. év végén azonban, mikor a hadiszereket éppen Csurgóról Szigetvárra akarták szállítani, a törökök Koppánynál, Berzenczénél és Kaposvárnál gyülekezni kezdtek. Zrinyi, abban a hiszemben, hogy a törökök a hadiszállítmányt akarják megtámadni, erős fedezetet rendelt a szállítószekerek mellé, sőt maga is elkísérte a menetet Szigetvárig.

Szakadatlan harczok.

Az 1558. év folyamán szakadatlan harczok színhelye volt a vármegye területe. Farkasich január végén több Szigetvár környékén portyázó törököt elfogott, majd február elején egy nagyobb csapattal kivonult Szigetvárból, megtámadta Berzenczét, a várat felégette és 32 előkelő törököt hurczolt fogságra (Németh Béla i. m. 157.).

1558 márczius havában a törökök ismét gyülekezni kezdtek Pécsett. Czéljuk Babócsa megrohanása volt, mely épp akkor épült fel újra. Más hírek szerint a mesztegnyői monostort akarták birtokukba venni.

Márczius havában a török szüntelenül portyázott a vármegye területén, de a szigeti őrség sokat elfogott közülük. A pozsegai Arszlán bég Melthyr agát még márczius havában a budai basához küldte segítségért, hogy Babócsa felépítését megakadályozhassák.

Horváth Márk.

Épp ezidőtájt nevezték ki Horváth Márkot Szigetvár kapitányává, kinek feladata volt, hogy a várbeli őrség között a meglazult fegyelmet helyreállítsa és a visszaéléseket megszüntesse. Kíméletlenül szigorú eljárása következtében azonban a várbeli katonák fellázadtak. Még Zrinyi Miklóssal is összeveszett, mire Zrinyi, hozzáküldött követeivel, felakasztással fenyegette meg. Horváth erre Ferdinánd királyhoz fordult panaszával, a ki Nagyváthi Antalt küldte ki az ügy megvizsgálására.

Horváth Márk második kapitányságának idejére esik Szigetvár helyreállítása, a melyet Mirandola Pál olasz származású építőmester végzett. Az építkezés 1558 október 4-én vette kezdetét és 1559. évi szeptember közepéig tartott. Ez időre esik Horváth házassága is.

Zrinyi Miklós kapitánysága.

Horváth 1561. évi aug. 20-ika táján elhalálozott, mely hírre *Zrinyi* Miklós azonnal Bécsbe ment, mert nem akarta, hogy a szigetvári kapitányság más kézbe kerüljön. Ferdinánd csakugyan őt nevezte ki szigetvári kapitánynak.

Bajvívások.

A mint a kapitányságot átvette, Kaszun budai basa bajvívásra hívta fel a várbelieket. Zrinyi engedett a felhívásnak és a viadal decz. 11-én ment végbe a Szigetvártól keletre eső mezőkön. A szenyéri őrség is megjelent és a küzdelemben becsülettel megállotta helyét. A harczjáték a magyarok győzelmével végződött. Zrinyi és a pécsi bég között, s e harczjáték következtében oly szívélyes viszony fejlődött, hogy a bég Zrinyit 8 tevével és minden tevéhez egy ethiópiai szolgával ajándékozta meg.

A viadalok azonban nem tetszettek a királynak, s ezért Zrinyi az ily harczjátékok rendezését ezentúl lehetőleg kerülte és mindössze még csak két ily harczjátékot rendezett, 1562-ben és 1565-ben.

Ali basa.
(Gualdo Priorato munkájából.)

Zrinyi Miklós.
(Az Orsz. Képtárból.)

Ferdinánd főherczeg.
(A „Heldenbuch"-ból.)

A Die Vestung Zigeth
B Das Inner Schlos
C Die Alt Statt
D Die Neue Statt.
E. Ein grosser Morast und Teych
F. Wasserflus die Trab genant.

G Der Türcken Legerstat
H Turckischen keisers gezelt
I. Der Turcken aufgeworffne Schantz
K. An disem ort hat der Turck ein grosen damb von wollensecken gemacht. und darauf gestumbet.

WAHRE CONTERFACTVR DER BELEGERVNG DER VÓSTVNG ZIGETH. WIE DIE VOM TVRCKEN EROBERT. ANNO. CHR. 1566.

Szigetvár ostroma 1566-ban. (Az Orsz. Képtárból.)

1562-ben Ferdinánd király arról értesülvén, hogy a budai basa Felső-Magyarország pusztítására készül, meghagyta Zrinyi Miklósnak, hogy hadaival *Lenkovics* Jánoshoz csatlakozva, a horvát végeken támadja meg a törököt. Zrinyi e haditervet nem helyeselte, mert egyfelől a szigetvári őrség amúgy is csekély számú volt, másfelől ily háborús időben különben sem tartotta alkalmasnak Szigetvárról hosszabb időre eltávozni s ezért inkább Pécs vagy Koppány megtámadását javasolta. Még febr. havában újból írt a nádornak, hogy Koppányt könnyű volna a mostani viszonyok mellett elfoglalni. Márcz. havában arról értesült Zrinyi, hogy Arszlán pozsegai bég a Dráva mellett fekvő Szent-György és Monoszló községeknél erődítvényeket akar emelni. A magyar hadak sikerei.

Ha a török ezeket az erődítvényeket fel tudja építeni, elzárhatja a Dráva átjáróit s ezzel azután megakadályozhatja, hogy a drávántúli községek Szigetvárra adózzanak. Elhatározta tehát, hogy a drávaparti erődítvények felépítését megakadályozza.

Tervének keresztülvitelére először is *Tahy* Ferenczczel lépett érintkezésbe, majd *Perneszy* Farkas babócsai várparancsnoknak meghagyta, hogy hozza magával hadait és a taraczkokat, úgyszintén a szenyéri őrséget, melyet Zrinyi vitézségéért különösen kedvelt. Gyűlhelyül Szent-Mártont (Vaska-Szentmárton, ma Felsőszentmárton) jelölte ki. Felhívására márcz. végén a drávamenti Szent-Mártonnál összesen ezer lovas és kétezer gyalogos gyűlt össze és Szenyérből 500-an jöttek el.

Az átkelés a mai Felsőszentmárton alatt történt. Az átkelés után a had három részre oszlott. Közepét Tahy Ferencz vezette, kinek Zrinyi a Czifra nevű lovát adta kölcsön. A jobbszárny Zrinyi, a bal Perneszy Farkas vezérlete alatt állott.

A hadivállalat fényes sikerrel járt. A magyar hadak szétdúlták az építés alatt álló várakat s Arszlán bégtől 2 zászlót, 2 hosszú ágyút, 16 szakállast és 2 taraczkot sarczoltak. Arszlán bég sátorában több vadászkészletet és vadászebet találtak, melyeket Zrinyi magával vitt. Alig ért vissza Szigetvárra, a nádortól futár érkezett egy levéllel, melyben Hegyesd segítségére katonákat kér. De Zrinyi nem teljesíthette a nádor rendeletét, mert attól tartott, hogy a török, a monoszlói kudarczot megboszulandó, Szigetvárt fogja megtámadni. Zrinyi nem is csalódott, mert kémei hírül hozták, hogy Kaszun basa Pécsre gyűjtötte össze seregét s egy csapatot Koppányba küldött (Németh Béla i. m. 190.).

I. Ferdinánd halála után (1564 júl. 25.), fia *Miksa* foglalta el a trónt. Trónralépte után az erdélyi ügyek miatt támadt baja a portával. A szultán már 1564-ben felszólította Miksát, hogy hadait az erdélyi földről vonja vissza; de Miksa tanácsosai haboztak és nem merték Miksának a törökkel való végleges szakítást tanácsolni; csak Zrinyi Miklós ösztönözte a királyt a háborúra, mondván, hogy a jelenlegi állapot, a török örökös kalandozásai miatt, úgysem békeállapot és a szultán erejét, bármi nagy is, túlbecsülni nem szabad. Miksa azonban egyelőre nem döntött a béke és a háború kérdésében. Miksa király.

1565-ben a portán a háborús párt kerekedett felül. Szokoli Mehemed, az új nagyvezér, már 1565 nyarán követelte, hogy a királyi sereg vonuljon vissza az erdélyi területről, a mit azonban Bécsben megtagadtak s így a háború kikerülhetetlennek látszott. A török háborús párt.

Szulejmán 1566. évi ápr. 25-én indult el Konstantinápolyból; bár törődött, beteg aggastyán volt, a legnagyobb erélylyel készült a hadjáratra. Szulejmán hadjárata.

Szulejmán hada éppen nem volt nagy. A franczia követ 100.000-re teszi a harczosok számát, ellenben roppant nagy volt a csatában hasznavehetetlen nép, mely csak rabolni és pusztítani tudott.

Miután jún. 26-án Zimonyhoz ért, 29-én a Zimony melletti táborban János Zsigmondot fogadta. Eszéknél hatalmas hidat veretett, mely júl. 19-ére készült el és Szulejman hada a mohácsi síkra vonult.

Épp ezidőtájt történt, hogy Zrinyi Miklós a tirhalai szandzsákbéget Siklósnál seregestől tönkreverte. Az egykorú írók szerint Szulejmán eredetileg Bécs ellen készült, s csak midőn Mohammed tirhalai szandzsákbég sorsáról értesült, határozta el magát Szigetvár ostromára.

Szulejmán tehát nyomban parancsot adott, hogy a sereg egy része Buda és Komárom felé portyázzon, a sereg zöme pedig az ő vezérlete alatt, Harsányon át, Pécsnek vette útját. Midőn a Pécs melletti mezőn tábort üttetett, kiadta a parancsot, hogy a következő állomás Szigetvár lesz.

Mialatt Szulejmán Zimonyból Mohácsra s onnan Pécsre ért, ezalatt Győrnél tekintélyes hadsereg gyűlt össze Miksa király jelenlétében, mely had tulajdonképpen Bécs oltalmazására volt hivatva, de sikerrel vehette volna fel a küzdelmet Szulejmán hadaival is. Miksa azonban nem lépett fel támadólag, hanem csupán a Bécsbe vezető útvonal védelmére szorítkozott. Midőn Szulejmán Pécsről elindította seregét, a szekerek 17 faltörő és 280 öregágyút vontattak. Az előhadak már három nappal korábban érkeztek a szigetvári síkra, hogy Szulejmán sátorát felépítsék és a tábor helyét kijelöljék. Ezeket követte kétezer janicsár, majd a fősereg s végül Szulejmán, az ő kíséretével. Az előhad a Szigetvár feletti magaslaton ütötte fel sátorát s csak azután telepedett le az egykorú Semlékhegy nevű falunál elterülő síkságra.

Zrinyi ezt az átköltözést felhasználva, kirohanást intézett a várból s az ellenség között nagy pusztítást okozott. Zrinyivel volt ekkor Istvánffy Pál is, a ki egy előkelő törököt, dárdájával átdöfve, megölt.

Szigetvár ostroma.

Midőn aug. 5-én a török fősereg és Szulejmán szultán is megérkezett, a török had összes ágyúi megszólaltak a nagy hadvezér üdvözlésére és százezer torokból felhangzott az Allah kiáltás. De Zrinyi is készült a küzdelemre. Kijavíttatta a védőműveket, puskaport, eleséget és fegyvereket szerzett. Ágyúkat Károly főherczegtől kapott, úgy hogy a várbeli ágyúk száma 54 volt. Katonáinak száma mintegy 2500 volt. Csupa edzett, elszánt harczos, a kiknek legnagyobb része már évek óta küzdött Zrinyi oldala mellett s élt-halt érte. Zrinyi eredetileg 3000 főre akarta a védősereget kiegészíteni, de magyar és horvát katonája nem volt elég, Bécsből viszont nem akartak katonákat küldeni, mert a magyarok és németek között kitört volna az egyenetlenség. Zrinyi ismételt sürgetésére mégis küldtek 800 zsoldost, ezek azonban megkéstek, mert mire Csurgóra értek, Szulejmán hadai már körülkerítették Szigetvárt.

Szigetvár védői.

Zrinyi a vár környékén az összes fákat kivágatta, jó karba helyezte a várost és a vár bástyáit, a város és a vár kijárataihoz földet hordatott, a kapukat betömette földdel. A városban levő házakról a gyúlékony tetőzetet leszedette. Mikor Szulejmán körülvette a várat, Zrinyi minden eshetőséggel számolva, utódjáról is gondoskodott s erre *Alapi* Gáspárt jelölte ki, azt a férfiút, a ki jún. 16-ika táján a Bize körüli török tábor szétverésével vitézségének fényes tanujelét adta. Majd lelkesítő beszédet intézett az egybegyűlt katonasághoz. Esküt tett, hogy velük fog küzdeni és velük fog meghalni. Esküt tettek a katonák is, hogy híven engedelmeskednek neki.

Az őrség között sok nemesember is volt, a kik mindent elvesztettek és a kiket földönfutóvá tett a török. Ezek Szigetvárt tekintették új otthonuknak s egész létük a vár sorsával volt egybekötve.

Az első roham.

A mint Szulejmán a mai Turbék helyén felütött sátorába megérkezett, Zrinyi ágyúlövésekkel fogadta. Még aznap megtörtént az első roham, mert a portugál származású Ali basa, a ki az ostrom-munkálatokat vezette, rajtaütéssel akarta a várat megszerezni, de a védők vitézül visszaűzték a támadókat. Szokoli Mohammed, a nagyvezér, ekkor rendszeres ostromot rendelt el. Kívüle még tevékeny részt vett az ostromban Ferhát basa, az ulufedsik (zsoldoslovasság) főnöke, Mohammed basa anatóliai beglerbég, Ahmed basa ruméliai beglerbég, továbbá Keil Ahmedi Musztafa, ennek testvére és Ali janicsár aga.

Az ostromzár.

Szigetvár ekkor három részből állott. Az Újvárosból, az Óvárosból és a tulajdonképeni várból. Az Újváros az utóbbi 10 évben épült, s nem volt annyira megerősítve, mint az Óváros.

A török támadása elsősorban a leggyöngébb pont: az Újváros ellen irányult. Aug. 7-én a törökök egyszerre 10 ágyúval megkezdték a lövöldözést. Zrinyi az Újvárost három napig védte, de belátván, hogy az erődítvények nem tudnának egy rohamnak ellentállani, a bástyákat lerontatta s a házakat felgyujttatta. Mielőtt azonban hadai végleg odahagyták az Újvárost, Zrinyi kitörést rendezett s csapatai sok törököt megöltek. Azonban Zrinyi hadai is nagy veszteséget szenvedtek; mikor az Óvárosba visszavonultak, mintegy 8—900 lehetett a számuk.

A török most már egész közelről lövette az Óvárost. Szekcsőy Máté, a gyalogosok vitéz vajdája, betört ugyan az Újvárosba és az ott talalált törököket pusztította, mindamellett a védők hősiessége nem tudta feltartóztatni az Óváros elestét és az őrség az ostrom 17-ik napján, mely aug. 21-ére vagy 22-ére esett, kénytelen volt a várba visszahúzódni.

Ez volt az ostrom legvéresebb napja. A törökök közül e napon háromezernél több esett el. Az elesett magyarok között volt *Báthay* Péter, *Deák* Balázs, *Győry* Mátyás hadnagy s a lovasságból *Bosnyák* Máté és *Gerdey* János. Ekkor sebesült meg Szekcsőy Máté is, a ki az utócsapatban volt, melyet a török körülkerített. Ebből a csapatból csak kevesen menekültek meg. A súlyosan sebesült hős többé nem is vett részt a küzdelemben és a vár bevétele után a törökök fejét vették.

Már az Óváros ostroma alatt hozzáfogott a török a várat körülvevő tó vizének a lecsapolásához. E miatt szükséges volt az Óváros kapujáig húzódó hatalmas töltés átvágása, mely egyúttal út volt a város felé.

Zrinyi és a várőrség egy ízben megkísérelték e munkálatok megakadályozását; Radován és Dandó Ferencz vezérlete alatt kitörtek, de az átvágást végző jobbágyok lármájára janicsárok érkeztek a töltéshez, mire véres harcz támadt, mintegy 200 janicsár elesett, de a magyarok is súlyos vereséget szenvedtek; midőn már a patai kapuhoz értek, a két hadnagy elesett.

A lecsapolt mocsarakon át Ali basa, a tüzérség főparancsnoka, négy töltést építtetett a vár körül s ezúttal egészen új támadóműveket alkalmazott, melyeket az előző évben Malta szigetén próbált ki.

Három egymás mellé és 14 egymás mögé állított, erősen összevasalt, fatörzsszsel megrakott szekérből hídszerű építményt készíttetett, s a munkások százait állította a kocsihoz, a kik az újonnan épült töltéseken a kocsitömeget a várfalak közelébe tolták s onnan intézte a rohamot a védősereg ellen.

A töltések a várbeliek heves puskatüze ellenére aug. 24-ére elkészültek. Ezután két napon át szünetelt a harcz. Ezt az időt használta fel a török a halottak eltakarítására és alkalmas helyet építtetett az ágyúk számára. A török felállítván ágyúit, heves ágyúzást kezdett a vár bástyái ellen, úgy hogy a délnyugati és a délkeleti bástya csakhamar összeomlott. De a várbeliek is hevesen viszonozták az ágyúharczot. Egyik ágyúgolyó Ali basát is leterítette.

Aug. 26-án a török had, trombitaharsogás és iszonyú ordítozás közepette, rohant a töltésen a vár felé, de a várbeliek visszaverték a támadást s az egyik agát, a ki veres zászlót akart a vár fokára kitűzni, elfogták és felakasztották.

Végső küzdelmek.

Aug. 29-én Szulejmán szultán is lóra ült s maga vezette rohamra a törököket. A várbeliek ezúttal is hősileg megállották a helyüket, a támadást elkeseredett küzdelem után visszaverték, mely alkalommal több ezer török esett el, úgy hogy a várárkok egészen megteltek török holttestekkel.

A következő napokat arra használták fel a törökök, hogy az elesetteket eltemessék és hogy a bástyákat aláaknázzák, melyeket azután szept. 4-én vagy 5-én felrobbantottak, minek következtében a várban felhalmozott rőzse kigyulladt, a tűz az erős szélvihar következtében elharapódzott, átcsapott a belső vár egyetlen kijárásánál lévő pánczélházra, mely csakhamar kigyulladt. A házban felhalmozott puskapor felrobbant s az épület a levegőbe repült. A robbanás roppant pusztítást okozott a magyarok között is. Zrinyi erre a még meg nem sebesült katonáival a belső várba nyomult. A védősereg egy része azonban kívülrekedt a nőkkel és a gyermekekkel, a kik a törökök hatalmába kerültek.

A vár elfoglalása után a janicsárok a zsákmányoláshoz fogtak, ezen azonban összevesztek. A belső várba vonult magyarok erre az ablakokból lövöldözni kezdtek s a janicsárok közül sokat megöltek. Szept. 6-án a harcz szünetelt. E napon a törökök az előző napi öldöklő küzdelemben elesettek eltemetésével voltak elfoglalva.

A belső várban mintegy 300-an húzódtak meg Zrinyi vezérlete alatt. A rendszeres védelmet lehetetlenné tette az ágyúk és a puskapor hiánya, ezenkívül hiányzott az eleség is, úgy hogy a belső vár eleste előrelátható volt.

A törökök nem is gondoltak rendszeres ostromra. Még szept. 6-án mindenfelől deszkát, rőzsét és fahasábot hordtak a vár köré és meggyujtották. A tűz átcsapott a belső vár épületeire is, a melyek szintén kigyulladtak; oltani pedig a vízhiány miatt nem lehetett és a fojtó füst lehetetlenné tette a várban való maradást, úgy hogy szept. 8-án a végleszámolás pillanata elérkezett.

Zrinyi kirohanása.

Zrinyi Miklós már kora hajnalban teljesen díszbe öltözve jelent meg katonái között. Pénzét szétosztotta közöttük, s mentéjébe egy 100 darab aranyat tartalmazó selyemzacskót tett. Majd lelkesítő beszédet intézett katonáihoz, melynek hatása alatt ezek ledobták mellvértjeiket és födetlen testtel indultak utolsó útjokra. Most *Juranics* Miklós kezébe adván a királyi zászlót, kinyittatta a kaput, mely elé egy vasdarabokkal megtöltött ágyút helyeztetett.

Mikor Zrinyi a kaput kinyittatta, puskatűz fogadta a várbelieket, *Horváth* György azonban elsütötte a kaput védő ágyút és e lövés elsöpörvén a bejárat közelében tolongó törököket, megtisztította az utat. A kirohanásnál Zrinyi ment legelől. Egyik kezében könnyű pajzszsal védte magát, a másikban pisztolyt szorított, melylyel egy előkelő törököt lelőtt; azután a pisztolyt eldobva, kirántotta kardját s a törökökre vetette magát. Ezek azonban felismerték és a szultán nevében kegyelmet ígértek neki, ha megadja magát, de Zrinyi visszautasította a felkínált kegyelmet és harsány hangon vágta oda a feléje tolongóknak, hogy inkább meghal a hitéért és hazájáért, s tovább szabdalta a hozzá közeledő törököket. Eközben egy golyó halálosan megsebesitette, mire a törökök rávetették magukat az összeroskadó hősre és elczipelték. Az egyik főtiszt egy ágyúra fektette, mely 1537-ben Kazianer eszéki kudarczakor került a törökök kezébe és hogy megkönnyítse haláltusáját, fejét vétette. Erre a török a még a várba szorult védő hadra vetette magát és a bennlevőket mind egy szálig lekaszabolta. A várőrség közül *Kecskés* György és *Novák* János a gömbölyű toronyba menekültek s egy ideig vitézül védték magukat, de végre is a törökök golyói alatt estek el.

A janicsárok eközben ellepték az egész várat és mindenütt zsákmányt kerestek. Nehány katona égő kanóczczal a gömbölyű torony földszinti, sötét részeibe is behatolt, a hol a puskapor volt elhelyezve, mely felrobbant s a torony a levegőbe repült. E rémes robbanástól mintegy 3000 török pusztult el.

Szulejmán halála.

Vajjon élt-e még Szulejmán szultán akkor, a mikor Szigetvár elesett, az nem állapítható meg. Keresztény írók szerint a szultánt már a szept. 4-iki visszavert roham után gutaütés érte, s szept. 6-án meghalt. Török források szerint azonban Szulejmán a vár bevételét követő éjjelen halt meg. Annyi azonban kétségtelen, hogy a nagyvezér heteken át titokban tudta tartani a szultán halálát s a török sereg csak Belgrádban értesült róla.

Zrinyi feje.

Zrinyi fejét Szokoli Mohamed nagyvezér elküldötte Musztafa budai basának, a ki azt piros bársonytakaróba téve, gróf Salmnak küldte a győri táborba. „Legbátrabb vezéretek fejét küldöm — írta a török — „a melyre jövőre is nagy szükségtek lenne“.

Salm Komáromban vette át a basa küldeményét. Nyomban megtisztíttatta a rászáradt vértől, majd fekete bársonynyal bevont kocsira tette s fényes hadi kisérettel Győrbe szállíttatta.

Szigetvár bevétele után.

Szigetvár bevételénél a törököknek roppant nagy volt a veszteségük. Egyes források szerint 26.000, más adatok szerint 30.000 török esett el. A védősereg — kevés kivétellel — áldozatul esett a törökök fegyvereinek; de mégsem áll az, hogy a törökök, három zsoldos kivételével, a kiket hírmondónak küldtek Babócsára, a drávai és a győri táborokba, mindenkit lekaszaboltak volna. Néhányan fogságba kerültek, mint az ifjú *Dóczy* Ferencz, kinek kiváltására Oláh érsek felkérte Verancsicsot, midőn az 1567-ben a portára ment. Továbbá *Forró* Balázs, *Ormándi* János és *Zimányi* Pál, a kik 1571-ben megmenekültek. Életben maradtak a gazdasági tisztek is, hogy a vár jószágairól tájékozást nyujtsanak. A városi lakosság egy része (férfiak, nők, gyermekek) szintén életben maradtak; ezeket a törökök a Dunán át török földre szállították (Németh Béla i. m. — Millenn. Tört. V. 370—380. — Hadtört. Közlemények 1896. 208. 1891.). A városi lakosság egy része, mely nem került török rabságba, Miksa királyhoz fordult oltalomért. A király Moson vármegyében jelölt ki számukra helyet, a hol le is telepedtek.

Szokoli Mohamed nagyvezér, a Szigetvár elfoglalását követő napon divánt tartott, mely után a nagyvezér kijelentette, hogy a szultán egy dsámi építését rendelte el. A törökök nyomban hozzáfogtak a vár helyreállításához, a magas töltéseket lehordatták, a tavat kiásták, a várfalakat helyreállították. Három hét alatt elkészültek ezzel a nagy munkával, a dsámit is megépítették, abban szept. 28-án megtartották a hálaadó isteni tiszteletet, melyen azonban Szulejmán már nem jelent meg, mert miként a nagyvezér kijelenté: fájtak a lábai.

Mialatt Szigetvár felépült, a nagyvezér a harcztéren sem maradt tétlen. Az egész vármegyében szanaszét portyázó hadai elfoglalták Csákányt és Csurgót, majd Babócsát kezdték vivni, melynek elfoglalására a nagyvezér a mintegy 20.000 emberből álló ruméliai sereget küldte. E sereg ostrom alá vette a várat, melynek őrsége egy rohamot vissza is vert, de miután segítséget sehonnan sem várhatott, felgyujtotta a várat és titkos kijáratokon elmenekült.

A nagyvezér szept. 23-án értesült Babócsa elfoglalásáról, melyet Csurgó és Csákány elestének híre követett.

Babócsa eleste után a beglerbég Bélavárnál, Vízvár közelében, ütött tábort; Berzencze, Vizvár, Zákány, Segesd, Marczali és Marót őrsége pedig, be sem várva a török had közeledtét, kiszökött s az erődítvényeket üresen hagyta. Szept. 29-én az egész vármegye területén már csak Kéthely és Komár volt a magyarok birtokában.

Miksa király győri, Károly főherczeg muraközi tábora tétlenül nézte a somogymegyei várak elestét. Csak a mikor Szigetvár eleste után híre járt, hogy a török had Stájerországba készül betörni, kezdtek a győri táborban a veszély elhárítására gondolni. Miksa Kanizsára; *Tahy* Ferencz vezérlete alatt, egy 2000 főből álló hadat küldött, a melyhez *Alapi* Gáspár, Szigetvár helyettes kapitánya is csatlakozott, a ki megmenekült a török fogságból. A törökök pedig, miután a *Szalay* Kelementől felégetett és elhagyott Berzenczét helyreállították, Kanizsa ellen indultak.

Tahy Ferencz azonban felkészülve fogadta őket. Be sem várva a török támadást, kirohant a várból s nagy veszteséggel visszaverte a törököket. De a magyaroknak is súlyos veszteségeik voltak. Az elesettek között volt *Báthori* András, Babócsa ura, *Batthyány* Ferencz, *Erdődy* Péter és *Gyalán* János (Németh Béla i. m. 294.). A török sereg okt. 17-én tért vissza Szigetvárra.

A nagyvezér ezzel befejezettnek tekintette a hadjáratot s okt. 21-én megkezdődött a kivonulás. A török had Belgrád felé indult, s onnan tovább Bizánczba.

Szigetvár és Babócsa eleste fordulópont a vármegye történetében. Közel másfél századon át tartó török uralom vette kezdetét a vármegye területén, melynek öt század alkotásai, munkássága estek áldozatul.

Mielőtt az események további tárgyalásába bocsátkoznánk, a vármegye adózási viszonyairól kell még megemlékeznünk. Adózási viszonyok

A mohácsi vész utáni korszakban, az országgyűléstől megszavazott adók kivetése czéljából, bizonyos időközökben összeírták a jobbágytelkeket. Különösen becsesek ezek az összeírások azért, mert azokból megtudjuk a vármegye területén összeírt jobbágytelkek számát, miáltal adatokat nyerünk a vármegye teherviselési képességére nézve, de ez összeírások egyúttal feltüntetik azt a pusztítást is, a mit a török háborúk s a martalóczok garázdálkodásai okoztak.

A vármegye területén levő jobbágytelkek (porták) számára nézve a legrégibb adatokat az 1494—95. évi összeírásokból nyerjük. Az előbbi évben 11.012, az utóbbiban 11.085 portát írtak össze. Az összeírás azonban csak kevés birtokos nevét tünteti fel s így a vármegye akkori birtokviszonyairól csak hiányos adatokat nyujtanak. Az ismert birtokosok a következők: *Kanizsai* László, János és György, a vránai perjel, a királyi javak, az egri püspök, pécsi püspök, *Ujlaki* Lőrincz, *Báthori* András, *Bornemisza* János, *Butykay* Péter és *Both* András.

Ferdinánd trónralépte után, az országgyűléstől megszavazott adókat Somogy vármegyére még a mohácsi vész előtti adóösszeírások adatai alapján vetették ki. Az 1527—1530. években a vármegyére kivetett adó 6000 forint volt és ez az előirányzás még a lakosságnak a háborúktól meg nem ingatott teherviselési képességén alapul.

Somogy vármegyéből, az Országos Levéltárban őrzött adóösszeírások csak az 1534. évvel veszik kezdetüket, de ezt megelőzőleg is rendelkezünk néhány összeírással, melyek azonban nem teljesek.

1533-ból maradt fenn a pécsi püspökség somogyi javainak összeírása. Ily összeírás több is van. Az 1534. évi kimutatás szerint mindössze 7348 portát írtak össze; ebből 4522 volt ép állapotban, 2826 pedig elpusztult, de csak 55 porta után vetették ki az adót, mert a többit *Török* Bálint, a vármegye hatalmas kényura, habár ekkor még Ferdinánd pártján állott, kivonta az adózás alól.

Ez az összeírás már az utóbbi évek belháborúi következtében történt pusztításokra is élénk világot vet. Eszerint teljesen elpusztult helységek voltak: Ugarond, Szent-Király, Aka, Kis-Polán, Bród, Thitkos, Bános, Agarász, Kelevíz, Szent-Jakab (ma Zalában), Móriczhely, Bogárdi, Földvár, Malak, Fielka, Binchu, Pos, Hidvégh és Szent-László. Egerfalva (Kaposvár határánál) község lakosait pedig a teljesen elszegényedettek közé sorozták. Kaposvár ekkor a gyaloghajdúk kezében volt és az összeírásokból kimaradt (Okányi Pál: Somogy vármegye közigazgatása a török uralom alatt és után).

Az 1537. évben az előbbi 6000 frt helyett már csak 3500 forintot vetettek ki a vármegyére. 1539-ben Somogy vármegye hiányzik az adóösszeírásokból,

melyekben azonban fel van tüntetve, hogy a vármegyét Török Bálint ebben az évben is kivonta az adózás alól.

Közbejött azonban Budavár eleste, majd Török Bálint fogságba jutása, miáltal Ferdinánd ismét kiterjeszté uralmát Somogy vármegyére. A változott viszonyokat már élénken feltünteti az 1546. évi adóösszeírás, a mikor összesen 6536 portát írtak össze és ebből 1750 Báthori Andrásé volt, a ki tehát ekkor a vármegye legnagyobb birtokosa volt. A 6536 porta után, portánként egy forintot vetettek ki. Ezenkívül az egytelkesek és a plebánosok együtt ebben az évben 585 frt 71 dénárt fizettek. 1546-ban 620 portát írtak össze és a porták után egyforintos adót vetettek ki.

Az 1547. évi békekötés jogi alapra fektette az ország három részre való szakadását s ezen alapon az 1548. XIX. törvényczik, mely az igazságszolgáltatást szabályozta, Somogy vármegyét a király tulajdonának tekinti. A valóságban azonban ekkor már a vármegye területének jelentékeny része behódolt a törököknek. Mindamellett az adórovók, a kik az összeírásokat is végezték, a behódolt helységeket is, már a mennyire megközelíthetők voltak, felvették az összeírásokba.

Szabad és hódolt porták.

Ettől kezdve az összeírások szabad és hódolt portákat különböztetnek meg. A hódolt portákra azonban csak az adó felerészét vetették ki, mely állapotot az 1549. évi összeírás is élénken feltünteti.

Ebben az évben összeírtak 319 szabad és 920 hódolt portát. Erre portánként $1^1/_4$ forintot vetettek ki. A kivetés kétszer történt. Az első kivetés alkalmával kivetettek 973 frt 12 dénárt, mely összegbe az egytelkesek taksája is bele volt számítva. Ezzel szemben a tiszta bevétel 676 frt 79 dénár volt. Másodízben kivetettek 973 frt 12 dénárt. Befolyt 677 frt 31 dénár.

1550-ben 1229 portát írtak össze. Az ez évi összeírás rettenetes képét nyujtja a vármegye pusztulásának. Mintegy 280 helység van összeírva, de igen sok falu részben vagy egészen elpusztult s ezenkívül 15 pusztán álló helység szerepel az összeírásban.

Ellenben néhány helység ekkor települt, mint Eör, Sarkad, Paczod. Az összeírt portákból 319 volt szabad és 910 hódolt. Ez után kiróttak 774 forintot. A tiszta bevétel volt: I. részlet 442 frt 93 dénár, a II. részlet 417 frt 75 dénár. Az összeírt porták közül azonban adómentesek voltak a falusi bírák telkei, továbbá azok, a kiknek a háza leégett, vagy a kik, akár leégett, akár puszta telken új házat építettek.

Az 1553. évi összeírásban 126 új ház és három égett ház szerepel. Az 1552. évi kimutatás szerint $413^1/_2$ szabad és $915^1/_2$ behódolt, továbbá 37 elpusztult portát írtak össze. Az I. kirovás szerint 1306 frt 87 dénárt, másodízben 1338 frt 75 dénárt vetettek ki. Bevétel pedig 640, illetőleg 749 dénár. 1553-ban 515 szabad és 756 hódolt portát írtak össze. Kivetettek 893 frtot. Ezzel szemben a tiszta bevétel volt az I. kirovás alkalmával 476, a II. kirovásnál 458 frt. 1554-ben Somogy vármegye hiányzik a kamarai kimutatásból. 1555-ben csak $5^1/_2$ szabad és 695 hódolt portát írtak össze. Erre kivetettek 353 forintot. Befolyt elsőízben 208, másodízben 176 frt. Időközben 75 porta elpusztult. 1556-ban a porták száma nincs feltüntetve. Kivetettek ismét 353 frtot. Elsőízben befolyt 126 frt 75 dénár. A második kivetés idején a török és német hadak a vármegye területét ennyira elpusztították, hogy semmi se folyt be. 1557-ben 362 szabad és 802 hódolt portát írtak össze. Kivetettek 763 frt 75 dénárt. Befolyt 453 és 525 frt. 1559-ben a porták összes száma $566^3/_4$ volt. Kiróttak 1132 frt 75 dénárt. Hátralékul 74 frtot tüntet fel a kimutatás. Egy másik kimutatás szerint ugyanez évben $197^1/_2$ szabad és $737^3/_4$ hódolt portát írtak össze. Kivetettek 1132 frt 75 dénárt, befolyt két részletben 824 frt 25 dénár.

Somogy és a pozsonyi kamara.

Miksa király trónraléptekor Somogy ugyan még Alsó-Magyarországhoz tartozott, de már akkor is inkább csak a foszlányai voltak a király birtokában. 1564-től a vármegye inkább csak elméleti kapcsolatban állott a magyar korona tulajdonképeni területével. Mindamellett Somogy a pozsonyi kamara számadásaiban még 1572—73-ban is szerepel, bár 1566 óta nem lehetett a vármegye területén az összeírást végrehajtani. Az 1564—65. évi pozsonyi kamarai számadásokban a vármegye portáinak száma nincsen feltüntetve, mindazonáltal a számadások 1564-ből 61, 1565-ből 123 forintot mutatnak ki adóhátralék czímén. A számadáskönyvek szerint 1564-ben 32 frt 75 dénár volt behajthatatlan. *Perneszi* István adórovónál pedig 28 frt 62 dénár maradt. 1564-ben 53 frt 25 dénárt behajthatatlanként töröltek, a rovónál pedig 170 frt 25 dénár maradt. Perneszi Istvántól

azonban a pozsonyi kamara soha többé nem vehette át a nála levő hátralékot, mert Babócsa ostroma alkalmával Erdélybe menekült. 1565-ben mégis befolyt az előző évi hátralékból 849 frt, a folyó évi kivetésből azonban semmi.

1566-tól 1572-ig Somogy vármegye nem szerepel a kamara kimutatásaiban. Az 1566. évi zárszámadásokban a vármegye 1564. évi hátraléka 172 frttal, az 1565. évi 741 forinttal van kimutatva. Az 1572—73. évi kimutatásokban ismét fel van sorolva. 1572-ben a hátralék 561 frt, az 1573. évi hátralék 1067 frt 50 dénár volt.

Az összeírásokat Nagy István rovó vezette, valami csekélységet be is hajtott, de rendszeres számadást nem igen tehetett, mert a kamara hátralékkönyve az 1572—73. évi hátralékot körülbelül 561, illetőleg 641 koronára teszi. Különben is a török megakadályozta a királyi adó behajtását. 1574—1582. években a vármegye ismét nem szerepel a kamarai kimutatásokban. Az 1575. évi zárszámadásokban mégis 124 frt hátralék van feltüntetve, mely be is folyt. Az 1578—79. évi kimutatásokban Somogyból ismét 125 frt 50 dénár hátralék van feltüntetve. Ez a későbbi kimutatásokban is előfordul, jeléül annak, hogy a törökök miatt nem lehetett behajtani.

1582-ben hosszú idő után ismét összeírták a vármegye portáit. Ez évben *Perneszi* János volt az adórovó, a ki 280 portát írt össze; de kevés adó folyhatott be, mert az 1583—84. évi kimutatás 200 frt hátralékot tüntet fel. 1584-ben 145 frt 50 dénár volt a hátralék, míg a folyó évi kivetés 99 frt 50 dénár volt. 1588-ban ismét Perneszi János volt a rovó. 251 hódolt portát írtak össze, de a kivetett adóból misem folyt be. 1593-ban $291^1/_2$ hódolt portát írtak össze. Kivetettek $437^1/_4$ forintot, de ebből csak 90 forintot hajtottak be, mely azonban az adórovó személyi szükségleteire fordíttatott, ellenben $347^1/_2$ frt hátralékban maradt. 1596-ban 193 hódolt portát írtak össze. Erre összesen 878 frt és 15 dénárt vetettek ki, befolyt 546 frt 30 dénár. A többi hátralékban maradt.

A közbejött török háborúk következtében azután a hátralék behajtása is elmaradt és Somogy vármegyéből az egész hódoltság alatt még csak három adóösszeírást bírunk: 1598-ból, 1599-ből és 1622-ből. A hódoltság alatt, 1622-től kezdve, egész a török uralom megszüntéig, a királyi adórovó többé nem tette a lábát a vármegye területére. Csak a török uralom végleges megszünte után, 1696-ban, írták ismét össze a vármegye portáit (Országos Levéltár: Dicalis conscriptiók. — Dr. Acsády Ignácz: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. — U. a. Régi magyar birtokviszonyok. Értek. XVI. k. — U. a. A jobbágy adózás 1564—1576-ban. — U. a. A jobbágyadózás 1577—1597-ben. Értek. XVI.). Adózások a hódoltság alatt.

*
* *

Szigetvár eleste és az 1566. évi hadjárat kudarcza, Miksa királyt is annyira lesujtotta, hogy mindenáron békét óhajtott kötni a törökökkel. A béketárgyalások azonban sokáig húzódtak, mert a török Tata és Veszprém várak lebontását kívánta, viszont a király Szigetvár lerombolását követelte, a miről a törökök hallani sem akartak. A tárgyalások alatt a törökök a határvonalat a következőleg javasolták megállapitani: a Rinya vize lett volna a határ, mely annak forrásától a Balaton déli öbléig terjedt volna. Ez által a vármegye területének kétharmada török birtokba került volna, egyharmada pedig királyi területhez tartozott volna. A valóságban azonban a hódoltsági terület jóval nagyobb volt, mert a török kikötötte, hogy mindazon falvak, a melyek ezen a határon kívül esnek, de azelőtt a töröknek adót fizettek, fizessék azt ezután is, ellenben a Rinyától innen eső falvakban sem a magyar király, sem pedig a földesúr ne szedhessen adót (Salamon Ferencz: Magyarország a török hód. korában 317.). A feldarabolt vármegye.

Hosszas tárgyalások után, 1568-ban Drinápolyban nyolcz évre megkötötték a békét, melyet azután évről évre meghosszabbítottak. Így azután 25 éven át megszünt ugyan a hivatalos háború, de a két uralkodó alattvalói között, különösen a végeken, szakadatlanul folyt a harcz, az öldöklés. A drinápolyi békekötés következménye.

Somogy a drinápolyi békével teljesen elveszett Miksára nézve. A vármegyei közigazgatás megszünt, a tisztviselők biztosabb helyre, leginkább Zala vármegyébe menekültek. 1556-tól *Báthori* András Bonaventura, Babócsa várának ura, viselte a főispáni méltóságot, de 1566-ban, Kanizsánál történt halála után, a főispáni állás betöltetlen maradt. Utóbb, az 1576—1584. években, névleg az elhalt

Báthori András testvére: Báthori Miklós volt a vármegye főispánja, de ő, a ki Ecsed várában lakott, sokkal távolabb élt a vármegyétől, semhogy annak sorsára befolyhatott volna (gr. Károlyi Oklt. III. 402. — Századok 1869. 21.).

A török nem elégedvén meg azzal, hogy a Rinya vizén túl fekvő helységeket is lassanként behódoltatta, minduntalan betört a királyi területre. 1575-ben virágvasárnapján Kanizsánál 3000 török gyűlt össze, de csakhamar visszavonult, és 400 embert hurczolt Kanizsa környékéről rabságba. Május havában különös kegyetlenséggel folyt a pusztítás. A török megrohanta és feldúlta Bolhás és Bize községeket, s innen és Zalából 60 lovat, 400 szarvasmarhát és 50 jobbágyot hajtott el (Mill. Tört. V. 424.). Később egy csapat a zalamegyei Szent-György-vásárt támadta meg, egy másik pedig Marczaliból öt embert hajtott el. A szigeti, koppányi és mohácsi bégek meg Kanizsán túl, a Mura vidékét dúlták, számos községet felperzseltek és ezernyi sokaságot, tömérdek marhát hajtottak el.

E rettenetes állapotokat legsúlyosabban a földhözragadt jobbágyság sínylette meg. A Rinyától nyugatra eső falvak, melyeket az előző évtizedek harczai megkíméltek, most sorra elpusztultak.

A fekete bég.

Az 1577—1582. évi végbeli harczokban különösen a szigetvári hős fia: *Zrinyi* György, és *Nádasdy* Tamás fia, a nagyműveltségű Ferencz, vagy mint kortársai nevezték, a *fekete bég,* vitézkedtek.

Török dúlások.

1584-ben, midőn újabb nyolcz évre megkötötték a békét, a koppányi bég betört az osztrák örökös tartományokba, mire a király Lichtenstein Henrik herczeget küldte Törökországba, követelve, hogy a szigetvári béget, kinek magatartása következtében a törökök állandó rettegésben tartották a végeket, mozdítsa el állásától. A nagyvezér megígérte a kívánság teljesítését, de a királyi területnek nem volt belőle semmi haszna, mert az új bég sem volt jobb a réginél.

1585 késő őszén, Hasszán szigetvári szandzsákbég a Duna és a Mura közötti vidéket egész Csáktornyáig elpusztította. A harczok egész karácsonyig eltartottak. 1586-ban nevezetesebb hadiesemény nem történt a vármegye területén, 1587-ben azonban a magyarok megtorolták a törökök pusztításait.

Ez az év különben is fényes diadalok éve volt Somogyban. 1587 február havában három bég ismét összevonta csapatait Koppány körül, hogy a befagyott Balatonon át királyi területre törjön.

Magyar vezérek diadalai.

A magyarok azonban előre értesülvén a támadásról, felkészülve fogadták a törököket, visszaverték a támadást és Nádasdy Ferencz vezérlete alatt Koppány ellen indultak, melyet bevettek, mintegy ezer törököt fogságba ejtettek és a palánk körül letelepedett török lakosságot szétriasztották. Ali koppányi bég — vagy mint általában nevezték: a fekete Ali — is fogságba került; Nádasdy Prágába vitette. Egy másik bég valamely földalatti helyiségbe menekült s ott a hozzácsatlakozott törökökkel elszántan védte magát. A magyarok lőport dobáltak a földalatti épületbe s felrobbantották azt. Koppánynál rendkívül becses zsákmány került a magyarok birtokába, melynek értékét 146.000 frt-ra becsülték. Ezenkívül a törökök lovai közül száznál többet zsákmányoltak.

Zrinyi György, Nádasdy Ferenczczel egyesülve, a kálmáncsai sokadalomra ütöttek, s onnan „sok gazdag áros (árús) törököket, számtalan sok szép marhával (árúval) hozának el. Ez lőn nagycsütörtökön“ (márcz. 26-án), írja az egykorú és a dunántúli eseményeket közelről ismerő Pető Gergely (Salamon Ferencz i. m. 112.).

A vereség a portán oly megdöbbenést keltett, hogy Murád szultán dühében a saját sógorát: Ali budai basát megfojttatta. Hogy a csorbát helyrehozzák, a szigeti bég, a kit Kis Hasszánnak és Arnaut bégnek is neveztek, a mohácsi, pécsi és az új koppányi béggel egyesülve, augusztusban betört a királyi területre s egészen Regedéig pusztította azt, útközben 20 falut perzselve fel; de midőn a Stájer határszélekről visszatérőben volt, Zrinyi György Nádasdy Ferenczczel, Batthyány Boldizsárral, a kapronczai és más német kapitányokkal egyesülve, a török után vetette magát s Kanizsa közelében, egy tó mellett, aug. 10-én ütött a mitsem sejtő törökre. Ezek a mocsarakba és a közeli erdőkbe menekültek s ott a közeli tó vizében a török hadból mintegy 2000-en pusztultak el s 1300-an estek foglyul. A hadizsákmány is nagy volt és csupán a török lovak közül 1500 került a győzők kezébe. A pécsi és a koppányi bégeket elfogták, a mohácsi bég elesett, a szigetvári béget pedig a selyemzsinór veszélye fenyegette. Sok magyar vitéz gazdagodott meg a zsákmányból és a török rabok váltságdíjaiból. Így csak magá-

Babócsa vára 1664-ben. (Az Orsz. Képtárból.)

Segesd vára 1664-ben. (Az Orsz. Képtárból.)

Zrinyi György. (Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Nádasdy Ferencz. (Az Orsz. Képtárból.)

Batthyány Boldizsár. (Az Orsz. Képtárból.)

nak Zrinyi Györgynek is 200.000 frt haszna volt a rabváltásokból (Millenn. Tört. V. 442. — Salamon Ferencz i. m. 113.).

A segesdi rajtaütés.

1591-ben a szigetvári bég váratlanul meglepte Segesdet. A magyar katonaság épp aznap, Mária mennybemenetelének ünnepe alkalmából, víg lakomát csapott, úgy hogy este az egész várőrség elázott a bortól. A törökök éjjel észrevétlenül létrákkal mászták meg a várfalakat és ellentállás nélkül hatalmukba kerítették a várat, még mielőtt annak parancsnoka katonáit összeszedhette volna.

A törökök a vár parancsnokát és a józanul maradt katonákat leverték, az egész őrséget felkonczolták és a várat felgyujtották. E támadás oly váratlan volt, hogy Zrinyi György, a ki akkor Kanizsa parancsnoka volt, csak akkor tudta meg Segesd pusztulását, mikor az égő vár és község füstjét meglátta. Ezután a török Kis-Komárom (Kis-Komár) várát lepte meg, az ottani kapitánynak, *Kapra* Ferencznek, a fejét vétette, nejét és öcscsét: Kapra Mátét pedig fogságba ejtette. A szigeti bég rendkívül nagyra volt e két jelentéktelen erődítvény elfoglalásával, úgy hogy rögtön hírnököt küldött Konstantinápolyba a győzelmi hírrel (Mill. Tört. V. 446. — Salamon Ferencz i. m.).

Örökös harczok.

Midőn 1593-ban ismét a harczias Szinán basa lett a nagyvezér, Konstantinápolyban a háborúspárt kerekedett felül. A határszéli basák és bégek is vérszemet kapva, a saját felelősségükre megkezdték az ellenségeskedéseket. A boszniai basa már májusban a szlavóniai területre tört, majd Sziszek várát fogta ostrom alá, de *Erdődy* Tamás és *Eggenberg* Rezső, a kik Sziszek felmentésére siettek, jún. 22-én tönkreverték a török sereget.

E csata óriási izgatottságot okozott Konstantinápolyban. A nagyvezér, hogy ezt a török fegyvereken ejtett csorbát kiköszörülje, megindította hadait, s augusztus végén megvívta Sziszeket, majd átkelvén a Dráván, Somogy vármegyén át Veszprém alá vonult (Hadtört. Közl. 1895. 254.).

1593—1594 telén csak apróbb portyázások és csatározások folytak. 1594 tavaszán *Zrinyi* György nagyon korán indította meg a hadjáratot. Már márczius 21-én Berzencze alatt állott, melyet a török kardcsapás nélkül feladott. Másnap Csurgó alá vonult hadaival és mikor annak ostromát megkezdte, Hasszán aga, Segesd parancsnoka, annyira megijedt az ágyúk bömbölésétől, hogy a várat felgyujtva, megrémült hadaival Babócsára menekült. Csurgó megvétele után Zrinyi Babócsa ostromára határozta el magát, de a hóolvadás következtében a Rinya áradása megakadályozta az átvonulást és mivel az egyetlen hídat, mely Korpád községben volt, a törökök lerombolták, kénytelen volt Kanizsára visszatérni (Németh Béla i. m. 300 l.).

1595 aug. végén *Herberstein* Zsigmond, Zrinyi György és *Hajmásy* Kristóf, mintegy 10.000 emberből álló sereget gyűjtvén össze, Babócsa ostromára indultak és Korpádnál hidat vervén, átkeltek a folyón. Mikor azután Csurgóról a Babócsától félmérföldnyire fekvő Rinyaszentkirályra értek, a babocsai török őrség felgyujtotta a várat és 8 ágyúját otthagyva, Szigetvár felé menekült. Erre Hajmásy azt indítványozta, hogy hatoljanak Szigetvárig és dúlják fel Turbékot, a hol Szulejmán belsőrészei nyugosznak. Ezt az utat, Szigetvár elkerülésével, a Dráva mentén kellett volna megtenniök. De Zrinyi és Herberstein nem helyeselték ezt a tervet, hanem inkább Babócsa felépítésére fordították figyelmüket, a mi rövidesen megtörténvén, Zrinyi György várparancsnokul Horváth Miklós századost helyezte oda Kanizsáról. A magyar katonaság hadnagya Hajmásy, a németeké Urmüller lett.

1597-ben (Pethő Gergely krónikája szerint azonban 1596-ban) a szigeti bég megtudván, hogy Horváth Miklós nincs Babócsán és hogy az ottani őrség legnagyobb részét harczba hívták, négyezer emberrel megtámadta Babócsát. De *Végh* Gergely és az ottani német hadak keményen védték magokat, a török pedig csak akkor hagyta abba az ostromot, mikor meghallotta, hogy Zrinyi György hadaival Kanizsa alá ért, mert azt hitte, hogy Zrinyi a babócsaiak segítségére siet.

Pethő Gergely krónikája szerint: Babócsa megszállása szept. 20-án történt, okt. 3-án pedig visszatért a magyar had Babócsára. A babócsaiak azonban a visszatérni akaró Horváth Miklóst kizárták a várból, mire Mátyás főherczeg Pethő Gergelyt küldte helyette.

Nassuf bég és a hajduk.

Babócsa hajdusága az 1596—97. év telén állandóan háborgatta a hódoltsági területet. 1597 tavaszán, Selye és Siklós irányában, egész Harsányig hatoltak be a hódoltsági részekbe s onnan tömérdek marhát hajtottak Babócsára.

Harsány lakosai elkeseredve fordultak Nassufhoz, Szigetvár új bégjéhez,

a ki a harsányiakat Juszuf aga kíséretében Babócsára küldte, hogy ott panaszt emeljenek. A harsányiak térdre borulva kérték vissza barmaikat, de hiába. Nassuf bég erre haragra lobbant, s minthogy Ibrahim nagyvezér éppen Belgrádban tartózkodott, személyesen ment el hozzá s ott ékes szavakkal festve le a hódoltsági lakosság nyomorát s a *Fekete* Miklós vezetése alatt álló szabad hajduk garázdálkodásait, oltalmat kért ellenök. Ezt meg is kapta, de hát a török sem bánt kíméletesebben a végbeli föld népével és a hajdukkal.

Nassuf szigetvári bég 1597-ben hadaival Kanizsa ellen indult, a várőrséget kicsalta, mely alkalommal Pethő Gergely babócsai kapitány is megsebesült. 1598-ban Babócsa felé portyázott, s a németek kapitányát, Retzinger Kristófot, zászlótartójával és két vajdájával fogságba ejtette. De 1599-ben vagy 1600-ban, még mielőtt Ibrahim Kanizsa ellen indult volna, Nassuf bég is befejezte pályafutását. Zrinyi György vajdája: Csőszi András ugyanis a végbeli hajdukkal, egy portyázás alkalmával, megtámadta, a hajduk összekaszabolták és fejét, diadaljelvény gyanánt, Bécsbe küldték (Németh Béla i. m. 302.).

Teriaki Hasszán. 1600 nyarán Ibrahim nagyvezér hatalmas sereggel Eszék alá jött, hol Teriaki Hasszán basával találkozott, a ki Buda helytartóságától elmozdíttatván, Pécsre vonult vissza. Teriaki Hasszán is, miként azt az egykorú török források közlik, a régi rendszer áldozata volt. Fényes hadvezéri tehetségeit nem méltányolták eléggé; de a nagyvezér felismerve ügyességét, táborába hívta.

Teriaki Hasszán tanácsára Ibrahim elsősorban Babócsa elfoglalását határozta el. A nagyvezér a fősereggel Kanizsa felé vonult, és addig Murád basát Mohammed agával, a janicsárok kiájával együtt, Babócsa ostromára küldötte. Babócsát *Pethő* Gergely 200 magyarral és *Ürmüller* 100 német lovassal négy napon át védte, de mivel segítséget sehonnan sem remélhettek, feladták a várat.

Ibrahim Szigetvárott vette Babócsa elestének hírét, a hol seregét megpihentette, mire roppant hadával Babócsára vonult, hol rendkívüli ajak divánt (álló tanácskozást) tartott.

Kanizsa megvívása. Itt, tekintettel arra, hogy a keresztény sereg Budát is fenyegette, a török sereget két részre osztották; az egyikkel Hasszán basa Buda megvédésére sietett, a másikkal pedig a nagyvezér Kanizsa vívására indult (Vámbéri Ármin: Századok 1887. évf. 720.). A török szeptember havában vette ostrom alá Kanizsát, melyet, miután az ostrom 15-ik napján a várban lőporrobbanás történt, — idegen kapitánya: *Paradeiser* György, okt. 22-én feladott. Teriaki Hasszán erre nyomban a nagyvezér táborába sietett és a nagyvezér kinevezte Kanizsa kapitányának és a pécsi szandzsák urának.

Kanizsa elfoglalásával az egész vármegye a török hódoltság alá került. Az a nehány község is elveszett a koronára nézve, mely még a magyar királyi területhez tartozott. Ezzel befejezést nyert a vármegye meghódítása, mely ettől kezdve 90 éven át nyögte a török jármot. A török, Kanizsa elfoglalása után, a körülötte fekvő területből külön tartományt alakított, melynek élére beglerbéget állított.

Keresztény hadi próbálkozások. Rudolf király mélyen fájlalta Kanizsa elvesztét és az 1601. évi hadjárat céljául Kanizsát tűzte ki. Mercoeur herczeg, a ki az 1600. évi hadjárat folyamán Pápánál elhalt Schwarzenberg Adolf herczeg fővezér helyébe lépett, 1601-ben Székesfehérvár ostromával kezdte meg a hadműveleteket. Székesfehérvár elfoglalása után (szept. 20) a kisebb palánkok, közöttük Koppány visszaszerzésére küldte hadait.

Kanizsa vívása Székesfehérvár ostromával párhuzamosan folyt. Ferdinánd főherczeg már csak a saját tartományai miatt sem nézhette nyugodtan, hogy Kanizsán a török megfészkelje magát. Készületeket tett tehát Kanizsa visszafoglalására s a pápától, az olasz és a német fejedelmektől kért segítséget. Így azután nagy haderő gyűlt össze, melynek élére maga Ferdinánd állott.

Harczok Kanizsáért. Augusztus 23-án, midőn a pápai követ selyemzászlót adott át a főherczegnek, serege 23.000 gyalogból és 4—5000 lovasból állott. Magyarok nem voltak a seregben, mert a németek meg akarták mutatni, hogy ők is elég vitézek és nem szorulnak a magyarokra. Ferdinánd az ostromot csapatparancsnokaira bízta, a kik rossz és tudatlan katonák voltak. Szept. 10-én kezdték Kanizsát ostromolni; ez azonban lassan folyt, míg Teriaki Hasszán törhetetlen kitartással intézte a vár védelmét. A főherczeg nem érezvén elég erősnek seregét, a székesfehérvári táborból kért segítséget. Russdorm 8000 főből álló hadával el is indult, de csak nov. 14-ére ért Kanizsa alá, a mikorra az időjárás már teljesen téliesre fordult, úgy hogy nov. 17-én az ostrom félbeszakítására kényszerítette a főherczeget.

Az ostromló sereg sorsa azonban, melyet a szigetvári őrség folyton nyugtalanított, csak a visszavonuláskor vált végzetessé. Még a betegeket, a sebesülteket, 47 ágyút, 14.000 puskát, sőt a főherczegi kocsikat és ezüst-evőeszközöket is cserben kellett hagyni (Mill. Tört. V. 530.).

Az ostromló sereg elvonultával Teriaki Hasszán a főherczeg díszes sátrával, mint hadizsákmánynyal, Szigetvárra érkezett, de miután a nagyvezér már nem volt Szigetvárott, Siklósra ment. A kanizsai keresztény táborból elfoglalt ágyúkat és egyéb hadiszereket is Szigetvárra hozták, honnan Konstantinápolyba szállították azokat. S mikor a szigetvári őrség, mely a menekülő német hadat egy ideig üldözte, Szigetvárra visszatért, Teriaki Hasszán a várkapu fölé ült s itt a kezében tartott aranynyal telt zacskóból megajándékozta mindazokat, a kik neki a keresztény táborból levágott főt hoztak (Németh Béla i. m. 302.).

Kanizsa visszafoglalása iránt még több ízben történtek kísérletek, de eredménytelenül. 1603-ban Kollonics Szigfrid portyázott Kanizsa ellen, a várost felgyujtotta, de a várat nem tudta megvenni (Mill. Tört. V. 532.). 1604 tavaszán, mikor a császáriak ismét fenyegették Kanizsát, a török május derekán eleséggel látta el a várat s innen megtámadta Szécsi-szigetet, majd az egész Muraközt elpusztította. Viszont Csőszi András hajduvezér kicsalta a törököket Szigetvárról s teljesen szétverte őket (Németh Béla i. m. 302.).

Bocskay István eredményes felkelő hadjárata, a bécsi békekötéssel ért véget, mely Rudolf önkényuralma helyébe vissza igyekezett adni Magyarország régi kormányzatát. A bécsi békét a zsitvatoroki követte, melyet a magyar király kötött a török szultánnal s a hol Bocskay követei is megjelentek. A nov. 11-én 20 évre kötött török béke értelmében Kanizsa török kézben maradt. A hozzácsatolt falvak ügyében biztosokat küldtek ki, hogy a helyszínén határozzák meg, mely községek tartoznak a várhoz, melyek maradnak meg a régi földesurak kezén (Mill. Tört. V. 624—25.). A zsitvatoroki béke fenntartotta azt a birtokviszonyt, mely már Kanizsa elfoglalása óta fennállott. Zsitvatoroki béke.

Az egész vármegyében a török maradt az úr, csak a Balaton innenső partján levő várak: Zalavár, Tátika, Tihany és Csobáncz kapitányai igyekeztek fennhatóságukat kiterjeszteni a vármegye területén lakó jobbágyokra.

Mikor a XVI. század végén már csak Babócsa és Kis-Komár voltak magyar kézben, Somogy vármegye csak névleg állott fenn. A vármegyének ekkor már nem volt teljes tisztikara, nemessége leginkább Zalában keresett menedéket, míg némelyek Babócsán és Kis-Komár várakban húzták meg magukat. A jogszolgáltatás is teljesen szünetelt, s a közbiztonság is bizonytalanná vált. E bajokon segítendő, az 1596. évi XLI. t.-cz. Somogy vármegyét bekebelezte Zalába. Mivel — úgymond az idézett törvényczikk — Somogy megye, mely Babócsa és Komárváros (ma Zala vm.) kivételével egészen török hatalom alatt áll és magában a megyében eddig semmiféle jogszolgáltatás nem történik és ama városban székelő nemesek, kapitányok és katonák, valamint a bent-, úgy a künnlevők is a szomszéd megyékben és azok lakosain igen sok erőszakot elkövetnek és kárt okoznak, a mentesség reménye által vezéreltetve, határoztatott, hogy ilyféle nemesek és kapitányok, valamint a bent-, úgy a künnlevők, kik azon helyeken székelnek, és bárminemű állású és helyzetű emberek, a háborús idő tartama alatt eddig elkövetett vagy jövőben elkövetendő sérelmek és birtokfoglalások följelentése esetében, Zala megye nemeseinek alispánja és bírája elé idéztessenek és itt a nemesek és mások felelősségre vonassanak, mindaddig, míg ama Somogy vármegye újraszerveztetik, nem állván útjukban más megyében letelepedni, épségben maradván azonban Báthori István gróf úr: Somogy megye főispánjának és Babócsa vára örököseinek és birtokosainak birtokjoga. Ezen határozatot fő- és alispán, Zala megye nemeseinek bírái, nemkülönben minden más bírói rendeletet is tartoznak az illetékesek által kellően megtartani, hadügyekben azonban legyenek alárendelve rendes kapitányuknak. Somogy a hódoltság alatt.

Miután az 1600. évi hadjárat folyamán Komárváros, Lak, Babócsa, Bolondvár, majd Kanizsa is török kézre került, az egész vármegyében a török lett úrrá. Az 1608. XXII. koronázás utáni törvényczikk tehát újból kimondotta, hogy a vármegye a jogszolgáltatást ezután Zala vármegye székhelyén keresse.

Babócsa elestével a *Báthoriak* is kiszorultak a vármegyéből. A többi főúri családok pedig már évtizedekkel előbb távoztak a vármegyéből, a nemesség legnagyobb része pedig földönfutóvá lett és csak a *Koroknyayak* és *Bakicsok*, a *Lengyelek*, továbbá a Kisfalud és Szakácsi helységekben lakó nemesek maradtak A somogyi nemesség sorsa.

meg ősi birtokaikon, sőt a zsitvatoroki béke XVII. czikke értelmében ősi kiváltságaikat is meg tudták őrizni.

Vármegyei törvényszék.

A székhelyéről kiszorult vármegye lassanként újra szervezkedett. A XVII. század első évtizedeiben már részben önálló tisztikarral, külön törvényszékkel bírt, sőt követeket is választott. A vármegyei törvényszék Szentgróton tartotta üléseit. E törvényszék működését és hatáskörét érdekesen világítja meg a tihanyi apátság és a Lengyel család között támadt per. 1612 febr. 14-én a Zala-Szent-Gróton tartott vármegyei törvényszék, a tihanyi apátság és a Lengyel család között, a két Kapoly s a két Endréd miatt támadt perben tanukihallgatásokat rendelt el, melynek alapján a birtokokat a felperes családnak ítélte meg (Szent Benedekrend tört. X. 80.). Ugyane perben Forgách Zsigmond országbíró új tárgyalást rendelvén el, a zalamegyei törvényszék tárgyalás alá akarta venni a megújított pert; mivel azonban a perbeidézést a szentgróti törvényszék szolgabírája végezte, ennek pedig nem volt joga a feleket az egerszegi törvényszék elé idézni, ennek következtében Lengyel János prókátorának óvása meghiusította a pert. De 1614 jún. 27-én, Mátyás király perújító rendeletére, az egerszegi szék Lengyel Jánost, mivel a törvényszék előtt nem jelent meg, birtokainak elvesztésével sujtotta. Ez ellen azonban Lengyel János örökösei: Lengyel Boldizsár, Miklós és László óvást emeltek azzal, hogy Lengyel János illetéktelen ítéletnek vetette magát alá, mert a per tárgyát alkotó falvak Somogyban vannak, ennek a vármegyének a pereit pedig, a török miatt, Szentgróton szokás tárgyalni. Ez érvelést elfogadták és az egerszegi törvényszék a pert a szentgróti elé utalta (Szent Benedekr. tört. X. 81.).

Vármegyei követek.

Somogy vármegye követei megjelentek az 1613. évi nov. hó 6-án tartott lőcsei országgyűlésen is, hol tiltakoztak az adókivetés ellen már azért is, mert nincs módjukban adót fizetni, s mivel a törökök uralma alatt vannak, a török rabbá tenné őket, ha megtudná, hogy ők a királynak is adóznak. De azért a hódoltság alatt egy izben, 1622-ben, mégis összeírták a porták számát és pedig $235^1/_4$ portát, míg 1671-ben csak $106^3/_4$-et. Mindamellett, hogy a vármegye a török iga alatt nyögött, az 1622—1651 közötti időben 3768 frt 50 dénárt áldozott a nádor mellett vitézlő rend fizetésére, a törökországi követségek költségeire és a végházak eltartására (Okányi Pál: Somogy várm. közig. a török uralom alatt és után).

Somogy tisztviselői.

A vármegyének e korban a következő tisztviselői voltak. Gróf *Báthori* István, a kinek főispánsága alatt Somogy vármegyét Zalába kebelezték be, 1605 július 25-én bekövetkezett haláláig viselte a főispáni méltóságot. Őt követte gróf *Bánffy* Kristóf, a ki azonban inkább csak névleges főispán volt s a ki egy 1633-ban kelt, jobbágyokat felszabadító okirat kezdetén így fordul elő: „My Alsó-Lyndvay eöreökeös Gróff Bánffy Kristóff Szala és Somogy vármegyének Feő-Ispánynya“. Utána gróf *Zrinyi* Miklós következett, ki alatt a vármegye közgyűlést, sőt tisztújítást is tartott. 1660 okt. 25-én levelet intézett a vármegyéhez, a melyben értesíti a rendeket, hogy őt országos dolgok foglalják el s így személyesen nem tarthatja meg a tisztújítást; azután így végzi levelét: *„úgy teczik, hogy alkalmatosabbakhat nem találhatunk és nem is tudok az mosthaniaknál jobbakat, azért helyén hagyván, confirmállyuk* (Társalkodó 1847. 103.).

A XVII. században Zala és Somogy vármegyének közös *alispánjai* voltak: 1617-ben *Eördeögh* Simon és *Pethő* Gáspár, 1625-ben Osztopáni *Perneszi* Ferencz (Századok 1874. 719.), 1639-ben Nádasdi *Darabos* László és Osztopáni Perneszi Ferencz, 1648-ban Osztopáni Perneszi Ferencz és Nádasdi Darabos Miklós, 1661-ben Széplaki *Botka* Ferencz és *Lipits* Márton (Melhárd Gyula: Somogy vármegye a rendi országgyűlésen. 8. l.).

A vármegye jegyzői, bírái és adószedői gyakran egy személyben is összpontosultak. 1596-ban *Zabády* Bálint volt a vármegye jegyzője. 1613 körül *Egerváry* Ferencz. 1617-ben a törököktől megölt *Daróczy* Tamás helyébe *Thörjék* Tamás lépett. 1619-ben *Thöttössy* Gábor a jegyző, kinek a hatásköre Tolna és Baranya vármegyékre is kiterjedt.

1625-ben *Bucsányi* Márton volt a vármegye egyik főszolgabírája (Orsz. Levéltár: Litarae consilii locumtenentialis 1754. 147.).

1630—1640 táján *Puserffy* Mihály helyébe Görösgali *Bottyány* Jánost választották meg, melléje pedig alszolgabírákul: *Böröcz* Lőrincz vidi és *Tóth* Endre pátrói lakosokat.

1642-ben az elhalt Bottyán János helyébe *Könczöl* Mihályt, utána, 1651 febr. 4-én, ennek fiát: Könczöl Istvánt választották meg, s melléje alszolgabírákul 1652

márcz. 8-án *Király* György dédi és 1654-ben *Bakó* János vidi lakosokat. 1657-ben a törököktől megölt Bornemisza János főbíró helyébe *Somogyi* István jött, a ki Kis-Komáromban tartotta székhelyét (Okányi Pál i. m.).

Ez a véghely szakadatlanul ki volt téve a törökök támadásainak. Az 1642. évi békealkudozások alatt előterjesztett sérelmek között szerepel, hogy Kis-Komáromból a törökök az 1632—40. évek közötti időben 141 rabot hajtottak el, 20 embert megöltek, 12 embert elfogtak vagy megöltek s 1557 marhát elhajtottak. Húsz elfogott legényért váltságdíjul 8000 forintot követeltek (Salamon Ferencz i. m. 465. l.). Somogy, mint véghely.

Mikor a nádor a katonai élelmezés, a határszélekre kirendelt német katonaság elhelyezése és az élelmiczikkek árának megállapítása iránt 1661. évi november 28-ára Sárvárra a dunántúli kerület vármegyéit nádori ülésre (concursus) hívta össze, Somogy és Zala vármegyék rendei 1661 nov. 26-án közgyűlést tartottak, melyen a sárvári ülésre követekül Széplaki *Botka* Ferenczet és *Lipits* Mártont választották meg s utasitásul adták, hogy a már megajánlott segedelmen felül többet megszavazni ne merészeljenek (Melhárd Gyula i. m. 23.). Ez az utolsó adatunk arra, hogy a vármegye a török hódoltság alatt követeket küldött.

Mialatt a vármegye nemessége ősi fészkéből kiűzetve, földönfutóvá lett, vagy a végbeli vitézek közé állva, szakadatlanul harczban állott a törökökkel, mialatt a vármegyei tisztviselők, távol a vármegye székhelyétől, szinte páratlan buzgalommal s életük koczkáztatásával igyekeztek a vármegye hatóságának a hódoltsági részeken is érvényt szerezni, addig a török a vármegye területén rendezkedett be.

Először a Balaton délkeleti sarkának a környéke került török uralom alá. Török berendezkedések. Endréden, hol a törökök egy párkányt emeltek, már az 1545—46. évi zsoldlajstrom szerint 73 müsztahfiz (várőriző) és topcsi (tüzér) volt az őrség (Velics—Kammerer: Török defterek II. 45.). Csakhamar a törökök birtokába került Koppány, 1552-ben Görösgal (ma puszta), az 1555. évi hadjárat folyamán Kaposvár, Koroknya, Babócsa, melyet azonban a keresztény sereg 1556-ban visszafoglalt. Az 1566. évi hadjárat folyamán, Szigetvár eleste után, Csákány, Csurgó, Babócsa, Berzencze, Vízvár, Zákány, Segesd, Marczali és Marót is a törökök kezébe került. Az 1595. évi hadjárat alatt Babócsát a magyarok visszafoglalták ugyan, de az 1600. évi hadjárat folyamán Ibrahim ismét hatalmába kerítette. Ez évben esett el Kanizsa vára, ezzel Somogy vármegye meghódítása befejezést nyert.

A mint a török a vármegye területéből egy részt elfoglalt, vagy behódoltatott, azt a már meglévő kerületekhez csatolta. Az 1554. évi fejadólajstrom szerint a vármegyének behódolt része a mohácsi szandzsákhoz tartozott. A hódoltsági terület ekkor három járásra oszlott. Az egyes járások székhelyei Szerdahely (ma Kaposszerdahely), Vaskaszentmárton (ma Felsőszentmárton) és Görösgal voltak. Az utóbbi azonban kéza (birósági kerület) is volt (Velics-Kammerer i. m. II. 150—176.). Az 1555. évi hadjárat folyamán ismét jelentékeny terület került a török birtokába, úgy hogy Somogyban önálló szandzsák szervezése vált szükségessé.

Az új szandzsák székhelye Koppány (ma Törökkoppány) lett. Ez a szandzsák a következőleg oszlott fel: 1. koppányi nahie (járás), 2. dombói nahie, 3. karádi nahie, 4. kőrösi (ma Kőröshegy) kerület, 5. marczali nahie. Az egyes járásokhoz a következő helységek tartoztak: 1. koppányi nahie: Koppány város, Ozád, Szorosad, Ó-Aszód, Szil, Szabás, Hidegkút, Homod, Lápafő, Varang (Tolnában), Egyházas-Kapoly, Kápolnás-Kapoly, Kálna, Zomba, Cse, Mucs, Nagy-Tenköld, Kis-Tenköld, Szokol, Gerézd, Tótfalu, Acsa, Belecs, Pula, Besenyő, Magyaros, Markozd, Szanlecs, Alsó-Inám, Bobocska, Gadács, Marosd, Kóni, Bagocs, Igal, Ráksi, Beresz, Felső-Miklósi, Csepely, Bogya, Alsó-Miklós, Kurd, Csicsal, Mogyoród, Ujlak, Hetes, Bogát, Sárd, Somodor, Pél, Egrös, Búcsa, Füred, Aszaló, Ötös, Szentmiklós, Abafalva, Mozsdós, Berki, Dióslápa, Zics, Ireg, Egyházas-Andocs, Rekény, Derecske, Vásáros-Merke, Kis-Atád, Keszü, Torvaj, Fonó, Mocsolád, Bábon, Megyeri, Irök, Darom, Gyalud, Cserend, Szakál. 2. Dombói nahie: Pula, Abrán, Felső-Inám Borjád, Szakcs város (Tolna), Leporda, Nak, Paton, Bogán, Musztán, Kecsel, Antocs, Dalmad, Talin, Koromszó, Korpa, Koliti, Csaba, Szabadi, Nagyatád, Bátorvecse, Kisfalva, Cseke, Somogy, Szőlős, Zala, Szántó, Bedeg, Egrecs, Bát, Felső-Ogád, Alsó-Ogád, Ság, Kenderes-Ujfalu, Örs, Vámos-Taszár, Márod, Báli, Mező-Csóka, Bodogasszony. 3. Karádi nahie: Karád város, Kis-Karád, Nagy-Tál, Fehér-Egyház, Királykér, Lantord, Szőlős-Györök, Told, Csepely, Tetös, Fiad, Visz, K.-Cseh, Kovaszeg, Gút, Alsó-Köttse, Felső-Köttse, Kis-Andocs,

Nemes-Andocs, Túr, Szőllős-Lak, Cserend, Vámosfalva. 4. Kőrösi kerület: Kőrös város (ma Kőröshegy), Kereki, Váralja-Szemes, Cseke, K.-Gyúgy, Polcza, Őszöd, Szolát, Csaba, Huzd, Bábon, Teleki, Balatonmelletti Szemes, Rád, Látrány, Szárszó, Vadé, Szántód, Bálványos. 5. Marczali nahie: Marczali város Ujfaluval, Keleviz, Gadány, Szöcsény, Bize, Táska, Kéthely város, K. Balyán, Magyari, Kota, Lok, Kis-Gomba, Nagy-Gomba, Keresztúr, Fajsz-Berény, Musin, Ság, Nagy-Maród, Sámson, Kis-Maród, Tőke, Vörs, Szoládi, Töved, Várgadáncs, Fehéregyház, Ujfalu (Velics-Kammerer I. 175—179.).

A vármegyének az a része, mely a pécsi vilajethez, illetőleg a mohácsi szandzsákhoz tartozott, az 1565—66. évi fejadólajstrom szerint a kaposvári, a görösgali, a komári és a berzenczei nahiéra oszlott fel. Az egyes járásokhoz a következő falvak tartoztak: 1. *Kaposvári nahie*: Város-Szerdahely, Tótváros, Szemedtelek, Sántos, Harasztfalva, Keresztös-Homog, Gosztostelek, Csanárfalva, Puszta-Királ, Pap-Királ, Horkán-Királ, Nagy-Vögy, Kis-Lak, Bát-Szerdahel, Csaszág, Hagymás, Ivánkafalva, Sziloka, Gálosfalva, Bösinfalva, Turbágy, Szena, Kemen, Szent-László, Fehér, Kis-Láka, Kis-Derecske, Szent-Benedek, Malha, Város, Gegyfalva, Szent-Pál, Simonfalva, Pölöske és Kis-Pölöske, Alsó-, Felső-Badár, Fehértelek, Hederhel, Nagy-Bánya, Kis Bánya, Kis-Szabás, Gige, Jákó, Szent-Iván, Korpád, Szomajom, Dardás, Szent-Imre, Simonfalva, Paraszló, Ótelek, Csekmén, Kovácsi, Kesfalva, Szilvás-Szent-Martin, Szöcsi, Meri, Behene, Erdő Korpad, Ivánfalva, Kisasszonfalva, Robol, Robolfű, Kerekedfalva, Kesfalva, Berkene, Derecse, Tordas, Berenke, Asznios, Pocsaj, Keczel, Berén-Oszon, Kis-Szakács, Tapson, Csokogó, Beretén, Miski, Bárcsa, Lepcse, Szenttamás, Arad, Irok. 2. *Nahie Garasgál* (Görösgál): Garasgál, Zádor, Szörén, Nemeske, Hatvan, Kis-Szent-György, Merene, Somogy-Viszló, Kis-Tamási, Petend, Gyöngyösmellék, Nemes-Kodin, Feles, Istvándi, Dombó, Kis-Dobsza, Nagy-Dobsza, Dorok, Cseklén, Lád, Lád-Szent-Mihály, Tarnofcse, Barcs, Bocso, Felső-Arnas, Alsó-Arnas, Gárdon, Vard, Tomasi, Csebe, Andorilak, Kadarkút, Kálmáncsa város, Darány, Erdőicsókakő, Kutas, Bilok, Görgötek, Ujlak, Visznak, Város-Lábod, Misa-Szent-György, Besnyő, Hosszúfalva, Rina-Szent-Királ, Bána, Rina-Szent-Mihál, Csokol, Szakal, Adarján, Apali, Bostaháza, Gyulaháza, Aracs, Cserneháza, Irokfalva, Kútfő, Szatóháza, Imri, Szent-Miklós, Egeralja, Vörösfalva, Cserni, Kohozd, Alma-Mindszent, Bobofcse, Nagy-Hil, Kis-Hil, Szent-Együd, Mihálfalva, Esene, Darán, Györgyös, Szilák-Visne, Kápolnás-Visne, Hencse, Tapás, Váralja, Kocslos, Szedreg, Töreg, Felső-Visne, Alsó-Visnye (így), Daru-Visnye, Dinös, Bilecs, Szent-Martin, Filos (Kanalos), Görhid, Balod, Szolád-Szent-Erzsébet, Apakud, Miked, Mártafalva, Baráti, Boda, Boldás, Olnót, Köpkén, Peterhíd, Gödre-Haraszti, Szent-Királ, Almás, Dávid, Szarvas, Hidvégtelek, Aklad, Kenlecs. 3. *Nahie Segesd*: Város Segesd, Márton, Baráni, Szent-László, Péterfalva, Udvarhel, Sand, Iharos, Szent-Pál, Szencső, Szenefalva, Belvár, Viza, Bolháka, Nemes-Déd, Egralád, Farkasfalva, Farkas, Nagy-Atád, Kis-Atád, Gyengér, Geszne, Farkas-Dencs, Kis-Berény, Etves, Visne, Rékcsa, Inke, Almak, Malkos, Nagy-Martin, Gák, Gemse, Kúnfalva, Telek, Bebenck, Szárszék, Szent-Péter, Kis-Cseh, Ebed, Ság, Bagolna, Szent-Jakob, Rencse, Kerekesháza, Tós-Kud, Salnó, Mihály, Merene, Bonta, Péterfalva, Sz.-Miklós, Gelse, Karád. 4. *Nahie Komár:* Malona, Komár város, Galambok, Ujlak, Karos. 5. *Nahie Berzencze:* Város Zákán, Város Csurgó, Kis-Lák, Isó, Bodafalva, Pogánd, Szent-Királ, Felső-Lak, Gyöngyös, Porog, Födvár, Tótfalva, Bogárd, Badna, Surd, Báta, Alsók, Csedi, Pápa, Sarkad, Árczad, Pátró, Úz, Farkasfalva, Lankofcse, másik: Tótfalva, Teklás, Bálván, Verbencz, Bikös, Kis-Szent-Pál (Velics—Kammerer i. m. I. 181—189.).

A vármegye éjszakkeleti sarka a simontornyai szandzsákhoz tartozott. E szandzsák egyik járása az endrédi nahie volt, a melyhez az 1571. évi fejadólajstrom szerint a következő helységek tartoztak: Endrék, Felső-Endrék, Hidvég, Szamárkő, Bod (Jut), Gelnebén, Fok-Szabadi, Tótfalva, Odán (Ádánd), Gamász, Kis-Berén, Sine, Ságvár, Geneg, Som, Nagy-Berén, Renk (Enek, Etek).

Az 1571. és az 1589. évi adólajstromok szerint a vármegye területének egyrésze a budai, a másik a szigetvár—pécsi vilajethez tartozott. A budai vilajethez tartozó terület a koppányi szandzsákot alkotta, mely hat járásra oszlott fel, ú. m. a koppányi, a dombói (dombovári), a karádi, a kőrösi, a marczali és a zalavári nahiéra. A budai vilajethez tartozott még a simontornyai szandzsák is, ennek azonban csupán az endrédi járása volt a mai Somogy vármegye területén (Velics—Kammerer i. m. I. 327—331.).

Kanizsa elfoglalásával a közigazgatási beosztás is lényegesen megváltozott. Kanizsa külön vilajet székhelye lett, melyhez három szandzsák tartozott: 1. szigetvári, 2. siklósi, 3. kanizsai, 4. valpói, 5. pozsegai. Az új beosztás szerint Somogy vármegye területéből három szandzsák alakult. Kettőt: a kanizsait és a szigetvárit, a kanizsai vilajethez csatolták, ellenben a koppányi továbbra is a budai vilajethez tartozott (Mill. Tört. VI. 464.). 1610 táján, I. Ahmed szultán uralkodása alatt, a kanizsai elajet (miként ekkor nevezték) szandzsákjainak számát háromra apasztották, s a három szandzsák székhelyei: Szigetvár, Pécs és Pozsega voltak (Salamon Ferencz i. m. 270). Ez a beosztás az egész hódoltság alatt megmaradt.

A török katonai őrségek.

A mint a török Somogy vármegyében megfészkelte magát, első gondja az elfoglalt erődítvények jókarba helyezése volt, melyeket azután őrséggel rakott meg. Endréden már 1545-ben találunk török őrséget. 1558—59-ben a zsoldlajstrom szerint az őrség a következő fegyvernemekből állott: 1. müsztahfizok, 41 ember (várőrző katonaság), leginkább Boszniából, Herczegovinából és a Szerémségből, Turali aga és Hüszein kiája (helyettes) alatt. 2. Azábok (nőtlen zsoldos gyalogság), Hüszein aga alatt 34 ember. 3. Martoloszok; ezek határőrző rácz és szerb katonák voltak, a kik örökös rablásaikkal tették nevüket félelmessé. Számuk 23 volt s Mohammed Ahmed aga alatt állottak (Velics—Kammerer i. m. II. 235.).

Szigetvár elfoglalása után, midőn már csaknem az egész vármegye behódolt, a török hét várban tartott őrséget, melyeknek számáról az 1568—69. évi kimutatásból nyerünk adatokat. Az összes várak közül természetesen *Szigetvárott* volt legnagyobb őrség, számszerint 711 ember. A legénység ellátására szükséges napi zsold 5216 akcséra rúgott. Az őrség állott: belső müsztahfizokból 112 ember, külső müsztahfizokból 86 ember, topcsikból (tüzérek), haddádokból (tábori kovácsok) és neddsárokból (ácsok) 70 ember, lovasokból 272 ember, azábokból 84 ember, martoloszokból 87 ember.

A többi várakban elhelyezett őrségek számáról az alábbi kimutatás ad számot: 1. *Kaposvár.* Lovasok 164. Azábok 31. Martoloszok 60. Összesen 255 ember. 2. *Babócsa.* Müsztahfiz 99, topcsi 41, azáb 148, lovas 171, martolosz 99 ember. 3. *Berzencze.* Müsztahfiz és topcsi 103, lovas 95, azáb 90, martolosz 91, összesen 379 ember. 4. *Koppány.* Müsztahfiz 36, lovas 48, azáb 31, összesen 115 ember. 5. *Lak* (mai Öreglak). Müsztahfiz 16, lovas 39, azáb 25, martolosz 58, összesen 138 ember. 6. *Endrék* (Balatonendréd). Müsztahfiz 29, azáb 30, martolosz 16, összesen 78 ember (Velics—Kammerer i. m. II. 237.). Kanizsa elfoglalása után a segesdi váracsot a törökök újból felépítették, sőt imaházat is emeltek. Segesdnek ettől kezdve, Kanizsa egyik előőrseként, jelentékeny szerepe volt.

Az 1618—1619. évi zsoldlajstrom szerint a várőrséghez dzsámi (főtemplom) személyzet is tartozott, élén Mohammed Abderrahim khatib-bal, a ki minden pénteken a közjogi fontosságú „nagy imát" elmondotta. Mellette Ahmed müezzin teljesített szolgálatot. A várőrség összes száma 444 ember volt.

Berzenczén szintén mecsetet építettek a törökök. Itt 1618—19-ben Musztafa khalfa volt a khatib (főpap) s mellette voltak Khalil khalfa és Behrám müezzinek és Mumi kajjim (sekrestyés) és Piri Muhammed muarrif (a korán magyarázója). Berzencze őrsége 1618-ban 349 ember volt, és pedig: ulufedzsi (zsoldos lovasság) 187 ember, azáb 55, martolosz 95. A tisztikar száma 12 volt.

Babócsán a török: műszaki csapatokat és fegyverkészítő-műhelyt is tartott. Az 1618—19. évi zsoldlajstrom szerint a dzsebedzsik-csapat, mely fegyverek készítésével és a fegyvertár őrzésével volt megbízva, 11 emberből állott. Ezenkívül még 46 müsztahfizből, 188 ulufedzsiből, 71 azábból és 43 martoloszból állott a várőrség, a létszám tehát 359 volt (Velics—Kammerer I. 405—406.).

Szigetvárott az 1618—19. évi zsoldlajstrom szerint felsőbb tanintézet is volt. A vár tisztikarában az első helyet Hadzsi Rizván müderris (felsőbb tanintézeti tanár) foglalta el. Utána következik Hasszán aga, a vár dizdárja (parancsnok), Ibrahim kiája (helyettese), Szeid Mohammed dái, Ali aga dzsebedzsi (a műszaki csapat parancsnoka), Szulejmán aga raktárnok, Juszuf Ali raktárnok és Ali Mimár építőmester. Az őrség a zsoldlajstrom szerint 429 emberből állott. Ezenkívül a mai Turbékon épült erődítvény őrizetére, egy aga parancsnoksága alatt, 26 ember volt kirendelve. Azon a helyen, a hol Szulejmán belsőrészei voltak eltemetve, a törökök mecsetet és melléje, az istentisztelet végzésére rendelt személyek számára, lakóházat építettek. Ezeket erődítvény vette körül, melynek mintegy három-

negyedrészét széles árok környezte. Az 1618—19. évi zsoldlajstrom szerint a mecset őrizetére Mumi Dede hitszónok. Ahmed khalfa turbedár és Ferhát Dede müsztahfiz (őr) voltak kirendelve s kívülök még Murád Firuz ács és Mohammed khalfa szerepelnek itt. Nagy Szulejmán síremlékéhez még Ázsiából is elzarándokoltak a törökök. Turbék a hódoltság alatt valóságos búcsújáróhely volt. Az 1664. évi hadjárat folyamán a Szigetvár ellen indult had egy része Túrbékot feldúlta és felgyujtotta, de a törökök ismét felépítették.

Kaposvárott az őrség a zsoldlajstrom szerint, Musztafa aga parancsnoksága alatt, 309 emberből állott, és pedig topcsik (tüzérek), két bölük (tized), összesen 20 ember; ulufedzsik (lovasság), az első csapat Gázi Musztafa parancsnoksága alatt 49 ember, a második Hasszán Bali aga alatt 39 és a harmadik H. Dilgir aga alatt 51 ember; azábok 99 és martaloszok 42 ember (Velics—Kammerer i. m. I. 407.).

A *koppányi* várban 227 emberből álló várőrség volt, még pedig 27 müsztahfiz, 80 ulufedzsi, 52 azáb és 19 martalosz.

A többi, kisebb erősségekben már jelentéktelen őrség volt. Így Endréden 22 ulufedzsi és 34 azáb, Lakon (a mai Öreglak) 11 várőrző katona, 9 tüzér, 39 lovas, 23 gyalogos és 11 rácz határőr. A karádi palánknak volt a legkisebb őrsége. Itt 12 várőrző katona, 6 tüzér, 11 lovas és 17 rácz határőr teljesített szolgálatot (Velics—Kammerer I. 430. 429.).

Rácz telepedések.

Az 1552-től 1601-ig szakadatlanul folyó háború a vármegye régi lakosságát valósággal kiirtotta és a lakatlan, elpusztult vidékekre ráczok költöztek, mert a nagyszámú martaloszok révén a település könnyen és gyorsan ment már azért is, mert ezek a rácz származású határőrök, katonai szolgálataik fejében, jelentékeny kiváltságokat élveztek és alig számbavehető adót fizettek.

Az 1581-ben készült összeírás szerint a következő helyeken telepedtek le ráczok: Láta falu (Bálta-pusztával), Mászlon, Nagy-Kercsemén, Kazsok, Nagy-Taba, Szöle, Gyula, Kis-Taba, Gobos, Hegyes-Ebrég, Dada, Bezzeg. Szent-Miklós, Vincz, Konta, Eztén, Szak, Banka-Tol. Őrs, Kis-Tó, Újfalu, Szenlak, Borcsod, Vig, Méhes, Somogyvár, Kortó, Ors, Acsa, Párdi, Bogár, Vésse, Nagy-Albert, Nemes-Vid, Kis-Albert, Tenek, Kér, Borjad, Szarvas, Kolocsár, Bethlen, Vásáros-Merke, Zagán, Kisfalva, Örsi, Bár, Dara, Ópár, Nagy-Gyógy, Kara, Sziget, Kis-Atala, Nagy-Bár, Onár vagy Kis-Onár, Kabád, Nagy-Tó, Nagy-Vég, Kis-Vég, Beszi, Alsó-, Felső-Gamás, Ramba-Vegelene, Barát, Mács, Nagy-Marga, Geles-Bátom, Abani, Donicza és Szent-György, Maroka, Kis-Abros, Martos, Ozd, Nagy-Karta, Kis-Karta, Deneszne, Korpács, Mána, Kis-Polán, Gárdon, Kis-Gárga, Ács, Herend, Nemcse.

A rácz falvak pusztítása.

Az új rácz lakosság azonban mitsem akart tudni a királyi területre menekült földesurak jogairól, habár a magyar végeken meghúzódó nemesség több ízben követelte földesúri jogainak elismerését. A végbeli vitézek tehát már 1586—87 telén elhatározták, hogy a Balaton és a Somogyvár közötti vidéket elpusztítják. 1587 kora tavaszán csakugyan meg is támadták a rácz helységeket s azokat tűzzel-vassal elpusztították. 1603-ban *Rátki* Menyhért, a végbeli vitézekkel a koppányi szandzsák területére, tört s az ottani rácz falvakat felégette (Velics—Kammerer I. 331.).

Leszámítva e betöréseket, a somogyi török hódoltság 1601-től 1664-ig békét élvezett, míg az ország többi részében szakadatlanul dúlt a harcz.

Zrinyi Miklós hadjárata.

Hó borította még a mezőket, midőn 1664. év elején gróf Zrinyi Miklós, a ki az 1663. évi hadjárat folyamán hadvezéri tehetségének oly fényes tanujelét adta, támadólag lépett fel a törökök ellen. Zrinyit a bécsi udvar is támogatta és a gróf *Hohenlohe* Farkas Gyula vezérlete alatt álló rajnai szövetség hadtestét küldték segítségére; de a német hadtestet nem helyezték parancsnoksága alá, bár Hohenlohe vezéri képességekben nem igen bővelkedett. A németeken kívül *Batthyány* Ádám és *Draskovich* János is csatlakozott hadaihoz.

A támadó hadjárathoz Zrinyi jól választotta meg a téli időt, mert a török katonáknak a kormányzat télre nyugalmat biztosított; így az erősségekben is kisebb volt az őrség száma a szokottnál, de nem is voltak elkészülve e támadásra.

Zrinyi január 21-én egyesítette hadait, melyek 8000 magyarból, 5000 horvátból, 10.000 birodalmi és 3000 császári zsoldosból, összesen 26.000 emberből állottak. A támadást elsősorban Berzencze ellen intézte, melynek őrsége jan. 22-én feladta a várat (Hadt. Közl. 1892. 692.). Ezután Zrinyi hada jan. 23-án Babócsa alá vonult, mely másnap szintén megadta magát. Itt rendkívül értékes zsákmány

Herberstein. (Az Orsz. Képtárból.)

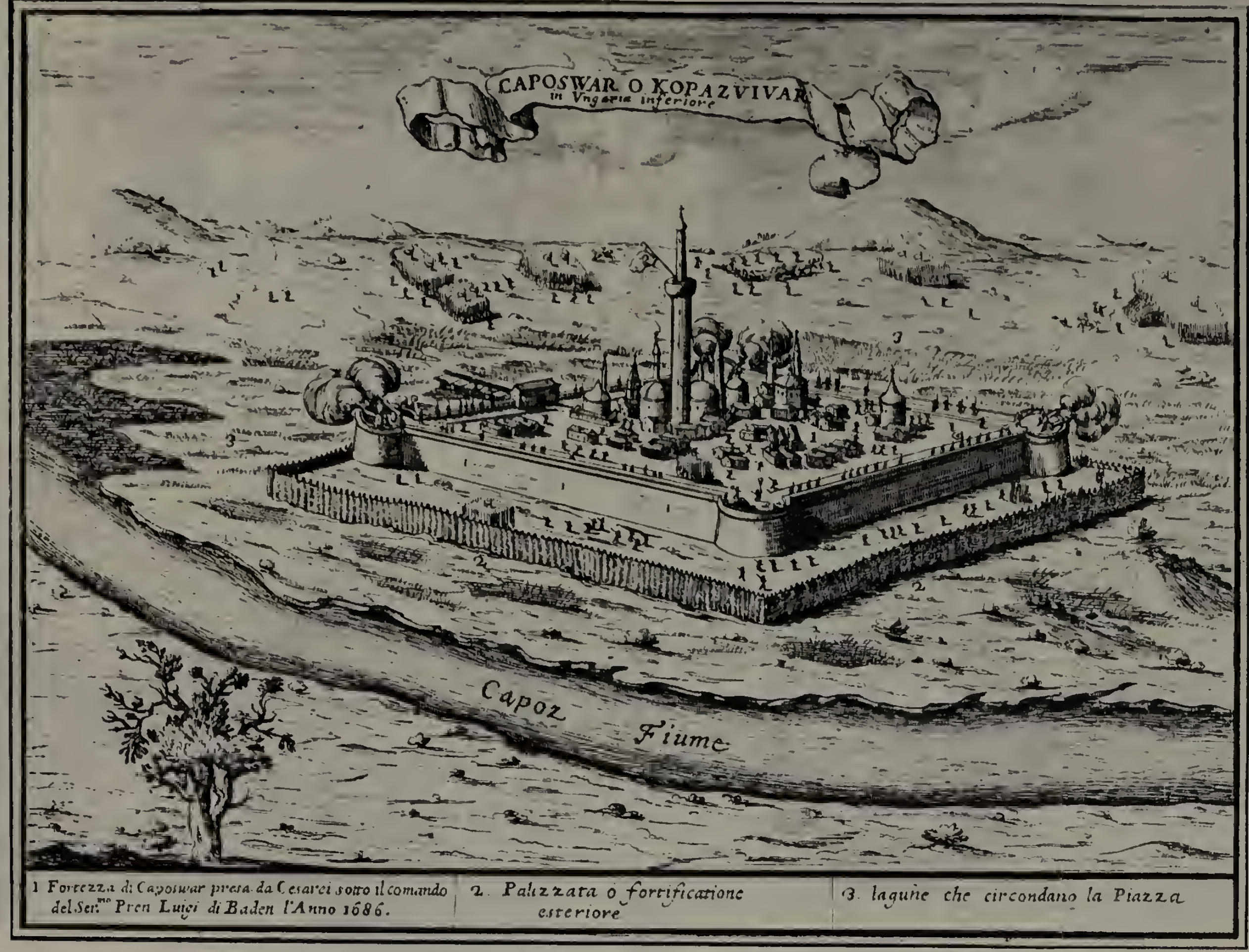
Zrínyi Miklós a költő. (Az Orsz. Képtárból.)

Badeni Lajos. (Az Orsz. Képtárból.)

A törökkoppányi turbános fejkő.

Kaposvár 1686-ban. (Az Orsz. Képtárból.)

jutott a győzők birtokába. Innen Zrinyi. hadának egyik részét Szigetvár felé indította, a másikat Barcs ellen küldte, a hol Zrinyi hadainak közeledtére, a törökök az erősséget odahagyták és Szigetvárra menekültek, mire Barcs erődítvényeit felgyujtották és lerombolták.

A had másik része e közben megkezdte az előnyomulást Szigetvár felé. Mivel a tél nagyon enyhe volt. egész napon át tartott. míg a had Babócsánál a Rinya mocsarain átkelt.

Esterházy Pál, a későbbi nádor szerint, a ki szintén résztvett e hadjáratban és azt a Mars Hungaricus czímű művében megírta, Zrinyi hada az átkelés után Istvándig vonult s ott éjjelezett, hogy Szigetvárt nappal vehesse szemügyre. A szigeti bég azonban, a ki a babócsai és a barcsi török menekültektől a két vár elestéről értesült, nagyszabású intézkedéseket tett a vár védelmére és a kapukat földdel tömette be; mikor pedig Zrinyi hadai a láthatáron feltüntek, erős ágyúzást intézett ellenük, de kevés kárt tett bennük, mert Zrinyi hadai a lőtávolon kívül maradtak.

Zrinyi egy csapatot Turbék ellen küldött, hogy az ottani templomerődöt megostromolja. Az őrség megkísérelte ugyan az ellenállást, de a túlerő elől az éj homályában megszökött, mire az ostromlók az erődítvényt és a síremléket lerombolták. Zrinyi ezalatt néhány lövést váltván Szigetvárral, Pécs felé vonult. Itt a külvárosokat bevette és felgyujtva, Eszék felé indult és a hidat felégetvén, visszavonult Kanizsa felé; de hadai a Pécstől egész Kanizsáig terjedő területet annyira elpusztították, hogy ezen a vidéken a török sereg egyideig képtelen volt táborozni (Millenn. Tört. VII. 184. 187.).

Zrinyi az elért sikerek hatása alatt Kanizsát akarta elfoglalni, de a császári segédhadak oly későn érkeztek, hogy az ostrom meghiusult. Máj. 1-én kezdte a vár bombázását, de az ostrom rendkívül lassan haladt előre. Máj. 30-án hírül hozták, hogy a nagyvezér máj. 14-én 20,000 emberrel átkelt a felépült eszéki hídon s Szigetnél vagy Pécsett várja a török hadak csatlakozását.

E hírre gróf Zrinyi Miklós a babócsai, berzenczei és segesdi várakban elhelyezett őrséget is magához vonta; de mivel a császári hadak abbahagyták Kanizsa ostromát, Zrinyi és Hohenlohe is elvonultak a vár alól (Millenn. Tört. VII. 190., — Hadtört. Közl. 1893. 134.).

A nagyvezér időközben Kanizsa alá ért, majd a Muraközbe vonult s Zrinyi-Újvárt vette ostrom alá, melyet kardcsapás nélkül elfoglalt, noha Montecuccoli, a császári hadak fővezére, is ott táborozott. Csapatai ezután szerte dúlták a vidéket s megszállották Kis-Komáromot, a középkori Somogy vármegye utolsó pontját, mely addig még a koronaterülethez tartozott.

Montecuccoli aug. 1-én Szentgotthárd mellett fényes győzelmet aratott a törökökön, de a bécsi udvar a győzelmet nem aknázta ki, sőt Reninger császári követ Vasvárott szégyenteljes békét kötött. A békét, a területi viszonyokat illetőleg, a tényleges birtokállomány alapján kötötték meg s így Somogy egész területe továbbra is török uralom alatt maradt, sőt a Zrinyi Miklós téli hadjárata alatt meghódított várakat is a törökök szállották meg. **Szentgotthárdi győzelem, vasvári béke.**

Az 1664. évi hadjárat pusztításait a vármegye területe egy évtized alatt sem tudta kiheverni. Még a legkedvezőbb helyzetben volt Babócsa környéke; míg a Szigetvár—Kanizsa és a Szigetvár—Pécs közötti útvonalba eső helységek teljesen elpusztultak. A pusztulás képét élénk színekkel festi az 1669 febr. 28-án az egyesült vármegyék közgyűlése elé terjesztett jelentés, mely szerint Somogy és Zala vármegyék helységei nemcsak rombadőltek, de a török egész lakosságukat levágta vagy elhajtotta; a mit pedig meghagyott, az a ragályos betegségnek esett áldozatul. A somogyi részekben az összeírás — a szolgabíró betegsége miatt — nem készült el; de fennmaradt Zaláé, mely hajmeresztő dolgokat említ (Acsády Ignácz: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 28. l.). **Somogy pusztulása.**

1671-ben mégis összeírták a vármegyének a hódoltsághoz tartozó helységeit. Az összeírás szerint $106\,^3/_4$ volt a porták száma. Az összeírásban csak a következő helységek fordulnak elő: Gige, Kadarkut, Berény, Böhönye, Szent-Pál, Szent-Mihály vidéke, Kis-Komár, Tapsony, Iharos, Inke, Szent-György, Nagy-Bajom, Gyöngyösmellék, Nagy- vagy Egyházas-Juta, Kis-Bajom, Bolhás, Vésse, Gyékényes, Nagy-Kapoly, Kazsok, Szőlős-Györök, Apáti, Petend és Belezna (Okányi Pál i. m.). Maguk a törökök is panaszolták a népesség hanyatlását. Babócsa tartományából **1671. évi összeírás.**

írja az ottani parancsnok 1674 ápr. 14-én, hogy „a mely faluban azelőtt ötven ház volt, most jó ha 15—20 ház vagyon".

A felszabadító háború.

Az 1683-ban megkezdődött hosszú felszabadító háború következtében a török uralmat lépésről lépésre visszaszorították, de Somogy vármegye területére csak Budavár visszafoglalása után léptek a diadalmas keresztény hadak.

Ez a három év a törökök részéről folytonos hadikészülődések között telt el. De bármily óvatosak voltak is a török őrségek, egy Probencz nevű embernek sikerült 1684-ben belopódznia Szigetvárra, hol a puskaporos tornyot felrobbantotta. Ez az eset rendkívül körültekintővé tette a törököt, de a bukást már többé nem kerülhette el.

Buda elfoglalása után (1686 szept. 2-án) Károly lotharingiai herczeg a török nagyvezér üldözésére sietett, a ki látva, hogy Budát nem mentheti fel, Eszék felé igyekezett hadaival. Károly herczeg szept. 6-án indult Eszékre, míg seregének egy része, Lajos badeni őrgróf vezérlete alatt, Kaposvárt foglalta el (Millenn. Tört. VII. 454.). Innen hadaival Barcs felé vonult, majd a Dráva partján fekvő, ma már ismeretlen, Gerencse nevű falunál foglalt állást, azzal a szándékkal, hogy Szigetvárt ostrom alá veszi; de midőn a vár közelébe vezette hadait és jól szemügyre vette az erősséget, belátta, hogy annak megvételére az ő hadereje nem elég; továbbvonult tehát Pécs felé és jelentést tett a bécsi udvarnak, megjegyezvén, hogy Szigetvár ostromához legalább 10.000 ember és sok ostromágyú szükséges.

Az egyik magyar csapatvezér, *Makár* János, a ki szept. havában 3000 főből álló hadával Kapronczáról Pécs felé vonult, útközben Szigetvárnál összeütközött egy tatár csapattal, melyet szétvert s legnagyobbrészt levágott. A szorongatott tatárok segítségére a szigetvári bég is kitört Szigetvárból, de Makár szétszórta a török hadat is és zászlaját összetörte (Németh Béla 311.).

Pécs bevétele után (okt. 14) Lajos bádeni őrgróf arról értesült, hogy a tatár khán, nagyobb török-tatár csapattal Szigetvár és Kanizsa védelmére indul. A khán hadainak feltartóztatása czéljából Thüringen, 1686 decz. 19-én, 500 gyalogossal és 200 lovassal Szigetvár alá vonult és a várost éjjel meglepte. A városban mintegy 300 épület állott megrakva élelemmel a tatárok számára. Ezeket a császáriak felgyujtották és az élelmikészletet megsemmisítették. A város csaknem teljesen leégett, két malom kivételével, melyeket Thüringen utólag felgyujtatott, hogy a tatárok számára Szigetvárott búzát ne őrölhessenek.

1687 máj. 19-én a császáriak újból megtámadták Szigetvárt. A harczban — Zeiler szerint — 40 török és 8 császári esett el. Elhajtottak azonban 400 ökröt és igen sok bárányt.

Szigetvár ostromzára.

Majd *Vechi* Gábor olasz eredetű ezredes folytatta a Szigetvár elleni támadásokat és ezt azzal kezdte, hogy levelezésbe bocsátkozott a szigetvári béggel a vár átadása iránt. Dünnewald császári tábornok értesülvén a Vechi és a bég közötti alkudozásokról, két hódoltsági parasztot küldött Szigetvárra, hogy a várbeliek helyzetét kikémleljék; a parasztokat azonban elfogták, az egyiket börtönbe vetették, a másikat pedig visszaküldték a császári táborba. Ettől Dünnewald megtudta, hogy Szigetvár egyidőre bőven el van látva élelemmel, meg kell tehát várni, míg ezt az őrség feléli. A császári tábor tehát egyidőre abbahagyta a Szigetvár elleni támadásokat, de 1688. évi ápr. 14-én Vechi újból Szigetvár környékére vonult. Utasítása volt, hogy a várat kiéheztetéssel igyekezzék megszerezni.

Vechi Turbéknál foglalt állást. Mivel előzőleg arról értesült, hogy a szigetvári bég egy csapatot Kanizsára akar küldeni, Bischofshausen alezredest egy csapattal Jusszuf aga hadainak elfogására küldötte. A törökök azonban kirohantak Szigetvárból, mire a császáriak Turbékig hátráltak. Itt azonban Vechi csapatai jöttek a hátráló császáriak segítségére. Kisebb csata fejlődött, melyben 40 török elesett, sokan pedig a mocsarakba menekültek.

Vechi feladata az volt, hogy Szigetvárt teljesen elzárja a külvilágtól. E végből a vár körül, a lőtávolon túl, erősségeket építtetett és azokba katonákat helyezett el.

Mivel Bécsben már türelmetlenül várták Szigetvár elestét és ez mindegyre késett, a bádeni őrgrófot küldték Szigetvárra, hogy ellenőrizze Vechi működését. Az őrgróf 1688 végén meg is jelent a Szigetvárt körülvevő ostromseregnél s Vechi intézkedéseit megfelelőknek találta. Eközben a várban elfogyott az élelem és a szigetvári bég 1689 jan. elején kénytelen volt a vár feladása iránt alkudozásokba bocsátkozni.

Lipót 1689 jan. 26-án hagyta jóvá a vár feladása iránt kötött egyezséget, mely szerint az őrség fegyvertelenül kivonult a várból, melynek feladásával 85 ágyú került a császáriak kezébe. A kiköltöző törökök száma a 600-at meghaladta. E számból azonban csak 100 volt katona. Az őrség a vár előtti térségen ütött tábort, majd márcz. 14-én végleg elhagyta Szigetvárt (Németh Béla i. m. 313.), kocsikon mentek a Dráváig, majd Légrádnál tutajokra szállva, hazájukba eveztek. Szigetvár első parancsnoka *Vechi* Gábor lett, a ki 1695-ben honfiúsítást nyert. 1690-ben azután Kanizsa is megadta magát s ezzel a török uralom véget ért a vármegye területén.

Szigetvár keresztény kézen.

A török hódoltság rettenetes pusztításai csak a felszabadító háború befejeztével voltak teljes mértékben észlelhetők. Hogy ekkor Somogy vármegye területe mily elhanyagolt állapotban volt, mutatja Bél Mátyás jelentése, a kit a kormány a vármegye leírásával bízott meg. Bél Mátyás Somogyot szigethez hasonlítja, a melynek amúgy is sekély folyóvizei sással és bozóttal födött, kiterjedt posványos állóvizeket alkottak.

Somogy a hódoltság után.

A földönfutóvá tett nemesség most idejénvalónak látta, hogy közel másfélszázados száműzetés után visszatérjen oda, a honnan a török kiüldözte és a vármegyei tisztviselők is, a kik még mindig Zalában voltak, visszakívánkoztak Somogyba. A bécsi intéző körök azonban egyelőre mitsem akartak tudni Somogy vármegye fennállásáról és az elfoglalt területet katonai uralom alá helyezték. Az egyes vidékek középpontjaiba kamarai tisztviselőket küldöttek, a kik azután az egyes kerületeket összeírták, a lakosságot pedig az uralkodó iránti hódolatra feleskették.

Német katonai uralom.

Somogyban több ily kerület volt, így a vármegye közepén a *kaposvári tartomány*. Maga a város ekkor, 1686 táján, jelentéktelen hely volt, mindössze 120 lakossal (Acsádi Ignácz: Magyarország Budavár visszafoglalása korában 27.). A vármegye délkeleti része a *pécsi* tartományhoz tartozott, mely a mai Somogy megyéből a Barcsig és Kadarkútig terjedő területet foglalta magában. Ebből a területből alakult Szigetvár meghódolása után a *szigetvári* tartomány.

A nemesek, a kiket az összeírók már itt találtak, lehetőleg mindennemű adózás alól szabadulni igyekeztek. Így azután a töröktől visszafoglalt területen lakó birtokos nemesek igazolni tartoztak korábbi tulajdonjogaikat, a mivel azonban nemcsak azok vesztették el javaikat, a kik nem egészen törvényes úton jutottak hozzájuk, hanem azok is, a kik az egész idő alatt háboríttatlan birtokában voltak ősi javaiknak, mert nem lévén anyakönyv és megyei hatóság, leszármazásukat és birtokjogukat nem tudták igazolni. A kormány tehát elvette birtokaikat s a régi birtokosok, a kiket még a török is megtűrt, most földönfutókká lettek, vagy pedig a jobbágyságba olvadtak.

A régi birtokosok elnyomatása.

Mindez azonban csak a kezdet volt. A bécsi kormány főtörekvése a magyar elem túlsúlyának megtörésére irányult. Ezt egyfelől német telepítésekkel akarta elérni, másfelől odatörekedett, hogy a meghódított területen minél több idegen szerezzen birtokot. 1692-ben *Srott* György szigetvári tiszttartó a szigetvári tartományban helységenként összeírta a birtokosokat. És néhány év mulva ugyanazokban a helységekben már más birtokosokat találunk. Tömérdek birtok kerül idegen kézre. Az új adományosok között szerepel gróf *Königsegg*, gróf *Rindsmaul*, gróf *Harrach*, továbbá gróf *Turinetti* Herkules Lajos József, Prie marquis, a ki 1699-ben a csurgói uradalmat bírja.

Német telepítések, idegen földesurak.

Kolonics Lipót bíbornok, a ki az 1695. évi jul. 14-én lett a magyar kath. egyház fejévé, Magyarország közigazgatási, katonai és egyházi szervezetében szükséges reformok kidolgozására egy bizottságot alakított, mely a követendő eljárásra javaslatot (elaboratum) dolgozott ki. Ez a javaslat élénken sujtotta a vármegyét, a mennyiben azt, mint visszahódított területet, a jus armorum — a fegyverhatalmi foglalás — alá rendelték, mert a javaslat szerint Somogy vármegyét is Lipót hadserege foglalván vissza a töröktől, a vármegye ősi birtokosai visszakapják a kir. kegyelem bőkezűségéből a javakat, a mennyiben azokhoz való jogukat okmányilag igazolják, ellenkező esetben azok elárvereztetnek, tekintet nélkül a birtokos személyére és vallására.

Kolonics Lipót.

De utóbb ezt az intézkedést is kijátszották az új szerezményi bizottság felállításával. Ez a bizottság ugyanis csak bizonyos pénzösszeg lefizetése mellett ítélte oda az igazolt tulajdonosoknak, illetőleg jogutódaiknak az egyes birtokokat. A kik pedig nem tudták birtokjogukat igazolni, azok még külön váltságdíj fizetésére

Szerzeményi bizottság.

voltak kötelezve; ha pedig nem tudtak fizetni, a birtokot, a melyre igényt tartottak, a kamara a legtöbbet igérőnek adta el.

Az adózó nép.

Az óriási adóteher és a katonaság zsarolásai következtében az adózó nép helyzete is még kedvezőtlenebb volt, mint a török hódoltság alatt. A visszahódított földön a jobbágyság az új uralmat tényleg sokkal elviselhetetlenebbnek találta, mint a török idejében, úgy hogy a nép még azokból a falvakból is megszökött, a melyek a felszabadító háború idejében nem pusztultak el. Az erdőkben, nádasokban keresett menedéket s a rablók és útonállók számát növelte. Hasztalan tartott a vármegye törvényszéket, 1695 febr. 18-án, gróf Esterházy Sándor alsólendvai várában (Levéltári kis tükör III. 852.), a gonosztevőket nem tudta kiirtani, sőt 1697-ben a szegénylegények a Dráva vidékén annyira elszaporodtak, hogy valóságos hadsereget kellett ellenük mozgósítani.

A kormány már 1698-ban elrendelte a tömegek lefegyverezését, s meghagyta a vármegyéknek és a földesuraknak, hogy a parasztoktól, a tanulóktól, a lelkészektől és a mesterlegényektől, sőt a hajduktól is minden fegyvert szedjenek el. A kormány azonban azt is kénytelen volt belátni, hogy az új intézményekkel, melyek az ősi törvényekkel homlokegyenest ellenkeznek, nem lehet a békét helyreállítani. Megszüntette tehát a tartományokat és elhatározta, hogy visszaállítja a vármegyéket. Így került ismét napirendre Somogy vármegye visszaállításának kérdése is.

A vármegyék visszaállítása.

Somogy vármegyének, mint láttuk, a hódoltság alatt is volt tisztikara. A felszabadító hadjárat alatt gróf *Esterházy* Ferencz pápai várkapitány (1685), majd gróf *Zrinyi* Ádám viselték a főispáni méltóságot, majd 1695-ben Esterházy Gábor, a ki egyúttal Zala és Fejér vármegyéket is kormányozta. 1697-ben, a vármegye levéltárában őrzött főadószedői számadások adatai szerint, *Gábor* György, *Cseh* István és *Bessenyei* László még az egyesült Somogy és Zala vármegyék főszolgabíráiként szerepelnek. 1700-ban *Szelcsényi* György és *Kovács* István voltak az egyesült vármegyék főszolgabírái, Umszunszt Mihály pedig alszolgabíró. Külön jegyzője is volt a vármegyének, névszerint *Madarász* László, ki főleg a szatmári béke utáni korszakban vezérszerepre volt hivatva.

Somogy határai.

Somogy vármegyének tehát lett volna tisztikara, de a visszaállítás más nehézségekbe ütközött, ezek egyike az volt, hogy a vármegye határai nem voltak megállapítva, mert azok a másfélszázados hódoltság alatt elmosódtak. Az adóösszeírások is nagyon hiányos és ellentmondó adatokat tartalmaztak s így a vármegye keleti határait csak hosszas tárgyalások után lehetett megállapítani.

E tárgyalások eredményeképen Esterházy Pál nádor, 1696. évi márcz. 15-én kelt leiratával, egyfelől a Somogy és Tolna, másfelől a Somogy és Baranya vármegyék közötti határokat akként állapította meg, hogy a vármegye éjszakkeleti határául a Balatonból kiömlő Siót állapította meg, az ettől délre eső helységeket, úgymint Hid-Véghet (ma Faluhidvég és Városhidvég), Igalt, Kilitit, Fokot, Koppányt, Juthot, Ádándot, Somot, Felső-Endrédet, Kazsokot, Gellyét, Homát, Szabadit, Pulát, Taszárt, Mosdóst, Baltit, Gyalánt, Orczit, Szent-Pált, Szántos-Keresztúrt, Szalacskát, Szent-Balázst, Hagymást, Cserénfát, Böszénfát, Simonfát, valamint az Almamellékig terjedő vonalon fekvő falvakat: Somogy vármegye területéhez csatolta, ellenben Nyék, Nyilas, Ozora, Tamási, Dombóvár, Döbrököz, Pinczehely és Grabocz helységeket Tolna vármegyének ítélte oda (Kaprinai Istv. M. S. C. B. Tomus LVIII. 349.).

Sokkal nehezebb volt a Somogy és a Baranya vármegyék közötti határ megállapítása, mert itt Szigetvár hovatartozása okozott nehézséget. A középkorban ugyanis inkább Baranyához tartozott. E korban t. i. a nemesség alkotván a vármegyét, valamely nemesnek birtokait ahhoz a vármegyéhez csatolták, a melyikben az illető lakott. Így a gazdagabb és befolyásosabb uraknál az uradalom határai voltak egyúttal a vármegye határai is. Az e czélra kiküldött bizottság a vármegye határait a Drávától egészen Szigetvárig meg tudta állapitani és ezt a megállapodást Esterházy nádor is jóváhagyta. Szigetvárt magát ellenben Baranyához csatolta, holott Somogyban ekkor éppen Szigetvár volt az egyedüli hely, a hol a vármegye székhelyét be tudta volna rendezni. A vármegye tehát odatörekedett, hogy a nádor az 1696. évi határozatát megváltoztassa. Négy oklevélre támaszkodva követelte Szigetvár átcsatolását. Baranya ezzel szemben 11 oklevelet terjesztett a nádor elé, álláspontjának igazolására. A nádor végre is ötévi huzavona után, 1699 jún. 23-án, Kismartonban kelt ítéletével, a pécsi püspökség alapítólevelére

támaszkodva, Szigetvárt Somogy vármegyéhez csatolta (Németh Béla i. m. 337—338.).

Somogy határai tehát a XVII. század végén meg voltak ugyan állapítva, de a vármegye különválását a bekövetkezett kuruczvilág egy évtizedre elhalasztotta.

Még mielőtt Rákóczi kibontotta volna a szabadság lobogóit, Kolonics Lipót birodalmi kanczellár 1701-ben oly utasítást küldött a vármegyéhez, hogy Somogyból, mint a töröktől visszahódított tartományból, a protestánsok kiűzendők. Elképzelhető, hogy Kolonicsnak ez a leirata mily elkeseredést szült Somogyban, a hol a török hódoltság alatt a protestantizmus mély gyökeret vert. Végrehajtották-e ezt a rendeletet, arra nézve nincs adatunk, annyi azonban kétségtelen, hogy e rendelet rendkívüli hatással volt a somogyi nemesség magatartására. Végrehajtását alkalmasint a szabadságharcz kitörése akadályozta meg, mely Kolonics egész kormányrendszerét halomra döntötte. **Protestáns üldöztetések.**

Midőn 1703 nyarán *Rákóczi* Ferencz fenn a Felső-Tisza vidékén kibontotta a felkelés zászlóit, a császári hadsereg legnagyobb része a francziák ellen a Rajnánál harczolt és a vármegye területén csupán Szigetvárott és a szomszédos Kanizsán volt némi császári őrség. **Kuruczvilág.**

A kurucz-felkelés az 1703 őszén mindegyre nagyobb mérveket öltött. Rákóczi egyik vezére: *Károlyi* Sándor, Szatmár vármegye főispánja, a ki 1703 okt. havában csatlakozott a felkeléshez, az év végén a Csallóközön át Dunántúlra vonult, hol *Sándor* László és *Bezerédj* János 60 válogatott vitézzel csatlakoztak hozzá. Károlyi 1704 jan. 12-én már Pápán volt, hol az egybegyűlt kurucz csapatvezérek szétosztották maguk között a szerepeket.

Szarka Zsigmond válogatott csapatai élén Kanizsát foglalta el, *Bakacs* Lukács Keszthely elfoglalására vonult, *Sándor* László és *Zana* György Simontornya és Siklós várak elfoglalását tűzték ki czélul. Mire kitavaszodott, a fürge kuruczhad félkörben körülkeritette a vármegyét, hol a protestáns nemesség kitörő lelkesedéssel fogadta a kuruczhadakat, mert a felkelés diadalra jutásával a vallásszabadság ügyét látva biztosítottnak, Rákóczi Ferencztől el nem pártolhatott. A vármegyei tisztikar egy ideig ingadozott ugyan, de azután, kevés kivétellel, a kuruczokhoz csatlakozott. *Szegedy* Pál, a ki 1703-ban az egyesült Somogy-Zala vármegyék alispánja volt, megmaradt az uralkodócsalád hűségében, ellenben *Bogyay* Gy., a ki a fiskális jószágok összeirását keresztülvitte, egyike volt az elsőknek, a kik Rákóczihoz csatlakoztak s őt küldötte mindkét vármegye nemessége Gyöngyösre is, a fejedelem üdvözlésére.

Miután a kuruczok 1704 febr. 1-én Pécset megszállották, hol *Vidos* Zsigmondot, Baranya vármegye főjegyzőjét, a ki Szigetvár helyreállitásának munkálatait vezette, elfogták, Szigetvár alá vonultak, hol azonban Huin gróf, a szigetvári parancsnok, a kuruczokat felkészülve fogadta, kik csakhamar abbahagyták az ostromot és átkeltek a Dráván. Szigetvár nem is került a kuruczok kezébe, mert, bár még néhányszor megkísérlették elfoglalását, az egész szabadságharcz alatt a császáriak birtokában maradt.

E közben *Lipót* király 1704 jan. 22-én gróf *Heister* Szigbertet nevezte ki a császári hadak fővezérévé, a ki azzal az elhatározással vette át a fővezérletet, hogy tűzzel-vassal fogja a felkelést leverni. Heister vérengző, kegyetlen ember hirében állott; neve a kuruczvilágban az engesztelhetetlenséget és az irtóháborút jelentette.

1704 márcziusában Heister Ausztriából, gróf *Pálffy* János, az újonnan kinevezett horvát bán, pedig a Dráva felől kezdte meg az előnyomulást (Millenn. Tört. VII. 566.). Károlyi haderejének szétforgácsolása következtében az előnyomuló császáriak könnyűszerrel kiszorították a kuruczokat a Dunántúlról. Csakhogy Károlyi 1705 febr. 4-én ismét átkelt a Dunán s Moson vármegyében foglalt állást, majd innen Vas- és Veszprém vármegyéken át a Balaton délkeleti sarka felé vonult. A császáriak azonban mindenütt nyomában, Kilitinél márcz. 31-én meglepték és hadát szétugrasztották. Heister Hannibál, a fővezér rokona, egész a Dunáig üldözte a menekülő Károlyit, a ki csak nagy veszedelmek között tudott Földvárnál, fatörzsekből vájt nyomorult csónakokon és nádkévéken úsztatva, valamiképen megmenekülni. Károlyi szétugrasztott hadának legnagyobb része Béri *Balogh* Ádám, *Szekeres* István és *Hellepront* János vezérlete alatt a Bakonyban és Somogy rengetegeiben keresett menedéket (Thaly Kálmán: Bottyán János 49. 62., Századok 1879. 281.).

Bottyán „apánk".

Károlyi csúfos vereségének hírét *Bottyán* János, Rákóczi vitéz tábornoka, a ki a dunántúli országrészt a legalaposabban ismerte, épp akkor vette, a mikor hadaival Pestmegyében táborozott. Bottyán hétezer lovasával gyorsan átkelt a Dunán s április 10-én már Kömlődnél táborozott. Kömlődről Földvárra vonult, majd innen egész Szigetvárig nyomult előre, megriasztván a szigetvári őrséget is; de Bottyán, tekintettel arra, hogy csak lovassága volt, kénytelen volt Szigetvár ostromáról lemondani és hadával Pécs felé fordult, de innen fergetegként Buda felé tört (Thaly Kálmán i. m. 52—53.).

Bottyán megjelenése a kuruczokat valósággal felvillanyozta. Károlyinak a vármegye rengetegeiben bujdosó kuruczai csakhamar jelentkeztek az öreg tábornok előtt, a kit a nép „Bottyán apánknak" vagy a mi „Jóltevő Jánosunknak" nevezett, vakon bizott benne s parancsainak feltétlenül engedelmeskedett (Thaly Kálmán: Századok 1879. 281.). Mikor Bottyán a Dunántúlra jött, ott rendes kurucz sereget nem talált s így elsősorban seregének kiegészitéséhez fogott és *Sándor* Lászlónak, a ki már 1704 tavaszán végigszáguldozott a vármegyén s így némileg ismerte a viszonyokat, továbbá *Horváth* Mihály ezredesnek Somogyot jelölte ki hadfogadó területül, ezredeik kiegészítése végett. Őszre Bottyán János már oly tekintélyes haddal rendelkezett, hogy támadólag léphetett fel a császáriak ellen.

Mialatt a kurucz had helyzete Erdélyben a legválságosabbra fordult, azalatt a Dunán túl Bottyán János egymás után aratta győzelmeit. Bottyán éppen a zsibói csatavesztés napján (1705 nov. 11) 8000 emberből álló hadával bevette Simontornyát, majd innen a Balaton felé vette útját, hol a Siónak a Balatonból való kiömlésénél megállapodván, előbb Siófoknál, majd Hidvégen — De La Rivière franczia mérnök tervei szerint — erős sánczokat ásatott, melyeket czölöpökkel vett körül. E redoutokban azután állandó őrséget tartott, hogy az ekként megerősitett Sió-vonallal a Pétervárad és Eszék felől feltörő ráczoknak útját vágja (Thaly: Bottyán János 81. — Századok 1879. 287.). A hidvégi erődítvény befejezése után Bottyán hadával Veszprémbe, Palota elfoglalására vonult.

Béri Balogh Ádám.

Ezalatt Béri *Balogh* Ádám és *Hellepront* János Szigetvár alá vonultak s a várat ostrom alá vették, a mi azonban megfelelő hadiszerek hiányában nem sikerült. Ezután a kurucz had a Rinya felé vonult. Útközben Sándor László, a ki a rengetegekből előjövő bujdosó kuruczokból ezredét már kiegészítette, csatlakozott hozzája.

Balogh Ádám Hellepront Jánost hagyta vissza Szigetvár szemmeltartására, maga pedig hadával, mely napról napra gyarapodott, Zala felé vette útját (Thaly Kálmán: Bottyán János 86.). A merre elvonult, a nép tömegesen tódult zászlói alá és mint a Kapos, mint a Rinya völgyében felhangzott a nóta: Török bársony süvegem, | Most élem gyöngyéletem: | Balogh Ádám a nevem, | Ha vitéz vagy, gyer velem.

1706 elején Bottyán János ismét megjelent Somogyban. Február elején, magához véve Hellepront csapatát, átkelt a Dráván és a Dráva-Száva közét pusztította, a mit azonban a császáriak nem hagytak megtorlás nélkül. Midőn ugyanis Bottyán átkelt a Dráván, hogy a Sió-vonal felé vonuljon, gróf *Herberstein* Gundacker eszéki parancsnok és báró *Nehm* péterváradi tábornok, maguk mellé véve a szigetvári őrséget, a visszatérő Bottyánt körül akarták keríteni; de megkéstek, mert Bottyán seregének zöme ekkor már átlépett a Sión, hogy innen Simontornyára és Földvárra vonuljon. A császáriaknak azonban mégis sikerült Bottyán utóhadát Igalnál utólérni, szétugrasztani s egy hadnagyot és 50 közvitézt foglyul ejteni (Thaly: Bottyán János 113.).

A garázda kuruczok.

Midőn Bottyán Simontornyára ért, *Lengyel* Miklós és *Sankó* Boldizsár, a vármegye legtekintélyesebb birtokosai, mint a dunántúli szövetséges rendek somogyi ágostai hitvallású tagjai, emlékiratot nyujtottak neki át, a melyben 14 pontban sorolták elő sérelmeiket és kívánságaikat. Ezek a panaszok leginkább a kurucz tisztek zsarolásai és garázdálkodásai ellen irányultak. A garázda kuruczok az elmult 1705. év folyamán nem kímélték a nemesek jószágait sem, sőt az urak udvarházait is kifosztották. Bottyán tehát mindent elkövetett, hogy a kuruczok között rendet és fegyelmet teremtsen és eloszlassa a birtokos nemesség bizalmatlanságát a kuruczok ellen.

Rabutin hada.

Bottyánt azonban Rákóczi fejedelem csakhamar elszólította s csak akkor került ismét vissza Dunántúlra, midőn *Rabutin* hadaival kellett felvennie a küzdelmet. Még mielőtt átvette volna a dunántúli kurucz hadak fölötti parancsnokságot, 1707. év

elején *Sellyey* Gergelyt rendelte a sióменti sánczokba parancsnokul, hogy Rabutin hadainak átkelését a Sió-vonalon megakadályozza. Midőn Rabutin hada a Balaton felé vette útját, *Domonkos* Ferencz gyalogezrede táborozott a Sió-vonal sánczaiban és ott voltak *Séllyey* Gergely alezredes katonái is. Ezek azonban hiába várták Rabutin hadát, mert a vitéz tábornagy, a simontornyai kudarcz után, Lepsény, Kajár és Csajág falvakon át Veszprémnek fordult; de a mint Rabutin hada Sümeg tájára ért, Bottyán, a kuruczlovasságnál is érezhető takarmányhiányon segítendő, az egyesült Zala-Somogy vármegyék hatóságainak meghagyta, hogy az ellenségtől nem érintett Somogynak a Balaton és Kanizsa környéki részeiből minél több élést és takarmányt szállítsanak egyelőre Keszthely, azután, a császáriak elvonultával, Sümeg vidékére (Századok 1879. 456.). Midőn Rabutin hada a Rábához ért, Bottyán a Balatontól Pápáig terjedő vonalon helyezte el lovasságát, hogy a Somogyból szállított szénával és abrakkal javítsa fáradt paripáit (Századok 1879. 465.). Majd 1707 márcz. havában arról értesülvén, hogy a ráczok ismét be akarnak törni Dunántúlra, a saját huszárezredéből négy századot Szigetvár tájékára küldött kémszemlére (Századok, 1879. 467.) és április elején még *Balogh* Ádámot is Somogyba küldötte egész ezredével és két ágyúval.

Kuruczok a ráczokkal.

Von Der Lancken eszéki várparancsnok április 11-én arról értesíti *Savoyai* Eugén herczeget, hogy a kuruczok 15 zászlóval és két tábori ágyúval Szigetvár és Pécs között foglalnak állást és hogy Balogh Ádám az átcsapott ráczokat visszavervén, maga is átkelt a Dráván s a visszavonuló ráczok nyomában, egészen Pétervárad vidékéig nyomult. Mielőtt a péterváradi és az eszéki császári had felkerekedett, a fürge kurucz már dús zsákmánynyal megrakodva visszatért Somogyba és azután Bottyán hadaihoz csatlakozott, a ki viszont május havában *Sándor* László és *Zana* György ezredeit rendelte Somogyba, hogy Szigetvárt és Eszéket szemmeltartsák (Századok 1879. 480.). 1707 nyarán Bottyán még Balogh Ádám lovasságát is Somogyba rendelte, kinek hada egész Pécsig portyázott.

Július 3-án Bottyán rendeletet adott ki, hogy a siófoki és hidvégi parancsnokok, erejöket egyesítve, a budai sánczokat támadják meg.

Aug. hó elején a Szigetvár és Pécs között állomásozó Balogh Ádám ismételten visszaszorította a ráczokat, a kik egyidőre megelégelve rablókalandjaikat, azután békében hagyták Somogyot (Századok 1879. 649.).

Az 1707. év nyarán *Kisfaludy* László ezredével átcsapott a Muraközbe s aug. 20-ika táján *Inkey* Jánost, a légrádi kapitány fiát, néhányadmagával elfogta (Századok 1879. évf. 658. szám).

Somogyi ezredek.

Az okt. 2-án Sopron alatt vívott csatával az 1707. évi hadjárat befejezést nyervén, Bottyán Béri Balogh Ádám hadát, mely a nyáron elszéledt, de a mezei munka befejezése után ismét egybegyűlt, a Rábaközbe rendelte, ellenben Sándor László és Zana György ezredeit, a melyek nagyrészt somogyiakból állottak, feloszlatta (Thaly K.: Századok 1880. 49. 135.). Ezzel a kuruczok Somogyból kivonultak. Csupán Siófokon és Hidvégen maradtak Domonkos Ferencz hajduezredéből egyes csapatok. Bottyán a saját lovasezredét Szent-Gróthon és környékén szállásolta el, feladatául téve a császári kézben levő Szigetvár szemmeltartását (Századok 1880. 148.).

Gróf Esterházy Antal.

Rákóczi Ferencz 1707 végén felmentette Bottyánt a dunántúli országrész vezénylete alól és helyébe gróf *Esterházy* Antalt nevezte ki, a ki 1708 jan. 25-én rendeletet bocsátott ki a vármegyéhez, a melyben 30 katona kiállítását kívánta.

Mivel a tél folyamán a legtöbb kuruczezred elszéledt, február havában Béri Balogh Ádám és Kisfaludy László bevonultak ezredeikkel Somogy vármegyébe, az előbbi azzal a rendelettel, hogy az elszéledt legénységet szedje össze (Thaly Kálmán: gróf Esterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve 903.). Balogh Ádám főhadiszállása ekkor Nagybajomban volt. Miután kiegészítette regimentjét, elhagyta Somogyot és Tolnába vonult. Kisfaludy is csak májusig táborozott Somogyban.

A vármegyei közigazgatás felújítása.

Esterházy Antal a dunántúli vezénylet átvételével a vármegyei közigazgatás és önkormányzat felújításához fogott, mert a kuruczvezéreknek a katonaság ellátására szükséges termény és adó behajtásához nem állottak tisztviselők rendelkezésükre, de másfelől a vármegye nemességének is állást kellett foglalni I. József királynak az 1707. évi decz. 23-án a vármegyéhez intézett leiratával szemben, a melyben a király a vármegye rendeit a Pozsonyban tartandó országgyűlésre meghívta.

Az egyesült Zala-Somogy vármegyéknek volt ugyan alispánjok, *Szegedy* Pál

személyében, de miután ő nem csatlakozott a szövetséges rendekhez, az 1707. évi diadalmas hadjárat folyamán kiszorult a kettős vármegye területéről. Somogy vármegye nemessége és népe azonban, kevés kivétellel, Rákóczi zászlai alá csoportosult. Az a néhány nemes pedig, a ki Szigetvárra húzódott, a császári őrség védelme alá, a vármegye közéletében nem számított.

Somogy a sümegi gyűlésen.

Esterházy Antal úr, vagy miként ő magát hivatalos irataiban nevezni szokta: „a magyarországi confoederált statusok dunántuli mezei generalmarschalja", a dunántulí tartományi ügyek és állapotok megvitatása és új alapon leendő rendezése czéljából 1708 jan. 15-ére Sümeg várába kerületi gyűlésre hívta meg a 10 tuladunai vármegyét és az e vármegyéktől kiállított ezredek képviselőit. Ezen a gyűlésen *Pesthy* Ferencz, „nemes Somogy vármegye juratus nótáriusa" képviselte a vármegyét. Főtárgya a kurucz hadak eltartásának kérdése volt s az egybegyűlt rendek 12.000 forintot szavaztak meg erre, mely összegből Somogyra, 118 nádori porta után, 1268 forint 50 dénár esett (Tört. Tár 1899. évf. 193—234.). Egyúttal eldöntötték a somogyi alispáni tisztség betöltésének kérdését is, és Esterházy Antal még jan. 31-én kelt leiratában az alispánságra *Sankó* Boldizsárt ajánlotta (Thaly Kálmán: Esterházy Antal tábori könyve 123.). Esterházy keresve sem találhatott volna alkalmasabb embert e felelősségteljes állásra. Nagy vagyona (többek között az övé volt Balatonberény, Balatonszemes, Balatonújlak, Boronka stb.) tekintélyes állást biztosított neki a vármegye nemessége között; e mellett protestáns lévén, a túlnyomóan protestáns köznemesség sorában is nagy népszerűségnek örvendett.

Lengyel Miklós alispánsága.

Sankó Boldizsár azonban nem foglalta el az alispáni széket, mert Esterházy febr. 6-án Szigligeti *Lengyel* Miklóst szólítja az alispánságra (Thaly Kálmán i. m. 631.). Lengyel Zalában Szigligeten lakott és csak hosszas rábeszélés után engedett a felszólításnak. Hogy azonban a vármegye közigazgatása fenn ne akadjon, Esterházy Bezerédj Jánost bízta meg addig is az alispáni teendőkkel, a ki a vármegye megbízásából márcz. 18-án tisztelgett Esterházy előtt (Thaly i. m. 924.), s mikor Lengyel elvállalta az alispánságot, Bezerédj Jánost Esterházy Tolnába és Baranyába küldte, hasonló minőségben (Thaly Kálmán i. m. 217—219.).

Lengyel Miklósra súlyos feladatok várakoztak. Gondoskodnia kellett a kurucz hadak eltartása czéljából a vármegyére kivetett adók és terményjárandóságok behajtásáról, mert a gyakori hadátvonulások következtében agyonsanyargatott vármegye nem tudott megfelelni a kirótt szolgáltatásoknak. Hogy Esterházy e terheken némileg könnyítsen, márcz. 14-én Béri Balogh Ádám és Kisfaludy László ezredeit Tolna és Baranya vármegyékbe rendelte, de egyben márcz. 28-án újból felhívta a vármegyét, hogy a kirótt terményjárandóságokat szállítsa be a simontornyai várba, a mit a vármegye május havában meg is tett.

Közbiztonság.

Május havában híre járt, hogy a ráczok a zalaegerszegi vásárt akarják megtámadni. Esterházy tehát Kisfaludy ezredét ismét Somogyba rendelte. De nemcsak a ráczok, hanem a szegénylegények is veszélyeztették a közbiztonságot. Zala vármegye a máj. 20-án Zalaegerszegen tartott közgyűlésben panaszolja, hogy a somogyi rablók átjönnek Zalába s ott rabolnak és gyilkolnak.

Az év nyarán ismét Balogh és Kisfaludy ezredei táboroztak a vármegyében; ott volt még *Domokos* Ferencz gyalogsági dandárnok törzse is, míg *Fodor* László gyalogezredes a Sió-vonal mentén, a mezőségben foglalt állást (Thaly Kálmán i. m. 765.).

Szécsényi gyűlés.

Az év nyarán júl. 10-én, a dunántúli vármegyék követei Szécsényben (Vas megye) gyűltek egybe értekezletre, melyen a vármegyét *Sárközy* János főszolgabíró képviselte (Thaly Kálmán i. m. 219.).

A trencséni vereség kihatása

Míg fenn Trencsénnél aug. 3-án Rákóczi hadai súlyos vereséget szenvedtek, azalatt Béri Balogh Ádám Kölesdnél fényes győzelmet aratott a császáriak és a velük egyesült ráczok fölött. E győzelem hosszú időre biztosította a vármegye nyugalmát (Várady Ferencz: Baranya multja és jelene I. 534.). Mindamellett a trencséni vereség mély benyomást okozott a vármegyei nemesség sorában is, sőt e hatás alatt a vármegye nemessége közül *Zichy* Imre, *Sólyomváry* és *Ujváry* Ferencz odahagyták Rákóczi zászlóit. Lengyel Miklós, a vármegye alispánja pedig, a ki már szintén nem bízott a felkelés ügyében, nejét és gyermekeit, valamint drágaságait Szolnok várába vitette (Okányi Pál i. m.).

Mindamellett 1708-ban, sőt a következő évben is a kuruczok voltak az urak Somogy vármegyében. 1708 végén Kisfaludy ezredes táborozott itt, Szigetvár szemmeltartása czéljából, decz. 21-én pedig Balogh ezredest is Somogyba rendelte Esterházy.

1.

3.

4.

Szigetvár. — 1. és 4. a vár. — 2. Török torony a várban. — 3. A Zrinyi-emlék.

Szigetvári zászló (A város tulajdona.)

Vertvas kapu a régi szigetvári várból, gróf Festetich Vilmos toponári parkjában.

A turbéki kápolna Szigetvár mellett.

Sankó Miklós alispánnak, úgy látszik, Szigetvárott néhány jó embere volt, a kikkel az összeköttetést fenntartotta. Most, hogy a felkelés ügye hanyatlásnak indult, kétszeres érdeke volt, hogy velük jó viszonyban maradjon; 1709. év első napjaiban tehát egy hordó borral kedveskedett nekik. Hogy a hordót rendeltetési helyére juttathassa, Esterházyhoz fordult engedélyért, a ki meghagyta Kisfaludy ezredesnek, hogy a Sankó Miklóstól Szigetvárra küldött szállítmány elé akadályokat ne gördítsen (Thaly Kálmán i. m. 824.).

1709 nyarán a kuruczok kiszorultak Somogyból is. Esterházy Antal augusztus elején Palotánál (Veszprém várm.) *Heister* hadaitól megveretvén, Siófokon át, Fonyód felé húzódott, honnan Balogh Ádámot Paks, illetőleg Dunaföldvár felé küldötte, hogy átkelvén a Dunán, Bottyántól segítséget hozzon (Thaly Kálmán: Bottyán János 440.). Heister aug. 13-án a Városhidvéggel szemben fekvő Mező-Komáromig hatolt, hol tábort ütött és seregének egyrészét a Duna felé küldötte, hogy Bottyán átkelését megakadályozza. Esterházy pedig aug. 14-én még egy lovascsapatot küldött Dunaföldvárra, hogy az átkelő Bottyán hadaival egyesüljön. Heister ezalatt *Veterani* tábornokot küldte Esterházy szétzüllő hadainak az üldözésére. Veterani átkelt a Sión, s a Balaton mentén egész Kis-Komáromig száguldozott, a hol utólérvén Esterházy hadát, azt teljesen szétszórta és a hátvédet alkotó dragonyosok közül 300-at levágott. Majd Lengyel Miklós balatonmelléki birtokairól összeterelte a gulyákat és méneseket s ezeket Simontornya alá hajtotta. A szétszórt kuruczhad a Bakonyban keresett menedéket. Bottyánt már hiába várták. Az ősz kuruczvezér, a ki annyi diadalt aratott a dunántúli földön, szept. 24 - 25. között a lőrinczkátai táborban meghalt (Thaly Kálmán: Bottyán János 449. stb. l.). A kuruczok kiszorítása Somogyból.

Bottyán halálának hírére csüggedés szállotta meg a dunántúli kuruczokat. Habár 1710-ben Balogh Ádám vette át a dunántúli kuruczhadak fölötti parancsnokságot, még az ő tettereje és lelkesedése sem tudta a kuruczok hanyatló szerencsecsillagát letünésében feltartóztatni. Balogh összeszedve a maradék hadat, a melyben a kuruczvilág daliái, mint *Borbély* Gáspár, *Sándor* Ferencz, *Pethő* György és *Terstyánszky* István foglaltak helyet, a Bakony védelme alatt Ausztriába akart csapni; de a császáriak megakadályozták szándékának kivitelében. Kőszeg felgyujtása után (szept. 26) a Bakonyban keresett menedéket, majd innen a Balatont megkerülve, Tolnába húzódott, hol báró *Petrasch* császári tábornok hadainak fogságába jutott (Századok 1870. 647.). Bottyán halálhíre.

Mialatt a csatatereken szakadatlan folyt a küzdelem a kuruczok és a labanczok között, azalatt az 1708 márcz. 3-án megnyílt országgyűlésen csöndesen folytak a tanácskozások. Ezen a gyűlésen az egyesített Zala-Somogy vármegyék főispánja: ifj. *Esterházy* József mellett *Nádasdy* Tamás is szerepel Somogy vármegye főispánjaként. A vármegyét *Madarász* László vármegyei jegyző képviselte, a ki miután ekkor az egész vármegye a kuruczok kezében volt, megbízást nem a rendektől, hanem csupán néhány Sopronba és Pozsonyba menekült és a császáriakhoz átpártolt vármegyei főúrtól nyerhetett. Somogy követe Pozsonyban.

A mint az 1709. év végén a kuruczhadak kiszorultak a vármegye területéről, a labancz tisztikar is megkezdte működését. Somogy és Zala vármegye rendei 1710 jan. 3-án tartották, gróf Nádasdy Tamás elnöklete alatt, Sümegen közgyűlésüket, a mely alkalommal az elnöklő főispán mindkét vármegye rendeit arra inti, intézkedjenek, hogy az erdőkbe menekült szegénység mielőbb elhagyja rejtekhelyeit. Labancz tisztikar.

Megkezdődött a császári csapatok elhelyezése is. Báró *Nehem* táborszernagy és *Palleati* főhadbiztos 1710 jan. 8-án megkötötték az egyesült vármegyék megbizottaival: *Bogyay* Györgygyel és *Madarász* Lászlóval a császári sereg elhelyezésére és ellátására vonatkozó szerződést, melynek értelmében ez évi télre, a nádori kivetés alapján, a vármegye $4899^{1}/_{2}$ porcziót szolgáltatott be a katonaság részére. A császári csapatok elhelyezkedése.

A császári seregből a Schönborn-ezredből öt század került Somogyba és a Nehem-féle ezredből két századot Nagy-Szigeten (Szigetvár) helyeztek el (Baranyay Béla adatai).

A kuruczvilág utolsó éveiben Somogyban pillantotta meg a napvilágot Rákóczi Ferencz híres udvari zenészének, Czinkának az unokája: Czinka Panna (Gróf Fáy István: A régi, magyar zene gyöngyei). Somogyból indult tehát útjára az a fényes zenei tehetség, a ki a tespedés és elernyedés évtizedeiben, a nemzeti zene hangjai mellett, feledtette az elmúlt daliás szép időket és öntött kitartást a csüggedőkbe. Czinka Panna.

2. *A XVIII. század és a franczia háborúk kora.*

(1711—1815.)

A kuruczvilág lezajlásától, a Napoleon bukásáig terjedő időszakhoz a vármegye helyreállításának és belső megerősödésének nagy munkája fűződik.

A közel két évszázadon át tartó török hódoltság, majd az ezt követő belháborúk alatt a vármegye képe teljesen megváltozott. A várkastélyok, templomok és kolostorok romokban hevertek, évtizedek mulasztásai következtében a belvizek nem nyervén szabad lefolyást, mindenfelé átgázolhatatlan mocsarak keletkeztek, az útakat benőtte a bozót, a felburjánzott gaz között dúvad leskelődött az utasra, az elszaporodott szegénylegények pedig állandó rettegésben tartották a lakosságot.

A Kolonics-féle kormányrendszert a szabadságharcz halomra döntötte, de ennek helyébe más nem lépett. Mikor Rákóczi hadai a vármegyét megszállották, főleg a hadiszolgáltatások zavartalan teljesítése érdekében, felélesztették a vármegyei önkormányzatot; de ez csak rövidéletű volt, mert a mint a kuruczhadak kiszorultak a vármegyéből, a tisztikar is elhagyta helyét.

Egy labancz alispán.

Az 1708-iki pozsonyi országgyűlésen megjelent somogyi birtokos főurak megbízták az ott követként megjelent *Madarász* Lászlót, hogy a vármegye alispánjaként vegye át a közigazgatás vezetését. Madarász engedve e felszólításnak, az udvarnál is jelentékeny befolyású főurak előtt igyekezett magát hasznossá tenni, mert jól tudta, hogy nagyratörő terveit az ő segítségükkel könnyebben tudja megvalósitani. Különben pedig régi tisztviselője volt a vármegyének. Már 1701-ben az egyesült Zala-Somogy vármegyék jegyzőjeként szerepel (Valentenyi Gáspár: A somogymegyei czéhek 23. l.). Később a főadószedői, főjegyzői és alispáni tisztségeket is egyesítette személyében. Madarásznak azonban meg kellett előbb várni az alkalmas időt, hogy vállalkozását megkezdhesse.

Mikor 1709 őszén a császáriak kiszorították a kuruczokat a vármegyéből, Madarász megkezdhette működését. Valószínűleg 1709 végén érkezett Szigetvárra, hol székhelyét tartotta. Már 1710 jan. 8-án tárgyalásokat folytat a császári hadak parancsnokaival a császári hadak elhelyezése és élelmezése ügyében, máj. 11-én pedig közgyűlést tartott, a melyen a vármegyei közigazgatás szervezését megkezdte. E közgyűlésen résztvettek: Vagner János György kamarai prefektus, Praeszegh Ádám, az őrgróf Turinetti-féle csáktornyai uradalom igazgatója, Baranyay Miklós az Esterházy nádor-, Spanger Fülöp a gróf Czah-féle javak, Six Mátyás a Matusek András püspök javainak kormányzója és Branik Mátyás, Balogh András s Zámbó János alszolgabírák.

1710 nyárutóján a kuruczok még egyszer átcsaptak a Dunántúlra, és Madarász néhány hónapig ismét kénytelen volt Szigetvárott vesztegelni; csak 1711 márcz. 12-én tarthatott ismét közgyűlést Csökölyben, a hol ezúttal már Kovács István, Ujvári József fő- és Balogh András alszolgabírák voltak jelen.

III. Károly.

Néhány hó alatt azonban az események jelentékeny fordulatot vettek. A kurucz hadak a kismajthényi síkon letették a fegyvert s hazaszéledtek. József király még a béketárgyalások folyamán elhunyt s a trón III. Károlyra, a Habsburg-család utolsó fisarjára szállott. Mialatt Károly Spanyolországból útban volt Bécs felé, azalatt itthon a közelgő koronázó országgyűlés előkészítése volt a kormánykörök főfeladata.

A szatmári békekötés után.

1711 júl. hó 3-án Madarász László ismét közgyűlést tartott Szigetvárott, s ez alkalommal hirdette ki a megjelentek előtt a szatmári békekötést. Ugyanekkor olvasták fel az 1710. évi máj. 10-én kelt királyi leiratot, mely a fiskust a további birtokelkobzásoktól eltiltotta és az elkobzott javak visszaadására kötelezte (Várm. Levéltár. Közgy. Jegyzők.). A szatmári békekötés, de különösen a birtokelkobzások ügyében kibocsátott leirat rendkívül kedvező hatással volt az egybegyűltekre, mert ezzel nyilvánvaló lett, hogy az udvar az engesztelődés terére lép.

Gróf Nádasdy Tamás főispán.

Ennek az iránynak volt a képviselője gróf *Nádasdy* Tamás, a ki már az 1708. évi országgyűlésen Somogy vármegye főispánjaként szerepel, kinek alakja azonban csak a szatmári békekötés után lép mindegyre előtérbe a vármegyében. Még 1710 ápr. 30-án, Pozsonyban kelt levelében, tíz pontba foglalta egybe utasításait a vármegyei közigazgatásra és igazságszolgáltatásra nézve, Madarász László részére. Neki, mint az új szerzeményi bizottság (neoacquisitica commissio) tagjának köszönhető elsősorban, hogy a somogyi ősi birtokok sem az állam, sem a rácz katonaság kezébe nem kerültek. Egyike volt ama ritka főuraknak, a kik a királyhűséget

össze tudták egyeztetni a hazafiassággal. Az 1714 ápr. 7-én Nagybajomban tartott közgyűlésen elnököl első ízben főispánként. Ugyanez évben bérbevette az esztergomi káptalan szenyéri uradalmát, s Szenyérre téve át lakását, ettől kezdve élénk részt vett a vármegye közéletében (Okányi Pál i. m.).

Az 1712. évi április 3-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye *Madarász* Lászlót és *Szegedy* Pált küldi fel követekül. A koronázási ünnepségek után Madarászt ismét Somogyban találjuk. A nov. 14-én Csökölyben tartott közgyűlésen már ismét ő elnököl. Két somogyi követ.

A berendezkedés első éveiben előtérbe lép a vármegyei székhely kérdése. A szatmári békekötés után a vármegyei tisztikar már nem érezte magát jól a német katonaság oltalma alatt, s még kevésbbé ment szívesen Szigetvárra, a császári had főfészkébe, közgyűlésre az egykoron a kuruczokhoz tartozó nemesség. 1712-ben tehát Csökölyön, majd Igalban, 1713—1715. években pedig Nagybajomban tartották a közgyűléseket. Később: 1716-tól 1724-ig Nagybajom, Kaposvár, Szigetvár és Marczali volt a közgyűlések székhelye, 1724 júl. 17-étől 1735 júl. 11-ig pedig Tapsony. A székhely kérdése.

Mialatt Madarász az országgyűlésen volt, azalatt Nádasdy főispán az alispáni tisztség betöltéséről gondoskodott. Alispán Sankóházi Sankó Miklós, az 1708-iki kurucz alispán, Sankó Boldizsár rokona vagy fia lett, a ki 1713 elején foglalta el tisztét. Az 1713 ápr. 7-én Igalon tartott közgyűlésen már ő elnököl. Az 1713. év folyamán még három ízben tartott közgyűlést, a melyen a vármegyei közigazgatás és a jogszolgáltatás érdekében számos intézkedés történt. 1714-ben már gróf Nádasdy Tamás főispán elnököl az ápr. 7-én Nagybajomban tartott közgyűlésen s ettől kezdve már a vármegyei főurak és nagybirtokosok is élénk részt vesznek a közgyűléseken. Új alispán.

Madarász Lászlót, a ki ekkor Pozsonyban volt, kétségkívül bántotta a mellőzés, mert hiszen 1710-től helyettes alispánként ő intézte a vármegye ügyeit. Be sem várta tehát az országgyűlés végét, itthon termett s az 1715. évi febr. 11-én Nagybajomban tartott közgyűlésen helyettes alispánként ő elnökölt (Várm. Levélt. Közgy. Jegyzőkönyv.). Sankó Miklós alispán ebben az évben már alig szerepel; úgy látszik, hogy átengedte a teret Madarásznak, a ki az 1715. évi aug. 21-én Nagybajomban tartott közgyűlést is összehívja s ő elnököl azon is.

Előrelátható volt, hogy Madarász nem fog Sankó alatt szolgálni; egyiküknek tehát mennie kellett.

Eközben az 1715. évi országgyűlés is befejezte működését. Az ez évi LXXXVI. törvényczikk elrendelte Somogy és Zala vármegyék szétválasztását s ezzel mintegy szentesítette azt az állapotot, mely a kuruczvilág óta tényleg fennállott. A törvények szentesítése után (jun. 10) gróf Nádasdy Tamás főispán tisztújító közgyűlésre hívta össze a rendeket. A szept. 30-án Kapos városában tartott közgyűlésen, a jegyzőkönyv tanusága szerint (Várm. Levélt. Prot. Antiquuum.), a következők vettek részt: gróf Nádasdy főispán, gróf Széchenyi Zsigmond, Sankó Miklós alispán, Festetics Pál, Tallián Ádám, Tóti Lengyel Miklós, Málik Ferencz, Inkey János, Sankó Boldizsár, Jankovich István, Málik János, Kovács István, Kaczerius János, Schranz Kristóf: özvegy gróf Batthyányné jószágigazgatója, Egry László: gróf Esterházy József javainak felügyelője, Turnay Ányos: a veszprémi püspökség és a tihanyi apátság meghatalmazottja, Babits Ferencz és Bátsmegyey János alszolgabírák. A szűkszavú jegyzőkönyvből csupán arról értesülünk, hogy Madarász Lászlót szótöbbséggel alispánná választották. Főszolgabírák Kovács István és Vlassich János lettek. Alszolgabírákká Babits Ferenczet, Csák Mihályt, Bátsmegyey Jánost és Kaczerius Jánost választották meg, míg Jámbor Mihályt és Balassy Pált esküdtekké. Ez volt a mohácsi vész óta a vármegye első rendes tisztikara. Somogy és Zala szétválasztása. Az első tisztújító közgyűlés.

Madarász László tehát czélt ért. De éppen akkor, a mikor a legmagasabb polczra jutott, érte el a végzete és magával rántotta a mélységbe, mert a tisztújító közgyűlés alispánná választotta, anélkül hogy mint adószedőt: az eddigi működéséről számadásra vonta volna, ez idézte elő bukását, melyet még ellenségei is siettettek. Madarász alispán ügye.

Mint alispán rendkívül odaadó tevékenységet fejtett ki, az elhanyagolt vármegye közállapotainak javítása körül. Az ő alispánsága alatt történtek az összeírások a vármegye területén. 1717-ben életbelépteti a mesterek és a plebánosok fizetését, majd megkezdi a nemesi vizsgálatokat, ellenőrzi a vármegye területén elszaporodott vámhelyeket, majd felülvizsgálja az egyes földesurak pallosjog-

kiváltságait. *Festetics* Kristóffal együtt, a vármegye követeként résztvett az 1722—23. évi országgyűlésen is. Az 1724-ben tartott tisztújitáskor másodízben alispánná választják. Ezzel azután befejezi fényes és tevékeny pályáját.

Még abból az időből, mikor egyúttal a vármegye adószedője volt, 8000 frttal nem tudott elszámolni. A vármegye, a helytartótanács sürgetésére, több ízben erélyesen követelte az elszámolást. Végre, midőn az e tárgyban 1727 jan. 7-én tartott közgyűlésen nem jelent meg, a közgyűlés, *Inkey* János helyettes alispán vezetése alatt, bizottságot küldött ki Madarász ingó és ingatlan vagyonának zár alá helyezésére. Nádasdy főispán a helytartótanács leirata értelmében az egész tisztikart felelősségre vonta és lemondásra kényszerítette Madarász sikkasztásáért, az új tisztikar megválasztására pedig máj. 6-ára közgyűlést hivott össze. Madarász azonban ellenszegült a javai lefoglalására kiküldött bizottságnak, mire a főispán ápr. 16-án fegyveres hajdúkkal tartóztatta le és a tapsonyi börtönbe kísértette; őrizetét Bakó László vármegyei esküdtre bízták. A vizsgálatot a perczeptorságban utódára: *Sárközy* Jánosra is kiterjesztik, a ki biztosítékul zalamegyei szőlejét és pápai házát és malmát kötötte le.

A máj. 6-án tartott közgyűlésen megtartották a tisztújitást és alispánná, négy jelölt közül, *Festetics* Kristófot választották meg; ezután napirendre került Madarász ügye; *Sidó* Boldizsár volt megbízva a Madarász elleni vádindítványnyal.

Madarász rendkívül szívós kitartással védekezik a vád ellen. Kimutatja, hogy a vármegyei önkormányzat visszaállítása után mily óriási munkát végzett, hivatkozik érdemeire, betöltött tisztségeire stb.; de védekezése nem hatotta meg a tiszti ügyészt, a ki az 1546. XXV. törvényczikkre való hivatkozással fővesztésre kéri őt ítélni. Madarász azonban, ha nem is tudta magát tisztázni az ellene emelt vádak alól, mégsem került a hóhér kezére. Halála rejtélyes körülmények között történt és kiderítésére az 1728 márcz. 10-én tartott közgyűlés vizsgálatot rendelt el. Elhunyta némileg kiengesztelte ellenségeit, mert temetési költségeire 125 frtot szavaztak meg.

A számadási ügy azonban ezzel nem nyert befejezést. A márcz. 10-iki közgyűlés a hiányt 12.689 forintban állapította meg, mely összeg a Madarász nádfői, kercseligeti, szederjési és szentlászló-pusztai értékéből nem nyerhetett kielégítést. A helytartótanács sürgetésére kiküldött bizottság még közel két éven át teljesítette a vizsgálatot, s 1730 ápr. 19-én kijelentette, hogy Madarász 1715-től kezdve a felszólításokra sohasem számolt be, sőt még meg sem jelent a számvizsgáló-bizottságok előtt, s így a vármegye tisztikarát Madarász sikkasztásában semminemű mulasztás nem terheli. Ezzel azután levették a napirendről Madarász ügyét, a mibe a helytartótanács is belenyugodott (Okányi Pál: Somogy várm. közigazgatása a török uralom alatt és után. — Sárközy Imre: A Nádasdi Sárközy család. Turul 1906. évf. 124. l.).

Somssich Antal alispán.

Madarász alispánsága alatt kezdte meg hivatalos pályáját a vármegyében *Somssich* Antal, Zala vármegye táblabírája, a kit a főispán 1724. évi júl. 17-én Somogy vármegye aljegyzőjévé nevezett ki. Somssich állítólag hét éven át lóháton járt át Zalából Somogyba, hivatalos teendői elvégzésére, míg végre, dicséretes ügybuzgalmának jutalmául, 1732 máj. 26-án főjegyzővé, majd 1736 szept. 5-én, miután az eddigi alispán, Festetics Kristóf, helytartósági tanácsos lett, alispánná választották.

Sigray József h. főispán.

Madarász ügye Nádasdy főispánt is mélyen megrendítette és mikor 1730-ban Tapsonyban nagy tűzvész pusztított, a melynek a vármegyeháza is áldozatul esett, habár a vármegye rögtön intézkedett, hogy a megyeháza újból felépüljön, Nádasdyt ez az eset is teljesen lehangolta, úgy hogy a vármegyei ügyek vezetésétől visszavonult. 1731 jún. 11-én báró *Sigray* Józsefet nevezték ki főispánná, a ki helyetteseként Nádasdy haláláig kormányozta a vármegyét.

Az összeirások adatai.

Az 1715. évi országgyűlés az állandó katonaság behozatalát elvben kimondván, annak eltartásáról is gondoskodni kellett. Az adó kivetése s a nép teherviselési képességének megállapítása végett, az országgyűlés az adókötelesek és az adó alá eső területek összeirását rendelte el, a mit még 1715-ben foganatosítottak; de ez az összeirás nem járt a kívánt eredménynyel, a miért 1720-ban megismételték. S habár e két összeirás sok tekintetben kiegészítésre szorul, mégis becses adatokat nyujt a vármegye akkori közállapotaira nézve. Az 1720-iki mindenesetre pontosabb és megbízhatóbb, de egyúttal élénken feltünteti az utolsó öt év alatt elért fejlődést és a békés viszonyok következtében beállott gyarapodást is.

1715-ben összeírtak 4 mezővárost, 7 nemes és 184 jobbágyközséget; 1720-ban pedig 4 mezővárost, 9 nemes, 207 jobbágyközséget és 1 lakatlan helyet. Mindkét összeírásban jelentékeny az újonnan települt helységek száma. 1715-ben még csak Czegléd (ma puszta Merenye határában), Dráva-Keresztúr, Német-Egres és Szil (Somogyszil) szerepelnek újonnan települt községekként az összeírásban, viszont 1720-ban már a következő újonnan települt helységeket írták össze: Beleg, Bodvicza, Boronka, Dráva-Szent-Márton, Fonó, Gyalán, Hajmás, Hollád, Hosszufalu, Kutas, Lelle, Mosdós, Nikla, Sávoly, Tab, Túr, Vízvár, Zala és Zimány. E helységeken kívül ugyanekkor alakultak községekké: Visnye, a hova Hedrehelyről négy család telepedett, Szilvásszentmárton, a hova öt család költözött s ugyanekkor települtek le a Gigéhez tartozó Kis-Kovácsi pusztán is.

Mivel az összeírás csakis az adókötelesekre terjedt ki, a nemességet kihagyták belőle. 1715-ben összeírtak 23 mezővárosi polgár-, 1844 jobbágy-, 411 zsellér-, 92 taksás-, 13 egyéb, összesen tehát: 2383 háztartást. 1720-ban az egyes falvakban az összeírt háztartások nincsenek külön felsorolva. Összesen 2882 háztartást írtak össze. Mindkét összeírás azonban, mint említettük, hézagos.

A szigetvári őrséget báró *Ehrenberg* János Antal viczekommandáns nem engedte összeírni és az 1715. évi összeírásból csak annyit tudunk meg, hogy két lovas- és két gyalogosszázad állomásozott a városban. Ezt a négy századot s a másutt összeírt katonák számát alapul véve, 272 háztartásnak felel meg s így a vármegyei főösszeg 3154 háztartásra tehető. Ehhez hozzáadva mindkét évben, az összeírásokból kihagyottak czímén, 50%-ot, 1720-ban a háztartások száma 4731-re emelkedik. Ez adatok alapján a vármegye népességének számát 28.386-ra tehetjük. Nemzetiség szerint az összeírt háztartások a következőleg oszlanak meg: 1715-ben összeírtak 2113 magyar, 75 német, 102 tót és 93 szerb-horvát, — 1720-ban pedig 2652 magyar, 40 német, 66 tót és 124 szerb-horvát háztartást.

Láttuk már, hogy a hódoltság alatt ráczok telepedtek le a vármegyében. Attala vidékét is ráczok szállották meg, miként ez Gorup győri prépost egy 1661-ben kelt leveléből kitünik. A hódoltság alatt horvátok is letelepedtek itt, de ezek idővel beleolvadtak a magyarságba (Marczali Henrik: Magyarország II. József korában I. 239.). Az 1787. évi összeírás alkalmával még 19 rácz, 46 horvát és 15 német falut találtak a vármegyében (Marczali id. m. I. 242.).

A lakosság főfoglalkozása természetesen a földmívelés és a szőlőmívelés volt. Mivel 1715—1720-ban csak az adó alá eső területet írták össze, ez csak elenyésző része volt a tényleg művelés alá vett földterületnek. 1715-ben összeírtak 20.138 köbölös szántót, 1693 köbölös irtványt és 4508 kaszás rétet. 1720-ban pedig 36.214 köbölös szántót, 781½ köbölös irtványt és 5450 kaszás rétet.

Hogy nagyobb területet nem műveltek, ennek oka a munkáskéz hiánya volt. A jobbágyok fel is használták az alkalmat, hogy minél nagyobb területet vegyenek művelés alá. A hol a földesúr nem művelhette a pusztáit, ott a jobbágyok vették azokat bérbe és haszonbért vagy kilenczedet fizettek utána. Voltak azután egyes községek, a hol a jobbágyok a határukat a föld silánysága, vagy az árvizek miatt nem művelhették; ezek azután másutt béreltek földet s azon gazdálkodtak. Így Nagybajomban az 1715. évi összeírásba még 200 köböl szántó van felvéve, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a területet az árvizek miatt csak minden 3-ik évben művelik. Terméketlensége miatt nem műveltek az 1720. évi összeírás szerint Miháld községben 16, Péterhidán 40 köböl földet. Megfelelő marhaállomány hiánya miatt Bolhó, Porrog, Cserénfa, Sárd, Szántód, Tótszentpál községek határainak egy része műveletlenül maradt, viszont a Mernye, Balatoncsehi, Kéthely, Lengyeltóti, Marczali, Nagyatád községi jobbágyok földjeiből a földesúr foglalt el egy területet, a saját használatára. Városhidvégen a lakosoknak nem is volt saját földjük, hanem Tolna és Veszprém vármegyékben szoktak bérelni.

A földesurak elsősorban a jobbágyok számának szaporítására törekedtek. Ezt előmozdította a természetes szaporodás is, a mit főleg a könnyű megélhetési viszonyok is lehetővé tették. E mellett a bevándorlás is egyre nagyobb méreteket öltött. A földesurak pusztákat, tanyákat építettek, hol a baromtenyésztésre fordították a fősúlyt; vagy pedig új falvakat telepítettek, hogy a földmívelők számát szaporítsák.

A szőlőmívelés is jelentékenyen fejlődött. 1715-ben 3097, 1720-ban pedig 4854¾ kapás szőlőt írtak össze. A szőlőterület új ültetéssel folyton gyarapodott. Az 1720. évi hivatalos osztályozás szerint a szőlők termőképessége igen kedvező

volt, ellenben minőség tekintetében a somogyi bor akkoriban középszerű volt (Acsády Ignácz: Magyarország népessége a pragmatica sankcto korában 364—365.).

Az 1715—1720. évi összeirás adatai alapján állapitják meg a vármegye portáinak számát, 1723-ban 90-ben, 1780-ban 102-ben, majd a XIX. század első felében 123-ban. Ez a szám maradt meg 1848-ig.

Az 1728. évi országgyűlésen.

Az 1728. évi országgyűlésre ápr. 4-én választja meg a vármegye követeit: *Festetics* Kristóf I. alispánt és *Niczky* György főjegyzőt, a ki egyúttal Zala vármegye első alispánja volt. A követeknek a vármegye 17 pontból álló utasítást adott. Ezekben meghagyja, hogy különösen a nemesi előjogokra vigyázzanak; a kapuszám összeirása nemesi birtokokon ne foganatosíttassék; a törvénykezés körül javítások történjenek; a neoaquisitica commissio kellemetlenségeitől a vármegye megőriztessék; a kamara és véghelyi helyek az 1715. évi országgyűlés határozmányai értelmében az országba bekebeleztessenek; a régi birtokosoknak az elveszett adománylevelek helyett újak adassanak; országház és országos levéltár építtessék; a papi tized iránti egyezség bekebeleztessék; a szomszéd generalatusi és szlavóniai kamarai hivatalnokok az önkénykedéstől eltiltassanak; Répás, Ketel visszakapcsoltassanak (Melhárd Gyula: Somogy vármegye a rendi országgyűlésen 25. l.). Az országgyűlésre felküldött követek meg is feleltek a vármegye bizalmának és sikerült is az udvar javaslatát a felmérésre és az új összeirásokra nézve megbuktatniok.

Adókulcs.

Nem maradt tehát más hátra, mint hogy a kormányszékek a katonai hatóságok meghallgatásával állapitsák meg az adó kulcsát. A katonai hatóságok azonban nem a legkedvezőbb színben tüntették fel a vármegye közállapotait, minek következtében a porták számát nem emelték fel (Mill. Tört. VIII. 49.).

Répás kerület.

Sikertelen maradt a Répás kerület visszacsatolása iránt megindított mozgalom is. Ezt a területet, a török hódoltság utáni időben, a horvát határőrök foglalták el, s azt a vármegyének 1692. évi nov. hó 27-én kelt tiltakozása ellenére is elfoglalva tartották. A vármegye rendei első izben az 1715. évi országgyűlésen követelték az elfoglalt terület visszaadását. Az országgyűlés ez ügy megvizsgálását a nádorra bízta; de mivel a vármegye hiába várt az elintézésre, 1728-ban ismét felemelte tiltakozó szavát, de ismét eredménytelenül és Répás kerület hovatartozásának kérdése csak az 1751. évi országgyűlésen került napirendre (Gábor Gyula: A somogymegyei Répás kerület története. — Századok 1911. évf. 82—91.).

Vármegyei kormányzat.

Nádasdy Tamás főispán 1734. évi júl. 5-én bekövetkezett halálával báró Sigray József, az eddigi helyettes főispán ült a főispáni székbe. Miután 1734 okt. 14-én főispáni méltóságában megerősítették, a nov. 16-án tartott közgyűlésen ünnepélyesen beiktatták a főispáni méltóságba (Várm. Levéltár Prot. III. pag. 1059.). Nádasdy halálával Tapsony megszünt a vármegye középpontja lenni, mert Sigray, az új főispán, új székhely után nézett és Marczalit jelölte ki ilyenül. Az 1735. évi máj. 9-én tartott közgyűlés bizottságot küldött ki, hogy Marczali akkori földesurával, gróf Széchenyi Zsigmonddal, a vármegyeház építésére alkalmas telek megszerzése céljából a tárgyalásokat megkezdje. Széchenyi hajlandónak is nyilatkozott egy alkalmas teleknek ingyen leendő átengedésére, mire az 1736. évi szept. 5-én Marczaliban tartott gyűlés a szerződést vele nyomban meg is kötötte.

E közgyűlésen töltötték be egyúttal az alispáni tisztséget is. A főispáni négy jelölt: *Jankovich* István, *Guary* Gábor, *Somssich* Antal és *Tallián* József közül a közgyűlés *Somssich* Antalt választotta meg alispánná (Prot. IV. pag. 1.).

A birtokosok terheltetése.

A lelépő alispánnak, Festetics Kristófnak, utolsó hivatali ténykedése volt az az egyezség, melyet a kir. kamarával a vármegyére kivetett fegyverjog-váltság ügyében kötött, s a melyet aug. 20-án III. Károly király is jóváhagyott. A kamara ugyanis a vármegyére, mint a törököktől visszahóditott területre, még a szabadságharcz előtt, fegyverjog-váltság czímén, 12.000 forintot vetett ki, melynek behajtása iránt a vármegye még 1702-ben intézkedett. A közbejött szabadságharcz megakadályozta ugyan az egyes birtokosokra kivetett járulékok behajtását, de a szatmári békekötés után a kamara több izben sürgette a kivetett összeg beszedését. Közbejött azután *Madarász* alispán ügye, a ki a vármegye pénzével nem tudott elszámolni. Festetics alispán azután a vármegye közönsége nevében 15.000 forint lefizetésére kötelezte magát olyképen, hogy ez összeg lefizetése után a vármegye felszabadul a neoaquisitica commissio és a fegyverjog-váltság terhei alól, a kincstárnak pedig rendes joga és keresete csakis a háramlott és hűtlenség miatt elvett javakra marad fenn, — hogy az egyezség a kincstár szavatossága mellett birtoklók

jogait nem érinti s ez egyezséggel a kincstár szavatossága nem szünik meg, — hogy az egyezség nem állja útját a tulajdonosok jogai érvényesítésének, mert az egyezség salvo jure alieno köttetett meg, — hogy továbbá a zálogbirtokostól az egyezményes összeghez fizetett hozzájárulást, a visszaváltáskor, a zálogösszeghez hozzá kell számítani, s ennek megtérítője nem köteles a zálogbirtokot kezéből kibocsátani. Ha azután a kincstár magszakadás vagy hűtlenség czímén a maga részére s szavatossága mellett perelné az illető birtokot, a jelenlegi birtokos által a megváltás fejében fizetett összeget megtériteni tartozik, vagy ha a kincstár az elvesztett birtokot visszavásárolná, a megfizetett váltságösszeg a vételárba betudandó. — A királyi adományozást vagy megerősítést kérők folyamodványa kedvező elintézésben részesítendő, s végre, hogy a megváltási összeg 15.000 frt-ban lett megállapítva, s ennek fele, a megerősítésnek a vármegyével való közlése után azonnal, a másik fele pedig jún. 30-án fizetendő le a kincstárnak. Ez az összeg nem vethető ki a jobbágyságra, hanem kizárólag a földesurakat és a birtokosokat terheli (Baranyai Béla közlése a várm. levéltárban levő eredeti egyezségről).

A szatmári békekötés után, a berendezkedés első évtizedeiben a tisztikar is lassan kialakul. 1713-tól kezdve csak egy alispánja volt a vármegyének. Madarász László ugyan 1715-ben, mint láttuk, helyettes alispánként kezd szerepelni, de az 1715 szept. 30-án, majd az 1724. évi júl. 17-én megtartott tisztújítások alkalmával Madarászt egyedül választják alispánná. Bukása után, az 1727-ben megtartott tisztújításkor, két alispánt választottak: *Festetics* Kristófot és *Inkey* Jánost, a kit II. alispánnak neveztek. 1734-ben is két alispán volt, de 1736-ban Jankovics Antallal ismét csak egy alispánja volt a vármegyének. Ez az állapot 1760-ig állott fenn. Az alispánok.

Az önkormányzat visszaállításakor a vármegye két járásra oszlott. 1715-ben *Vlassich* János, az egyik főszolgabíró, egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. 1718-ban a főispán *Niczky* Györgyöt első, Vlassich Jánost pedig helyettes jegyzővé nevezte ki (Prot. I. pag. 742.). 1724-ben már három járása volt a vármegyének: a kaposvári, a szigeti és a kanizsai. A vármegye járásai.

1727-ben rendszeresítik a tisztiügyészi állást, melyet *Sidó* Boldizsárral töltötték be, a ki hosszabb ideig viselhette tisztét, mert egész 1746-ig nincs nyoma az ügyészi állás újabb betöltésének. Tisztiügyészi állás.

A vármegyében működő orvosról első ízben 1719-ben van adatunk, midőn *Faber* Tamás orvost, a szigeti parancsnok beleegyezésével, évi 100 forint díj mellett alkalmazták Szigetvárott. Vármegyei sebészi állás rendszeresítéséről első ízben 1736-ban van adatunk (Prot. IV. pag. 9.). Az 1740. évben rendszeresítette a vármegye a tisztiorvosi állást, évi 500 forint fizetéssel (Prot. IV. pag. 1397.). Orvosok.

A mily kezdetleges volt a közegészségügyi szolgálat ellátása, annál több javasasszony és kuruzsló volt a vármegyében, a kiknek száma a szigorú tilalom ellenére sem apadt s a kikhez a lakosság szinte babonás félelemmel közeledett. A legtöbb javasasszony bűbájosság, az ördöggel való czimborálás gyanujában állott. A boszorkányok hírében álló javasasszonyok ellen a XVIII. század folyamán számos pert folytattak le, s habár e perek legnagyobbrészét — a hazai művelődéstörténet kárára — kiselejtezték, mégis 12 iratcsomó boszorkánypert őriznek a vármegye levéltárában. A kiselejtezett periratok közül 1885-ben a Darnay család egy kocsirakományt megvásárolt, s annak legnagyobb része jelenleg a sümegi állami Darnay-múzeumban van. Darnay Kálmán két ily boszorkányper anyagát bocsátotta rendelkezésünkre, s ezek a következők: Javasasszonyok, kuruzslók.

Tótth Anna boszorkánypöre 1761-ből. Tanuvallomások: Primo: Ismeri e a Tanu mostanában Tapsonyi fogságban raboskodó Kolarics Mártonnak feleségét, Tótth Annát? Ha ismeri, tudgya e? Hallotta e? a vagy látta e? Kivel? minémü botránkoztató parazna életet viselt? — Secundo: Minemü férfiu vagy Asszony rendnek bübájos boszorkányságával ártott? Kire? Mikor? Minemü betegséget és hideglelést küldött. — Tercio: Bübájos boszorkányságát kivel közlötte és minemü Szabad vagy magános Személleket tanitott, hogy gyermekek ne lehessen? — Quarto: Mi módon és mely formán kötötte meg az embert, a melly miatt halálát is akarta férfiu vagy Asszonyi renden levő embernek, mindezeket hite alatt valja meg a tanu. — *Kisgyörgy Katalin komárvárosi illetőségű 60 éves férjezett Gáspár Mátyásné vallomása:* „A kérdésben vett és mostanában Tapsonyi fogságban raboskodó Tótth Annát, másképp Kolarics Mártonnak feleségét, a midőn még apjával Komár-városán leány korában lakott, jól ismerte a Fatens Asszony. Ennek előtte ött esztendővel történt, hogy a Fatens asszonnyal edgyütt Pünkösdi kanizsai vásárról a Raboskodó Asszony Kolarics Márton nevü Urával N. Szala vármegyében Sárszegi határban levő kutnál öszve találkozott, a hol ugyan meg irtt Kolarics Mártony bizonyos Szürszabótól fiacskájának Szürtt vásárlott, megvásárolván a Szürt, Kolarics Mártony a pénzből ki fogyott és feleségétől Tótth Annától tudakozta, mondván: Van e pénzed? Hát az az asszony, akit a minapában Tótth Anna boszorkánypere.

kentél, fizetett-e? Arra Tótth Anna felelt: nem. Nohát csak fektesd meg az ilyen olyan lelküt, de a meg irott Tótth Anna ezen szavaira az urának még csak egy szót sem szóllott, hogy pedig bübájos boszorkányságával valakinek ártott volna avagy valakire valami némü betegséget küldött volna, nem tudgya, hanem csak közhirből hallotta Csákányiaknál, hogy a nevezett Tótth Anna ronttya és betegiti a Csákányiakat. Ad Tertium: valaminthogy bübájos boszorkányságát nevezett T. A. kivel közlötte, nem tudja, ugy valakit, hogy gyermeke ne lehessen megtanított volna, nem hallotta. — Ad Quartum: Kit? mi módon kötött meg? Azzal kinek okozta halálát? Azt sem tudja.

Pinter Helena Fekete Mihályné 45 éves Csákányi asszony vallomása: Halotta hogy a most legközelebb elmult farsangban Mohay Zsigmond Eskütt ur Csippás Istók nevü béresével fajtalankodott; és ugyan ezért Poka Adám ur két ökrét ell is hajtatta, ezen gonoszsága előtt is hogy Csákányi Hiszár Máttyással is paráználkodott, azt a Fatens Asszony köz hirből hallotta. Hogy pedig valakit bübájos boszorkányságával megrontott volna, nem tudja, se nem hallotta, hanem most legközelebb elmult aratás tájban történt; hogy a raboskodó Asszonyt Kolarics nevü férje, a Csákányi korcsmától egész a Fatens Asszony kapujáig verte. Csákányiak ezen lármára sokan össze gyültek, a hova a Fatens Asszony fia is ell értt és nevezett Tótth Annát megh szóllétotta mondván: Üssed Panni az uradat; ezen szavait a Fatens Asszony fiának meg hallván, a nevezett Tótth Anna e' képpen fenyegette mondván: Kettőbe vagy Háromba már az ördögök bele bujtak, de tebeléd is beléd bujnak; amint hogy azután negyed vagy ötöd napra a Fatens Asszonynak fia a Hideglölésbe esett és mind e mai napig azon betegségben hever, stb.

Vörös Éva 26 éves Pintér István feleségének vallomása: Történt hogy a Fatens Asszonyhoz a mult Katalin napkor a Raboskodó asszony leányát egy tál kukoriczával, hogy allmát hozzon érette, elküldötte. De a Fatens Asszony almát kukoriczáért leányának nem adott, azon ésszaka mindgyárt elannyira meg betegedett a Fatens Asszony, hogy életéhez keveset bizván gyógyulása felől kétségbe esett, regvelre kelvén ugyancsak ennyi-hány almát a raboskodó Asszonynak küldött és házához hivatta, a hova mihelest nevezett Tótth Anna bé ére, azonnal a Fa'ens Asszonyt meg Szólletotta: No Eva beteg vagy? Ládd e? Mert nem adtál tegnap almát, azért vagy beteg, ezen szavai után zsirtt kértt, és az Fatens Asszonyt megkenegette, ugy hogy rövid idő mullva ágyából kenyése után föl kele és azon napon meg is gyógyult, mind azon által azt bizonyosan nem tudgya, ha azon betegséget nevezett Tótth Anna atta e reá, vagy sem? hanem csak gyanakodott, mivel már azt közhirből hallotta, hogy nem jó a Tótth Pannát onnét, ahol mit kér, üressen bocsájtani. — (A többi tanuvallomás a leirtak ismétlése.) — Actum Csakány Die 27-a Aug. 1761. Nicolaus Stephaics Hottus Sümeghiensis V. Judt. mp.

A vádirat és ítélet hiányzik.

Molnár Judit boszorkánypöre.

Molnár Judit boszorkánypöre 1739-ből. Alább megirt I. Nemes Somogy vármegyének vicze birája, jöttem ki ide Iháros Berénybe bizonyos Magistratualis Inquisitionak Végben vitelére, az mely is az Ide alább meg irt D. p. szerint eképpen következik: *(Előbbi boszorkányperhez hasonló kérdések utáni tanuvallomások.)* Könyi Mihály 60 éves Ihárosberényi lakós vallomása: 1. Más egyébb boszorkányságát nem tudja, hanem ennek előtte Circiter 6 esztendővel, talála ezen Fatens az maga kertjében az nevezett boszorkány asszont, kérdi tüle e Fatens, mit csinálna ottannak, azt felelé, hogy örvény gyükeret ásna, pedig ott e Fatens vallása szerint, akor sem volt s mostan sincsen örvény gyökér; — 2. Ezen Fatensnek az fia az elmult Télen egy éjszaka rosszul lévén, kérdé Fiától, mi találta volna, kérdésre felelé az fia, hogy Molnár Jutka Fákba faragnyi hítta volna, és elnem ment, Molnar Jutka megh fenyegette, attul volna nyavalája és rajta levő ingéről mind az kötöjet el vittek az boszorkányok. Ezen Fatens az Falu birájával elő hívatja Molnár Jutkát, hogy Tapsonban fogja küldeni, ha az fia meg nem jobbul, azon estvére megjobbulván az Fia megh gyógyult; — 3. Pap Mihály 23 éves berényi lakós vallomása: Ezen Fatens az elmult ősszel mint béres szolga gazdája ökreivel Sarjuban hálván, a többi közöl egy éjszaka háromszor az boszorkány álmában megh nyomta, utolszor meg ismerte, hogy az kérdező punctumokban nevezett boszorkánt látta magán. Kétszer ráa izenvén e Fatens, hogy hadna néki békét valamely Borbás nevü embertől. Ellenben ugyan ezen Borbás nevü embertől vissza izenvén Molnár Jutka olly szókkal, hogy ne haragudgyik ezen Fatens, Csak mennyen hozzá, vagyon neki ollyas Füstölő eszköze, hogy Füstöli véle, megh gyógyul, ugyan csak nem ment hozzá, ugy is meggyogyult. (Tótth János. Szücs Éva, Bognar Éva mentő tanuk vallomása lényegtelen.)

Borbás György mentő tanu vallomása: Ezen Fatens tagadgya, hogy ő tüle nem izent a harmadik Fatens Molnár Jutkának, viszont Molnár Jutka sem néki. Hanem ezen Fatens házánál a harmadik Fatens Molnár Jutkával találkozván, zugolodván reája ily Szóval: Te Pap Mihály, miert mondasz engemet te boszorkánynak, tugya az Ur Isten, hogy én bizony boszorkán nem vagyok és Senkinek nem voltam rontója; Mert én a véremmel is jót tenném a szegényel, hogy sem rontanám én azt; s akár ki is tudja, hogy nem vagyok boszorkány, ezen Sirván, az Molnár Jutka el méne az Fatens házátúl. Datum Iháros Berény d. 24 Augusti 1739. Steffaics Márton T. Nemes Somogy vármegyének vice Birája mp. (p. h.)

Scublics Sándor megyei főfiscus inditványa: Miképen ezen vason jelen álló Bübájos varázsló Boszorkány Asszony nem tudatik, minemü gonosz indulattúl viseltetvén, a magha Teremtő Istenét megh tagadván, az pokolbeli ezer mesterrel szövetséget vetett, hogy annak Segedelmével maga jóakaró felebarátainak bátrabban árthasson, amint is az elmult télen Berényi Kónyi Mihály fiát csak azért, hogy fáht faragni nem ment néki, étszakának idején megbántotta úgy; hogy nehezen volt bele, más napra kelvén, hogy az Legény panaszt tett az Attyának ezen vason álló Asszonyra falu birája által izent, hogy eresztené megh a fiát, mert egyéb iránt Tapsoni fogságban viteti. Melly izenet után mindgyárt meg eresztette az megh bántott Legénynek haját. Az elmult ősszel ismét Pap Mihált háromszor megnyomta, a ki hogy rá izent volna, azt is többet nem bántotta, más ehhez hasonló boszorkányságokat is elkövetett. Kivánnya azért az Tettes Magistratus Procuratori, hogy ezen vason álló Boszorkány Asszony maga többeffée gonosz cselekedeteinek és egyébb Boszorkány Társainak megvallására Hohér által

Heister Sigbert.
(Az Orsz. Képtárból.)

Veterani.
(A „Heldenbuch"-ból.)

Rabutin.
(Az Orsz. Képtárból.)

A tapsonyi régi vármegyeháza.

Gróf Batthiány Károly. (Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Széchenyi Ferencz.

meg csigáztassék, és azután elevenyen Tüzre vettessék. Mellnek nagyobb bizonyságára producalta az Magistratualis Inqvisitiót. — *Itélet. Deliberatum est.* Jóllehet ugyan Molnár Jutka ellen Magistratus Procuratori előtt a Bizonyságok vallásaból Circumstantiak és gyanuságok magukat elöladják. Minthogy pedig a bevádlott Boszorkány bübájos mestersége, az vason álló személynek, teljességgel ki nem nyilatkoztatott; mind azért is élete megjobitásának reménye után, az fogságból még most föl szabadul. — *Felzet:* Causa Criminalis adversus Juditham Molnár Magia. 1739. No. 191.

A közbiztonság és közerkölcsiség is gyenge volt. A vármegye 1713-ban az elszaporodott gonosztevők kiirtása czéljából, elrettentő például, akasztófákat állíttatott fel a forgalmasabb helyeken, ezenkívül a május 10-én tartott közgyűlésében kimondotta, hogy a vármegyei molnárok a gonosztevők kivégzéséhez szükséges akasztófákat, karókat és kerekeket bármikor elkészíteni kötelesek (Prot. I. 216.). De ezek az intézkedések nem sokat értek. A somogyi rengetegek mindenkor alkalmas rejtekhelyekül szolgáltak a gonosztevőknek. Kívülök a farkasok is gyakran annyira veszélyeztették a közbiztonságot, hogy 1727-ben a vármegye kénytelen volt ellenük hivatalos hajtóvadászatot rendezni (Prot. 2. pag. 1122. N° 400.). Az 1727 febr. 11-én tartott közgyűlés elrendelte, hogy a határok kéthetenként körüljárandók s az ott talált kóborlók bekísérendők (Prot. II. pag. 517.). 1749-ben a vármegye szabályrendeletileg a községi őrséget léptette életbe. Az 1733 márcz. 18-án tartott közgyűlés a főszolgabírák mellé vármegyei hajdúkat rendelt, a kik a főszolgabírákat hivatalos útjokban mindenüvé elkísérték. Közbiztonság.

A szigetvári német őrséggel és a vármegye területén elszállásolt katonasággal történt gyakori összeütközések megakadályozása végett a vármegye, 1737 február 25-én alkotott szabályrendeletével, a katonákkal való érintkezést a nemeseknek négy frt, a parasztoknak botbüntetés terhe alatt eltiltotta (Prot. IV. pag. 529.).

A vármegyében élő zsidóságra már korán kiterjed a hatóságok figyelme. Az 1735—38. évi összeírás szerint az egész vármegye területén mindössze egy nyolcztagú zsidócsalád tartózkodott Marczaliban (Acsády Ignácz i. m.). A XVIII. század közepén azonban már több ily család telepedett le a vármegyében. Egy bűnper iratai szerint 1772-ben Pamuk községben is lakott egy zsidó család. Bár a vármegye a zsidók beköltözését mindenképen megnehezítette s 1771-ben csak ajánlólevelekkel ellátott családoknak engedte meg a letelepedést, számuk mégis folyton növekedett. Később, a század végén, midőn már több zsidó család lakott a vármegye területén, több szabályrendeletet alkottak, a melyekkel főleg a kereskedőket akarták megrendszabályozni. Így a vármegye 1723-ban megtiltotta a zsidóknak, hogy marhabőrökkel, majd később, hogy keresztény képekkel kereskedjenek. Az 1806 jan. 24-én alkotott statutum szerint útlevél nélkül még a szomszéd községbe sem volt szabad menniök. Az ez ellen vétőket 24 frt bírsággal rótták meg.

A XVIII. század első felében több ízben kellett a pestisragály ellen védekezni. 1726-ban a Törökországban fellépett pestis behurczolásának megakadályozása czéljából: a Drávánál katonai őrséget állítottak fel, a kisebb átkelőhelyeket és réveket pedig beszüntették. Az 1732. év folyamán fellépett újabb pestisjárvány behurczolásának megakadályozása czéljából Szörnyén, Barcson, Heresznyén és Tótkeresztúron a vármegye őrségeket állított fel s mindazokat, a kik engedély nélkül lépték át a határt, 24 frttal büntették. Pestisragály.

Az 1738. év őszén fellépett járvány ügyében a helytartótanács nov. 14-én értesítette erről a vármegyét és megküldte neki a „bécsi rendtartás"-t, melynek alkalmazása az 1713. évi pestisjárvány alatt különösen bevált. A vármegye mindenekelőtt vesztegzári biztosokat, majd fertőtlenítő felügyelőket alkalmazott s ezenkívül a ragály behurczolása esetére füstölő egyéneket fogadott fel.

Az 1739 jan. 31-én Marczaliban tartott közgyűlésen már híre járt, hogy Iharosberényben többen haltak el valami ragályos betegségben. *Somssich* Antal alispán nyomban egy bizottságot küldött ki, *Tallián* János főszolgabíró vezetése alatt, mely Iharosberényben megtartotta a vizsgálatot s megállapította, hogy a megbetegedések nem pestistől származnak. Az első hírre még Grázból is jött két orvos, a kikhez a Dessewffy-huszárezred sebésze is csatlakozott. Febr. 11-én érkeztek Iharosberénybe, de négynapi vizsgálat után kijelentették, hogy a falu ment a járványtól.

Alig csillapodott le ez az izgalom, Varjaskérről érkezett hír a pestisragály kitöréséről. Itt öt család betegedett meg, kiket a lakosok, nehogy őket is megfertőzzék, kiűztek a faluból, majd a ragálytól való félelemből az egész falu a közeli erdőkbe menekült. A vármegye, értesülvén a varjaskéri megbetegedésekről,

a grázi orvosokat küldte Varjaskérre, kik azonban csak azt ajánlották, hogy az öt család fertőzött házait égettesse el a vármegye s a falubeli többi házakat füstöltesse ki.

Június elején a vármegye a Kapos-folyó mentén őrvonalat állított fel, s annak felügyeletét *Perneszi* Ádámra bízta, a ki Városhidvéget tette székhelyévé. Perneszi a határszéli helységekben: Gálosfán, Kercseligeten, Törökkoppányban, Miklósiban, Ádándon és más helyeken őrállomásokat szervezett, a hol lovashajduk végezték a szolgálatot. Ezek az őrhelyek egyúttal veszteglő-intézetek voltak, a hol az utasok 42 napi contumatiát töltöttek el; de június havában a vármegye már az összes határszéli falvakban állított fel veszteglő intézeteket.

A pestis elleni védekezés alkalmával felmerült kiadásokról az 1740. év folyamán számoltak el a főszolgabírák. A kaposi járásban a védekezés 2782 frt 36 kr.-ba, a szigeti járásban 2238 frtba és a kanizsai járásban 748 frtba került és főleg a pestisjárvány következtében határozta el 1740-ben a vármegye egy tiszti orvosi állás rendszeresítését (dr. Szaplonczay Manó: Az 1739. évi pestisjárvány).

Mária Terézia.

III. Károly halálával a trónt Mária Terézia foglalta el, kinek fegyverrel kellett megvédelmeznie örökségét. Frigyes porosz király támadása ellen Mária Terézia elsősorban a magyarokba vetette bizalmát. Hogy a harczosok kiállítása akadálytalan legyen, sietve betöltötte a Sigray József halálával megüresedett főispáni méltóságot s 1740 decz. 1-én Zajesdai gróf *Patachich* Sándort nevezte ki Somogy vármegye főispánjává, a kit gróf Berényi Zsigmond pécsi püspök, királyi biztosként, az 1741 jan. 10-én tartott közgyűlésen iktatott be méltóságába (Prot. IV. pag. 1749.).

A koronázó országgyűlésen.

Pálffy János 1741 jan. havában fegyverbe szólítja a magyarokat, de miután döntő segítséget a királynő csak az országgyűléstől várhatott, jan. 1-én kelt leiratával máj. 14-ére koronázó országgyűlésre hívta össze a rendeket. Somogy vármegye már jan. 10-én tárgyalás alá vette a királyi leiratot s követekül *Somssich* Antal első alispánt és Galánthai *Fekete* György táblabírót választotta meg.

Az országgyűlési követek részére 34 pontból álló utasítást dolgozott ki a vármegye, melyben többek között a nádorválasztás is helyet foglal. Meghagyja követeinek, hogy a nádorválasztásnál gróf *Pálffy* János országbíróra szavazzanak, ügyeljenek arra, hogy a portaszámok kiigazításánál a vármegye portáinak száma ne szaporíttassék; követeljék ismételve Répás kerület visszacsatolását és a siófoki kincstári vám leszállítását. A király az év nagyobb részét az országban töltse, miért is a budai királyi lak kijavítása sürgetendő. Végül pedig, miután ez országgyűlés alatt előreláthathatólag a poroszszal való háború is szóba kerül, a megye mindaz alól, a mit e részben a többség jónak látand, magát kihúzni nem fogja (Melhárd Gyula: Somogy vármegye a rendi országgyűlésen. 25—28.). Midőn pedig a júl. 4-iki gyűlésben szóba került, hogy a magyarok is vegyenek részt a monarchia ügyeinek vezetésében, és Jeszenák Pál azt indítványozta, hogy a titkos tanácsban mindig vegyen részt két magyar zászlósúr, Fekete György hozzátette, hogy a köznemeseket is be kell oda venni, mert ezeknek a kiváltsága egyenlő a mágnásokéval (Millenn. Tört. VIII. 272. — Marczali: Magyarország II. József korában. I. 41.).

Az országgyűlésről hazaérkező rendek a nov. 19-én tartott közgyűlésen tették meg jelentésüket. A vármegye nyomban hozzáfog a felkelősereg szervezéséhez, a főispán pedig bemutatja a vármegye zászlaját, melyet a felkelők számára készíttetett. Az 1742. évi febr. 18-iki közgyűlésen az alispán már a felkelt nemesség lajstromát is bemutatja. Személyesen felkelt 40 nemes, helyettest állított 47 nemes. A nádori porták után kiállítottak 34 katonát, Horváth László pedig, Vas megyében levő javai után, egyet. A somogyi század tehát 122 emberből állott. A tisztikar a következőleg alakult meg: Őrnagy *Tallián* János, helyettese *Szénczy* János, zászlótartó *Szakmáry* Ferencz, őrmester *Rósa* Ferencz. Ezenkívül a földesurak, itteni birtokaik után, más vármegyék felkelt seregéhez 56 lovast állítottak ki. Az országgyűléstől megszavazott 30.000 újonczból Somogyra 360 esett (Hadtört. Közl. 1888. évf. 212.).

Somogyi felkelősereg.

1744-ben újból fegyverre szólítja a királynő a vármegyét. Az ez év deczember 16-án tartott közgyűlés, a melyen a katonaság lajstromát is bemutatták, a lovasság tisztikarát a következőleg alakította meg: Kapitány Dávodi *Bakó* László, hadnagy *Stephaics* Gábor, zászlótartó *Babics* Ferencz, őrmester *Vázsonyi* József. A lovasság 103, a gyalogság 81 emberből állott. A lovasságnál a legöregebb 35, a legfiatalabb 19 éves volt. Közülük 24-en voltak házasok. A gyalogságnál a leg-

öregebb 40, a legfiatalabb 17 éves volt. Közülük 10-en voltak házasok (Baranyai Béla adatai).

Újonczozás. A hétéves háború kitörésekor (1756) ismét elrendelték az újonczozást. A vármegye az 1756. évi okt. 20-án tartott közgyűlésben tárgyalta a leiratot s a rája eső újonczlétszámot a következőleg osztotta fel: a kanizsai járásra esett 29, az igalira 33, a szigetvárira 38 és a kaposvárira 33 (Várm. Levélt. Prot. XI.). A háború folyamán, 1758-ban, a vármegyei főurak és birtokosok a gróf Batthyány Ádám-féle gyalogezredhez összesen 230 újonczot adtak. E számból a veszprémi püspök itteni birtokai után 30, gróf *Széchenyi* László 12, *Somssich* Antal 12, *Festetics* Kristóf 20, *Niczky* György 12, *Lengyel* Gáspár özvegye 24, *Jankovich* Antal 10 újonczot állított ki.

Nemes testőrség. Ama nagyarányú áldozatkészség, melyet a nemzet a királynő ingadozó trónjának megvédésében tanusított, Mária Terézia királynőt mindenkorra mély hálára kötelezte. A nemzet és az uralkodócsalád közötti viszony szorosabbá tételére állította fel a nemes testőrséget is, mely elhatározását 1760 márcz. 1-én kelt kanczelláriai körrendelettel közölte a vármegyékkel. Somogy vármegye nyomban válaszol e leiratra és kijelenti, hogy „a legalkalmasabb eszközt látja benne, hogy a haza fiai a trón közelébe utat nyerjenek, ott annak védelmében résztvegyenek, ragaszkodásukat és törhetetlen hűségüket közelebbről tanusítsák, eddig az udvari élet és kör úgyis el volt zárva előlük“ (Hadtört. Közl. 1895. 384.). Mária Terézia ápr. 20-án válaszol a vármegyének. Megköszöni a rendek ragaszkodását és kijelenti, hogy az ország törvényeit tiszteletben tartja és annak megszilárdításán, bővítésén állhatatosan közremunkáland.

Gróf Patachich főispán. Patachich, az ő főispánsága alatt, csupán egy tisztújítást tartott: 1746 aug. 16-án, a melyben ismét *Somssich* Antalt választották alispánná. Ezenkívül négy szabályrendeletet alkotott a vármegye közönsége. 1741-ben meghagyta, hogy a lakóházakban kályhákat állítsanak fel (Prot. IV. pag. 1881).

Az 1743 decz. 11-én alkotott statutum a parasztoknak a vadászatot és a dohányzást 50 botbüntetés terhe alatt eltiltja (Prot. V. pag. 999.). Az 1743 ápr. 2-iki szabályrendelet elrendeli, hogy mészárosok csak kitanult czéhbeliek lehetnek. 1746-ban az elszaporodott ragadozó madarak és verebek kiirtása iránt intézkedik (Prot. VI. 959.).

Gróf Batthyány Károly főispán. Patachich távozásával a királynő 1747 október 27-én gróf *Batthyány* Károly horvát bánt nevezte ki Somogy vármegye főispánjává. Batthyány, a ki az örökösödési háborúban elévülhetetlen érdemeket szerzett, s a kit Mária Terézia a békekötés után a trónörökös nevelésével és udvarának vezetésével bízott meg, csak nagyon ritkán tartózkodott a vármegyében és 1748-ban testvérének Lajos nádornak a fiát: Ádámot bízta meg a helyettesítésével (Prot. VII. pag. 654.).

Főispánsága alatt négy ízben tartottak tisztújítást: 1748 november 12-én gróf Batthyány Ádám elnöklete alatt, midőn Somssich Antal helyébe, a ki udvari referendárius lett, Zalapataki *Nagy* Jánost választották alispánná, továbbá 1753 nov. 5-én és 1760 jún. 25-én ugyancsak Batthyány Ádám és végül 1767 aug. 12-én Batthyány József kalocsai érsek elnöklete alatt.

Az 1760. évi tisztújításkor választottak ismét két alispánt: Tallián Jánost és Festetics Lajost (Prot. XII. pag. 661.), a kiket az 1767. évi tisztújítás alkalmával újból alispánokká kiáltottak ki. Batthyány Károly főispánsága alatt, 1761-ben festtette meg a vármegye tanácskozóterme számára Mária Terézia királynőnek s férjének: Ferencz római császárnak, továbbá a trónörökösnek és nejének az arczképeit s a következő évben készültek el a főispánnak és Batthyány Lajos nádornak az arczképei is.

A vármegye negyedik járása. 1753-ban szervezték a vármegye negyedik járását s ettől kezdve a vármegye a kaposvári, a szigetvári, a kanizsai és az igali járásokra oszlott (Prot. IX. pag. 752.). Ez a beosztás 1800-ig állott fenn.

Somogy a nemzeti czélokért. Habár a háborúk a vármegye adóképességét nagyon igénybe vették, a rendek mégsem fukarkodtak, ha valamely nemzeti czélra kellett adózniok. A budai vár felépítésére, melyet a vármegye az 1741. évi országgyűlési követeknek adott utasításokban amúgy is sürgetett, 1748-ban 4000 frtot szavazott meg (Prot. VIII. pag. 30.). Ugyanekkor az aacheni kápolnára, melyet még Nagy Lajos király építtetett, 100 aranyat ajánlott fel. 1746-ban a bécsi magyar kanczellária építési költségeihez 3000 frttal járult (Prot. VII. 79.); 1760-ban pedig a testőrség felállításának költségeire 1500 forintot küldött.

Somssich Antal, de még inkább Tallián János és Festetics Lajos alispánsága alatt (1760—1770) számos üdvös intézkedés lép életbe. Különös figyelmet fordít a vármegye a közbiztonságra. A gyakori vadorzások és emberölések megakadályozása végett 1761-ben eltiltja a vármegye a puskapor árulását. Szervezik a községi őrséget. Az 1766 ápr. 29-én tartott közgyűlésből hozott statutummal elrendeli a vármegye, hogy a községekben nappal egy, éjjel két őrt alkalmazzanak (Prot. XVII. pag. 1060.). Elrendeli továbbá, hogy a kóborlókat a községi őrök fogják el és a vármegye börtönébe kisérjék. A letartóztatásról pedig a szomszéd vármegyéket is értesíteni határozta el (Prot. XX. 744).

Községi őrségek.

Pandurok.

Az 1766 ápr. 29-én tartott közgyűlésben elhatározza, hogy a koldusokat az illető községek tartoznak eltartani, a hova valók (Prot. XVII. pag. 870.). 1770-ben, a vármegye határszélein, Siófokon, Nakon vagy Hidvégen, továbbá Barcson és Séllyén állandó őrségeket szervezett; 1758 márcz 11-én behozta az útlevélkényszert és a határszéli őrködés következtében, 1766-ban, a pandurok számát negyvennel szaporította (Prot. XVII. 1059.).

Czigányok.

A czigányok megrendszabályozásával már 1725-ben foglalkozott a vármegye. Az 1751 okt. 26-án tartott közgyűléséből hozott statutummal elrendeli a letelepítésüket. 1753-ban a megyei hadnagy felügyelete alá kerülnek. Csak a teknővájó oláhczigányoknak engedte meg az 1768 jan. 11-én hozott vármegyei határozat, hogy útlevél mellett egyik helységből a másikba járhassanak; 1774-ben azonban kimondja, hogy a mennyiben állandó lakhelyet nem szereznek maguknak, a vármegyéből kiutasítandók (Prot. XIX. 65. 1774. évi II. prot. pag. 61.). Az 1773. évi közgyűlési határozat szerint czigány nem tarthat lovat (Prot. 1773. II. pag. 532.). 1778-ban pedig határozatilag kimondja, hogy a czigányokat a földesurak sem lovaspostának, sem nyargonczoknak vagy futároknak nem alkalmazhatják (1778. prot. III. 517.). Az 1775. évi statutum szerint a czigányok csak úgy házasodhatnak, ha szolgálatba vagy mesterségbe állanak, vagy igazolják, hogy családjukat el tudják tartani (1775. prot. II. pag. 24.). 1774-ben elhatározta a vármegye, hogy a czigányok gyermekei kétéves korukban szülőiktől elveendők és 12 éves korukig nevelésbe adandók. A gyermekek eltartására egy-egy garas napi tartásdíjat szavazott meg a közgyűlés, mely összeget a házipénztárból utalványozták (1774 prot. II. pag. 131.).

Tűzrendészet.

Ebből az időből valók a tűzrendészeti szabályrendeletek is. 1760-ban szigorú utasítást ad a gyakori erdőgyujtogatások megakadályozására vonatkozólag; az 1764 máj. 3-án hozott statutum pedig elrendeli, hogy a pipák fedéllel látandók el. Az ugyanez évi nov. 6-án hozott helyhatósági szabályrendelet a pipázókat megadóztatja s a begyűlt adót tömlöczök építésére rendeli fordítani. A tűzveszélyes helyeken való dohányzást az 1784. évi statutum szigorú büntetés terhe alatt eltiltotta (1784. prot. I. 914.). 1772-ben elrendelte a vármegye, hogy a falvakban a tűz tovaterjedésének megakadályozására a házak elé fákat kell ültetni. 1775-ben pedig községi tűzoltási szabályrendeletet alkotott (1775. prot. II. pag. 148.).

Útak.

Az útak jókarban tartására nézve, már 1720 máj. 7-én kelt statutumával intézkedett a vármegye. 1766 nov. 24-én az útak és töltések jókarban tartása czéljából bizottságot küldött ki, mely azután javaslatot készített a követendő eljárásra nézve. 1767-ben az útak mentén útmutatókat állítottak fel. 1773-ban a helytartótanács mérnöki hivatalt állított fel Kaposvárott, melynek hatásköre Somogy, Zala és Veszprém vármegyékre terjedt ki.

Az 1751. évi országgyűlésen.

Az 1751. évi ápr. 18-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye a márcz. 29-én tartott közgyűlésen *Nagy* János első alispánt és *Lengyel* Gáspár táblabírót küldte ki követekül s részükre 31 pontból álló utasítást dolgozott ki, melynek legnagyobb része az 1741. évi országgyűlésre adott utasítások megismétlése. Egyes pontjai a Répás kerület visszacsatolása iránti kérelem megismétlése, a siófoki kamarai vám megszüntetése, valamint a Tolna vármegye által elfoglalt: Nak, Várong és Lápafő községeknek a vármegyéhez leendő visszacsatolása.

A siófoki vám megszüntetése iránt megindított mozgalom teljes eredménynyel járt; Répás kerületre nézve pedig a legfelsőbb elhatározás akként intézkedett, hogy ez ügyben a királynő a megtartott vizsgálat eredményéhez képest fog intézkedni. Ez elhatározást az országgyűlés beczikkelyezvén, az 1751. XIII. törvényczikk alakjában törvénynyé lett. Ellenben a Tolna vármegyétől elfoglalt helységek ügyét az országgyűlés a nádor hatáskörébe utalta.

Az 1751. XIII. törvényczikk révén ismét napirendre került Répás visszacsatolásának ügye. Somogy vármegye, jogai tudatában, teljes nyugalommal nézhetett volna a megejtendő vizsgálat elé, ha nem játszott volna közre ebben az ügyben magasabb érdek. Répás kerület ügye.

A Határőrvidéken eszközölt szervezési változás következtében Répást a varasd-károlyvárosi generalatus területéhez csatolták; ez pedig mindent elkövetett az átcsatolás megakadályozására s, 1752 ápr. 11-én, terjedelmes felterjesztésben vitatja Somogy vármegye jogát e területre nézve. A haditanács, a hova a generalatus felterjesztését juttatta, átteszi azt a helytartótanácshoz, mely viszont Somogy vármegyéhez küldi le.

A vármegye az 1752 jún. 28-án tartott közgyűléséből válaszol e felterjesztésre, majd júl. 14-én tanukihallgatást tart Gyékényesen s a vitás területet felméretvén, arról térképet készíttetett. Csakhogy a generalatus is megmozgatott mindent az átkebelezés megakadályozására, és sikerrel, mert Mária Terézia 1753 jún. 18-án kimondotta, hogy szükségtől kényszerítve, meghagyja Répást a varasdi generalatusnak abban az állapotban, a mint akkor fennállott (Gábor Gyula: A somogymegyei Répás kerület tört. Századok 1911. évf. 91—97—161.).

Mindamellett Somogy vármegye még nem adta fel jogát a Répás kerületre nézve. Az 1764—65. évi országgyűlésre felküldött követek részére adott utasítások között, ismét ott szerepel Répás kerület visszacsatolásának kérdése. Csakhogy Répás ügye csak az 1791. évi országgyűlésen került ismét napirendre. Az 1764—65. évi országgyűlésen, a melyre a vármegye Vizeki *Tallián* Jánost és *Csepreghy* Mihály főjegyzőt küldte ki követekül, a nemesség és a jobbágyság közötti viszony: az úrbér rendezése is napirendre került, de mivel ezt a kérdést nem sikerült rendezni, a királynő rendeleti úton szabályozta. 1765 júl. 10-én kibocsátotta az úrbéri szabályzatot, melynek végrehajtását azonban a királynő, esetleges rendzavarásoktól tartva, nem egyszerre, hanem vármegyénként szándékozott keresztülvinni. Úrbér.

Csakhogy a jobbágyság csakhamar megtudta, hogy az új szabályzat segíteni fog százados bajain s már 1766. év elején mozgolódni kezdett vármegyeszerte. Ugyanekkor az egész Határőrvidéken óriási lázadás dúlt, a német katonai rend behozatala és a görög keleti hit elnyomása miatt (Mill. Tört. VIII. 302.). A vármegye nemessége meghökkent. Félő volt, hogy a dunántúli lázadás átcsap Somogyba s ezért a pandurok számát 1766-ban sietve negyvennel szaporították.

Az úrbér rendezése azonban nagyobb zökkenés nélkül ment végbe. Somogy, Tolna, Baranya és Veszprém vármegyékre kiterjedő hatáskörrel külön bizottság rendezte az úrbért (Várm. Levélt. Prot. XVII. pag. 1425.).

Batthyány Károly főispánnak 1772 ápr. 15-én bekövetkezett halálával, Mária Terézia királynő máj. 4-én *Sigray* Károlyt, a vármegye egykori főispánjának fiát, nevezte ki, kinek beiktatása aug. 11-én ment végbe. A beiktatást gróf Batthyány József kalocsai érsek, királyi biztos végezte. Sigray Károly főispánsága.

Sigray Károly, a kit a királynő 1780-ban grófi ranggal és belső titkos tanácsosi méltósággal tüntetett ki, egy évtizedet meghaladó idő alatt mindenkor a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett a vármegye ügyei iránt. Az ő főispánsága alatt is Tallián Gábor viselte az első alispáni tisztet. Az 1774. évi tisztújítás alkalmával újból első, melléje pedig Gyulai *Gaal* Antalt választották másodalispánná. Ők intézték a vármegye ügyeit 1785-ig, mely évben II. József a vármegyei önkormányzatot megszüntette, s ekkor (ápr. 17-én) a főispán is beadta a lemondását.

Sigray főispán első teendői közé a vármegyei levéltár rendezése tartozott, mely a legszánalmasabb állapotban volt. Összefüggő iratai 1715-től kezdődnek. A jelentés szerint az 1715. évi iratok valamikor rendezve voltak, de jelenleg ezek épp úgy, mint az 1715 előtti iratok, össze vannak hányva, minek az az oka, hogy a hivatalnokok, különösen a szolgabírák, kiszedegetik a tárgyalási iratokat s többé nem adják vissza. Az iratokhoz voltak ugyan mutatók, de ezek nem a személy- és helynevek, hanem az előadó tisztviselők nevei szerint vannak összeállítva. A főispán megbotránkozva a levéltárban tapasztalt rendetlenség fölött, egy harmadik jegyzői állás szervezése iránt tesz a helytartótanácshoz előterjesztést. Míg azonban eziránt a kormányhatóságok egymással tárgyalásokat folytattak, a főjegyző 1774. évi február 20-án jelentette a főispánnak, hogy a két jegyző és a vármegyei írnokok közreműködése mellett a levéltár rendezése már annyira előrehaladt, hogy az 1700—1762. évek közötti iratok év és szám szerint vannak csoportosítva, a fasciculusokat pedig minőség- és évszámjelzésekkel látták el. A vármegyei levéltár rendezése.

A rendezés folyamán a vármegye átírt Zalához, hogy a Somogy vármegyét illető iratokat küldje vissza a vármegyének. Miután azonban Zala válaszra sem méltatta az átiratot, Somogy vármegye a helytartótanácshoz fordult közbenjárásért. Erre azután Zala 1773-ban válaszol s azzal mentegetődzik, hogy a tisztán Somogyot illető iratok kiválogatása nem megy oly gyorsan (Századok 1903. évf. 1742—743.). Végre 1790-ben a vármegye leveszi a főjegyző vállairól a levéltár gondozását s vármegyei levéltárnoki állást rendszeresít, 300 frt fizetéssel, melléje pedig egy írnokot, a kinek évi fizetése 100 frt volt (1792. prot. 3. 284.).

Közrend, közerkölcsiség.

Sigray főispánsága alatt a vármegye számos intézkedést tesz a közrend és a közerkölcsiség érdekében is. 1771-ben eltiltották a hazárdjátékokat, 1773-ban a vármegye szigorúan eltiltotta a nép megrontására szolgáló birbicsjátékot (Prot. 1773. II. 762.) 1774-ben szabályrendeletet alkot, a kocsmákban a zárórán túl dorbézolók ellen (1774. Prot. 1774. I. pag. 79.); 1778-ban pedig, felsőbb utasításra, 100 arany büntetés terhe alatt betiltották a franczia hírlapok járatását. A káromkodók megbüntetése tárgyában a vármegye még 1746 máj. 18-án tartott közgyűlésében hozott szabályrendeletet (Prot. VI. pag. 999.). Később szigorú ítéleteket hoztak a káromkodók ellen. Így Rédey János Som községbeli lakos, mivel a templomban Szűz Mária ellen gyalázó kifejezésekkel élt, a tisztiügyész indítványára a hóhérbárd alá került. Hasonlókép halálra ítélte a törvényszék 1790-ben Sebők Mihályt, miként az ügyész indítványában kifejti, „sokféle cselekedeteiért, de főképen Isten ellen tett káromkodásáért, magának megérdemlett büntetésül, másoknak rettentő például, nyelvének a nyakán kihúzatása és elvágása után, a hóhér pallosa által az élők közül kitörültessék“. Jónás Julit 1787-ben káromlásért a törvényszék a tallósi fenyítékházban eltöltendő két évig tartó rabságra és rabsága alatt, minden félévben 25 korbácsütésre ítélte (Csányi Ferencz: Lapok Somogy megye multjából. 139—140.).

Elmaradt hadbavonulás.

Uralkodásának utolsó éveiben (1778) Mária Terézia még egyszer fegyverbe szólította Somogy vármegyét. A vármegye 400 újonczot ajánlott fel. Ezúttal azonban a hadbavonulás elmaradt, mert a királynő 1779-ben Teschenben békét kötött Frigyes porosz királylyal (Századok 1878. 501. 507.).

II. József.

Mária Terézia királynő halálával fia, II. József, foglalta el a trónt, a ki uralkodásának kezdetén szinte lázas igyekezettel fogott hozzá nagy terve: az egységes Ausztria megalapításához.

Első intézkedései, melyekkel a gondolat- és a vallásszabadságot biztosította, a vármegye területén megelégedést keltettek.

Türelmi rendelet.

Az 1781. évi okt. 29-én kibocsátott türelmi rendeletet, mely a protestánsok vallásszabadságát biztosítja, csak az 1782. évi márcz. 14-én tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye közönsége s bár a rendek köszönettel veszik a császár intézkedéseit, mégis kifejezést adnak abbeli kívánságuknak, hogy az országgyűlés mielőbb összehívassék, mert csak ez van hivatva ily kérdésekben dönteni (Marczali Henrik: Magyarország II. József korában II. 227.).

Zsidók sorsa.

Ugyanez évben szóba került a zsidók sorsának az enyhítése is. Somogy vármegye, a hol ekkor a szabadelvű áramlat jutott túlsúlyra, tudomásul veszi a császár törekvését, melylyel ezt az elnyomott népet az állam hasznos polgáraivá igyekszik tenni. Nincs kifogása az ellen, hogy a zsidóknak az egyes iparágak, főleg a kézműipar űzése megengedtessék, csak azt kéri, hogy a zsidó mesteremberek külön czéheket alkossanak (Marczali H. i. m. II. 273.).

A lelkesedés azonban, melylyel II. József első intézkedéseit fogadták, csakhamar lelohadt, midőn a vármegye a császár további reformjairól értesül.

Új népösszeírás.

II. József nagy reformjainak keresztülviteléhez elsősorban az ország beállapotának teljes ismerete volt szükséges; ez pedig csak egy új felméréssel és népösszeírással volt elérhető. A császár tehát 1784 máj. 1-én kelt leiratával rendelte el a népösszeírást és a házak megszámozását, a mi ellen a vármegye felháborodva tiltakozik (1784. évi III. prot. pagina 874—1088.). Erre a császár katonai erő alkalmazásával fenyegetődzik, mire Somogy vármegye rendei a következő közgyűlésen kijelentik, hogy a katonai erőnek nem kívánnak ellentállni s végrehajtják a császár rendeletét.

Az összeírás 1785 folyamán csakugyan befejezést nyert, s az adatokat 1787-ben dolgozták fel. Ezek szerint a vármegye lakossága 165,932 lélek volt, mely szám 1847-ben 231,359 lélekre emelkedett (Marczali H. i. m. I. 83.).

Csakhamar megindultak a felmérési munkálatok is, 1785-ben pedig a császár

elrendelte, hogy minden falu vagy város végén névmutató táblákat állítsanak fel. 1787-ben az összes szabadalmakat és kiváltságokat összeírták a vármegye területén.

A népösszeírást elrendelő pátens megjelenése előtt, 1784 ápr. 26-án, II. József császár a német nyelvet tette meg Magyarországon az állam nyelvévé. Somogy vármegye azonban ismét ellenszegül a rendeletnek, s a latin nyelv fenntartása mellett nyilatkozik. De akkor már ki volt mondva a vármegyei önkormányzatra is a halálos ítélet. A német nyelv.

A vármegyei önkormányzat ugyanis nem illett bele II. József reformjainak a keretébe. A vármegyék ellenállása felingerelte a császárt. Neki engedelmes tisztviselőkre volt szüksége, a kik rendeleteit pontosan végrehajtják, nem pedig feliratokra, a melyekkel a császári leiratok végrehajtását elodázzák. Az addigi sikertelenségekért jórészt a főispánokat okolta, s ezért 1785 márcz. 9-én az egész országot 10 kerületre osztja fel s az egyes kerületek élére biztosokat állít. A kerületi beosztással a vármegyék önkormányzata is megszünt. Kerületi biztosok.

Somogy a pécsi kerülethez tartozott, melynek élére gróf *Széchenyi* Ferenczet nevezte ki (Millenn. Tört. VIII. 413.).

A vármegye főispánja: gróf *Sigray* Károly pedig, miután nem volt hajlandó a császárt alkotmányromboló munkájában támogatni, 1785 ápr. 17-én lemondott. De ebben az évben még egy tisztújítás volt, mely alkalommal Becsevölgyi *Paiss* Boldizsárt első, *Gaal* Antalt pedig újból másodalispánná választották meg. Sigray főispán lemondása.

A császár 1784-ben még megengedi, hogy a vármegyék évenként egyszer gyűlésezzenek, de a mint a kerületi biztos megkezdi működését, az önkormányzat utolsó foszlányait is széttépi. Az 1785-ben megválasztott alispánok közül, csupán Becsevölgyi Paiss Boldizsárt erősítette meg tisztében a császár. Ettől kezdve, 1790-ig, egy alispánja volt a vármegyének. Széchenyi Ferencz kerületi biztos 1786 szept. 26-án kelt rendeletével betiltotta a megyegyűlések tartását (1786 Prot. III. No. 3078.), s e naptól megszünnek a „Nos Universitas“ kezdetű vármegyei kiadványok. A közigazgatás nyelve a latin helyett a német lett. A megyegyűlések betiltása. Német közigazgatási nyelv.

De ez csak kezdete volt a németesítésnek. 1786-ban elrendeli a császár, hogy községi tanítók csak azok lehessenek, a kik a német nyelvet beszélik s a német rendszerben jártasok (1786. Prot. IV. No. 3497.). A német nyelv sikeres terjesztése érdekében a császár a főfigyelmet a középiskolákra fordítja. A ferenczrendűeknek már Mária Terézia királynő uralkodása alatt volt egy középiskolájuk Segesden, a melynek fenntartására a vármegye 600 frt-ot rendelt folyósitani (1776. évi prot. 2. pag. 287—316. sz.). Az iskolák németesítése.

A császár azonban Kaposvárott akart gimnáziumot fellállítani, melynek helyét 1789-ben ki is jelölték.

Addig, míg II. József rendszere a fegyveres erőre támaszkodhatott, semmi sem zavarta annak kifejlődését; de a mint a külháború az egész haderőt igénybe vette, már nem lehetett féken tartani a kitörő elégületlenséget.

Az 1788-ban megindított török háború következtében a császárnak újonczokra volt szüksége, s emellett a sereg ellátásáról is gondoskodnia kellett. Hogy a császár a vármegyéket megnyerje, megengedte a megyegyűlések tartását. A vármegye azonban egykedvűen vette tudomásul a császár parancsait s azokat ellenmondás nélkül teljesítette, anélkül hogy lelkesedést vagy különösebb érdeklődést mutatott volna, mert a vármegyei önkormányzat megszüntével a közigazgatás egy léleknélküli gép lett, melyet csak a fegyelem s a felsőbbség iránti engedelmesség tartott össze. A török háború és újonczozás.

A Belgrád elfoglalására rendelt császári seregnek a vármegyén való átvonulása rendkívül lassan ment végbe. A katonaság nagymennyiségű élelmiszert fogyasztott el, minek következtében, 1788 tavaszán, különösen Siófok környékén nagy volt a kenyérhiány és az ínség (Marczali i. m. III. 405.). A vármegye már 1788 tavaszán panaszkodik a kormányhatóságoknak a folyton fenyegető ínség miatt s kimutatni igyekszik, hogy a gazdasági helyzet következtében az ország a hadviselésre képtelen. Kenyérhiány.

Még súlyosabb csapás volt a vármegyére a folytonos katonai fuvarozás, mely óriási elkeseredést szült a nép között (Marczali i. m. III. 534.). Az egyik község lakosai, elkeseredve a folytonos fuvarozás miatt, a Drávába lökték kirendelt vezetőjüket, majd hazaérve, a megyei hatóságnak fegyveresen ellenállottak. 1789 nyarán már mindenütt kitör a nemzeti ellentállás. II. József kénytelen-kelletlen összehivatja a megyegyűléseket, hogy ezzel az ellentállással felvegye a küzdelmet. Katonai fuvarozás. A megyegyűlések összehivatása.

A közgyűlések főtárgya a terményszállítás felosztása és az újonczozás lett volna; de a rendek elsősorban a sérelmeket tűzik napirendre és az alkotmány

Ingyen gabonaadózás.

visszaállítását követelik. Somogy rendei azonban, miután az egész vármegye katonasággal volt megszállva, kénytelenek türtőztetni magukat s inkább ingyen adják a kirótt gabonát, de nem tűrik meg, hogy a hatóságok azt a vármegyére kivessék (Millenn. Tört. VIII. 458.).

Új kerületi biztos.

Az 1789-ben kinevezett új kerületi biztos, báró *Splény* József. teljesen tehetetlen a nemzeti ellenállással szemben. II. József, a ki már ekkor súlyos beteg volt, belátva, hogy a nemzeti ellentállást megtörni nem lehet, szakít eddigi rendszerével. Ennek első jele az 1789 decz. 18-án kelt leirat, melynek szövege kétnyelvű, német és magyar. Ugyanakkor elrendeli a földmérésnek és a házak összeírásának félbeszakítását.

Az első lépés az eddigi rendszer megszüntetésénél csak növelte az ellentállást. 1790 első napjaiban maguk a kormányhatóságok is ajánlják II. József császárnak, hogy mivel a nemzeti ellentállás elnyomására gondolni sem lehet, csak egy mód van a forrongás lecsillapítására: a magyar alkotmány elismerése, a megyei választások elrendelése és az országgyűlés egybehívása. II. József elfogadván a kanczellária előterjesztését, csakugyan hozzáfog a vármegyei önkormányzat visszaállításához. Somogy vármegye 1790 jan. 20-án tartott közgyűlésében foglalkozik a decz. 18-án kelt leirattal s arra hosszabb felterjesztésben válaszol, melyben 18 pontba foglalja össze sérelmeit. Ez volt báró Splény József utolsó szereplése Somogy vármegyében; azután helyet adott gróf *Sigray* Károlynak, a kit január havában neveztek ki újból főispánná.

Az önkormányzat visszaállítása.

Gróf Sigray újabb főispánsága.

Sigrayt a rendek kitörő lelkesedéssel üdvözlik. Mindamellett Sigraynak rendkívül nehéz helyzete volt. Az alkotmányos tisztikar még nem volt megalakulva. a kinevezett tisztviselőknek pedig senki sem akart engedelmeskedni. Csakhamar megérkezik az 1790 jan. 28-iki legfelsőbb elhatározás híre is, mely szerint a császár összes intézkedéseit, a vallásügyre vonatkozó türelmi rendelet, a jobbágyságra és a lelkészségek rendezésére vonatkozó intézkedések kivételével, eltörölte.

Régi állapot.

A vármegye lázas sietséggel fog a régi állapot visszaállításához és II. József összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez. A nemesség haragja és gyűlölete főleg a földmérők ellen irányul, a kiket záros határidő alatt a vármegye területének elhagyására utasítanak. Egyben kimondják a házszámozás beszüntetését s elrendelik a házszámok és a községek neveit jelző táblák eltávolítását. Ez intézkedések áthágóit, a mennyiben jobbágyok: 50 botra ítéli, a nemesek ellen pedig actio (kereset) indítandó (Várm. Levélt. Prot. 1790. I. Pag. 420.). A közigazgatás nyelvét illetőleg a vármegye a régi állapotot, vagyis a latin nyelvet kívánja visszaállítani.

Erre nézve még az 1790 jan. 20-án tartott közgyűléséből II. József császárhoz intézett feliratában a következőket jelenti ki: „A német nyelv, melynek béhozattatása már azért is iszonyú károkat okozott, hogy a hazának tanult, érdemes fiai az hivatalokbul kivettettek és azok helyében idegenek, nemtelenek, tudatlanok, kiknek egész tudományok csak a német nyelvbül áll, bé tétettek, és ezeknek heltelen rendelései mind a földesuraknak, mind a szegény adózó népnek kárára voltak és vannak, az egész országban mullon el, és az eddig szokott deáknyelv, mellyet fölséged is és a magyar korona alatt levő több nemzetek tudnak, annyival is inkább állėttassék vissza, hogy minden törvény, régi királyi levelek és a nemességnek legtöbb levelei deák nyelven vannak írva és ezentúl mind munkálkodó főispány, mind v. ispányok és az egész vármegye ezen deáknyelvel éllenek, a mellyre ezen közönséges gyűlés által utasėttattak“ (Melhárd Gyula i. m. 43. l.). Szinte érthetetlen, hogy a vármegye közönsége, mely oly lelkesen szállott síkra a magyar nyelv érdekében, most a latin hivatalos nyelv mellett foglal állást, holott már Mária Terézia uralkodása alatt, mikor a vármegyei hivatalos életben száműzve volt a magyar nyelv, Somogyban, az 1772. évi főispáni beiktatás alkalmával, kizárólag magyar beszédek hangzottak el a közgyűlésen. Az 1790 jan. 20-án tartott közgyűlésen pedig elrendeli a vármegye, hogy az iskolásgyermekeket a jövőben magyar és latin nyelven kell oktatni (1790 Prot. I. pag. 38.).

Latin hivatalos nyelv.

Ugyanekkor tárgyalta a vármegye Szabolcs vármegye átiratát is, melyben előrebocsátván a nemzetnek III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt észlelhető elkorcsosulását, elhatározta, hogy a jövőben társadalmi és családi körben nyelvre és viseletre nézve a „magyar typust“ fogja felkarolni s attól nem szándékozik többé eltávozni. A vármegye lelkesedéssel tette magáévá Szabolcs vármegye álláspontját s ennek azzal is kifejezést adott, hogy a helytartótanácsnak egy német nyelvű leiratát visszaküldötte (1790. prot. I. pag. 437.).

„Magyar tipus“.

Czindery László.
(Az Orsz. Képtárból.

Somssich Pongrácz
(Az Orsz. Képtárból.)

Sárközy István

Mérey Sándor.
(Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Zichy János.
(Az Orsz. Képtárból.)

Jellacsics.
(Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Somssich Pál. (Az Orsz. Képtárból.)

Közben, mialatt a korona a nemzet örömrivalgásai között visszaérkezett az országba, II. József febr. 20-án elköltözött az élők sorából. II. József halála.

A mint II. Lipót átvette az uralmat, márcz. végén már kibocsátja az országgyűlésre szóló meghívókat. A királyi meghívólevelet az ápr. 19-én Kaposvárott tartott közgyűlésen hirdették ki, mely alkalommal a vármegye a sérelmeknek és a követi utasításoknak kidolgozására. *Festetics* Lajos tanácsos elnöklete alatt, külön bizottságot küldött ki, mely ápr. 29-én Toponáron kezdte meg munkáját. Tagjai voltak: Nagy Ferencz veszprémi kanonok, Boronkay József, Bakó Mihály, Somssich Antal, Eperjessy Sámuel, Gombay András, Bóka János és Hegedüs Ferencz (Melhárd Gyula i. m. 49—56.). II. Lipót.

A máj. 19-ére egybehívott közgyűlésen a főispán tisztújítást tartott. Alispánokul Alsószilvágyi *Gaal* Lászlót és Gyulai Gaal Kristófot választották meg, országgyűlési követekül pedig — minthogy a vármegye alispánjának a háborús dolgokkal összekötött naponkénti intézkedések és a megye belbiztonsága miatt itthon kellett maradnia — *Boronkay* József és Pallini *Inkey* Károly táblabírákat küldték ki, melléjük pedig írnokul Zarka József nemes ifjút és egy megyehuszárt rendeltek. Vármegyei tisztújítás.

Az 1790 máj. 19-én Gaal László első alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye a követi utasításokat és a sérelmeket. A követi utasításokat öt pontban, de az egész országot és különösen Somogy vármegyét érdeklő sérelmeket 62 pontban foglalták össze. A vármegyét érdeklő sérelmek között szerepel ismét a Répás kerület visszacsatolásának kérdése, továbbá Várong, Lápafő és Nak helységeknek Somogy vármegyéhez csatolása. Somogy sérelmei.

Az országgyűlési követi utasítások és a sérelmek jegyzéke fényesen hirdetik összeállítóinak nagy törvénytudását, de miként Melhárd Gyula már idézett művében megjegyzi, egyszersmind annak a nagy visszahatásnak az eredményei, melyet II. Józsefnek alkotmányellenes reformjai okoztak. Igaz ugyan, hogy a magyar alkotmány törhetetlen fenntartásának és a nemesi kiváltságok csorbítatlan megőrzésének a törekvése vonul át a somogyi gravameneken is, de nem lehet eltagadni, hogy ők is, mint a többiek, a királyi hatalomnak a korlátozására törekedtek (i. m. 50. l.).

A szent korona hazaérkezte után a vármegye a korona őrzésére, gróf *Schmidegg* László vezérlete alatt, 64 tagú bandériumot szervezett, mely jún. 21-én érkezett Lengyeltótiból pihenés nélkül Budára, épp aznap, midőn a közszemlére kitett koronát a Szent Zsigmond-kápolnából visszavitték a királyi várban levő kamarába. Ez aktusnál a somogyiak állottak sorfalat. Június 23-án a bandérium tagjai, két régi megyei zászló alatt, a budai Szent János-templomba vonultak, hol káplánjuk misét mondott. 25-én az egész bandérium felvonult a várba s zászlóik alatt a királyi palotától nyugatra foglalt állást, majd átvette Szatmár vármegyétől a szent korona őrzését s júl. 3-ig volt díszőrségen, a mikor átadván a szolgálatot a bácsmegyeieknek, miként az egykorú naplóban olvasható: „trombita és más muzsikariadások között távoztak“ (Századok 1881. 342.). Koronaőrző bandérium.

A nemzeti felbuzdulás azonban Somogyban is túlcsapongott. Szigetvár városa *Neogrády* Imre, akkori jegyzője indítványára szabadságoszlopot emelt, melyet nagyarányú népünnepélyek között avatott fel. Szigetvári szabadságoszlop.

Ez a szabadságoszlop csakhamar főhelye lett a tüntetéseknek, melyek, a franczia forradalmi jelszavak hangoztatása következtében, felkeltették a kormány figyelmét is, minek következtében a helytartótanács, 1795-ben kelt rendeletével, ezt az oszlopot, mint a mely a közrendre veszélyes, lerombolni rendelte (Prot. 1795. I. pag. 593.), Neogrády Imre ellen pedig tiszti keresetet indítottak, többrendbeli bujtogatással vádolták s fogságba vetették. Az ellene megindított per csak 1797-ben végződött be. Hároméví fogságra s azonkívül pellengérre leendő kitételre ítélték.

Az 1790/91. évi országgyűlés bezárása után az 1791. évi máj. 24-én tartott közgyűlésen terjesztették a követek jelentésüket a vármegye közönsége elé, mely azokat tudomásul véve, a máj. 24-én tartott közgyűléséből köszönőlevelet intéz a trónörököshöz, továbbá a nádorhoz és a kanczellárhoz. Követi jelentések.

Az 1790/91. évi országgyűlés több reformkérdés megvitatását egy országos választmányra bízván, a vármegye az e bizottság által készítendő javaslatok letárgyalására szűkebb bizottságot küldött ki, melynek feladata lett, a javaslatokat érintő észrevételeit és kívánalmait illetőleg, a nádorhoz előterjesztést intézni. E vár- Reformkérdések.

megyei bizottság elnökévé az első alispánt választották meg (Melhárd Gyula i. m. 150.).

Ferencz király.

II. Lipótnak 1792 márcz. 1-én bekövetkezett váratlan halálával Ferenczre szállott a királyi hatalom, a ki máj. 20-ára, Budára, koronázó országgyűlésre hívta egybe a rendeket. A vármegye az 1792. évi ápr. 18-án tartott közgyűlésében

Gaal László alispán.

Alsószilvágyi *Gaal* László alispánt és Vizeki *Tallián* Antalt, a dunántúli kerületi tábla ülnökét választotta meg követekül. Közülök Gaal László Vas vármegyéből származott. Családja Váthon és Szilvágyon volt birtokos. Házassága révén 1781-ben telepedett le Somogyban, hol csakhamar annyira megnyerte a rendek bizalmát, hogy 1790 máj. 4-én egyhangúlag első alispánná választották meg. Már az 1790—91. évi országgyűlésre is őt akarta a vármegye küldeni, de ekkor a közigazgatás érdekei kívánták, hogy otthon maradjon; most azonban, a kitörőfélben álló franczia háboru küszöbén, különösen fontos volt, hogy az a férfiú képviselje a vármegyét, a ki bölcs mérsékletével méltóképen megállja a helyét az országgyűlésen.

Követi utasítások, jelentések.

A követi utasításokat *Paiss* Boldizsár elnöklete alatt Zsolnai Dávid veszprémi, Szanyi Ferencz pécsi kanonokból, továbbá Boronkay József táblabíróból és Novák Zsigmond főjegyzőből álló bizottság dolgozta ki. 11 pontból állott.

A vármegye hangsúlyozta, hogy az ország alkotmánya és a nemesi kiváltságok fölött különösen őrködjenek, a vármegyék állását és tevékenységét pedig ne engedjék kérdés tárgyává tenni vagy gyengíteni. A negyedik pontban meghagyják a követeknek, hogy a vallási ügyek tárgyalását ne támogassák. Úgy látszik, megelégelték az előző országgyűlés izgalmait s belátták, hogy az ily ügyek feszegetése csak a nagynehezen megszilárdult rendnek és békének lehet kárára; utasítják továbbá a követeket, hassanak oda, hogy a megrögzött bűnösökön a halálos ítélet végrehajtható legyen, hogy további intézkedésig az adó ne emeltessék, a nemzetet és vallást támadó gúnyiratok ne terjesztessenek, illetőleg terjesztésök megakadályoztassék. A nyolczadik pontban az ily tartalmú könyvek közül a „Grosse Wahrheiten u. Babel, Ninive és Manchermion" (helyesebben Manch Hermäon) czímüeket sorolják fel; s végül, hogy a nagy port felvert Illyr kanczellária töröltessék el (Melhárd Gyula i. m. 158—166.).

Az országgyűlési követek jún. 15-én keltezték első jelentésüket, a melyet a júl. 2-án Kaposvárott tartott közgyűlésen olvastak fel. A végjelentésüket az országgyűlés berekesztése után hazatérő követek személyesen adták át az aug. 6-án tartott közgyűlésen. A követi jelentés örömmel emlékezik meg a magyar nyelv érdekében hozott határozatról. A jelentésből azt is láthatjuk, hogy a rendek könnyűszerrel ajánlották fel a franczia háborúra elsősorban nem a jobbágyokat, hanem a földesurakat terhelő segedelmet (Melhárd Gyula i. m. 158—159.).

Forradalmi jelenségek.

Az 1790. évi országgyűlés megszilárdította a régi közjoggal együtt a régi társadalmi rendet is. A forradalom pedig akkor még nem támadta meg a trónt, de győzelme mindenesetre egyértelmű volt az egyházi és rendi kiváltságok eltörlésével. Azokat az eszméket hirdették Párisban, a melyek ellen II. József idejében küzdött a magyar nemesség és a papság; csakhogy ezek az eszmék most sokkal erőszakosabb alakban léptek fel. A mi akkor a magyar államot alkotta, király, prelátusok, mágnások, köznemesek és kiváltságos polgárok, mind elvi és természetes ellensége volt a forradalomnak.

Martinovics.

Ferencz király közvetetlenül trónralépte után nagy figyelemmel kísérte a nagyszámban közkézen forgó röpiratokat; ezek között különösen a *Martinovics* Ignácz szászvári apát, II. Lipót király udvari vegyésze által írt, de névtelenül megjelent „Oratio ad Proceres" vonta magára a figyelmét. A helytartótanács ápr. 23-án az összes vármegyékhez intézett leiratával elrendelte a szerző kinyomozását és az összes található példányok lefoglalását. Utóbb, midőn a röpirat magyarul is megjelent, ezeknek a lefoglalására és a fordító kinyomozására is kiterjeszti a rendeletet. Somogy vármegye mindkét leiratra azzal válaszolt, hogy sem a szerzőnek, sem a munka példányainak nyomára nem akadt; sőt megjegyzi, hogy a vármegye területén sem nyomda, sem könyvárús, de még könyvkötő sem található. Mindamellett a vármegye utasította a szolgabírákat, hogy a vásárokra érkező könyvkereskedőkre, a kiktől a vidéki nemesek olvasmányaikat be szokták szerezni, ügyeljenek (Századok 1878. 215.).

A nyomozások azonban nem jártak eredménynyel, de Martinovics, midőn látta, hogy az udvarnál kegyvesztett lett, elkeseredésében az izgatás terére lépett; előbb

·öpiratokat bocsátott ki, melyek I. Ferencz kormányzatát élesen bírálják, majd a franczia konventtől az 1794. év tavaszán megbízást nyervén a forradalmi eszmék terjesztésére, e czélból Bécsben és Magyarországon titkos társaságokat alapított.

E titkos társaságok egyikébe többi között gróf *Sigray* Jakab, Somogy vármegye főispánjának fia is belépett, a ki 1793 telén ismerkedett meg Martinovicscsal. Sigray Jakabot Martinovics főleg azért igyekezett megnyerni, hogy összeköttetései révén a forradalmi eszméket a főúri körökben is terjeszsze. Csakhogy Martinovics csalódott Sigrayban, a ki egy bécsi kertész leányát vette nőül s e miatt nemcsak atyjával hasonlott meg, de összeköttetései a főúri körökkel is megszakadtak. Leginkább Kőszegen igyekezett a titkos társaságnak tagokat toborozni. Ezek közé tartozott *Rosty* János, a kőszegi kerületi tábla jegyzője és Rosty Pál földbirtokos, mindketten a vármegyében is birtokos család sarjai, de magából a vármegyéből senki sem csatlakozott a mozgalomhoz (Századok 1879. 59—60.). A titkos társaságot azonban csakhamar felfedezték. Sigray Jakab, a társaság igazgatóinak egyike, Martinovicscsal együtt 1795 máj. 20-án hóhérbárd alatt végezte életét. Sigray Károlyt, a vármegye főispánját, annyira megrendítette fia halála, hogy állandóan betegeskedett és csak ritkán jelent meg a megyegyűléseken. Somogyiak a titkos társaságban.

A franczia köztársaság hadainak sikerei Olaszországban az 1796. év folyamán már az örökös tartományokat fenyegették. I. Ferencz tehát kénytelen volt országgyűlést egybehívni, hogy a háború viselésére elegendő segedelmet kapjon. A meghívót az 1796. évi okt. hó 20-án tartott közgyűlésben tárgyalta a vármegye. A főispán távolléte alatt az elnöki széket Gaal László alispán foglalta el. A betegeskedő főispán a közgyűléshez intézett levelében követekül *Gaal* László alispánt és *Zichy* József kir. tanácsost ajánlotta. E közgyűlésen azonban váratlanul szót emelt Nagyatádi *Czindery* Pál s kifejtvén, hogy mivel a királyi meghívóban az országgyűlés tárgyául csakis a segedelem szerepel, ennélfogva a megválasztott követeket oda utasítsa a vármegye, hogy az ország sérelmeit is tartoznak a felség elé terjeszteni. Czindery Pál.

Czindery hatásos beszéde csakhamar megváltoztatta a hangulatot. A közgyűlés, mellőzve a főispán jelöltjeit, követekül *Czindery* Pált és *Kovács* Antal táblabírót választotta meg, majd Ladányi gróf *Schmidegg* László elnöklete alatt bizottságot küldött ki a követi utasítások megszövegezésére. A 16 pontból álló követi utasítás utolsó pontjában a vármegye meghagyta a követeknek, hogy mindaddig, míg a felség a követi utasításokban részletezett kívánalmakba bele nem egyezik, semmiféle segélyt meg ne szavazzanak és ha ez utasítás ellenére hoznának valamely határozatot, az országgyűlési jegyzőkönyvbe ünnepélyes óvást vezettessenek be, a melyet a vármegyéhez intézendő jelentésükhöz hiteles alakban mellékeljenek. Somogy sérelmi politikája.

Bécsben azonban csakhamar megtudták az okt. 20-iki megyegyűlésben történteket. A kanczellária futárral küldte le a vármegye közönségéhez a felségnek nov. hó 1-én kelt leiratát, melyet a nov. 15-iki közgyűlésen olvastak fel. E leirat értesíti a vármegyét, hogy Czindery Pált az okt. 20-iki megyegyűlésen tartott lázító beszéde miatt a követi tisztből kizárja és egyben meghagyja a vármegyének, hogy helyébe más, békés indulatú követet válaszszanak. Egyúttal kemény szavakkal megrótta a vármegyét is, mert Czindery beszédét közhelyesléssel fogadta s a követeknek oly utasítást adott, mely a legfelsőbb királyi tetszésnek nem felel meg. Az udvar Czindery ellen.

A közgyűlés fájdalmasan vette tudomásul a királyi leiratot és elhatározták, hogy az okt. 20-iki közgyűlés jegyzőkönyvi kivonatát megküldik a felségnek és felterjesztésükben kijelentik, hogy Czindery beszédét semmiféle más értelemben nem vették, mint a minőben az a jegyzőkönyvbe vezettetett s azt nem közfelkiáltással fogadták el. Egyben József főherczeghez és a herczegprímáshoz is feliratot intéztek, hogy vegyék ügyüket pártfogásba. Végre pedig arra az esetre, ha a felség Czinderynek nem bocsátana meg, helyébe *Somssich* Antalt választották meg követül, a ki azt azonban nem fogadta el. A királyi leirat hatása.

Ezalatt Czindery követtársával, az öreg Kovács Antallal, nov. 6-án Pozsonyba érkezett. Megbízólevelöket átadván, a kir. személynök rögtön magához kérette Czinderyt és tudtára adta, hogy miután a felség őt a követségtől megfosztotta, Pozsonyt azonnal el kell hagynia. Czindery bemutatta beszédének hiteles szövegét s azt magyarázni igyekezett, a királyi személynök azonban azt tanácsolta néki, hogy menjen egyenesen Bécsbe. Czindery elhagyja ugyan Pozsonyt, de távozása A Czindery-ügy fejleményei.

előtt kijelenti, hogy követi tisztétől mindaddig vissza nem lép, míg a vármegye vissza nem hívja. Követtársa ugyan az országgyűlésen felszólalt eme törvénytelen eljárás ellen, kijelentvén, hogy az ő elmozdítása a sarkalatos törvényeinkkel, az oltalomlevéllel és a vármegye cselekvési szabadságával ellenkezik; de felszólalása nem talált visszhangra.

Kovács Antal még egy kisérletet tett Czindery érdekében, a királyi személynökhöz, majd a herczegprímáshoz fordul, hol azonban azt az értesülést nyerte, hogy a vármegye kormányzatát más, alkalmasabb emberre fogják bízni, a ki a „megyét helyesebb eljárásra fogja vezetni".

Somogy egyedüli követe.

A Czindery-ügy, mely tulajdonképen egy jellemtelen besúgásnak a következménye volt, lassanként elsimult. Kovács egyedül képviseli a vármegyét az országgyűlésen, mely 50 ezer újonczot, kétmillió négyszázezer pozsonyi mérő rozsot, 3,760.000 pozsonyi mérő zabot, 20.000 ökröt és 10.000 lovat szavazott meg a francziák elleni hadjáratra. Ebből az összegből a vármegyére 1236 ember, 50 ezer mérő rozs, 60 ezer mérő zab, 445 ökör és 222 ló szállítása esett.

A vármegye követi utasításaiban kidolgozott sérelmekről Kovács Antal követi jelentéséből csak annyit tudunk, hogy azokat az országgyűlés a felség elé terjesztette, a ki meg is igérte, hogy azokat tanulmányoztatni fogja. Kovács Antal végjelentését az 1797. évi jan. 18-án tartott közgyűlésében tárgyalta a vármegye közönsége s fáradozásaiért köszönetet szavazott neki (Melhárd Gyula i. m. 193—233.).

Nemesi felkelés.

1797 elején Olaszországban rendkívül kedvezőtlenre fordult a császári hadak helyzete. Bonaparte Napoleon, a franczia hadak vezére, márcz. 24-én már Leobenbe ért, honnan Bécs felé látszott fordulni, s habár a győztes hadvezér ekkor maga kezdte meg a békealkudozásokat, I. Ferencz király mégis fegyverbe szólította a nemességet, mely felhívásra a vármegye sietve tette meg az előkészületeket.

A somogyi felkelők tisztjei.

Az összeírások szerint személyes felkelésre 127-en voltak kötelezve, a porták után pedig 371-et állított ki a vármegye. A tisztikart az 1797. évi május 22-én tartott közgyűlés a következőleg alakította meg: Első kapitányok: *Festetics* Lajos, Gyulai *Gaal* Gábor. Másodkapitányok: báró *Maithényi* Antal és Zarkaházi *Zarka* Károly. Főhadnagyok: *Nitzky* Antal, *Polacsek* Pál, *Ország* András, *Somogyi* Zsigmond. Alhadnagyok: ifj. *Borda* Antal, *Vasdényey* Antal, *Hunkár* János, *Vörös* Sándor. Hadbíró *Palles* Ignácz. Számvivő *Hunkár* László, főhadnagyi ranggal. Zászlótartók: *Vajda* Vincze és *Tevely* Antal. Őrmesterek: *Bárány* István, *Bárány* Pál, *Roboz* István, Szakátsi *Simon* István.

Somogy vármegyét a 4-ik dandárba osztották be, mely dandárhoz Somogyon kívül még Tolna, Győr, Veszprém, Baranya és Moson vármegye tartozott. Ez a dandár gróf Eszterházy János parancsnoksága alatt állott. A somogyi csapat parancsnoka gróf *Schmidegg* László, majd *Széchenyi* lett. A somogyi felkelők, a kiknek ruházata veres nadrágból, zöld dolmányból és mentéből s fekete csákóból állott, július havában Körmendre vonultak, majd innen a szombathelyi táborba (Várm. Lev. Ins. iratok. Hadtört. Közl. 1888. 52.). Mialatt azonban a szombathelyi táborban a hadgyakorlatok folytak, azalatt okt. 17-én megkötötték a campoformiói békét, mire I. Ferencz király hazabocsátotta a felkelőket.

Széchenyi Ferencz főispán.

A következő évben gróf *Sigray* Károly főispán, a kire Bécsben a Czindery-eset miatt különben is nehezteltek, agg korára hivatkozva, lemondott a főispáni méltóságról. Helyébe a király 1798 ápr. 6-án gróf *Széchenyi* Ferenczet nevezte ki, a kinek beiktatása júl. 4-én a szokott fénynyel ment végbe. Kinevezése jó benyomást keltett a vármegyében, mert II. József alatt elvállalt kerületi biztosi állásáról, nem akarván II. József németesítő törekvéseinek eszköze lenni, 1787-ben lemondott s ezzel nagy népszerűségre tett szert. Az 1790—91. évi országgyűlésen már ismét tevékeny részt vett, majd a nemzet és a király képviseletében a nápolyi udvarhoz küldötték, hogy a királynak a koronázási emlékérmet át adja. Főispánná történt kinevezésével egyúttal a Dráva és a Mura folyók szabályozásának királyi biztosa is lett.

A járások új beosztása.

Főispánsága alatt számos üdvös intézkedés történt. Első ízben 1800 máj. 20-án tartott tisztújítást, mely alkalommal *Inkey* Károlyt első, Edvi *Illés* Ferenczet pedig másodalispánná választották. Ugyanezen a közgyűlésen megváltoztatják az eddigi járási beosztást. Az új beosztás szerint megszünik az eddigi kanizsai járás elnevezés és a vármegyét öt járásra osztották fel. Az új járások székhelyei Igal, Szigetvár, Babócsa, Kaposvár és Marczali s ez a beosztás 1843-ig maradt érvényben (Várm. Levélt. 1800 prot. No. 618. pag. 347.). Az 1806 jún. 6-án tartott közgyű-

lésben hozott határozat értelmében a vármegye hivatalos nyelve a magyar lesz, s a közgyűlési jegyzőkönyvek is magyarul vezettetnek.

Egyéb újítások.

A közegészségügy terén is két jelentékeny újítás lép életbe; az egyik a himlőoltás, melyet 1804-ben hozott be a vármegye (Prot. 1804. IV. pag. 145.), a másik az 1803. évi vármegyei szabályrendelet, mely véget vetett a kuruzslásnak, midőn a javasasszonyokat az orvoslástól és a jóslásoktól eltiltotta (Prot. 1803. I. pag. 667.).

A közrend szempontjából figyelmet érdemel az 1804. évi statutum, mely a szerencsekerekekkel való üzérkedést és más szerencsejátékokat eltiltja (Prot. 1804. II. pag. 850.).

Mivel a vármegyeház épülete a XIX. század elején már nem volt elégséges a rohamosan fejlődő közigazgatás részére, herczeg Esterházy 1806-ban a vármegyei hivatalok és a vármegyei börtönök czéljaira a kaposvári gazdatiszti lakot engedte át.

De bármennyire szívén viselte is Széchenyi a vármegye érdekeit, mégis csak a francziák elleni hadjárathoz szükséges katonaság kiállítása és a kivetett hadiköltségek behajtása feletti felügyelet voltak a főteendői.

A somogyi hadak.

Az 1800. évi szept. hó 29-én tartott bizottsági közgyűlésben a vármegye rendei az elnöklő főispán indítványára egy gyalogzászlóalj és egy század lovasság kiállítását határozták el.

A lovasszázad kizárólag nemesekből állott volna, a gyalogságot ellenben toborzás útján igyekeztek összehozni. A vármegye nemessége október közepén már javában gyakorlatozott a kaposvári mezőn; ellenben a gyalogság egybegyűjtése rendkívül lassan haladt előre, úgy hogy okt. végére még alig egy századra való csapott fel. Miután tehát a toborzás nem sikerült, a vármegye a hiányzó katonaságot a népesség arányában vetette ki az egyes községekre s a községnek kötelességévé tette a ráeső újonczszámot kiállítani. A községi elöljárók azután összefogdosták a faluban a munkakerülőket, a közismert naplopókat és verekedőket és Kaposvárra kísértették. Így azután október végére az egész zászlóalj létszáma ki volt állítva.

A lovasság gróf *Gatterburg* József első kapitány parancsnoksága alatt állott. A gyalogzászlóalj parancsnoka *Roth* Péter őrnagy volt. Századparancsnokok *Huyliczka*, *Siklóssy*, *Szentléleky*, *Troyanek*, *Vidák* és *Oroszy* Benjamin voltak.

Nov. 1-ére a gyalogzászlóalj és a lovasszázad teljesen fel volt szerelve. E napon az egész felkelt sereg zászlai alatt kivonult a kaposvári mezőre, hol báró Ott cs. kir. tábornok szemlét tartván, a felkelőket feleskettették. A lovasszázad már másnap útrakelt s Lengyeltóti, Szemes, Siófok és Lepcsényen át Veszprémbe vonult, hol a székesfehérvári ezredbe osztották be (Hadtört. közl. 1888. évf. 52. l.). De nem így a gyalogság, mely teljesen előkészületlen volt; a tiszteket csak okt. 26-án nevezték ki, a legénység jórészét is csak okt. hó vége felé hozták be Kaposvárra, a fegyelmezetlen újonczok begyakorlása nehezen ment, végre is nov. 6-át tűzték ki az indulásra. A zászlóalj két csapatban vonult volna. A 2-ik, 4-ik és 6-ik század nov. 6-án indult el, míg az 1-ső, 3-ik és 5-ik nov. 7-én. Az utóbbi csapattal vonult a zászlóaljparancsnok, a zászlóval. Az első csapat nov. 6-án csakugyan kivonult Kaposvárról s Szomajomon s Nagybajomon át nov. 9-én Tapsonyba ért.

A hadvezetőség, esetleges szökések megakadályozása czéljából, a herczeg Czartoryski-féle vasasezred parancsnokának utasításul adta, hogy az akkoriban Pécsváradtól Istvándiig terjedő vonalon állomásozó ezredből fél századot küldjön a Tapsony felé menetelő velites gyalogság után. A fél század vasas éppen nov. 9-én délután ért Tapsonyba, midőn *Szentléleky* kapitány mind a három századot fegyvertelenül felállította s tudtára adta a katonáknak, hogy a most érkezett vasasok őket egész Szombathelyig tartó útjukban mindenütt kísérni fogják, nehogy kedvet kapjanak a szökésre. Midőn erre az újonczok zúgolódni kezdtek, az altisztek arra kérték, hogy tekintettel a legénység izgatott hangulatára, a kíséretében levő vasastiszttel távozzék a legénység arczvonala elől. Szentléleky azonban hajthatatlan maradt, sőt a mellette levő vasastiszt parancsot adott a vasasoknak, hogy húzzák ki kardjaikat. Ez még jobban felbőszítette a legénységet, mely „fegyverre“ kiáltással szétfutott s csakhamar feltűzött szuronynyal jelent meg az utczákon s a vasasokat, a hol találta, legyilkolta. A vasasok a túlerővel szemben tehetetlenek lévén, tisztjeikkel együtt úgy szétfutottak, hogy csak napok mulva lehetett őket

A somogyi katonák lázadása.

összeszedni. Sokan még lovaikat is otthagyták és gyalog menekültek. Két vasas éppen nyergelt az istállóban, midőn a zendülés kitört. Látván, hogy nem menekülhetnek, eltorlaszolták az ajtót, mire a zendülők betörték a mennyezetet és a vasasokat kivonszolva, iszonyú kinzások között legyilkolták.

A tisztikar elmenekülése.

Szentléleky kapitányt csak a helybeli plebános lélekjelenléte mentette meg a biztos haláltól. Szentléleky egy mellékajtón kiosont s Berzeviczy főhadnagy társaságában Kiskomáromba menekült. A többi tisztek, midőn a zendülés kitört, kereket oldottak, mindenki futott a merre látott, csak egy *Némethy* nevű alhadnagy maradt Tapsonyban, a kit a zendülők közrefogtak és felszólították, hogy legyen parancsnokuk. Ezután a zendülők nekiestek az elmenekült tisztjeik pogygyászainak s azokat felprédálva, megtámadták a kocsmát, a pinczéből a hordókat felhozták s a bort az utczákon szétfolyatták. Majd magukhoz véve az elmenekült vasasok fegyvereit és lőkészletét, az egész helységet felprédálták.

A vasasnémetek futása.

Estefelé a zendülők a Tapsony melletti mezőn tanácskozást tartva, elhatározták, hogy a Nagybajomban visszamaradt második osztály legénységét is csatlakozásra fogják felszólítani. Nagybajomba éjfél után érkeztek és nagy ordítozással vonultak be a helységbe, mire az ott tanyázó vasasok ijedtükben megszaladtak; csak a kocsma udvarán találtak egy vasaskatonát, a kit agyonszúrtak.

Együtt az egész zászlóalj.

E közben a Nagybajomban elszállásolt második osztály is értesülve a Tapsonyban történtekről, a zendülőkhöz csatlakozott. Még a zászlótartó is cserbenhagyta zászlaját, a zászlóaljparancsnok pedig az ágyból ugrott ki s követve a vasasok példáját, elmenekült. Erre az egész zászlóalj féktelenül garázdálkodni kezdett a

Fosztogatások.

községben. A zendülők előbb a zsidó boltost fosztották ki, majd Festetics Antal, Paiss Boldizsár volt alispán, Horváth Ádám és Sárközy István főszolgabíró házaira törtek s azokat teljesen kifosztották. Sárközy szerencséjére nem volt odahaza, mert különben, miután sok legényt fogdostatott össze a katonaság számára, feltétlenül felkonczolták volna. Családját is egy Ács nevű jobbágya mentette meg, a ki Sárközynével és gyermekeivel a szomszéd Jákóra menekült; de a zendülők az egész Sárközy-kúriát elpusztították.

A felprédált Somssich-kastély.

A zendülők másnap reggel Sárdra törtek, honnan azonban a Somssich család, értékesebb ingóságaival, még idejekorán elmenekült. A zendülők betörték a kastély kapuját, az egész kastélyt felprédálták és az istállóban talált nemesvérű lovakat leszúrták. Még a családi kápolnát is meggyalázták. November 10-én délután a bortól elázott zendülő had Hetes alá szállott és Némethy és Varju nevű tisztjeiket küldték be a faluba Jankovics nyugalmazott őrnagyhoz, hogy számukra élelmiszert küldjön ki. Jankovics azonban azt válaszolta nekik, hogy haramiákat

Jankovics őrnagy.

nem szokott megvendégelni; de ha házát megtámadni merészelik, ő készen várja őket. Erre a zendülők éktelen haragra lobbanva, megtámadták a kastélyt. Jankovics egy darabig az ablakból lövöldözött reájuk, de midőn a zendülők átmásztak a kastélyt körülvevő kőfalakon, belátván, hogy a túlerővel szemben nem veheti fel a küzdelmet, kis fiával együtt egy rejtekajtón át elmenekült. A zendülők betörtek a kastélyba, azt teljesen elpusztították, s még az udvaron levő baromfit is levágták.

A bátor Oroszy százados.

Oroszy Benő, a 6-ik század kapitánya, a ki útközben búcsúzni betért Istvándiba, nov. 11-én értesült a történtekről. Tapsonyba ment tehát, hol Vidák kapitánynyal találkozván, elhatározták, hogy a zendülők után indulnak és őket megállásra bírják. El is jutottak Nagybajomba, de Vidák innen nem mert tovább menni, mert arról értesült, hogy a zendülők tisztjeikre fegyvert fogtak; mire Oroszy egymagában továbbindult Sárdra, s onnan másnap egy lovász kiséretében Hetesre, hol felkereste a tivornyázó zendülőket s hosszas tárgyalás után sikerült őket rávenni, hogy Kaposvár és Toponár megrohanásától elálljanak s vezetése alatt visszatérjenek Tapsonyba. Mivel azonban a legénység egy része holtrészegen hevert a földön, a boroshordók között, a felkészülődés lassan ment. Végre megindult a menet Mezőcsokonya felé, de alig értek oda, a zendülők először a falu végén álló korcsmát rohanták meg, majd ellepték az egész helységet s ismét prédálni kezdtek.

A vármegye kegyelmi levele.

E közben a vármegye állandó választmánya *Somogyi* Zsigmond vármegyei várnagyot Mezőcsokonyára küldötte, a ki a vármegye kegyelmi levelét a zendülők előtt felolvasta. Erre Oroszy rábeszélésére megtértek és egyenesen Kaposvárra vonultak, hova Oroszy Somogyi várnagyot előreküldte, hogy a vármegye urait a lázadó had visszatéréséről értesítse (Oroszy Benjamin fatalis története. Olmütz,

1803. Az eredeti példányról másolta Paczolay József. Kézirat Sárközy Imre birtokában).

Bár a vármegye kegyelmet biztosított a megtérőknek, a vasasok legyilkolása nem maradhatott megtorlatlanul. A kiküldött rögtönítélő bíróság hat közkatonát kötél általi halálra, egyet pedig agyonlövetésre ítélt. Még *Oroszy* Benő is súlyosan bűnhödött azért, mert a lázadó katonák élére állott. Pedig egyedül az ő érdeme, hogy a bortól feltüzelt, zabolátlan tömeg nem rohanta meg Kaposvár városát. Mivel teljesen a saját elhatározásából ment a fellázadt zászlóalj után, nem tudta magát tisztázni ama vád alól, hogy a lázadókkal összejátszott. Mint volt cs. kir. katonatisztet a hadbíróság várfogságra ítélte, melyet Olmützben nehéz vasban töltött el. Itt írta fentebb idézett emlékiratát, a melyet forrásul felhasználtunk.

Ezalatt a felkelt lovasság, mely kizárólag nemesekből állott, Veszprémben táborozott. Deczember havában azonban a székesfehérvári ezredet is a Lajta mellé rendelték, az országból való kivonulás azonban elmaradt, mert a deczember 25-én aláírt fegyverszünet az ellenségeskedésnek egyelőre véget vetett. A felkelt nemesség ennek ellenére átlépte a határt és Bécsújhely körül vonták össze. Az 1801 február 9-én megkötött béke után a felkelt sereg még egy ideig Stájerországban gyakorlatozott s csak április havában bocsátották haza (Hadtört. Közl. 1888. 63.). A nemesi lovasság táborozása.

A luneville-i békekötés után a bécsi udvar a hadsereg újjászervezését tűzte ki feladatul, mely czélra elsősorban Magyarország erejét készült a kormány kiaknázni. E végből I. Ferencz király 1802 május 2-ára ismét országgyűlést hívott egybe, mely királyi meghívót a márcz. 29-én tartott közgyűlésen hirdették ki, melyen gróf Széchenyi Ferencz helyett, a ki Pesten betegen feküdt, Pallini *Inkey* Károly alispán elnökölt. Mindenekelőtt felolvasták a főispán levelét, a melyben *Gaal* László tanácsost, *Boronkay* József és *Kováts* Antal táblabírákat s végül *Festetics* Lajost ajánlja követekül. Egyúttal felkéri a rendeket: „hogy rövid, összevont, mindnyájunk tiszteletét, szeretetét s bizalmát kifejező szavakkal fogalmazott utasítást készítsenek“. 1802. évi országgyűlés.

A rendek megfogadták a főispán tanácsát. Az ajánlottakat választották meg követekül, kik tizenkét pontból álló utasítást kaptak, a melyekben kérik az előző gyűlések bizottsági munkálatainak előterjesztését, erélyesen követelik azonban a nemesi kiváltságok tiszteletben tartását. Helyeslik a meghívóban érintett ügyek támogatását, követelik az utolsó török és a franczia háborúk folyamán a kincstári szállítások következtében tetemes kárt szenvedett adózó nép kártalanítását, óhajtják a vármegyei zsidóság türelmi adójának mérséklését, tiltakoznak a pécsi akadémiának Győrbe való átvitele ellen, a nemesekre sérelmesnek tartják az eszéki hídvámot, szorgalmaztatni kívánják a Kapos, Sió, Dráva szabályozását s felszólalnak ismét Répás és Ketel visszacsatolása érdekében (Melhárd Gyula i. m. 237—238.).

A vármegyei követek jelentését a jún. 21-én tartott közgyűlésben tárgyalja a vármegye és hat pontba összefoglalva küldi meg követeinek a pótutasításait, melyek szerint a hadkiegészítés: capitulatio (szegődés, alku) útján történjék, az adózás alapjául szolgáló vármegyei jobbágytelkek számát a korábbi 102-re szállítsák alá, új, igazságos portaösszeírást sürgessenek, az 1794-ben besorozott katonákat bocsássák haza. A nemesek összeírása mellőztessék; katonának a népesség jelentékeny részét alkotó zsidóságból is sorozzanak s mindazt, a mi a megye és az országnak javára szolgál, mozdítsák elő (u. o. 239—240.).

Az országgyűlés a porták számának kiigazítása czéljából a nádor elnöklete alatt bizottságot küldött ki, melyhez Inkey Károly, a vármegye követe, terjedelmes emlékiratot nyujtott be a vármegye portáinak leszállítása érdekében; de ez előterjesztésnek nem volt eredménye.

Az 1802. évi országgyűlésen ismét tárgyalás alá került a Répás kerület ügye. Időközben azonban a Dráva Zákány alatt új ágat mosott magának s ezáltal szigetté változtatott egy 10—12 holdnyi területet, melyet Kőrös megye lakosai sietve elfoglaltak. Ez a terület, a Keter-dűlő, eredetileg a zákányi uradalomhoz tartozott, s csak a Dráva mederváltozása következtében került Répáshoz. E dűlő tulajdonosa, gróf *Széchenyi* Ferencz, ugyan rögtön tiltakozott a foglalás ellen, de minden eredmény nélkül. Az 1790—91. évi országgyűlésen azután szóba kerül úgy a Répás kerület, mint Keter-dűlő hovátartozásának ügye, de ígéreteken kívül nem történt semmi. Az 1802. évi országgyűlés folyamán azonban felmerült egy vegyesbíróság eszméje, mely előtt az érdekelt felek kifejthetik igazaikat s előterjeszt- Somogy határpöre.

hetik bizonyítékaikat. Így keletkezett az 1802. XXVII. törvényczikk, melyben a király ebben az ügyben egy polgári-katonai vegyesbizottság kiküldését igérte s elnökévé József nádort nevezte ki, meghagyván neki, hogy a bizottság többi tagjait a helytartótanács és a budai katonai főparancsnokság tagjai közül szemelje ki. A bizottság meg is alakult, de az első tárgyalást, melyet 1804 február 1-ére tűztek ki, a kanczellária akadékoskodása következtében nem lehetett megtartani; végre is, hosszas huzavona után, 1805 márcz. 8-án kezdték meg a tárgyalást Budán, s az 1807 jan. 20 - 26. napjain tartott bizottsági ülésekben fejezték be. A bizottság egyhangúlag hozott határozatával akként döntött, hogy Magyarország és Horvátország között a természetes határ a Dráva és nem a Zala vize; ebből folyólag kimondja tehát, hogy a peres terület Somogy megyéhez lenne ugyan csatolandó, ámde ezáltal a varasdi generalátus abba a helyzetbe kerülne, hogy nem tudná szükségleteit fedezni. Ezért a bizottság abban a véleményben van, hogy a varasdi generalátus maradjon meg mindaddig Répás és Ketel birtokában, míg a katonai Határőrvidék feloszlik, vagy e terület helyett a generalátus más területet kap. E határozat alapján keletkezett az 1808. évi január 8-án kelt legfelsőbb elhatározás is. A vármegye ezt márcz. 9-én tartott közgyűlésében tárgyalja és köszönő feliratot intéz az uralkodóhoz, egyúttal pedig kéri, hogy a visszakebelezést a legközelebbi országgyűlés czikkelyezze be (Gábor Gyula czikke. Századok 1911. évf. 161—170.). Ezzel azután hosszú időre lekerül a napirendről a Répás kerület hovatartozásának kérdése. Ketel-dűlő ügyében egész 1815-ig folytak a tárgyalások, míg végre ezt a kérdést Somogy és Kőrös vármegyék egyezségileg intézték el.

1805. évi országgyűlés.

Az 1805. évi hadjárat folyamán szenvedett vereségek a bécsi udvart az országgyűlés egybehívására késztették. Az 1805. évi okt. 13-iki országgyűlésre a vármegye *Inkey* Károly első alispánt és *Armpruszter* Imre táblabirót küldték ki követekül. Az előbbi már az 1802. évi országgyűlésen is képviselte a vármegyét, az utóbbi Vas megyéből szakadt Somogyba. A követi utasítások csaknem kizárólag a háború és az újonczok megajánlása, valamint a nemesi felkelés körül mozognak. Csupán a bíróságok rendezését sürgette a vármegye, mely azonban nem került tárgyalás alá; a szentesített törvények között van azonban a magyar nyelv használatáról szóló is (Melhárd Gy. id. m. 294.).

Az 1806. évi tisztújítás.

1806 aug. 4-én a vármegye tisztújító közgyűlést tartott, mely alkalommal *Inkey* Károlyt újból első, *Csapody* Gábort pedig másodalispánná választották.

1807. évi országgyűlés.

Az 1807. évi ápr. 5-ére egybehívott országgyűlésre a vármegye rendei Zalalövői *Csapody* Gábor másodalispánt és Szentgyörgyi *Horváth* Zsigmondot választották meg követekül, a kiknek 12 pontból álló követi utasítást dolgoztak ki. Az 1., 2. és 3. pontban szívökre köti a vármegye követeinek, hogy a nádort a nemesi kiváltságok megvédésére kérjék fel. Az udvariasság tényének teljesítése után a felségben való teljes bizalmuknak adjanak nyilvánulást. 4. Nyujtsák be az országos és megyei sérelmeket; különösen követeljék az országos válaszmányok munkálatainak elővételét, a melyekre a megye véleményét szintén adják elő; főleg szorgalmazzák az igazságszolgáltatás rendezését. 5. Az erőszakos katonai állítás és capitulatio eltörlését kívánják. 6. Az 1790. LXVI. t.-cz. alapján olyan katonaállításról gondoskodjanak, mely mérsékletével a nemzet természetének megfelel. 7. Ha szükséges, a nemesi felkelést szavazzák meg; de követeljék, hogy a haszontalan pompát kerüljék s fegyverekről kellő időben gondoskodjanak; adóemelésbe azonban semmi szín alatt bele ne egyezzenek. 8. A nemesi kiváltságokra különösen vigyázzanak. 9. Fontosabb esetekben új utasítást kérjenek. 10. Répás és Ketel visszacsatolását kérelmezzék. 11. Gróf Braida Lajos honfiúsítását támogassák. 12. A porták kiigazítását sürgessék s minden két hétben körülményes értesítést küldjenek. A megye sérelmeit hét pontban foglalták össze. 1. Bankó helyett pengő pénzt kérnek. 2. A kereskedelem előmozdítására irányuló intézkedéseket sürgetnek. 3. A vármegyék egyesítésével az országgyűlési szavazatok száma ne csökkenjen. 4. A só ára szállíttassék le. 5. A megyebeli zsidók türelmi adóját enyhítsék. 6. Hogy a zsidók országunknak, de leginkább a köznépnek ártalmára ne lehessenek és a katonáskodás terhe alól ki ne vétessenek, idegen zsidók az országba be ne bocsáttassanak. 7. A harminczad-adókat és a vámokat az országgyűlési tárgyalásoknak megfelelőleg másítsák meg.

Az országos közjogi sérelmek egész lánczolatát magában foglaló panaszokat a rendek a nádor elé terjesztvén, kérik, hogy közbenjárói tisztének fogva töreked-

jék ennek a Felségnél orvoslást szerezni. Kérelmöket ezekkel a szavakkal zárják be: „Méltóztassék Királyi Fenség! hathatós közbenjárásával kivívni, hogy Ő Felsége a boldogító béke feléledésével az országot a gyarmati állapotból, a melyben áll, felszabadítsa; minden előnyt és javadalmat tegyen közössé; a magyar nemzetet újítsa meg s az országnak azt a díszt, mely független nemzethez illik, szerezze meg" (Melhárd Gy. i. m. 306—307.). Az országgyűlés berekesztése után a követek az 1808. évi márcz. 14-én tartott közgyűlésen terjesztették be végjelentésüket, a melyet a vármegye szívesen fogadott és működésükért elismerését fejezte ki.

Az 1808 aug. 28-ára Pozsonyba összehívott országgyűlésre a rendek *Zichy* József kamarást és *Illés* Ferencz táblabírót küldötték fel követekül. Ezen az országgyűlésen tárgyalták a nemesi felkelés ügyét, melyet a rendek hosszas vita után beczikkelyeztek. Ellenben az országos sérelmek tárgyalását ismét a jövő országgyűlésre halasztották. 1808. évi országgyűlés.

Napoleon császárnak 1809 tavaszán a délnémetországi csatatereken elért sikerei következtében, országszerte lázas készülődés folyt a bekövetkezendő magyarországi hadjáratra. A vármegyei felkelő nemessereg már április hó vége felé teljesen fel volt szerelve s készen állott az indulásra. A tisztikart az 1809. évi ápr. 27-én tartott közgyűlésben a következőleg alakították meg. Parancsnok báró *Pászthory* Menyhért. I. kapitányok: *Festetics* Lajos, báró *Maithényi* Imre, *Festetics* János. II. kapitányok: *Bakó* Farkas, *Ország* Sándor, báró *Maithényi* Antal. Főhadnagyok: báró *Maithényi* Pál, *Tallián* József, *Tallián* Antal, *Tallián* István, *Svastics* Antal, *Eöry* Antal. Alhadnagyok: *Gaal* György, *Berzsenyi* József, *Siklósy* József, *Sárközy* Lajos, *Nagy* Mihály, *Bogyay* László, *Domanitzky* János. Hadbíró *Petróczy* László. Számvivő *Radványi* Ádám. A felkelősereg tisztjei.

A május 8-án tartott közgyűlésen bejelentette az elnöklő alispán, hogy a nádor rendeletére Baranya, Tolna, Komárom és Somogy vármegyék felkelt nemessége egy ezredet fog alkotni és parancsnokává *Pászthory* Menyhértet nevezte ki a nádor, minek következtében a rendek *Festetics* Lajost törzstisztté kiáltották ki, a kit a nádor utóbb alezredessé nevezett ki. A felkelők beosztása.

A somogyi nemesfelkelőkből három századot alakítottak. Ezenkívül a vármegye egy 85 főből álló gyalogoscsapatot is szervezett, *Antal* György hadnagy parancsnoksága alatt. A lovasság beosztása a következő volt: I. század 199 ember, 203 ló. Századparancsnok báró Maithényi Imre. II. század: 181 ember 195 ló. Parancsnok Festetics János. III. század: 183 ember, 199 ló. Parancsnok Festetics Lajos. Május elején már az egész felkelt nemesség Kaposvárott táborozott. A hadiszemle május 18-án volt, báró Ott tábornok jelenlétében. Május 20-án indult el a felkelt nemesség három lovasszázada Kaposvárról s Nagybajom, Iharosberény és Gálosfa helységeken át Somlyóvásárhelyre vonult.

A somogyi nemesfelkelők résztvettek a június 14-én vívott győrszabadhegyi ütközetben is, hol derekasan megállották helyüket. Mikor délután 4 órakor a felkelt nemesség lovasságát Montbrun franczia tábornok megfutamította, majd üldözni kezdte, a somogyi felkelt nemesség visszavonuló útjában több ízben összecsapott vele (Hadtört. Közlemények 1897. évf.). A felkelők győri ütközetben.

A vármegyei felkelt nemességből a győrszabadhegyi csatában elestek ketten: Festetics János, a II. század kapitánya és Bátor György közvitéz a II. századból. Eltüntek az I. századból ketten, a II.-ból öten és a III.-ból egy. Megsebesültek: Bakó Farkas kapitány, Tallián József főhadnagy és Gaal György alhadnagy, a kiket június 18-án hazabocsátottak. Az e csatában kapott sebeik következtében Berzsenyi József alhadnagy és Eöry Antal főhadnagy is szolgálatképtelen lett, de őket csak szeptember havában bocsátották el. A megsebesült tisztek mind a II. századból valók voltak; úgy látszik tehát, hogy ez a század került a tűzbe. Az áldozatok.

Bár a békét Schönbrunnban már okt. 14-én megkötötték, a felkelt nemessereg csak az év vége felé tért vissza Kaposvárra. Közben azonban betegség miatt többet hazabocsátottak a legénység közül is; Zsebe István közvitézt pedig nov. 18-án kivégezték. Az eloszlás iránt az 1810 jan. 8-án tartott közgyűlésében intézkedett a vármegye s határozata értelmében a közvitézek megtarthatják ruhájukat, de két esztendeig szolgálatra köteleztetnek. Ez idő alatt ruhájukat rendben tartani kötelesek, míg nyeregfelszerelésüket és fegyvereiket a vármegye vette gondjaiba. Határozat a felkelőkről.

Az eloszlás jan. 22-én ment végbe báró *Andrássy* János cs. kir. tábornok jelenlétében, a ki a megelőző napon érkezett Kaposvárra. Mind a három század Az eloszlás.

lóháton, teljes felszereléssel jelent meg a vármegyeház udvarán és a vármegyeház előtti térségen. Az egybegyűlt nemesfelkelőkhöz báró Andrássy tábornok, majd Pászthory ezredes és Csapody Gábor alispán tartottak beszédet, mire megkezdődött a leszerelés. A társzekereket az alispán vette gondjaiba, míg az orvosszereket átadta a vármegyei főorvosnak. A legénység hazaszéledt, miután a vármegye határozata értelmében eddigi lakhelyeikre tartoztak visszatérni (Várm. Levélt. Ins. iratok).

1811. évi országgyűlés.

A pénzügyi helyzet, I. Ferencz királyt 1811-ben az országgyűlés egybehívására kényszerítette. Az aug. 25-ére egybehívott országgyűlésre szóló meghívót az aug. 5-én tartott közgyűlésen hirdették ki Somogyban. Ez alkalommal értesült a vármegye: főispánjának, gróf Széchenyi Ferencznek a felmentéséről, a ki szembaját hozva fel okul, 1811. év elején összes méltóságairól lemondott. A vármegye *Festetics* Antal kamarást és *Somssich* Miklóst, a vármegye főjegyzőjét, küldte követekül az országgyűlésre. Festetics Antal azonban a követséget, megrongált egészségére való hivatkozással, nem fogadta el, minek következtében a második követ *Jankovics* Ferencz lett. A követi utasítás 2-ik és 3-ik pontjában kijelenti a vármegye, hogy a febr. 20-iki és máj. 8-iki pátensekből szomorúan vette tudomásul a pénz egy része értékének egyötödre való leszállítását, más részének pedig egész megsemmisítését, mely intézkedést törvénytelennek nyilvánítván, odautasítják követeiket, hogy a többi vármegyék követeivel egyetértőleg a felséget arra kérjék, hogy e sérelmet orvosolni és a váltóczédulák helyett igaz pénzt kibocsátani méltóztassék. Az új államjegyek, vagyis váltóczédulák fedezéséhez, a menynyiben az eredeti bankóczédulák kibocsátásához az ország sohasem járult s így Magyarországot nem is illetik, hozzá nem járulhatnak annál kevésbbé, mert hiszen az összes állami javak: ércz- és sóbányák, koronai és kamarai javak stb. mind a felség kezében vannak (Melhárd Gy. i. m. 386.). Jankovics Ferencz betegsége miatt lemondván a követi tisztéről, az 1812 márcz. 18-án tartott közgyűlésben *Igmándy* Antal főszolgabírót választották meg helyébe.

Devalváczió.

Az országgyűlési követek az 1812 júl. 1-én tartott közgyűlésen terjesztették be végjelentésüket, mely szerint az országgyűlés minden nagyobb eredmény nélkül oszlott szét. A rendek megtagadták a hadiadó felemelését, épp úgy vonakodtak a devalvácziót kimondó pátens következményei felől tanácskozni. Az országgyűlés határozott ellenállása megerősítette az uralkodó önkényuralmi hajlamait

Önkényuralom.

A vármegye alkotmányvédelme.

Az 1825-ben összehívott országgyűlésig ismét a vármegyékre hárul az alkotmány védelme. 1812-től kezdve 1825-ig a vármegyei közgyűlésre hárult a feladat, hogy a bécsi kormánykörök önkényes törekvéseinek gátat vessen.

Teleki főispáni helytartó.

Ez a feladat pedig Somogyban egészen új embereknek jutott. Széchenyi Ferencz lemondásával a király gróf *Teleki* László kir. táblabírót, a későbbi hétszemélynököt nevezte ki főispáni helytartóvá, a kit 1812 márcz. 18-án iktattak be méltóságába. Teleki 1813 aug. 23-án tartott főispánsága alatt első ízben tisztújítást, mely alkalommal *Kovács* Antalt első, *Somssich* Miklóst pedig másodalispánná választották. Ők lettek tehát a vármegyei közélet vezérei. A következő korszak megmutatja, hogy mennyiben feleltek meg feladatuknak.

3. *A vármegye részvéte az újkori államalkotás munkájában és küzdelmeiben.*

Nyomott viszonyok a pénzügyi bukás után.

Az 1812. évi országgyűlés szétoszlásától egészen az 1821—22. években kibocsájtott törvénytelen rendeletek ellen támadt nemzeti ellenhatás nyilvánulásáig, egy évtizeden át, a tespedés jeleivel találkozunk a vármegyei közélet terén.

A Napoleon elleni utolsó hadjáratok óriási pénz- és véráldozatot igényeltek, de emellett még súlyosabb teherrel nehezedett az egész országra az 1811. évi pénzügyi bukás, melynek hatása a közgazdasági élet terén éveken át észlelhető volt. Az általános pénzszükség, a kedvezőtlen időjárás okozta rossz termés, tétlenségre kárhoztatta a vármegye nemességét; mindenki a saját bajával volt elfoglalva és nem volt ideje a közdolgokkal törődni.

Az akkori viszonyokat élénk világításba helyezi *Berzsenyi* Dániel nagynevű költőnk levele, melyet 1812 febr. 5-én Nikláról Kazinczyhoz intézett. „El vagyok temetve — írja. — Nem elég, hogy a mártiusi patens és júliusi jégeső tíz esztendei iparkodásaimat elseperték, még az én vén házam is féligre ledült, úgy hogy feleségemmel, gyermekeimmel egy szobába kellett zárkóznom, mely engem

minden írástól és olvasástól megfosztott és ezen fatalis esztendőmben nyakra-főre új házat kellett építenem, mely ámbár csak négy szobákból és egy konyhából áll, mégis oly sok pénzbe és gondba került, hogy ezen bolond esztendőnek nyomai az én humoromban tartósak lesznek“ (Toldy Ferencz: Berzsenyi Dániel életrajza.).

E borongós hangulat nyomait megtaláljuk a nagy ódaköltő költészetében is, de épp ezúttal igyekszik ódáival az elkorcsosult nemzetet a tespedésből felrázni. A pangásba sülyedt közéletbe csak a helikoni ünnepek hoztak némi változatosságot, a melyeket a vármegye egyik legnagyobb birtokosa, gróf Festetics György, az 1817—19. években uradalmi székhelyén, Keszthelyen tartott, a hol a vármegye birtokos urain kívül a dunántúli költők közül *Berzsenyi* Dániel és *Horváth* Ádám is megjelentek; az utóbbi egyideig szintén Somogyban, Nagybajomban, lakott.

Hasonló tespedést tapasztalunk a közigazgatás terén is. Ez évtized alatt csupán egy jelentőségteljes szabályrendeletet találunk, mely a himlőoltásra vonatkozó intézkedéseket tartalmaz (Prot. 1815. Pag. 882.). A vármegye alispánja 1813 óta *Kovács* Antal volt, a ki az 1796. évi országgyűlés alatt szerzett érdemeiért került a közigazgatás élére, de hajlott kora miatt nem volt vezérszerepre hivatva, úgy hogy a vármegyei közigazgatás irányítása az 1813-ban másod- vagyis helyettes alispánná választott *Somssich* Miklósra hárult volna. Somssich alig 22 éves korában lépett a vármegyei szolgálatba. 1806-ban al-, majd 1808-ban főjegyzővé választották; 1809-ben, a franczia háború idején, a vármegye a hadi tudósítások megszerzése czéljából küldte ki. Majd az 1811. évi országgyűlésre követül választották. Somssich az 1811. évi országgyűlésen a Felsőbükki Nagy Pál és Vay József vezérlete alatt álló ellenzékhez csatlakozott s élénk részt vett a pénzügyi vitákban (Vasárnapi Ujság 1871. 1.). A vármegye közönsége ezután helyettes alispánsággal jutalmazta, de e tisztétől váratlanul megvált s az 1817. évi okt. 8-án megtartott tisztújítás alkalmával a nyugalmasabb árvaszéki elnöki állást foglalta el. Helyébe a rendek *Tallián* Boldizsárt választották. Tespedő közigazgatás.

Teleki László ezúttal tartott utoljára tisztújítást Somogy vármegyében, 1819-ben a hétszemélyes tábla bírájává neveztetvén ki, a vármegye ügyeivel nem igen ért rá többé foglalkozni. 1821 márcz. 24-én bekövetkezett halálával a főispáni szék egy évnél tovább üresen állott. Az ápr. 4-én kibocsátott királyi rendelet az 1813—14. években kívánt újonczlétszámból még hiányzó összeg kiállítására kötelezi a vármegyéket. Jóval egy évvel később jelenik meg a másik rendelet, mely szerint az adó nov. 1-től kezdve pengő pénzben fizetendő, a mi, tekintve a papirospénz és a pengő pénz értékarányát, a legsúlyosabb adóemeléssel volt egyértelmű.

Bár a két rendelet nem érte egész váratlanul az országot, mindamellett e rendeletek kihirdetése felrázta a nemességet tespedéséből és megkezdődött a küzdelem a törvénytelen rendeletek végrehajtása ellen.

Somogy feliratot intéz az uralkodóhoz, a melyben megtagadja az országgyűléstől meg nem szavazott adó és újonczok kiállítását. A kanczellária, tudva, hogy nem boldogul a vármegyével, elsősorban a főispáni állás betöltésére fordítja figyelmét. Főispáni helytartóvá a király 1822. évi szept. 16-án a vármegye egykori főispánjának, gróf *Sigray* Károlynak a fiát, gróf *Sigray* József kir. táblai titkárt nevezte ki. Gróf Sigray József.

Még mielőtt a főispáni helytartó helyét elfoglalta, a vármegye végrehajtja az adóügyben kibocsátott királyi rendeletet, ellenben az újonczozás ügyében kibocsátott második leiratra ismét feliratot intéz az uralkodóhoz. A kanczellária látván, hogy az újonczozást elrendelő leirat nem fog simán menni, előterjesztést tesz az új főispáni helytartónak királyi biztosi hatáskörrel leendő felruházása iránt, hogy az újonczozás végrehajtására a szükséges katonai karhatalom is rendelkezésére álljon. Az új főispáni helytartó tehát az 1822. évi decz. 16-án tartott vármegyei közgyűlésen már királyi biztosként jelent meg, mit az egybegyűlt rendek a legnagyobb felháborodással vettek tudomásul; de miután a királyi biztos kijelentette, hogy szükség esetén katonai erővel fogja az újonczozás tárgyában kibocsátott leirat végrehajtását foganatosítani, a közgyűlés határozatilag kimondja, hogy a katonai erőnek ellentállani nem kíván, a királyi biztos működése elé akadályokat nem gördít, a királyi biztos kiküldését azonban a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendő sérelmek közé iktatja (Várm. Levélt. Prot. 1822. No 3061. Pag. 758.).

Ezzel kezdődik Sigray főispáni működése, melyet megkönnyít a vármegye vezérférfiának, *Somssich* Miklósnak és Somssich Pongrácznak a magatartása is, a kik a mérsékeltebb irányt képviselték. Így történt azután, hogy Somogyban a

királyi biztos minden nagyobb nehézség nélkül hajtja végre az újonczozást, míg a szomszédos Zalában és Veszprémben a nemzeti ellentállás az 1823. év folyamán mindegyre nagyobb hullámokat vert s az egész éven át folytonos izgalomban tartja mindkét vármegye nemességét.

Bécsben azonban nagyon meg voltak elégedve Sigray főispáni helytartó működésével és a jutalom nem is késett sokáig, mert 1823-ban tanácsossá nevezték ki a helytartótanácshoz és ugyanez évben a belső titkos tanácsosi méltóságot is elnyerte; 1824 decz. 30-án pedig a király felmentvén őt az eddig viselt királyi biztosi és főispáni helytartói állásaitól, Somogy vármegye főispánjává nevezte ki. Főispánsága alatt 1824 máj. 3-án tartott első ízben tisztújítást, mely alkalommal *Somssich* Pongráczot első, *Sárközy* Istvánt pedig másodalispánná választották.

Álljunk meg egy pillanatra e két férfiúnál, kiknek eredményes, nagyjelentőségű közpályája indokolttá teszi, hogy velük részletesebben foglalkozzunk.

Somssich Pongrácz I. alispán.

Somssich Pongrácz, Somssich József és Ürményi Mária fia, Somssich Miklósnak, a vármegye volt helyettes alispánjának testvéröcscse, 1786-ban Sárdon született. 1811-ben már szolgabíró volt, midőn a pénzügyi válság tört ki, melynek a vármegyei közgyűlésen történt tárgyalása alkalmával elmondott erélyes hangú beszédeivel csakhamar magára vonta a közfigyelmet. A franczia háborúkat követő gazdasági válság és önkényuralom alatt őt is elfogta a csüggedés, de már a huszas évek elején vezére lett a vármegyei ellenzéknek, sőt híre és tekintélye csakhamar túlterjedt a vármegye határain, úgy hogy az 1822—23. évi nemzeti ellentálláskor az egész Dunántúl őt tekinti a „patrióták“ egyik vezérének. Alispánná választása a vármegyei ellenzék győzelmét jelentette. Pályája tulajdonképen csak ekkor vette kezdetét. 1825-ben a vármegye követül küldi az országgyűlésre, 1830-ban alnádor, 1833-ban királyi személynök lett, 1836-ban Baranya vármegye főispánjává nevezték ki, majd 1841-ben a cs. kir. államtanács tagjai sorába lép és 1845 máj. 3-án grófi rangot nyer (Magy. Tudom. Akad. Ért. 1863. 263. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése II. 1. 13.).

Méltó helyet foglalt el mellette *Sárközy* István, a ki már hosszú, tapasztalatokban gazdag életpálya végszakában került a vármegyei önkormányzat élére. 1759 ápr. 22-én Kisasszondon született. 1781-ben a 33. sz. gyalogezredbe lépett, nemsokára elérte a hadapród-őrmesterséget, de hamarosan megválván a katonaságtól, gróf *Széchenyi* Ferencz 1785 nov. 23-án Somogy vármegye aljegyzőjévé nevezte ki. Ettől kezdve végigemelkedett a vármegyei hivatalok minden fokán. Több ízben jelölték az alispánságra, de azt, miként ez Kazinczy Ferenczhez intézett leveleiből kitűnik, az akkori vallási türelmetlenség miatt csak 1824-ben nyerte el; ettől kezdve 1836 nov. 24-ig mint a vármegye közbecsülésben álló másodalispánja szerepel. Szigorúsága és igazságossága még ma is él az emlékezetben. Nagybajomi háza a vármegyének egyik állandó középpontja volt, hol gyakran megfordultak ama kor legkiválóbb költői, mint *Berzsenyi* Dániel, Pálóczi *Horváth* Ádám és *Csokonai* Vitéz Mihály. Állandó összeköttetésben állott Kazinczy Ferenczczel is, kinek a Dunántúl legbuzgóbb híve volt és az is maradt mindvégig (Turul 1907. évf. 129—130.).

Közigazgatási és társadalmi fejlődés.

Ily erők közreműködése mellett a vármegyei közigazgatás terén is jelentékeny fejlődést tapasztalunk.

Különösen a közegészségügy terén történt számos üdvös intézkedés, melyekről a közegészségügyi fejezetben bővebben van szó.

1828-ban épült fel a vármegyei levéltár és a börtön. Az új épület alapkövét 1828-ban tették le és abban a vármegye egy emlékiratot helyezett el (Várm. Levélt. Prot. 1828. No 2149.). Újonnan szervezték az adókezelést is. Hogy pedig az adószedésnél közreműködő községi elüljáró az esetleges bosszúállók részéről szenvedett károkért biztosítva legyen, 1829-ben elrendelték, hogy a községi elüljárók felégetett épületei az illető községbeliek által építendők fel.

Jelentékeny fellendülést tapasztalunk a társadalmi élet és a közművelődés terén is. Az 1826 jan. 20-ikán tartott közgyűlésen megalakítják a vármegyei „Olvasó Társaság“-ot (Prot. 1826. No 1123.). Ugyanez évben keletkezik a vármegyei könyvtár is, a melynek czéljaira 1827-ben gróf *Festetics* László ezer pengő forintot adományozott.

Az 1825/26. évi országgyűlés.

Az 1825. évi szept. 11-én Pozsonyba egybehívott országgyűlésre a vármegye Somssich Pongrácz első alispánt és Nagyatádi *Czindery* László táblabírót választotta követekül s számukra 34 pontból álló követi utasítást dolgozott ki, melynek

lényeges része a sérelmek orvoslása s a jövőbeli megtámadások ellen, az alkotmányt biztosító intézkedések követelése volt. Az utasítás főbb pontjai a következők voltak: hogy a követek a királyi előterjesztések tárgyalásába mindaddig bele ne bocsátkozzanak, míg az 1790: XII. t.-cz. ereje és sérthetetlensége a végrehajtó hatalomra nézve teljesen nem biztosíttatik. — Hogy a bankópénz értékének leszállítása által az 1790: XII. t.-cz. ellen elkövetett sérelem orvosoltassék. — Hogy a papirpénz törvényesnek el nem ismertetvén, arany- és ezüstpénz bocsáttassék forgalomba. Arany és ezüst az országból ki ne vitessék. — Hogy 1813., 1815. és 1822—23. években az országgyűlés hozzájárulása nélkül kibocsátott patensek által okozott sérelmek orvosoltassanak. — Hogy a kaposfői prépostság javai, melyeket jelenleg egy külföldi intézet haszonélvez, attól elvétetvén, annak jövedelme egy hazai intézet javára fordíttassék. — Hogy a református ifjúságnak a külföldi főiskolák látogatása, mely eddig tiltva volt, megengedtessék. — Hogy a magyar nyelv használatának általánosítása szorgalmaztassék. — Hogy a segesdi gimnázium javára még Mária Terézia királynő részéről 1776-ban felajánlott évi 600 frt folyósítása sürgettessék. — Hogy a Répás kerület visszacsatoltassék. — Hogy a kamarai jószágok, a helyett, hogy azokat *holmi jött-ment, legtöbbet igérő idegeneknek eladnák*, érdemes hazafiaknak adományoztassanak. — Hogy a pesti egyetem függetleníttessék és a sajtószabadság szorgalmaztassék.

Bár a követi utasítások legnagyobb része az alkotmányon ejtett sérelmek orvoslására vonatkozik, itt-ott mégis megtaláljuk benne a szabadelvű haladás, sőt a gazdasági függetlenség iránti törekvést is. Maguk a követek azonban határozottan konzervatív irányúak, a kik elsősorban a sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány megszilárdításán fáradoznak.

A követek közül Somssich Pongrácz csakhamar feltünik az országgyűlésen. Az előleges sérelmek tárgyalása alkalmával, midőn az 1825 nov. 20-án tartott kerületi ülésben a magyar nyelv ügye került szőnyegre, Somssich felszólalt s beszédében a magyar nemzeti nevelés szükségességét hangsúlyozta. Másnap (nov. 3-án), midőn gróf Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság megalakítására egy évi jövedelmét ajánlotta fel, a jelenlevő vármegyei birtokosok közül gróf *Széchenyi* Pál, Marczali ura és gróf *Festetics* László egyenként tízezer, *Inkey* Imre pedig egyezer forintot adományoztak ugyane czélra.

A vármegye közönsége lelkesedéssel vesz tudomást a nemzeti nyelv művelése érdekében alakítandó tudós társaság keletkezéséről, de egyúttal elkeseredéssel tárgyalja, hogy a szomszéd Baranya követe: *Kajdacsy* Antal, mennyire exponálja magát a kormány érdekében. Somogy vármegye közönsége tehát átiratot intéz Baranyához, hogy hívja vissza hazafiatlan követeit; Baranya vármegye rendjei azonban méltatlankodva azt a választ adják, hogy Somogynak Baranyához és követeihez semmi köze (Millenn. Tört. IX. 123. 138. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből I. 150. 179.).

Midőn a további viták folyamán, az 1826. évi jan. 21-én tartott ülésben arról tanácskoznak, vajjon a katholikus szülők tarthatnak-e gyermekeik mellett protestáns informátorokat (házitanító), Somssich a kath. egyháziak álláspontját védelmezi, kijelentvén, hogy ez nem a protestánsok ügye, hanem a kath. atyáké (Hazánk tört. közl. 1888. 176.).

A sérelmek tárgyalása után végre a rendek előveszik a királyi előterjesztésekben foglalt tárgyakra vonatkozó törvényjavaslatokat. Az előterjesztések legfontosabbika az adó kérdése. A rendek főtörekvése az adó igazságosabb és arányosabb felosztására irányul, mely czélból a jobbágytelkek (porták) újból leendő országos összeírása válik szükségessé. A kormány azonban megnehezíti e kérdés megoldását azzal, hogy a jobbágytelken lakó nemesekre is ki akarja terjeszteni az összeírást, de ez ellen a vármegyei követek nagyobb része tiltakozott. Több mint kéthavi vita után máj. 30-án szavazták a vármegyék e kérdés fölött, mely alkalommal 10 szavazattal azoknak az álláspontja győzött, a kik nem akarták a jobbágytelken lakó nemeseket adó alá vetni. Idetartozott Somogy vármegye is, melynek álláspontját Czindery László képviselte. Miután azonban a főrendek a javaslatot visszaküldték, Somssich felszólalása után Platthy Mihály barsi követ közvetítő indítványát fogadták el, mely szerint nem a nemesek személye, hanem a nemesek birtokában levő jobbágytelkek iratván össze, azok a nemesek, a kik eddig a jobbágytelkektől adót nem fizettek, éltük fogytáig élvezetében maradnak eme kiváltságaiknak. A jövőre nézve pedig akkor határoz az országgyűlés, ha az összeírás megtörtént.

Somssich a júl. 20-án tartott ülésben történt felszólalásakor oly törvényes intézkedés elfogadását javasolta, mely megtiltaná, hogy a jobbágytelkek nemesek kezére kerüljenek (Millenn. Tört. IX. 163—164. — Hazánk. 1888. 185. 187.).

Reform-munkálatok.

Az országgyűlés feloszlatása után, az 1791. évi országgyűlés rendszeres munkálatainak átdolgozására, a nádor elnöklete alatt kiküldött bizottságba a vármegyei követek közül Somssich Pongráczot is beválasztották. E bizottság az 1828—29. években Pesten tanácskozott. Munkálatait a nádor, a kisebbség és az egyesek különvéleményével, a vármegyékhez is leküldötte. Somogy vármegye külön bizottságot választott, a reform-munkálatok megvitatására (Hazánk 1888. 277.).

A bizottsági tárgyalások közepette, 1828 jún. 30-án, Sigray főispán tisztújítást tartott, mely alkalommal az eddigi alispánokat újból megválasztották.

Somssich Pongrácz azonban már nem sokáig maradt a vármegyei önkormányzat élén. Még az országgyűlés folyamán, de még inkább a bizottsági tárgyalások alatt, mindegyre jobban közeledett a kormány álláspontjához és a bizottsági tárgyalások alatt annyira megnyerte a nádor kegyét, hogy felajánlották neki az alnádorságot. Nem ő volt az egyedüli, az 1825—27. évi országgyűlés ellenzéki vezérférfiai között, a ki átment a kormány táborába. Reviczky Ádám kanczellár különben is mindent elkövetett megnyerése czéljából. Ez az eljárás nem részesült akkor még abban a súlyos elbírálásban, mint egy évtizeddel később, a mikor hivatalt vállalni egyértelmű volt a népszerűség teljes elvesztésével. Később azonban a hivataloskodás Somssich Pongrácznak is a népszerűségébe került és őt is áldozatul kellett dobni a Kossuth Lajos és társai ellen indított hűtlenségi perek miatt támadt közingerültségnek, mely perekben Somssich, az országbíróval együtt, elnökként szerepelt (Millenn. Tört. IX. 470.).

Czindery László alispán.

Somssich Pongrácz lemondván az alispáni tisztségről, a főispán 1830 aug. 3-ára tűzte ki az alispánválasztó közgyűlést, a melyen Somssich egykori követtársát, Nagyatádi *Czindery* Lászlót választották meg. Czindery 1792 júl. 7-én született. Atyja, Czindery Rókus után jelentékeny vagyont örökölt, melyet czéltudatos és szakszerű gazdálkodással tetemesen gyarapított. Ifjúságában nagyobb utazást tett külföldön, s a mi hasznosat útjában meglátott, azt itthon igyekezett meghonosítani. Mintaszerű gazdaságai már korán felkeltették iránta a közérdeklődést. Egyike volt azoknak a keveseknek, a kik szóval, tollal és tettel a hazai mezőgazdaság felvirágoztatására törekedtek. Kedvencz eszméje a hazai lótenyésztés fokozása volt, a mi különösen Somogyban talált termékeny talajra. A Kaposvár fölött, a hetesi mezőn, megtartott lóversenyeket rendszerint ő rendezte. A méneseiben nevelt lovak „Czindery-faj“ elnevezés alatt voltak ismeretesek és híresek. 1836 körül alakította a lótenyésztő-egyesületet. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek egyik legtevékenyebb tagja s később másodelnöke lett. Az egyesület titkárának, *Kacskovics* Lajosnak a közreműködése mellett rendkívül sokat fáradozott a szakirodalom fellendítésén. Ő maga is írt egy munkát: „Mikép gazdálkodhatunk ingyen“ czímen. Ő szerezte meg családja számára a szigetvári uradalmat, hol dohány- és szivarkagyárat is alapított. Hogy Szigetvárnak városi jelleget kölcsönözzön, díszkertet akart telepíteni, de a köznép tönkretette az ültetvényeket, úgy hogy Czindery kedvét veszítve, a munkálatokat abbahagyta.

Közpályáját 1825-ben kezdte, midőn a vármegye követül küldte az országgyűlésre. 1830-ban alispánná választatván, ettől kezdve 1848-ig vezérszerepet vitt a vármegye közéletében, de emellett közgazdasági munkássága sem lankadt. Pellérden és Szentmihályon szeszgyárakat építtetett és Szigetvárott czukorgyárat alapított. Legkedvesebb tartózkodási helye Lad volt, hol szintén mintaszerű gazdaságot rendezett be (Galgóczy K. Emlékkönyv. 1879. — Németh Béla: Szigetvár Története).

Az 1830-iki országgyűlés.

Az 1830 szept. 8-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye Czindery László I. alispánt és Somssich Miklós táblabírót küldte ki követekül. Mindketten már előzőleg is képviselték a vármegyét. Somssich Miklós, a ki az 1811—12. évi országgyűlés ellenzékéhez tartozott, alispáni tisztségétől is megválván, csaknem kizárólag gazdaságának élt. Csak az 1822—23. évi törvénytelen rendeletek kibocsátása alkalmával támadt nemzeti ellenhatás alatt tanusított ismét érdeklődést a közügyek iránt. A követek részére a vármegye 17 pontból álló utasítást dolgozott ki, melynek főbb pontjai a következők. Hogy a megkoronázandó trónörökös által kiállítandó királyi hitlevélbe az 1827 : IV. törvényczikk, mely szerint az adó és a segedelem megszavazásának joga az országgyűléstől elvonatni nem fog, beiktat-

tassék. Hogy az országgyűlésnek ezentúl Pesten leendő tartását szorgalmazzák. Hogy a bezárt nagybányai pénzverő ismét megnyittassék és a Bécsbe szállított ırany- és ezüstrudak ismét visszaszállíttassanak. Hogy a harminczadok az országgyűlés befolyása alól ki ne vonassanak. A követek tiltakozzanak az országos összeirás dolgában kibocsátott utasítások ellen, mert a vármegye a városi, nemesi és egyházi telkek összeírását sérelmesnek tartja. Hogy a kanczelláriának 1829 júl. hó 10-én 8766. sz. a. kibocsátott rendelete, mely szerint a tisztújításkor a pártoskodók nem jelölhetők és őket büntetés végett feljelentsék, hatályon kívül helyeztessék, miután ez a rendelet a nemesi kiváltságokat veszélyezteti. Hogy a törvények ezen az országgyűlésen már magyarul szerkesztessenek.

Az országgyűlésre felküldött követi jelentésekből örömmel értesül a vármegye arról, hogy a két tábla közötti üzenetváltás magyarul történik s még két fontosabb pótutasítást küld követeinek: az egyik, hogy Jankovics Miklós ritkabecsű gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszereztessék, a másik: hogy az országgyűlési tárgyalásokról minden előzetes jóváhagyás nélkül kibocsátandó hírlapi tudósításokhoz az engedélyt megszerezzék (Várm. Levélt. Követi Utas. 1830.). A követek közül Somssich Miklós az országgyűlésen Deák Antalhoz, Nagy Pálhoz, Pázmándy Déneshez csatlakozott, követtársa, Czindery László, azonban jelentékenyebb részt nem vett az országgyűlésen. Ezen az országgyűlésen is ott szerepel a sérelmek között a Répás kerület ügye, melyre a kanczellária előterjesztésére a király azt válaszolja, hogy ragaszkodik az 1827-iki legfelsőbb elhatározáshoz, mely szerint az akkori állapot mindaddig fenntartandó, míg a varasdi generalatus feloszlattatik (Századok 1911. 280.).

Az 1830 decz. 20-án bezárt országgyűlésről hazaérkező követektől értesült a vármegye, hogy a reformmunkálatok megkezdése czéljából 1831-ben újból országgyűlést fognak tartani. A vármegye már türelmetlenül várja az országgyűlésre szóló királyi meghívót, midőn az év nyarán a sárga veszedelem behurczolásáról Kolerajárvány 1830—1831.
nyer értesülést. A kormányhatóságok utasítására a vármegye 1830. év végén megalakítja a járványbizottságot, melynek tagjai lettek: az első és második alispán, gróf *Schmidegg* József, báró *Majthényi* Imre, *Kacskovics* Mihály, *Bodonyi* József, *Erőss* József, *Szokolay* Dániel, *Tallián* György, *Mérey* József, *Spissich* Sándor, *Véssey* József táblabírák, *Bogyay* Péter és *Sárközy* Andor főszolgabírák és *Sárközy* Albert főjegyző.

A kormányhatóságok *Somssich* Pongráczot küldik ki biztosnak Somogy, Tolna és Baranya vármegyékre kiterjedő hatáskörrel, míg a járvány tovaterjedésének megakadályozására alkalmazott őrvonalak fölötti felügyeletet *Somssich* Miklósra és gróf *Festetics* Miklósra bízták. Az elrendelt óvintézkedések ellenére a kolerajárvány 1831 nyarán rohamosan terjedt a Duna és a Tisza mentén.

A vármegye 1831 júl. 14-én tartott közgyűléséből, a szükséges óvintézkedések megtétele czéljából, részletes utasítást küld az összes községi elüljárókhoz, majd a Sió vize mellett katonai őrvonalat (kordon) vontak, melyet a Dráva mentén, majd Baranya és Zala vármegyék határain is felállítottak. Csorba József vármegyei főorvos részletes utasítást dolgozott ki a vármegyei egészségügyi személyzet számára, mely 29 orvosból állott. Mindemez óvintézkedések ellenére aug. 12-én Kilitiben lépett fel a járvány, hova Veszprémből hurczolták be, majd aug. 17-én Jut helységben történtek megbetegedések, később, aug. 28-án, Ádánd helységbe is behurczolták a járványt, szept. 2-án pedig már Kaposvárott is meghalt egy rokkant katona, kolerához hasonló tünetek között. Szept. 5-én Gölle, Városhidvég és Faluhidvég helységekben tört ki a járvány, hol többen estek áldozatául. A vármegyei levéltárban levő kimutatás szerint az elősorolt hat helységben (Kaposvárt nem számítva) 392 megbetegedés történt s ebből 246 volt halálos kimenetelű. Október elején a járvány már az egész vármegye területén megszünt s okt. 24-én a Pestről hívott járványorvosok is elhagyták a vármegyét (dr. Szaplonczay Manó: Az 1831. évi kolerajárvány).

Gróf *Sigray* József főispánnak 1830 okt. 26-án bekövetkezett halálával a Mérey Sándor főispán.
főispáni szék másfél éven át üresen állott. Főispánná 1831 decz. 30-án *Mérey* Sándor királyi személynököt nevezték ki, kinek beiktatása 1832. évi máj. 1-én nagy pompával ment végbe.

Kaposmérei Mérey Sándor 1779 szept. 18-án Dunapentelén született. Fiatalabb korában irodalommal is foglalkozott, lefordította Dennis János angol színműró és kritikus „Proteptikon“ czímű munkáját, melyet 1796-ban adott ki. Midőn

Mailáth Antal, a ki az 1830. évi országgyűlésen kiváló ügyességgel vezette a tanácskozásokat, megvált a személynöki méltóságtól, erre a fontos állásra a király 1831 decz. 16-án Méreyt nevezte ki, a kiben mindenki a jövő emberét látta. Nem csoda tehát, ha főispáni beiktatása szinte páratlanul fényes volt, melyre nemcsak a dunántúli vármegyék, hanem az ország távolabbi részei is elküldték képviselőiket és a vármegyei urak is csaknem teljes számban voltak jelen.

Az új főispán ápr. 30-án, Veszprém vármegye felől érkezett a vármegyébe, melynek határánál: Jut községben *Balassa* Gábor veszprémi kanonok egy küldöttség élén fogadta. Majd Kaposvár határánál, közel a Zarányi-majorhoz, *Sárközy* másodalispán üdvözölte; innen a hozzácsatlakozott kísérettel bevonult a vármegye székházába, melynek előcsarnokában az első alispán fogadta. Másnap, máj. 1-én, történt a beiktatás. Czindery első alispán megnyitván a közgyűlést, *Szmodis* János veszprémi kanonok vezetése alatt küldöttséget választottak, hogy az új főispánt a közgyűlésre meghívja.

A főispán megjelenvén a gyűlésteremben, leteszi az esküt, melynek szövegét a kanczellária előre leküldötte a vármegyéhez. Az eskümintát a székesfehérvári püspök olvasta fel; ezután a főispán megtartotta székfoglaló beszédét, melyre *Czindery* első alispán válaszolt a vármegye nevében. A közgyűlést *Sárközy* Albert főjegyző beszéde zárta be, melynek végeztével *Kacskovics* Mihály táblabíró bejelenti, hogy *Kopácsi* József veszprémi püspök, a főispán beiktatásának emlékére, a kaposvári gimnázium alapja javára 6000 forintot ajánlott fel. A közgyűlés végül elhatározza, hogy az összes üdvözlő beszédeket a közgyűlési jegyzőkönyvben megörökíti. A beiktatási ünnepségeket az új vármegyeház alapkövének letétele zárta be.

A nagy fénynyel megtartott főispáni beiktatás azonban nem hozta meg a hozzáfűzött reményeket. Az ez évi decz. hó 20-án megnyílt országgyűlésen Mérey csakhamar eljátszotta népszerűségét; főispáni méltóságát 1845 május 8-áig megtartotta ugyan, de az országgyűlésen népszerűségén ejtett csorbát többé nem tudta kiköszörülni.

Az 1832-iki országgyűlés.

Ferencz király az 1832 okt. 24-én kibocsátott meghívólevelével, decz. 16-ára hívta egybe a rendeket, a Pozsonyban tartandó országgyűlésre. A vármegye már a nov. 5-én tartott közgyűlésén foglalkozik az egybehívandó országgyűléssel. Követekül *Czindery* László első alispánt és *Somssich* Miklós táblabírót választja meg. Egyúttal felterjesztést intéz az országgyűléshez oly törvény alkotása iránt, mely szerint a hétszemélyes tábla bíráit az országgyűlés válaszsza (Várm. Levélt. Prot. 1832 nov. 5-iki közgy. 3221. szám 1416 lap). A követi utasítás főbb pontjai a következők voltak. Hogy az ország követei feliratilag fejezzék ki örömüket a fölött, hogy a Ferdinánd kriály elleni merénylet nem sikerült. — Hogy az adók ne emeltessenek s azok ne határozatlan időre, hanem három évre szavaztassanak meg. — Hogy a magyar nyelv tökéletesíttessék, törvényhozói és országlási polczra emeltessék, valamint hogy a Magyar Tudós Társaság segélyeztessék. — Hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése szorgalmaztassék. — Hogy a Kúriához fellebbezett perekben az ítélet magyarul szerkesztessék. — Hogy csak oly külföldi nemesek honfiúsíttassanak, a kik a magyar nyelvet értik, vagy iránta jó hajlammal vannak. — Hogy az országgyűlés dolgozzon ki egy általános cselédrendszabályt. — Hogy a Balaton lecsapolási költségei a só felemelt árából fedeztessenek.

Az országgyűlés folyamán még néhány pótutasítást dolgozott ki a vármegye. Ez utasítások közül jelentékenyebbek: hassanak oda a követek, hogy a vármegyei lakosok azon sérelme, hogy a tizedet a pannonhalmi főapátnak ezüstben kötelesek fizetni, megszüntettessék. Hogy a báró Wesselényi Miklós és Balogh János barsi követ ellen, valamint a szólásszabadságon ejtett sérelem orvosoltassék. Végül, hogy a pesti nemzeti színházra megajánlandó 400,000 frtra vonatkozó előterjesztést a vármegyei követek is támogassák.

Somssich Miklós.

A követek közül Somssich Miklós, a ki ezúttal már harmadízben képviselte a vármegyét az országgyűlésen, az ellenzék soraiban foglalt helyet. Ekkor még az országgyűlésen résztvevő Deák Antal társaságához tartozik, s midőn Deák 1833 tavaszán távozni óhajt, ő is azok között volt, a kik őt elhatározásának megmásítására rábeszélni törekedtek. Deák azonban nem engedett. Helyébe testvéröcscse, Deák Ferencz jött, a ki ezzel megkezdi országos jelentőségű közpályáját. Somssich Miklós az országgyűlés további folyamán is megmaradt az ellenzék egyik vezéralakjának. Az egykori pasquil így jellemzi őt: Hevült vér kell a

honfiba — Csak az önt belé erőt — S míg lángol arczán a jó vágy — Senki sem dönti le őt (Hazánk 1886. évf. 392.).

Követtársa, *Czindery* László, nem sokáig maradt az országgyűlésen; helyébe 1834 máj. 22-én *Sárközy* Albert főjegyzőt választották meg. Sárközy 1790 jan. 1-én Kaposvárott született. Tanulmányait, Csokonai Vitéz Mihály tanítványaként, Csurgón kezdte. 1813-ban Somogy vármegye szolgálatába lépett; előbb aljegyző, 1830 aug. 8-án pedig főjegyző lett. Ékes tolla és jeles szónoklatai elismeréséül a vármegye aranytollal és ezüsttintatartóval tüntette ki (Turul. 1906. 130—131.).

Az alsótábla elnöke, *Mérey* Sándor, a vármegye főispánja, királyi személynök volt, kinek az ellenzéki követek összetartásával szemben rendkívül nehéz volt a helyzete, mivel a nádor nem viseltetett iránta bizalommal. Mérey, részint mert gyanuba vették, hogy a bécsi titkos rendőrséggel összeköttetésben áll, részint az elnöki székben elkövetett tapintatlanságai és ügyetlenségei miatt, csakhamar elveszíti tekintélyét, népszerűségét és czélpontjává lesz az ellenzék támadásainak, mely már az országgyűlés elején meg van győződve arról, hogy az az ember, a ki, miként Kölcsey Ferencz róla megjegyzi, „naponkint bizonyos állatokat lő, a miket baknak neveznek", nem fog sokáig az alsótáblán elnökölni. Ezért tehát már az országgyűlés kezdetén alkalmas utódot keresnek, a ki tapintatos fellépésével az elmérgesedett helyzetet némileg javítaná. A választás *Somssich* Pongrácz alnádorra üsik, a kit, a mellett hogy a nádor bizalmát is teljes mértékben bírja, az ellenzék vezérférfiai is támogatnak. A vallásügyi viták alkalmával Mérey az egyik egyetlenséget a másik után követi el, mire Bécsbe rendelik, hogy eljárását igazolja. Ezalatt Somssich Pongrácz alnádor helyettesíti, a kivel szemben az ellenzék rendkívül előzékenyen viselkedik, hogy besegítse a személynöki székbe.

Ferencz király rendkívül meg van elégedve Somssich Pongrácz sikereivel, de, miként Reviczky kanczellárhoz intézett levelében is hangsúlyozza, nem akarja, hogy a minden ügyetlensége mellett is hű Mérey méltatlanságot szenvedjen; mielőtt tehát felmentenék, más, megfelelő állást keresnek számára, a mire éppen kapóra jött, hogy épp akkor ürült meg a helytartótanácsnál a tartományi biztosságok (commissariatus provinciales) igazgatósága, mire a király Méreyt nevezte ki és a belső titkos tanácsosi méltósággal jutalmazta, személynökké pedig Somssich Pongráczot teszi, a ki ebbeli minőségében 1833 jún. 11-én köszöntött be az alsótáblánál. E tisztében azonban Somssich is csakhamar elveszti népszerűségét és ez már a vallásügyi vitáknál, de még inkább az úrbéri munkálatokról folyt tanácskozásoknál észrevehető lesz és épp azok fordulnak ellene, a kiknek elsősorban köszönhette kinevezését. Mindamellett Somssich Pongrácz kinevezésével a kir. tábla, hol, miként Horváth Mihály megjegyzi, az ősiség miatt majdnem minden család perlekedik más családokkal, vagy a kincstárral, nyert benne értelmes, becsületes jellemű bírót s részrehajtatlan elnököt (Millenn. Tört. X. 283. 287—88. 313. — Horváth Mihály i. m. I. 283. 295. 319. 335. — Beöthy Ákos i. m. II. 1. 216.).

Az országgyűlés folyamán, 1835 márcz. 2-án, meghalt Ferencz király. A vármegye gyászmisét tart Kaposvárott s félévi gyászt rendel el. Az új király *I. Ferdinánd* néven bocsátja ki leiratait, a mi az országgyűlésen heves vitákra ad alkalmat. Somssich Miklós is azok közé tartozott, a kik az V. Ferdinánd czím fenntartása mellett szót emeltek. Az 1832—36. évi országgyűléstől alkotott törvények egyik legfontosabbika az V., mely a jobbágytelki állományt szabályozza, a mi a későbbi örökváltságnál is irányadó lett. Somogy vármegyében az I. osztályú telek 22, a II. 24 és a III. 26 holdban, a rét, ha sarjút is ad, 8, a hol ritkán kaszálnak sarjút 10, a hol sohasem kaszálnak sarjút 12 holdban állapíttatott meg (1832—36: V. t.-cz. 1. §.). I. Ferdinánd.

Az országgyűlés szétoszlatása után a kormány elsősorban az országgyűlési ifjúság ellen fordul, melynek soraiban ott találjuk Kocsi *Horváth* Vilmost, a kit a vármegye Sárközy mellé rendelt írnokul, ú. n. kiskövetül az országgyűlés tartamára. Az országgyűlési ifjúság még 1834-ben megalakította a Társalkodási Egyesületet, melynek működését a kormány a legnagyobb bizalmatlansággal kíséri s azoknak vezéreit 1836-ban elfogatja. Somogy vármegye e törvénytelen eljárás ellen feliratban tiltakozik s oly nagynak tartja a sérelmet, hogy annak orvoslása czéljából az országgyűlés haladéktalan összehívását tartja szükségesnek (Millenn. Tört. IX. 428.).

Hasonlókép felkarolja a vármegye báró Wesselényi Miklós ügyét, a ki ellen a magyarországi királyi tábla 1835 máj. 5-én Szatmár vármegye gyűlésén tartott

beszéde miatt hűtlenségi pert indított. A vármegye az 1837 aug. 1-én tartott közgyűlésén foglalkozik Wesselényi perével s érdekében feliratot intéz a kormányhoz. Wesselényi, míg pere tartott, több ízben megfordult Somogyban, a hol vadászatokon vett részt (Hazánk 1888. 315.).

Midőn a kormány a Kossuth Lajos szerkesztette „Törvényhatósági Tudósítások"-at betiltja, a vármegye az 1837 jan. 16-án tartott közgyűlésében tiltakozik ez önkényes eljárás ellen, majd az ápr. 24-én tartott közgyűlésében ezt a lapot az olvasó társaság számára megrendeli (Várm. Levélt. 1837 ápr. 24. kgy. 1339. sz. 485.). A kormány azonban Kossuthot 1837 máj. 5-én elfogatja és börtönbe veti. Kívüle az ügyészség még másokat is hűtlenségi perbe akar vonni, a kik lapját terjesztették és támogatták. Ezek közé tartozott Somogyból *Záborszky* Alajos is, a kinek azonban sikerült az üldöztetést kikerülni (Millenn. Tört. IX. 435.).

Az 1832—36. évi országgyűlés alatt a vármegye főleg a magyar nyelv érdekében tett több nagyjelentőségű intézkedést. Már az 1832. évi jún. 18-án tartott közgyűlésében a nem magyarajkú vármegyei lakosok megmagyarosítása iránt teendő intézkedések czéljából bizottságot küld ki (1943. kgysz.). Az 1836. évi szept. 12-én tartott közgyűlésében hozott határozatával pedig a községi iskolai tanítóknak a magyar nyelv tudását kötelezővé teszi (1443. kgysz.), míg az 1837 ápr. 24-én hozott határozatával elrendeli, hogy az orvosok, bábák és állatorvosok ezentúl jelentéseiket magyar nyelven nyujtsák be (1026. kgysz.). Mindamellett, hogy a vármegye főtörekvése a magyarosítás, a vármegyei nem magyarajkú lakosság érdekeit sem téveszti szem előtt, s kimondja, hogy minden vármegyei lakosnak keresetét joga van azon a nyelven írni és azzal élni, a melyet a legjobban ért s a mely abban a környékben, a hol lakik, használatos (1443. kgysz.). De a vármegye kifelé is érvényt akar szerezni a magyar nyelvnek. Az 1837 nov. 2-án tartott közgyűléséből megkeresést intéz a horvát bánhoz, hogy levelezéseit magyarul vitesse (3806. kgysz.).

Az 1837. évi jan. 16-án tartott közgyűlésében elhatározza a vármegye, hogy a megyei pecsét magyar körirattal legyen ellátva s új pecsétnyomót rendel vésetni (82. kgysz.). E határozat miatt azonban a vármegyének meggyűlt a baja a kormányhatóságokkal. Az 1837. évi ápr. 24-én tartott közgyűlésében újból kimondja a vármegye, hogy a megyei pecsét körirata magyar legyen. Ezt a határozatát a vármegyének a kanczellária nem hagyta jóvá s július 13-án kelt leiratában a vármegyét megfedte, a mire a vármegye az 1837. évi aug. hó 1-én tartott közgyűlésében válaszol, de ezzel (2554. kgysz.) egyelőre nem ér czélt.

Községi igazgatás Czindery alatt.

Czindery Lászlónak egy évtizeden át tartó alispánsága alatt jelentőségteljes intézkedések történtek a vármegyei közigazgatás érdekében. Czindery, a kit az 1833 okt. 28-án és az 1836. évi nov. 30-án tartott tisztújításokon újból alispánná választanak, elsősorban az ekkor még teljesen elhanyagolt községi igazgatásra fordítja figyelmét. Alispánsága idején szabályozta a vármegye a községi bírói állás betöltését is, oly módon, hogy a bírót három jelölt közül a falubeliek választják; a mennyiben a nép vonakodna a választásban résztvenni, a bírót a járási szolgabíró jelöli ki (1834 aug. 21-én hozott közgy. hat.). Az 1830—1834. években a vármegye közönsége megújítja az előző években hozott határozatát, mely szerint a községi elöljárók felégetett épületeit az illető falubeliek tartoznak felépíteni. A községi bírói állás rendszeresítéséről és teendőiről, utóbb, az 1842 máj. 2-án tartott közgyűlésében alkotott szabályrendeletet a vármegye közönsége, mely egyúttal a községi bíró felesketése iránt is intézkedik (1261. kgysz.).

A nyugdíjintézet.

Czindery alispánsága alatt gyűjtötték egybe a vármegyei szabályrendeleteket is, mely czélból az 1838. évi aug. 1-én tartott közgyűlés bizottságot küldött ki (2765. kgysz.). Ő alatta keletkezett a vármegyei alkalmazottak nyugdíjintézete. Az 1832. évi okt. hó 10-én hozott vármegyei határozat értelmében nyugdíjjárulék czímén évenként, a megyei katonák fizetéséből négy, a hajdukéból kettő és a pandurokéból egy forint vonatott le (2746. kgysz.).

Közgazdasági intézkedések.

A közegészségügy terén is számos üdvös intézkedés történt, melyről más helyen van szó. Különös figyelmet fordított a közgazdaságra, az állattenyésztésre és az állategészségügyre és az 1830. évi máj. 29-én tartott közgyűlés elrendelte, hogy a marhák itatása czéljából az egyes falvak határaiban elegendő számú kutakat ássanak (1554. kgysz.). Az 1832. évi nov. 3-án tartott közgyűlés a lótenyésztés előmozdítása érdekében szabályrendeletet dolgozott ki. 1836-ban alakul meg a

vármegyei juhtenyésztő társaság. A vármegyei állatorvosi állás rendszeresítése már 1832-ben felmerült, de e terv csak 1853-ban volt megvalósítható.

Indítványára az 1838 máj. 1-én tartott közgyűlés egy vármegyei posztógyár felállítását határozta el. A gyárat a vármegye udvarán állították fel s az 1841 máj. 1-én kezdte meg üzemét. Munkásokul 24 vármegyei rabot alkalmaztak. Az üzem első eredményét az 1841 nov. 2-án tartott közgyűlésen mutatták be 3643. kgysz.). A gyár működése azonban csakhamar fennakadt, mert már az 1842 május 2-án tartott közgyűlés a gyár haszonbérbeadását határozta el. 1847-ben a vármegye a gyár átvétele czéljából megalakult részvénytársasággal 12 évre szóló bérszerződést kötött.

A vármegyei rabok foglalkoztatása még a posztógyár megalapítása előtt is kiváló gondja volt Czindery alispánnak. Az 1838 nov. 2-án tartott közgyűlés elhatározta, hogy a rabasszonyokat fonással foglalkoztatja. Ugyanez a közgyűlés egy dolgozó intézet (dologház) felállítása iránt intézkedik, 1841-ben pedig rabkórházat állított fel.

A vármegyei könyvtár.

A közművelődés terén jelentékeny intézmény volt a vármegyei könyvtár, melyet 1816-ban a gróf *Festetics* Lajostól adományozott 4000 kötet már megalapozott, melynek felállítása azonban szintén Czindery alispánsága idejére esik és azt az 1832 jún. 18-án tartott közgyűlés határozta el. *Mérey* Sándor főispán 1834 máj. 22-én a vármegyei könyvtárnak értékes képeket, Ocskay Antal püspök pedig 1836-ban saját könyvtárát adományozta, az 1841. évi közgyűlés pedig elrendeli, hogy a könyvtár állapotáról évenként jelentés terjesztendő be.

1837 aug. 1-én elhatározta a vármegye, hogy a megyegyűlésekről naplót ad ki, melynek szerkesztését ideiglenesen *Somssich* Pál vállalta el (2468 kgy. sz.).

Mindezek ellenére azonban Czindery alispánsága alatt a közigazgatás éppen nem volt mintaszerű. Nagyfokú közgazdasági tevékenysége minden idejét igénybe vette. Záborszky Alajos egy ízben szemére is vetette, hogy három év alatt idejének felét sem töltötte megyéjében és hogy vannak olyan szolgabírák, a kik nem is laknak a járásukban s hogy a tisztviselők a főispán és a vármegye engedelme nélkül hetekre eltávoznak hivatalukból (Millenn. Tört. IX. 440—441.).

Sobri Józsi.

A közbiztonság is rossz állapotban volt. *Sobri* Józsi, a híres betyár, az 1835—37. években állandóan rettegésben tartotta a vármegyét, mely az 1837 ápr. 24-én tartott közgyűlésében díjat tűzött ki Sobri és társai elfogatására (1443. kgysz. 834. l.). Valóságos hajtóvadászat indult meg ellene. Sobrit és társait három vármegye pandurjai és a segítségükre küldött katonaság, Somogy és Tolna vármegye határán, a lápafői erdőben kerítették körül, mire Sobri, nehogy élve kerüljön kézre, agyonlőtte magát (Eötvös Károly: Budapesti Hirlap, 1887. évf.).

Az 1836. évi országgyűlés eloszlása után a vármegye érdeklődését elsősorban a közjogi kérdések tartják lekötve. Hogy az országos érdekű kérdéseket alaposan megvitathassa, az 1837. évi ápr. 24-én tartott közgyűlésében külön bizottságot küldött ki, melynek magva ama választmány volt, mely az 1827. évi országgyűléstől megválasztott reformbizottság munkálatainak tárgyalásával volt megbízva (809. kgysz. 260. jkv. lapsz.). Ez a bizottság, mely 1848-ig működött, állandó figyelemmel kísérte a társtörvényhatóságok által hasonczélból kiküldött bizottság, valamint az országgyűlés működését. Nem csoda, ha a főispán és a kormányhatóságok aggódó figyelemmel kísérték működését, mert indítványaival minduntalan borsot tört a kormány orra alá.

Közjogi kérdések.

A közjogi kérdések tárgyalása ezzel napirendre kerül a megyeházán is. A főispán ugyan mindent elkövet, hogy a közgyűlés érdeklődését más irányba terelje, de hasztalan, mert épp a közjogi választmány indítványára mondja ki az 1842 febr. 1-én tartott közgyűlés, hogy a közgyűlésekre szóló meghívókban a közjogi tárgyak mindenkor feltüntetendők. Az 1843 júl. 15-én tartott közgyűlésben a közjogi választmány felhatalmazást nyer a vármegyétől, hogy az országgyűlési követi jelentéseket a követektől rövid úton átvevén, azokra utasítást készíthessen s eljárásáról a legközelebbi közgyűlésen számoljon be.

Az 1839-iki országgyűlés.

Az 1839. évi június hó 5-ére hirdetett országgyűlésre a vármegye Somssich Miklós táblabírót és Mezőszegedi Szegedy Sándor főjegyzőt küldi ki követekül. A követek részére adott utasítás a következő nevezetesebb pontokat tartalmazza. Hogy a báró Wesselényi Miklós személyében megsértett szólásszabadság orvoslását szorgalmazzák, úgyszintén sürgessék a sajtószabadságot. Tegyenek előterjesztést aziránt, hogy a felségsértési és hűtlenségi perek a megyei törvényszékek előtt

folytattassanak le és hogy az esetek világos törvény által körvonaloztassanak. Hogy a Kossuth Lajos elleni törvénytelen eljárás orvosoltassék. Hogy a vármegye pecsétjének magyar körirattal leendő ellátását betiltó parancs visszavonassék. Hogy az országgyűlési követek kormányhivatalt el ne fogadhassanak, ha pedig tisztviselő választatik követté, tiszti illetményei az országgyűlés berekesztéséig felfüggesztessenek. Az országgyűlési követek napidíjait $^1/_4$ részben a nemesség, $^1/_4$ részben az adózó nép fizesse. Hogy a nemtelenek nemesi birtokot is vehessenek. Hogy a megyei tisztviselők felelősség mellett életfogytiglan választassanak. Hogy Pesten egy zálogpénztár (zálogház) és Nemzeti Bank állíttassék fel s az országban több helyen pénzintézetek alapíttassanak. A Buda és Pest közötti állandó híd építése sürgettessék meg. A népnevelés érdekében hatályos intézkedések történjenek. A pótutasítások között szerepel gróf *Ráday* Gedeon ügye is, a kit az 1839 május 8-án kelt királyi leirat az országgyűlésen való megjelenéstől eltiltott. A vármegye odautasítja követeit, hogy mindaddig, míg Ráday az országgyűlésen nem jelenhet meg, a tanácskozásokban ne vegyenek részt. Az utóbbi utasítás azonban, Rádaynak a követi állásról való lemondásával tárgytalanná vált.

A vármegyei követek közül *Somssich* Miklós a Deák Ferencz köré csoportosult párt tagjai között foglal helyet. Az ez országgyűléstől alkotott törvények legfontosabbika a váltótörvény, melynek elkészítése végett már az 1790. évi országgyűlés megtette a lépéseket s melynek hiánya a kereskedelem pangásának egyik legfőbb oka volt. Ezt a törvényt, Deák Ferencz elnöklete alatt, egy bizottság dolgozta ki, melyben Somssich Miklós is helyet foglalt (Millenn. Tört. IX. 506). Ez volt Somssich Miklós utolsó szereplése az országgyűlésen, melynek berekesztése után visszavonult a magánéletbe, honnan csak 1861-ben tért vissza a vármegyeház nagytermébe, midőn a rövid alkotmányos élet alatt résztvett a vármegyei közgyűléseken. A vármegyei önkormányzat terén azonban még az országgyűlés folyamán jelentős változás áll be. Czindery László ugyanis megválván első alispáni

Sárközy Albert alispán.

székétől, helyette az 1840 jan. 18-án tartott tisztújító közgyűlésen *Sárközy* Albert eddigi másodalispánt, az ekként megürült másodalispáni székbe pedig *Mérey* Józsefet ülteti a bizalom. Sárközy Albert érdemekben gazdag, hosszú közszolgálat után kerül a közigazgatás élére, melyet 1848 jún. 4-én főispánná történt kineveztetéséig, a legnagyobb odaadással teljesített munkásság közepette töltött be. De Czindery László is csak rövid időre vonult vissza a közszolgálattól, mely idő alatt azonban állandó összeköttetésben volt a kormánykörökkel s a konzervatívekkel, a kik a kormányhivatalokhoz útját egyengetik. 1842-ben Vas vármegye főispáni helytartója lesz, mely tisztét azonban 1845-ben Somogy vármegye főispáni méltóságával cseréli fel.

Közutak építése.

Sárközy Albert alispánsága új korszakot jelent a vármegye történetében. Már alispánsága kezdetén hozzáfog a kövezett útvonalak kiépítéséhez. 1840-ben kiépül a Keszthelytől Szigetvárig terjedő út, 1841-ben a Kaposvártól Gődréig, 1844-ben a Kaposvártól Marczaliig vezető út, 1847-ben tervezik a Kaposvártól Gárdonyon át Boglárig terjedő útvonal építését.

Az 1842 febr. 1-én tartott közgyűlés a helytartótanács útján feliratot intéz a királyhoz, hogy a tervezett bécs—trieszti vasútvonal Magyarországon át vezettessék. 1840-ben a közgyűlés a vármegye térképét készítteti el. 1846-ban újból nyomatja, s egy példányát a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlja fel. 1841-ben felépül a vármegyei kórház, melynek alapszabályait 1846-ban dolgozták ki. Különös jelentőségű a jégverés és tűzvész elleni vármegyei biztosítóintézet felállítása, melynek alapítását az 1843. évi febr. 1-én tartott közgyűlés tárgyalta.

Új járási beosztás 1843-ban.

A járási beosztás is megváltozik. A központi szolgabírói hivatal felállítását már az 1840 jan. 18-án tartott közgyűlésben indítványozták. Az új járási beosztás azonban csak 1843-ban lépett életbe. Sárközy alispán az eddigi öt járás helyett hatot szervezett. Ez új járás következtében a közigazgatási beosztás a következő lett; babócsai, központi, kaposvári, marczali, szigetvári és igali járás. A központi járásba a helységeket 1844-ben osztották be. Alispánsága alatt rendezték a vármegyei szegényügyet is. Az 1843 aug. 1-én alkotott szabályrendelet intézkedik a vármegye területén a koldulásról s azt a vásárok alkalmával eltiltja.

A közelgő országgyűlésre való tekintettel a vármegyei közjogi bizottság szakadatlanul folytatja tanácskozásait, melyekben országos kérdéseket vitatnak meg. A választmány előterjesztésére, az 1842 aug. 1-én tartott közgyűlés Boszniának és Bolgárországnak Magyarországhoz leendő visszakapcsolása iránt intéz felterjesz-

tést a királyhoz. Ugyancsak a közjogi választmány indítványára veszi fel az 1843. évi máj. 1-én tartott közgyűlés a követi utasítások közé, hogy az aldunai országrészeknek Magyarországhoz leendő visszacsatolását kérelmezzék.

A máj. 14-én Pozsonyba egybehívott országgyűlésre a vármegye *Somssich* Pál táblabírót és *Tallián* János tiszti főügyészt küldte ki követekül, a kiknek 68 pontból álló utasítást dolgozott ki, melynek jelentősebb részei a következők. Hogy a házi adókhoz a vármegye nemessége $^3/_4$ részben kíván járulni. A vármegye elveivel egyező népnevelés előmozdítását sürgessék. A szólásszabadságon ejtett sérelmek orvosoltassanak, a katonai kihágásokat gátló törvények meghozatalát sürgessék. Az örökváltságot illetőleg a követek oda szavazzanak, hogy a megváltás permissziv (megengedett) legyen, a magokat megváltani akaró községek a földesúri hatóság alól kivétessenek s helyükbe helyi hatóságok lépjenek életbe. A nem nemesek által nemesi birtokok szerzése akként szabályoztassék, hogy a birtokszerző keresztény legyen. Pártolják a szabad kereskedelmet és sürgessék az önálló nemzeti bank felállítását. Követeljék az egyházi méltóságok polgári hivataloskodásának (mint péld. főispáni állás) beszüntetését annál is inkább, mivel a vármegye a főispáni állás eltörlését kívánja. Kívánja a vármegye, hogy a nemzeti kereskedelem elől minden útjában álló akadály elháríttassék, a harminczadok és vámok rendeztessenek, a károlyváros—fiumei útvonal pedig megváltassék. Szorgalmazzák a követek a műegyetem és a Ludovika Akadémia felállítását, a Drávaszabályozást, a Répás kerület visszacsatolását és a budapest—fiumei vasútvonal kiépítését. Pártolják Liptó vármegye ama kérelmét, hogy az orosz hatalom túltengése ellenében Szerbia jövője diplomácziai úton biztosittassék (Várm. Levéltár. Követi utasítások 1843—44.). Az 1843-iki országgyűlés.

Az országgyűlés folyamán a vármegye által adott követi utasítások között figyelmet érdemel a vármegye állásfoglalása az országgyűlés tárgyalási nyelvét illetőleg. Midőn az alsótábla elhatározta, hogy tárgyalási nyelve magyar leend, a horvát követek latin nyelven benyujtott óvással éltek, a melyet azonban az alsótábla visszautasított. A vármegye az alsótáblának intézkedését helyesli, de egyúttal, miután a horvát követeknek magatartásában mélyreható bajok csiráit sejti, aggodalmait a vármegyei követek tudomására hozza. Az országgyűlési követek mellé, az írnoki teendők végzése czéljából, a joggyakorlaton lévő ifjúság sorából *Kapotsfi* Józsefet, *Mérey* Lőrinczet, *Cséry* Lajost, *Zichy* Antalt, *Vasdényey* Antalt, *Berzsenyi* Pongráczot és *Németh* Boldizsárt küldték ki.

Somssich Pál, a vármegye híres követének, Miklósnak a fia, 1811. évi jan. 13-án Sárdon született. Tanulmányai végezte után nagybátyja, S. Pongrácz kir. személynök mellé ment joggyakorlatra. A közszolgálatott Somogy vármegyében, jegyzőként kezdte. Ügyességével és szónoklataival csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Az 1843—44. évi országgyűlésen, Zsedényi Edével, a kormányt támogató mérsékelt szabadelvű párthoz tartozott s ennek egyik vezérszónoka lett. Eszével, szónoki tehetségével és kellemes modorával még ellenfeleit is lefegyverezte. Ha Somssich — írja a Mozaik ellenzéki érzelmű szerzője — sorainkban volna, szép, világos, szoros logikai beszédével, kedves előadásával, bőrünket tapsoltatná le tenyerünkről; most azonban köszönje eszének, hogy le nem pisszegjük (Millenn. Tört. IX. 571.). Somssich Pál.

Felszólalásaival csakhamar magára vonja a kormány figyelmét, mely az országgyűlés befejezte után a helytartótanácshoz nevezte ki. Ezzel azután eltávozik Somogy vármegyéből. Résztvesz ugyan az 1847. évi országgyűlésen is, de ekkor már nem az ellenzéki Somogyot, hanem a konzervatív Baranyát képviseli.

A 18 hónapi tanácskozások után befejezést nyert országgyűlésről hazaérkező követek az 1845. évi jan. 11-én tartott vármegyei közgyűlés elé terjesztik rendkívül terjedelmes és alapos jelentésüket, mely az országgyűlés összes tárgyalásait felöleli s melyet Somssich Pál szerkesztett, a vármegye kinyomatott és a karok és rendek számára megküldetett. Az országgyűlése folyama alatt a vármegye meleg érdeklődéssel kisérte a Kossuth Lajostól szerkesztett Pesti Hirlap működését, melyet a kormánykörök, sőt maga Széchenyi István és Dessewffy Aurél is heves támadásban részesítettek. Kossuth Lajos látván, hogy a kormány mindegyre nagyobb nehézségeket gördít a Pesti Hirlap pályafutása elé, 1844 jún. végén megvált a szerkesztéstől, de csakhamar új lapot akart alapítani, mely czélból Metternich herczegnél, a mindenható kanczellárnál is tisztelgett. A vármegye mindezekről értesülvén, felkarolja Kossuth Lajos ügyét és az 1844. évi nov. 2-án

tartott közgyűléséből feliratot intéz Kossuth Lajos érdekében a királyhoz (4418. kgysz. 1358. jkvlapsz.).

Hasonlókép lelkes visszhangra talált a vármegyében „az országos védegyesület“ alapítása, mely 1844 okt. 16-án tartotta meg alakuló közgyűlését, a mikor igazgatójává Kossuth Lajost választották meg. A vármegye ugyancsak a nov. 2-án tartott közgyűlésében határozatilag kimondja, hogy a vármegye összes szükségletei csakis magyar iparosoktól és kereskedőktől lesznek beszerzendők.

Hazafias magatartásának különben is mindenkor kifejezést ád. Pest vármegye indítványára 1842-ben gyűjtést kezd Mátyás király szobrára, melyet 1848 május 29-ig folytat. Az 1843 máj. 1-én tartott közgyűlésében hozott határozatával Berzsenyi Dániel sírja fölé Niklán emlékoszlopot rendel állítani (1236. kgysz.).

Czindery László főispán.

Mérey Sándornak a főispáni méltóságról történt lemondása után, 1845 május 2-án, *Czindery* László, Vas vármegye főispáni helytartója, Somogy vármegyének egy évtizeden át volt első alispánja, lett a főispán. Beiktatása 1845 júl. 31-én a hagyományos fénynyel és pompával történt. A beiktatást megelőző napon *Hosszu* Márton veszprémi kanonok vezetése alatt küldöttség ment érte Ladra. A főispán a küldöttséggel hosszú kocsisorban megindult Bárd felé (Bárdudvarnok), hol a vármegye nevében *Mérey* József másodalispán fogadta. Kaposvár határánál a vármegyei nemes ifjúság bandériuma csatlakozott hozzá, a megyeház lépcsőcsarnokában pedig, nagy küldöttség élén, *Sebe* György kerületi esperes fogadta.

A másnap — júl. 31-én — tartott közgyűlésen a főispán letevén az esküt, megtartotta székfoglalóját, melyet a következő szavakkal zárt be: „A magyarok Istenét forrón imádva kérem, hogy édes honunkat, kegyes atyai gondviselésében tartva — és e jelen reménydús korban őrizve —, meg ne engedje, hogy az egy czélra, de külön úton irámló pártok heve, alkotmányunk hajójának erős kézbeni kormányát tévútra kényszerítse, hanem vezesse azt a vélemények különbsége zajos habjain keresztül — a nemzeti boldogság óhajtott révpartjára, a hol a haladás éltető vágyaitól felélesztett dühöngős szélvész lecsendesedése után, biztos öbölbe nyugodhasson és az elemek megbékülvén, nemzetünkbe óhajtandó egyetértés által közboldogság és lelkinyugalom uralkodjék. — A mindenható áraszsza a tekintetes KK. és RR. bő áldását, kiknek szívességekbe s hajlandóságokba magamat ajánlom és viszonzási férfias akaratom zálogául lekötöm becsületszavamat, — hogy habár ékes szónoklattal nem bírok, magyar őszinteséggel tett igéreteimnek mindig ura leszek.“ A székfoglaló beszédre *Sárközy* Albert első alispán válaszolt a vármegye közönsége nevében, majd *Véssey* Lajos vármegyei főjegyző.

A főispáni székfoglalóban óhajtott béke és nyugalom azonban egyhamar nem következett be. A hontmegyei főispáni helytartó erőszakos eljárása, melylyel a vármegyei tisztikarból a szabadelvű elemeket kibuktatta, élénk visszahatást keltett országszerte. Somogy vármegye már az 1845 nov. 3-án tartott közgyűléséből erélyes hangú feliratban tiltakozik a honti főispáni helytartó önkényes eljárása ellen. Utóbb Pest vármegye rendeinek körlevelét tárgyalva, az 1848 február 1-én tartott közgyűlésében tiltakozik az adminisztrátori rendszer fenntartása ellen (Prot. 1845. 3340 kgysz. 679. jkvsz.). Mindkét alkalommal heves kifakadások voltak hallhatók az adminisztrátorok ellen, melyet az elnöklő főispán némán tűrt, pedig néhány évvel azelőtt ő is ily minőségben kormányozta Vas vármegyét.

Czindery főispánsága alatt bővítették ki 1845-ben a vármegyeházát. 1847-ben megalakulván a vármegyei olvasótársaság, alapszabályainak kidolgozására az 1847 febr. 1-én tartott közgyűlés egy bizottságot küldött ki.

Czindery rövid főispánsága alatt csak egy ízben, 1846 ápr. 30-án, tartott tisztújítást, mely alkalommal az eddigi alispánokat újból megválasztották.

Az 1847-iki nádorválasztás.

Az 1847 nov. 7-ére nádorválasztásra egybehívott országgyűlésre a vármegye Mezőszegedi *Szegedy* Sándort és *Tallián* Jánost küldte ki követekül. Tallián azonban nem fogadván el a megbízást, helyébe *Inkey* Zsigmondot választották meg. Utóbb Szegedy Sándor is lemondott a követi tisztről, mire az 1848 febr. 9-én tartott közgyűlésen *Madarász* Lászlót választották meg. Az 1847. évi követválasztásnál teljes diadalt aratott az ellenzék.

Már a meghívólevél kihirdetésénél összeütközés támadt a rendek és a főispán között. A meghívó ugyanis a főispánhoz volt czímezve, a miben a rendek a megye jogainak csorbítását látván, ez ellen óvást emeltek s csak akkor nyugodtak meg, midőn a főispán kijelentette, hogy a vármegye jogait sem ő, sem a kormány csorbítani nem szándékozik. A követeknek adott utasítás főbb pontjai a követ-

kezők voltak. Hogy a nádori méltóság betöltésénél István főherczegre szavazzanak. — Az örökváltságra nézve kifejezi a vármegye abbeli kívánságát, hogy az ne legyen permissziv, hanem törvény által kötelezett; a megváltás ne részletenként, hanem egyszerre történjék. Az így megváltott polgár a földesúri hatóság alól felszabadulván, azonnal az ország szabad polgára lesz. — Az egyházi tized bérlése a bérleti terhekkel együtt a jobbágyságnak adassék át, hogy ennek állapota ezzel is javuljon. Érdekesen tükrözi vissza az akkori felfogást a felelős minisztériumra nézve az országos pénzügyeket illető pont, mely a következőleg intézkedik: „Miután sajátságos birodalmi összeköttetésünk egy felelős ministeriumnak minden lehetőségét kizárja, anyagi hasznoknak pedig az Ország függetlenségét és alkotmányát odadobni nem lehet, az országos munkálatban javasolt főfelügyelő mellőzésével, minden egyes czél kivitelére ajánlandó pénzösszeg kezelője időkoronkint neveztessék ki, egy közös (talán országos) házi pénztár felállítása mellett, melybe befolynának a só felemelt ára, a nemesség által fizetendő vámok és harminczadok, az ország határain kívül lakók által fizetendő pénzek s országgyűlésről országgyűlésre ajánlott segedelmek." — Megsürgetendő továbbá a fiumei vasútvonal kiépítése, a fiumei kikötő elkészítése, valamint olcsó kölcsönök nyujtására szolgáló bank felállítása. — Bűnperekben nyilvánossággal bíró, szóbelileg működő esküdtszékek felállítását kívánja a vármegye. — Jégverés, tűzvész és marhavész folytán támadt károk megtérítése czéljából egy kölcsönös biztosítóintézet alapítása czéljából országos bizottság kiküldését javasolják a rendek. — Országgyűlés évenként Pesten tartassék és ugyanitt országház épüljön. — Az ősiséget a vármegye korhadt intézménynek tekintvén, törvény által ugyan egyszerre megszüntetni nem kívánja, hanem életerejét egyes érvágásokkal elzsibbasztandó, különféle intézkedéseket javasol. — A Ludovika Akadémia újabbi segélyezésére nézve meghagyja a vármegye követeinek, hogy „semmi nemzeti erőt fel nem múló áldozattól vissza ne rettenjenek", kikötvén egyúttal, hogy az intézet feletti felügyelet a nemzetnél és a tannyelv magyar legyen. A honosításra vonatkozó utasításból különös figyelmet érdemel a következő rész: „Az önfenntartási elővigyázat követeli, hogy a honban senki nemesi jogot ne nyerhessen, jószágot ne szerezhessen; a ki a honban nem lakik s a magyar nyelvet családjának sajátjává nem teszi, minden egyes által, mely a nemzet sajátját, ingatlan birtokát idegen elem kezébe jádza, egy-egy lépés, mely a magyar népet négy folyam körüli uralma végéhez közelebb viszi s a nemzet, mely enyészetét, olvadását nyilt szemekkel késéri, vesztét megérdemli." — Továbbá óhajtja a vármegye, hogy a hazában jószágot bíró, de külföldön lakó nemesek adóztassanak meg. A törvény előtti egyenlőséget hangsúlyozza a vármegye az alábbi pontban: A megyei izraelita közönség a honpolgárokkal egyenlő lábra tételére a megyéhez folyamodván, a megye törvény által kívánja kimondani, hogy a hon polgárai között sem vallás, sem az egyéni erkölcsiség s életmód a polgári jogokra nézve különbséget ne tegyen s minthogy kétségbe nem vonható igazság, hogy a hon minden lakóinak törvény előtti jogegyenlősége, az emberi méltóság, az ész, az erkölcsiség követelménye (Vende Aladár adatai a vármegye levéltárából).

Az 1847. évi országgyűlésre adott követi utasítás mintegy záróköve e korszak történetének.

Az 1820—1847. évek története megmutatja, hogy a vármegye mily mértékben vette ki részét az újkori államalkotás munkájában és küzdelmeiben, míg a következő évek, áldozatkészségéről és önfeláldozó magatartásáról adnak számot.

A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

A mily érdeklődéssel kisérte a vármegye közönsége az 1847 nov. 12-én megnyílott országgyűlést, épp oly lázas türelmetlenséggel várta az országgyűlésre küldött követek jelentéseit.

A közjogi bizottság szinte permanencziában volt, mintha megérezte volna a nagy idők előszelét és azt, hogy ez az országgyűlés nem meddő viták színhelye lesz, hanem hogy ott az új állam alapjait fogják lerakni. Az 1847-iki országgyűlés.

Kossuth Lajosnak a válaszfelirat ügyében megindult tárgyalások folyamán mondott beszédének hatása alatt 1848 jan. 10-én a vármegye a következő utasítást küldi követeinek: „Az ország függetlenségét biztosító 1790:X. t.-cz. alapján

szükséges oda működni, hogy a hon alkotmányos kormánya az összbirodalom kormányától függetleníttessék. A helyettes (kir. helytartó) köre s tekintélye visszaállíttassék, felelősség által korlátoztassék s az összes kormányzat az ország kebelébe tétessék. — Magyarország s a birodalom többi országai között a kapocs egyedül a közös fejedelem személyének azonossága lévén."

Mialatt az országgyűlésen a honosításról szóló törvényjavaslatot tárgyalják, az ellenzék szóbahozza az adminisztrátori rendszert, melynek megszüntetését első feladatának tekinti. A nádor, hogy a rendeket megnyugtassa, a febr. 1-én tartott ülésen bemutatja a király leiratát, mely az adminisztrátorok kinevezését csupán a közigazgatás gyorsítása, hatásosabbá és szabatosabbá tétele érdekében tartja szükségesnek. A vármegye a febr. 9-én adott követi utasításában kijelenti, hogy miután az adminisztrátori rendszer tárgyában kibocsátott királyi leirat a megyei önkormányzat megsemmisítését nyíltan elárulja, felhívja a követeket, hogy a sérelmes rendszer megsemmisítését szorgalmazzák.

Ezen a közgyűlésen választották követül *Madarász* Lászlót, a ki már az országgyűlés márcz. 8-iki ülésén felszólította a főrendeket Kossuth Lajos feliratának tárgyalására, melyben Ausztriának alkotmányt, Magyarországnak független felelős minisztériumot kért.

Somogyba is csakhamar eljutott Kossuth feliratának a híre. A márcz. 14-én tartott közgyűlésben Pestmegyének a független nemzeti kormány felállítását magában foglaló javaslatát a vármegye magáévá téve, utasítja követeit, „legyenek tolmácsai az uralkodócsalád iránti ragaszkodásnak, de legyenek tolmácsai azon meggyőződésnek is, hogy „a birodalom trónja, bizalomvesztett népei felett, csak alkotmányos engedmények útján szilárdulhat meg újra".

Az ezt megelőző napon azonban Bécsben kitört a forradalom, mely csakhamar új fordulatot adott az eseményeknek. A király beleegyezett a felelős minisztérium megalakításába s annak elnökévé gróf *Batthyány* Lajost nevezte ki. Öt nap alatt elkészül a független felelős minisztériumról szóló törvény s megalakul az első minisztérium.

A vármegye a márcz. 27-én tartott közgyűlésében értesül a felelős minisztérium megalakulásáról s ugyanakkor olvasták fel gróf Batthyány Lajos miniszterelnök körrendeletét a közrend fenntartása iránt, melynek végrehajtása czéljából, a másodalispán elnöklete alatt, állandó választmányt jelölt ki, mely minden hétfőn ülést tartott.

Az 1848 május 1-iki közgyűlés.

1848 máj. 1-én tartotta a régi rendi vármegye utolsó közgyűlését, a melyen az országgyűlési követek jelentését felolvasván, kihirdették a szentesített törvényeket. A másnap, május 2-án, tartott közgyűlésen megalakul a törvényhatósági bizottmány, mely alkalommal az egybegyűltek arról értesültek, hogy a kormány gróf *Zichy* Jánost nevezte ki főispánná, a mit kitörő örömmel fogadtak (1848 máj. 2-án tartott biz. kgy. 4. sz. 335. l.).

Gróf Zichy János főispán.

A kormány főtörekvése a közrend és közbátorság biztosítása lévén, a horvátok fenyegető magatartása következtében, máj. 2-án leküldötte a Dráva mellékére *Csányi* Lászlót, a kit később teljhatalmú királyi biztosnak nevezett ki.

Jellacsics, az újonnan kinevezett horvát bán, ezalatt lázas hadi készülődéseket tett s e mellett folyton izgatott a magyar kormány ellen, mely e készülődéseire május 17-én 10 nemzetőrzászlóalj felállítását határozta el. E czélból a május 25-iki közgyűlés önkéntesek toborzását rendelte el (206. kgysz. 406. lsz.).

A horvátok elleni védelem szervezése.

Ekkor már a vármegye is, habár megkésve, hozzáfogott a horvátok elleni védelem szervezéséhez. A máj. 26-án tartott közgyűlésben rendelték el a nemzetőrök összeírását és járásonként összeíró választmányokat küldtek ki; a horvát bujtogatók aknamunkájának megakadályozása czéljából pedig mindazok részére, a kik ily lázítókat leleplezenek, a vármegye jutalmat tűzött ki.

A rendes nemzetőrség felállítására és a fegyverszállítmány átvételére azonban a kormánynak pénzre volt szüksége. Szemere Bertalan belügyminiszter felhívására a vármegye közönsége, a máj. 29-én tartott közgyűlésében, a vármegyei tizedpénztárban maradt 6000 forintot, továbbá a vármegyei levéltár rendezésére félretett 4000 frtot, valamint az országgyűlési alapból még rendelkezésre álló 4000 frtot felajánlotta a haza oltárára (927. biz. sz. 575. lapsz.). Ugyanezen a közgyűlésen hirdettek ki a kormány leiratát, mely szerint Kaposvár rendezett tanácsú város lett. Ugyanekkor értesült a vármegye közönsége arról is, hogy *Czindery* László a főispáni méltóságról lemondott.

Jellacsics seregei a Drávánál. (Az Orsz. Képtárból.)

Jellacsics tábora a Balatonnál. (Az Orsz. Képtárból.)

Mivel gróf Zichy János a neki felajánlott főispáni méltóságot nem fogadta el, István főherczeg királyi helytartó jún. 4-én *Sárközy* Albert eddigi alispánt nevezte ki főispánná. Sárközyt a jún. 17-én tartott közgyűlésen üdvözölte a vármegye közönsége, mely a kinevezést a legnagyobb lelkesedéssel vette tudomásul és egyúttal 36 évi buzgó szolgálatainak méltatása mellett, jegyzőkönyvi elismerést szavazott neki. Főispánná történt kinevezése a vármegyei tisztikarban is lényeges változást okozott. Első alispánná *Mérey* József eddigi másodalispánt választották meg, kinek helyébe *Hochreiter* Ambrus lépett.

Sárközy Albert főispán.

Mérey József alispán.

Az 1848 július 5-ére egybehívott országgyűlésre a választások külső és belső bonyodalmak izgalmai között, de azért rendben folytak le. Az elmúlt korszakban szerepet játszott családok sarjai legnagyobbrészt visszavonultak, s majdnem csupa új ember került a népképviseleten alapuló első parlamentbe. Az 1848 előtti korszakban vezérszerepet vitt ellenzéki férfiak közül *Záborszky* Alajos vállalt képviselőséget, kit Szigetvárott nagy lelkesedéssel választottak meg. Kaposvárott *Kund* Vinczét, Szilben *Záborszky* Imrét, Tabon *Farkas* Lajost, Marczaliban *Koller* József mesztegnyői plebánost, Lengyeltótiban gróf *Festetics* Miklóst, Nagyatádon *Mujzer* József barcsi plebánost, Csurgón *Fekete* Lajos ügyvédet választották országgyűlési képviselőkké. Közülök Záborszky Alajos, régibb összeköttetései révén, csakhamar előtérbe lépett s a júl. 10-én tartott ülésen a ház jegyzőjévé választották meg.

Az 1848-iki választások.

Még össze sem ült a képviselőház, midőn *Csányi* László kormánybiztos rendeletére, jún. 13-án, a vármegyei nemzetőrség egy részét a Drávához vezényelték, másik részét pedig hadgyakorlatokra rendelték ki. Ugyanekkor a vármegyei nemzetőrség mozgósítási ügyeinek ellátása czéljából fiókválasztmány alakult (1355. kgysz. 618 lapsz.). Csurgón és Kaposvárott pedig rögtönítélő bíróságokat állítottak fel (1848 jún. 17. biz. kgy. 1359. sz.).

A nemzetőrség kirendelése.

A nemzetőrség kirendelésével azonban a horvát betörést aligha lehetett volna megakadályozni. De miként is lett volna ez lehetséges — irja az egykorú szemtanu — fegyverek és gyakorlat nélkül, erre senki sem gondolt. A kaposvári nemzetőrséget is a Drávához rendelték. És mikor a nemzetőrök parancsot kaptak, hogy Darányból Barcsra vonuljanak előre, a csapatoknak majdnem a fele betegnek jelentette magát, vagy éppen megfutamodott. Szerencsére az egész hadjáratnak nem volt egyéb czélja, mint hogy Barcson tábori misét hallgassunk. Ily módon a félelemmel menekültünk meg! (Bergel József: Kaposvár 40 év óta).

A kormány jól tudta, hogy a katonáskodáshoz nem szokott, teljesen gyakorlatlan nemzetőrséggel nem tudja felvenni a küzdelmet a délvidéki lázadókkal szemben s ezért, míg egyfelől a legnagyobb erélylyel fogott a 10 rendes nemzetőri zászlóalj szervezéséhez, másfelől Kossuth Lajos indítványára az országgyűlés 200.000 katonát szavazott meg az ország védelmére. A 10 rendes nemzetőrségi zászlóaljból a 8-ikat Pécsett állították fel s őrnagyává *Vitalis* Ferenczet nevezték ki (Gracza György: Az 1848—49-iki szabadságharcz tört. I. 311.). Ez a 10 zászlóalj volt a honvédség magva, mely később oly diadalokat aratott.

A május 25-én tartott közgyűlésen elrendelt toborzás egy hó leforgása alatt oly számbavehető eredménynyel járt, hogy július 1-re a somogyi fiatalság már bevonult Pécsre, a 8-ik zászlóaljhoz.

Toborzás 1848-ban.

Sárközy Albert főispán, hogy jó példát nyujtson, Dénes nevű, alig 17 éves fiát is besoroztatta honvédnek. Kívüle még Somogyból *Svastits* István, *Svastits* Sándor, *Kacskovics* János, *Bárány* Elek, *Polányi* József, *Borsiczky* Antal s mások szolgáltak a 8-ik zászlóaljban. Sárközy Dénest nov. 15-én már hadnagygyá nevezték ki a 28-ik számú honvédzászlóaljhoz s később a 118-ik hondvédzászlóaljhoz osztottak be. Résztvett a diadalmas isaszegi, váczi, nagysarlói és komáromi csatákban, s egészen a világosi fegyverletételig végigküzdötte a szabadságharczot (Sárközy Dénes emlékiratai. Kézirat Sárközy Imre birtokában).

Jellacsics már szeptember első napjaiban készen állott, hogy Magyarországba betörjön s miután szept. 10-én Varasdról három kiáltványt bocsátott ki, megkezdte az átkelést a Dráván. Hadát három részre osztotta. Az előhad, Grammont ezredes vezetése alatt, szeptember 11-én vonult Varasdról Csáktornyára s onnan Letenye, majd Nagykanizsa felé. Maga Jellacsics szept. 11-én kelt át a Dráván s Csáktornyáról kiindulva, Perlak, Kottor, Kanizsa felé tartott. Itt egyesülvén az előhaddal, Iharosberényen át Sárd felé, majd innen a Balaton felé vonult. Ezalatt Jellacsics hadának harmadik része, szept. 11-én, Barcscsal szemben, gróf Nugent Albert vezérlete alatt átkelvén a Dráván, Kaposvár felé tartott, melyet megsar-

Jellacsics hadai Somogyban.

czolván, szintén a Balaton felé vonult, hol a mai Faluszemesnél egyesült Jellacsicsnak időközben szintén odaért derékhadával.

Mivel a magyar hadak vezére, gróf *Teleki* Ádám tábornok, nem akart Jellacsics hadával csatába bocsátkozni, sőt egész Keszthelyig vonult vissza, a horvát hadak akadálytalanul eljutottak a Balatonig, hol Szemesnél tábort ütöttek. A merre a horvát hadak elvonultak, mindent elpusztítottak; feltörték a pinczéket, kamrákat, noha a nép mindenütt ellátta az átvonuló katonaságot élelemmel. Maguk a tisztek is undorral fordultak el e garázdálkodásoktól. Elfogott leveleikben keserűen panaszolják, hogy csapatjaik között nem tudják a fegyelmet fenntartani (Gracza György i. m. II. 172—185. Millenn. Tört. X. 128— Bergel József i. m. 32—33.).

Jellacsics serege a betöréskor mintegy 35—40 ezer emberből állott; számra nézve tehát jelentékeny haderő fölött rendelkezett; ennek azonban csak kis része volt rendes katona, míg a többi gyülevész nép, mely csak rabolni és gyujtogatni tudott, de az első puskalövésre megfutott volna.

Ezzel a rendetlen gyülevészhaddal könnyen fel lehetett volna venni a küzdelmet, ha lett volna, a ki az ellenállást szervezi. Ezzel azonban megkéstek.

A nemzetőrség Barcsnál.

A kormány a népfelkelés és a toborzás szervezésére épp aznap, mikor Jellacsics a Dráván átkelt, Sárközy Albert főispánt teljhatalmú biztosnak küldte ki; de e megbízás már megkésett, mert Sárközynek sem az idő, sem az eszközök nem állottak rendelkezésére, hogy az ellentállást szervezze; mindamellett mégis azon volt, hogy a lehetetlent megkísérelje. A vármegyei nemzetőrséget és a kaszával felfegyverkezett népfelkelőket egybegyűjtve, Barcs felé vonult, hogy az előnyomuló horvátokat feltartóztassa.

Mintegy 30.000—40.000 népfelkelő és nemzetőr gyűlt egybe, a kiknek összes fegyvere 12 faágyú volt, melyeket *Ruttkay* kaposvári kovácsmester készített tölgyfából s a csöveket nyolcz abroncscsal vasalta meg.

A mint a horvát hadak Barcs környékén feltüntek, a magyar népfelkelők elkezdtek rájok ágyúzni; az ágyúcsövek azonban csakhamar megrepedtek, mire az egész magyar had hanyatt-homlok rohant vissza Kaposvárra, hova 24 óra alatt már meg is érkezett (Roboz István közlése).

A nádor és Jellacsics találkozása.

E közben István főherczeg nádor, engedve az országgyűlés óhajának, Budáról Veszprémbe jött, hogy személyesen vegye át az odáig hátráló magyar sereg vezérletét. Megérkezése után átizent Faluszemesre Jellacsicshoz, hogy beszélni óhajt vele. A bán eleinte húzódozott; de mikor István főherczeg elküldte neki V. Ferdinánd megbízólevelét, Jellacsics ráállott a találkozóra, melynek szept. 21-én d. u. két órakor a „Kisfaludy“ gőzhajó fedélzetén kellett volna megtörténni.

A nádor a veszprémi partokon szállott fel a gőzhajóra, mely lassan közeledett a somogyi partok felé. Jellacsics ezalatt zászlós sátora elé rendelte a tisztikart és tábornoki díszbe öltözve, beszédet intézett hozzájuk, a melyben tudtukra adta, hogy István főherczeggel fog találkozni.

A mint a Kisfaludy-hajó a somogyi partok felé közeledett, a bán lóra ült s tisztjeitől környezve, a Balaton partjára lovagolt. A gőzhajó azonban nem kötött ki, hanem a parttól körülbelül egy puskalövésnyire horgonyt vetett. Kevés vártatva István főherczeg egy csónakot küldött partra, hogy a bánt a hajóra szállítsa. Jellacsics azonban, attól tartva, hogy a magyarok foglyul ejthetik, nem mert a hajóra menni, hanem két szárnysegédét küldte a nádorhoz, hogy partra szálljon. A nádor erre gróf *Zichy* őrnagyot küldte a partra, hogy a bánt adott szavának beváltására figyelmeztesse. Jellacsics erre tisztjeihez fordult és minden szót erősen hangsúlyozva, kérdezte: Tisztjei a császári seregnek! Szabad-e elhagynom a partokat? mire a tisztikar, természetesen előleges megbeszélés szerint, kiabálni kezdett: Nem! Nem! Nem engedjük! A csónak másodízben tért vissza üresen a gőzhajóhoz és a találkozás meghiusult. István főherczeg sértődötten tért vissza Veszprémbe, hol másnap, szept. 22-én, a vezérletet átadván *Moga* János tábornoknak, Budára ment, honnan a következő éjjel kocsin Bécsbe távozott s ezzel végleg elhagyta Magyarországot.

A mint a nádor hajója elhagyta a somogyi partokat, Jellacsics megtette az előkészületeket a főváros felé való továbbvonulásra. Szept. 23-án már Kilitinél táborozott. Innen intézte Baillet de Latour Tivadar hadügyminiszterhez azt a levelét, a melyet a magyarok elfogtak s melyben hadainak ellátására okt. 1-ig 600.000 frtot kér (Gracza György i. m. II. 176. 210—214.). Kilitiből egyenesen Székesfehérvárig nyomult, melyet szept. 26-án megszállott.

Jellacsics, a székesfehérvár—budai országút mentén levő Sukorónál szenvedett kudarcza következtében, felhagyott a főváros megszállásának tervével és okt. hó 1-én hirtelen oldalt fordulva, meg sem állott Ausztria határáig.

Nugent táborszernagy, a ki idáig száz csatában vett részt, előbb Nagykanizsára, majd a Muraközbe húzódott. Jellacsics és Nugent hadaiból azonban nagyon sokan visszamaradtak, s rabolva, pusztítva járták be a vármegyét. De póruljártak. A Sukorónál aratott győzelem hírére ugyanis a köznép is lassanként visszanyerte bátorságát és felülkerekedett. A nemzetőrök üldözőbe vették a határőröket, a hol utólérték, lefegyverezték őket, de ha kellett, az életüket sem kímélték (Gracza György i. m. II. 263.).

Az országgyűlés azonban közbocsánatban kívánta részesíteni a horvát hadifoglyokat és menekülőket. Az engesztelődés szelleme hatja át az okt. hó 5-én tartott vármegyei közgyűlést is, midőn határozatilag kimondotta, hogy a horvát ellenséges táborból elfogottakkal szemben emberséges bánásmód gyakorolandó (1844. kgysz. 813. lapsz.). Akár fegyverrel, akár annélkül kerültek fogságba, hadifoglyoknak tekintendők. A fegyvertelen fuvarosok hazájok határáig biztos őrizet alatt kísérendők, de irányukban minden kegyetlenkedés szigorú büntetés terhe alatt tiltatik. Csupán lovaik, szekereik s poggyászaik foglaltatnak le s azoknak az elárverezéséből befolyó pénzösszeg elsősorban az átvonuló horvát hadaktól okozott károk fejében a károsultak között osztandó ki.

1848 vége felé azonban a magyar hadak egymás után vereséget szenvedtek. Az osztrákok Windisch-Grätz vezérlete alatt, a győri sánczok elfoglalása után, a főváros felé visszavonuló Görgey hadai után a Vérteshegység felé nyomultak.

A honvédelmi bizottmány, a rendes katonaság vereségeinek hatása alatt, népfelkelést hirdetett s guerilla-háborúval akarta az osztrák hadat kifárasztani. A bizottmány rendeletére a decz. 23-án tartott vármegyei közgyűlés guerilla-csapatok szervezését határozta el, a gyalogság vezéréül gróf *Niczky* Györgyöt, a lovasság parancsnokául pedig gróf *Somssich* Imrét választották meg. Az utóbbi a vármegye egykori alispánjának és követének, majd a konzervatív párt egyik legkiválóbb tagjának, Somssich Pongrácznak fia volt, a ki az 1832—36. évi országgyűlés folyamán királyi személynökké lett, majd midőn 1846-ben megvált magas méltóságaitól s hazatért somogymegyei birtokaira, grófi rangot nyert. Fiai azonban, József és Imre, beállottak a vármegyei nemzetőrök tisztikarába. Népfelkelés.

Mielőtt azonban a somogyi guerilla-csapatok felkészültek, az osztrákok decz. 3-án Moórnál megverték Perczel honvédtábornok hadait; erre a visszavonuló honvédhadak kiürítik a fővárost és a kormány az országgyűléssel együtt Debreczenbe menekül. Ezzel az egész Dunántúl a császáriak birtokába került.

Rövid idő mulva Somogy vármegye is katonai uralom alá jutott. *Burics* János cs. kir. tábornok, hadával Stira felől Nagykanizsára vonulván, 1849 jan. 15-én kelt levelével értesíti a vármegyét, hogy a vármegye békés megszállására indítja seregét, egyben kijelenti, hogy a vármegye kormánya az ő hatalma alatt áll. E levelet az 1849 jan. 19-én tartott közgyűlésen olvasták fel, mire a vármegye hódoló feliratot intézett az uralkodóhoz (biz. kgy. 1. sz. 1450. l.). Katonai uralom.

Burics tábornok egyúttal Nagyatádi *Czindery* Lászlót, a vármegye volt főispánját, nevezte ki királyi biztosnak, míg a vármegye érdemes főispánja, a fegyveres hatalom előtt meghajolni kénytelen és visszavonul birtokára; példáját követi a tisztikar hazafiasabb része is. Czindery pedig, az újonnan kinevezett biztos, nyomban munkához lát, hogy hatalmas pártfogóját, Burics tábornokot méltóképen fogadhassa; nyomban intézkedik, hogy a fekete-sárga lobogó a császári hadaknak Kaposvárra leendő bevonulásakor mindenütt kitűzessék.

Február 1-én, kinevezés utján, megalakítja a vármegye tisztikarát, melynek tagjai sorában a következők foglalnak helyet: Alispánok: *Tallián* János, *Hochreiter* Ambrus. Főjegyző *Kacskovics* Ignácz. Főszolgabírák: *Csépán* Antal a babocsai járásban, *Svastits* István az igaliban, *Vörös* Sándor a kaposváriban; helyette febr. 11-től *Tallián* Pál, *Kelemen* Pál a központi járásban, *Stephaich* Rikárd a marczaliban és *Kovács* Pál a szigetváriban. Főügyész *Tevely* Elek, a ki azonban csakhamar lemondván, helyette Vörös Sándort nevezte ki. A megyei pénztár azonban eltünt. Svastits Pál vármegyei pénztárnoknak sikerült a pénztárt elrejteni, ő maga pedig elmenekült.

Három hónapon át tartó katonai uralom alatt a vármegyéből számüzve volt minden, a mi a nemzeti önállóságra emlékeztetett. Mindamellett a vármegyei urak,

a kik nem léptek az önkény szolgálatába, sűrűn összegyűltek látogatóba egyik-másik kastélyban, a hol az eseményeket megvitatták és a szigorú rendszabályok ellenére még a debreczeni országgyűléssel is fenn tudták tartani az összeköttetést.

Márczius első napjaiban, midőn Ádándon, *Csapody* Pál kastélyában többen összegyűltek, értesültek a febr. 26—27-én vívott kápolnai ütközetről s arról, hogy Kossuth Lajos a kápolnai csatában elesettek fölött imát mondott. Ekkor írta a társaságban jelenlevő *Roboz* István hírlapíró azt az imát, mely Kossuth imája néven ismeretes.

Noszlopy Gáspár.

Mikor április havában a magyar hadak a császáriak fölött egyik győzelmet a másik után aratták, *Noszlopy* Gáspár arra törekedett, hogy Somogy vármegyét is felszabadítsa az önkényuralom alól. A mint a császári hadak ellepték a Dunántúlt, Noszlopy Debreczenbe ment, hol Kossuth Lajosnál jelentkezett, a ki márcz. 18-án Somogy vármegye kormánybiztosává nevezte ki őt; de mivel a magyar haderő akkor még a Tiszánál állott, addig is, míg Somogyba jut, márczius 30-án rábízta az aldunai népfelkelés szervezését, a midőn pedig a szerbek Bácskában április havában teljes vereséget szenvedtek, Kossuth Lajos kormányzó rábízta Jellacsics segélyhadainak szemmeltartását.

Noszlopy, a ki Somogyból már hónapok óta távol volt, szinte égett a vágytól. hogy szülőföldjén használhasson a nemzeti ügynek; tehát addig is, míg hazajöhetett, kormánybiztosként a következő felhívással köszöntött be Somogyba: „Somogymegyei Polgártársaim! Köztetek lenni, ügyetekért fáradozni, legkedvesebb kötelességem volt s leend ezután is, eddig felfedezni kivonulásom okát, haditervemmel ellenkezett; nehogy ideiglenes távozásom előttetek balmagyarázatra szolgálhasson a rosszakaratúaknak alkalmul, mint a nép s így a nyilvánosság embere, jelenleg akarom tudtotokra adni, hogy a Duna alsó részén ellenünk harczoló Jellacsicsnak segítségére küldött, a Somogy megyén átvonuló túlnyomó erőt a Dunáni átkelésben visszatartóztassam s ezen czélt el is értem, mert őket azon figyelem által, melyet bennük hadtestemmel felébreszték, az átkelésben négy hétig akadályozván, mielőtt segítségül mehettek volna, Jellacsics keményen megveretett.

Most az ellenség száma csekély lévén, Somogy kebelébe ismét visszatérhetnék; de független magyar kormányunktól szerencsés valék új megbízást nyerni több megyékben is seregemmeli működésre s jól tudván azt, hogy egy megye tartós biztosítása a másikkal szoros kapcsolatban áll: elhatároztam seregem számát más szomszéd megyékben leendő erőfejlesztés által növelve, felszerelve, hadtestemnek tágasabb kört szerezni s hatni mindenüvé e vidéken: hol csak a zsarnok hatalom szent földünket tapodni s magyar szabadságunkat eltiprással fenyegetni merészli; biztosítlak hát titeket, polgártársaim, a haderőben izmosodván: nemsokára szülőföldem határára lépendek s nem kétlem: miként bennetek ugyanazon lelkes haza polgáraival találkozandok, kik egykor engem hatalmas erővel gyámolítva, a győzelem és dicsőség templomához vezettek Kaposvárra; kik hazafiúi lelkesedéstek által vezéreltetve, elég erősek valátok, minden katonai segély nélkül, saját hatalmatokkal a gaz ellent megriasztani s a megye határából kiűzni.“ Ezután különféle intézkedéseket tesz a tisztviselői állások betöltésére s az osztrák bankjegyeknek a forgalomból való kitiltására nézve, majd ezzel végzi felhívását: „Legyetek irántam bizalommal, kiben sohasem csalatkoztatok s ki minden lépését ezután is odairányzandja, hogy a hon javárai működése által bizalmatokat, szeretteteteket kiérdemelhesse. Nemzetünk ügye nem bukhat, mert szent Isten, a szabadság Istene velünk van. Nemsokára látandjuk egymást, addig is Isten veletek! (Noszlopy Tivadar: Elmult Időkből. 70—73., 77.).

Noszlopy Gáspár máj. 7-én vonult be több ezer népfelkelő és nemzetőr kíséretében Kaposvárra s nyomban megkezdte működését. Mikor megérkezett, *Svastits* Pál vármegyei főpénztárnok jelentkezett előtte, kinek sikerült a vármegyei pénztárt a császáriak elől elrejtenie. Noszlopy nagy örömmel fogadta a főpénztárnok jelentését, mert ezzel már működése kezdetén, a további adókivetésig, a legszükségesebb kiadásokra elegendő pénzzel rendelkezett.

Noszlopynak hivatali működéséhez azonban titkárra volt szüksége. Kaposvárra érkezte után tehát Roboz Istvánt hivatta, kinek nevét ekkor már a „Kossuth Hírlapjá“-ba írt czikkei révén ismerte. Roboz azonban sejtvén, hogy Noszlopy mi czélból óhajt vele beszélni, vonakodott a kormánybiztos előtt megjelenni, mire Noszlopy egy pandúrt küldött a lakására, a ki felszólította, hogy fejvesztés terhe

alatt jelenjen meg a kormánybiztos előtt. Roboz erre megjelent a vármegyeházán, a hol Noszlopy szállása volt, s elfogadta a felajánlott titkári állást.

Az 1849 május 14-iki közgyűlés.

Hosszas szünet után, 1849 máj. 14-én ismét megnyílnak a vármegyeház kapui, melyek a császáriak uralma alatt zárva voltak, a nemzeti ügyért küzdők s mindazok előtt, a kik nem akartak az önkényuralom szolgálatába állani. A nemzeti hadseregtől az utolsó két hónap alatt elért nagy sikerek bizalommal és lelkesedéssel töltötték el az egybegyűlteket.

A közgyűlést Noszlopy kormánybiztos nyitotta meg. Ezután Roboz kormánybiztosi titkár felolvasta a kormánybiztossá történt kinevezésről szóló okmányt, mire kihirdetik a trónfosztó nyilatkozatot és a Kossuth Lajosnak kormányzóvá történt megválasztásáról szóló országgyűlési jegyzőkönyvi kivonatot. A közgyűlés bizalmat szavazott a kormányzónak és a Szemere Bertalan elnöklete alatt megalakult minisztériumnak; ugyanekkor elhatározzák, hogy Kossuth Lajos kormányzó arczképét a vármegyei közgyűlési terem számára megfestetik.

Noszlopy ezután megalakította a vármegyei tisztikart, melynek tagjai között a köréje csoportosult barátai és rokonai vitték a vezérszerepet. A tisztikar a következőleg alakult meg: Alispánok: *Berzsenyi* Farkas, *Erős* József és később III. alispán *Somogyi* Lajos. Főjegyző *Kalmár* József. Szolgabírák: *Leipczig* Jónás a központi járásban, *Baan* Gáspár a kaposváriban, *Somogyi* Lajos a babócsaiban, utóbb helyébe *Sárközy* Sándor, *Bereczk* Antal a szigetváriban, *Erős* József az igaliban, később II. alispánná lett s helyébe *Mócsy* János lépett, *Véssey* Márton a marczaliban. Főügyész *Markovics* György, a ki leköszönvén, helyébe a kormánybiztos *Szokolay* Dánielt nevezte ki (Levéltári Kis Tükör). A közgyűlés ezután elrendelte, hogy a járási szolgabírák a fegyvereket járásuk területén mindenütt beszedjék, egyben pedig elhatározták, hogy *Czindery* Lászlónak, ki febr. 1-e óta kormánybiztosként szolgálta az önkényuralmat, mint hazaárulónak, összes jószágai lefoglaltassanak (biz. 14. sz. 1498. kgysz.). Majd intézkedés történt, hogy a hátralékos adó, úgyszintén az önkéntesek s mozgócsapatok felszerelésére kivetett hozzájárulás hátralevő összege beszedessék.

A közgyűlés után Lengyeltótiban megtartották a képviselőválasztást is, mely alkalommal a kerület Noszlopy kormánybiztost tisztelte meg bizalmával. Noszlopy ekkor állott népszerűségének tetőpontján. Kétségkívül kiváló szervezőtehetség, jó népszónok, lelkes hazafi volt, de tagadhatatlan, hogy csak a pillanatok behatása alatt, gyakran meggondolatlanul és könnyelműen cselekedett. Vasváry Ferencz, kivel már bujdosásában ismerkedett meg, így jellemzi őt: Nyilt, merész tekintetű, 30—32 éves, középmagasságú, szép, férfias, daliás, barna férfiú volt. Mindamellett is, hogy rövid időn meg tudtam nyerni barátságát, nagyon titokzatos volt; kitünt belőle, hogy sokat kellett az emberekben csalódnia. Nem mindenki irányában volt oly őszinte is, mint velem. De úgy látszik, szívem és lelkem mélyéig belátott (Hazánk 1886. 99.).

Bergel József, Kaposvár egykori orvosa, emlékirataiban viszont nagyon kicsinylőleg nyilatkozik róla a következő soraiban: „Kaposvár folytonosan valamely parancsnokló fővezér főhadiszállásához hasonlított, minden át- és bejárás el volt zárva vasvillákkal és botokkal jól felfegyverzett parasztok által, úgy hogy elegendő biztosíték nélkül senki sem bocsáttatott be. Miért? Azt valószínűleg maga Noszlopy Gáspár uram sem tudta, habár Don Quixote módjára valamely kicsiny, rosszul fegyverzett csapat élén többször tett kirándulásokat s sehol sem látott ellenségfeletti diadalait hangosan kürtölte. Különben úgy látszik, hogy a derék és vitéz férfiúnak magának sem volt valami nagy bizodalma a magyarok ügyéhez, a menynyiben az idevaló kereskedőket kényszeríté, hogy nála volt magyar bankjegyeit osztrák jegyekkel cseréljék be.“ E sorokból kétségkívül kiri az elfogultság, mert ha valaki, úgy éppen Noszlopy nem ismerte a csüggedést, hisz még a szabadságharcz letiprása után is a legképtelenebb terveken törte a fejét, hogy függetlenségünket, önállóságunkat visszaszerezzük. De visszatükrözik ezek a sorok az akkori közhangulatot, a bizonytalan jövő iránti aggodalmakat. Szinte ösztönszerűleg érezte mindenki, hogy a szabadságharcz Budavár visszafoglalásával nem ért véget. Csak ezután kezdődik az igazi küzdelem a nemzeti létért.

És Somogyban éppen e válságos időkben hiányzott a vezér. A konzervatívek a márcziusi napok óta félreállottak, vagy külföldön vonták meg magukat. Sárközy Albert főispán, megrettenve a trónfosztás következményeitől, nem vett többé részt

a vármegye ügyeinek intézésében s így a nemzeti ellentállás szervezése egyedül Noszlopy vállaira nehezedett.

Az orosz betörés.

Az orosz betörés hírére az 1849 jún. hó 1-én tartott vármegyei közgyűlés 1000 főnyi gyalogságból és 200 főnyi lovasságból álló védősereg felállítását határozta el. Ennek felszerelésével a jún. 28-án tartott közgyűlés is foglalkozott, de a júl. 9-én tartott közgyűlés a védősereg szervezését beszüntette. Ezen a közgyűlésen hirdették ki a magyar kormánynak a keresztesháború tárgyában kibocsátott körlevelét, mire a közgyűlés egy honvédzászlóalj felállítását határozta el, a vármegyei nemzetőrségből pedig egy 2000 főből álló guerilla-csapat szervezését mondta ki.

A fáradhatatlan Noszlopy nyomban hozzáfog az újonczozáshoz. Majd lázas sietséggel szervezi a 127. számú honvédzászlóaljat (Várm. Levélt. Levéltári Kis Tükör). Noszlopy erélye és buzgalma nem ismert akadályokat. Pedig ekkor már a nagy nemzeti küzdelem gyors léptekkel közelgett a vég felé.

Általános népfelkelés.

Még júl. 24-én, három héttel a világosi fegyverletétel előtt, Noszlopy kormánybiztos általános népfelkelést rendelt el s gyűlhelyül a Jut község melletti erdőt tűzte ki. Három vármegyéből gyűltek itt egybe a népfelkelők, de hiányzott a fegyver és a fegyelem. Noszlopy belátva, hogy ezzel a fegyelmetlen tömeggel nem sokra megy, Svastits és Gludovácz nemzetőrtiszteket küldte ki az egybegyűlt népfelkelők szétoszlatása czéljából (Szabó János közlése: Vas vármegye 1892. évf. 45. sz.), maga pedig összeszedve a vármegyei nemzetőrséget, azzal Komárom felé akart vonulni.

Közben Klapka György, Komárom várának parancsnoka, a júl. 31-én és aug. 3-án történt kirohanásakor az osztrákokat szétvervén, Komáromot felszabadította az ostromzár alól, mely hírre Noszlopy, a vármegyei nemzetőrséggel és a hozzácsatlakozó szabadcsapatokkal, Veszprémig nyomult előre, magával vivén a császári érzelmeiről híres Csorba vármegyei főorvost is, a kit útközben fogatott el.

Nugent tábornok azonban, a ki a Dunántúl csatangolt, csakhamar Komárom alá vonult, minek következtében Noszlopy terve, hogy Komáromba bevonuljon, meghiusult. Noszlopy ekkor Diszelbe ment *Sáry* Gergelyhez, de itt nem érezvén magát biztonságban, a Bakonyba bujdosott. (Csire István közlése). Bujdosása alatt azonban, 1850 április havában, elfogták és Pestre vitték, hol haditörvényszék elé állították. Börtönéből azonban sikerült elmenekülnie s ekkor az Alföldön bolyongott.

Az önkényuralom.

A szabadságharcz eltiprásával megkezdődött az önkényuralom, a megtorlás és a vérbosszú korszaka. Az önkénynek elsősorban hivatalnokokra volt szüksége, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás menete fenn ne akadjon. Az oroszok már benn voltak az országban, midőn Geringer Károly, Magyarország teljhatalmú polgári biztosa, Somogy vármegyében a közigazgatás élére *Németh* Pétert állította, a ki azonban csak igen rövid ideig működött, mert 1849-ben, midőn az új igazgatási rendszer életbe lépett, *Tallián* Jánost, a ki az év elején Czindery alatt az első alispáni teendőket végezte, nevezték ki Somogy vármegye biztosává, ki a katonai parancsnok alá lévén rendelve, Somogy vármegye a veszprémi katonai parancsnokság alá tartozott. Ez a katonai uralom 1850 elejéig tartott s örökös rettegésben tartotta a vármegye lakosságát.

Közvetetlenül a fegyverletétel után, kezdetét vette a szabadságharczban részesek üldözése és elfogatása. A hatalom emberei elsősorban Noszlopy Gáspár kézrekerítésén fáradoztak. Noszlopy azonban ekkor már elbujdosott; példáját követte Antal nevű testvére is, a kinek szintén jelentékeny része volt a vármegyei népfelkelés szervezésében. Noszlopy Antal az Alföldre menekült, hol Bónis Sámuellel és Sárosy Gyulával, az Arany Trombita szerzőjével együtt bujdosott. Bónist azonban csakhamar elfogták, mire Noszlopy Antal és Sárosy Gyula Bihar és Arad vármegyékbe menekültek.

Noszlopy Antal ekkor már nős volt s néha titokban találkozott nejével, Gorove Annával, Gorove István, a későbbi földmívelésügyi miniszter nővérével s csak lopva tekintett haza anyjához, id. Noszlopy Antalnéhoz, a kit az önkény zsoldosai folyton bosszantottak, úgy hogy egyidőre lakását Gombára tette át. A zsandárok azonban valahogy megtudták, hogy Noszlopy Antal gyakran jár haza. Abban a hiszemben, hogy egyúttal Noszlopy Gáspárt is kézrekeríthetik, egy éjszakán váratlanul megrohanták a Noszlopyak udvarházát Vrácsikon (a mai Újvárfalván) s szuronytszegezve támadtak a harmadik Noszlopy-testvérre, Tivadarra, a kit házinépével együtt felvertek s mivel Gáspárnak nézték, el akarták fogni, míg Noszlopy Tivadar csak nagy ügygyel-bajjal tudta velük megértetni, hogy nem ő az

általuk keresett Noszlopy Gáspár. Erre a zsandárok dühöket a házon elégítették ki. A család nagybecsű könyvtárát kihordták az udvarra, a kutyabőrös kötésű könyveket kardjaikkal szétvagdalták, majd máglyába rakva, meggyujtották, azután odébbállottak (Noszlopy Tivadar: Elmult időkből 66.).

Még *Sárközy* Albert, a vármegye főispánja, sem kerülte ki az önkény bosszúját. Bár a debreczeni függetlenségi nyilatkozattól lehangolva félreállott, az önkényuralom nem tudta neki megbocsátani, hogy a horvátok betörése alkalmával ő szervezte a vármegyei nemzetőrséget. Ezért Kisasszondra internálták s csak az ötvenes években kapott kegyelmet (Turul 1906. évf. 131. lap).

Legnyomasztóbb volt a helyzetük *Fekete* Lajos és *Záborszky* Alajos vármegyei képviselőknek, a kik résztvettek a debreczeni országgyűlésen s a trónfosztó határozat hozatalában. Ezek közel egy éven át remény és kétség között töltötték napjaikat. A haditörvényszék június havában hozott ítéletével mindkét képviselőt, vagyonának elvesztése mellett, kötél általi halálra ítélte. Ekkor azonban már Haynau uralmának is meg voltak számlálva a napjai. Vérengző kegyetlensége oly visszahatást keltett Európa-szerte, hogy a bécsi kormány sietett tőle megszabadulni. Haynau kegyvesztett lett s nyugalomba küldték. Erre Haynau tudvalevőleg úgy állott bosszút, hogy az összes politikai elítélteknek megkegyelmezett. Ekkor nyerték vissza szabadságukat és vagyonukat Fekete Lajos és Záborszky Alajos is.

Haynau bukása után.

Haynau bukása után némileg javult a helyzet, de azért a rémuralom tovább folytatta tobzódásait. A szabadságharczban jelentékenyebb szerepet játszó férfiak között sokan voltak, a kiknek sikerült hosszas bolyongás után kimenekülni üldözőik karjai közül. Ezek közé tartozott *Mérey* Móricz, a ki kezdetben nemzetőri őrnagyként szolgált, később pedig az országos rendőri hivatal rendőrtanácsosa lett s a szabadságharcz leveretéséig rendkívüli buzgalommal működött; de miután a kötél általi halálra ítélt gróf Zichy Ödön (helyesebben Jenő) ingóságainak és ékszereinek elkallódása miatt őt is felelősségre vonták, odahagyta Debreczent és külföldre menekült. A haditörvényszék őt is halálra ítélte, mivel azonban nem tudták elfogni, 1851 szept. 22-én a hóhér az ő nevét is a bitófára szögezte (Magyar Hirlap 1851. évfolyam 568. sz.).

A katonai uralom 1850-ben kezdett megváltozni s helyet adott a polgári önkényuralomnak. Az év őszén a közigazgatás is új szervezetet nyert. Magyarországot öt polgári kormányzati kerületre osztották fel. Somogy vármegyét a soproni kerülethez csatolták és élére megyefőnök került.

A közigazgatás újjászervezésekor Tallián János, az eddigi cs. kir. biztos megvált állásától s helyébe *Hochreiter* Ambrust nevezték ki. Hochreiter hivatalos pályáját még az 1848 előtti vármegyei életben kezdte meg. 1848 jún. havában, midőn Sárközy Albert főispánná való kinevezésével az első alispáni tisztségre Mérey Józsefet választották meg, a másodalispáni tisztséget foglalta el, melyet Czindery László alatt is megtartott. Az önkényuralom benne szorgalmas, kötelességtudó hivatalnokot nyert, a ki, ha az egykorú forrásoknak hihetünk, mindamellett, hogy az önkény szolgálatába szegődött, általános tiszteletnek örvendett (Bergel József i. m. 33—34.).

I. Ferencz József Somogyban.

Hochreiter megyefőnökre hárult a feladat, hogy az ifjú uralkodót országos körútjában Kaposvárott üdvözölje. Az uralkodó 1852 jún. 29-én érkezett Keszthelyre, honnan kocsin tovább folytatta útját Somogy vármegyébe. Az uralkodó Albrecht főherczeg kíséretében érkezett Kaposvárra, hol a vármegyeházban vett szállást és egy éjszakát töltött ott. A hivatalos lapok természetesen kiszínezve kürtölték világgá azt a lelkes fogadtatást, a melyben az uralkodót Somogyban részesítették; de hogy milyen volt valóságban, arra nézve álljon itt az egykori szemtanu értesítése: „Itt, mint mindenütt — írja Bergel József már idézett művében — a nemesség távoltartotta magát a látványosságok és tüntetésektől és csupán a kiváncsi tömeg futott össze és a szokásos ‚Éljen‘ kiáltások nélkül szemlélte a dolgokat. Az ily csendes fogadtatás sokkal inkább megismertette Őfelségével a dolgok állását, mint mindaz, miről a hódolatteljes lapok tudósítottak.“

Noszlopy Gáspár kivégzése.

Az uralkodó 1852. évi körútját egyes ábrándozók az 1848-iki alkotmány visszaállítására akarták felhasználni. A Kecskemét környékén bujdosó *Noszlopy* Gáspár összeesküvést szervezett; terve állítólag az lett volna, hogy az uralkodót, mikor az Alföldre jön, elfogják s az ecsedi láp nádasai közé rejtvén, addig el nem eresztik, míg az 1848-iki alkotmányt vissza nem állítja. A csendőrség azonban neszét vette a dolognak s az összeesküvőket csakhamar összefogdosta. 1852

nov. havában Noszlopyt is elfogták, a ki azonban bujdosása alatt arczát annyira eléktelenítette, hogy nem tudták a személyazonosságát megállapitani. A hadbíróság tehát Csorba vármegyei főorvost felrendelte Pestre, hogy az elfogottak közül jelölje meg, melyik a keresett Noszlopy Gáspár? Csorba főorvos a pesti Újépületben eléje vezetett foglyok között csakugyan felismerte Noszlopyt, a ki tehát nem kerülhette el a bitófát. A halálos ítéletet, rajta és négy társán, 1853 márcz. 3-án Pesten hajtották végre. Noszlopy mindvégig megőrizte önuralmát. Midőn a vesztőhelyre kísérték, Székács evang. lelkésznek, a ki vele ment, azt mondotta: Engem felakaszthatnak; de a szabadságot nem! Annak fája a mi vérünkből fog felnőni! (Csire István közlése. — Noszlopy Tivadar: Elmult időkből.)

Habár a Noszlopy-féle összeesküvés szálai nem terjedtek át Somogy vármegyébe, mindamellett a hatóság és a csendőrség élénk figyelemmel kísérte mindazokat, a kiknek bármi csekély részük volt a nemzeti küzdelemben.

Ki ne emlékeznék az ötvenes évekre — írja Roboz István —, midőn a forradalom után üldözőbe vették a békés lakosokat is; a magyar ember idegen volt a saját házában; lánczolt a lábon; lakat a szánkon; zsandárok hatalma végigverte a vidékeket; ma még családod szeretetével védve, holnap már rab, vétked nélkül; imádságos könyveidet végigkuszálták egy magyar bankóért; megkötözték kezeidet egy Kossuth- vagy Klapka-képért; Bach vasvesszője ezer és ezer porkoláb kezében s kínzószerei alatt hullottak vérünk, könnyeink.

A gazdasági egyesület szerepe.

Közélet teljesen hiányzott. Csak az ötvenes évek derekán kezdett némi társadalmi élet kifejlődni. A vármegyei gazdasági egyesületben találkoztak mindazok, a kik nem léptek az önkényuralom szolgálatába, de a kik egyúttal távoltartották magukat a forradalmi mozgalmaktól is. Jelentőségét ecseteli Roboz István „A tükörből" czímű művében: „A gazdasági gyűlések toasztjaiban toborzottunk egyéneket s hogy a gyülekezés szemet ne szúrjon, kiállítottuk ekéinket, juhainkat, bor, búza s marháinkat s midőn együtt voltunk, szembenéztünk s a szemek, tekintet beszéltek olyan nyelven, olyan dolgokat, melyeket mindenki megértett, de egy idegen sem birt felfogni. A delej, az egy akarat hatalmának sohasem volt nagyobb ereje, mint ez időben . . ."

A vármegyei gazdasági egyesületnek a lelke, vezére *Jankovics* László volt, a ki 1848-ban, midőn Verőcze vármegye főispáni méltóságáról leköszönt, Szőlősgyörökben telepedett le s azóta a vármegyének szentelte munkásságát. Köréje csoportosultak: *Somssich* Miklós és Pál, gróf *Széchenyi* Gyula, gróf *Zichy* János, *Kund* Vincze, továbbá az *Ányos*, a *Jeszenszky*, a *Bánffay*, a báró *Miske*, a *Boros*, a *Tallián*, a *Döry*, a *Hertelendy*, a *Csépán*, a *Kacskovics*, a *Sárközy* és a *Perczel* családok sarjai, a kik ott állottak az árban, tettek, buzdítottak és vígasztaltak. A kik a hazaszeretet megőrizték, a lelkesedést elaludni nem engedték, a közszellemet fenntartották a legnehezebb napokban (Roboz István i. m. 230.).

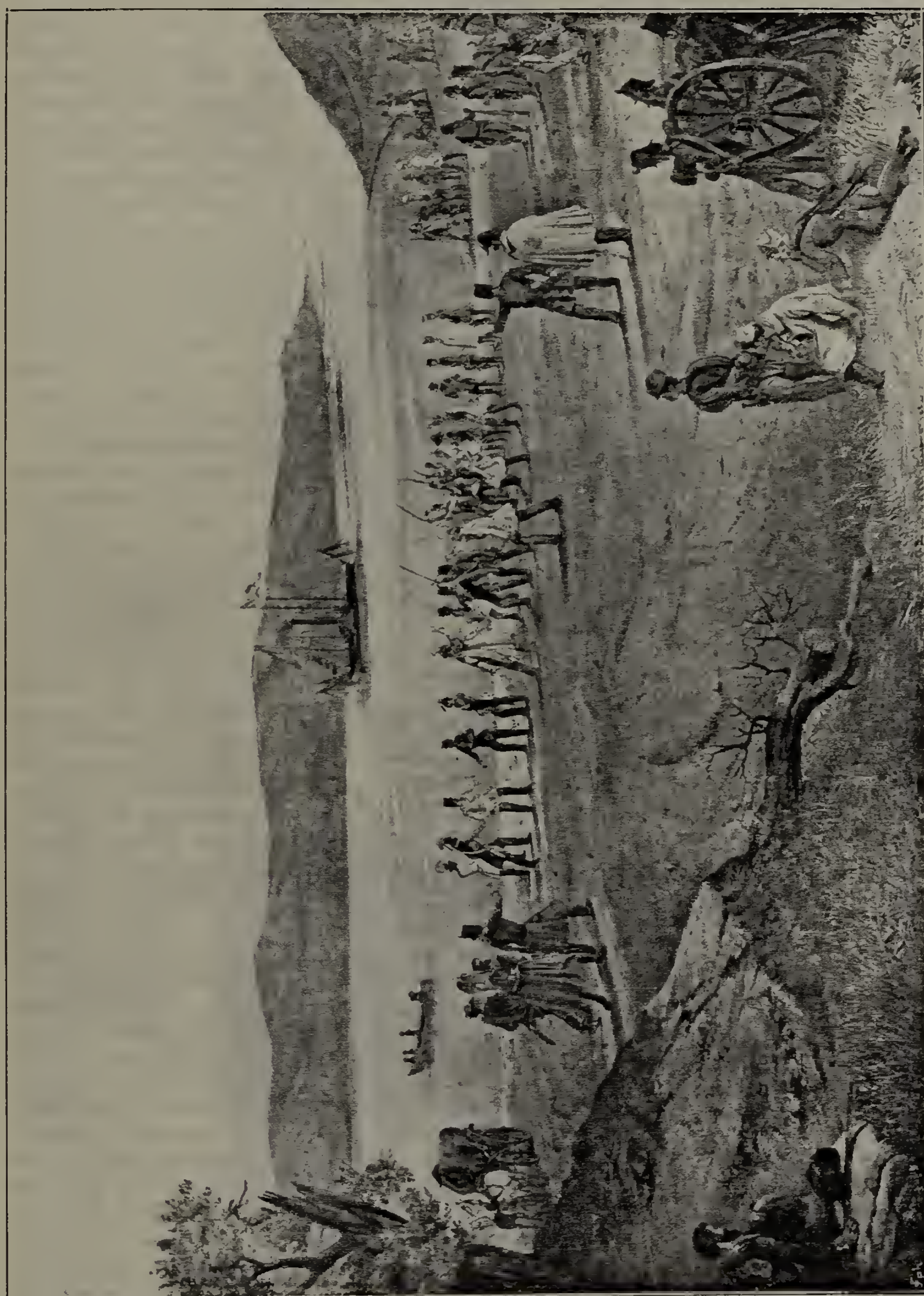
Somssich Pál könyve az önkényuralom ellen.

Az önkényuralom kezdetén, mikor már Haynau megvalósította véres bosszútervét, Somssich Pál elsőnek szólalt fel az új kormányzati rendszer ellen. Somssich nem rokonszenvezett az 1848-iki törvényekkel s lemondván a helytartótanácsnál viselt állásától, visszavonult a magánéletbe, Sörnyére, a hol megírta híres munkáját: „Das legitime Recht Ungarns und seines Königs," mely 1850-ben Lipcsében jelent meg. Ebben a munkában épp oly bátran, mint alapos készültséggel mutatta ki az önkényuralom jogtalanságait, egyúttal pedig kifejtette a nemzet törvényes jogait, hogy a külföld megismerje azt s reményt öntsön a csüggedőkbe. Tagadhatatlan, hogy ily munka kiadásához nagy bátorság kellett abban az időben, mert Bachtól kitellett volna, hogy felségsértési pert akaszt az író nyakába. Gyakorlati következményekkel nem járt ugyan e mű, de felkeltette az elnyomott nemzet rokonszenvét és érdeklődését írójának személye iránt.

Bár a hatalom szolgái mindent elkövettek, hogy e munka terjesztését megakadályozzák, Somssich könyve mégis eljutott Somogyba. A lipcsei könyvkereskedőczég Somssich munkájából több száz példányt Hagelmann Károly kaposvári könyvkereskedő czímére küldött el, a ki, mintha megérezte volna a veszedelmet, még aznap kocsin küldte a szállítmányt Sörnyére, a hol Somssich Pál maga hordogatta ki szobájából könyveit s rejtegette el egy szalmakazal aljában.

A zsandárok a könyvek megérkezte után már másnap megjelentek Hagelmann Károlynál és mivel ott semmit sem találtak, kimentek Sörnyére, a hol szintén eredménytelenül kutattak (Noszlopy Tivadar i. m. 41—42.).

A hírlapok közül az önkényuralom alatt a vármegyében a Pesti Napló terjedt

Jellacsics nem meri elhagyni táborát, hogy István nádor hajójára menjen. (Az Orsz. Képtárból.)

I. Ferencz József (Az Orsz. Képtárból.)

Haynau. (A „Heldenbuch"-ból.)

el leginkább. Ennek Somogyból Roboz István volt a munkatársa. Attól kezdve, hogy báró Kemény Zsigmond lett a lap főszerkesztője (1855 jún. 22.), a Pesti Napló előfizetői is megszaporodtak Somogyban. Kemény Zsigmond, Deák Ferenczczel együtt, a jogfolytonosságnak lett a sürgetője s ennek az iránynak hódolt Somogy vármegye közönségének legnagyobb része is.

Az önkényuralom éveiben kezdte meg költői pályáját Kisfaludy Atala is, kinek első költeménye 1858-ban jelent meg Nagy Ignácz Hölgyfutárjában. Fellépését az irodalom terén Roboz István a következőleg jellemzi: Az egyedül kesergő Sajó (Jókai Mór), Tompa: Gólyája és Szilágyinak rendőrileg megtépett „Emléklapjai" mellett, jól esett a bokrok megriasztott énekesei között egy csalogányt hallgatni, ki csak a természettől tanult, de igaz hangon énekelt.

Közigazgatás és törvénykezés a Bach-korszakban.

Főbb vonásokban igyekeztünk vázolni a közhangulatot a vármegyében a Bach-féle kormányzat alatt; most pedig nézzünk be a hivatalos szobákba. Az 1850-ben életbeléptetett ideiglenes kormányzat alatt még nagyon sokan akadtak a régi megyei elemek között, a kik abban a reményben, hogy csak ideiglenes az alkotmányellenes állapot, hivatalt vállaltak a kormányhatalomtól. A közigazgatás szervezésével azonban ezeknek is be kellett látniok, hogy reményeik meghiusultak; így azután sokan közülük félreállottak s helyüket cseh és galicziai jövevények foglalták el. Mindamellett a magyar elemből is elegen akadtak, a kik az önkényuralom végleges berendezése alkalmával is hivatalt vállaltak. Voltak sokan, a kiket a megélhetés gondja űzött az önkény szolgálatába; de épp ezek voltak azok, a kik az önkényuralom káros hatását némileg ellensúlyozták.

A közigazgatás végleges szervezésével Somogy vármegyét a soproni helytartóság alá sorozták. A vármegye élén egy megyefőnök állott, a ki mellett a központban három megyei biztos (Comitats-Commissär), egy megyei főorvos, egy megyei titkár, két segéd (Official) és három írnok teljesített szolgálatot. Külön testület volt az egészségügyi személyzet, mely hét kerületi orvosból és ugyanannyi kerületi szülésznőből állott. A járási beosztás a következő volt: Kaposvárott politikai szolgabírói hivatalt állítottak; a kaposvári járáshoz 52 helység és 61 puszta tartozott. A többi járások élén az ú. n. vegyes szolgabírói hivatalok keletkeztek. Ezek a szolgabíróságok a közigazgatás mellett az elsőfokú igazságszolgáltatást is ellátták. Ily vegyes szolgabírói hivatalok a következők voltak a vármegye területén: 1. Igal, hozzátartozott 43 község és 47 puszta. 2. Iharosberény 39 faluval, 60 pusztával. 3. Karád 39 faluval, 37 pusztával. 4. Marczali 45 községgel és 32 pusztával. 5. Nagyatád 38 helységgel és 47 pusztával. 6. Szigetvár 62 községgel és 61 pusztával. Az egyes szolgabíróságoknál a szolgabíró mellett egy, esetleg két segédszolgabíró (Adjunct), két, néhol, mint a marczali járásban, három tollnok (Actuar) és két-három irodatiszt működött.

Az igazságszolgáltatás terén a következő hivatalok működtek: 1. cs. kir. úrbéri törvényszék Kaposvárott. 2. egy cs. kir. megyei törvényszék szintén Kaposvárott és egy cs. kir. járásbíróság Kaposvárott. Végül egy cs. kir. ügyészség a kaposvári törvényszék mellett.

Pénzügyigazgatósági tekintetben a vármegye a nagykanizsai pénzügyigazgatóság alá tartozott. Kaposvárott és Nagyatádon pénzügyi biztosok székeltek.

Hochreiter Ambrus, a közigazgatás végleges szervezése után, 1854-ben, megvált a megyefőnöki állástól, hogy a kaposvári cs. kir. törvényszéki elnökséget foglalja el. Helyébe *Szalay* Nikodém cs. kir. helytartósági tanácsos lépett. Kívüle, 1856-ban, a vármegyei központi igazgatásnál csak két magyart találunk: *Ferenczy János* és *Skublics* Gyula III. osztályú vármegyei biztosokat. A járási igazgatás élén azonban leginkább magyarok állottak. A kaposvári járás szolgabírája, 1856-ban, Szakátsi *Csorba* Ede volt, mellette *Bogyay* Gyula szolgált tollnoki minőségben. Az igali járási szolgabírói hivatalban szolgáltak: *Gözsy* Ferencz és *Krismanits* Lajos, az iharosberényiben *Babos* Péter, a karádi járás szolgabírája Szent-Királyi *Kary* Ignácz volt, mellette szolgáltak: *Isoó* Alajos és Dávodi *Bakó* Farkas. A marczali járásban: *Farkas* Benő és *Kováts* Farkas viseltek kisebb hivatalokat. A nagyatádi járás szolgabírája *Farkas* István volt. A szigetvári járás élén *Országh* Lajos állott. Mellette mind magyarok szolgáltak: *Forintos* Gergely, *Zavaros* Péter és *Rada* Antal.

A kaposvári úrbéri és a vármegyei törvényszéknél a magyar elem volt túlsúlyban. Az úrbéri törvényszék elnöke *Bernáth* József volt. Bírái: Alsó-Szopori *Nagy* Imre, a későbbi kúriai bíró és *Várady* Ferencz. A vármegyei törvényszék-

nél a következők működtek: *Chernel* Elek, *Karvassy* Sándor, *Kovács* Antal és *Sohár* Vincze. A cs. kir. ügyészség vezetője Galánthai *Pottyondy* Ferencz, helyettese *Kisfaludy* Sándor volt (Hof- und Staats-Handbuch 1856. évfolyam).

Tagadhatatlan, hogy a közigazgatás, a régi vármegyei önkormányzattal szemben, jelentékeny haladást mutatott, de nem tudott százados alkotmányunkba beilleszkedni és nem bírt gyökeret verni. Mindenütt bizalmatlansággal és ellenszenvvel találkozott s így uralmát csak a csendőrszuronyok segítségével tudta fenntartani. Ellenben az igazságszolgáltatás annál nagyobb rokonszenvvel találkozott mindenütt és tagjai sorában a legkiválóbb erők foglaltak helyet.

1859 elején *Szalay* Nikodém Baranya vármegye főnökévé neveztetvén ki, helyébe Szent-Mártoni *Radó* Dániel, a pápai járás szolgabírája lépett. Ő volt az utolsó megyefőnök, mert az 1860. évi okt. 20-án kibocsátott diploma, mely az 1847-iki alkotmányos állapotokat visszaállította, elsöpörte Bach uralmának támaszait, nemzetboldogító rendszerükkel egyetemben.

Jankovics László főispán.

A magyar kanczellária visszaállítása után, báró Vay Miklós kanczellár előterjesztésére, az uralkodó 1860-ban *Jankovics* Lászlót, Verőcze vármegye 1848-iki főispánját, nevezte ki Somogy vármegye főispánjává, kinek kinevezését egy jobb jövő hajnalaként üdvözölték a vármegyében. Az új főispán csakhamar hozzálát, hogy az alkotmányos közigazgatás ismét megkezdje működését s a Bach-rendszer alatt kinevezett hivatalnokok kezükbe vehessék a vándorbotot.

Mielőtt a tisztújító közgyűlést összehívta, a vármegye vezérférfiaival értekezletet tartott, hogy a közgyűlésen követendő eljárást megbeszélje. Az értekezleten nyilvánvalóvá vált, hogy a vármegye közönsége a jogfolytonosság alapján áll s ezért a közgyűlésen való részvételre elsősorban az 1848-iki bizottsági tagokat tekinti jogosultnak. Belátták azonban, hogy az akkor élő 1848-iki törvényhatósági bizottsági tagok száma sokkal csekélyebb, semhogy a vármegye közönségét, a közvéleményt teljes mértékben képviseljék; akként döntöttek tehát, hogy az összehívandó közgyűlésre, az 1848-iki bizottsági tagokon kívül, az összes vármegyei községek küldjenek képviselőket.

Közgyűlés 1860 decz. 20-án.

1860 decz. 20-án nyíltak meg újból Somogy vármegye székhelyén: Kaposvárott, a vármegyeház kapui, melyek közel tizenkettedfél éven át zárva voltak az 1848-iki bizottsági tagok előtt. Jankovics László főispán, a ki fényes bandérium kíséretében érkezett a székvárosba, megnyitván a közgyűlést s üdvözölvén a megjelenteket, bemutatja a főispáni kinevezéséről szóló okmányt, melyet az 1848-iki tisztikar jegyzői karából a közgyűlésen jelen volt *Gaal* Pál olvasott fel, a kit a főispán a jegyzői teendők ideiglenes vezetésére felkért. Erre az 1848-iki bizottság egyik tagja szót kért s tagtársai nevében kijelenti, hogy az 1848-iki bizottsági tagok nem érzik magukat elég erősnek arra, hogy egymagukban képviseljék a vármegye közönségét; ezért tehát az összes jelenlevőket bizottsági tagoknak tekintik s a bekövetkezendő tisztújításig helyettes tisztikart állítanak, és *Botka* Antalt ügyésznek, *Baan* Gáspárt szolgabírónak és *Bátsmegyey* Jánost esküdtnek kiáltják ki. Ezután hozzáfogtak a törvényhatósági bizottmány — vagy miként akkoriban nevezték — megyei bizottmány — megalakításához. A bizottmány még aznap meg is alakult s így már 20-án meg lehetett tartani a tisztújító közgyűlést.

Tisztújítás 1860-ban.

A főispán újból megnyitván a közgyűlést, az 1848-iki tisztikar jelenlevő tagjai benyujtották lemondásukat, mire a főispán megejti a tisztújítást. Első alispánná közfelkiáltással *Mérey* Józsefet, az 1848-iki I. alispánt választották meg, másodalispán *Csépán* Antal lett. Csépán Antal 1833 óta állott a vármegye szolgálatában, mely évben alszolgabíróvá választották. 1839-ben megvált állásától, mire a főispán táblabíróvá nevezte ki. 1846-ban újra a babócsai járás főszolgabírájává választották meg, mely állását 1849-ben, Czindery László királyi biztossága alatt is megtartotta. 1849 ápr. havában visszavonult, majd az ötvenes években szoros összeköttetést tartott fenn mindazokkal, a kik egy jobb jövő reményében a hazaszeretetet megőrizték és a lelkesedést elaludni nem engedték. 1861-ben ő is lemondott a másodalispáni tisztségről. 1867-ben a vármegye bizalma ismét őt ültette az első alispáni székbe s azóta, egész 1889-ben történt nyugalombavonultáig, lankadatlan buzgalommal szolgálta a vármegyét.

Mérey József alispán.

Az 1860 decz. 20-án megválasztott tisztikar többi tagjai a következők voltak: Főjegyző *Zichy* Antal, később, midőn a tabi kerület országgyűlési képviselőjévé választották, helyébe *Gaal* Alajos lépett. Főszolgabírák: *Somssich* Lőrincz (központi járás), *Baán* Gáspár (kaposvári járás), *Bittó* István, a későbbi miniszter-

elnök (szigetvári járás), utóbb, midőn a szigetvári választókerület országgyűlési képviselővé választotta, helyét *Igmándy* Benedekkel töltötték be, gróf *Somssich* Imre (babócsai járás), a kit szintén képviselővé választottak, minek következtében helyét báró *Maithényi* István foglalta el. *Kozma* Sándor, a későbbi főállamügyész, (marczali járás), a ki képviselővé választatván, helyébe *Gaal* Pál lépett, *Fekete* Lajos (igali járás), őt is képviselővé választották s így helyette *Svastits* József lett a főszolgabíró. Főügyész *Leipczig* Jónás (1860. évi közgy. jegyzők.).

A mint az alkotmányos tisztikar a működését megkezdte, mindenki feszült figyelemmel várta az országgyűlés egybehívását, mely egyedül volt hivatva az alkotmányos életet állandósítani, valamint a korona és a nemzet közötti kiegyezést megteremteni. Az 1861. évi ápr. 14-én kelt legfelsőbb kéziratot, mely az országgyűlést ápr. 2-ára Budára hívta egybe, a márcz. 12-én tartott bizottsági közgyűlésben hirdették ki.

Követi utasítások 1861-ben.

A vármegye közönsége az országgyűlés összehívására vonatkozó legfelsőbb kéziratot tárgyalás alá vevén, a következő határozatot hozza: Kimondja a vármegye: 1. Miután nagy és nehéz bajaink orvoslását csak az országgyűléstől várja, a nemzet ez okból semmit se késett — a megye is —, a kegyelmes királyi meghívás folytán, részéről a követek megválasztására szükséges intézményeket megtenni, de valamint Ő a választásokat — mellőzve a K. királyi levélnek eltéréseit — tökéletesen az 1848-iki törvények alapján indította meg, úgy biztosan reményli és elvárja a megválasztandó követektől, hogy ők is az 1848-iki törvények szerint fognak az országgyűlésen alakulni. 2. Nem kételkedhetik a megye közönségének bizottmánya, hogy az így alakult országgyűlés az ősi alkotmánynak alapelveit s különösen a Sanctio Pragmatica s az abból eredő törvényeket, jelesen az 1790-iki X. törvényczikkben kimondott s újra megerősített, boldogult I. Ferencznek ausztriai császárrá lett kikiáltása alkalmával pedig ismét biztosított függetlenségét Magyarországnak fenntartani, megóvni s a felett semmi egyezkedésekbe se bocsátkozni szent és megszeghetetlen kötelességüknek ismerendik. Ennélfogva tehát: 3. a bécsi kormány által tervezett birodalmi tanácsban országgyűlésileg küldetni kívánt követeket választani semmi esetre se fognak; valamint a megye közönsége is, ha erre az országgyűlésnek mellőzésével felhivatik, ilyesmihez közreműködésével járulni sohasem fog. Egyébiránt meg van e megye közönsége arról győződve, hogy valamint az octroyrozott charta alapján tervezett birodalmi országgyűlés egy hamis és kivihetetlen theoriának gyermeke, halva született, úgy e birodalmi tanács is, mely annak csak átdolgozott újabb kiadása, életrevaló szinte nem lehet. E határozat a megválasztandó követeknek kiadatni rendeltetik.

Ez a határozat is egyik bizonyítéka a vármegye állásfoglalásának, mely az 1848-iki törvények fentartására irányult, mely teljesen megegyezett Deák Ferencz és barátai állásfoglalásával, a kik ez országgyűlésen csak egy programmot ismertek: Magyarország önállóságának megvédelmezését.

Képviselőválasztások 1861-ben.

A képviselőválasztások márcz. 23-án a legnagyobb rendben folytak le vármegyeszerte. A legtöbb kerületben egyhangú volt a választás. Tabon *Zichy* Antal vármegyei főjegyzőt, Szilben *Fekete* Lajost, Nagyatádon gróf *Somssich* Imrét, Marczaliban *Kozma* Sándort, Szigetvárott *Bittó* Istvánt, Kaposvárott *Somssich* Pált, Lengyeltótiban gróf *Hunyady* Józsefet választották képviselővé. Csurgón pótválasztásra került a sor, melyet jún. 9-én tartottak meg s ez alkalommal *Bárány* Gusztávot választották meg egyhangúlag. Az 1848-iki képviselők közül egyedül *Fekete* Lajos ügyvédet választották meg újból, a többiek eltüntek a közszereplés teréről.

A vármegyei képviselők között *Somssich* Pálnak jutott a legkiválóbb szerep. Midőn az 1860 márcz. 5-iki császári pátens kibocsátása után visszautasította kinevezését a megerősített birodalmi tanácsba, majd szakítva a konzervatívokkal, Deák Ferenczhez csatlakozott, népszerűsége mindegyre növekedett. Megválasztásakor tartott beszéde rendkívül nagy hatást tett. Beszédében kifejtette, hogy az 1848-iki demokrata törvényeket fenntartani, az alkotmányos felelős kormány visszaállítását követelni szent kötelessége lesz (Millenn. Tört. X. 549. — Vasárnapi Ujság 1861. 13. 1869. 19.). Hasonlóképen nyilatkozott *Bittó* István s *Zichy* Antal is; az utóbbi főleg a Pesti Naplóba írt vezérczikkeivel jelentékenyen hozzájárult a közjogi kérdések tisztázásához. *Kozma* Sándor, a ki széles jogtudományi képességével vonta magára a közfigyelmet, szintén a Deák Ferencz körül csoportosuló ú. n. felirati párt tekintélyes tagja lett.

Habár az 1861-iki választások alkalmával legnagyobbrészt a Deák Ferencz

körül csoportosuló férfiak nevei kerültek ki győztesként az urnákból, a szélső iránynak is voltak tekintélyes számú hívei, különösen a polgárság köréből, ezek *Madarász* Józsefet, a sárkeresztúri kerület képviselőjét és *Körmendy* Sándor hedrehelyi lelkészt ismerték el vezérüknek (Id. Csire István közlése).

Újabb abszolutizmus.

Az országgyűlés egybehívásához fűzött remények azonban nem valósultak meg, mert tudjuk, hogy az országgyűlés aug. 22-én eredménytelenül szétoszlott. A látszólagos alkotmányosság nem volt többé fentartható és az országgyűlés feloszlatása után a vármegyei önkormányzatra került a sor.

Vay elbocsátása után gróf Forgách Antal lett a kanczellár, a kinek feladata volt az elnyomatás új rendszerének végrehajtása.

Forgách e feladatra mindenképen alkalmasnak mutatkozott. Már okt. 27-én leiratot intézett Somogy vármegye főispánjához, melyben mindennemű megyei gyűlés megtartását betiltja. A főispán okt. 31-én vette kézhez ezt a leiratot, de azért a vármegye megtartotta közgyűlését az ő elnöklete alatt. E közgyűlésből a vármegye feliratot intézett az uralkodóhoz, melyet futárral küldtek Bécsbe. A közgyűlés után a főispán beadta lemondását; példáját követte a tisztikar is, mely a vármegye közönségének szept. 28-án hozott határozata értelmében megbizatását megszüntnek tekintvén, nov. 4-én testületileg lemondott (kgy. 1557. sz.). Csupán *Nagy* Lajos vármegyei levéltárnok maradt meg hivatalában, a kit a vármegye közönsége a vármegyei pecsét őrzésére kért fel.

A közrend és közcsend fenntartására *Csépán* Antal másodalispánt kérték fel főfelügyelőnek; melléje bizottságot választottak, mely járásonként a lemondott tisztikar 1—3 tagjából állott.

Mérey Károly főispán.

Forgách kanczellár előterjesztésére az uralkodó *Mérey* Károlyt nevezte ki Somogy vármegye főispánjává, a ki rögtön hozzálát, hogy a lemondott tisztikar helyébe újat toborozzon. 1861 deczember havában sikerül is neki a vármegyei tisztikart, a Bach-rendszer alatt szolgált tisztviselők felhasználása mellett, összeállítani. Alispánokká *Bernáth* Józsefet és *Kelemen* Lajost, főjegyzővé *Csorba* Edét, majd, midőn ez a marczali járás főszolgabírói tisztét vállalta el, *Folly* Józsefet nevezte ki. De a kinevezett tisztikar rendkívül sok nehézséggel küzdött, mert a vármegye közönsége még nagyobb ellenszenvvel fogadta, mint a Bach-korszakbelieket. A ki tehát csak tehette, menekülni igyekezett e tövises pályától. Midőn *Folly* József lemondott a főjegyzői állásról, ezt egész 1863 deczember haváig nem is volt kivel betölteni. Végre *Vutskits* István vállalkozott rá.

Közbiztonsági állapotok 1862 táján.

E mellett a közbiztonsági viszonyok is napról-napra rosszabbodtak. 1862-ben Surdon három zsivány fényes nappal kirabolta az ottani zsidót, a nép pedig közömbösen szemlélte garázdálkodásaikat. Ugyanez évben Köttsén rabolták ki az ottani kereskedőt s az elősiető zsandárok valóságos harczot vívtak a betyárokkal (Győri Közlöny 1862. évf. 49. sz.). Ugyanez év aug. 23-án Büssüben Gyulai *Gaal* István földbirtokost rabolták ki (u. ott 71. sz.).

A nép s különösen a juhászok és a kanászok mindenütt összejátszottak a betyárokkal, a kikkel szemben a zsandárság tehetetlen maradt. *Patkó* István, a híres haramia ellen valóságos hajtóvadászatot indítottak, de mindenkor elmenekült üldözői elől, míg végre a ságvári erdőkben, az év őszén, az üldözésére küldött pandurok lelőtték (u. ott 79. sz.). 1863. év egyik estéjén *Somssich* Miklóst támadták meg a haramiák sörnyei kastélyában s pénzét követelték. Az öreg úr oda is adta minden pénzét, de a rablók ezzel nem elégedtek meg, hanem többet követeltek. Az egyik rabló fejszét is emelt Somssichra és balkarját eltörte (Noszlopy Tivadar i. m. 41.). A mellett, hogy a haramiák örökös rettegésben tartották a lakosságot, még a gyakori tűzesetek is megrémítették a népet, mert a tűz oka többnyire gyujtogatás volt.

Képviselőválasztások az 1865. évi országgyűlésre.

Csak a hatvanas évek vége felé kezd javulni a helyzet. Midőn Majláth György foglalta el a magyar kanczellári méltóságot, egy átmeneti kormány alakult, mely hivatva volt a kiegyezést előkészíteni. Őfelsége 1865 szept. 17-én kelt elhatározásával az országgyűlést decz. 10-ére egybehíván, Somogy vármegyében nov. 29-én tartották meg a képviselőválasztásokat. Kaposvárott ismét *Somssich* Pált, Szigetvárott *Bittó* Istvánt, Tabon *Zichy* Antalt, Marczaliban *Domaniczky* Boldizsárt, Csurgón *Inkey* Józsefet, Lengyeltótiban *Kacskovics* Ignáczot, Nagyatádon gróf *Somssich* Imrét választották meg képviselővé. A szili kerületben azonban a pártok között kitört zavargások miatt nem lehetett a választást megtartani.

Az 1866. évi jan. 5-ére kitűzött pótválasztáson végre *Svastits* Gábort választották meg *Fekete* Lajossal szemben.

Mielőtt az országgyűlés tanácskozásait megkezdte, a vármegyei kormányzat élére *Jankovich* László került, a ki 1865 nov. 30-án foglalta el ismét a főispáni széket. Jankovich főispán *Csépán* Antalt és *Somssich* Lőrinczet nevezte ki alispánokul, főjegyzővé pedig *Sárközy* Tituszt. Csépán Antal alispán.

A második felelős minisztérium kinevezése után Jankovich ismét lemondott főispáni méltóságáról, de gróf Andrássy Gyula miniszterelnök előterjesztésére a király újból kinevezte.

Újból történt kinevezése után a vármegye 1867 ápr. 24-én tartotta első tisztújító közgyűlését. Az e közgyűlésen megválasztott alkotmányos tisztikar működésével új korszak veszi kezdetét a vármegye történetében.

5. *Vallási és művelődési viszonyok.*

(1526—1848.)

Mohács fordulópontot alkot a somogyvármegyei egyházak történetében is. Míg a török hadjáratokat és az ellenkirályok harczait követő pusztulás az egyházakat összes jövedelmeitől megfosztotta, addig a nyugatról elterjedt tanok vallási téren is megosztották a pártokra szakadt nemzetet.

A belháborúk következményeit elsősorban a monostorok és a nagyobb egyházi alapítványok érezték meg, melyeknek birtokai és jövedelmei az elhatalmasodó főurak közprédájává váltak. A monostorok mindegyre jobban elszegényedtek, úgy hogy nem tudták lakóikat eltartani. A török betörések, melyek évről évre ismétlődtek, csakhamar lehetetlenné tették a szerzeteseknek a monostorokban való tartózkodást, melyeknek legnagyobb része rövid idő alatt üresen állott. Azok közé, a kik az egyházi birtokok elfoglalásával legnagyobb károkat okoztak, *Török* Bálint, *Pekri* Lajos és Devecseri *Csoron* András, Zala vármegye főispánja tartozott. Az előbbiek a pannonhalmi főapátság tizedjövedelmeit, az utóbbi a tihanyi apátság birtokait foglalta el (Pannonh. Szt. Benedek-rend tört. XII. 161.). Hatalmaskodó főurak.

Török Bálint garázdálkodásai miatt a pannonhalmi monostor közvetetlenül a királyhoz fordult panaszával, mire I. Ferdinánd király 1534 jún. 1-én megparancsolta Töröknek, hogy az 1533-ban elvett tizedért adjon a monostornak kárpótlást (Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából. II. 348. 355.). Ferdinánd király azonban rá lévén utalva Török Bálint támogatására, nem léphetett fel vele szemben erélyesen, sőt mintegy kárpótlásul, 1535 júl. 26-án felhatalmazza őt, hogy a vránai perjelség birtokait (Csurgó és tartozékai) a Zrinyiektől, a kik azokat zálog czímén bírták, kiválthassa és egyúttal biztosítja őt, hogy e birtokokat ő és örökösei mindaddig megtarthatják, míg a kiváltásért fizetett összeget visszakapják.

A király pártfogása azonban nem sokat segített a főapátság helyzetén. 1534-ben Máté főapát, egyházának nagy szükségétől kényszerítve, a segösdi és a zalai kerületek fele tizedét 300 frtért bérbeadta (u. o. II. 349.). Azok az egyházi javak, a melyeket Török Bálint elfoglalt, török fogságba jutásáig megmaradtak kezében, azután azonban neje, *Pempflinger* Kata, 1542 szept. 10-én igéretet tett, hogy a kezében levő egyházi javakat visszaadja (u. o. IV. 94. l.).

Az egyházi birtokviszonyokra nézve rendkívül érdekes adatokat találunk az 1542. évi adóösszeírásokban, hol egyúttal fel vannak tüntetve az egyházi javak jelenlegi birlalói is, s így ez összeírásokból megtudjuk azt is, hogy kik foglalták le hatalmasul az egyházi javakat. Az I. járásban a következő egyházi birtokok vannak feltüntetve: Bessenyő és Visonta a pécsi püspöké, Kisfalu és Péterhida a babócsai plebánosé, Tarnócza a pécsi Szent András-kápolna rektoráé, Tamási, Gárdony és Szent-Márton a pécsi püspöké, Dombó és Zádor a dombói plebánosé, Okorág a pécsi káptalané, Szigethke a dombói oltár rektoráé, Istvándi a pécsi püspöké, Dobsza eredetileg a székesfehérvári őrkanonoké, jelenleg Török Bálinté, Újszentgyörgy a kálmáncsehi főesperesé, Kálmáncsehi az itteni préposté, Ági a toldi pálosoké, Viszló az itteni plebánosé, Mindszent és Zelemér az itteni plebánosé, Szerdahely és Tótváros az itteni pálosoké, Szent-Benedek, Patza a szentbenedeki prépostságé, Custos-Bárdja a székesfehérvári őrkanonoké, Szöcse a szerdahelyi főesperesé, Márczadó, Eniszd, Szend az omagi főesperesé, Tóthfalu a pécsi püspöké, Belcz a szigeti plebánosé, Gyöngyös a hedrahelyi plebánosé, Szentmárton a pécsi püspöké. A II. járásban: Marczali az itteni plebánosé, Sárd a Egyházi birtokviszonyok 1842—1550. között.

kéthelyi plebánosé, Sámson a bői préposté, Komár az itteni barátoké, Falkos az itteni plebánosé, Páld a szentpéteri pálosoké, Gáthi, Udvarhely és Ivánez a csurgói főesperesé. Bélavár, Sitva, Csütörtökhely, Baráti, Felsőheresznye azelőtt a székesfehérvári káptalané, Segesd azelőtt az itteni főesperesé és Geszthenye azelőtt az itteni plebánosé, az összeírás idejében az utóbbiak mind a Báthoriak birtokában voltak. Kisedde az itteni plebánosé (Egyháztört. Eml. IV. 131—142.). Ez adóösszeírás szerint az I. járásban még 70, a II. járásban pedig 57 plebános volt.

Alig néhány év mulva már óriási változást tüntetnek fel az adóösszeírások az egyházi birtokviszonyok terén. Az 1544. évi adóösszeírás szerint már csak Fajsz, Kak, Visonta, Babócsa, Izsófalva, Görgeteg, Tarnócza, Bolyhó, Heresznye, Baráthi és Marczali helységekben voltak egyházi birtokok, míg plebánosok csak Henész, Korpad, Biochu, Györgyös, Merke, Marczali, Bize, Kéthely, Berény, Bár, Nagymarót, Szabás, Komárom, Karos, Galambok, Inke, Kisszentpál, Zákány, Bélavár, Mindszent, Baráthi, Iharos és Nagyberény helységekben szerepelnek.

Még nagyobb pusztulást tüntet fel az egyházi birtokok állományában az 1545. évi összeírás, mely szerint az egyháziak közül csak Marczaliban az ottani plebánosnak, Segesden a főesperesnek, Bolyón a plebánosnak, Ivánczfalván és Gáthon a csurgói főesperesnek voltak birtokaik. 1549-ben a hódoltság területén összeírt falvak birtokosai között már csak egyedül a babócsai plebános fordul elő (dr. Iványi Béla közlése: Egyháztört. Eml. IV. 131—142. 331.).

Az apátságok állapota.

A *somogyvári* apátság a mohácsi vész után sok viszontagságot szenvedett. Peregi Albert apátsága alatt Török Bálint foglalta el Somogyvárt s 1538-ban ott is tartózkodott. Török Bálint fogságbajutása után Báthori András kiszabadította az apátság javait Török örököseinek kezéből, Ferdinánd király pedig 300 forintot utalványozott a vár védelmére. Ekkor István apát állott a monostor élén, a ki már Peregi Albert előtt is szerepel az 1530—35. években somogyvári apátként.

István apát 24 hajdut fogadott a vár védelmére, e mellett minden igyekezetét arra fordította, hogy az erőszakosan elfoglalt egyházi javakat visszaszerezze. 1554-ben I. Ferdinánd király az apátságot *Kecskés* Farkasnak adományozta. Mivel azonban a törökök már annyira elpusztították az apátsági javakat, hogy azoknak jövedelméből az apát nem tudott volna megélni, ezért a székesfehérvári prépostsági javakat csatolta az apátsághoz. 1554—55 telén azonban Somogyvár a törökök birtokába került. A szerzetesek elmenekültek, az apátság megszünt s az 1562. évi nagyszombati zsinaton az apátságnak még fejét sem említik. A XVII. század elején a somogyvári apátság a zseliczszentjakabi apátsággal van összekapcsolva. A XVII. század második felétől kezdve csak mint czímzetes apátságot adományozzák.

A *zseliczszentjakabi* apátságot Szerdahelyi Dersffy Miklós özvegyétől, mint kegyúrtól, 1542-ben *Martonfalvy* László, a somogyvári apátság perjele nyerte el, a ki csak sok pereskedés után tudta az apátság lefoglalt javait visszaszerezni. De alig érte el czélját, a törökök menekülésre kényszerítik a szentjakabi várból. László apát 1551-ben Pannonhalmára kerül; kevéssel ezután lépéseket tett, hogy a csekélyjövedelmű zseliczi és a bakonybéli apátságokat egyesíthesse. 1561-ben kérelmet intéz ezirant az esztergomi érsekhez, ki megadja az engedélyt, de az egyesítés nem sokáig állott fenn, mert II. Mátyás király a zseliczszentjakabi apátságot 1614-ben a somogyvárival egyesítette s az egyesített apátságokat *Pápay* János vasvári kanonoknak adományozta (Pannonhalmi Szt. Berenedekrend tört. IV. 141—42. — XII. 249—250.). Pápay utódai már csak Zseliczszentjakab apátjai voltak. 1633 óta czímzetes, 1690 óta ismét javadalmas apátságként adományozta a király egészen a XIX. század elejéig, azóta nem töltötték be az apátságot.

A *babócsai* apátság birtokai a mohácsi vész utáni korszakban a Báthoriak kezére kerültek. Az 1554—55. években azonban Babócsa is török kézre kerülvén, birtokai veszendőbe mentek, az apátságról pedig megfeledkeztek. A török hódoltság után az apátságot I. Lipót király 1693-ban Bechinia Bernát Kajetán szerzetesnek adta; 1701-ben *Bakich* Péter szerémi püspök kapta az apátságot, a ki kisérletet tett az apátság javainak visszaszerzésére, de közel tízévi (1707—1716) fáradozása meddőnek bizonyult és Babócsa czímzetes apátság maradt (Pannonhalmi Szt. Benedekrend tör. XII. 345—47.).

1542-ben még megvoltak a vetahidai és a toldi páloskolostorok (Egyháztört. Eml. 18. 90.), bár az előbbi sokat szenvedett Török Bálint erőszakoskodásaitól, a ki a kolostor birtokait elfoglalta s azokat hívei között osztogatta szét. Kőröshegyen az 1531—25. években ferenczrendűek voltak, de nemsokára ezek is elhagy-

ták az itteni kolostort. A törökök fenyegető magatartása következtében a Ferenczrend káptalanja 1546-ban elrendelte, hogy a szerzetesek költözzenek ki a hedrahelyi kolostorból (Kollányi Ferencz: A magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. 54. l.). Ekkor már csak a segösdi ferenczrendűek voltak a szerzetesek közül az egyedüliek, a kik a mindegyre fenyegető veszedelem közepette hűen kitartottak ősi székházukban; de néhány év mulva nekik is menekülniök kellett.

A mohácsi vész után.

A pannonhalmi főapát annyi viszontagságok közepette is igyekezett tizedjogának érvényt szerezni. A mohácsi vész utáni korszakban a szomszéd egyházfők még kisérletet sem tesznek tizedjogaik felélesztésére. Somogy vármegye ekkor hat tizedrovó kerületre oszlott. E kerületekben mindenki tartozott tizedet fizetni; a nemesség azonban megtagadta a tizedfizetést. Az 1563 : LXX. t.-cz. ki is mondotta, hogy a nemesek a saját belső telkükről és házi kezelés alatt álló földjükről nem tartoznak tizedet fizetni.

A törökök előnyomulása és a protestáns hit terjedése következtében a főapátság somogyi tizedszedési joga valóságos Csáky-szalmája lett. Mihály főapát 1535-ben a vármegye éjszaki részén elterülő Csepelvölgy tizedét bérbeadta a lövöldi karthauziaknak; később, midőn a törökök előnyomulása következtében a tizedjövedelem megcsappant, az apátság akként igyekezett biztosítani a tizedjövedelmeket, hogy azokat befolyásos főuraknak adta bérbe. Mártonfalvy Imre deák, főapátsági dézsmáló, 1558 júl. 5-én a somogyi tizedet *Zrinyi* Miklós tárnokmesternek adta bérbe (Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. IV. 708.). Utóbb, 1560 máj. 26-án, *Tahy* Ferencz főlovászmester vette bérbe a somogymegyei tizedet, mely alkalommal László főapát a korábban kikötött bért, tekintettel a zavaros viszonyokra, 32 frtra szállította le (u. o. IV. 708.). *Fejérkövy* István pannonhalmi kormányzó 1578-ban, főapátsága idejére, bérbeadta *Perneszi* András somogymegyei birtokosnak a saját jószágaiból szedhető tizedet évi 10 frtért, de Bolhás faluját továbbra is mentesíti a dézsmafizetés alól (u. o. IV. 727.). 1612-ben gróf *Zrinyi* Miklós, a szigetvári hős unokája, kinek neje Báthori leány volt, hogy a Báthoriak után öröklött jogát fentartsa, bérbevette *Himmelreich* apáttól az egykor a Báthori családtól bírt falvakban szedetni szokott tizedjövedelmeket (u. o.).

A hódoltság alatt, 1632-ben, egyesek ismét megtagadták a tizedet, mire II. Ferdinánd király meghagyta *Sárkány* István kiskomáromi kapitánynak, hogy szükség esetén katonai erővel is legyen segítségére a főapátság vezetőjének jogos tizedei beszedésénél. Ekkor azonban a főapátságnak váratlanul újabb nehézségei támadtak. *Jakusich* György veszprémi püspök ugyanis Somogy vármegye területén egyes helységekben lefoglaltatta a főapátnak járó tizedeket, mely miatt *Pálffy* Mátyás főapát 1641-ben panaszt emelt az esztergomi érseknél, mire *Lósy* érsek őt megidézi (u. o. IV. 793.). 1647-ben *Magger* Placzid főapát összeiratta a vármegye összes helységeit, a melyek a portyázó törökök miatt kivétel nélkül készpénzben rótták le tartozásukat, a dézsmaszedő azonban a Szigetvár környéki falvakat nem tudta megközelíteni.

Gencsy Egyed főapát házikezelésbe akarta átvenni a tizedeket, vagyis a saját embereivel akarta a tizedet beszedetni. *Diener* Benedek dömölki apát előbb Légrádra rendelte a tizedet, majd Szentgrótot tűzte ki e czélra. A török hódoltság alatt bántatlanul, szabadon gyakorolta a pannonhalmi főapátság tizedszedési jogát; de alig szabadult fel a vármegye a másfélszázados iga alól, a kamara tiszttartói a háború szükségleteire lefoglalták az összes dézsmát. Rumer Márton főapát (1689—1693) sűrűn küldte képviselőit a neoacquisitica comissio elé, hogy benyújtott bizonyítékai alapján jogos tizedeinek visszatérítését követeljék. Hosszas utánjárás után elért annyit, hogy a lefoglalt tizedek felét visszakapta, másik felét azonban a kincstár továbbra is megtartotta (u. o. IV. 114—115.). A mint a főapátság a kamarával nagynehezen kiegyezett, *Sankó* Miklóssal gyűlt meg a baja, a ki előbb a jobbágyoktól beszolgáltatott tizedet foglalta le, majd megtagadta a tized beszolgáltatását, mire a főapátság karhatalmat kért a tized beszedéséhez.

Huyn gróf szigetvári parancsnok Kaposvárról 10 muskétást és néhány huszárt adott segítségül a tizedszedést végző Höcher Ernő kaposvári kir. tiszttartónak, a ki a vele együtt két helyen megjelenő Godfrid benedekrendű szerzetessel együtt csak a karhatalom segítsége mellett tudta a beszedett gabonatizedet elszállítani. A vármegyei nemesség panaszára Lipót király 1700 júl. 26-án kelt leiratával figyelmezteti a főapátot, hogy erőszakos fellépéstől tartózkodjék és esetleges jogainak érvényesítését keresse a törvényes hatóságoknál. E királyi leirat azonban

túllőtt a czélon, mert a nemesség ettől kezdve a jobbágyokat is a tized visszatartására kényszerítette, majd a tizedszedők által követelt törvénytelen szállítások miatt perrel támadta meg az apátságot. Az 1708. évi labancz-országgyűlésen a rendek által előterjesztett sérelmek között is ott szerepel a somogyi tized ügye, melynek rendezése azonban a szatmári békekötés utáni korszakra maradt (Pannonhalmi Szent Benedekr. T. IV. 130—131., 793., 873.).

* * *

A protestantizmus terjedése.

A mily arányban a katholikus hit szolgái egymás után elhagyták őrhelyeiket, oly arányban hódított tért az újított hit Somogy vármegye területén. Első hívei a vármegye főúri birtokosai sorából kerültek ki. Az új hit első követői közé tartozott Enyingi *Török* Bálint, a ki 1523-ban vette nőül Mária királyné udvarhölgyét, *Pempflinger* Katalint, a ki lutheránus érzületeiről volt ismeretes, s a ki férjét az újított hit tanainak megnyervén, annak elsőrangú pártfogója lett s az újított hitet az összes birtokain élő jobbágyok között hathatósan terjesztette.

Az elsők között, a ki a Dunán túl Luther Márton tanait terjesztette, volt Bálint pap, a ki 1531-ben szintén a Török Bálint földesúri hatósága alá tartozó Pápán, majd az 1531—1536. években a többi földesúri joga alá tartozó községekben működött, míg végre 1536-ban Török Bálint Debreczenbe vitte lelkészül.

Dévai Biró Mátyás.

A hagyomány *Dévai Biró* Mátyást tartja Dunántúl reformátorának, a ki 1537-ben Melanchthon levelével megjelent Nádasdy Tamásnál, kinek a Balaton mellékén fekvő birtokain terjesztette az új hitet. Dévai Biró Márton viszont az 1538—1541. években terjesztette az új hit tanait, mert 1541-ben kibujdosott Németországba, honnan csak György brandenburgi őrgróf halála után tért haza, de ekkor már Kálvin szellemében tanított s 1545-ben a debreczeni lelkészi állást foglalta el (Thury Etele: A dunántúli ref. egyházkerület tört. I. 9—16. — Balogh: A Magyar Prot. Egyh. Tört. 35.).

A veszprémi püspökség területén könnyen terjeszthette Dévai az új vallás tanait, mert a veszprémi püspök, Kecseti Márton, a ki az 1529—1549. években állott az egyházmegye élén, maga is rokonszenvezett az új tanokkal, sőt 1545-ben székhelyéről eltávozván, nőül vette Homonnai Drugeth Antal leányát. Török Bálinton kívül a *Batthyány* család is hathatósan terjesztette az új hit tanait a vármegye éjszaknyugati részében elterülő birtokain.

Tóth Ferencz szerint Somogy reformátorai e megye szülötteiből kerültek ki. Így *Melius* Péter, a későbbi debreczeni református lelkész, Horhiban született s mint *Kopácsi*, itt kezdte pályáját (Magyar és Erd. orsz. prot. ekl. tört. 31.). Az első közvetlen adat azonban csak 1545-ből maradt reánk. *Eszéky* Imre, Tolna reformátora, a ki 1545-ben tért vissza Wittenbergából, az ottani egyetemről, Tolnából egyenesen Kálmáncsehibe ment, mely akkoriban egyike volt a vármegye legnépesebb és legjelentékenyebb helységeinek. Eszéky Imre másfél hónapon át hirdette az Isten igéjét Kálmáncsehiben. Az új hit tanának többek között megnyerte *Endericus* Mátét is, a ki ott iskolatanító volt s a ki a páduai egyetemet hallgatta.

Szegedi Kiss István.

A legmélyebb nyomot azonban a somogyi földön Szegedi *Kiss* István működése hagyta. Szegedi Kiss István 1554-től kezdve Laskón lelkészkedett, honnan, 1558-ban, Kálmáncsehibe ment lelkésznek. Ettől kezdve Kálmáncsehi lett Szegedi Kiss István reformátori működésének a középpontja. Szoros barátságot tartott fenn Horváth Márk szigetvári kapitánynyal, a ki katonáit elküldötte hozzá, hogy prédikáczióit meghallgassák, sőt *Perneszi* Farkas babócsai kapitány meghívására Babócsára is elment, hogy ott a katonáknak is hirdesse az evangéliumot (Balogh i. m. 93. — Földváry László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. I. 71.).

1561-ben azonban e reformátori működésnek váratlanul vége szakadt. A kaposvári bég megharagudván a kálmáncsehiekre, a kik elmulasztották neki a szokásos ajándékokkal kedveskedni, hirtelen a helységre tört, Szegedi Kiss Istvánt elfogta és magával hurczolta Kaposvárra. Hasztalan rimánkodtak a kálmáncsehiek szabadonbocsátása érdekében, mert csak 1562-ben nyerte vissza szabadságát, 1200 frt váltságdíj lefizetése mellett (Balogh i. m. 46.).

Szegedi Kiss István ekkor Kálmáncsehibe tért vissza; de már az 1563. év husvétját megelőző napokban Ráczkevére költözött át, hol 1572 máj. 2-án bekövetkezett haláláig lelkészkedett.

A ferenczick temploma és kolostora Felsősegesden.

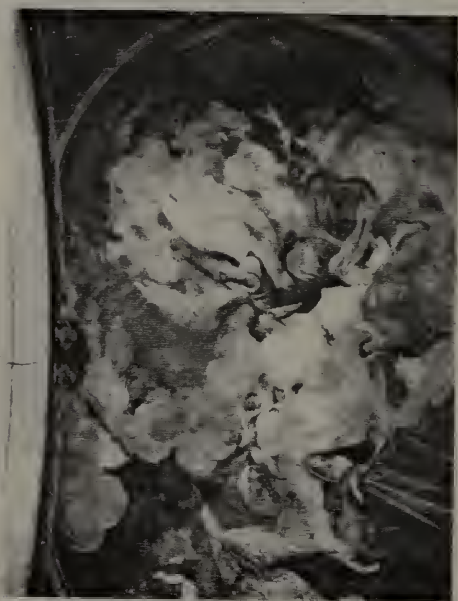
A kutasi r. kath. templom belseje, a freskókkal.

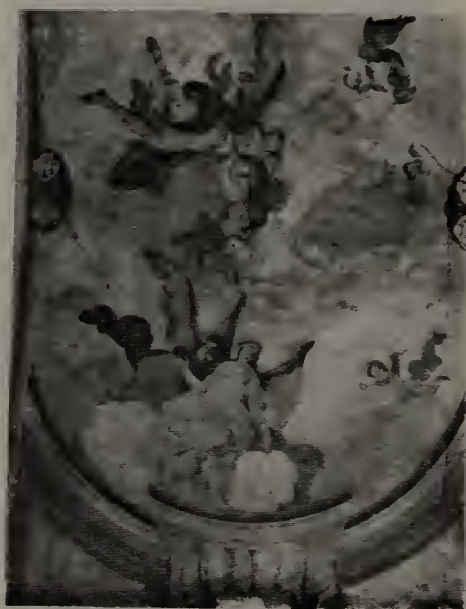

A tabi r. kath. templom belseje a mennyezeti freskókkal.

A zichi r. kath. templom belseje és freskói.

Szegedi Kiss István kálmáncsehi lelkészkedése alatt szervezkedtek a somogyi református egyházak, melyeknek egy része, a Kapos-folyótól délre és a Rinyától keletre eső területen, a felsőbaranyai egyházmegyéhez csatlakozott (Thury Etele i. m. I. 34. — Földváry L. i. m. I. 79.). Ezt az egyházmegyét, mely a dunamelléki egyházkerülethez tartozott, a herczegszőllősi zsinaton elfogadott kánonok szerint igazgatták. Egyházi beosztás.

Azokat az egyházakat, a melyek a későbbi dunántúli egyházkerülethez tartoztak, az 1618. évi nov. 1—3. tartott szentlőrinczi zsinaton osztották be egyházmegyékbe. E beosztás szerint Somogy vármegyének a Kapostól éjszakra és a Rinyától nyugatra eső része az alábbi két egyházmegyéhez tartozott: I. Veszprémi egyházmegye: Fokszabadi, Hidvég, Kiliti, Nagy-Berény, Nágocs. II. Kiskomáromi egyházmegye: Aszaló, Csokonya, Csököly, Csurgó, Gadács, Galambok, Gige, Gölle, Hetes, Juta, Kiskomár, Látrány, Mérő, Mocsolád, Nagybajom, Sámsond, Segesd, Szentmárton (Szilvásszentmárton), Tab, Tapsony, Újlak (Thury E. i. m. 169—171.). Ezt az egyházmegyét nevezték belsősomogyi egyházmegyének, megkülönböztetésül a külsősomogyitól, mely a dunamelléki egyházkerülethez tartozott.

A dunántúli egyházkerület 1629. évi márcz. 17-én Körmenden tartott zsinatáról a külsősomogyi egyházmegyében levő összes lelkészek hiányoztak, a jegyzőkönyv szerint, mert hódoltsági területen lévén, nem jelenhettek meg (Thury i. m. I. 229.). Pedig távolmaradásuk egészen más okra vezethető vissza. Ugyanez évben tartotta ugyanis a dunamelléki egyházkerület zsinatát Patán, Simándi *Bodó* Mihály ev. ref. püspök (1626—1631) elnöklete alatt. Ezen a zsinaton megjelentek a somogymegyei predikátorok nevében, a nágócsi, csepeli, karádi, kapolyi és berényi lelkészek s a többi lelkésztársaik megbízásából arra kértek a zsinatot, hogy a Somogy vármegyének éjszakkeleti negyedében működő lelkészeket a dunamelléki egyházkerülethez csatolják. A zsinat nem utasította el őket, hanem az egyházkerületek között már korábban kötött megegyezés értelmében, felszólítást intézett hozzájuk, hogy előbb a dunántúli egyházkerülettel hozzák rendbe ügyüket, azután tárgyalás alá veendik kérelmüket (Földváry L. i. m. I. 95.).

Simándi *Bodó* Mihály, a dunamelléki egyházkerület püspöke, mindamellett híven értesítette Kanizsai *Pálffy* Jánost, a dunántúli egyházkerület püspökét, a történtekről, a ki azonban folyton halasztotta a választ Simándi levelére, míg a somogyi lelkészek végre türelmüket vesztve, elmentek Ráczkevibe Simándihoz, hol a küldöttek sírva panaszolták „az Isten nyájának sok egyenetlenségeit és azon nyájak körül vigyázó pásztorok sokszoros sóhajtásukat és könyörögtek, hogy viselne gondot róluk“ (Földváry László I. 95.).

Hogy a somogyi predikátorok a dunamelléki egyházkerülethez akartak csatlakozni, annak az volt az oka, mert a dunamelléki egyházkerület prédikátorai a török vezérektől kiállított védlevelekkel bírtak, hogy senki se háborgassa őket tisztükben. E védlevelek oltalma alatt a hódoltság különböző helyein tarthatták a predikátorok zsinataikat, de török véduruk otthonukban sem engedte őket büntetlenül bántalmazni (Földváry i. m. I. 97.). Ez volt a török portyázásoknak kitett s minden oldalról védtelen helyzetben nyomorgó somogyi prédikátorok elhatározásának döntő tényezője.

Végre Kanizsai Pálffy János 1629 aug. 29-én kelt levelével átengedte a somogyi lelkészeket, a fokszabadi egyház kivételével. Simándi erre köszönőlevelet intézett Kanizsai Pálffy Jánoshoz, a melyben egyúttal férfias nyíltsággal hárít el magáról minden gyanut, mintha a somogyi egyházaknak a dunamelléki egyházkerülethez való csatlakozása az ő kezdeményezésére volna visszavezethető (Földváry i. m. I. 105.).

Simándi az újonnan csatlakozott egyházakhoz 1629 nov. 23-án intézett levelet, a melyben meghagyja nekik, hogy míg ő meglátogatja a somogyi traktust, addig *Gyarmati* Mártonra bízza a somogyi egyházmegye ügyeit.

Az 1630 ápr. 6-án Keviben tartott zsinaton 17 prédikátor fogadott engedelmességet. Az elmaradottak a következő (1631) évben Vecsén tartott zsinaton jelentek meg.

Midőn Kanizsai Pálffy János Kiskomáromba került lelkésznek, főgondoskodása a somogyi egyházak ügyeinek rendezése volt. Méltán tartott attól, hogy a példa ragadós lesz s hogy a többi somogyi lelkészek is el fognak kívánkozni a dunántúli egyházkerületből. De e mellett nagy volt a fegyelmetlenség is. Fájdalommal tapasztalta — úgymond —, hogy ezek részint a török uralom alatt levő

helyzetük miatt, részint más okokból nincsenek úgy odanőve az egyház testéhez, mint kellene, s ennélfogva nincs meg bennük az együvétartozás érzete, nincs függés (fegyelem), mely miatt a rend a somogyi egyházakban felbomlott.

Zsinatok. A fennálló bajok orvoslása végett 1634 jún. 7-ére Kis-Komáromba zsinatot hirdetett, a melyen, kívüle, a csurgói, ötvösi, újlaki, szomajomi, mérői (Kaposmérő), hedrahelyi, kisbajomi, szentbenedeki, gigei, sávolyi, karosi, gelsei, (ágostai hitv.), galamboki, hetesi, egresi, aszalói és a szentmiklósi lelkészek vettek részt, míg a jegyzőkönyv szerint a csoknyai, jádi, lábodi, visontai, korpádi, sámsoni és görgetegi lelkészek távol voltak (Thúry E. i. m. I. 284.).

A kiskomáromi zsinat jegyzőkönyveiben többek között azt olvassuk, hogy a mérőiek igen pápistás emberek voltak s hogy az egész Somogy vármegye területén nincs rosszabb lelkészlak, mint ott.

A lelkészek között nem volt fegyelem. Sokan részegeskedtek s az egyházi büntetés elkerülése végett rendesen átmentek az alsóbaranyai egyházmegye területére. Evégből Kanizsai Pálffy János 1635-ben megkeresést intézett Petri *Szücs* György laskói lelkész, alsóbaranyai püspökhöz, a melyben részletesen elősorolja a tapasztalt visszaéléseket s egyúttal figyelmezteti püspöktársát, hogy az 1576. évi herczegszőllősi zsinat 24 czikkét kölcsönösen tartsák be.

1636-ban ismét egyházkerületi zsinat volt Kiskomáromban, a melyen 19 somogyi lelkész volt jelen, a jádi egyházba ekkor felavatott *Simonfalvi* Pállal együtt. Jelen volt még az evangélikus lelkész is Marczaliból, a kit a jelenlevők áttérésre akartak bírni, de eredménytelenül (Thury E. I. 290.).

A somogyi ref. egyházak a XVI. században. Az 1657 máj. 24—25-én Pápán tartott egyházkerületi zsinat jegyzőkönyvei szerint a dunántúli egyházkerület még 132 anyaegyházat számlált és Somogy vármegyének az a része, mely a dunántúli egyházkerülethez tartozott, a kiskomáromi egyházmegyét alkotta, melynek 31 anyaegyháza volt: ú. m. Galambok, Csököl, Kiskomárom (ma Zala), Csurgó, Ujudvar, Szenta, Inke, Nemesdéd, Vid, Marczali, Böhönye, Kutas, Gige, Szentbenedek, Szomajom, Kaposmérő, Jád, Hetes, Csoknya, Szentmiklós, Somodor, Egres, Szabás, Segesd, Nagybajom, Tapsony, Komárváros (Zala), Récse (Zala), Lábod, Aszaló, Szabás (Thury Etele i. m. I. 339.). A vármegyének ama részében, mely a dunamelléki református egyházkerülethez tartozott, két egyházmegye állott fenn a XVIII. században: a sümegi (somogyi) és a felsőbaranyai.

A somogyi szeniorátus az 1652. évi egyházkerületi ülésen már végleg szervezve volt. Ekkor a következő egyházak alkották a szeniorátust: Ürög (Ireg, Tolna várm.), Hékut (Tolna), Ősi (Tolna), Tab, Kapoly, Nágocs, Gadács, Gölye, Büsü, Karád, Tur, Csehi, Látrány, Csepel, Szólád, Kőröshegy, Bálványos, Endréd, Kiliti, Ádánd, Berény, Hidvég, Nyék, Horhi, Nyilas.

Az említetteken kívül az 1629—1685. években még a következők virágoztak: Fokszabadi (ma Veszprém), Jut, Ságvár, Som, Őszöd, Bábony, Mocsolád, Kazsok, Teleki, Igal, Szemeder, Köttse, Tótkeszi (Tolna m.), Kánya (Tolna) és Felegres. Ezek közül Fokszabadi, Kiliti, Jut, Ádánd, Faluhidvég, Városhidvég, Endréd, Ságvár, Som, Berény, Kőröshegy, Szárszó, Őszöd, Csepel, Szolád, Bálványos, Bábony, Látrány, Túr, Nágocs, Mocsolád, Kazsok, Büssü és Ireg ma is megvannak, Teleki ma leányegyház. Ellenben Csehi, Karád, Nyilas, Igal, Gadács, Somodor, Szemes, Köttse, Tab elpusztultak

A felsőbaranyai szeniorátushoz az 1626—1686. évek közé eső korszakban a következő helységek tartoztak: Korpád, Kadarkút, Lábod, Szentkirály (Rinyaszentkirály), Görgeteg, Diós, Visonta, Homokszentgyörgy, Széplak, Kámány, Viszló, Csertő, Újnép (Rinyaujnép), Újlak (Rinyaujlak), Csokonya (Erdőcsokonya), Kálmáncsa, Apáti (Somogyapáti), Csertő, Poklosi, Basal, Merenye, Pata, Czegléd, Tótszentgyörgy, Mölvány, Nagydobsza, Kisdobsza, Istvándi, Hobol, Babócsa, Tarnócza, Pettend, Gyöngyösmellék, Bürüs, Darány, Komlósd, Pályi, Magyarújfalu, Zádor, Drávafok, Markócz. Ezek közül: Szentkirály, Újnép, Újlak, Poklosi, Basal, Csertő, Markócz, Mölvány ma leányegyházak, míg Babócsa, Tarnócza, Pályi, Szigetvár, Czegléd, Kámány, Széplak és Diós megszüntek, illetőleg elpusztultak (Földváry László i. m. I. k.).

Ág. h. ev. egyházak. A XVII. században a vármegye területén fennállott ágostai evangélikus egyházakról egy 1661-ben készült összeírás nyujt tájékozást. Ezt az összeírást *Musay* Gergely dunántúli ágost. hitv. ev. püspök állította egybe. Az egyes szeniorátusok az illető esperesek neve után vannak elnevezve. Zvonarics Sámuel esperes szenio-

rátussága alá tartozott Koppány. A többi somogyi ágost. ev. egyházak Deselvicz István esperes alá tartoztak, a kinek szeniorátussága 17 egyházra terjedt ki. Ezek a következők voltak: Légrád (Zala m.), Surd, Zákány, Szent-Király (Porrogszentkirály), Udvarhely (Somogyudvarhely), Berény (Iharosberény), Tarány, Ötvös, Gerse, Hahót, Söjtör, Nemes-Apáti, Pácza (Pacza), Eszterény, Becze, az utóbbi hét Zalában (Magyar Protestáns Egyházt. Adattár IV. 97.).

Szemben a protestáns hit térfoglalásával, a XVII. század elején alig volt kath. lelkész a vármegye területén; de azért voltak helységek, a hol a lakosok megmaradtak a kath. hiten, de nem volt plebánosuk. Az általános lelkészhiányon a szerzetesek igyekeztek segíteni. Ezek közül elsősorban a ferenczrendiek működtek önfeláldozó buzgósággal. Nyomaikba a jezsuiták léptek. Szigetvár mellett, Turbékon, 1633-ban egy *Vidacs* István nevű kath. pap telepedett le a zágrábi püspök kiküldöttjeként. Vaskán egy *Petrovics* György nevű licentiatus végezte a lelkészi teendőket. Szerzetesek.

A licentiátusi állásokat az 1629-iki zsinat szervezte, megengedvén nekik bizonyos lelkészi teendők végzését. Csak annyit kívántak meg tőlük, hogy nőtlenek, jámbor életűek legyenek és valamit tanultak légyen.

Petrovics György azonban 1640-ben a vele együtt Vaskán tartózkodó Fülöp nevű szerzetessel a kálvinista hitre tért át, mire Vaska és Szentmárton (mai Felsőszentmárton) községek lakosai is áttértek. Ez ügy megvizsgálására Vidacs István Vaskára ment; de a község lakosai feljelentették, hogy a török birodalom ellen dolgozik. A törökök vizsgálatot indítottak ellene, börtönbe vetették, lakásán mindent feldúltak s megtalálván nála Vuskovits Benedek zágrábi püspök levelét, a szigetvári kajmakám karóbahúzásra ítélte. A halálbüntetéstől csak úgy menekült meg, hogy Bislin aga kegyelemre ajánlotta őt, mert már hétévi ottani tartózkokodása alatt ellene semmi panasz sem merült fel. A Szigetvárott lakó keresztények gyűjtést indítottak maguk között, hogy a 100 márka váltságdíjat előteremtsék, mire Vidacs István visszanyerte szabadságát (Németh Béla i. m. 303.).

A törökök kiűzetése után, 1687-ben, a ferenczrendűek voltak az elsők, a kik visszatértek ősi segesdi kolostorukba, mely teljesen romban hevert. Csakhamar hozzáfogtak kolostoruk felépítéséhez, 1703-ban már ismét fennállott, de 1703—1709. években ismét elpusztult.

A jezsuiták 1700 táján telepedtek le Szigetvárott. 1700 máj. 7-én Treflinger és Larber Károly jezsuita páterek voltak itt, a kiknek már ekkor szándékuk volt a raktár gyanánt szolgáló török mecsetet a kincstártól megszerezni, melynek átalakítására 600 forintot helyeztek kilátásba. A jezsuiták 1710-ben távoztak el Szigetvárról, minek következtében vita támadt Szigetvár egyházi hovatartozandósága miatt.

A szabadságharcz végén, midőn 1710-ben a jezsuiták elkerültek Szigetről, a pécsi püspök *Glavanits* Sebestyén pécsi kanonokot küldte Szigetvárra, a ki féléven át egymagában végezte a plebánia teendőit, majd 1711-ben báró *Zehentner* Károly Józsefet nevezte ki Szigetvár plebánosává, kit azonban a hívek nem akartak befogadni, úgy hogy a várparancsnok kénytelen volt a plebániaépület és a templom ajtóit betöretni, hogy a plebánost hivatalába beiktathassa. Zehentner plebános azonban oly kicsapongó élet élt, hogy Nesselrode Ferencz pécsi püspök, több hívő panaszára, kénytelen volt őt plebániájától megfosztani s helyébe Fischer József Venczelt nevezte ki. Zavargások Zehentner szigetvári plebános miatt.

Zehentner azonban hatalmas pártfogókat talált az ottani kamarai tisztviselőkben, a kik a templomot bezárták s mikor Kapucsy György pécsi kanonok Fischert a plebániába be akarta iktatni, kénytelen volt a templom ajtaját betöretni. E közben a budai kamarai prefektus aziránt tett előterjesztést, hogy Szigetvárt vegyék ki a pécsi püspökség hatósága alól és csatolják a veszprémihez. Báró Volkra János veszprémi püspök is pártfogásba vette Zehentnert, megigérte neki, hogy a plebániába visszahelyezi, mire maga Zehentner is aziránt folyamodott, hogy Szigetvárt vegyék ki a pécsi püspöki hatóság alól és csatolják a veszprémihez.

Nesselrode pécsi püspök, midőn hívására Zehentner nem jelent meg Pécsett, karhatalommal kísértette székhelyére; ez Szigetvárott a nép között oly forrongást okozott, hogy 1717-ben, a várparancsnoknak adott utasítás szerint, még két század katonaságot kellett kirendelni a nép fékentartására.

Zehentner népszerűsége mindegyre növekedett Szigetvárott. Maga a városi tanács adott be kérelmet a községnek a veszprémi püspökséghez leendő csatolása

iránt. A szigetváriak az anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza, csakhogy czéljukat elérjék. A kamarai tisztviselőket megvesztegették, ügynököket fogadtak, hogy Bécsben kedvező eredményt járjanak ki, de mindez hiábavaló volt, mert Nesselrode pécsi püspök közbevetette magát s igy a község a pécsi püspökség hatósága alatt maradt. A szigetváriak kénytelenek voltak a püspöktől kinevezett plebánost hivatalába beiktatni, míg viszont Zehentner megtartotta a vaskaszentmártoni apátságot (Németh Béla i. m. 341.).

Míg a harcz Szigetvár hovatartozása kérdésében egy évtizeden át dúlt, azalatt a ferenczrendűek egész csendben letelepedtek Szigetvárott és megkezdték áldásos tevékenységüket. A ferenczrendűeket gróf *Vechi* Gábor, Szigetvár első parancsnoka telepitette le. A régi város keleti oldalán levő török moseát kapták egy nagyobb földterülettel s az ott levő török házakban foglaltak lakást. 1712-ben megerősítették őket az eddig élvezett járandóságaikban, mely naponkénti katonai kenyérilletményből és évenként 100 frt készpénzből állott (Németh Béla i. m. 319.).

A szatmári béke után.

A szatmári békekötés utáni korszakban ismét előtérbe lép a pannonhalmi főapátság tizedügye. A főapátság a XVII. század vége felé Kaposvárott székházat építtetett, hogy a plebánosnak, a somogyi dézsmafelügyelőnek és a majorság kezelőjének alkalmas lakhelyet biztosítson. A majorság rendeltetése a természetben beszolgáltatott dézsma befogadása volt (Pannonhalmi Szent Benedekr. Tört. IV. 475.).

Göncz Celestin főapát, a kit 1709 május 10-én választottak meg, nyomban megválasztása után megkezdte a harczot a somogyi nemesek ellen, a kik szabadulni igyekeztek a főapátságnak fizetendő tizedtől (u. o. V. 17.). Somogy vármegye az 1710 május 10-én tartott közgyűlésében elrendelte, hogy a főapátságnak senki tizedet ne szolgáltasson. E határozat ellen azonban *Laucsics* Bonifácz jószágkormányzó a pécsi káptalan előtt nyomban tiltakozott, mire az alispán csak a kistized (hajdina, kukoricza stb.) beszállitását tiltja el, míg a nagytized beszolgáltatását megparancsolja a jobbágyoknak (u. o. V. 186.).

A vármegye és a főapátság között folyó tizedperben 1717-ben a vármegyének sikerült perújító parancsot kieszközölnie III. Károly királytól, mire a vármegye a máj. 28-án Nagybajomban tartott közgyűléséből gróf *Nádasdy* főispánt, *Madarász* alispánt, *Sankó* Miklós táblabírót és *Niczky* György főjegyzőt küldte fel Pozsonyba a jún. 14-én megindítandó újrafelvételi tárgyalásokra. A per még 1726-ban is folyt; végre is a vármegye küldötteinek sikerült a nádor előtt a pannonhalmi főapátsággal decz. 13-án egyezségre lépni, melyet a főjegyző az 1727. évi febr. 11-én Tapsonyban tartott közgyűlésen mutatott be (Baranyai Béla adatai).

1726-ban maga a vármegye vette bérbe a főapátsági tizedet, 6500 forintért. Ez az állapot megmaradt a XVIII. század végéig. A pannonhalmi Szent Benedekrendnek II. József császár rendeletére történt feloszlatása alkalmával a rend jövedelmeinek összeírásakor, a somogyi tized a 6500 forint bérletnek megfelelő 144.444 frt 26²/₃ kr. tőkével szerepel (Pannonhalmi Szt. Benedekr. Tört. V. 715.)

A kath. egyház újjászervezése.

A szatmári békekötés után teljes erővel megindult a kath. egyház újjászervezése Somogy vármegye területén. A középkorban keletkezett plebániákat visszaállítják, számos új egyház alakul s egyúttal megindul a térítés munkája is.

Az egyház, a kormányhatóságoktól támogatva, több templomot foglal vissza a kálvinistáktól s egyes helységek lakosait sikerül ismét visszatéríteni a kath. egyházba, úgy hogy a XVIII. század végén a kath. hit már túlsúlyra jut Somogy vármegyében is.

Jelenleg a vármegye területe egyházi tekintetben a veszprémi és a pécsi püspökségek között oszlik meg.

A *veszprémi* püspökség egyházi főhatósága alá eső terület két főesperességre, a somogyira és segösdire oszlik. Az egyes főesperességek alá a következő plebániák tartoznak:

I. Somogyi főesperesség. 1. Ságvári alesperességi kerület: Ádánd (alapíttatott 1853), Balatonendréd (helyreállittatott 1744), Kiliti (helyr. 1794), Kőröshegy (alap. 1759), Nagyberény (helyr. 1746), Ságvár (alap. 1806), Tab (alap. 1759), Zamárdi (helyr. 1785), 2. Karádi alesperességi kerület: Andocs (helyr. 1717), Kapoly (helyr. 1785), Karád (helyr. 1705), Látrány (alap. 1746), Miklósi (helyr. 1791), Nágocs (alap. 1783), Szólád (helyr. 1744), Törökkoppány (alap. 1770). 3. Somogyvári alesperességi kerület: Buzsák (helyr. 1748), Gamás (helyr. 1771), Geszti (alap. 1788), Lengyeltóti (alap. 1702), Osztopán (helyr. 1788), Öreglak (helyr. 1788), Somogyvár (alap. 1704), Szőllősgyörök (alap. 1704). 4. Igali ales-

perességi kerület: Attala (alap. 1722), Gölle (alap. 1711), Igal (helyr. 1685), Kercseliget (alap. 1746), Kisbárapáti (helyr. 1743), Mernye (helyr. 1724), Mosdós (alap. 1834), Somogyacsa (alap. 1788), Somogyszil (alap. 1726). 5. Kaposvári alesperességi kerület: Bőszénfa (alap. 1781), Hetes (visszaállítva 1769), Kaposszentbenedek (alap. 1777), Kaposvár (alap. 1718), Szentbalázs (helyr. 1739), Taszár (alap. 1747), Toponár (alap. 1818), Zseliczkislak (alap. 1901).

II. Segösdi főesperesség. 1. Marczali alesperességi kerület: Balatonberény (alap. 1903), Csákány (1788), Kéthely (helyr. 1719), Marczali (helyr. 1722), Mesztegnyő (helyr. 1806), Somogyfajsz (helyr. 1754), Somogysámson (helyr. 1747), Tótszentpál (helyr. 1719), Vörs (helyr. 1720). 2. Segösdi alesperességi kerület: Böhönye (alap. 1905), Felsősegesd (helyr. 1734), Kutas (alap. 1788), Nagybajom (helyr. 1716), Nagyszakácsi (alap. 1873), Nemesvid (helyr. 1755), Somogyszob (helyr. 1784), Tapsony (helyr. 1723). 3. Csökölyi alesperességi kerület: Barcs (alap. 1808), Csököly (helyr. 1718), Kadarkút (helyr. 1788), Németlad (helyr. 1748), Németújfalu (alap. 1803), Somogyhárságy (alap. 1781), Szulok (alap. 1767), Babócsa (alap. 1723), Erdőcsokonya (helyr. 1749), Görgeteg (alap. 1860), Háromfa (alap. 1875), Nagyatád (alap. 1720), Tarany (alap. 1767), Vízvár (helyr. 1855). 4. Csurgói alesperességi kerület: Berzencze (helyr. 1708), Csurgó (alap. 1722), Gyékényes (alap. 1788), Iharos (helyr. 1755), Miháld (helyr. 1760), Somogyszentmiklós (helyr. 1788), Zákány (helyr. 1772).

A vármegye területének az a része, mely a pécsi püspökség egyházi főhatósága alá tartozik, a székesegyházi főesperességbe van beosztva. Ennek egyik alesperességi kerülete a szigetvári, a melyhez Somogyból a következő plebániák tartoznak: Felsőszentmárton (alap. 1789), Lakócsa (alap. 1717), Mozsgó (alap. 1750), Szentlászló (alap. 1821) és Szigetvár (alap. 1696).

A vármegyei református egyház történetét, a XVII. század végétől kezdve, egészen II. József türelmi rendeletének kibocsátásáig szakadatlan küzdelem jellemzi. A protestáns lelkészek üldözése a Zrinyi—Frangepán—Nádasdi-féle összeesküvések felfedezése után vette kezdetét. A ref. egyház.

Szelepcsényi György esztergomi érsek, hogy a protestánsokat papjaiktól megfoszsza, 1674-ben az összes lelkészeket és tanítókat, az alatt az ürügy alatt, hogy a felkelésben résztvettek és a törökök győzelméért imádkoztak, 1673—74-ben, az elnöklete alatt Pozsonyban székelő rendkívüli bíróság (iudicium delegatum extraordinarium) elé idézte.

Noha Somogy vármegye egész területe a hódoltsághoz tartozott, az itt működő lelkészek közül Garami Jánost Fokszabadiból, Bölyei Jánost ugyancsak Fokszabadiból, Büy Pétert Kilitiből, egy Sz. kezdőbetűs predikátort Ádándból, egy ismeretlen nevűt Hidvégről, Szántó Miklóst Juthról, Reyci Andrást Dobraviából szintén Pozsonyba idézték (Földváry L. i. m. I. 210.). A megidézettek egy része meg is jelent, a másik része azonban a közeli török erősség oltalma alá menekült.

A míg a vármegye a török hódoltsághoz tartozott, addig a protestánsok vallásgyakorlatukban nem voltak háborgatva. A törökök kiűzetése után azonban, mialatt a vármegye a Kolonics-féle kormányrendszer alá került, a kamarai hivatalnokok között az az elv kapott lábra, hogy a protestánsok Magyarországnak csak abban a részében nyertek szabad vallásgyakorlatot, mely 1681-ben tényleg I. Lipót király uralma alatt volt; tehát Somogyban, mely csak 1681 után került Lipót király uralma alá, csak a kath. vallást volt szabad gyakorolni.

Ez elvnek az érvényesítését azonban megakadályozta II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának kitörése, mely az egész Kolonics-féle kormányrendszert halomra döntötte.

A protestánsoknak szabad vallásgyakorlatukban való háborgatása Somogy vármegye területén tulajdonképen 1717-ben veszi kezdetét. Erről egy Kis Mihály nevű segesdi jobbágy 1721-ben a pesti comissio előtt hit alatt a következőket vallotta: „hallotta az öregektől és a mióta csak emlékezik életének idejére, sohasem tudta, hogy Tapsonyban, Böhönyén, Nemesdéden, Inkén, Csurgón, Segesden, Korpádon, Kisbajomban, Kutason, Gigében, Csökölyben, Nagybajomban más vallású lelkipásztorok lettek volna, mint reformátusok, sohasem tudta továbbá, hogy Szobon és Iharosberényben ha lutheránusok voltak is, mások által, mint helv. confessión lévő predikátorok által végeztetett volna az isteni szolgálat, némely helyen azonban mesterek által. Tudja továbbá biztosan, hogy nemrégen mesterek és predikátorok az Exercitiumoktól eltilalmaztattak és nem régen vétettek el a templomok

Nagybajomban, Csökölyben, Mérőben, Csurgón, cum filialibus Alsók és Nagymartony stb." (Nagy Lajos: Emlékkönyv Antal Gábor egyházlátogatásáról 368. l.).

Ezt a vallomást más adatok is támogatják. Alsósegesden 1717-ben, Alsókon az 1717—1721. évek között szünt meg a reformátusok szabad vallásgyakorlata. Csurgóról 1721 táján űzte el az akkori földesúr, Festetics Kristóf, a református predikátort, majd a templomukat is elvette, a mely eljárás a jobbágyok között valóságos forrongást okozott (Nagy Lajos i. m. 271.). 1717-ben Nagybajomban, a helység földesurai: a Bátsmegyeyek, a Szilyek, a Bakók, a Kovácsok és a Jámbor család tagjai, földesúri jogaikra támaszkodva, elvették a reformátusoktól a templomot, a melyhez hasonló arányú — az egykorúak állítása szerint — nem volt Somogy vármegye területén.

Visszatérítések. Jelentékeny eredménynyel járt a térítés is, mely még a szabadságharcz előtti korszakban vette kezdetét. A törökök kiűzetése után I. Lipót király 1695-ben a székesfehérvári őrkanonokság birtokait Matusek András győri kanonoknak adományozta, a kinek Esterházy Pál nádor teljes hatalmat adott arra, hogy Alsó-Magyarországon a lutheránusokat és a kálvinistákat a katholikus vallás elfogadására kényszerítse.

Matusek halálával, a pálosrendű szerzetesből csanádi püspökké lett gróf Nádasdy László kezére került a székesfehérvári őrkanonoki javadalom (1726), a ki előbb ferenczrendű szerzeteseket küldött a javadalomhoz tartozó helységekbe (Mernye, Gölle, Vadé, Taszár, Fonó, Atala, Hetény, Nagy- és Kis-Dobsza) s midőn ezek nem boldogultak, jezsuiták jöttek segítségükre a térítés munkájában, a kik a mernyei uradalmon kívül, főleg a vármegye éjszakkeleti vidékén működtek (Földváry i. m. I. 137.).

A jezsuiták térítési működését siker koronázta. Gölle 1630-ban tiszta kálvinista község volt, jelenleg egészen katholikus. Somodor lelkésze 1632-ben részt vesz a dömsödi zsinaton; jelenlegi lakosai legnagyobbrészt katholikus vallásúak. Tab református lelkésze előfordul a dunamelléki egyházkerület 1652. évi névjegyzékében; jelenleg a helység lakosainak legnagyobb része kath. vallású. Csehi (ma Balatoncsehi) helységnek 1632-ben még református lelkésze volt, jelenlegi lakosai túlnyomóan kath. vallásúak.

A térítés legnagyobb arányokat Biró Márton veszprémi püspök főpásztorkodása alatt (1744—1762) öltött. Biró egyike volt kora legnagyobb egyházi szónokainak s a tudományoknak és a művészeteknek is lelkes pártfogója volt; emellett az egyházi irodalom terén is jelentékeny munkásságot fejtett ki; de térítői buzgalma sokszor túlzásba ragadta. Az Enchiridion czímű műve nagy vihart keltett, a protestánsok ellen intézett kíméletlen támadásával.

Térítői működését leginkább a vármegyének arra a részére terjesztette ki, mely a dunamelléki ev. ref. egyházkerülethez tartozik. Pedig ezen a területen már 1695 óta szinte szakadatlanul folyt a térítés.

Ifj. *Patay* János közvetetlenül azután, hogy a dunamelléki ev. ref. egyházkerület püspöke lett, 1731-ben összeiratta a fennálló és az időközben elpusztult egyházakat. Az összeírás a somogyi szeniorátus területén 34 egyházat sorol fel; az összeírt egyházak egy része azonban a mai Tolna vármegyéhez tartozik. Az összeírt egyházak a következők: Székely I. (magyar), Székely II. (német) Tolnában, Mikola Tolnában, Gyönk Tolnában, Som, Nagyberény, Nagykeszi (Tótkeszi (Tolna vm.), Ireg (Felsőireg), Tengőd (Tolna), Kapoly, Bálványos, Kőröshegy, Szólád, Csepel és Teleki, Túr, Őszöd, Szárszó, Kánya, Bábony (Nagybábony), Kötcse, Mocsolád (Felsőmocsolád), Endréd, Ságvár, Kiliti, Jut, Ádánd, Kis-Hidvég, Felsőnyék (Tolna), Felegres, Kazsok, Látrány, Nágocs, Büssü és Lápafő. Az utóbbi háromra nézve megjegyzi az összeírás, hogy a levita a helységből elűzetett (Földváry i. m. II. 10.). Az elősorolt egyházak közül Nagykeszi, Csepel, Kánya, Bábony, Hidvég, Felegres megszüntek, Teleki és Kötcse leányegyházak lettek.

III. Károly király rendeletére rendezték 1734-ben az egyházkerületek beosztását. A külsősomogyi egyházmegye megmaradt továbbra is a dunamelléki egyházkerületben, ellenben a többi somogyi ref. egyház a belsősomogyi egyházmegye alatt újjászerveztetvén, azokat a dunántúli egyházmegyéhez csatolták.

A ref. templomok elfoglalása. Abban az évben, a melyben Biró Márton püspöki székét elfoglalta (1744), a vármegye vizsgálat alá vette az összes református egyházakat, hogy megállapítsa,

mely egyházak építtették a templomaikat maguk és melyeket vettek el a katholikusoktól. A jegyzőkönyveket a vármegye a helytartótanácshoz terjesztette fel.

A református templomok elfoglalása 1746-ban teljes erővel indult meg. Biró Márton püspök közbenjárására a főispán a tabi és a bábonyi református templomokat bezáratta és a lelkészeket Marczaliba idéztette, hol aziránt intéztek hozzájuk kérdést, mikor épültek a templomok? Hiába erősítették a lelkészek az egyházak százados fennállását, 1746 márcz. 13-án *Rosty* János szolgabíró felszólította a tabi lelkészt, hogy a lelkészi lakból a következő vasárnapig költözzék ki. — A Som, Ságvár és Túr helységekbeli református egyházak előljáróit még 1745 decz. 7-én Marczaliba rendelték, hol a templomkulcsok átadására kötelezték őket. E helységekbe Biró Márton veszprémi püspök kath. plebánosokat küldött. Túron azonban a plebános megjelenése zavargásokra adott alkalmat. Szárszóról és Szóládról 1746 ápr. 23-án Hunyady Antal gazdatisztjei üldözték el a ref. lelkészt és a tanítót; a szóládiak azonban nem nyugodtak bele lelkészük elkergetésébe. Éppen ezidőtájt halt meg Kéthelyi Hunyady Antal, és kiskorú fia, János, báró Grassalkovich Antal akkor még kir. személynök gyámsága alá került. Ehhez fordultak a szóládiak és Grassalkovich kijelentette előttük, hogy neki nincs kifogása az ellen, hogy a szóládiak lelkészt és tanítót tartsanak; 1750-ben tehát az esperes Lepsényi Jánost küldte Szóládra. Mikor a vármegye erről értesült, júl. 6-án katonákat küldött a predikátor elűzésére, a kiket azonban a nép nem engedett a predikátor házához, melyet botokkal és fejszékkel felfegyverkezve körülvett. Véres összeütközés támadt, a katonaság egy asszonyt agyonlőtt, a falubeliek közül 73-at megsebesítettek s egy részüket megkötözve szállították Tapsonyba (Földváry i. m.).

A nagyberényi ref. egyház predikátorát Veszprémbe idézték a káptalan elé, mely a helység földesura volt. Mialatt a lelkészt Veszprémben fogva tartották, azalatt a predikátori házat a káptalan gazdatisztjei foglalták le, a templomot pedig a helybeli kath. hitű jobbágyokkal lehordatták. Csepely helységből, mely a veszprémi püspökség földesúri hatósága alá tartozott, az ottani predikátor a püspök tisztjeinek fenyegetései következtében eltávozott.

A vármegye 1746 jan. 28-án vizsgálatot tartott annak megállapítására, hogy mikor épült a templom? A vizsgálat alapján a vármegye, 1751-ben, a templom lerombolását rendelte el, melyet a karádi tiszttartó, Apáti, Andocs, Bonnya és Karád helységi jobbágyokkal, végre is hajtott. Ugyanekkor romboltatta le *Gaal* Gábor a büssüi református templomot (Földváry i. m. II. 27.).

Orczi helységből 1745 végén vagy 1746 elején űzték el a ref. lelkészt és a templomot 1751-ben romboltatta le a vármegye (Nagy Lajos: Emlékkönyv). Magyarladról 1744-ben űzték el a lelkészt s a templomot szintén lerombolták. Dombóról, melyet *Nedeczky* Károly, az új földesúr, hétezer forintért megvett, szintén távozni kellett a lelkésznek.

Szóládon kívül még számos helyen fordultak elő összeütközések a nép és a vármegye emberei között, a templomok elvétele következtében. 1736-ban, midőn a vármegye a nemeskisfaludi predikátort elfogatta és a tapsonyi börtönbe akarta záratni, a nép megrohanta a hajdukat és kiszabadította a lelkészt. Nemesdéden meg 1746-ban nem engedték be a reformátusok a kath. lelkészt, midőn Nemesvidről odajött, hogy istentiszteletet tartson. Inkén 1745 táján pecsételte le a vármegye a ref. templomot, a lakosok azonban 1760-ban feltörték a pecsétet s a templomot felnyitották.

Böhönye földesura 1748-ban ingyen adott épületfát templomépítésre, melyből a lakosok felépítették a templomukat. A tapsonyi esperes azonban, mivel tudta, hogy engedélyük a templomépítésre nincsen, el akarta foglalni a templomot és megjelent a helységben, de a falubeliek felfegyverkezve a templomhoz siettek s midőn az esperes bement, szétvagdalták a templom oszlopait, úgy hogy a templom összedőlt s az esperes csak életveszélylyel tudott a romok alul kiszabadulni (Emlékkönyv 435. l.).

Csoknyán (Mezőcsoknya) 1759-ben a reformátusok templomot akartak építeni; de mert engedélyük nem volt, a predikátor az alispán halálát követő széküresedést használta fel erre. Az új alispán azonban a templomot az igali kath. hithű jobbágyokkal romboltatta le. Munkájuk után Aszalón át mentek hazafelé. Az aszalóiak, abban a hiszemben, hogy az ő templomukat akarják lerombolni, fejszékkel és vasvillákkal felfegyverkezve siettek templomuk védelmére. Szinte

előrelátható volt a véres összeütközés, midőn az egyik igali ember azt kiáltotta oda társainak, hogy „ne bántsátok, ez úgy is csak granárium és nem templom!“

Mária Terézia alatt.

A vallási villongások Mária Terézia királynő uralkodása alatt szakadatlanul tartottak. Midőn Bajzáth József veszprémi püspök 1778-ban Somogy vármegye területén egyházlátogatást tartott, panaszt emelt a helytartótanács előtt, hogy Viszlón, Homokszentgyörgyön, Kálmáncsán, Kastélyos-Dombón, Újnépen, Alsók és Rinyaszentkirály helységekben nincsenek ref. lelkészek, az iskolamesterek tartanak istentiszteletet, a melyen postillákat olvasnak fel. A helytartótanács, vizsgálatának eredményeképen 1780 júl. 3-án az e helységekben levő templomok lerombolását rendelte el (Nagy Lajos i. m. 185.). Ez volt az utolsó eset a vármegye területén, hogy a protestánsokat vallásgyakorlatukban háborgatták.

A türelmi rendelet után.

Az 1781-ben kibocsátott türelmi rendelet megengedte a protestánsoknak, hogy a hol legalább 100 család él együtt, ott imaházat építhessenek. E rendelet következtében számos egyház újul fel, új templomok épülnek s a régieket helyreállítják. Viszló 1784-ben alakul önálló anyaegyházzá. Tótszentgyörgyön 1788-ban, Dombón 1786-ban, Magyarladon 1789-ben, Kálmáncsán 1785-ben, Kaposmérőn 1787-ben foglalta el ismét a helyét a predikátor. Csoknya (Erdőcsokonya) helység 1783-ban, Görgeteg 1784-ben nyert templomépítésre engedélyt.

Jelenleg a vármegye területe két egyházkerület között oszlik meg.

I. A dunamelléki ref. egyházkerülethez tartozik a külsősomogyi egyházmegye, a melyhez a következő egyházak vannak csatolva (a helynév után zárjelbe tett évszám az egyház alakulási évét jelzi): Ádánd (1646), Balatonendréd (1700), Bálványos (1680), Büssü (1690), Felsőireg (1647), Felsőmocsolád (1730), Bonnya leányegyház, Felsőnyék (1717), Gyönk magyar (1705), Gyönk német (1720), Jut (1610), Kapoly (1646), Kazsok (1600), Kiliti (1650), Kőröshegy (1650), Kereki leányegyház, Lápafő (1786), Látrány (1650), Miszla (1734-ben már megvolt), Nagybábony (1784), Koppánymegyer leányegyház, Nagyberény (1801), Nagycsepely (1600), Kötse, Teleki leányegyházak, Nágocs (1720), Nagyszokoly (1720), Nagyszékely német egyház (1680), Nagyszékely magyar egyház (1714), Udvari leányegyház, Őszöd (1650), Szárszó leányegyház, Ságvár (1646), Nyim leányegyház, Som (1681), Somogytúr (1734-ben már megvolt), Szólád (1783), Tengőd (1715), Tolnanémedi (1781 után).

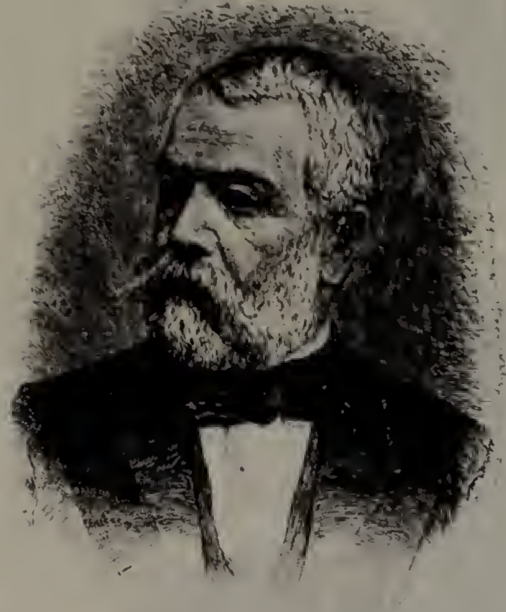
II. A dunántúli református egyházkerülethez tartozó belsősomogyi egyházmegye egyházai a következők: Alsok és Csurgósarkad (1784), Szenta leányegyház, Alsósegesd (1784), Beleg (1709), Bolhás (1592), Böhönye (1695), Brekinszka missziói egyház, Jamaricza fiókegyház, Lipik fiókegyház, Popovacz fiókegyház, Bürüs és Várad (1649), Jákó leányegyház, Csurgó (1710), Csurgónagymarton leányegyház, Darány (1580), Daruvár missziói egyház, Imszovoszelló leányegyház, Korenicsán leányegyház, Erdőcsokonya (1782), Fiume missziói egyház, Galambok (1706), Gige (1624), Bánya fiókegyház, Lipótfa fiókegyház, Görgeteg (1672), Rinyaszentkirály leányegyház, Gyöngyösmellék (1721), Hedrahely (1643), Visnye leányegyház, Hencse (1744), Kőkúttapazd leányegyház, Hetes (1666), Hobol (1540), Szigetvár fiókegyház, Homokszentgyörgy (1721), Inke (1720), Istvándi (1597), Kadarkút (1666), Kaposmérő és Kaposujlak (1787), Kaposszentbenedek és Bárdudvarnok (1694-ben már fennállott), Kaposvár (1881), Kastélyosdombó (1732), Drávagárdony társegyház, Drávatamási fiókegyház, Kálmáncsa (1570), Kisasszond (1655), Kiskorpád leányegyház, Kisbajom (1658), Kisdobsza (1859), Komlósd (1600), Péterhida társegyház, Rinyaujnép leányegyház, Kutas (1664), Lábod (1742), Hosszúfalu leányegyház, Magyaratád (1723), Magyaregres (1620), Kisalbert társegyház, Várda társegyház, Magyarlad (1789), Patosfa társegyház, Magyarujfalu (1675-ben már megvolt), Merenye (1548), Mezőcsokonya (1680), Nagybajom (1534), Nagydobsza (1545), Nagykanizsa, Csáktornya fiókegyház, Keszthely fiókegyház, Letenye fiókegyház, Nagykorpád, Nagypisanicza missziói egyház, Ladislav fiókegyház, Nemesdéd (1597), Nemeske és Kistamási (1540), Nemeskisfalud (1704), Orczi (1735), Ötvös és Kónyi (1678), Pata (1630), Poklosi és Somogyapáti, Basal leányegyház, Mohány leányegyház, Pettend (1763), Rinyakovácsi (1800), Somogyaszaló (1737), Somogyhatvan (1608), Somogyjád (1540), Edde leányegyház, Somogyszob (1861), Somogyudvarhely (1868), Somogyvisonta (1680), Rinyaújlak leányegyház, Somogyviszló (1730), Csertő leányegyház, Szabás, Szenna (1635), Szomajom (1658), Terezovácz-Suhopolje missziói egyház, Kozarovecz fiókegyház, Slanavoda fiókegyház, Slatina fiókegyház, Ujgrácz fiókegyház, Vukosavgevica fiókegyház, Tótszentgyörgy

Kossuth Lajos és gróf Széchenyi István szobrai Erdőcsokonyán.

Szegedi Kiss István. (Az Orsz. Képtárból.)

Jankovics László.

Tallián Béla.

Tallián Gyula.

(1789), Uljanik missziói egyház, Vásárosbécz és Magyarlukafa (1700), Zádor (1556), Szörény leányegyház, Pátcza leányegyház, Zseliczkisfalud (1658), Szilvásszentmárton leányegyház (A magyarországi református egyház egyetemes névtára 1911. évre. — Nagy Lajos i. m.).

Mindamellett, hogy a vármegye területén levő egyházak, a melyek az újított hithez tartoztak, a herczegszőllősi zsinaton (1556) a helvét hitvallást fogadták el, a XVII. században már találunk oly helyekre is a vármegye területén, a hol az ágostai hitvallást követték. Ág. h. ev. egyház.

A vármegyei ágostai hitvallású egyház történetére vonatkozólag *Mesterházy* Sándor nemespátrói evang. lelkész a következő adatokat bocsátotta rendelkezésünkre:

A XVI—XVII. századokban alakult ág. hitv. evang. gyülekezeteink több lelkészének nevét is ismerjük. Így tudjuk, hogy Berényben 1608-ban Telekesy Benedek, Marczaliban 1625-ben Szakonyi Vég János, Szentkirályon 1626-ban Légrádi György, Taranyban 1631-ben Kenyeres István, Iharosban 1631-ben Simonides Tamás, Udvarhelyen 1643-ban Czeglédy György, Csurgón 1632-ben Révkomáromi Horváth András, Surdon 1625-ben Muraközi Miklós, 1643-ban Károly Ferencz, 1646-ban Perlaky György és Nemespátróban 1703-ban Perlaky János volt a lelkész.

A vármegye éjszakkeleti részén levő evang. gyülekezetekben, mint Tabon Velits Péter, Tomcsányi György, Manszuitzius János, Schiegler József és Vörös, Bábonyban Farkas Fr., Szilvágyi István, Kötcsén Hármonia Mihály viseltek 1742, illetőleg 1750-ig lelkészi hivatalt. Virágzó evang. gyülekezetek voltak Zákányban, Ötvösön és Szob községben. Vésén is korán alakult evang. egyházközség, hol különösen a *Véssey* család támogatta azt és a hol 1750-ben Paxi N. volt a tanító, valamint Gyékényes faluban is.

De az ellenreformáczió, mely különösen Nagykanizsának a török uralom alól 1690-ben történt felszabadítása után nehezedett a somogymegyei evang. gyülekezetekre, sok evang. egyházközséget megsemmisített és az evang. hívek számát nagyon megapasztotta. Az ellenreformáczió.

Az 1681. évi soproni országgyűlés utáni többrendbeli explanácziók és rezolúcziók alapján az evang. egyház ellenségei folyton azt hangoztatták, hogy az evangélikusoknak csak az artikuláris gyülekezetekben szabad nyilvános istentiszteletet tartaniok, egyebütt csak magánistentiszteletre gyűlhetnek össze. Sok zaklatásnak voltak a reformáczió követői kitéve, sok templomot, iskolát, gyülekezetet elvesztettek; csak *Surdot* tekintették a megyében artikuláris egyháznak. Itt azért nem szünetelt sohasem az evang. vallásgyakorlat, valamint *Nemespátróban* sem, mely Surdnak társgyülekezete, illetőleg filiája volt. Eppen akkor, mikor erre a legnagyobb szükség volt, működött Surdon 1755-től 1779-ig *Kuzmics* István, nagytudományú pap és bibliafordító, ki az újszövetséget leforditá vend nyelvre és ki a nagy területen lakó evang. hiveknek lelki gondozását hűségesen teljesíté.

Hogy mikor csoportosultak először *egyházmegyébe* a somogyvármegyei evang. egyházközségek, azt, oklevelek hiányában, nem sikerült pontosan megállapítanunk, de valószínűnek tartjuk, hogy már az első szervezkedés idején választottak maguknak esperest, talán többet is. Annyit azonban tudunk, hogy Schemtei Benedek légrádi lelkész 1646-ban esperes volt és hogy 1661-ben Deselvics István szintén légrádi ág. h. evang. lelkész is esperes volt és az ő esperességébe tartozott: Légrád, Surd, Zákány, Szentkirály, Udvarhely, Berény, Tarany, Eötvös és még néhány zalavármegyei gyülekezet (Payr S.: Egyháztörténeti emlékek 132, 148. l.). E Deselvics István oly kiváló pap volt, hogy 1665-ben püspökségre is nyert szavazatot (Payr: Egyháztörténeti emlékek 202. l.). Az első szervezkedés.

A XVIII. század elején, 1720 körül, megalakul a tolna-baranya-somogyi esperesség, melyhez a Somogymegye éjszakkeleti részén levő gyülekezetek is, mint Tab, Kötcse, Bábony, tartoztak. Ezt Szeniczei Bárány György sárszentlőrinczi jeles lelkész és esperes szervezte. De a vármegyének délnyugati részén levő gyülekezetek a kemenesaljai esperességhez csatlakoznak. *Miskey* Ádám kemenesaljai esperes 1749 jún. 5-én kelt levelében, melyet a surdi gyülekezethez írt, tanító alkalmazása tekintetében intézkedik. Majd később, 1759-ben és 1766-ban, Perlaky Gábor kemenesaljai esperes meglátogatja a nemespátrói evang. egyházközséget, mely alkalommal iskola- és templomfundus adományozása tárgyában is történik intézkedés (Mesterházy S.: Nemespátró története). Perlaky Gábor utóbb, 1771-től 1768-ig, a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület jeles püspöke lett.

Volt azonban idő, úgy 1780 táján, mikor az úgynevezett felsőtolna-somogyi esperességhez tartoztak a nyugati részen levő gyülekezetek is, lévén annak Murmann Mihály ráczkozári alesperes alatti része a következő egyházakból összeállitva, úgymint: Etsény, Szentkirály, Nemespátró, Surd, Tab, Bábony, Gyékényes, Iharosberény, Kötcse és Vése (Payr S.: Egyháztörténeti emlékek 380. l.).

A türelmi rendelet után.

Mikor aztán 1781-ben megjelent a József-féle türelmi rendelet, mely sok korlátozással ugyan, de mégis szabadabb vallásgyakorlatot enged a protestánsoknak, a somogyi részeken is új életre kelnek az ág. hitv. evang. gyülekezetek. Egymás után épülnek templomok, iskolák, paplakok és tanítólakok. Felvirul a hitélet és hatalmas fejlődést vesz az iskalaügy, melyet még az üldözés nehéz napjaiban sem hanyagoltak el.

Hrabovszky Sámuel, dunántúli szuperintendens, 1789-ben sorra látogatja a somogyi evang. gyülkezeteket. Es régi írásainkból azt olvassuk, hogy e gyülekezeteknek esperese az 1796. évben Bakos Mihály surdi lelkész volt.

Majd a XIX. század elején Balliér István porrogszentkirályi lelkészt választották a gyülekezetek esperesnek. Az ő főhatósága alá tartoztak: Gyékényes, Iharosberény, Légrád, Porrogszentkirály, Surd, Nemespátró, Szepetnek és Vése. Ez utóbbi egyházközségnek egyik fiókegyházában, Niklán, lakott 1808—1836-ig az evang. egyháznak egyik kiváló tagja, *Berzsenyi* Dániel, is.

A harminczas években a somogyi esperesi székben Pongrácz Ferencz gyékényesi lelkész ül. Őt követte a buzgó és erőskezű Andorka János iharosberényi lelkész, ki 1863-tól 1890-ig viselte a megyében az esperesi tisztséget. Az ő hivataloskodása alatt lett anyagyülekezetté Sand és Nagykanizsa is, mely utóbbi egyházközségben kezdő evang. tanítóként működött egy kis ideig a később oly nagy hírre emelkedett *Péterfy* Sándor, a ki hatalmas alkotásaival méltán kiérdemelte „a tanítók atyja“ megtisztelő nevet.

Andorka János nyugalomba vonulása után a gyülekezetek bizalma 1890-ben Németh Pál vései lelkészt választotta meg esperesnek, ki azóta megszakítás nélkül, buzgón adminisztrálja a vármegye nyugati részén levő gyülekezeteket, melyekhez az utolsó három évtizedben, tehát még Andorka János espereskedése alatt is, több horvát-szlavonországi ev. egyházközség is csatlakozott.

Az esperesség, a József-féle türelmi rendelet alkalmazása után, felügyelőket is választ magának. Így már 1814-ben látjuk, hogy *Véssey* László együtt megy elnöktársával: *Ballier* esperessel a gyülekezetek, templomok, iskolák látogatására. Ugyanezt teszi hivatali utódja, *Véssey* Ferencz egyházmegyei felügyelő is, az akkori esperessel, *Pongrácz* Ferenczczel, az 1836-ik évben.

Majd *Véssey* Lajos lesz az esperesség felügyelője és e tisztet 1861-ig viseli, a mikor a hívek *Kund* Vincze fajszi nagybirtokost választják meg az egyházmegye felügyelőjévé, ki 1869-ig fáradozott eme állásában, Utána 1870-től 1889-ig, tehát 19 éven át Vései *Véssey* Sándor szőkedencsi, illetve szőcsényi nagybirtokos viseli a felügyelői méltóságot s vezeti *Andorka* esperessel, nagy ügyszeretettel az egyházmegyét.

Mai állapot.

Az egyházmegyében a világi vezéri pálcza 1890-ben *Andorka* Gyula kezébe került. Az 1897-ik évtől *Berzsenyi* Sándor niklai földbirtokos, a költőnek unokája, az egyházmegye felügyelője.

Jelenleg a vármegye területén levő evangélikus egyházak, a hozzájuk csatlakozó horvátországi egyházakkal együtt, a (külső) somogyi egyházmegyét alkotják, melyhez a következő 13 egyházközség tartozik: Antunovac (Pozsega m.), Gyékényes (1813), Herstovac (Pozsega m.), Iharosberény (legrégibb), (Légrád Zala m.), Nagykanizsa (Zala m.), Nemespátró (a XVI. században már fennállott), Porrogszentkirály (1783), Sand (1754), Surd (anyakönyvei 1755), Szepetnek (Zala m.), Vése (1786), Zágráb. A tolna-baranya (belső) somogyi egyházmegyéhez a következő egyházközségek tartoznak Somogy vármegyéből: Bábony (1731), Döröcske (1758), Ecsény (1760), Köttse (1730), Tab (1717).

* * *

Közgazdasági állapotok a mohácsi vésztől.

Ama rendkívül súlyos megpróbáltatások, melyek a vármegyét a mohácsi vész után érték, jelentékeny kihatással voltak a közgazdasági viszonyokra. Az *iparosok* a hódoltság terjedésével, lassanként elhagyták a vármegye területét; egy részük mégis ittmaradt s ezek védett helyekre, leginkább Szigetvárra húzódtak, hol a katonaság mellett a békés polgári lakosságot alkották.

Szigetvárott azonban csakhamar surlódások támadtak a katonák és a polgári népesség között. *Kerecsényi* László szigetvári főkapitány (1554) tőle telhetőleg igyekezett az iparosok helyzetén javítani; 1554-ben meghatározza a kézműveseknek fizetendő díjakat, sőt, midőn híre járt, hogy a török ostrom alá veszi a várat, Kerecsényi és később *Zrinyi* Miklós megegyezett velük, hogy gondoskodni fognak ellátásukról (Valentényi Gáspár: Somogymegyei czéhek 11 l.).

Szigetvár eleste után az ipari élet terén is új helyzet támadt. A török kincstár nemcsak a fegyvereket, hanem az előforduló kézművesmunkákat is házilag készítette s ezért mindenféle iparosra volt szüksége. Ipari élet.

A török várakban elhelyezett iparosok katonai fegyelem alatt állottak s a török zsoldos hadak műszaki csapatainak állományához tartoztak. Ily zsoldoscsapatok Koppány, Lak, Karád, Szilvászentmárton, Kaposvár, Görösgal, Szigetvár, Turbék, Segesd és Berzencze várakban voltak.

A szigeti zsoldlajstrom szerint (1568—69) a szigetvári várban négy kovács volt. Velük egyidejűleg még öt kézművest és három fegyverkészítőt találunk. A koppányi vilajet 1573—74. évi fejadólajstroma szerint a következő helyeken voltak kovácsok: Nágocs, Hetes, Somodát, Kenderösfalva, Oros, Ság, Szőlőslak, Nagy-Pád, Kőrös (Kőrös-hegy), Látrány, Keresztúr. — Az 1618—1619. évi szigetvári zsoldlajstrom szerint egy fegyvergyártó aga és egy építész van a várban. Turbékon egy ács volt. A babócsai várszemélyzet lajstroma megemlékezik a fegyverkészítők szakaszáról (Valentényi Gáspár i. m. 14 l.).

A hódoltság alatt a fegyverkészítő, általában véve a hadiszereket és hadifelszereléseket készítő iparosokon kívül, legjelentékenyebb szerepük volt a molnároknak. A törökök nagy gondot fordítottak a malmokra. Kitünik ez a koppányi spáhinak 1559-ben *Tahy* Ferenczhez intézett leveléből, melyben felhívja, hogy utasítaná Lakban levő tiszttartóit az újlaki malmok helyreállítására, mert úgymond kár ilyen szép örökségeknek pusztán állani. A molnárok czéhe a legrégibb Somogyban. Még Lipót király adta ki czéhszabályaikat 1663-ban, eredetileg a zalamegyei molnárok részére, melyben III. Károly király 1716 máj. 15-én megerősítette őket. Később Mária Terézia királynő újabb czéhszabályokat adott a somogyi molnároknak; ezeket a helytartótanács 1805-ben bekövetelte s új czéhszabályok kiadását határozta el. 1715-ben 80, 1720-ban 128 malmot írtak össze. 1824-ben 440 molnár működött a vármegye területén (Csányi Ferencz: Lapok Somogy megye multjából 148—149.). Czéhek.

A törökök kiűzetése után egymásután alakulnak meg a czéhek e vármegye területén. A kaposvári csizmadiák 1699-ben említik, hogy már a megelőző időkben is volt czéhük, de a török uralom elpusztította annak emlékét (Valentényi Gáspár i. m. 18 l.). A kaposvári szabó-czéh 1698 szept. 7-én nyerte czéhszabályait a győri szabóktól. A kaposvári csizmadiák czéh-levele 1699 április 6-án, a szigetvári szabóké 1700 decz. 5-én kelt. Az igali szabóczéh 1712-ben másodízben kéri a veszprémi anyaczéhtől artikulusait azért, mert az 1711. évi belzavarok közepette elvesztette azokat. Az idevaló csizmadiák között is már korábban kellett czéhszervezetnek lenni, mert mikor 1716-ban Pápáról kapnak szabályzatot, megemlítik, hogy már előzőleg voltak czéhszabályaik (Valentényi i. m. 18.).

A XVIII. század elején, az 1715—1720. években történt összeírások, a vármegye területén az egyes iparágak szerint csak a Szigetvárott lakó iparosokat tüntetik fel. Szigetvárott volt 1715-ben három asztalos, két borbély, egy szíjgyártó, egy varga és négy kereskedő. 1720-ban egy asztalos, három csizmadia, egy fazekas, két kádár, egy kerékgyártó, négy kovács, egy kötélverő, három lakatos, két mészáros, egy pék, 10 szabó, két szíjgyártó, egy szűcs, két takács, két varga, egy serfőző, egy gombkötő és végül hat kereskedő. Az 1720. évi összeírás szerint még Mesztegnyőn volt egy iparos: a falu kovácsa és Szántó lakosairól az van feljegyezve, hogy a Balatonon hajózást folytatnak és abból élnek (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctió korában.).

Már a Szigetváron, az 1715—1720 közötti években, összeírt iparosok száma közötti különbség is élénken feltünteti azt a fejlődést, mely a békésebb idők beálltával, az ipar és a kereskedelem terén észlelhető volt. A kaposvári mesteremberek, ú. m. szíjgyártók, lakatosok, pajzsgyártók, nyereggyártók, csíszárok, 1715 jún. 6-án alakultak czéhbe, mely alkalommal kb. 120 mester tette le az esküt. E czéhhez tartoztak a Kaposvártól a Balatonig s Marczalitól a vármegye éjszaki részéig lakó mesterek (Csányi Ferencz i. m. 154.). Az igali takácsok

1723 ápr. 22-én nyerték czéhszabályaikat a pozsonyiaktól. 1719-ben a felsősomogyi kádárok is czéhet alakítottak s a vármegyei Vázsony községi pintérektől vették czéhszabályaikat. 1726-ban az Igal, Nagybajom, Kaposvár, Tapsony, Kiliti, Marczali, Fok, Látrány, Csokonya és Szil községekben lakó mészárosok is czéhet alakítottak. Czéhszabályaikat, gróf Nádasdy főispán közbenjárására, gróf Pálffy Miklós nádor 1726 jan. 9-én erősítette meg. A czéh székhelye Igal volt.

A kaposvári gombkötők 1727-ben nyerték czéhszabályaikat a körmendiektől. A fazekasipart űző mesteremberek csekély számuk miatt, Ozora mezőváros és a hozzátartozó dombóvári uradalom fazekasmestereivel együtt, 1747-ben kapnak földesuruktól, herczeg Esterházy Pál Antaltól, czéhlevelet.

Karádon, a veszprémi püspökség birtokán, 1748-ban két czéh alakul, az egyik a takácsoké, a másik a szabóké. Ugyanez évben nyerik a kaposvári vargák czéhszabályaikat a dombóvári mesterektől. A czéh kültagjai voltak a szigetvári vargák, a kik azonban 1749-ben külön szervezkedtek. 1750-ben a kéthelyi takácsok fordulnak a pozsonyi czéhhez czikkelyekért. Ugyanez évben megalakul Városhídvégen a bognárczéh.

A czéhek alakulása a XVIII. század második felében is serényen folyik tovább. 1776-ban terjeszti fel a vármegye a nagyatádi vegyes czéh szabályait a kanczelláriához; ugyanez évben kap szabadalomlevelet a szigetvári szijgyártó-, szűcs- és üveges-czéh, Mária Terézia királynőtől. 1779-ben hirdetik ki a felsősomogyi egyesült szűcs-czéh szabályait; 1781-ben nyujtják be a hídvégi takácsok, czéhlevél elnyerésére irányuló kérvényüket, a helytartótanácshoz. 1791-ben a karádi és a kaposvári fazekasok, 1792-ben a sidi ácsok folyamodnak czéhszabályokért.

A XIX. század elején megkezdődik a czéh-intézmény bomlása. A helytartótanács 1805-ben elrendeli a régi czéhlevelek bevonását s addig is, míg a czéhek újjászervezése iránt intézkedés történik, ideiglenes szabályzatot bocsát ki. 1813-ban küldötte le a helytartótanács az új szabályzatokat, mely ellen azonban a megyei molnárok és a szigetvári czéhek állást foglaltak. A régi szabályaikhoz görcsösen ragaszkodó czéhek nem tudnak beletörődni az új viszonyokba; mindamellett a megyebeli czéhek szabályozása serényen folyik, sőt új czéhek is alakulnak. 1819-ben a kaposvári kéményseprők nyernek a budai kéményseprő-czéhbe felvételt. 1820-ban a Marczaliban lakó ács- és kőmíves-czéh, 1823-ban a megyebeli molnárok czéhszabályai kerülnek felülvizsgálás alá. 1828-ban Szigetvárott egy vegyes czéh alakul.

A vármegye 1832-ben a czéhekkel szemben foglal állást s okt. 10-én tartott közgyűlésében kimondja, hogy a czéheket, más országok példájára, törvény útján kell eltörölni, mely határozatát a vármegye 1834-ben megismétli. Mindamellett az 1836—1840. években még több czéh alakul a vármegye területén.

A czéhek eltörlése.

A czéhek végleges megszüntetésének előhírnöke Klauzál Gábor földművelési, ipar és kereskedelmi miniszter 1848 jún. 9-én kelt rendelete volt, melynek végrehajtását azonban a bekövetkezett szabadságharcz megakadályozta. Az önkényuralom alatt a czéheket megfosztották leglényegesebb joguktól, attól, hogy ők adják az ipargyakorlás jogát, míg végre az 1859. évi nyílt parancs, bizonyos megszorítással, az iparszabadságot proklamálta (Valentényi Gáspár i. m. 26—46.).

Kereskedelmi élet.

A hódoltság alatt a *kereskedés* leginkább a vásárokra szorítkozott. A vármegye területén Aszaló, Karád, Kőröshegy, Kálmáncsa voltak vásáros helyek; a vásárok forgalmát azonban a török martalóczok és a végbeli hajduk gyakori támadásai jelentékenyen korlátozták.

A török uralom megszünése után Szigetvár volt az egyetlen kereskedelmi hely a vármegye területén; de már a XVIII. század elején erős versenytársa akad Kaposvárban, mely 1703 ápr. 27-én országos és hetivásárok tartására nyer szabadalmat (Királyi Könyvek XXVI. k. 280.). Kaposvár jelentőségét az évenként megtartott négy vásár mindegyre növelte. A vásár alkalmával nagy gondot fordítottak a közbiztonságra. A városi tiszttartó éjjel az urasági hajdukkal őriztette a vásárosokat, nehogy valami kárt szenvedjenek (Valentényi i. m. 27.).

Kaposváron kívül, 1848-ig, még a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat: Ádánd (1812), Babocsa (1742), Barcs (1797), Berki (1793), Berzencze (1758 és 1811), Böhönye (1794), Bükkösd (1772), Büssü (1810), Csokonya (Erdőcsokonya) 1758, Csököly (1817), Csurgó (1784 és 1791), Felsősegesd (1811), Gálosfa (1804), Hetes (1847), Igal (1769), Iharosberény (1800), Istvándi (1778), Karád (1817), Kéthely (1715 és 1843), Kutas (1805), Lölle (1848 jan. 7.), Marczali (1772 és 1820), Mernye (1818), Mike (1831), Mosgó (1817), Nágocs (1788 és 1792),

Nagyatád (1774 és 1778), Nagysziget (1820), Nemesdéd (1846), Nemesvid (1827), Sárd (1754 és 1801), Szőllősgyörök (1788), Szulok (1811), Tab (1847), Toponár (1784), Zala (1841) (Illéssy János: Vásárszabadalmak jegyzéke).

A XVIII. században még csak egy *postavonal* vonult keresztül a vármegyén, Nagykanizsától Szigetvárra és innen Pécsre. Szigetvár volt akkoriban az egyetlen postaállomás a vármegye területén. Posta és közlekedés.

Az 1790. évi országgyűlésre felküldött követek részére adott utasításban a vármegyei sérelmek között ott szerepel, hogy Kaposvár a postaközlekedés fenntartása miatt kénytelen három lovast tartani, kik a postaközlekedést Kaposvár és Nagysziget között teljesítik.

A *közlekedési viszonyok* még a XIX. század első felében is gyengék voltak. Az 1824—1836. években csak két országút (postaút) vezetett át a vármegyén. Az egyik Budáról kiindulva a Balaton mellett Szőllősgyörökön, Mazczalin és Iharosberényen át Nagykanizsára s innen Horvátországba, a másik Pécsről Szigetváron, Istvándin és Berzenczén át, szinte Nagykanizsára. Ezenkívül még egy jelentékenyebb útja volt a vármegyének: Kaposvárról Pécsre. Csak a XIX. század 40-es éveiben vette kezdetét az épített utak alkotása, a melyről az előző fejezetben már megemlékeztünk.

A XIX. század első felében a vármegye lakosságának főfoglalkozása a gabonatermelés és az állattenyésztés volt. E mellett különösen a *gyümölcstermelés* és a *szőlőmívelés* viságzott. Híres volt az Istvándiban termelt alma. A drávavidéki községek különösen kitüntek a gyümölcstenyésztés terén. Egyes helyeken egész erdők voltak szilvafákkal beültetve. A szőllővel beültetett terület, a II. József uralkodása alatt történt összeírás szerint, 51,488 hold volt. A legjobb bortermelőhelyek Gomba, Horvátkürt, Surd, Zákány, Szentmihály, Baglashegy, Marczali, Kéthely, Böhönye, Szőllősgyörök, Kőröshegy, Zamárdi és Endréd voltak. Mezőgazdasági állapotok.

A XIX. század első felében az *erdővel borított terület* még 309.147 holdra rúgott s így a vármegye területének egyharmadát erdők borították. Az erdők különösen makkban voltak termékenyek, úgy hogy évenként 150.000 drb sertést hízlaltak bennük.

A *szarvasmarhatenyésztés* főleg a Dráva, a Rinya és az Okor mellékén virágzott. Az uradalmak közül gróf *Széchenyi* Pál marczali tehenészete volt ismeretes. A *lótenyésztés*, főleg *Czindery* László fáradhatatlan buzgalma következtében, a XIX. század első felében mindegyre nagyobb lendületet vett. A harminczas években báró *Fechtignek* Lengyeltótiban híres arab telivérménese volt. Kívüle a *Csapodyaknak* volt nevezetes lótenyésztésük Hetesen, hol minden évben lóversenyt és állatdíjazást rendeztek. Nagyobb ménesek Kéthelyen (gróf *Hunyady* József), Marczaliban, Boronkán, Iharosberényben, Niklán, Györökön, Böhönyén és Nágocson voltak. Állattenyésztés.

A *juhtenyésztés* csak a XIX. század második évtizedében kezdett divatba jönni. A harminczas években leginkább Gyulai *Gaal* (Büssü), báró *Fechtig*, gróf *Hunyady*, gróf *Festetics*, gróf *Széchenyi*, *Zichy* családok uradalmaiban tenyésztettek juhokat.

A *mezőgazdasági termények* értékesítése a XIX. század első felében rendkívül meg volt nehezítve a kedvezőtlen közlekedési viszonyok miatt. A gabonát leginkább a veszprémi, nagykanizsai és a keszthelyi piaczokra szállították.

Legnevezetesebb *marhavásárja* 1848-ig Nagyatádon volt a vármegyének, de többnyire a nagykanizsai vásárokon adták el a marhákat. A gyapjú szintén Nagykanizsán kelt el, míg a sertést a győri és a soproni kereskedők vették meg. Némi kereskedelmi összeköttetése volt a vármegyének Stájerországgal is, a Kálmáncsehi és környékén készült faeszközöket pedig Tolnába és Bácskába vitték eladni (Fényes Elek: Magyar Országnak mostani Állapotja I. 203—209.).

Csak a déli vaspálya nagykanizsa—budapesti vonalának 1861 ápr. 1-én történt megnyitása óta javultak a közlekedési viszonyok, midőn a vármegye Budapesttel közvetlen vasútösszeköttetést nyert.

* * *

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát a mohácsi vésztől napjainkig bezárólag (Várm. levéltár, közgyűlési jegyzőkönyvek 1712—1861. — Századok 1874: 719, 1871: 144. — Thaly Kálmán: Esterházy Antal 924., 824.

— Melhard Gyula: Somogy vármegye a rendi országgyűlésen. I. — A pannonhalmi Szt.-Benedekrend története. IV. 265.).

Főispánok: Báthori György 1505—1530. Báthori István nádor 1530. Báthori András Bonaventura, egyúttal Szatmár és Szabolcs vármegye főispánja. 1556—1566. Báthori Miklós 1576—1584. Gróf Báthori István országbíró 1596—1605. Gróf Bánffy Kristóf 1633. Gróf Zrinyi Miklós, a költő 1660—1664. Gróf Esterházy Ferencz pápai várkapitány 1680—1685. Gróf Esterházy Gábor 1695. Gróf Nádasdy Tamás 1708-ban Somogy vármegye főispánja, 1710—1711-ig Somogy—Zala egyesült vármegyék főispánja, 1712—1734-ig Somogy vármegye főispánja. Báró Sigray József 1731—1734-ig, helyettes főispán 1734—1740. Zajesdai gróf Patachich Sándor 1740—1747. Gróf Batthyány Károly 1747—1772. Gróf Sigray Károly 1772—1785. Gróf Széchenyi Ferencz kerületi főispán 1785—1787. Miháldi báró Splény József kir. biztos 1789—1790. Gróf Sigray Károly, másodszor, 1790—1798. Gróf Széchenyi Ferencz 1798—1811. Gróf Teleki László 1811—1821. Gróf Sigray József 1822—1824-ig, főispáni helytartó 1824—1831. Kaposmérei Mérey Sándor kir. személynök 1832—1845. Nagyatádi Czindery László 1845—1848 máj. 29-ig. Sárközy Albert 1848 jún.—1849 jan. 14. Czindery László cs. kir. biztos 1849 jan. 14—ápr. közepéig. Noszlopy Gáspár kormánybiztos 1849 ápr.—júl. Németh Péter cs. kir. biztos. Tallián János cs. kir. biztos 1849—1850. Hochreiter Ambrus megyefőnök 1850—1854. Szalay Nikodém megyefőnök 1854—1859. Szentmártoni Radó Dániel megyefőnök 1859—1860. Jankovich László 1860 decz. 20—1861 okt. 27. Mérey Károly 1861 decz.—1865 nov. 30. Jankovich László 1865 nov. 30—1886 szept. 20, másodszor. Vizeki Tallián Béla 1886 okt. 18—1893. Vizeki Tallián Gyula 1893—1905. Szulyovszky Dezső kir. biztos 1906. Kapotsfy Jenő 1906—1910. Makfalvay Géza 1910-től.

Alispánok: Eördeögh Simon és Pethő Gáspár 1617. Osztopáni Perneszy Ferencz, Nádasdy Darabos László, Osztopáni Perneszy Ferencz 1639. Osztopáni Perneszy Ferencz 1648. Széplaki Bottka Ferencz 1660. Széplaki Bottka Ferencz, Lipics Márton 1661. Nádasdi Darabos Miklós, Ságfai Sándor Gergely 1663—1670. Ságfai Sándor Gergely, Chernel Mihály 1673. Ságfai Sándor Gergely 1675. Bezerédj István és Kelcz Mihály helyettes 1695—1696. Bezerédj István és Káldy Mihály 1697. Bezerédj István és Gábor György 1700. Szegedy Pál és Gábor György 1703. Bezerédj István 1707—1708. Sankó Boldizsár 1708. Lengyel Miklós 1708—1709. Bessenyey László 1708, labanczpárti. Szegedy Pál 1709. Bessenyey László 1709—1710. Madarász László helyettes alispán 1710. Sankó Miklós 1713. Madarász László 1715—1727. Festetics Kristóf és Inkey János helyettes 1727—32. Festetics Kristóf 1732—34. Festetics Kristóf I. Jankovich István II. 1734—1736. Somssich Antal 1736—48. Zalapatakai Nagy János helyettes 1748, majd 1749—59 első alispán. Tallián János 1759—60. Tallián János I. Festetich Lajos II. 1760—1767. Tallián Gábor helyettes I. alispán 1770. Tallián Gábor I. Gyulai Gaal Antal 1774—1785. Becsevölgyi Paiss Boldizsár I. Gyulai Gaal Antal II. 1785—86. Paiss Boldizsár kinevezett alispán 1786—1790. Alsószilágyi Gaal László I. Gaal Kristóf II. 1790—95. Gaal László I. Nagyatádi Czindery Pál II. 1795—1800. Inkey Károly I. Edvi Illés Ferencz II. 1800—1805. Kovács Antal II. 1805—1806. Inkey Károly I. Csapody Gábor II. 1806—1807. Csapody Gábor I. Záborszky Mihály II. 1807—1808. Csapodi Gábor I. Záborszky Mihály II. 1808—1813. Kovács Antal I. Somssich Miklós II. 1813—1817. Kovács Antal I. Tallián Boldizsár II. 1817—1824. Somssich Pongrácz I. Sárközy István II. 1824—1828. Somssich Pongrácz I. Sárközy István II. 1828—1830. Czindery László I. Sárközy István II. 1830—1833. Czindery László I. Sárközy Albert II. 1836—1840. Sárközy Albert I. Mérey József II. 1840—1843 és 1843—1848. Mérey József I. Hochreiter Ambrus II. 1848—1849. Tallián János I. Hochreiter Ambrus II. Czindery László cs. kir. biztos alatt 1849. Berzsenyi Farkas I. Erős József II. Somogyi Lajos III. Noszlopy Gáspár kormánybiztos alatt 1849. Mérey József I. Csépán Antal II. 1860—1861. Bernáth József I. Kelemen Lajos II. kineveztettek 1861—1865. Csépán Antal I. Somssich Lőrincz II. kineveztettek 1865—1867. Csépán Antal I. Somssich Lőrincz 1867 ápr. 24—1871. Csépán Antal 1871—1889. Tallián Gyula 1889—1893. Maar Gyula 1893—1904. Sárközy Béla 1904—1907. Kacskovics Lajos 1907-től.

Somogy vármegye közállapota a kiegyezés óta napjainkig.

1867 február 17-én kelt Őfelsége leirata a magyar országgyűléshez, mely az ország alkotmányának helyreállítását s a magyar miniszterelnök kineveztetését hozta hírül. A magyar minisztérium tehát kinevezte az új főispánokat és Somogyban Pribérdi és Vuchini *Jankovich* László lett a főispán, kit Őfelsége márcz. 31-iki leiratában eddigi méltóságában meghagyott; de Wenckheim Béla belügyminiszter ápr. 9-iki rendeletében arra utasította, hogy a törvényhatósági bizottság előtt esküt tegyen. A közgyűlést április 24-én tartották meg, melyen a főispán annak az álláspontnak a megjelölésére, a melyet a legutóbbi időben elfoglalt, megemlítette: 1860—61-ben ő és a tisztikar lemondott. 1865-ben a főispáni széket ismét elfoglalta „egyrészt azért, hogy a jó remények közt megindult állami kibékülés nagyhorderejű művének sikerítésében fáradozó kormányférfiakat nehéz feladatuk kivitelében támogassa, másrészt, hogy a közigazgatási teendőknek a közbizalom által hivatott megyebeli egyének által való átvételére az ő egyénisége szolgáljon kezességül; a tisztviselőknek kinevezése iránt reáruházott jogot akként gyakorolta, hogy értekezletet hívott össze s itt hozta javaslatba az általa kinevezni óhajtott egyéneket". Kész a felelősséget magára venni. „Ime itt állok — mondta — másként nem tehettem, Isten engem úgy segéljen!"

Az alkotmány helyreállítása.

Jankovich főispán.

A bizottság köszönetét fejezte ki Jankovich főispánnak a vármegye érdekében tanusított hazafias fáradozásaiért és mivel a főispántól 1865-ben kinevezett tisztviselők az akkori értekezlet ajánlására, sőt követelésére vállalkoztak hivatalviselésre, ezért a bizottság eljárásukért a felelősséget megosztotta a főispánnal, sőt az említett tisztviselőknek köszönetét is kifejezte.

Egyébként a közgyűlés lelkes hangulatban folyt le és elhatározták, hogy az országgyűlési többség bölcs vezére: *Deák* Ferencz iránt érzett bizalmukat jegyzőkönyvbe iktatják s erről őt a főispán, valamint a megyebeli országgyűlési képviselők által értesítik.

Öröm a kiegyezés fölött.

Április 25-én megtörtént a tisztújítás. Tisztviselőkké a következőket választották meg. Első alispán: *Csépán Antal.* Másodalispán: *Somssich* Lőrincz. Tiszti főügyész: *Leipczig* Jónás. Alügyész: *Nagy* Sándor. Főjegyző: *Sárközy* Titusz. Törvényszéki ülnökök: *Bernáth* József, *Berzsenyi* Pongrácz, *Igmándy* Károly, *Perger* Károly, *Gaál* Pál, *Botka* Antal, *Vörös* Vincze, *Kriszt* János, *Bárány* Gusztáv, *Raáb* József. Megyei pénztárnok: *Svastics* Imre. Főszámvevő: *Igmándy* Sándor. Levéltárnok: *Nagy* Lajos. Aljegyzők: *Szalay* György, *Gáspár* Pál, *Strinovits* Leó, *Németh* Ignácz. Központi főszolgabiró: *Ladányi* György. Babócsai főszolgabiró: br. *Maithényi* István; alszolgabirák: *Hermann* Manó, *Mérey* Lőrincz. Igali főszolgabiró: *Svastics* József; alszolgabirák: *Kacskovics* Boldizsár, *Bogyay* Gyula. Kaposi főszolgabiró: *Baán* Gáspár; alszolgabirák: *Hertelendy* Miklós, *Goszthonyi* Lajos. Marczali főszolgabiró: *Véssey* Sándor; alszolgabirák: *Lehner* Sándor, *Péry* Sándor. Szigetvári főszolgabiró: *Igmándy* Benedek; alszolgabirák: *Maár* Gyula, *Fodor* Géza. — Főorvos: *Visy* Pál dr. Mérnökök: *Török* Miklós és *Buday* István.

Tisztújítás.

Ezzel az alkotmányos korszak vette kezdetét; a megyerendszer fontos átalakulás előtt állott. Az 1848. XVI. t.-cz. csak ideiglenesen intézkedett a vármegyék dolgában és még az igazságszolgáltatás sem volt a közigazgatástól elválasztva.

Hogy a vármegyei önkormányzati jognak a parlamentáris kormányformával, felelős minisztériummal való összeegyeztetése miképen történjék, ez a kérdés élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Somogy vármegye külön bizottságot küldött ki ennek a tárgyalására, a mely bizottság a május 21-iki közgyűlésre már beadta jelentését. Nézete szerint a *törvényhozás feladata* ebben az ügyben intézkedni. A törvény meghozataláig azonban a következő eljárást ajánlja a vármegyének. Szükségesnek tartják az évnegyedes — 1848 előtt relaczionálisnak nevezett — nagygyűléseket; ellenben az ú. n. kisgyűléseket fölöslegesnek nyilvánítják. Az első alispánt, akadályoztatása esetén a másodalispánt felhatalmazzák arra, hogy a kizárólagosan a vármegye intézkedése alá fenntartott ügyeket kivéve, minden ügyet saját felelőssége mellett elintéztethessen, de eljárásáról a legközelebbi évnegyedes gyűlésen számot adjon. Kizárólag a közgyűlés elintézése alá tartozó ügyeknek nyilváníttatnak: 1. minden közjogi ügyek és kérdések (publico-politica), 2. minden vízi építmények vagy munkálatok fölötti intézkedések, 3. erdőpusz-

Ügyviteltervezet.

tításra vonatkozó zárlati —, vagy vadásztilosok fölötti határozat, 4. a vármegye vagyona fölötti intézkedés, 5. a vármegye terheltetését tárgyazó ügyek, 6. új utak kijelölése, hidak építése s általában a vármegyei közmunkák fölötti rendelkezés, 7. állandó katonaság elhelyezéséről intézkedés, 8. út- és hídvámügy, 9. vallás- és közoktatási ügyek, 10. minden oly perenkívüli eljárásokról teendő jelentések elintézése, a melyeket a törvény egyes tisztviselőktől a nagygyűlésre beadatni rendelt, 11. a vásári jog megszerzése körül való intézkedés, 12. megyei alapítványok és ezek választmányainak, valamint a megyei választmányoknak viszonya a vármegyéhez, 13. azon utalványozások eszközlése, melyek nem egy megállapitott szerződés teljesítéséből folynak, vagy az alispánt megillető kiutalványozás jogkörén kívül esnek, 14. húsárszabás, 15. kenyér- és zsemlesütő pékek mértéke és ezek czikkeinek árszabása, 16. községi költségvetési rendszer, 17. községi jegyzőségek rendezése, 18. a megye határai fölött történendő intézkedések (1867. jk. 184. sz.). Ezeknek az ügyeknek előkészítését, az ügyiratok felszerelését szintén az alispánokra bízzák. Az árvavagyonnak az árvaatyák által történt kezelését megszüntetik s a törvényhozás intézkedéséig közös árvapénztárt állítanak (446—1867. jk.). Általában szükségesnek vélik, hogy legyen egy szerve a törvényhatóságnak, mely az előrelátható reformokról, az ezekkel összefüggő közjogi kérdésekről véleményt adjon. E czélból *állandó választmányt* küldenek ki, a mely a két alispán elnöklete alatt 40 úrból és 5 közrendű bizottsági tagból áll (3—1868. jk.). E javaslatot a közgyűlés elfogadta.

A vármegye a koronázási ünnepélyen.

A kiegyezés nagy művét betetőzte Őfelségének június 8-án történt koronázása, melyre Somogy vármegye a május 21-iki közgyűlésen tette meg az előkészületeket. Elhatározták, hogy koronázási bandériumot állítanak ki, az 1790-ben a szent korona őrzésére kirendelt ősök ruházatában, az 1790-iki bandériális zászlóval. Az ajánlkozó *Tallián* Kálmán volt lovasszázadost zászlóvivőnek, a bandérium tagjainak pedig *Tallián* Jenőt és *Sárközy* Vinczét küldte ki és hogy a bandériumban a privilegizált osztálybelieken kívül a földmívesosztály is képviselve legyen, kiküldte *Gulyás* Ferenczet a középponti, *Ráda* Józsefet a szigetvári és *Smodics* Mihályt a marczali járásból. A lovasbandériumon kívül a koronázáson egy küldöttség is képviselte a vármegyét, mely június 10-én az Őfelsége előtti tisztelgésen is megjelent. Tagjai voltak a főispánon kívül: gróf *Széchenyi* Imre, gróf *Festetics* Dénes, gróf *Zichy* János, gróf *Széchenyi* Ferencz, *Tallián* Lajos, *Inkey* József és Zsigmond, *Zichy* Antal, *Bittó* István, *Jankovics* József, *Kacskovics* Ignácz és *Paiss* Andor.

Vasutak.

Az ünnepségeket a hétköznapok váltották fel. A jó közlekedés megteremtése: vasutak építése alkotják Somogynak is első gondjait. Már 1860 óta van ugyan a vármegyének vasútja: a Balaton partján vonuló Déli vasút, de a vármegye székhelyének, Kaposvárnak, és a vármegye nagyobb részének nincs. A vármegye bizottságot küld ki, hogy az a Somogyon át épitendő buda—fiumei vonalról készitsen jelentést. E javaslatban kb. a mostani útirány szerepel, egyelőre azonban a vármegyének be kellett érnie egy szárnyvonallal: az 1870. XXIII. t.-cz. által engedélyezett báttaszék—dombovár—kaposvár—zákányi vasúttal, mely Zákánynál a Déli vasúthoz csatlakozott; de ez is nagy haladást jelentett a vármegyére nézve.

Közbiztonság.

A jó közlekedésnek nemcsak az anyagi kultúra, hanem a *közbiztonság* szempontjából is nagy jelentősége van. Somogyban a rablóvilág, elősegítve a vármegye természeti viszonyaitól, még ekkor is virágzott. Az alkotmányos korszak második évében még statáriális eljárással sem lehetett a megrendült közbiztonságot helyreállítani. Az 1868 májusi közgyűlésen *Csépán* Antal alispán jelenti, hogy rablóbandák garázdálkodnak a vármegyében. Babócsán a péknél 4 tagból álló fegyveres zsiványbanda rabolt, a tapsonyi számtartónál 6 tagú banda 10.000 frt értéket vitt el. Kérik a minisztériumtól a statárium kihirdetését, a mi meg is történik. Két rablót hamarosan el is fognak, egyet üldözés közben agyonlőnek, de a többi „szegénylegény"-nyel nem boldogulnak. Pedig a vármegye *Bogyay* Vincze, a mexikói hadjáratban résztvett tiszt vezetése alatt tizenegy pandurból álló csapatot szervez üldözésükre s két vadászszázadot (8 tiszt, 186 közember) helyeznek el azokban a helységekben, a hol a rablók leginkább meg szoktak fordulni. Ez a csapat a Csoknya melletti Nyiresi-csárdánál meg is lepi a rablókat, de ezek, egyideig tartó lövöldözés után, kivágják magukat. Még ráadásul az üldözőkkel történik szerencsétlenség. Ugyanis az egyik vadász-őrjárat tévedésből a rablók helyett a kocsin érkező Bogyay Vinczére lő, egy golyó kocsisát találja, a ki meg-

Makfalvay Géza föispán.

Kacskovics Lajos alispán.

hal, Bogyay pedig karján sebesül meg, míg észreveszik a tévedést. Végül is a politikai hatóság belátja, hogy legszebben kieszelt tervei, a közbiztonsági közegek ügyetlensége és bátortalansága miatt, czélra nem vezetnek; továbbá gátolta a sikert az is, hogy a lakosság nagyrésze közömbösségből, egyrésze megfélemlítve, sokan részességből, a rablók megjelenését, távozását a kitűzött jutalom ellenére is, egyáltalán nem, vagy későn jelentik; a vármegye helyi viszonyai is akadályul szolgáltak: a sok erdő, a sok tengerivetések stb. jó búvóhelyet nyujtanak, vasút és távíró pedig nem volt a vármegyében, hogy a hatósági emberek gyorsan ott teremhettek volna, a hol kellett.

Gr. Forgách Móricz királyi biztos.

A vármegye tehát a szept. 17-iki közgyűlésen a közbiztonság helyreállítására a kormánytól egy felelős, teljhatalmú biztos kiküldését kéri. Az Andrássy-minisztérium a királyi biztost szept. 26-án gróf *Forgách* Móricz nyugalmazott ezredes személyében küldte ki. De alig hogy állását elfoglalta, a rablóbandát okt. 3-án megsemmisítették. *Andorka* Gyula marczali járási esküdt ugyanis értesült, hogy a rablók Zalából visszatértek Somogyba; értesítésére a *Millei* pandurkáplárból, *Récsei* központandurból és három vadászkatonából álló csapat útját állta a rablóknak. A kifejlődött lövöldözés közben egy vadász ugyan meghalt, de egy rabló is elesett, egyet meg elfogtak; csak Juhász András, a rablófőnök tudott megmenekülni. E sikerre Csépán alispán táviratilag fordult a minisztériumhoz, hogy a királyi biztosságot szüntesse meg; a miniszter azonban a következő találó indokolással utasította vissza az alispán felterjesztését; „... mert a rablófőnöknek sikerülhet egy új bandát alakítani, egy oly megyében, a melynek köznépe a rablófőnökből hőst csinálva, azt a nép ajkán forgó versekben dicsőítve megéneklé. Egyáltalán nem felesleges, hogy az a nép, a mely a társadalom ellen elkövetett bűnt átérteni nem látszik, legalább anyagilag érezze súlyát azon rendkívüli intézkedéseknek, a melyeket mulasztásaival s bűnös közömbösségével részben önmaga tett szükségesekké." Így azután a vármegye elrendelte, hogy a kir. biztos kineveztetése, rendkívüli hatásköre nyomtatványokon az egész vármegyében közhírré tétessék. A kir. biztosnak elég dolga volt, mert nemcsak a rablók üldözését, hanem az orgazdák nyomozását is ő végeztette. A minisztérium csak decz. 27-én hívta vissza gróf Forgáchot.

Újabb statárium.

A rablóvilágnak újabb vezére akadt 1876-ban *Séta* Pista személyében. Ekkor hirdettek az ő bandája ellen a vármegyében újabb statáriumot. A kihirdetés után a rablók Szlavóniába menekültek. Egyik rablót — névszerint *Esze* Ferenczet — Eszéken el is fogták, de mielőtt hazahozták, útközben, állítólag ellentállása miatt rámért ütések közben, meghalt. A banda zömével végre *Igmándy* szolgabíró számolt le. Május 6-án Branyasorán 11 pandurral rajtuküött s kölcsönösen tüzelni kezdtek egymásra. Később segítséget kapott a szolgabíró 16 honvéd és 4 csendőr személyében, a kiknek segítségével körülkerítette a rablókat. Reggel 5 órakor végződött a harcz, a mikor *Tób*, *Lacza* és *Sátonyi*, a még életben maradt rablók, lerakták a fegyvert, ellenben a vezér: *Séta* Pista inkább öngyilkossá lett, minthogy megadja magát. A közbiztonsági viszonyok javulására végül nagy hatással volt a csendőrség intézményének államosítása, a megyei pandurság megszüntetése. Az állami csendőrség intézménye vármegyénkben 1884 január 1-én kezdte meg működését, egyelőre 114 főnyi legénységgel.

De nemcsak közönséges rablók dúlták fel a vármegye nyugalmát, a politikai szenvedélyek, a pártok küzdelmei is néha átcsaptak a megengedett korlátokon s a vármegye vezérei kénytelenek voltak erősebb eszközökhöz folyamodni, hogy az izgatásoknak komolyabb következményei ne legyenek.

Képviselőválasztás 1869-ben.

Már 1869-ben az alkotmány helyreállítása utáni első választási harcz oly elkeseredéssel folyt, hogy rendkívüli intézkedéseket követelt. A főbaj az volt, hogy az ellenzéki „szélsőbaloldali" képviselőjelöltek nem ismertek határt az oly ígérgetésekben, hogy az adófizetést be fogják szüntetni, vagy legalább az adót leszállítani, a trafikot eltörlik, a közlegelőket felosztják, az uradalmi erdőket, papi javakat kiosztják a nép között stb. Ez az ígérgetés, a mely elérhetetlen vágyakat támasztott a műveletlen tömegben, aláásott nemcsak minden hatalom iránti tiszteletet, de az élet, a tulajdon tiszteletét is. Még a középületeket, templomokat sem kímélték s ezeket is le akarták foglalni valamely párt részére. Ez ellen Jankovich főispán indítványára a vármegyei közgyűlés állást foglalt s a következő határozatot hozta: „Miután a művelt Európa által elfogadott szokás és gyakorlat szerint templomok, iskolák, városi és községi házak, középületek — pártküzdelmek által

fel nem használható — semleges helyeknek tekintendők. a közrend és béke zavartalan fenntartása érdekében és hogy minden ez okból netán felmerülhető surlódásoknak és kellemetlenségeknek eleje vétessék, a pártzászlóknak említett középületeken — mint semleges helyeken — kifüggesztése meg nem engedtetik.“ E határozat azonban édes-kevés volt az izgatásokkal szemben, úgy hogy a kormány királyi biztos kiküldetésével oldotta meg a kérdést. A földfelosztásra irányuló agrárius mozgalom a kisgazdák, béresek stb. körében nemcsak Somogyban. hanem Baranyában is annyira elfajult, hogy ilyenformán annak kipuhatolása és megtorlása az egyes vármegyei hatóságok hatáskörénél szélesebb működési kört feltételezett. Így tehát az ország nyugalmának helyreállítása tekintetéből, a kormány javaslatára, Őfelsége 1869 április 11-iki leiratában *Rajner* Pált, Bars vármegye főispánját Baranya és Somogy vármegyék királyi biztosává nevezte ki. A választási izgalmak elmúltával a kir. biztos július 25-én eltávozik. Az 1869-iki választásoknál a vármegye nagy fia: *Somssich* Pál is megbukik s csak időközi választáson jut mandátumhoz. Képviselővé választattak: Csurgón *Sréter* Lajos, Kaposvárott *Kossuth* Lajos, de miután nem fogadta el: *Körmendy* Sándor, Lengyeltótin *Clementisz* Gábor, Marczaliban *Horvát* Sándor, Nagyatádon *Szatmáry* Károly, a szili kerületben *Sárközy* Béla, Szigetvárott *Mednyánszky* Sándor, Tabon *Máttyus* Arisztid.

Rajner Pál kir. biztos.

A dalmát felkelés.

A midőn 1869-ben az osztrák kormány az eddigelé a katonai szolgálattól felmentett Boccheban (Dalmáczia) is elrendelte a sorozást, a szabadságukat féltő bocchezek fegyvert fogtak és fellázadtak. Az ellenük küldött ezredek között volt a somogyi 44-es ezred is. A dalmátok elleni harcz 1870 februárban nyert befejezést. A 44. ezred tisztikara mozgalmat indított a harczban elesett ezredbeli katonák emlékének megörökítésére, a mihez a vármegye örömmel csatlakozott s a maga körében gyűjtött 227 frt 83 kr.-t az ezrednek átszármaztatta. A gyűjtött adományokból a cattarói sírkertben sírkő. valamint Kaposvárott a Széchenyi-téren (jelenleg a színház melletti parkban. a Rákóczi-téren álló) emlékoszlopot állítottak fel, rajta a következő felírással: „Kötelességük hű teljesítésében elesett *hőseinek* emelte a cs. kir. Albrecht főherczeg, tábornagy 44. számú gyalogezred MDCCCLXXII.“ Egyik oldalán az 1866-ban Königgrätznél, a másik oldalon az 1869-ben a dalmátok elleni harczban elesettek nevei olvashatók.

Népszámlálás.

Az 1869. év végén megtartott népszámlálás szerint Somogy vármegye lakosainak száma 287.555 volt, tehát egy négyzetkilométerre 44·03 ember esett s így akkor a Dunántúlnak ritkábban lakott vármegyéi közé tartozott. Keleti adatai szerint a lakosság nemzetiségi megoszlása a következő volt: magyar 259.584, német 22.960, horvát 6978, tót 28. Százalékban kifejezve: magyar 89·6%, német 7·9%, horvát 2·4%. Vallásfelekezetre nézve ekkor a megye lakosságának 67·99%-a róm. katholikus, 5·49%-a ág. evangélikus. 22·47%-a református, 0·02%-a gör. katholikus, 0·04%-a gör. keleti, 3·99%-a izraelita vallású.

A vármegye reformja.

A kormány ezalatt megkezdte a reformok munkáját, míg az országgyűléstől elfogadott törvények életbeléptetéséről azután a vármegyének kellett gondoskodnia. A kormány a belreformok sorát az igazságügy reformjával kezdte meg. 1870-ben került tárgyalásra az országgyűlésen a megye-reform. melynek alapján mindenekelőtt felosztják járásokra a vármegyét. Eddig hat járás volt; a vármegye a belügyminiszterhez tízet terjeszt fel, de a belügyminiszter nyolczat engedélyez. Ugyanazon helyeken az igazságügyminiszter járásbíróságokat állít fel. A nyolcz járási székhely, a mely a szolgabíróságok és járásbíróságok székhelye, a következő: 1. Kaposvár, 2. Szigetvár, 3. Nagyatád. 4. Csurgó, 5. Marczali, 6. Lengyeltóti, 7. Tab, 8. Igal.

Járási beosztás.

A törvényszék a megye székházában.

A kaposvári törvényszék részére saját székházából átengedi a törvénykezés czéljaira a földszinten jobbról a 3—10. számok alatti, balról a 32—39. számok alatti, a második emeleten keletről a 19—30. számok alatti helyiségeket, továbbá az udvarban levő tömlöczöket, végre az alsó udvarban levő várnagyi és őrmesteri lakást, kápolnát, konyhát, fürdőszobát. Mindezért fizessen az állam évi 800 frt bért, továbbá a megyeházán szükséges favágást, fűtést és seprést a rabok ingyen teljesítsék. Ha ezt nem végeztetné, fizessen 400 frt.-tal több évi bért. Az épület fenntartási költségét a vármegye és az állam arányosan viseljék. Még a bútorzatot is átengedik az államnak használatra. Így marad a törvényszék a vármegyei épületben egészen 1907-ig, tehát 36 évig. Még több helyiséget is kap a vármegyétől: 1874-ben a fogházépületben levő istállókat megszüntetik s átadják az államnak, ez 6000 frt kárpótlást ad, a mely összegből a vármegye az udvaron a maga számára új istállót építtet.

1871-ben történik az új törvény alapján először a törvényhatósági bizottsági tagoknak megválasztása. A vármegye a választandó bizottsági tagok számát, a legutolsó népszámlálás alapján, 290-ben állapítja meg. Első gyűlését az újonnan alakult bizottság 1871 decz. 28-án tartotta; feladata volt egyúttal a tisztújítás megejtése, mely alkalommal a következőket választották meg. Alispán *Csépán* Antal. Főjegyző *Maár* Gyula. Aljegyzők *Gáspár* Pál és *Benkő* Ignácz. Tisztiügyész *Szabó* Kálmán. Árvaszéki elnök *Leipczig* Jónás. Árvaszéki ülnökök *Krisztinkovics* Antal és *Grubánovics* Géza. Árvaszéki jegyző *Sárközy* Ödön. Árvaszéki pénztárnok *Hodászy* Lajos. Árvaszéki számvevő *Mihályfi* István. Megyei főpénztárnok *Svastics* Imre. Első számvevő *Igmándy* Sándor. Megyei főorvos *Parray* János. Állatorvos *Schauer* Sándor. Levéltáros *Nagy* Lajos. Szolgabírók: Kaposvár: *Csorba* Ede, Lengyeltóti: *Goszthonyi* Lajos, Igal: *Svastics* József, Tab *Kacskovics* Károly, Marczali *Véssey* Mihály, Csurgó *Simon* Gyula, Nagyatád *Tallián* Gyula, Szigetvár *Igmándy* Benedek. Szolgabíró segédek: Kaposvár *Gruber* János, Lengyeltóti *Barla-Szabó* Sándor, Igal *Szabady* Antal, Tab *Horváth* Gábor, Marczali *Bajzáth* Ignácz, Csurgó *Ónody* Géza, Nagyatád *Krizsanich* Vincze, Szigetvár *Fenyőssy* Ödön.

Az új törvényhatósági bizottság.

Tisztújítás 1871 decz.

Ugyanekkor megalakítják az állandó választmányt is, 60 tagból, melyet a következő gyűlésen még 30 taggal kiegészítenek. A törvényhatósági bizottság tagjait megválasztó kerületek számát 61-ben állapítják meg; e kerületek középpontjai a következők: Ádánd, Acsa, Bőszénfa, Barcs, Berzencze, Bálványos, Csoknya, Csurgó, Csököly, Darány, Görgeteg, Gölle, Homok, Háromfa, Inke, Iharosberény, Jád, Igal, Istvándi, Kaposvár, Kadarkút, Kéthely, Kőröshegy, Kötcse, Karád, Lengyeltóti, Mozsgó, Mesztegnye, Marczali, Mocsolád, Magyaratád, Magyarújfalu, Nemetlad, Nagyatád, Nemesvid, Nemesdéd, Nagybajom, Nikla, Nagyberény, Nágocs, Nagyberki, Pata, Szenna, Szulok, Szabás, Szob, Szakácsi, Sámson, Szentmiklós, Sárd, Somogyvár, Szőllősgyörök, Szil, Szigetvár, Sellye, Toponár, Tarany, Tab, Törökkoppány, Vése, Zákány.

A vármegye reformja egyelőre befejezést nyert az 1876. VI. t.-cz. meghozatalával, a mely az állami közigazgatás zavartalan folyását biztosítandó, felállítja a közigazgatási bizottságot. Ezt Somogy vármegye az 1876 szeptember 25-iki közgyűlésen alakítja meg, a mikor is a törvényhatósági bizottság részéről a közigazgatási bizottság tagjaiul megválasztatnak: gróf *Somssich* Imre, *Csépán* József, *Véssey* Mihály, *Folly* József, *Boronkay* Károly, *Szalay* Károly, *Svastics* Gábor, *Somssich* Andor, *Miklós* István és *Lehner* Sándor (1876. jk. 240. sz.).

Közigazgatási bizottság szervezése.

A vármegyék területi viszonyainak rendezése alkalmából a belügyminiszter úgy tervezi, hogy Somogy vármegyéből Baranyához csatolja Sellye, Okorág, Sztára és Révfalu községeket, mivel a szomszédos Baranya vármegye területén szigetet, illetőleg beszögellést alkotnak. A községek azonban azt kívánják, hogy továbbra is Somogy vármegyéhez tartozzanak. Sztára és Révfalu meg is maradt Somogyban, de Sellye és Okorág nem. Sellye helyett ezentúl Lakócsa lett törvényhatósági bizottsági választókerületi székhely.

Sellye és Okorág Baranyához csatoltatnak.

A képviselőválasztókerületek beosztásáról szóló 1877: X. t.-cz. Somogyra nézve változást nem hoz, az innen választandó országgyűlési képviselők számát nyolczban állapítja meg. A választókerületek székhelyei megegyeznek a nyolcz járási székhelylyel, csak az igali járási választókerületnek lett Szil a székhelye.

Az alkotmány helyreállítását követő első évtized ilyenformán a vármegye átalakításával telik el. Ugyanez időtájt azonban más figyelemreméltó események is történnek, a melyekről szintén meg kell emlékeznünk.

1873-ban az országos kolerajárvány Somogy vármegyét sem kímélte meg. Július hó második felében a hoboli pusztán, a cselédség és az ott tartózkodó tolnamegyei aratók között, ütött ki a vármegye területén a kolera s minden óvóintézkedés ellenére a szigetvári járás tizenegy községében elterjedt, ú. m. Hobol, Nemeske, Szulimán, Patosfa, Szigetvár, Gárdony, Pata, Almamellék, Apáti, Dombó és Tótújfalu községekben. Legjobban Szulimán községet sujtotta; 849 lakosából 93 betegedett meg, 29 halt el kolerában. Augusztus első felében a járvány mindjobban terjedt és a vármegye csak október 10-én szabadult meg e veszedelemtől.

Az 1873-iki kolera.

Ugyanez év elemi csapásokkal is sujtotta a vármegye népét. A rossz termés miatt, tél középen, éhinség fenyegette a legszegényebb néposztályt és a kisgazdákat. A vármegye kettős akczióval akart segíteni. Az egyik az volt, hogy a vagyontalan munkaképeseket közmunkákkal juttassák sürgős keresethez. A kor-

Ínség.

mányt az országgyűlés felhatalmazta, hogy egy millió frt erejéig végeztessen a vármegyékben közmunkákat s ebből 10.000 frt-ot bocsátottak Somogy vármegye rendelkezésére. A másik módja a segítésnek a gabonakiosztás volt, ezt alkalmazták a volt úrbéres kisbirtokos osztálynál. Egyes községek, be sem várva a vármegye intézkedését, maguk gondoskodtak szükségletükről. Így a lengyeltóti járáshoz tartozó községek, a községi képviselőtestületeknek jótállásával, 4236 mérő kenyérnek való gabonát vettek kölcsön, a tabi járási községek 7000 mérő gabonát osztottak ki a segélyre szoruló kisgazdák között, hogy azután a kiosztott gabona árát 1874 szeptemberében 9% kamattal visszafizessék. A vármegye e községek példáját követve, készpénzért, kb. 5400 mérő rozsot és kukoriczát vásárolt s ezt a községek útján, kölcsönképen szétosztotta az inséges kisbirtokosok között.

Az egyes országos gyászesetekből a vármegye mindenkor kiveszi részét. Így 1870-ben küldöttségileg vesz részt a vértanuhalált halt első felelős miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos hamvainak ünnepélyes eltakarításán, Budapesten. A küldöttség tagjai *Csépán* Antal alispán vezetésével *Somssich* Lőrincz, gr. *Zichy* János, gróf *Somssich* Imre, *Jankovics* József, *Tallián* Sándor, *Madarász* József, *Sárközy* Béla, *Boronkay* Károly, *Kacsóh* Lajos voltak. Mély gyászának a vármegye törvényhatósági bizottsága jegyzőkönyvileg ad kifejezést, a fennkölt gondolkozású vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró *Eötvös* József elhunyta alkalmából is.

Deák Ferencz halála.

A haza bölcsének, *Deák* Ferencznek emlékét, halála alkalmából, jegyzőkönyvileg örökítik meg. Egyébként *Deák* Ferencz temetésére, *Jankovich* főispán vezetésével, 40 tagú somogyi küldöttség ment fel Budapestre, sőt a legközelebbi közgyűlés első napját is *Deák* emlékének szentelték. *Jankovich* főispán megnyitójában foglalkozott Deák érdemeivel, a folytatólagosan tartott gyűlésen pedig *Szabó* Kálmán tisztiügyész mondja az emlékbeszédet. *Szabó* Kálmánnak, a ki még ma is ünnepi szónoka a vármegyének, ez a találó hasonlataival, remek jellemzésével kiváló beszéde még a jegyzőkönyv elsárgult lapjain olvasva is mélységesen hat. Végezetül elhatározzák *Deák* Ferencz arczképének megfestetését a közgyűlési terem számára és a gyász jeléül a tárgysorozatot másnapra halasztják.

Katonabeszállásolás; kaszárnyaépítés.

Sokat foglalkoztatja a vármegyét a katonaság, illetőleg annak beszállásolása, elhelyezése. 1860 óta állandóan a vármegyében, Kaposvárott, volt elhelyezve a 44. gyalogezred két százada, ezenkívül lovasság is táborozott (3 század) Marczaliban és Kéthelyen s sokszor más falvakban. A honvédség felállítása óta Szigetvárott, később Kaposvárott két zászlóalj honvéd is tartózkodott, ámde kezdetben kaszárnya sehol sem volt s egész éven át az egyes házaknál voltak beszállásolva a katonák. Érdekes az 1868-iki jegyzőkönyv (66. szám), melyben a vármegye, a lakosok kérelmére, a honvédelmi miniszterhez fordul orvoslásért. Kifejtik, hogy a lakosokra roppant terhes és igazságtalan ez az állapot; mert naponként *egy krajczár* hálópénzért kénytelenek szállást, ágyiruhát adni, sőt a húst a katona számára saját fájuknál megfőzni (hozzá zöldséget, sót adni és még gyertyát is). A lovak számára napi *egy krajczárért* engedik át az istállót és még a világítást is. Tetőzi az igazságtalanságot és nem egyeztethető össze az 1848. VIII. t.-cz.-kel, — a mely a közterheknek egyenlő és arányos viselését rendeli el, — hogy csak egyes községeket sujtanak a katonabeszállásolással, míg a többiek e teher viseléséből nem osztoznak. Ezért a vármegye már ekkor, 1868-ban, kéri a minisztert, hogy emelje fel a hálópénzeket s gyalogosért 5 kr., lovaskatonáért 10 krajczár járjon, másrészt pedig a minisztérium készítsen oly törvényjavaslatot, a mely a vármegye összlakosságára kivetendő pótadóval fedezze a szükséges beszállásolási költségeket. E felterjesztését a vármegye még többször megsürgeti, mígnem az 1879. XXXVII. t.-cz. megvalósítja azt. A vármegye ugyancsak korán, 1872-ben, foglalt állást a kaszárnyaépítés mellett is. Telket is szerez a Baross-utczában, de csak hosszabb idő multán építkezhetnek. 1885-ben írják ki az árlejtést, s az építkezést a következő évben fejezik be.

Tisztújítás 1877-ben.

A vármegye a kaposvári, szigetvári és nagyatádi járásokban egy-egy második szolgabíró-segédi állást rendszeresített, melyeket az 1877 deczember 28-iki tisztújításon már be is töltöttek. Első aljegyző *Gabsovics* Károly, második aljegyző *Trombitás* Mihály, tisztiügyész *Bárány* Gusztáv, alügyész *Gruber* János lett. Árvaszéki elnökké *Miklós* Györgyöt, ülnökökké *Bosnyák* Lászlót, *Mihályfi* Istvánt, *Andorka* Elek dr.-t, *Kapotsfy* Bélát választották. Árvaszéki jegyző *Somogyi* Lajos, főszámvevő *Madarász* Andor, árvaszéki számvevő *Zánkay* Zsigmond, főorvos *Németh* Károly dr. lett. Járási tisztviselőkké választattak: kaposvári szolgabíróul *Goszthonyi* Lajos, s.-szolgabíró *Kacskovics* Kálmán dr. és *Csonka* Gyula. Szigetvárott második

s.-szolgabíró *Szakall* Vincze, Nagyatádon segédek lettek *Stadler* Mihály és *Somogyi* Gyula; csurgói s.-szolgabíró *Erdőssy* József; marczali szolgabíró *Bogyay* Ödön; lengyeltóti szolgabíró *Éhn* Sándor, segéd *Szini* László. Igalban segéd *Bogyay* Viktor. A többi állásokra ugyanazokat választották meg, a kiket 1871-ben. E bizalom a vármegye nyugalmának nagy biztosítékául szolgált. A főispán mellett a választott tisztviselők közül *Csépán* Antal alispán és *Maár* Gyula főjegyző évtizedeken át közmegelégedésre és a vármegye javára töltötték be állásukat, úgy hogy az országos politika sem gerjeszthetett nagyobb visszavonást a törvényhatósági bizottságban.

Az 1870-es években Somogy vármegye képviselőivé, még pedig először is az 1872-iki választásokon, megválasztattak: a csurgói kerületben *Sréter* Lajos, Kaposvárott *Körmendy* Sándor, Lengyeltótiban *Szalay* Imre, Marczaliban *Horvát* Sándor, Nagyatádon P. *Szatmáry* Károly, Szigetváron *Mednyánszky* Sándor, Szilben gróf *Hunyady* László, Tabon *Máttyus* Arisztid. Az 1875-iki választásokon csurgói képviselővé választották gróf *Somssich* Imrét, Kaposvárott *Somssich* Pált, Lengyeltótiban *Szalay* Imrét, Marczaliban gróf *Széchényi* Pált, Nagyatádon P. *Szatmáry* Károlyt, Szigetvárott *Fornszek* Sándort, Szilben *Kacskovics* Sándort, Tabon *Szontágh* Pált. Végül 1878-ban megválasztották Csurgón *László* Imrét, Kaposvárott *Gáspár* Lajost, Lengyeltótiban *Szalay* Imrét, Marczaliban gróf *Széchenyi* Pált, Nagyatádon gróf *Somssich* Imrét, Szigetvárott *Fornszek* Sándort, Szilben gróf *Hunyady* Lászlót, Tabon *Miklós* Istvánt. A választottak között persze Deák-párti, balközépi és szélsőbali képviselők vegyesen vannak, de a vármegye politikai irányáról nagyjában mégis a következő állapítható meg: a kiegyezést a törvényhatósági bizottság óriási többsége helyeselte s Deák-párti volt. Később a *Tisza* Kálmán vezetése alatt álló balközép erősödött meg, de 1875-ben, midőn a két párt „szabadelvű párt“ néven fuzionált, a vármegyegyűlésen a kormánypártiak voltak többségben. Azonban az 1875-iki képviselőválasztásokból hatalmas többséggel kikerült (329 képviselő) szabadelvű párt, a napirenden felmerült ellenkező nézetek és kérdések következtében, 2—3 év alatt fogyni kezdett. Különösen két kérdés gyarapította az ellenzék híveit. Az egyik a kiegyezés megújítása, illetőleg a vámszövetség és bankkérdés megoldása volt, mely miatt sok volt balközépi és Deák-párti képviselő kilépett a szabadelvű pártból. Ezek közé az elégedetlenek közé tartozott 1878-ban *Somssich* Pál is, a ki kimagasló vezéregyéniség volt Somogyban s kinek a példája nagyon hatott a vármegyében az ellenzéki közszellem kialakulására. Népszerűtlen volt a Tisza-kormánynak és gróf *Andrássy* Gyula külügyminiszternek keleti politikája is. Bosznia okkupáczióját a magyar közvélemény helytelenítette és Somogyban is igen élénken nyilvánult meg a Törökország iránti rokonszenv, úgyannyira, hogy e kérdésben konfliktusba is keveredett a vármegye a kormánynyal.

Képviselőválasztások 1872-ben, 1875-ben és 1878-ban.

A török szimpátiák már 1877-ben, az orosz beavatkozás előtt, még a szerb-török háború idején, megnyilvánultak. Az 1877 február 5-iki megyegyűlés már ekkor elhatározta, hogy feliratban kérik a kormányt, irányozza a monarchia külpolitikáját a magyar nemzet érdekeinek megfelelőleg, Törökország integritásának teljes épségben tartására. A törökök iránti lelkesedés még inkább fellángolt az orosz-török háború idején. E mozgalomból Somogy vármegye is kivette a részét. Ugyanis nagy izgalmat keltett az országgyűlésen Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának a felirata, melyben Somogy, *Szalay* Károly indítványára, ismét követelte, hogy Törökország területi épsége fennmaradjon, egyidejűleg tiltakozva Bosznia és Herczegovina megszállása ellen.

A boszniai okkupáczió.

Az események, e viták közben, gyorsan követték egymást. 1878 nyarán, július végén, már a seregünk is megindult Bosznia okkupálására, mikor is a vármegye konfliktusba keveredett a kormánynyal. Augusztus 9-én reggel ugyanis *Csépán* alispán a honvédelmi minisztertől távirati rendeletet kapott, hogy a vármegyéből ötszáz kétlovas előfogatnak, akár önkéntes vállalkozás, akár hivatalos kirendelés útján való előállításáról gondoskodjék. A miniszteri rendelet meghagyja azt is, hogy az előfogatok aug. 12-én Száva-Bród városban legyenek s ott a katonai parancsnokságnál jelentkezzenek; minden kocsis, a két lóval együtt, teljes ellátásban részesül s fuvarbérül naponként két forintot kap. A honvédelmi miniszter később még 200 újabb fogat kirendelését kérte aug. 14-re, Bródba. Az alispán ez utasításaira a szolgabírák rövidesen visszajelentették, hogy önkéntes vállalkozó nem akadt, a miről az alispán rögtön jelentést küldött a minisztériumnak. Újabb rendelet érkezett, a mely az előfogatoknak minden erélylyel való okve-

tetlen biztosítását és kiállítását meghagyta és hangsúlyozta, hogy az intézkedés természete és sürgőssége rendkívüli s az alispánt *személyesen* teszi felelőssé a rendelet végrehajtásáért. Viszont igéri a miniszter, hogy mindent elkövet, hogy a fuvarosok minél hamarább felváltassanak. Egyidejűleg a belügyminiszter is megsürgette a rendelet végrehajtását. *Csépán* alispán, tekintettel arra is, hogy a nagyrészt honfiakból álló csapatok érdekeinek veszélyeztetéséről s az élelem szállításának biztosításáról volt szó, a szolgabírákat az előfogatok sürgős kiállítására utasította, mire azok, a kiket csak tudtak, összeszedtek s útnak inditottak. A kormánytól kiutalt 3000 frt-ból előleget is adtak a fuvarosoknak, az alispán pedig a vármegyei főcsendbiztost is leküldte Bródba, a fuvarosok érdekeinek megvédelmezésére; majd az augusztus 16-ára összehívott rendkívüli vármegyegyűlésen beszámolt az egész ügyről, midőn is két indítványt terjesztettek elő. Az enyhébb indítvány a *Makfalvay* Gézáé volt, mely szerint a vármegye tiltakozik a háború s annak kifolyása, e törvénytelen rendelet ellen, jövőben megtagadja ily rendeletek foganatosítását s eltiltja az alispánt is az ilyenek végrehajtásától. A másik a *Szalay* Károly indítványa, mindezeken felül még a már Bródban levő kocsiknak is azonnali hazabocsátását követelte a kormánytól. A közgyűlés a *Makfalvay* Géza indítványát fogadta el 20 szótöbbséggel és az ilyen értelemben szerkesztett tiltakozó feliratot a kormányhoz felküldték (1878-iki jkönyv 216. szám). Néhány nap mulva megjött a válasz. A belügyminiszter, aug. 22-én kelt, 350001. sz. alatti rendeletével a vármegye feliratának, illetőleg határozatának azt a részét, a mely a tiltakozásra s az alispánnak adott utasításra vonatkozik, megsemmisíti; de ismételten megigéri, hogy a kormány törekszik az előfogatoknak minél előbbi hazabocsátására. Az újabban, szept. 16-án, tartott rendkívüli közgyűlésen még mindig kemény ellenzéki a hangulat s a megsemmisítő határozat felolvasása után sem akarnak engedni. *Szalay* Károly olyan tartalmú feliratot javasol az országgyűléshez küldeni, mely szerint a miniszterelnök és belügyminiszter (*Tisza* Kálmán), valamint a honvédelmi miniszter (*Szende* Béla) *vád alá* helyeztessenek. *Jankovich* főispán figyelmezteti ugyan a közgyűlést, hogy vád alá helyezési indítványt a vármegye nem tehet, csupán sérelmét közölheti felirat alakjában a képviselőházzal s tőle orvoslást kérhet, mégis elfogadják *Szalay* indítványát. Erre azután a kormány újabb, erélyesebb hangú rendeletben kívánta a tiltakozó határozat megsemmisítését s tudatta a vármegye közönségével, hogy a minisztertanács, az 1870. XLII. t.-cz. 54. §-a alapján, felhatalmazta Somogy vármegye főispánját, hogy a rendeletet az idézett paragrafusban előírt kivételes rendszabályok alkalmazásával hajtsa végre.

E közben az országos közvélemény mindinkább beletörődött a befejezett tényekbe; hiszen október elején már teljesen befejezettnek volt mondható az okkupáczió. A parlament 175 szóval 95 ellen mellőzte a szélsőbalpártiaknak a kormány vád alá helyezésére vonatkozó indítványát és most már Somogyvármegye is felhagyott a további ellentállással; kenyértörésre nem került a sor. Midőn a kormány rendeletét a közgyűlésen felolvasták, elfogadják *Miklós* István és társai javaslatát, a törvényhatóság a belügyminiszteri rendeletet az abban jelzett körülmények következtében tudomásul venni kényszerülvén, feliratában kifejtett álláspontjánál fogva sérelmei orvoslását az országgyűléstől várja. Ezzel befejezték az ügyet. Bosznia okkupálásából Somogy háziezrede, a 44.-gy. ezred is kivette részét.

Az 1880. népszámlás.

Somogy vármegyében a kiegyezés óta lefolyt első évtizedben, minden vonalon haladás mutatkozik. Ezt tanusítja az 1880-ban megtartott népszámlálás is, midőn Somogyvármegye lakosainak száma 307.448 volt, tehát 6·92 % szaporodás tíz év alatt. Egy négyzetkilométerre 47·07 ember esett, hárommal több mint 1869-ben. A lakosság nemzetiségi megoszlása: 271.149 magyar (88·1 %), 22.889 német (7·4 %), 11.586 horvát (3·7 %) volt. Vallásfelekezet szerint róm. kath. volt a lakosság 69·1 %-a, református 21·5 %-a, ág. evangélikus 5·2 %-a, izraelita 4·0 %-a.

A közművelődés.

A közművelődés is nagy lépéssel haladt előre. A vármegye minden téren iparkodott a művelődést előmozdítani. Bár a közoktatás történetében bővebben esik róla szó, megemlítendő, hogy Somogy vármegye volt a fenntartója a kaposvári gimnáziumnak, s a gimnáziumi választmánynyal gondoskodott az ügyekről. Hosszú ideig *Somssich* Pál volt e választmány elnöke. A vármegye, a gimnázium mellett más közintézményektől sem vonta meg támogatását. A vármegye részes a Mária Valéria árvaleányok intézetének megteremtésében is, a melynek az alapját ugyan a herczeg Esterházi-uradalom bérlője, *Freystädtler* Antal vetette meg, de a telek adományával a vármegye is hozzájárult az intézet megvalósításához. A kaposvári közkórház is a vármegye alapítása.

A kultúra ügyét szolgálták a vármegyének különféle adományai, alapítványai is, a melyek között több országos jellegű intézetre szóló alapítás volt. Csupán az alapítvány-jellegű adományokat említjük fel, melyek időrendben a következők: a csurgói ref. gimnázium évenkénti segélyezésére 1870-ben megszavaznak 316 frtot; a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete egyesület alaptőkéjének gyarapítására 1878-ban megszavaznak 5000 frtnyi alapítványt; 1880-ban az Országos Képzőművészeti Társulat javára 1000 frtot díjalapítvány gyanánt fizetnek be. Különös buzgósággal tárgyalják 1882-ben gróf *Károlyi* Gyulának, a Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt-Egylete elnökének megkeresését az egyesületi alapítvány felől, 250 frtnyi alapítványt tesznek és felhívják a vármegye összes közönségét, hogy az egyletbe rendes tagul beálljanak.

A népnevelés előmozdításával a vármegye megtette minden a törvényhozástól ráutalt feladatát, így megalkotta az 1876. XXVIII. t.-cz. 8. §-a alapján a törvényhatósági népnevelési bizottságot. Természetesen az állam és a hatóságok nem oldhattak meg mindent, a társadalomra is sok feladat várt. Kitünt különösen id. gróf *Somssich* Imre, a ki több alapítványnyal is erősítette a vármegye két középiskoláját; azonkívül, mint képviselő, a nagyatádi és csurgói választókerületek népiskoláinak is juttatott adományokat. A vármegye jegyzőkönyvileg köszönte meg az összesen 34,000 frtra rúgó iskolai alapítványait, melyeket a gróf végrendeletében 50,000 frtra egészített ki.

A hazai ipar pártolásánál is korán állást foglal a vármegye. Az 1879. évi székesfehérvári kiállítás hatása alatt, *Szalay* Károly indítványára, kimondja a törvényhatóság, hogy ezentúl mindennemű szükségleteit kizárólag hazai iparterménekekből szerzi be és a társtörvényhatóságokat is hasonló irányú intézkedésre felhívja; az iparosképzés érdekében pedig elhatározza, hogy az 1881-ben Budapesten felállított állami középipartanodában egy ifjat taníttat ki, a kit a tulajdon pénztárból 150 frtnyi évi segélylyel támogat.

A megye társadalmilag is szervezkedett a különféle egyesületek alapítására. A Kaposvári Nemzeti Kaszinó alapításának ideje — 1838 — összeesik Magyarország ébredésének korszakával, a Széchenyi István agitácziójával alakult pesti Nemzeti Kaszinó után tizenegy évre keletkezett s így legrégibb egyesülete a vármegyének. Kezdetben a vármegyebeli birtokososztály szolgáltatta a tagok zömét, polgárember nem volt tagja, s a nem nemesek közül csak az ú. n. honaráczior osztály tagjait vették fel. Az alkotmány helyreállítása óta, mióta Kaposvár városias fejlődésnek indult, alapszabályai megváltoztak, ma már tagjainak zöme a városi elem és a megyebeli birtokosok inkább csak kültagok. Történetét a kaszinó 70 éves fennállása alkalmából 1908-ban kiadott évkönyv örökíti meg s az alkalmi ünnepélyen *Csorba* Ede, az akkori elnök is ünnepi beszédben vázolta a kaszinó multját, mely 73 év után, 1911-ben végre a saját díszes helyiségébe költözött, a mi, miként a kaszinó falában elhelyezett emléktábla is hirdeti, *Márffy* Emil elnök és *Szaplonczay* Manó igazgató érdeme.

Az utolsó évtizedek kulturális eseményeinek tárgyalását későbbre halasztván, térjünk vissza a nyolczvanas évek történetéhez.

1883-ban, a deczember 17-én megejtett tisztújításon a következő változások történtek: árvaszéki elnökké *Bosnyák* Lászlót választották meg, *Miklós* György ellenében, 108 szótöbbséggel; ülnökökké: *Bárány* Gusztávot, *Kapotsfy* Bélát, *Bernáth* Kálmánt, *Mihályfy* Istvánt és *Strinovich* Bélát. Tiszti főügyészszé ifj. *Folly* Józsefet, alügyészszé dr. *Andorka* Eleket választották. Főpénztárnok maradt *Hodászy* Lajos, ellenőrré *Bogyay* Márton lett. A járásokban is történtek változások. Kaposvári segédszolgabírákká lettek *Pozsgay* Gyula és ifj. *Sárközy* Béla, Nagyatádon *Kacskovics* Ágostont választották második segédszolgabírónak, csurgói főbíróvá *Csonka* Gyulát, szigetvárivá *Fenyvessy* Ödönt választották, ez utóbbi mellé s. szolgabírákul *Farkas* Gyulát és *Jakab* Andort adták. Tabi szolgabíróvá választották *Horváth* Gábort, segédszolgabíróvá ifj. *Hegyessy* Jánost. Központi állatorvossá lett *Betnár* Márton. A többi állásokba ugyanazokat választották, a kiket az 1877-iki tisztújítás alkalmával.

Tisztújítás 1883-ban.

1885 november 3-án nagy ünnepe volt a vármegyének. Ekkor jubilálták díszközgyűlésen *Jankovich* László főispánságának negyedszázados fordulóját. *Jankovich* főispánt és utódait ez alkalomból a királyi kegy grófi rangra emelte, majd a következő évben, a főispánságtól való visszavonulásakor, valóságos belső titkos tanácsossá lett. *Jankovich* László még a régi, nagyúri főispánok utóda volt.

Jankovich főispán jubileuma.

A szeretetreméltó, kiválóan tapintatos főúr ünneplésében Somogy vármegye egész közönsége pártkülönbség nélkül résztvett. *Jankovich* László 1816 október 11-én született Budán. Tanulmányai befejeztével, 1835-ben, jurátus, majd sárosvármegyei aljegyző lett. Azután az udvari kanczelláriánál hivataloskodott. 1839-ben Verőcze vármegye követévé választotta, 1841-ben ugyanitt alispánná választották. A kormány 1848-ban Verőcze vármegye főispánjává nevezte ki, de a mikor a vármegye lakossága Magyarország ellen fegyvert fogott, állásáról 1848 szeptemberében lemondott és a közélettől visszavonult. Csak az alkotmányos aera feltünésével, 1860-ban, szerepel ismét mint Somogy vármegye főispánja, azonban 1861-ben megint lemond, de 1865-ben ismét főispánságot vállal és 1886-ig megszakítás nélkül viseli a méltóságát. Az ünnepélyre, *Körmendy* Sándor szélsőbaloldali képviselő korábbi indítványából, megfesttették és leleplezték a főispán arczképét. *Maár* Gyula főjegyző üdvözlőbeszéde után *Jankovich* főispán válaszolt meghatottan, az öregkor tapasztalatával vázolva, hogy miként lett ő főispánná? Beszéde további folyamán felvetette a kérdést, szerzett-e hát érdemet főispánsága alatt és köszönetet mondott Verőcze vármegye és Somogy vármegye tisztikarának, munkatársainak s mindannyiójuk közül a leghívebb társának, Csépán Antalnak, Somogy vármegye alispánjának, s ezzel fejezte be szavait: „Mindenható Isten, éltesd a magyar királyt és boldogítsd Somogy megyét!“ Ezután gróf *Széchenyi* Ferencz szólalt fel, kinek indítványára e szép napot, az ünnepség lefolyását s így *Jankovich* emlékét, jegyzőkönyvileg örökítették meg. A közgyűlés berekesztése után fényes bankettet is tartottak.

Midőn az 1886: XXI. t.-cz. elrendelte, hogy a főispán állandóan a vármegye székhelyén tartózkodjék, *Jankovich* főispán nem óhajtott tovább szolgálni s így őt 1886 szept. 20-án Őfelsége a saját kérelmére állásától felmentette. A legközelebbi tisztújításon követte az öreg főispán példáját az alispán, *Csépán* Antal is, a ki 82 éves korára és 54 éves szolgálatára hivatkozva, kijelentette, hogy többé nem pályázik az alispánságra. Csépán Antal 1807-ben született, 1832-ben ügyvédi oklevelet szerez, de mégis a vármegye szolgálatába óhajt lépni. Már akkor kitünik tehetségével, úgy hogy mindjárt babócsai szolgabírónak választják (1835 okt. 28.), nem pedig esküdtnek vagy aljegyzőnek. A következő tisztújítás alkalmával ismét szolgabíróvá választják, később táblabíró lett és 1846-ban a liberális párt jelöltjeként mérkőzik a konzervativek jelöltjével, győz és babócsai főbíróvá választják meg. 1849-ben visszavonul és csak az abszolutizmus megszüntével, 1861-ben, vállal ismét hivatalt. Másodalispán lesz. 1865-ben teszi meg Jankovich László első alispánná, a mely állásában az 1867-iki tisztújítás is megerősíti s ettől kezdve 22 évig viseli ezt a hivatalt. 50 éves szolgálata alkalmából Jankovich főispán neki „a mindig törhetetlen hűséggel és buzgósággal tett szolgálataiért a vármegye közönsége nevében hálát mond“. Mikor pedig a közszolgálattól megválik, *Tallián* Pál törvényhatósági bizottsági tagnak, mint a távozó kartársának s így hazafias tettei és férfias jelleme ismerőjének indítványára, Csépán Antalnak 54 éves szolgálati érdemeiért jegyzőkönyvi köszönetet szavaznak; továbbá gróf *Jankovich* László indítványára arczképét is megfestetik s a vármegyeházán elhelyezik. A kép leleplezési ünnepélyén *Maár* Gyula főjegyző méltatja érdemeit.

Tallián Béla főispán.

Ezidőtől új emberek irányítják a vármegyét. Új főispánná Őfelsége Vizeki *Tallián* Bélát nevezi ki, a ki tulajdonképen somogymegyei eredetű volt, de Torontál vármegyében hivataloskodott e vármegye alispánjaként. A főispáni székbe 1886 október 18-án nagy ünnepélyességgel iktatják be. A vármegye nevében *Maár* Gyula főjegyző üdvözli a főispánt, a kit Torontál megye küldöttsége is elkísért s e küldöttség nevében *Rohonczy* Gedeon szólalt fel az installáczión, Somogy megye figyelmébe ajánlván Torontál megye „reform-alispánját“.

Tisztújítás 1889-ben.

Az 1889-iki tisztújításon új alispánná lesz Csépán helyébe *Tallián* Gyula. A tisztikarban még a következő változások történtek: Az eddigi első aljegyző, *Gabsovics* Károly, kaposvári főbíró lesz. Aljegyzők lesznek: *Trombitás* Mihály, *Plachner* Sándor és *Krieger* Ödön. Az árvaszéknél új ülnökök: *Somogyi* Lajos és *Varga* Lajos, jegyzők: *Bogyay* Jenő és *Noszlopy* Tivadar. Nagyatádi főbíró *Ehn* Sándor, csurgói ifj. *Sárközy* Béla, marczali *Paiss* Mihály dr., lengyeltóti ifj. gróf *Jankovich* László dr. lett. Új szolgabírák lettek: Kaposvárott *Jakab* Andor, Szigetvárott *Hegyessy* János, Nagyatádon *Bóné* Kálmán, Csurgón *Kacskovics* Ágoston, Lengyeltótin *Baán* Lajos, Tabon *Kacskovics* Lajos. Főorvossá *Folly* Hugó dr.-t, főszámvevővé *Madarász* Andort nevezte ki a főispán. A többi állásokra ugyanazokat választották, a kiket az 1883-iki tisztújításon.

Az új emberek meglehetősen nyugodt viszonyok közt kormányozták a vármegyét. Nagyobb izgalmak inkább csak a képviselőválasztások alkalmával támadtak. Képviselővé 1881-ben Csurgón *Somssich* Pált, Kaposvárott gróf *Zichy* Ödönt, Lengyeltótin *Szalay* Imrét, Marczaliban gróf *Széchenyi* Pált, Nagyatádon gróf *Somssich* Imrét, Szigetváron *Fornszek* Sándort, Szilben *Gruber* Jánost, Tabon *Fekete* Lajost választották. Kaposvári képviselő lett időközi választáson, 1882-ben *Szabó* Kálmán. 1884-ben a következők lettek képviselők: *Szalay* Károly (Csurgó), gróf *Széchenyi* Pál (Kaposvár), *Szalay* Imre (Lengyeltóti), *Hertelendy* Ferencz (Marczali), *Barla* József (Nagyatád), *Fornszek* Sándor (Szigetvár), *Gruber* János (Szil), *Miklós* György (Tab). Végül 1887-ben csurgói képviselővé lett *Szalay* Károly, kaposvári gróf *Széchenyi* Pál .földmívelésügyi miniszter, lengyeltóti *Szalay* Imre, marczali *Svastics* Gyula, nagyatádi gróf *Széchenyi* Aladár (szabadelvű programmal), szigetvári *Fornszek* Sándor, szili *Hock* János, tabi *Pulszky* Károly. E választások közül a legnagyobb izgalmat a kaposvári keltette, a hol ugyan a földmívelésügyi minisztert választották meg, de a választást ellenjelöltje, *Körmendy* Sándor (függetlenségi párti) peticzióval megtámadta, melynek a tárgyalásán *Eötvös* Károly bizonyítgatta, hogy tulajdonkép *Körmendy* Sándor nyert a választáson többséget és a választási elnök (*Bakonyi* Ferencz) rosszul hirdette ki az eredményt. A parlamenti vizsgálóbizottság azonban a peticziót elutasította s a mandátumot igazolta. *Eötvös* Károly „Károlyi Gábor feljegyzései“ czimű művében részletesen tárgyalja az érdekes peticzió történetét.

Képviselőválasztás 1881-ben, 1884-ben és 1887-ben.

Az országos politika, különösen a felszínre került katonai ügyek, többször is állásfoglalásra késztették a vármegyei törvényhatósági bizottságot. A *Hentzit* dicsőítő *Janszky* tábornok ügyében, *Szalay* Károly inditványára, a kormányhoz és az országgyűléshez egyhangúlag feliratot küldtek, a következő indokolással: A Janszky-ügy kétségtelenül kimutatta azt, mikép sem a magyar törvényhozás, sem a magyar kormány nem gyakorolhatja a közös hadseregre azt a befolyást, a mely egyedül volna biztosítéka annak, hogy egyrészt a hadsereg körében hazánk törvényeivel s alkotmányával ellentétes szellem elfojtassék, másrészt a polgári elemben meggyökerezzék a bizalom aziránt, hogy a közös hadsereg hazánk alkotmányának és érdekeinek megvédésére minden körülmények között alkalmas. Ezért felhívják a kormányt és országgyűlést, hogy a szükséges lépéseket a nemzet megnyugtatására s jogainak megóvására sürgősen megtegye (1886. jkv. 183. sz.). Ellenben 1889-ben nem fogadják el *Gruber* János inditványát a véderőjavaslat 14. és 25. §-ainak módosítása iránt, a mely kérdés országszerte nagy izgalmat keltett, hanem az állandó választmánynak *Bakonyi* Ferencz által módosított javaslata megy keresztül (91 szóval 52 ellen), mely szerint „Somogy megye közönsége megbízva a törvényhozás bölcseségében és hazafiságában, az inditvány felett napirendre tér“ (1889. jkv. 7. sz.).

A Janszky-ügy s a véderőjavaslat.

A vármegye az országot ért minden örömből és gyászból kiveszi részét. Hódoló feliratban üdvözlik Rudolf trónörököst Stefánia főherczegnővel történt egybekelése alkalmából; személyesen üdvözli, kisebb küldöttség élén, az alispán Rudolf trónörököst 1887-ben, midőn a vármegye területén, Berzenczén, gróf *Festetics* Taszilónál őzvadászaton megjelent. Őfelségét is mindannyiszor hódoló küldöttséggel üdvözli a vármegye, valahányszor a Dunántúl vármegyéiben tartózkodik, így mikor Pécsett 1891-ben megjelent a püspöki székesegyház felszentelésén; majd két év multán is, a midőn a hadgyakorlatok alkalmából Kőszegen időzött. *Vaszary* Kolos herczegprímás beiktatásán a főispán vezetése alatt nagyobb küldöttség vett részt. Nagy lelkesedéssel vesz részt a vármegye 1892-ben a Budapesten rendezett ünnepségen, a melyet Őfelsége megkoronáztatásának huszonötödik évfordulóján tartottak. Éppen Somogy vármegye volt az első, a mely *Tallián* Béla főispán indítványára még a februári közgyűléséből felhívta a kormány és az összes törvényhatóságok figyelmét az évforduló megünneplésére. A vármegyétől készíttetett ·díszkötésű üdvözlő felirat átadásával Tallián Béla főispán vezetésével küldöttséget bíztak meg, melynek *Tallián* Gyula alispán, gróf *Jankovich* László v. b. t. t., *Bittó* István v. b. t. t., őrgróf *Pallavicini* Ede, gróf *Széchenyi* Imre, gróf *Somssich* Adolf, báró *Tallián* Dénes, *Inkey* István, *Márffy* Emil, *Chernel* Gyula, *Kapotsfy* Jenő, *Makfalvay* Géza. *Bakonyi* Ferencz voltak a tagjai. Ezenkívül a hódoló felvonulásban is résztvettek (lóháton vagy díszhintón) az önként jelentkezők; a vármegye minden községében jún. 8-án hálaadó istentiszteletet tartottak.

A vármegye a koronázás 25 éves jubileumán.

Somssich Pálnak 1888 márczius 3-án bekövetkezett halálával nagy veszteség

Somssich Pál halála.

érte a vármegyét. Az utolsó évtizedekben a vármegye e kiváló fia inkább országos ügyekkel foglalkozott s a vármegyei közügyekben kevésbbé tevékenykedett, de hogy milyen nagy tekintélyű volt, jellemzésül felemlítjük a következő esetet. Mikor ugyanis *Somssich* az 1885 május 4-iki közgyűlésen megjelent, a főispán szükségesnek tartotta a gyűlés megnyitása után őt különösen is üdvözölni. A jegyzőkönyvnek e része így szól: „Főispán üdvözölte a megye jeles fiát, ki hosszú évek óta ma jelent meg először és azt az igéretet tette, hogy ezentúl minden májusi közgyűlésen résztvesz, mit hogy számos éveken át megtehessen, főispán zajos éljenzések közt adott kifejezést ama kívánságának, hogy az Isten sokáig éltesse Somssich Pált!" Halála hírére a vármegye a köztiszteletnek és kegyeletnek, valamint a vármegyét és hazát ért nagy veszteség feletti mély fájdalmának a jegyzőkönyvében adja kifejezését, özvegyéhez részvéttáviratot intéz, a temetésen küldöttséggel vesz részt.

Mély megdöbbenést kelt *Rudolf* trónörökös váratlan halála és a vármegye Őfelségéhez részvéttáviratot intéz, gyászistentiszteletet tartat és gyászának jeléül a rendes közgyűlést egy hónappal későbbre halasztja. A következő évben elhunyt nagy államférfiú, gróf *Andrássy* Gyula, emlékét is jegyzőkönyvben örökítik meg.

Kossuth halála.

Kossuth Lajosnak 1894-ben bekövetkezett haláláról következőképen emlékezik meg a jegyzőkönyv: „Leírhatatlan a veszteség, a mely a dicsőült nagy férfiú halálával a hazát és nemzetet érte; mert vele hazánknak az a történelmileg kimagasló fényes alakja dőlt ki, a ki a szabadelvű eszmék tántoríthatatlan előharczosa lévén, ama nagy férfiak egyik legnevezetesebbje volt, a kik az 1848-i törvények előkészítésével és megalkotásával lerakták alapját a jövő Magyarországnak, a mely az ő eszméik, illetve a jelzett törvények nyomán fejlesztve és fejlődve mai virágzó állapotába jutott." *Kapotsfy* Jenő indítványára a márcz. 30-án tartott közgyűlésen elhatározzák, hogy a nagy halott temetésén a vármegye küldöttségileg vesz részt és ravatalára koszorút helyez. A küldöttség tagjai voltak: *Maár* Gyula dr. *Andorka* Elek, *Bakonyi* Ferencz, *Begedy* István, *Berger* Samu dr., *Berzsenyi* Gerő dr., *Bosnyák* Géza, *Csorba* Ede, *Duchon* Ödön, *Folly* József, *Gaál* István, *Hencz* László, *Hirsch* Adolf, *Hochreiter* Kornél dr., ifj. gróf *Jankovich* László, *Kacskovich* Kálmán és Zoltán, *Kacsóh* Pál, *Kerti* Ferencz, *Kis* József, *Kovács-Sebestény* Gyula, *Körmendy* Sándor, *Krizsanich* József dr., *Kunfi* Adolf, *Lehner* Sándor, *Leposits* Ignácz, *Molnár* Ferencz, ifj. *Mozsonyi* Sándor, *Pataky* Andor, *Piszár* Antal dr., *Politzer* Géza, *Rimanóczy* Ferencz dr., *Ritzinger* János dr., id. *Sárközy* Béla, *Sárközy* Imre, *Somssich* Andor, *Slézinger* József, *Szabady* Béla, *Szigeti* János dr., *Szüts* János, *Tóth* József dr., *Vezár* Jakab dr., *Véssey* Mihály.

Állásfoglalás a közigazgatás tervezett államosítása mellett 1891-ben.

A vármegye bizalmát nyilvánítja a Tisza-kormányt felváltó *Szápáry*-kormánynak és megalakulásakor feliratilag üdvözli. Tudvalevően a Szápáry-kormány a közigazgatás államosítását is tervezte s erről törvényjavaslatot nyujtott be az országgyűléshez. Somogy vármegye is állást foglalt e kérdésben, még pedig óriási többséggel, az *államosítás mellett*. A határozat a következőképen szól: Somogy vármegye kijelenti, hogy át lévén hatva ama tudattól, mikép csak egy lelkiismeretesen, igazságosan vezetett közigazgatás képes úgy ki-, mint befelé erős, egységes nemzeti államot megteremteni és ennek jövőjét biztosítani; másrészt ama meggyőződésben lévén, hogy a közigazgatás csak akkor képes fentebbi feladatának megfelelni, ha közegeinek viszonya oly törvényes szabályozást nyer, a mely alkalmas arra, hogy a közigazgatási pályára a legjobb erőket megnyerje és megtartsa, ezek működését a helyi érdekektől és befolyásoktól mentessé tegye, pártatlan, igazságos eljárásukat biztosítsa és szakképzettségüket a legmagasabb fokra emelje: ezért szükségesnek tartja a közigazgatás államosítását. A továbbiakban megjelöli a törvényhatóság azokat a módositásokat, a miket a törvényben szükségesnek vél eszközöltetni, még pedig kívánja, hogy: a főispán hatásköréből mindaz kivétessék, a mit felügyeleti és ellenőrzési szempontból hivatása nem igényel; a főispán irányában a fegyelmi eljárást egy teljesen független bíróság gyakorolja: az autonóm közegeket (mint újonczozási elnök, központi választmány elnöke, stb.) a törvényhatósági bizottság válaszsza; a törvényben biztosíték vétessék fel arra nézve, hogy a tisztviselőket önkényesen át ne helyezhessék; a tisztviselők szervezett politikai pártok tagjai ne lehessenek; a törvényhatósági bizottság ne csak felírhasson és tiltakozhassék az országgyűlés által meg nem szavazott adók és meg nem ajánlott újonczok kiállítása tárgyában kiadott rendeletek ellen, hanem azok foganatosításától a tisztviselőket már maga a törvény

iltsa el; az elsőfokú fegyelmi bíróságban az autonóm elemeknek túlsúly biztosittassék; végül az autonómia körén belül hozott határozatokat csak a közigazgatási bíróság semmisíthesse meg (1891. jkönyv — 104. sz.).

A közigazgatás államosítása ekkor nem valósult meg. Ma — huszonkét évvel később — a kérdés ismét napirendre került s ezért nem érdektelen Somogy vármegyének akkori álláspontját megismerni.

Végre a kilenczvenes években Somogy vármegye vasútügye gyökeres javulason megy át. *Baross* Gábor a már 1884-ben (XXX. t.-cz.) államosított duna—drávai, vagyis báttaszék—dombóvár—zákányi vasutat elsőrangúvá teszi Dombóvár és Zákány között és a gyorsvonatok beállításával kedvező összeköttetést létesít Budapest—Fiume között. Hálás is ezért a vármegye s köszönő feliratot intéz *Baross* Gáborhoz. A viczinális-vasutak építését is megkezdik. A vármegye elvben, *Márffy* Emil inditványára, 1890. évi 12. számú határozatával kimondja, hogy a kaposvár—siófoki, balatonszentgyörgy—somogyszobi, boglár (fonyód)—kaposvári, kaposvár—barcsi helyiérdekű vasútvonalak kiépítését pártolja és azokat anyagilag segélyezni hajlandó. Minde vasutak építkezéséhez csakugyan segélyt nyujtott a vármegye: a kaposvár—szigetvári, somogyszob—barcsi vonal is kiépült. E vonalak kiépítéséből nagy haszna támadt Kaposvárnak, a vármegye székhelyének, de a vármegye számos községei is összeköttetésbe kerültek a világgal. A kőhiányban szenvedő vármegyére, a mely éppen ezért sokat küzködött közutaival, különösen jelentősek voltak a főbb vasuti vonalak. Vasútügy.

A balatoni gőzhajózás is javul. 1891-ben a „Balatoni gőzhajózási részvénytársulat“, két új hajó beszerzésével az egész Balatont bevonja a közlekedés körébe, a vármegye pedig 20,000 frtot adott a balatonföldvári kikötő kiépítésére.

Tallián Béla főispán hatévi eredményes működése után eltávozik a vármegye éléről, mert Őfelsége 1892 október 8-án Békés és Csongrád vármegyék főispánjává nevezi ki. A törvényhatósági bizottság, *Véssey* Mihály indítványára, a távozó főispán érdemeit jegyzőkönyvbe iktatja és új székhelyére, illetőleg beiktatására nagyobb küldöttséggel kíséri el.

A király Somogy új főispánjává Vizeki *Tallián* Gyulát nevezte ki, a ki eddig is a vármegyét szolgálta: előbb nagyatádi főbíróként, majd alispánként. Kinevezését vármegyeszerte örömmel fogadják és 1893 május 29-én ünnepélyesen be is iktatják méltóságába. Somogy vármegye egészséges közszellemére utalva, méltán mondhatta az új főispánt üdvözlő *Maár* Gyula a törvényhatóság nevében: „. . . E teremből a közügy szeretete kiűzte a politikus viszályt és a politikai ellenfelek, az elvharczok fegyvereit lábhoz rakva — minden elfogultság és féltékenység nélkül gyakorolják legszentebb jogaikat és kötelességeiket. Itt a megyei közönség minden társadalmi rétegének képviselőit a hazafiság és kölcsönös becsülés szoros kötelékeivel összetartó oly testületnek lett Méltóságod feje és vezére, a mely eddigelé is az ország törvényeinek készséges végrehajtója volt . . .“ Ez a vázolt közszellem *Tallián* főispánsága alatt is jó ideig megmaradt s hogy főispánsága utolsó idejében az országos politikától felkavart szenvedélyek hatása alatt az egyetértés bomladozni kezdett, ennek nem az ő egyénisége volt az okozója. Tallián Gyula főispán.

A megüresedett alispáni állásra más jelölt szóba sem jöhetett s így nem is pályázott, mint a vármegyének közbecsülésben álló, a főjegyzőséget immár huszonhét év óta derekasan betöltő hivatalnoka: *Maár* Gyula. Az egész törvényhatóság mintegy adósnak érezte magát vele szemben, mint a kinek hosszú, buzgó szolgálatait még nem jutalmazta meg kellőleg, tehát egy szívvel-lélekkel választották meg alispánná. *Makfalvay* Géza gyönyörű beszédben üdvözölte az új alispánt, a többek között azt mondván: „. . . A mint megköveteli a természet törvénye, hogy az elvetett magvak aranykalászokat teremjenek, hogy a fák virágozzanak s azután gyümölcsözzenek, megköveteli azt is, hogy a becsületes, odaadó munka elismerésben részesüljön. A mai nap, t. barátunk, a te munkád diadala.“ Új főjegyzővé *Gabsovics* Károlyt, a kaposvári főszolgabírót választják meg. Maár Gyula alispán.

Az egész országot érdeklő események közül nagyobb visszhangot keltenek az egyházpolitikai törvények, továbbá a millennium megünneplése. Az egyházpolitikai törvények ügyében a törvényhatósági bizottságban nagyobb vita fejlődik. *Kacskovics* Kálmán dr. indítványozta, hogy a Wekerle-kormányt, mely a valódi államszükségletet képező szabadelvű egyházpolitika megvalósítását — a vallások minden sérelme nélkül — programmjába felvette, üdvözöljék. A vitában többen résztvettek, *Begedy* István és *Kapotsfy* Jenő pártolták ezt a javaslatot, *Ujváry* Egyházpolitikai törvények.

Ferencz és *Makfalvay* Géza ellenezték. A szavazáson — 198 szóval 40 ellenében — *Kacskovics* Kálmán indítványát fogadják el (1893 jkönyv. 15. szám).

A millennium. A millenniumot nagy lelkesedéssel ünnepelte meg a vármegye. Már 1894-ben elhatározták, hogy a néprajzi kiállításon egy somogyi falusi házat felállítanak, berendeznek, a mi meg is történt; a kiállítás bezártával a házat, a benne lévő bábalakokkal együtt, átengedte a vármegye a budapesti néprajzi múzeumnak. A millennium alkalmával Budapesten rendezett felvonulásra a vármegye is kiállította a maga bandériumát, a szervezés és vezetés feladatát gróf *Széchenyi* Imre végezte. A bandérium a vármegye 1790-ből való zászlaja alatt vonult fel, a melynek szövete zöld selyemdamaszt, aranybojtokkal és paszomántokkal. A zászló egyik oldalán Szűz Mária képe, a másikon egy meztelen görbe kardot szájában tartó bagoly látható.

A millenniumi közgyűlést május 11-én tartották meg a vármegyeháza nagytermében. Az ünnepélyt *Tallián* Gyula főispán nyitotta meg, az ünnepi szónoklatot *Csorba* Ede és *Makfalvay* Géza tartották, végül Őfelségéhez hódoló feliratot küldtek. A díszközgyűlés után a törvényhatóság átvonult az Esterházy-utczában épülő főgimnáziumhoz s ott következett az alapkőletéti ünnepély. Somogy vármegye közönsége e főgimnázium felépítésével tette maradandó emlékűvé a millennáris esztendőt.

Somogy vármegye tisztviselőire is emlékezetes marad a honfoglalás ezredik éve. Egyrészt az 1%-os millenniumi pótadóból valamennyi tisztviselő számára *egyhavi* fizetést utaltak ki, hogy mindnyájan megtekinthessék Budapesten az országos kiállítást; másrészt *Kapotsfy* Jenő indítványára elhatározta a törvényhatóság, hogy *nyugdíjigény* tekintetéből a megyei tiszti-, segéd- és kezelőszemélyzet szolgálatába a millenniumi évet *három* év gyanánt számítják fel (1896. jkönyv. 133. szám), e kedvezményt később a szolgaszemélyzetre is kiterjesztették. A millennium évében szolgáló tisztikar — az 1895. deczemberi tisztújításon újjáalakítva — a következő volt: Alispán *Maár* Gyula. Főjegyző *Gabsovics* Károly. Aljegyzők: *Plachner* Sándor, *Krieger* Ödön, *Pete* Lajos, *Brodszky* Lajos. Főügyész *Folly* József. Alügyész *Andorka* Elek dr. Főpénztárnok *Hodászy* Lajos. Alpénztárnok *Rónai* Lajos. Ellenőr *Sárközy* Géza. Árvaszéki elnök *Bosnyák* László. Ülnökök: *Kapotsfy* Béla, *Strinovich* Béla, *Somogyi* Lajos, *Varga* Lajos, *Bogyay* Jenő, *Schäffer* József. Árvaszéki jegyző *Papp* Kálmán. Főorvos *Szaplonczay* Manó dr. Levéltárnok *Roboz* Zoltán dr. Járási tisztviselők: kaposvári főszolgabíró *Sárközy* Béla, szolgabírák: *Jakab* Andor és *Kacskovics* Gusztáv. Szigetvári főszolgabíró *Fenyőssy* Ödön, szolgabírák: *Farkas* Gyula és *Hegyessy* János. Nagyatádi főszolgabíró *Éhn* Sándor, szolgabírák: *Stadler* Mihály és *Sárközy* György. Csurgói főszolgabíró *Kacskovics* Lajos, szolgabíró *Bóné* Kálmán. Marczali főszolgabíró *Paiss* Mihály dr., szolgabíró *Bajzáth* Ignácz. Lengyeltóti főszolgabíró gróf *Jankovich* László, szolgabíró *Noszlopy* Tivadar. Tabi főszolgabíró *Bernáth* Kálmán, szolgabíró *Tallián* Andor. Igali főszolgabíró *Trombitás* Mihály, szolgabíró *Bogyay* Viktor.

Az 1890-iki és 1900-iki népszámlálások. A vármegye lakossága ezidőben, az 1890. évi népszámlálás adatai szerint, 326.835 volt, a szaporodás az utolsó évtizedben 6·3 %, 1900-ban pedig már a lakosság 344,194-re rúgott. A viszonylagos népesség ezek szerint (vagyis egy négyzetkilométerre esett) 1890-ben 50 ember, 1900-ban 51·8 ember, 1910-ben 54·8. Negyven év alatt (1870-től 1910-ig) a szaporodás négyzetkilométerenként majdnem 11 ember, ennyivel lakik több ember Somogyban. A lakosság megoszlása nemzetiség szempontjából a következő volt. 1890-ben: magyar 294.242, német 19.721 horvát 10.829; 1900-ban magyar 310.320, német 20.193, horvát 11.641, tehát a magyarok aránya folytonosan nő, a németek és horvátok száma stagnál, vagy éppen hanyatlik. Vallásfelekezeti megoszlás 1890-ben: róm. kath. 231.080, református 66.835, ág. evangélikus 16.754, izraelita 12.002; 1900-ban róm. kath. 251.246, református 65.621, ág. evangélikus 17.481, izraelita 10.969, ebből (valamint az 1910-iki népszámlálásból) megállapíthatjuk, hogy míg a róm. katholikusok száma növekszik, a többi felekezetek számarányra stagnálnak, vagy csökkennek.

Közműveltség. A népesség műveltségének kritériumául az írni-olvasni tudás szolgálván, Somogyban 1890-ben 99.212 férfi és 77.125 nő, összesen 176.337 ember tudott írni-olvasni. Ha ezt százalékban fejezzük ki s a százalékot a vármegyének csakis 6 éven felüli lakossága után számítjuk (mert a 6 éven aluliak eo ipso nem tudhatnak írni-olvasni), úgy találjuk, hogy a férfi-népességnek 72·1 %-a, a nőkének 55·3 %-a tudott írni-olvasni. Ezidőben az írni-olvasni tudás terén Moson és Sopron vármegyék lakossága (80 %-on felül) vezetett, legkevesebb írni-olvasni tudó lakos volt Hunyad megyében és Lika-Krbavában (20 %-on alul). 1900-ban írni-olvasni

tudott 215.349 ember, a 6 éven felüli lakosságnak 72·9 %-a, a haladás tehát szembeszökő; 1910-ben pedig *252.072* ember, a mi már *80·1* %-nak felel meg. E számok alapján minden somogyi ember büszke lehet vármegyéjére; nem kell szégyenkeznie, hogy ráolvassák az ismert kádencziát: „Somogyban almát, körtét, eleget ehetsz, — De a tudományban kevés részt vehetsz.“ Mert az újabb időkben nemcsak az elemi iskolák szaporodtak meg kellő számban, hanem régi két gimnáziumán kívül más, a népiskolánál magasabb fokú intézetei is nagyobb számban keletkeztek. Polgári fiú- és leányiskolái, felsőkereskedelmi iskolája, a siketnémák intézete, tanítóképzője, földmívesiskolája, mind a kultúra előmozdítására szolgálnak.

Az utolsó húsz évben különféle egyesületek is nagy számban keletkeztek vármegyénkben. Ezek között a vármegye égisze alatt keletkezett és működik a „Dunántúli Magyar Közművelődési Egyesület“ somogyvármegyei osztálya, a melynek történetét *Andorka* Elek dr. vármegyei tiszti főügyész tollából a következőkben közöljük:

A *„Somogyvármegyei Közművelődési Egyesület“*, a Dunántúli Közművelődési Egyesület egyik legtevékenyebb fiókegylete, 1891-ben báró *Tallián* Béla, Somogy vármegye főispánja, hazafias kezdeményezésére azzal a czélzattal alakult meg, hogy a *magyar közművelődést és hazafias szellemet terjeszti, a Dunántúlról, illetőleg Somogy vármegyéből történő kivándorlást korlátozza, vagy a mennyiben ez lehetséges nem volna, a kivándorlást irányítja s különösen a Drávántúlra átvándorló véreinket a magyar hazafiasságban és szellemben megtartja.* Első feladata tehát az volt, hogy *teljesen magyarrá tegye Somogy vármegyét!* Ha minden magyart fájólag érint annak a gondolata, hogy miért nem magyar egész Magyarország? Akkor még fájóbb és égetőbb a somogyiaknak, hogy miért nem egészen magyar legalább Somogy vármegye? Ez a gondolat fájhatott már néhai *Inkey* Józsefnek és Zsigmondnak is, ezt a mulasztást jóvátenni igyekeztek *Inkey* Zsigmond utódai, Antal és László, midőn 1876-ban az egykori birtokukon, Nagyhácson, letelepített németajkú lakosok népiskolába járó gyermekei közül, azok jutalmazására, a kik a magyar nyelv elsajátításában a legnagyobb haladást tanusítják, alapítványt tettek. Ezzel a gondolattal sokat foglalkozhatott boldogult id. gróf *Somssich* Imre is, mert halála után a minden nemes gondolatát ismerő és vele egyetértő özvegye, *Siskovics* Mária, még 1890-ben férje nevéről *„Horvátajkú községek magyarosítási alapja“* czímén a nagyatádi járás területén levő horvátajkú községekben a magyarosodás előmozdítására 4600 korona alapítványt tett. Ez hívta fel és buzdította a vármegye lelkes fiát, őrgróf *Pallavicini* Edét is, hogy a Dunántúli Közművelődési Egyesület élére álljon.

Dehát ezek talán csak lelkesítő, buzdító példák maradtak volna még hosszú éveken át, ha a gondviselés nem hívja Somogy vármegye élére báró *Tallián* Bélát, a ki a Dunántúli Közművelődési Egyesület megalakítása után nemcsak nyomban megalakítja a Somogyvármegyei Közművelődési Egyesületet, hanem annak élére állva, bátran és merészen jelöli meg az egyesület czélját és feladatát.

E czél érdekében maga veszi kezébe a gyűjtést, oly fényes eredménynyel, hogy néhány hét alatt 300-nál több alapító, pártoló és rendes tagja lesz az egyesületnek; közéjük csak a *Tallián* családból nyolcz tag lép be alapító tagul, a magyar állampolgárrá lett *Satzger* Keresztély pedig 1000 koronával örökös alapítótag. De Somogy községeihez is elhat lelkes felhívása és száznál több község képviselőtestülete mondja ki határozatilag, hogy az egyesület rendes tagjává lesz.

Az egyesület első feladatul azt tűzte ki, hogy a vármegye déli és keleti szélén levő nem magyarajkú községek, szigetek, a több mint $^{9}/_{10}$ részt tevő magyarságba mielőbb átolvadva, eltünjenek; mint a hogy a *csurgói járásban* Somogyszentmiklós, Őrtilos, Zákány, Berzencze, Porrogszentkirály, Porrog és Sand; a *nagyatádi járásban* pedig a Rinya-völgy szívébe benyúlt horvát ék, nevezetesen Háromfa, Agarév, Tarany, Bodvicza, Henész, Nagyatád, melyek egykor túlsúlylyal horvátok és vendek voltak, ma már teljesen elmagyarosodtak. Miért ne magyarosodhatna el tehát ugyanígy a drávai alsó folyamszakaszon a Potony, Tótújfalu, Szentborbás, Felsőszentmárton, Drávakeresztúr, Révfalu és Sztára községekben élő horvátajkú lakosság is? Avagy miért ne tünjék el ugyancsak a Dráva völgyében Barcson, Pálfalun és Szulokon a svábok szigete? Ki az oka annak, hogy a Koppány-völgyben Bonnya, Szorosad, Kára, Miklósi és Döröcske, az igali hegyek alatt Gadács és Ecseny ma is sváb szigetet alkotnak, a mikor még a mult század elején is, Miklósi, Szorosad, Ecseny és Gadács is magyarok voltak. A magyar nyelvterület érzékeny veszteségei ezek, melyeket az utolsó nemzedék

közönye és hanyagsága engedhetett meg, melyeket visszahódítani szent kötelességgé vált. Avagy mi más tartja fenn a német elemet a kaposvári járásban: Szomajomban, Bőszénfán, Homokon, Kercseligeten és Kisberkiben; a szigetvári járásban: az Almás-vonalon, Nagy- és Kisharságyon, Tótkeresztúron, Szulimánon, Almamelléken és Mozsgón, továbbá Boldogasszonyfán és Szentlászlón, mint a mi hanyagságunk! Elérkezett tehát az ideje, hogy a békés művelődés fegyverével Somogy vármegye is teljesen megmagyarosíttassék; hiszen ezt a Somogyban élő nemzetiségeknek is át kell érezni!

A lelkes vezért, majd utódait, *Tallián* Gyulát, *Kapotsfy* Jenőt és *Makfalvay* Gézát, Somogy vármegye intelligens közönsége, a vármegye tisztviselői, a lelkészi, jegyzői, tanítói kar feladata elérésében híven, odaadón követte és támogatja ma is. Özv. *Ivánkovics* Istvánné, szül. *Adler* Ilona, férje emlékére 1900-ban 2000 koronát fizet be a vármegye pénztárába *egy somogyvármegyei horvátajkú községi tanító részére azzal, hogy ez összeg jövedelme, a Somogymegyei Közművelődési Egyesület javaslata alapján, évenként annak adandó ki jutalmul, a ki az évben a magyarosítás és a magyar nyelv tanításában a legtöbb érdemet szerezte.*“

Az egyesület a lefolyt 22 év alatt a magyarosítás terén kiváló sikeres működésért lelkészek, tanítók, tanítónők és óvónők között, a felsorolt alapítványokból kiosztott jutalmakon kívül, saját pénztárából 12.000 korona jutalmat, a nem magyarajkú községekben pedig a magyar nyelv elsajátításában kitünt, legjobb sikert elért népiskolai növendékek között 5000 korona értékű hazafias művet és imádságos könyvet osztott ki. Ezenkívül a Dunántúli Közművelődési Egyesület, a földmívelésügyi miniszter és az Országos Közművelődési Tanács segélyével, évenként 30 vándor-, nép- és gazdasági könyvtárt hordoz körül a vármegyében.

A lelkes, a kitartó, az áldozatkész hazafias munkának üdvös eredménye, mint az 1890., 1900., 1910. évi népszámlálások egymás mellé állított adataiból kitünik, nem is maradt el. Midőn ugyanis a Somogyvármegyei Közművelődési Egyesület működését 1891-ben megkezdte, az 1890. évi népszámlálás statisztikájának tanusítása szerint Somogy vármegye 326.835 lakosa közül magyar volt 294.242, német 19.721 és horvát 10.829. Ellenben már az 1900. évi népszámláláskor 342.154 lakos közül 310.320 vallotta magát magyarnak, 20.193 németnek és 11.641 horvátnak, vagyis a népesség 17.359 szaporulatából 16.076 esik a mi javunkra és csak 472 a németek és 892 a horvátok javára. Ha pedig most az 1910. évi népszámlálás eredményét az 1900. évivel hasonlítjuk össze, akkor azt látjuk, hogy Somogy vármegyének az 1910. évi népszámláláskor 367.859 lakosa közül magyarnak vallotta magát 335.597, németnek 18.718 és horvátnak 9934, vagyis a magyarság 23.705-tel szaporodott, míg a németek 1385-tel és a horvátok 1707-tel fogytak! Tehát a magyarok számaránya a németek, horvátok és egyéb nem magyar anyanyelvűekkel szemben is meghaladja a 91 százalékot; ha pedig számításba veszszük, hogy a nem magyar anyanyelvűek közül is magyarul beszél 25.572, akkor megállapíthatjuk, hogy *Somogy vármegye 367.859 lakosa közül 359.215 lakos beszél már magyarul, vagyis a lakosságnak* $98^{1}/_{10}$ százaléka és így ma már csak 8644-en vannak azok, a kik még nem beszélnek magyarul. Így lett a mustármagból lombos fa! Vagyis ezen az úton haladva, nem kell 20 év ahhoz, hogy Somogy vármegye Közművelődési Egyesülete eléri azt a nagy czélját, hogy teljesen magyarrá tegye a vármegyét!

A kik majd ezt megérik, azokra vár azután a nagy feladat második részének megvalósítása, t. i. a Drávántúlra átvándorló véreinket a magyar hazafiasságban és szellemben megtartani, mely feladatnak megoldását ugyan ezideig is munkálta az Egyesület, de túl a Dráván, az utóbbi évek politikai viszonyai miatt, nem a kellő sikerrel.

Különféle egyesületek.

A Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület már 1860-ban keletkezett. Kaszinóegyletek a székhelyen kívül sok más községben is alakultak, ezenkívül fel nem sorolható nagy számban falusi olvasókörök, újabban gazdakörök czímen, továbbá tűzoltóegyletek. Más különféle egyesület is sok alakult, melyekről más helyen van szó. Mindezek közrehatnak Somogy vármegye kultúrájának fellendítésében.

A vármegye erejéhez mérten az újabb időben is támogatott minden kulturális törekvést. A művészeteket pártolja, megnyitja, illetőleg átengedi helyiségeit képkiállítások, iparművészeti kiállítások számára, a tervezett vármegyei múzeum részére helyiséget adott; *Zala* Györgynek a párisi kiállításra készült „királyi pár (I. Ferencz József — Erzsébet)“ szobrát 6000 K-ért megvette. Tervezett szobrokra gyűjtést inditott s saját alapjaiból is adott e czélra (Erzsébet királyné szobrára

Budapesten, a kaposvári Kossuth-szoborra, a szigetvári Zrinyi-szoborra stb.). Különféle tudományos társulatokba alapító tagul belépett, más czélokra alapítványokat tett és egyesületeket évi segélyben részesített. Külön ki kell emelni Somogy vármegyének a honvéd főreáliskolánál és a Ludovika Akadémiánál tett alapítványát, midőn a magyar katonai tisztképzés fontosságától áthatva, az 1897. évi augusztus 2-án tartott közgyűléséből, nevezett intézeteknél egy alapítványi helyet alapított. Az alapítvány fenntartására szükséges tőkeösszeget ugyan a vármegye nem fizette le, hanem az alapítványi hely költségének fedezésére évenként szükséges 1200 koronányi összeg fedezéséért örök időkig kötelezettséget vállalt. Az alapítványra elsősorban a vármegyebeli ifjak jogosultak. Ugyanez alkalommal báró *Tallián* János és Dénes somogyvármegyei földbirtokosok két alapítványi helyet alkotnak a magyar királyi honvéd hadapródiskoláknál. Alaptőkéül letesznek huszezer korona névértékű 4%-os magyar koronajáradékkötvényt. Az alapítványt elsősorban a *Tallián* család leszármazói élvezhetik, ha pedig ilyenek nem jelentkeznek, akkor Somogyban hosszú időn át szolgáló érdemes vármegyei vagy állami tisztviselők gyermekei pályázhatnak érte. Alapítványok.

Visszatérve a vármegye általános történetére, itt adjuk a kilenczvenes évektől Somogy vármegye országgyűlési képviselőit. 1892-ben megválasztattak: Csurgón *Szalay* Károly, Kaposváron *Kapotsfy* Jenő, Lengyeltótin *Szalay* Imre, Marczaliban *Kund* Jenő, Nagyatádon *Chernel* Gyula, Szigetváron *Fornszek* Sándor, Szilben *Makfalvay* Géza, Tabon *Vörös* János; az 1896. évi választáson Csurgón ismét *Szalay* Károly, Kaposváron *Vörös* László államtitkár, Lengyeltótin *Ábrányi* Kornél, Marczaliban *Somssich* Andor, Nagyatádon *Psik* Lajos, Szigetváron *Olay* Lajos, Szilben *Makfalvay* Géza, Tabon *Ágoston* József lettek képviselők. A képviselők sorában különböző pártállásúak váltakoztak és végül a Széll-féle választások alkalmával, 1901-ben, Csurgón br. *Inkey* József, a kaposvári kerületben *Vörös* László államtitkár, Lengyeltótiban *Kapotsfy* Jenő, Marczaliban *Zboray* Miklós dr., Nagyatádon *Chernel* Gyula, Szigetváron *Olay* Lajos, Szilben *Kacskovics* Géza, Tabon *Nessi* Pál lettek képviselők. Képviselőválasztások 1892-ben, 1896-ban és 1901-ben.

A vármegye közélete még a millenniumi év után is nyugodtan, csendesen folyik. 1897-ben országos öröm fogadja *II. Vilmos* német császárnak a magyarokat dicsőítő beszédét és Őfelségének a tíz szobor felállítására vonatkozó elhatározását. Somogy vármegye közgyűlésén, *Maár* Gyula alispán indítványára, *II. Vilmos* császár beszédét és Őfelsége rendeletét szóról-szóra jegyzőkönyvbe iktatják, továbbá elhatározzák, hogy háláérzetük és hódolatuk kifejezése czéljából a királyhoz hálafeliratot intéznek. A tíz szobor.

A következő évben a vármegye mély részvéttel veszi tudomásul a lesujtó hírt, hogy a magyarok iránt melegen érző királyné: *Erzsébet* meghalt. Emlékezetét melegen örökíti meg a vármegye jegyzőkönyve, melyből az őszintén érzett szeretet és mély fájdalom sugárzik ki. A vármegye elhatározza, hogy részvétét, változhatatlan hűségét Őfelségének ez alkalomból kifejezésre juttatja és a temetésen küldöttséggel (*Tallián* Gyula főispán, *Maár* Gyula alispán és br. *Tallián* Dénes) képviseltetik magukat. Elhatározzák a harmincznapi gyászt: addig kinthagyják a gyászlobogót a középületeken; a tisztviselők szintén gyászt viseljenek, a levelezésnél fekete pecsétet használjanak, gyászistentiszteletek tartatnak s végül Erzsébet királyné szobrára gyűjtést indítanak. Erzsébet királyné halála.

A vármegye szervezetének nevezetes fejlődése, midőn a belügyminiszter engedélyezi a kilenczedik, a barcsi járás felállítását. Még ugyanaz évben, 1896-ban, fel is állítják az új járást; a szigetvári járásból 14 községet 17,677 lélekkel, a nagyatádi járásból pedig tizenegy községet 12,114 lakossal csatoltak hozzá. Első főszolgabíróvá az eddigi szigetvári főbírót, *Fenyőssy* Ödönt választották meg, szolgabíróvá meg *Koharits* Ferenczet. Az így megüresedett szigetvári főszolgabírói állást *Hegyessy* Jánossal töltötték be, kinek a helyére *Svastits* Nándort választották meg szigetvári szolgabírónak. A barcsi járás.

Fontos a vármegyének az 1900. évi 496. számú határozata: a vármegyei 2%-os pótadónak állandósítása felől, mely azért vált szükségessé, mert a vármegye tisztviselőinek illetményét 1894-ben felemelte, valamint hogy 1899-ben a tisztviselői korpótlékot rendszeresítette azzal az óhajjal, hogy e fizetésjavítások a nyugalmaztatás esetén is beszámíttassanak, még az özvegyek és árvák számára is. A belügyminiszter ennek a fedezetéül kívánta, hogy a 2%-os pótadót állandósítsák, a mi meg is történt, azzal a fenntartással, hogy e pótadónak megszavazásával vállalt 2%-os pótadó állandósítása.

kötelezettség addig érvényes, a míg a nyugdíjazott törvényhatósági tisztviselők és egyéb alkalmazottak ellátása a vármegye önkormányzati hatáskörébe tartozik.

Szervezeti szabályrendelet.

A vármegye szervezetéről szóló szabályrendelet, mely mai nap is érvényben áll, 1900-ban készült el. Tulajdonképen az 1886 : XXI. t.-cz. meghozatala után, ennek intézkedéseihez képest, alkották meg s 1889-ben készült el, azonban azóta többszörösen módosították, illetőleg kibővítették és csak az 1900. évi 527. számú közgyűlési határozat alapján nyomatták ki. Ez a szabályrendelet három részből áll: az első szól a közgyűlésről, az állandó választmányról, a számonkérőszékről, a vármegye beosztásáról, a közérdekű hirdetésekről. A második a közigazgatási személyzet létszámáról, fizetéséről és a rájuk vonatkozó általános rendelkezésekről. A harmadik pedig a tisztviselők hatásköréről és az ügyvitelről.

A közgyűlésről szóló rész 1. §-a következőkép hangzik: „Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága évenként négy rendes közgyűlést tart, és pedig február, május, augusztus és november havak első hétfőjén, ha pedig ez ünnepre esnék, a reákövetkező napon. Az előző évi zárszámadás megvizsgálására a májusi, a jövő évi költségvetés megállapítására az augusztusi közgyűlés tűzetik ki. Az évnegyedes közgyűlések d. e. 9 órakor kezdődnek. Rendkívüli közgyűlések összehívásának eseteit és módját az 1886 : XXI. t.-cz. 46. §-a szabályozza."

Bizalom a Széll-kormány iránt.

A Bánffy-kormány visszalépése után kinevezett Széll-kormányt üdvözölte a vármegye törvényhatósági bizottsága. A következő évben, 1900-ban, különösen a kormánynak egyik tagját, Darányi Ignáczot, üdvözlik, *Makfalvay* Géza és többek javaslatára és rendíthetetlen bizalmukról biztosítják abból az alkalomból, hogy a párisi gazdakongresszuson a földmívelési érdekek előmozdításának szükségességét hangoztató beszédeit több oldalról megtámadták. *Szabó* Kálmán és gróf *Széchenyi* Aladár indítványára a törvényhatóság *Szilágyi* Dezső elhunyta felett fájdalmát fejezi ki és a nagy hazafi emlékét jegyzőkönyvben megörökíti.

A kormány egy másik tagját, báró *Fejérváry* Géza honvédelmi minisztert, 1901-ben ötveneves katonai jubileuma alkalmából üdvözli a törvényhatóság, különösen a magyar honvédség fejlesztése körül évek hosszú során át kifejtett eredményes működéséért.

A következő évben Tisza Kálmán elhunyta alkalmából nevét jegyzőkönyben megörökítik, mert egy emberöltőn át dolgozott a hazáért.

Tisztújítás 1901-ben.

Az 1901. évi tisztújításon a következő változások történtek a tisztikarban. Aljegyzőkké választattak: *Krieger* Ödön, *Pete* Lajos, *Noszlopy* Tivadar, *Véniss* Károly és *Gyarmathy* Pál. Az árvaszéknél *Schäffer* helyébe ülnökké *Papp* Kálmánt választották meg, árvaszéki jegyzőkké pedig *Svastits* Eleket és *Kapotsfy* Aurélt. Lengyeltóti főbíróvá *Plachner* Sándor eddigi első aljegyző lett, barcsi főbíróvá pedig *Sárközy* György. A többi tisztviselők mind a régiek maradtak, a tizenegy régi szolgabírót is újra megválasztották, az üresedésben levő tizenkettedik szolgabírói állásra *Bárány* Sándor választatott. Félév mulva azonban az ügyészségen változás állott be, *Andorka* Elek dr. főügyész lett, helyébe alügyészszé *Obetko* Károly dr.-t választották. Ugyanakkor nagyatádi főbíróvá *Tallián* Andor, szolgabíróvá *Gaál* György megválasztattak.

Ezidőben majdnem összeesik hazánk két nagy fia, Kossuth Lajos és Deák Ferencz, születésének századik évfordulója. A Budapesten tervezett Kossuth-mauzoleum alapkőletéti ünnepélyére a vármegye küldöttséget meneszt. Deák Ferencz születésének századik évfordulóján, 1903 okt. 17-én, a vármegye ünnepélyes közgyűlést tart.

A Széll-kormány létszámemelési javaslata.

Az országos politika előterébe mindinkább a katonai kérdések kerülnek, mióta a Széll-kormány benyujtotta a létszámemelésre vonatkozó javaslatát. Több ízben is szóba került ez a kérdés a vármegyék átiratai kapcsán. A létszámemelés ellen irányuló obstrukcziót helyteleníti a törvényhatósági bizottság, másrészt nemzeti vívmányokat a hadsereg körében szívesen látna. Erre vonatkozik az 1903. évi 135. számú határozat, a mikor, gróf *Széchenyi* Aladár indítványára, az állandó választmány javaslatát fogadják el, mely szerint a katonai és költségvetési felhatalmazási javaslat ellen irányuló obstrukczió abbahagyása iránt felírnak az országgyűléshez, hogy az alkotmány érintetlensége fenntartassék és a törvényes állapotok ismét helyreállíttassanak. Viszont az 1903. évi 149. és 452. számú határozatokkal a nemzeti követelések mellett, Heves vármegye, Szeged és Kolozsvár városok feliratát pártolják.

Makfalvay államtitkár.

A katonai kérdésben megbukott Széll-kormányt Tisza István kormánya váltja fel, melynek egyik tagja különösen kedves volt a vármegye előtt. Ugyanis *Tallián*

Béla földmívelésügyi miniszter mellett (a ki egykor Somogymegye főispánja volt) Somogy vármegye közéletében már évtizedek óta vezérszerepet játszó *Makfalvay* Géza lett államtitkárrá. Midőn a Tisza-kormányt általában üdvözlik, külön feliratban emlékeznek meg és a legmelegebben üdvözlik Makfalvay Gézát is.

A politikai kérdések megvitatása ezidőben a vármegye gyűlésein napirenden van. A szenvedélyek országszerte mindjobban hatalmukba ejtik az egyéneket és a testületeket. Egy ízben, *Thaly* Kálmán fellépésekor, úgy tünik fel, hogy a békés alkotások kora visszatérhet még. A vármegye örül is, hogy az ország a törvényenkívüli állapotból szerencsésen kibontakozott s gróf *Széchenyi* Aladár indítványára, gróf Tisza István miniszterelnököt és Thaly Kálmánt üdvözli. A Thaly-féle béke.

Ugyanekkor hálával veszi a közgyűlés tudomásul Őfelségének, a Tisza-kormány előterjesztésére, II. *Rákóczi* Ferencz hamvainak hazaszállítása ügyében tett legfelsőbb intézkedéseit; midőn is *Berzsenyi* Gerő dr. azt indítványozta, hogy: mivel ez intézkedés által a nemzet régi óhaja valósul meg s mivel a legkegyelmesebb királyi leirat eszmemenete, a király és a nemzet áldásos együttérzésének hangsúlyozásában, nemzeti életünk erőforrását és összhangját van hivatva biztositani, a törvényhatóság Őfelségét hódoló feliratban üdvözölje. A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadta. II. Rákóczi Ferencz hamvai.

A vármegye vezetésében 1903 november 15-én nagy változás következett be, midőn is *Maár* Gyula alispán váratlanul meghalt. Harminczhat évig szolgálta a vármegyét s ez idő alatt kiválóan érdemes tisztviselőnek bizonyult. Később tízévi alispáni működésével is kiérdemelte a vármegye háláját és elismerését. A legközelebbi közgyűlésen barátja, *Szabó* Kálmán, méltatta érdemeit és a kercseligeti temetésen a törvényhatóság nevében *Marton* Gyula búcsúztatta el.

Az 1904 február elsején tartott közgyűlésen alispánná *Sárközy* Bélát, az eddigi kaposvári főszolgabírót választották meg; az így megüresedett főbírói állásra pedig *Plachner* Sándor, az ő helyére lengyeltóti főbírónak pedig *Svastits* Nándor dr. kerül, míg marczali főbíró *Lehner* Vilmos lesz, így a megüresedett két szolgabírói állást *Sey* Oszkár és *Perczel* Győző dr.-ral töltik be. Sárközy Béla alispán.

Az 1904 : X. t.-czikket nagy örömmel fogadták a vármegyei alkalmazottak, a mennyiben az államnak ez az első nagy lépése a tisztviselői fizetések javítására.

Jókai Mórnak, a nemzet koszorús írójának halála a vármegyében is nagy részvétet keltett; temetésén *Sárközy* alispán vezetésével gróf *Széchenyi* Aladár, *Andorka* Elek dr., *Bakonyi* Ferencz és *Roboz* István bizottsági tagokból álló küldöttség képviselte a vármegyét.

A Thaly-féle béke, mint tudjuk, csak ideiglenes volt; az ősz folyamán az ellenzéki pártok ismét megkezdték az obstrukcziót, a mi azután a képviselőház feloszlatására vezetett. Az 1905 január 26-án lefolyt képviselőválasztás Somogyban a koaliczió győzelmével végződött. Megválasztattak: a kaposvári kerületben *Thaly* László dr., a csurgóiban báró *Inkey* József, a lengyeltótiban *Kapotsfy* Jenő, a marczaliban *Zboray* Miklós dr., a nagyatádiban *Chernel* Gyula, a szigetváriban *Olay* Lajos, a sziliben *Kacskovics* Géza, a tabiban *Nessi* Pál dr. Képviselőválasztás 1905-ben.

Ez időtől támadtak fel az országos politikai harczok a vármegyékben is. A helyzet nehézsége abban élesedett ki, hogy a diadalmas koaliczió a kormány átvételétől vonakodott, illetőleg azt feltételekhez kötötte, azért egy ideig még a Tisza-kormány vezette az ügyeket, majd 1905 júniusában átadta az ügyek vezetését a báró *Fejérváry*-féle kormánynak. Ezzel megkezdődött az úgynevezett „nemzeti ellentállás“.

Az országgyűlés többsége, a koaliczió, állást foglalt a kinevezett új kormánynyal szemben, mely iránt még a szabadelvű párt is bizalmatlanságát nyilvánította. Azonban a koaliczió a bizalmatlansági szavazattal nem elégedett meg, hanem a törvényhatóságokat is arra hívta fel, hogy a kormányt ne támogassák. A nemzeti ellentállás.

Somogy vármegye július 12-én rendkívüli közgyűlést tartott, a melyen *Tallián* Gyula főispán megnyitván a gyűlést, mindenekelőtt kijelentette, hogy bár állásáról lemondott, mégis itt van, bízván a kormány igéretében, a mely szerint törvénytelen eszközökhöz nem fog nyúlni, miután csak az alkotmányos kibontakozás előkészítésére és a parlamenti többségből való kormány megalakításának elősegítésére vállalkozott.

A közgyűlés a főispán maradását örömmel fogadta, de a kormány iránt bizalmatlanságát fejezte ki és *Kapotsfy* Jenő és *Rusa* Ernő dr. indítványára elhatározta, hogy: 1. a kormányt nem támogatja; 2. a törvényhozás által meg nem szavazott adók behajtására, valamint meg nem szavazott újonczok sorozására vonatkozó rendeleteit végre nem hajtja, megtiltja az önként fizetett adók beszol- A július 12-iki határozat.

gáltatását is, az önként jelentkező újonczok részére a belépési nyilatkozat kiállítását, elvárja, hogy a tisztviselők nem működnek közre a póttartalékosok és tartalékosok oly czélból leendő behívása körül, hogy ezáltal az újonczok pótoltassanak; 3. utasítja az alispánt, hogy a törvényellenes kormányrendeleteket végrehajtás előtt a vármegye törvényhatósági bizottsága elé terjeszsze. Evégből minden hónap első hétfőjén rendkívüli közgyűlést tart és 4. ünnepélyesen kijelenti, hogy bármiféle sérelemért, a mely akár a vármegye tisztviselőit, akár a községek elüljáróit a fentebbi utasításokért érhetné, teljes vagyoni és erkölcsi elégtételt fog nyujtani (1905. jkv. 342. sz.).

Tallián főispán e határozatnak a tartalék első és a póttartalék három legifjabb évfolyamának legénységi állományába tartozó egyének behívása és előállítása, nemkülönben az önként fizetett adók beszolgáltatása körüli tilalomra vonatkozó része ellen nyomban bejelentette fellebbezését.

Az augusztusi közgyűlésen tárgyalásra került báró Fejérváry Géza miniszterelnök „intőszózata“ a törvényhatóságokhoz, mire a vármegye azzal felelt, hogy a július 12-iki határozatát még kibővítette és utasította tisztviselőit, hogy minden oly katonai behívó kézbesítését megtagadják, a mely nem határozottan csakis fegyvergyakorlatra s nem határozott időre szól, utasítja alispánját, hogy 48 órán belül hívja fel a körjegyzőket, hogy községeiket kioktassák, miszerint a politikai hatóságok kikerülésével postán térti vevénynyel czímükre küldött leveleket, a melyekről *sejtik*, hogy katonai behívót tartalmaznak, át ne vegyék és végül utasítja a községeket, hogy a netán általuk bérben bírt italmérési jog után járó bérösszeget ne fizessék be az adóhivatalba (1905. jkv. 346 sz.).

Ötventagú bizottság kiküldése.

Kapotsfy Jenő indítványára ugyanakkor a közgyűlés ötventagú bizottságot küld ki, hogy a vármegye tisztikarát a július 12-iki határozat végrehajtásában támogassa és a szükséghez képest javaslatokat terjeszszen a közgyűlés elé. A bizottság tagjaivá a következőket választották: *Ágoston* József, *Andorka* Elek dr., *Berzsenyi* Gerő dr., *Bosnyák* László, *Bendekovics* József, *Bók* Z. Lajos dr., *Chernel* Gyula, *Csonka* Ede dr., *Duchon* Ödön, *Ehn* Kálmán dr., *Farkas* György, *Gaal* Gaszton, *Gaal* István, *Gábriel* Sándor, ifj. *Gulyás* István, *Györék* Ferencz, *Hencz* Ferencz, *Herbay* Pál, gróf *Hoyos* Miksa, báró *Inkey* József, báró *Inkey* Pál, *Inkey* László, *Jakab* János, *Kacskovics* Géza, *Kacskovics* Kálmán dr., *Kapotsfy* Jenő, *Kemény* Samu, *Kis* József, *Kovács* József dr., *Madarász* Andor, *Majer* Gyula, *Matolcsy* József, *Matolcsy* István, *Nádassy* Elek, *Novák* Ferencz, *Politzer* Géza, őrgróf *Pallavicini* Ede, *Rusa* Ernő dr., gróf *Somssich* László, gróf *Somssich* Géza, *Somssich* Andor, *Somssich* Miklós, *Svastits* Aladár, *Szabady* Sándor, *Szalay* Károly, gróf *Széchenyi* Aladár, *Tallián* Andor, *Vajda* György és *Zsobrák* János dr. Egyelőre az alispán lett elnöke e bizottságnak.

Sárközy helyettesítése.

Sárközy Béla alispán, a kire e kritikus időkben oly nagy szükség lett volna, beteg volt. Már a májusi közgyűlésen sem jelenhetett meg, később egészségének helyreállítása céljából a novemberi közgyűlés félévi szabadságot engedélyezett számára, úgy hogy *Sárközy* alispán az ú. n. „nemzeti ellentállás“ egész ideje alatt nem hivataloskodott és hivatalát csak 1906 április 20-án foglalta el ismét. Betegségének ideje alatt, a törvény értelmében, *Gabsovics* Károly főjegyző helyettesítette, a kire ugyancsak súlyos teher hárult e válságos korszakban. Így egy ideig elnöke volt a megalakított ötvenes bizottságnak is, mígnem később e bizottság elnökévé őrgróf *Pallavicini* Edét, helyettes elnökévé *Kapotsfy* Jenőt, pénztárosává *Chernel* Gyulát választották.

A júliusi határozathoz képest minden hónapban tartanak közgyűlést, a szeptemberi rendkívüli közgyűlésen újabb határozatokat hoz a törvényhatóság, a mely szerint a közönséget felszólítja az évi állami adója 20 %-ának megfelelő összegnek egy meghatározott pénztárba leendő befizetésére. A befizetett összegekért felelősséget vállal és a törvényenkívüli állapot megszüntével folyósítandó javadalmazásból azokat megtéríti (1905. jkv. 552. sz.).

Az adófizetés megtagadását illetőleg több község nem volt a vármegye álláspontján: Barcs, Ötvös és Kónyi községek a fogyasztási adók befizetése dolgában voltak más véleményen; Kaposvár r. t. város és Nagyatád pedig az önként fizetett adókat szolgáltatták be a kincstárnak. A vármegye tudomást szerezvén eljárásukról, azt helytelenítette.

A belügyminiszter meg-

Az októberi közgyűlésre érkezik meg a belügyminiszternek 74034/905. számú rendelete, a melylyel a törvényhatósági bizottságnak 342. és 346. számú határozatait

megsemmisíti. A rendelet felolvastatván, a közgyűlés azt tudomásul nem veszi s fenti számú határozataihoz továbbra is ragaszkodik. Az alkalmat felhasználja a közgyűlés arra is, hogy tiltakozzék a belügyminiszternek ekkoriban köztudomásra jutott programmja, az általános titkos választójog ellen. E határozatról körlevélben a társtörvényhatóságokat is értesítették.

semmisítő végzése.

A konfliktus kormány és vármegye között most kezdett kiélesedni. A belügyminiszter újra megsemmisítette a 342. és 346. számú határozatokat és az időközben, a szeptemberi és októberi közgyűlésen, elfogadott határozatokat is, sőt deczember elsejétől nemcsak, hogy beszüntette a rendes vármegyei dotáczió folyósítását, hanem még a kaposvári pénzügyigazgatóság mellé rendelt számvevőséget is eltiltotta bármely, az alispántól netalán is eszközlendő, a vármegyei háztartási alap terhére fizetendő utalványozás érvényesítésétől. Így most már az 50-es bizottságnak akczióba kellett lépnie. A közgyűlés előbb vázolt határozatát, az állami adó bizonyos százalékának befizetéséről, mellőzték s társadalmi úton fogtak a gyűjtéshez. A gyűjtőíveken 159.372 K-t írtak alá, a bizottság pénztárosához, *Chernel* Gyulához, csakugyan befolyt 128.500 K 12 fillér, a mely összegből fizették a vármegye összes alkalmazottait deczember, január és február hónapokban.

A fizetések beszüntetése.

Miután pedig a vármegye a belügyminiszter megsemmisítéseit tudomásul nem vette, újabb megsemmisítések következtek. Mikor a februári közgyűlés, gróf *Széchenyi* Aladár indítványára, a belügyminiszter e tárgyban kiadott rendeletét, az összes erre vonatkozó határozatok fenntartása mellett, irattárba helyezni rendelte, *Tallián* főispán fellebbezését bejelentette, de egyúttal a főispáni állástól való felmentését is megsürgette. Most már előrelátható volt, hogy a kormány, akaratának érvényt szerzendő, királyi vagy kormánybiztost küld a vármegyébe. A bizonytalan harcz végét senki sem tudván, az 50-es bizottság által gyűjtött összeg pedig nem lévén valami nagy, a bizottság elhatározta, nehogy éppen azok legyenek megfosztva az anyagi támasztól, a kik a küzdelem kimagaslóbb helyeit foglalták el, hogy márczius elsejétől már csak a választott tisztviselők fizetését előlegezi, a mely czélra számításuk szerint a rendelkezésre álló összeg hat hónapra elég lett volna.

A márczius 5-iki közgyűlésen, a belügyminiszter 16721/906. sz. leiratával szemben, a vármegye fenntartja határozatait, de az önkéntes adók beszállítása s az önként jelentkező ujonczok előállítása körül „. . . minden egyes tisztviselő lelkiismeretére bízzák annak megítélését, hogy a kényszerhelyzet beálltával a kormány rendeleteivel szemben mily magatartást tanusítson, hogy hazafias érzületével és hivatalos esküjével ellentétbe ne kerüljön“ (1906. jkönyv. 129. szám).

Szabad kéz a tisztviselőknek.

Ez utóbbi két határozat, t. i. az 50-es bizottság februári és a közgyűlés márcziusi határozata következtében a vármegye tisztviselői márczius 11-én a vármegyeházán értekezletet tartottak, hogy döntsenek további maguktartása felől. A tisztviselők gyűlésén *Gabsovics* Károly alispánhelyettes főjegyző elnökölt. A gyűlés kimondotta, hogy a tisztviselők kényszerhelyzetben vannak, mert az 50-es „jóléti“ bizottság fizetni nem tud, holott április elsején a lakbér is esedékessé válik; ezért az értekezlet tagjai egy nyilatkozatban állapodtak meg, a mely szerint, ha a kormány szabályszerű illetményüket folyósítja, a közjó érdekében megmaradnak szolgálatukban, föltéve, hogy semmi törvényellenes cselekedetet nem kívánnak tőlük. Ezt a nyilatkozatot valamennyi tisztviselő — hét kivételével — aláírta.

Ugyanez időben már a legfelsőbb döntés megtörtént a főispán felmentése ügyében. Márczius 12-én Őfelsége *Tallián* Gyulát saját kérelmére állásától felmentette és ez alkalomból hű és buzgó szolgálata elismeréséül neki a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta. Ugyanazon a napon kelt és Somogy vármegye közönségéhez intézett legfelső királyi leiratával *Szulyovszky* Dezsőt, volt országgyűlési képviselőt, teljhatalmú királyi biztossá kinevezte.

Szulyovszky Dezső kir. biztos.

A királyi biztos április 3-án délelőtt, a pesti gyorsvonattal, ért Kaposvárra. Nehogy esetleg bántódása essék, az utczákat, a vasúttól a vármegyeházáig, a forgalom elől elzárták, katonaság és csendőrség állott sorfalat a pályaudvartól végig és így csakugyan minden baj nélkül ért *Szulyovszky* Dezső, kíséretével, a vármegyeházára. A következő nap fogadta a vármegyei tisztikar testületi tisztelgését, azután pedig a jelentkező állami hivatalokét és magánegyénekét. Április 7-re a kir. biztos rendkívüli közgyűlést hívatott össze, hogy bemutatkozzék. A közgyűlés lefolyását a „Somogyvármegye“ cz. ujság aznapi száma a következőkép örökíti meg: „. . . Fél 10 órakor már katonaság és csendőrség lepte el a Fő-utczát a vármegyeház körül. A megyebizottsági tagok nagy csoportokban vonultak be a

vármegye székházába. Tíz óra előtt néhány perczczel már megtelt a bizottsági tagok számára fenntartott hely. Az emelvényt, a melyen a kir. biztosnak kellett megjelennie, negyven csendőr őrizte. A bizottsági tagok csendben, nagy nyugalommal várták a történendőket. Pontban 10 órakor megjelent az emelvényen *Szulyovszky* Dezső, Somogy vármegye teljhatalmú kir. biztosa. Kíséretében voltak Gabsovits Károly várm. főjegyző és Krieger Ödön tb. főjegyző. A belépő kir. biztost óriási lármával és abczugolással fogadták. Szulyovszky Dezső a tomboló vihar közepette nyugodtan, levett kalappal ült le helyére. A megyebizottsági tagok egyszerre mind feltették kalapjukat s azután felhangzott a Kossuth-nóta. A megyebizottsági tagok kalaplengetve énekeltek és a Kossuth-nóta hangjai mellett kivonultak a teremből, mielőtt a kir. biztos szóhoz jutott volna. A kir. biztos ezután megnyitva a közgyűlést, valami 3—4 bennmaradt bizottsági tag előtt, felolvasta a kir. leiratot, a mely őt Somogy vármegye teljhatalmú kir. biztosává nevezi ki. A kir. biztos után Krieger Ödön olvasta fel a belügymin. leiratot, a mely közli Somogymegye közönségével Szulyovszky Dezső kir. biztossá való kinevezését. A jegyzőkönyv hitelesítése után a kir. biztos a rendkívüli közgyűlést bezárta." A közgyűlés után a kir. biztos rögtön Zalaegerszegre utazott, mert egyúttal Zala vármegye kir. biztosa is volt.

Most végre váratlan fordulat következett be az országos politikában. A koaliczió vezérei a legtöbb vármegyében, így Somogyban is, azt tapasztalván, hogy mivel a tisztviselők exisztencziáját biztosítani nem tudják, az ellentállást továbbfolytatni nagyon kétséges, Őfelségével a paktumot megkötötték s a kormányt hatvanhetes alapon elvállalták. Április 9-én — két nappal Szulyovszky somogyi bemutatkozása után — a *Wekerle*-kormány kinevezése megjelent, így Szulyovszky többé Kaposvárra vissza sem jött.

Kapotsfy Jenő főispán.

Az új kormány hamarosan kinevezte a vármegyékbe a főispánokat, Somogyba *Kapotsfy* Jenőt, ki a vármegye közéletének az 1904—05. években jelentős szerepvivője volt. A május 7-iki közgyűlésen iktatták be, eskütétele után az új főispán elmondta programmbeszédét, majd az üdvözlések következtek. A tisztviselők nevében *Sárközy* Béla alispán köszöntötte, a ki, hosszú idő után, most először jelent meg a közgyűlésen. A törvényhatósági bizottság részéről *Szabó* Kálmán üdvözölte a főispánt, végül a függetlenségi és 48-as párt nevében gróf *Széchenyi* Aladár tartott üdvözlőbeszédet. Másnap folytatták a közgyűlést s itt különféle indítványok kapcsán még egyszer szóba kerültek a közelmult eseményei.

Gaal Gaszton nyujtotta be az egyik inditványt s javasolta, hogy a törvényhatósági bizottság kilencz tisztviselőnek, úgymint *Kacskovics* Lajos, *Svastits* Nándor dr., *Lehner* Vilmos főszolgabíráknak, *Kapotsfy* Béla árv. ülnöknek, *Pete* Lajos, *Kovács-Sebestény* Gyula dr. aljegyzőknek, *Bárány* Sándor és *Perczel* Győző dr. szolgabíráknak, *Kapotsfy* Aurél árvaszéki jegyzőnek, a nemzeti küzdelem alatt tanusított hazafias maguktartásáért, elismerését fejezze ki s nevüket jegyzőkönyvileg megörökítse. Az indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta.

A másik indítvány hosszas vitára nyujtott alkalmat. Gróf *Széchenyi* Aladár ugyanis *Gabsovics* Károly főjegyző és *Krieger* Ödön első aljegyző ellen, az 1886. XXIII. t.-cz. 1. §-a alapján „hűtlenség" czímén, felfüggesztés mellett fegyelmi eljárás elrendelését kérte. *Gabsovics* Károly napirend előtt szót kért s önérzetesen hivatkozott 35 évi kifogástalan működésére, valamint arra, hogy a „nemzeti ellentállás" folyamata alatt is minden lépése jóhiszeműleg történt, hogy a tisztikar túlnyomó többségének megállapodásához képest járt el s a vármegye határozott tilalmát soha át nem lépte. Végül, visszautasítva a vádakat, igazságot kért! Majd *Krieger* Ödön nyilatkozata után gróf *Széchenyi* Aladár indítványának *Kriegerre* vonatkozó részét visszavonta, csupán a *Gabsovicsra* vonatkozó részt tartotta fenn. Az efölött keletkezett vitában *Makfalvay* Géza, *Máté* Lajos ref. lelkész és *Berzsenyi* Gerő dr. azon a nézeten voltak, hogy az indítványt a napirendről le kell venni, míg *Gaal* Gaszton, *Bók* Z. Lajos dr., *Rusa* Ernő dr. pártolták az indítványt. Végül *Csorba* Ede kir. tanácsos, a törvény értelmében, az indítvány felől titkos szavazást kért. A szavazásban a község-elüljárósági tagok részt nem vettek. A leadott 148 szavazatból 113 nemmel szólt és csak 35 igennel, tehát *Széchenyi* Aladár indítványát elvetették 78 szótöbbséggel (1906. jkv. 146. sz.).

Ugyane gyűlésen határozzák el, hogy *Tallián* Gyula volt főispán érdemeit jegyzőkönyvben megörökítsék (1906. jk. 142. szám).

Képviselő-

Az 1906-iki választáson a következőket választották meg Somogy vármegye

országgyűlési képviselőivé: Csurgón br. *Inkey* József, Kaposvárott *Thaly* László dr., Lengyeltótiban *Gaal* Gaszton, Marczaliban *Zboray* Miklós dr., Nagyatádon *Chernel* Gyula, Szigetvárott *Olay* Lajos, Szilben *Kacskovics* Géza, Tabon *Hoffmann* Ottó. választás 1906-ban.

Ez év őszén történt meg II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása, mely alkalomból *Kapotsfy* Jenő főispán mond a vármegyei közgyűlésen lelkes beszédet, majd gróf *Széchenyi* Aladár, *Berzsenyi* Gerő dr. és *Andorka* Elek dr. tesznek közös indítványt az ünnepségre vonatkozólag, többek között azt, hogy a vármegye írjon fel az országgyűléshez a nagy fejedelem emlékét sértő 1715. XLIX. t.-cz. törlése, továbbá aziránt, hogy Rákóczinak emlék állíttassék. A vármegye a maga részéről elhatározta, hogy a budapesti és kassai ünnepségeken képviselteti magát. A vármegye zászlaját három küldöttségi tag vitte lóháton, és pedig gróf *Hoyos* Miksa, *Somssich* Miklós és őrgróf *Pallavicini* György vármegyei bizottsági tagok, kiket a vármegye hat díszbe öltözött csatlósa kísért, a vármegye pajzscímerét vivén. A küldöttség tagjai voltak *Kapotsfy* fő- és *Sárközy* alispán vezetésével: gróf *Széchenyi* Aladár, gróf *Somssich* László, *Gaal* Gyula dr., *Gaal* István, *Melhard* Gyula, *Tallián* Andor, *Bécsy* Márton, *Bók* Z. Lajos dr., *Rusa* Ernő dr., *Herzog* Manó dr., gróf *Forgách* Károly, *Nádossy* Elek, *Huszár* Aladár, ifj. *Stephaich* Pál, *Vámos* Károly, *Herbay* Pál. II. Rákóczi F. hazaszállítása.

A társadalmi kérdések közül a XX. század első tizedében leginkább kettő foglalkoztatta a törvényhatóságot: az egyke és a kivándorlás. Az egy-gyermekrendszer terjedésének meggátlásában a hatóság szerepe jóval kevesebb, mint a kivándorlás kérdésében. A közgyűléseken a kérdés többször szóba került ugyan, de végül abban állapodtak meg, hogy ez irányban az akcziót társadalmi úton folytatják. Az egyke ellen a vármegyében először a fiatalon elhunyt gróf *Széchenyi* Imre, somogyvári földbirtokos emelte fel szavát. Majd *Arany* Bálint, rinyaújlaki ref. tanító írt a nép számára „Pusztulunk, veszünk . . .“ czímmel egy füzetet, a melyet a vármegye saját költségén nyomatott ki 3000 példányban s ingyen osztatott szét azokban a községekben, a hol e rendszer uralkodott. Ez még 1898-ban történt. Legújabban gróf *Széchenyi* Aladár lépett a mozgalom élére, a ki gyűléseket rendezett, a kérdést állandóan napirenden tartotta és az Omge szocziális bizottságában 1910-ben „Népesedés és nemzeti nagyság“ czímén tartott felolvasását az alispán útján 800 példányban a vármegye tisztviselőinek, valamint a törvényhatósági bizottság tagjainak rendelkezésére bocsátotta, hogy őket a kérdés fontosságáról meggyőzze. Az egyke.

A kivándorlás is állandóan foglalkoztatja a legutóbbi években a törvényhatóságot: az alispáni jelentések kapcsán, a hol az alispán beszámol arról, hogy hány útlevelet adott ki az utolsó negyedévben. 1904 májusban jelenti először *Sárközy* alispán, hogy a kivándorlás Somogyból nagyobb mértékben megindult Amerikába. A barcsi járásban Drávaszentmárton község lakosai voltak az elsők, a kik a vándorbotot kezükbe vették. Úgy vélték ekkor még a vármegye vezetői, hogy gátló intézkedésekkel megakadályozhatják a kivándorlást. Hogy útlevél nélkül ki ne mehessen senki a vármegyéből, a belügyminisztertől Barcson és Zákányban állandó vasúti csendőri ügyeletet eszközöltek ki, a míg utóbb ez a feladat országszerte az újonnan szervezett határrendőrségre hárult. Az ügynökségek munkáját is szerették volna meggátolni, a melyek kivándorlásra csábító nyomtatványokkal árasztották el a vármegyét. Persze nehéz volt valami eredményt elérni: az útlevelet kérő és azt elnyert kivándorlók száma egyre nőtt s valamennyi járásra kiterjedt. Míg 1904-ben 293 útlevelet adott ki Somogy vármegye alispánja, 1905-ben 1089-et, 1906-ban már 2505-öt, 1907-ben pedig csak az első négy hónapban 1816-ot. *Sárközy* alispán csakhamar belátta, hogy itt rendőri intézkedésekkel keveset lehet elérni, mélyebben fekszik az ok. Mint egyik jelentésében mondja: „Minthogy a régebben kiköltözöttek jól megfizetett munkát helyeznek kilátásba, a *vagyonszerzés vágya* csábítja a 25—30 éves férfiakat Amerikába, hogy egykor visszatérvén hazájukba, maguknak birtokot szerezhessenek.“ A kivándorlás.

Érdekes az a vita, a mi e tárgyban az 1907-iki első közgyűlés alkalmával kifejlődött. Gróf *Széchenyi* Aladár szerint a kivándorlásnak jórészt az 1903 : IV. t.-czikkben foglalt intézkedések hiányos volta az oka, ezért azt indítványozta, hogy írjon fel a törvényhatóság a belügyi kormányhoz, hogy a kivándorlási törvény hiányait pótolja, esetleg új törvényjavaslatot szerkeszszen. Ellenben *Varga* Dezső véleménye szerint nem rendőri intézkedésekkel, nem az 1903 : IV. t.-cz. szigorításával lehet megakadályozni a kivándorlást, hanem egészen más eszközökkel. Ezek szerinte a

következők: 1. A hitbizományi rendszer megszüntetendő. 2. A kincstári, valamint alapítványi birtokok mezőgazdaságra alkalmas része parczellázandó. 3. Nagy bérlet 500 holdon felül nem engedélyezhető. 4 Az állami eredetű papi birtokok csak kisbérleti rendszer szerint kezelhetők. 5. Az adómentes létminimum megállapításával és a II. oszt. kereseti adó eltörlésével, új kataszteri becslés alapján, a földbirtoknak, úgyszintén mindennemű örökségnek felfelé fokozatosan emelkedő adóztatása hozassék be. A közgyűlés gróf Széchenyi indítványát fogadta el.

Kacskovics Lajos alispán.

Ezidőben súlyos csapások érték a vármegyét: két vezetőállású, kipróbált tisztviselője hunyt el. Előbb *Gabsovics* Károly főjegyző, majd *Sárközy* Béla alispán. E halálozások a tisztikarban nagyobb változásokat vontak maguk után. Főjegyzővé *Plachner* Sándort választották meg, helyébe központi főbíróvá *Svastics* Nándor dr.-t, lengyeltóti főbíróvá *Pete* Lajost. Majd 1907 novemberében alispánná *Kacskovics* Lajost választották meg, a kit a törvényhatóság nevében gróf *Széchenyi* Aladár üdvözölt.

Tisztújítás 1907-ben.

Az év végén végrehajtott tisztújításon, az 1901-ikivel szemben, a következő változások történnek. Második aljegyző *Kovács-Sebestény* Gyula dr. lesz, 4. és 5. pedig *Kiss* Emil és *Dekleva* Rezső. Az árvaszéki ülnökök közül *Somogyi* Lajos nyugalomba ment, új ülnökké *Svastics* Eleket választják meg. Árvaszéki jegyzők: *Kapotsfy* Aurél és *Kiss* Kálmán. Lengyeltóti főbíró *Pete* Lajos; marczali: *Lehner* Vilmos; nagyatádi: *Tallián* Andor; míg a megüresedett csurgói főszolgabírói állásra *Bóné* Kálmán választatott. Szolgabírák: *Bajzáth* Ignácz, *Stadler* Mihály, *Bogyay* Viktor, *Farkas* Gyula, *Brodszky* Lajos, *Bárány* Sándor, *Gaál* György, *Perczel* György dr., *Sey* Oszkár, *Jeszenszky* Dezső, br. *Weissenbach* Iván és *Stecz* László dr.

Az új alispán a balatoni fürdőhelyek érdekében.

Az új alispán nagy figyelemmel kíséri a Balaton somogyi partjának, az ott levő fürdő- és üdülőtelepeknek fejlődését s maga is fáradozik e vidék fellendítésén. A Balaton-kultusz emelése czéljából új szerződést kötött a vármegye a Balatontavi gőzhajótársasággal 1909-ben, tekintettel az új balatoni vasútra is. A Balaton könnyebb megközelítésére szolgálnak a kaposvár—siófoki és kaposvár—fonyódi viczinálisvonalakon életbeléptetett motoros vonatok is.

Megyei székház átalakítása.

Sok gondot okozott ezidőben a vármegye székházának tervbe vett átalakítása, különösen a szükséges költségnek a biztosítása. Végre a vármegye 1907-ben úrrá lett saját házában, mert eddig a helyiségek jórészét az igazságügyi kormány bírta bérben. 1907 májusában elkészült az Esterházy-utczai igazságügyi palota, a melynek építési költségeihez a vármegye ötvenezer koronával járult. A törvényszék, járásbíróság, ügyészség, fogház ebben az évben kiköltöztek a vármegyei épületből. A következő évben az ugyancsak a vármegyeházán elhelyezett adóhivatal is az új pénzügyi palotába költözött. A fogházat lerombolták, a többi helyiséget részben tisztviselői lakássá, részben megfelelőbb hivatalos helységekké óhajtották átalakítani. Mindezekre, valamint a lépcsőház átalakítására, a díszterem renoválására kb. 240.000 korona költséget irányoztak elő. A hivatalok 1908 novemberében költöztek új helyiségeikbe, a nagyterem és lépcsőház átalakítása tovább tartott. 1910 február 7-én tartották az első gyűlést a renovált nagyteremben.

Az országos községi törzskönyv-bizottság a vármegye helyneveit megállapítván, 1907-ben ezt közhírré tették. A legtöbb községnek neve változatlan maradt, vagy legfeljebb az ország más vidékén levő hasonló helynévtől megkülönböztetésül jelzővel (Somogy-Kapos) látták el.

Két elhunyt alispánjának arczképét, közgyűlési terme számára, megfesttette a vármegye. *Maár* Gyula arczképének leleplezésén *Gaál* István törvényhatósági bizottsági tag mondott emlékbeszédet, míg *Sárközy* Béla arczképleleplezési ünnepélyén gróf *Somssich* Béla beszélt.

Az országos politikában ismét változás állott be. A koaliczió pártjai a bankkérdésben egymással meghasonolván, a kormány lemondott, a mit a főispánok is követtek. *Kapotsfy* Jenő szintén lemondván, az 1910 februári közgyűlés *Berzsenyi* Gerő dr. és *Szabó* István beszéde után elhatározta, hogy a távozó főispánnak „bizalmi állásában a közjó érdekében s a vármegye javára kifejtett sikeres tevékenységét és odaadó fáradozásait megköszöni". Ugyane közgyűlés tárgyalta gróf *Khuen-Héderváry* miniszterelnök leiratát az új kormány megalakulásáról. A leiratot a törvényhatóság tudomásul vette. Az új, munkapárti rendszernek somogyvármegyei megalapozásában *Márffy* Emil főrendiházi tag és az újonnan kinevezett főispán, *Makfalvay* Géza vitték a vezérszerepet.

Makfalvay Géza főispán.

Makfalvay Géza főispáni kinevezése a vármegyében általános megnyugvást keltett. Az ő személyisége az egész vármegyében népszerű, még politikai ellen-

felei előtt is kedvelt volt. Tanubizonysága ennek, hogy márczius 7-én történt ünnepélyes beiktatásán *Kapotsfy* Jenő, a lemondott főispán, is megjelent és a függetlenségi párt nevében üdvözölte *Makfalvayt.* Felemlitette, hogy 37 év óta működnek már együtt a főispánnal a közélet terén s ezalatt minden kérdést lojalitással intézték el; ezért biztositja a főispánt arról, hogy úgy ő, mint a 48-as párt, a politikai elvek érintetlen fenntartása mellett, örülni fognak, ha közhasznú tevékenységében támogathatják. A beiktató közgyűlésen a főispán eskütétele és programmbeszéde után a tisztikar nevében *Plachner* Sándor üdvözölte szép beszédben *Makfalvay* Gézát, majd a törvényhatósági bizottság nevében *Szabó* Kálmán.

A politikai kérdések ismét napirendre kerültek a vármegye közgyűlésén, mely 1912 augusztusában, miután gróf *Tisza* István mint házelnök az obstrukcziót eltiporta és 1913-ban, midőn miniszterelnökké lett, bizalmat szavazott a kormánynak.

Képviselőválasztás 1910-ben.

Az 1910-iki országgyűlési képviselőválasztások a következő eredménynyel végződtek: Csurgón megválasztották *Novák* Jánost, Kaposvárott *Nagy* Ferencz dr.-t, Lengyeltótiban *Kapotsfy* Jenőt, Marczaliban *Zboray* Miklós dr.-t, Nagyatádon *Szabó* Istvánt, Szigetvárott *Herczeg* Sándort, Szilben *Hegyi* Árpád dr.-t, Tabon *Szupits* Dezsőt. A választáson a koaliczió vereséget szenvedett, két kerületét a munkapárt hóditotta el (Kaposvár, Tab), hármat pedig az éppen Somogyból kiindult és szervezkedő kisgazda-párt (Csurgó, Nagyatád, Szigetvár).

Plachner főjegyző kitüntetése.

A vármegyének egyik kiváló tisztviselőjét magas kitüntetés érte. Őfelsége *Plachner* Sándor főjegyzőt, hosszú érdemes szolgálataiért, a Ferencz József-rend lovagkeresztjével ékesitette fel. A rendjelet az 1910 augusztus 1-i közgyűlésen *Makfalvay* Géza főispán magas szárnyalású beszéd kiséretében feltűzte Plachner főjegyző mellére, majd *Krieger* Ödön tb. főjegyző a vármegye tisztviselőkara, *Berzsenyi* Gerő dr. a vármegye közönsége nevében üdvözölte a főjegyzőt.

Bajzáth kitüntetése.

1911-ben a vármegyét ötven évig szolgált és nyugalomba vonult tisztviselőjét érte királyi kitüntetés. Őfelsége *Bajzáth* Ignácz tb. főbirónak, hosszú és kifogástalan hivatali működése alatt szerzett közszolgálati érdemeiért, az arany érdemkeresztet adományozta. Szintén a vármegye főispánja adta át a kitüntetettnek, mig a közönség nevében *Piszár* Antal üdvözölte az agg tisztviselőt.

A vármegyei tisztikar illetményeit, nyolcz év után, a kor szükségeihez és a rohamos dráguláshoz képest, újra rendezte az 1912:LVII. t.-cz. Ugyane törvény különböző szervezeti változásokat is rendelt el.

A vármegye monografiája és a Múzeum-alap.

1912-ben kezdte meg az Országos Monografia-Társaság a vármegye monografiájának a munkálatait. A költségek felének fedezését a vármegye vállalván el, az e czélra rendelkezésre álló összeg kiegészítése és a vármegyei Múzeum-alap gyarapítása czéljából megyeszerte gyűjtést inditott. E gyűjtéshez a következők járultak adományaikkal.

A kaposvári járásban: 230 koronával: Goszthony Mihály dr. Bárdibükk. — 200 koronával: gróf Somssich Imre Hetes, gróf Festetich Vilmos Toponár, őrgróf Pallavicini Ede és őrgróf Pallavicini György Mosdós. — 100 koronával: gróf Somssich László Hetes, Trux Hugó Szomajom és Somssich Miklós Somogysárd. — 50 koronával: mezőcsokonyai elemi iskola, hedrehelyi hitelszövetkezet, a kaposmezői, gálosfai, hetesi, simonfai és nagyberki közjegyzőség, Mezőcsokonya, Gálosfa, Bősrénfa, Szentbalázs, Szomajom, Taponár, Kaposfüred, Nagybajom, Magyaregres, Várda, Taszár és Orczi községek. — 30 koronával: a kadarkuti körjegyzőség, Visnye község, Szecsányi József Hetes, Sinkovics Nándor Kaposszentbenedek, Jezernicky Dániel Mezőcsokonya, Sidlauer Dezső és Stenczer Lajos Bőszénfa, Politzer Ferencz Kisasszond, Biró Sándor és Marton Lajos Jákó, Zoltán József Kiskorpád, Bathó József, Mérei Pál, Vay Gyula, Ródler Róbert és Gyalog György Toponár, Böhm Ernő, Pataky Vincze, Vasdinnyei Aladár, Sárközi Imre és Igmándy Aladár Nagybajom, gróf Somssich Géza Bárdibükk, Lévai Ernő Juta, Hegyessy Iván Bodrog, jutai róm. kath. iskola, Herbay Pál Szentbalázs, Márfy Béla Hencse, Nagy Dezső Kadarkut, Szent Imre-pusztai földmívesiskola, Kasza Ferencz és Szammer Ignácz Mosdós, Grünhut Ede Dombóvár, Németh Pál Rákó-puszta, Petracsek Vilmos Hedrehely, Klepeisz Jenő Orczi és Tihanyi Péter Taszár, Gaál János Kaposmérő. — 10 koronával: Kiss János Gálosfa, Sziebenliszt Béla Várda, Erényi Ignácz Nagyberki, Kuthy Elemér és Odor Ignácz Taszár, Fröhlich József Kaposhomok, Szonyú István és Kutas Sándor Taszár, Újvárfalva, Somogysárd, Patza, Szilvásszentmárton és Zseliczkisfalud községek.

A szigetvári járásban: 100 koronával: özv. Biederman Ottóné Mozsgó és gróf Bobza Pál Szarvas. — 50 koronával: a drávafoki, görösgali, gyöngyösmelléki, mozsgói, somogyhárságyi és németladi körjegyzőségek, Szentlászló, Almamellék, Boldogasszonyfa és Szigetvár községek. — 30 koronával: Kisdobsza és Nagydobsza községek, Grubanovich Ákos Molvány-puszta, Vestergom János Németujfalu, Perczel Vilmosné és Glatz János Turbék, gróf Festetich Imréné Csertő-puszta, Weisz Arthur Palaj-puszta, Fridrich Antal és a Róm. kath. iskola, Szili Ádám dr., polgári iskola, Kriszt Béla dr., Áll. el. iskola és Rusa Ernö dr. Szigetvár, gr. Hoyos Miksa Németlad. — 10 koronával: Somogyapáti, Basa, Somogyhatvan, Pata, Poklósi és Somogyviszló.

A nagyatádi járásban: 250 koronával: gróf Széchenyi Emil Lábod. — 100 koronával: báró Tallián Dénes és Somogyi Gyula Szabás. — 50 koronával: lábodi iskola, rinyabesenyői iskola, Gige, Csököly, Bolhás, Somogyszob, Szabás, Tarany, Háromfa, Bélavár, Vízvár, Heresznye, Nagyatád, Kutas, Kisbajom, Beleg és Lábod községek, a lábodi jegyzőség és a Nagyatádvidéki jegyzőség. — 30 koronával: Fekete Ernő Koplaló-puszta, Gampf István Mike, Birck Herman Bolhás, Frank János Somogyszob, Pál Ödön és Lange János Tarany, Politzer Géza Tarnócza, Schlagetter Mátyás, Brém Sándor, ifj. Horváth Mihály és Rengel Ferencz Tarany, Fülöp József, Fülöp Imre, Krénusza József, Bánfi József, Márkus Károly, Strasser Mihály és Tatarek Rezső Háromfa, Bonez József Tarany, Klein Sándor Vízvár, Iván József, Peltzman József és Nagy Lajos Lábod, Tallián Gyula, Boronkay Lajos és Gluzek Lóránd dr. Kutas, ifj. Somssich Andor Mike, gr. Széchenyi Aladár Görgeteg. — 10 koronával: Böröczfy János és Hagyárossi Gyula Szabás, Mácsovits Lajos Teklafalu és Tóth István Lábod.

A csurgói járásban: 200 koronával: Br. Inkei József Iharosberény. — 100 koronával: Özv. br. Szegedi Sándorné Inke, özv Beniczky Gáborné Czinkota és gróf Zichy Ödön Zákány. — 50 koronával: Csurgó, Iharos, Pogányszentpéter, Somogycsicsó, Iharosberény, Inkey-antalfa és Inke, Zákány és Gyékényes községek, a mihaldi, porrogi és alsoki körjegyzőség. — 30 koronával: Babocsay László Berzencze, Meller Henrik, Szabó Vincze és Hochreiter Kornél dr. Csurgó, Meszli Kamil Iharos, Fischer Antal Inke, Klein Jenő Inkeyantalfa, Klein Soma Inke, Hayden Imre Mihald, Madár Rezső Sand és Gyémánt József Surd. — 10 koronával: Stern Lajos Gánna-puszta, Szecskár János Liszó, Novák János Nagyfakos, Keglevich Béla Somogyszentmiklós, Breier Izidor Bagolasáncz, Ivancsics Ferencz Ortilos, Korosecz János Zákány és Nemespátró község.

A marczali járásban: 300 koronával: Gróf Festetich Pál Böhönye, gróf Széchenyi Bertalan Felsősegesd és gróf Hunyady József Kéthely. — 200 koronával: Gróf Széchenyi Andor Marczali. — 100 koronával: Véssey Lajos Szőcsény-puszta, Nagyszakácsi és Tapsony községek. — 50 koronával: Balatonberény, Balatonszentgyörgy, Hollád, Tikos, Főnyed, Vörs, Böhönye, Csákány, Alsósegesd, Felsősegesd, Kéthely, Balatonújlak, Balatonkeresztur, Nagygomba, Marczali, Mesztegnyő, Bize, Keleviz, Nemesdéd, Varászló, Vése, Nemesvid. Somogysimonyi, Boronka, Csömend, Nikla, Pusztakovácsi, Somogyfajsz, Somogysámson, Somogyfehéregyház, Horvátkut és Sávoly községek, a tótszentpáli körjegyzőség, a kéthelyi hitelszövetkezet, a kéthelyi ipartestület, a nemesdédi hitelszövetkezet, a nemesdédi takarékpénztár rvtársaság és a róm. kath. iskola Tótszentpál. — 30 koronával: Halápi Oszkár, Brand Ferencz és Petra István Böhönye, Tarcsai József Kéthely, Ádám János, Kasza Sándor dr., Lehner Vilmos, Pataki Ignácz, Révai Rudolf dr. és Gold Samu dr. Marczali, gróf Forgách Károlyné Nagygomba, Krónberger Adolf Marton-puszta, Desevffy Aladár Vése, Mészáros Lajos Tapsony, Juhász Kálmán, Vörös Lajos és Barcza Ödön Pusztakovácsi, Szántó László és Récsey Antal Somogysámson, Vizi István és Nemeskéri Kiss Imre Nagyszakácsi és Keresztes József Tótszentpál, Kund Gusztáv Somogyfajsz. — 10 koronával: Margalit Ödön Dávad-puszta, Günsberger Ödön Terebezd-puszta, Ágoston József, Nagy Imre és Fakó Kálmán Nemesdéd, Virth Ödön Vése, Ádám Pál, Tompa Péter, Kántor György és Kanzli Gyula Nemesvid, Szirják Ferencz és Issó Sándor Somogysámson.

A lengyeltóti járásban: 300 koronával: Basch Gyula Budapest. — 200 koronával: Tallián Andor Osztopán és gróf Zichy Béla Lengyeltóti. — 100 koronával: Horváth Mihály Babod-puszta, özv. gróf Széchenyi Imréné Somogyvár, gróf Jankovich Tivadar Szöllősgyörök, gróf Jankovich László Szöllősgyörök és Gyulai Gaál Gaston Balatonboglár. — 50 koronával: Ipartestület Lengyeltóti, balatoni halászati részvénytársaság Siófok, boglári takarékpénztár részvénytársaság Balatonboglár, községi iskola Balatonlelle, Buzsák. Balatonszemes, Öszöd, Gamás, Somogyjád, Edde, Osztopán, Somogytur, Látrány, Lengyeltóti, Hács, Fonyód, Somogyvár, Szöllősgyörök, Szöllőskislak, Balatoncsehi, Orda, Gyugy és Balatonlelle községek. — 30 koronával: Balatonboglár, Fischer Gyula, Vértess Ferencz és Zbinyovszky Lajos Gamás, Inkey László és Hirsch Ödön Bogát-puszta, Viniss Fülöp Osztopán, Klenovics Sándor Viszak-puszta, Hennel Géza Galambos-puszta, Kunfi Lajos dr. és Busi Balázs Somogytur, Kurucz József Babod-puszta, Koller József Látrány, Hánny Aladár Rád-puszta, özv. Löwensóhn H.-né Látrány, Gráner Albert Pusztaberény, Paulinyi János és Jerfy Adolf Lengyeltóti, Otocska Béla Somogyvár, Löwensóhn Ernő Somogyvámos, Róm. kath. iskola Somogyvár, Weisz Ignácz Szöllősgyörök, Madách Kacskovich Hermin Szöllőskislak, Hinteröcker Sándor és Németh Lajos Szöllősgyörök, Krása Jenő, Hónig Izidor és özv. Szalay Imréné Balatonlelle és Kacskovics Mihály Béndek-puszta, Jankovich Bésán Gyula Öreglak, Kacskovics Kálmán Gyúgy. — 10 koronával: Puskás János Látrány, Frank Miksa és fia czég és Frank Lajos Balatonboglár.

A tabi járásban: 200 koronával: Satzger Géza Ádánd. — 50 koronával: Lamm Miksa Pél-puszta, ságvári hitelszövetkezet Ságvár, tabvidéki takarékpénztár Tab, északsomogyi takarékpénztár Tab, Kiliti, Kőröshegy, Városhidvég, Ságvár, Nyún, Karád, Nagyberény, Som, Nagycsepely, Teleki, Jut, Balatonendréd, Zamárdi, Kötcse, Szárszó, Szólád, Tab, Tomaj és Zala községek és az Ádándi körjegyzőség. — 30 koronával: a balatonföldvári fürdő részvénytársaság Budapest, a balatoni klub Budapest, Csik Gyula, Hencz Jenő Karád. Olvasókör Ádánd, Satzger Pál Bálványos, özv. Kiss Vilmosné Kötcse, Sztanó Sándor, Csoór Miklós, Morvai Miksa, Mészáros János és Wettengel Károly dr. Tab, br. Rubido-Zichy Iván Nágócs. — 10 koronával: Lamm Bertalan Pél-puszta, Szabady Béla Városhidvég, Álló István Nyún, Margalit Alfréd Karád.

Az igali járásban: 200 koronával: Magyar kegyes tanítórend uradalom Mernye. — 100 koronával: báró Rubidó Zichy Iván Nágocs, özv. Gyulai Gaálné szül. Vasdinnyey Mária Büssu, Jeszenszky Ferencz Magyaratád, Gyulai Gaál István Patalom, Kacskovics Zoltán Felsőmocsolád. — 50 koronával: igali járási takarékpénztár részvénytársaság Igal, magyaratádi hitelszövetkezet, Somogyacsa, Andocs, Kapospula, Szabadi, Gölle, Igal, Bonnya, Kisbárapáti, Somogyszill, Törökkoppány, Szorosad, Miklósi, Kára, Somogydöröcske, Polány, Ecseny, Felsőmocsolád községek, a büssüi, magyaratádi és mernyei körjegyzőségek. — 30 koronával: Attala község, Hencz Ferencz Andocs, Freytag Kamil Ráksi-puszta, Trombitás Mihály és Bogyay Imre Igal, magyar kegyes tanítórend jószágkormányzósága Bernye, Szabó József Törökkoppány, Csekes Béla, Hoffman J. és Szép Lajos Felsőmocsolád. — 10 koronával: Csoma és Kisgyalán községek,

Hajnal Miklós dr., Villax Gyula, Friedländer Manó dr. és Hukk György Igal, Vámos Károly dr. Mernye, Sohr József és Petrók Gyula Somogyszil és Nöthig János Törökkoppány.

A barcsi járásban: 100 koronával: Barcs község. — 50 koronával: Babócsa, Bolhó, Rúnyaujnép, Drávapálfalva, Somogytarnócza, Erdőcsokonya, Rúnyaujlak, Somogyvisonta, Darány, Felsőszentmárton, Görgeteg, Istvándi, Kálmáncsa, Homokszentgyörgy, Kastélyosdombó, Komlósd, Peterhida, Somogyaracs, Drávaszentes és Szulok községek, a lakócsai körjegyzőség, a barcsi gőzfűrészgyár, a magyar leszámítoló és pénzváltó bank barcsi raktárai, az „Union" gőzmalom részvénytársaság első barcsi hengermalma, özv. Jeki Istvánné Barcs, gróf Erdődy Rudolf Kastélyosdombó és községi iskola Lakócsa. — 30 koronával: barcsi sertéshizlaló részvénytársaság, Spitzer Lipót és társa, Schmidt Fülöp, Stern Béni, Dorner S. fia, Lederer Rudolf, Barcs és vidéke néptakarékpénztár részvénytársaság, Breuer Pál, Stern Hugó és Lajos, Huber Gyula, Sárközy György és Perczel Győző dr. Barcs, Stauber Albert Erdőcsokonya, Schilháin Gyula Kálmáncsa, Lengyel József Lajosháza-puszta, Thassy Elemér Drávatamási, Stranszky János és Strublitz Mátyás Szulok és Kammerer Ferencz Kastélyosdombó. — 10 koronával: Máté Lajos Erdőcsokonya, Piszár Antal dr. és Verbay József Barcs, Szirtes Lajos Kastélyosdombó és Rúnyaszentkirály község.

Kaposvár város 250 koronával és Kovács Seb. Gyula dr., Márffy Emil, Tevely Béla dr., Kunffy Adolf, Bárdió György dr., Kladnigg Alajos, Takarékpénztár r. t., és Mezőgazd. Ipar r. t. czukorgyára Kaposvár 30 koronával.

Az esztergomi főkáptalan 300 koronával és a budapesti papnevelő 50 koronával.

* * *

A vármegye jelenlegi tisztikara:

Főispán: Makfalvay Géza. Született Budapesten 1844 szeptember 8-án. Tisztikar. Ugyanott végezte a középiskolát és a jogot. 1869-ben segédfogalmazó lett a kir. táblánál. 1872-ben törvényszéki bíró Kaposvárott, négy év mulva ügyvédi irodát nyitott ugyanitt. Keresett irodáján kívül élénk részt vett a közgazdasági vállalatokban. 1892-től a szili kerület országgyűlési képviselője volt 1901-ig, nemzetipárti programmal. A nemzeti párt feloszlásakor belépett a szabadelvű pártba. 1903 novemberétől földmívelésügyi államtitkár volt a Tisza-kormány lemondásáig, 1905-ig, s az országyűlésen a tapolczai kerületet képviselte. Számos gazdasági és kultúregyesület munkás tagja és vezetője. Az 1910. év óta Somogy vármegye főispánja. *Főispáni titkár: Dekleva* Rezső min. fogalmazó.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: Kacskovics Lajos. Született 1861-ben. Gimnáziumi tanulmányait Kaposvárott, Nagyszombatban és Székesfehérvárt végezte, míg a jogot Budapesten hallgatta. Szolgálatát Somogy vármegyében 1885-ben mint közigazgatási gyakornok kezdte meg, tb. szolgabíróvá 1887-ben neveztetett ki, 1889-ben szolgabíróvá, 1893-ban a csurgói járás főszolgabírájává választották, 1907-ben pedig a vármegye alispánjává. Számos kulturális és gazdasági egyesületnek elnöke vagy igazgatósági tagja.

Főjegyző: Plachner Sándor, a Ferencz József-rend lovagja. Meghalt 1913 deczemberében. *Másodfőjegyző: Krieger* Ödön. *I. oszt. aljegyzők: Kiss* Emil dr., *Lengvári* Ferencz. *II. oszt. aljegyzők: Sipos* György dr., *Mócsi* Zsolt. *Közigazgatási gyakornokok: Nagy* F. József, *Haám* Lajos.

Árvaszék. Árvaszéki elnök: Bosnyák László. *I. ülnök: Kapotsfy* Béla. *II. ülnök: Strinovich* Béla. *III. ülnök: Varga* Lajos. *IV. ülnök: Bogyay* Jenő. *V. ülnök: Papp* Kálmán. *VI. ülnök: Svastits* Elek. *Másodfőjegyző: Kiss* Kálmán. *I. oszt. aljegyző: Wiesner* Géza dr. *Közigazgatási gyakornok: Gaal* Lajos dr.

Ügyészség. Főügyész: Andorka Elek dr. *Alügyész: Obetkó* Károly dr.

Főorvos: Szaplonczay Manó dr.

Levéltárnok: Molnár István dr.

Főállatorvos: Fikár József.

Irodaigazgatók: Pap István, *Cziff* Antal. *Háznagy: Hamp* Sándor.

Irodatisztek: Tevely Elek, *Szücs* Imre, *Egerszegi* József. Alispáni kiadó: *Kramarits* Dénes. Alispáni irattárnok: *Magyary* Gyula.

Irodasegédtisztek: Kotsi Horváth Endre, *Mihályffy* Antal, *Göndöcs* János, *Rónai* Albert, *Horváth* Ferencz, *Egerszegi* István, *Kiss* József, *Babay* Gyula, *Móricz* Lajos, *Pap* Géza, *Bódiss* Ferencz, *Bódiss* Géza, *Chriszt* István, *Kutasi* János, *Gundy* János, *Szilágyi* János, *Gaál Nagy* János, *Pány* Imre, *Szecsődy* Ferencz, *Dörey* József, *Kertesi* Aladár, *Vincze* Imre, *Magyary* Albert.

II. Járási tisztviselők:

1. *Kaposvári járás: Főszolgabíró Svastits* Nándor dr. *Szolgabírák: Gaál* György és *Sey* Oszkár. *Járásorvos Gáspár* Imre dr. *Közigazgatási gyakornok Inkey* Zsigmond. *Irodasegédtisztek: Molnár* Aladár, *Lábos* Lajos, *Illés* György.

Járási számvevő Wippelhauser György. *Útfelügyelő Horváth* Imre. *Járási m. kir. állatorvosok*: *Varga* Sándor, *Kiss* Ferencz.

2. *Szigetvári járás*: *Főszolgabíró Hegyessy* János. *Szolgabírák*: *Farkas* Gyula, *Nagy* Árpád. *Járásorvos Szendrődy* Károly dr. *Irodasegédtisztek*: *Kenessey* István, *Richter* István, *Pápa* Ferencz. *Állatorvos Krizsán* Ferencz. *Útfelügyelő Spilák* József.

3. *Nagyatádi járás*: *Főszolgabíró Tallián* Andor. *Szolgabíró Tóth* Aladár. *Közigazgatási gyakornok* ifj. *Stefaits* Pál. *Járásorvos Schwarcz* Mihály dr. *Irodasegédtisztek*: *Szilágyi* Gyula, *Novacsek* Béla, *Noszlopy* Géza. *Számvevő Kovács* Miklós. *Állatorvos Fodor* Rezső. *Útfelügyelő Jakab* Sándor.

4. *Csurgói járás*: *Főszolgabíró Bóné* Kálmán. *Szolgabíró Jeszenszky* Dezső. *Közigazgatási gyakornok Kovács* Dénes dr. *Járásorvos Ehn* Kálmán dr. *Irodasegédtisztek*: *Vágó* Géza, *Surgót* János, *Tihanyi* Gyula. *Számvevő Hegedűs* Zoltán. *Állatorvos Mészáros* Győző. *Útfelügyelő Radovits* István.

5. *Marczali járás*: *Főszolgabíró Lehner* Vilmos. *Szolgabírák*: *Sáfár* Elemér és *Begedy* Péter dr. *Járásorvos Gold* Samu dr. *Irodasegédtisztek*: *Tóth* Gyula, *Molnár* Béla, *Rónai* Albert. *Számvevő Domján* Nándor. *Állatorvos Gulyás* Ferencz. *Útfelügyelő Kovács* János.

6. *Lengyeltóti járás*: *Főszolgabíró Pete* Lajos. *Szolgabíró Bárány* Sándor. *Járásorvos Berzsenyi* Sándor dr. *Irodasegédtisztek*: *Domokos* Ferencz, *Baán* Péter, *Kun* Emil. *Számvevő Tari* János. *Állatorvosok*: *Balázs* József, *Kukuljevic* József dr. *Útfelügyelő Kovács* István.

7. *Tabi járás*: *Főszolgabíró Bernáth* Kálmán. *Szolgabíró* báró *Weissenbach* Iván. *Járásorvos Vettengel* Károly dr. *Irodasegédtisztek Szabady* Antal, *Kassay* Gyula, *Bauer* Gyula. *Számvevő* ifj. *Thury* Mihály. *Állatorvos Ambrus* Mór. *Útfelügyelő Retsky* Péter.

8. *Igali járás*: *Főszolgabíró Trombitás* Mihály. *Szolgabíró Bogyay* Viktor. *Járásorvos Kollár* Lajos dr. *Irodasegédtisztek*: *Bárány* Lajos, *Kende* Pál, *Körmendy* Károly. *Számvevő Nagy* Károly. *Állatorvos Nyiri* Ede dr. *Útfelügyelő Garay* József.

9. *Barcsi járás*: *Főszolgabíró Sárközy* György. *Szolgabíró Perczel* Győző dr. *Járásorvos Kronberger* Adolf dr. *Közigazgatási gyakornok Nagy* Jenő. *Irodasegédtisztek*: *Kóbor* György, *Cserényi* János, *Simicz* Gyula. *Számvevő Révész* Jenő. *Állatorvos Morvay* Gyula. *Útfelügyelő Metz* Lajos.

III. Megyei közkórházak:

1. *Kaposvári közkórház*: *Igazgató-főorvos Szigeti* Gyula Sándor dr. *Osztály-főorvosok*: *Telegdi* Zsigmond dr., *Ullmann* Antal dr., *Schäffer* Károly dr., *Csurgó* Jenő dr. *Bonczoló főorvos Potoczky* Dezső dr. *Alorvos Meszlényi* Zoltán dr. *Segédorvosok*: *Halmádi* Géza dr., *Kohn* Jenő dr., *Nagy* Lajos dr. *Gondnok Sárközy* Géza. *Ellenőr Szabó* Andor.

2. *Szigetvári közkórház*: *Igazgató-főorvos Rosenberger* Alajos dr. *Alorvos Vajda* Ignácz dr. *Gondnok Sárközy* Kálmán.

3. *Marczali közkórház*: *Igazgató-főorvos Fülöpp* István dr. *Alorvos Téchy* József dr. *Gondnok Kósa* József.

SOMOGY VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Az Árpád-kor elejének Somogysága (a szónak közkeletű jelentésében vett „megye“ elnevezés az akkori fejletlen gazdasági viszonyok közt bizonytalan határú és kezdetleges jogi szervezetű intézményre nem megfelelő megjelölés) óriási erületén aránylag kevésszámú nemességnek adhatott helyet.

A Balaton posványos bozótja, mely akkoriban még Somogyvár tájáig ért, a ;seliczség erdővidéke, mely hajdan a nevét emlékül fenntartott községek (Zselicz- zentjakab, Kisfalud, Kislak, Szentpál) határán jóval túlterjedt, valamint a Dráva iocsaras árvidéke, mely a folyó egész partja mentén végighúzódott s Lakócsa—)rávafok—Sztára vidékén volt legszélesebb, nem volt alkalmas terület a megtele- edésre. Az ezen a részeken belül eső lakható területen vert tanyát a honfoglaló nagyarság egyik része. Koppány vezér törzsének nevezi e magyarságot történel- nünk. A Drávántúlra, a mely vidék pedig később, a királyság korában, Somogy ármegyének része lett, Koppány törzse nem ment át.

A Koppánytól vezetett küzdelem alatt e honfoglaló magyarság jórészt elpusz- ult; a megmaradtak, a felkelés következtében, a győztes István büntető intéz- edései által, jogaikban, a tized fizetésére való kötelezéssel, ugyan csekély súlyú, e vagyonukban az elkobzással megsemmisítő csapást szenvedtek.

Az elkobzott nemzetségi birtokokat István magához vonta s belőlük részben z egyházat ajándékozta meg gazdagon, részben a somogyvári várat látta el nagy iterjedésű és elszórtan fekvő területekkel, részben pedig a tulajdonul megtartot- akkal a királyi hatalom gazdasági alapjait növelte.

A királyságkorabeli vármegyének azután megmaradt ősi nemessége mellett, lőbb királyi adományzás útján, kevésszámú, de inkább nagybirtokú, majd a vár- zerkezet felbomlásával a várnépeknek nemesi szabadságra emelkedésével, tömege- ebb, de kisebb birtokú új nemessége támadt. E hármas nemesség egyforma jogállása övetkeztében (az újabb nemesség sem volt mentes a tizedfizetés kötelezettségétől) sszeolvadt s nem lehet megállapítanunk, melyikből emelkedett ki az a hatalmas saládcsoport, a mely öntudatosan, mintegy büszke megkülönböztetésül, fenntartotta nemzetségi“ kapcsolatának tudatát, azt az oklevelekben megemlíteni („de genere“, de generatione“) el nem mulasztotta s a mely nemzetségeknek a vármegyéből redett, vagy itt meggyökeresedett tagjai egyképen jelentős szerepvivői voltak ármegyénk történetének.

Négy nemzetséget ismerünk, a mely nemcsak nemzedékeken át birtokos volt vármegyében, de innen is eredhetett, mert erre enged következtetni az a körül- nény, hogy hármuknak a vármegye területén volt nemzetségi monostora s ezzel apcsolatban — úgy látszik — temetkezőhelye is; míg a negyedik nem leg- orábbi nyomai épp vármegyénkbe vezetnek.

E nemzetségek a *Bő-*, *Győr-*, *Rád-* és a *Tibold*-nem.

A Bő-nemzetség (nevének régi írásmódja: Bu, Beu) ősi fészke a mai (Jád Bő-nemzetség. nelletti) két Bü-puszta, melyen a Szent Kereszt tiszteletére monostort is emelt. Két ága, a Thúz- (vagy Izsép-) és a Ders-ág országos szerepre emelkedett. Az előbbi- iek első ismert őse János; ennek fia, Izsép, 1236-tól kezdve szerepel, tagja a árföldek visszafoglalására felállított bizottságnak. Mint Kálmán herczeg híve, a Sajó melletti csatában esett el 1241-ben. Ősi vagyonát Gyog (Tótgyúgy) egy részé- iek megszerzésével növelte. Fia (II.) János IV. Bélától Miklósit nyeri adományul, alamint Magyarinak addig a somogyi várnépek tulajdonát képező felét és Kölkedet. Mint Kun László híve, a hódtavi csatában (1282) lelte halálát. Fiának, Trepknek yermekei közül (1313—1329) János a Laki Thúz, Péter a Létay, míg István két,

a Kürtössy és a Messzer család ősei. Úgy látszik, az Izsép atyja Jánosnál egy nemzedékkel előbb élt a Ders-ág őse, Ders. Ennek két unokája Mihály (1287—1304.) zágrábi püspök, majd esztergomi érsek és Fogas Péter (1294—1300) székely ispán. A nemzetség birtokai növelésével tekintélyes vagyonra tesz szert, a melyeken 1449-ben osztozkodik meg. A Bő-nemnek egységes czímere nem volt, áganként, sőt személyenként más-más czímerjelvényt használt (medvét, griffet, sast és oroszlánt).

Győr-nemzetség. A *Győr-* (nevének régi írásmódja Geur-. Jeur-) nemzetség őse Atha nádorispán lehetett, a ki 1068-ban alapította a zseliczszentjakabi apátságot, melynek még 1243-ban is a nemzetség több ága (az óvári-kéméndi, a szerdahelyi, a szenterzsébeti és az ú. n. gesztenczei) a közös kegyura. Az óvári-kéméndi ág leginkább Moson és Baranya vármegyékben szerepelt; somogyvármegyei birtokai (a Kálmáncsehitől éjszakra eső) Besenyő (1913), Nágocs és Andocs (1208—1290), valamint Gyarmat (1272—1296 közt).

A vármegyében élte le életét e nem szenterzsébeti ága. Ismert őse Endes, kinek utódai főleg Basal körül voltak birtokosok. Legnevezetesebb tagja Szehén (Zayhan), 1318-ban itt szolgabíró volt, ki mint Károly Róbert párthíve, a király mellett kardot is fogott. Fia, Konrád, atyja érdemeire való tekintettel kapta adományba (Kastélyos) Dombót.

Legnevezetesebb hajtása a Győr-nemzetségnek a szerdahelyi ág. Ismert őse Saul (1230 körül), kinek dédunokája, Miklós, 1335-ben a szerdahelyi páloskolostort alapította. Ennek kegyuraságát ugyan az 1345. évi osztálykor átadta bátyjának, Péternek, de megtartotta magát az 1245 óta a család kezén levő Szerdahelyt, Az ág gazdagságát mutatja az, hogy úgy Péter, mint Miklós is 18—18 falut kapott osztályba csak vármegyénkben. Ily vagyon elég nagy volt arra, hogy majdan alapul szolgáljon a szerdahelyi ág három családjának, a kisebb szerepű Dancs (Dancsffy) s a nagyobb jelentőségű Imreffy és Dersffy, valamint az ebbe beházasodott családok emelkedésének.

A nemzetség czímerét kék pajzsban arany liliom alkotta, sisakdíszül a pajzsbeli liliommal; a takarók színe kék-arany.

Rád-nemzetség. Kisebb tagú nemzetség volt a *Rád nem* (régi írásmódján Raad, Rad), mely a Balatonszemes melletti Rádon és környékén volt birtokos. Nemzetségi monostort nem emelt magának, tán megfelelő gazdagság hiánya miatt, vagy mert a törzshelyén részbirtokos fejérvári káptalan és pannonhalmi apátság ellátta lelki szükségletét. Ezért 1255-ben ez utóbbinak át is engednek néhai Heym comes fiai Rádon 30 holdat. 1257-ben megkezdik a Rádiak a Tard körüli birtokok eladását is; 1261-ben Rád-nembeli Imre fia Rád és osztályos társai elidegenítik egész Tardot. A nemzetségnek a király és az egyház szolgálatában a vármegyéből kiemelkedő tágabb szerep jutott, de ez nem itt, hanem (1250-ben) a szomszéd Pozsega és Veszprém vármegyében való terjeszkedéshez vezetett.

A nemzetség czímerét nem ismerjük.

Tibold-nemzetség. Legmesszebb nyúló történeti hagyománya van a negyedik törzsökös nemzetségnek, a *Tibold*-nemnek, mely Kézai szerint meg Géza fejedelem idejében költözött be. Korán szerezhette a drávamenti birtokokat s ezek központját, Babócsát, a hol szent Miklós tiszteletére benczésmonostort emelt. Már 1231-ben nagy vagyonnal rendelkezik; első ismert ősének. Bodornak fiai: Jakab, Kozma, Pethe, Tamás, Bodor és Tibold, ekkor 27 dráváninneni (tán mind somogyvármegyei) helységen, köztük Babócsa, Tarnócza, Komlósd, Péterhida, Bolhó, Lábod és az ennek környékén levő falvakon osztoznak. Későbbi szerzés Som és (az eltünt) Kapurév. A nemzetség legkiválóbb tagja Tibold volt (1231—1269 közt két ily nevű tag élt), a ki báni méltóságot töltött be.

A nemzetség, melynek a Babócsán birtokos ágát Babócsaiaknak is nevezték, a XIV. század közepén megszünt Somogyban birtokos lenni.

Mint a Rád-nemnek, e nemzetségnek sem maradt czímeres emléke.

A négy törzsökös nemzetségen kívül rövidebb-hosszabb ideig birtokosak voltak a vármegye területén más nemzetségek is.

Betelepült nemzetségek. *A Csák-nemzetségből* Izsák comes lett a vármegyében birtokos, 1231-ben II. Endrétől Tamásdon kapván egy telket. 1269-ben pedig Péter fia Mihály IV. Bélától Erdőcsokonyát és Nyimen az udvarnokok földjét nyeri. A *Dorozsma*-nem Garay-ága ismeretlen módon lesz birtokossá a vármegyében; 1322-ben Gyogon (Tótgyugyon) szőlleje van; 1330-ban Akcs (Akcs-Magyari vagyis Bucsák), Gyógy és Vétye helységeken osztozik. A *Gatal*-nem 1324-ben a mai Fenék-puszta mel-

·tt eső Hotenfalva mellett volt birtokos. A *Guth-Keled*-nem korábban került a ırmegyébe; 1263-ban már bír itt Peled fia Vid, ki a kegyurasága alatti csatári onostornak bibliájáért, melyet elzálogosított s kiváltani nem tudott, cserébe adta aplocz somogyvármegyei birtok őt illető részeit. 1317-ben a nemzetség felső-ndvai ágából Miklós Berényt, Osztopánt és Dencset kapja; ugyanő 1323-ban egveszi Barátit, fia Miklós 1343-ban Pálcza (Pócza) egy részét és Déshidát)essedát). A *Gyovad*-nemhez hozományként jutott 1309 előtt Déshida. A *Héder*-emzetség Hédervárу ágából való Jakab még 1278 előtt nyeri Fonyót, de hűtlen-ége miatt ez évben elveszti. Az Anjouk alatt a család azonban újra birtokos sz a vármegyében; 1438-ban megkapván Somodort és Tömörkényt. A *Hahót*-emzetség, mely az Alsólendvai Bánffyakban kihalásukig birtokosa a vármegyének, segesdi kerületben 1277-ben a két Dobszát, 1280-ban a Segesd melletti Csehet yeri öregebb Erzsébet királynétól. Ideiglenesen birtokos volt még Sukorod, Surd, óriczhely, Kákonya, Vörs, stb. helységekben. E nemzetségtől Sukorodot, Surdot ; Kákonyát perbeli egyesség alapján a *Ják*-nembeli Niczk-ág veszi át 1268-ban. *Kacsics*-nemzetségből 1331-ben Szécsényi Tamás királyi adomány alapján lesz t birtokos, Merkén, Tapsonban, Terebezden, Sitkén, Szobon és Benneken. A *Monoszló*-em kora birtokosa a vármegyének, 1231-ben övé Basal, Kaposvár, Amak vagy mak (a Kapos mentén, Kaposfüred mellett), Rengő-Sár, 1270-ben Ropoly és árk is. 1319-ben birtokaikat a király elkobozta. Az *Osli*-nemzetség 1230-ban ágócs, 1324-ben Kisasszond ura; a vármegyének nagybirtokosa csak később lesz belőle kiemelkedett Kanisay család, főleg 1371 óta, a mikor a királytól cserébe apta Szentpált, Varászlót, Gencset, Remeteszentpétert és más vármegyei helységet. *Pécz*-nem legmagasabbra emelkedett ágában, a Marczaliakban telepedett itt meg; gyenes őse, Gergely szerezhette a marczali uradalmat 1309 körül, melynek bir-)klásáról fiát, Joachimot, már Marczalynak nevezték. Későbbi szerzések Lábod, ,öröshegy, Segesd, Somogyvár, Babócsa, Zákány, Pata. A rokon Berzenczeiek ajos alatt Berzenczét és 34 helységből álló tartozékait és Szent Erzsébet várát zerzik. A *Pok*-nemzetség 1251 előtt bírta Jabát és Barátiban és Sokorón szőlő-et; ekkor a rábai premontrei zárdának adományozza. 1302 óta Kiliti mellett és uthon lesz birtokossá, míg a Hunyadyak alatt a megye déli részén, Drávatamásiban s Gárdonyban. A *Rátót*-nemzetség Roland (nádori) ága már 1283 előtt bírja Patát, zentgyörgyöt, Lapát. Azokat a birtokokat, a melyek a XVI. században a Gyulaffyak ezén vannak, ezek nem nemzetségüktől örökölték, hanem hozományként kapták ersei Pethő és a Zrinyi családok után. A *Szák*-nemzetség II. Géza alatt jön a ármegyébe, tőle nyervén a Mosgótól éjszakra fekvő Töttős-földet. Később jut bir-)kába Gyalán. E nem Zopa-ága 1310 körül a Zseliczségen szerez birtokot. Még mohácsi vész után is birtokos a vármegyében. A *Szalók*-nem már 1232 előtt Iagyberény ura, 1279-ig övé Ádánd, 1346-ig Töttős, másként Szentegyed.

Ezek mellett a nemzetségek mellett voltak a vármegyének oly nemes családai **Törzsökös nemes családok.** ;, a melyek nemzetségi eredettel nem dicsekedhettek, de fellépésük közelkori zekével s mert a nemzetségeket jellemző kiterjedt, sokszor az országot behálózó irtokkapcsolatok nem vonták el a vármegyéből, ezzel jobban össze is forrtak.

Ilyen család mindenekelőtt a *Mérey* család, mely 1246-ban nyeri adományba nevét viselő Mérét (Mérőt), 1343-ban ehhez Papsára és Szomajom járul. A másik *Perneszi* család, a melynek őse, Péter, 1273-ban a somogyi várbirtoknak Oszto-ıán (akkor Ztupan, Oztupan alakban jelentkező) helységben fekvő szántóit, és aszálóit nyeri IV. Lászlótól.

Valamivel későbbi a *Zichyek* feltünése, első ismert ősének, Paskának, Szajki tál testvérének személyében. Paska fiai, László és Jakab, 1347-ben Szőlőst és ,ullát szerzik; 1351-ben említtetnek először mint Zicsiek (nobiles de Zich).

Körülbelül ugyanekkor kezd itt szerepelni az ősrsi (később németújvári) Batthyány és az Anthymi család is.

Mind e családok fénykora az Anjouk és a Hunyadiak kora. A nemzetségi ıgak szétválásával, új telepedésekkel, nemesítéssel a nagyterjedelmű vármegye ıemessége is megszaporodott. A vagyonosabbak országos érvényesülést kerestek, ı közép- és kisnemesség megmaradt a vármegyében.

Legjobban a Hunyadiak korának nemescsaládait és ezeknek birtokviszonyait **Nemesek a Hunyadiak korában.** smerjük, Csánki Dezső kutatásai alapján. Az akkori nemesség tán teljes név-ajstromának összeállítása mellett fényt vetett a birtokváltozások jogi alakjára,

a birtokszerzés módjára is. Kb. 700 nemes családot említenek forrásai, tehát annyit, a mennyi a vármegyében egyidejűleg az 1840-es évekig többé nem szerepel.

A régi nemzetségi családok (Marczalyak, Szerdahelyiek, Thúzok) mellett jelentős szerepet játszanak ekkor a Dombaiak, az Újlakiak, a Gordovai Fáncsok, az Alapyak, a Szenterzsébeti Forster, a Tolnai Bornemiszák mint nagybirtokos, valamint a középbirtokos Geresgali Batthyány, Szobi, Zákányi Bodiszló, Hetesi, Korotnai, Endrédi Somogyi, Tóti Lengyel, Perneszi, Mérey, Zichy stb. családok.

A kisnemesség a ma is kuriális helyeknek ismert Szakácsi, Vid, Kisfalud és Déd helységekben és Túron tömörült.

Egyes nagyobb családoknak a Hunyadiak alatt történt kihatása, a Jagellók trónfoglalásával másoknak felemelkedése, a XVI. század folyamán jelentős változásokat okozott a birtokviszonyokban. Ezeknek meglehetős teljes átnézetét a mohácsi vész utáni adólajstromok adják.

A török uralom.

A török terjeszkedése a nemesség gazdasági viszonyait támadta meg. A gazdasági pusztulásra jellemző a portáknak (jobbágytelkeknek) folytonos esése. 1495-ben még 11.084 portán van jobbágya a nemességnek, 1534-ben 7348 porta adózik, 1542-ben már csak 6536 jobbágytelket írnak össze, míg 1550-ben 280 felvett helységben mindössze 1229 porta volt adó alá vonható.

A török uralom szétűzte a vármegye nemességét. Azok, a kiknek távolabb biztos menedéket nyujtott birtokuk, oda költöztek; mint a Batthyányak, a Szerdahelyi család, a Báthoryak, Fáncsyak, Nádasdyak; mások igyekeztek ily menedéket szerezni. A szegényebb köznemesség Kiskomárom (Komárváros) védelme alá húzódott s onnan igazgatta elhagyott birtokának gazdasági ügyeit. Mikor pl. 1610-ben a vasvár-szombathelyi káptalan — a mely az 1575. évi XVII. t.-cz. alapján vármegyénkben a hiteles helyi működést ellátta — Szentviszlói Deseő Györgyöt beiktatja Nagygomba, Berjegh és Kelevíz birtokába, a káptalani kiküldött az akkor vármegyénkhez számított kiskomáromi végházban, „a bátorságos és biztos, és a nevezett birtokokkal szomszédos“ helyen a következő nemeseket találja: Ákosházi Sárkány István alkapitányt, Horváth Péter és Keönczöl Máté vajdákat, Talliay Györgyöt, Bándi Bálintot, Franko Jeromost, Végh Gergelyt, Tartó Istvánt, Fekete Ferenczet, Pusérffi Mihályt, Inakody Györgyöt, Kozorus Pétert, Horváth Balázst, Kiss Imrét, Bucsányi (másként Cheÿ) Lőrinczet, Bogács Andrást, Somogy vármegye bírói székének ülnökét („iurato assessore sedis iudiciariae comitatus Simigiensis“, táblabíró?), Koroknai Mihály és Zalai Pál ugyanottani „stipendiarius“ katonákat, Kovács Mihály somogyvármegyei alszolgabírót és Viisdi Zij Balázst. A beiktatáshoz megjelentek a szomszédos birtokos, gróf Nádasdy Pál jobbágyai is: az akkor már török uralom alatt levő Marczaliból Kozmay Balázs, Nagy Máté, Veörös János, Zalay András, Tóth Balázs, Jády Mihály és Pathács János, Kolonból pedig Hajas György, Becsen András és Szabó János. Csak a kuriális nemesség maradt meg régi telepén, vagy huzódott vissza még a török uralma alatt. Legalább arról, hogy a nemesdédiek a törökök idején helyben laktak, kétségtelen adat maradt, mely még az 1690. év előtti korra vonatkozik.

A törökök kiűzése után.

A törökök kiűzésével a régi nemesség elfoglalhatta régi helyét. Zala, Vas, Veszprém vármegyéből, hol meghúzódott, sőt távolabbról is újra benépesült Somogy.

A visszaállított vármegye ez új nemessége elsősorban azokból alakult, a kik itt a leszármazás jogán, királyi adomány, vagy zálogjog alapján nemesi jogú birtokosok voltak. Az oly nemesek száma, a kiknek saját birtokuk nem volt, s így más birtokos jobbágytelkén gazdálkodtak — az ú. n. taxalistáké —, ekkor még csekély volt; oly nemesekről pedig, a kik pusztán szellemi tevékenységből (ügyvédek, gazdatisztekként) éltek a vármegyében, alig van adatunk. Bérlet alapján a megyébe nemesség ekkor még nem telepedett; az első tudott eset magának az új főispánnak, gróf *Nádasdy* Tamásnak a megtelepedése, ki az esztergomi káptalantól Tapsonyt bérelte vármegyénkben, a melyben az ősétől bírt uradalmakat már a gróf *Széchenyiek* kezére juttatta a királyi adományozás.

Nemesi összeírás 1726-ban.

A birtokos nemességről az egész vármegyére kiterjedőleg az a nagybecsű összeírás ad számot, a melyet a pannonhalmi tized ügyében felmerült 3000 frt költségnek a birtokos nemesség közt leendő kivetése céljára 1726 szeptember 17-én állították össze *Madarász* László alispán és a szolgabírák. A vármegyének 1726 november 16-án bemutatott e jegyzék azzal, hogy nemcsak a birtokok számát, de ezeknek minőségét is feljegyezte, a birtokosok vagyoni viszonyaira is vet némi fényt. A községek után öt csoportban, 3 (első osztályú), 6 (másodosztályú),

9 (harmadosztályú), 12 (negyedosztályú) és 15 (ötödosztályú) frt hozzájárulással terhelte meg a birtokosokat, míg a puszták után, megkülönböztetés nélkül, 2 frt és 50 dénárral (félfrttal).

Ez összeírás szerint a vármegye birtokosai — legnagyobbrészt egyszersmind itt lakó nemessége — ezek voltak:

Hg. *Esterházy* majorátusa (1 öo. Kaposvár; 6 no. Jád, Csoknya, Tótszentpál, Szomajom, Istvándi, Szenna; 4 ho. Aszaló, Magyaregres, Szentpál, Cserénfa; 6½ mo. Koppány fele, Kovácsi, Töröcske, Kislak, Szántód, Szentbalázs, Kisfalud; 2 eo. Gyarmat, Pulya községekkel és 23 — Ujfalu, Ráczegres, Kaposfő, Keczel, Ivánfa, Öllevölgye-, Denna, Sörnyefa, Márczadó, Várvíz, Ropoly, Pölöske, Nadosd, Vörösalma, Tótfalu, Merse, Nak, Galambos, Ótelek, Desseda, Lapa, Papsára, Kisjád — pusztával). A Németujvári gróf *Batthyány* család (a birtokok haszonélvezete özv. Ádámné Strattman Eleonóra grófnőt illette; 1 öo. Igal; 7 ho. Hidvégváros, Hidvégfalu, Juta, Hoboly, Bécz, Szuliman, Almamellék; 4 mo. Németegres, Szabadi, Merenye, Nemeske; 3 eo. Szörény, Tótkeresztúr, Diós községekkel és 8 — Somodor, Oroszi, Rebecz, Szentmárton, Szentegyed, Mozsgó, Töröcze, Szentmiklós — pusztával). Gróf *Erdődy* Sándor (1 mo. Hencse községgel). Gróf *Esterházy* János (½ no. Szill fele, ½ ho. Csoma községgel és 4 — Bonnya, Szanács, Döröcske, Marosd — puszta felével). Gróf *Harrach* (1 eo. Kéthely, Magyarival; 2½ no. Korpád, Szólád, Szill fele; 4½ ho. Balatonberény, Varjaskér, Henész, Zádor, Szárszó, Csoma fele; 4 mo. Balatonujlak, Sári, Mesztegnyő, Szemes; 1 eo. Rinyaszentkirály községgel és 19 egész — Erdőalja, Must, Ság, Fülécz, Iklad, Pulya, Nyír, Libiczkozma, Sáncz, Possa, Simonfalva, Edde, Agáros, Nezde, Tököskér, Nagyberény, Nagymarót, Kismarót, Barátok — és 2 puszta — Bonnya, Döröcske — felével). Gróf *Pálffy* (Lipótné; 2 ho. Drávafok és Okorág községekkel). *Prie* őrgróf (Hercules Turinetti marquis à Prie; 2 no. Csurgó, Szentmiklós; 4½ ho. Bagola Szentgyörgyvárral, Alsok, Udvarhely, Vizvár, Gyékényes fele; 8 mo. Nagymarton, Szentkirály, Szenta, Bélavár, Háromfa, Tarany, Kónyi, Belek községekkel és 11 — Fakkos, Móriczhely, Bonnya, Pápa, Pottyond, Kétnyár, Zsitva, Telek, Cseterkócz, Kecskevár, Fődvár — pusztával). Gróf *Rindsmaul* (1 no. Babócsa; 3 ho. Magyarujfalu, Bürüs, Lad; 5 mo. Ujnép, Apáti, Révfalu, Büssü, Baté; 1 eo. Várad községekkel és 15 — Bécz, Aracs, Könyöked, Laksándor, Tóti, Pelencze, Sikádor, Orgyán, Tapazd, Endrőcz, Dorogh, Vörösfa, Egerall, Adorján, Máriaasszonyfa — pusztával). Gróf *Széchenyi* Zsigmond (2 öo. Marczali, Csokonya; 5 no. Somogyvár, Látrány, Kőröshegy, Darány, Segesdvár; 6 ho. Táska, Lábod, Tótszentgyörgy, Homokszentgyörgy, Kálmáncsa, Barcs; 2 mo. Péterhida, Segesdváros községekkel és 18 — Tarnócza, Györgyös, Kútfő, Komlósd, Szederics, Vize, Szemes, Heresznye, Bolhó, Szentes, Keresztúr, Barai, Aranyos, Szenteshegy, Tót-Barbas, Szentiván, Telekes, Gyugy — pusztával). Gróf *Traunné* (1 ho. Sellye; 2 mo. Sztára, Hatvan községekkel és 4 — Nagyág, Nádmellék, Ökördíj, Legincse — pusztával). Báró *Apponyi* Lázár (1 no. Som községgel). Báró *Babócsay* Pál generális (1 eo. Lápafő községgel). Báró *Bakacs* Lukács özvegye, *Csoknyay* Éva (⅓ ho. Túr harmada; 2 mo. Csehi, Füred; 1 eo. Magyaratád községgel és 4 — Dershida, Uzd, Tátom, Halagosd — pusztával). Báró *Majthényi* György (1 eo. Lelle községgel és 3 — Péntekhely, Nagygamás, Kisgamás — pusztával). Báró *Melczer* (3 — Borgyáncz, Haraszti, Zsibót — pusztával). *Zichy* Ádám (1732 óta báró; 1 ho. Nágocs; 1 eo. Zala községgel és 8 — Zics, Gerénd, Szőlős, Kára, Gyalud, Kettye, Jutom, Tomé — pusztával). *Anszfelder* (*Hanszfelder*) Pál és *Csoknyay* Péter (Tahy-örökség; ½ mo. Kaposkeresztúr fele; 1 eo. Gyalán községgel és 2 — Cserét, Tékes — puszta felével). *Antal* János (4 — Csicsal, Pocza, Köcse, Rád — pusztával). *Bácsmegyey* János és *Szily* Márton utódai (osztatlanul; 2 eo. Szilvásszentmárton, Czegléd községgel; 4 — Görösgal, Berekfalva, Kárány, Várallja — egész pusztával és Edde felével; Frankovics alias Sabuh örökség). Dávodi *Bakó* Farkas (1 mo. Gárdony; 1 eo. Kistikos községgel és 2 — Kistamási, Gödeháza — pusztával). *Balogh* András (⅔ mo. Mosdós kétharmadával; 2 — Pátró, Siva — puszta felével; Tahy-örökség). Galántai *Balogh* János özvegye, *Szentandrási* Erzse (1 mo. Hosszúfalu; 1 eo. Szentmihály községgel és 1 — Mária — pusztával). Rendesi *Bárány* család (2 — Boglár, Visz — pusztával). *Bogyay* József (1 ho. Jut községgel). Gödeházi-Alapi *Csák* Mihály (1 eo. Csombárd községgel és 1 — Szentmárton — pusztával). *Czindery* Ignácz (1 ho. Nagyatád községgel és 1 — Döbrő — pusztával). Szentviszlói *Deseő* család (1 mo. Nagygomba községgel és 2 — Berjeg, Keleviz — pusztával). *Doby* család (3 —

Markócz, Mokorfa, Inakod — pusztával). *Fekete* János (1 eo. Boronka községgel és 5 — Gadács, Cser, Magyaród, Szentgyörgy, Kesző — pusztával). *Festetics* Kristóf (1 no. Böhönye; 1 ho. Gálosfa; 6 mo. Balatonkeresztúr, Vörs, Balatonszentgyörgy, Hollád, Toponár, Bőszénfa; 3 eo. Fehéregyház, Szentlászló, Hajmás községgel és 36 — Bár, Fövényed, Oszlár, Ujfalu, Szentlucza, Kisbottyán, Szenttamás, Törjék, Felsőlak, Szentmargit, Dávod, Cseprend, Nagybottyán, Sávoly, Gárdos, Vrászló, Simonyi, Füz, Dercse, Szentgyörgy, Keresztúr, Csókakő, Szigeth, Csigóth, Beczehely, Zarány, Sittke, Nagyapáti, Kisapáti, Fészerlak, Kiscsigó, Nagycsigó, Tótváros, Hárshágy, Móriczfalva, Felsőtikos — pusztával). *Gaál* Gergely (2 — Kisdadfa, Szentmiklós — pusztával). Felsőszelestey *Góry* Gábor és *Póka* Miklós ($^1/_3$ no. Kadarkút harmada; 2 ho. Sárd, Simonfa községgel és 3 — Csákány, Örs, Remete — pusztával). *Hadik* Pál és *Murlasi* Mihály (1 eo. Pamuk községgel). *Heher* András (1 — Szentörzsébet — pusztával). *Horvát* Dániel (1 mo. Liszó községséggel). *Igmándy* Márton (2 — Keményfa, Boldogasszonyfa — pusztával). *Inkey* János (1 no. Iharosberény; $1^1/_2$ ho. Miháld, Gyékényes fele; 2 mo. Inke, Iharos községgel és 11 — Dencs, Martony, Lepled, Csicsó, Zákány, Sand, Sukorod, Saág, Páld, Szentpál, Magasd — pusztával). *Jankovics* István ($^1/_2$ öo. Buzsák fele; 2 no. Lak, Hetes; $4^1/_2$ ho. Kisberény, Tótgyúgy, Szőlősgyörök, Kaposújlak, Berki fele; $3^1/_2$ mo. Vámos, Zsitva, Orda, Koposkeresztúr fele; 1 eo. Boda községgel és 25 — Vitya, Gille, Tömös, Szőlőslak, Béndek, Nagyszű, Polány, Árpád, Tépeny, Gyümölcsény, Cserit, Ötelek, Horpács, Röngösár, Landor, Szövécs, Kiskölked, Nagyvitya, Nagyberény, Szentcsigét, Paczod, Herántfa, Tivodar, Középsiva, Baráti — egész és 4 — Cserét, Tékes, Pátró, Szalacska — puszta felével). Radváni *Keczer* István (1 eo. Bükkösd községgel). *Kenesey* Péter (3 — Megyer, Fiad, Ráknyi — pusztával). *Keszthelyi* Mihály (1 eo. Tömörke községgel). *Király* család (1 eo. Gyöngyösmellék községgel és 5 — Födénd, Szigecske, Szécsénfalva, Farkasfalva, Mike — pusztával). *Koroknay* család (1 öo. Nagybajom; 1 ho. Kisbajom; 1 eo. Lukafa községgel és 20 — Koroknya, Balogd, Lencsén, Kak, Lók, Bessenye, Öszpöte, Szentkirály, Horvátkút, Nagykölked, Mór, Kovácsi, Szerászló, Kerekesszenttamás, Ipoldfalva, Szentiván, Zsipfalva, Tótfalu, Szörénke, Vitorág — egész és $^1/_3$ — Szentimre-puszta harmadával). Felsőkubinyi és Deménfalvi *Kubinyi* család (4 mo. Basal, Molvány, Poklosi, Pata községgel és 5 — Hosszúfalu, Egerall, Ternafa, Artésháza, Berencz — pusztával). Tóti *Lengyel* (Miklós) *özvegye* (Martonfalvai Magdolna; 1 no. Lengyeltóti; $^2/_3$ és $^1/_2$ ho. Túr kétharmada, Osztopán fele; 1 eo. Gamás községgel és 12 — Babod, Tard, Tetves, Baba, Fonyód, Béseny, Szentgyörgy, Mohács, Vasad, Gárdony, Ács, Sudak — pusztával). A Tóti *Lengyel* és a *Mérey* családok (osztatlanul; $^1/_2$ öo. Buzsák fele; 3 no. Gige, Kadarkút, Hedrahely; 1 ho. Viszló; 1 mo. Tab községgel és 26 — Bondóférez, Faisz, Kürtös, Szend, Bogát, Alsóvisnye, Felsővisnye, Középvisnye, Hodos, Kenész, Horogvég, Körmend, Alsóugal, Felsőugal, Torvaj, Lulla, Bábony, Kás, Nény, Csömend, Dada, Szerdahely, Szentkirály, Gyöngyös, Csaba, Tabszőlős — egész és $^2/_3$ — Szentimre-puszta kétharmadával; az ú. n. Somlyai-Fajszi-örökség). *Madarász* László (alispán; $^1/_2$ ho. Berki; $^1/_3$ mo. Mozsdós; 2 eo. Kistamási, Csertő községgel és 7 — Kercseliget, Szederjes, Nádfő, Kis- és Nagysiva, Gyócsi, Kotosd, Fenék — egész és $^1/_2$ — Szalacska-puszta felével). Szentpéteri *Malik* Ferencz (1 ho. Visonta; 2 eo. Rinyaujlak, Porrogh községgel és 4 — Bakháza, Felsőlak, Alsólak, Verpecz — pusztával). Báró *Melczer* és *Vasdinnyei* Miklós (1 mo. Szabás községgel). *Niczky* György (1 ho. Gadány községgel). *Nitray* Ádám (1 eo. Patalom községgel). A familia *Pernesziana* (1 no. Kaposmérő; $2^1/_2$ ho. Ádánd, Geszti egész és Osztopán fele; $2^1/_2$ mo. Bálványos, Bolhás egész és Kapoly fele és $1^1/_2$ eo. Miklósi egész és Jákó fele, községgel és 15 — Kisalbert, Pernesz, Pessze, Kettye, Csegye, Ercsen, Kiskára, Gutta, Potoly, Bábond, Nagyalbert, Könyöked, Tokaj, Bodrog, Bárd — pusztával). *Pulay* Ferencz (1 eo. Várda községgel és $^1/_2$ — Edde-puszta felével). *Sárközy* János (1 mo. Ötvös; 2 eo. Pusztakorpád, Kisasszond községgel és 2 — Szentiván, Kozma — pusztával). *Satth* (*Schot*) Gergely és *Ujváry* Péter (1 — Dióskér — pusztával). A Kerecsényi *Szalay* család (1 no. Berzencze; 1 ho. Surd, 2 eo. Őr, Sarkad községgel és 7 — Szentpál, Bogárd, Felsőlankócz, Alsólankócz, Orczád, Szentlászló, Asszonyvár — pusztával). *Szalay* Ádám ($^1/_2$ — Orczi-puszta felével). A *Thulmon* család (2 mo. Nikla, Kisgomba községgel és 5 — Sörnye, Nagylók, Nádszegh, Vrácsik, Németi — pusztával). *Vásonyi* Gergely (1 eo. Mocsolád köz-

séggel és 1 — Kismernye — pusztával). *Vésey* István (1 eo. Vése községgel és 1 — Szőkedencs — pusztával). A *Vithnyédy* család (1 ho. Kazsok községgel). *Wlassics* János (1 mo. Zimány községgel és $^1/_2$ — Orczi-puszta felével). *Zaigár* György (1 mo. Dombó községgel és 1 — Parragh — pusztával).

A kuriális helyek nemességét névszerint nem vették fel, hanem nemesi telekként 50 denárt állapítván meg, a *nemesdédi nemesekre* 68 frt 50 denárt, a *vidiekre* 39 frtot, a *szakácsiakra* 55 frtot, a *pátróiakra* 55 forintot és a *kisfaludi* nemesekre 17 frt 50 denárt vetettek ki.

Jelentékeny számmal és terjedelmes birtokkal szerepelnek ez összeírásban az egyházi birtokosok. Ezek a *veszprémi püspök,* az *esztergomi,* a *veszprémi* és a *pécsi káptalan,* a *kaposfői,* a *zseliczszentjakabi,* a *tihanyi* és a *vaskai apátságok,* a *vörös papok nagyszombati kollégiuma,* végül a *székesfehérvári őrkanonok* (ekkor gróf Nádasdy László csanádi püspök), kiknek kezén 34 egész és két fél községet és 52 pusztát találunk.

A *királyi kincstár* birtokában volt két (Kutas harmadosztályú és Belezna másodosztályú) község és egy (Szent-Péter-) puszta.

A vármegye nemességének vagyonban nem dús, de számszerínt jelentékeny részét éppen azok tették, a kiket az összeirás nem névszerint sorol fel, hanem nemesi telekszám szerint, községenként vesz számba: a *dédi, vidi, szakácsi, pátrói* és *kisfaludi* kuriális nemesek. E kuriális helyeken megkülönböztették a törzsökös és jövevény családokat. A törzsökös családok birtokjogukat és nemességüket — úgy látszik — még a török foglalás előtti időre vezették vissza. S ezek, valamint a hatóságok is, jövevényeknek tekintették a török világ alatt vagy közvetetlenül utána beköltözött és beházasodott családokat. **Kuriális nemesek.**

A törzsökös családok neveit III. Károlynak 1718-ban és 1719-ben adott megerősítő adományaiból tudjuk. Régi birtokjoguk megerősítését kapták *Cseke* János, *Fakó* Ádám, *Kulcsár* Mihály, *Lukács* János, *Nagy* Mihály és József, *Pap* Ferencz, *Sebe* Mihály, *Szabó* Mihály és István nemesdédi, *Bor* András, *Cséplő* István, *Kis* István, *Kovács* György, *Szabó* János és *Viasz* András nemesvidi, *Császár* Ferencz, *Fekete* Gergely, *Hajdu* András, *Hencsey* Mihály és András, *Karácson* János, *Kis* Márton, *Kovács* Lőrincz, *Kövér* Márton, *Maróthy* Mihály, *Nagy* Gergely és *Pap* Márton szakácsi, *Bebők* Mihály és másik Mihály, *Bolla* István, *Dömötörffy* János, Gergely és György, *Győrffy* György, Balázs és Mihály, valamint *Szakall* Márton és István pátrói lakosok, végül *Jány* Márton, *Madarász* János, *Szabó* Márton, *Tizedes* Márton, valamint *Tóth* Lőrincz és András kisfaludi lakosok.

A Nemesdédi *Király* családnak régi jogát igazoló iratai meglévén, nem vétette be magát a megerősítésbe, ellenben a másutt is birtokos, elismert nemes és vármegyei tisztséget viselő *Csák* Mihály mint vidi, sőt Dávodi *Bakó* Farkas vidi és szakácsi birtokosként is megszerezte az új adományt.

A királyi fiskus nem sokáig birtokolta az ekkor kezelésében levő helységeket. Beleznát a régi tulajdonos és adományos *Beleznay* családnak, Kutast *Stansics* Istvánnak volt kénytelen — mert az ő birtoklása kétes alapon nyugodott — részben táblai ítélet, részben egyesség alapján visszaadni. Szentpéterre pedig az adományos Szentpéteri *Malik* család érvényesítette jogát. **Birtokviszonyok.**

De tisztázatlanok voltak sok tekintetben a többiek birtokviszonyai is. Ingatag alapon nyugodott akárhány esetben a tényleges birtoklás jogczíme. Mert bár a legerősebb jog, a leszármazáson alapuló tulajdonjog nem volt mindig érvényesíthető, sokszor elenyészett a vérségi kapocs tudata, vagy igazolása vált egyelőre lehetetlenné, mégis mindig fenyegette a más jogczímen alapuló birtoklást, még ha az királyi adományon nyugodott is.

A birtokviszonyok jogi szabályozása mihamar befejeződött. Az új szerzeményi bizottság előtt ugyan nem mindig a jog érvényesült, de rendelkezései épp úgy végleges viszonyokat teremtettek a perbe vont birtokkérdésekben, mint a magyar jogszabályt minden mellléktekintet nélkül alkalmazó királyi táblai ítéletek (az 1723. évi XIX. t.-cz. óta).

Érdekes világot vet a jogbizonytalanságra — s annak utolsó esete is — Kastélyosdombó birtoklásának története. E községnek és tartozékainak a török uralom előtt a *Dombay* család volt jogszerű tulajdonosa. A férfiág kihaltával a leányági leszármazottak, a sopronmegyei *Pottyondyak,* a XVII. sz. második felében zálogba adták bizonyos *Borbély* Györgynek. A török uralom nem semmisítette meg teljesen a magyar tulajdonos birtokjogát, csak gazdasági hasznát szorította meg s **Kastélyosdombó birtokpere.**

így az ily jogügylet gazdaságilag is érvényesülő tény volt. Borbély György — kivel szemben tehát a Pottyondyak tulajdonjoga mindenkor érvényesült — tovább bocsátotta, átengedte *Zajgár* Györgynek. Ennek birtoklása alatt azonban a Pottyondyak tulajdonjoga — ezek mulasztása következtében — elhomályosult s nem érvényesíttetett épp akkor, a mikor a török kiűzésével a birtok természetszerűleg fokozott értéket képviselt. Így aztán Zajgárnak sikerült 1740-ben Mária Teréziától e birtokra — melyben a Pottyondyak tulajdonjoga természetesen lappangott — királyi adománylevelet szervezni oly alapon, mintha az a Dombay család kihaltával, jogszerű tulajdonos hiányában, a koronára szállott volna. Zajgárnak örökösök nélkül történt halálával, 1749-ben, királyi adomány alapján, *Nedeczky* Károly szerezte meg Dombót és tartozékait s az ő leszármazottjai bírták a XIX. század elejéig. Csak ekkor álltak elő a Pottyondyak jogigényükkel s ez igényüket támogató bizonyító-irataikkal. S tulajdonjogukat 1854-ben ítéletileg kellett elismernie a soproni ker. főtörvényszéknek.

Részben az ily birtokczím bizonytalanságának tisztázódása nyomán, de leginkább egyes birtokos családok nagyméretű birtokelidegenítései, valamint a leányágon bírt birtokoknak legtöbbször korlátlan leányosztályra bocsátása által állandó és jelentékeny birtokcsere folyt a rendi szervezetű vármegyében.

Birtokváltozások a XVIII. században.

Főleg nagy változás esett a *Rindsmaul*, a *Harrach* grófok és *Prie* márki óriási birtoktesteivel. A Rindsmaul birtokokból Büssü, Baté és Bécz 1731 óta Gyulai *Gaal* Gáboré, míg a babócsai és ladi uradalom 1750-ben Felsőbükki *Nagy* István kamarai referendárius tulajdonába megy át. A ladi uradalom röviddel ezután *Czindery* Ferencz Ignácz kezére jutott. A babócsai uradalom pedig, Nagy Istvánnak fiúsított leányával, a Verebi *Végh* családhoz kerül. A Harrach-féle birtokokat a Kiskrestenei *Hunyady* család szerzi meg, míg Prie márki óriás terjedelmű birtokaival *Festetics* Kristóf növeli meg már régebben is tekintélyes vagyonát.

De a középbirtokos nemesség birtokviszonyaiban is jelentékeny eltolódás észlelhető. *Boronkay* Ferencz megszerzi a Stansicsoktól Kutast. Berzenczét, melyet Kerecsényi *Szalay* Jánostól 1720-ban a rokon *Madarászok* és Szentgyörgyi *Horváthok* szereznek meg, 1736 után *Niczky* György veszi meg.

A báró *Bakacs*-örökösök 1736 körül megosztoznak; a birtokok egy része *Tallián* Józsefre (az ú. n. ötvösi ág egyenes ősére) megy át, a másik Szentgyörgyi *Horváth* Lászlónak jut. 1760 körül azonban *Niczky* Juditnak, Bosnyák Mártonnénak nagyanyja, Bakacs Julia jogán sikerül Csehiben, Túrban, Tátomban és Halagosdon örökségéhez jutni. A *Mérey* és *Lengyel* családok 1728 körül megfelezték a Somlyai-Fajszi-örökséget. A *Lengyeleké* lett Buzsák fele, a Botorfércz, Szend, Bogád, Káss, Nyim, Gyöngyös- és Csaba-pusztai részek, míg a *Méreyeknek* Hedrehely, Gige, Kadarkút és Tab községek, valamint a három Visnye-, Hodos-, Kenész-, Horogvég-, Körmend-, Szent-Imre-, Alsó- és Felsőugal-, Torvaj-, Lulla- és Szentkirály-puszták jutottak.

Madarász László gyermekeit végzetesen érintette atyjuk elszámolási ügye: elveszítették Csertőt és Mosdóst és 6 pusztát. 1740 után kezdi *Somssics* Antal birtokszerzeményeit, melyekkel a „jobb birtokos" nemesség közt is számottevővé teszi családját. A Mezőszegedi *Szegedy* család 1736 előtt visszaszerzi az Inkeyektől Inkét, Sandot és Lepledet.

Megállapítható jelenség, hogy a birtokos nemesség az oly családcsoportokba való beházasodással gyarapodott leginkább, a mely csoportokat a közszokás s ennek nyomán a hivatalos gyakorlat *„familia"* szóval jelölt. E szó a közös kapcsot képező család nevének jelzésével jelentette azokat a — mindig osztatlan állapotban lévő — több családot magában foglaló csoportokat, a melyek birtokaikat a közös leszármazás adta jogon bírták, így szerezték vissza mint együttes igénylők, mindig leányági leszármazottakként.

Így és ez értelemben használták állandóan a *familia Perneszyana, Fayszyano-Somlyayana, Koroknayana, Szalayana* gyűjtő megjelölést.

A Perneszy utódok a visszatelepedéskor már három ágon virágoztak: *a Talliánok, Csapodyak* és *Vukovicsokban.* A Talliánokba beházasodtak a *Thassyak*, a *Szelesteyek* s ezek útján a *Tevelyek*; a Szentkirályszabadjai *Márffyak* s ezekbe a Felsőbükki *Nagyok* és Kisbarnaki *Farkasok* edericsi ága; az Alsószilvágyi *Gaálok*; a Nemeskéri *Kissek* és Dávodi *Bakó* révén a Kisjeszeni és Megyefai *Jeszenszkyek.*

A Koroknay családot két főtörzs, a *Ziliek* és a *Toposok* alkották. Az előbbiektől a *Thulmon, Hertelendy, László, Kovács, Tomcsányi,* Farádi *Vörös, Rostovics, Takács,*

Jámbor, *Ságy* családok származtak ; nagy számuk miatt nagyobb gazdagságra egyikük sem tehetett szert, annál kevésbbé, mert a rokon *Ebergényieket* illető részeket a Festeticsek, a *Szelestey*-féle negyedet pedig előbb a Rindsmaulok, ezek után pedig a Sárközyek bírták. A *Toposok* ága a *Kovács* (más néven *Gyergyevics*) s ennek révén a *Csányi*, *Szentmiklóssy*, *Árvay*, *Szenczy*, Kisbarnaki *Farkas* (idősb vonal) s ezek által a Nagyalázsonyi *Barcza* családokat juttatta birtokhoz és szerephez. Topos unoka kezével lett birtokossá a vármegyében Becsvölgyi *Paiss* Boldizsár, a II. Józseftől kinevezett alispán is.

A familia Fayszyano-Somlyayanából eredt a Kaposmérei *Mérey* és a Tóti *Lengyel* család birtokjoga. A Lengyelek útján jött a vármegyébe a báró *Majthényi*, az Edvi *Illés*, a Tarródházi *Kiss*, a Bodorfalvi *Baranyai*, a *Nedeczky*, a báró *Puttheany* és báró *Pászthory*, a Felsőbükki *Nagy*, Jakabházi *Sallér*, Petőházi *Gludovácz* család. A Méreyek közé beházasodott családok legjelentékenyebbjei a Sorkikisfalui *Gussics* és Japprai *Spissics* család.

Nagyméretű beházasodás folyt továbbá a Thulmonok közé.

Az e változások következtében egy század alatt beállott módosult birtok- Birtokösszeírás 1814-ben.
viszonyokról az 1814. évi birtokösszeírás ad felvilágosítást, sokkal tökéletesebb tartalommal, mint az 1726. évi nyujt saját koráról. Az 1814. évi összeírás ugyanis a minőségük szerint most is öt osztályba sorozott helységeknél kimutatja minden egyes birtokosnál birtokának holdszámát is. Bármennyire érdekes világot vet e kimutatás a régi birtokviszonyokra — melyeknek jellemző vonása a birtokrészek szétszórtsága — itt csak a holdszámok végösszegét közölhetjük, a vagyonosság némileg megközelítő — mert az akkori gazdasági viszonyok közt nem feltétlenül döntő — megjelölésére.

A vármegye ekkori birtokosai ezek: *Antal* István 1642$^{3}/_{8}$, a többi *Antalok* 1642$^{3}/_{8}$, *Apokai* Szabáson 236$^{2}/_{4}$, *Árvay* György 884$^{3}/_{8}$, *Batthyány* Fülöp hg. 11.445$^{1}/_{3}$, gróf *Batthyány* János 10.786, Tivadar gróf 55.530$^{4}/_{8}$, Antal gróf 1956, *Boronkay* György maradékai 8656$^{4}/_{8}$, *Borda* Antal mar. 2513, *Barcza* Károly 1389$^{7}/_{8}$, *Bogyay* Péter és László 1690$^{7}/_{8}$, *Bolla* Antal 36$^{1}/_{8}$, *Botka* Mihály 2787$^{6}/_{8}$, *Botka* Julia mar. 44$^{1}/_{4}$, László mar. 44$^{1}/_{4}$, *Botka* József feleségével Hermann Judittal 450$^{6}/_{8}$, *Berendy* István 89$^{2}/_{4}$, *Boros* Mihály 43$^{1}/_{8}$, *Bakó* János 1981, *Berzsenyi* István 825, Benedek 706$^{2}/_{8}$, Dániel 619, Istvánné Váczy Borbála mar. 865$^{5}/_{8}$, köttsei *Berzsenyiek* 1732$^{3}/_{8}$, *Babos*-utódok Csákányban 239, *Bókák* Mocsoládon 784$^{4}/_{8}$, a szilli *Babicsok* 155$^{7}/_{8}$, a mosdósiak 270, *Bán* János utódai 170$^{1}/_{4}$, a sörnyei *Bárányok* 473$^{1}/_{4}$, *Bene* Károly 424$^{2}/_{8}$, *Bitskey* András 143, *Czindery* László 13.780, *Csuzy* Pál 6560, *Csák* József 1828$^{4}/_{8}$, *Csák* Sándorné 177$^{5}/_{8}$, *Csapody* Gábor 8959$^{4}/_{8}$, *Darás* Csákányban 358$^{4}/_{8}$, *Dely-Thury*-familia Gyöngyösmelléken 986, *Dóczy* János 230, *Dóczy* Lajosné 713$^{2}/_{8}$, *Domaniczky* János 1932, *Domokos* Mihály 80, *Erős* Ferencz utódai 32$^{7}/_{8}$, *Erős* József 786$^{4}/_{8}$, hg. *Esterházy* 92.771$^{1}/_{8}$, *Farkas* Antal Csákányban 358$^{4}/_{8}$, Farkaspatyi *Farkas* Lászlóné Apátiban 1010, a Kisbarnaki *Farkas* család Osztopánban 886, *Fekete* János Mosdóson 90, gróf *Festetics* György 105.872, Imre gróf felesége Boronkay Krisztina után 21.019$^{4}/_{8}$, *Festetics* Antal 24.163$^{4}/_{8}$, Lajos 17.914, János özvegye 18.779, *Fonyó* Ferencz 81, Alsószilvágyi *Gaál* Lászlóné 1742$^{2}/_{4}$, Gyulai *Gaal* Antal utódai 800, Gábor 1521$^{7}/_{8}$, József 1279$^{7}/_{8}$, Sándor 2005, István 4775$^{6}/_{8}$, György 3625$^{5}/_{8}$, Hatvani *Gálok* 181, *Gömbösné Thulmon* Krisztina 619, *Galovics*-maradékok Niklán 619, *Guary* József 690, *Gyömörey* György 588, *Hagyárosy* György 252, *Hermann* Antal 791$^{6}/_{8}$, *Hertelendy* Imre 239, *Hodosy* család 111, *Hochreiter* Kázmér 1251, *Horváth* Istvánné Kazsokon 401, Zalabéri *Horváth* Imre 5476$^{2}/_{3}$, Pálóczi *Horváth* Ádám 1009, Szentgyörgyi *Horváth* Zsigmond 7390, *Horváth* József utódai Beleznán 5071, *Hottaiak* Nagygombán 39, *Hunkárné* Nagygombán 222$^{5}/_{8}$, *Hunkár* László 5$^{2}/_{4}$, gróf *Hunyady* József 83.075, *Huszár* Antal utódai : *Paiss* Antal 52$^{6}/_{8}$ és *Nemchichné* 324$^{3}/_{4}$, Edvi *Illés* Ferenczné 460, *Illés* Károly 144$^{2}/_{4}$, *Igmándy* Sándor 2331$^{7}/_{8}$, *Inkey* Ádám 2542, Antal 39.899, *Ivotits* Szabáson 94$^{2}/_{4}$, Priběri *Jankovics* János 15.996$^{5}/_{8}$, Antal özvegye Galántai Fekete Julia 27.036$^{4}/_{8}$, Jeszeniczei *Jankovics* István 2776, *Xaver* Ferencz 6866, *Jeszenszky* Ferencz utódai 1196, *Kacskovics* Mihály 788$^{7}/_{8}$, *Kajdotsi* utódok Damaloson 577, a *Kenesey* család Fiadon, Megyeren és Ráknyin 2614, *Király* László utódai Gyöngyösmelléken 656, Szehénfai *Király* család 500, Tarródházi *Kiss* Ignácz 19.010, Nemeskéri *Kiss* Jánosné 2073, *Kiss* Bálint 148, *Korcsmáros* Boldizsár 718, Mihály 95$^{1}/_{8}$, *Kovács* Antal (alispán) 4475, István özv. 260$^{2}/_{8}$, István 391$^{2}/_{8}$, *Kovács* József 133$^{4}/_{8}$, Márton Bárdon 6, *Körmendy*

Ferencz $217^1/_8$, a *Kubinyi* család Paczán 7800, *Kulcsár* Ádámné $473^3/_8$, *Kun* György $7^4/_8$, László József $180^6/_8$, *Lendvainé* Csákányban 239, báró *Lengyel*-utódok 21.446, br. *Majthényi* Imre $1394^4/_8$, *Márffy* József (az ú. n. „Versegi“ Márffy családból) $6184^5/_8$, *Martyn* Róbert feleségével Gyulai *Gaal* Antoniával 401, *Mérey* János utódai 1470, Ignácz utódai 476, Zsigmond utódai 1076, Sándor 55, László $44^1/_8$, *Mihalyovics* Antal $45^1/_2$, *Miskey* Imre és Magasi Nagygombán $8^4/_8$, Felsőbükki *Nagy* Antal 958, *Nagy* János utódai Csákányban 239, *Nagy* János és József Lukafán 20, Felsőeőri *Nagy* Jánosné 210, *Nedeczky* Rudolf 5166, *Németh* Ádám utódai $175^7/_8$, *Németh* Péterné Lukafán 30, gróf *Niczky* György 30.546, *Niczky* Jakab $218^3/_8$, *Noszlopy* Antal $706^4/_8$, *Novák*-utódok Csömenden 500, *Novák* Juliánna $326^1/_6$, *Oliver* Antal $359^2/_8$, báró *Orczy* család 1823, *Derzseviczki-Ország* család 9087, *Öry* Antal 828, *Ördög* János és örökös társai $208^3/_8$, *Pados* János $186^4/_8$, *Paiss* Boldizsár özvegye Antal Teréz $4387^4/_8$, *Paiss* János $43^2/_8$, *Petrovszky* Jánosné 1615, *Péter* Ádám 239, báró *Pongrácz* János 7901, *Pulay*-utódok Nagygombán 58, *Roboz* Benedek $159^2/_8$, *Rosty* Borbála Friebeiszné, Mária és Jusztina $1084^1/_{12}$, *Rostovicsok* Nagybajomban $138^1/_8$, *Rózsás* Lajos $275^3/_8$, *Sághy* Antal 233, Borbála 117, *Sallér* Judit gróf Festetics Györgyné $3615^5/_8$, *Sáry* Péter utódai Nagybajomban 326, a zalavármegyei *Sáryak* u. ott 160, *Sárközy* István $2045^4/_8$, Károly $1148^4/_8$, János utódai 1149, Pál $1082^6/_8$, Lászlóné $1315^4/_8$, Lajos $135^5/_8$, gróf *Schmideg* László és Anna Mária Niczkyné $9230^3/_4$, gr. *Schmideg* József 5683, *Siklósy* Jánosné 96, Miklós utódai $442^7/_8$, Viktor és Mátyás $289^4/_8$, *Simon* Imre 90, *Skerlecz* Antalné $466^3/_8$, *Skublics* János 204, *Somogyi* Jánosné $5059^1/_8$, Zsigmondné Mosdóson 90, György Bessenyőn 25, *Somssich* Miklós $9780^4/_8$, Pongrácz 9278, Antal utódai $11350^5/_8$, *Spissich* István $2061^5/_8$, Sándor $1834^2/_3$, *Stephaics* Gáspár $943^7/_8$, id. *Svastics* Antalné Tallián Mária-Judit $4545^6/_8$, *Svastics* Antal $1934^2/_8$, Kerecsényi *Szalay* Ferencz utódai Őrön 2077, *Szalay* Antal Létán 604, *Szalay* Antalné Lellén 173, gróf *Széchenyi* Ferencz $176959^2/_8$, *Szegedy* Károly 10996, *Szelestey* József $1910^2/_3$, *Szentgyörgyi* András 418, István 28, *Szentmiklósiak* Pusztakovácsiban $1225^2/_8$, *Szily* Ádám $2334^2/_8$, *Szokolay* Dániel 194, *Szombathelyiek* Szabáson $284^4/_8$, *Szulovszky* és *Horváth* reform. papok $13^4/_8$, Dukai *Takács* Mihály $323^2/_8$, *Takács* István fiai Zsipfalván 37, *Tallián* Antal $2559^3/_8$, Gábor utódai $4677^7/_8$, Farkasné Boronkay Czeczilia 2122, Ignácz $4971^6/_8$, *Tanyi* Mihály 1010, öreg *Tanyi* Lászlóné $1984^3/_8$, *Temlén* Nagybajomban $3^4/_8$, *Tevely*-utódok Gesztiben 188, *Tomcsányi* és *Vargáné* Pusztakovácsiban $42^2/_4$, *Tóth-Szabó* János $32^7/_8$, *Tráknyák*-örökösök Szőllőskislakon $263^4/_8$, *Thulmon* Julia 825, János 619, György utódai 825, Gábor $12^4/_8$, Pál 645, József $20^6/_8$, Mihály, János, Zsigmond és Julia 49, János és Antal $31^3/_8$, Zsigmond $67^3/_8$, Szászbereki *Váczy* Mihály 404, *Valentics* Klára Szabáson $284^4/_8$, *Varga* Pálné Kisasszondon 220, *Vasdinyey* János 750, öreg Vasdinyey Jánosné $236^4/_8$, *Vásonyiak* Mocsoládon 789, Köttsén $1642^4/_8$, a *Vásonyi* család Öszödön 623, Verebi *Végh* István $13.155^6/_8$, *Véssey* László 1704, Mihály $1121^1/_4$, István $942^1/_4$, József 1059, Ferencz $4002^4/_8$, gróf *Viczay* Somon 2767, *Vissák* Márton $243^4/_8$, *Viza* István 266, Ferencz $176^1/_8$, *Vlasics* Éva 300, *Vörös* István utódai Kovácsiban $455^1/_8$, *Vörös* István Csákányban 179, Farádi *Vörös* Károly, Borbála és *Dongó* és *Szitár* Pusztakovácsiban $592^3/_8$, *Záborszky* Mihály $1993^1/_6$, *Zajgár*-utódok Pusztakorpádon $96^4/_8$, gróf *Zichy* Ferencz 7811, *Zichy* József kamarás 6809, *Zichy* Mihály 7059, *Zihy* János utódai Kak- és Lencsén-pusztákban 136 holddal.

A *nemeskisfaludi kuriálisták* birtoka 347, a *pátróiaké* 3132, a *szakácsiaké* 5000, a *vidieké* 3904, végül a *nemesdédieké* 4500 hold.

Közbirtokossági tulajdonként felvétetett a részes családok megnevezése nélkül *Bogláron* 1608, *Gigén* 4000, *Jákón* 4600, *Kisgombán* 1879, *Patalomban* 800, *Szentimrén* $337^4/_8$, *Viszen* 1264 hold.

Érdekes tétele az összeírásnak a 285-ik. Festetics Antal kamarás eladott *Gludovácz* Ferencz, *Kund* Dániel, *Kovács* Antal, *Bolla* Antal és *Csépán* István vevőtársaknak $10.649^1/_8$ holdat, de ezek még ekkor nem osztoztak meg a birtokon.

Egyházi nemesi jellegű birtok (püspöké, káptalané, apátságé, prépostságé) $196.190^7/_8$ hold kiterjedésben iratott össze, ezenfelül volt a szigetvári parókiának 230, az ugyanottani templomnak 99, a szili plebániának (Cséren) $8^3/_4$ hold nem úrbéres jellegű fekvőség.

Községi tulajdon volt Nagygombán $12^3/_8$, Szigetvárott 171 hold, úrbéri szolgáltatásoktól szintén mentes terület.

Kárásznénak, Andrich Péterné végrendeleti örökösének, Szigetvárott 40 hold, úgy látszik, szabados földje volt s Tüskeváron az Országh családtól vett 45 hold nemesi birtoka.

Későbbi birtokváltozások.

Változatos sorsa volt ezután is a birtokviszonyoknak, adás-vétel, csőd, örökösödés és osztály ezután is jelentékeny változást okoztak; de legegyetemesebb hatása a jobbágyság felszabadításának volt, azzal, hogy a jobbágyterület tulajdonjogáról a nemes földesúr lemondott s a jobbágy termény- és robotszolgálatát (ingyenes mezőgazdasági napszámmunkáját) elveszitette.

Agilisek, vagyis nemes anyáknak nem nemes apától született gyermekei, a visszaállított megyében alig vannak. A vármegyének városi eleme, polgári, ipari és kereskedelmi foglalkozást űző osztálya egyáltalán nem volt s így nemnemeseknek a „jobbmódú nemesség" közé való beházasodására alig van mód. Csak a kuriálista és taxálista nemesek körében találkozunk nemnemesekkel, néha éppen jobbágyokkal való összeházasodást, de e kis vagyoni vagy nemesi ingatlannal nem is biró nemesek közt sem nagy számmal. Mert a vármegye nemessége, mint országszerte általában, társadalmilag is szigorú vizsgálója volt a nemesi származásnak. E nemesi származás vizsgálatának hatósági jogát a nemesség kiválólag nemesi testületi, vármegyei közönségi jognak tekintették. Épp azért nehezen tűrte a kormányszékeknek, sőt a királyi hatalomnak e térre való beavatkozását.

Nemesi vizsgálatok.

Nem is hajtotta végre teljes pontossággal a nemesek vizsgálatára vonatkozó királyi rendeleteket. Az első egyetemes vizsgálatot 1723 április 10-én rendelte el III. Károly. A vármegye, melynek ekkor még nem volt az elismert nemeseket feltüntető lajstroma sem, a kiküldött bizottság által 1724 augusztus 7-én Csurgón felvett vizsgálati jegyzőkönyvet 1725 február 11-én terjesztette fel a helytartótanácshoz.

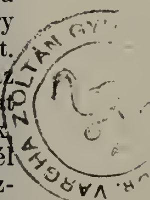
A vizsgálat ez alkalommal főleg a kuriális nemesekre irányult, bár ezek nemessége az alig öt-hat év előtti királyi megerősítésekkel köztudomásúlag is kétségtelen volt. De kimondotta és megállapította a bizottság s munkálatának elfogadásával a vármegye is, hogy nemcsak a megnevezett adományosok és utódaik nemességét ismeri el, hanem mert birtokaiknak régi, de az idők viharai közt elveszett adományozások alapján tulajdonosai azoknak, ténylegesen is birtokában vannak, az új adományban fel nem sorolt fiági osztályos atyafiakét is. Ezek nemességén kívül még csak 20 taxálista család nemességét vette vizsgálat alá; 16 (Vássonyi alias Kovács, Által, (Rendesi) Bárány, Nemesdédi Király, Böröcz, Dancs, (Szentkirályszabadjai) Belley, Sándor, Tiborcz, Daxner, Kássa, Fekete, Jakab, Gáll, Csikós és Fejes) családét elismerte s 4 (Bika, Tormássy, Gyenes és Bencze) családot bővebb igazolásra utasította.

Ugyanily szűk keretekben foganatosította a vármegye a későbbi rendelkezéseket is; felterjesztéseiben a rendeletek és utasítások ellen észrevételeket tett. Az 1732. évi október 11-én kelt rendeletnek pedig, hogy a kétségtelen nemeseket, a nemesség jogalapjának jelzésével, írja össze, a helytartótanácscsal szemben soha sem tett eleget. E lajstromot szemében pótolta a tizeddel terhelt birtokosoknak 1726-tól kezdve időszakonként kiigazított s mindig a közgyűléseken is megfordult lajstroma. Az első lajstrom, melyet a vármegye utasítás alapján állíttatott össze, az 1754/1755. évi országos nemesi összeíráskor készült.

Nemesi összeírások.

Ezt megelőzőleg 1737 és 1746-ból vannak nemesi névlajstromok, utána pedig a XVIII. század végéig, az 1760, 1767, 1774, és 1799/1800. évekből.

A mily szabadon járt el a vármegye a felsőbb rendeletekkel szemben, annyira szigorú volt a nemesség jogalapjának elbírálásánál. Nyoma van annak, hogy tisztújító szék előtt a főispán a pályázóktól megkívánta a nemességük igazolását. A részletekbe menő vizsgálatot a vármegye a XIX. században foganatosíttatta, az 1824—1825. években, a mikor az 1808. évi, utolsó, nemesi összeírás után újat állíttatott össze. A kik leszármazásukat a régebben felvett nemesektől igazolták, mint „catastralis"-ok vétettek fel, a kuriálistáknál és a kihirdetett nemeseknél az igazolás keltére hivatkozással, a főnemesi rangúakat „decretalisták"-nak jelezvén. Ez évben a nemesgyermekeket még külön jegyzékbe vették, azonban a következő, 1833. évi lajstromban már együttesen szerepelnek a nemes apák a fiakkal. Példátlanul pontos az ezután következő 1843. évi összeírás, mely rovatos alakban a lakóhelyet, a nemesek nevét, sorsát (foglalkozását), atyját, anyját, öregatyját, végül korát tartalmazza. Az anyák nevének feljegyzése a személyazonosságnak legbiztosabb kritériuma. Ugyanily alakban írták össze a nemeseket 1846-ban is; de ez összeírás felülvizsgálata elmaradt.

Az első összeírások csak a családfőket, az önjogú nemeseket sorolják fel s így ezekből az összes nemesek számát nem is állapíthatjuk meg. Mellőzvén a „domus“ (ház, család), „familia“ (család) és „successores“ (fiutódok, fiak) jelzéssel felvetteket, melyeknél az egyének száma meg nem állapítható s a „successores“ nem önjogúakat, hanem kiskorúakat jelent itt, a névleg felsoroltak száma ez: 1737-ben felvétetett 171, 1746-ban 313 nemes, 175⁴/₅-ben összeiratott 341 nemes, 1760-ban 375, 1767-ben 599 nemes, az 1774. évi lajstromban 576 nemes nevét találjuk, az 1790. évіben 691 nemes családfőét; az 1799/1800. évi összeíráskor 925 önjogú nemes volt a vármegyében, egy emberöltővel később, 1825-ben 1437. Nyolcz évvel ezután, 1833-ban, az összes nemesség száma 2925 volt (1720 önjogú és 1205 kiskorú). Az 1843. évi összeírás pedig már 3767 nemest sorol fel. A tíz év alatti feltünő nagy növekedés részben annak tulajdonítható, hogy az 1833-ban tapasztalt szigorú eljárás hatása alatt nagyon sokan kihirdették nemességüket, hogy „katasztrumba mehessenek“ s ezzel a vármegyének teljes jogú nemesei közt helyet nyerhessenek.

Ama családok nevei, a melyek e nemesi összeírásokban előfordulnak s részben vármegyei törzsökös nemescsaládok voltak, részben nemességüket itt kihirdettették, vagy nemesi bizonyítványt nyertek, itt következnek (a kihirdetett családok nevei mellett * áll):

Somogyi törzsökös és kihirdetett nemes családok.

Ádám (*1816), Adamovics (1746—1774), Adorján (*1827), Aigner (*1820, 1843), Által (1737—1843, *1734, 1752), Anczfelder (1737), Angyalossy (1800), Antal (1737—1843, *1737, 1847), Ányos (1767, 1790, 1825—1843, *1818), Appel (1833, 1843, *1832), Ardrich (1800, *1790), Árki (1737—1843, *1734), Armpruszter (1774—1800), Árvay (1754—1843, *1754), Baán (Bán, 1800—1833, *1811), Babics (1737—1843, *1778, 1797, 1822, 1846), Babocsay 1833, 1843, *1831, 1846), Babos (1790, 1833, *1796), Bácsmegyey (1737—1833, *1771), Bajáky (1790), Baka-Somogyi (1843, *1840), Bakó (1737—1843, *1724, 1775, 1826), Baksay (vagy Baksy, *1775), Balássy (1800—1843, *1798 1814), Balogh (1737—1843, *1767, 1793, 1832), Bandits (1800—1843, *1798), Bárány (1737—1843, *1734, 1793, 1823), Baranyai (1746—1790), Barát (*1770), Barcza (1774—1843, *1825), Bárdosy (1800—1833, *1795), Barich (1843, *1837), Barla-Szabó (1825—1843, *1794, 1806), Bartakovics (1746), Bartalos (1825, 1843, *1813), Bátor vagy Horváth (1825. 1843, *1823), Baternay (1825—1843, *1828, 1831), Batthyány gróf és herczeg, Bebők (1737—1843, *1724, 1754), Bedes (1800), Beleznay (1746—1774), Belley (1737—1754, *1734), Bellosics (1825—1843, *1821), Bencsák (1767), Bencze (1754, 1790—1843, *1722), Bene (1824—1843, *1835), Benedek (1825—1843, *1821, 1839), Benkő (1790), Berecz (*1833), Bereczi (Böröczi, 1737, 1790), Bereczffy (Böröczffy, 1767—1843, *1838, a Bereczk család egy ága), Bereczk (Böröcz, 1746—1843, *1724, 1839, 1840, 1844, 1846), Berendy (Böröndy, 1754—1843, *1773), Berke (1767—1843, *1767), Bernáth (Bernard, 1746—1800, Bertalan (1790—1843, *1767. 1817, 1829), Berzsenyi (Bersenyi, Börsönyi, 1767—1843, *1818), Bessenyei (1825—1833, *1821), Bezerédy (1746—1843, *1800), Bika (*1781), Biró (1800—1843, *1793, 1836), Bittó (1843, *1833), Boacz (1825, 1833, *1772), Bocskor (*1747), Boda (1767, 1774, *1724, 1752), Bodacz (1767, 1774, *1754), Bodó (1833—1843, *1829), Bodonyi (1825—1843, *1806), Bodrogi (alias Pap, 1825—1843, 1754, 1774, 1804), Bogdán (*1812), Bogyay (1790, 1825—1843, *1824, 1833), Bóka (1754—1800, *1777), Bolla (1737—1800, *1780, 1824), Bona (1746—1774), Boncz (1767—1843, *1752, 1754, 1775), Bone (1800), Bor (Boór 1737—1833, *1724), Borda 1737—1800, *1755, 1795), Boronkay (1737—1843, *1791), Boros (1800—1843, *1800), Borsody (1754), Borsos (1825—1843, *1791), Bosnyák (1737—1843, *1737, 1766), Botka (1746—1843), Bozó (*1847), Böcskör (*1777, 1807), Bögry (1737—1843, *1754), Bubla (1790—1843, *1776, 1839), Budjács (1833, *1828), Bujácz (1790), Bujanovics (1833, *1825), Büky (1790), Calisius báró (1774, 1790), Csaby (1843, 1841), Csák (1737—1833, *1734, 1774), Csákváry (1737), Csányi (1746—1774), Csapó (1800, 1833, *1825), Csapody (1737—1843), Császár (1737—1833, *1724), Cseby (1825—1843, *1818), Csejtey (1746—1825, *1772) Cseke (1737—1843, *1724, 1754, 1833), Csépán (1800—1843, *1803, 1836), Csepely (1800—1843, *1832), Cséplő (1737—1843, *1724), Csepreghy (*1760), Cséry (*1843), Csete (1843, *1838), Csider (*1774), Csikós (1737, 1746, 1724), Csoknyay (1746—1790), Csonka (1843, *1839, 1845), Csorba (1843, *1843), Csörgö (1890), Csutor (1825, *1824), Csuzy (1800), Czindery (1737—1843), Czirer (1843, *1840), Czompó (1833, 1843, 1792, 1824, *1830), Czuppon (*1844), Dallos (*1796), Dancs (Dants, 1737—1754, 1825—1843, *1825, 1833), Darnay (1825—1843, *1823), Dávid (1800), Daxner (1737—1843, *1724, 1754), Dedinszky 1825, 1833, *1753), Dely (1746—1843, *1800), Dese (*1805), Deseö (1737—1800, *1816, 1839), Desericzky alias Országh (1800—1843), Dessewffy (*1833), Doby (1737), Dóczy (1790—1800), Domaniczky (1800—1843, 1807, 1825, 1842), Dombay (1746, 1843, *1831), Dombrády (*1839), Domján (1746), Domokos (*1821), Domonkos (1800), Dongó (1746—1800, *1801), Dömötörffy (1737—1843, *1724, 1754), Dőry (1767—1800), Draskóczy (*1815), Draskovics gróf (1737), Drukcsevics (1825—1843, *1816, 1839), Egry (1800, *1842), Elek (1800—1843, *1780), Eőry (1800), Eősy (1737, 1746, 1800), Eperjessy (1774—1833, *1770, 1831), Erős (1843, *1828, 1832), Esterházy herczeg (1737—1843), Fábján (Fábián, 1790—1800, *1806), Fábjánffy (*1772), Fakó (1737—1843, *1724, 1754, 1767), Falusy (1790), Fáncsy (1754—1790), Farkas (1746—1843, *1751, 1765, 1787, 1813, 1838, 1846), Fazekassy (*1780), Fechtig báró (1833, *1827), Fejérpataky (1825, 1833, *1800), Fejes (1737—1843, *1826, 1832), Fekete (1737—1843, *1724, 1752, 1754, 1782, 1794, 1802, 1817), Fekets (1825—1843, *1802), Ferenczek (*1796), Ferenczy (1790—1843, 1769), Ferlinchich (alias Horváth 1833, *1830), Festetics (nemes 1737—1843, gróf 1790—1843), Ficsor (Fitsor *1847), Filep (alias Hollósy-Filep, 1825—1843, *1820), Finta (*1749), Flyok (1825—1843, *1823), Fodor (1833, 1843, *1831), Fonyó 1737—1843, *1732, 1820, 1829), Foréntos (1767, 1774), Forgách gróf (1825—

1843, *1837), Francsics (1800--1833, *1784), Fribaisz (1790), Furó (1800), Fülep (*1766), Fülöp (1790—1843 *1768, 1828), Gaál (Gál, Gáll, 1737—1843, *1724, 1777, 1792, 1805, 1806, 1812, 1821, 1822, 1826, 1843, 1846), Gaál alias Békási (*1775), Galobits (Golobits 1800—1843), Gangol (1825—1843, *1823), Gáspár 1790—1843, *1836), Gazdag (*1756), Geiter (*1807), Gelléry (Kelléry 1800), Gérczey (1790, 1843, *1773), Geréczy (1769), Gergye (1800—1843, *1766), Gludovácz (1790—1843, *1824), Gódor (1833—1843, *1828), Gombay (1790, 1800, *1773), Gombócz (1809—1843, *1780), Gombos (1774, 1800—1843, *1783, 1823), Gorzó (1843, *1837), Gödör 1767—1843, *1838), Gömbös (1767, 1790—1843, *1764, 1792, 1831, 1835), Gömöry (*1839), Göncz (1754, *1751, 1790), Göre (valószínűleg Guary 1767), Grosics (1754, 1767), Guary (1737, 1774—1800, 1766), Guganovics (alias Giskovics, Almási és Gödrei 1825—1843, *1820), Gussics (1746—1843, *1773), Gyalus (*1768, 1823), Gyárffás (1746), Gyarmathy (1737), Gyenes (1737—1843, *1727), Gyenese (Gyenessi, 1767—1843, 1764, *1793), Gyömörey (1843, *1837), Györffy (1737—1843, *1717, 1724, 1743, 1753, 1766, 1830, 1835), Győry (1800—1833), Hadászy (másként Horváth 1825—1843, *1792), Hadik (1746), Hagen (1825—1843, *1767, 1842), Hágyárossy (1833, 1843, *1803, 1844), Hajas (*1769), Hajdu (1737—1843, *1724, 1786), Hajmássy (1754), Halászy (1800), Hamar (1800, *1845), Harasztovics (*1801), Háry (1754—1843, *1746, 1833), Hatos (1790—1843, *1787, 1798), Hátra (1767, 1774), Hegedűs (1790, *1790, 1824), Hegyessy (előbb Gruber, 1843, *1840), Hegyi (1843, *1839), Hencsey (1737—1843, *1724, 1753, 1806), Hencz (másként Sauer, 1843, *1841), Herbay (1767—1843, *1758, 1837), Hermann (1790—1843, *1785, 1792, 1807, 1828), Hertelendy (1800—1843, *1829, 1840), Hetyey (1800, 1843, *1826, 1844), Hochreiter (1800—1843, *1828), Hodossy (1737—1843), Hojcsy (1754—1774, *17—), Holics (1843, *1841), Hollósy (1767, 1774, 1800), Horváth (1737—1843, *1744, 1750, 1767, 1800, 1801, 1802, 1804, 1806, 1814, 1832, 1837), Hoszú (1800), Hottó (*1839), Hugonnay gróf (előbb szentgyörgyi Horváth, *1823), Hunkár (másként Hajduch, 1767—1843, 1766, 1844), Hunyady (nemes 1737—1754, báró 1767—1790, gróf 1800—1843), Huszár (1800, 1843, *1772, 1842), Huszinecz (1800, *1766, 1846), Iczés (1800), Igmándy (1737, 1800—1843, *1796, 1833, 1837, 1846, 1847), Illés (1754—1843, 1805, 1842, 1847), Imreh (*1765), Inkey (1737—1843, 1766, 1823), Ivsics (1843, *1840), Jakab (1737—1843, 17—, 1753), Jancsó (1767, 1774), Jany (1737—1843, *1724, 1753), Jankovics (1737—1843, *1791, 1810, 1844), Jedlicska (*1791), Jeszenák (1746), Jeszenszky (1790—1843, *1772, 1831), Jósa (*1801, 1802), Juhász (másként Laczik, 1843, *1843), Juranics (1744—1843, *1751), Kacskovics (1825—1843, *1815, 1828), Kaczéros (1746—1767), Kádos (1800), Kajdacsy (Gajdotsy 1790—1833, *1790), Kajdacsy (másként Sáry, 1825—1843, *1824), Kákosy (*1843), Káldy (1737—1800), Káldos (1843, *1839), Kálmán (1774, 1790, *1815), Kamán (1737—1754), Kan (1825—1843, 1815), Kapotsfy (1843, *1836, 1843, 1847), Kapu (*1808), Karácson (1737, *1724), Károlyi (1800, *1793), Kása (Kássa, 1737—1843, *1754), Kaszap (Kaszab, 1800), Katona (1843, *1834), Kazay (1790—1843, *1823, 1843), Keczer (1737), Kelcz (1767, 1774), Kelemen (1800—1843, *1818, 1837), Kemenovics (*1795, *1798), Kenesey (1737, 1746, 1774—1800), Kercsmár (1825—1843, *1802), Keresztúry (1754), Kerkápoly (1800, 1833, 1843, *1828), Kertész (*1776), Király (1737—1843, *1724, 1754, 1791), Kis (Kiss 1737—1843, *1724, 1751, 1754, 1775, 1804, 1808, 1816, 1821, 1837, 1839), Knezevics (*1845), Kobenzl gróf (1737), Kocsy-Horváth (1800), Komáromy (*1781), Konya (1746—1843, *1802, 1804), Korber (1746), Korcsmáros (1790, 1800), Korenika (*1793), Kosár (1800), Kossa (1767), Kossik (1766), Kovács (Kováts, Kovách, 1737—1843, *1724, 1754, 1812, 1823, 1828, 1847), Kovács másként Gyergyevics (1737—1825, *1805), Kovács másként Pap (1825—1843, *1821), Kovács másként Vörös (*1806), Kovachich (1833—1843, *1832), Kozits (Kosits 1767, 1774, *1757), Kozma (1825—1843, *1821), Kölgyesy (1833, 1843, *1832), Körmendy (másként Somogyi, (1825—1843, *1794, 1803, 1817, 1828), Körösy (1833, 1843, *1828), Kövér (1737—1843, *1724, 1754, 1830, 1847), Kövesy (1833, 1843, *1826), Krajner (1825—1843, *1824), Krall (*1781), Krapesits (másként Tóth, 1754—1774, *1752), Krisán (1800—1833), Krizsanits (*1846), Kruspér (1833—1843, *1832), Kubinyi (1746—1843), Kulcsár (1737—1843, *1724, 1754, 1755, 1801, 1805), Kun (Kunn 1790, 1800, *1806, 1846, 1848), Kund (1825—1843, *1813, 1833, 1836), Kuty másként Végh (*1814), Kvassay (másként Koskován 1843, *1833), Lábas (1833, 1843, *1833), Laky (*1795, 1834), Lakics (1825—1843, *1812, 1817), Laluk (Lelok 1767, *1755), Lasics (1754), Lassgalner (*1805), László (1774—1843, *1773), Lázár (1833, 1843, *1828), Lehner (1843, *1834), Lehoczky (*1767, 1810), Lelovics (*1755), Lénarth (1825—1843, *1818), Lendvay (1754—1833, *1779), Lengyel (nemes 1737—1800, báró 1790—1800, *1780), Letenyei (*1805), Lippay (1843, *1841), Litsek (1833, 1843, *1827), Logmágyi (1790), Lubics (1825—1843, *1822), Luka (1767—1843, *1767), Lukács (Lukáts, 1737—1843, *1724, 1754, 1801, 1817), Lukácsy (*1793), Lunkányi (előbb Liebenberg, 1833, 1843, *1831), Maczejka (másként Marczel, 1790, 1800, *1780), Madarász (1737—1843, *1724, 1754, 1816, 1823, 1848), Magyar (1790), Majláth (1800), Major (1774—1790), Majthényi báró (1737—1843), Makay (másként Nagy, 1767—1843, *1760), Malik (1737—1809, *1793), Mányoky (*1848), Maráczy (1754—1843, *1740), Márffy (1774—1800), Markos (1825—1843, *1822), Márkus (1746—1843, *1753, 1831), Maróthy (1737—1843, *1724, 1754), Marton (Márton, Mártony, 1746—1843, *1828, 1839), Máté (1800), Matyók (1790, 1800, *1774), Megyesy (1790—1833, *1793), Melesiczky (Melsiczky, 1825—1843, *1812), Mellczer (Meltzer, báró 1737—1790), Mérey (1737—1843, *1837), Mersics (1843, *1837), Mészáros (1825—1843, *1815), Mészöly (1790—1800, *1782), Mezey (1800—1843, *1801, 1831), Mezericzky (Mezriczky, 1800, 1843, *1841), Michna (1825—1833, *1814), Mihalovics (*1844), Miklós (1800, *1746), Miligi (1737, valószínűleg Milley, Milley (1746—1790, *1743), Miskey (1800), Mlinarics (1737), Mocsy (Motsy) (1825—1843, *1819, 1828), Mohos (1825—1843, *1825), Molnár (1833, 1843, *1825, 1829), Mosel (1825—1843, *1821), Mosgay (1790—1843), Mutsi (1800), Murlassy (1737—1774), Mustos (1800), Nagy (1737—1843, *1724, 1752, 1753, 1764, 1765, 1766, 1768, 1774, 1776, 1777, 1779, 1790, 1796, 1797, 1799, 1804, 1806, 1811, 1816, 1826, 1828, 1832, 1836, 1837, 1844), Nagy, másként Pathy (*1835), Nagy, másként Somogyi (*1796), Nagyváthy (*1802), Náray (1767—1843, *1766), Nedeczky (1754—1843), Nemes (1746—1843, *1742, 1802), Német (Németh, 1737—1843, *1773, 1774, 1802, 1836, 1837, 1845), másként Paur (*1772), másként Székely (*1764), Nemsúr (1778), Niczky (nemes 1737—1767, gróf 1767—1843), Nitray (1737—1767), Noszlopy (1825—1843, *1804, 1837), Novák 1767—1843, *1767), Nunkovics (1790, *1785), Nyers (1793), Nyikos (1825—1843, *1819), Nyúl

(1800—1843, *1798), Ocskay (*1833), Ódor (1843, *1838), Olivér (1767—1800), Ollé (1843, *1843), Orczy (báró 1746—1843, nemes 1833, 1843, *1827), Oroszváry (1800), Országh, l. Desericzky, Oseg (másként Osegovics, *1776), Osvald (1790—1833, *1773, 1780), Osztcrhueber (1774, 1790), Paczolay (Patzolay, 1825—1843, *1816, 1833), Rados (1754—1843, *1754. 1828), Paiss (1767—1843, *1801, 1829, 1847), Pákay (*1765), Pál 1843, *1836), Pálffy (gróf 1737, nemes 1790—1843), Pandur (1746—1843, *1736, 1754), Pap (Papp 1737—1843, *1724, 1754, 1762, 1769, 1793, 1796, 1838), Pass (másként Vass, *1769), Pászthory (1825—1843, *1806), Pataky (1835—1848, *1828, 1836), Patatich (báró, 1746), Pathy (Patyi, 1754, *1750), Pázmán (*1757), Pázmándy (1790, 1800), Pécsöly (1800), Péry (1843, *1836), Perneszi (1754—1774, *1767), Péterfy (*1769), Petheő (1843, *1836), Petőcz (*1845), Petrics (1790, 1800), Petróczy (1804), Pettrovay (1746), Petrovicz (1737), Petrovszky (1767—1800), Piringer (*1772), Piszácsy (1800), Póka (1737—1843, *1796), Polacsek (1790, 1800, *1766), Polgár (1843, *1841), Pongrácz báró (1767—1843), Posgay (1825—1843, *1818), Pottyondy (1790, 1800), Preszegh (1754), Pulay (1746. 1767), Putheany (*1837), Pyrker (1843, *1840), Rácz (1846—1800, *1752), Radó (1800), Radóczy (1790), Radoky (1737), Radványi (*1814), Ráksy (1754—1843), Rajkovics (*1823), Reposa (1825—1843), Révay báró (1746—1800), Rihmer (*1845), Rimanóczy (1843, *1842), Ritlop (1737—1790, *1805), Roboz (1800—1843, *1794, 1808), Rojts (1825—1833, *1808), Romhányi (*1772), Rosta (1767), Rosty (1746—1833), Rostovics (1800), Rozár (1737, 1754), Rózsa (1800), Sághy (1737—1800), Ságváry (1800), Salamon (1767—1843, *1765, 1827), Saly (1825—1843, *1823), Sallér (1746—1800), Sándor (1737, 1746), Sáry (1746—1843, *1824), Sárközy (1737—1843, *1756. 1836), Satth (Soth, Schott, 1737—1754), Schmideg gróf (1790—1843), Sebe (1737—1843, *1724, 1754), Sebesy (1800—1833), Seper (1790—1843, *1823), Sidó (1746), Siger (Sygher, 1767—1790), Sigray (báró 1767, gróf 1774—1800), Siklóssy (1746—1843, *1754), Simon (1790—1843, *1791, 1793, 1794, 1833, 1836), Skerlecz (1737, 1800—1843, *1827), Skublics (1737, 1746, 1790, 1800), Sohar (Soar, Sovar, 1790—1800, *1783, 1828), Sokoray (*1845), Solom (1800), Somogyi (1746—1843, *1806, 1818, 1826, 1829, 1832, 1834, 1842, 1844, 1846), Somssich (1737—1843, gróf 1825—1843, *1790, 1824, 1836), Soós (1767—1800), Soprony (1737), Spissics (1767—1800). Stansics (1737, 1790. 1843, *1836, 1841), Stephaics (1737—1843, *1754, 1828, 1840), Stettner (1790, 1833, 1827), Suvich (*1803), Süte (1800), Svastits (1774—1800, 1833—1843, *1832), Szabady (1843, 1839), Szabó (1737—1843, *1724, 1754, 1838, 1839, 1844), Szakal (Szakall, Szakály, 1737—1843, *1724, 1754, 1828), Szakmáry (1734—1843, *1768, 1844), Szalay (1737—1843, *1770, 1777, 1778, 1779, 1819, 1823, 1824, 1829, 1830, 1833, 1840), Széchenyi gróf (régebben Szécsényi, 1737—1843), Szegedy (1737—1843), Székeli (1800), Szekér (1790, *1787), Széles (tán egy a Zelessel, 1737), Szelestey (1767—1800), Szenczy (1837), Szentgyörgyi (*1793), Szentmiklóssy (1746—1843), Szép (1790, *1768), Szerpák (Zerpák, 1754—1800. *1754, 1816), Szigethy (1825—1843, *1794, 1817, 1845—1847). Szily (1754—1843, *1763, 1795, 1829, 1837, l. Zily is), Szita (1737—1843, *1754, 1817, 1818, 1822, 1823, 1826, 1828, 1844), Szmodis (Szmodits, Smodis, 1754—1843, *1765, 1807), Szokács (1825—1833), Szokolay (1825—1843, *1803, 1844), Szombath (1737), Szőke (1846), Szőlősy (1800), Sztrázsay (Strózsay, 1825—1843, *1823), Szulovszky (1746—1790), Szűcs (1767—1843, *1803, 1818), Szüry (1825—1843, *1811, 1836), Taba (1833, 1843, 1826), Tahy (1790), Takács (Takáts, 1767, *1790—1843, *1777), Takács, másként Deák (*1798), Takó (*1798), Tallián (1737—1843, *1756, 1837, 1839), Tanyi (Thanyi, 1754—1833, 1802, *1806, 1819), Tárnok (Tharnok, 1843, *1840), Tasner (Thasner, 1825—1843, *1821), Tekk (1790), Temlén (1800). Tevely (1800, 1843, *1843), Thanhoffer (*1846), Thebery (Tebery, 1825, 1833, *1768), Thék (1777, tán egy a Tekkel), Thassy (1754—1843), Thessy (*1794), Thulmon (Tulmon, 1737—1843), Thúry (Túry, 1746—1843, *1754, 1816), Tiborcz (1737), Tizedes (1737, *1724, 1754), Tomtsany (1800), Tolnay (1825—1843, *1821), Tompa (1746—1843, *1754), Tormásy (1737—1800). Tóth (1737—1843, *1724, 1754, 1774, 1783), Töltényi (1843, *1843), Tóthy (1790), Török (1800—1843, *1808), Tötösy (1767), Tráknyák (Trátnyák, 1737—1843, *1754), Trstyánszky (1790), Tubol (Tuboly, 1754—1774, *1774), Turkovics (1825—1843, *1823), Udvardy (1843. *1841), Udvarnoky (1800—1843, *1793). Ugróczy (1833, 1843, *1832), Ujj (*1794), Ungváry (1833, 1843, *1817), Váczy (1825—1843, *1805), Vajda (1767, 1833—1843, *1827, 1834), Valy (1800), Vanek (1843, *1839), Vangel (*1795), Varga (Vargha, 1746—1843, *1804, 1805, 1812, 1830), Váry (1800). Varjas (1754, 1790—1843, *1749, 1826), Vasdinnyey (1737—1843, *1815, 1842), Vásonyi (másként Kovács, Vássonyi, 1746—1825, *1724), Vastagh (1825—1843, *1813), Vécsey (1825—1843, *1817), Végh (1746—1843, *1767, 1768), Véghfalvay (1767). Veres (1825—1843, *1796), Vésey (Véssey, 1737—1843), Vezerics (1774—1800), Viasz (1825—1843, *1724), Viczay gróf (1746—1800), Vidos (Vidoss, 1737, 1746, 1767, 1774), Virág (Virágh, 1825—1843, 1807, 1810, 1842), Vissák (1790—1843, *1774, 1823). Vitta (1754—1843, *1754), Vitthnyédy (1746), Viza (1746—1843, *1802, 1832), Vizer (*1753), Vizsolyi (*1820), Vlassics (1737 - 1800, *1766), Vörös (1767—1843, *1797, 1821, 1834, 1840, 1848), Vörös, másként Kovács (*1806, 1807), Vörösmarty (1754, *1754), Vranasics (1737), Wrancsics (Vrancsics 1746—1790), Vrantsits (egy a Frantsitssal 1800), Vukovics (1746), Xantos (Xantus 1833, 1843. *1830), Záborszky (1774—1843, *1771, 1848), Zajgár (1737—1746, 1800), Zánthó (1843, *1840), Zarka (1800, *1822), Zathureczky (Szatureczky, (1746—1774, *1754), Zbiskó (1825, *1806), Zeke (1767), Zeless (1746—1767, l. Széles), Zenits (1800), Zerpák l. Szerpák, Zex (1843, *1834), Zichy (báró 1737, nemes 1746—1843, *1800, gróf 1800—1843), Zily (eleinte Szily, nem egy a „Nagyszigeti" Szily családdal, 1737—1843, *1837), Zob (*1804), Zobotin (1767—1774), Zok (*1803), Zombath (1843, *1840), Zöld (*1848), Zsebe l. Sebe, Zsohar l. Sohar.

A vármegyében elismert nemeseknek nemességükről a közgyűlés adott bizonyítványt (testimonialist). Tisztviselő bizonyítványa csak a nemesi joggyakorlatot és a jobbágyi személyi terhektől való mentességet igazolhatta. A nemesi szervezetű vármegye felbomlásával a nemességigazolás jogát a provizórium idején a közgyűlés jogkörét átvett tisztiszék gyakorolta, a melytől az alkotmány visszaállításakor sem szállt vissza a közgyűlésre, hanem az alispán személyes jogkörébe

ment át. A tisztiszéktől nyert, a nemesi vármegyében ki nem hirdetett, sem lajstromba nem vett Folly család nemesi bizonyítványt.

A jogegyenlőség alapján szervezkedett vármegyében nemesi kihirdetés mindeddig nem fordult elő. Nem hirdettették ki itt nemességüket azok az újabban megtelepedett családok, a melyeknek nemessége a rendi szervezet korából származik, (mint pl. a Szentmártoni Darnay család), sem a vármegyének a jogegyenlőség korában, 1867 után, új nemességet szerzett családjai (Bálványosi Satzger, Somogytúri Kúnffy, Boglári Simon stb.

* * *

A következőkben a vármegyének nevezetesebb családjait ismertetjük, a rendelkezésre álló tér keretein belül, tekintettel azokra, a melyek a vármegyei közéletben jelentősebb szerepet játszottak, vagy kizárólag mint vármegyénknek nemesi családjai ismertek.

Adamovich. A család nemeslevelét 1714 november 6-án nyerte Pál, felesége báró Knezevics Anasztázia és gyermekeik: Márton, Ferencz, Mária, Anna és Margit. Kihirdettették Nagybajomban 1715 augusztus 22-én. Ferencz felesége, Kittler Anna-Mária, özvegy Stansits Istvánné jogán Kutason lett részbirtokos, majd az osztályos atyafiaktól a többi birtokrészt megvevén, egész Kutas az övé lett. Fiúörököse nem maradván, leánya kezével Boronkay György szerezte meg birtokát. Ferencz még 1754—55-ben is birtokos a vármegyében, de Pécsett lakván, mint sok más családja a vármegyének, az ez időbeli összeiráshól kimaradt. Nővére Anna (Mária), előbb Baksay Antal vármegyei esküdtnek gyermektelen özvegye, utóbb Nagyatádi Czindery Ignácz-Ferencznek lett nejévé.

Czimere: kék pajzsban szarvaival fölfelé fordított ezüst félholdon nyugvó fehér oszlop, melyet jobbról a pajzs felső balsarkában hatágú arany csillagtól kisért arany oroszlán tart. Sisakdisz: a koronából kinövő, aranymarkolatú görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Antal. A vármegyének egykor jobbmódú családja, mely azonban a fiágra szóló birtokbó a leányágnak egyforma részt adván, röviddel magvaszakadása előtt elszegényedett. A nemességet 1668 deczember 12-én Antal János, felesége Szentes Erzse, gyermekeik: György, János és István, továbbá János testvérei és ezek utódai nyerték s 1670-ben Sümegen, Zala és Somogy vármegyék együttes közgyűlésén hirdették ki. Eredeti lakhelyök a zalavármegyei Dörgicse. A czímereslevélben említett ifj. János, Somogy vármegyének előbb esküdtje, később szolgabírája, 1723 június 9-én új adományt nyer a maga és fiai: György, István és János részére a már előbb is bírt Kötcse, Csicsal, Pocza és Tome pusztákra. A fiágat István és János folytatták. Istvánnak Domokos Évától fia János, ezé Dancs Júliától Károly, a ki unokatestvérét, Antal Juliát hirta nőül. Ezek fia József (1804—1835) az idősebb ág utolsó fisarja; feleségétől, Mocsy Máriától való leánya, Petronella, Kacskovics Károlynak lett nejévé. Az ifjabb ág István öcscsétől, Jánostól († 1780) származik. Ennek Salamon Juliától fia István, kinek házastársa Horváth Julia, leánya Julia, Antal Károlyné, fia Ferencz. Ennek Udvardi Katától született fiában, Károlyban (szül. 1813) magvaszakadt. János és Horváth Julia ifjabb fia József (1858—1826) Megyeren telepedett le. Feleségétől, Prokop Annától fia Farkas (szül. 1794) előbb esküdt, majd aladószedő, leánya Erzsébet (1808—1892) Szalay Györgyné.

A beházasodott családok nevezetesebbjei: a hecsvölgyi Paiss s ezzel a Faiszi Ányos, a Vásonyi, Kencsey, Kazay, Berzsenyi családok. A családi birtokok 1780-ig osztatlanok maradtak; az 1814. évi vármegyei birtokösszeirás szerint a 8212 holdnyi birtok $^1/_6$-e a Paiss-utódok, $^1/_6$-e a Vásonyiak, $^1/_6$-e (az ú. n. „kötcsei") Berzsenyiek kezére jutott; $^1/_6$-ét Antal István bírta, $^1/_6$-e pedig a többi Antalnak osztatlan tulajdona volt.

Czimer: kékben zöld pázsiton fehér lovon jobbra vágtató vörösruhás, sárgacsizmás, sastollas, vörössüveges magyar vitéz, baljával a gyeplőt fogja, jobbjában török fővel tűzött egyenes kardot tart. Sisakdisz: koronából növő jobbra fordult, félholddal és csillaggal megrakott vörös-fehér lobogót tartó vörösruhás kar. Sisaktakarók: jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

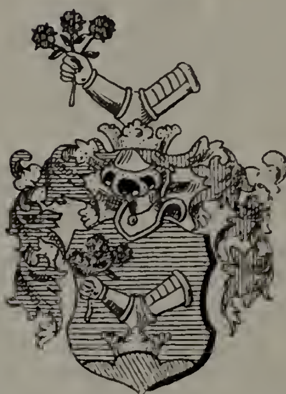
Árvay. 1690 július 26-án nyer I. Lipóttól czímereslevelet János és ismeretlen nemes feleségétől való fia, János. Kihirdettették 1690 szeptember 12-én Vas vármegyében. Később (1690 után) született fiai: Sándor és József, Veszprém vármegyébe mentek át, Sándor fia László innen Somogyba költözött, a hol testvéreivel, Jánossal és Józseffel 1754 január 7-én igazolták nemességüket. Ezek valamelyikének utóda László fiának, Györgynek, Torkos Júliától (1796 körül) született fia László, 1843-ben pusztakovácsi birtokos és József, esküdt és alszolgabíró, kinek felesége Siklóssy Kata, leányuk Terézia Tallián Farkasné.

Bakacs báró (Szentgyörgyvölgyi). A vármegyének kihalt családja, mely a török uralom idején lett itt birtokossá a gersei Petheő család után. A zalavármegyei Szentgyörgyvölgyéről eredő eredetileg kuriális nemescsaládok legkiválóbbja. Sándor, a kimutatható egyenes ős, 1532-ben nyer czímereslevelet Szapolyai János királytól. Fiának, Lukácsnak és Szentbalázsi Szele Zsófiának fia, Sándor, Petheő Kata kezével résztulajdonosa lesz a keszthelyi várnak és az ahhoz tartozó zala- és somogymegyei birtokoknak (Csehi, Gadács, Uzd, Patalom, Tátom, Magyaratád. Túr, Halagosd és Tetves fele). 1609-ben Zala és Somogy vármegyék alispánja, egyben keszthelyi főkapitány. 1622-ben czimerbővítést, 1625-ben bárói rangot nyer. Egyetlen fia, Farkas, Teuffel Eufrozinával, atyja Sándornak, kinek Rábadoroszlói Rumy Katától gyermekei: István († 1678 körül; ki Károlyi Erzsével atyja Juliának, előbb Niczki Niczky László, majd Ferber [Felbert] Mátyás nejének) és Sándor († 1686 előtt), ki Niczky Magdolnával két fiút hagyott: Lukácsot és Benedeket. E kettő családjának utolsó férfitagja. Lukács résztvett a

Adamovics.

Antal.

Battyány (Geresgali).

Barcza.

Batthyány.

Bezerédy.

Beleznay.

Bakacs.

Botka.

Berzsenyi (ősi).

Rákóczi-féle felkelésben, de 1705 után már királypárti lesz, Benedek szintén katonáskodott a spanyol örökösödési háborúban. Benedek 1734-ben elhalván, a birtokok bátyjának, Lukácsnak, Csoknyay Évától származott leánya Orsolya Szentgyörgyi Horváth Lászlóné és Benedeknek báró Reichlin-Meldegg Mária Katától származó gyermekei: Teréz Tallián Józsefné és Viktoria Cserneki Dessewffy Ferenczné közt kerültek osztályra. A nagynénjük, B. Julianna, szintén igényjogosult utódait ekkor nem részesítették az őket megillető osztályrészben. Dessewffyék nem laktak vármegyénkben; leányuk, Johanna, előbb Melczerné, majd Kelczné, Viktoria Szuhányiné. A család nemesi czimere a szerző B. Sándornak a mohácsi csatában lovának a töröktől üldözött Bánffy János részére való átadását örökíti meg.

A bárói rangot megelőző 1622. évi bővített czímer kék pajzsban zöld mezőn a pánczélba öltözött Bánffyt és Bakacsot ábrázolja, a mint ez a kidűlt lováról leszállott Bánffyt jobbra ágaskodó saját ép lovára felsegíti. Sisakdísz: a koronából kinövő két, egy-egy hatágú ezüst csillaggal megrakott fekete sasszárny között pánczélos, mellvértes, vassisakos, jobbjában egyenes kardot tartó, balját csipőjére támasztó, kevéssé jobbra fordult vitéz. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Bakó (Dávodi). Törzsökös somogyvármegyei család, mely a ma Böhönyéhez tartozó Dávodpuszta, régen Dávot községtől veszi előnevét. Már 1493 és 1496-ban említik mint itteni birtokost. Az, hogy utóbb e család Nemesviden is birtokos, arra mutat, hogy egy lehetett az 1461-ben „vidi" jelzővel szereplő Bakó családdal. Birtokos a vármegyében 1534-ben is. 1610-ben Bakó Farkas kiskomáromi kapitány; ekkor felesége, Pálffy Anna és gyermekei: Farkas, György, Zsófia, Potencziana és Kata nevére is megerősítteti magát Merke és Terebezd birtokában, melyeket 1200 magyar forintért a Vésseyektől szerzett. Ugyanő lehetett az a Farkas, a ki 1628-ban kir. étekfogó és a kiskomáromi végvár lovasainak kapitánya: ez a rokona, Imreffy Farkas, magvaszakadásával a koronára háramlott Somodort, Szenttamást, Törjéket, Böszénfalvát, Gálosfalvát, Hagymást, Hárságyot, Tormást, Szentlászlót, Szerdahelyt, Derecskét és Lencsént nyeri. E nagy vagyonból az 1700-as évek után már csak töredékek vannak a család kezén. 1720 körül két tagja él a Bakóknak: János és Farkas. Az előbbinek feleségétől, Németh Margittól való leánya, Ilona ágának vagyonát a beházasodott vidi kuriális nemeseknek vitte. Farkas nejével, Horváth Annával, 1717-ben nádori adományt nyer a felesége jogigényét képezett (Dráva) Tamásira és Gárdonyra és kir. adományt Szakácsira és Vidre. Gyermekeik: Ádám, ki fel van véve az 1754—55. évi összeirásba; László, 1727-ben esküdt, 1741-ben inzurgens, ez feleségével, Szily Évával, magtalan; és Judith, Kisbarnaki Farkas Gáborné. Ádám, ki táblabiró volt, Hollósy Klárával nemzette Mihályt, kit, mint atyját is, szívesen hívtak meg az úrbéri uriszéki perekhez ülnöknek és elnöknek, és Rozália, Thassy Lászlóné. Mihálynak Vizeki Tallián Annától, kivel Bolháson lett birtokos, gyermekei: Francziska († 1798), Kisjeszeni és Megyefai Jeszenszky Emánuelné, Farkas, Jozefa Hamvai Kovács Józsefné és János. Farkas († 1840), táblabiró, 1809-ben inzurgens, Pozsgay Terézzel a fiág fenntartója. Fiai: Farkas és László. Farkas (1799—1871), 1833-ban szolgabiró, felesége Balaskó Mária, gyermekeik: Farkas (szül. 1826) és Krisztina-Zaida (szül. 1828). László, Farkas testvére (1803—1831), Berzsenyi Jozefával nemzette Lászlót (1831—1875) és Emiliát (1827—1884), Csonka Jánosnét. János, Mihály fia, ki háromszor nősült, leányára, Krisztinára, Skerlecz Antalnéra, az ősi vagyonból már semmit sem hagyott. A család vagyonának elvesztését az a per okozta, a mely az 1830—1843. évek között folyt a Horváth jogon a leányágat is illető, de abból addig nem részesített drávamenti birtokokért a rokon Thassyakkal, ez utóbbiak jogát megállapítván.

Czimere: kék pajzsban zöld mezőn nyelvét kiöltő jobbra fordult egyfarkú arany oroszlán, jobbjában kardot tart, baljával hatágú arany csillagot lógat. A pajzs jobb felső sarkában ezüst félhold. Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bárány (Rendesi). Zala vármegyéből, Kővágóörsről származó család, a hol 1728-ban igazolják nemességüket. néh. Benedek fiai: Ferencz, István és Imre, továbbá György és Tamás, az 1594. évi augusztus 30-án Rudolftól Bárány Imre részére adott és Zala vármegyében 1604 deczember 29-én kihirdetett armálissal. Egy lehetett a fenti Györgygyel az a György, ki vármegyénkben 1724-ben mint lellei lakos ugyanez armális alapján igazoltatott. Az itteni ág 1735-ben nyert megerősítő adományt Viszre és Boglárra, de előnevét ezután is csak Rendesről írta. Eleintén csak a zalai Balatonmellék családjaival házasodott, a XVIII. század harmadik harmadában már átmegy Sörnyére, Vidre stb. Esküdteket, alszolgabirákat állandóan adott a vármegyének. Az 1843. évi katasztrumba felvett nevezetesebb tagjai: Pál fiának, Jánosnak, Mezriczky Zsuzsától született fia, Imre, sörnyei birtokos (45 éves) és Stefaits Lidiától való gyermekei: Károly (szül. 1825) és Imre (szül. 1831). Márton fia Lászlónak fiától, Páltól és Nagy Juliától származott Pál táblabiró (45 éves), kinek Litsek Antóniától fia, Dénes-Vincze (szül. 1841). József fiának, Gáspárnak és Grubanovics Erzsének fia Alajos (35 éves) és ennek Sáry Máriától való fiai: Pál (szül. 1839) és Albert (szül. 1841), boglári birtokosok. Kis-Gombán volt birtokos Pál fia Józsefnek Nagyalázsonyi Barcza Annától való fia, Boldizsár, a „Bánk bán" bírálója (50 éves), első feleségétől, Berzsenyi Antóniától született Gusztáv (1822) és második nejétől, Bekk Teréztől való fia, Gyula (szül. 1842).

A család czimere — a nemeslevél szövege nem lévén meg — pecsét után: kék pajzsban jobbra fordult ágaskodó egyfarkú oroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdisz: a pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Barcza (Nagyalázsonyi): Előnevét állandóan használó, Veszprém vármegyéből származó család, a hol már a Hunyadiak korában szerepel. Okmányosan igazolt első egyenes őse György, 1647-ben adományt nyer rokonának, Istvánnak, hűtlensége miatt elkobzott birtokaira; 1675-ben devecseri alkapitány. Feleségétől, Palásty Évától fia Zsigmond, ki 1714-ben Vas vármegyétől nyer nemesi bizonyítványt. Ennek Kisfaludy Ilonától egyik fia Ádám (1708—1773). Bezerédy Klárával nemzé Zsigmondot (1738—1800), ki feleségével, Kisbarnaki Farkas Juliával (1748—1804), a Topos unokával, Pusztakovácsin lett birtokos. Fiúk Károly (1771—1834), leányuk Erzsébet (szül. 1785), Stefaics Gáspárné. Károlynak Mentler Jozefától gyermekei: Antal (szül. 1806),

Lajos (1807—1883; ennek neje Bodonyi Teréz, József és Horváth Anna leánya; fiuk Ödön szül. 1841), György (1815—1885, felesége Barcza Amália, fiuk László szül. 1846) és Johanna (1813—1842), Alsószilvágyi Gaál Alajosné.

Czímere: kék pajzsban hármas zöld halom középsőjén koronán könyöklő, jobbra fordult pánczélos kar zöldleveles három vörös rózsát tart. Sisakdísz: a pajzsbeli kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Battyány (Geresgali). Vármegyénknek ősi családja, melynek teljes családfáját nem ismerjük. Első említése 1293-ban történik, a mikor Vörsön lesz birtokossá. Biztos származási adataink csak 1468-tól vannak, Péter fiától, Benedektől kezdve, a ki Mátyás királytól megerősítést kap Bottyán, Geresgal, Újfalu, Barcsfüles, Bankháza (tán Bakháza), Egyházasfüles, Tamási, Czegléd, Szentgyörgy, Lad, Zolna falvakra és Szentmihály egy részére. Utána a család még öt nemzedéken át virágzott, míg 1664-ben Lászlóban kihalt. Egyik tagja Farkas, kinek Ládoni Csemetey Katalintól fia Ferencz, ezé Benedek, kinek leánya Orsolya; ennek Muraszombati Zobotin Jánostól fia, Mózes; ezé László, Tallián Anna férje. A család birtokait László 1661. évi bevallása alapján unokatestvéreire: Sabuk Istvánra, ennek anyai testvérére, Frankovics Jánosra és Peleskey Annára hagyta. Sabuk István leánya lehetett az a Sabuk, másként Frankovics Zsuzsánna, ki 1712-ben Szily Mártonnak neje, s kinek kezével Görösgal és Czegléd a (később Nagyszigeti) Szily család és leányági leszármazóira jutott.

A család czímerének csak pajzsképe maradt reánk 1619-ből: jobbra nyúló pánczélos kar, mely felül befelé fordult félholdtól, alul nyolczágú csillagtól kisért kardot tart.

Batthyány (Németújvári, gróf és herczeg). A vármegyének 1342 óta birtokos családja. Kimutatható első ősük, Kővágóörsi (Kis) György, 1391-ben Zamárdit, 1398-ban a fejérvármegyei Battyánt nyeri, mely utóbbitól a család nevét vette. Emelkedése a Habsburgok korába esik. Boldizsárnak, ki 1481-ben czímert nyer, fia, Ferencz (1497—1566) szerzi meg Németújvárat, a családnak 1524 óta főfészkét. Fivérének, Boldizsárnak ükunokája, Ádám, 1630 augusztus 16-án gróffá emeltetik. Ennek unokája Károly, a vármegye főispánja, ki 1764-ben elsőszülöttségi joggal német birodalmi herczeggé lesz, a hétéves háborúban tett kiváló szolgálataiért. Somogyi birtokai bátyjának, Lajos nádornak ágára szálltak át, s megoszlottak Lajos unokájának, Antal Józsefnek (1762—1828), gróf Roggendorf Jozefintől született Gusztáv herczeg (1803—1883, báró Ahrenfeld Vilmával Ödön-Gusztáv herczeg atyja) és testvére Kázmér (1807—1854), a későbbi (szabadságharcz alatti) külügyminiszter között, kinek Keglevics Auguszta grófnővel utódai nem maradtak. Birtokait, a somodori uradalmat, a kincstár lefoglalta, de nővérének, Filippinának férje, gróf Pergen Antal visszaszerezte.

A család 1481. évi czímere, mely a grófi és herczegi rangemelésekkor csak (öt) sisakkal bővült: kék pajzsban magasan kiemelkedő természetes színü szikla tetején arany fészekben kiterjesztett szárnyú, két fiát feltépett melléből folyó vérével tápláló jobbra fordult pelikán; a szikla alján zöld hármas halomból kinövő, szájában aranymarkolatú kivont kardot ferdén tartó jobbra fordult arany oroszlán. Az ősi czímernek sisakdísze nem volt.

Beleznay (Beleznai). Már a mohácsi vész előtt birtokos Beleznán; 1451-ben már említik. E birtokon élt a család a török uralom kezdetéig. 1539-ben János és Farkas (tán Miklós fiai) osztozkodnak Miklós leányának, Borbálának gyermekeivel: Horváth Ferenczczel és Boldizsárral. 1559-ben Mátyásnak leányától, Klárától, Kemény Ferencznétől származott Kemény Petronella és Dávid kényszerítik osztályra anyai unokatestvéreiket: Farkast, Jánost, Veronikát, Zsófiát és Annát. E két fivér nyugtalan természetű lehetett — később is jellemző vonása ez a családnak —, 1561-ben a vármegyének kell közbelépnie ellenök Réthey Bálint panaszára erőszakoskodásuk miatt. A viszályt 1562-ben a zalavári konvent előtt egyességgel intézték el. Ez év után a család kiesett Belezna tényleges birtoklásából. Zálogjogon Szalay János lett birtokosa a helységnek, de tőle 1631-ben Beleznay Ferencz hatalmasul elfoglalta. A következő évben Ferencz, testvéreivel: Andrással és Zsigmonddal, II. Ferdinándtól megerősítő adományt is szerzett, mire Szalay 1636-ban Beleznát neki visszabocsátotta. E testvérek valamelyikének utóda, Ferencz, 1678-ban lépéseket tesz családja leszármazásának és Beleznához való jogának igazolásához. E Ferencz és Farkas 1692 előtt Beleznát elzálogosítják 100 tallérban. Az adományos András fiának, Jánosnak fia János 10 évi pereskedés után visszaszerzi a közben a kir. fiskus kezére jutott ősi birtokot s 1738-ban megosztozik rajta az adományos Ferencz unokájának, Gábornak fiával, Imrével. A visszaszerző János kitünvén az 1735. évi pestvármegyei népi mozgalom lecsendesítésében, aranyláncot nyert III. Károlytól, az udvar kegyébe jutott. Katonai szolgálatba lépvén, résztvett a Mária Terézia alatti hadjáratokban, 1752-ben lovastábornokká lett. Fiai: Miklós és Mihály, az előbbi szintén katona, főstrázsamester. Mihály fia, Sámuel, az 1780-as években zálogba adja Beleznát báró Sigray Károlynak, a vármegye főispánjának, később pedig Horváth Ferencznek, a ki utóbb örökáron e birtokot meg is veszi. Sámuel 1800-ban bárói, 1805-ben grófi rangot nyer, feleségétől, Barsy Zsuzsától származott gyermekeivel: Sámuel, János, Zsuzsa és Erzsébettel.

A régi nemesi czímer: kék pajzsban zöld mezőn jobbra fordult kétfarkú, ágaskodó oroszlán első lábait ragadozásra nyujtja. Sisakdísz: a koronából kinövő szembe fordult, háromtollas, vassisakos, aranygombos és prémes zöldruhás magyar vitéz, baljával csipőjére támaszkodik, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tart. Takarók mindkét oldalt kék-arany.

Bereczk. Eredetileg Nemesvidon birtokos család, a honnan 1840 körül költözött be egy ága Kaposvárra. Vármegyénkben feltünő első őse Lukács, kit 1724-ben Mihály és Ferencz fiaival együtt, mint régi birtokosokat, elismert nemeseknek a nemességvizsgáló bizottság. A család ekkor még Böröcz, Berecz alakban írta nevét. Mihály fiai: Ferencz és György, 1744-ben vidi birtokukra nádori adományt szereztek. György volt a vérség fenntartója. Berta Katalintól fia Imre († 1764 előtt), ennek Hajdú Ilonától fia Ferencz, ki Kiss Örzsével atyja Imrének (szül. 1766), kinek Zsebe (Sebe) Juliától fia Antal (1793—1859) a vármegye esküdtje. Ennek Várady Máriától gyermekei: Antal (szül. 1818) ügyész (nős Kapotsfy Francziskával), Anna (1826—1896) Gáspár Boldizsárné. Ferencznek és Kiss Erzsének ifjabb fia Ferencz (szül. 1787) nejével, Babos Évával Csákányban lett birtokos; már 15 éves korában van fia, Mihály (szül. 1803), kinek Kun Katától

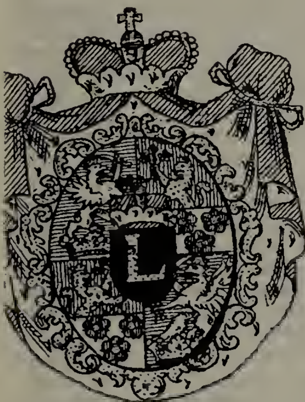
Csapody.

Csorba.

Czindery.

Esterházy.

Forgách.

Festetich.

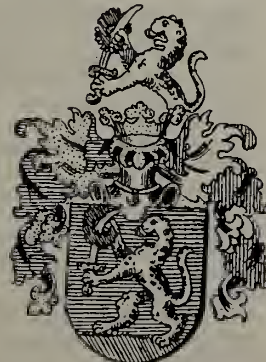
Goszthony.

Gaal.

Hencz.

Gludovácz.

gyermekei: József, Gergely, Péter, Sándor (szül. 1832—1842 között). Mihály testvérei: Ferencz, (szül. 1818), Antal (szül. 1822) és Imre (szül. 1828).

A család czímeres nemeslevelét 1615 augusztus 9-én nyerték II. Mátyástól, agilis B. János és Miklós testvérek s azt a horvát-szlavon-dalmát tartománygyűlésen 1616 április 18-án hirdettették ki. Az ebben adományozott czímer: kék pajzsban zöld hármas halmon két elsőlábával fehér mezei liliomot tartó, egymás felé fordult, ágaskodó arany oroszlán. Sisakdísz: a koronából kinövő, jobbjában liliomot tartó, jobbra fordult koronás arany oroszlán. Takaró jobbról és balról: kék-arany.

Bersenyi. (Egyházasbersenyi) Elterjedt dunántúli család, melyből 1559 május 16-án Miksától, mint atyja, I. Ferdinánd helytartójától megerősítő adományt nyer a veszprémvármegyei Egyházasberseny birtokára néh. Egyházasbersenyi Bersenyi Kálmán fiának, Jánosnak fia György, a ki mostohaapja, anyjának, Zsófia asszonynak második férje, néh. Enderszegi-Csáffordi Orbános Balázs után Orbánosnak is neveztetett. Utódai átszármaztak Vas vármegyébe, a hol az 1756. évi nemességvizsgálatnál nemességük elismertetett, bár az ízenkénti leszármazást nem igazolták Györgyig. Az itt Hetyén és Nemesmagasiban megtelepedett családnak három ága szakadt át vármegyénkbe, a XVIII. sz. második s a XIX. sz. első felében. Egyik águk a Kötcsén birtokos volt Antalok közé házasodott, de már a második-harmadik ízen leányágra adta át itteni örökségét: az Ujváriakra, Padosokra, Robozokra. A másik ág Thulmon Magdolna által Sörnyén és Vrácsikon lett birtokossá. Ennek férje Bersenyi Benedek († Hetyén 1750 körül), gyermekeik: Ádám, János (szül. 1734) nőtlenek, István (szül. 1738), Benedek (szül. 1742, nős Horváth Zsófiával, gyermekeik elhaltak, özvegye utóbb, 1814 után, Kisfaludi Madarász Zsigmondné) és Éva (szül. 1740) Noszlopy Sándorné. István († 1808 körül) már Somogyban élt, nejével Oroszváry Erzsével († 1806—1808 között) nemzé Károlyt († 1806, 1800 óta nős Dely Terézzel), Istvánt, Józsefet és Terézt (Madarász Károlynét). Istvánnak első nejétől, Nagyalázsonyi Barcza Annától fia István, alszolgabíró, ki atyja öcscsének özvegyét, Váczy Borbálát vette nőül. Ettől gyermekei: Pongrácz (szül. 1822) és Lajos (szül. 1826). Istvánnak második nejétől, Csöglei Biró Annától, Sámuel és Thulmon Anna leányától gyermekei: Pál (szül. 1813, Nyitra megyébe szakadt), Julia Vajda Albertné, Jozefa Dávodi Bakó Lászlóné, Zsuzsa, Erzse és Jusztina Kosinczky Ferenczné. Józsefnek, id. István testvérének, ki 1816-ban esküdt és Váczy Borbálának, Mihály és Farkaspatay Farkas Zsófia leányának gyermekei: Imre-Pál szül. 1810, Némedy Annával, József szül. 1835 és Mátyás szül. 1840 atyja) esküdt, Etel (szül. 1811. Sipos Ferenczné), Móricz-József (szül. 1813, Augustin Annával [esk. 1837] Adalbert, Gusztáv és Sándor [szül. 1846], atyja) 1846-ban esküdt és Antal-Boldizsár (szül. 1814) vrácsiki birtokos. A család régebbi vagyoni helyzetét idősb Istvánnak és fiának ifjabb Istvánnak tékozlása nagyon megrendítette. Váczy Borbálával az addig lutheránus Bersenyiek tőle leszármazó tagjai katholikusokká lettek. A harmadik ágból Dániel, a költő, Benedek öcscsének, Mihálynak unokája, Lajos (1744—1819) és Thulman Rozália fia (szül. 1776 V. 6. † 1836 II. 24.) jött 1808-ban vármegyénkbe, Niklára. Itt 1818 november 9-én hirdettette ki nemességét. Dukai Takács Juliától gyermekei: Lidia (szül. 1800, Barcza Károlyné), Antal (szül. 1806), Farkas (szül. 1803. nős Rádóczi Gyarmathy Máriával) esküdt, majd alszolgabíró, 1849-ben Noszlopy Gáspár kormánybiztossága alatt első alispán; a Berzsenyi István-féle javak zártartója és László (szül. 1809) a szabadságharczban honvédtiszt.

Czímere (pecsét után, mert armálisa nincs), a mint azt az itteni családtagok használták: kék pajzsban zöld mezőn jobbjával görbe kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó, jobbra fordult ágaskodó arany oroszlán. Sisakdísz: a koronán álló, felemelt jobbjával ágat tartó jobbra fordult madár (galamb, daru). Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Bezerédy (Bezerédi). Zala vármegye régi családja, mely 1430-ban nyer Zsigmond királytól czímereslevelet, 1456-ban V. Lászlótól, új adományt Bezeréd zala- és Lőrinte veszprémvármegyei birtokokra, melyekben 1564-ben Miksa is megerősíti. A család idők folytán elszaporodott, más vármegyékbe is elszármazott. Vármegyénkbe György és Beleznay Krisztina (özv. 1730) fiának, Istvánnak fia, Zsigmond költözött, ki Paiss Annával, Boldizsár és Antal Teréz leányával Nagybajomban lett birtokossá. Fiaik: Pál (1783—1846) a vármegyének hosszú időn át való levéltárnoka (kinek feleségétől Barát Annától fiai: Pál szül. 1827 és Elek szül. 1828), Boldizsár (1783—1845), nagybajomi birtokos (kinek Szentgyörgyi Horváth Erzsétől, Ferencz és Oszterhueber Anna leányától, gyermekei: Antal 1814, 1843-ban tiszti alügyész, nős Sümeghy Máriával és Boldizsár szül. 1816 nős Hertelendy Máriával), Miklós (szül. 1793) veszprémi kanonok, Márton (szül. 1795) pap és Gergely (szül. 1802) ügyvéd.

Czímere: vörössel és kékkel vágott balra dőlt pajzsban balra fordult, szájával háromágú korbácsot tartó fél arany oroszlán. Sisakdísz: a balra dőlt zárt sisakot fedő kék-vörös tekercsből kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: mindkét oldalon kék-arany.

Bogyay (Várbogyay). Csallóközy régi család, mely előbb Zalába szakadt, innen vármegyénkbe jött át. Eredeti neve Bartalos, melyet Várbogya, Bogya helység után változtatott Bogyayra. Gergelynek fia, György, 1705 körül tünik föl Zala vármegyében, hol sümegi várkapitány lesz, több birtokot szerez. Fia József († 1752) Czuzy Krisztinával atyja Józsefnek, sármelléki birtokosnak (él 1786), kinek Lomniczai Skerlecz Máriától fia Péter († 1790 előtt), a familia Toposiana egyik tagját, Farkas Katalint, özvegy Dóczy Imrénét, Sándor és Topos Rozália leányát veszi felségül. Ezek három fia: Péter, Ignácz és László. Péter (1779—1839) átjön vármegyénkbe s anyja családi összeköttetései alapján könnyen helyezkedik itt be a jogi és társadalmi életbe. 1804 előtt tiszteletbeli ügyész, ekkor alszolgabíró, 1808—1817. kaposvári járási főszolgabíró, majd táblabíró. Nemességét csak 1824-ben hirdettette ki. Nejétől, Bezerédy Magdolnától, Zsigmond és Becsvölgyi Paiss Anna leányától gyermekei Miklós (nős Kund Antóniával), Elek (1812—1886, Domaniczky Teréziával, atyja Ödönnek, Kálmánnak, Ilkának Már Gyulánénak és Máriának Igmándy Aladárnénak) és Eleonora (szül. 1808) Bogyay Lajosné. Péter fivérének, Ignácznak Svastics Jozefától született fia, Lajos (1803—1875, Eleonora férje) és Sándor (1804—1864), a ki átjött neje, Fölső-Szelestey Guary Erzsének, József és Szalay Mária leányának remetepusztai birtokára. Ezek gyermekei (szül. 1829—1843) Ilona Kacskovics Jánosné, Gyula (nős Gulyás Emmával), Imre (nős Karay, másként Szabó Izabellával), Matild, Zsigmond (nős Balogh Szerénával), Géza

(nős Kacskovics Amáliával), Ferencz (nős Mille Gizellával) és Adél Szép Béláné. 1833-ban kihirdette itt nemességét a családnak Mádról Tolna vármegyébe, Kétyre szakadt ágból származott György is, de maga és vérsége is ott maradván, vármegyénkben szerepet nem játszott.

Czímere: kék pajzsban zöld mezőn jobbjában görbe kardot tartó jobbra fordult oroszlán. Sisakdísz: a koronán álló jobblábával követ tartó jobbra fordult daru. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Boronkay (Boronkai, Boronkai és Bezetei). Vármegyénkben már a mohácsi vész előtt is birtokos család. Állitólag 1476-ban nyert adományt Pál Boronkára. A török uralom alatt a felvidékre húzódott. Okmányosan igazolt egyenes őse István, ki 1662. évi november 1-én mint az érsekujvári magyar gyalogság fővajdája Dvornikovics Andrással adományt nyer a nyitravármegyei Nezetére. Nejétől Bajusz Erzsétől fia Tamás, kinek Hidvégy Erzsétől gyermekei: Mihály, Ferencz és László (nős Farkas Katával). Ferencz visszatelepszik Somogy vármegyébe, elveszi 1732-ben Fekete János özvegyét és örökösét, Niczky Juliát, kivel Szillen lesz részbirtokossá. Gyermekeik: György, 1767—1774-ig a vármegye főügyésze, a kinek nagy érdemei vannak az úrbéri ügyek rendezése körül, Pál és József. Györgynek Adamovics Annától (esk. 1770), kivel utóbb Kutast kapta, gyermekei: György (1776—1839), Borbála (unokatestvérének, Boronkay Miklósnak neje) és Czeczilia, Tallián Györgyné (esk. 1803.) Györgynek Reiter Annától gyermekei: Károly (szül. 1830), Lajos (szül. 1833), János (szül. 1834) és Anna Vasdinyei Sándorné. Pál, a főjegyző testvére, Fejér vármegyébe Ráczkeresztúrra költözvén, 1791 május 24-én nemesi bizonyítványt nyert. Feleségétől Csupor Karolintól gyermekei: Julia és Miklós, kinek unokatestvérétől, Boronkay Borbálától való leánya Mária Hertelendy Ferenczné. József, a főjegyző Györgynek legifjabb testvére, a vármegyének 1790, 1797 és 1802-ben országgyűlési követe, táblabiró; felesége Derghi Somogyi Borbála, a kinek az anyja jogán igényelt Lengyeltóti Lengyel családi birtokait visszaváltván, egyetlen leányát, Krisztiniát, gazdag hozománynyal adta férjhez gróf Festetics Imréhez.

A család czimere többszörös változáson ment át. Ferencz pecsétein a pajzs dombján nyugvó koronára támaszkodó keresztes zászlóttartó, jobbra nyúló kart használ, sisakdíszül a pajzsbeli karral. Györgynek, a főjegyzőnek pecsétjein a czimer: kék pajzsban zöld dombon arany koronára könyöklő, jobbról hatágú arany csillagtól, balról ezüst félholdtól kisért jobbra nyúló pánczéloskar három ezüst nyilat tart. Sisakdísz: a koronán nyugvó pajzsbeli kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst. Időnként eltérő czimert használt József, az országgyűlési követ: kék pajzsban lebegő arany koronán hármas patriárkakereszt. Sisakdisz: a koronából kinövő, jobbjával görbe kardot tartó jobbra fordult arany oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Bosnyák. 1737 körül tűnik föl vármegyénkben Bosnyák Márton és testvére János, Istvánnak, János fia István fiának és Babics Dorottyának († 1757) fiai. Márton nejével, Niczky Judittal (1718—1797), Mózesnek, báró Bakács Julianna fiának és Oszkó, másként Molnár Évának leányával birtokos lett 1760 körül Csehi. Túr, Magyaród stb. helységekben. Tiz gyermekük közül három fiukban: Józsefben, Jánosban és Mártonban, folytatódott a férfiág, mely ma már csak Márton utódaiban él. Idősb Márton leányai: (szül. 1736—1766) Borbála, Mosel Antal pozsonyi főharminczados neje, Erzsébet Fonyó Miklósné, Katalin Eperjessy Sámuelné, Magdolna, előbb Német Antalné, majd Szalay Györgyné, Teréz Galánthai Bessenyei László neje. Ifjabb Márton (1760—1814) első feleségével, Bolla Borbálával, atyja Annának, Szalay Jánosnénak, Juliánnának Szászbereki Váczy Antalnénak, Máriának Árvay Lajosnénak; második nejétől, Szentgyörgyvölgyi Juliánnától fia, Lajos (1814—1873), táblabiró, kinek Pelikán Karolinától gyermekei: Gusztáv, László, Károly, Mária Rihmer Kálmánné, Anna Szalay Bertalanné (szül. 1837—1852 közt). József, ifj. Márton bátyja, Bács vármegyébe ment át, egyetlen fia, Károly, Arad vármegyébe. Jánosnak, József és Márton testvérének Thassy Máriával való gyermekeiben magva szakadt.

A család adományozott czimere, melyet az 1631 május 18-án Bosniak Jónásnak, feleségének, Lichtberger Zsuzsának, és gyermekeiknek: Jeremiásnak, Jánosnak és Gábornak adományozott és Hont vármegyében kihirdetett nemeslevélben nyert: kék pajzsban zöld mezőn jobblábával két tollat, baljával három nyiló liliomot tartó jobbra fordult párducz. Sisakdisz: a koronából kinövő, jobbjával egyenes tőrt, baljában három liliomot tartó jobbra fordult párducz. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Botka (Széplaki, Szántói, Névedi). Előnevét nem a somogyi, hanem a zalavármegyei Szántóról, s a vasvármegyei Széplakról veszi. A Névedi előnévvel Mihály ága tünik fel. A család a Dunántúlnak elterjedt családja. Vármegyénkben, a hol Ferencz zalai és somogyi alispán (1630, 1647) fiának, Ferencznek már voltak birtokai, László, másik Ferencz fia (1730 - 1810) telepedett meg, feleségének, Hunkár Jusztinának, Antal és Szentviszlói Deseő Zsuzsa leányának nagygombai birtokán. Fiuk, József (1766—1832), Hermann Judittal, István és Kisbarnaki Farkas Julia leányával Bodrogon lesz birtokos. Ezek gyermekei: Pál és Antal (1809—1874), kinek Igmándy Jozefintől, Emanuel és von Otto Karolin leányától gyermekei: Sarolta Alsószilvágyi Gaál Jánosné és Antal. A másik ág — a Névedi — Bálint fiának, Mihálynak, Nádasi Terstyánszki Annával, József és Bodorfalvi Baranyai Anna leányával való házassága által lett itt birtokossá. Fiuk: János (él 1846), nejével Nedeczky Francziskával (1803—1882), Ferencz és Skerlecz Anna leányával atyja: Herminnek, Tallián Pálnénak, Ágnesnek, Igmándy Ignácznénak, Imrének, Mihálynak, Lászlónak (nős Sényi Aglájával), Jánosnak és Viktóriának, Igmándy Benedeknének (szül. 1821—1830 között). Ez ág Gesztin volt birtokos.

Czímere: négyelt pajzs, a jobboldali felső és baloldali alsó kék mezőben, zöld pázsiton egymással szembe forduló, elsőlábaikkal hatágú arany csillagot tartó két arany oroszlán; a jobboldali alsó és baloldali felső vörös mezőben, zöld pázsitból kinövő terebélyes zöld fa. Sisakdísz: a koronából kinövő, jobbra fordult pajzsbeli oroszlán. Takaró: kék-arany, rövös-ezüst.

Csapody (Zalalövői). A visszaállított vármegyének jelentékeny családja, mely itt terjedelmes birtokjogokat vett át a Perneszyektől, de ellentétben osztályos rokonaikkal, a Talliánokkal, ilyeneket alig származtatott tovább. Alapítója István, ki 1626-ban atyjával és testvéreivel czimereslevelet nyer. István fia István († 1702 körül), Perneszy Zsófiával (ház. kb. 1670) somogyi birtokos lesz; leányuk, Kata, Szala-patakai Nagy, másként Gábor Györgynek, Mária Rosty László-

nak hitvese, fiuk Ferencz († 1762) 1759 óta a család legidősb tagja s iratainak őrzője, birtokjogainak tisztázója. Ő szerzi meg a kihaló Vukovics-ág birtokait a Csapodyak részére. Ennek Szentviszlói Dezső Máriától, Ferencz és Gaiger Magdolna leányától, fia József († 1764), 1753—1764. az újonnan felállított igali járás főszolgabírája, négy fitestvér közül a család egyetlen továbbterjesztője. Nejével, Döry Anna Máriával, Ignácz és Bezerédi Julia leányával, fiai: Gábor és Ferencz, leánya Borbála († 1816) Gyömörey Györgyné. Ferencz († 1800) katona lett, magtalan; Gábor († 1824) résztvesz a vármegye ügyeinek intézésében, 1790—1800 közt az igali járás főszolgabírája, 1806-ban másod- 1807-ben Inkey Károly lemondása után 1813-ig első alispán. Feleségével, Terstyanszky Erzsével, Józsefnek Bodorfalvi Baranyay Annától való leányával, egyetlen fia Pál (1808—1859), ki családját sirba vitte és vagyonát elpazarolta. A Csapodyak birtokaiból birtokoltak a vármegyénkben Ferencz leánya Borbála, Forintos Gáborné leányának, Jozefának kezével Nemeskéri Kiss János és Erzse, Skublics Jánosné után időlegesen a Skublics család.

Czímere: vörös pajzsban zöld dombon álló természetes szinű, felemelt, kiterjesztett farkú, csőrével gyémántköves aranygyűrűt tartó jobbra fordult páva. Sisakdísz: a koronából kinövő, a pajzsbeli gyűrűvel megrakott kiterjesztett pávafark. Takaró: vörös-ezüst, zöld-ezüst.

Csépán (Györgyfalvi). Régi zalavármegyei család, mely az előnevet adó Györgyfalván már 1513-ban birtokos. E községre 1550-ben János és néh. Balázs fiai: Bertalan és István, megerősítést nyernek I. Ferdinándtól. Egyes tagjai innen elszármaztak Vas vármegyébe, majd innen Komárommegyébe szakadtak. Itt igazolták nemességüket 1785-ben István fiának, Jánosnak fiai: János, ki református pap lett Nagybajomban, majd Alsokon. Hedrehelyen († 1805) és István (szül. 1760 vagy 1762, † 1830). Ez mind ügyvéd előkelő helyet biztosított magának a vármegyében, bár nejével, Hültl Annával, Ferencz szigetvári császári élelmezési tiszt és Birisics Juliánna leányával, Andricsné végrendeleti örökösnőjével ugyan jelentékeny vagyont kapott, de nem rokoni összeköttetéseket. 1813—1817-ig vármegyei tiszti főügyész, a belső-somogyi ref. egyháznak 1798-tól haláláig gondnoka. Gyermekei Antal (szül. 1808), ki 1833—1839-ig alszolgabíró, 1848-ban a babócsai járás főszolgabírája (az alkotmányos időben újra hivatalt vállalt, 1889-ig), Amália Szerdahelyi Ferenczné, Karolina Domaniczky Boldizsárné, Teréz Lehner Jánosné, Krisztina Hochreiter Bertalanné és József (szül. 1814—1888). 1839-ben esküdt. Ez Domaniczky Máriával atyja Apollóniának (szül. 1840), Sárközy Dénesnének és Karolinának, Kacskovics Kálmánnénak. A család férfiága kihalt.

Czímere: vörös pajzsban zöld mezőn, jobbjában három búzakalászt tartó, balját ragadozásra nyujtó jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdísz: a koronán nyugvó, görbe kardot tartó, jobbra nyúló kar.

Csorba (Szakácsi). A nemességet 1834 május 30-án nyerte József (szül. 1787), vármegyénknek 1817 óta főorvosa, és Bél Mátyás után első monografusa (1857), nejétől Paczkó Jozefától való gyermekei: Sándor (szül. 1817, 1843-ban levéltári tisztviselő), Ede (szül. 1819, 1843-ban Baranya vármegyében jegyző), Rudolf (szül. 1821, 1843-ban gazdatiszt), Gusztáv (szül. 1823, 1843-ban orvos), József, Albert, Lajos, Viktor (szül. 1828—1834 közt) és Hermin, a Hencsey József magszakadásával a koronára szállt szakácsi birtokrésznek és „Szakácsi" előnévnek adományozásával. A nemességet vármegyénkben, Baranyában és Pest vármegyében is kihirdettették. Józsefnek a nemesítés után született fia, Gyula (szül. 1841).

Czímere: ezüst jobbharánt pólyával megrakott pajzs alsó vörös mezejében jobbjában kivont kardot tartó, balját kardja hüvelyén nyugtató szembe fordult pánczélos vitéz; a felső kék mezőben három (felül két, alul egy) lebegő hatágú arany csillag. Sisakdisz: a koronán álló, jobbjával kék tulipánt tartó jobbra fordult hattyú. Takaró: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Czindery (Nagyatádi). Varasdvármegyei eredetű család, melyet régi birtokigények kötöttek és hoztak a törökök kiűzése után a vármegyébe. 1573-ban Miksa királytól Pál nyeri Nagyatádot és nyolcz más községet. Bár ez adományozás hitelességét többször kétségbevonták, utódai mégis birtokában maradtak Nagyatádnak. Másik jogigénye a családnak az Istvánffy családból való leszármazásából fakadt. Istvánffy Miklós 1599-ben adományul nyerte Ladot és tartozékait, melyek a török kiűzetése után a Rindsmaulok kezére jutottak. Istvánffynak és Bajnai Both Erzsének leánya, Orsolya Lipcsey Jánosné, ennek gyermeke, Lipcsey Erzse Szomszédvári báró Malakóczy Miklósné, kinek fia Miklós leányát, Évát, Czindery György varasdvármegyei alispánhoz adta férjhez. Ennek második neje Budacsky Klára. Györgynek, ki 1737-ben végrendelkezik, gyermekei: János, Donát, Ignácz és László (ezek első nejétől), valamint Jakab, György, Terézia és Francziska (lehet, hogy a másodiktól). Ignácz (Ferencznek) felesége Adamovics Anna, ki férjével együtt 1755-ben végrendelkezik; Donáté Adamovics Erzse, ki 1784-ben mint özvegy a nagyatádi kórház részére 6000 forintot hagyományoz. Ignácz-Ferencz tisztázza a vagyoni jogigényeket, a Rindsmaulok által birt Istvánffy-részt vissza is szerzi. Leánya Mária-Jozefa Tallián Lászlóné; fia Rókus-Ignácz (1730—1792), kinek első neje (Okányi) Szlávy Rozália, második felesége Wächtler Julia. Rókusnak első nejétől fia Pál, 1795-ben másodalispán, előbb országgyűlési követ, Tolnai Festetics Máriától atyja Lajosnak és Adelheidnek, báró Mesznil Jánosnénak, Lajos atyja előtt elhalván, Pál halálával ennek birtokai féltestvérére, Lászlóra (1792—1860) Wächtler Julia fiára szálltak át. László élénk részt vett a közéletben. 1830—1840-ig első alispán, 1846-ban főispán, 1849-ben rövid ideig királyi biztos. A közkórháznak pártfogója, a lótenyésztésnek fellenditője. 1832-ben megszerzi bátyja feleségének fivérétől, Festetics Lajostól Szigetvárt és uradalmát. Nejétől, Dőry Teklától (esk. 1814) csak leányai maradtak; Julia gróf Festetics Rudolfné (1815—1860) és Mária (1816—1847) báró Wenkheim Viktorné. Ez utóbbinak két gyermeke: Béla és Leontin, gróf Andrássy Aladárné, örökölte öragatyjának összes birtokait.

A család czímereslevelet állítólag 1574-ben nyert. Pecsét után czimere ez: hasított pajzs jobboldali kék mezejében zöld pázsiton vörösruhás, kucsmás, sárgacsizmás, zöldöves, fölemelt jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában levágott török fejet tartó, szembe fordult vitéz áll; a baloldali ezüst mezőben lebegő arany fészken három fiát feltépett melléből vérrel tápláló pelikán. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli vitéz. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Deseő (Szentviszlói). 1609 deczember 31-én nyer megerősítő adományt Szentviszlói Deseő György és felesége, Tarródi Erzse, egész Nagygomba községre és Berjeg- és Keleviz-pusztákra, melyeket már ősei birtak, s azokba a vasvárszombathelyi káptalan által 1610-ben be is vezettettek. A család a török uralom idején Vas és Somogy vármegyékben élt. Az adományos Györgynek fiai: János és György. Jánosnak feleségétől Nádasdy Borbálától fiai: Tamás és István. Tamás (él 1696) felesége Jankovics leány, leányuk Krisztina Hertelendy László neje (él 1718). Ezek leányai: Julia Kanicsár Pálné, Rozália előbb Skerleczné, majd Deseő Imréné, és Klára Boross Ferenczné. Istvánnak Majkó (vagy Márki) Judittól leányai: Katalin Koltay Ádámné, Erzse Pados Mártonné. János ága e leányok fitestvéreiben kihalt; a leányági utódok az örökölt birtokrészeket elaprózták. Györgynek (él 1641) Svastics Borbálától fia Zsigmond (él 1667), kinek Gusics Zsófiától gyermekei: Ferencz, György, Ádám (élnek 1718) Krisztina Palotay Istvánné, Erzse Kelczné, Kata Mohos Jánosné (élnek 1726). Ferencz — úgy látszik — kihalt; Györgynek felesége Khem Anna (1720), kitől gyermekei János és Pál, Károlynak atyja. Ádám 1724—1748-ig a kanizsai járás főszolgabírája; ő a család fiágának továbbterjesztője. Fiai: József és Imre. József atyja után 1774-ig kanizsai járási főszolgabíró; férfiutóda nem maradt Imre (†1779 előtt), ki a vármegye partikuláris (járási) perczeptora volt. feleségével, Hertelendy Rozáliával atyja Imrének és Ádámnak, kik 1779-ben osztoznak meg örökségükön. Ifj. Imre (*1751) szintén partikuláris preczeptor; feleségével, Rosty Jusztinával (*1761), János és Pulay Rozália leányával nemzé Juditot, ki gróf Forgách Xav. Ferenczczel való házassága által a Forgáchok ú. n. „gombai" ágának vitte az egykori Deseő-vagyon legnagyobb részét. Ádám Temes vármegyébe szakadt, a hol 1785-ben főszolgabíró; ugyanekkor vármegyénktől leszármazásáról és nemességéről bizonyítványt nyer. A fiág, mely vármegyénkben már nem birtokos, benne folytatódik.

Czímere: a pajzsban szembe néző forgós, sisakos fej; sisakdísze: a koronából kinövő, jobbra fordult, balját ragadozásra nyujtó, jobbjával török fővel tűzött kardot tartó oroszlán.

Domaniczky. Nem annyira közszereplésével, mint inkább örökölt és szerzett birtokjogainak leányágon továbbadásával nevezetes családja a vármegyének. Trencsénmegyei eredetű, a hol Imrének és Blaskovics Zsuzsánnának fia János (szül. 1725) 1752-ben igazolja nemességét. Lipthay Annától fiai: József, László, János és Pál (szül. 1751—1757 közt) 1786-ban nemesi bizonyítványt vesznek ki s azt Zalában kihirdettetik. János (1755—1831) feleségével, Bencsák Terézzel (szül. 1765), Péter és a Bükkösdön 1522 óta birtokos Radovani Keczer család leányági jogutódjának Sygher (Zsiger) Krisztina leányával, itt megtelepedvén, nemességét 1807-ben meghirdettette. Gyermekeik: Ferencz alszolgabíró, János (szül. 1789, nőtlen), Krisztina Felsőpiri Péry Ignáczné és Boldizsár. Ferencznek (szül. 1787) felesége Hochleitner Teréz (esk. 1811), gyermekeik: (szül. 1812—1821) Julia, Horváth Sándor beleznai birtokos neje, Teréz Bogyay Ödönné, Mária Csépán Józsefné és Simon (nős Pászthory Natáliával). Ferencz szerezte Slanjet Horvátországban, a hová ága 1842-ben átköltözött. Boldizsár (1809—1887) vétellel Csákányban szerez birtokot. Csak leányai maradtak nejétől Csépán Karolintól: Kornélia (szül. 1834) Hertelendy Lászlóné és Klementina (szül. 1842) Boronkay Károlyné. A férfiág csak a Trencsénből elszakadt másik két testvér, József és Pál utódaiban él, de már a vármegyén kívül.

Czímere: kék pajzsban lebegő arany koronán álló, nyakán hátulról nyíllal átlőtt, kiterjesztett szárnyú, jobbra fordult galamb. Sisakdísz a koronán álló pajzsbeli galamb.

Esterházy (Galánthai és Fraknói, herczeg). A Csallóközből eredt Salamon-nemzetségnek legmagasabbra emelkedett családja, melynek nagyságát és gazdagságát Ferencz pozsonyvármegyei (1584) alispánnak Illésházy Zsófiától való fia, Miklós (1582—1645) nádor alapozta meg, 1611-ben nőül veszi Dersffy Orsolyát, Szerdahelyi Dersffy Ferencz és Lanzséri Császár Orsolya leányát, kivel vármegyénkben kapta a családja kezén ma is meglevő birtokokat. Fia, Pál, (1635—1712) 1681-ben nádor, 1687-ben elsőszülött régi joggal római szent birodalmi herczeggé lesz, mely rangot 1712-ben III. Károly összes fiutódaira is kiterjeszté, megadván neki a pénzverés és nemesithetés jogát is. Birtokai — melyek 1726-ban vármegyénkben 20 községre és 23 pusztára terjedtek — már ekkor elsőszülöttségi hitbizományként öröklődtek át. Fiát, Mihályt, kinek csak leányai voltak, József követte († 1721), kinek báró Gilleis Máriától fia Pál-Antal († 1762), a harmadik és Miklós 1714—1790, a negyedik herczeg, ki II. Józseftől megnyerte 1783-ban a herczegi méltóságnak a nőivadékokra való kiterjesztését. Gróf Weissenwolf Erzsébettől fia Antal tábornok (1738—1794), ennek gróf Erdődy Teréztől fia Miklós táborszernagy (1765—1833), ki 1804-ben megvette a németbirodalmi közvetlen kapcsolatot (területi felségjogot) adó edelstetteni uradalmat, miáltal családját az egyenrangú családok közé emelte. Ennek Lichtenstein Mária-Jozefa herczegnőtől gyermeke Pál-Antal (1786—1866) diplomata, kinek Phurn-Taxis Mária Tereziától egyetlen fia Miklós-Pál (szül. 1817), Villiers Sára Friderikával atyja Pálnak (szül. 1843), kinek nejétől, gróf Trautmannsdorf Máriától örököse Miklós. Miklós táborszernagy és fia Pál a vármegye kulturális és Kaposvár város gazdasági törekvéseinek áldozatkész pártolói voltak. E nagyvagyonú család — hitbizományilag lekötött birtokai osztály alá nem esvén — a beházasodott családokat nem tette vármegyénkben birtokossá. 1726-ban birtokos volt nálunk a grófi ág egy tagja, János is, a később Hunyady kézre átment Szillen, Csomán, de nem tudjuk mily alapon.

A család ősi nemesi czímere: kék pajzsban lebegő arany leveleskoronán álló, jobbjával aranymarkolatú görbe kardot, kinyujtott baljában zöldszárú és levelű, aranynyal futtatott három vörös rózsát ta tó jobbra fordúlt koronás arany griff. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli griff. Takaró: kék-arany, vörös-arany.

A herczegi czímer: arany L betűvel díszített s herczegi koronával fedett fekete szívpajzszsal megrakott négyelt pajzs, jobb felső és bal alsó kék mezejében az ősi czímer (egymással szembe fordított) griffje; vörössel és ezüsttel vágott, jobb alsó és bal felső mezejében felül az osztó vonalból kinövő, bal- és jobblábával zöldszárú és levelű három fehér rózsát tartó lefelé fordult koronás arany oroszlán, alul aranynyal futtatott három ötszirmú vörös rózsa. Sisak nincs. A czímert herczegi korona alatt herczegi palást övezi.

Farkas (Kisbarnaki). Régi zalavármegyei család, mely ott több községben volt birtokos, főleg Edericsen, vármegyénkben Visontához formált igényt. Egyik tagja, Gábor († 1735), Dávodi

Hermann.

Hochreiter.

Inkey.

Kacskovics.

Jankovics.

Kiss (Nemeskéri).

Koroknay.

Lehner.

Madarász.

Márffy.

Bakó Juditot bírta nőül. Gyermekeik: Sándor, Gábor, József, Erzsébet Beck Sándorné, Anna Hertelendy Zsgimondné, Judith Horváth Lászlóné (1767-ben mindhárom özv.) és Krisztina, előbb Prosznyák Jánosné, 1767-ben Rákos Ádámné. József 1768-ban vármegyénk táblabírája, 1755 körül telepedett meg Osztopánban, felesége Szentkirályszabadjai Márffy Anna birtokán. Gyermekeik: Judith Siklósy Jánosné, Ignácz (kinek leánya Mária), Erzsébet Szabó Istvánné, Terézia és Rozália, Bácsmegyey Károlyné és Jánosné, Juliánna (szül. 1755) (H)Ermon Istvánné, Anna Edvi Illés Ferenczné. Ez ágnak, Gábor is magtalan lévén, magva szakadt. Sándor, ki 1746—1752 között a szigeti járás főszolgabírája. Ez első nejével Topos Rozáliával Pusztakovácsiban lett birtokos. Ettől gyermekei: Pál, János, Katalin Márffy Jánosné, Judith Dóczy Imréné, majd Bogyay Péterné és Julia (1748—1804) Barcza Zsigmondné. Második nejétől, Anczfelder Mariannától, előbb özv. Zily Jánosnétól, gyermekei nem maradtak. Pál, esküdt és alszolgabíró és János magtalanok. A „Kisbarnaki" előnevet Sándor és ága állandóan használta.

Czímere: kék pajzsban zöld mezőn zöldlombos pálmafa alatt jobbról ágaskodó farkas, balról álló oroszlán. Sisakdísz: a koronából kinövő, jobbjával török fővel tűzött kardot tartó jobbra fordult arany oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Festetics. (Tolnai, nemes, gróf és újabban herczeg). Nemesi ágon való virágzása korában a vármegyei, társadalmi és jogéletnek egyik legkiválóbb családja, mely nemzedékeken át egyszersmind bámulatos vagyonszerzőtehetséget mutatott. A család kimutatható első őse Jánosnak (vagy Sopron vármegye 1769. évi igazolása szerint Istvánnak) Zakmándy Katától fia 1640 körül élt, Pál Sopron városában telepedik meg. Feleségétől, Kisunyomi Bornemisza Orsolyától, Gergely és Ztharjakovics Kata leányával fia Pál, ki 1720 körül osztoztatta meg gyermekeit, az első feleségétől Toldy Annától született Ferencz fia maradékainak és négy leányának pénzben adván ki részüket, minden — már akkor jelentékeny — birtokát Fitter János és Nagybucsányi Bucsány Zsuzsa leányától, Erzsébettől született József és Kristóf fiának hagyván. Ezek nővére Erzse Ghilányi János generális neje. Pál már bírta a balatonkeresztúri és toponári jószágot. József (szül. 1694) katona lett, a Mária Terézia alatti háborúkban tábornagyságig emelkedett. Szentgyörgyi Horváth Erzsébettől, József és Mezőszegedi Szegedy Borbála leányától fiai: Pál (1725—1782) kanczelláriai tanácsos és Károly 1766 november 5-én grófi rangra emeltetvén, az idősb grófi ágnak lettek alapítói, a melyből vármegyénkhez egyedül Rudolfot (1802—1851) fűzték családi kapcsok, neje Czindery Julia, László és Dőry Tekla által. Kristóf elsősorban vagyonszerzőtehetség; az ősiségi jog teljes ismerete s magasra emelkedett közpályája ebben nagy segítségére van. 1727-ben Madarász helyébe alispánná lesz s marad 1736-ig, megelőzőleg már követe a vármegyének az 1722-iki országgyülésen. Később szeptemvirré lesz († 1769), 1736 előtt megszerzi Prie márkitól a csurgói uradalmat (16 községet és 11 pusztát), a megyén kívül a keszthelyi, kemendi (ollári) zalavármegyei, vasvári és hegyháti uradalmakat a Gersei Pethő családtól. Nejétől, Mezőszegedi Szegedy Judittól, bátyja nejének féltestvérétől, Telekesi Török Kata leányától fiai: Pál és Lajos (a kik részére 1765-ben két hitbizományt alapított, a keszthelyit és a toponárit). Judit báró Vécsey Istvánné, Borbála Szarka Istvánné, Kata Vrancsics Pálné és Teréz Hunyady Elekné. Pál (1725—1782) a kincstár szolgálatába lépett, mint ennek alelnöke 1772-ben gróffá lesz. Nejétől, Bossányi Juliától gyermekei: György (1754—1819), Imre, Julia gróf Széchenyi Ferenczné, Istvánnak anyja, György, a Georgikon alapítója, vármegyénkben a keszthelyi hitbizományokhoz tartozó 105 ezer hold ura; gyarapította vagyonát az ágában magvaszakadt Sallér István leányának a Somlyay-Faiszy-örökségből eredt tetemes vagyonával. Fia László (1786—1846), kinek Hochenzollern-Hechingen Jozefa herczegnőtől fia György (1815—1883), ezé gróf Erdődy Eugéniától, Kajetán és br. Lerchenfeld-Premberg Ernesztina leányától Tassiló herczeg (szül. 1850), Imre (1763—1847) nejével, Boronkay Krisztinával, József és Derghy Somogyi Borbála leányával nyer jelentékeny birtokot, melyet azonban fia Miklós († 1857) elvesztett. Kristófnak, az alispánnak, második fia Lajos, († 1798) az akkor toponárinak nevezett hitbizományt kapta. Ő a vármegye első másodalispánja, 1760-tól 1774-ig. 1769-ben megveszi Szily Ádámtól Szigetvárt, mely 1832-ig volt családja kezén. Nejétől, Nagyjókai Farkas Krisztinától, Gáspár és Galánthai Balogh Anna leányától gyermekei: Kristóf (1762—1788) vármegyei aljegyző, Antal, kinek a böhönyei, Lajos, kinek a hárságyi és szigetvári, János, kinek a toponári uradalom jutott és Mária Krisztina Czindery Pálné. János a francziák ellen Győrnél esett el, Lajos magtalanul halt el. Antal (1764—1853) az így kezében összpontosult birtokokat még a veszprémvármegyei déghi uradalommal növelte. Ága, mely 1857-ben osztrák, 1874-ben magyar grófi rangot nyert, Déghi-ág néven ismeretes. Báró Splényi Jozefától fiai: Ágoston (1805—1882, gróf Almásy Etelkával atyja Pálnak, szül. 1841, a déghi és böhönyei uradalom birtokosának), Sámuel (1806—1862, gróf Raczynska Vandával atyja Imrének, a csertői uradalom birtokosának) és Dénesnek (szül. 1813), kinek nejétől, gróf Zichy Karolinától gyermekei: Kálmán (szül. 1847), Vilmos (szül. 1848) és Mária gróf Draskovics Pálné.

A család nemesi (ősi) czímere: kék pajzsban lebegő arany koronán álló, belső lábukkal aranymarkolatú egyenes kardot tartó, külső lábaikat egymás felé nyujtó, egymással szembe fordult két arany oroszlán. Sisakdísz: a koronán álló, felemelt jobblábában követ tartó, jobbra fordult daru. Takaró: mindkét oldalt arany-kék. E czímert megtartotta az 1772-ben gróffá tett ifjabb ág is.

Forgách (Ghymesi és Gácsi, gróf). A terebélyes Hont-Pázmán-nemzetségnek hajtása. Ivancs fia, Ivánka, nyeri 1226-ban Ghymest. Fiának, Andrásnak fia, András, atyja Miklósnak, ki 1307 körül már Forgách névvel szerepel. Ennek fiától, Miklóstól fia Balázs, Mária királynő párthíve, ki Gácsot kapja, mely azonban magtalan kimúlta után atyja testvérének, Andrásnak fiára, Péterre szállt. Ennek unokáiban válik szét a ghymesi és a gácsi vonal. A ghymesi vonalon András (1645—1683) 1676 május 11-én grófi rangot nyer. Másodszülött dédunokájának, Istvánnak (szül. 1726) fia Tadé gróf Taaffe N-től fia Ferencz-Xaver (1783—1862), ki 1812-ben feleségül vette Szentviszlói Deseő Juditot (1791—1873) s vele alapítá az úgynevezett gombai ágat, mely a ghymesi idősb ág kihaltával a ghymesi és ghymeskosztolányi hitbizomány élvezetébe lép. Gyermekeik: Móricz (1813—1880) ezredes, Ágoston volt esztergomi nagyprépost (szül. 1814) és Antal (szül. 1818), Mórnak báró Biella Emiliától fia Károly (szül. 1840), nős gróf Migazzi Eugéniával,

Vilmos és Marczibányi Antónia leányával. Antal (szül. 1818), nős báró Majthényi Annával (szül. 1831), István és Tarródházi Kiss Teréz, özvegy Pallini Inkey Antalné leányával.

Gaál (Alsószilvágyi). Egyike az 1717-ben Alsószilvágyra adományt nyert, de már régebben is nemes családoknak. Czímereslevelet 1625-ben kap (Gáll névirással) Tamás és testvére András. Tamás fia Miklós, ezé Miklós, ezé András, ezé György, kinek nejétől, Mankóbükki Horváth Erzsétől egyik fia László 1774 - 1790 a kanizsai járás főszolgabírája, a mikor, a jozefinus rendszer vége felé, Paiss Boldizsár után első alispánná lesz s marad 1800-ig. Feleségével, Tallián Máriával, Ádám és Tevely Teréz lányával Kaposmérőn lesz birtokossá; fiuk József (szül. 1789), kinek Gussits Juliától, János és (Szehénfalvi) Király Julia leányától fiai: Alajos (szül. 1817), Ferdinánd (szül. 1819) és Boldizsár (szül. 1822). Alajosnak Nagyalázsonyi Barcza Johannától, Károly és Mentler Jozefa leányától fia János (szül. 1842, nős Botka Saroltával, Antal és Igmándy Anna-Jozefin leányával).

Czímere: kék pajzsban, hármas zöld halom koronás kiemelkedő középdombján, jobbról hatágú arany csillagtól kisért, kiterjesztett szárnyú, nyitottcsőrű, kukorékoló, jobbra fordult kakas. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli kakas. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Gaal (Gyulai). Két század óta a vármegyének egyik legbefolyásosabb családja, melylyel — úgy látszik — már a mohácsi vész előtt van némi összeköttetése. A család ismert első egyenes őse Gál ispán, kinek édes testvére Póka János Béczi és Viszi előnévvel fordult elő. Gál († 1520) Frangepán Beatrix, Korvin János özvegye, második férjének, Brandenburgi Györgynek szolgálatába lépett. 1514-ben gyulai várnagy és udvarbiró, a hol feleségével, Somogyi Krisztina (él 1553), Benedek ottani jómódú polgár leányával, maga is szabad háztulajdonos. Ez időben veszi fel „Gyulai" előnevet. 1518-ban az egykori Zaránd vármegyében fekvő Megyes helységet nyeri II. Lajostól. Fiai: György, András, István és Bertalan, leánya, Kata és özvegye Krisztina megerősítést szereznek Gálnak későbbi szerzeményére, ezek közt az Istvánnak jutott Fövényesre is. Andrásnak (él 1772) Gyulán nehéz helyzete volt részint a reformátorokkal szemben tanusitott türelmetlensége, részint a török előnyomulása miatt. Fia Mihály (szül. 1557), ezé György (él 1647) Nagy-Tárkányban telepszik meg. Fuló Erzsétől fiai: András és István (él 1698) nyitrai várkapitány. Ez megszerzi Szigetgyarmatot Barsmegyében; Malonyay Annával fiai: László, Gábor és Sándor. László a Barsban maradt ág őse; Gábort († 1754), ki a család jogainak kutatója volt, tán épp a Póka-rokonság keresése hozta vármegyénkbe. Itt csakhamar birtokos lesz, 1730-ban megveszi a Rindsmauloktól Büssüt, Batét, Béczet, melyekre 1741-ben megerősitő adományt szerez. Első nejével, Simonyi Máriával gyermekei: Kata Perczel Józsefné, Krisztina Posgay Zsigmondné, Gábor és Elek, a kik visszamentek Bars megyébe. Második feleségével, Kazy Juliával fiai: József, Antal, Kristóf, Ignácz, leánya, Kata, Désán Imréné. József 1753—1771 szigeti és kaposvári járási főszolgabiró, nejével, Nemeskéri Kiss Zsófiával (1738—1798), Sándor és Daróczy Zsófia leányával folytatta ágát, a mely Baranya vármegyébe is átszármazott. Antal 1767—1774 igali főszolgabíró, nős Szentgyörgyi Horváth Erzsével, László és báró Bakacs Orsolya leányával, kitől fia nem maradt. Kristóf (szül. 1749, † 1779) 1790—1795-ig másodalispán; nejével Bene Katalin Erzsével, Pál és Kvassowszky Éva nyitra- és tolnamegyei birtokosok leányával, atyja Antóniának, Wyndsori Martyn Róbert kamarás nejének, Istvánnak és Györgynek. István (1784—1863) 1812-ben aljegyző; nejével, Doctingen Anna bárónővel atyja Istvánnak (1816—1898, nős Pöck Szidónia bárónővel) volt büssüi földbirtokosnak. György (1787—1860) Somogyi Antóniával, Ádám és Mérey Antónia leányával atyja Dénesnek (szül. 1832, nős báró Pongrácz Matilddal, majd Torma Máriával), ki Batét birta és Lőrincznek (szül. 1844), ki Rendesi Bárány Matilddal Bogláron lett birtokossá.

Czimere: kék pajzsban, zöld halmon álló, jobbjával torkán átdöfött kard markolatát tartó jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Gáspár. Mint taxálista család tünik fel a megyében, Libiczkozmán; 1790-ben vétetik fel a nemesi lajstromba István (Ferencz fia). Feleségétől, Bekovics Magdolnától fia József (szül. 1774), 1843-ban megyei esküdt, neje Szüts Anna, gyermekeik: Pál (szül. 1812) szintén esküdt, Menyhárt, 1848-ban honvéd, Boldizsár mérnök, Elek és Lajos (szül. 1824). A XIX. század 40-es éveiben Kaposvárra költözött a család.

Czimere: a pajzsban jobbra vágtató két lovaskatona jobbjában kivont kardot tart; sisakdísz a koronából kinövő, két tollával kifelé fordult sasszárny közt hatágú csillag.

Gludovácz (Petőházi). 1706 július 25-én nyert czímereslevelet János és fivére, András, melyet 1707 márczius 27-én Sopron vármegyében hirdettettek ki. János fia, Ferdinánd, a kőszegi révnél vámszedő, átszármazott Baranyamegyébe. Feleségétől, Gludovácz Klárától fia János-Márton (szül. 1738), Verőcze vármegye táblabirája, 1793-ban nemesi bizonyságlevelet vált ki. Ennek neje Lukafalvi Zarka Éva, fiuk Ferencz (szül. 1773) kir. tanácsos, a nagybátyja, Gludovácz Józseftől örökölt tekintélyes somogyvármegyei birtokokra költözött s itt 1824-ben igazolta nemességét. Felesége báró Mikos Antónia, kitől több gyermeke volt: József (szül. 1811), János stb. Ezek kezén a vagyon elveszett, úgy hogy József 1843-ban már csak Polányban birtokos, János pedig haszonbérlő lesz. József (az örökhagyó), ki anyja, a Lengyeltóti Lengyel családtól nagy örökjogot örökölt, Bertalan Juliának és Gludovácz Ferencznek, a társszerző András fiának volt fia, részben az akkori fejérvári custodiatus birtokában volt mernyei uradalomban, részben Szentgyörgyi Horváth Zsigmonddal másutt fekvő bérletekkel óriási vagyont gyűjtvén, visszaszerezte nagy részét az egykori Somlyai-Fajszy jussnak s abban végrendeletileg a Gludováczokat és nővérének, Magdolnának, Márffy Istvánnénak gyermekeit részesítette.

Czímere: kék pajzsban zöld mezőn jobbra fordult ágaskodó leopárd, első jobbjával a zöldleveles koszorút, ballábával a koszorún átdugott aranymarkolatú görbe kardot tart. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli leopárd. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Goszthony (Gosztonyi). Vas vármegyéből származó család, mely vármegyénkbe a XIX. század elején költözött. Első ismert őse Miklós, kinek gyermekeit: Miklós és Mihály várjobbágyokat, atyjukat s ennek testvéreit: Mátét és Fülöpöt, István 1269-ben megnemesiti és Kövesszarvával megajándékozza. A vármegyénkbe szakadt ág közvetlen őse Péter, ki 1733-ban Salfán lakott.

Fia László, ezé László, kinek Korcsmáros Klárától (ház. 1785) fia István (szül. 1791, † 1872), ki Kovács, másként Gyergyevics Beatrixxal (ház. 1828) István és Szalapatakai Nagy Mária leányával Nagybajomban és Pusztakovácsin lett birtokossá. Fiuk Lajos (1828—1886) nős volt Derecskei Fodor Teklával, János és Nagyszigeti Szily Julia leányával és Ida Kacskovics Mihályné.

Czímere, melyet Mátyás királytól 1467-ben nyert Kövesszarvi, másként Goszthoni Tamás mester pécsi kanonok, testvérei, Miklós és Gáspár, és atyjokfia Orbán: kék pajzsban lebegő arany koronából oszlopszerűen kiemelkedő, hegyével jobbra nyúló, ezüstkürtöt tartó vörösruhás jobbkar. Sisakdísz: a balra dűlő sisak koronájából kinövő pajzsbeli kar. Takarók mindkét oldalon: kék-vörös.

Grubanovics. 1696 június 12-én nyert czímereslevelet Pál, felesége, Frank Veronika, testvérei: Jakab és Mátyás, melyet Sopron vármegyében hirdettettek ki. A család Karádon tünik fel 1743-ban, Antal személyében, ki püspöki gazdatiszt volt. Ennek fia Pál esküdt, kinek Kamper Teréztől fia, Pál (szül. 1811), karádi birtokos. Ennek Felsőeőri Nagy Juliától fiai: Gyula (szül. 1836), Béla (szül. 1838) és Géza (szül. 1840, nős Felsőeőri Nagy Jankával, Ferencz és Kacskovics Mária leányával).

Czímere: kék pajzsban zöld mezőn jobbjával kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó arany oroszlán. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Guzits (Sorkikisfaludi). Vas vármegyéből jött át az 1719-ben Sorkikisfaludra adományt nyert Janosnak István nevű fia, ki nálunk rendesen Imre néven szerepelt, 1746 előtt vármegyénkbe, hol esküdti tisztet viselt. Tabon telepedett le, nejének, Mérey Krisztinának (özv. 1767), József és Velics Mária leányának birtokára. Egyetlen fiuk János, (él 1767) (Szehénfai) Király Juliával, Ferencz és Horváth Julia leányával, gyermekei: József († 1833—1843 között), Julia (szül. 1789), Alsószilvágyi Gaál Józsefné és Anna (szül. 1783) Somogyi Györgyné. József alszolgabírónak Káldy Francziskától gyermeke, Francziska kezével Seckendorf-Gutteud Oszkár báró lett Tabon birtokos.

A család vasvármegyei ágának czímere: kék pajzsban jobbra felrepülő, csőrében zöldleveles ágat tartó fehér galamb. Sisakdísz: a koronán könyöklő, aranymarkolatú görbe kardot tartó vörösruhás, jobbra fordult kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst. A somogyi ágnak régibb czímerében pajzsképül az ősi czímer sisakdísze ismétlődik meg.

Hencz (másként Sauer). 1627 július 18-án nyerték a nemességet Hencz Balázs, felesége Phülöph Orsolya és fivére, Hencz György, akkor vasvármegyei lakosok. György fia, Márton sárvári mészáros, már Hencz aliter Sauer névvel szerepel. Fiának, Istvánnak, ki Veszprém vármegyébe költözött, fia Sámuel (szül. 1762), lébényi ágost. evang. pap, Szarka Judittal atyja Károlynak (1808—1884), ki vármegyénkbe jött mint balatonszentgyörgyi tiszttartó, 1841-ben nemességét itt kihirdettette. Gruber Teréztől fiai: Gyula (szül. 1844, nős Kugler Krisztinával), Géza (szül. 1846, nős Souheitl Emmával), leánya, Ilona (szül. 1840) Szép Lászlóné.

Czímere: kék pajzsban zöld halmon első lábait ragadozásra nyujtó jobbra fordult ágaskodó arany griff. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli griff. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Hermann. A Nyitra megyéből származó István a megalapítója, a ki a vármegyében az 1770-es években mint ügyvéd tekintélyes vagyont, feleségével, Kisbarnaki Farkas Juliával jó összeköttetéseket szerzett. 1780 után megszerzi Sághy Dánieltől az örökség, Somssics Antaltól a vétel alapján ezeket illetett Sók-Koroknya-Zsipfalva, Pusztakovácsi, Szakácskölked és Móron levő részeket s ezekre II. Józseftől 1785 január 31-én adományt s egyben nemességet és czímert nyer. Ez adományt 1791 szeptember 5-én II. Lipóttal megerősítteti. Gyermekeik: Antal-István (szül. 1775) és Judit, Botka Antalné. Antal előbb kapitány, 1843-ban kaposvári uradalmi számvevő, felesége Somogyi Zsófia, gyermekeik: István (szül. 1809, ennek első felesége Galántai Fekete Kata, ettől fia Manó [szül. 1836], második neje Perczel Hermin), Mária Molnár Józsefné, Krisztina Körmendy Alajosné és Johanna Ambrus Mihályné. Az (új) nemességet szerző István testvérjének, a Nógrádba szakadt Ferencznek unokája Francziska (szül. 1817), Hanke János ugocsai főorvosnak lett neje, szintén Somogyba szakadt.

A család (István-ágának) czímere: A pajzs aljáról kiinduló homorú vonalú ékkel, három részre osztott pajzs jobboldali ezüst mezejében baljával buzogányt tartó, természetes szinű, balra fordult ágaskodó medve; a baloldali vörös mezőben aranymarkolatú görbe kardot tartó jobbra fordult arany oroszlán; az ék kék mezejében lebegő arany korona felett hatágú arany csillag. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Hochreiter. Mária Teréziától nyert czímeres nemeslevelet Hochreiter József, György és Mátyás és József gyermekei: Kázmér-Antal, Borbála, valamint György leánya Teréz, 1753 április 25-én. A család már előbb is élt a vármegyében: József harminczados volt, rendesen Hochenreiter néven szerepel. Kázmérnak Komori báró Bedekovics Katától gyermekei: Sándor kanonok, Ádám (szül. 1793), felesége Sényi Francziska, előbb Matkovics Sándorné által büködi birtokos, fiuk László (szül. 1838), Ambrus (szül. 1797) pozsonyi földesúr és 1828—1843-ig a marczali járás főszolgabírája és Bertalan (szül. 1800) ugyanottani földesúr.

Czímere: kék pajzsban zöld mezőn jobbra fordult arany oroszlán, mely jobbjával vörösfedős, fehérturbános török fő nyakán átszúrt aranymarkolatú görbe kardot tart. Sisakdísz: a koronán álló, nyakán jobbról lőtt nyíllal átszúrt szembenéző fekete sas. Takarók: mindkét oldalon kék-arany.

Hodossy. A visszaállított vármegyében korán fellépő család, a melynek eredete felderítve nincs. 1737-ben tünik fel József, mint háromfai taxalista nemes. Ugyanő felvétetett 1746-ban is, valamint János; ez utóbbi már mint gigei lakos. Elhalt 1754—1767 között. Fia szintén János, kinek Ötvös Lidiától gyermekei: János (szül. 1798) Gigén birtokos és 1843-ban megyei esküdt, és József (szül. 1802) ugyanott birtokos.

Hunyady (Kéthelyi, gróf). Vármegyénknek nagybirtokú családja, melyről azonban nem tudjuk, a vérségi leszármazás jogán bírja-e itt birtokait, vagy vétel alapján. Első ismert egyenes őse Hunyadi Nagy András, ki 1607-ben nyer czímereslevelet Rudolftól. Ennek neje Viszocsányi Borbála, Ferencz és Gordovai Fánchy Katalinnak (Fánchy Lászlónak, ki 1403-ban Kéthelyt és tartozékait kapta, fia Imre, ennek fia Frank, ennek fia János, János fia ifjabb János kapcsolatán ötödízen leszármazottjának) leánya, kivel ifjabb fia Ferencz, a grófi ág őse (él

1653—1690). Varsányi Erzsétől, Mihály és Podhraczky Dorottya leányától fia András (1693), Bars vármegye alispánja (1709), alnádor, kinek Hancsok Judittól, Mihály és Irmely Judit leányától idősb fia József, a ki 1736-ban már birtokos az előbb a Harrach grófok kezén levő kéthelyi (ekkor 16 községből és 25 pusztából álló) uradalomnak. Mag nélkül halván el, öcscse, Antal örökölt utána, 1745-ben Kéthelyi előnevet nyert, 1755-ben pedig bárói rangot. Feleségétől, Matyasowszky Borbálától, György és Okolicsányi Mária leányával fia János (szül. 1821), ki 1792-ben magyar, 1797-ben birodalmi grófi rangra emeltetett. Nejével, gróf Pálffy Mária Franciskával fiai: József és Ferencz. József (1801 - 1869) Lichtenstein Henriette herczegnővel atyja Imrének (szül, 1827, nős volt gróf Győry Felicziával). Ferencz (1804—1882) gróf Zichy Juliával atyja Lászlónak (szül. 1826), Kálmánnak (szül. 1830) és Juliának, Obrenovics Mihály szerb fejedelem özvegyének, utóbb Arenberg Károly herczeg nejének.

A család grófi czimere, mely a bároit nem változtatta: arany mezőben levágott természetes fatörzsön ülő, csőrében ékköves gyűrűt tartó, jobbra fordult természetes hollóval diszített szívpajzszsal megrakott négyelt pajzs, jobb felső és bal alsó ezüst mezejében zöld pázsiton lábaival nádszálat tartó, befelé fordult, ágaskodó természetes medve; jobb alsó és bal felső kék mezejében markával három keresztbe tett nyilvesszőt tartó jobbra fordult pánczélos kar. A grófi korona felett két sisak, ezek díszei jobbról: arany rúdról csüngő kétcsúcsos két vörös zászló közt két nyitott, fekete- és aranyszínű sasszárny; balról kékkel és aranynyal váltakozva vágott két szarv között a pajzsbeli kar. Takaró: jobbról fekete-arany, balról kék-ezüst. Pajzstartók: két hátranéző, ágaskodó sárga agár, aranykarikás nyakövvel.

Igmándy. Kimutatható első őse Sámuel, a török kiűzése után mint Ujlak, Sörnyefalva, Zsibfalva, Szentmargita, Boldogasszonyfa- és Ivánfa-pusztáknak részben tulajdonosa, részben zálogbirtokosa tünik fel. 1695-ben végrendelkezik. Leánya Kata Kátay István szigetvári gyalogoshadnagy felesége, fia Márton († 1731—1736 között), 1731-ben az ugyanottani hajduk kapitánya. Feleségétől, Abbás Judittól gyermekei: Éva (Hajmásyné), János, Márton, Ferencz, Erzsébet (Odobasicsné) és Mária. E testvérek 1750-ben nádori adományt nyernek Boldogasszonyfa és Keményfára és Szentmargita egy részére. A fiág fenntartója János, kinek Bertalanffy Jozefától egyetlen fia Sándor, leányai: Éva (Skerleczné), Klára (Vezericsné), Judith (Kulcsárné) és Anna (Thanyiné). Sándor (1752—1831) megerősítő adományt szerez 1796-ban I. Ferencztől. Első feleségétől, Balogh Annától gyermekei: Antal, Emánuel, Jozefa (Megyeri Somogyiné), Zsófia (Tulokné) és Anna (Megyeri Somogyiné). Második neje, Nunkovics Teréz (esk. 1796), előtte halt el, ettől gyermekei nem maradtak. Emánuel (1777—1843) a napoleoni háborúkban huszárkapitányságig vitte; feleségétől, von Otto Karolinától (esk. 1805. Eszék) gyermekei: Sándor (szül. 1808), a szabadságharczban honvédezredes, Károly (szül. 1818, felesége Kisjeszeni és Megyefalvi Jeszenszky Amália), volt törvényszéki biró, Ignácz (1821—1899, feles. Botka Ágnes) 1848-ban honvédkapitány; Johanna (Alsószilvágyi Gaálné), Jozefa (Botkáné) Antal, Emánuel öcscse (szül. 1780), 1808-ban főbiró, 1818-ban főjegyző, 1830-ban kőszegi ker. táblai ülnök; Felsőbüki Nagy Klárától fia Benedek (1820—1880), felesége Névedi Botka Viktória.

Czimere: kék pajzsban zöld mezőn álló jobbra fordult arany oroszlán, jobbjával három fehér virágot tart, balját ragadozásra nyujtja. Sisakdisz: a koronából kinövő arany oroszlán, jobbjával görbe kardot villogtat. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Inkey (Pallini) nemes és báró. Vármegyénknek vagyonos és nagybefolyású családja, mely magát az Inkei Loránt családból eredezteti. E nevet viseli még 1721-ben is, a mikor mostani birtokainak túlnyomó részére királyi megerősítést szerez. Inke, a mely a Hunyadiak korában (1406 óta) a Pécz-nembeli Berzenczei Lórántffyak kezén volt, a családnak régebbi birtoka. Első ismert egyenes őse, Ferencz (él 1680—1703) Horváth Dorottyával, atyja Jánosnak, († 1747) Zala vármegye alispánjának, ki 1716-ban megveszi a magbanszakadt Gyöngyösi Nagy Ferencz báró és Széchenyi Erzsébet grófnő leányaitól a Ferencz által 1702-ben királyi adományul nyert tetemes birtokokat, ezek közt Iharost, Miháldot, Csicsót, Fazekas-Dencset és az előnevet adó zalavármegyei Pallint, melyekben 1721-ben erősiti meg III. Károly. 1724-ben „Pallini" előnevet kap. Mezőszegedi Szegedy Máriától. Pál és Telekesi Török Kata leányától, Festetics Kristófné nővérétől, gyermekei: Gáspár tábornok (szül. 1776) és Boldizsár (1726—1792). Gáspár Rappold Máriával az idősebb iharosberényi ág megalapítója. Gyermekeik: Innocencia Dobói Dobay Zsigmondné, Jozefa báró Majthényi Jánosné és Károly, vármegyénknek 1800—1807-ig alispánja, az 1790., 1802. és 1805. évi országgyűlésen követe. Ennek nejétől, Jeszenszky Annától fia: Antal (szül. 1831) aljegyző, a ki feleségével, Tarródházi Kiss Terézzel, Ignácz és Lengyeltóti Lengyel Anna leányával együtt vagyona egy részét elpazarolta. Fiuk József (szül. 1812, † 1900), nős Batthyány Gabriella grófnővel) az 1895-ben bárói rangra emelt ág megalapítója és Zsigmond, a legidősebb nemesi ág fenntartója, az 1847—1848. évi országgyűlésen vármegyénk követe, kinek neje gróf Batthyány Antónia Boldizsár zalai alispán az ifjabb, pallininek nevezett ág őse, melynek tekintélyes szerzeményeivel nagy vagyont gyűjtött. Ága vármegyénkkel folytonos rokoni kapcsokat keresett. Nejétől, Szalapataki Nagy Juliától, György alországbiró és Lada Zsófia leányától fia, Imre (szül. 1751), kinek Jeszenovszky Apolloniától, Sámuel és Szeleczky Julia leányától, fia Imre (1784—1848) nejével, Nemeskéri Kiss Jozefával, János és Forintos Julia leányával, atyja Ferdinándnak (szül. 1829-ben, 1875-ben báró). Idősb Imre nőtestvérei Mária Tóti Lengyel Antalné és Zsófia Somssich Antalné. Boldizsárnak Fületinczi Kelcz Eleonorától egyik fia, János († 1842), öcscsének, Antalnak zártartója, nős volt báró Majthényi Erzsével, János és Inkey Jozefa leányával.

A család nemesi czimere: kék pajzsban hármas zöld halmon, jobblábával görbe kardot, baljával török fejet tartó, jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdisz: a koronából kinövő két fekete sasszárny közt buzogányt tartó, jobbra nyúló pánczélos kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Jankovich (Pribéri, később Pribéri és Vuchini). Horvátországi származású régi család, melynek első ismert őse, György († 1622 előtt), Orssich Ilonát, Kristóf és Tahy Margit leányát vevén nőül, utódai e vármegyében a Tahyak által 1563-ban királyi adományul nyert birtokok urai lettek. György fiai: János, Kristóf és István, 1642 február 20-án kaptak czimerújító levelet, melyet 1643 június 3-án a horvát-szlavon tartománygyűlésen hirdettettek ki. Kristóf és István

Mérey.

Noszlopy.

Niczky gróf.

Orczy.

Paiss.

Perneszi.

Roboz.

Sárközy.

Somssich.

Svastics.

ága [gyermekeikben kihalt. János 1651-ben alsólendvai kapitány. Feleségétől, Brukunyeveczi Mikulics Évától több gyermeke volt, de a vérséget csak István folytatta. István működésének legnagyobb részét a birtokigények rendezése foglalta le. A birtokviszonyok rendezését csak nejétől, Nagygörbői Szüts Katától való fia, István fejezhette be. 1726-ban tiz községben és huszonöt pusztán kizárólagos, három községben és négy pusztán feles birtokos. Ő az első a családból, ki a vármegye közéletében is résztvett; 1714-ben főszolgabiró lesz, 1715 óta az újjáalakult vármegyének főadószedője volt. Biszági Geréczy Katától született gyermekei 1752-ben osztozkodtak; fia, Antal, Öreglakot, Kisberényt, Buzsákot, Szőlősgyörököt, Ordát kapta, Krisztina Hetest, Kaposújlakot, Bűűt a Szentmiklósi és Óvári báró Pongrácz családnak vitte, Katalin kezével Vámos, Berki, Polány, Mosdós, Kaposkeresztúr a gróf Niczky családra ment át. Antal († 1765) hitvese, Galánthai Fekete Julia († 1815), félszázados özvegységében a család vagyonosságának igazi fenntartója lett. Leánya Anna gróf Draskovics Jánosné; egyetlen fia, János (1753—1817), megszerzi Vuchint, a melytől a család második előnevét vette. Ennek báró Püchler Teréztől három fia: József, Antal és István és öt leánya maradt. Antalnak (1784—1849), ki helytartótanácsi titkár, kamarás és aranysarkantyús vitéz volt, gr. Batthyány Alojziától fia László (1816—1895), 1842-ben Verőcze vármegye al-, 1848-ban főispánja; 1860—1862-ig és 1864—1886-ig Somogy vármegye főispánja, 1885 október 3-án grófi rangot nyert. Antal testvére, István, a köznemesi ág fenntartója. Br. Laffert Amáliától származott fia, József (szül. 1825), felvette a fiágon (1887-ben) kihalt Dunaszekcsői br. Bésán család nevét, örökölvén birtokát. A grófi ág, mely a főrendiházi örökös jogú tagsággal bír, a vármegyében Szőlősgyörökön, a nemesi ág Öreglakon birtokos.

Az ősi czimer, melyet a grófi ág is változatlanul megtartott: hasitott pajzs, jobbmezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágva, a bal kék mezőben, zöld hármas halmon ágaskodó arany oroszlán első ballábával csúcsával a halmon nyugvó kivont kard arany markolatát tartja. Sisakdisz: két fekete sasszárny között három lefelé forditott és ezüsthegyeikkel érintkező aranytollú fekete nyíl, középen vörös szalaggal átkötve. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kacskovics. Trencsén vármegyéből származott család, a melytől annak igazolását nyerte, hogy (állitólag Mátyás királytól — 1465-ből — eredő) nemeslevele elveszett. József trencsénbani jegyző, Bálint fiának, Jánosnak fia és fiai: János, József, Ferencz, Mihály és Benjámin 1814 szeptember 9-én kapnak czimereslevelet. Vármegyénkkel az első összeköttetései a családnak még a század elején kezdődtek. József ekkor már számvevő volt a kéthelyi uradalomban. Mihály (szül. 1776) hirdettette ki nemességét 1815 november 6-án. Mint több uradalom ügyésze, tekintélyes helyet foglalt el a vármegyében, melynek táblabirája volt. Tevékeny munkálkodásával nagy gazdagságra tett szert. Feleségével, Svastics Mária Judittal (ház. 1808) nemzett gyermekei: Ignácz, Sándor-Vincze, Károly (szül. 1821), Mihály (szül. 1826) és Anna (Felsőeőri Nagyné). Ignácz (szül. 1817) 1843-ban kaposvári főszolgabiró, 1846-ban főjegyző; Sándor (szül. 1820) mocsádi földbirtokos felesége Erős Krisztina; Károly (szül. 1821) felesége Antal Petronella; Mihály (szül. 1826) utóbb béndeki birtokos, neje Goszthony Ida Ferencz, Mihály bátyja, felesége Tamaskovics Borbála után Nógrád vármegyében birtokos, fiuk Ágoston (szül. 1791) szintén Somogyba szakadt, a hol nejével, Szalay Juliánnával Patalomban lesz birtokos, 1843-ban Kaposvárott lakik, mint ügyvéd. Fiaik: Boldizsár (1926—1909) és János (1829—1874), Benjámin előbb mernyei káplán, 1815-ben súri plebános. János, a czimerszerző legidősebb fia, résztvett a napoleoni hadjáratokban, nyugalomba menvén, a lembergi katonai rokkantintézet felügyelője lett; Woycziechowska Magdolnától való leánya, Éva, 1820 előtt Hanke Antalné.

E családból származott Kacskovics István is, Szabolcs vármegye táblabirája és a Semsey család jószágigazgatója, a ki 1836-ban Czinege (később Daruvári Daruváry) Ferenczczel és Hoffmann (később Daruvári Reményi) Ignáczczal a kamarától felkérte az akkor Temes, most Krassó-Szörény vármegyében fekvő Daruvárt. Azonban a reá eső vételárrészt, 22.384 frt 5$^3/_8$-kr.-t le nem fizetvén, bekövetkezett halála után özvegye, Bárczy Teréz és gyermekeik: Anna Ferdinandy Mihályné, Mária Blaskovics Kálmánné, Imre, András és János cs. kir. hadnagy 1844-ben kénytelenek voltak a felkért harmadot a kincstár kezére visszabocsátani. Ebből az időleges daruvári birtoklásból ered az újabban felvett „Daruvári" előnév használata.

Czimere: négyelt pajzs, a jobb felsőben jobbra az alsó kék mezőben balra fordult, nyakán nyillal elülről átlőtt, mindkét elsőlábával aranyhegyű rúdon balra lengő fehér zászlót tartó arany oroszlán. A jobb alsó és bal felső ezüst mezőben leveles aranykoronán lángokból kiemelkedő főnix. Sisakdisz: a koronából kinövő jobbra fordult raany oroszlán. Takarók: kék-ezüst, vösös-arany.

Kapotsfy. Kaposvárott megtelepedett újabb nemesi család, melynek nemességet vármegyénk ajánlása alapján Mátyás, József fiának, Andrásnak és Sieber Annának fia szerzett az 1836. évi január 21-én nyert czimereslevéllel. A czimerzerző (szül. 1784), mint több uradalomnak ügyésze, tekintélyes állást vivott ki magának a városban és a megyében. Nejétől, Felsőeőri Pyrker Máriától, József és Gassner Johanna leányától gyermekei: Imre (szül. 1819) ügyvéd, kincstári ügyész, József (szül. 1820) szintén ügyvéd, ki nejével, Tevely Lujzával magtalan, László (szül. 1834) előbb katona, majd vármegyei tisztviselő, Mária Scholzné, Francziska Bereczkné és Viktória Gyuracskayné.

Czimere: vágott pajzs felső vörös mezejében arany koronán csőrében írótollat tartó kiterjesztett szárnyú fehér galamb; az alsó kék mezőben ezüst tűvel ellátott három négyszegletes arany kapocs, melyek háromlevelű lóhereben végződnek. Sisakdisz: a koronából kinövő, egy-egy kapocscsal megrakott két fekete sasszárny közt a pajzsbeli galamb. Takaró: kek-arany kék-ezüst.

Király (Szehénfai). Bár a család maga előnevet sohasem használt, megkülönböztetésül a többi vármegyei hasonnevű családtól, igy emlitjük. Első ismert egyenes őse Ferencz, ki 1645-ben már mint fiági jogon való birtokosa emlittetik Gyöngyösmelléknek. Feleségével, Fekete Lázárnak leányával, Annával, özvegy Bodor Pálnéval gyermekei: Király Ferencz és Kata (élnek 1697—1702), Fekete Lázár fiának, Andrásnak magvaszakadtával igényt nyernek 1697 körül Szentkirály, Szentmihály, Hosszúfalu, Csoma, Maros, Dröcske, Szántó, Bonnya, Atala, Szederjes és Nádfej (akkori) községekre és Damalos-pusztára, de csak $^1/_5$ részére tudják jogukat érvényesíteni. Ferencz 1699-ben Somogy vármegye alszolgabirája; ugyanő 1701-ben Boronkának bir-

tokosa. Fia Ferencz (él 1703), ennek gyermekei: Ferencz és Ádám. Ádám utódairól nem tudunk. Ferencz (él 1721) alszolgabíró, első feleségétől, Szily Rozinától, Márkus és Sabuk (Frankovics) Zsuzsa leányától atyja Józsefnek és Ferencznek, második nejével, Sitkey Mária Annával, kit 1746 előtt hagyott özvegyen, Lászlónak és Jánosnak. E négy fiú 1761-ben nyert nemesi bizonyítványt. Ferencz, a második fiú, korán elhalt, özvegye Jákfalvi Horváth Julia (utóbb Sághy Dánielné), leányait, Zsuzsannát Kisfaludy Ádámhoz, Juliánnát Sorkikisfaludi Gussics Jánoshoz adta nőül. Ez 1790-ben már özvegy, nemsokára férjhez megy Somogyi Jánoshoz. József a legidősebb testvér, a ki résztvett az 1743. évi nemesi felkelésben, azután vármegyei esküdt, majd az adózók pénztárának és a házipénztárnak pénztárosa és fivérei László, ki 1753-ban a porosz ellen harczolt, majd nemestestőr lett, azután a kamara szolgálatába lépvén, a máramarosi királyi adminisztráczió ülnökévé neveztetett ki és János, a nemestestőrségnek felállítása óta tagja, majd később egri, majd mohácsi sóházi pénztárnok, 1784 május 28-án új adományt nyernek József császártól Gyöngyösmellék község és Szehénfa felére, a mely adományt 1791 augusztus 25-én Ferencz királylyal megerősíttették s ezután ez utóbbit 1810 márczius 21-én itt kihirdettették. E birtokokat azonban rövid idő alatt elveszti a család. Jánosnak, a sópénztárnoknak, és Vass Jozefának fia János (szül. 1783) 1843-ban már csak Pusztakovácsin birtokos, felesége, Árvay Anna után, a kitől gyermekei: Lajos (szül. 1812, ki feleségével, Csutor Eszterrel Ferdinánd [szül. 1837] és Elek [szül. 1839] atyja). Károly (szül. 1816) és Antal (szül. 1820).

A család legállandóbban használt czímere: a pajzsban egymás felé fordult két ágaskodó oroszlán, melyek közül a jobboldali bal, a baloldali jobblábával kivont görbe kardot villogtat, másik két lábát egymás felé nyujtja. Sisakdisz: a koronából kinövő, jobbjával kardot tartó jobbra fordult oroszlán.

Kiss (Nemeskéri). Több ágában birtokos vármegyénkben. A nemességet István és feleségétől, Birksy Erzsébettől született gyermekei nyerik, 1637 deczember 29-én. Már ekkor Sopron vármegyében, Nemeskéren lakott. A család idősb ágából származott Istvánnak Toronyi Klárától való fia, Ferencz, a kinek Székely Teréztől (1782-ben) született fia, Dániel, előbb gazdatiszt, majd vétel útján kötcsei birtokos. Kovács György leányával, Annával (esk. 1812) fiai Lajos, 1843-ban aljegyző és Károly. Lajosnak Stephaics Beatrixtól, Gáspár és Barcza Erzse leányától fia: Vilmos (szül. 1848. nős Gludovácz Etelkával, József és Záborszky Amália leányával). Ez idősb ág nem részese annak a Kiss-Jankovics családi jelentékeny összegű alapítványnak, a melyet az ifjabb ágból való Lajos fia, Dániel fiának, Sándornak († 1777), veszprémi alispánnak Királydaróczi Daróczy Zsófiától való leánya Kata († 1792), özv. Daruvári gróf Jankovics Antalné alapított. Kata fivérének, Ignácznak (1749—1814) Hyemer Erzsébettől való fia: Antal (1783—1847) Tallián Juliával, Ignácz és Terstyánszky Zsófia leányával, Mérőn lett birtokossá. Gyermekeik: Gábor (1807—1878, ki nős Kiss Karolinnal, az idősb ágból való Dániel és Kovács Anna leányával), Lajos (szül. 1818, nős Thassy Czeczíliával, a zalai ifjabb ágból való József és Lippich Julia leányával) és Miklós (1820—1902, nős volt Le Charron Matild grófnővel). Dániel 1821-ben Sopron, Antal fiai 1839-ben Tolna vármegye bizonyítványával hirdettették ki nemességüket.

A család adományozott czímere: kék pajzsban zöld pázsiton lágyéka és homloka körül zöld lombkoszorús, jobbjával földre támasztott rúdon széltől lengetett kék-vörös zászlót tartó, szétvetett lábbal szemközt álló meztelen erdei ember (satyr). Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli ember. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Korotnay (másként Koroknay). Egyik tagja, Katinkának sorsa miatt, érdeklődéssel kísért családja vármegyénknek. Korotnay Jánosnak († 1494 körül), ki 1473 óta nádori itélőmester, 1481 óta egyszersmind vármegyénk főispánja, fiának, Istvánnak az 1505-iki rákosi országgyűlésen Somogy követének, Bajnai Both Ambrus leányától, Magdolnától volt leánya. Atyja első neje halála után Bakócz Tamás prímás testvérének, Jánosnak leányát, Ilonát vevén nőül, adósságainak kifizetése fejében birtokai kiváltásának jogát átengedi a prímásnak, a ki azokat egész rokonsága részére köti le. Katinka gyámja, Amade István alszolgabíró, nem tudja megakadályozni, hogy a Bakóczok Katinka várába, Korotnába erőszakkal be ne üljenek. Csak 1516-ban nyeri vissza Katinka birtokait. 1518-ban férjhez ment Tóthi Lengyel Jánoshoz. A birtokjogok kezével nem mehettek tovább, hanem a család egy másik tagja, az itélőmester János ágába be nem kapcsolható Koroknyai Józsefnek Horváth Katalintól való fia, János után ennek leányára, Katalinra szálltak, kinek Topos Györgygyel való házassága által ezek fiai: Ádám és János örökölték. Ádám († 1726 előtt) Rajky Judittal atyja Juliának, Kovács Gyergyevics István nejének és Zsigmondnak, kinek leánya, Rozália kezével, Kisbarnaki Farkas Sándornak vitte jelentékeny birtokrészeit. Toposné Koroknay Katinkának (ennél később élő, nem tudott kapcsolatú) vérrokona Koroknyai Zsuzsa, előbb Zily Dánielné, majd Szelestey Ferenczné. Első férjével nemzett fiai és ezek örökösei megtartották birtokaikat, leánya, Kata Ebergényi Ferenczné részét, az ú. n. Ebergényi-jusst, a Festeticsek szerezték meg. Zsuzsának Szelestey Ferencztől való fia, György, hűtlenségbe esett. A Topos- és Zily-leszármazottak alkották a „familia Koroknayana"-t, mely Nagy- és Kisbajom és Lukafa községen s az ezek köré eső 21 pusztán osztozkodott.

Nem tudjuk összefüggését ezekkel a Koroknayakkal azoknak a most is élő Koroknayaknak, kik közül Somogyi Koroknay Gergely és Lukács 1573-ban nyernek czímerújítást, melyet vármegyénkben 1574-ben hirdettek ki. Gergely 1573-ban Moldvában vitézkedett, később Szigetvárott majd Csurgón katonáskodott. Itt a törökkel való harczban jobbszemét egy török dárda kiszúrta, a mint a czímereslevél szóban írja és képben ábrázolja. Ez ág elszármazott vármegyénkből.

Ez ágnak czímere: kék pajzsban zöld alapon egymással szemben álló hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért fehér lovon ülő pánczélos, sisakos magyar vitéz, kinek a vörös lovon ülő, vörösruhás, zöldpajzsos török vitéz dárdájával jobbszemébe döf, míg a magyar vitéz dárdája a török lovas pajzsát és vértől piros ló mellét járja át. A magyar vitéz mellett, daruszőrű lovon, szíjakkal megkötözött zöldruhás török lovas mellett a magyar vitéz felé nyilazó sárgaruhás török lépdel. Sisakdisz: balra nyíló kékesszürke sasszárny közé czölöpösen állított kardot tartó jobbra nyúló pánczélos kar. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany.

Kovács (másként Gyergyevics). 1686 deczember 19-én nyerte a czímereslevelet Gyergyevics, másként Gergely, felesége, Szűcs Orsolya, fiaik: András, János és István, és leányuk, Kata.

valamint Gergely fivére, István és neje, Mészáros Margit. A kihirdetés Zala vármegyében történt 1687-ben. István, a legifjabb fiú, 1700-tól 1719-ig a vármegye főszolgabírája, nőül vette Topos Ádám leányát, Juliát, s vele a Koroknai-örökségből jutott nagybajomi, pusztakovácsi, kaki és lencséni részeket kapta. Leányaik: Erzse Szentmiklósi Sándorné, Rozália, előbb Antal Györgyné, majd Csáni Imréné. Fiai: József, ki Zala vármegye alszolgabírájaként Tapolczára ment át, István és László. István 1717—1732-ig szigeti járási főszolgabíró, majd főadószedő; nejétől, Kovacsovics Teréztől atyja Istvánnak, ki 1771—1786-ig a kaposvári járás főszolgabírója, Lászlónak (1792-ben lovaskapitány), Judit Árvai Lászlónénak és Antalnak (1752—1833), ki előbb, 1805—1806-ig, másodalispán, majd 1813—1824-ig első alispán. Nejével, Szalapataki Nagy Borbálával magtalan lévén, öröklött és még tetemesebb szerzett vagyonában örökösévé fivérét, Istvánt, és Csercsics Teréz fiának Istvánnak, ki 1800—1806-ig főügyész és Szalapataki Nagy Máriának leányait: Máriát (Herényi) Gotthard Istvánnét és Borbálát Goszthony Istvánnét tette. A Tapolczára szakadt Józsefnek fia, Zsigmond, Sármelléken lakott, ennek fia, József, 1701-ben vármegyénk alszolgabírája. László, a lovaskapitány, Zemplén vármegyében telepedett meg. Székely Zsuzsával fiai: Ferencz 1803-ban zempléni esküdt és Ignácz. Előbbinek Thuránszky Máriával fia Tamás (szül. 1782), az utóbbinak felesége Kiszely Zsófia, fia László (szül. 1783).

Czímere: kék pajzsban, zöldmocsaras mezőn, csőrében zöld koszorút tartó, szétterjesztett szárnyú, természetes színű jobbra fordult hattyú; Sisakdísz: a koronán nyugvó, görbe kardot tartó, jobbra nyúló vörösruhás kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Kund. 1812 augusztus 29-én nemesíttetett meg Mátyás (Mihálynak fia) soproni polgár és nejétől, Thurner (Dorner) Erzsétől született Lajos, Vincze-Mátyás és Gusztáv-Adolf, Amália és Ludovica nevű gyermekeivel. A nemességet 1813-ban hirdettették ki vármegyénkben, a hol Mátyás bérlője volt a vámosi uradalomnak. Vincze (1805—1880) megvette Vámost és Fajszot, melyeket — magtalan lévén — fivérének, Gusztávnak (szül. 1809), 1843-ban boronkai birtokosnak Záborszky Johannától, Mihály és Stephaics Julia leányától született gyermekei: Jenő (1842—1911) és Béla (1846—1894), nős Gyallai Gaál Irmával, örökölték. A birtokok jelenleg köznemesi hitbizományok.

Az adományozott czímer: kék pajzsban, zöld mezőn, elsőlábaival tölgyfaágot tartó, jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdísz: a koronán álló kiterjesztett szárnyú, csőrében mérleget tartó sas. Takaró: mindkét oldalon kék-arany.

Lehner. 1741-ben nyerik a nemességet György, Mihály és János testvérek. Jánosnak Zmeskal Katalintól, Jób és Ostffy Zsuzsától fia Károly, ki nejével, Véssey Zsuzsával, vármegyénkben lett birtokossá. Leányuk Anna László Józsefné, fia János (1800—1879), ki itt 1834-ben kihirdettette nemességét. Nejével, Györgyfalvi Csépán Terézzel, István és Hültl Anna leányával fiai: Vilmos (1837—1873, nős Véssey Irmával, Antal és Szeniczey Emilia leányával) és Sándor (szül. 1839).

Czímere: kékkel és vörössel jobb haránt osztott pajzsban, zöld alapon ágaskodó három, középen szembenéző ezüst, jobbról és balról egymás felé fordult arany egyszarvú. Sisakdísz: a koronából kinövő jobbra fordult arany egyszarvú. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Lengyel (Tóthi, Lengyeltóthi, nemes és báró). Századokig a vármegye Balatonmellékének vagyonos, időlegesen országos szerepű tagja. 1496-ban Tóthin, a melyet épp e családról neveznek Lengyeltótinak és Középtikoson birtokol. Első kimutatható őse László, vármegyénknek az 1505. évi országgyűlésen követe, 1507-ben a királyi tábla bírája. Fiai és leányai a vármegyében házasodtak. Zsófia Túri Szántói Jánosnak, Orsolya Osztopáni Zöld Péternek, Julia Véssey Lászlónak, Borbála Rátóti Gyulaffy Istvánnak lett neje. Idősb fia, János (1527-ben), Ferdinánd király asztalnoka. Második fia Gáspár, kinek dédunokájával, János kapitánnyal ága kihalt. A család vagyonosságának alapját a harmadik fiú, Boldizsár vetette meg, a jelentékeny vagyonú Faiszy Katalinnal, anyja, Somlyay Péter leánya, Anna után a Somlyay-birtoknak is egyik örökösével. Ezek fia István, 1577-ben osztozik meg testvéreivel; már nem vármegyénk területén, hanem Győr és Komárom megyékben él. Hathalmi György és Némai Kolosi Erzse leányával, Zsófiával idősebb fia Jánosban (él 1630), ifjabb fia Miklósban (él 1613). Jánosnak neje Géczy Zsuzsa, kitől hat leánya volt. Miklós neje Gróff Mária, négy fiuk közül csak Zsigmond folytatta a családot, ki (él 1662) nős Kisfaludy Katával; fiuk, Miklós, osztályos vérrokonaival, a Méreyekkel visszatér vármegyénkbe, rendbe hozza a Lengyel családot illető birtokait s 1722-ben a Mérey-ággal megosztozik a Somlyay-Faiszy örökségen. Ebben, mint leányági háramlásban, kénytelen helyet adni öregapjának, Miklósnak nővérétől, Katától, Nádasdy Tamásnétól származott rokonainak, a Nádasdyaknak, Salléroknak, Bertalanéknak, Felsőbüki Nagyoknak és Belericséknek, mig a János és Géczy Zsuzsától származó leányág csak annyiban örökösödött, a mennyiben a Méreyekkel való gyakori összeházasodás által a másik ágon is jogigénylő volt. A kizárt ágak később érvényesítették — részben — jogaikat, az 1745-iki osztálynál. Miklós fiai: Gáspár és Lajos. Gáspárnak Sztrányai Juliával gyermekei: Lajos, ki nejével, Inkey Máriával magtalan és Gáspár, ki vagyonát jelentékenyen érintő költséggel 1779-ben bárói rangot nyer. Ága azonban vele kihalt, Pongrácz Erzsébet grófnőtől csak leányai lettek: Julia báró Pászthory Menyhért hitvese és Krisztina († 1814) báró Putheany Venczel felesége, kinek osztályrészbe a zalai birtokok jutottak. Gáspár testvére, Lajos, Nádasdy Terézzel atyja Imrének, ki a nemesi ágat sírba vitte. Nejével, Majthényi Eszterrel, György és Sztrányai Julia özv. Inkey Gáspárné leányával, leánya Anna Tarródházi Kiss Ignácznak lett nejévé. Az örökölt vagyont a leányágak nem tudták megtartani. A Pászthory-részt Juliánna veje, Rigyiczai Kovács Mihály pazarlása, a nemesi ág vagyonát Kiss Ignáczné vonta el a család kezéről. Nem a Lengyel- csak a Somlyay-Faiszy-örökségből jutott tekintélyes vagyon Miklós és Martonfalvay Magdolna leányaira: Julia Vrancsics Istvánnéra, Krisztina Nedeczky Károlynéra és Borbála Bodorfalvi Baranyai Imrénére, illetve ezek örököseire.

A család nemesi czímere: kék pajzsban zöld mezőn jobbra fordult, felugró egyszarvú. Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli egyszarvú. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Madarász. Két ily nevű család élt vármegyénkben Az egyik a Nemeskisfaludon birtokos kurialista, törzsökös somogyvármegyei család, mely 1718-ban nyert birtokostársaival megerősítő adományt. A vármegyének esküdteket adott e család; legkiemelkedőbb tagjai voltak a szabadság-

arczban szerepet vitt László képviselő, a honvédelmi bizottság tagja és József, szintén képviselő.

Más Madarász család az, a melyből származott László, a visszaállított vármegyének legiválóbb embere. E családnak, mely hihetőleg a sopronmegyei Pulyai Madarászok egyik hajtása, ·gelső ismert egyenes őse Márk, ki fivérével, Andrással és nővérével, Orsolyával 1622 ismeretlen ó 30-án Sopronban nyer czimereslevelet II. Ferdinándtól. Márknak felesége Kerecsényi Szalay sófia (utóbb Szelestey Jánosné). Fiuk: János, nejétől, Garay Erzsébettől atyja Lászlónak és mrének. A két fiúnak származásuk, valamint különösen Lászlónak, Felsőbüki Nagy Terézzel, a agybefolyású ítélőmesternek, Nagy Istvánnak leányával, előbb özv. Palotay Sámuelnével való ázassága (esk. 1700) előkelő összeköttetéseket biztosított. Lászlót az 1708-ban Sopronban sszeült Habsburg-párti rendek leküldték alispáni hatáskörrel a közigazgatás ellátására Somogyba, melyet mint jegyző már előbbről jól ismert. 1710—1712-ben alispán, majd 1715—1727 között vármegyének alispánja, közben ismételten egyszersmind főpénztárosa (főadószedője). A váriegye szervezése az ő munkabírásának eredménye; a katonai hatóságokkal szemben az országyűlésen s a nádori konkurzusokon, a pannonhalmi tized ügyében mindig ő képviselte vármeyéjét. Birtokviszonyainak rendezése is sok munkát és költséget okozott. A berzenczei uradalom gyes tartozékait — melyekhez öreganyja jogán elővételi joga volt — vétellel szerzi meg; iegveszi a Tahy-Gyulaffy-örökösöktől Berki egy részét, későbbi székhelyét. Lehet, hogy a irtokviszonyok rendezésére közpénzeket fordított; tény, hogy a főadószedői évek pénzkezeléséről nem számolt el. Birtokainak lefoglalása vagyonilag teszi tönkre, 1728-ban börtönben fejezi e életét, fiai: Sándor és Miklós, a vármegye kegyelméből 1730-ban visszaadott Csertő falu és hhez tartozó Kotosd-pusztán huzódtak meg. Sándor azután Baranya vármegyébe költözik, a ol 1771-ben igazolja nemességét Ez évben el is halt, fia, Ignácz, 1772-ben szerémvármegyei lszolgabiró. Úgy látszik ő vitte sirba ágát; a családi iratok, ezek között a czimereslevél is, a ármegyének levéltárába került. László testvérének, Imrének, ki a helytartótanácsnál szolgált s inek szintén része volt a berzenczei uradalomban, feleségétől, Trimel Zsófiától (esk. 1700 előtt) eányai: Teréz Grünne Antal grófnak, Katalin Dumaney de Pressi Mihálynak felesége. Ez utóbbi még 1746-ban is birtokos Berzenczén.

Czímere: jobbharánt fekete pólyával megrakott pajzs alsó vörös mezejében ezüst rózsa, elül ezüst mező; a pólyában jobbjával egyenes kardot tartó lépő arany griff. Sisakdisz: a koonából kinövő, jobbjával egyenes kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó arany griff. Takaró: trany-ezüst, kék-fekete.

Márffy. Két ily nevű család élt a vármegyében. Az egyik Veszprém vármegyéből származik s „Szentkirályszabadjainak“ irta magát. Ez 1626-ban nyerte czimeres nemeslevelét Ferencz személyében. Ennek fia szintén Ferencz, kinek fiai: Sándor és György. Sándor gyermekei: József, László és György. József fiai: Ignácz és János. E János 1774-ben Somogy vármegyének főügyésze. Felesége, Kisbarnaki Farkas Katával Pusztakovácsiban volt birtokos; utódai nem maradtak. Más g volt az, a mely Tallián Rozália által Osztopánban birt. Ennek és Márffy Józsefnek gyermekei: János, Ignácz (ezé Lázár), Erzsébet, Felsőbüki Nagy Benedekné, Anna Kisbarnaki Farkas Józsefné és Teréz Mérey Józsefné.

E család czimere: kék pajzs lábában természetes folyóból kiemelkedő hármas szirt alján álló griff., első jobblábával kivont kardot, baljával leveles szőlőfürtöt tart. Sisakdisz: a koronából kiemelkedő három fehér liliom. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

A másik Márffy család nemeslevelét István, fitestvére János, nővérei: Judit és Kata (valamint anyai unokatestvérei: Szenczy István és György) nyerik 1638 február·11-én III. Ferdinándtól. Kihirdettették Pozsony vármegyében, Somorján, 1638 junius 7-én. Az adományosok valamelyikének ivadéka István, Baranya vármegyének esküdtje, majd bellyei uradalmi igazgató, kit vármegyéje felvett az 1754—55. évi összeirásba; birtokos volt Pest vármegyében. Gludovácz Magdolnától fiai: Lipót, 1791-ben Bács-Bodrog vármegye főjegyzője és József, 1809—1819-ben Torontál vármegye alispánja. Ennek jutott — mert Lipót vérszerinti utódot nem hagyott — a nagybátyja, Gludovácz József által hagyományozott hencsei, tapazdi stb. birtok, az 1814. évi felvétel szerint 6184⁵/₈ holdnyi terjedelemmel. Feleségétől, Urik Borbálától gyermekei: Dénes (szül. 1793) és József (szül. 1795) 1843-ban vármegyénk táblabirái. Dénes magtalan; Józsefnek nejétől, Rigyiczai Kovács Máriától, ki öregapja nővérének, Márffy Katának és Imrének fiuktól, Mihálytól és Boross Jozefától származott unokatestvére volt, gyermekei: Géza (szül. 1842), Béla, József és Emil. A magtalan elhunyt Lipót, ki 1806-ban Csébi előnevet nyert, 1810-ben fiává fogadta nevének átruházásával (Bonyhádi) Kliegl Károlyt.

E Márffy család czimere: kék pajzsban zöld mezőn szemben álló magyar ifjú, jobbjában három búzakalászt, baljában szőlőfürtöt tart. Sisakdisz: nyilt sasszárny között a koronán álló természetes fehér szinű, csőrében olajfaágat tartó galamb. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Marton (Meszleni). Vasvármegyei ősi család, mely a többi meszleni közbirtokossal 1550-ben nyer megerősítést. A családból 1839-ben hirdettette ki nemességét József fiának, Lászlónak, Tóth Katalintól született fia, László (szül. 1793) pamuki haszonbérlő. Fiai: József-Lajos (szül. 1828, nős Hermann Klementinnal, István leányával) és István (szül. 1829).

Czímere: kék mezőben zöld mezőn jobbra fordult, ágaskodó ezüst egyszarvú. Sisakdisz: a koronára támaszkodó hatágú arany csillag. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Mérey (Kaposmérei). Vármegyénknek a nemzetségekkel egykorú, de innen elköltözött családja. Családi származtatás szerint őse az 1280 körül élt János, kinek utódai elszaporodván, már korán megkülönböztető jelzőket, Fecskei, Karáni nevet vesznek fel. János fia Gábor (Gabrianus) fia Karáni István fia Péter, a ma is élő nemzetség őse. Péter fiának, Gábornak fia István (él 1430), atyja Jánosnak (él 1475), ki már Mérei névvel szerepel. Ennek Hány Margittól fiai: Gáspár, Mihály és János. Mihály biztosította a török támadás miatt vármegyénkből elköltöző család felvidéki szereplését. 1543-ban megerősítteti magát a somogyi birtokokban; 1544-ben személynök, 1562-ben, a nádori szék üresedése alatt, 1571-ig nádori helytartó. Ága csak négy ízt eresztett, aztán kihalt. Gáspár Keméndy Orsolyával atyja Gáspárnak, ez Csúzy Borbálával ifj. Gáspárnak, kinek Plathy Évától fia Zsigmond, ki nejének, Pongrácz Zsófiának, Lengyel

János leányának, Katalinnak Pongrácz Istvántól való leányával a Somlyai-Fajszi-örökségben osztozkodik 1722-ben. Fiuk Károly, kinek Nevedy Annától leánya, Petronella Kajtár Lászlóné és Eleonora Oliver Narcissné, Zsigmonddal vármegyénkbe jöttek Bory Ilonától való gyermekei is, a kik közül László folytatta a családot. Ennek Simoncsics Borbálától fia Ádám, ki atyja Lajos kir. táblai ülnöknek, Dióssy Annával Sándor (1778—1848) atyjának. Sándor királyi személynök, vármegyénknek főispánja s a helytartótanács alelnöke volt. Fivére, László 1814—1818-ig a vármegye főjegyzője. Ága nem élt vármegyénkben, Jánosnak és Hány Margitnak legifjabb fia 1535 előtt elvette Fajszi Sárát, János és Somlyai Anna leányát, Katalin Lengyel Boldizsárné nővérét. Vagy már ő, vagy fiuk Gergely Nyitramegyébe költözött. Ennek fia, János (él 1630) atyja Mihálynak (él 1699), kinek Ujfalussy Annától fia János, a vármegyénkbe visszaköltözött ifjabb ág őse. E Jánosnak Trencsényi Annától fiai: Imre és József. Előbbinek fiai József, Antal-József 1769-ben vármegyénk főadószedője, Szentkirályszabadjai Márffy Terézzel, József és Tallián Rozália leányával atyja Annának, Mihalovics József baranyavármegyei táblabírónak és Jánosnak, 1802-ben vármegyénk főadószedőjének, kinek Farkas Teréztől gyermekei: Gáspár († 1832) Záborszky Annával Mihály és Stephaics Julia leányával, Pál (1815—1883) 1848—49. honvédszázados és Lőrincz (szül. 1819) atyja; Borbála Záborszky Miklósné és József († 1865), vármegyénknek 1836-ban kaposvári járási főszolgabírája, 1840—1848-ig másod-, 1848-ban első alispánja. Ennek Lada Jozefától gyermekei: Miklós (szül. 1819), Ignácz (1820—1877) volt kapitány, Kristóf (1821—1877), Gyula (szül. 1825, nős volt Záborszky Ilonával, Imre és Farkas Antonia leányával), Emilia báró Majthényi Istvánné és Ida Péry Sándorné. József főadószedő fivére Antal (él 1768), atyja Zsigmondnak (kinek leánya, Lenke Rinny Ferenczné) és Ignácznak (kinek leánya Antonia Somogyi Ádámné). Imrének fitestvére József, Velics Máriával atyja Teréznek, Spissich Sándornénak és Krisztinának, Sorkikisfaludi Gussics István-Imre feleségének. E leányok kezével telepedett meg e két család Tabon.

Czímere, a mint azt 1474-ben Mátyás királytól nyerte: kék pajzsban szarvaival felfelé nyúló arany félholdon álló, hatágú arany csillagon balra fordult, keblét tépő, fején arany lángnyelves, zöld pelikán Sisakdísz: a pajzsbeli pelikán. Takaró: mindkét oldalon kék-arany.

Niczky (Niczky, nemes és gróf). A Zák-nemzetségnek, mely már 1268-ban birtokos vármegyénkben, legmagasabbra emelkedett hajtása A visszaállított vármegyében tünik fel György, Istvánnak, Gáspár vasvármegyei alispánnak és Kemecsey Annának fia, a kit azonban nem az 1268-ban nyert — de elenyészett — birtokjog, hanem nejének (esk. 1694) Svastics Juliánnának, János és neje (Kerecsényi Szalay Katalin, Meszlény Benedekné leánya, Mária Polányi Lászlóné leánya), Polányi Erzsébet leányának a berzenczei uradalomban való joga hozott ide. 1717-ben a vármegye jegyzője, 1727-ben főjegyzője, közben országgyűlési követ, 1732 körül a kir. kúriához lép át, 1755-ben szeptemvir. Ő szerezte meg egész Berzenczét osztályostársaitól. Leánya; Anna, Galánthai gróf Fekete Györgynek lett nejévé. Fia Kristóf († 1787) országbíró, a temesvári bánság visszacsatolásakor királyi biztos. 1765 november 5-én Pribéri Jankovics Katalinnal, István és Geréczi Erzse leányával nemzett gyermekeivel grófi rangra emeltetett. Nejével nyerte családjának Kaposvár felett fekvő birtokait. Gyermekei: Kata gróf Schmidegg Lászlóné és György. Ennek gróf Batthyány Izabellától fiai Lajos (1776—1740), a grófi ág fenntartója János-György (1776—1828). Lajosnak gróf Hoditz Krisztinától gyermeke: Lajos (1822—1880). Zimány és Tóth-Gyugy birtokosa (nős volt Keresztesi Katalinnal). János Györgynek unokatestvérétől. gróf Schmidegg Mária Annától (1775—1865) fia György (szül 1809, † 1846 körül), ki Klacsányi Antóniával magtalan. Anyja e fiának, a királyi engedélylyel (de a grófi rangból, névből és nemzetségi vagyonból való kizárás feltételével) törvényesitett fiát, Ladányi Györgyöt tette meg örökösévé, őt a Schmidegg-részből illető berki és mosdósi részekben.

A család ősi (nemesi) czímere: fekete pajzsban jobblábával görbe kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó jobbra fordult arany oroszlán Sisakdísz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: mindkét oldalon arany-fekete.

A grófi czímer: az ősi czímer pajzsképét tartalmazó szívpajzszsal ellátott négyelt pajzs, jobb felső és bal alsó vágott mezejében alul kékben három ezüst pólya, felül vörösben hatágú arany csillag; a jobb alsó és bal felső vágott mezőben alul zöldben jobbra fordult ágaskodó koronás arany griff, fent befelé fordult növő koronás fekete sas. Három sisak, díszeik középen a koronából kinövő ősi oroszlán, jobbról a balra fordult pajzsbeli sas, balról vörössel és ezüsttel váltakozva vágott, jobbról ezüst-ezüst-vörös, balról vörös-vörös-ezüst strucztollal megrakott két elefántagyar között hatágú arany csillag. Takaró: középen, mindkét oldalt arany-fekete, jobbról arany-vörös, balról ezüst-kék. Pajzstakarók: két arany sárkány.

Noszlopy (Noszlopi). Régi veszprémvármegyei család, mely ott már a Hunyadiak korában is birtokos. Idővel átszármazott Vas vármegyébe, a hol 1726-ban id. és ifj. Noszlopy János és Miklós nemesdömölki lakosok I. Ferdinándnak Szapolyay György Noszlop helységre szóló adományát megerősítő 1528. évi oklevelével igazolták nemességüket. Vas vármegyéből szakadt János fiának, Sándornak feleségétől, Berzsenyi Évától, Benedek és Thulmon Magdolna leányától, született Antal vármegyénkbe Vrácsikra s hirdettette ki 1804-ben nemességét. Ennek Szeniczey Bárány Juliától fiai: Antal (szül. 1813) ügyvéd, Pál (szül. 1814) birtokos, Gáspár (szül. 1822) 1843-ban kir. táblai jegyző, később alszolgabíró. 1849-ben kormánybiztos és Titusz (szül. 1828) Antal nejével, Gorove Annával, Gattajai Gorove László és Rácz Mária Magdolna leányával elköltözött a vármegyéből; a somogyi ágat Titusz folytatta.

Czímere: kék pajzsban lebegő arany koronán nyugvó, aranymarkolatú görbe kardot tartó vörösmezű jobbra nyúló kar. Sisakdísz: a koronán nyugvó pajzsbeli kar. Takaró: kék-arany vörös-ezüst.

Orczy (Orczi nemes és báró). Vármegyénkből emelkedett ki, de nagyságát azon kívül érte el. Az 1404. évben van első említése; a XVIII. századig Arczi, Arczill, Orczill alakban írja nevét. Vármegyénkből Vas vármegyébe költözött, onnan egy ága, a melyből a bárói ág ered, Hevesbe. Ennek őse az 1550 körül élt György, kitől István, ettől György, János atyja származott. János fia, György (él 1686), ennek Boda Juliától fia István (1669—1749), jászkunkapitány, királyi táblai ülnök, ki 1731-ben római szentbirodalmi, 1736-ban „Orczi“ előnévvel magyar bárói rangra emel-

ıtett. Fia, Lőrincz (1718—1789) tábornok és költő, terjesztette tovább a bárói ágat, mely Orczit legújabb időkig birta. A nemesi ágnak Vas vármegyében maradt ágából Gábor (szül. 1791), lihály fia, Zsigmondnak Kéry Örzsétől való fia, 1827-ben visszajött vármegyénkbe s Csákány-an szerzett birtokot.

Paiss (Becsvölgyi). Eredetileg zalavármegyei család, melynek ott 1728-ban tizenhárom fel-ött tagja igazolta nemességét régi periratokkal. Ebből a családból származott Boldizsár, ki áblabiró és neje, a Pusztakovácsiban és Kötcsén „jószágos nemes" Antal Teréz, által tekinté-yes birtokos volt. 1785-ben elsö alispánná lesz, 1786-ban József császár egyedüli alispánként ıegerősiti; állásában 1790-ig maradt. Két leánya maradt: Teréz Ányos Ignáczné és Anna ;ezerédy Zsigmondné.

Nem tudjuk a kapcsolatot Boldizsár ága és a között a Paiss-ág közt, a mely a vármegye ·jánlására 1800 szeptember 19-én Mihály személyében nyert armálist. Ennek feleségétől, Györey ;rzsétől fiai: Antal főadószedő (ki nejével Huszár Annával, szül. 1762, József és Szatmáry Fran-ziska leányával magtalan) és János. Ennek Boros Teréztől fiai: János (1798—1850) és Boldi-:sár (1801—1874). Jánosnak Nemcsics Erzsétől gyermekei: Lajos (szül. 1831, nős Krisanics lerminnel), Sándor (szül 1833, nős Böröczffy Karolinnal). Boldizsár 1843-ban mint ügyvéd Boron-:án élt, Stephaics Máriától, József és báró Stephaics Anna leányától fia Andor (szül. 1836, nős lunkár Máriával).

Ennél az ágnál is később telepedett a vármegyébe a Megyeren birtokos Paiss-ág, a mely 'ala vármegye bizonyitványával 1829-ben hirdettette ki nemességét. Itt Boldizsár (szül. 1800), József fiának, Pálnak és Pákai Juliának fia vétetett fel 1843-ban, első nejétől Sallay Magdolná-ól való György (szül. 1832) és második feleségétől, Farkas Teréztől való Pál (szül. 1836), Gyula szül. 1839) és Boldizsár (szül. 1842) fiaival.

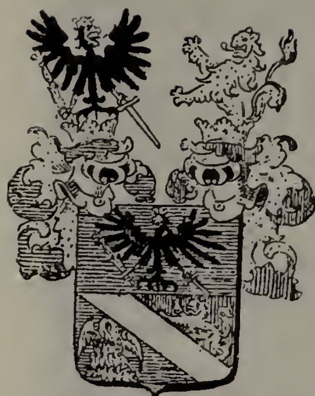
Az adományozott 1800. évi czimer, a melylyel megegyező Boldizsárnak, az alispánnak gyakorlati czimere: kék pajzsban, jobblábával három ötszirmú vörös rózsát tartó, balját raga-lozásra nyujtó jobbra fordult ágaskodó arany oroszlán. Sisakdisz: a koronából kinövő, jobb-jával görbe kardot tartó, jobbra fordult oroszlán. Takaró: jobbról és balról kék-arany.

Perneszi (Osztopányi). A kétségtelen ős, az 1273-ban adományos Péter atyjától, somogy-vármegyei nemes Lászlótól kezdve kihaltáig 14 nemzedéken át virágzó családja vármegyénknek és a szomszédos Zala és Vas vármegyéknek. Péter fia, Perneszi Pethő mester (él 1316), atyja Péternek (él 1350), kinek fia Osztopáni Perneszi Pál mester, a család egyik legkiválóbb tagja, 1429-ben Zsigmond király allovászmestere, 1447-ben macsói albán, majd 1449—1460-ig alná-dor; 1439-ben Alberttől czimereslevelet nyer a maga, testvére Pető és unokatestvérei: György fia, Mihály és István nevére. Osztályos rokonaival 1448-ban birtokos lesz Mérőn, Tolkajon, Szen-nán, Szomajomban, Kalocsafalván, Kiskárán és Bárdon is. Idősb fia Zsigmond. ennek Némai Kolos Borbálától fia Ferencz, kinek gyermeke Farkas Brodarics Klárával, Mátyás és Csébi Pogány Sára leányával, utóbb Kisserényi — Serényi — Gábor nejével, atyja Ferencznek és Andrásnak. Ezek magtalanul halván el, atyai és anyai örökségükbe Pál alnádor ifjabb fiának, Imrének utódai léptek. Ez 1507-ben Korvin János belső udvari embere, familiárisa: Enyingi Török András leányával, Ilonával atyja Istvánnak, ki 1566-ban Babócsa várának kapitánya. Ennek feleségétől, Rajki Annától, Gábor és Móriczheli Farkas Borbála leányától fia István, előbb vármegyénk alispánja. 1562-ben királyi adóroyó, majd Somlyói Báthory Kristóf erdélyi vajda várhegyi várnagya, kinek ága áttelepedett Erdélybe és András, 1564-ben személynöki itélőmes-ter, 1581—1587-ig Felsőlindva parancsnoka. Ennek Brodarics Katától, Klárának és István püspök-nek nővérétől fia János, ki 1577-ben Komárvárosban (Kiskomáromban) katonáskodik, 1581-ben kanizsai lovaskapitány, 1596-ban Zala vármegye alispánja. Pakosi Paksy Katától fia Ferencz, 1623—1647-ig Zala és Somogy vármegyék alispánja. Ez Szombathelyi Györgynek Vizkeleti Iloná-tól való leányával, Zsófiával atyja Jánosnak és Istvánnak. János Alsólindva és Nempti főkapi-tánya, 1674-ben Zala és Somogy alispánja; Felsőkáldi Káldi Krisztinával atyja Zsigmond-nak († 1764, Pozsonyban, 102 éves korában), a pozsonyi kamara futárának, ki az atyja által elidegenitett javak visszaszerzésének jogát 1694-ben Tallián Gergelyre ruházza át, söt utóbb fiának, Tallián Ádámnak 200 forintért a birtokjogi iratokat is átadja. E Zsigmondnak Jablonczay Zsuzsától fia János, ki Maxin Annával (esk. 1730) atyja Józsefnek, a ki mint egyszerű fűtő, teljes szegénységben vitte sirba nagynevű nemzetsége fiágát. Jánosnak, Zsigmond atyjának test-vére István, 1651—1671-ig a lövöi véghely főkapitánya, kinek Rauch Zsuzsától, Dániel al-bán leá-nyától született egyetlen felnőtt kort ért fia Ferencz, 1675—1683 között szintén lövői főkapitány, Felsőkáldi Káldy Rebekával magtalan lévén, az öt század alatt gyűjtött tetemes vagyon e Ferencz nővéreire Anna-Juliára, előbb Vizeki Tallián Gergely, majd (1694) Babocsay Ferencz veszprémi főkapitány nejére, Zsófiára (1667), Csapody István († 1702) győri lovas alparancsnok hitvesére és Jusztinára, Vukovics Mihály feleségére és ezek gyermekeire szállott. A Perneszy név fiágon feltünik még egyszer vármegyénkben, a mikor 1767-ben Antal vármegyei esküdté lesz s nemes-ségét itt Vas vármegye bizonyitványával igazolja, de ennek az Osztopáni Perneszy családhoz való tartozása nem ismeretes.

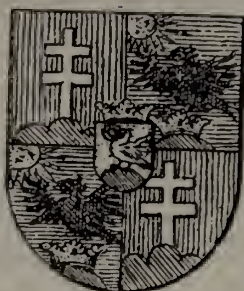
A czimer, a mint azt az Albert-féle adománylevél czimerképe mutatja és Miksa királynak 1564. évi átirata leirja: kék mezőben lebegő arany koronából kinövö, nyakán szembelött arany-végű nyillal átlött balra fordult ezüst egyszarvú. Sisakdisz: a koronából kinövö pajzsbeli egy-szarvú. Takaró: mindkét oldal fekete-ezüst.

Pyrker (Felsőeőri). Egyike ama 65 családnak, a melyek részére Rudolf király 1582 február 28-án adománylevelet, majd 1611 február 16-án megerősitő oklevelet állit ki Alsó- és Felső-eörre, a melyet e családok Elei Károly Róbert 1327. évi adománya alapján, mint országos nem-esek nemesi joggal mér elöbb is birtak. A Pyrker család Kaposvárott telepedett le. Mátyás fia, József, gyógyszerész és Gaszner Johannának fia, Antal, hirdettette ki itt 1840-ben nemességét. Ez Antalnak (szül. 1798), ki orvos volt, felesége Tolnay Etelka; nővére Mária Kapotsfy Mátyásné.

Roboz. Veszprém vármegyéből jött, a hol 1662 február 13-án hirdették ki nemességüket a czimerszerzők: Benedek és István, és előbbinek Hegedüs Katától született gyermekei: Mihály Ferencz és Erzse. 1794-ben igazolta itt nemességét Mihály fia Pál fiának, Antalnak és Szép

Szegedy.

Széchenyi.

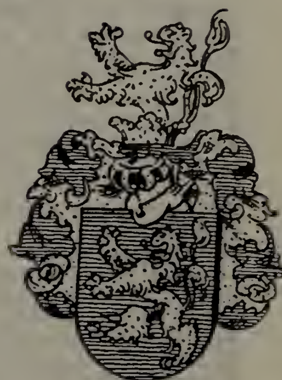
Szily.

Tallián.

Vásonyi.

Véssey.

Záborszky.

Rubido-Zichy.

Zichy.

Katalinnak fia, Benedek (szül. 1769) esküdt, majd alszolgabiró, 1843-ban nyimi birtokos, kinek Hajas Erzsébettől fia Pál (szül. 1813). Az ez ághoz tartozó István, nejével Ujváry Rozáliával magtalan. Nem ebből, hanem az előbb Fejér vármegyébe szakadt ágból származik az a Miklós, ki 1843 előtt Kötcsén telepedett meg, ott birtokot vett s kinek Zugor Judittól fia István (szül. 1827), leánya Amália. Ez ág nemességét nem hirdettette ki.

A család adományozott czimere: kék pajzsban zöld mezőn nyugvó két nyitott fekete sasszárny között fehérturbános, lógó bajuszos török fővel tűzött, hegyével fölfelé állitott aranymarkolatú egyenes kard. Sisakdisz: a koronából kiemelkedő két kifelé forditott természetes szarvasagancs között zöld kettős halmon a pajzsbeli kard. Takaró: vörös-arany, kék-arany.

Sárközy (Nádasdi). Egyike ama családjainknak, melynek közéleti szereplése a visszaállitott vármegyében alig szakadt meg s mely református egyházának a vármegye határán túl is szolgált. A csallóközi nemesek közül emelkedik ki az első kétségtelen ős, Albert, ki Sárközy, másként Ercsy de Nadasd néven szerepel. 1511-ben adományt nyer Nádasdra. 1520 körül királyi jogügyigazgató, 1522-őn túl itélőmester. Fia Kristóf, ezé János, Gáspár atyja. Ennek fia Imre, ki atyja Jánosnak. Ennek Eölvedy Zsuzsától született fia, János (szül. 1678. † 1735), már 1699-ben vármegyénkbe jött, a hol Szentbenedy Gergelynek Kaszás Zsuzsától való leányát, Borbálát, özv. Patyinét feleségül vevén, vele Kisasszondon lett birtokossá. Itt nemsokára tekintélyes helyet biztosit magának: 1712-ben főszolgabiró, 1715-től főadószedő, 1717-től időnként alispánhelyettes is. 1723 után második feleségével, Sándor Zsuzsával több birtokot szerez, melyeken s a kiskorpádin gyermekei 1737-ben osztoznak meg. Első nejétől fia János († 1758), Iharossy Terézzel alapitja az ú. n. kiskorpádi ágat; fiai János, József, László. János († 1806) fia Kristóf 1803-ban szolgabiró, kinek Magyary-Kossa Erzsétől fia Sándor (1797—1850) 1840—1843-ig a babócsai járás főszolgabirája. Ennek Hollósy Eleonorától fia Miklós (1827—1899, nős Hamvay-Kovács Johannával) vonalának utolsó férfitagja; nővérei: Antónia Mészölyné, Eleonora Madarász Károlyné, Rozália Kocsi-Horváth Béláné. József és László ága szintén kihalt; Lászlónak Kazay Krisztinától fia Lajos (1787—1858), 1809-ben nemesi felkelö őrmester, majd főhadnagy, 1824—1840-ig babócsai főszolgabiró; nővére Julia Dercsikai Huszár Antalné. János és Sándor Zsuzsa fiai Antal, Gábor (1730—1783, ki atyja Jusztinának, a költő Pálóczi Horváth Ádám nejének) és Ferencz (1733—1805, ki atyja Lajosnak, 1809-ben nemesi felkelő hadnagynak). Antal (1776—1779) kezdi kutatni családja történetét. Szántó Ágnestől fia István (1759—1845), ki családja továbbterjesztője. 1785 óta vármegyei tisztséget tölt be: aljegyző, adószedő, majd főadószedő, 1824—1836-ig másodalispán. Chernel Esztertől, Jób és Magyari-Kossa Julia leányától (esk. 1787) fiai: Albert, nagybajomi birtokában örököse, és Kázmér. Albert (1790—1860) 1813-ban aljegyző, 1830-ban főjegyző, 1836-ban másod, 1840—1848-ig első alispán, az 1832—1836. országgyűlésen követ. 1848-ban főispán, rövid ideig kormánybiztos. Nejétől, első izen unokatestvérétől, Chernel Juliától, György és Zmeskal Teréz leányától gyermekei: Titusz (1824—1894) 1848-ban nemzetőrhadnagy (nős volt Szentgyörgyvölgyi Zsoldos Idával, Ignácz és Soós Erzse leányával), a kisasszondi vonal atyja, Dénes (1831—1891) 1848/49-ben honvédfőhadnagy (nős volt Györgyfalvi Csépán Apolloniával, József és Domaniczky Mária leányával), a nagybajomi ág atyja, Béla (1833—1905, nős volt Sárközy Laurával, Kázmér leányával) és Vincze (1834—1884, nős volt Dercsikai Huszár Johannával, Pongrácz és Kenessey Johanna leányával). Albert öcscse, Kázmér (1799—1876), a Chernelek után birt Nyékre költözött. Fejér vármegye alispánja, majd alnádor. Telegdi Csanády Johannától leánya Laura Sárközy Béláné. fiai: Kázmér (szül. 1839), Aurél (szül. 1845).

A kiskorpádi ágból való János 1751-ben a belsősomogyi ref. egyházmegye gondnoka, 1760-tól Antal lesz azzá. 1793-ban pedig István; 1830-tól Albert.

A család czimere, melyet 1510 október 10-én Ercsy Albert nyert: jobbra dűlő vágott pajzs alsó vörös mezejében két lebegő fehér rózsa közt arany liliom; felső kék mezejében az osztóvonalból kinövő, elsőlábait összekulcsoló, vérző torkán arany nyillal átlőtt, két hatágú arany csillagtól kisért természetes szinű, jobbra fordult farkas. A zárt sisak disze: a koronából kinövő pajzsbeli farkas. Takaró: mindkét oldalt vörös-arany.

A családnak Somogy vármegyébe való telepedése óta használt czimere: kék pajzsban zöld mezőn, jobbjával egyenes kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó, jobbra fordult ágaskodó arany griff. Sisakdisz: a koronából kinövö pajzsbeli griff. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Siklóssy. Első ismert őse János, ki a törökök kiűzése után Szentgróton tünik fel. Innen jött fia, András, vármegyénkbe s felesége, Szentbenedeki Erzse jogán az ezt mint Gergelynek Kaszás Zsuzsától, János és Abigail Józsa leányától való leányát illető Pusztakorpádra tette át lakását. Gyermekeik: (élnek 1753) Éva Kulcsár Jánosné, Miklós (él 1774) Katalin Kovács Ádámné, András (él 1767), János (él 1773). Miklós fia Miklós (él 1774) feleségével, Toronyi Annával (özv. 1790) magtalan. Andrásnak Tomsits Rozáliától gyermekei: András 1767-ben katona, János († 1796 körül) Laky Terézzel a reformátusnak nevelt Gábor atyja, Erzse Zajgár Miklósné és Kata Iharossy Miklósné. János pazarlása és (ismeretlen nevű) feleségének elűzése miatt meghasonlott gyermekeivel; Katalin Árvay Józsefnével és Jánossal († 1789. VI. 9.), ki ügyvéd volt. Ennek első nejétől, Filó Mária Annától gyermeke Viktor (szül. 1777 † 1846 után), 1817—1836-ig vármegyei főügyész, nőtelen, második nejétől, Kisbarnaki Farkas Judittól, József és Márffy Anna leányától gyermekei: József (1783—1839) és Mátyás (szül. 1789). József 1824—1836-ig igali járási főszolgabiró; Gebhard Máriával, Jakab sárdi orvos és Joó Borbála leányával (1784—1859) fia Lajos (szül. 1814), kinek Svastics Francziskával (1820—1842) fia Gyula (szül. 1839, nős Visy Máriával) második nejével, Pataky Johannával (esk. 1847), Lajos és Stephaics Luczia leányával fiai: Jenő, Péter, Andor. Mátyásnak Pados Klárától leánya Mária Jakab Istvánné. József ága Osztopánban volt birtokos.

A család 1565 november 9-én nyert czimeres nemesitő levelet, János, felesége Ilona, gyermekeik: György, Bálint, Bertalan és Verona, valamint nővére, Erzse személyében. De nem használta ennek czimerképét, mely (hiányos szövege szerint) sisakdiszül kinövő kecskebakot ábrázol, hanem kék pajzsban kilőtt nyilra keresztben fekvő görbe kardot tartó, jobbra nyúló lebegő pánczélos kart. Sisakdisz: a koronán nyugvó pajzsbeli kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Somogyi. Az a család, a melyet az újabb közhiedelem az ú. n. Somogyváry-Somogyi családdal köt össze. Ez utóbbi őse Somogyvári Péter deák, ki 1559. évi szeptember 13-án nyert armálist. Vármegyénk Somogyi családja ezzel a Somogyváry-Somogyival 1818-ig, a mikor nemességének igazolására szoríttatott, nem is kereste a kapcsot. 1720 körül tünik fel nálunk Somogyi János, az első kimutatható ős, mint egyike ama nemeseknek, ki az igali uradalmi területen szőlővel bír. Ugyanő 1736—1738-ban esküdt. Feleségétől (Uj) Falussy Katától fiai: Zsigmond a felemelkedett mosdósi ágnak, János a szegényebb szőllőskislaki ágnak alapitója. Zsigmond (szül. 1724) feleségével, Fekete Katalinnal, Pálnak és a Zrinyi-Tahy-Gynlaffy utód (Mankóbükki) Balogh Rozáliának leányával (utóbb Babicsnéval) Mosdóson és tartozékaiban lett birtokos. Gyermekei közül Ferencz (szül. 1776) 1817—1824-ig az igali járás főszolgabirája, ki a „Megyesi" Somogyiak czimerét és előnevét is használta; nejétől, Igmándy Annától gyermekei nem maradtak. Ferencz bátyja, György (szül. 1768), 1800—1806-ig a vármegye főjegyzője. Feleségétől, Gussics Annnától gyermekei: Anna Thassy Károlyné († 1832) és Lajos (szül. 1815), 1843-ban aljegyző, kinek Kisjeszeni és Megyefai Jeszenszky Antóniától, Ferencz és Kliegl Teréz leányától gyermekei: Ferencz (nős Véssey Ottiliával), Lajos († volt árvaszéki ülnők), Anna (szül. 1849, Vasdényey Béláné) és Gyula, ki a zalavármegyei Pallinba tette át lakását. A szőllőskislaki ág megalapitója a Viza családba házasodott be; idősb fiának, Jánosnak (szül. 1763) fiai feleségeikkel, a Bárány leányokkal Bogláron lettek birtokossá; az ifjabb fiú, József (szül. 1779), a Szőllőskislakon maradt ágnak őse.

Somssich (Saárdi, nemes és gróf). Idegenből, Zalán át a turopolyai nemesek kerületéből származott vármegyénkbe, a hol lassanként annyira mindent átfogó befolyásra tett szert, hogy időnként mint a Somssichok vármegyéjét emlegették Somogyot. Az itteni első ős Antal (1689—1779), Pongrácznak, Miklós csáktornyai várkapitány fiának és Bodalecz Borbálának, János leányának fia, ki 1732—1736-ig főjegyző, 1736—1748-ig alispán, majd kanczelláriai referendárius. Az 1741-iki országgyűlésen a vármegye követe. 1736-ban még csak Patthon birtokos, 1740-ben adományul kapja Sárdot, a mely után 1746-ban a „saárdi" előnevet nyeri. Első felesége Lukafalvi Zarka Apollonia, kitől leánya, Rozália Móricz Andrásné, második neje Niczky Borbála, György és Geiger Mária leánya, a nagybefolyású szeptemvir Niczky Györgynek első unokatestvére. Ettől gyermekei: Lázár, Anna Szentgyörgyi Horváth Zsigmondné, Antal, János és József. Antal 1767-ben a szigetvári járás főszolgabirája, második nejétől, Tallián Jozefától (ki utóbb gróf Klenauné) fia János (1784—1861), ki 1812 deczember 11-én báró lesz, 1813 április 9-én grófi rangra emelkedvén, az idősebb grófi ág alapitója. Ő szerezte meg a Végh családtól Babócsát. Báró Sternberg Lujzától fiai: Adolf és János, mindkettő katona. Adolf (1808—1869) Sombereki Sauska Annával atyja Jánosnak (szül. 1838), Adolfnak (szül. 1839, nős gróf Somssich Terézzel), Józsefnek (szül. 1841, nős gróf Somssich Paulával), Viktornak (szül. 1848), Annának gróf Wurmbrand-Stuppach Hermannénak, Alvinának báró Geramb Kamillonénak. János (1809—1859) Ledvina Antóniával atyja Ödönnek (szül. 1850) és Paulának (szül. 1849) gróf Somssich Józsefnénak. Antal fivére József (1478—1811), ki Ürményi Máriával, István és Moszticzky Borbála leányával, az országbiró Ürményi József nővérével atyja Miklósnak, Pongrácznak, Teréznek, báró Lang Ignácznénak, Annának Kajdacsy Antalnénak és Borbálának Siskovics-Guganovics Józsefnének. Miklós (1784—1870) 1808-ban főjegyző, 1813—1817-ig másodalispán, ismételten (1811, 1830, 1832, 1840) országgyűlési követ, a sörnyei hitbizomány alapitója; nejével, Kajdacsy Jozefával, a köznemesi ág fenntartója. Fiaik: Pál (1811—1888), előbb aljegyző, 1843-ban követ, majd helytartósági tanácsos, kinek közszereplése az 1848-ik év után országos jelentőségü lesz és Lőrincz (1819—1894), az alkotmányos időben másodalispán, kinek Koin Máriától fia Andor (szül. 1844, nős Kisjeszeni és Megyefai Jeszenszky Zsuzsával, Ferencz és Siskovics-Guganovics Ilona leányával). E nemesi ág Sárdon, Sörnyén és Nagyhajomban birtokos. József és Ürményi Mária ifjabb fia, Pongrácz (1786—1849), 1824—1830-ig első alispán, ezután alnádor, majd személynök, államtanácsos, ki mint a Szent István-rend középkeresztese 1845 május 3-án grófifá emeltetvén, az ifjabb grófi ág alapitója. Nejétől, Zichy Juliától, József és Bézsán Francziska leányától fiai: József, ki még a grófi rang adományozása előtt, német (16 őst feltüntető) tábla alapján lesz kamarássá és Imre (szül. 1814), ki nejével, Siskovics Máriával magtalan. József (szül. 1812) neje báró Schiller Amália, gyermekeik: Imre (szül. 1843, nős gróf Széchenyi Máriával) és Teréz gróf Somssich Adolfné. E grófi ág Kaposújlakon és Hetesen birtokos.

A család czimere, az 1716 február 4-én nyert czimerújitólevél szerint, melyet Miklós fiai, Pongrácz, Péter és Mátyás, nyertek s melyet a grófi ágak is megtartottak: kék pajzsban zöld halmon nyugvó koronán álló, balját ragadozásra nyujtó, jobbjával hegyével befelé fordított három ezüst nyilat tartó jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Stephaics. A török világ utolsó éveiben tünik fel Nemesdéden, a hol az ott birtokos Imre családba házasodott be Gáspár, első kimutatható őse. 1700-ban nádori adományt is szerez a nejével nyert részekre. Fiaik: Márton, Mihály és György, élnek 1755 körül. Márton esküdt és alszolgabiró gyermekei: Miklós és Ferencz, az előbbi († 1773 körül), feleségével, Felsőszopori Tóth Klárával, Sándor és Szentviszlói Deseő Anna-Klára leányával Gombán is birtokos lett. Fiai: József (szül. 1769, él 1843), 1803—1806-ig vármegyei főjegyző, Stephaics Anna bárónővel atyja Richárdnak, 1846—1849-ig a marczali járás főszolgabirájának (szül. 1806, kinek Kisjesz. és Megyefai Jeszenszky Máriától fia Elek, [szül. 1836], Vizy Máriától Dénes), Lucziának Pataky Lajosnénak (Eörön) és Máriának (szül. 1809), Paiss Boldizsárnénak. Gáspár (szül. 1771, él 1843), 1817—1824-ig a kaposvári járás főszolgabirája; nejével, Barcza Erzsébettel, Zsigmond és Kisbarnaki Farkas Julia leányával, gyermekei: Pál, Miklós (szül. 1822) és Beatrix Nemeskéri Kiss Lajosné. Pál (szül. 1820) Thassy Máriával, Károly és Somogyi Anna leányával Görösgalon lett birtokossá, fia Pál (nős Zágorhidai Gombos Máriaval). Ferencz katona lett, mint a Mária Terézia-rend lovagja Nemesdédi előnévvel birodalmi bárósägra emeltetett. Püspöki Zsuzsától gyermekei: József báró, kiben ága kihalt és Anna Stephaics Józsefné. Györgynek, Márton fivérének ága Nemesdéden, fiának, Pálnak Király Juliától való fiában, Gáborban (szül. 1773, él 1843) folytatódik. Ennek Nagy Sárától fia, Farkas (szül. 1818), Lukács Zsuzsával atyja Károlynak.

A családnak, mely az 1700. évi adományban már „Nemesdédi"-nek említtetik, czímere pecsét után: kék pajzsban koronából kiugró jobbra fordult oroszlán jobbjában kardot, baljában virágot lógat. Sisakdísz: a pajzsbeli korona. Takarók: kék-arany, kék-arany.

Svastics (Bocsári). Vas vármegyéből származó család. Itt 1737-ben igazolta nemességét János. Ennek fia, Zsigmond, a vármegyénkben Kéren, sőt Nagybajomban is örökjogot igénylő Beke Magdolna, özv. Ujváry Péterné, harmadszor férjezett Halászy Istvánné és második férje, Vranovics (másként Vrancsics, Vranosics) János leányának, Krisztinának kezével Kéren birtokossá lett. Zsigmondnak gyermekei: Antal, Ferencz, Anna Horváth Józsefné, Borbála Vajda Zsigmondné és Teréz Zarka Györgyné. Antal († 1800 előtt) felesége Vizeki Tallián Magdolna; gyermekeik: Antal, Pál és István, 1830 november 1-én bizonyítványt nyernek Vas megyétől s azt 1832 október 10-én itt kihirdettetik. Nővérük Mária-Judit (szül. 1790) Kacskovics Mihályné. Antal felesége Dőry Jozefa, gyermekeik: Lajos, Károly (pap) és Nep. János (szül. 1798). Lajosnak, ki Tolnában szolgabíró volt, Sixty Erzsétől gyermekei: László (szül. 1824), Gábor, Sándor, Gyula (szül. 1836) és Károly. István 1828-ben itt szolgabíró, 1836—1840-ig igali főszolgabíró; neje Répás Mária, gyermekeik: József (szül. 1825), István és Vilmos (szül. 1841). Pál 1828-tól itt aladószedő, 1846-ban főadószedő, felesége Nedeczky Rozália, gyermekeik: Elek, (Pál szül. 1826), Imre (szül. 1829) és Paulina. A család állandóan Kéren birtokos; Nep. János Zala vármegyébe szakadt, hol Csertán Krisztinától gyermekei: Károly (szül. 1831), Benő (szül. 1833), Hugó (szül. 1838).

Czímere: kék pajzsban jobbra emelkedő, lebegő zöld ágon álló, jobbról fogyó holdtól, balról hétágú arany csillagtól kísért, csőrében aranygyűrűt tartó fehér galamb. Sisakdísz: török fővel tűzött kardot tartó, jobbra nyúló pánczélos kar. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

A czímer — nem adományozott, hanem felvett czímer lévén — lényeges alkotórészei tekintetében ingadozó volt: a pajzs néha arany, a gyűrűt néha korona helyettesíti; István (a főszolgabíró) pecsétjein a galamb Noe galambjává lesz, mely a bárkából röpül ki.

Szabó (Nemesdédi). Az adományos törzsökös családok egyike. Az 1843. évi nemesi összeírásba felvétettek János fiának, Pálnak Göndör Ilonától született fia, József nemesdédi lakos (szül. 1785) és ennek testvére, Gergely, csökölyi prédikátor (szül. 1792, 1825-ben csurgói lelkész), ki Szentgyörgyi Erzsével József (szül. 1831) és Kálmán (szül. 1837) atyja.

Szalay. Nem nagy szerepű, de az egyik tagja által tett családi alapítványa által érdeklődéssel kísért családja a vármegyének. Lellén volt birtokos, a honnan a Balatonpart többi községébe elszármazott. András fia Antalnak Bárány Juliától (esküvő 1774) fiai voltak: János, Mihály és József. Jánosnak († 1833 körül) Bosnyák Annától, Márton és Bolla Borbála leányától fia Alajos (1819—1893) ügyvéd, a szabadságharczban honvédtiszt, alapítványtevő. Nővére Mária (szül. 1821) Posgay Rudolfné. Mihály (1793—1839) Szita Katával atyja Ferencznek, Antalnak, Zsigmondnak, Lajosnak és Máriának (szül. 1823—1834 között). József (szül. 1842) a dégi uradalomban tiszttartó, majd jószágkormányzó, kinek Licsek Karolinával, Antal jószágigazgató leányával gyermekei: Károly (szül. 1830, nős Kisfaludy Atalával, Mihály és Hanovszky Klára leányával) és Imre (szül. 1846, nős Detrich Herminnel).

Másik Szalay család a Kerecsényi Nagy vagy Szalay család, mely inkább ez utóbbi néven jelentkezik s nem annyira történeti szerepe, mint a leányágnak átadott birtokjogok miatt érdemel figyelmet. Első ismert, egyenes őse János, kinek rokona Kerecsényi Szalay János, Berzenczei Bornemisza János örököse, végrendeletében 1537-ben Berzenczét hagyta. Ennek Kelementől fia, Bonaventura, atyja Jánosnak, István, Zsófia és Kata atyjának. István fia János 1710—1720 körül elörökíti Berzenczére és egyes tartozékaira vonatkozó jogát Zsófia, előbb Madarász Márkné, utóbb Szelestey Jánosné jogutódainak: a Madarászoknak és Szentgyörgyi Horvátoknak és Kata Meszlényi Benedekné leszármazójának, Niczky Györgynek. Maga a Szalay-férfiág Örön és Surdon telepedett meg.

Széchenyi (Sárvárfelsővidéki, gróf). Vármegyénkben való első megjelenésekor már egyik legnagyobb birtokosa is. Első ismert, egyenes őse Benedek, kinek fia Mihály veszprémi kapitány (szül. 1530), 1580 körül Szécsénykén él. Fia, Márton (szül. 1560) Bán Sárával atyja Györgynek, a későbbi prímásnak és Lőrincznek. György családjának, mely ekkor Szécheni, másként Szabó néven szerepel, 1629-ben czímereslevelet szerez; hosszú papi pályáján megtakarított pénzével megveti a család vagyonosságának alapját. 1671-ben megveszi a Nádasdy Ferencz lefejezésével a kincstárra jutott szentgyörgyvári uradalmat s az ehhez tartozó Segesd, Kálmáncsa, Marczali, Lábod, Barcs, Zákány, Gyékényes községeket. E birtokokat öcscsének, Lőrincznek (1610—1678) Gellén Judittól született fia, György örökölte, ki (1656—1732) résztvevén a felszabadító háború csatáiban, többek közt Szigetvár visszavételében is, 1697 márcz. 30-án grófi rangot nyer a saját katonai érdemeiért és nagybátyjainak, György érseknek és atyja fivérének, Pál érseknek szolgálataiért. Beketfalvi Morócz Ilonától egyetlen fia Zsigmond (1681—1738), ki a vármegyével személyes érintkezésbe is lép s készséggel ad helyet Marczaliban állandó megyeháza építésére. Nejétől, Batthyány Mária grófnőtől fiai: Ignácz, László, Antal, és Zsigmond, a kik 1741-ben osztozkodnak atyjuk hagyatékán. A somogyvármegyei birtokok Antal és László között oszlottak meg. Antal része Zsigmondra szállt, kinek Czíráky Mária grófnőtől született fiai: József (1751—1774) és Ferencz (1754—1820). Ferencz, a Nemzeti Múzeum megalapítója, nagybátyja, Antal és testvérbátyja, József halála után az egész vagyont egyesíti kezében. Családjában ő az első, ki közpályára lép. II. József reformjait sokban helyeselvén, 1783-ban elvállalja a horvát bán helyettesítését, 1785-ben pedig Somogy vármegye királyi biztosságát, a melyről 1786 végén lemond. 1798-ban, saját kérelmére, alkotmányos főispánja lesz vármegyénknek, melynek közigazgatását éber figyelemmel kíséri. Különös gondja van az árvaszéki intézményre s a Drávaszabályozásra. 1811-ben lemond főispánságáról. Vagyonából, mely csak vármegyénkben 177.000 holdat tett (az úrbéres földek beszámításával) s melynek egy része saját szerzeménye volt, 1815-ben három majorátust alapít gróf Festetics Juliától született három fia: Lajos (1881—1855), Pál (1789—1871) és István (1791—1860) részére. A vármegyénkben fekvő birtokokból minden hitbizománynak jutott egy-egy rész. Lajosnak gróf Clamm-Gallas Alojziától fiai: János (1802—1874, ki gróf Erdődy Agatával atyja Györgynek, szül. 1828; Sándornak, szül. 1837, ki nős Dőry Natáliával), Imre (szül. 1825, nős gróf Sztáray-Szirmay Alexandrá-

val) és Dénes (szül. 1828, nős gróf Hoyos Máriával). Sándor ága a segesdi hitbizományt örökölte. Dénesé — részben közösen Imrével — a somogyvárit, köröshegyit, pusztaszemcsit, csokonya-kálmáncsait. Pálnak gróf Zichy Ferraris Emiliától fiai: Kálmán (szül. 1824), Gyula (szül. 1829, nős gróf Zichy-Ferraris Karolinával), Ferencz (szül. 1835, nős gróf Erdődy Francziskával), Jenő (szül. 1836, nős gróf Erdődy Henriettel) és Pál (szül. 1838, nős gróf Andrássy Erzsébettel). Gyula ágának a marczali, Ferenczének a tarnóczai, Pálénak a lábodi uradalom jutott. István, a reformkorszak legnagyobb magyarja, az Akadémia megalapítója s a közhasznú társadalmi közgazdasági működés megindítója, ki gróf Seilern Crescenciát bírta nőül, birtokainak egy részét testvéreinek adta el; ága megyénkben nem birtokos.

A grófi czímer: szívpajzszsal díszített négyelt pajzs jobb felső és bal alsó vörös mezejében zöld hármas halom középsőjéből kinövő ezüst kettős kereszt; jobb alsó és bal felső kék mezejében a jobb felső sarokból kinövő arany nap felé repülő természetes sas. A szívpajzs arany mezejében zöld halmon álló, vörös csőrében zöld koszorút tartó, kiterjesztett szárnyú, jobbra fordult fehér galamb.

Szegedy-Ensch (Mező-Szegedi báró). Szegedről származik. A jelenleg virágzó nemzedék egyenes őse, a kitől a leszármazás szakadatlan, Tamás volt, a ki 1550-ben Szegeden született s közös törzsből ered János fiaival: Mártonnal és Andrással, a kik 1579-ben nemességújító czímerlevelet, 1596-ban pedig Bolyár és Mikla soltvármegyei birtokokra királyi adományt nyertek. Midőn 1552-ben Tóth Mihály hajduvezér, a város menekült főbírája, az 1542-ben török kézre került szegedi várat rohammal visszaszerezni igyekezett, vállalata nem sikerült és a család őseinek is menekülniök kellett Szegedről. János még 1552-ben Makóra, majd onnan Beregszászra költözött, hol egyik fia, András is született. De nem sokáig maradt itt, hanem innen sok hányattatás után Kecskeméten telepedett meg, hol 1581-ben elhalálozott; fiai: Márton és András ellenben Kassán telepedtek le. Valószínűleg az ő hívásukra jött Kassára rokonuk, alkalmasint János testvérének fia, Tamás is, a ki 1576-ban, 26 éves korában, Kassán polgárjogot nyert. Miután nőül vette Török Katalint, 1597-ben Agárdon, Zemplén vármegyében, birtokot vásárolt, hol még az 1598—99. évi adóösszeírások szerint is birtokos volt. Fia, Ferencz, 1608-ban Györgyiben (Abauj-Torna várm.) egy udvarházat és egy pusztai részt szerez zálogban. Neje, Alsó-Baksai Dédesy Erzsébet volt, a kivel 1607 előtt kelt egybe. Fia, II. Ferencz, 1632-ben egyezkedik nővérével, Katalinnal, az atyjuk után rájuk maradt mádi szőlőből és a kassai házból álló örökségen. II. Ferencz kassai hadbíró 1639-ben Pázmány, Asszonyberke és Nagyfüged részbirtokokat nyerte III. Ferdinánd királytól adományul Heves vármegyében, majd 1655-ben Eleczkén egy nemesi udvarházat és Nyitrában Surány helységet. 1646 ápr. 27-én királyi biztosító levelet nyert egy 8000 frt értékű jószágra, melynek fejében fia, Pál (1687—1710), Vas, Zala és Somogy vármegyék alispánja, az Inkei Loránth család magszakadása következtében a koronára szállott több somogyi birtokra nyert adományt. Pál ez adomány alapján még a XVII. század végén birtokába vette Inke, Sand, Lepled helységet és pusztákat. Az adománylevelet azonban, miután az Inkey család is igényt tartott e helységekre, csak 1727 szept. 12-én állíttatják ki fiai: Antal, László, később a kőszegi kerületi tábla ülnöke és Ferencz Veszprém vármegye alispánja. A fenti Pálnak Telekesi Török Katalintól született fia, Ferencz, terjesztette tovább a családot. Ennek fia Mihály, a ki 1764-ben osztozik testvéreivel. Fia, Károly (szül. 1779 decz. 7, Gór Vasmegye, † 1858 szept. 3, Hermán) cs. és kir. kamarás a Imre (szüfil. 1812 jún. 26, † 1879 febr. 17) cs. kir. kamarás, az orosz Szent-András-rend vitéze, 1874 júl. 31-én osztrák bárói rangot nyert. Károly legidősebb fia Sándor, Somogy vármegye főjegyzője (1844—1848) és országgyűlési követe (1847—48) volt. Imre fiai: Károly (szül. 1847, † 1913) a hermáni hitbizomány haszonélvezője és Sándor (szül. 1859, † 1912) m. kir. honvédhuszárkapitány, kinek özvegye Inkén birtokos. Fia Sándor, a hermáni hitbizomány jelenlegi haszonélvezője. A család czímerét a Vas vármegyét tárgyaló kötetben közöltük (Reiszig Ede dr. adatai).

Szily (Nagyszigeti). Vármegyénknek egykor nagybirtokú előkelő családja, melynek első kimutatható egyenes őse Márton (1662—1724), mint a szigetvári kincstári javak tisztartója tünik fel 1702 körül. Felesége Frankovics mk. Sabuk Zsuzsanna, a Geresgali Battyányak birtokaiban bírt jogigénynyel. Márton 1717-ben királyi adományt nyer Felsőpacza, Nagyjuta és Fülesre. Gyermekei: Éva (1706—1778), Dávodi Bakó Lászlóné, Mária (szül. 1712), Sauroth (Schauroth) Andrásné (Klarának, Vlassics Jánosnénak anyja), Rozina (szehénfai) Király Ferenczné és Ádám (1716—1785). Ez 1751-ben vármegyénk nemesi bizonyitványa és ajánlása alapján czímerújító levelet kap. Mint nagy vagyonszerző, halmozva veszi birtokait: 1753-ban a Harrach birtokból Drávafokot, 1761-ben Szigetvár városát és uradalmát előbbi tulajdonosától, báró Neffczern Benedektől. Már előbb, 1752-ben megerősítteti magát és nővéreit a Battyányi jogon bírt Szilvásszentmárton, Póstelek, Szentimre, Szentiván, Zsipfalva, Szerászló, Kelemenfalva, Váralja, Ipoltfalva, Endölaka, Csókakő és Kerekszenttamás helységekben. Első nejével Galánthai Balogh Erzsével (esk. 1742), ki Magyar- és Németladon volt birtokos, gyermekei József. az idősebb ág alapítója, Borbála Vörös Sándorné, Ferencz (nős Erdődy Simforosával), Anna Dóczy Ádámné majd Somogyi Jánosné; második nejétől, Csák Jusztinától leánya Jusztina Rosty Ferenczné; a harmadiktól Hersching Juliától († 1775) fiai: Ádám, Gáspár, Antal. Gáspárnak Szekeres Emiliától való gyermekei magtalanok. Ádám az ifjabb ág alapítója Szekeres Erzsébettel, Mihály és Tóth Julia leányával. Vármegyénkben Ádám ága maradt, de csak a Battyányi jogon bírt birtokban, mert még maga id. Ádám Szigetvárt, a melynek az akkor divott Nagysziget neve után 1765 óta a „nagyszigeti" előnevet viselte, 1769-ban eladta Tolnai Festetics Lajosnak. Fiának, Ádámnak (1763—1844) leánya, Julia Derecskei Fodor Jánosné, fiai: Ádám (1800—1868), Nagyjeszeni Jeszenszky Saroltával Kálmán atyja, és Antal (1801—1877), Hunkár Terézzel, László vármegyei pénztárnok leányával, Antal (1836—1890) és László (szül. 1839) atyja. Ez utóbbi neje Kisjeszeni és Megyefai Jeszenszky Ilona, Ferencz baranyavármegyei alispán és Siskovics-Guganovics Borbála leánya.

Tallián (Vizeki). Mint a „Perneszy-familia" tagja jött vármegyénkbe, melynek egyik legkiválóbb, legragaszkodóbb családja, közigazgatásának oszlopos szerepvivője lett. 1610 újév napján nyernek czímerújítást az első kimutatható ősök, Vizeki Tallián János és unokatestvérei: Miklós, Gergely, György, Pál, Vid és János és ezek gyermekei: János, Mátyás, Gergely és György.

Az adományos János befoglaltatta az adománylevélbe az ekkor nemesített rokonait: Mylosycs Mihályt, Miklóst és Jakabot, valamint leányának Ilonának fiait Marosych Pált és Mihályt. Gergely, János unokatestvére, ki nejétől Tury Katától, Benedek és Hathalmy Kata leányától született fiában, Gergelyben, az összes somogyi Talliánok őse, már korán lesz itt birtokossá. 1612-ben megveszi Perneszy Jánostól Ádánd falut, Kereki és Csege-pusztákat 700 magyar forintért. E birtokokat azonban ifjabb Gergelynek († 1701 előtt) Perneszy Anna-Juliánnától, az eladó János fivérének, Istvánnak leányától való gyermekei mégis mint Perneszy-örökséget osztatlanul birtokolták a rokon Csapodyakkal és Vukovicsokkal. Gergelynek nevezett nejétől egyetlen fia Ádám, 1723-ban Vas vármegye alispánja, nejével, Örményesi Fiáth Borbálával, János és Fördős Kata leányával nyolcz gyermeket nemzett, kik 1747-ben, özv. édesanyjuk életében osztoztak meg a Perneszy-örökségből a Talliánokat illető harmadon. A gyermekek: József, János, Ignácz, Gábor, Katalin Zeke Józsefné, Borbála Thassy Ferenczné, Mária Szelestey Boldizsárné és Rozália Szentkirályszabadjai Márffy Józsefné. József nejével br. Bakacs Terézzel atyja Lászlónak, Ádámnak, Annának Muraszombati Zobotin Lászlónénak és Magdolnának Rosty Lászlónénak. László felesége Czindery Mária Jozefa, kitől gyermekei: Farkas, Magdolna Svastics Antalné és Anna Szentgyörgyi Horváth Ignáczné. Farkasnak Árvay Teréztől fia: György, 1817—1824-ig babócsai főszolgabíró, kinek Boronkay Czecziliától gyermekei: Vincze, Imre, Károly, Sándor, Miklós, Emanuel (szül. 1807—1812 között). Ez ág egyedül Emanuelnek Matkovics Ilonától, Sándor és Sényi Franczíska leányától született Gyulában él, ki nős volt Szerdahelyi Virgiánával, Ferencz és Csépán Amália leányával. Józsefnek második fia Ádám, kit az apa végrendeletében megszorított, de testvérei egyenlően részesítettek, Tevely Terézzel csak leányokat nemzett, Máriát Alsószilvágyi Gaál Lászlónét (él 1792) és Juliát Lukafalvi Zarka Károlynét. János, Ádám és Fiáth Borbála második fia, vezette be a családot a közigazgatási szolgálatba. 1748—1759-ig főjegyző, ekkor helyettes alispán, 1760—1770-ig első alispán, a mikor táblai ülnökké neveztetik ki. Nejétől, Szentgyörgyi Horváth Teréztől, László és báró Bakacs Orsolya leányától leánya, Rohonczy Györgyné, fia Antal, 1773-ban másod- 1774-ben első aljegyző, 1784-ben főjegyző, majd 1787-ben Vas vármegye kinevezett alispánja, utóbb kerületi táblai bíró, 1792-ben vármegyénk országgyűlési követe, 1809-ben katonai egészségügyi biztos. Feleségétől, Bésán Annától, Imre és Gyulai Gaal Jusztina leányától fiai: Boldizsár kamarás, 1806—1817-ig igali főszolgabíró, 1817—1824-ig másodalispán, kinek Zalabéri Horváth Idával, Imre és báró Dévay Mária leányával fia Lajos kamarás (nős Simoga Matilddal), leányai: Matild és Róza, Jankovics Józsefné és Lászlóné. Az ez ágnak jutott Bálványos és a Horváth hozományul nyert Ádánd már nincs a család kezén. Fiáth Borbálának harmadik fia, Ignácz, a katonai pályára lépett, ezredes, majd tábornok. Osztályban Bolhást nyerte. Zalabéri Horváth Teréztől, Ferencz és Faiszi Ányos Krisztina leányától leánya Anna Bakó Mihályné, fiai János, 1812-ben kassai kerületi biztos (kinek Fábry Teréztől leányai: Jozefa, szül. 1762, Somssics Antalné, utóbb gróf Klenau Jánosné és Johanna gróf Festetich Józsefné) és Ignácz, 1812-ben táblabíró, kinek ága felesége, Terstyánszky Zsófia, József és Bodorfalvi Baranyai Anna leánya után Mérőn és Osztopánban birtokos. Gyermekeik: Juliánna Nemeskéri Kiss Antalné, Mária Dallos Györgyné, József és István. Józsefnek Strobel Katalintól gyermekei: János (szül. 1802) szolgabíró, 1836—1849-ig vármegyei főügyész, utóbb kir. ítélőtáblai bíró (nős Lidérfejedi Nagy Katalinnal, István és Dezséri-Országh Franczíska leányával, kitől gyermekei: Ilonka és Dénes), az idősb bárói ág alapítója és Andor, nejével Schulpe Vilmával törökkanizsai torontálmegyei birtokos, az ifjabb bárói ág alapítójának, Bélának atyja. Istvánnak Csébi Pogány Zsófiától fia Pál (szül. 1811) 1840—1847-ig kaposvári és központi járási főszolgabíró (nős Névedi Botka Herminnel, János és Nedeczky Franczíska leányával). Idősb Ádám és Fiáth Borbála legifjabb fiának, Gábornak, ki bátyját követte az alispáni székben, melyről II. József ujításai előtt lemondott, Zichy Annától, Ádám és Kéry Orsolya leányától született fiaiban: Imrében (nős Simoga Annával) és Pálban (nős Forintos Annával, majd Szentgyörgyi Horváth Magdolnával, Ignácz és Tallián Anna leányával) az ú. n. „kuka" Talliánokban ága kihalt. Gábor ága kihalását maga is várván, végrendeletében családi alapítványt tett a többi Tallián-fiág részére.

A család adományozott czímere: kék pajzsban, zöld mezőn álló magyar vitéz, aranyzsinóros vörös ruházatban, vassisakkal és mellén pánczéllal, aranysarkantyús és zsinóros fekete csizmákkal, vállán aranyzsinóros, barnaprémes mente; jobbjában a mezőre támasztott, aranyhegyű rúdon ránczokba szedett vöröskeresztes fehér zászlót tart, jobbját feketehüvelyű kardjának markolatán nyugtatja. Sisakdísz: a pajzsbeli zászló. Takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Tevely (Ádázteveli). Veszprém vármegyéből származó régi család, mely átszármazott Sopron és Vas vármegyékbe. Vármegyénkkel a Tallián és az ezzel rokon Cserneki Dessewffy családokba való beházasodásssl került. Zsigmond fia Zsigmondnak és Palásty Borbálának, kik 1736-ban móringolnak Rábakovácsin, nyolcz nagy kort ért gyermeke volt. Ezek közül Teréz (szül. 1803) Vizeki Tallián Ádámné, Magdolna. Füzyné, Mária Vajdáné, Rozália Gömbös Lászlóné (1791-ben nemesdédi lakos); a férfiivadékok: Imre Vas vármegye táblabírája, László lovasfőhadnagy, Ádám és János. Ádám († 1799 előtt) feleségével, Dessewffy Annával, Kisalbertin lett birtokos, a hová halála után át is költöztek gyermekei: Antal, József (1781—1834), Apollónia († 1829), Zsuzsa, Gömbös Sándorné és László (1788—1846) Ez, bár nemességét csak 1843-ban hirdettette ki, 1826-ban esküdtje a vármegyének. Gömbös Klárától fiai: Elek-Mór. 1843-ban ügyész, Pongrácz-Ágost és Lujza Kapotsfy Józsefné.

Czímere: kék pajzsban hármas zöld halom középsőjén álló, szétterjesztett szárnyú, balra fordult galamb csőrében ágat tart. Sisakdísz: a koronán álló, balra fordult, szétterjesztett szárnyú galamb.

Thassy (Miskei és Monostori). Heves vármegyéből eredő család, mely 1618 márczius 16-án nemesíttetett meg agilis Thassy György, Mihály és Benedek testvérek, és rokonai: Thassy András, (Boczonádi) György, ennek fia, Mihály személyében. Benedek fia György fiának Györgynek (végr. 1670) első nejétől, Koncz Erzsétől való fiai István, András, Mihály és második nejétől való leányai: Anna és Róza, 1698 márczius 14-én az előbb is bírt Miske és Monostor hevesvármegyei helységekre királyi megerősítést eszközölnek ki. Istvánnak, ki 1705-ben végrendelkezett, első

feleségétől, Dévay Annától gyermekei: Farkas és Erzse, második hitvesétől, Fejes Erzsébettől: Ferencz, László és Antal. Ferencz a Dunántúlra vetődött; 1719. év május 9-én vármegyénk a büntető és polgári ügyekben fiskálissá alkalmazván, ő lett az első tisztiügyészünk. Feleségével, Vizeki Tallián Borbálával itt, Vas és Zala vármegyékben lett birtokos. 1733-ban nemesi bizonyítványt vett ki szülővármegyéjétől. Leányuk Francziska Zarka Györgyné; két fia közül László a somogyi, János a zalai ág megalapítója. László, ki felvétetett az 1754—55. évi összeirásba, Dávodi Bakó Rozáliával Nemesvidon és Szakácsiban is birtokos lett. Ezek gyermekei: Mihály (szül. 1765), ki Nemesvidre költözött, György (nős Alsószilvágyi Gaál Juliával) Zalába szakadt, Klára Vizkeletyné és Rozália Háczkyné. Mihálynak, ki évekig húzódó perben családjának megszerezte az anyja családja által birt drávatamási és gárdonyi birtokrészeket, Háczky Annától (esk. 1795) való gyermekei: Károly (szül. 1796) 1833—1843-ig a szigeti járás főszolgabirája, László (szül. 1799), Mihály (szül. 1804) és Mária Viaszné. Károlynak nejétől, Somogyi Annától (esk. 1827) gyermekei: Gyula (szül. 1830, nős br. Pongrácz Klárával) és Mária Stephaics Pálné. Rövid ideig Nemesvidon, az anyai jószágon élt Mihály is, d e1836-ban Hottói Nagy Magdolnával kötvén házasságot, Zala vármegyében alapitja meg a legifjabb zalai ágat

A család adományozott czimere: kék pajzsban fiókáit tápláló jobbra fordult pelikán. Sisakdisz: a koronán álló, felemelt jobblábával három fehér liliomot tartó, jobbra fordult pelikán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Thulmon. Egykor szétágazott családja a vármegyének, a mely közéletében ugyan nem vett részt, de szerepet vitt mint a beházasodott családok birtokjogának közös forrása. A czimeres nemeslevelet 1651 november 18-án nyerik György és neje Nováky Margit, gyermekeik: Mihály, János, György, Mátyás, Jakab és Pál, valamint György testvére Mihály. Györgynek fia, Mihály († 1692) nejével, Telekesi Török Magdolnával atyja Zsigmondnak és Mihálynak. Zsigmondnak Hajas Erzsétől fiai: Zsigmond és Pál, ki Sólyom Erzsével atyja Krisztinának Gömbös Ádámnénak, Rozáliának Bersenyi Lajosnénak. (Dániel anyjának). Zsigmondnak, Pál testvérének, Armpruszter Julidtól leánya Julia Barcza Mihályné (kinek leánya, Anna előbb Bárány Józsefné, utóbb Bersenyi Istvánné) fia György, kinek Véssey Annától leányai: Anna Biró Sámuelné, Julia Vajda Ádámné, majd Gömbös Istvánné, Rozália Dukai Takács Károlyné (kinek leánya, Judit a költőnő 1795—1836), fia Zsigmond, ki atyja Dánielnek, Eszternek Rojts Jánosnénak, Annának Korenika Sándornénak és Katalinnak Nagy Antalnénak. Telekesi Török Magdolna másik fiának, Mihálynak Táplánfalvi Nagy Máriától († 1730) fiai: Dániel, Kőmíves Katával atyja Pálnak (kinek Berzsenyi Teréztől fia Pál), Mihály Mesterházy Erzsébettel atyja Zsófiának (kinek első férje Nagy József, második ura Gömbös Tamás), Katalin Benkő Ádámné, Magdolna Berzsenyi Benedekné és Julia Pados Jánosné.

A család, a melynek vármegyénkben magva szakadt, Sörnyén, Niklán, Vrácsikon, Kisgombán volt birtokos. Czimere: kék pajzsban zöld mezőn nyillal átfúrt arany koronát tartó, egymással szembe fordult két arany oroszlán. Sisakdisz: a koronából kiemelkedő, kékkel és vörössel váltakozva vágott két bivalyszarv között kinövő, jobbjával ezüst félholdat tartó jobbra fordult arany oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Vasdényey (Vasdényei). A Csallóközből származó régi család, mely ott eredetileg Vass de Dénye (Dinnye) néven szerepelt. Egyik ága, mely Vas vármegyébe szakadt, a XVI. század második felében már Vasdényeynek írja magát. E vasvármegyei ágból János 1670 körül elveszi Póka Péter leányát, Zsuzsannát, kivel Szabás felét kapja Gyermekeik: Péter, Pál, Miklós, Ádám és László, 1698-ban osztoznak meg az örökölt birtokokon. Miklós ágát kivéve, a többi ág vagy kihalt, vagy az atyai ősi. vas- és zalavármegyei, birtokokon maradt. Miklósnak (él 1733) Nemességodi Szvetics Máriától fia György († 1782), kinek Babos Rebekától, János leányától fiai; Ferencz, ki Ramocsára költözött és János, ki itt 1815-ben nemességét meghirdettette. Krajnai Rogán Annától, Péter és Mészel Krisztina leányától (szül. 1759, esk. 1777) fiai: József, Péter és János. Józsefnek (szül. 1781) Spissich Teréztől, Sándor és Faiszi Ányos Julia leányától fiai: Károly, Pál, László, József, Béla (szül. 1813—1829). Béla nős Somogyi Annával, Lajos és Jeszenszky Antónia leányával. Péter (szül. 1786) fiai Valentics Klárától, János és Szombathelyi Katalin leányától: Sándor (szül. 1820, nős Boronkay Annával, György és Reiter Teréz leányával) és Antal (szül. 1822, nős Péry Karolinnal, Ignácz és Domaniczky Krisztina leányával). János (szül. 1791) Dóczy Juliával atyja Kálmánnak, Spissich Krisztinával Gyulának (szül. 1838) és Annának, Hertelendy Miklósnénak.

Vásonyi (másként Kovács). A nemességet 1722 július 11-én nyerte Gergely és testvére Márton s azt 1722 november 4-én hirdettették ki. A címereslevél azon adata, hogy Márton felesége Erzsébet s gyermekei: József, Éva és Magdolna, téves, mert ezek Gergely felesége és gyermekei. Márton neje Rendesi Bárány leány volt, kivel utódai Bogláron lettek birtokosokká. Gergely mindegyre gyarapszik vagyonban, megszerzi (1720 körül) Mocsoládot és Vásároskismernyet, feleségével birtokos lesz Kötcsén, Csicsalon és Polczán, majd Öszödnek is ura lesz. Bár a katholikus Antal Jánosnak volt veje, maga ismert pártfogója református egyházának. Fiai: József, Sándor és Imre; leányai: Éva Bódis Lászlóné, Magdolna Bóka Jánosné. Imre (él 1780), úgy látszik, kihalt, Sándornak († 1769—1780 között) feleségétől, Horvát Évától csak leányai maradtak: Erzse, Zsuzsa és Eszter Kazay (másként Szabó) Istvánné. Józsefnek (él 1769) nejétől Mátéfy Juliától gyermekei: Zsófia Kenessey Lázárné, Gergely, Pál, Éva és Teréz.

Az adományozott czímer: kék pajzsban zöld mezőn jobbra vágtató aranyszerszámos fekete lovon vörösruhás, prémkucsmás, sárgacsizmás, baljában a kantárszárat, felemelt jobbjában török fővel tűzött görbe kardot tartó magyar vitéz. Sisakdísz: A koronából kinövő, jobbjával török fővel tűzött görbe kardot tartó, balját ragadozásra nyujtó jobbra fordult koronás arany oroszlán. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Véssey (Vései). Törzsökös somogyvármegyei család, mely kimutathatólag a Hunyadiak kora óta birja a nevet adó Vése helységet. 1474-ben Miklós birtokos nemcsak Vésén, hanem már Dencsen, Alsótikoson és Csokmán. A család a reformácziókor lutheránussá lett. Családi összeköttetéseiben a vallásazonosságot keresvén, a vármegyén kívül házasodott. A családi kapcsolatok hiánya s az a körülmény, hogy a XVIII. század közepéig négy ízen át csak egy-egy férfi-

tagja élt, okozta, hogy a vármegye közéletében a század végéig nem is szerepelt. Az 1754—55. évi nemesi összeíráskor felvétetett Ferencz. Ennek Szecsődy Juliától fiai: István, László (nős Sáry Terézzel), Ferencz (nős Vitnyédy Judittal) és János. Istvánnak feleségétől, Nagy Judittól fiai: László (kinek Thulmon Annától gyermekei: Erzse Vitnyédyné, Miklós szül. 1812, vései birtokos, Jeszenszky Bertával atyja Lőrincznek 1838—1898), Mihály 1806—1817-ig a marczali járás főszolgabirája, (kinek Ostffy Terézzel gyermekei: Antal, 1803—1882, nős Szeniczey Emiliával; [ettől leánya Irma özv. Lehner Vilmosné]; János 1813—1824; Lajos 1805—1860-ig a vármegyének 1837-ben tiszteletbeli, 1843-ban valóságos főjegyzője, ki Radó Krisztinával atyja Sándornak 1839—1912, Véssey Borbála férjének). Ifj. István nős Vitnyédy Terézzel (kitől fiai; István, szül. 1813, 1843-ban marczali járási főszolgabiró, Márton szül. 1819, a szabadságharcz idején főszolgabiró, Langekker Vilmával László atyja). József † 1777, nős Ostffy Annával; testvére János atyja Ferencznek (ennek Kanizsai Klárától leánya Borbála, született 1842, Véssey Sándorné). Ferencz és Szecsődy Juliának másik fia János, Kőrössy Lidiával nemzé Ferenczet, szül. 1773, 1817—1828-ig marczali járási főszolgabirót, kinek három nejétől született hat gyermeke serdületlen korban halt el. A család egyedül Miklós és Jeszenszky Berta fiának, Lőrincznek fiában és unokáiban folytatódik.

Czimere: kék pajzsban zöld mezőn ágaskodó, elsőlábait ragadozásra nyujtó, jobbra fordult arany oroszlán. Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli oroszlán. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Vörös (Farádi). 1659-ben nyert czímereslevelet Pál és Miklós testvérek személyében. Miklósnak fia Márton, ezé Pál, kinek fiai Sándor és Pál. Pál fiai: Sándor és Pál. Sándornak Dongó Juliától fia Sándor (szül 1811), 1843-ban tiszti alügyész, 1846-ban kaposvári járási főszolgabiró, 1849-ben főügyész, nejével, László Annával atyja Lajosnak (szül. 1839). Pálnak Marton Katától fia László, ki Holló Katával atyja Pálnak (szül. 1822) és Vinczének (szül. 1833). A család Pusztakovácsin birtokos

Czimere: kék pajzsban zöld mezőn két egymástól háttal elfordult lovon jobbról ellenfelére visszanéző, félholdas zászlót tartó turbános, balról kivont kardjával a török vitézre sujtó visszaforduló magyar vitéz. Sisakdisz: a koronából kinövő, jobbjában török fővel tűzött kardot, baljában kék-fehér zászlót tartó magyar vitéz. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Záborszky (Záborfalvi). Turóczmegyei család, mely IV. Bélától 1263-ban nyert adományt Záborfalvára. Vármegyénkben 1771-ben László hirdettette ki nemességét. Ennek fia Mihály, 1800—1807-ig kaposvári főszolgabiró, 1807—1813-ig másodalispán, Várdán volt birtokos. Feleségétől, Stephaics Juliától fiai: Imre (szül. 1800) és Alajos (1805—1862), leányai: Anna Mérey Gáspárné, Johanna Kund Gusztávné. Imrének Farkaspatyi Farkas Antóniától, László és Nagyjeszeni Jeszenszky Katalin leányától fia Kálmán (szül. 1827), leányai: Amália Gludovácz Józsefné és Ilona Mérey Gyuláné. Alajos, az iró, nős volt báró Majthényi Máriával.

Czimere: kék pajzsban zöld mezőn álló zöldlombos fa, melynek törzsöke mellett jobbról vörösruhás, sárgacsizmás, süveges, vörösöpitykés, jobbkezében lándzsát tartó, baljával a fához támaszkodó férfi áll; balról kiöltött nyelvű, hátulsó lábain ülő, elsőlábait ragadozásra nyujtó, a fa felé fordult barna medve látható. Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli fa. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Zichy (Zichi és Zajki nemes, Zichi és Vásonkeöi gróf). Az 1351-ben „zichi nemes"-nek nevezett Jakab királyi testőrtől, Paska fiától egyenesen leszármazó ősi családja vármegyénknek. Jakab fia Elek, zalai alispán († 1398), atyja Zsigmondnak († 1415), kinek Darai Alajos leányától, Dorottyától fia Benedek (szül. 1402). Ennek neje, Szerdahelyi Imreffy Anna, 1457-ben megszerzi Marczali Jánostól Zákány egyes részeit. Fiuk Benedek (1483 –1512), atyja Rafaelnek, ki 1548-ban nemzetsége birtokaira megerősitést nyert. Ennek fia, György, 1580—1591-ig alispánja Moson vármegyének, a család későbbi lakhelyének. Első feleségétől, Sávoli Józsa Ilonától fia Pál (1598—1638) veszprémi kapitány, majd győri altábornok, második nejétől, Ostffy Annától fia Mihály, 1635 után Vas vármegye alispánja, a kihalóban levő nemesi ág őse. Pál és Mihály és az akkor élt többi testvér 1624-ben megosztoznak, a zalai és somogyi ősi birtokokat Pál átengedte testvéreinek. Csábi Csáby Sárától fia István (1616—1693) altábornok, 1655-ben kamarai elnök; ugyanekkor bárói, majd 1697-ben grófi rangot nyer. Mihálynak Dömölki Katától fia Ferencz, kinek fiai: Ádám és György. Ennek Sallér Judittól fia Ádám, ki mint a kőszegi kerületi tábla elnöke 1732-ben bárói rangot nyer. A Zichy családot illető somogyvármegyei birtokoknak ő volt birtokosa. Ezek magtalan halála után id. Ádám utódaira szálltak. Ádám 1703-ban császári kapitány; fia Ferencz († 1773), Valiczay Szenkováczy Katával atyja Józsefnek, kinek Bezerédy Fruzsinával fia József († 1764 előtt), Tolna vármegye alispánja és Mihály oroszvári birtokos. Józsefnek, ki Nágocson volt birtokos, Bésán Frycziskától, Imre és Gyulai Gaál Jusztina leányától leánya Julianna Somssich Pongrácz gróf neje, fia János (szül. 1803), Bezerédy Zsófiával, Fruzsina fivérének Mihálynak unokájával fiai: Miklós (szül. 1824, 1843-ban kadét) és István (szül. 1826). Mihály oroszvári birtokosnak, kinek vármegyénkben Zics jutott, Fischer Jozefától (él 1843) fia Ferencz (szül. 1789) táblabiró és Sándor zalai birtokos († 1843 előtt), kinek Eperjessy Juliától, Gábor és Bene Borbála leányától fiai: Antal (1823—1898, nős volt Gotthard Flórával) és Mihály (szül. 1827, X. 21.), a festő.

Istvánnak, a grófi ág megalapitójának Vedrődi Baranyai Máriával fia Pál, kinek br. Károlyi Katától fia János († 1727) báró Thalheim Mária Annával atyja Jánosnak, a palotai főágazat és Istvánnak, az oroszvári főágazat alapitóinak. Ez Istvánnak (1722—1769) fia Ferencz (1751—1812) főpohárnok (1802 óta) szenior, ki vármegyénkben Alsógyékényesnek, Surdnak és Zákánynak volt ura, lehet ősanyja Szerdahelyi Imreffy Anna jogán. Második nejétől, Lodron-Laterano Dominika grófnőtől fia Domokos (szül. 1808) veszprémi püspök (1842—1849), e birtokok haszonélvezője, ki után testvéröcscsére, Edmundra (szül. 1819) szálltak át. Ennek Odescalchi Paula herczegnőtől leánya Livia gróf Zichy Nándorné, fia Edmund (szül. 1834), nős Gatterburg Gábriella grófnővel. Ferencznek első nejével, gróf Kolowrat-Krakovszky Mária Annával fia Károly, egykor szénior (1785—1876), a cziffer ág atyja. Gróf Battyány Antóniától gyermeke János Nepomuk (1820—1911), a nemzetségnek egy időben szeniorja, a lengyeltóti uradalom megszerzője, a ki nős volt Krajovai Kray Irma bárónővel.

A szeniorátust, a legidősebb családtagot illető hitbizományt, az úgynevezett divényi uradalmat (Nógrád és Hont vármegyék területén), István, az első gróf, 1686-ban nyeri adományul I. Lipóttól.

Czímere, nemesi: kék pajzsban lebegő arany koronából kinövő két szarvasagancs között lebegő egyenlőszárú ezüst kereszt. Sisakdisz: a koronából kinövő pajzsbeli agancs és kereszt. Takaró: mindkét oldalt kék-arany.

A bárói czimer eltérése: vörössel és kékkel hasított mezőben a nemesi czimer agancsa között a korona középső csúcsára helyezett kereszt. Takarója: arany-fehér, kék-arany.

A grófi czimer: a nemesi czímer pajzsképe és sisakdisze grófi koronával, kék-arany, kék-ezüst takaróval.

A *Rubidó-Zichy* család somogymegyei vonatkozása a következő: R. Radoszló nőül vette Zichy Stefániát. Királyi kegygyel engedélyt kapott arra, hogy a nemes Zichyek előnevével együtt, a Rubidó-Zichy egyesített nevet használhassa, később pedig magyar bároságot nyert.

*

Források: Karácsonyi János dr.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—III. (1900—1901). — Csoma József: Magyar nemzetségi czímerek (1904). — Wertner Mór dr.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—II. (Temesvár, 1891—1892). — Csánki Dezső dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. (1894. Somogy vármegye: 567—707. ll.). — Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I—XII. és pótkötet. (1857—1868). — Nagy Iván folyóirat. Szerk. Komáromy András dr. és Pettkó Béla. I—III. (1899—1901). — Beődi Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai. (Szombathely 1901). — Németh Béla: Szigetvár története. (Pécs, 1903, a Czindery és Nagyszigeti Szily családokra vonatkozólag.) — Magyar nemzetségi zsebkönyv: I. Főrangú családok. II. Nemes családok (1888—1905). — Turul, (1883—1913). — Csányi Ferencz: Adatok a Jankovics család történetéhez. (Marczali Mizsur Ádám kny. 1894). — Bártfai Szabó László dr.: A gr. Széchenyi család története. I—II. — Sárközy Imre: A Nádasdi Sárközy család. (1906 különlenyomat). — Századok 1870. — Véghely Dezső: Korothnay Katinka, (ennek kivonatát lásd Noszlopy Tivadar: Elmult időkből. Kaposvár, 1910) 1900. — Wertner Mór dr.: A Zichy család ősei. — Az Orsz. Monogr. Társ. Győr vármegye kötete, (a Koroknay családra vonatkozólag). — Siebmacher: Der Adel von Ungarn (1—5. kötet) és Kroatien- (a Madarász-czímerre vonatkozólag). — Kézirati források: az 1726. és 1736. évi összeírások az ezévi vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekből. — Az 1814. évi birtoklajstrom a levéltárban 367/1814. szám. alatt. (megvan Gyulai Gaal István kamarásnál is Patalomban). — Nemesi összeírások az 1737—1843. évekből a közgyűlési jegyzőkönyvekből és megfelelő évi iratokból. — Nemesi adatok a vármegyei levéltár „nobilitare" gyűjteményéből (ebből a szerző gyűjtése és Molnár István dr. főlevéltárnok adatai). — Genealogiai adatok a vármegyei levéltár s az Orsz. Levéltár (kőszegi ker. táblai pereiből. — Sárközy Imre nagybajomi földbirtokos adatai a Bakó, Barcza, Bezerédy, Bogyay, Csépán, Domaniczky, Botka, Igmándy, Kund, Somssich, Tallián, Véssey családokhoz. — Gyulai Gaal István kamarás adatai családjáról. — Családi adatok a Kund és Farádi Vörös családoktól. — A Perneszy család. Csapody Sándor jezsuita kézirati története. (Nagyszombat 1774). Satzger Pál bálványosi birtokos adományából a szerkesztőség tulajdona. — A Mezőszegedi Szegedy családra vonatkozó egész szöveg Reiszig Ede dr. munkája — A Rnbidó-Zichy-adatok a szerkesztőség pótlásai. — A 1726. évi birtokösszeírás (némi hibákkal), megjelent Csányi Ferencz munkájában is: Lapok Somogy megye multjából (Kaposvár, 1889).

*

A szerkesztőség megjegyzése: a czímerrajzok egy része a Siebmacher-féle czimerkönyv változataiból vétetvén át, a somogyi ágak által használt czímerekben itt-ott eltérések mutatkoznak. Így a Czindery-czímer hasított pajzsú, jobbról ezüst (nem kék) mezővel; a Paiss czimer sisakdisze nem sasszárny, hanem kardos oroszlán; a Záborszkyak sisakdisze nem növő férfi, hanem a pajzsbeli lombos fa.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰMELLÉKLETEK.

CZÍMEREK.

Adamovics
Antal
Batthyány
Barcza
Bakács
Beleznay
Bezerédy
Berzsenyi
Botka
Csapody
Csorba
Czindery
Esterházy
Festetich
Forgách
Gaal
Goszthony
Gludovácz
Hencz
Hermann
Hochreiter
Inkey
Jankovics
Kacskovics
Kiss
Koroknay
Lehner
Madarász
Márffy
Mérey
Niczky
Noszlopy
Orczy
Paiss
Perneszy
Roboz
Sárközy
Somssich
Svastics
Szegedy
Széchenyi
Szily
Tallián
Vázsonyi
Véssey
Záborszy
Zichy
Rubidó-Zichy

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

0240907